کشف الباری
عما فی
جلد ۸
صحیح البخاری
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب الخُمس

تالیف ← صدروفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی.
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی
ترتیب وتحقیق ← مولانا حبیب الله زکریا صاحب استاذ جامعه فاروقیه کراچی
ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ⑧

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ د گرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ دحدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دي.

خورونکی فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

(۲۱) ابواب الخمس

① باب: فرضِ الخمس

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

④باب: ما جاء فی بیوت ازواج النبی صلی الله علیه وسلم وما نُسِبَ من البیوت الیهن

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

⑦ باب: قول الله تعالی: فان لله خمسه وللرسول

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

⑨ باب: الغنيمة لمن شهد الوقعة

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

⑫ باب: كيف قسم النبى ﷺ قريظة والنضير، وما أطى من ذلك فى نوائبه

⑬ باب: بركة الغازى فى ماله حيا وميتاً، مع النبى ﷺ وولاة الامر

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

⑱باب: من لم يُخمس الاسلاب،ومن قتل قتيلاً فله سلبه من غير أن يخمس وحكم الامام فيه.

شمیره	مضمون	صفحه

⑲باب: ما كان النبى صلى الله عليه وسلم يعطى المؤلفة قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

صفحه	مضمون	شمیره

⑤ باب: إثم من قتل معاهداً بغير جرم

⑥ باب: إخراج اليهود من جزيرة العرب

شمیره	مضمون	صفحه

⑭ باب: إذا غدر المشرکون بالمسلمین، هل یُعفی عنهم

شمیره	مضمون	صفحه

⑩ باب: ذمة المسلمين وجوارهم واحدة يسعى بها أدناهم

⑪ باب: إذا قالوا صبأنا ولم يحسنوا أسلمنا

شمیره	مضمون	صفحه

⑫ باب: فضل الوفاء بالعهد

⑬ باب: هل یعفی عن الذمی إذا سحر

شمیره	مضمون	صفحه

⑮باب: ما یُحذر من الغدر

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

⑳ باب: كيف يُنْبَذُ إلى أهل العهد

شمیره	مضمون	صفحه

⑭ باب: إثم من عاهد ثم غدر

شمیره	مضمون	صفحه

⑱ باب: المصالحة علی ثلاثة ایام أو وقت معلوم

⑲ باب: الموادعة من غیر وقت

شميره	مضمون	صفحه

⑳ باب: طرح جيف المشركين فى البئر، ولا يؤخذ لهم ثمن

۲۱_ باب: إثم الغدر للبر والفاجر

شمیره	مضمون	صفحه

....

فهرس اسماء من ترجم لهم علي حروف الهجاء

مضمون	صفحه	مضمون	صفحه

(٦١) ابواب الخمس

تیرشوي باب سره مناسبت: کتاب الجهاد چونکه ختم شوي دي او د جهاد په ملحقاتو کښې ابواب الخمس هم راځی، په دې وجې امام بخاری به اوس د خمس احکامات بیانوی.

د نسخو اختلاف: داسماعیلی په نسخه کښې عنوان په "کتاب" سره معنون دې او اکثرو نسخو کښې د باب لفظ دې او په بعضو نسخو کښې عنوان کښې صرف د "فرض الخمس" کلمات دی، نهٔ د کتاب کلمات شته او نهٔ د باب. بیا په نسخو کښې بسمله هم موجود ده[1] البته راجحه داده چې عنوان په "کتاب" سره معنون وی. ددې یو وجه خو داده چې امام بخاری وړاندې مختلف بابونه قائم کړې دی چې په هغې کښې د ډیرو موضوع او مقصد د خمس د احکاماتو بیان دې، لهذا ددې ټولو بابونو د یو کتاب لاندې راتلل غوره دی.

دویم دا چې مصنف علیه الرحمة عموماً بسمله هم د کتاب دپاره ذکر کوی، نهٔ چې د بابونو دپاره او ددې مقصد ددې بابونو اهمیت ښودل دی چې دا بابونه څومره اهم دی چې دا جدا عنوان سره ذکر کول پکار دی.

① باب: فرضِ الخمس

د خمس لغوی او اصطلاحی تعریف: خمس. بضم الخاء والمیم. معنی ده پنځمه حصه یا پنځم جزء لکه څنګه چې ربع یا ثلث وی. او د شریعت په اصطلاح کښې خمس د غنیمت هغه پنځمې حصې ته وئیلې شی چې هغه د تقسیم نه جدا کولې شي[2] او باقی څلور حصې په مجاهدینو باندې تقسیمولې شی، د خمس د مصارفو تفصیل په آئنده بابونو کښې راځی.

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر فرمائی چې دلته د ترجمة الباب درې مقصدونه کیدې شی:

① امام بخاری د خمس د فرضیت وخت او تاریخ بیانول غواړی چې د خمس فرضیت کله شوې دې؟

② د خمس د فرضیت کیفیت بیانول غواړی چې په اول وختونو کښې د خمس د فرضیت کیفیت څهٔ وو؟

③ صرف د خمس فرضیت ثابتول او بیانول غواړی چې د غنیمت په مال کښې د خمس ویستل فرض او ضروری دی[3] هم دا دریمه رائې د علامه عینی هم ده[4]

د جاهلیت دستور او د خمس ابتداء: په جاهلیت کښې به د څلورمې حصې دستور وو، یعنی عربو ته به چې په جنګ کښې کوم غنیمت حاصل شو هغه به ئې څلور حصې کولې، درې

---

[1]) فتح الباری:۶/۱۹۸، وعمدة القاری:۱۵ /۱۷، والقسطلانی:۵ /۱۸۹، والابواب والتراجم:۱ /۲۰۵)_

[2]) فتح الباری:۶ /۱۹۸، والقاموس الوحید، مادهٔ خمس"، ولسان العرب:۶/۷۰، مادهٔ خمس"، وفیه لغة اخری، وهی اسکان المیم.)_

[3]) فتح الباری:۶/۱۹۸)_

[4]) عمدة القاری:۱۵/۱۷)_

حصې به د غانمینو وې او یوه حصه به جدا کولې شوه، چې د قبیلې د سردار به وه هغې حصې ته به ئې رباعه وئیله، د بنو نمیر یو شاعر وائی[1]

انا ابن الرابعين من آل عمرو وفرسان المنابر من جناب

چې زهٔ د آل عمرو د سردارانو او د جناب قبیلې د منبر د شهسوارانو ځوې یم۔
لیکن حضرت عبدالله بن جحش په یو سریه کښې داسې اوکړل چې هغوی ته کوم مال غنیمت حاصل شو هغه ئې پنځه حصې کړې، څلور حصې خو ئې په غانمینو کښې تقسیم کړې او یوه حصه ئې جدا کړه چې د حضوراقدس ﷺ په خدمت کښې ئې پیش کړه، دا ددې ابتداء ده۔[2]

د خمس فرضیت کله اوشو؟ اوس پاتې شوه دا مسئله چې د خمس فرضیت کله اوشو په دې کښې اختلاف دې، پورته چې د حضرت عبدالله بن جحش رضي الله عنه د سریې تذکره راغلې ده هغه د دویمې هجرئ د رجب ده یعنې د غزوۀ بدر نه دوه میاشتې وړاندې[3]، په دې سریه کښې چې حضرت عبدالله بن جحش رضي الله عنه د مال غنیمت کومه پینځمه حصه ویستلې وه دا د هغوی خپل اجتهادوو، دغه وخته پورې دخمس دفرضیت حکم نازل شوې نهٔ وو۔
ابن اسحاق نقل کړې دی:

"وقد ذكر لى بعض آل عبدالله بن جحش ان عبدالله قال لاصحابه: ان لرسول الله صلى الله عليه وسلم مما غنمنا الخمس، وذلك قبل ان يفرض الله تعالى الخمس من المغانم، فعزل له الخمس، وقسم سائر الغنيمة بين اصحابه، قال: فوقع رضا الله بذلك"[4]

ددې خلاصه دا ده چې حضرت عبدالله خپلو ملګرو مجاهدینو ته اووئیل چې زمونږ په غنیمت کښې به د رسول اکرم پنځمه حصه وی چې هغوی جدا هم کړه او باقی غنیمت ئې تقسیم کړو۔ فرمائی چې ددې نه پس د دوی په موافقت کښې د الله تعالی حکم هم راغې چې خمس دې ویستلې شی۔
لیکن دا حکم کله راغئ نو په دې کښې قاضی اسماعیل فرمائی چې د بعضو حضراتو د قول مطابق د خمس د فرضیت حکم د بنوقریظه د غزوې په دوران کښې نازل شوې وو او د بعضو نورو وینا داده چې ددې نه پس دا حکم نازل شوې دې لیکن (د قاضی اسماعیل د وینا مطابق) زما په خیال کښې ددې واضح حکم د حنین د غنیمتونو په موقع باندې راغلې دې[5]

---

[1]) :دیوان الحماسة، باب الحماسة: ۱۲۰)_
[2]) تفسیر ابن کثیر: ۲۵۵/۱، سورة البقرة/ ۲۱۷)_
[3]) فتح الباری: ۱۹۹/۶: ددې غزوې د تفصیلاتو دپاره اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی: ۴۲-۴۶)_
[4]) فتح الباری: ۱۹۹/۶، والسیرة النبویة لابن هشام: ۶۰۳/۲، سریة عبدالله بن جحش، وطرح التثریب فی شرح التقریب: ۱۹۸۰/۶)_
[5]) فتح الباری: ۱۹۹/۶، وشرح ابن ابطال: ۲۴۸/۵)_

د علامه ابن ابطال رائې: دباب په اولنی حدیث کښې دا راغلې دی، "**وكان النبي صلى الله عليه وسلم اعطاني شارفا من الخمس**" حضرت علی فرمائی چې نبی علیه السلام په خمس کښې یوه اوښه ما ته راکړه، ددې په تشریح کښې علامه ابن ابطال فرمائی چې ددې حدیث د ظاهر نه دا معلومیږی چې د خمس مشروعیت په بدر کښې شوې دې لیکن ...... د اهل سیر په دې خبره باندې اتفاق دې چې د بدر په موقع باندې خمس مشروع شوې نهٔ وو.
بیا ابن ابطال د قاضی اسماعیل قول ته ترجیح ورکړې ده چې د غزوه حنین په موقع باندې د خمس د فرضیت حکم نازل شوې وو او د حضرت علی په دې حدیث کښې ئې دا تاویل اوکړو چې په دې حدیث شریف کښې د کومې اوښې ذکر دې نو دا د هغه خمس په اوښانو کښې وه کوم خمس چې د عبدالله بن جحش په سریه کښې ویستلې شوې وو[1] هم دا موقف د ابن الملقن هم دې چې هغوی د ابن ابطال په اتباع کښې اختیار کړې دې[2]
د حافظ ابن حجر رائې او ابن ابطال ته جواب: د حافظ ابن حجر رائې دا ده چې د غزوه بدر په موقع باندې د خمس د فرضیت حکم راغلې وو، دا ځکه چې سورة الانفال د بدر په موقع باندې نازل شوې دې او په دې سورت کښې د خمس د فرضیت وضاحت راغلې دې، په دې وجه امام داودی مالکی په دې باندې یقین کړې دې چې د خمس آیت د بدر په ورځ نازل شوې دې، د تاج السبکی هم دا قول دې، فرمائی چې:

"**نزلت الانفال فی بدر وغنائمها**" [3]

د امام کلبی قول هم دادې چې د خمس فرضیت د بدر په موقع باندې نازل شوې وو[4]
هرچه د ابن ابطال قول دې نو هغه څهٔ عجیبه دې ځکه چې په دې کښې تضاد موندلې کیږی هغه داسې چې په خپله ابن ابطال دا تسلیموی چې د عبدالله بن جحش رضی الله عنه په سریه کښې کوم خمس ویستلې شوې وو او دا سریه لکه څنګه چې وړاندې تیر شو چې د غزوۀ بدر نه هم وړاندې ده نو بیا به په غزوه بدر کښې د خمس نهٔ کیدلو څهٔ وجه وی؟[5]

---

[1]) قال ابن ابطال رحمه الله: اما قول علی: اعطانی النبی علیه السلام شارفا من الخمس یومئذ "یعنی: یوم بدر، فظاهره ان الخمس قد كان يوم بدر، ولم يختلف اهل السير ان الخمس لم يكن يوم بدر، ذكر اسماعيل...... (القاضی) قال: فی غزوة بنی قریظة حین حکم سعد بان تقتل المقاتلة، وتسبی الذریة ـ قیل: انه اول یوم جعل فیه الخمس. قال: و احسب ان بعضهم قال: نزل امر الخمس بعد ذلک، ولم یات فی ذلک من الحدیث ما فیه بیان شرف، و انما جاء امر الخمس یقیناً فی غنائم حنین، وهی آخر غنیمة حضرها رسول الله...... واذا لم یختلف ان الخمس لم یکن یوم بدر، فیحتاج قول علی: اعطانی رسول الله شارفا من الخمس الی تاویل لایعارض قول اهل السیر...... "شرح ابن ابطال: ۲۴۸/۵)_

[2]) ارشاد الساری: ۱۸۹/۵)_

[3]) فتح الباری: ۱۹۹/۶، وارشادالساری: ۱۸۹/۵، وتفسیرالمنار: ۵/۱۰، الانفال: ۴۱)_

[4]) التفسیرالکبیر للرازی: ۱۶۶/۱۵، والکشاف: ۲۲۲/۲)_

[5]) فتح الباری: ۱۹۹/۶، وارشاد الساری: ۱۸۹/۵)_

په دې وجه راجح قول هم هغه دې چې کوم د عامو مفسرینو او د ابن حجر دې.

د باب احادیث مبارک: ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې امام بخاري دلته په باب کښې درې احادیث مبارک ذکر کړي دي، چې په هغې کښې اولنې حدیث د حضرت علی رضی الله عنه دې.

٢٩٢٥ (١) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلاَمُ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَلِيًّا قَالَ كَانَتْ لِي شَارِفٌ مِنْ نَصِيبِي مِنَ الْمَغْنَمِ يَوْمَ بَدْرٍ، وَكَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَعْطَانِي شَارِفًا مِنَ الْخُمُسِ، فَلَمَّا أَرَدْتُ أَنْ أَبْتَنِيَ بِفَاطِمَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَاعَدْتُ رَجُلاً صَوَّاغًا مِنْ بَنِي قَيْنُقَاعَ، أَنْ يَرْتَحِلَ مَعِي فَنَأْتِيَ بِإِذْخِرٍ أَرَدْتُ أَنْ أَبِيعَهُ الصَّوَّاغِينَ، وَأَسْتَعِينَ بِهِ فِي وَلِيمَةِ عُرْسِي، فَبَيْنَا أَنَا أَجْمَعُ لِشَارِفَيَّ مَتَاعًا مِنَ الأَقْتَابِ وَالْغَرَائِرِ وَالْحِبَالِ، وَشَارِفَاىَ مُنَاخَانِ إِلَى جَنْبِ حُجْرَةِ رَجُلٍ مِنَ الأَنْصَارِ، رَجَعْتُ حِينَ جَمَعْتُ مَا جَمَعْتُ، فَإِذَا شَارِفَاىَ قَدِ اجْتُبَّ أَسْنِمَتُهُمَا وَبُقِرَتْ خَوَاصِرُهُمَا، وَأُخِذَ مِنْ أَكْبَادِهِمَا، فَلَمْ أَمْلِكْ عَيْنَىَّ حِينَ رَأَيْتُ ذَلِكَ الْمَنْظَرَ مِنْهُمَا، فَقُلْتُ مَنْ فَعَلَ هَذَا فَقَالُوا فَعَلَ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَهْوَ فِي هَذَا الْبَيْتِ فِي شَرْبٍ مِنَ الأَنْصَارِ. فَانْطَلَقْتُ حَتَّى أَدْخُلَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - وَعِنْدَهُ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ، فَعَرَفَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - فِي وَجْهِي الَّذِي لَقِيتُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - « مَا لَكَ » فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ قَطُّ، عَدَا حَمْزَةُ عَلَى نَاقَتَيَّ، فَأَجَبَّ أَسْنِمَتَهُمَا وَبَقَرَ خَوَاصِرَهُمَا، وَهَا هُوَ ذَا فِي بَيْتٍ مَعَهُ شَرْبٌ. فَدَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِرِدَائِهِ فَارْتَدَى ثُمَّ انْطَلَقَ يَمْشِي، وَاتَّبَعْتُهُ أَنَا وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ حَتَّى جَاءَ الْبَيْتَ الَّذِي فِيهِ حَمْزَةُ، فَاسْتَأْذَنَ فَأَذِنُوا لَهُمْ فَإِذَا هُمْ شَرْبٌ، فَطَفِقَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَلُومُ حَمْزَةَ فِيمَا فَعَلَ، فَإِذَا حَمْزَةُ قَدْ ثَمِلَ مُحْمَرَّةً عَيْنَاهُ، فَنَظَرَ حَمْزَةُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم، ثُمَّ صَعَّدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى رُكْبَتِهِ، ثُمَّ صَعَّدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى سُرَّتِهِ، ثُمَّ صَعَّدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى وَجْهِهِ ثُمَّ قَالَ حَمْزَةُ هَلْ أَنْتُمْ إِلاَّ عَبِيدٌ لأَبِي فَعَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ قَدْ ثَمِلَ، فَنَكَصَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى عَقِبَيْهِ الْقَهْقَرَى وَخَرَجْنَا مَعَهُ. [ر: ١٩٨٣]

رجال الحديث

① **عبدان:** دا عبد الله بن عثمان ملقب په عبدان دې.

② **عبدالله:** دا مشهور محدث حضرت عبد الله بن مبارک دې.

③ **یونس:** دا یونس بن یزید الایلی رحمه الله دې، ددې درې واړو حضراتو تذکره د بدء الوحی د الحدیث الخامس لاندې راغلې ده [٢]

---

[١]) قوله: أنَّ علیا......": الحدیث، مر تخریجه في البیوع، باب ماقیل في الصواغ)_

[٢]) کشف الباري:٤٦١/١، ٤٦٣. د یونس ایلی نور حالاتو دپاره اوګورئ، کشف:٢٨٢/٣.)_

③**الزهری**: دا ابن شهاب زهری دې، د دوی تذکره د "بدء الوحی" لاندې تیره شوې ده ([1])

⑤**علی بن الحسین**: دا د حضرت علی نوسې علی بن حسین بن علی دې چې زین العابدین رحمه الله سره مشهور دې ([2])

⑥**حسین بن علی**: د نبی کریم ﷺ نوسې مبارک، حضرت حسین بن علی رضی الله عنهما دې ([3])

⑦**علی**: دا د نبی کریم زوم، حضرت علی رضی الله عنه بن ابی طالب دې، د دوی پوره او تفصیلی حالات په کتاب العلم، "باب کتابة العلم" کښې تیر شوې دی ([4])

د حدیث ترجمه: د حضرت علی د پورته حدیث تشریح چونکه په مغازی([5]) کښې تیره شوې ده، په دې وجه دلته صرف د هغې په ترجمه باندې اکتفاء کولې شی.

حضرت علی رضی الله عنه فرمائی چې ماسره یوه اوښه وه چې د بدر په غنیمت کښې ماته ملاؤ شوې وه، یو دویمه اوښه هم وه چې نبی علیه السلام ما ته په خمس کښې راکړې وه چې کله ما د فاطمه رضی الله عنها بنت رسول الله ﷺ د رخصتئ اراده اوکړه نو د بنو قینقاع یو زرګر سره مې دا خبره اوکړه چې هغه ما سره لاړ شی چې مونږ اذخر ګیا راوړو، زما اراده دا وه چې زۀ به دا ګیا (واښۀ) په زرګرانو باندې خرڅ کړم او ددې په ذریعې سره به د خپل وادۀ په ولیمه کښې څۀ مدد حاصل کړم.

نو دې دوران کښې چې ما د خپلو دواړو اوښو دپاره پالان، بوریٔ او بیاستې جمع کولې او زما اوښې د یو انصاری په حجره کښې ناستې وې، نو څۀ چې مې جمع کول هغه مې جمع کړل او واپس شوم نو ناګهانه ما اوکتل چې......زما د اوښانو کوهانونه (قُبونه) پرې کړې شوې دی، د هغوی خیټې څیرلې شوې دی او کولمې، لری وغیره ئې راویستلې شوې وو. ما چې کله دا منظر اولیدو نو په خپلو سترګو مې قابو اونۀ ساتلې شو ما تپوس اوکړو چې دا کار چا کړې دې؟ خلقو اووئیل چې دا حمزه بن عبدالمطلب کړې دې او هغه د انصارو یو شرابی جماعت (ډلې) سره په دې مکان کښې موجوددې.

ددې حالت په لیدلو سره زۀ د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم، هغوی سره حضرت زید بن حارثه رضی الله عنه هم وو، نبی ﷺ زما مخ لیدلو سره زما په غم او خفګان باندې پوهه شو او وې فرمائیل: "مالك؟" "په تا څۀ شوې دی؟ ما ورته اووئیل، یا رسول الله ﷺ! ما د نن ورځ په شان منظر کله هم نۀ دې لیدلې، حمزه نن زما په دوو اوښو باندې ظلم کړې دې د هغوی قبونه ئې پرې کړې دی او د هغوی خیټې ئې څیرلې دی حمزه او د هغۀ ملګری دلته په یو کور کښې موجود دی (زما په خبرو اوریدو سره) نبی کریم ﷺ خپل څادر طلب کړو، هغه ئې په سر

---

[1]) کشف الباری: ۱/۳۲۶، الحدیث الثالث)_

[2]) د دوی د حالات کتلو دپاره اوګوری: کتاب الغسل، باب الغسل بالصاع ونحوه.)_

[3]) ددوی دحالاتو کتلو دپاره اوګوری: کتاب التهجد، باب تحریض النبی صلی الله علیه وسلم علی صلوة اللیل)

[4]) کشف الباری: ٤/١٤٩.)_

[5]) کشف الباری، کتاب المغازی: ۱۵۶، ۱۶۰.)_

کړو او روان شو ،زۀ او حضرت زيد بن حارثه ﷺ هم نبي ﷺ پسې وروستو روان شو ترڅو چې هغه کور ته راغلو چرته چې حمزه ﷺ موجود وو ،نبي ﷺ دننه د تلو اجازت طلب کړو نو هغوی ته اجازت ملاؤ شو ،وې ليدل چې ټول هلته د شراب نوشئ دپاره جمع شوي وو ،نبي ﷺ حضرت حمزه ﷺ لره د هغۀ په دې کار باندې ملامته کول شروع کړل ليکن هغۀ په نشه کښې وو ،د هغۀ سترګې سرې کيدلې نو هغۀ نبي ﷺ اوليدو ،بيا ئې نظر لږ نور اوچت کړواو د نبي کونډو طرفته ئې اوکتل ،بيا ئې نظر لږ نور هم اوچت کړو او د نبي ﷺ د نافه(نوم)طرفته ئې اوکتلو ،بيا ئې نظر نور هم اوچت کړو او د نبي ﷺ مخ مبارک طرفته ئې اوکتل ،بيا حمزه ﷺ اووئيل"تاسو خلق خو بس هم زما د پلار غلامان يئ کنه!"نبي ﷺ پوهه شو چې اوس په نشه کښې ډوب دې نو نبي ﷺ د هغه ځائې نه واپس شو او مونږ دواړه هم ورسره بهر راووتلو .

ترجمة الباب سره دحديث مبارک مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت په "وكان النبى صلى الله عليه وسلم اعطانى شارفا من الخمس" کښې دې[1] چې ددې نه دخمس مشروعيت واضحه کيږي.

د باب دويم حديث مبارک د حضرت عائشه دې:

٢٩٢٢ :[2] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ - رضي الله عنها - أَخْبَرَتْهُ أَنَّ فَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلاَمُ - ابْنَةَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سَأَلَتْ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ بَعْدَ وَفَاةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ يَقْسِمَ لَهَا مِيرَاثَهَا ، مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ . فَقَالَ لَهَا أَبُو بَكْرٍ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « لاَ نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ » . فَغَضِبَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَهَجَرَتْ أَبَا بَكْرٍ ، فَلَمْ تَزَلْ مُهَاجِرَتَهُ حَتَّى تُوُفِّيَتْ وَعَاشَتْ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سِتَّةَ أَشْهُرٍ . قَالَتْ وَكَانَتْ فَاطِمَةُ تَسْأَلُ أَبَا بَكْرٍ نَصِيبَهَا مِمَّا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ خَيْبَرَ وَفَدَكٍ وَصَدَقَتِهِ بِالْمَدِينَةِ ، فَأَبَى أَبُو بَكْرٍ عَلَيْهَا ذَلِكَ ، وَقَالَ لَسْتُ تَارِكًا شَيْئًا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَعْمَلُ بِهِ إِلاَّ عَمِلْتُ بِهِ ، فَإِنِّي أَخْشَى إِنْ تَرَكْتُ شَيْئًا مِنْ أَمْرِهِ أَنْ

---

[1]) عمدة القارى:١٥/١٧،وارشادالسارى:٥/١٩١)_

[2]) قوله: ان عائشة......":الحديث،اخرجه البخارى ايضاً،كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم،باب مناقب قرابة رسول الله......رقم(٣٧١١_٣٧١٢)والمغازى،باب حديث بنى النضير...... رقم (٤٠٣٥_٤٠٣٦)،وباب غزوة خيبر،رقم(٤٢٤٠_٤٢٤٢)والفرائض،باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: لانورث...... (٦٧٢٥_٦٧٢٦)ومسلم،كتاب الجهاد والسير،باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: لانورث...... (٣٥٤٣_٤٥٤٥)و ابو داؤد،كتاب الخراج......باب فى صفايا رسول الله......رقم (٢٨٩٨_٢٩٦٩) والنسائى، قسم الفئ،رقم(٤١٤٦)،)_

أَزِيغَ . فَأَمَّا صَدَقَتُهُ بِالْمَدِينَةِ فَدَفَعَهَا عُمَرُ إِلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ ، فَأَمَّا خَيْبَرُ وَفَدَكُ فَأَمْسَكَهَا عُمَرُ وَقَالَ هُمَا صَدَقَةُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَتَا لِحُقُوقِهِ الَّتِي تَعْرُوهُ وَنَوَائِبِهِ ، وَأَمْرُهُمَا إِلَى مَنْ وَلِيَ الأَمْرَ . قَالَ فَهُمَا عَلَى ذَلِكَ إِلَى الْيَوْمِ .[٣٠٩٣، ٣٥٠٨، ٣٨١٠، ٣٩٩٨، ٦٣٤٦، ٦٣٤٩]

رجال الحديث

① **عبدالعزيز بن عبدالله**: دا عبدالعزيز بن عبدالله اويسى عامرى رحمه الله دې د دوى تفصيلى حالات په كتاب العلم، "باب الحرص على الحديث" كښې تير شوې دى.[1]

② **ابراهيم بن سعد**: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمٰن بن عوف قرشى زهرى رحمه الله دې.

③ **صالح**: دا صالح بن كيسان رحمه الله دې ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، "باب من كره ان يعود فى الكفر كما يكره....." كښې تيره شوې ده.[2]

④ **ابن شهاب**: د ابن شهاب زهرى رحمه الله تذكره د بدء الوحى د "الحديث الثالث" لاندې تيره شوې ده.[3]

⑤ **عروة**: دا عروة بن الزبير بن العوام قرشى رضي الله عنه دې.

⑥ **عائشه**: دا حضرت عائشه صديقه بنت ابوبكرصديق رضى الله عنهما ده د دواړو ترجمه د بدء الوحى د "الحديث الثانى" لاندې تيره شوې ده.[4]

خبرداري: د حضرت عائشې رضي الله عنها دا حديث چې په دې كښې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه او د حضرت فاطمه رضي الله عنها مينځ كښې دفدک او دخيبر د زمكو د وراثت په باره كښې تذكره راغلې ده په كتاب المغازى كښې هم راغلې دې، په دې باندې هلته تفصيلى بحث راغلې دې.[5]

ترجمة الباب سره د حديث مبارک مطابقت: دلته دا اعتراض شوې دې چې په حديث شريف او ترجمه كښې څۀ مطابقت نشته ځكه چې په دې كښې د خمس تذكره نشته ليكن ددې جواب دادې چې حضرت فاطمه رضي الله عنها چې د ميراث كومه مطالبه اوكړه په دې كښې خيبر هم شامل وو، امام زهرى رحمه الله ذكر كړې دى چې خيبر د صلح او عنوه په دواړو طريقو سره فتح شوې وو ځكه چې ددې په بعضو علاقو كښې قتال اوشو او بعضې علاقې د قتال نه بغير په صلح سره حاصلې شوې، نو كاره خبره ده چې كومه حصه په قتال سره حاصله شوه په هغې كښې به

---

[1]) كشف الباري:٤/٤٨)_

[2]) كشف البارى:٢/١٢٠-١٢٢)_

[3]) كشف البارى:١/٣٢٦)_

[4]) كشف البارى:١/٢٩١، د عروة دپاره نور اوګورئ، كشف البارى:٢/٤٣٦)_

[5]) كشف البارى، كتاب المغازى ٤٥٤-٤٦٦

خمس هم جاری شوې وی، دغه شان مطابقت اوموندلی شو(١)
ددې نه علاوه چې ددې حدیث کوم طریق امام بخاری رحمه الله په مغازی کښې ذکر کړې دې، په هغې کښې د خمس د الفاظو وضاحت موجود دې، "ارسلت فاطمة الی ابی بکر تساله میراثها من رسول الله صلی الله علیه وسلم، مما أفاء الله علیه بالمدینة وفدك، ومابقی من خمس خیبر"(٢) په دې وجه امام بخاری ددې روایت طرفته اشاره اوکړه چې معامله چونکه مشهوره ده، په دې وجه دلته په اختصار باندې اکتفاء اوکړې شوه(٣)

د یو تفسیری قول اضافه: د بخاری شریف په ډیرو نسخو کښې دلته د یو تفسیری قول اضافه هم ده، هغه داسې چې: قال ابوعبدالله: اعتراك: افتعلت، من عورتُه، فاصبته، ومنه یعروه واعترانی.
د ابوعبدالله نه مراد امام بخاری په خپله دې او ددې تفسیری جملې غرض په دې حدیث کښې وارد شوه د یو لفظ "تعروه" وضاحت، ددې مشتقات او معنی بیانول دی.
په دې وجه فرمائی چې تعروه په اصل کښې د عروتُ یعروه نه دې، نصر ددې باب دې، ددې معنی ده حاصلول او پېتول، ددې نه تعروه دې او اعترانی دې دغه شان د قرآن کریم آیت شریفه(ان تقول الا اعتراك بعض آلهتنا بسوء)(٤) کښې چې کوم لفظ اعتراك دې. ددې اصل هم دا لفظ دې او دا د امام بخاری عادت دې چې هغه د حدیثو د غریب الفاظو تفسیر د قرآن کریم په غریب الفاظو سره کوی(٥)
ددې نه علاوه په دې باندې هم ځان پوهه کړئ چې دا تفسیر د ابوعبیده د "المجاز" نه نقل کړې شوې دې لیکن بهرحال د بخاری په نسخو کښې د اعتراك وزن افتعلت ښودلې شوې دې او په "المجاز" کښې وزن افتعلك ذکر دې او د مذکوره لفظ حقیقی وزن هم دادې(٦)
دریم حدیث د حضرت مالک بن اوس بن حدثان دې.
ددې حدیث نه مخکښې په بعضو نسخو کښې د "قصة فدك" په عنوان سره یو عبارت هم شته(٧) لیکن ددې عنوان دلته حقیقةً څۀ ضرورت نشته ځکه چې په تیر شوې حدیث کښې

---

(١) عمدة القاری:١٩/١٥،وشرح ابن ابطال:٢٥٢/٥)_
(٢) صحیح بخاری،کتاب المغازی،باب غزوة خیبر،رقم(٤٢٤٠-٤٢٤١))_
(٣) عمدة القاری:١٩/١٥)_
(٤) هود/٥٤)_
(٥) فتح الباری:٢٠٤/٦،وارشادالساری:١٩٣/٥،قال العینی فی العمدة(٢١/١٥): وقال الجوهری:عرانی هذا الامر،واعترانی:اذا غشیک.وعروت الرجل اعروه عروا:اذا ألممت به،و أتیته طالبا،فهو معرو.وفلان تعروه الاضیاف ویعتریه أی:تغشاه".والصحاح للجوهری: ٦٨٤،مادة_عرا،عری")_
(٦) فتح الباری:٢٠٤/٦،وارشاد الساری:١٩٣/٥)_
(٧) اوګورئ،عمدة القاری:٢١/١٥)_

صرف د فدک واقعه مذکور ده، علامه قسطلانی فرمائی، "و زاد أبو ذر فی روایة الحموی هنا ترجمة، فقال: "قصة فدك"، وهی زیادة مستغنی عنها بما سبق فی الحدیث المتقدم"[1]

۲۹۲۷: [2] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَرْوِيُّ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسِ بْنِ الْحَدَثَانِ، وَكَانَ مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيْرٍ ذَكَرَ لِي ذِكْرًا مِنْ حَدِيثِهِ ذَلِكَ، فَانْطَلَقْتُ حَتَّى أَدْخُلَ عَلَى مَالِكِ بْنِ أَوْسٍ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ الْحَدِيثِ فَقَالَ مَالِكٌ بَيْنَا أَنَا جَالِسٌ فِي أَهْلِي حِينَ مَتَعَ النَّهَارُ، إِذَا رَسُولُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ يَأْتِينِي فَقَالَ أَجِبْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. فَانْطَلَقْتُ مَعَهُ حَتَّى أَدْخُلَ عَلَى عُمَرَ، فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى رِمَالِ سَرِيرٍ، لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ فِرَاشٌ مُتَّكِئٌ عَلَى وِسَادَةٍ مِنْ أَدَمٍ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ جَلَسْتُ فَقَالَ يَا مَالِ، إِنَّهُ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنْ قَوْمِكَ أَهْلُ أَبْيَاتٍ، وَقَدْ أَمَرْتُ فِيهِمْ بِرَضْخٍ فَاقْبِضْهُ فَاقْسِمْهُ بَيْنَهُمْ. فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، لَوْ أَمَرْتَ بِهِ غَيْرِي. قَالَ اقْبِضْهُ أَيُّهَا الْمَرْءُ. فَبَيْنَا أَنَا جَالِسٌ عِنْدَهُ أَتَاهُ حَاجِبُهُ يَرْفَا فَقَالَ هَلْ لَكَ فِي عُثْمَانَ وَعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرِ وَسَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ يَسْتَأْذِنُونَ قَالَ نَعَمْ. فَأَذِنَ لَهُمْ فَدَخَلُوا فَسَلَّمُوا وَجَلَسُوا، ثُمَّ جَلَسَ يَرْفَا يَسِيرًا ثُمَّ قَالَ هَلْ لَكَ فِي عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ قَالَ نَعَمْ. فَأَذِنَ لَهُمَا، فَدَخَلَا فَسَلَّمَا فَجَلَسَا، فَقَالَ عَبَّاسٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، اقْضِ بَيْنِي وَبَيْنَ هَذَا. وَهُمَا يَخْتَصِمَانِ فِيمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ بَنِي النَّضِيرِ. فَقَالَ الرَّهْطُ عُثْمَانُ وَأَصْحَابُهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، اقْضِ بَيْنَهُمَا وَأَرِحْ أَحَدَهُمَا مِنَ الآخَرِ. قَالَ عُمَرُ تَيْدَكُمْ، أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ الَّذِي بِإِذْنِهِ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالأَرْضُ، هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لاَ نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ». يُرِيدُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - نَفْسَهُ. قَالَ الرَّهْطُ قَدْ قَالَ ذَلِكَ. فَأَقْبَلَ عُمَرُ عَلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ فَقَالَ أَنْشُدُكُمَا اللَّهَ، أَتَعْلَمَانِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ قَالَ ذَلِكَ قَالاَ قَدْ قَالَ ذَلِكَ. قَالَ عُمَرُ فَإِنِّي أُحَدِّثُكُمْ عَنْ هَذَا الأَمْرِ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ خَصَّ رَسُولَهُ - صلى الله عليه وسلم فِي هَذَا الْفَىْءِ بِشَىْءٍ لَمْ يُعْطِهِ أَحَدًا غَيْرَهُ - ثُمَّ قَرَأَ (وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (قَدِيرٌ) - فَكَانَتْ هَذِهِ خَالِصَةً لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -. وَاللَّهِ مَا احْتَازَهَا دُونَكُمْ، وَلاَ اسْتَأْثَرَ بِهَا عَلَيْكُمْ قَدْ أَعْطَاكُمُوهُ، وَبَثَّهَا فِيكُمْ حَتَّى بَقِيَ مِنْهَا هَذَا الْمَالُ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةَ سَنَتِهِمْ مِنْ هَذَا الْمَالِ، ثُمَّ يَأْخُذُ مَا بَقِيَ فَيَجْعَلُهُ مَجْعَلَ مَالِ اللَّهِ، فَعَمِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - بِذَلِكَ حَيَاتَهُ، أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ هَلْ تَعْلَمُونَ ذَلِكَ قَالُوا نَعَمْ. ثُمَّ قَالَ لِعَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ أَنْشُدُكُمَا بِاللَّهِ هَلْ

---

[1]) ارشادالساری: ۵/۱۹۳)_

[2]) قوله: عن مالک بن اوس......"الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الجهاد، باب المجن، ومن........)_

تَعلَمَانِ ذٰلِكَ قَالَ عُمَرُ ثُمَّ توَفَّى اللّٰهُ نَبِيَّهُ صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَنَا وَلِي رَسُولِ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم. فَقَبَضَهَا أَبُو بَكْرٍ، فَعَمِلَ فِيهَا بِمَا عَمِلَ رَسُولُ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم -، وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِنَّهُ فِيهَا لَصَادِقٌ بَارٌّ رَاشِدٌ تَابِعٌ لِلْحَقِّ، ثُمَّ تَوَفَّى اللّٰهُ أَبَا بَكْرٍ، فَكُنْتُ أَنَا وَلِي أَبِي بَكْرٍ، فَقَبَضْتُهَا سَنَتَيْنِ مِنْ إِمَارَتِي، أَعْمَلُ فِيهَا بِمَا عَمِلَ رَسُولُ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم وَمَا عَمِلَ فِيهَا أَبُو بَكْرٍ، وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِنِّي فِيهَا لَصَادِقٌ بَارٌّ رَاشِدٌ تَابِعٌ لِلْحَقِّ، ثُمَّ جِئْتُمَانِي تُكَلِّمَانِي وَكَلِمَتُكُمَا وَاحِدَةٌ، وَأَمْرُكُمَا وَاحِدٌ، جِئْتَنِي يَا عَبَّاسُ تَسْأَلُنِي نَصِيبَكَ مِنِ ابْنِ أَخِيكَ، وَجَاءَنِي هٰذَا يُرِيدُ عَلِيًّا يُرِيدُ نَصِيبَ امْرَأَتِهِ مِنْ أَبِيهَا، فَقُلْتُ لَكُمَا إِنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «لَا نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ». فَلَمَّا بَدَا لِي أَنْ أَدْفَعَهُ إِلَيْكُمَا قُلْتُ إِنْ شِئْتُمَا دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا عَلَى أَنَّ عَلَيْكُمَا عَهْدَ اللّٰهِ وَمِيثَاقَهُ لَتَعْمَلَانِ فِيهَا بِمَا عَمِلَ فِيهَا رَسُولُ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم، وَبِمَا عَمِلَ فِيهَا أَبُو بَكْرٍ، وَبِمَا عَمِلْتُ فِيهَا مُنْذُ وَلِيتُهَا، فَقُلْتُمَا ادْفَعْهَا إِلَيْنَا. فَبِذٰلِكَ دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا، فَأَنْشُدُكُمْ بِاللّٰهِ، هَلْ دَفَعْتُهَا إِلَيْهِمَا بِذٰلِكَ قَالَ الرَّهْطُ نَعَمْ. ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ فَقَالَ أَنْشُدُكُمَا بِاللّٰهِ هَلْ دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا بِذٰلِكَ قَالَا نَعَمْ. قَالَ فَتَلْتَمِسَانِ مِنِّي قَضَاءً غَيْرَ ذٰلِكَ فَوَاللّٰهِ الَّذِي بِإِذْنِهِ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ، لَا أَقْضِي فِيهَا قَضَاءً غَيْرَ ذٰلِكَ، فَإِنْ عَجَزْتُمَا عَنْهَا فَادْفَعَاهَا إِلَيَّ، فَإِنِّي أَكْفِيكُمَاهَا. [ر: ۲۷۴۸]

رجال الحدیث

① **اسحاق بن محمد الفروی**: دا اسحاق بن محمد الفروی رحمه الله. د فاء په فتحې، د راء او د واؤ په سکون سره دې[1]

خبرداری (یو اهم وضاحت): د فربری او د قابسی په نسخو کښې دلته قلب واقع شوې دې نو په دې نسخو کښې محمد بن اسحاق الفروی رحمه الله مذکور دې چې وهم دې، صحیح نوم اسحاق بن محمد رحمه الله دې[2]

ددې نه علاوه اسحاق بن محمد رحمه الله د امام بخاری رحمه الله داسې شیخ دې چې د هغوی نه دوی په واسطې سره او بغیر د واسطې نه دواړو طریقو سره روایت کوی، کتاب الصلح[3] کښې یوځائې کښې امام بخاری رحمه الله د اسحاق بن محمد نه د محمد بن عبدالله په واسطې سره روایت نقل کړې دې[4]

② **مالک بن انس**: دا امام دارالهجرة مالک بن انس دې د دوی تذکره په "بدء الوحی" کښې

---

[1]) د دوی د حالاتو کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الصلح، باب قول الامام لاصحابه، اذهبوا بنانصلح)_

[2]) عمدة القاری: ۲۳/۱۵، وفتح البای: ۶/۲۰۴، وارشادالساری: ۵/۱۹۳)_

[3]) کتاب الصلح، باب قول الامام لاصحابه: اذهبوا بنا نصلح، رقم(۲۶۹۳))_

[4]) فتح الباری: ۶/۲۰۴)_

تیره شوي ده[1]

③ **ابن شهاب**: د ابن شهاب زهری رحمه الله اجمالی تذکره په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده[2]

④ **مالک بن اوس بن الحدثان**: دا مشهور تابعی حضرت ابو سعید مالک بن اوس بن حدثان بن عوف نصری دې[3]

قوله: وكان محمد بن جبير ذكر لي ذكرا من حديثه ذلك، فانطلقت معه حتى أدخل على مالك بن أوس، فسألته عن ذلك الحديث: او محمد بن زبیر د هغوی د حدیث څۀ تذکره ماته کړې وه نو زۀ هم هغوی سره د مالک بن اوس خدمت ته لاړم او هلته حاضر شوم، بیا مې د هغوی نه د حدیث متعلق پوښتنه اوکړه.

محمد بن جبیر نه مراد مشهور تابعی محمد بن جبیر بن مطعم رحمه الله دې[4]

پورته ذکر شوې عبارت د امام زهری دې واقعه داده چې د باب لاندې ذکر کړې شوې حدیث هغوی د محمد بن جبیر نه هم اوریدلې وو لیکن خواهش دا وو چې د واقعې والا نه ئې هم واؤری، ددې دپاره ئې محمد بن جبیر ځان سره کړو او د مالک بن اوس په خدمت کښې حاضر شو، مقصد واضح دې چې امام زهری خپل سند اوچتول غوښتل، حافظ فرمائی:

"وفي صنيع ابن شهاب ذلك اصل في طلب علو الاسناد، لانه لم يقتنع بالحديث عنه، حتى دخل عليه، ليشافهه به، وفيه حرص ابن شهاب على طلب الحديث وتحصيله"[5]

دلته د ذلك مشار الیه محذوف ده ای الآتی ذکره[6] یعنی آئنده کرخو کښې چې د کوم حدیث ذکر راځی هغه ما د محمد بن جبیر نه اوریدلې وو.

د أدخل په اعراب کښې دوه احتمالات دی:

① مرفوع دې په دې وجه چې حتی عاطفه ده. مطلب دا دې چې: انطلقت فدخلت،،

② منصوب دې، چې حتی د "إلى أن" په معنی کښې وی. ابن مالک د نصب وجه راجحه ګرځولې ده[7]

حافظ فرمائی چې د ماضی په ځائې د مضارع صیغه استعمالول د مبالغې په طور دی چې دې وخت کښې ټول صورت حال په پوره توګه ما ته حاضر دې[8]

---

[1]) کشف الباری: ۲۹۰/۱، الحدیث الثانی: ۸۰/۲)_

[2]) کشف الباری: ۳۲۶/۱، الحدیث الثالث

[3]) د دوی د حالاتو کتلو دپاره اوګورئ: کتاب البیوع، باب مایذکر فی بیع الطعام والحکرة)_

[4]) د دوی د حالاتو کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان، باب الجهر فی المغرب)_

[5]) فتح الباری: ۲۰۴/۶)_

[6]) پورته حواله، و ارشاد الساری: ۱۹۳/۵)_

[7]) پورته حواله جات، وعمدة القاری: ۲۳/۱۵)_

[8]) فتح الباری: ۲۰۴/۶)_

فقال مالك: مالک بن اوس او فرمائیل:
حضرت مالک بن اوس په مشرانو تابعینو کښې دې.د حضرت عمر رضی الله عنه نه کثرت سره روایت کوی،د هغوی په صحبت کښې اختلاف دې.بعضې علماؤ د دوی شمار په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې کړې دې لیکن د راجح قول مطابق دوی ته د نبی صلی الله علیه وسلم صحبت حاصل شوې نهٔ دې البته د دوی والد صاحب حضرت اوس رضی الله عنه بالاتفاق صحابی دې.
د حضرت مالک بن اوس په بخاری شریف کښې دوه روایتونه دی،یو خو د باب حدیث دې،دویم روایت په بیوع(١)کښې تیر شوې دې(٢)

قوله: بينا أنا جالس في أهلي حين متع النهار: دې دوران کښې چې زهٔ خپل اهل وعیال سره ناست ووم او ورځ شوې وه.

متع. بالميم والتاء المثناة .....والعين المهملة المفتوحات.(٣) معنی ده،"ارتفع"یعنی اوچته شوه، صاحب العين فرمائیلې دی چې متع النهار هغه وخت وئیلې کیږی چې کله ورځ اوخیژی او د زوال نه مخکښې وخت وی(٤)

دمسلم او ابوداؤد(٥) په روایت کښې د "حين تعالى النهار" الفاظ راغلې دی(٦)معنی واضحه ده.

قوله: اذا رسول عمر بن الخطاب يأتيني،فقال: أجب أمير المؤمنين: اچانک ما ته د عمر بن خطاب رضی الله عنه قاصد راغئ او وې وئیل چې امیر المؤمنین ته حاضر شه.
حافظ فرمائی چې ددې قاصد نوم ماته معلوم نهٔ شو،لیکن دا احتمال دې چې مراد یرفا دربان وی،چې د هغهٔ ذکر وړاندې راروان دې(٧)،حافظ خو دلته احتمالاً یرفا قاصد ګرځولې دې لیکن په هدی الساری کښې ئې په خپله ددې نفی هم کړې ده،اوګورئ،هدى السارى: ٣٣٩،فرض الخمس)_

قوله: فانطلقت معه حتى أدخل على عمر،فاذا هو جالس على رمال سرير، ليس بينه و بينه فراش،متكئ على وسادة من أدم: نو زهٔ هغې قاصد سره لاړم او

---

(١) صحيح بخاري،كتاب البيوع،باب مايذكر في بيع الطعام والحكرة،رقم(٢١٣٤))_
(٢) فتح الباري:٦/٢٠٤،وعمدة القاري:١٥/٢٣، والانساب للسمعاني:٥/٤٩٤،النصرى،باب النون والصاد(المهملة))_
(٣) عمدة القاري:١٥/٢٣)_
(٤) پورته حواله،و ارشادالساري:٥/١٩٣،و كتاب العين،٢/٨٣،باب العين والتاء والميم معهما)_
(٥) صحيح مسلم،كتاب الجهاد والسير،باب حكم الفئ،رقم(٤٥٧٧)،وسنن ابى داؤد،كتاب الخراج.....باب في صفايا رسول الله صلى الله عليه وسلم من الاموال،رقم(٢٩٦٣))_
(٦) عمدة القاري:١٥/٢٣،وفتح الباري:٦/٢٠٤ـ٢٠٥)_
(٧) فتح الباري:٦/٢٠٥)_

حضرت عمر ﷜ ته حاضر شوم،نو اومې ليدل چې د کهجورو د ښاخونو نه جوړ شوې کټ باندې هغوی ناست وو ،د هغوی او د کټ مينځ کښې څۀ بستره نۀ وه،د څرمن نه جوړه شوې تکيې ته ئې ډډه لګولې وه.

فانطلقت معه...... کښې هم هغه خبره ده چې کومه اوس وړاندې تيره شوه،د رفع او نصب په حوالې سره او د مبالغې په حوالې سره چې څنګه زهری ته د خپل ملاقات هره جزئيه ياده ده،دغه شان مالک بن اوس ته هم د خپل او د حضرت عمر ﷜ مينځ کښې چې کوم ملاقات شوې وو،د هغې يو يو جزء ياد او مستحضر دې.

رُمال د راء په ضمې او کسرې سره،جوړ کړې شوې څيز،د رمال سرير معنی ده هغه کټ چې د کهجورې د ښاخونو نه جوړ شوې وی (١)

د ليس بينه وبينه فراش دا وضاحت ئې دې دپاره اوکړو چې عموماً او عادة په کټ باندې بستره وی (٢) ليکن د وخت خليفه او د نيمې دنيا بادشاه چې په کوم کټ باندې ناست وو نو هغه د بسترې نه هم محروم وو ـ الله اکبر

قوله: فسلمت عليه،ثم جلست،فقال:يا مالُ: ما ورته سلام اوکړو،بيا کيناستم. حضرت اوفرمائيل اې مالک!

مال په اصل کښې مالک وو،د ترخيم په وجه باندې مال شوې دې ـ لام لره کسرې سره لوستل هم جائز دی ځکه چې اصل هم دا ده او په لام باندې ضمه وئيل هم جائز دی ځکه چې د ترخيم نه پس دا مستقل اسم جوړ شوې دې،په دې وجې د منادی مفرد اعراب دې ته ورکړې شو(٣)

قوله: إنه قدم علينا من قوم أهل أبيات: ستاسو د قوم څو کورونو والا مونږ ته راغلې دی.

د قوم نه مراد بنونصر بن معاويه بن بکر بن هوازن دې،د حضرت مالک بن اوس تعلق هم د دې قبيلې سره وو(٤)

د مسلم شريف د جويريه عن مالک په طريقه کښې د "دف أهل أبيات"(٥) الفاظ دی،د دې مطلب دادې چې هغوی په لړه لړه راغلې دی،غالباً د دې خلقو وطن اصلی د قحط ښکار شوې وو،په دې وجې دوی د معاش په تلاش کښې مدينې منورې ته راغلې وو(٦)

---

(١) فتح الباری،٢٠٥/٦،وعمدة القاری:٢٣/١٥)ـ
(٢) پورته حواله جات)ـ
(٣) عمدة القاری،٢٤/١٥،وفتح الباری:٢٠٥/٦،والقسطلانی:١٩٣/٥،والکرمانی:٧٧/١٣)ـ
(٤) فتح الباری:٢٠٥/٦،وارشادالساری:١٩٣/٥)ـ
(٥) صحيح مسلم،کتاب الجهاد والسير،باب حکم الفئ،رقم(٤٥٧٧))ـ
(٦) فتح الباری:٢٠٥/٦،وارشادالساری:١٩٣/٥،وعمدة القاری:٢٤/١٥)ـ

قوله: وقد أمرت فیهم برضخ،فاقبضه،فاقسمه بینهم:یقیناً ما د هغوی دپاره د څهٔ امداد حکم جاری کړې دې،د هغې قبضه تاسو واخلئ،بیا ئې هغوی کښې تقسیم کړئ.

رضخ ـ بفتح الراء،وسکون المعجمة،بعدها خاء معجمة ـ ورکړې او امداد ته وئیلې شی،چې ډیر زیات وی،مقرر شوې نهٔ وی.[1]

قوله: فقلت:یا أمیرالمؤمنین،لو أمرت به غیری؟:نو ما اووئیل،امیرالمؤمنین!زما نه علاوه بل چاته دا ذمه داری ورکړئ(نو ډیره غوره به وی)

چونکه د امانت د معاملې برداشت کول وو او ذمه داری لویه وه،په دې وجه مالک بن اوس د عذر پیش کولو کوشش اوکړو.[2]

قال:اقبضه أیهاالمرء: حضرت عمر(حکماً)اوفرمائیل اې سړیه!دا په خپله قبضه کښې واخله.

دویم څل باندې حضرت عمر حکماً حضرت مالک بن اوس ته اوفرمائیل چې دا کار به هم تاسو کوئ،نو هغوی د حضرت عمر حکم منلو سره مذکوره امداد په خپله قبضه کښې واخستلو او د خپل قوم په کسانو کښې ئې تقسیم کړو،چونکه قرینه په دې باندې موجود وه په دې وجه هغوی دا تفصیل حذف کړې دې.[3]

فبینا أنا جالس عنده أتاه حاجبه یرفا: دې دوران کښې چې زهٔ هرکله هغوی سره ناست ووم چې د هغوی دربان یرفا دننه راغئ.

یرفا: دا نوم همزه سره او د همزه نه بغیر دواړو طریقو سره لوستلې شوې دې لیکن د همزې نه بغیر ډیر مشهور دی.[4]

دا د حضرت عمر رضی الله عنه مولی او دربان وو دوی د نبی ﷺ زمانه موندلې ده بلکه د جاهلیت زمانه ئې هم لیدلې ده،لیکن صحبت ئې ثابت نهٔ دې.[5]

د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې دوی د حضرت عمرفاروق رضی الله عنه سره د حج سعادت هم حاصل کړو.[6]

حضرت عمرفاروق رضی الله عنه ته په څهٔ طریقې سره دا خبره معلومه شوه چې حضرت یزید بن ابی سفیان رضی الله عنه په یو وخت کښې مختلف او قسما قسم خوراکونه کوی چې دا کار د زهد او تقوٰی خلاف دې،ددې وجې نه هغوی یرفا ته اووئیل چې کله د یزید رضی الله عنه د شپې خوراک راشی نو ماته اووایه.د حکم مطابق د خوراک په رارسیدو سره یرفا امیرالمؤمنین ته اطلاع

---

[1]) پورته حواله جات)_
[2]) پورته حواله جات)_
[3]) پورته حواله جات)_
[4]) عمدة القاری:۲۴/۱۵)_
[5]) پورته حواله،وفتح الباری:۲۰۵/۶،والاصابة:۶۷۲/۳، وشرح القسطلانی:۱۹۴/۵)_
[6]) فتح الباری:۲۰۵/۶،والاصابة:۶۷۲/۳)_

ورکړه نو هغوی راغلل او اجازت ئې طلب کړو، په اجازت ملاویدو باندې دننه راغلل، اول ورته د غوښې ثرید پیش کړې شو، چې هغې کښې ورسره حضرت عمر رضی الله عنه هم خوراک اوکړو...... بیا ورته کړې شوې غوښه پیش کړې شوه نو حضرت یزید خپل لاس وراوږد کړو لیکن حضرت عمر رضی الله عنه اودریدو او وې فرمائیل، ائې یزیده! دا څۀ دی؟ د خوراک نه پس بیا خوراک؟ قسم دې د هغې ذات چې د هغۀ د قدرت په قبضه کښې د عمر ساه ده! که تا د هغۀ د طریقې مخالفت اوکړو نو تۀ به هم د هغۀ د طریقې نه لرې کړې شې[1]

د یرفا ذکر د مصنف ابن ابی شیبه رحمه الله د کتاب الصلوة په یو حدیث کښې هم راغلې دې لکه ابن ابی شیبه د "یحیی بن سعید عن عبیدالله بن عبدالله عن أبیه" د طریق نه نقل کړې دی، هغوی فرمائی، "جئت إلی عمر، وهو یصلی، فجعلنی عن یمینه، فجاء یرفا، فجعلنا خلفه"[2]

د سعید بن منصور رحمه الله د یو حدیث نه معلومیږی چې حضرت یرفا د حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه په خلافت کښې هم ژوندې وو لکه ابو اسحاق[3] د یرفا نه روایت کوی،

"قال: قال لی عمر: إنی أنزلت نفسی من مال الله بمنزلة ولی الیتیم، إن احتجتُ أخذتُ منه، وإن أیسرتُ رددته، و إن استغنیت استعففت"[4]

قوله: فقال: هل لك فی عثمان و عبد الرحمن بن عوف و الزبیر و سعد بن وقاص یستاذنون؟ قال: نعم. فاذن لهم، فدخلوا، فسلموا وجلسوا: یرفا اووئیل چې (امیرالمؤمنین) ایا تاسو ته د عثمان، عبدالرحمن بن عوف، زبیر بن عوام او سعد بن ابی وقاص رضی الله عنهم په ملاقات کښې څۀ رغبت شته ځکه چې دا حضرات د ملاویدو اجازت غواړی؟ هغوی اوفرمائیل بالکل. نو یرفا هغوی ته اطلاع ورکړه، دا حضرات دننه راغلل، سلام ئې اوکړو او کیناستل.

د حضرت عمر رضی الله عنه دربار ته راتلونکی حضرات ټول څومره وو، په دې باره کښې حافظ فرمائی چې د دې حدیث په ټولو طرقو کښې د دې څلورو نه علاوه د بل چا نوم ما لیدلې نۀ دې، سوا د نسائی شریف[5] او د عمر بن شبه[6] په یو روایت کښې، چې د عمرو بن دینار عن

---

[1]) کتاب الزهد لابن المبارک، الجزء الرابع، باب ماجاء فی الفقر: ۲۰۳-۲۰۴، رقم (۵۷۸))_

[2]) المصنف لابن ابی شیبة: ۵٦۸/۳، کتاب الصلوة، باب ماقالوا: اذا کانوا ثلاثة......رقم (٤٩٨٢))_

[3]) د حضرت ابواسحاق عمرو بن عبید الله سبیعی رحمه الله ولادت د عثمانی دور په آخری کلونو کښې شوې دې. کشف الباری: ۲۷۱/۲)_

[4]) السنن الکبری للبیهقی: ۳۵٤/٦، کتاب قسم الفئ......رقم (۱۲۷۹۰) ومعرفة السنن والآثار: ۱٦٤/۵، کتاب قسم الفئ......باب رزق الوالی، رقم (٤۰۱۲) دې اثر لره ابن ابی شیبة هم نقل کړې دې لیکن په هغې کښې د یرفا په ځائې حارثه بن مضرب عبدی دا اثر د حضرت عمر رضی الله عنه نه نقل کړې دې. انظر المصنف: ٤۹۱/۱۷، کتاب السیر، باب ما قالوا فی عدل الولی......رقم (۳۳۵۸۵) رحمه الله تعالی رحمة واسعة)_

[5]) سنن النسائی الکبری، کتاب الفرائض، باب ذکر مواریث الانبیاء، رقم (٦۳۰۹))_

[6]) اخبار المدینة: ۱۲۸/۱، رقم (۵٦۵)، خصومة علی و العباس رضی الله عنهما إلی عمر......)_

ابن شهاب د طريق نه دي، په دې كښې د طلحه بن عبيدالله رضي الله عنه د نوم اضافه هم موندلې كيږي، ددې نه علاوه امامى عن ابن شهاب په طريق كښې هم د طلحه بن عبيدالله رضي الله عنه ذكر موندلې شوې دې. دغه شان دا روايت ابوداؤد د ابوالبخترى د طريق نه نقل كړې دې[1]
په دې كښې هم د طلحه ذكر موجوددې البته په دې كښې دحضرت عثمان بن عفان ذكر نشته[2]

قوله: ثم جلس يرفا يسيرا، ثم قال: هل لك في علي وعباس؟ قال: نعم. فاذن لهما، فدخلا، فسلما، فجلسا: بيا يرفا لږ ساعت كيناستو، بيا ئې اووئيل آيا تاسو د حضرت علي رضي الله عنه او حضرت عباس رضي الله عنه سره ملاويدل خوښوئ؟ اميرالمؤمنين اوفرمائيل آوجي! نو يرفا دواړو ته دننه د راتلو اووئيل نو دا دواړه حضرات دننه راغلل، سلام ئې اوكړو او كيناستل.

د شعيب بن ابى حمزه د مغازى په روايت كښې "هل لك في علي وعباس" نه پس د "يستاذنان"[3] اضافه هم ده چې "هغه دواړه دننه د راتلو اجازت غواړى".

قوله: فقال عباس: يا اميرالمؤمنين، اقض بيني وبين هذا...: حضرت عباس بن عبدالمطلب رضي الله عنه اوفرمائيل، اميرالمؤمنين! زما او د دوى مينځ كښې فيصله اوكړئ.

دلته د باب روايت داسې دې چې "اقض بيني وبين هذا" ليكن د شعيب بن ابى حمزه د روايت الفاظ داسې دى چې "فاستب علي وعباس"[4] او د عقيل عن ابن شهاب په طريق كښې د "اقض بيني وبين هذا الظالم، استبا"[5] الفاظ دى او د جويريه په روايت كښې "و بين هذا الكاذب، الآثم، الغادر، الخائن"[6] الفاظ دى.

ددې ټولو طرقو حاصل دادې چې د حضرت عمر رضي الله عنه او نورو مشرانو په موجودګئ كښې حضرت عباس رضي الله عنه حضرت علي رضي الله عنه ته بد رد اووئيل او د هغوى په حق كښې ئې د كاذب، آثم او غادر په شان سخت كلمات استعمال كړل ليكن حضرت علي رضي الله عنه چې حضرت عباس رضي الله عنه ته هرڅۀ وئيلي وى نو په رواياتو كښې د هغې څۀ وضاحت نشته. د حافظ د قول مطابق صرف د عقيل يو روايت دې، چې په هغې كښې د "استبا" كلمات دى چې دې دواړو يو بل ته بد رد اووئيل. لكه حافظ وائى:

---

[1] سنن أبي داود، كتاب الخراج......باب في صفايا رسول الله صلى الله عليه وسلم ....رقم(٢٩٧٥)_
[2] فتح الباري:٢٠٥/٦، وشرح القسطلاني:١٩٤/٥)_
[3] صحيح البخاري، كتاب المغازي، باب حديث بني النضير، ومخرج رسول الله......رقم(٤٠٣٣)_
[4] پورته حواله)_
[5] صحيح بخاري، كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب مايكره من التعمق.......رقم(٧٣٠٥)_
[6] صحيح مسلم، كتاب الجهاد والسير، باب حكم الفئ، رقم(٤٥٧٧)_

"ولم أر فی شیئ من الطرق أنه صدر من علی فی حق العباس شیئ، بخلاف ما یفهم قوله فی روایة عقیل: استبا"[۱]
ددې نه علاوه د شعیب روایت هم په دې خبره دلالت کوی چې دې دواړو یو بل ته بدرد وئیلې دی، "فاستب علی وعباس"
لیکن راجحه خبره داده چې په دې موقع باندې حضرت عباس ﷜ دا مذکوره کلمات وئیلې دی نۀ چې حضرت علی ﷜ وئیلې دی، په دې شرط چې ددې صحت تسلیم کړې شی چې حضرت عباس ﷜ واقعی هم دا کلمات وئیلې دی او حضرت علی ﷜ ته ئې بد ردوئیلې دی.
ایا حضرت عباس ﷜ واقعی دا کلمات وئیلې دی؟ اوس سوال دا دې چې آیا واقعی حضرت عباس دا مذکوره کلمات وئیلې دی او حضرت علی ته ئې بدرد وئیلې دی؟نو په دې کښې د علماؤ مختلف اقوال دی:

① علامه عینی فرمائی چې دلته د عبارت تقدیر داسې دې: الکاذب إن لم ینصف[۲] چې دې دروغژن دې، خیانت گر دې.......که چرته ماسره انصاف اونکړې یعنی د حضرت عباس ﷜ دا مذکوره کلمات په شرط سره مقید دی.

② علامه مازری دې کلماتو لره د حذف کولو صورت جوړ کړې دې، هغوی فرمائی چې غالباً دلته بعضې راویانو ته وهم شوې دې او علامه عینی خو دې کلماتو لره حذف کول واجب گڼړی، "یجب إزالة هذه اللفظة عن الکتاب"[۳]

③ مازری مزید دا هم فرمائی چې که دا کلمات محفوظ هم وی نو دا به داسې حمل کړې شی چې حضرت عباس ﷜ دا مذکوره کلمات د ناز و ادا په طریقه باندې فرمائیلې دی ځکه چې حضرت علی ﷜ د حضرت دپاره د ځوی په منزله دې ځکه چې حضرت عباس ئې خپل سکۀ ترۀ وو، د پلار ځوی او د ترۀ ورارۀ ترمینځه داسې کلمات څۀ لرې خبره نۀ ده، حضرت عباس ﷜ چونکه حضرت علی ﷜ په غلطئ باندې گڼړلو په دې وجه د هغوی غرض دا وو چې حضرت علی ﷜ منع کړې شی.

④ دغه شان د حضرت عباس ﷜ غرض دا هم کیدې شی چې حضرت علی ﷜ څۀ کوی نو که دا ټول قصداً عمداً کوی نو بیا خو په دې مذکوره صفاتو سره متصف دې، او که قصداً نه وی نو بیا مذکوره صفاتو سره متصف نۀ دې.
مزید فرمائی چې دا تاویل ځکه ضروری دې چې څۀ هم اوشو نو دا ټول هرڅۀ د صحابه کرامو ﷡ د یو جماعت په موجودگئ کښې اوشو، چې په هغوی کښې د حضرت عمرفاروق ﷜ په شان شخصیت هم وو او نور جلیل القدر صحابه کرام ﷡ او لوئې لوئې هستئ هم موجود وې، ددې ټولو حضراتو په موجودگئ کښې ددې واقعې پیښیدل او ددې حضراتو پرې تنبیه او خبردارې نۀ کول په سمجه او پوهه کښې نۀ راځی، مازری لیکی:

---

[۱]) فتح الباری: ۲۰۵/۶)_
[۲]) عمدة القاری: ۲٤/۱۵)_
[۳]) پورته حواله)_

"ولابد من هذا التاويل، لوقوع ذلك بمحضر الخليفة ومن ذكر معه، ولم يصدر منهم إنكار لذلك، مع ما علم من تشددهم في إنكار المنكر"[1] وهما يختصمان فيما أفاء الله على رسوله صلى الله عليه وسلم من بني النضير
او دي دواړو د بنو نضير په هغې مال فئ کښې جهګړه کوله کوم چې الله تعالى نبى كريم ﷺ ته ورکړې وو.

په روایت کښې اختصار: دلته په روایت کښې اختصار دې ځکه چې په دې کښې صرف د بنونضير د مال فئ ذکر دې او مراد ترینه د نبی کریم ﷺ ملکیتی زمکې دی، چې په هغې کښې د بنوقریظه، بنونضیر زمکې چې په مدینه منوره کښې وې، د فدک او د خيبر خمس وغيره هم شامل دی، علامه عینی د امام نسفی په حوالې سره فرمائی:

"وقال ابن عباس في قوله (وما أفاء الله على رسوله منهم)[2] هو من أموال الكفار، و أهل القرى. وهم بنوقريظة والنضير وهما بالمدينة، وفدك، وخيبر، وقرى عرينة، وينبع"[3] فقال الرهط عثمان و أصحابه: يا اميرالمؤمنين، اقض بينهما، و أرح أحدهما من الآخر
جماعت یعنی حضرت عثمان ؓ او د هغوی ملګرو اووئیل، امیرالمؤمنین! ددې دواړو حضراتو مینځ کښې فیصله اوکړئ او یو ته د بل نه آرام ورکړئ.

دلته په روایت کښې د "الرهط" لفظ دې او د مسلم شریف په روایت کښې "القوم" راغلې دې، دغه روایت کښې ددې کلماتو اضافه هم نقل ده، "فقال مالك بن أوس: يخيل إلى أنهم قد كانوا قدموهم لذلك"[4] او د ابوداؤد شریف په روایت کښې دی: "فقال العباس: يا اميرالمؤمنين، اقض بيني وبين هذا. يعني عليا. فقال بعضهم: أجل يا اميرالمؤمنين، فاقض بينهما و أرحهما"[5] ددې نه ددې حضراتو د تشریف راوړلو مقصد واضحه کیږی چې دا حضرات د سفارش دپاره راغلې وو، چې د حضرت عباس ؓ او د حضرت علی ؓ مینځ کښې څۀ واضحه فیصله اوکړې شی چې دا جهګړه ختمه شی او خپل مینځ کښې تعلقات نور خراب نۀ شی[6]
حافظ ابن حجر د مسند ابن ابی عمر د یو روایت چې د معمر عن الزهری د طریق نه روایت دې په حوالې سره لیکلې دی چې حضرت زبیر بن العوام ؓ "اقض بينهما" فرمائیلې وو، په

---

[1]) پورته حواله، وفتح الباري: ۲۰۵/۶، وشرح النووی علی مسلم: ۹۰/۲، وكذا انظر حاشية السندی على صحيح مسلم، المطبوعة مع مسلم: ۳۶۶/۲)_
[2]) الحشر/ ۶)_
[3]) عمدة القاری: ۲۴/۱۵، وتنوير المقياس من تفسير ابن عباس، الحشر/ ۳_۸، ۸۶/۲، و أحكام القرآن للرازی: ۵۷۴/۳، ومن سورة الحشر\
[4]) مسلم شريف، كتاب الجهاد والسير، باب حكم الفئ، رقم (۴۵۷۷)_
[5]) سنن أبي داود، كتاب الخراج و الفئ و الامارة، باب فی صفايا رسول الله صلى الله عليه وسلم ...... رقم (۲۹۶۳)
[6]) فتح الباري: ۲۰۵/۶، وعمدة القاری: ۲۴/۱۵، وتكملة فتح الملهم: ۴۹/۳)_

دې سره ددې خبرې تعیین اوشو چې په قوم(ډله) کښې خبره چا شروع کړې وه[1]

فقال الرهط عثمان و أصحابه کښې عثمان واصحابه د محذوف مبتدا دپاره خبر دې. ای:هم عثمان واصحابه المذکورون.

البته دا د الرهط نه بدل یا عطف بیان هم کیدې شی[2]

وارح د امر صیغه ده. د اراحة(افعال)نه او واو عاطفه دې. مطلب دادې چې دا دواړه په کومه جهګړه کښې دی، ددې نه ورته آرام ورکړئ[3]

قال عمر:تیدکم: حضرت عمر اوفرمائیل. لږ صبر اوکړئ.

د تیدکم ضبط او معنی: تیدکم د تاء مثناة د فتحې او د کسرې سره او یاء ساکنه ده او دال مفتوحه یا مضمومه. یعنی تَیْدَکُم، دا اسم فعل دې د روید په شان، ددې معنی ده صبر اوکړئ. د ابوذر په روایت کښې دا کلمه تَیئدکم. بفتح المثناة وکسر التحتانية مهموز وفتح الدال. مروی ده.

ابن التین فرمائی چې ددې اصل تیدکم دې چې د التؤدة مصدر نه مشتق دې. ددې معنی نرمی ده. ابن الاثیر هم دا خبره اختیار کړې ده[4]

قوله: أنشدکم بالله الذی بأذنه تقوم السماء والارض، هل تعلمون أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: لا نورث، ما ترکنا صدقة؟ یرید رسول الله صلی الله علیه وسلم نفسه. قال الرهط: قد قال ذلك: زۀ ستاسو نه د هغې ذات په واسطه درکولو سره پوښتنه کوم چې د چا په حکم سره زمکې او اسمانونه قائم دی چې آیا تاسو ته پته لګی چې نبی کریم ﷺ فرمائیلي وو چې مونږ نه کومه ترکه پاتې شی نو په هغې کښې وراثت نۀ جاری کیږی، هغه خو صدقه ده؟ ددې نه نبی ﷺ خپل ذات مبارک مراد اخستلې وو، حاضرینو اووئیل، بالکل، نبی کریم ﷺ دغه شان فرمائیلي وو.

أنشدکم کښې روایت د شین د ضمې سره دې، دا باء سره او د باء نه بغیر دواړو طریقو سره مستعمل دې نشدتك الله او نشدتك بالله ددې معنی ده اسئلکم بالله چې زۀ د الله تعالی په نوم مبارک سره تپوس کوم، درخواست کوم او د هغۀ واسطه درکوم.

ددې نه علاوه دا لفظ د باب افعال نه هم مستعمل دې، یعنی د همزه په ضمې او د شین په کسرې سره (مضارع متکلم) نووی ددې وضاحت کړې دې[5]

---

[1]) فتح الباری:۲۰۵/۶)_

[2]) عمدة القاری:۲٤/۱۵)_

[3]) پورته حواله، و تکمله فتح الملهم:۴۹/۳)_

[4]) عمدة القاری:۲٤/۱۵، وفتح الباری:۲۰۶/۶، والنهایة فی غریب الحدیث......:۱۷۸/۱، باب التاء مع الهمزة، مادة تئد، وشرح القسطلانی:۱۹٤/۵)_

[5]) عمدة القاری:۲٤/۱۵، وارشادالساری: ۱۹٤/۵، وشرح النووی علی مسلم:۹۰/۲)_

په لانورث کښې روایت د نون سره دې، یعنی د جمع متکلم صیغه ده، امام قرطبی فرمائی چې ددې نه مراد د انبیاء کرامو ﷺ جماعت دې[۱] لکه په یو روایت کښې دا الفاظ هم راغلې دی، "إنا معشر الانبیاء لانورث"[۲] ددې نه علاوه ابن عبدالبر د ابن شهاب عن مالک بن اوس عن عمر د طریق نه یو حدیث نقل کړې دې، د هغې الفاظ نور هم زیات واضح دی، فرمائی، "إنا معشر الانبیاء، ماترکنا صدقة"[۳]

البته د حضرت حسن بصری رحمه الله مذهب دادې چې دا د حضرت نبی کریم ﷺ سره خاص دې، په دې کښې نبی سره نور انبیاء ﷺ شامل نهٔ دی، د هغوی استدلال د قرآنی آیتونو (یرثنی ویرث من آل یعقوب)[۴] او (وورث سلیمان داود)[۵] نه دې.

لیکن د امت جمهور علماؤ دې آیتونو لره د میراث علم، نبوت، حکمت (یحیی علیه السلام دپاره) او د مارغانو خبرې اترې (د حضرت سلیمان دپاره) باندې حمل کړې دی، لهذا راجحه خبره هم دا ده چې د انبیاء کرامو ﷺ په مال کښې میراث نهٔ جاری کیږی، هغه صدقه وی[۶]

انبیاء وارثان کیدې شی؟ پورته تفصیل په دې باره کښې وو چې د انبیاء کرامو ﷺ څوک وارث کیدې شی یا نهٔ، د هغوی په مال کښې وراثت جاری کیږی یا نهٔ. اوس سوال دادې چې آیا انبیاء کرام ﷺ هم وارثان نهٔ شی کیدې چې د خپل مورثینو د میراث نه مال اومومی؟

په دې مسئله کښې زمونږ د حضراتو احنافو . کثرالله سوادهم. اقوال دوه قسمه دی:
علامه شامی په خپلو رسائلو کښې فرمائیلې دی چې نبوت د ارث نه مانع دې البته دا د وارثیت یا موروثیت دواړو نه مانع دې یا صرف د موروثیت نه؟ نو د شوافعو حضراتو میلان دویم طرفته دې چې نبوت صرف د موروثیت نه مانع دې د وارثیت نه مانع نهٔ دې.....لیکن په دې مسئله کښې زمونږ د امامانو اقوال مختلف دی:
لکه د ابن نجیم د عبارت نه دا معلومیږی چې انبیاء کرام ﷺ نهٔ وارثان جوړیدې شی او نه مورثین، فرمائی، "کل إنسان یرث ویورث، الا الانبیاء علیهم السلام لا یرثون ولا یورثون" دغه شان فرمائی چې دا خبره چې منقول ده چې نبی د حضرت خدیجه د مال وارث جوړ شوې وو نو دا خبره صحیح نهٔ ده، بلکه هلته خو داسې شوې وه چې هغې خپل ټول مال د صحت په وخت کښې نبی ته هبه کړې وو[۷]

---

[۱] عمدة القاری:۲٤/۱٥، والمفهم للقرطبی:۸٥/۱۱، باب مایصرف فیه الفئ......)_
[۲] وتمامه: ماترکنا فهو صدقة "انظر سنن النسائی الکبری، کتاب الفرائض، باب ذکر مواریث الانبیاء، رقم(٦۳۰۹) وفتح الباری:۸/۱۲، کتاب الفرائض)_
[۳] التمهید لابن عبدالبر:۱۷٥/۸، حدیث ثامن لابن شهاب عن عروة)_
[٤] مریم/٦)_
[٥] النمل/۱٦)_
[٦] عمدة القاری:۲٤/۱٥_۲٥، وارشاد الساری:۱۹٤/٥، والتمهید لابن عبدالبر:۸/۱۷٤_۱۷٥)_
[۷] الاشباه والنظائر مع شرحه للحموی:٤۹٦/۲، الفن الثانی، کتاب الفرائض، رقم(۱۷۸۲))_

بل طرفته د ابن الکمال او سکب الانهر د عبارتونو نه معلومیږی چې انبیاء کرام ﷺ هم د عوامو په شان وارثان جوړیدې شی.[1]

د شوافعو او موالکو مذهب: پورته د علامه شامی په عبارت کښې تیر شو چې شافعیه د انبیاء کرامو د پاره وارثیت صحیح ګڼړی، صاحب د "الاقناع" علامه شربینی فرمائی:

"....... أن الناس فی الارث اربعة أقسام: منهم من یرث و یورث، و عکسه فیهما، و منهم من یورث ولا یرث، وعکسه.....والرابع الانبیاء علیهم السلام، فانهم یرثون ولا یورثون"[2]

د موالکو مذهب هم په دې مسئله کښې د شوافعو په شان دې، د هغوی په نزد هم دا راجحه ده چې انبیاء کرام ﷺ وارثان کیدې شی، علامه دردیر په الشرح الکبیر کښې د نبی ﷺ په خصوصیاتو کښې لیکلې دی: "و بان لا یورث، وکذا غیره من الانبیاء"[3] ددې په وضاحت کښې علامه دسوقی فرمائی چې ددې عبارت تقاضه داده چې هغوی وارثان کیدې شی، ځکه چې دردیر دلته په "لایورث" باندې اقتصار کړې دې چې ددې مقتضی "یرث" ده. هم دا راجحه هم ده ځکه چې دا خبره ثابته ده چې نبی کریم ﷺ ته د خپل والد محترم په میراث کښې ام ایمن برکة حبشه ملاؤ شوې وه، او دې سره سره څۀ چیلۍ وغیره هم ملاؤ شوې وې[4]

ابن سعد د ام ایمن په باره کښې فرمائی:

"قالوا: وکان رسول الله صلی الله علیه وسلم ورثها عن ابیه......، فاعتق رسول الله صلی الله علیه وسلم ام ایمن حین تزوج خدیجة........ رضی الله عنها"[5]

د حضرت ګنګوهی رائې: زمونږ په مشائخو کښې حضرت ګنګوهی رحمه الله هم په دې مسئله کښې د شوافعو او موالکو په شان ددې خبرې قائل دی چې انبیاء کرام ﷺ وارثان کیدې شی، مورث کیدې نۀ شی، فرمائی:

"اختلف العلماء فی توریث الانبیاء من غیرهم، فقال بعضهم: لا یَرِثون کما لا یُورَثون، و رووا نحن معاشر الانبیاء، لانرث ولانورث، والصحیح ان هذه اللفظة غیر ثابتة......"[6]

---

[1]) رسائل ابن عابدین: ۲۰۲/۲، الرحیق المختوم شرح قلائد المنظوم، فصل فی موانع الارث، وردالمختار، کتاب الفرائض، (تتمه): ۵۴۳/۵، جملة الموانع حینئذ ستة......)_

[2]) الاوجز: ۵٤٤/۱۷، والاقناع: ۲۸۵/۲، کتاب بیان احکام الفرائض، القول فی موانع الارث الحقیقیة)_

[3]) الشرح الکبیر مع الدسوقی: ۵٤۱/۲، باب الخصائص)_

[4]) پورته حواله، والاوجز: ۵٤٤/۱۷، وفی السیرة الحلبیة: ۵۲/۱، باب وفاة والده صلی الله علیه وسلم: وترک عبدالله خمسة اجمال، وقطعة من غنم، فورث ذلک رسول الله صلی الله علیه وسلم من ابیه")_

[5]) الطبقات الکبری لابن سعد: ۲۲۳/۸، ذکر ام ایمن، والاصابة: ٤۳۲/٤، فصل فیمن عرف بالکنیة من النساء، الا ان فیه ورثها عن امه")_

[6]) الکوکب الدری: ۱۰۳/۳_۱۰٤، کتاب الفرائض، تحت رقم (۲۱۰۵))_

په دې عبارت کښې د هذه اللفظة نه مراد "لانرث" دې، دا غيرثابت دې او عام روايات د دې لفظ د اضافې نه خالى دى، په عامو رواياتو کښې صرف د لانورث کلمات موندلې کيږى[1]
دغه شان علامه ګنګوهى د حديث نبوى "سلونى من مالى" په تشريح کښې فرمائى:
"والايراد بانه صلى الله عليه وسلم لم يكن له مال سيما بمكة توهم، افلم يكن له صلى الله عليه وسلم مافيه اكله وشربه، والتركة التى أصابه من أبيه؟ وما اشتهر من " إنا لانرث، ولانورث" فالكلمة الاولى منها لم تثبت"[2]
خلاصه دا شوه چې د حضرت ګنګوهى موقف په دې مسئله کښې هم هغه دې چې کوم موقف د شوافعو او د موالکو دې چې انبياء کرام ﷺ وارثان کيدې شى[3]
يو سوال او د هغې جواب: په دې پورته مذکوره موقف باندې سوال اعتراض کيږى چې د نبى کريم ﷺ د دريو لونړو مبارکو حضرت زينب، حضرت رقيه او حضرت ام کلثوم ﷺ وفات خو د نبى ﷺ په ژوند مبارک کښې شوې وو ليکن په رواياتو کښې دا خبره چرته هم نشته چې نبى کريم ﷺ د هغوى په ميراث کښې څۀ حصه اخستلې وى.
نو علماو د سيرت د دې جواب دا ورکړې دې چې اول خو دا خبره تسليمه نۀ ده چې نبى کريم ﷺ د هغوى په ميراث کښې څۀ حصه نۀ ده اخستلې.
دويمه دا چې که دا دعوى تسليمه هم کړې شى چې نبى د هغوى ميراث نۀ وو اخستلې نو کيدې شى چې د استغناء په طور ئې نۀ وى اخستلې ليکن بهرحال په دې سره د وارثيت نفى نۀ شى کيدې[4] والله اعلم بالصواب
د "صدقة" اعراب: حديث نبوى "لا نورث ما ترکنا صدقة" کښې لفظ د صدقة مرفوع دې، ملاعلى قارى فرمائى، دا رفعې سره دې او جمله مستانفه ده، ګويا که نبى ﷺ چې کله اوفرمائيل، "لا نورث" نو قدرتى طور باندې دا سوال پيدا شو چې بيا به ستاسو د ترکې څۀ کيږى؟ نو جواب اوکړې شو چې "ماترکنا صدقة" چې مونږ څۀ پريږدو نو هغه صدقه ده.
دا لفظ د نصب سره هم مروى دې، په دې صورت کښې به د عبارت تقدير داسې شى "ماترکناه مبذول صدقة" نو خبر (مبذول) حذف کړې شو او صدقه (د نصب په صورت کښې) حال شو او د خبر په عوض کښې باقى پاتې شو......
د شيعه شنيعه دا وينا چې په دې جمله کښې ما نافيه ده او لفظ د صدقة د ترکنا مفعول به

---
[1]) تعليقات الکوکب الدرى للکاندهلوى: ۳/۱۰۴، وکذا انظر اوجزالمسالک: ۱۷/۵۴۵)_
[2]) الکوکب الدرى: ۴/۲۲۹، کتاب التفسير، سورة الشعراء، تحت قوله صلى الله عليه وسلم: سلونى من مالى")
[3]) تعليقات الکوکب: ۴/۲۲۹، والاوجز: ۱۷/۵۴۵)_
[4]) تعليقات الکوکب: ۴/۲۳۰، والبذل: ۱۰/۷۳، کتاب الفرائض، باب: فى ميراث ذوى الارحام، رقم(۲۹۰۲)، والاوجز: ۱۷/۵۴۶، والسيرة الحلبية: ۱/۵۲، باب وفاة والده صلى الله عليه وسلم)_

كيدو په وجه منصوب دي نو دا بهتان او افتراء ده.د هغوى د رد دپاره دا هم كافى ده چې په اكثرو رواياتو كښې تركناه د ضمير منصوب سره راغلې دې چې ضمير عائد دې او ددې مرجع ما موصوله ده.

ددې نه علاوه په بعضې روايتونو كښې "فهو صدقة" راغلې دې[١] ددې خو په مرفوع كيدو كښې څۀ شك نشته چې هوضمير مبتداء ده او صدقة ئې خبر دې.

دغه شان هغه احاديث چې په هغې كښې ددې قسمه صراحت راغلې دې "إنا معشر الانبياء لا نورث" ددې ټولو خلاصه داده چې دلته لفظ د صدقة اكثرو روايتونو كښې مرفوع دې او ماموصوله ده،نۀ چې مانافيه ده[٢]

قوله: فاقبل عمر على على وعباس،فقال:أنشدكما الله،أتعلمان أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قال ذلك؟قالا:قد قال ذلك....: بيا حضرت عمر ﷛ د حضرت على ﷛ او حضرت عباس ﷛ طرفته متوجه شو او وې فرمائيل،زۀ ستاسو دواړو نه د الله تعالى په نامه سره تپوس كوم چې آيا تاسو دواړو ته معلومه ده چې نبى كريم ﷺ مذكوره خبره ارشاد فرمائيلې وه؟هغوى دواړو اوفرمائيل. بالكل ئې ارشاد فرمائيلې وه

اول حضرت عمر ﷛ د سفارشيانو وړاندې مذكوره سوال كيخودو چې آيا تاسو د نبى ﷺ دا فرمان اوريدلې وو چې "لا نورث،ماتركنا صدقة؟" چې هركله هغوى د اوريدلو اقرار اوكړو نو هم دا سوال ئې د حضرت على ﷛ او حضرت عباس ﷛ نه هم اوكړو،چې د هغې جواب دې دواړو حضراتو هم دا وركړو چې مونږ دا خبره د نبى كريم ﷺ نه اوريدلې ده،مونږ ددې تصديق كوو . دا د وړاندې خبرې دپاره يوقسمه تمهيددې د ذلك مشاراليه حديث "لا نورث،ماتركناصدقة"[٣] ده.

قوله: قال عمر:فانى احدثكم عن هذا الامر:إن الله قد خص رسوله صلى الله عليه وسلم فى هذا الفئ بشئ لم يعطه احدا غيره،ثم قرء(وما افاء الله على رسوله منهم ـ الى قوله ـ قدير)فكانت هذه خالصة لرسول الله صلى الله عليه وسلم : حضرت عمر اوفرمائيل،زۀ تاسو ته په دې معامله كښې وايم،الله تعالى د خپل

---

[١]) انظر الموطا،كتاب الكلام،باب ماجاء فى تركة النبى صلى الله عليه وسلم،رقم(١٨٠٨)_

[٢]) مرقاة المفاتيح:١١/١٢٩ـ١٣٠،كتاب الفضائل والشمائل،رقم(٥٩٧٦)،وشرح الطيبى: ١١/١٩٥، والاوجز:١٧/٥٣٥،والتعليق المجد:٣١٩)_

[٣]) عمدة القارى:١٥/٢٥،وارشادالسارى:٥/١٩٤)_

رسول پاک ﷺ دپاره په دغه مال فئ کښې څۀ مخصوص حصه مقرر کړې وه.چې په هغې کښې هغوی چاته هم ورکړې نۀ وه په دې وجه دا صرف او صرف د نبی کریم ﷺ سره خاص وه. په عبارت کښې ذکر کړې شوې آیت پوره دغه شان دې.

﴿وما افاء الله على رسوله منهم فما أوجفتم عليه من خيل ولا ركاب ولكن الله يسلط رسله على من يشاء، والله على كل شيء قدير﴾[1]

"او کوم مال چې الله تعالی خپل رسول پاک ﷺ ته د دوی نه ورکړې دې،په دې باندې تاسو نۀ اسونو ته منډه ورکړې ده او نۀ اوښانو ته.لیکن خپلو رسولانو ته په چا باندې چې اوغواړی غلبه ورکوی او الله پاک ته په هر هر څیز باندې پوره قدرت حاصل دې."

پورته آیت کریمه چې څنګه د مال فئ تعریف ته شامل دې نو دغه شان په دې کښې ددې خبرې وضاحت هم راغئ چې دا مال به د نبی کریم ﷺ دپاره خالص وو او په دې کښې د هیچا څۀ حق نۀ وو ،نبی ﷺ چې دا مال څنګه صرف کوی نو هغوی ته ددې اختیار وو او په هغوی باندې دا منحصر وه،د باب د حدیث د جملې "فكانت هذه خالصة لرسول الله صلى الله عليه وسلم" مطلب هم دا دې[2]

اوس دا خبره ذهن ته راځی چې نبی کریم ﷺ به په دې مال باندې څۀ کول؟نو ددې جواب دادې چې دا مال به د هغوی په نان نفقه او د هغوی د اهل و عیال په نان نفقه کښې استعمالیدۀ او څۀ به چې باقی پاتې شو نو هغه به ئې د مسلمانانو په مصلحتونو کښې خرچ کوو لکه څنګه چې وړاندې روایت کښې راځی.

والله ما احتازها دونکم، ولا استاثربها علیکم، قد اعطاکموها، وبثها فیکم

لیکن په الله قسم،نبی کریم ﷺ دا مال صرف د خپل ځان دپاره جمع کړې نۀ وو او نۀ ئې خپل ذات ته په تاسو باندې ترجیح ورکړې وه،بلکه دا مال هغوی هم تاسو ته درکړو او په تاسو کښې ئې تقسیم کړو.

د مختلفو الفاظو ضبط او معنی: احتاز کښې دوه روایتونه دی:

① حاء مهمله او زاء معجمه سره ددې مصدر حیازة دې،ددې معنی ده جمع کول. د اکثرو روایت هم دادې.

② د کشمیهنی په روایت کښې دا لفظ خاء معجمه او راء مهمله سره دې،یعنی اختار،ددې معنی ده اختیارول[3]

د استاثر معنی ده خپل ځان ته ترجیح ورکول[4]

---

[1]) الحشر /۶)_

[2]) عمدة القاری:۲۵/۱۵)_

[3]) پورته حواله،وفتح الباری:۲۰۶/۶،وارشادالساری:۱۹۵/۵)_

[4]) عمدة القاری:۲۵/۱۵،وارشادالساری:۱۹۵/۵)_

په اعطاکموها کښې هم دوه روايتونه دی:

① اعطاکموها، په دې صورت کښې به د ضمير مرجع اموال الفئ وی.

② اعطاکموه، په دې صورت کښې به مرجع فئ وی[1] په دواړو صورتونو کښې څۀ قباحت نشته.

د بثها معنی ده فرقها يعنی تقسيم ئې کړل، چې د بث يبث بثا (ثاء مثلثه مشدده سره) نه دې[2] او مطلب دادې چې دا اموال فئ اګرچه د نبی کريم د ذات اقدس سره خاص وو ليکن په دې سره به نبی کريم درشته دارو اوغيررشته دارودواړه قسمه خلقو معاونت او امداد فرمائيلو. د نسائی شريف[3] د عکرمه بن خالد عن مالک بن اوس د طريق نه ددې تآئيد کيږی[4]

قوله: حتی بقی منها هذا المال، فکان رسول الله صلی الله عليه وسلم ينفق علی أهله نفقة سنتهم من هذا المال، ثم يأخذ ما بقی، فيجعله مجعل مال الله: تردې چې په هغې کښې دا موجوده مال (زمکې) باقی پاتې شوې دی، په دې کښې به نبی کريم ﷺ د اهل عيال دپاره د ټول کال نفقه ويستله، بيا به چې څۀ باقی پاتې شو نو هغه به ئې د الله تعالی د مال په طور باندې ساتلو.

يو اشکال او د هغې جواب: پورته عبارت بالکل واضح دې، ليکن د حضرت عائشه صديقه رضی الله عنها په يو حديث کښې "توفی رسول الله صلی الله عليه وسلم ودرعه مرهونة عند يهودی بثلاثين صاعاً من شعير"[5] وارد شوې دې چې د نبی ﷺ د وفات په وخت د هغوی مبارک يو زره د يهودی سره د ديرش صاعو اوربشو په بدله کښې ګانړه کيخودلې شوې وه.

سوال دا دې چې هرکله خپل ذاتی مال دومره فراخه وو چې د کور والاد خرچ د جدا کولو نه پس به هم ډير مال بچ پاتې شو، کوم به چې بيا په بيت المال کښې جمع کيدې شو نو د حضرت عائشه صديقه ددې حديث څۀ مطلب دې او د قرض (هغه هم زرعه په رهن کښې کيخودل) اخستلو ضرورت ولې پيښ شو؟

ددې جواب دادې چې عام معمول خو دا وو چې د ټول خرچ به ئې جدا کوو ليکن کال تيريدلو سره سره نبی کريم ﷺ نور د خير کارونو او خارجی ضروورياتو کښې به هم ددې نه صرف کوو، دغه شان د کال په پوره کيدو باندې به مقرره نفقه ختمه شوه او د قرض اخستلو ضرورت به پيښ شو، علامه قسطلانی فرمائی:

---

[1]) ارشادالساری: ۱۹۵/۵)_

[2]) پورته حواله. و عمدة القاری: ۲۵/۱۵)_

[3]) سنن النسائی، أول کتاب قسم الفئ، رقم(۴۱۵۳))_

[4]) فتح الباری: ۲۰۶/۶)_

[5]) انظرصحيح البخاری، کتاب الجهاد والسير، باب ماقيل فی درع النبی صلی الله عليه وسلم...... رقم(۲۹۱۶)

"وهذا لایعارضه حدیث عائشة أنه صلی الله علیه وسلم توفي ودرعه مرهونة علی شعیر لانه یجمع بینهما بانه کان یدخر لاهله قوت سنتهم، ثم في طول السنة یحتاج لمن یطرقه إلی إخراج شئ منه، فیخرجه، فیحتاج إلی تعویض ما أخذ منها، فلذلك استدان" [۱]

"مجعل مال الله" کښې مجعل د میم د فتحې سره د ظرف صیغه ده، بیت المال ترینه مراد دې چې په هغې سره به اسلحه وغیره اخستې کیده او د مسلمانانو په نورو مصلحتونو باندې به دغه مال خرچ کولې شو [۲]

قوله: فعمل رسول الله صلی الله علیه وسلم بذلك حیاته، أنشدکم بالله، هل تعلمون ذلك؟ قالوا: نعم: نو د نبی کریم ﷺ په خپل ژوند مبارک کښې هم دغه معمول وو، تاسو خلقو ته د الله تعالی واسطه درکولو سره ستاسو نه تپوس کوم چې آیا تاسو خلقو ته ددې علم شته؟ جماعت اووئیل، بالکل، مونږ ته ددې معلومات شته.

په عمل کښې میم مکسور دې، دا دلته د باب سمع نه مستعمل دې [۳]

قوله: ثم قال لعلي وعباس: أنشدکما بالله، هل تعلمان ذلك؟: بیا حضرت عمر رضی الله عنه حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عباس رضی الله عنه طرفته متوجه کیدو سره اوفرمائیل ...... آیا تاسو دواړو ته هم ددې خبرې معلومات شته؟

دلته په روایت کښې سوال خو مذکور دې لیکن دې دواړو حضراتو په جواب کښې څۀ اوفرمائیل ددې تذکره نشته، نو د کتاب الفرائض د عقیل په روایت [۴] کښې ددې نه پس دا اضافه هم روایت شوې ده، "قالا: نعم" [۵]

قال عمر: ثم توفی الله نبیه صلی الله علیه وسلم، فقال ابوبکر: أنا ولي رسول الله صلی الله علیه وسلم، فقبضها ابوبکر، فعمل فیها بما عمل رسول الله صلی الله علیه وسلم، والله یعلم انه فیها لصادق، بار، راشد، تابع للحق، ثم توفی الله ابابکر، فکنت انا ولي ابي بکر، فقبضتها سنتین من امارتي، أعمل فیها بما عمل رسول الله صلی الله علیه وسلم وما عمل فیها ابوبکر، والله یعلم أني فیها لصادق، بار، راشد، تابع للحق

حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل، بیا الله تعالی خپل نبی پاک ﷺ پورته کړو نو حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه اوفرمائیل چې زۀ د رسول الله مبارک ﷺ نائب یم، نو دغه مال هغوی په خپل

---

[۱]) ارشادالساری: ۵/۱۹۵، وایضاً فی الفتح: ۶/۲۰۶، والعمدة: ۱۵/۱۲۵

[۲]) پورته حواله جات) _

[۳]) ارشاد الساری: ۵/۱۹۵) _

[۴]) صحیح البخاری، کتاب الفرائض، باب قول النبی......: لانورث.......رقم (۶۷۲۸)) _

[۵]) ارشاد الساری: ۵/۱۹۵، وفتح الباری: ۶/۲۰۶) _

تصرف كښې واخستۀ.او هغوى په دې كښې هم په دغه معمول باندې روان وو.كوم معمول چې د نبى كريم ﷺ وو . الله تعالى ته ښۀ علم دې چې هغوى ددې مال په معامله كښې رښتونى،نيک،هدايت يافته او د حق تابع وو . بيا الله تعالى حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه خپل ځان ته اوغوښتلو نو زۀ د ابوبكر صديق رضي الله عنه ولى او نائب جوړ شوم،ما د خپل خلافت(ابتدائى) دوو كالو پورې دا مال په خپل تصرف كښې اوساتلو.ما هم په دې كښې خپل هغه معمول اوساتلو كوم چې د نبى كريم ﷺ او د هغوى نه پس د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه وو.الله تعالى ته ښۀ معلومه ده چې زۀ ددې مال په معامله كښې رښتونې، نيک،هدايت يافته او د حق تابع يم.

"بار" راء مشدده سره.د برير نه دې،ددې معنى ده نيک.

"إمارتى" د همزه كسرې سره،خلافت او حكومت ته وائى،يو بل لفظ دې أمارة د همزه د فتحې سره.د هغې معنى ده علامت او نشانى(١)

د كتاب الاعتصام په روايت،چې د عقيل ابن شهاب د طريق نه دې،كښې "فقال ابوبكر:أنا ولى......فعمل فيها بما عمل رسول الله صلى الله عليه وسلم" الفاظو نه پس دا كلمات هم موندلې شى، "وأنتما حينئذ.واقبل على على وعباس.تزعمان أن أبابكر كذا وكذا"(٢)او د مغازى د شعيب بن ابى حمزه په روايت كښې د "تذكران أن أبابكر فيه كما تقولان"(٣) الفاظ دى.ددې دواړو روايتونو نه واضح روايت هغه دې كوم چې په مسلم شريف كښې دې،په هغې كښې په دې دواړو روايتونو كښې مذكور د مبهم كلماتو وضاحت هم كړې شوې دې چې د "كذا وكذا" او "كما تقولان" مراد څۀ دې،په دې روايت كښې مذكوره اضافه لاندې ذكر كولې شى.

"فجئتما،تطلب ميراثك من ابن أخيك،ويطلب هذا ميراث امرأته من أبيها،فقال أبوبكر:قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:"ما نورث،ما تركنا صدقة"،فرأيتماه كاذبا آثما غادرا خائنا"(٤)

ددې درې واړو طرق نه دا لاندې فائدې مستنبط شوې:

① ددې حديث مدار چونكه امام زهرى دې نو په دې سلسله كښې د هغوى كار دادې چې هغوى د مذكوره كلماتو،كوم چې د ابوبكر صديق رضي الله عنه په باره كښې اووئيلې شو،روايت به كله صراحةً كوو،كله به ئې مبهم كلمات استعمالول،هم دا حال د حضرت مالک ابن اوس هم دې چې كله صراحت كوى او كله كنايه كوى.

② هم دا روايت اسماعيلى وغيره هم درج كړې دې،د هغوى د بشر بن عمر په طريق كښې دا كلمات بالكل نشته،محذوف دى،ددې مثال هم هغه دې كوم چې د روايت په ابتداء كښې

---

(١) ارشاد السارى:(٥/١٩٥)_

(٢) صحيح البخارى،كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة،باب مايكره من التعمق.......رقم(٧٣٠٥)_

(٣) صحيح البخارى،كتاب المغازى،باب حديث بنى النضير،ومخرج رسول الله......رقم(٤٠٣٣)_

(٤) صحيح مسلم،كتاب الجهاد والسير،باب حكم الفئ،رقم(٤٥٧٧)_

دې چې حضرت عباس رضی اللہ عنہ حضرت علی رضی اللہ عنہ ته بد رد وئیلي وو، په دې کښې تاویل هم هغه دې چې غوره او بهتره خبره هم ددې کلماتو حذف کول دي.[1]

قوله: ثم جئتماني تكلماني، وكلمتكما واحدة، وامركما واحد، جئتني يا عباس تسألني نصيبك من ابن اخيك، وجاءني هذا - يريد عليا - يريد نصيب امراته من ابيها: بیا تاسو دواړه ماته په دې معامله کښې ماسره خبره کولو دپاره راغلئ، ستاسو دواړو خبره یوه وه او معامله هم یوه وه، ائې عباس! ته ماته د خپل وراره (صلی الله علیه وسلم) حصه اخستلو دپاره راغلې او دې (علی) هم ماته راغئ چې دوی ته د خپلې بی بی حصه ورکړې شی.

د باب حدیث او امام عبدالرزاق: علامه عقیلی[2] نقل کړې دی چې امام عبدالرزاق بن همام، چې مشهور محدث، صاحب د مصنَف او د اصحاب سته راوی دې، هغوی دې مقام ته رارسیدو باندې یوه ډیره بې مناسبه جمله استعمال کړه، اګرچه دا وئیلې کیږی چې دا جمله هغوی د حضوراقدس صلی اللہ علیہ وسلم د محبت نه د مجبوره کیدو په وجه وئیلې ده لیکن بهرحال د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په باره چونکه دا جمله استعمال شوې ده او د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ چې د حضوراقدس سره کوم تعلق او د زړهٔ تړون وو نو هغه معلوم او مشهور دې. په دې وجه د امام عبدالرزاق په دې جمله باندې د افسوس د اظهار نه سوا بله څهٔ لاره نشته.

هغه حضرت عمرفاروق باندې تنقید کښې لیکی: "انظر الى هذا الانوك، يقول: من ابن أخيك، من أبيها، لايقول: رسول الله صلى الله عليه وسلم" (اللفظ للذهبی)[3]

پورته چې کوم روایت تیر شو، په هغې کښې حضرت عمرفاروق رضی اللہ عنہ د نبی کریم ذکر حضرت عباس سره اوکړو نو أبن اخيك ئې اوفرمائیل او حضرت علی سره ئې اوکړو نو يريد نصيب امراته من أبيها ئې اوفرمائیلو، په دې باندې امام عبدالرزاق خفه شوې دې چې دې بیوقوف ته اوګوره! حضور اقدس په من ابن اخيك او من ابيها سره رابلی او د رسول الله الفاظ نهٔ لولی.

أنوك بیوقوف ته وئیلې شی، په دې کلام کښې ددې نه مراد حضرت عمر رضی اللہ عنہ دې دا لفظ نوك د ينوك نوكا ونواكا (س) نه مشتق دې، د أنوك جمع نوك او نَوكَي راځی.[4]

علی بن عبدالله بن مبارک صنعانی وائی چې زید بن المبارک به د امام عبدالرزاق د حدیث

---

[1]) فتح الباری: ۲۰۶/۶)_

[2]) الضعفاء الكبير: ۱۱۰/۳)_

[3]) میزان الاعتدال: ۶۱۱/۲)_

[4]) القاموس الوحيد، باب النون، مادة نوک، والنهاية للجزری: ۱۲۹/۵، باب النون والواو......وغريب الحديث للخطابی: ۱۴۹/۲، وتاج العروس: ۳۷۸/۲۷، مادة (ن و ک))_

په مجلسونو کښې پابندئ سره شرکت کوو او د هغهٔ نه به ئې ښهٔ روایتونه نقل کول لیکن بیا د عبدالرزاق نه نقل کړې شوې تول کتابونه زید بن المبارک اوسیزل او د محمد بن ثور حلقو ته به تلو، چا ترینه د وجې تپوس اوکړو نو وې فرمائیل چې مونږ یو ځل د هغهٔ په درس کښې شریک وو چې هغهٔ د ابن الحدثان حدیث(د باب حدیث)روایت کړو، چې کله د حضرت عمر رضی الله عنه دې کلماتو فجئت أنت تطلب میراثك من ابن اخیك......ته راؤرسیدهٔ نو پورته ذکر کړې شوې کلمات ئې اووئیل انظر إلی هذا الانوك....زید بن المبارک فرمائی چې زهٔ د هغهٔ د مجلس نه پاسیدم او دوباره د هغهٔ طرفته لانهٔ رم او نهٔ اوس د هغهٔ نه روایت کوم[1]

حافظ شمس الدین ذهبی په میزان الاعتدال کښې ددې حکایت نقل کولو نه پس دا وئیلې دی چې اول خو دا کلام مرسل دې، ددې په ثبوت کښې اشکال دې چې عبدالرزاق دا خبره کړې هم ده که نه

که أومنلې شی چې دا خبره هغوی کړې ده نو بیا د حضرت عمرفاروق رضی الله عنه له طرفه حافظ ذهبی په جواب کښې فرمائی چې حضرت عمر رضی الله عنه دلته د اصحاب المیراث په ژبه کښې خبره کړې ده لکه د هغوی مقصد "من ابن أخیك" وئیلو سره هغه د میراث تعلق ښکاره کول وو ځکه چې حضرت عباس رضی الله عنه په عصبه کښې داخل وو او "من ابیها" وئیلو سره د حضرت فاطمة الزهرا رضی الله عنها د نیمې حصې ذکر مقصود وو، چې کله لور یواځې وی نو هغه د پلار په میراث کښې د نیمې وارثه وی. په دې وجه هغوی د اصحاب المیراث په ژبه کښې "من ابن أخیك" او "من أبیها" وئیلې دی. خدانخواسته تحقیر خو ترې نه هډو هم نهٔ دې مقصود.

"قلت: فی هذه الحکایة إرسال، والله أعلم بصحتها، ولا اعتراض علی الفاروق رضی الله عنه فیها، فانه تکلم بلسان قسمة الترکات"[2]

په میزان الاعتدال کښې خو ذهبی د امام عبدالرزاق څهٔ حده پورې دفاع کړې ده لیکن په سیر کښې هغوی امام عبدالرزاق لره هم په دغه مذکوره کلماتو باندې د سخت تنقید نشانه کړې دې، د هغې وجه ښکاره ده ځکه چې حضرت عمرفاروق رضی الله عنه په دې حدیث کښې هر ځائې د حضور اکرم صلی الله علیه وسلم عظمت او توقیر سره ذکر کړې دې او موقع په موقع ئې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د تقلید او د اتباع ذکر کړې دې، په دې وجه دا ولې په بې ادبئ او گستاخئ باندې حمل کولې شی؟او مونږ دا هم وایو چې چا دا په بې ادبئ باندې حمل کړې ده هغه یا خو په خپله مغلوب الحال دې یا هغهٔ په خپله د بې ادبئ ارتکاب کړې دې.

لکه حافظ ذهبی په سیر کښې لیکی: "قلت: هذه عظیمة، وما فهم قول أمیر المؤمنین عمر، فانك یاهذا، لوسکت، لکان أولی بك، فان عمر انما کان فی مقام تبیین العمومة والبنوة، والا فعمر رضی الله عنه أعلم بحق

---

[1]) کتاب الضعفاء الکبیر للعقیلی:۳/۱۱۰،ومیزان الاعتدال:۳/۶۱۱،وسیر اعلام النبلاء:۹/۵۷۲)_

[2]) میزان الاعتدال:۳/۶۱۱)_

المصطفى و بتوقيره وتعظيمه من كل متحذلق[1]، متنطع[2]، بل الصواب أن نقول عنك: انظروا إلى هذا الانوك الفاعل. عفا الله عنه. كيف يقول عن عمر هذا، ولا يقول: قال أمير المؤمنين الفاروق؟! وبكل حال فنستغفر الله لنا ولعبد الرزاق، فانه مامون على حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، صادق"[3]

نقلت لكما: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لانورث ماتركنا صدقة
هغه وخت ما تاسو دواړو ته وئيلي وو چې نبی کريم ﷺ فرمائيلي دی چې زمونږ په ترکه کښې ميراث نۀ جاری کيږی، مونږ چې کومه ترکه پريږدو نو هغه صدقه ده.

د نبی کريم د فرمان"لا نورث ماتركنا صدقة"څۀ تشريح خو مونږ ددې باب د حديث په شروع کښې بيان کړې وه چې په دې مسئله کښې د اهل سنت مسلک دادې چې دا حکم صرف د نبی ﷺ سره خاص نۀ دې بلکه ټول انبياء کرام ددې حکم په عموم کښې داخل دی، صرف حسن بصری رحمه الله او ورسره ابن عليه رحمه الله[4] دې لره د نبی ﷺ سره خاص کوی.

او د شيعه اماميه(عليهم لعائن الله والملائكة والناس اجمعين)عقيده داده چې د عامو خلقو په شان د انبياء کرامو ﷺ په مال کښې هم ميراث تقسيميږی او په حديث شريف کښې مختلف قسم لرې لرې تاويلات کوی، مونږ لاندې د اهل علم دپاره يو واقعه ذکر کوو، چې د خوند سره سره د لوې فائدې نه هم خالی نۀ ده.
د ابن شاذان او د ابن المعلم مناظره: علامه باجی د ابوجعفر سمنانی په حوالې سره ليکلی دی چې ابوعلی بن شاذان چې لوئې عالم او امام وو ليکن هغوی ته په عربی علومو باندې مهارت حاصل نۀ وو، هغوی په دې پورته مسئله باندې د اماميه يو عالم ابوعبدالله بن المعلم سره مناظره اوکړه چې د خپل وخت د اماميه د امام کيدو سره سره ورته په عربی علومو باندې هم لوې مهارت حاصل وو.
ابن شاذان په خپل موقف باندې د نبی کريم ﷺ دا حديث مبارک پيش کړو:
"إنا معاشر الانبياء، لانورث، ماتركنا صدقة"[5]

---

[1]) دا لفظ د تحذلق نه مشتق دی، ددې معنی ده پوتې ايشتل(يعنی لوئې لوئې خبرې کول. مترجم)د المتحذلق معنی شوه پوتې ايشتونکې: القاموس الوحيد، باب الحاء، مادة حذلق")۔
[2]) ددې لفظ معنی ده غالی، د حد نه تجاوز کوونکې وغيره، د نبی کريم د حديث هلک المتنطعون" [مسلم، رقم(۶۷۲۵)، وابوداود، رقم(٤۶۰۸)په شرح کښې علامه ابن الاثير جزری فرمائی هم المتعمقون، المغالون فی الكلام، المتكلمون باقصى حلوقهم، ماخوذ من النطع، وهو الغار الاعلى من الفم، ثم استعمل فی كل تعمق، قولا وفعلا". انظر النهاية: ۵/ ۷٤، باب النون مع الطاء)۔
[3]) سير أعلام النبلاء: ج۹ص ۵۷۲-۵۷۳)۔
[4]) المنتقى: ۹/ ۵۰۰-۵۰۱، تلخيص الحبير: ۲۸۵/۲، كتاب النكاح، الواجبات، رقم (۱٤۵۹)، دارالكتب، والاوجز: ۵۳۵/۱۷، والتعليق الممجد: ۳۱۹، كتاب الفرائض، باب النبى صلى الله عليه وسلم هل يورث؟)۔
[5]) سنن النسائی الكبرى، كتاب الفرائض، ذكر مواريث الانبياء، رقم(۶۳۰۹)، والكامل لابن عدى: ۸۶/۲، رقم(۳۰۷)

په دې باندې ابن المعلم په جواب كښې اووئيل چې دا كلمه د "صدقة" منصوب ده د حال واقع كيدو په وجه، چې ددې تقاضه داده چې نبى كريم كوم څيزونه د صدقې په طور پريخودلې وو نو په هغې كښې به ميراث نۀ جارى كيږى، د هغې به څوک وارث نۀ وى، ددې نه مونږ هم منع نۀ كوو، البته كوم څيزونه چې ئې د صدقې په طور نۀ دى پريخودلې نو په هغې كښې به ميراث جارى كيږى.

ابن المعلم دا استدلال دې دپاره كړې وو چې هغۀ ته دا خبره معلومه وه چې ابن شاذان په عربى علومو باندې ډير نۀ پوهيږى او په دې كښې ډير مهارت نۀ لرى او نۀ د حال او د غيرحال فرق باندې پوهيږى، ليكن ددې هرڅۀ باوجود ابن شاذان ابن المعلم لره لاجواب كړو. هغه داسې چې ابن شاذان ابن المعلم ته اووئيل ستا گمان دادې چې دا لفظ د "صدقة" منصوب دې او تۀ دا وائې چې كوم څيزونه نبى كريم ﷺ د صدقې په طور پريخودلې وى په هغې كښې مونږ هم تاسو سره موافق يو چې په هغې كښې ميراث نۀ جارى كيږى ليكن واؤره! ماته د نصب او د رفع فرق معلوم نۀ دې دغه شان په دې مسئله كښې د نصب او د رفع په فرق باندې د ځان پوهولو ضرورت هم نۀ محسوسوم البته يو خبره ده چې نۀ په هغې كښې ماته څۀ قسم شک شته او نۀ تا ته چې حضرت فاطمه رضي الله عنها افصح العرب وه، دغه شان "صدقة" منصوب دې يا مرفوع، په دې باندې هم د ټولو نه زياته پوهيدله، هم دا صورت د حضرت عباس رضي الله عنه هم دې هغه هم په ميراث كښې مستحق وو، كه نبى موروث وو، هم دغه حال د حضرت على رضي الله عنه هم دې ځكه چې د هغوى شمار هم د قريشو په فصيحو علماؤ كښې كيږى بلكه د هغوى نه هم په مرتبه كښې اوچت او لوئې وو.

او واؤره! چې كله حضرت فاطمه رضي الله عنها د خپلې حصې طلب كولو دپاره حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه ته تشريف راؤړلو نو هغوى چې حضرت فاطمة الزهرا رضي الله عنها ته كوم جواب وركړو، ددې نه هغوى هم دا اوګنړل چې د نبى ﷺ په ميراث كښې هغوى دپاره هيڅ هم نشته او د خپلې دعوې نه وروستو شوه، هم دغه شان حضرت عباس رضي الله عنه هم دا اوګنړل، هم دغه شان حضرت على رضي الله عنه او نورو صحابه كرامو رضي الله عنهم هم اوګنړل، په هغوى كښې چا هم دا اعتراض اونكړو كوم اعتراض چې تاسو كوئ. دغه شان حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه چې ددې حديث نه كوم استدلال كوى نو هغوى هم ددې حديث دا مفهوم نۀ اخلى كوم چې تاسو اخلئ، بلكه د هغوى مقصد هم د ممانعت تقاضه ښكاره كول دى، حال دادې چې د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه په اهل عربو كښې دفصيح اولوئې عالم كيدو كښې دچا هم څۀ اختلاف نشته، كه دحديث كلماتو په ممانعت باندې دلالت نۀ كوو نو دا به هغوى هيڅكله په دليل كښې پيش كړې نۀ وو.

اوس دوه صورتونه دى، صدقة منصوب دې لكه څنګه چې ستاسو دعوى ده ليكن ددې نه هغه مفهوم او مطلب چاهم نۀ دې اخستلې كوم چې تاسو اخلئ، حالانكه دغه ټول حضرات د عربو فصيح خلق وو او لهذا د نصب تقاضه هم هغه ده چې كومه دغې حضراتو ګنړلې وه چې ميراث نۀ جارى كيږى، په دې وجه ستاسو دعوى باطله ده.

يا دا لفظ مرفوع دې، داسې كيدل پكار هم دى او هم دغه شان مروى هم دې په دې وجه په

دي کښي د نصب دعوی باطله ده......(۱)

فلما بدا لی أن أدفعه إلیکما،قلت:إن شئتما دفعتها إلیکما،علی أن علیکما عهدالله ومیثاقه لتعملان فیها بما عمل فیها رسول الله صلی الله علیه وسلم وبما عمل فیها أبوبکر، وبما عملت فیها منذ ولیتها،فقلتما:ادفعها ألینا،فبذلك دفعتها إلیکما،فأنشدکم بالله،هل دفعتها إلیهما بذلك؟قال الرهط:نعم

چې هرکله زما سینه په دې خبره کهلاؤ شوه چې دا مال تاسو دواړو ته حواله کړم نو ما تاسو ته وئیلې وو چې که تاسو دواړه غواړئ نو دا مال تاسو ته حواله کوم په دې شرط چې د الله تعالی د عهد او د وعدې پابندی به په تاسو باندې لازم وی چې تاسو دواړه به ددې زمکو په خدمت کښې هغه معمول اختیاروئ کوم معمول چې د نبی کریم ﷺ وو،کوم چې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه وو او کوم معمول او طریقه چې زما راروانه ده د کوم وخت نه چې ما ددې ذمه داری قبوله کړې ده. نو(هغه وخت)تاسو دواړو وئیلې وو چې(په دې شرط باندې)دا زمکې مونږ ته حواله کړه لهذا ما په دې شرط باندې تاسو دواړو ته دا زمکه حواله کړې وه،زۀ تاسو ته د الله تعالی واسطه درکولو سره ستاسو نه تپوس کوم چې آیا ما دا زمکې دې دواړو(حضرت علی و عباس)ته په دې شرط باندې حواله کړې وې؟د صحابه کرامو رضی الله عنهم جماعت اووئیل،آوجی!هم دغه شان وه.

مطلب دادې چې دا زمکې ددې دواړو حضراتو په حواله باندې د تملیک په غرض سره نۀ وې شوې بلکه د تصرف او د فائدې په غرض سره ورته حواله کړې شوې وې چې تاسو دواړه په دې کښې تصرف کولې شئ او څومره چې ستاسو دواړو حق دې د هغې په اندازه ددې زمکو نه فائده هم حاصلولې شئ ځکه چې ددې صدقو تملیک په هیڅ طریقې سره نۀ شی کیدې،دا حرام دی(۲)

ثم أقبل علی علی وعباس،فقال:أنشدکما بالله،هل دفعتها إلیکما بذلك؟قالا:نعم،قال:فتلتمسان منی قضاء غیر ذلك؟فوالله الذی باذنه تقوم السماء والارض،لا اقضی فیها قضاء غیر ذلك،فان عجزتما عنها فادفعاها الی،فانی اکفیکماها.

بیا حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عباس رضی الله عنه طرفته متوجه شو،وې فرمائیل زۀ تاسو ته د الله تعالی واسطه درکولو سره ستاسو نه تپوس کوم چې آیا دا زمکې ما تاسو دواړو ته په دې شرط باندې حواله کړې نۀ وې؟دواړو حضراتو اووئیل،او جی!حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل،اوس تاسو د تیرې شوې فیصلې نه اوړئ او ما باندې بله څۀ فیصله کول غواړئ؟نو واورئ!قسم دې د هغه ذات چې د هغۀ په حکم سره زمکې او آسمانونه قائم دی،زۀ به په دې زمکو کښې ددې نه علاوه هیڅ فیصله نۀ کوم که تاسو دواړه

---

(۱) أوجز المسالک:۱۷/۵۳۵-۵۳۶،والمنتقی:۹/۵۰۰،کتاب الجامع من الموطا)۔

(۲) ارشادالساری:۵/۱۹۵)۔

ددې زمکو په خدمت او خیال کولو باندې تنګ شوې نې نو دا ماته واپس کړئ.زۀ به ستاسو دواړو له طرفه ددې زمکو دپاره پوا څې کافی شم۔

یو اشکال او د هغې جواب دلته اشکال دا کیږی چې د حضوراقدس ﷺ ارشاد دې "لا نورث، ما ترکنا صدقة" نو حضرت عباس رضی الله عنه و حضرت علی رضی الله عنه دا کلام د حضوراقدس ﷺ نه اوریدلې وو یا د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه نه.دې دواړو د نبی ﷺ دا حدیث اوریدلې وو .لکه څنګه چې هغوی په خپله د باب په حدیث کښې د اوریدلو تصدیق کړې دې که دا اووئیلې شی چې د نبی کریم ﷺ نه ئې دا حدیث اوریدلې وو نو حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه ته د میراث د طلب کولو دپاره ولې ورغلې وو او که دا اووئیلې شي چې د حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه نه ئې دا حدیث اوریدلې وو نو حضرت عمر فاروق رضی الله عنه ته د میراث د طلب دپاره ولې ورغلل څکه چې دا خو د حدیث شریف خلاف ورزی ده؟

ددې جواب دا دې چې دې حضراتو دا حدیث مبارک اوریدلې وو .په دې باندې د دوی عمل هم وو لیکن ددې حضراتو موقف او نقطه نظر دا وه چې د حضوراقدس ﷺ میراث به په منقولی څیزونو کښې نۀ جاری کیږی البته په غیرمنقولی څیزونو کښې به جاری کیږی.نو په دې وجه اول دا حضرات حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته ورغلل او هغوی انکار اوکړو چونکه د هغوی رائې دا وه چې دا حکم عام دې.منقولی او غیر منقولی دواړو او ټولو پریخودلې شوې څیزونو ته شامل دې نو چې کله د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه انتقال اوشو او د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه دور راغئ نو د دوی خیال شو چې دوی طرفته به رجوع اوکړو .ممکنه ده چې د دوی مؤقف هم هغه وی کوم مؤقف چې زمونږ دې لیکن حضرت عمر فاروق رضی الله عنه هم د "لا نورث، ما ترکنا صدقة" په عموم باندې عمل اوکړو او دې حضراتو ته ئې د میراث نه د څۀ ورکولو نه انکار اوکړو[1]

یو سوال او د هغې جواب:البته دلته دویم سوال ذهن کښې دا پیدا کیږی چې حضرت عمر رضی الله عنه هرکله دا دواړه حضرات یوځل منع کړې وو چې زۀ دا پریخودلې شوې څیزونه د میراث په طور تقسیمولې نۀ شم نو دوباره دا حضرات د حضرت عمر رضی الله عنه دربار ته ولې راغلل؟

ددې جواب امام دارقطنی د قاضی اسماعیل په حوالې سره دا ورکړې دې چې دا دوباره راتلل د میراث دپاره نۀ وو .بلکه ددې مقصد ددې جهګړې دفع کول وو چې کومه جهګړه ددې دواړو حضراتو(حضرت علی رضی الله عنه و حضرت عباس رضی الله عنه)مینځ کښې ددې زمکو په تصرف او ولایت کښې شوې وه[2]

واقعه اصل کښې داده چې دا دواړه حضرات کله د حضرت عمر رضی الله عنه خوا ته په اول ځل باندې راغلل نو حضرت عمر رضی الله عنه دوی د میراث ورکولو نه خو منع کړې وو لیکن د صدقاتو

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۰۷)_

[2]) فتح الباری:۶/۲۰۷.وبمثله قال الخطابی ایضاً.انظر اعلام الحدیث:۲/۱۴۴۰_۱۴۴۱،وعمدة القاری: ۱۵/۲۵،والتمهید لابن عبدالبر:۸/۱۶۸)_

دغه زمکې ئې د تصرف او د خيال ساتلو په غرض سره دوی ته حواله کړې وې چې ددې انتظام به دا ترۀ او ورارۀ کوی او دا زمکې به سمبالې کړی، ترۀ حضرت عباس رضی الله عنه وو او ورارۀ حضرت علی رضی الله عنه وو ليکن په مزاج کښې اختلاف وو، حضرت علی رضی الله عنه سخی سړې وو او د ضرورت او حاجت دپاره د مال د جمع کولو به ئې څۀ اهتمام او پرواه نه کوله او حضرت عباس رضی الله عنه مدبر او د سوچ خاوند وو او دنيا ئې ليدلې وه، هغوی به بې ځايه د مال خرچ کول نۀ خوښول نو څو څو ځله دغه شان اوشو چې يوځائې حضرت علی رضی الله عنه خرچ کول غواړی او حضرت عباس رضی الله عنه مزاحمت کوی، يوځائې حضرت عباس رضی الله عنه مال محفوظ کول غواړی او حضرت علی رضی الله عنه په خرچ کولو باندې اصرار کوی.

ددې اختلاف په وجه باندې دا حضرات بيا حضرت عمر رضی الله عنه ته راغلل او د هغوی په وړاندې ئې خپله مسئله پيش کړه او وې وئيل چې تاسو نيمې نيمې زمکې مونږ ته راکړئ، حضرت عمر فاروق رضی الله عنه انکار اوکړو.

د انکار څۀ وجه وه؟: اوس سوال دا پيدا کيږی چې ددې دواړو حضراتو مطالبه خو په ظاهره معقوله وه چې دا زمکې دې د تصرف دپاره نيمې نيمې تقسيم کړې شی، ددې باوجود حضرت عمر رضی الله عنه ولې انکار اوکړو؟

ددې جواب امام ابوداؤد ورکړې دې چې اصل کښې د حضرت عمر رضی الله عنه په وړاندې دا خبره وه چې دا زمکه تقسيميدل پکار نۀ دی ځکه چې دا څوک اونۀ وائی چې نيمه خو ئې حضرت عباس رضی الله عنه ته ورکړه او نيمه ئې حضرت علی رضی الله عنه ته ورکړه او زمکه ئې تقسيم کړه، چونکه په دې باندې د تقسيم اطلاق اوشی نو خلق به صبا وائی چې هغه خو په ميراث کښې تقسيم شوې وه او حضرت عمر رضی الله عنه د تقسيم د لفظ اوريدلو دپاره بالکل تيار نۀ وو، په دې وجه دوی صفا انکار اوکړو اوقسم ئې اوخوړلو چې داسې نۀ شی کيدې، که تاسو ددې خدمت او خيال نۀ شئ ساتلې نو واپس ئې کړئ، دا معاملات به زۀ جاری ساتم، تاسو خپل کار کوئ[1]

د عمر بن شبه د روايت په آخره کښې دا الفاظ راغلې دی، "فاصلحا أمرکما، والا لم يرجع. والله. اليکما، فقاما و ترکا الخصومة، و امضيت صدقة"[2] چې حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل چې "خپل معاملات صحيح ساتئ، ورنه په خدائې قسم دا به تاسو دواړو ته حواله نۀ کړې شی". ددې په اوريدلو سره دواړه حضرات پاسيدل، جهګړه ئې ختمه کړه او ددې زمکې د صدقې والا حيثيت برقرار پاتې شو.

---

[1]) قال ابوداود: إنما ان يکون يصيره بينهما نصفين، لا أنهما جهلان أن النبی صلی الله عليه وسلم قال: لا نورث، ما ترکنا صدقة "فانهما کانا لا يطلبان الا الصواب، فقال عمر: لا أوقع عليه اسم القسم، أدعه علی ماهو عليه". انظر سننه، کتاب الخراج......باب فی صفايا رسول الله صلی الله عليه وسلم، رقم۲۹۶۳)، دغه شان اوګورئ: عمدة القاری:۲۵/۱۵، وفتح الباری:۲۰۷/۶، ارشاد الساری:۱۹۵/۵، وتحفة الباری:۳/ ۵۳٤)_

[2]) فتح الباری:۲۰۷/۶، واخبارالمدينة لابن شبة:۱۳۰/۱، خصومة علی والعباس......رقم(۵۷۱))_

وروستو بيا[1] دا زمكه حضرت علي رضي الله عنه ته راغلې وه،د هغوی نه پس د حضرت حسن رضي الله عنه ،بیاد حضرت حسين رضي الله عنه ،بيا د حضرت علي بن الحسين (زین العابدين) رحمه الله بيا د حسن بن حسن رحمه الله ،بيا د زيد بن حسن رحمه الله په تصرف كښې راغلې وه،دې حيثيت سره چې دا د صدقې زمكه ده[2] معمر فرمائی چې د زيد بن حسن نه پس دا زمكه د عبدالله بن حسن په تصرف كښې راغلې وه تردې چې دا خلق يعنى بنوالعباس اميران جوړ شو نو هغوی په دې باندې قبضه اوكړه[3]

د عمر بن شبه د قول مطابق دا زمكه نن صبا د خليفه په تصرف كښې ده،هم هغه ددې دپاره نگران مقرروی او د مدينې منورې په حاجتمندو كښې ددې پيداوار تقسيموی،ددې كار دپاره هغهٔ جدا وكيلان مقرر كړې دی[4]

حافظ فرمائی چې عمر بن شبه د كومو ورځو خبره كوی نو هغه د دويمې صدئ هجرئ آخری ورځې دی،بيا معاملات خراب شو.

قوله: "كان ذلك على راس المأتين،ثم تغيرت الامور،والله المستعان":[5]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث په مناسبت كښې هم هغه تفصيل دې كوم چې مونږ وړاندې د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په حديث كښې بيان كړو چې په كومو زمكو او صدقاتو كښې دې حضراتو د ميراث مطالبه كوله،په هغې كښې د خيبر خمس هم شامل وو،دغه شان ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت هم موجود دې[6]

يو اهمه فائده: د بعضې خلقو خيال دې چې امام زهری ددې حديث په روايت كښې متفرد دې،د هغوی نه علاوه د بل چا نه دا روايت منقول نهٔ دې،علامه ابوعلي كرابيسي فرمائی يو قوم ددې روايت انكار كړې دې،د هغې خلقو دا وينا ده چې دا روايت د ابن شهاب په مستنكر روايتونو كښې دې البته دا خبره صحيح نهٔ ده،ددې وجې نه دلته دوه صورتونه دی:

① دې مغترضينو ته كه چرته دا خبره معلومه ده چې زهری دلته متفرد نهٔ دې نو دا ممكن نهٔ ده (بلكه دوی ته نهٔ معلومه ده چې متفرد نهٔ دې).

② كه دوی ته معلومه نهٔ ده نو دا جهل دې،د جاهل سړی اعتراضات معتبر نهٔ وی.

---

[1]) دا د عثمانی دور خبره ده،قاله اسماعيل القاضی،فتح الباری:٢٠٧/٦)_

[2]) فكانت هذه الصدقة بيد علي،منعها علي عباسا،فغلبه عليها،ثم كان بيد حسن بن علي،ثم بيد حسين بن علي،ثم بيد علي بن حسين،وحسن بن حسن،كلاهما كانا يتداولانها،ثم بيد زيد بن حسن......انظر صحيح بخاری، كتاب المغازی،باب حديث بنى النضير......رقم(٤٠٣٤))_

[3]) مصنف عبدالرزاق:٣٢٧/٥،كتاب المغازی،خصومة علي والعباس،رقم (٩٨٣٥)، واخبارالمدينة:١/ ١٣٠،رقم(١٧٢))_

[4]) فتح الباری:٢٠٧/٦،وكتاب اخبار المدينة:١٣٥/١،رقم(٥٨٠))_

[5]) فتح الباری:٢٠٨/٦)_

[6]) عمدة القاری:٢٣/١٥،وفتح الباری:٢٠٨/٦،وشرح ابن ابطال:٢٥٢/٥)_

بیا امام کرابیسی د هغه حضراتو نومونه شمارلي دی کومو چې دا حدیث د حضرت مالک بن اوس نه روایت کړې دې یعنی عکرمه بن خالد، ایوب بن خالد، محمد بن عمرو بن عطاء ﷫ وغیره وغیره.
په دې وجه بالکل د روایت انکار کول او امام زهری لره نښه ګرځول بالکل صحیح نه ده[1]، والله اعلم بالصواب

د حدیث شریف نه مستنبطې فائدې: ① د حدیث نه یو دا خبره معلومه شوه چې د هیڅ یو قبیلې یا جماعت یا ډلې د معاملاتو وغیره ذمه داری د هغوی سردارانو یا د حیثیت خاوندانو ته حواله کول پکار دی، ځکه چې هغوی دغه ټول کسان پیژنی کوم کسان چې د هغوی ماتحت وی، دغه شان د هر سړی څومره حق دې نو دا هم د هغوی په علم کښې وی.
② دغه شان د حدیث شریف ددې خبرې جواز هم معلومیږی چې که امام یو سړی ته ذمه داری حواله کړی نو په نرم کلامئ سره دا ذمه داری د خپل ځان نه د جدا کولو کوشش کوی، په دې کښې هیڅ قباحت نشته، په دې شرط چې د ذمه داریٔ اهل بل څوک موجود وی، ورنه بیا صحیح نهٔ ده.
③ سړې خپل تعریف او صفات بیانولې شی په دې شرط چې رښتیا وی.
④ دا خبره هم معلومه شوه چې سړې د خپل ځان او خپل اهل وعیال دپاره غله ذخیره کولې شی اګرچه هغه د ټول کال دپاره وی، دا کار د توکل خلاف نهٔ دې ځکه چې ښکاره خبره ده چې د نبی کریم ﷺ نه زیات نور څوک متوکل کیدې شی!
په دې کښې د هغه جاهل صوفیانو رد اوشو چې مذکوره عمل لره د توکل خلاف منی، علامه ابن ابطال فرمائی:

"وفيه جواز ادخار الرجل لنفسه واهله قوت السنة، وان ذالك كان من فعل الرسول حين فتح الله عليه من النضير وفدك وغيرهما، وهو خلاف قول جهلة الصوفية، المنكرة للادخار، الزاعمين: أن من ادخر فقد اساء الظن بربه، ولم يتوكل عليه حق توكله"[2]

⑤ د حدیث نه دا هم معلومه شوه چې که په واقعه او معامله کښې په حاکم باندې د هغې حقیقت واضح او کهلاؤ شی چې حق دادې نو هغهٔ ته په هغې باندې عمل کول پکار دی، د هغې تقاضې ته کتل پکار دی، د بل چانه په دغه معامله کښې د رائې اخستلو ضرورت نشته[3]، والله اعلم بالصواب

---

[1]) فتح الباری: ۶/۲۰٤)_
[2]) شرح ابن ابطال: ۵/۲۵٤، وعمدة القاری: ۱۵/۲۶)_
[3]) العمدة: ۱۵/۲۶، والفتح: ۶/۲۰، وابن ابطال: ۵/۲۵٤-۲۵۵، والتمهید لابن عبدالبر: ۸/۱۷۶)_

② باب: اَدَاءُ الخُمُسِ مِنَ الدِّيْنِ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاري دا فرمائي چې د خمس ادا کول د دين يو حصه ده او د دين په شعبو کښې يو اهمه شعبه ده[1]

د ترجمې د تکرار اشکال او د هغې جواب: مصنف په کتاب الايمان کښې يو ترجمه قائمه کړې وه، "باب اداء الخمس من الايمان"[2] او دلته ترجمه د "اداء الخمس من الدين" ده، دغه شان دا خبره هم په کتاب الايمان کښې تيره شوې ده چې امام بخارى د ايمان، اسلام او د دين وغيره د ترادف قائل دې[3] ددې وجې نه دلته د ترجمې د تکرار اشکال کيږى چې ايمان او دين يو څيز دې؟

د اشکال جواب دادې چې دلته د حيثيتونو فرق دې، په کتاب الايمان کښې ئې چې کومه ترجمه قائمه کړې وه د هغې غرض د ايمان امور بيانول وو، هلته د ايمانياتو د بحث په ضمن کښې مذکوره ترجمه قائمه کړې شوې وه، ددې ځائې ترجمه د مال غنيمت احکامات بيانولو دپاره ذکر کړې شوې ده چې د غنيمت د مال په تقسيم کښې خمس ويستل هم شامل دى او دا اهمه معامله ده، لکه شيخ الحديث صاحب فرمائي:

"ولايتوهم التكرار، لان المقصود هناك بيان امور الايمان، والغرض ههنا بيان اداء الخمس اهتماماله"[4]

حيثيت چونکه بدل شوې دې، ددې وجې نه د تکرار اشکال پاتې نۀ شو.

۲۹۲۸: (۵) حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الضُّبَعِي قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- يَقُولُ قَدِمَ وَفْدُ عَبْدِ الْقَيْسِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا هَذَا الْحَيَّ مِنْ رَبِيعَةَ، بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ كُفَّارُ مُضَرَ، فَلَسْنَا نَصِلُ إِلَيْكَ إِلاَّ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، فَمُرْنَا بِأَمْرٍ نَأْخُذُ مِنْهُ وَنَدْعُو إِلَيْهِ مَنْ وَرَاءَنَا. قَالَ «آمُرُكُمْ بِأَرْبَعٍ، وَأَنْهَاكُمْ عَنْ أَرْبَعٍ، الإِيمَانِ بِاللَّهِ شَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ -وَعَقَدَ بِيَدِهِ- وَإِقَامِ الصَّلاَةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَصِيَامِ رَمَضَانَ، وَأَنْ تُؤَدُّوا لِلَّهِ خُمُسَ مَا غَنِمْتُمْ، وَأَنْهَاكُمْ عَنِ الدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْحَنْتَمِ وَالْمُزَفَّتِ». [ر: ۵۳]

رجال الحديث

① **ابوالنعمان:** دا ابوالنعمان محمد بن الفضل السدوسى دې د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: الدين النصيحة......" کښې تيره شوې ده[6]

---

[1]) عمدة القاري:۱۵/۲۶)_
[2]) صحيح البخاري:۱/۱۳،قديمى كتب خانه كراچى)_
[3]) كشف البارى:۱/۶۰۹)_
[4]) الابواب والتراجم:۱/۲۰۵)_
[5]) قوله: ابن عباس رضى الله عنهما":الحديث،مر تخريجه فى الايمان،كشف البارى:۲/۶۹۶)_
[6]) كشف البارى:۲/۷۶۸)_

② **حماد**:دا حماد بن زید دي۔ د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا.....الخ" کښې بیان شوې دی[1]

③ **ابوحمزه**:دا ابوحمزه نصر بن عمران ضبعی دي۔ د دوی ترجمه په کتاب الایمان، "باب اداء الخمس من الایمان" کښې تیره شوې ده[2]

④ **ابن عباس**:د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما حالات د "بدء الوحی" لاندې تیر شوې دی[3]
خبرداري:د حضرت ابن عباس د وفد عبدالقیس سره متعلق د باب د حدیث مکمل تشریح په کتاب الایمان کښې تیره شوې ده[4]

ترجمة الباب سره مناسبت:ترجمې سره د حدیث مناسبت په دې جمله کښې دې. "وان تؤدوا لله خمس ماغنمتم"[5]

③ باب: نَفَقَةِ النبی صلی الله علیه وسلم بَعْدَ وَفَاتِهِ

د ترجمة الباب مقصد:دلته امام بخاری د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس د هغوی د بیبیانو د نفقې مسئله بیانوی[6] تفصیل وړاندې راځی۔

۲۹۲۹:(۷) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضی الله عنه- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلی الله علیه وسلم- قَالَ «لَا يَقْتَسِمُ وَرَثَتِي دِينَارًا، مَا تَرَكْتُ بَعْدَ نَفَقَةِ نِسَائِي وَمَئُونَةِ عَامِلِي فَهُوَ صَدَقَةٌ». [ر: ۲۶۲۴]

رجال الحدیث

① **عبدالله بن یوسف**:دا عبدالله بن یوسف تنیسی دي۔
② **مالک**:دا امام دارالهجرة حضرت امام مالک بن انس دي۔ ددې دواړو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې تیره شوې ده[8]
③ **ابوالزناد**:دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان دي۔

---

[1]) کشف الباری:۲/۲۱۹)_
[2]) کشف الباری:۲/۷۰۱)_
[3]) کشف الباری:۱/۴۳۵،و۲/۲۰۵)_
[4]) کشف الباری:۲/۷۰۴_۷۲۹)_
[5]) عمدة القاری:۱۵/۲۶)_
[6]) عمدة القاری:۱۵/۲۷)_
[7]) قوله: عن ابی هریرة رضی الله عنه". الحدیث،مر تخریجه فی الوصایا،باب نفقة القیم للوقف.)_
[8]) کشف الباری:۱/۲۸۹_۲۹۰، امام مالک دپاره مزید اوګورئ: ۲/۸۰)_

④ **الاعرج**: دا امام عبدالرحمن بن هرمز الاعرج دي. ددې دواړو حضراتو حالات په کتاب الایمان، "باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان" کښې تیر شوي دي.[1]

⑤ **ابوهریره**: د ابوهریره حالات په کتاب الایمان، "باب أمور الایمان" کښې تیر شوي دي.[2]

قوله: أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: لایقتسم ورثتي دینارا: د حضرت ابوهریره نه روایت دې چې رسول الله فرمائیلي دي چې زما وارثان به هیڅ دینارنهٔ تقسیموي. مطلب دادې چې زما په پریخودلې شوي مال کښې به وراثت نهٔ جاری کیږی، لکه څنګه چې عموماً د نورو خلقو په وفات باندې د هغوی په متروکه مال کښې وراثت جاری کیږی.

د صحیحینو دا روایت چې د مالک عن ابی الزناد د طریق نه روایت دې، په دې کښې صرف لفظ د "دینارا" راغلې دې[3] او د مسلم شریف په یو روایت چې د ابن عیینه عن ابی الزناد د طریق نه مروی دې، هغې کښې "دینارا ولا درهما" دي[4]

د مالک عن ابی الزناد والا روایت په اعتبار سره به د حدیث معنی دا شی چې که زما مال متروکه یو دینار هم وی نو بیا هم په هغې کښې به میراث نهٔ جاری کیږی، چې ددې نه زیات وی نو بیا خو په طریقه اولی به په کښې نهٔ جاری کیږی، ددې وجې نه دا د "تنبیه بالادنی علی الاعلی" د قبیل نه دې، ددې په شان د الله تعالی دا فرمان هم دې چې ﴿ومنهم من إن تامنه بدینار......﴾ [5] چې په دې یهودیانو کښې داسې بدبخت هم دی چې که تاسو هغوی سره یو دینار هم د امانت په طور باندې کیږدئ نو هغوی ئې نهٔ واپس کوی. دلته هم تنبیه الادنی بالاعلی [6] ده چې کوم کس یو دینار واپس کولو ته تیار نهٔ وی، نو هغه به ددې نه زیات مال څنګه واپس کړې شی؟[7]

---

[1]) کشف الباری:۲/۱۰-۱۱)_

[2]) کشف الباری:۱/۶۵۹)_

[3]) اوګورئ، صحیح بخاری، کتاب الوصایا، باب نفقة القیم للوقف، رقم(۲۷۷۶) وکتاب الفرائض، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لا نورث، رقم(۶۷۲۹)، ومسلم، کتاب الجهاد والسیر، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لا نورث......رقم(۴۵۸۳))_

[4]) هذا ما قاله الحافظ رحمه الله، ولکنی لم أجد هذا اللفظ عند مسلم. والله أعلم، ثم وجدته فی التمهید لابن عبدالبر:۸/۱۷۳)_

[5]) آل عمران:۷۵)_

[6]) شرح التلویح علی التوضیح ۲۶۳، فصل: مفهوم المخالفة، والتقریر والتحبیر:۱/۱۴۸، انقسام المفهوم إلی مفهوم موافقة......ورفع الحاجب عن مختصر ابن الحاجب:۳/۴۹۲، المطلق والمقید)_

[7]) فتح الباری:۶/۲۰۹، وعمدة القاری:۱۵/۲۷، والاوجز للکاندهلوی:۱۷/۵۴۸، والتمهید لابن عبدالبر:۱۸/۱۷۱، وشرح الکرمانی:۱۳/۸۱)_

او د مسلم د ابن عیینه عن ابی الزناد والا روایت په باره کښې حافظ صاحب فرمائی چې دا زیاتوالې غوره ده[1]، دا أبلغ فی النفی ده چې مال متروکه خواه درهم وی یا دینار، په هغې کښې وراثت نهٔ جاری کیږی ـ او ددې زیاتوالی متابعت هم په شمائل ترمذی کښې موجود دې[2]

قوله: ماترکت بعد نفقة نسائي، ومؤنة عاملي، فهو صدقة: زما د بیبیانو او زما د خلیفه د خرچ نه علاوه چې کوم مال زهٔ پریږدم هغه به صدقه وی.

د نفقهٔ نسائی وضاحت: د حضور اکرم ﷺ د وفات نه پس د هغوی په مال کښې د بیبیانو نفقه واجب وه، ددې څهٔ وجه وه، په دې کښې مختلف اقوال دی:

① ځکه چې ازواج مطهرات د نبی ﷺ په حق کښې محبوس (بندې) وې، هغوی د معتداتو په حکم کښې وې، ښکاره خبره ده چې هغوی نکاح خو کولې نهٔ شوه[3] نو کوم سړې چې د چا په حق کښې محبوس (بندی) وی په هغهٔ باندې ددهٔ نفقه واجبه وی.

② دغه شان دا خبره هم ده چې حضور اقدس په خپل قبر کښې ژوندې دې، "إن الله حرم علی الارض ان تاکل اجساد الانبیاء، فنبی الله حی یرزق"[4] نو ددې وجې نه هم د سرکار دو عالم ﷺ د بیبیانو نفقه د دوی په ذمه باندې واجبه وه[5]

دلته بیا په دې خبره باندې خان پوهه کړئ چې لفظ د "نفقة" د ژوند ټولو ضروریاتو او لوازماتو ته شامل دې، هم دا وجه وه چې د نبی ﷺ د وفات نه مخکښې ازواج مطهرات رضی الله عنهن په کومو کورونو کښې مقیمې وې، د وفات نه پس هم هغه د هغوی په ملکیت کښې وو[6]

والله أعلم بالصواب

د عامل نه څهٔ مراد دې؟: په دې کښې پنځه اقوال دی:

① ددې نه د نبی پاک ﷺ خلیفه مراد دې، حافظ ابن حجر فرمائی "وهذا هو المعتمد، وهو الذی یوافق ما تقدم فی حدیث عمر"[7]

---

[1]) فتح الباری: ۶/ ۲۰۹)ـ

[2]) پورته حواله، والشمائل المحمدیة، باب ماجاء فی میراث رسول الله صلی الله علیه وسلم، رقم (۴۰۴))ـ

[3]) قال الله تعالی: (ولا ان تنکحوا ازواجه من بعده ابداً، إن ذلکم کان عندالله عظیماً) الاحزاب/ ۵۳)ـ

[4]) سنن ابن ماجه، کتاب الجنائز، باب ذکر وفاته و دفنه صلی الله علیه وسلم، من روایة ابی الدرداء رضی الله عنه، رقم (۱۶۳۷) والحدیث صحیح، کما نبه علیه ابن حجر الامام فی التهذیب: ۳/ ۳۱۸، ترجمة زید بن ایمن)

[5]) الکرمانی: ۱۳/ ۸۲، والعمدة: ۱۵/ ۲۷، والفتح: ۶/ ۲۰۹، والاوجز: ۱۷/ ۵۴۸، والدیباج علی مسلم: ۲/ ۷۲۴، دغه شان اوګورئ، خصائل نبوی اردو: ۲۵۲)ـ

[6]) قاله السبکی والحافظ، انظر فتح الباری: ۱۲/ ۸، مزید تفصیل د باب ماجاء فی بیوت ازواج النبی ...... لاندې راځی)ـ

[7]) فتح الباری: ۶/ ۲۰۹، وعمدة القاری: ۱۵/ ۲۷، والاوجز: ۱۷/ ۵۴۹)ـ

چې هم دا معتمد او صحیح خبره ده، وړاندې چې کوم حدیث تیر شو د هغې موافق هم ده.

④ ددې نه عامل علی النخل مراد دې، یعنی کوم کس چې به د نبی کریم ﷺ د کهجورو د باغونو خیال ساتلو. په دې باندې ابن أبطال او امام طبری یقین کړې دې[1]

③ د نبی ﷺ قبر مبارک کنستونکی ترینه مراد دې، دا احتمال حافظ لرې ګرځولې دې.

④ د نبی پاک ﷺ خادم تری نه مراد دې، دا د ابن دحیه قول دې.

⑤ عامل علی الصدقات ترینه مراد دې[2]

په طاعاتو(عباداتو) باندې اجرت اخستل جائز دی: امام طبری فرمائی چې ددې حدیث نه دا فائده معلومه شوه چې هیڅ یو سړې هم چې په کوم نیک کار کښې مشغول وی او د هغې په ذریعې سره د مسلمانانو په مشقت او تکلیف کښې سپکوالې او کمې راځی، په هغوی باندې لازمه شوې ذمه واری کمیږی نو په دې باندې دې انسان ته اجرت او معاوضه اخستل جائز دی، لکه مؤذن ته په اذان وئیلو باندې اجرت اخستل او معلم ته د تعلیم اجرت اخستل جائز دی.

دې سره چې کوم خلق په اعمالو باندې اجرت اخستلو ته حرام وائی د هغوی د قول بطلان هم ددې حدیث نه کیږی.

ددې وجه داده چې نبی کریم ﷺ د باب په حدیث کښې خپل پریخودلې شوې مال د هغې کار ولی ته د حواله کولو حکم کړې دې، چې کوم کس به د نبی پاک ﷺ نه پس د مسلمانانو د ټولو کارونو نګران وی، هم دغه نګرانی او مصروفیت دهٔ لره د مال متروکه حقدار جوړوی. ددې وجې نه اوس دا خبره واضحه شوې ده چې هر هغه سړې چې د مسلمانانو د څهٔ معاملې ذمه دار وی، چې د هغې نفع ټولو خلقو ته رسیږی نو دهٔ دپاره به هم هغه لاره اختیارولې شی چې کومه د نبی د عامل(ولی الامر) دپاره اختیار کړې شوې وه چې دهٔ وظیفه وغیره به هم د بیت المال نه وی ترڅو چې دا کس دا ذمه واری سر ته رسوی، لکه عالمان، قاضیان، د سلطنت امیران او نور دیرهغه حضرات چې د عامومسلمانانو په کارونو کښې مشغول دی[3]

مالونه جمع کول جائز دی: ددې نه علاوه د حضرت ابوهریره د باب په حدیث کښې ددې خبرې هم واضح دلالت دې چې الله تعالی مسلمانانو دپاره دومره قدرې مال و دولت جمع کول حلال ګرځولې دی چې د دوی او د دوی د اهل وعیال د رزق و خوراک دپاره کافی وی، چې ددې په ذریعې سره دوی د مختلف قسمه حوادثو او آفاتو مقابله کولې شی او د دوی د ضرورياتو نه زیاتی وی، د نبی کریم ﷺ خپل فعل مبارک هم دا وو چې د خپل کوروالو وغیره دپاره به ئې د یو کال خرچ جمع ساتلو، دې سره سره خپله نفقه او مصرفونه هم.....او

---

[1]) شرح ابن ابطال:۲۵۹/۵، ددې قول نسبت د حافظ طبری طرفته حافظ رحمه الله کړې دې، او په شرح ابن ابطال کښې ددې برخلاف(ولی الامر) قول د حافظ طبری طرفته منسوب دې. والله أعلم.)_

[2]) الفتح،۲۰۹/۶، والعمدة،۲۷/۱۵، والدیباج علی مسلم للسیوطی:۷۲٤/۲، والکرمانی:۸۲/۱۳)_

[3]) شرح ابن ابطال:۲۵۹/۵)_

څۀ به چې بچ پاتې کيدل نو هغه به ئې د مسلمانانو په نفع کښې استعمالول. اسلحه وغيره به ئې اخستله، ښکاره خبره ده چې دا ټول هرڅۀ يوځائې شی نو د مال ومتاع يو لويه مجموعه ده او په دې باندې بيشکه د "مال کثير" اطلاق کيدې شی.

ددې ټول تفصيل نه دا خبره ښۀ معلومه شوه چې مال جمع کول جائز دی ليکن چې نيت د نورو خلقو په وړاندې د سوال د لاس خورولو نه ځان بچ کول، د نفس عزت لره برقرار ساتلو سره د نبی کريم ﷺ اقتداء وی.[1]

مال جمع کول د نهرې لوړې اختيارولو نه غوره دې: د باب د حديث نه دا خبره هم معلومه شوه چې د مال ومتاع جمع کول د نهرې لوړې اختيارولو نه غوره دې، په دې شرط چې بنده په مال کښې هغه حقوق هم ادا کوی کوم چې د الله تعالى حقوق دی.

که نهره لوږه غوره وې نو نبی کريم ﷺ به کله هم مال و سامان وغيره جمع کړې نۀ وو، بلکه ورسره به چې څۀ وو نو هغه به ئې په خپلو ملګرو خصوصاً په ضرورتمندو کښې تقسيمول، په خپل ملکيت کښې به ئې هيڅ هم نۀ ساتل حالانکه حديث مبارک ددې برخلاف دې.

ددې وجې نه ابن ابطال فرمائی:

"وان ذلك(أی اتخاذ الاموال واقتنائها) افضل من الفقر والفاقة اذا ادى حق الله منها، ولو كان الفقر افضل لما كان الرسول يختار اخس المنزلتين عند الله على ارفعهما، بل كان يقسم امواله واصوله على اصحابه، ولا سيما بين ذوی الحاجة منهم"[2]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت واضح دې[3] چې ترجمه د ازواج مطهرات د نفقې وه، په حديث شريف کښې هم دا مضمون دې چې د نبی پاک ﷺ په متروکه مال کښې به د ازواج مطهرات ﷺ حصه د نفقې په طور باندې وی. والله اعلم

۲۹۳۰: [4] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ تُوُفِّيَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمَا فِي بَيْتِي مِنْ شَيْءٍ يَأْكُلُهُ ذُو كَبِدٍ، إِلاَّ شَطْرُ شَعِيرٍ فِي رَفٍّ لِي، فَأَكَلْتُ مِنْهُ حَتَّى طَالَ عَلَيَّ، فَكِلْتُهُ فَفَنِيَ. [۶۰۸۶]

رجال الحديث

① **عبدالله بن ابی شيبه:** دا ابوبکر عبد الله بن محمد بن ابی شيبه دې[5]

---

[1]) شرح ابن ابطال:۲۵۹/۵-۲۶۰-

[2]) شرح ابن ابطال:۲۶۰/۵)_

[3]) عمدة القاری:۲۷/۱۵)_

[4]) قوله: عن عائشة رضی الله عنها": الحديث، اخرجه البخاری، كتاب الرقاق ايضاً، باب فضل الفقر، رقم(۶۴۵۱)، ومسلم، اوائل كتاب الزهد، رقم(۷۴۵۱)، والترمذی، كتاب صفة القيامة، باب حديث عائشة: توفی رسول الله......"، رقم(۲۴۶۷)، وابن ماجه، الاطعمة، باب خبز الشعير، رقم(۳۳۴۵))_

[5]) د دوی حالات کتلو دپاره اوګورئ: کتاب العمل فی الصلوة، باب لا يرد السلام فی الصلوة_

②ابواسامه:دا ابو اسامه حماد بن اسامه دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده[1]
③هشام بن عروه:دا مشهور محدث حضرت هشام بن عروه دې.
④ابیه: د اب نه مراد حضرت عروه بن الزبیر بن العوام دې.
⑤عائشه:دا حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها بنت صدیق اکبر رضي الله عنه ده.ددې درې وارو حضراتو تذکره د"بدء الوحی"د"الحدیث الاول"لاندې تیره شوې ده[2]

قوله: قالت:توفی رسول الله صلی الله علیه وسلم ومافی بیتی من شئ یأکله ذوکبد،الا شطر شعیر فی رف لی: حضرت عائشه فرمائی چې کله رسول الله مبارک ﷺ وفات شو نو زما په کور کښې داسې څۀ هم نۀ وو چې هغه څۀ ساه لرونکې څیز اوخوری. سوا د لږو شان اوربشو نه چې زما په یو تاخ کښې پرتې وې.

"ذوکبد" نه مراد ساه لرونکې ذی روح دې،خواه انسان وی یا بل یو څناور[3]

د "شطر"نه مراد د حافظ بن حجر د قول مطابق بعض دې.البته ددې اطلاق په نیم یا په معین جهت باندې هم کیږی لیکن دلته آخری دواړه معنې مرادې نۀ دی[4]

او قاضی عیاض د شطر تفسیر "نیم وسق"بیان کړې دې.ددې نه علاوه ددې کلمې په تفسیر کښې نور اقوال هم دی[5]ددې ټولو خلاصه داده چې دغه اوربشې په ډیر کم مقدار کښې وې.

"رف"په دیوال کښې دننه تاخ ته وئیلې شی او دیوال سره لګیدلې تختې ته هم وائی چې په هغې باندې د کور سامان کیخودلې کیږی،حافظ فرمائی:

"قال الجوهری:"الرف:شبه الطاق فی الحائط".وقال عیاض:"الرف:خشب یرتفع عن الارض فی البیت، یوضع فیه مایراد حفظه".قلت:والاول أقرب للمراد"[6]

ددې جمع رفوف او رفاف راځی[7]

یو اشکال او د هغې جواب:د کتاب الوصایا یو حدیث چې د حضرت عمرو بن الحارث مصطلقی دې (چې د هغې بعضې حصه هم د باب حدیث دې)په هغې کښې راغلې دی:

---

[1]) کشف الباری:۳/٤١٤)_
[2]) کشف الباری:۱/۲۹۱،هشام او عروه دپاره مزید اوګورئ،کشف الباری:۲/٤٣٢-٤٤٠)_
[3]) فتح الباری:۱۱/ ۲۸۰، وعمدة القاری:۱۵/۲۸)_
[4]) فتح الباری:۱۱/۲۸۰)_
[5]) پورته حواله،وعمدة القاری:۱۵/۲۸،واکمال المعلم للقاضی:۸/۲۶۶،کتاب الزهد،رقم(۲۷))_
[6]) فتح الباری:۱۱/ ۲۸۰،والصحاح للجوهری:٤١٩،مادة رفف")_
[7]) عمدة القاری:۱۵/۲۷)_

"ماترك رسول الله صلى الله عليه وسلم عند موته دينارا، ولا درهماً، ولا عبداً، ولا أمة، ولا شيئاً، إلا......."[1]
چې نبي كريم ﷺ د خپل وفات په وخت كښې نۀ څۀ دينار په تركه كښې پريخودلي وو نۀ درهم، نۀ ئې غلام پريخودلې وو او نۀ وينزه، نه بل څۀ څيز، سواء د يو سپينې خچرې، أسلحې او زمكې نه چې هغه ئې په صدقه كښې جمع كړې وو.
او د باب په حديث شريف كښې حضرت عائشه ﷞ دا فرمائي چې هغوى لړې اوربشې هم پريخودلې وې نو پورته د "شئ" نفي وه او دلته د "شئ" د وجود اثبات دې.
ددې سوال جواب ډير آسان دې، هغه دا چې د حضرت عمرو بن الحارث په حديث كښې د هغې څيزونو ذكر دې چې كوم د نبي كريم سره خاص وو چې په هغې كښې پيغمبر پاك هيڅ يو څيز هم پرينخودو او د حضرت عائشه صديقه ﷞ په حديث كښې د هغې څيز ذكر دې چې كوم د هغې د نفقې حصه وه او هغې سره خاص وو چونكه مورد جدا جدا دې، ددې وجې نه د اشكال هيڅ وجه نۀ شي كيدې[2]

قوله: فأكلت منه حتى طال على: نو ما د هغې نه خوراک كوو تردې چې معامله په ما باندې اوږده شوه.
يعني حضرت عائشې ﷞ د دغې اوربشو نه خوراک كوو تردې چې په دې كښې څۀ موده تيره شوه ليكن هغه اوربشې ختمې نۀ شوې.

فكلته ففنى: نو ما د هغې وزن اوكړو ددې وجې نه هغه ختمې شوې.
"كلته" د كاف په كسرې سره[3] د كال يكيل نه د ماضي واحد متكلم صيغه ده.

د اوربشو د ختميدلو وجه: علامه ابن ابطال فرمائي چې حضرت عائشې سره كومې اوربشې وې هغه چونكه وزن كړې شوې نۀ وې، ددې وجې نه په هغې كښې بركت هم وو، ځكه چې هغې ته د هغې د وزن علم نۀ وو، د هغې كمې طرفته كتلو سره به حضرت عائشې ﷞ روزانه دا خيال كوو چې دا اوربشې به ډيرې زر ختمې شي ددې وجې نه هغې ته دا معامله اوږده ښكاره شوه ليكن هركله چې هغې وزن اوكړو نو د باقي پاتې كيدو مدت معلوم شو نو د هغه مودې په پوره كيدو باندې هغه اوربشې هم ختمې شوې[4] والله اعلم

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: د حضرت عائشې ﷞ د حديث مناسبت ترجمة الباب سره په دې جمله كښې دې "فأكلت منه حتى طال علي، فكلته ففنى" او حضرت عائشې ﷞ دلته دا اونۀ فرمائيل چې هغې دا اوربشې په خپله حصه كښې اخستلې وې، ځكه چې كه په نفقه كښې د هغې استحقاق نۀ وو نو موجوده اوربشې به ئې په بيت المال كښې جمع كړې وې يا

---

[1]) صحيح البخاري، كتاب الوصايا، وقول النبي صلى الله عليه وسلم ....رقم(۲۷۳۹))_
[2]) فتح الباري:(۲۸۰/۱۱)_
[3]) فتح الباري:(۲۸۰/۱۱)_
[4]) شرح ابن ابطال:(۲۶۱/۵)_

به ئې د وارثانو مینځ کښې تقسیم کړې وي، په وارثانو کښې هغه هم وه او داسې اونه شو نو معلومه شوه چې دا نفقه وه، میراث نهٔ وو.

لکه ابن المنیر فرمائی: "وجه مطابقة الترجمة لحديث عائشة، قولها: "فاكلت منه حتى طال علي، فكلته ففنى" ولم تذكر أنها أخذته في نصيبها، إذ لو لم تكن لها النفقة لكان الشعير الموجود لبيت المال، أو مقسوما بين الورثة، وهي إحداهن"[1]

۲۹۳۱ [2] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ الْحَارِثِ قَالَ مَا تَرَكَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِلاَّ سِلاَحَهُ وَبَغْلَتَهُ الْبَيْضَاءَ، وَأَرْضًا تَرَكَهَا صَدَقَةً. [ر: ۲۵۸۸]

رجال الحديث

① **مسدد**: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه....." کښې تیره شوې ده[3].

② **یحیی**: د امام یحیی بن سعید تذکره هم د "کتاب الایمان" مذکوره باب کښې تیره شوې ده[4].

③ **سفیان**: دا امام المحدثین حضرت سفیان ثوری دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تیر شوې دی[5].

④ **ابواسحاق**: دا ابواسحاق عمروبن عبیدالله السبیعی دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب الصلوة من الایمان" کښې تیر شوې دی[6].

⑤ **عمروبن الحارث**: دا د نبی ﷺ نسبتی ورور حضرت عمرو بن الحارث خزاعی مصطلقی دې[7].

د حدیث شریف ترجمه: دا حدیث چونکه اوس نزدې په کتاب الوصایا کښې تیر شوې دې، د دې وجې نه دلته صرف په ترجمه باندې اکتفاء کولې شي.

---

[1]) المتواری: ۱۸۵، وفتح الباری: ۲۰۹/۶، وعمدة القاری: ۲۷/۱۵، وقال القاضی فی إکمال المعلم (۲۶۶/۸): وفی هذا أن البرکة أکثر ماتوجد فی المجهولات والمبهمات، واما ما حصر بالعدد أو بالکیل فمعرف قدره")_

[2]) قوله: عمروبن الحارث رضی الله عنه": الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الوصایا، باب الوصایا.....)_

[3]) کشف الباری: ۲/۲)_

[4]) پورته حواله)_

[5]) کشف الباری: ۲۷۸/۲)_

[6]) کشف الباری: ۳۷۰/۲)_

[7]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الزکوة، باب الزکاة علی الزوج والایتام......)_

حضرت عمروبن الحارث فرمائی چې نبی کریم ﷺ د وفات په وخت کښې دا لاندینی څیزونه پریخودلې وو:
اسلحه، سپینه خچره او څهٔ زمکې چې دا نبی د صدقې په طور باندې پریخودلې وو.
ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت په دې معنی کښې دې چې نبی کریم ﷺ کومې زمکې د صدقې په طور پریخودلې وې، د هغې نه به د ازواج مطهرات ﷺ نفقه ورکولې شوه. دا روایت صراحتاً خو د مصنف مدعی نهٔ ثابتوی لیکن د مصنف عادت دې چې هغوی داسې کوی چې بعضې داسې روایات نقل کوی چې صراحتاً د مدعی دپاره مفید وی او بعضې روایات داسې وی چې هغه په خپله خو مدعی نهٔ ثابتوی لیکن نورو روایتونو سره چې ملاؤشی اوبیا ورته اوکتلې شی نوبیا ترینه د مدعی اثبات کیږی، دلته هم دغه شان ده، نورو روایتونو سره د ملاویدلو نه پس د دې نه د مدعی اثبات کیږی.
علامه ابن المنیر فرمائی: "ووجه مطابقتها للحدیث...... قوله: "وارضا ترکها صدقة"، لانها الارض التی أنفق علی نسائه منها بعد وفاته صلی الله علیه وسلم، علی ما هو مشهور فی الحدیث"[1]
او علامه عینی فرمائی:
"مطابقته للترجمة تؤخذ من قوله: "وارضا ترکها صدقة" وذلك، لان نفقة نسائه صلی الله علیه وسلم بعد موته کانت مما خصه الله به من الفیء، ومنه فدك، وسهمه من خیبر"[2] والله اعلم بالصواب.
د حدیث سند سره متعلق یو خبرداری: امام قابسی دا حدیث د "حدثنا یحیی عن سفیان......" د طریق نه نقل کړې دې، دغه شان د هغوی نه د بخاری د شیخ حضرت مسدد نوم پاتې شوې دې حالانکه د دې نوم نه بغیر بله څه لاره نشته ځکه چې یحیی بن سعید القطان د امام بخاری شیخ نهٔ دې، نهٔ د هغوی نه د مصنف سماع ثابته ده، امام جیانی په دې باندې خبرداری کړې دې.
البته د امام قابسی وینا که صحیح هم اوګرځولې شی نو د یحیی نه به مراد ابن موسی یا ابن جعفر وی او د سفیان نه به ابن عیینه، چونکه ابن موسی او ابن جعفر دواړه د امام بخاری شیخان دی[3] لیکن دا خبره د احتمال د حده پورې ده، صحیح خبره هم هغه ده کومه چې جیانی کړې ده. والله اعلم

...

[1]) المتواری: ۱۸۵)_
[2]) عمدة القاری: ۲۸/۱۵، وبه قال القسطلانی، انظر ارشاد الساری: ۵/ ۱۹۷)_
[3]) فتح الباری: ۶/ ۲۱۰، وعمدة القاری: ۲۸/۱۵)_

④باب: ما جاء فی بیوت ازواج النبی صلی الله علیه وسلم وما نُسِبَ من البیوت الیهن

وقولِ الله تعالی: "وقرن فی بیوتکن"/الاحزاب:۳۳. و: "لاتدخلوا بیوت النبی الا ان یؤذن لکم" الاحزاب:۵۳

د ترجمة الباب مقصد: حضرت امام بخاری دلته دا فرمائی چې څنګه د حضور اقدس د وفات نه پس د هغوی په مال کښې د هغوی د ازواج مطهرات ﷺ نفقه واجبه وه، دغه شان د نبی ﷺ د وفات نه پس د هغوی د ازواج مطهرات ﷺ دپاره اوسیدل هم د نبی ﷺ په کورونو کښې واجب وو، ځکه چې دا ټولې بیبیانې د نبی ﷺ په حق کښې محبوسې (قید) وې، ددې وجې نبی اکرم ﷺ چې په کومو کورونو کښې دا ازواج مطهرات ساتلې وې نو د نبی ﷺ د وفات نه پس هم دوی په دغه کورونو کښې اوسیدلې.

دغه شان دا ازواج مطهرات ﷺ څنګه چې په ژوند کښې د نفقې مستحقې وې نو دغه شان د اوسیدلو (د مکان) هم مستحقې وې[1]

د ازواج مطهراتو قیام د اوسیدلو په حیثیت سره وو یا د ملکیت په حیثیت سره؟: اصل مسئلې طرفته د تللو نه وړاندې په دې باندې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری دلته د ترجمة الباب لاندې دوه آیتونه ذکر کړې دی، یو (وقرن فی بیوتکن)[2] او دویم (لا تدخلوا بیوت النبی الا ان یؤذن لکم)[3] په اولنی آیت کښې د بیوت نسبت ازواج مطهرات ﷺ طرفته او په دویم آیت کښې د نبی کریم ﷺ طرفته دې.

امام بخاری غالباً ددې په ذریعې سره هغه اختلاف طرفته اشاره کړې ده کوم چې په دې عنوان کښې ذکر دې چې د ازواج مطهرات ﷺ په مذکوره کورونو کښې قیام صرف د اوسیدلو په حیثیت سره وو یا د ملکیت په حیثیت سره، یا داسې اووایئ چې دا کورونه دوی ته صرف د اوسیدلو دپاره ورکړې شوې وو یا دوی ددې کورونو مالکان جوړ کړې شوې وو.

د قرآن پاک مشهور مفسر علامه جمل د آیت کریمه (لا تدخلوا بیوت النبی الا ان یؤذن لکم) تفسیر کښې فرمائی:

په دې آیت کښې ددې خبرې دلیل دې چې کور د سړی وی او هغهٔ دپاره به ددې فیصله کولې شی ځکه چې الله تعالی په خپله د کور نسبت د سړی (نبی کریم ﷺ) طرفته کړې دې.

لیکن په دې باندې اعتراض دادې چې په یو بل آیت (واذکرن ما یتلی فی بیوتکن)[4] کښې خو د

---

[1]) المتواری:۱۸۶، وفتح الباری:۶/۲۱۱، وعمدة القاری:۱۵/۲۹، وتعلیقات اللامع:۷/۲۹۴)_
[2]) الاحزاب:۳۳)_
[3]) الاحزاب:۵۳)_
[4]) الاحزاب:۳٤)_

کورونو نسبت د ښځو(ازواج مطهرات ﷺ)طرفته کړې شوې دې،ددې وجې نه دا وینا خو صحیح نۀ شوه چې کور د سړی وی.

ددې جواب دادې چې د بیوت(کورونو)اضافت د نبی ﷺ طرفته د ملکیت په اعتبار سره دې او د ازواج مطهرات ﷺ طرفته د محل په اعتبار سره دې چې دا د دوی د اوسیدلو ځایونه دی. ددې دلیل دادې چې په آیت کریمه کښې د داخلیدو اجازت د نبی ﷺ فعل ښودلې شوې دې او اجازت صرف د مالک حق وی.

بیا په دې ځان پوهه کړئ چې د نبی ﷺ په کورونو کښې د علماؤ اختلاف دې،او په دې مسئله کښې د هغوی دوه اقوال دی:

① د یو جماعت وینا ده چې دا کورونه د ازواج مطهرات ﷺ ملکیت وو،هغوی په دې کښې د ملکیت په اعتبار سره اوسیدل.ددې خبرې دلیل ددې حضراتو د وینا مطابق دا دې چې د نبی ﷺ د وفات نه پس هم ازواج مطهرات ﷺ په دغه کورونو کښې اوسیدل تردې چې وفاتې شوې،ددې وجه داوه چې نبی ﷺ په خپل ژوند مبارک کښې دا کورونه ازواج مطهرات ﷺ ته هبه کړې وو.

② او یو بل جماعت دا وائی چې دا اوسیدل وو،هبه نۀ وه او ازواج مطهرات ﷺ د ژوند پورې دغلته اوسیدل ځکه چې دا د هغې"مؤنة"حصه وه کوم چې نبی کریم ﷺ مستثنی ګرځولې وه،لکه څنګه چې ئې د هغوی نفقه مستثنی ګرځولې وه چې"ماترکت بعد نفقة أهلی و مؤنة عاملی فهو صدقة"[1] هم دا د اهل علمو قول دې او هم دې لره امام ابن عبدالبر[2]او ابن العربی وغیره غوره کړې دې.

ددې دلیل دادې چې ازواج مطهرات ﷺ په کومو کورونو کښې مقیمې وې،د هغوی د وفات نه پس دغه کورونه د هغوی د وارثانو طرفته منتقل نۀ شو،ددې وجې نه دا ددې خبرې واضحه دلیل دې چې دا کورونه د دوی په ملکیت کښې نۀ وو،صرف مسکن(د اوسیدلو دپاره)وو چې کله دوی وفات شوې نو دغه کورونه د مسجد نبوی ﷺ حصه اوګرځولې شو او ددې کورونو په ذریعې سره د مسجد نبوی توسیع اوکړې شوه[3]

د امام بخاری او د حضرت ګنګوهی رائې: د حضرت شیخ الحدیث د قول مطابق د امام بخاری رائې دا معلومیږی چې هغوی ددې کورونو د ملکیت قائل وو چې ازواج مطهرات ﷺ په دې کورونو کښې د ملکیت په حیثیت سره مقیمې وې،لکه مصنف"ومانسب الیهن من البیوت"

---

[1]) الحدیث،مر تخریجه فی الباب السابق عن أبی هریرة رضی الله عنه)_

[2]) التمهید لابن عبدالبر:۱۷۲/۸_۱۷۴،واحکام القرآن لابن العربی:۶۱۲/۳_۶۱۳،المسئلة الثالثة،سورة الاحزاب،الآیة:۵۳)_

[3]) انتهی ما قاله سلیمان الجمل رحمه الله مختصراً،نقلا عن تعلیقات اللامع:۲۹۵/۷،والابواب والتراجم للشیخ الکاندهلوی:۲۰۵/۱،وحاشیة الجمل علی الجلالین:۱۹۲/۶_۱۹۳،سورة الاحزاب/۵۳. دغه شان اوګورئ: ابن ابطال:۲۶۳/۵،والدیباج للسیوطی :۲/۲۲۴)_

وئيلو سره غالباً ددې خبرې طرفته اشاره کړې ده.

ليكې: "وقول البخاري في الترجمة: "ومانسب إليهن" لعله إشارة إلى ترجيح ملكهن"[1]

او هم دا رائې د حضرت گنگوهی هم ده، ارشاد فرمائی:

"يعني بذلك أن إضافتها إليهن تمليكة، واليه صلى الله عليه وسلم لادنى ملابسة، فكان قد ملكهن إياها قبل الموت، فلا يعترض على قوله: "لانورث، ماتركناه صدقة""[2]

او ابن المنير ددې خلاف رائې اختياره کړې ده او فرمائی چې امام بخاری دلته دا وئيل غواړی چې دې کورونو کښې ازواج مطهرات ﷺ ته د اوسيدلو اختيار وو، مالکانه اختيارات ورته نۀ وو، فرمائی:

"وساق البخاري الاحاديث التي تنسب إليهن البيوت فيها تنبيها على أن هذه النسبة تحقق دوام استحقاقهن للبيوت مابقين"[3]

يو اهم خبرداري: حافظ ابن حجر، علامه قسطلانی او شيخ الاسلام زكريا انصارى وغيره په كتاب الوضوء[4] كښې پورته ذكر شوې اولنې احتمال چې نبی كريم ﷺ دا كورونه ازواج مطهرات ﷺ ته هبه کړې وو او د دغه کورونو ئې مالکانې جوړې کړې وې، ذکر کړې دې او دا قول ئې هلته اختيار کړې دې، او دلته كتاب الخمس ته رارسيدلو سره دې حضراتو دلته ددې خبرې وضاحت کړې دې چې حضور اكرم ﷺ كوم كورونه ازواج مطهرات ﷺ ته ورکړې وو نو هغه د هغوی ملکيت نۀ وو بلکه هلته د هغوی قيام صرف د اوسيدلو په حيثيت سره وو، لکه څنګه چې ښځې ته نفقه ورکولې شی او د اوسيدلو دپاره ورته کور ورکولې شی نو هغه د هغې مالکه نۀ وی او دې حضراتو دا وضاحت هم کړې دې چې هم دا وجه ده چې د هغوی د وارثانو طرفته دغه کورونه منتقل نۀ شو[5]

په حافظ صاحب، علامه قسطلانی او شيخ زكريا انصارى ټولو باندې دا اعتراض كيږی چې هلته په كتاب الوضوء كښې مو څۀ وئيل او دلته په كتاب الخمس كښې څۀ وائې، ليكن دا اشكال په علامه عينى[6] باندې نۀ كيږی ځكه چې هغوی دا احتمال په كتاب الوضوء كښې نۀ دې ذكر كړې چې د ازواج مطهرات ﷺ قيام په دغه كورونو كښې په مالكانه حيثيت سره وو[7]

---

[1]) تعليقات اللامع: ۲۹۵/۷، والابواب والتراجم: ۲۰۵/۱)_

[2]) لامع الدرری: ۲۹٤/۷، والابواب والتراجم: ۲۰۵/۱)_

[3]) المتوارى: ۱۸٦-۱۸۷)_

[4]) فتح البارى للعسقلانى، كتاب الوضوء، باب من تبرز على لبنتين، رقم (۱٤۵)، وشرح القسطلانى: ۲۳۸/۱، باب التبرز فى البيوت، وتحفة البارى: ۱۵۸/۱، باب التبرز فى البيوت)_

[5]) فتح البارى: ۲۱۱/٦، وتحفة البارى: ۵۳۷/۳، وشرح القسطلانى: ۱۹۷/۵)_

[6]) عمدة القارى: ۲۸٦/۲، كتاب الوضوء، باب التبرز فى البيوت)_

[7]) عمدة القارى: ۲۹/۱۵)_

دي نه پس خان په دې پوهه کړئ چې امام بخاری د ترجمة الباب لاندې اووه احادیث مارکه ذکر کړي دی، اولنې حدیث د حضرت عائشې صدیقې رضي الله عنها دې:

۲۹۳: (۱) حَدَّثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى وَمُحَمَّدٌ قَالاَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ وَيُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَتْ لَمَّا ثَقُلَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - اسْتَأْذَنَ أَزْوَاجَهُ أَنْ يُمَرَّضَ فِي بَيْتِي فَأَذِنَّ لَهُ.[ر: ۱۹۵]

رجال الحدیث

① **حبان بن موسی**: دا د امام بخاری شیخ حبان بن موسی السلمی المروزی دې[۲]

② **محمد**: د محمد نه مراد ابن المقاتل مروزی دې، د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب مایذکر فی المناولة، وکتاب أهل العلم......." کښې بیان شوې ده[۳]

③ **عبدالله**، ④ **معمر**، ⑤ **یونس**: د عبد الله نه مراد ابن المبارک، د معمر نه ابن راشد او د یونس نه مراد ابن یزید ایلی دې - ددې ټولو حضراتو ترجمه د "بدء الوحی" د "الحدیث الخامس" لاندې تیره شوې ده[۴].

⑥ **الزهری**: دا امام محمد بن مسلم ابن شهاب الزهری دې - د دوی حالات د "بدء الوحی" په "الحدیث الاول" کښې تیر شوې دی[۵].

⑦ **عبیدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود**: دا د مدینې منورې مشهور فقیه حضرت عبید الله بن عبد الله بن عتبه بن مسعود ي. د دوی حالات هم د "بدء الوحی" په "الحدیث الخامس" کښې تیر شوې دی[۶].

⑧ **عائشه**: د حضرت عائشې صدیقې رضي الله عنها حالات د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې تیر شوې دی[۷].

قوله: أن عائشة زوج النبی صلی الله علیه وسلم قالت: لما ثقل رسول الله..:

---

[1]) قوله: عائشة رضی الله عنها.....": مر تخریجه فی الوضوء، باب الغسل والوضوء فی المخضب......)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان، باب یسلم حین یسلم الامام)_

[3]) کشف الباری: ۳/ ۲۰۶)_

[4]) کشف الباری: ۱/ ۴۶۲_۴۶۶، د یونس بن یزید دپاره مزید اوګورئ: کشف الباری: ۳/ ۲۸۲)_

[5]) کشف الباری: ۱/ ۳۲۶)_

[6]) کشف الباری: ۱/ ۴۶۶ و: ۳/ ۱۳۷۹_

[7]) کشف الباری: ۱/ ۲۹۱)_

حضرت عبیدالله بن عبدالله فرمائی چې حضرت عائشه اوفرمائیل چې کله د رسول الله مبارک طبیعت ناساز شو نو دوی د نورو بیبیانو نه ددې خبرې اجازت واخستلو چې دوی به دبیمارئ په ورځو کښې زما په کور کښې اوسیږی نوازواج مطهرات رضی الله عنهن ورته اجازت ورکړو.

دویم حدیث هم د حضرت عائشې صدیقې رضی الله عنها دې.

۲۹۳۳ (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا نَافِعٌ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ قَالَتْ عَائِشَةُ- رضی الله عنها تُوُفِّيَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي بَيْتِي، وَفِي نَوْبَتِي، وَبَيْنَ سَحْرِي وَنَحْرِي، وَجَمَعَ اللَّهُ بَيْنَ رِيقِي وَرِيقِهِ. قَالَتْ دَخَلَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بِسِوَاكٍ، فَضَعُفَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- عَنْهُ، فَأَخَذْتُهُ فَمَضَغْتُهُ ثُمَّ سَنَنْتُهُ بِهِ. [ر: ۸۵۰]

رجال الحدیث

① **ابن ابی مریم**: دا ابومحمد سعید بن الحکم بن ابی مریم الجمحی دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من سمع شیئاً فراجع حتی یعرفه" کښې تیره شوې ده[2]

② **نافع**: دا نافع بن یزید مصری دې[3]

③ **ابن ابی ملیکه**: دا عبیدالله بن ابی ملیکه دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله......" کښې تیر شوې دی[4]

④ **عائشه**: د حضرت عائشه صدیقه تذکره په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده[5]

قوله: قالت عائشة رضی الله عنها: توفی النبی صلی الله علیه وسلم فی بیتی.....: حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها فرمائی چې د نبی کریم ﷺ انتقال زما په کور کښې، زما د نمبر والا ورځ، زما په سینه باندې (داسې چې د نبی کریم ﷺ سر مبارک زما په سینه باندې پروت وو) اوشو او الله تعالی زما لاړې او د نبی کریم ﷺ لاړې مبارکې جمع کړې هغه داسې چې حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر رضی الله عنهما چې راغې نو مسواک ورسره وو، نبی ﷺ کښې دومره طاقت نۀ وو چې هغه ئې چوپلې وو، نو ما مسواک واخستلو، هغه مې په خلۀ کښې نرم کړو، بیا مې ورله مسواک اوکړو.

او د حدیث پوره تفصیلی تشریح وړاندې په کتاب الجمعه کښې تیره شوې ده[6]

---

[1]) قوله: قالت عائشة رضی الله عنها": الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الجمعة، باب من تسوک.......)_

[2]) کشف الباری: ۱۰۶/٤)_

[3]) د دوی حالات کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الجنائز، باب الدخول علی المیت بعد الموت اذا......)_

[4]) کشف الباری: ۵٤۸/۲)_

[5]) کشف الباری: ۲۹۱/۱)_

[6]) صحیح البخاری، کتاب الجمعة، باب من تسوک.......رقم (۸۹۰))_

د باب دريم حديث د ام المؤمنين حضرت صفيه دې.

۲۹۳۴: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ أَنَّ صَفِيَّةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا جَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - تَزُورُهُ، وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فِي الْمَسْجِدِ فِي الْعَشْرِ الأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ ثُمَّ قَامَتْ تَنْقَلِبُ فَقَامَ مَعَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى إِذَا بَلَغَ قَرِيبًا مِنْ بَابِ الْمَسْجِدِ عِنْدَ بَابِ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - مَرَّ بِهِمَا رَجُلاَنِ مِنَ الأَنْصَارِ، فَسَلَّمَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، ثُمَّ نَفَذَا فَقَالَ لَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «عَلَى رِسْلِكُمَا». قَالاَ سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ. وَكَبُرَ عَلَيْهِمَا ذَلِكَ. فَقَالَ «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا». [ر: ۱۹۳۰]

رجال الحديث

① **سعيد بن عفير**: دا سعيد بن كثير بن عفير دې. د دوی تفصيلی تذکره کتاب العلم، "باب من يرد الله به....." کښې تيره شوې ده[2]

② **الليث**: دا مشهور محدث ليث بن سعد فهمی دې. د دوی حالات د "بدء الوحی" په "الحديث الاول" کښې تير شوې دی[3]

③ **عبدالرحمن بن خالد**: دا عبد الرحمن بن خالد دې. د دوی ترجمه تفصيل سره د کتاب العلم، په "باب السمر فی العلم" کښې تيره شوې ده[4]

④ **ابن شهاب**: د ابن شهاب الزهری مختصر حالات د "بدء الوحی" په "الحديث الاول" کښې تير شوې دی[5]

⑤ **علی بن حسين**: دا امام زين العابدين علی بن حسين بن علی دې[6]

⑥ **صفيه**: دا ام المؤمنين حضرت صفيه بن حيی رضی الله عنها ده[7]

---

[1]) قوله: ان صفية ...... "الحديث، مر تخريجه فی الاعتكاف، باب هل يخرج المعتكف الى.....؟)_
[2]) كشف البارى :۲۷٤/۳)_
[3]) كشف البارى :۳۲٤/۱)_
[4]) كشف البارى :٤۰٥/٤)_
[5]) كشف البارى :۳۲٦/۱)_
[6]) د دوی حالات كتلو دپاره اوگورئ: كتاب الغسل، باب الغسل بالصاع ونحوه)_
[7]) د دوی حالات كتلو دپاره اوگورئ: كتاب الحيض، باب المراة تحيض بعد الافاضة)_

د حديث شريف ترجمه: حضرت صفيه ﷺ فرمائی چې دا يو ځل د رسول الله مبارک ﷺ د ملاقات دپاره مسجد نبوی ته حاضره شوه، چرته چې نبی کريم ﷺ د رمضان المبارک په آخری عشره کښې معتکف وو، د ملاقات نه پس د رخصتيدو دپاره اودريده نو نبی ﷺ ورسره هم اودريدلو او ورسره روان شو، تردې چې کله د مسجد دروازې ته اورسيدل کوم چې د باب ام سلمه سره متصله وه، هغې ته نزدې اورسيدل نو ددې دواړو خوا ته دوه انصاری صحابه تير شو، هغوی نبی کريم ﷺ ته سلام اوکړو، بيا وړاندې تير شو نو نبی ﷺ دغې دواړو ته اوفرمائيل چې آرام سره ځائې (څۀ داسې خبره نشته) هغې دواړو حضراتو اووئيل، يا رسول الله! سبحان الله! (دا جمله هغوی د تعجب د وجې نه اووئيل) او په دې دواړو باندې د نبی ﷺ خبره ډيره سخته اولګيده، نو نبی کريم ﷺ اوفرمائيل چې بيشکه شيطان د انسان په بدن کښې داسې ګرځی لکه څنګه چې وينه ګرځی. او ماته دا ويره شوه چې شيطان ستاسو دواړو په زړونو کښې د بدګمانئ څۀ تخم اونۀ کری.

مختصر تشريح: علامه قسطلانی په لفظ د قيل سره نقل کړې دی چې دا دواړه حضرات حضرت اسيد بن حضير او عباد بن بشر وو.[1]

حضرت امام شافعی فرمائی چې په نبی ﷺ باندې د بهتان د تړلو نتيجه چونکه د کفر نه سوا بل څۀ نۀ ده، په دې وجه نبی کريم ﷺ ته دا ويره شوه چې دا دواړه هسې نۀ د کفر ارتکاب اونکړی، لهذا نبی ﷺ وړاندې والې اوکړو او اصل خبره ئې ورته اوښودله او شيطان ته ئې دا موقع ورنکړه چې ددې دواړو په زړونو کښې څۀ وسوسه واچوی، څۀ غلط تصور په کښې واچوی چې د هغی د وجې نه دوی هلاک او برباد شی.

علامه قسطلانی فرمائی: قال إمامنا الشافعی (رحمه الله): خاف عليهما الكفر إن ظنا به تهمة، فبادر إلى إعلامهما نصيحة لهما قبل أن يقذف الشيطان في قلوبهما شيئاً يهلكان به".[2]

د باب څلورم حديث د حضرت ابن عمر دې.

٢٩٣٥ (٣) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ ارْتَقَيْتُ فَوْقَ بَيْتِ حَفْصَةَ، فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقْضِي حَاجَتَهُ، مُسْتَدْبِرَ الْقِبْلَةِ، مُسْتَقْبِلَ الشَّأْمِ. [ر: ١٤٥]

---

[1]) شرح القسطلانی: ١٩٨/٥، وفتح الباری: ٢٨٠/٤، الاعتکاف، وتهذيب تاريخ دمشق الکبير: ٤٢٩/٦، وشرح ابن ماجه، کتاب الصوم، باب المعتکف يزوره اهله فی المسجد، رقم (١٧٧٠))_

[2]) شرح القسطلانی: ١٩٨/٥)_

[3]) قوله: عن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما": الحديث، مر تخريجه فی الضوء، باب التبرز فی البيوت)_

رجال الحدیث

① **ابراهیم بن المنذر**:دا ابراهیم ابن المنذر القرشی الحزامی دې . د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من سئل علما وهو....." کښې تیره شوې ده[1].

② **انس بن عیاض**:دا انس بن عیاض ابوضمره لیثی دې۔

③ **عبیدالله**:دا عبید الله بن عمر بن حفص بن خطاب دې[2]

④ **محمد بن یحیی بن حبان**:دا محمد بن یحیی بن حبان دې۔

⑤ **واسع بن حبان**:دا د پورتنی راوی تره واسع بن حبان دې[3]

⑥ **عبدالله بن عمر**:مشهور صحابی حضرت ابن عمر حالات په کتاب الایمان، "باب الایمان، وقول النبی صلی الله علیه وسلم......" کښې تیر شوې دی[4].

قوله: عن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما قال: ارتقیت فوق بیت......:

حضرت ابن عمر فرمائی چې زهٔ د خپلې خور بی بی حضرت حفصه رضی الله عنها د کور په چت باندې اوختلم نو اومې کتل چې نبی کریم ﷺ د قبلې طرفته شا کړې او د شام ملک طرفته ئې مخ کړې خپل حاجت پوره کوی۔

د کتاب الوضوء په روایت کښې "فوق ظهر بیت حفصة" [5] دې.مقصود د دواړو روایتونو یو دې یعنی د کور په چت باندې ختل مراد دی او هلته ددې خبرې هم وضاحت دې چې حضرت ابن عمر رضی الله عنه د خپل څهٔ ضرورت دپاره په چت باندې ختلې وو[6]

پنځم حدیث د حضرت عائشې صدیقې رضی الله عنها دې۔

۲۹۳۲ :[7] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ عَائِشَةَ-رضی الله عنها-قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ-صلی الله علیه وسلم-يُصَلِّي الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ لَمْ تَخْرُجْ مِنْ حُجْرَتِهَا.[ر: ۵۱۹]

---

[1]) کشف الباری :۵۸/۳)_

[2]) ددې دواړو حالات کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء ،باب التبرز فی البیوت)_

[3]) ددې دواړو حالات کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء ،باب من تبرز علی لبنتین)_

[4]) کشف الباری :۶۳۷/۱)_

[5]) کتاب الوضوء ،باب التبرز فی البیوت،رقم (۱۴۸))_

[6]) د حدیث مزید وضاحت دپاره اوګورئ (کشف الباری).کتاب الوضوء ،باب التبرز فی البیوت ،وباب من تبرز علی لبنتین)_

[7]) قوله: ان عائشة رضی الله عنها":الحدیث ،مر تخریجه فی مواقیت الصلاة، باب مواقیت الصلاة.....)_

رجال الحديث

①ابراهيم بن المنذر، ②انس بن عياض: ددې دواړو دپاره سابقه سند اوګورئ.

③هشام: دا مشهور محدث حضرت هشام بن عروه بن زبير دې.

④ابيه: د اب نه مراد حضرت عروه بن زبير بن العوام دې.

⑤عائشة: دا حضرت عائشه ده. ددې درې واړو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" په "الحديث الاول" کښې تيره شوې ده[1]

قوله: أن عائشة رضى الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم

.... حضرت عائشه فرمائی چې رسول الله مبارک به د مازيګر مونځ ورکوو او هغه وخته پورې به نمر د حضرت صديقې رضی الله عنها د حجرې نه وتلې نۀ وو.

شپږم حديث د حضرت ابن عمر رضی الله عنه دې.

۲۹۳۷ :[2] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضى الله عنه. قَالَ قَامَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - خَطِيبًا فَأَشَارَ نَحْوَ مَسْكَنِ عَائِشَةَ فَقَالَ «هُنَا الْفِتْنَةُ - ثَلاَثًا - مِنْ حَيْثُ يَطْلُعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ» [۳۱۰۵، ۳۳۲۰، ۴۹۹۰، ۶۶۷۹، ۶۶۸۰، وانظر: ۹۹۰]

رجال الحديث

①موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسماعيل تبوذكى بصرى دې. د دوى تذکره د "بدء الوحی" په "الحديث الرابع" کښې تيره شوې ده[3]

②جويريه: دا جويريه بن اسماء الضبعى البصرى دې[4]

③نافع: دا نافع مولى ابن عمر دې. د دوى حالات په كتاب العلم، "باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد" کښې تير شوې دی[5].

---

[1]) كشف البارى :۲۹۱/۱، هشام او عروه دپاره مزيد اوګورئ، كشف البارى :۴۳۲/۲_۴۴۰)_

[2]) قوله: عن عبدالله رضى الله عنه": الحديث، اخرجه البخارى فى كتاب بدء الخلق ايضا، باب صفة ابليس وجنوده، رقم (۳۲۷۹)، وكتاب المناقب، باب بلا ترجمة، بعد باب نسبة اليمن الى اسماعيل، رقم (۳۵۱۱)، وكتاب الطلاق، باب الاشارة فى الطلاق والامور، رقم (۵۲۹۶)، وكتاب الفتن، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: (الفتنة من قبل المشرق)، رقم (۷۰۹۲_۷۰۹۳)، ومسلم فى صحيحه، كتاب الفتن......باب الفتنة من المشرق من حيث......رقم(۷۲۵۲_۷۲۶۷)، ولترمذى فى سننه، ابواب الفتن، باب فى العمل فى الفتن...... رقم (۲۲۶۸)

[3]) كشف البارى :۴۳۳/۱)_

[4]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل، باب الجنب يتوضا ثم......)_

[5]) كشف البارى :۶۵۱/۴)_

④عبدالله: د حضرت ابن عمر حالات په كتاب الايمان، "باب الايمان، وقول النبي صلى الله عليه وسلم ...."كښې تير شوې دي[1].

قوله: قال: قام النبي صلى الله عليه وسلم خطيبا، فاشار نحو مسكن عائشة، فقال: هنا الفتنة ـ ثلاثا ـ من حيث يطلع قرن الشيطان: حضرت ابن عمر فرمائي چې نبي كريم د خطبې(تقرير)كولو دپاره اودريدو نو د حضرت عائشې صديقې مسكن طرفته ئې اشاره اوفرمائيله او وې فرمائيل، دلته فتنه ده، دا خبره ئې درې ځله ارشاد اوفرمائيله، د چرته نه چې د شيطان ښكر ښكاره كيږي.

دا خودحديث ترجمه شوه، په دې حديث كښې څو مباحث دي، چې هغه مونږ لاندې ذكر كوو.

نبي دا خبره چرته ارشاد اوفرمائيله؟ پورته دا خبره بيان كړې شوه چې نبي ﷺ د حضرت عائشې ﷞ د كور طرفته اشاره كولو سره پورته خبره ارشاد اوفرمائيله ليكن دغه وخت نبي ﷺ په خپله چرته موجود وو، په دې حوالې سره روايت كښې څه صراحت نشته.

په دې سلسله كښې درې قسمه روايتونه دي، د مسلم په يو روايت[2] كښې د "قام عند باب حفصة" الفاظ دي او په دويم[3] كښې د "عند باب عائشة" او په يو بل روايت كښې چې د جامع ترمذي[4] دې، كښې د "قام رسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر......" كلمات دي.

امام زرقاني ددې ټولو روايتونو مينځ كښې تطبيق كولو سره فرمائي چې ممكنه ده چې نبي ﷺ د مذكوره دواړو بيبيانو په دروازو كښې د يوې د دروازې نه راوتلې وي او ددې دواړو دروازې نزدې وې، لكه يو ځل اشاره نبي ﷺ هغه وخت اوفرمائيله كوم وخت چې نبي ﷺ د دواړو دروازو مينځ كښې ولاړ وو چې د هغې تعبير كله په "باب حفصة" سره شوې دې او كله په "باب عائشة" سره شوې دې، بيا د منبر طرفته لاړل او دويم ځل باندې ئې اشاره اوفرمائيله، بيا په منبر باندې اودريدل او په دريم ځل باندې ئې اشاره اوفرمائيله[5].

دا يو ښه تطبيق دې، ددې نه علاوه بل څه د تطبيق صورت ښكاره په نظر هم نه راځي او دا روايت د واقعې په تعدد باندې هم محمول كيدې نه شي ځكه چې مخرج يو دې يعنې ابن عمر، لكه زرقاني فرمائي:

"فان ساغ هذا، والا فيطلب جمع غيره، ولا يجمع بتعدد القصة، لاتحاد المخرج، وهو ابن عمر"[6]

---

[1]) كشف الباري :۱/۶۳۷)_

[2]) صحيح مسلم، كتاب الفتن، باب الفتنة من المشرق من حيث يطلع.....رقم(۷۲۵۳))_

[3]) پورته حواله، رقم(۷۲۵٤))_

[4]) جامع الترمذي، ابواب الفتن، باب في العمل في الفتن، رقم(۲۲۶۸))_

[5]) شرح الزرقاني على المؤطا: ٤/۳۸٤، والاوجز: ۱۷/۳۵۲، وفتح الباري: ۱۳/٤۶)_

[6]) شرح الزرقاني على المؤطا: ٤/۳۸٤ـ۳۸۵، ماجاء في المشرق، رقم(۱۸۹۰)، والاوجز: ۱۷/۳۵۲)_

البته حضرت شيخ الحديث د امام زرقاني سره اختلاف کوی او فرمائی چې دې روايتونو لره د واقعې په تعدد باندې حمل کولو کښې هيڅ مانع نشته چې دا روايات د واقعې په تعدد باندې حمل کړې شی ځکه چې د روايتونو په سياق و سباق کښې ډير زيات اختلاف دې لکه نبی ﷺ د فتنې متعلق مضمون طرفته څو ځله تنبيه کړې وه او دې لره حضرت ابن عمر رضی الله عنه او نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم د خپلې خپلې سماع مطابق روايت کړې دی[1]

نبی اشاره کوم طرفته کړې وه؟ د باب په حديث شريف کښې خو دا راغلې دی چې نبی کريم د حضرت عائشې کور او مسکن طرفته اشاره اوفرمائيله او وې فرمائيل چې فتنه دلته ده. او ددې روايت په نورو طرقو کښې لفظ د "مشرق" راغلې دې چې پيغمبر د مشرق طرفته اشاره اوکړه، ددې ټولو طرقو طرفته نظر کولو نه پس به هم دا وئيلې کيږی چې عائشې د مسکن نه د مشرق طرف مراددې او د "هنا" مشاراليه مشرق دې[2]

د حضرت عائشې کور ترينه هيڅکله مراد نۀ دې لکه څنګه چې د روافضو او د شيعه ګانو خيال دې، هغوی دې حديث لره بنياد جوړوی او په حضرت عائشه رضی الله عنها باندې الزامات لګوی چې نبی پاک ﷺ د هغې کور لره د فتنو سرچشمه ګرځولې ده. العياذبالله. ليکن څنګه چې تاسو اوکتل او وړاندې به هم خبره راځی چې دلته د هنانه مراد د مشرق طرف دې.

د مشرق نه څۀ مراد دې؟ په دې کښې د علماؤ مختلف اقوال دی:

د اکثرو عالمانو رائې داده چې د مشرق نه مراد نجد دې، ددې په دليل کښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنه يو روايت پيش کړې شوې دې چې:

"ذکر النبی صلی الله عليه وسلم :اللهم بارك لنا فی شامنا،اللهم بارك لنا فی يمننا،قالوا:يا رسول الله،وفی نجدنا؟قال:اللهم بارك لنا فی شامنا،اللهم بارك لنا فی يمننا،قالوا:يا رسول الله،وفی نجدنا!فاظنه قال فی الثالثة:هناك الزلازل والفتن،وبهايطلع قرن الشيطان[3]

"نبی ﷺ يوه ورځ د شام او د يمن ذکر کولو کښې ددې دواړو دپاره د برکت دعا اوفرمائيله،صحابه کرامو رضی الله عنهم درخواست اوکړو چې دا دعا د نجد دپاره هم اوکړئ،ليکن نبی کريم ﷺ هغه اولنۍ خبره دوباره ارشاد اوفرمائيله،صحابه کرامو بيا درخواست اوکړو چې د نجد دپاره هم دعا اوکړئ،غالباً په دريم ځل باندې نبی کريم ﷺ اوفرمائيل چې په نجد کښې خو به زلزلې او فتنې وی،د هغې ځائې نه به د شيطان ښکر ښکاره کيږی".

ددې حديث شريف نه استدلال کولو سره بعضې حضراتو د مشرق نه نجد مراد اخستلو لره

---

[1]) أوجزالمسالک:۱۷/۳۵٤)_

[2]) پورته حواله)_

[3]) الحديث،اخرجه البخاری،کتاب الفتن،باب قول النبی صلی الله عليه وسلم:الفتنة من قبل المشرق، رقم(۷۰۹٤)،وکتاب الاستسقاء،باب ماقيل فی الزلازل......رقم(۱۰۳۷)،والترمذی،کتاب المناقب،باب فی فضل الشام واليمن، رقم(۳۹۵۳)

راجح ګرځولي دي[1]

او بعضې نور عالمان د مشرق نه مراد عراق اخلي، د هغوی استدلال د حضرت سالم بن عبدالله بن عمر ددې روايت نه دې، ابن فضيل د خپل والد صاحب نه نقل كوی

"سمعت سالم بن عبد الله بن عمر يقول: يا اهل العراق، ما اسئلكم عن الصغيرة، و اركبكم للكبيرة؟! سمعت أبي عبد الله بن عمر يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "إن الفتنة تجيئ من ههنا" و اوما بيده نحو المشرق "من حيث يطلع قرنا الشيطان" وانتم يضرب بعضكم رقاب بعض....."[2]

چې حضرت سالم اهل عراق ته د خطاب كولو دوران كښې اوفرمائيل چې تاسو څومره عجيبه خلق ئې، د وړو ګناهونو په باره كښې خو ښۀ تپوسونه كوئ او د لوئې ګناهونو نه ځان نۀ ساتئ؟ ما د خپل والد عبدالله رضي الله عنه او هغوی د رسول الله مبارک ﷺ نه اوريدلي دي چې "فتنه به ددې ځائې نه اوچتيږی" او نبي ﷺ د لاس مبارک په اشارې سره د مشرق طرفته اشاره اوكړه، "د كوم ځائې نه به چې د شيطان دواړه ښكرونه ښكاره كيږی" او تاسو خلق (اهل عراق) د يو بل سرونه وهئ......"

نو په دې حديث كښې د مشرق نه عراق او د اهل مشرق نه اهل عراق مراد دی[3]

د مؤطا مالک او د كنزالعمال وغيره روايت دې چې حضرت عمر دا عزم اوكړو چې هغه به د ټولو اسلامی ښارونو دوره كوی نو حضرت كعب احبار هغوی د خپل عزم نه منع كړل او ورته ئې اوفرمائيل: "لاتات العراق، فان فيه تسعة اعشار الشر"[4]

دې ټولو روايتونو ته په نظر كولو سره ډيرو عالمانو د مشرق نه عراق مراد اخستلي دې.

د دواړو قولونو مينځ كښې تطبيق: څنګه چې تاسو پورته اوكتل چې بعضې حضراتو د مشرق نه مراد نجد او بعضو عراق مراد اخستلي دې ليكن ددې دواړو مينځ كښې هيڅ منافات نشته، اوس چې د نجد په حوالې سره كوم روايت تير شوې دې په هغې كښې د نجد څۀ مخصوص علاقه مراد نۀ ده، د حديث شارحينو دلته نجد په لغوی معنی باندې محمول كړې دې او عموم يې مراد اخستلي دې. د نجد لغوی معنی "ما ارتفع من الارض" ده، يعنی هغه علاقه چې د زمكې د سطحې نه اوچته وی، دغه شان به په دې حديث كښې عراق هم داخل شی، علامه خطابی رحمه الله فرمائی چې نجد په مشرقی طرف كښې دې او د اهل مدينه چې كوم نجد دې هغه د عراق ديهات او د هغې طرفونه دی، هم دا د اهل مدينه مشرق دې، ځكه چې د نجد لغوی معنی "ما ارتفع من الارض" ده.[5]

---

[1]) تكملة فتح الملهم:۶/۱۶۲،وفتح البارى:۱۳/۴۷)_

[2]) صحيح مسلم،كتاب الفتن،باب الفتنة من المشرق،من حيث يطلع.....رقم،(۷۲۵۷))_

[3]) تكمله فتح الملهم:۶/۱۶۲،وشرح الابى على مسلم:۱)_

[4]) المؤطا:۲/۹۷۵،كتاب الاستئذان،باب ماجاء فى المشرق،رقم(۳۰)،وكنزالعمال:۱۴/۱۷۳،مسند عمر،رقم (۳۸۲۷۹)،و المصنف لابن ابى شيبة:۲۱/۱۶۸،كتاب الفتن،من كره الخروج فى الفتنة،رقم(۳۸۵۶۱))_

[5]) قال الحموى: نجد:بفتح اوله،وسكون ثانيه،قال النضر:النجد:قفاف الارض وصلابها،وما غلظ منها واشرف،والجماعة النجاد......".انظر معجم البلدان:۵/۲۶۱)_

"وقال الخطابي رحمه الله: نجد: ناحية المشرق، ومن كان بالمدينة كان نجده بادية العراق ونواحيها، وهي مشرق أهلها، وأصل النجد: ما ارتفع من الارض........"[1]

د فتنې نه څهٔ مراد دی؟: د باب په حدیث شریف کښې چې د مشرق د فتنې کومه پیشن ګوئی ده، یو بل حدیث چې د حضرت اسامه بن زید رضي الله عنهما نه روایت دې، په هغې کښې دا پیشن ګوئی د مدینې منورې سره متعلق ده چې په مدینه منوره کښې به دا فتنه ښکاره کیږی، نبی ﷺ فرمائی: "فانی لاری الفتن تقع خلال بیوتکم کوقع القطر"[2] چې "زهٔ ستاسو کورونو کښې راتلونکې فتنې داسې وینم لکه څنګه چې باران راځی".

دغه شان یو حدیث کښې راغلې دی، کوم چې د حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې:

"ستکون فتن، القاعد فیها خیر من القائم"[3]

په دې حدیث شریف کښې د ډیرو فتنو د ښکاره کیدو پیشن ګوئی ده. ددې ټولو احادیثو مینځ کښې تطبیق دادې چې د باب د حدیث شریف او د حضرت اسامه بن زید رضي الله عنهما په حدیث کښې د فتنې نه مراد د دریم خلیفه حضرت عثمان رضي الله عنه قتل دې، او د حضرت ابوهریره رضي الله عنه روایت او نور هغه ټول روایتونه چې په هغې کښې "فتن" د جمعې صیغې سره راغلي دي، په دې کښې د حضرت عثمان رضي الله عنه د قتل نه پس ښکاره کیدونکی نور واقعات او احوال دی.

ددې اجمال تفصیل دادې چې د حضرت عثمان رضي الله عنه قتل د ټولو فتنو او د حوادثو بنیاد وو، کوم چې په مدینه منوره باندې اوشو، ددې نه پس فتنه په نورو ښارونو کښې هم ښکاره شوه، د صفین او د جمل جنګونه اوشو، په نهروان کښې چې کوم جنګ اوشو د هغې سبب د صفین واقعه اوګرځیده، ددې وجې نه دا وئیلې کیدې شی چې په اولنئ صدئ هجرئ کښې چې کومې فتنې ښکاره شوې، ددې ټولو وجه او سبب، بنیاد د حضرت عثمان رضي الله عنه مظلومانه شهادت وو.

حافظ صاحب رحمه الله فرمائی: "وإنما اختصت المدينة بذلك لان قتل عثمان رضی الله عنه كان بها، ثم انتشرت الفتن فی البلاد بعد ذلك، فالقتال بالجمل والصفين كان بسبب قتل عثمان رضی الله عنه، والقتال

---

[1]) شرح الخطابی، (اعلام الحدیث): ۲۳۳۰/٤، وفتح الباری: ٤٧/١٣، ددې تعیین وجه داده چې که د نجد نه مطلقاً څهٔ مخصوص علاقه مراد کړې شی نو بیا به مشکل شی. لکه د نجد اطلاق د عرب په ډیرو علاقو باندې کیږی. مثلاً: نجد تهامه، نجد برق، نجد العقاب، نجد مریع او نجد الیمن وغیره وغیره. اوګورئ، معجم البلدان: ٢٦٢/٥_٢٦٥_

[2]) الحدیث، اخرجه البخاری فی کتاب الفتن، باب قول النبی ﷺ ، ویل للعرب......، رقم (٧٠٦٠)، وانظر جامع الاصول وتعلیقاته: ٣٨/١٠، ومسند الحمیدی: ٢٤٨/١، احادیث اسامة بن زید، رضي الله عنه ، رقم (٢٥٢)_

[3]) الحدیث، اخرجه البخاری، کتاب احادیث الانبیاء، باب علامات النبوة فی الاسلام، رقم (٣٦٠١)، وکتاب الفتن، باب تکون فتنة القاعد فیها خیر من القائم، رقم (٧٠٨١_٧٠٨٢)، ومسلم، کتاب الفتن، باب نزول الفتن کمواقع القطر، برقم (٧٢٤٧_٧٢٤٩)_

بالنهروان كان بسبب التحكيم بصفين، وكل قتال وقع في ذلك العصر إنما تولد عن شئ من ذلك أوعن شئ تولد عنه"(١).

دا تفصيل د هغې حديث شريف وو كوم چې د مدينې منورې سره متعلق وو.
تاريخ كۀ لږ ورانډې اوكتلې شى نو معلومه به شى چې د حضرت عثمان رضي الله عنه د شهادت سبب عراق وو، لكه په دريم خليفه باندې چې كوم اعتراضات شوې وو، په هغې كښې يو اعتراض د ښارونو اميران او ګورنران وو چې هغوى په مختلفو علاقو باندې كوم ګورنران او اميران مقرر كړې وو، په هغې كښې د ټولو نه مخكښې د عراق په امير باندې اعتراض شوې وو، هم دا وروستو د لوئې فتنې سبب اوګرځيدۀ.آخر د حضرت عثمان رضي الله عنه د شهادت واقعه پيښه شوه او عراق په مشرقى طرف كښې دې(٢).
بيا وروستو اسلامى دنيا د لويو لويو فتنو او حوادثو سره مخامخ شوه، قيامت پورې به دا سلسله جارى وى. أعاذنا الله من جميع الفتن ظاهرها وباطنها.

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائى: "فالمراد عندي في هذه الاحاديث مبدأ الفتن، وهو قتل عثمان رضى الله عنه، ومبدؤه كان من العراق......"(٣)چون كفر از كعبه برخيزد......
مزيد فرمائى: "كوم سړې چې د حضرت عائشې رضي الله عنها حجرې باندې د فتنې د ځائې ګمان اوكړى، هغه وخت كله چې ورته د بصرې سفر پيښ شو نو دې بيشكه كافر دې، ځكه چې دا خو د اهل ايمان د سردار محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم ټهكانه ده.چې د هغوى په نوم اوريدو سره كفر او فتنې تختى او د مزې خبره داده چې حضرت عائشه رضي الله عنها ددې حجرې نه د حج ادا كولو دپاره روانه شوې وه نۀ چې د فتنې پيدا كيدو دپاره، كه حضرت عائشه رضي الله عنها فتنه انګيزه اوګرځولې

---

(١) فتح البارى:١٣/١٣،رقم (٦٦٥١)،وايضا انظر الاستذكار:٥٢٩/٧،والاوجز:٣٤٥/١٧)_

(٢) فتح البارى:٤٧/١٣،والاوجز:٣٥٤/١٧)_

(٣) الاوجز:٣٥٤/١٧،قال الامام ابو عمر ابن عبد البر رحمه الله : روينا عن حذيفة رضي الله عنه ،انه قال: لول الفتن قتل عثمان،وآخرها الدجال"

ومعلوم ان اكثر البدع انما ظهرت و ابتدات من المشرق،و ان كان الذين اقتتلوا بالجمل وصفين منهم كثير من اهل الحجاز والشام،فان الفتنة وقعت فى ناحية المشرق،وكانت سببا الى افتراق كلمة المسلمين ومذاهبهم، و فساد ثيات كثير منهم الى اليوم،والى ان تقوم الساعة،والله اعلم".الاستذكار:٥٢٩/٧

او شاه عبدالعزيز محدث دهلوى رحمه الله فرمائى: "په دې امت مرحومه كښې چې كومه لويه فتنه هم پورته شوه، ددغه طرف نه پورته شوه.د ټولو نه اولنۍ فتنه د مالک بن اشتر خروج وو چې هغه او د هغۀ ملګرى د حضرت عثمان شهيد خلاف د كوفې نه راووتل او كوفه د مدينې منورې نه د مشرق په طرف ده. دويمه فتنه د عبيدالله بن زياد ده، كومه چې د حضرت حسين د شهادت سبب اوګرځيده.ددې نه پس د نبوت دعوى كوونكې د مختارثقفى فتنه ښكاره شوه.بيا هم ددې طرفنه اكثر بدعتونه او باطل عقيدې ښكاره كيدې، ددې وجې نه د "روافضو"چشمه هم كوفه ده او د معتزله د پيدا كيدو ځائې بصره ده.واصل بن عطاء بصرى دې.قرامطه د كوفې دعلاقې پيداوارې.خوارج د نهروان نه راووتل او دجال به داصفهان نه راوځى"ملخص از:تحف اثنا عشريه فارسى،مطاعن ام المؤمنين رضي الله عنها طعن نهم، ص :٣٣٧)

شی نو بیا دا حقیقت هم د نظر لاندې ساتل پکار دی چې حضرت عائشه رضی الله عنها مکې مکرمې نه بصرې دپاره روانه شوې وه، بیا خو د حضرت عائشې رضی الله عنها حجرې په ځائې مکې معظمې ته د فتنې ځائې وئیل پکار دی!

چون کفر از کعبه برخیزد کجا ماند مسلمانی

او چې هرکله د کعبې نه کفر راوخی نو اسلام به چرته باقی شی"

پورته حواله، دغه شان اوګورئ، احکام القرآن لابن العربی: ۳/۵۶۹_۵۷۰، سورة الاحزاب: ۳۲_۳۳، الایة الثامنة، المسالة الخامسة)_ والله اعلم بالصواب.

د قرن معنی او مراد: قرن د قاف فتحې او د راء سکون سره ښکر ته وئیلې شی.

علامه داودی رحمه الله فرمائی چې په حقیقت کښې د شیطان ښکر وی.او دا احتمال هم شته چې د قرن نه مراد د شیطان طاقت وی او هغه څیزونه چې د هغې په ذریعې سره هغه خلق ګمراه کوی. حافظ ابن حجر رحمه الله دا راجح ښودلې ده.(۱).

او علامه سیوطی رحمه الله لیکلې دی چې د قرن الشیطان نه مراد د هغهٔ ډله او ملګری دی او مطلب دادې چې ددې نه د شیطان ملګری راوخی(۲).

قرن الشیطان به کله ښکاره کیږی؟: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چې زما په نزد د قرن الشیطان د ظهور نه مراد د دجال ښکاره کیدل دی، ځکه چې د دجال ښکاره کیدل د امت محمدیه فتنه ده او داسې فتنه ده چې ددې نه لویه فتنه نشته.مزید فرمائی چې زما ددې قول تائید د حضرت سالم بن عبدالله رضی الله عنه د هغه روایت نه کیږی کوم چې اوس تیر شو، هلته ترتیب دا وو چې اول "**الفتنة تجئ من هٰهنا**" فرمائیلې شوې وو، بیا "**من حیث یطلع قرن الشیطان**" د حدیث ظاهر سیاق په دې خبره باندې دلالت کوی چې "**مجئ الفتنة**" جدا څیز دې او "**طلوع القرن**" جدا څیز دې، دغه شان د طلوع نه مراد خروج دې لکه څنګه چې د ترمذی په یو روایت(۳) کښې هم د "**یطلع**" په ځائې "**یخرج**" راغلې دې(۴). والله اعلم بالصواب

یوه فائده: په اکثرو روایتونو کښې قرن الشیطان راغلې دې، او د بخاری شریف(۵) په یو روایت کښې شک سره قرن الشیطان او قرن الشمس ذکر دې، دغه شان د مسلم شریف(۶) په یو روایت کښې د قرن تثنیه "قرنا الشیطان" راغلې دې، لیکن راجحه صیغې د مفرد سره د

---

(۱) وفیه اقوال اخر ایضا.انظر فتح الباری: ۱۳/۴۶، وعمدة القاری: ۲۴/۹۹)_

(۲) مرقاة المفاتیح: ۱۱/۴۰۴)_

(۳) انظر الجامع للترمذی، ابواب المناقب، باب فی فضل الشام والیمن، رقم (۳۹۵۳))_

(۴) اوجز المسالک: ۱۷/۳۵۵)_

(۵) صحیح البخاری، کتاب الفتن، باب قول النبی a ؟؟: الفتنة من.......رقم (۷۰۹۲))_

(۶) صحیح مسلم، کتاب الفتن، باب الفتنة من المشرق.......رقم (۷۲۹۷))_

شک نه بغیر قرن الشیطان ده (۱).

د باب اووم حدیث شریف د حضرت عمرة بنت عبد الرحمن رحمهما الله تعالی دي.

۲۹۳۸ (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ عَمْرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَخْبَرَتْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ عِنْدَهَا، وَأَنَّهَا سَمِعَتْ صَوْتَ إِنْسَانٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِكَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أُرَاهُ فُلاَنًا، لِعَمِّ حَفْصَةَ مِنَ الرَّضَاعَةِ، الرَّضَاعَةُ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلاَدَةُ». [ر: ۲۵۰۳]

رجال الحدیث

① **عبدالله بن یوسف**: دا عبد الله بن یوسف تنیسی رحمه الله دي.

② **مالک**: دا امام دارالهجرة حضرت مالک بن انس رحمه الله دي. ددې دواړو تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې راغلې ده (۳).

③ **عبدالله بن ابی بکر**: دا عبد الله بن أبوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم انصاری رحمه الله دي (۴).

④ **عمرة**: دا عمرة بنت عبد الرحمن بن سعد رحمهما الله تعالی ده (۵).

⑤ **عائشة**: د حضرت عائشې رضي الله عنها تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې تیره شوې ده (۶).

د حدیث شریف ترجمه: حضرت عمرة فرمائی چې حضرت عائشې رضي الله عنها ماته اووئیل چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ماسره وو چې هغوی د یو سړی آواز واوریدهٔ، کوم چې د حضرت حفصه رضي الله عنها کورته د داخلیدو دپاره اجازت غوښتهٔ، حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی: نو ما اووئیل یا رسول الله! څوک سړې دې، چې ستاسو کور ته راتلل غواړی. نبی علیه السلام اوفرمائیل زما په خیال دا فلانې دې. دا ئې د حضرت حفصه رضاعی ترهٔ یاد کړو. رضاعت سره هم هغه رشتې حرامیږی کومې چې ولادت سره حرامیږی.

ددې حدیث تشریح په ابواب الرضاع کښې راغلې ده (۷).

د باب د حدیثونو ترجمة الباب سره مناسبت: د باب ټول احادیث مبارکه ترجمة الباب سره واضح مناسبت لری. تفصیل لاندې ذکر کولې شی:

---

(۱) انظر فتح الباري: ۲۴۰/۴، والاوجز: ۳۵۳/۱۷)_

(۲) قولها: "ان عائشة......": الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الشهادات، باب الشهادة على الانساب.....)_

(۳) کشف الباری: ۲۸۹/۱_۲۹۰، دغه شان اوګورئ، کشف الباری: ۸۰/۲)_

(۴) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب الوضوء مرتین مرتین)_

(۵) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الحیض، باب عرق الاستحاضة)_

(۶) کشف الباری: ۲۹۱/۱)_

(۷) کشف الباری، کتاب النکاح، ابواب الرضاع: ۱۸۷_۱۸۸)_

① د اولنى حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې "فی بیتی" چې دلته حضرت عائشې رضي الله عنها د بیت نسبت خپل طرفته کړې دې[1]

② د دويم حديث شريف مناسبت هم واضح او ښکاره دې.لکه د حضرت عائشې رضي الله عنها په دې جمله "توفی النبی صلی الله علیه وسلم فی بیتی....." کښې مطابقت موجود دې[2]

③ دريم حديث، چې د حضرت حفصه رضي الله عنها دې، د هغې مطابقت ترجمة الباب سره په دې الفاظو کښې دې، "عند باب ام سلمة....." ځکه چې د دروازې ذکر کول کور ته لازم او مستلزم دى[3]

④ څلورم حديث، کوم چې د ابن عمر رضي الله عنهما وو، د هغې مناسبت هم ښکاره دې، د هغې الفاظو "فی بیت حفصة" کښې مناسبت موجود دې[4].

⑤ د پنځم حديث مناسبت "من حجرتها" کښې دې، چې حجره او کور يو څيز دې[5]

⑥ د شپږم حديث مبارک مطابقت ترجمة الباب سره په دې جمله کښې دې، "فاشار نحو مسکن عائشة" ځکه چې د حضرت عائشې رضي الله عنها مسکن هم د هغې کور وو[6]

⑦ د آخرى او د اووم حديث شريف مناسبت ترجمة الباب سره په "فی بیت حفصة" کښې دې[7]

⑤ باب: ماذُكِرَ مِن دِرعِ النبی صلی الله علیه وسلم وعصاهُ وسيفِهِ وقَدَحِه وخاتَمِهِ،

وما استعمَلَ الخُلَفاءُ بعدَه مِن ذلكَ مِما لَم تُذكَرْ قِسمَتُهُ، ومِن شَعرِهِ ونَعلِهِ وآنِيَتِه مما يَتَبرَّكُ به أصحابُه وغيرُهُم بعدَ وفاتِه.

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې حضرت امام بخارى رحمه الله د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د متروکاتو تذکره فرمائيلې ده، دا تذکره ئې ولې فرمائيلې ده؟ دې سره د امام بخارى رحمه الله څهٔ غرض دې؟ په دې سلسله کښې دوه خبرې شوې دى:

① يو خبره خو شوې ده چې اصل کښې د امام بخارى رحمه الله مقصد دادې چې ولاة الامور (حکمرانانو) ته د دې څيزونو په استعمال کښې د نبی کريم صلی الله علیه وسلم اتباع او اقتداء کول پکار

---

[1]) عمدة القارى:۲۹/۱۵،وارشاد السارى:۱۹۷/۵)_
[2]) پورته حواله جات)_
[3]) عمدة القارى:۲۹/۱۵،وفتح البارى:۲۱۱/۶)_
[4]) عمدة القارى:۳۰/۱۵،وارشاد السارى:۱۹۸/۵)_
[5]) پورته حواله جات)_
[6]) عمدة القارى:۳۰/۱۵،وفتح البارى:۲۱۱/۶)_
[7]) عمدة القارى:۳۱/۱۵)_

دی ددې طرفته امام بخاری رحمه الله توجه پیدا کول غواړی. دا قول د علامه مهلب رحمه الله دې[1]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې په دې کښې نظر او اشکال دې او دا خبره پوهه کښې نهٔ راځی، فرمائی: "وأما قول المهلب: إنه إنما ترجم بذلك ليتأسى......ففيه نظر، وما تقدم أولى، وهو الأليق لدخوله في أبواب الخمس"[2]
حافظ رحمه الله په خپله د ترجمة الباب غرض دا بیان کړې دې چې امام بخاری دا وئیل غواړی چې د رسول الله ﷺ په متروکاتو کښې کوم مال موجود وو او کوم څیزونه چې موجود وو نو په هغې کښې وراثت جاری نهٔ شو، نهٔ هغه خرڅ کړې شو. بلکه هغه د نبی کریم ﷺ متروکات او تبرکات اوګرځولې شو او باقی اوساتلې شو، دې دپاره چې خلق ددې نه تبرک حاصل کړی، هم دا رائې هغوی الیق او غوره ګرځولې ده[3]
شیخ الاسلام زکریا انصاری چې د ابن حجر رحمهما الله شاګرد دې، هغوی په دې غرض کښې د حافظ صاحب تقلید کړې دې[4]. او هم دا غرض واقعی ډیر زیات صحیح او غوره هم دې. او حضرت ګنګوهی رحمه الله د باب د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښې فرمائی:
"يعني أن ما تركه النبي صلى الله عليه وسلم وقت موته كان حقاً مشتركاً بين المسلمين أجمعين، لكونه صدقة، إلا أن يكون ملكه أحداً من أصحابه قبل موته، وإذا ثبت فيه اشتراك الكل، فيد الصحابي الذي هو عنده يد تولية وحفظ، لا يد استبداد بالتصرف وتملك"[5]
مطلب دادې چې نبی کریم ﷺ د خپل وفات په وخت کوم څیزونه پریخودلې وو په هغې کښې د ټولو مسلمانانو مشترکه حق وو، ځکه چې دا صدقات وو (ددې وجې نه دا په بیت المال کښې داخل کړې شو) سوا د هغه څیزونو نه، چې د وفات نه مخکښې نبی ﷺ څوک د هغې مالکان جوړ کړې وو، هرکله چې دا ثابته شوه چې په دې کښې د ټولو مسلمانانو مشترکه حق وو نو کوم صحابی سره هم چې څهٔ متروکه څیزونه وو، هغه صحابی د هغې څیزونو مالک نهٔ وو، نهٔ ورته په دغه څیزونو کښې د تصرف کولو اختیار وو، بلکه دا قبضه صرف د حفاظت او د تولیت وه ځکه چې د هغوی په کورونو کښې دغه څیزونه حفاظت سره وو.
غالباً په دې پورتنی عبارت کښې حضرت ګنګوهی رحمه الله د هغه اشکال جواب ورکړې دې چې د نبی کریم ﷺ پریخودلې شوې څیزونه په صدقاتو کښې داخل وو نو په هغې کښې بعضې

---

[1]) شرح ابن بطال:(۲۶۵/۵)_
[2]) فتح الباری:(۲۱۳/۶)_
[3]) پورته حواله.وتعلیقات لامع الداری:(۲۹۶/۷)_
[4])قال الانصاری رحمه الله: قال شیخنا: الغرض من هذه الترجمة تثبیت انه ﷺ لم یورث، ولا بیع موجوده ......".انظر تحفة الباری:۵۳۹/۳، د حافظ نه مخکښې هم دا مقصد ابن المنیر اسکندرانی رحمه الله هم بیان کړې دې.انظر المتواری:۱۸۹. او ابن بطال رحمه الله هم، انظر شرح ابن بطال:(۲۶۵/۵)_
[5]) لامع الدراری:(۲۹۶/۷)_

ځیزونه د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم په ملکیت کښې ولې وو؟ددې جواب هم حضرت په ترجمة الباب کښې بیان کړو چې دا تصرف مالکانه نهٔ وو بلکه دا ځیزونه د هغوی په قبضه کښې د حفاظت له جهته وو،وړاندې به د حدیث شریف په تشریح کښې ددې تفصیل راشی۔
ددې نه پس ځان په دې پوهه کړئ چې امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب کښې شپږ حدیثونه او یو تعلیق ذکر کړې دې،دا ټول به مونږ لاندې ترتیب سره ذکر کوو۔
اولنې حدیث د حضرت انس رضی الله عنه دې۔

۲۹۳۹:(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِي قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ - رضى الله عنه - لَمَّا اسْتُخْلِفَ بَعَثَهُ إِلَى الْبَحْرَيْنِ ، وَكَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ وَخَتَمَهُ، وَكَانَ نَقْشُ الْخَاتَمِ ثَلاَثَةَ أَسْطُرٍ مُحَمَّدٌ سَطْرٌ، وَرَسُولُ سَطْرٌ، وَاللَّهِ سَطْرٌ.[۵۵۴۰]

رجال الحدیث

دا حدیث بعینه هم دې سند سره په کتاب الزکوة(۲)کښې تیر شوې دې،هلته اوګورئ۔
د حدیث شریف ترجمه: حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې کله حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه خلیفه مقرر کړې شو نو هغوی زهٔ(حضرت انس)د بحرین طرفته واستولم او دا خط ئې راکړو او په دې باندې ئې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په ګوتمه باندې مهر اولګوو،د هغې ګوتمې چې کوم مضمون وو،هغه په دریو لکیرو باندې مشتمل وو،یو لکیره کښې لفظ د محمد(صلی الله علیه وسلم)،په دویمه لکیره کښې لفظ د رسول او په دریمه لکیره کښې لفظ د الله وو.

د "هذا الکتاب"نه مراد هغه کتاب دې،په کوم کښې چې د صدقاتو تفصیل وو،ددې مضمون په کتاب الزکوة(۳)کښې تیر شوې دې،چونکه دا کتاب د هغوی په نزد ډیر مشهور وو، ددې وجې نه ئې دامطلق بیان کړو اودې طرفته ئې "هذا الکتاب"وئیلو سره اشاره اوکړه(۴).
د باب حدیث شریف سره متعلق نور تفصیلات په کتاب اللباس کښې راغلي دی(۵).
ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مناسبت د ترجمة الباب یو جزء "وخاتمة" سره دې(۶).او حافظ وائی چې په دې حدیث شریف کښې د نبی علیه السلام د ګوتمې ذکر دې.کومه چې حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه وغیره هم استعمال کړه نو

---

(۱) قوله: انس رضی الله عنه ":الحدیث،مر تخریجه فی کتاب الزکاة،باب العرض فی الزکاة)_
(۲) صحیح البخاری،کتاب الزکاة،باب العرض فی الزکاة،رقم (۱۴۴۸))_
(۳) صحیح البخاری،کتاب الزکاة،باب زکاة الغنم،رقم (۱۴۵۴))_
(۴) عمدة القاری:۳۱/۱۵،وشرح القسطلانی:۱۹۹/۵)_
(۵) کشف الباری،کتاب اللباس:۲۳۵_۲۳۸)_
(۶) عمدة القاری:۳۱/۱۵)_

ترجمة الباب سره مطابقت "وما استعمل الخلفاء بعده من ذلك" سره دې[1].
د باب دويم حديث شريف هم د حضرت انس رضي الله عنه دې

۲۹۴۰[2]: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَسَدِيُّ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ طَهْمَانَ قَالَ أَخْرَجَ إِلَيْنَا أَنَسٌ نَعْلَيْنِ جَرْدَاوَيْنِ لَهُمَا قِبَالَانِ، فَحَدَّثَنِي ثَابِتٌ الْبُنَانِيُّ بَعْدُ عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُمَا نَعْلَا النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. [۵۵۱۹، ۵۵۲۰]

رجال الحديث

① **عبدالله بن محمد**: دا عبدالله بن محمد بن ابی شیبه رحمه الله دې[3]

② **محمد بن عبدالله الاسدی**: دا ابو احمد محمد بن عبدالله الاسدی الزبیری رحمه الله دې[4]

③ **عیسی بن طهمان**: دا ابوبکر یا ابولیث عیسی بن طهمان بن رامه جُشمی کوفی بصری رحمه الله دې[5]

په وړوکو تابعینو کښې وو، اصل کښې د بصرې دې، بیا ئې وروستو په کوفه کښې استوګنه اختیار کړه او آخره پورې دلته اوسیدلو[6]

دې د حضرت انس بن مالک، ثابت البنانی، مساور مولی ابی برزه او ابوصادق الازدی (رضی الله عن الجمیع) وغیره نه حدیث روایت کوی. او ددوی نه د حدیث په روایت کوونکو کښې عبدالله بن مبارک، وکیع، ابواحمد زبیری، یحیی بن آدم، ابوقتیبه، ابوالنضر، خالد بن عبدالرحمن خراسانی، قبیصه بن عقبه، خلاد بن یحیی او ابونعیم رحمهم الله وغیره شامل دی[7]

امام احمد رحمه الله فرمائی: "شیخ، ثقة"[8] دغه شان فرمائی: "لیس به باس"[9]

---

[1]) فتح الباری: ۲۱۳/۶)_

[2]) قوله: انس": الحدیث، اخرجه البخاری ایضا فی کتاب اللباس، باب قبالا فی نعل...... رقم (۵۷۵۸_۵۸۵۸)، وابو داود فی سننه، ابواب اللباس، باب فی الانتعال، رقم (۴۱۳۴)، والترمذی فی جامعه، ابواب اللباس، باب ما جاء فی نعل النبی صلی الله علیه وسلم، رقم (۱۷۷۲_۱۷۷۳)، وفی الشمائل المحمدیه، باب ما جاء فی نعل رسول الله...... رقم (۷۸)، والنسائی فی سننه، کتاب الزینة، باب صفة نعل رسول الله...... رقم (۵۳۶۹))_

[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب العمل فی صلاة، باب لا یرد السلام فی الصلاة)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان، باب المکث بین السجدتین)_

[5]) تهذیب الکمال: ۶۱۷/۲۲_۶۱۸، وکتاب المجروحین لابن حبان: ۹۸/۲، وتاریخ بغداد: ۱۴۳/۱۱، رقم (۵۸۴۱)، وتاریخ الاسلام للذهبی: ۲۶۳/۴، رقم (۳۳۹۸))_

[6]) هدی الساری، حرف العین: ۶۰۶، وتهذیب الکمال: ۶۱۸/۲۲)_

[7]) د استاذانو او شاګردانو دپاره اوګورئ، تهذیب الکمال: ۶۱۸/۲۲)_

[8]) الجرح والتعدیل: ۳۶۰/۶، رقم (۱۰۸۰۲/۱۵۵۲)، وتهذیب الکمال: ۶۱۸/۲۲)_

[9]) تهذیب الکمال: ۶۱۸/۲۲، وتاریخ بغداد: ۱۴۴/۱۱)_

يحيى بن معين رحمه الله فرمائى: "بصرى، صار إلى الكوفة، ثقة....."[1]
ابوحاتم رحمه الله فرمائى: "لا باس به، يشبه حديثه حديث أهل الصدق، مابحديثه باس"[2]
ابو داؤد رحمه الله فرمائى: "لاباس به، أحاديثه مستقيمة"[3]
ذهبى رحمه الله فرمائى: "ثقة"[4]
ددې حضراتو نه علاوه د جرح او تعديل نورو ډيرو علماء كرامو هم ددوى توثيق كړې دې[5]
ليكن علامه عقيلى او ابن حبان په دوى باندې كلام كړې دې، بلكه ابن حبان خو ډير سخت الفاظ استعمال كړې دى، لكه عقيلى فرمائى: "ولا يتابع على حديثه"[6] ليكن دې سره سره هغوى عيسى بن طهمان ددې الزام نه هم برى كړې دې او فرمائيلې ئې دى چې په احاديثو كنبې د عدم متابعت كوم الزام دې د هغې وجه خالد بن عبدالرحمن دې، كوم چې د عيسى نه روايت كوى، هم دا خبره صحيح هم ده چې دلته د عدم متابعت الزام په عيسى باندې نۀ دې، بلكه د خالد بن عبدالرحمن په ذمه باندې دې، حافظ رحمه الله فرمائى:
"وقال العقيلى: "لايتابع، ولعله أتى من خالد بن عبدالرحمن" يعنى: الراوى عنه، وهو كما ظن العقيلى"[7]
د عيسى بن طهمان په باره كنبې د ابن حبان رحمه الله كلام دادې:
"ينفرد بالمناكير عن أنس، ويأتى عنه بما لا يشبه حديثه، كانه كان يدلس على أبان بن أبى عياش و يزيد الرقاشى عنه، لايجوز الاحتجاج بخبره، وإن اعتبر بما وافق الثقات من حديثه فلا ضير....."[8]
په دې عبارت كنبې په عيسى بن طهمان باندې دا اعتراضات شوې دى چې د حضرت انس رضي الله عنه نه منكر روايتونه نقل كوى او د هغوى نه داسې روايتونه نقل كوى چې د هغوى د حديثونو سره مشابهت نۀ لرى، ګويا چې عيسى بن طهمان مدلس هم دې، ددې وجې نه د دوى د مروياتو نه استدلال كول صحيح نۀ دى، البته كه د دوى روايات د ثقاتو د روايتونو موافق وى نو بيا هيڅ باك نشته.
او د دليل په طور ابن حبان رحمه الله دا حديث پيش كړې دې:
"......عن أنس بن مالك، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ارحموا من الناس ثلاثة:

---

[1]) تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وتاريخ بغداد:۱۴۴/۱۱، وتهذيب التهذيب:۲۱۶/۸)_
[2]) الجرح والتعديل:۳۶۰/۶، رقم (۱۰۸۰۲/۱۵۵۲)، وتهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲)_
[3]) تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وتهذيب التهذيب:۲۱۶/۸)_
[4]) المغنى فى الضعفاء:۱۶۷/۲، رقم (۴۸۰۵))_
[5]) مثلاً يعقوب بن سفيان، ابن حجر او دارقطنى وغيره، اوګورئ، هدى السارى:۶۰۶، وتهذيب الكمال وتعليقاته: ۶۱۹/۲۲-۶۲۰، والمعرفة والتاريخ، الكنى والاسامى.....۲۷۰/۳)_
[6]) الضعفاء الكبير للعقيلى:۳۸۵/۳، رقم(۱۴۲۵)، وتعليقات تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وهدى السارى:۶۰۶)
[7]) هدى السارى: حرف العين:۶۰۶)_
[8]) پورته حواله، وكتاب المجروحين:۲/وتعليقات تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وتهذيب التهذيب۲۱۵/۸)_

عزيز قوم ذل، وغنى قوم افتقر، وعالماً بين الجهال".[1]

ليکن ياد ساتئ چې د عيسى بن طهمان په باره کښې د ابن حبان دا مذکوره کلام هيڅ کله نقصان نۀ دې.اول خو ددې وجې نه چې د ابن حبان کلام په جرح کښې معتبر نۀ دې،ځکه چې دې په متشددينو کښې دې[2]دويم ددې وجې نه چې حافظ رحمه الله فرمائى چې ابن حبان د خپلې دعوې "لايجوز الاحتجاج به" دپاره د دليل په طور صرف يو روايت پيش کړې دې،په دې کښې هم د عيسى قصور نشته بلکه د دوى نه پس د يو بل راوى قصور دې،ليکى چې:

"ثم لم يسق له إلا حديثاً واحداً، والآفة فيه ممن دونه"[3]

دريم ددې وجې نه چې امام بخارى رحمه الله د دوى صرف دوه حديثونه په خپل صحيح کښې نقل کړې دى،يو خو د باب دا حديث،چې د هغې دويم طريق په کتاب اللباس[4]کښې دې، دويم په کتاب التوحيد[5]کښې،او دواړو ځايونو کښې هغوى د سماع او د تحديث وضاحت کړې دې،ددې وجې نه د بخارى پورې د تدليس الزام هم صحيح نۀ دې[6]والله اعلم بالصواب

عيسى بن طهمان رحمه الله د صحيح بخارى نه علاوه د ترمذى(فى الشمائل)او د نسائى راوى هم دې[7].د حافظ ذهبى رحمه الله د قول مطابق ددوى انتقال په ۱۲۰ هجرئ کښې اوشو[8]دې د امام بخارى د يو دريم روايت هم راوى دې[9]

④انس رضي الله عنه:د حضرت انس حالات په کتاب الايمان،"باب من الايمان أن يحب لاخيه...."کښې تير شوى دى[10]

⑤ثابت البنانى:د حضرت ثابت بن اسلم البنانى رحمه الله حالات په کتاب العلم،"باب القراءة والعرض على المحدث"کښې راغلې دى[11]

---

[1]) کتاب المجروحين:۲/۹۸.د حديث ترجمه دا ده:"په خلقو کښې درې قسمه کسانو باندې رحم اوکړئ،يو د قوم معزز او سردار کوم چې ذليل شوې وى،دويم د قول مالدار کوم چې محتاج شوې وى،او دريم هغه عالم چې د جاهلانو مينځ کښې وى"۔

[2]) قواعد فى علوم الحديث للعثمانى،لا يؤخذ بقول كل جارح.....:۱۷۸-۱۷۹)_

[3]) هدى السارى:حرف العين:۶۰۶،وتهذيب التهذيب:۸/۲۱۶)_

[4]) صحيح البخارى،كتاب اللباس،باب قبالان فى نعل،رقم(۵۸۵۸))_

[5]) صحيح البخارى،كتاب التوحيد.باب(وكان عرشه على الماء)،رقم(۷۴۲۱))_

[6]) هدى السارى:۶۰۶)_

[7]) تهذيب الكمال:۲۲/۶۲۰)_

[8]) تهذيب التهذيب:۸/۲۱۶)_

[9]) صحيح البخارى،كتاب التوحيد،باب(وكان عرشه على الماء)رقم(۷۴۲۱)وتاريخ الاسلام للذهبى:۴/۲۶۳،الطبقة السادسة عشرة،رقم(۳۳۹۸))_

[10]) كشف البارى:۲/۴)_

[11]) كشف البارى:۳/۱۸۳)_

د حديث شريف ترجمه: عيسى بن طهمان رحمه الله وائى چې حضرت انس رضي الله عنه څپلئ اوباسلې او مونږ ته ئې اوښودلې، چې د هغې پورته ويختۀ د د زړيدو د وجې نه پريوتي وو، د هغې دوه تسمې وې. عيسى بن طهمان وائى چې بيا وروستو ماته ثابت البنانى رحمه الله اوويل چې دا دواړه د نبى كريم ﷺ څپلئ دى.

د جرداوين تحقيق: جرداوين د جرداء تثنيه ده، دا د اجرد مؤنث دې، ددې دوه معنې بيان كړې شوې دى (۱) چې ويختۀ پرې نۀ وى (۲) زوړ مونږ چې پورته كومه ترجمه كړې ده هغه د علامه عينى رحمه الله د كلام مطابق ده او حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله اوله معنى اختيار كړې ده او دويمه معنى ئې قيل سره بيان كړې ده[1] او دواړه معنې صحيح دى.

د قبالان معنى: قبالان د قبال تثنيه ده، د څپلئ هغې تسمې ته وئيلې شى كومه چې د پورته نه د خپې غټې ګوتې او دې سره يوځائې ګوتې مينځ كښې پيوست شوې وى[2]

د فحدثنى ثابت البنانى بعد..... مقصد: حضرت انس رضي الله عنه چې دوى ته كومې څپلئ ښودلې وې نو دا د چا وې؟ دا معلومه نۀ وه، بيا وروستو حضرت ثابت بنانى رحمه الله ددې وضاحت اوكړو چې دا څپلئ د نبى كريم ﷺ دى او ښكاره خبره ده چې حضرت ثابت به هم دا خبره د خپل طرفنه نۀ وى كړې بلكه د حضرت انس رضي الله عنه نه به ئې اوريدلې وى، قسطلانى رحمه الله فرمائى:

"وكانه رأى النعلين مع أنس، ولم يعلم أنهما نعلا النبى صلى الله عليه وسلم، فحدثه بذلك ثابت عن أنس"[3]

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت ددې جزء "ونعله" سره دې ځكه چې په دې كښې د نبى كريم ﷺ د څپلو تذكره ده[4]

د باب دريم حديث شريف د حضرت عائشه رضي الله عنها دى.

۲۹۴۱: [5] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلاَلٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ قَالَ أَخْرَجَتْ إِلَيْنَا عَائِشَةُ - رضى الله عنها - كِسَاءً مُلَبَّدًا وَقَالَتْ فِي هَذَا نُزِعَ رُوحُ

---

[1]) عمدة القارى: ۳۲/۱۵، وخصائل نبوى شرح شمائل ترمذى مع عربى حواشى للكاندهلوى: ٤٧، وقال الخطابى رحمه الله: جرداوين: يريد، خلقين، وثوب جرد، اى: خلق. "اعلام الحديث: ۱٤٤۲/۲)_

[2]) كشف البارى، كتاب اللباس: ۲۱۵، وعمدة القارى: ۳۲/۱۵)_

[3]) شرح القسطلانى: ۲۰۰/۵، وايضا انظر فتح البارى: ۲۱٤/۶)_

[4]) عمدة القارى: ۳۲/۱۵)_

[5]) قوله: اخرجت الينا عائشة......": الحديث، اخرجه البخارى ايضا، كتاب اللباس، باب الاكسية والخمائص، رقم (۵۸۱۸)، ومسلم، كتاب اللباس والزينة، باب التواضع فى اللباس، رقم (۵٤٤۲_۵٤٤٤)، و ابو داود، ابواب اللباس، باب لباس الغليظ، رقم (٤۰۳۶)، والترمذى، ابواب اللباس، باب ماجاء فى لبس الصوف، رقم (۱۷۳۳)، وابن ماجه، ابواب اللباس، باب لباس رسول الله ﷺ، رقم (۳۵۵۱))_

النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - . وَزَادَ سُلَيْمَانُ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ قَالَ أَخْرَجَتْ إِلَيْنَا عَائِشَةُ إِزَارًا غَلِيظًا مِمَّا يُصْنَعُ بِالْيَمَنِ، وَكِسَاءً مِنْ هَذِهِ الَّتِي يَدْعُونَهَا الْمُلَبَّدَةَ. [۵۴۸۰]

رجال الحدیث

①**محمد بن بشار**: دا محمد بن بشار عبدی رحمه الله دې.د دوی تفصیلی تذکره په کتاب العلم، "باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم...." کښې راغلې ده[1]

②**عبدالوهاب**: دا عبد الوهاب بن عبد المجید ثقفی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان" کښې تیره شوې ده[2]

③**ایوب**: د ایوب سختیانی رحمه الله تذکره هم د کتاب الایمان مذکوره باب کښې راغلې ده[3]

④**حمید بن هلال**: دا حمید بن هلال عدوی رحمه الله دې[4]

⑤**ابو برده**: دا ابوبرده حارث بن ابی موسی اشعری دې.د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب أی الاسلام افضل" کښې تیر شوې دی[5]

⑥**عائشة**: د حضرت عائشه رضی الله عنها حالات په "بدء الوحی" کښې بیان کړې شوې دی[6]

قوله: قَالَ: أخرجت إلينا عائشة رضی الله عنها كساء ملبدا: حضرت ابوبرده رحمه الله فرمائی چې حضرت عائشې رضی الله عنها مونږ ته يو پلن(پيړ)څادر اوښودلو.

د كساءً ملبداً معنی: نن صبا خو كساء مطلقاً څادر ته وئيلې شی ليكن مخكښې به ددې اطلاق صرف د وړئ په څادر باندې كيدلو ،**قال العينی**: "الكساء معروف،لكن الظاهر أنه لايطلق إلا على ما كان من الصوف"[7]

او ملبد د تلبيد نه د اسم مفعول صيغه ده،ددې اصل لبد يا لبدة دې،لبده نمده ته وئيلې شی يعنی هغه كپړه چې وړئ يا ويختۀ په اوبو كښې خوشتولو نه پس جوړولې شی او د اس د زين نه لاندې كيخودلې شی،دې دپاره چې خوله زين لره متاثره نۀ كړی،اوس د كساء ملبد معنی دا شوه چې هغه څادر چې د هغې مينځ سخت وی،د مختلفو كپړو د لمدولو نه پس،په

---

[1]) كشف الباری:۲۵۸/۳)_

[2]) كشف الباری:۲۶/۲)_

[3]) پورته حواله)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الصلاة،باب يرد المصلی من مربين يديه)_

[5]) كشف الباری:۶۹۰/۱)_

[6]) كشف الباری:۲۹۱/۱)_

[7]) عمدة القاری:۳۲/۱۵،والقاموس الوحيد،مادة "لبد")_

يو بل باندې قط په قط ايخودلو نه وروستو تيار کړې شوې وي(۱)

نبی علیه السلام به دا څادر ولې استعمالوو؟ نبی کريم ﷺ به کساء ملبد ولې استعمالوو، په دې سلسله کښې مختلف خبرې شوې دی.

① ددې استعمال به ئې د عاجزې د وجې نه کوو. ② ددې نه غوره څادر چونکه نبی علیه السلام سره نۀ وو، ددې وجې نه به ئې دا استعمالوو. ③ د څۀ قصد او ارادې نه بغير اتفاقی طور به ئې استعمالوو، چې څۀ به ملاؤ شو نو هغه به ئې اغوستل.

ليکن په دې ټولو کښې اولنې احتمال غوره دې، علامه نووی او علامه عينی دغه احتمال غوره کړې دې(۲)

قوله: وقالت: فی هذا نزع روح النبی صلی الله علیه وسلم: حضرت عائشې رضی الله عنها مزيد اوفرمائيل چې هم په دې څادر کښې د نبی کريم ﷺ روح وتلې وو.

مطلب دا دې چې د وفات په وخت هم نبی علیه السلام دا څادر اغوستې وو.

وزاد سليمان عن حميد عن أبي بردة قال: أخرجت إلينا عائشة.....

او سليمان بن مغيره د حميد عن ابی برده د طريق نه دا اضافه هم ښودلې ده چې ابوبرده اوفرمائيل چې حضرت عائشې رضی الله عنها د يمن جوړ کړې شوې يو پلن ازار(لنګ) او يو څادر مونږ ته اوښودل، کوم ته چې تاسو ملبده وائې.

د سليمان نه ابوسعيد سليمان بن مغيره قيسی بصری رحمه الله مراد دې(۳)

د مذکوره تعليق مقصد: غالباً ددې تعليق مقصد دادې چې د ايوب عن حميد په روايت کښې اختصار دې، او د حميد نه د باب د حديث په روايت کولو کښې يو بل راوی د سليمان بن مغيره په روايت کښې د ازار تذکره هم شته، اوس د حديث مطلب دا شو چې د وفات په وخت د نبی کريم ﷺ په بدن مبارک باندې دوه کپړې وې، يو ازار چې د يمن جوړ کړې شوې وو او دويم کساء ملبد. والله اعلم

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح کښې "شيبان بن فروخ، عن سليمان بن المغيرة، عن حميد، عن أبي بردة" طريق سره موصولاً نقل کړې دې، هلته پوره روايت دغه شان دې، حضرت ابوبرده فرمائی:

"دخلت على عائشة، فأخرجت إلينا إزاراً غليظاً، مما يصنع باليمن، وكساء من التى تسمونها الملبدة، قال: فأقسمت بالله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قبض فى هذين الثوبين(۴)

---

۱) پورته حواله جات. وشرح النووی علی مسلم: ۲/ ۱۹۴. والنهاية لابن الاثير: ۴/ ۲۲۴)_

۲) عمدة القاری: ۱۵/ ۳۲. وشرح النووی: ۲/ ۱۹۳)_

۳) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کشف الباری: ۳/ ۱۸۱. کتاب العلم. باب القراءة والعرض......)_

۴) صحيح مسلم. کتاب اللباس والزينة. باب التواضع فی اللباس. والاقتصار......رقم (۵۴۴۲). وتغليق التعليق: ۳/ ۴۶۸. وفتح الباری: ۶/ ۲۱۴. وعمدة القاری: ۳۲)_

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د علامه عینی رحمه الله د قول مطابق ددې حدیث شریف مناسبت ترجمة الباب سره د ترجمة الباب جزء "وما استعمل الخلفاء....." سره دې[1] د باب څلورم حدیث د حضرت انس رضی الله عنه دې.

۲۹۴۲: [2] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ عَاصِمٍ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضي الله عنه - أَنَّ قَدَحَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - انْكَسَرَ، فَاتَّخَذَ مَكَانَ الشَّعْبِ سِلْسِلَةً مِنْ فِضَّةٍ. قَالَ عَاصِمٌ رَأَيْتُ الْقَدَحَ وَشَرِبْتُ فِيهِ. [۵۳۱۵]

رجال الحدیث

①**عبدان:** دا عبد الله بن عثمان بن جبله رحمه الله دې چې ملقب په "عبدان" سره دې.د دوی تذکره په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده[3]؛

②**ابوحمزه:** دا ابوحمزه محمد بن میمون سکری مروزی رحمه الله دې[4]

③**عاصم:** دا عاصم بن سلیمان الاحول رحمه الله دې[5]

④**ابن سیرین:** دا مشهور محدث او تعبیر کوونکې محمد بن سیرین رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الایمان "باب اتباع الجنائز من الایمان" کښې راغلې دی[6]

⑤**انس بن مالک:** د حضرت انس رضی الله عنه تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان....." کښې راغلې ده[7]

د حدیث شریف سند سره متعلق یو اهم خبرداری: ددې حدیث شریف په سند کښې اختلاف دې.ابوحمزه دا د عاصم عن ابن سیرین عن انس طریق سره نقل کړې دې.او شریک د عاصم عن انس د طریق سره.یعنی هغوی په کښې د ابن سیرین واسطه نۀ ده ذکر کړې.هم دا حدیث امام بزار رحمه الله هم د امام بخاری رحمه الله په واسطې سره په خپل مسند کښې ذکر کړې دې او فرمائی چې "لانعلم من رواه عن عاصم هکذا إلا أبا حمزة"[8] او امام دارقطنی رحمه الله فرمائی، "والصحیح الاول"

---

[1]) عمدة القاری:۱۵/۳۲)_

[2]) قوله: انس بن مالک": الحدیث،اخرجه البخاری ایضا،کتاب الاشربة،باب الشرب من قدح النبی صلی الله علیه وسلم وآنیته،رقم (۵۶۳۸)،ولم یخرجه غیره،انظر تحفة الاشراف:۱/۲۴۸و:۱/۳۷۳)_

[3]) کشف الباری:۱/۴۶۱)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل،باب نفض الیدین من الغسل عن الجنابة)_

[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب الماء الذی یغسل به شعر الانسان)_

[6]) کشف الباری:۲/۵۲۴)_

[7]) کشف الباری:۲/۴)_

[8]) مسند الامام البزار:۱۳/۲۳۷،مسند انس بن مالک،رقم (۶۷۳۹))_

(۱)چې د ابوحمزه والا سند صحيح دې.البته علامه جياني رحمه الله فرمائی چې دلته يو سند ته د صحيح وئيلو او دويم ته د غلط وئيلو ضرورت نشته،په دې سلسله کښې زما په نزد تحقيقی خبره داده چې ددې حديث بعضې حصه عاصم د انس په واسطې سره او بعضې حصه ابن سيرين د عن انس د طريق نه نقل کړې ده.لکه امام بخاري رحمه الله چې د ابوعوانه د طريق نه کوم روايت په کتاب الاشربه کښې ذکر کړې دې،هغه تفصيلی هم دې او په دې مسئله کښې واضح هم دې.ددې په آخره کښې عاصم فرمائی: "قال ابن سيرين: "إنه كانت فيه حلقة من حديد......فقال له أبوطلحة:لا تغيرن فيه شيئاً..... (۲)"ددې وجې نه د ابوحمزه او د شريک والا دواړه روايتونه صحيح دی،هر يو د حديث شريف بعضې حصه نقل کړې ده او د ابوعوانه روايت دواړو ته جامع دې او واضح هم دې(۳).والله اعلم بالصواب

قوله: أن قدح النبي صلى الله عليه وسلم انكسر،فاتخذ مكان الشعب سلسلة من فضة: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه روايت دې چې د نبی کريم صلی الله عليه وسلم پيالئ ماته شوې وه نو د اصلاح په غرض متاثره ځائې باندې هغوی د چاندئ يو زنځير اولګوو.

"شعب"د شين فتحه او د عين سکون سره،شليدلو ته وئيلې شی،دغه شان د شليدلی او مات شوې ځائې اصلاح او سمولو ته هم شعب وئيلې شی(۴)

د باب په حديث شريف کښې چې د کومې پيالئ ذکر دې،ددې متعلق د کتاب الاشربه(۵) په روايت کښې راغلې دی چې دا د يو خاص قسم لرګی نُضار جوړه کړې شوې وه،شارحينو د نضار مختلف تفسيرونه کړې دی،مثلاً خالص عود،نبع وغيره،ابوحنيفه دينوري رحمه الله وئيلې دی چې د لوښو دپاره د ټولو نه غوره لرګې هم داوی.

ددې نه علاوه ددې په صفت کښې د "عريض"لفظ راغلې دې يعنی پلنه،ددې پلنوالې څومره وو؟تحقيقاً خو معلومه نه ده البته امام احمد رحمه الله د حجاج بن حسان تابعی رحمه الله حديث نقل کړې دې،هغوی فرمائی چې مونږ حضرت انس رضی الله عنه سره وو،هغوی يو لوښې طلب کړو،د هغې درې واړه لاسکی د اوسپنې وو،حلقه هم د اوسپنې وه،هغوی دا د يو تورې کپړې نه رابهر کړو نو ددې وزن د يو ربع نه کم او د نصف ربع(۶)نه زيات وو،د حضرت

---

(۱) العلل للدار قطني،رقم السوال(۲۶۲۸))_
(۲) صحيح البخاري،كتاب الاشربة،رقم (۵۶۳۸))_
(۳) عمدة القاري:۳۳/۱۵،وفتح الباري:۶/ ۲۱۴،و:۱۰/۱۰۰،كتاب الاشربة)_
(۴) عمدة القاري:۳۳/۱۵،وفتح الباري:۱۰/۱۰۰)_
(۵) صحيح البخاري،كتاب الاشربة،باب الشرب من قدح......رقم (۵۶۳۸))_
(۶) ربع يو پيمانه ده چې د جديد پيمائش په حساب سره ۳،۲۳ګيلن جوړيږی،يعنی د ربع ګنجائش به دومره وو،ددې جمع ارباع ده،اوګورئ القاموس الوحيد،مادة "ربع")_

انس رضی الله عنه په حکم سره په دې کښې اوبۀ واچولې شوې،بیا د ا زمونږ وړاندې پیش کړې شو نو مونږ هغه اوبۀ اوڅکلې،په خپلو سرونو او مخونو مو واچولې او په نبی کریم ﷺ باندې مو درود اولوستلو(۱)صلی الله علیه وسلم

کیدې شی په دې حدیث شریف کښې د اناء نه مراد هم دغه پیالۀ وی،د کومې پیالۀ تذکره چې د باب په حدیث شریف کښې ده.

پیالۀ چا صحیح کړې وه؟:د باب په حدیث شریف کښې چې د "فاتخذ"کوم فعل دې،نو ددې فاعل څوک دې؟په دې کښې دوه اقوال دی،یو خو دادې چې د فاتخذفاعل نبی کریم ﷺ دې چې نبی علیه السلام دا پیالۀ ټهیک کړې وه او دویم قول دادې چې ددې فاعل حضرت انس رضی الله عنه دې، د حدیث شریف د ظاهر نه اولنۍ رائې صحیح معلومیږی او د کتاب الاشربه(۲) د روایت د ظاهر نه دویمه رائې صحیح معلومیږی،د هغې الفاظ دادی:"رایت قدح النبی ﷺ عند أنس بن مالك،وکان قد انصدع فسلسلة بفضة..... "لیکن د باب د حدیث ددې طریق چې کوم الفاظ امام بیهقی رحمه الله (۳) نقل کړې دی،د هغې نه دا معلومیږی چې ددې فاعل حضرت انس رضی الله عنه دې،په هغې کښې دی:"أن قدح النبی صلی الله علیه وسلم انصدع،فجعلت مکان الشعب سلسلة،یعنی أن أنسا جعل مکان الشعب سلسلة"ددې نه پس امام بیهقی رحمه الله فرمائی چې حدیث دغه شان روایت دې،اوس دا معلومه نۀ ده چې ددې قائل کوم راوی دې،آیا هغه موسی بن هارون دې یا بل څوک دې(۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله د امام بیهقی په دې روایت باندې تبصره کولو کښې فرمائی چې ددې روایت نه دا معلومه نۀ شوه چې ددې قائل څوک دې؟او ددې بنیاد دادې چې په"جعلتُ" کښې تاء د متکلم اومنلې شی او دا مضمومه وی،دغه شان حضرت انس رضی الله عنه ددې فاعل کیدې شی.دا هم کیدې شی چې د"جُعلتْ"جیم مضموم شی او دا فعل مجهول شی نو دغه شان به داحدیث د باب دحدیث سره یو شان شی اودنبی کریم ﷺ فاعل کیدل به متعین شی.

هغوی لیکی: "وجزم بعض الشراح بالثانی(أی الضمیر لانس)واحتج بروایة بلفظ"فجعلتُ مکان الشعب سلسلة"ولا حجة فیه لاحتمال أن یکون فجعلت بضم الجیم علی البناء للمجهول،فرجع إلی الاحتمال لابهام الجاعل"(۵)

---

[1]) مسند احمد:۱۸۷/۳،مسند انس بن مالک،رقم (۱۲۹۷۹)،وعمدة القاری:۳۳/۱۵)_

[2]) البخاری،کتاب الاشربة،باب الشرب من قدح النبی ﷺ.......رقم (۵۶۳۸))_

[3]) السنن الکبری للبیهقی:۳۰/۱،کتاب الطهارة،باب النهی عن الاناء المفضض،رقم (۱۱۵))_

[4]) پورته حواله)_

[5]) فتح الباری:۲۱٤/۶،و:۱۰۰/۱۰،وتحفة الباری:۵۳۹/۳)

قوله: قال عاصم: رأیت القدح،وشربت فیه: حضرت عاصم الاحول فرمائی چې ما هغه پیالئ لیدلې ده او هغې باندې مې اوبۀ هم څکلې دی.

دلته د تحدیث بالنعمت په طور او د فخر په طور حضرت عاصم دا فرمائی چې ماته دغې پیالئ باندې د اوبو څکلو شرافت هم حاصل شوې دې.

ددې نه علاوه بیا وروستو دا شرافت نورو ډیرو حضراتو ته هم حاصل شوې دې،لکه حافظ ابونعیم د علی بن حسن بن شقیق عن ابی حمزه د طریق نه هم دا حدیث نقل کړې دې،په هغې کښې دی: "قال علی بن الحسین: وأنا رأیت القدح،وشربت منه"[1] په خپله د امام بخاری رحمه الله نه هم په دې پیالئ باندې څکل منقول دی،علامه قرطبی رحمه الله په "مختصر البخاری" کښې لیکلې دی چې هغوی د صحیح بخاری په بعضې زړو (قدیمو) نسخو کښې دا عبارت لیکلې شوې اولیدۀ چې: "قال أبوعبدالله البخاری: رأیت هذا القدح بالبصرة،وشربت منه،وکان اشتری من میراث النضر بن أنس بثمان مائة ألف"[2]

یعنی "امام بخاری فرمائی چې دا پیالئ ما په بصره کښې اولیده او دې سره مې اوبۀ څکلې دی،دا د نضر بن انس رحمه الله د میراث نه په اتۀ لکهه کښې اخستلې شوې وه".

د سرو زرو او د چاندئ د جوړ او د زنځیر لګولو حکم: د باب د حدیث شریف نه د چاندئ د جوړ کړې شوې لاسکی،زنځیر (کړا) او د حلقې وغیره د استعمالولو جواز ثابتیږی،لیکن په دې مسئله کښې اختلاف دې.

امام ابوحنیفه رحمه الله دا مطلقاً جائز ګرځوی،البته صاحب هدایه علامه مرغینانی رحمه الله دا مطلق حکم یو شرط سره مقید کوی،هغه دا چې د سرو زرو او د چاندې ځائې خلې سره اونۀ لګوی، ددې نه ځان بچ اوساتی[3]

د امام مالک رحمه الله نه دواړه قسمه اقوال نقل دی،یعنی حلال والې او حرموالې.وروستنو ائمه مالکیه مثلاً دردیر،دسوقی او ابن الحاجب رحمهم الله وغیره حرمت غوره بنودلې دې[4]

د شوافعو مذهب د امام نووی رحمه الله د قول مطابق دادې چې دسته وغیره که لویه وی او د زینت دپاره وی نو حرام ده او که وړوکې وی او د ضرورت دپاره وی نو بیا جائز ده،د دوی دویم قول د مطلق حرمت دې چې دا کار جائز نۀ دې[5]

---

[1]) فتح الباری:۱۰/۱۰۰)_

[2]) پورته حواله)_

[3]) بدائع الصنائع:۶/۵۲۴_۵۲۵،کتاب الاستحسان،واما الاناء المضبب......والهدایة مع البنایة: ۱۲/۷۰_۷۲، کتاب الکراهی،ومؤطا محمد:۳۷۵،ابواب السیر،باب الشرب فی آنیة الفضة)_

[4]) حاشیة الدسوقی مع الشرح الکبیر:۱/۱۰۹،باب احکام الطهارة،فصل الطاهر)_

[5]) المجموع شرح المهذب:۱/۲۵۴_۲۵۸،کتاب الطهارة،حکم الاوانی المضببة......وشرح النووی علی

او حنابله ددې څیزونو استعمالول دریو شرطونو سره مقید کوی، یعنی لږ(کم)وی، صرف چاندی وی او د ضرورت دپاره وی یعنی څۀ فائده په کښې وی لکه چې د دوی په نزد په دې غرض سره سرۀ زرا استعمالول بالکل ناجائزدی او دچاندئ استعمال شرطونو سره مقید دې(١)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې جمله کښې دې، "أن قدح النبی صلی الله علیه وسلم انکسر" څکه چې په دې کښې د نبی کریم ﷺ د پیالئ تذکره ده، کومه چې د ترجمة الباب جزء "قدحه" سره مطابق ده(٢)

د باب پنځم حدیث شریف د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه دې.

۲۹۴۳: (٣) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجَرْمِيُّ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي أَنَّ الْوَلِيدَ بْنَ كَثِيرٍ حَدَّثَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ الدُّؤَلِيِّ حَدَّثَهُ أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ حَدَّثَهُ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ حُسَيْنٍ حَدَّثَهُ أَنَّهُمْ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ مِنْ عِنْدِ يَزِيدَ بْنِ مُعَاوِيَةَ مَقْتَلَ حُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ لَقِيَهُ الْمِسْوَرُ بْنُ مَخْرَمَةَ فَقَالَ لَهُ هَلْ لَكَ إِلَيَّ مِنْ حَاجَةٍ تَأْمُرُنِي بِهَا فَقُلْتُ لَهُ لاَ. فَقَالَ لَهُ فَهَلْ أَنْتَ مُعْطِيَّ سَيْفَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَغْلِبَكَ الْقَوْمُ عَلَيْهِ، وَايْمُ اللَّهِ، لَئِنْ أَعْطَيْتَنِيهِ لاَ يُخْلَصُ إِلَيْهِمْ أَبَدًا حَتَّى تُبْلَغَ نَفْسِي، إِنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ خَطَبَ ابْنَةَ أَبِي جَهْلٍ عَلَى فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلاَمُ فَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَخْطُبُ النَّاسَ فِي ذَلِكَ عَلَى مِنْبَرِهِ هَذَا وَأَنَا يَوْمَئِذٍ مُحْتَلِمٌ فَقَالَ «إِنَّ فَاطِمَةَ مِنِّي، وَأَنَا أَتَخَوَّفُ أَنْ تُفْتَنَ فِي دِينِهَا». ثُمَّ ذَكَرَ صِهْرًا لَهُ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ، فَأَثْنَى عَلَيْهِ فِي مُصَاهَرَتِهِ إِيَّاهُ قَالَ «حَدَّثَنِي فَصَدَقَنِي، وَوَعَدَنِي فَوَفَى لِي، وَإِنِّي لَسْتُ أُحَرِّمُ حَلاَلاً وَلاَ أُحِلُّ حَرَامًا، وَلَكِنْ وَاللَّهِ لاَ تَجْتَمِعُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَبِنْتُ عَدُوِّ اللَّهِ أَبَدًا». [ر: ۸۸۴]

رجال الحدیث

①**سعید بن محمد الجرمی:** دا سعید بن محمد بن سعید الجرمی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الجهاد، "باب قتال الترک" کښې تیره شوې ده(٤)

②**یعقوب بن ابراهیم:** دا یعقوب بن ابراهیم قرشي زهری رحمه الله دې.د دوی ترجمه په کتاب العلم "باب ما ذکر فی ذهاب موسی..." کښې تیره شوې ده(٥)

---

[1]) المغنی:۹۱٤۷/، کتاب الاشربة، رقم (۷۳۷۰)، والموسوعة الفقهیة:۱۶۵/۳۲_۱۶۶، مادة فضة)_

[2]) عمدة القاری:۳۳/۱۵)_

[3]) قوله: المسوربن مخرمة": الحدیث، مر تخریجه فی الجمعة، باب من قال فی الخطبة بعد......)_

[4]) کشف الباری، کتاب الجهاد:۷۰۳/۱)_

[5]) کشف الباری:۳۳۱)_

③**ابی**: د اب نه مراد ابراهیم بن سعد قرشی زهری رحمه الله دی. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب من کره أن یعود فی الکفر......" کښې راغلې دی.[1]

④**الولید بن کثیر**: دا الولید بن کثیر مخزومی رحمه الله دی.[2]

⑤**محمد بن عمرو بن حلحله الدؤلی**: دا محمد بن عمرو بن حلحله الدؤلی بضم الدال وفتح الهمزه رحمه الله[3] دی.[4]

⑥**ابن شهاب**: د محمد بن مسلم بن شهاب زهری رحمه الله تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې تیره شوې ده.[5]

⑦**علی بن حسین**: دا امام زین العابدین علی بن حسین بن علی رحمه الله دی.[6]

قوله: أن علی بن حسین حدثه أنهم حین قدموا المدینة من عند یزید بن معاویة مقتل حسین بن علی رضی الله عنه لقیه مسور بن مخرمة: ابن شهاب رحمه الله فرمائی چې ماته امام زین العابدین علی بن حسین رحمه الله اوفرمائیل چې دا حضرات کله د خلیفه یزید بن معاویه د خوا نه د حضرت حسین بن علی رضی الله عنه د شهادت نه پس مدینې منورې ته راغلل نو دوی سره مسور بن مخرمه ملاؤ شو. د حضرت مسور بن مخرمه او د امام زین العابدین د ملاقات دا واقعه د ۶۱هجرئ ده، ځکه چې په دغه کال باندې د حضرت حسین رضی الله عنه د شهادت واقعه پیښه شوې وه.[7]

دې پورتنی عبارت کښې د یزید بن معاویه نه مراد مشهور اموی خلیفه[8]، د حسین بن علی نه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نوسې[9] او د مسور بن مخرمه نه مراد مشهور صحابی دې.[10]

قوله: فقال له: هل لك إلی من حاجة تأمرنی بها؟ فقلت له: لا: حضرت مسور بن مخرمه د امام زین العابدین نه تپوس اوکړو چې که ستاسو څۀ ضرورت ماسره متعلق وی

---

[1]) کشف الباری:۲/۱۲۰)_

[2]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة،باب الحلق والجلوس فی المسجد)_

[3]) عمدة القاری:۱۵/۳۳،وتحفة الباری:۳/۵۳۹)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان،باب جهر الامام بالتامین)_

[5]) کشف الباری:۱/۳۲۶)_

[6]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل،باب الغسل بالصاع ونحوه)_

[7]) عمدة القاری:۱۵/۳۳)_

[8]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب التهجد،باب صلاة النوافل جماعة)_

[9]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب التهجد،باب تحریض النبی صلی الله علیه وسلم علی صلاة.....)_

[10]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب استعمال فضل وضوء الناس)_

نو ماته حکم اوکړئ چې زهٔ ئې پوره کړم؟ما ورته اووئیل چې نه،حضرت مسور رضی الله عنه چې وړاندې امام زین العابدین ته کومې خبرې او کوم ګزارش وړاندې کول غواړی نو دا پورته چې څهٔ تیر شو دا د هغې دپاره تمهید وو.

قوله: فقال له: فهل أنت معطي سيف رسول الله صلى الله عليه وسلم؟: نو مسور رضی الله عنه زین العابدین رحمه الله ته اوفرمائیل چې ایا تاسو به ماته د نبی کریم ﷺ توره (تلوار) راکړئ؟

معطي د یاء تشدید سره دې،دویمه یاء د متکلم ده(۱)

او د "سیف رسول الله" نه مراد په ظاهره د نبی کریم ﷺ مشهوره توره "ذوالفقار" ده،دا توره نبی کریم ﷺ د غزوهٔ بدر په موقع باندې د نفل په طور اخستلې وه او دا هغه توره ده چې ددې باره کښې نبی علیه السلام د غزوهٔ احد په موقع باندې خوب لیدلې وو چې د دوی په توره باندې دوه غاښونه لګیدلې دی(۲).

انظر سیرة ابن هشام:۳/۶۲،غزوة احد، رؤیا رسول الله ......،وایضا الروض الانف:۲/۱۲۷)_ نبی علیه السلام سره تولې لس تورې وې چې په هغې کښې یو توره "ذوالفقار" ده(۳)

اوس سوال دادې چې د نبی علیه السلام دا توره د حضرت علی رضی الله عنه خاندان ته څنګه راغله؟

ددې په جواب کښې علامه عینی رحمه الله دوه احتمالات ذکر کړې دی:

① غالباً دا توره نبی کریم ﷺ په خپل ژوند کښې حضرت علی رضی الله عنه ته هبه کړې وه،چې وروستو بیا حضرت زین العابدین رحمه الله ته راورسیده..

② یا حضرت ابوبکرصدیق حضرت علی رضی الله عنهما ته ورکړې وه چې وروستو بیا د دوی خاندان ته منتقل شوه(۴).

قوله: فإني أخاف أن يغلبك القوم عليه: ځکه چې ماته ویره ده چې دا قوم به د طاقت په زور سره ستاسو نه دا توره واخلی.دلته د قوم نه مراد بنو امیه دی،ځکه چې د ساداتو حضراتو اختلاف هم دوی سره وو..

قوله: وأيم الله،لان أعطيتنيه لايخلص إليهم أبداً حتى تبلغ نفسي: په خدائې قسم!

---

[1]) عمدة القاری:۱۵/۳۳،وارشاد الساری:۵/۲۰۰)_

[2]) د نبی کریم ﷺ مذکوره خوب لاندې ذکر کولې شی،ابن هشام رحمه الله فرمائی: فلما سمع بهم رسول الله ﷺ والمسلمون قد نزلوا حيث نزلوا،قال رسول الله ﷺ للمسلمين: انى قد رايت والله خيرا،رايت بقرا، ورايت فى ذباب سيفى ثلما،ورايت انى ادخلت يدى فى درع حصينة،فاولتها المدينة")_

[3]) قال العينى: والظاهر ان هذا السيف هو ذوالفقار؛لان سبط ابن الجوزى ذكر فى تاريخه:ولم يزل ذوالفقار عنده ﷺ ،حتى وهبه لعلى رضی الله عنه قبل موته،ثم انتقل الى آله،وكانت به عشرة اسياف؛ منها: ذوالفقار، تنفله يوم بدر".انظر عمدة القارى:۱۵/۳۳)_

[4]) عمدة القارى:۱۵/۳۳،وفتح البارى:۶/۲۱۴،وعمدة القارى:۱۵/۳۴،وشرح القسطلانى:۵/۲۰۱)_

که تاسو دا توره ماته راکړئ نو بنو امیه به هیڅکله دا حاصله نه کړي یا دا چې زما ساه لاړه شي زهٔ پرې وفات شم،مطلب دا دې چې زهٔ به ددې تورې په خاطر خپل ځان قربان کړم[1]

یو سوال او د هغې جواب: حافظ رحمه الله د باب د حدیث په بنیاد باندې د تعجب په طور یو سوال نقل کړې دې،هغه دا چې حضرت مسور رضی الله عنه فرمائی چې زهٔ ددې تورې د حفاظت دپاره د خپل ځان قربانۍ ته تیار یم،دلته حضرت مسور رضی الله عنه صرف او صرف د حضرت فاطمه رضی الله عنها د نوسی،زین العابدین،د زړهٔ ساتلو دپاره خپل خواهش د هغوی وړاندې کوی.لیکن بل طرفته چې حضرت حسین بن علی رضی الله عنهما چې د حضرت فاطمه رضی الله عنها ځوئې دې،د هغوی دپاره د خپل ځان قربانی نهٔ ورکوی،نهٔ ئې څهٔ داسې د خپل خواهش اظهار اوکړو،تردې چې حضرت حسین رضی الله عنه د ظالمانو حکمرانانو دلاسه شهید شو او دا لویه واقعه پیښه شوه.

ددې په جواب کښې د حضرت مسور رضی الله عنه له طرفه په عذر کښې دا وئیلې کیدې شی چې حضرت حسین رضی الله عنه کله عراق ته روان شو نو د اهل حجاز او د حضرت مسور رضی الله عنه په ذهن کښې هم دا خبره نهٔ وه چې د حضرت حسین رضی الله عنه معامله به دا رخ اختیار کړی او هلته به د خپلو ملګرو سره مظلومانه شهادت بیا مومی[2] والله اعلم

قوله: إن علی بن ابی طالب خطب ابنة أبی جهل علی فاطمة رضی الله عنها: حقیقت کښې حضرت علی په حضرت فاطمه رضی الله عنها باندې بن راوستلو دپاره د ابوجهل هشام بن مغیره لور ته د نکاح پیغام ورکړو.

د حضرت علی رضی الله عنه تذکره تفصیل سره په کتاب العلم،"باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم کښې تیره شوې ده[3]

د ابنة ابی جهل نه څوک مراد دی؟ دا د دین مشهور دشمن د ابوجهل لور حضرت جویریه بنت هشام بن مغیره مخزومیه رضی الله عنها ده.ددې نوم جمیله ښودلې شوې دې،لیکن د حافظ رحمه الله په قول حضرت علی رضی الله عنه چې کومې ښځې ته د نکاح پیغام ورکول غوښتل نو هغه جویریه وه.[4] چې کله نبی کریم صلی الله علیه وسلم د خپل خفګان اظهار اوکړو او حضرت علی رضی الله عنه دې سره نکاح اونکړې شوه نو عتاب ابن اسید ورسره نکاح اوکړه چې د نبی علیه السلام په عهد کښې د مکې مکرمې امیر وو،ددې نه ئې اولاد هم اوشو،تاریخ ئې د یو ځوی نوم محفوظ کړې دې چې د هغهٔ نوم عبدالرحمن وو،دې په جنګ جمل کښې شهید شو[5].

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۱٤،وعمدة القاری:۱۵/۳٤،وشرح القسطلانی:۵/۲۰۱)_
[2]) فتح الباری:/۹۳۲۷)_
[3]) کشف الباری،کتاب العلم:٤/۱٤۹،دغه شان د حضرت فاطمه رضی الله عنها د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الوضوء،باب غسل المراة اباها الدم.....)_
[4]) الاصابة:٤/۲۶۵،وعمدة القاری:۱۵/۳٤،ددې په نوم کښې نور اقوال هم دی،اوګورئ: فتح الباری: ۷/۸۶ والطبرانی فی الکبیر:۲٤/۲۱۰)_
[5]) الاصابة:٤/۲۶۵،وفتح الباری:۷/۸۶،وعمدة القاری:۱۶/۲۳۰)_

حضرت جویریه رضی الله عنها د نبی علیه السلام نه د حدیث روایت هم کوی[1]، فرمائی چې یوځل نبی کریم ﷺ زمونږ کور سره تیر شو او اوبۀ ئې طلب کړې نو ما ورته پیالئ راوړه او اوبۀ مې ورته پیش کړې دې دوران کښې یو سړی د نبی علیه السلام نه څۀ تپوس اوکړو چې دوه د زیړ رنګ څادرونه پرې پراتۀ وو، نبی علیه السلام په جواب کښې اوفرمائیل. "تعبد الله، لاتشرك به شیئاً، وتقیم الصلوة، وتؤدی الزکوة، وتصل الرحم" بیا ئې اوفرمائیل "خیرامتی قرنی، ثم الذین یلونهم"[2]

د نبی کریم ﷺ د خطبې سبب څۀ وو؟: د باب په حدیث شریف کښې چې د نبی کریم ﷺ کومه خطبه او تقریر نقل کړې شوې دې ددې وجه څۀ وه؟ په دې کښې دوه قولونه دی:

① د کتاب النکاح د روایت نه معلومیږی کوم چې د ابن ابی ملیکه نه روایت دی[3] چې د بنو هشام بن مغیره اجازت غوستل د خطبې سبب وو، چې کله بنو هشام بن مغیره د خپلې جینئ نکاح حضرت علی رضی الله عنه سره کول غوښتل او د نبی علیه السلام نه ئې اجازت طلب کړو نو نبی علیه السلام خطبه ارشاد اوفرمائیله[4].

② او د امام زهری چې کوم طریق دې، په هغې کښې یو بل سبب بیان کړې شوې دې، په صحیح ابن حبان کښې دی:

"أن علیاً خطب بنت أبی جهل، فبلغ ذلك فاطمة، فاتت رسول الله صلی الله علیه وسلم، فقالت: إن الناس یزعمون أنك لاتغضب لبناتك، وهذا علی ناکح بنتَ أبی جهل!......"[5]

"حضرت علی رضی الله عنه د ابوجهل لور ته د نکاح پیغام ورکړو، دا خبر حضرت فاطمه رضی الله عنها ته اورسیدو نو هغه نبی علیه السلام ته راغله او وې فرمائیل چې د خلقو خیال دادې چې تاسو د خپلو لونړو د حمایت او ملګرتیا دپاره نۀ غصه کیږئ، دې علی ته اوګورئ چې هغه د ابوجهل لور سره نکاح کوونکې دې!......"

نبی علیه السلام د حضرت فاطمه په خبرې اوریدو سره مسجدنبوی ته تشریف راوړلو او خطبه ئې ارشاد اوفرمائیله. ددې روایت نه د نبی علیه السلام د خطبې لوستلو سبب معلومیږی چې ددې خطبې سبب حضرت فاطمه رضی الله عنها وه[6]

د دواړو قولونو مینځ کښې تطبیق: اوس د دواړو قولونو مینځ کښې تطبیق دادې چې د نبی علیه السلام د تقریر سبب دا دواړه خبرې کیدې شی چې بنی هشام بن مغیره د خپلې جینئ په سلسله

---

[1] الاصابة: ٢٦٢/٤، ومعرفة الصحابة: ٢٠٤/٥، باب الجیم)_
[2] پورته حواله جات، والطبرانی فی الکبیر: ٢٥٨/٢٤، رقم (٦٥٨)، باب الدال، درة بنت ابی لهب.....)_
[3] صحیح البخاری، کتاب النکاح، باب ذب الرجل عن ابنته فی الغیرة والانصاف، رقم (٥٢٣٠))_
[4] فتح الباری: /٩٣٢٨)_
[5] الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان، مناقب علی بن ابی طالب، ذکر البیان بان علی بن ابی طالب.....رقم (٦٩١٨). وروی بعضه البخاری فی صحیحه، کتاب فضائل الصحابة، باب ذکر اصهار النبی ﷺ.....رقم (٣٧٢٩)
[6] فتح الباری: /٩٣٢٨)_

كښې نبى ﷺ سره رابطه اوكړه چې نكاح كيدل پكار دى يا نه؟ او چې كله ددې معاملې خبر حضرت فاطمه رضي الله عنها ته اوشو نو هغې هم خپل والدمحترم ته شكايت اوكړو چې على زما بن راوستل غواړى.بهرحال په دواړو سببونو كښې څۀ منافات نشته.

د نكاح پيش كش د چاله طرفه وو؟ د روايتونو د تلاش نه هم دا معلوميږى چې د ابوجهل لور سره د نكاح كولو فيصله د حضرت على رضي الله عنه خپله فيصله وه، په خپله د جينۍ والو له طرفه په دې كښې څۀ حركت نۀ وو، ددې وجې نه په اكثرو روايتونو كښې د خطبې نسبت د حضرت على رضي الله عنه طرفته دې، په خپله چې د حضرت فاطمه رضي الله عنها په حوالې سره پورته كوم حديث مبارك تير شو، په هغې كښې هم د "ناكح" لفظ حضرت فاطمه رضي الله عنها استعمال كړې دې، حالانكه دغه وخت پورې نكاح شوې نۀ وه، ددې وجه ښكاره ده چونكه د حضرت على رضي الله عنه اراده وه او اراده ئې مضبوطه هم وه چې كه ممانعت اونكړې شو نو چې نن نۀ وى چې صبا نكاح خامخا اوشى، ددې وجې نه حضرت فاطمه رضي الله عنها د "ناكح" لفظ استعمال كړو[1] په بعضې روايتونو كښې راځى چې په خپله حضرت على رضي الله عنه هم په دې سلسله كښې نبى كريم ﷺ سره مشوره كړې وه او د نكاح اجازت ئې غوستلې وو، په مستدرك حاكم كښې د حضرت سويد بن غفله مخضرمى رضي الله عنه روايت دې، فرمائى:

"خطب على ابنة أبي جهل إلى عمها الحارث بن هشام، فاستشار النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: أعن حسبها تسئلني؟ قال على: قد أعلم ما حسبها، ولكن أتامرني بها؟ فقال: لا، فاطمة بضعة مني، ولا أحسب إلا وانها تحزن وتجزع، فقال على: لا آتي شيئاً تكرهه"[2]

يعنى: "حضرت على رضي الله عنه د ابوجهل لور سره د نكاح كولو دپاره د هغې ترۀ حارث بن هشام ته پيغام واستوو او په دې معامله كښې ئې نبى كريم ﷺ سره مشوره اوكړه، نبى ﷺ اوفرمائيل، آيا تۀ ما نه ددغه ښځې د حسب نسب تپوس كول غواړې؟ نو حضرت على رضي الله عنه اووئيل چې د هغې حسب نسب ماته ښۀ معلوم دې ليكن آيا تاسو ماته هغې سره د نكاح كولو مشوره راكوئ؟ نبى ﷺ اوفرمائيل، فاطمه زما حصه ده او زما خيال دادې چې ستا په دې نكاح كولو سره به هغه غمژنه او پريشانه شي. نو حضرت على رضي الله عنه اووئيل چې زۀ به داسې هيڅ يو كار اونكړم چې تاسو ته ناخوښه وى"

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې غالباً حضرت على رضي الله عنه د نبى ﷺ د خطبې لوستلو نه پس اجازت غوستلې وو او په خپله د خطبې دوران كښې موجود نۀ وو، ددې وجې نه ئې مشوره هم اوكړه ليكن هركله چې نبى ﷺ منع كړو نو حضرت على رضي الله عنه ددې معاملې نه وروستو، لكه په يو حديث كښې دا الفاظ راغلې دې كوم چې د "شعيب عن الزهرى" د طريق نه روايت دې چې: "فترك على الخطبة"[3]

---

[1]) پورته حواله)_

[2]) المستدرك للحاكم:۳/۱۷۳، كتاب معرفة الصحابة، ذكرمناقب فاطمة بنت رسول الله ﷺ، رقم (۴۷۴۹)

[3]) صحيح البخارى، كتاب فضائل الصحابة، باب ذكر اصهار النبى ﷺ ......رقم (۳۷۲۹))_

او د ابوداؤد شریف روایت[1] چې د "معمرعن الزهری عن عمروة" نه دې، هغې کښې دا الفاظ راغلې دی: "فسکت علی عن ذلك النکاح"[2] والله اعلم بالصواب

قوله: فسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب الناس في ذلك على منبره هذا: نو ما د نبی علیه السلام نه واوریدل چې هغوی خلقو ته په دې معامله کښې خطاب کوو په خپل منبر باندې.

مطلب دادې چې کله نبی علیه السلام دا واوریدل چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمه رضی الله عنها بن راوستل غواړی او د ابوجهل لور سره نکاح کول غواړی نو نبی علیه السلام د خپل منبر نه دا راتلونکې خطبه ارشاد اوفرمائیله، دې دپاره چې خلق هم د اصل واقعې نه خبردار شی او خلقو ته هم پته اولګی چې د نبی د لور او د الله تعالی د دشمن د لور اجتماع نۀ شی کیدې[3]

وانايومئذ محتلم: او زۀ دغه ورځو کښې بالغ ووم.

ددې جملې نه د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه مقصود دادې چې وړاندې به زۀ د نبی کریم صلی الله علیه وسلم کوم الفاظ نقل کوم نو هغه غیریقینی نۀ دی بلکه ماته ښۀ یاد دی چې زۀ هغه وخت بالغ ووم او د واقعاتو د تول مې صلاحیت او قابلیت لرلو[4]

د حضرت مسور رضی الله عنه عمر دغه وخت څومره وو؟: ددې نه پس خان په دې پوهه کړئ چې ابن سید الناس د باب د حدیث دې الفاظو "وانايومئذ محتلم" ته د حقیقت نه خلاف او غلط وئیلې دی او فرمائی چې صحیح لفظ "كالمحتلم" دې مطلب دا چې د بالغانو په شان وو. دا د اسماعیلی روایت دې ددې وجه دا ده چې حضرت مسور رضی الله عنه د نبی په ژوند مبارک کښې بالغ شوې نۀ وو ځکه چې دوی د حضرت عبدالله بن زبیر نه پس پیدا شوې وو. ددې وجې نه د حضرت مسور عمر مبارک به د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د وفات نه پس اتۀ کاله وی[5] لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن سیدالناس ددې رائې سره اختلاف کړې دې او فرمائی چې د ابن سیدالناس له طرفه د باب حدیث ته غلط وئیل صحیح نۀ دی، ځکه چې د صحیح قول مطابق د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه ولادت د هجرت نه مخکښې کال باندې شوې وو، ددې وجې نه به د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د وفات په وخت د دوی عمر نهه کاله وی، لهذا دا خبره بالکل ممکن ده ځکه چې دا د بلوغ اقل مدت (کمه مده) ده یعنی نهه کاله، په دې کښې به بالغ شوې وی، یا به

---

[1]) سنن ابی داود، کتاب النکاح، باب ما یکره ان یجمع بینهن من النساء، رقم (۲۰۷۰)_

[2]) فتح الباری: ۹۳۲۸/، دغه شان اوګورئ، شرح مشکل الآثار للامام الطحاوی: ۵۱۱/۱۲_۵۱۹، باب بیان مشکل ما روی عن رسول الله صلی الله علیه وسلم من قوله: ان بنی هشام بن المغیرة....."، الباب: (۷۸۸)_

[3]) فتح الباری: ۸۶/۷)_

[4]) فتح الباری: ۹۳۲۷/)_

[5]) پورته حواله)_

د حضرت مسور قول "محتلم" په مبالغه باندې حمل کولې شی، ددې نه مراد به تشبیه وی، دغه شان دواړه روایتونه یعنی "محتلم" او "کالمحتلم" د معنې په لحاظ سره به موافق شی، یو ته صحیح وئیل او دویم لره د غلط ګرځولو به هیڅ ضرورت پاتې نهٔ شی.
ددې ټول تفصیل ضرورت دې دپاره محسوس کړې شو او ددې وجه دا شوه چې د اتو کالو ماشوم ته چرته هم محتلم یا کالمحتلم نهٔ دې وئیلې شوې، مګر دا چې تشبیه مراد واخستلې شی او دا اووئیلې شی چې په فهم او حفظ کښې او د اخذ په معامله کښې حضرت مسور د بالغ په شان وو[1] والله اعلم بالصواب.

قوله: فقال: ان فاطمة منی، وانا اتخوف ان تفتن فی دینها: نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل، فاطمه رضی الله عنها زما نه ده او ما ته دا ویره ده چې ددې معاملې د وجې نه به د فاطمې رضی الله عنها دین متاثره شی.
مطلب دادې چې حضرت فاطمه رضی الله عنها به د طبعی غیرت په وجه سره صبر اونکړې شی او په دې سره به د هغې ذاتی او خانګی ژوند متاثره شی[2]

قوله: ثم ذکر صهرا له من بنی عبد شمس، فاثنی علیه فی مصاهرته ایاه، قال: حدثنی فصدقنی ووعدنی فوفی لی: بیا نبی کریم ﷺ د بنوعبدشمس سره تعلق لرونکی یو خپل زوم (د ابوالعاص بن الربیع) تذکره اوفرمائیله نو هغهٔ سره ئې د خپلې رشتې او تعلق تعریف اوکړو، وې فرمائیل هغهٔ ماسره خبره اوکړه او هغه ئې رښتونې کړه، ماسره ئې وعده اوکړه او هغه ئې پوره کړه.

حضرت ابوالعاص بن الربیع: دا حضرت ابوالعاص بن الربیع رضی الله عنه بن عبدالعزی بن عبدمناف بن قصی بن کلاب قرشی عبشمی دې[3]
د دوی د مور نوم هاله بن خویلد ده چې د ام المؤمنین حضرت خدیجة الکبری رضی الله عنها خور وه، دغه شان حضرت ابوالعاص رضی الله عنه د حضرت خدیجه رضی الله عنها حقیقی خورئې شو[4]
د دوی نوم څهٔ وو، په دې کښې د سیرت د عالمانو اختلاف دې، بعضو لقیط، بعضو زبیر، بعضو هشیم، بعضو مهشم او بعضو یاسر ښودلې دې.
د ابن عبد البر رحمه الله د قول مطابق اکثر حضراتو لقیط اختیار کړې دې[5]

---

[1]) پورته حواله)_
[2]) عمدة القاری:۱۵/۳٤)_
[3]) سیر اعلام النبلاء:۱/۳۳۰، والاصابة: ٤/۱۲۱، والاستیعاب:۲/٤۳۰، باب العین من الکنی)_
[4]) سیر اعلام النبلاء:۱/۳۳۱، والاصابة:٤/۱۲۱، والاستیعاب:۲/٤۳۰، والمستدرک للحاکم:۳/۶۳۸ کتاب معرفة الصحابة، ذکر ابی العاص......رقم (۶۶۹۳))_
[5]) الاستیعاب:۲/٤۳۰)_

د دوی لقب جرو البطحاء وو، دغه شان په امین سره به هم رابللې کیدو.[1]

د غزوه حدیبیه نه پنځه میاشتې مخکښې دوی اسلام قبول کړو.[2]

د نبی کریم ﷺ د تولو نه مشره لور حضرت زینب رضي الله عنها د دوی په عقد کښې وه، د بدر په موقع باندې د مکې مکرمې د مشرکینو چې کوم کسان ګرفتار شوې وو، په هغوی کښې حضرت ابوالعاص بن الربیع هم وو، مسلمانانو چې کله د دغه کسانو په بدله کښې د فدیې د وصولولو فیصله اوکړه نو د قیدیانو متعلقینو او وارثانو د مکې مکرمې نه پیسې راواستولې، حضرت زینب چې دغه وخت مکه مکرمه کښې وه، هغې هم د خپل خاوند د آزادئ دپاره فدیه راواستوله، کوم څیز چې هغې راواستوو د هغې په لیدلو سره د نبی کریم ﷺ زړهٔ مبارک نرم شو، هغه د حضرت خدیجة الکبری رضي الله عنها هار وو[3]، چې ددې دواړو د وادهٔ په موقع باندې حضرت خدیجة الکبری رضي الله عنها حضرت زینب رضي الله عنها ته په غاړه کښې اچولې وو، د هار په لیدلو سره نبی کریم ﷺ صحابه کرامو ته اوفرمائیل چې که تاسو مناسب ګنړئ نو د زینب قیدی پریږدئ چې دې هغې ته واپس لاړ شي. صحابه کرامو رضي الله عنهم دا خبره اومنله او هغه ئې آزاد کړو.

مکې مکرمې ته د روانیدو نه مخکښې نبی کریم ﷺ د حضرت ابوالعاص نه وعده واخستله چې دې واپس لاړ شي نو حضرت زینب رضي الله عنها به د نبی کریم ﷺ خدمت ته راؤلیږی او نبی کریم ﷺ دهٔ ته ددې خبرې د پټ ساتلو دپاره هم اوفرمائیل.

بل طرفته رسول الله مبارک ﷺ حضرت زید بن حارثه رضي الله عنه (چې د نبی علیه السلام متبنی وو) او یو بل انصاری راؤبللو او ورته ئې اوفرمائیل چې تاسو دواړه بطن یاجج[4] ته روان شئ او هلته اودریږئ، تردې چې حضرت زینب رضي الله عنها تاسو ته راشي نو تاسو دواړه به د هغې د سفر ملګری ئې او هغه خپل ځان سره راولئ، دا د بدر نه څو میاشتې پس واقعه ده.

حضرت ابوالعاص چې د آزادیدو نه پس کله مکې مکرمې ته اورسیدو نو حضرت زینب ته ئې اووئیل چې خپل والد محترم ته د تلو دپاره تیاری اوکړه نو هغوی تیاره مکمل کړه او د هغې لیور کنانه چې د ترور ځوې ئې هم وو، یو اوښ ئې راوستو چې په هغې باندې حضرت زینب رضي الله عنها سوره شوه او کنانه هم غشي او کمان ځان سره کړل او د ورځې په رڼړا کښې روان شو، په دې باندې د مکې مکرمې والا ډیر غصه شو او د حضرت زینب رضي الله عنها په تلاش کښې

---

[1]) پورته حواله، والاصابة: ١٢١/٤، وسیر اعلام النبلاء: ٣٣١/١)_

[2]) سیر اعلام النبلاء: ٣٣١/١)_

[3]) سیر اعلام النبلاء: ٣٣٢/١، والمستدرک: ٢٣٦/٣، کتاب معرفة الصحابة، ذکر مناقب ابی العاص......، رقم (٥٠٣٨)، والسیرة النبویة لابن هشام: ٦٥٣/٢، ومسند احمد، مسند عائشة، رقم (٢٦٨٩٤)، وابو داود، کتاب الجهاد، باب فی فداء الاسیر بالمال، رقم (٢٦٩٢)، من روایة رضي الله عنها، والاصابة: ١٢١/٤)_

[4]) قوله: "یاجج": هو بفتح الیاء، وبعدها همزة، وجیم مکسورة: موضع علی ثمانیة امیال من مکة. انظر تعلیقات سیر اعلام النبلاء: ٣٣٣/١، ومعجم البلدان: ٤٢٤/٥، باب الیاء والالف وما یلیهما)_

راووتل نو كنانه په يو مقام "ذوطوى" كښې اوښ اودرولو او خپل ترکش ئې خور کړو، دلته يو مشرک هبار بن الاسود حضرت زينب رضي الله عنها ته نيزه اوښودله او وې ويروله، ددې معاملې په ليدلو سره كنانه اووئيل چې څوک هم نزدې راغې نوزۀ به دهغۀ په بدن كښې دا غشې ښخ کړم. دې خلقو كښې ابوسفيان هم وو، هغۀ كنانه ته اووئيل، ائې سړيه! دا غشي زمونږ نه لرې کړه، مونږ تاسره څۀ خبره كول غواړو نو كنانه صبر شو او د ابوسفيان خبره ئې واؤريده، ابوسفيان وئيل چې دا تا ښۀ اونکړل چې د ورځې په وخت كښې اود سردارانو او اميرانو په موجودګئ كښې راووتلې، حالانكه اوس نزدې مونږ په بدر كښې چې كومې رسوائۍ او ذلت سره مخامخ شو او د محمد صلى الله عليه وسلم نه چې مونږ ته كوم تكليف راؤرسيدۀ د هغې تاته ښۀ پته ده، دا تۀ چې د ورځې په رڼړا كښې دا ښځې بولې، خلق به دا ګڼړى چې دا هم د بدر د ذلت يو حصه ده. په خدائې قسم! دوى دلته د حصارولو مونږ ته هيڅ ضرورت نشته، ددې وجې نه اوس دا زينب واپس بوځه، چې كله حالات پرسكون او د امن شي او خلقو كښې دا خبره مشهوره شي چې مونږ دوى واپس كړې دى نو پټه ئې بيا بوځه او پلار ته ئې حواله كړه.

نو كنانه د ابوسفيان په خبره باندې عمل اوكړو او حضرت زينب رضي الله عنها ئې واپس كړه، څو ورځې پس دوباره اووتل او دا ئې حضرت زيد بن حارثه رضي الله عنه او د هغوى ملګرى ته حواله كړه، دې دواړو حضراتو حضرت زينب رضي الله عنها مدينې منورې ته اورسوله.

د فتح مكه نه څۀ وخت مخكښې خبره ده چې حضرت ابوالعاص د تجارت په غرض سره د شام قصد اوكړو، د قريشو هم ورسره ډير مال وو، واپسئ كښې د مسلمانانو يو لښکر سره مخامخ شو، مسلمانانو ترينه ټول مال واخستۀ ليكن دې يئ ګرفتار نۀ كړې شو، دې د هغه ځائې نه اوتختيدۀ، د شپې مدينې منورې ته راغئ او حضرت زينب رضي الله عنها ته راؤرسيدۀ، د هغې نه ئې پناه طلب كړه، حضرت زينب رضي الله عنها ورته پناه وركړه او شپه ئې هلته تيره كړه.

سحر چې كله نبى كريم صلى الله عليه وسلم او صحابه كرام رضي الله عنهم د مانځه نه فارغ شو نو د ښځو د ډلې نه حضرت زينب رضي الله عنها په اوچت آواز سره اوفرمائيل: "ايها الناس! قد اجرت ابا العاص بن الربيع" چې ائې "خلقو! ابوالعاص بن الربيع زما په پناه كښې دې".

بل طرفته نبى كريم صلى الله عليه وسلم هغه لښکر ته پيغام اوليږو كوم لښکر چې د ابوالعاص مال اخستلې وو: "ان هذا الرجل منا حيث قد علمتم، وقد اصبتم له مالا، فان تحسنوا وتردوه، فانا نحب ذلك، وان ابيتم، فهو فيء الله، فانتم احق به"

يعنې: "څنګه چې تاسو ته هم معلومه ده چې دا زمونږ د خاندان كس دې او تاسو ددۀ مال اخستلې دې، نو كه تاسو دۀ سره ښۀ سلوك اوكړئ او ددۀ مال واپس كړئ نو دا مونږ ته خوښه ده او كه تاسو انكار اوكړئ نو دا غنيمت دې، چې تاسو ئې ډير حقدار يئ"

په دې باندې حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم اوفرمائيل، دغه مال به ورته مونږ واپس كړو، نو د وعدې مطابق صحابه كرامو رضي الله عنهم د هغۀ اخستلې شوې ټول مال واپس كړو.

حضرت ابوالعاص د خپل تجارت مال او سامان واخستلو او مكې مكرمې ته روان شو، هلته په رسيدلو سره چې څومره مال وو، هغه ئې حواله كړو او بيا ئې وفرمائيل ائې د

مکې والو! آیا په تاسو کښې په ما باندې د چا څۀ حق شته؟هغوی په جواب کښې اووئیل، نه! الله تعالی دې تا ته جزاء خیر درکړی، په دې باندې حضرت ابوالعاص اوفرمائیل:

"اشهد ان لا اله الا الله و ان محمدا عبده ورسوله" په الله تعالی قسم! ما مدینه منوره کښې د نبی کریم ﷺ خوا کښې اسلام ددې وجې نه قبول نۀ کړو چې هسې نۀ تاسو دا خیال اونکړئ چې زۀ ستاسو مال خوړل غواړم، اوس چې هرکله ما تاسو ته ستاسو مالونه واپس کړل او په ما باندې د چا څۀ حق پاتې نۀ شو نو ددې وجې نه زۀ د اسلام د قبلولو اعلان کوم.

ددې نه پس دوی مدینې منورې ته د نبی ﷺ خوا ته تشریف راوړلو او نبی کریم ﷺ حضرت ابوالعاص او د حضرت زینب نکاح خپل مینځ کښې برقرار اوساتله، دغه شان شپږ کاله فراق او جدائی ددې دواړو ترمینځه تیره شوه[1]

د باب د حدیث شریف په الفاظو "حدثنی فصدقنی، و وعدنی، فوفی لی" کښې دې پورتنئ ذکر شده واقعې طرفته اشاره ده چې حضرت ابوالعاص رضی الله عنه د خپل ډیر زیات محبت باوجود (کوم چې ئې حضرت زینب رضی الله عنها سره وو) هغه د خپل پلار طرفته روانه کړه او نبی ﷺ سره ئې چې کومه وعده کړې وه نو هغه ئې پوره کړه، په دې کښې نبی ﷺ د ابوالعاص ددې کار تعریف او ستائینه کړې ده[2] د حضرت ابوالعاص رضی الله عنه د اولاد په سلسله کښې تاریخ صرف د یو لور تذکره کوی[3] امامه بنت ابوالعاص چې ددې مور حضرت زینب رضی الله عنها وه. دا هغه امامه ده چې نبی ﷺ به دا اوچته کړې وه او مونځ به ئې کوو. دې نه د دوی خپل مینځ کښې هغه ډیر زیات مینه محبت ښۀ طریقې سره معلومیږی. د صحیح بخاری وغیره روایت دې کوم چې د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه نه روایت دې چې:

"أن رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یصلی وهو حامل بنتَ زینب بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم، ولابی العاص بن الربیع، فاذا قام حملها، واذا سجد وضعها؟ ...."[4] (اللفظ للبخاری)

---

[1]) للاستزادة انظر: سیر الذهبی: ۱/ ۳۳۲_۳۳۴، والاصابة: ۴/ ۱۲۲، والمعجم الکبیر: ۲۲/ ۴۲۶_۴۳۱، ما اسندت ام سلمة رضی الله عنها رقم (۱۰۵۰)، والسیرة النبویة لابن هشام: ۲/ ۶۵۱_۶۵۹ اسر ابی العاص بن الربیع رضی الله عنه .....)

[2]) سیر اعلام النبلاء: ۱/ ۳۳۱)_

[3]) دا د مشهور قول مطابق خبره ده. البهت حاکم په مستدرک (۳/ ۲۳۶) کښې او حافظ په فتح الباری (۷/ ۸۵) کښې او عینی په عمدة القاری (۱۶/ ۲۳۰) کښې د یو خوی ذکر هم کړې دې چې د هغۀ نوم علی وو، دې په ماشوموالی کښې وفات شوې وو، غالباً ددې وجې نه عام طور سره د دوی ذکر نۀ کیږی. او حصرت امامه رضی الله عنها ډیر وخت ژوندئ وه، اول د حضرت علی ابن ابی طالب رضی الله عنه په نکاح کښې وه، د هغوی د وفات نه پس د حضرت مغیره بن نوفل په نکاح کښې راغله او د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په دور کښې دا وفات شوه. رضی الله عن الجمیع اوګورئ سیر اعلام النبلاء: ۱/ ۳۳۵، والاصابة: ۴/ ۱۲۳)_

[4]) الحدیث اخرجه البخاری، ابواب سترة المصلی، باب اذا حمل جاریة صغیرة علی عنقه فی الصلاة، رقم (۵۱۶)، وکتاب الادب، باب رحمة الولد وتقبیله، رقم (۵۹۹۶)، ومسلم، کتاب المساجد، باب جواز حمل الصبیان...... رقم (۱۲۱۲_۱۲۱۵)، وابو داود، کتاب الصلاة، باب العمل فی ...[بقیه برصفحه آئنده...

چې "نبي ﷺ به امامه اوچته کړې وه او مونځ به يې کولو، د قيام په حالت کښې به ئې اوچته کړې وه او د سجدې په وخت به ئې په زمکه کيخودله"[1] په شپږو کتابونو کښې د حضرت ابوالعاص رضي الله عنه نه څۀ حديث منقول نۀ دې[2] دوى د حضرت صديق اکبر رضي الله عنه په زمانه کښې په ۱۲ هجرئ او د ذى الحجې په مياشت کښې وفات شو[3] رضى الله عنه وأرضاه

قوله: وإني لست أحرم حلالاً، ولا أحل حراماً، ولكن والله، لا تجتمع بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وبنت عدو الله أبداً: او زۀ يو حلال څيز لره حرام او حرام څيز لره حلال نۀ ګرځوم، ليکن په خدائې قسم! د رسول الله ﷺ او د الله تعالى د دشمن لور په يو ځائې کښې جمع کيدې نۀ شى. د باب د حديث شريف الفاظ خو تاسو اوکتل او په کتاب النکاح کښې دا الفاظ راغلې دى:

"فلا آذن، ثم لا آذن، إلا أن يريد ابن أبي طالب أن يطلق ابنتي، وينكح ابنتهم"[4]

چې "زۀ اجازت نۀ ورکوم، بيا نۀ ورکوم، البته يو صورت دې هغه دا چې على زمونږ لور ته طلاق ورکړى او د هغوى جينئ سره نکاح اوکړى".

په دې روايت کښې چې نبي ﷺ درې ځله کوم لفظ د "لا آذن" اوفرمائيلو نو دا د تاکيد په طور وو، دغه شان په دې کښې دې خبرې طرفته اشاره ده چې دا ممانعت هميشه دپاره وو، هسې نۀ چې څوک دا خيال اوکړى چې دا ممانعت عارضى دې، د څو ورځو دپاره دې، نو ددې احتمال د بالکل ختمولو دپاره نبي ﷺ په خپله خبره کښې زور او تاکيد پيدا کړو او دا مذکوره پورتنې کلام ئې درې ځله ارشاد اوفرمائيلو[5] او هرچه د نبي ﷺ دا الفاظ "إلا أن يريد ابن أبي طالب أن يطلق" دى نو دا غالباً په دې خبره باندې محمول دى چې چا نبي ﷺ ته چغلى کړې وى چې حضرت على رضي الله عنه د ابوجهل لور سره د نکاح کولو مضبوطه اراده کړې

...بقيه ازحاشيه گذشته] الصلاة، رقم (۹۱۷_۹۲۰)، والنسائي، كتاب المساجد، باب ادخال الصبيان المساجد، رقم (۷۱۲)، وكتاب السهو، باب حمل الصبيان فى الصلاة، ووضعهن فى الصلاة، رقم (۱۲۰۵_۱۲۰۶))_

[1]) سير اعلام النبلاء: ۳۳۱/۱)_

[2]) علامه نابلسى د دوى يو روايت ذکر کړې دې، ليکن په دې کښې د دوى نه تسامح شوې ده، نابلسى رحمه الله چې د سنن نسائى د کوم روايت حواله ورکړې ده نو هغه د حضرت عثمان بن أبى العاص رضي الله عنه نه روايت دې نۀ چې د ابوالعاص بن الربيع رضي الله عنه نه، اوګورئ ذخائر المواريث: ۹۷/۳، حرف العين، رقم (۷۳٤۷)، وسنن النسائى، كتاب الاستعاذة من الهرم، رقم (٥٤۸۹)، وتحفة الأشراف: ۲۳۹/۷ (۹۷٦۸)، عثمان بن ابى العاص رضي الله عنه)_

[3]) الاصابة: ۱۲۳/٤، وسير اعلام النبلاء: ۳۳٥/۱، والطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۸/۲، ومنهم من اغرب فى تاريخ وفاته (هو العلامة العينى)، وقال: انه قتل يوم اليمامة)_

[4]) صحيح البخارى، كتاب النكاح، باب ذب الرجل ابنته فى الغيرة والانصاف: رقم (٥۲۳۰))_

[5]) فتح البارى: ۳۲۸/۹)_

ده.ددې وجې نه ئې اوفرمائیل چې صرف په دې صورت کښې علی نکاح کولې شی چې حضرت فاطمه رضی الله عنها ته طلاق ورکړی ورنه د حضرت علی رضی الله عنه په شان شخصیت نه داسې توقع څنګه کیدې شی چې هغه د نبی علیه السلام د منع کولو باوجود د خپلې نکاح اراده اولری؟(١)

د منع کولو وجه څۀ وه؟ پورتنی حدیث کښې نبی علیه السلام فرمائیلې دی چې د نبی لور او د الله تعالی د دشمن لور د یو سړی په عقد کښې جمع کیدې نۀ شی.اوس سوال دا پیدا کیږی چې ددې منع کولو وجه څۀ وه؟

ابن التین رحمه الله فرمائی چې ددې واقعې صحیح ترین محمل دادې چې نبی علیه السلام د خپلې لور او د ابوجهل د لور جمع کیدل حرام ګرځولې دی.ځکه چې نبی علیه السلام په خپله ددې علت او وجه هم بیان کړې ده چې ددې کار د وجې نه به ماته تکلیف وی او دا خبره اتفاق سره واضحه ده چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته تکلیف رسول یا په دې کار کښې اخته کیدل حرام دی.او د نبی علیه السلام د قول مبارک "لا أحرم حلالاً" مطلب دادې چې د ابوجهل لور د حضرت علی رضی الله عنه دپاره حلاله ده،نکاح ورسره کولې شی لیکن د حضرت فاطمه رضی الله عنها په موجودګئ کښې ورسره نکاح نۀ شی کولې ځکه چې ددې دواړو ښځومینځ کښې جمع والې به دحضرت فاطمه رضی الله عنها د تکلیف سبب جوړ شی او د هغې تکلیف به د نبی علیه السلام د تکلیف سبب اوګرځی. "ویؤذینی ما آذاها"(٢)

او حافظ ابن حجر رحمه الله دا د نبی علیه السلام په خصوصیاتو کښې شمار کړې دی چې یو سړی سره د نبی علیه السلام لور په نکاح کښې وی نو هغه دویمې ښځې سره نکاح نۀ شی کولې.دغه شان دا هم کیدې شی چې دا د حضرت فاطمه رضی الله عنها خصوصیت وی،حافظ صاحب فرمائی:

"والذی یظهرلی أنه لایبعد أن یعد فی خصائص النبی صلی الله علیه وسلم أن لایتزوج علی بناته،ویحتمل أن یکون ذلك خاصاً بفاطمة....."(٣)

یو سوال او د هغې جواب: البته دلته یو سوال دا پیدا کیږی چې د نبی علیه السلام یو بل زوم حضرت عثمان ذوالنورین رضی الله عنه هم وو،لیکن په خپل تقریر کښې نبی علیه السلام د حضرت ابوالعاص بن الربیع ذکر اوکړو،د هغۀ تعریف او ستائینه ئې اوکړه او د حضرت علی رضی الله عنه د پوهولو دپاره ئې د دوی حواله ورکړه او د حضرت عثمان رضی الله عنه تذکره ئې اونۀ کړه،ددې څۀ وجه وه؟

شارحینو ددې مختلف جوابونه ذکر کړې دی:

① غالباً نبی علیه السلام حضرت علی او حضرت ابوالعاص رضی الله عنهما دواړو سره دا شرط لګولې وو چې دوی به د حضرت زینب او حضرت فاطمه رضی الله عنهما په موجودګئ کښې دویمه نکاح نۀ کوی نو حضرت ابوالعاص خو ددې شرط موافق څۀ داسې قدم پورته نۀ کړو او حضرت علی رضی الله عنه دا اقدام اوکړو ددې وجې نه نبی علیه السلام د حضرت ابوالعاص رضی الله عنه تعریف بیان کړو او حضرت

---

(١) پورته حواله)_

(٢) پورته حواله ،وعمدة القاری:١٥/ ٣٤،وشرح الکرمانی:١٣/ ٨٨)_

(٣) فتح الباری:/ ٩٣٢٩،وتحفة الباری:٣/ ٥٤٠،وارشاد الساری:٥/ ٢٠١)_

علی رضی الله عنه ته يې تنبيه اوکړه(۱).

② دا هم کيدې شی چې مذکوره شرط د حضرت علی رضی الله عنه نه هير شوې وی، ددې وجې نه ئې دا قدم اوچت کړو.

③ دا داسې څۀ شرط خو نۀ وو ځکه چې ددې وضاحت چرته نشته ليکن ددې باوجود مناسب دا وه چې حضرت علی رضی الله عنه ددې خبرې خيال ساتلې وې او داسې څۀ قدم ئې پورته کړې نۀ وو چې هغې سره حضرت فاطمه رضی الله عنها او نبی علیه السلام ته تکليف وو، ددې وجې نه حضرت علی رضی الله عنه ته تنبيه اوکړې شوه حالانکه نبی علیه السلام به ډيرکم چاته غصه کيدو(۲) والله اعلم بالصواب

د حضرت فاطمه رضی الله عنها خصوصيت ولې بيان کړې شو؟ ليکن دلته دا سوال پيدا کيږی چې په دې معامله کښې د حضرت فاطمه رضی الله عنها تخصيص ولې اوکړې شو چې د هغې په موجودګۍ کښې حضرت علی رضی الله عنه د دويمې نکاح نه منع کړې شو؟

ددې جواب هم د باب په حديث شريف کښې موجوددې ، يعنی" **وأنا أتخوف أن تفتن فی دينها**"، ددې اجمال تفصيل دادې چې حضرت فاطمه رضی الله عنها د خپلې مور بی بی حضرت خديجه الکبری او نورو درې واړو خويندو زينب، رقيه او د ام کلثوم رضی الله عنهن د وفات نه پس يواځې شوې وه، داسې څۀ هستی د هغې دپاره موجوده نۀ وه چې هغې له ئې تسلې ورکړې وې، چې هغوی ته حضرت فاطمه رضی الله عنها تلې وې او خپل غم ئې سپک کړې وې، ځکه چې دا خبره واضحه ده چې د بن وجود هيڅ يو ښځه هم برداشت کولې نۀ شی، ددې وجې نه که څۀ داسې خبره وه او حضرت فاطمه رضی الله عنها د غيرت د وجې نه څۀ کار کړې وې چې هغه د حضرت علی رضی الله عنه د خفګان سبب جوړ شوې وو نو د حضرت فاطمه رضی الله عنها ذاتی او کورنې ژوند او دينی کارونه به هم متاثره شوې وو حالانکه د هرې ښځې دپاره د ټولو نه لوئې او اهم څيز د خپل خاوند خوشحالی وی، چونکه ددې معاملې طرفته د نبی علیه السلام نظر مبارک وو نو ددې وجې نه هغوی حضرت علی رضی الله عنه د دويمې نکاح نه منع کړو او هغوی هم د نبی علیه السلام د تابعدارئ کولو د وجې نه منع شو(۳) والله اعلم بالصواب

يو اشکال او د هغې جوابونه: دلته يو اشکال داکيږی چې نبی علیه السلام د حضرت فاطمه رضی الله عنها د وجې نه حضرت علی رضی الله عنه د دويمې نکاح نه منع کړو چې هغه غيرت کښې راتلو سره هر څۀ کولې شی ليکن په خپلې حوالې سره ئې ددې اصولو طرفته خيال اونۀ کړو او ډير نکاحونه ئې اوکړل، هغه هم په يو وخت ئې ټول اوکړل، ځکه چې په يو وخت کښې د نبی علیه السلام په نکاح کښې څو څو امهات المؤمنين موجودې وې او د هغوی مينځ کښې به کله کله د خفګان

---

(۱) فتح الباری: ۸۶/۷، وعمدة القاری: ۲۳۱/۱۶_

(۲) فتح الباری: ۸۶/۷_

(۳) فتح الباری: ۹۳۲۹/، و: ۸۶/۷)_

واقعات هم پيښيدل[1] ليكن ددې باوجود نبي عليه السلام د دغه امهات المؤمنين په باره كښې ددې خبرې لحاظ اونۀ ساتلو، د كومې خبرې خيال چې ئې د حضرت فاطمه رضي الله عنها په باره كښې اوساتلو؟ ددې اشكال دوه جوابونه دي:

① لكه څنګه چې اوس پورته تير شو چې د حضرت فاطمه رضي الله عنها حالت دغه وخت دا وو چې هغه د داسې قسمه هستئ نه محرومه وه چې د هغې په وړاندې خپل غم پيش كړې. مور بې بې او نورې خويندې ئې وفات شوې وې، د غم او د خفګان لرې كولو څۀ ذريعه نۀ وه، په خلاف د نورو امهات المؤمنين رضي الله عنهن، ځكه چې په هغوى كښې تقريباً د هرې يوې مور يا خويندې موجود وې، چې د هغوى د وجې نه يئ خپل غم او خفګان لرې كولې شو.

② ددې نه علاوه د هغوى خاوند نبي كريم صلى الله عليه وسلم وو، نبي عليه السلام به چې هغوى سره څنګه د نرمئ، محبت او د زړۀ د راښكلو وغيره كومه معامله ساتله نو دا د بل انسان د طاقت خبره نۀ ده، ددې وجې نه ټول ازواج مطهرات به د هغوى نه په هرحالت كښې خوشحاله او راضي وو، دغه شان نبي عليه السلام ته چې كوم ښائسته اخلاق، او ظاهري ا وباطني حسن وجمال وركړې شوې وو، نو ددې وجې نه كه څۀ واقعه به هم پيښه شوه نو هغه به د نبي عليه السلام په نزديكت سره ختميده[2]. په دې باندې د ټولو نه زيات واضح دليل د سورة احزاب والا واقعه ده، چې كله د تخيير آيتونه[3] نازل شو او ازواج مطهرات رضي الله عنهن ته اختيار وركړې شو چې يا خو رسول الله صلى الله عليه وسلم اختيار كړئ يا د دنيا لذتونه اختيار كړئ نو هغوى نبي كريم صلى الله عليه وسلم اختيار كړو[4]

اوګورئ! بيبيانو ته چې كوم اختيار وركړې شوې وو نو د هغې باوجود هم هغوى د نبي عليه السلام نه جدا كيدل او فراق خوښ نۀ كړو. ښكاره خبره ده چې هغوى به هرحال كښې نبي عليه السلام سره راضي او خوشحاله وې او د حضرت فاطمه رضي الله عنها په باره كښې هغوى مبارک په خپله حضرت علي رضي الله عنه ته شكايت كوى. ددې وجې نه نبي عليه السلام منع اوفرمائيله. والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: علامه كرماني رحمه الله ترجمة الباب سره ددې حديث شريف د مناسبت واضح كولو دپاره درې مناسبتونه ذكر كړې دي:

① غالباً امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب كښې دا حكايت او مكالمه ددې وجې نه ذكر كوى چې نبي عليه السلام به د هرهغه كار نه ځان ساتلو چې دهغې د وجې نه د رشته دارانو مينځ

---

[1] مثلاً په سورۀ تحريم كښې بيان شوې واقعه د عسل، تفصيل دپاره اوګورئ كشف البارى، كتاب التفسير: ۶۸۴)_

[2] فتح البارى: ۹/۳۲۹)_

[3] د تخيير آيتونو نه مراد دا آيتونه دي: يأيهاالنبى قل لازواجک إن كنتن تردن الحيوة الدنيا وزينتها فتعالين أمتعكن وأسرحكن سراحاً جميلاً، وإن كنتن تردن الله و رسوله والدار الآخرة فان الله أعد للمحسنات منكم اجراً عظيماً. الاحزاب: ۲۹_۲۹)

[4] تفصيلى واقعې دپاره اوګورئ: كشف البارى، كتاب النكاح، باب موعظة الرجل ابنته..... : ۳۲۸_۳۳۸، كتاب التفسير: ۵۱۸_۵۱۹)_

کښې څۀ غم او خفګان پیدا شي. دلته هم حضرت مسور رضي الله عنه حضرت علي بن حسین رضي الله عنه ته دا وئیل غواړي چې تاسو هم ددې نه ځان اوساتئ او دا تلوار ماته راکړئ. ددې وجې نه چې ددې تلوار دوجې نه ستاسو او ستاسو د نورورشته دارانو مینځ کښې څۀ خفګان پیدا نۀ شي.[1]

② یا دا مناسبت دې چې نبي علیه السلام به څنګه د عبشمي ورونړو خیال ساتلو نو دغه شان تاسو هم د خپلو نوفلي ورونړو خیال اوساتئ او دا تلوار ماته راکړئ ځکه چې حضرت مسور رضي الله عنه نوفلي دې[2] لیکن د علامه کرماني دا آخري خبره صحیح نۀ ده چې دې نوفلي دې بلکه دې زهري دې[3]

③ یا دا چې نبي علیه السلام به څنګه د حضرت فاطمه رضي الله عنها د زړۀ د ساتلو کوشش خیال ساتلو، ددې خبرې اهتمام به ئې کوو، دغه شان زۀ هم ستاسو زړۀ ساتل غواړم ځکه چې تاسو د حضرت فاطمه رضي الله عنها خوئي یئ، ددې وجې نه دا تلوار ماته راکړئ چې زۀ ددې حفاظت اوکړم.[4] حافظ ابن حجر رحمه الله هم د عسقلاني په حوالې سره دا درې واړه مناسبتونه ذکر کړې دی او آخري مناسبت ئې معتمد ښودلې دې، فرمائي:

"وهذا الأخير هو المعتمد، وماقبله ظاهر التكلف"[5]

او حافظ صاحب رحمه الله هم ترجمة الباب سره ددې حدیث د مناسبت ښکاره کولو دپاره دې دریم مناسبت سره لګ یوشان کلام ذکر کړې دې، لیکي:

"أمر سيف النبي صلى الله عليه وسلم، وأراد المسور بذلك صيانة سيف النبي صلى الله عليه وسلم لئلا يأخذه من لا يعرف قدره"[6]

لیکن دلته مزیداره خبره هغه ده کومه چې علامه عیني رحمه الله په خپله مختصر جمله کښې وئیلې ده.-مطابقته لجزء الترجمة الذي هو قوله: وسيفه"[7] چې ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت د ترجمة الباب جزء "وسیفه" سره دې، په دې حدیث کښې هم د سیف النبي صلی الله علیه وسلم ذکر دې، چې په هغې کښې وراثت جاري شوې نۀ وو او هم دومره قدرې تفصیل د ترجمة الباب د ثابتولو دپاره کافي ده.

د حدیث شریف نه مستنبط شوې فائدې: د حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنه په دې حدیث شریف

---

[1]) شرح الکرماني:۱۳/۸۸)_
[2]) پورته حواله)_
[3]) فتح الباري:۶/۲۱٤)_
[4]) شرح الکرماني:۱۳/۸۸_۸۹)_
[5]) فتح الباري:۶/۲۱٤)_
[6]) پورته حواله)_
[7]) عمدة القاري:۱۵/۳۳)_

كښې مختلف او قسم قسم فوائد او نكات دى، چې د هغې طرفته د حديث شارحينو ښودنه كړې ده، په هغې كښې بعضې دلته لاندې درج كولې شى.

① ددې حديث شريف نه يو دا خبره معلومه شوه چې څنګه نبى ﷺ ته تكليف او او اذيت رسول حرام دى، خواه هغه تكليف لږ وى يا ډير، نو دغه شان هغه خلقو ته هم تكليف وركول حرام دى چې كومو ته د تكليفونو رسولو په وجه نبى ﷺ ته هم تكليف وى، په دې حديث كښې نبى ﷺ يقين سره اوفرمائيل چې كوم څيز سره حضرت فاطمه رضي الله عنها ته تكليف وى نو د هغې د وجې نه به ماته هم تكليف وى، "يؤذينى ما آذاها".

اوس اوګورئ! ددې حديث په رڼا كښې دا خبره معلومه شوه چې د حضرت فاطمه رضي الله عنها په حق كښې كه د يو سړى نه څۀ څيز صادر شوې وى او د هغې د وجې نه ورته تكليف هم وى نو د هغې د وجې نه به نبى ﷺ ته هم تكليف وى، بيا په دې ځان پوهه كړئ چې ددې نه به زيات تكليف څۀ وى چې د حضرت فاطمه رضي الله عنها خوئې مبارك شهيد كړې شى، ددې نه ښۀ طريقې سره اندازه كيدې شى چې په دې كار سره به حضرت فاطمه رضي الله عنها او د هغې والد محترم نبى كريم ﷺ ته څومره تكليف رسيدلې وى؟ ددې نتيجه هم د حضرت حسين قاتلانو ته ښۀ ملاو شوه، په دنيا كښې خو خوار او ذليل شو ولعذاب الآخرة أشد وأبقى[1]

② د فقهې يو اصطلاح ده، "سد ذريعه" ددې خلاصه داده چې يو كار د مباح او جائز كيدو باوجود صرف ددې وجې نه منع كړې شى چې مستقبل كښې د هغې د وجې نه د ضرر او د نقصان خطره وى، دا حديث شريف د هغې خلقو دليل دى څوک چې د سدذريعه قائل دى. ددې تفصيل دادې چې څلور نكاحونه د سړى دپاره كول جائز دى، ددې نه زيات كول جائز نۀ دى، ددې باوجود نبى كريم ﷺ حضرت على رضي الله عنه د دويمې نكاح نه منع كړو، ځكه چې ددې د وجې نه په مستقبل كښې نقصان واقع كيدۀ، حافظ صاحب ليكى:

"وفيه حجة لمن يقول بسد الذريعة لان تزويج ما زاد على الواحدة حلال للرجال مالم يجاوز الاربع، ومع ذلك فقد منع من ذلك فى الحال، لما يترتب عليه من الضرر فى المال"[2]

③ ددې حديث شريف نه دا فائده هم معلومه شوه چې د پلار نيكۀ رسوائى او ذلت د هغوى نسلونو كښې هم منتقل كيږى، يا داسې اووايئ چې د وينې اثر په هرحال كښې وى، لكه نبى ﷺ د ابوجهل لور ته "بنت عدو الله" فرمائيلې دى، ددې نه دا معلوميږى چې نبى ﷺ چې حضرت على رضي الله عنه منع كړې وو نو په هغې كښې ددې صفت هم څۀ نا څۀ اثر وو، اګرچه په خپله دغه ښځه يو نيكه او ښۀ مسلمانه وه ليكن د "بنت عدو الله" كيدل د هغې دپاره يو پيغور جوړ شو[3]

---

[1]) فتح البارى: ٩/٣٢٩)_

[2]) پورته حواله. وفى الموسوعة: ومعنى سد الذريعة: حسم مادة وسائل الفساد دفعالها، اذا كان الفعل السالم من المفسدة وسيلة الى مفسدة" (٢٤/٢٧٩) سد الذرائع)_

[3]) پورته حواله)_

شريف مرتضى او د حضرت مسور بن مخرمه حديث: مشهور شيعه عالم شريف مرتضى موسوى[1] دې د نورو ډيرو كتابونو مصنف هم دې، د دوى انتقال په ٤٣٦هجرئ كښې اوشو. د تفصيلى حالاتو دپاره اوګورئ، الاعلام للزركلى:٤/٢٧٨، وميزان الاعتدال:٢/١٢٣، رقم (٥٨٢٧)، ولسان الميزان:٥/٥٢٩، رقم (٥٣٧٥)، وتاريخ بغداد:١١/٣٠٢_ په خپل كتاب "غرر" كښې د حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنه دې حديث ته موضوع وئيلې دى ځكه چې په دې كښې يو قسم د حضرت على رضي الله عنه نقصان بيان شوې دې او دليل ئې دا پيش كړې دې چې ددې حديث راوى حضرت مسور رضي الله عنه دې چې حضرت على رضي الله عنه سره به ئې بغض ساتلو. ددې وجې نه د خپل بغض اظهار كولو سره ئې دا حديث او دا واقعه د خپل طرفه جوړه كړې ده. دغه شان دا روايت د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه نه هم روايت شوې دې[2] چې د حضرت على رضي الله عنه په بغض كښې د حضرت مسور رضي الله عنه نه هم ډير زيات سخت وو[3] ليكن د دوى دا كلام باطل او مردود دې ځكه چې د صحاح سته اصحاب ددې حديث شريف په تخريج باندې بالاجماع متفق دى، كه دا حديث موضوعى وو نو دې حضراتو به هيڅكله په خپلو كتابونو كښې نقل كړې نه وو حالانكه د دوى په صحت باندې د امت اتفاق دې[4]

٢٩٤٤: [5] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ عَنْ مُنْذِرٍ عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ قَالَ لَوْ كَانَ عَلِيٌّ - رضى الله عنه - ذَاكِرًا عُثْمَانَ - رضى الله عنه - ذَكَرَهُ يَوْمَ جَاءَهُ نَاسٌ فَشَكَوْا سُعَاةَ عُثْمَانَ، فَقَالَ لِي عَلِيٌّ اذْهَبْ إِلَى عُثْمَانَ فَأَخْبِرْهُ أَنَّهَا صَدَقَةُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، فَمُرْ سُعَاتَكَ يَعْمَلُونَ فِيهَا. فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَقَالَ أَغْنِهَا عَنَّا. فَأَتَيْتُ بِهَا عَلِيًّا فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ ضَعْهَا حَيْثُ أَخَذْتَهَا.

---

[1]) دا مشهور شيعه عالم ابوالقاسم على بن حسين بن موسى بن محمد بن ابراهيم دې، په ٣٥٥ هجرئ كښې پيدا شوې وو، نسلاً حسينى دې، د شيعيت او د اعتزال دواړو قائل وو، د حضرت على رضي الله عنه طرفته منسوب كتاب د نهج البلاغة جمع كوونكې هم دادې، چې حقيقت كښې د دوى خپل تاليف دې ليكن د حضرت على رضي الله عنه طرفته ئې منسوب كړې دې، حافظ ذهبى ليكى: وهو المتهم بوضع كتاب نهج البلاغة......ومن طالعه جزم بانه مكذوب على امير المؤمنين رضي الله عنه ؛ففيه:السب الصراح، والحط على السيدين:ابى بكر و عمر، رضي الله عنهما وفيه التناقض والاشياء الركيكة والعبارات التى من له معرفة بنفس القرشيين الصحابة وبنفس غيرهم ممن بعدهم من المتاخرين جزم بان الكتاب اكثرة باطل". ميزان الاعتدال:٢/١٢٤)_

[2]) انظر الجامع للترمذى، كتاب المناقب، باب ماجاء فى فضل فاطمة رضي الله عنها رقم (٣٨٦٩))_

[3]) غررالقلائد و دررالفوائد نومې كتاب د ډير زيات تلاش كولو باوجود مونږ ته ملاؤ نه شو۔

[4]) فتح البارى:٧/٨٦، وعمدة القارى:١٦/٢٣١)_

[5]) قوله: عن ابن الحنفية": الحديث، تفرد بتخريجه البخارى رحمه الله، وهو فى هذا الباب فقط)_

رجال الحدیث

①**قتیبه بن سعید**: دا مشهور محدث حضرت قتیبه بن سعید رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب إفشاء السلام......" کښې راغلې ده[1]

②**سفیان**: دا مشهور محدث حضرت سفیان بن عیینه رحمه الله دې.د دوی مختصر تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې راغلې ده[2]

③**محمد بن سوقه**: دا ابوبکر محمد بن سوقه غنوی کوفی رحمه الله دې[3]

④**منذر**: دا ابویعلی منذر بن یعلی ثوری کوفی رحمه الله دې.

⑤**ابن الحنفیه**: دا محمد بن علی بن ابی طالب ابن الحنفیه رحمه الله دې.ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب العلم، "باب من استحیاء فامرغیره........" لاندې تیره شوې ده[4]

⑥**علی**: د حضرت علی ابن ابی طالب رضی الله عنه تذکره په کتاب العلم، "باب کتابة العلم" کښې راغلې ده.[5]

⑦**عثمان**: دا حضرت عثمان بن عفان ذوالنورین رضی الله عنه دې[6]

قال: لوکان علی رضی الله عنه ذاکرا عثمان رضی الله عنه ذکره یوم جاءه ناس فشکوا سعاة عثمان

محمد ابن الحنفیه رحمه الله فرمائی چې که چرته حضرت علی د حضرت عثمان رضی الله عنه تذکره نامناسب الفاظو کښې کوله نو هغه ورځ به ئې خامخا کړې وه چې په کومه ورځ ورته څۀ خلق راغلل او د هغوی په وړاندې ئې د حضرت عثمان رضی الله عنه له طرفه د زکوة دپاره مقرر کړه عاملینو باندې شکایت اوکړو.

د حدیث پس منظر: امام ابن ابی شیبه رحمه الله په خپل مصنف کښې دا روایت د محمد بن دسوقه نه یو بل طریق سره نقل کړې دې، په هغې کښې راغلې دی، منذر بن یعلی فرمائی:

"کنا عند ابن الحنیفة، فنال بعض القوم من عثمان، فقال: مه، فقلنا له: أکان أبوك یسب عثمان؟ فقال: ماسبه، ولوسبه یوما لسبه یوم جئته......"[7]

---

[1]) کشف الباري:۲/۱۸۹)_

[2]) کشف الباري:۱/۲۳۸،تفصیلی حالاتو دپاره اوګورئ، ۳/۱۰۲)_

[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب العیدین،باب مایکره من حمل السلاح فی العید والحرم)_

[4]) کشف الباري: ٤/٦٣٧_٦٤٠)_

[5]) کشف الباري: ٤/١٤٩)_

[6]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء ثلاثا ثلاثا)_

[7]) المصنف لابن ابی شیبة:۲۱/۳۲٦،کتاب الفتن،باب ما ذکر فی عثمان......رقم (۳۸۸٦۲))_

چې "مونږ خلق محمد بن الحنفیه رحمه الله سره ناست وو چې په مجلس کښې چا د حضرت عثمان رضی الله عنه خلاف څه نامناسب خبره اوکړه، په دې باندې هغوی اوفرمائيل چې خاموش شه، نو مونږ اووئيل چې آيا ستاسو والد حضرت علی به حضرت عثمان رضی الله عنهما ته بد ردوئيل؟ محمد ابن الحنفيه اووئيل چې زما والد صاحب ورته کله هم بد ردن نۀ دی وئيلې، که هغوی چرته بد رد وئيلې نو په هغه ورځ به ئې وئيلې وو چې کله زۀ ورغلم......

ددې روايت نه هم معلومه شوه چې د باب په حديث شريف کښې د ذکر نه مراد ذکر بالسوء دې، لکه د حديث شريف په بعضې طرقو کښې ددې ذکر موجود دې، يعنى "ذاکرا عثمان بسوء......"[1]

بيا په دې ځان پوهه کړئ چې په حديث کښې ناس او سعاة مطلق دې، دې سره دا تعيين نۀ کيږي چې شکايت کوونکی خلق څوک وو، نۀ دا خبره متعين کيدې شي چې د کوم عامل شکايت کړې شوې وو، ددې وجې نه حافظ صاحب ليکی:

"ثم أقف على تعيين الشاكي، ولا المشكو"[2]

او سعاة د ساع جمع ده، د زکوة عامل ته وئيلې شی، کوم چې د مالدارانو نه زکوة وصولوی او د وخت امام ته ئې حواله کوی[3]

قوله: فقال لي علي: اذهب إلى عثمان، فأخبره أنها صدقة رسول الله صلی الله علیه وسلم، فمر سعاتك يعملون فيها: نو حضرت علی رضی الله عنه ما ته اووئيل چې حضرت عثمان رضی الله عنه ته لاړ شه، ورته دا اووايه چې دا د نبی کريم صلی الله علیه وسلم د صدقاتو کتاب دې، لهذا تاسو خپلو عاملينو ته دا اوليږئ او ورته اووايئ چې په دې باندې عمل اوکړئ.

حضرت علی رضی الله عنه چې حضرت عثمان رضی الله عنه ته کوم څيز ليږلې وو دا غالباً څۀ کتاب يا صحيفه وه لکه د باب په راروان روايت کښې، "خذ هذا الكتاب" الفاظ هم دی، دغه شان دا هم دی "فان فيه أمر النبی صلی الله علیه وسلم في الصدقة" او د ابن ابی شيبه[4] د روايت الفاظ دادی: "خذ كتاب السعاة، فاذهب به إلى عثمان"[5]

قوله: فأتيته بها، فقال: أغنها عنا: نو هغه صحيفه ما واخستله او د هغوی په خدمت

---

[1]) فتح الباري:۲۱۴/۶، دغه شان اوګورئ ،عمدة القاري:۳۴/۱۵، وابن بطال: ۲۶۷/۵، والقسطلاني: ۲۰۱/۵، وكشف المشكل من حديث الصحيحين:۱۴۰/۱،مسند ابی الحسن،ومسند الامام احمد:۳۹۵/۱،رقم (۱۱۹۶)مسند علی.....)_

[2]) فتح الباري:۲۱۵/۶)_

[3]) پورته حواله،وعمدة القاري:۳۴/۱۵)_

[4]) المصنف لابن ابی شيبة:۳۲۶/۲۱،كتاب الفتن،باب ما ذكر فی عثمان.....رقم (۳۸۸۶۲))_

[5]) فتح الباري:۲۱۵/۶،وعمدة القاري:۳۴/۱۵،واعلام الحديث للخطابی:۱۴۴۳/۲)_

کښي حاضر شوم نو هغوی اوفرمائیل چې دا زما نه لرې ساته.
د أغنها لغوی او صرفی تحقیق: دا د باب افعال نه د امرحاضرمعروف صیغه ده.ضمیر د مفعول دې.د أغنی عن کذا معنی ده اړول.کرخول أغن وجهك عنی،أی: صرفه.ددې په شان د الله تعالی دا قول دې لکل امرئ منهم یومئذ شأن یغنیه"(۱)أی: یصده ویصرفه عن غیره.
ددې کلمې په ضبط کښې دویم قول دادې چې د مجرد نه د باب سمع نه د امرحاضر معروف صیغه ده.ددې معنی ده پریخودل.اعراض کول او بې پرواه کیدل.ابن الانباری نحوی رحمه الله فرمائی چې ددې نه مشتق د الله تعالی دا قول دې:"وتولوا واستغنی الله" المعنی ترکهم،ځکه چې کله یو سړې د یو څیز نه استغنا ښکاره کوی نو هغه پریږدی.
قال الخطابی رحمه الله:"وقوله:"أغنها عنا".کلمة معناها:الترك والاعراض.
قال ابن الانباری:"ومن هذا قوله سبحانه:"فکفروا وتولوا واستغنی الله"(۳) المعنی ترکهم،لان کل من استغنی عن شئ ترکه"(٤)
حضرت عثمان رضی الله عنه ددې صحیفې نه ولې اعراض اوکړو؟
دلته سوال دا پیدا کیږی چې حضرت عثمان رضی الله عنه حضرت محمدبن الحنفیه رحمه الله ته دا ولې اوفرمائیل:"أغنها عنا"او ددې صحیفې یا ددې کتاب نه ئې ولې اعراض اوکړو؟حالانکه پورته دا خبره ذکر شوه چې صحیفه د نبی علیه السلام مرتب کړې شوې وه؟
علامه داؤدی او ابن بطال رحمهما الله ددې اشکال په جواب کښې فرمائی چې حضرت عثمان رضی الله عنه دا خبره ددې وجې نه اوکړه چې هغوی سره ددې مثال موجود وو.هغوی ددې نه بې خبره او ناواقف نهٔ وو بلکه ددې د لیکلې شوې خبرو نه ښهٔ طریقې سره خبردار وو.دې سره سره ئې په خپلو عاملینو باندې په دې باندې عمل هم کوو.ددې وجې نه د حضرت عثمان رضی الله عنه ددې صحیفې رد کول مقصد نهٔ وو البته هغوی دا وئیل غوښتل چې ماته ددې ضرورت نشته او دا خبره څهٔ د عقل نه لرې هم نهٔ ده.دویم مطلب چې کوم مراد اخستلې کیږی د هغې مقصد د حضرت عثمان رضی الله عنه نه توقع هم نهٔ شی کیدې چې هغوی دا د سپک والی د وجې نه رد کړې وی.
"وأما رد الصحیفة وقوله:"أغنها عنا"فذلك لانه کان عنده نظیر منها،ولم یجهلها،لا أنه ردها ولیس عنده علم منها،ولانه قد کان أمر بها سعاته،فلایجوز علی عثمان غیر هذا"(۵)

---

[1]) عبس:۳۷)_
[2]) فتح الباری:۲۱۵/٦،وعمدة القاری:۳٤/۱۵)_
[3]) التغابن:٦)_
[4]) اعلام الحدیث:۱٤٤۳/۲_۱٤٤٤،وعمدة القاری:۳٤/۱۵،وفتح الباری:۲۱۵/٦)_
[5]) شرح ابن بطال:۲٦۷/۵،وعمدة القاری:۳٤/۱۵،وشرح القسطلانی:۲۰۱/۵)_

هم دا خبره د ابن عیینه رحمه الله نه هم بعضې شاګردانو نقل کړې ده.(۱)

وقال الكنكوهي رحمه الله: "قوله: "اغنها عنا" لانا انما نعمل بها، لاغير". وقال الكاندهلوی رحمه الله: "يعني عملنا موافق لهذه الصحيفة، فلاحاجة لنا اليها". لامع الدراری وتعليقاته: ۷/۲۹۱م_ حافظ ابن حجر رحمه الله دلته نور احتمالات هم ذکر کړې دی:

① کیدې شی چې حضرت عثمان رضي الله عنه دا مذکوره صحیفه ددې وجې نه رد کړې وی چې د هغوی په عاملینو باندې کوم الزام لګیدلې وو نو دا د هغوی په نزد هډو ثابت شوې نه وو.

② الزام خو ثابت شوې وو لیکن تدبیر ددې خبرې تقاضه کوله چې څۀ تاخیر سره کارروائی اوکړې شی.

③ حضرت علی رضي الله عنه چې کوم اعتراض کړې وو نو ممکنه ده چې د هغې تعلق مستحباتو سره وو او واجباتو سره نۀ وو، غالباً هم دا وجه وه چې حضرت علی رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه عذر قبول کړو او د هغوی په شان کښې ئې څۀ نامناسب خبره اونۀ کړه.(۲)

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې: دا خو ددې حضراتو رائې شوه یعنی د ابن عیینه، ابن بطال، داؤدی، عینی، ابن حجر عسقلانی، قسطلانی او د ګنګوهی رحمهم الله وغیره. لیکن شیخ الحدیث صاحب د دوی د رائې نه جدا یوه بله خبره ارشاد فرمائیلې ده هغه دا چې حضرت عثمان رضي الله عنه به د صدقاتو په سلسله کښې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په کتاب باندې عمل کوو ددې وجې نه هغوی د حضرت علی رضي الله عنه د صحیفې متعلق دا اوفرمائیل چې مونږ ته ددې ضرورت نشته. ددې اجمال تفصیل دادې چې د صدقاتو په سلسله کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه درې قسمه صحیفې منقول دی:

۱. صحیفه د ابوبکر، ۲. صحیفه د عمر او ۳. صحیفه د آل عمرو بن حزم رضي الله عنهم.(۳)

علامه زرقانی رحمه الله په شرح المواهب کښې فرمائی چې نبی علیه السلام د مختلفو احکاماتو متعلق څۀ صحیفې تیارې کړې وې. په هغې کښې یو کتاب الصدقات وو کوم چې د حضرت ابوبکرصدیق رضي الله عنه سره وو، دوی چې کله حضرت انس رضي الله عنه د بحرین والی جوړ کړو او هلته ئې واستولو نو د هغې یوه نسخه یې هم ورکړه.(۴) په هغې کښې دویمه صحیفه حضرت عمر رضي الله عنه

---

(۱) الجمع بين الصحيحين للحميدی: ۱/۱۶۶، رقم (۱۳۹)، افراد البخاری.....عن علی رضي الله عنه. وتاريخ مدينة دمشق: ۳۹/۲۶۶، ذكر من اسمه عثمان، وفتح الباری: ۶/۲۱۵)_

(۲) فتح الباری: ۶/۲۱۵)_

(۳) قال ابن العربی فی كتابه المسالک شرح مؤطا مالک "ثبت عن النبی صلی الله علیه وسلم فی الماشية ثلاث كتب: كتاب ابی بكر، وكتاب آل عمرو بن حزم، وكتاب عمربن الخطاب، وعليه عول مالک ..." انظر الاوجز: ۵/۶۵۲، وتعليقات لامع الدراری: ۷/۲۹۸)_

(۴) الحديث اخرجه البخاری فی صحيحه، كتاب الزكاة، باب العرض فی الزكاة، رقم (۱۴۴۸)، وباب لا يجمع بين متفرق.....رقم (۱۴۵۰) وباب ما كان من خليطين.......رقم (۱۴۵۱) وباب من بلغت...

[بقيه برصفحه آئنده...

سره وه (۱)ياد ساتئ دا هغه صحيفه نۀ ده كومه چې حضرت ابوبكر حضرت انس رضي الله عنهما ته وركړه، ددې دواړو كتابونو د الفاظو په خپل مينځ كښې كوم مغايرت او فرق دې نو د هغې نه هم دا معلوميږي چې دا دواړه يو صحيفه نۀ وه بلكه جدا جدا صحيفې دى.هر چه د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما روايت دې چې "نبى عليه السلام كتاب الصدقه تيار كړو ليكن د حكومت عاملينو ته ئې هغه صحيفه اونۀ ښودله او هغه ئې خپلې تورې سره اوتړله.تردې چې وفات شو،د دوى مبارک نه پس حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه د خلافت د مودې پورې په دې باندې عمل جارى اوساتلو،د هغوى نه پس حضرت عمر رضي الله عنه په خپل ژوند كښې په دې باندې عمل كوو"(۲)نو ددې روايت نه ددې دواړو صحيفو(صديقى او عمرى)يو كيدل لازم نۀ راځى چې دا دواړه يو قسم صحيفې وى(۳)

ليكن شيخ الحديث كاندهلوى رحمه الله زرقانى د كلام آخرى حصه رد كوى او فرمائى چې د صحيفې د ابوبكر او د عمر د دواړو صحيفو بعضې ځايونو كښې موجود اختلاف ددې خبرې نه مانع نۀ دې چې په دې باندې عمل ممكن نۀ وى.شايد حضرت عثمان رضي الله عنه د هغې مطابق عمل ددې وجې نه كوو چې د شيخينو عمل هم په دې باندې وو او دا د هغوى مشهور عادت دې چې هغوى به د شيخينو عمل ته ترجيح وركوله او د هغوى په رائې باندې به ئې چليدل خوښول(۴)

قوله: فأتيت بها عليا،فأخبرته،فقال: ضعها حيث أخذتها: نو ما هغه حضرت على رضي الله عنه ته واپس راوړله او تفصيل مې ورته بيان كړو نو هغوى اوفرمائيل چې دا صحيفه دې د كوم ځائې نه اخستلې وه نو هم هلته ئې كيده.

د حديث نه مستنبط يو فائده: امام ابن عيينه رحمه الله فرمائى چې ددې حديث نه دا فائده حاصله شوه چې اميرانو او واليانو ته نصيحت كول پكار دى،د هغوى لاندې كسانو كښې

...بقيه ازحاشيه گذشته] عنده صدقة......رقم (۱۴۵۳)، وباب زكاة الغنم،رقم (۱۴۵۴)،وباب لا تؤخذ فى الصدقة هرمة......رقم (۱۴۵۵)،وكتاب الشركة،باب ما كان من خليطين.....رقم (۲۴۸۷)،وكتاب فرض الخمس،باب ما ذكر من درع النبى صلى الله عليه وسلم ......رقم (۳۱۰۶)،وكتاب اللباس،باب هل يجعل نقش الخاتم.....؟رقم (۵۸۷۸)،وكتاب الحيل،باب فى الزكاة.....رقم (۶۹۵۵)،وابو داود فى سننه،كتاب الزكاة،باب فى زكاة،باب اذا اخذ المصدق سنا دون سن،رقم (۱۸۰۰))_

[1]) والحديث عند مالک فى المؤطا،كتاب الزكاة،باب صدقة الماشية،رقم (۲۳/۶۵۹)،وابى داود فى سننه،كتاب الزكاة،باب زكاة السائمة،رقم (۱۵۷۰)،والترمذى فى جامعه،كتاب الزكاة،باب ماجاء فى زكاة الابل والغنم،رقم (۶۲۱))_

[2]) اخرجه الترمذى،كتاب الزكاة،باب فى زكاة الابل والغنم،رقم (۶۲۱)،وابو داود،كتاب الزكاة،باب زكاة السائمة،رقم (۱۵۶۸_۱۵۶۹)،وابن ماجه،كتاب الزكاة،باب صدقة الابل،رقم (۱۷۹۸))_

[3]) شرح المواهب تعليقات لامع الدرارى:۲۹۸/۷)_

[4]) تعليقات لامع الدرارى:۲۹۸/۷)_

كه څۀ قسم فساد وى نو د هغوى په وړاندې ددې وضاحت كول پكار دى او د وخت امام ته هم د دوى په حقله د شكاياتو تحقيق او تفتيش كول پكار دى(١)

قَالَ الْحُمَيْدِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُوقَةَ قَالَ سَمِعْتُ مُنْذِرًا الثَّوْرِي عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ قَالَ أَرْسَلَنِي أَبِي، خُذْ هَذَا الْكِتَابَ فَاذْهَبْ بِهِ إِلَى عُثْمَانَ، فَإِنَّ فِيهِ أَمْرَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي الصَّدَقَةِ.

د مذكوره تعليق مقصد: امام حميدى د امام بخارى رحمه الله شيخ دې، امام بخارى په فقه او حديث دواړو كښې د دوى شاګردى كړې ده، د قتيبه بن سعد د روايت ذكر كولو نه پس دوى تعليقاً د امام حميدى روايت هم نقل كړې دې. ددې وجه او مقصد دادې چې د حميدى په روايت كښې د قتيبه د روايت په نسبت د سفيان بن عيينه د تحديث وضاحت كوى. دغه شان په دې كښې محمد بن سوقه هم د منذر بن يعلى نه د سماع وضاحت كوى(٢)

د مذكوره تعليق تخريج: د امام حميدى دا تعليق د دوى په تاليف "كتاب النوادر" كښې هم دې سند سره موصولاً موجود دې(٣)

د مذكوره صحيفې مضمون څۀ وو؟ د باب حديث شريف امام بخارى رحمه الله دوو طُرقو سره موصولاً او تعليقاً نقل كړې دې ليكن په دې كښې د مذكوره صحيفې مضمون ذكر نۀ دې چې په دې كښې څۀ ليكلې شوې وو؟ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې ماته ددې حديث په هيڅ يو طريق كښې دا خبره معلومه نۀ شوه چې په دې صحيفه كښې څۀ مضمون ليكلې شوې وو؟ البته امام خطابى رحمه الله په "غريب الحديث" كښې د عطيه عن ابن عمر رضي الله عنه د طريق نه يو حديث نقل كړې دې چې:

"بعث على إلى عثمان بصحيفة، فيها: لاتاخذوا الصدقة من الزخة، ولا من النخة" (٥)

يعنى: "حضرت على حضرت عثمان رضي الله عنه ته يوه صحيفه واستوله چې د هغې مضمون دا وو چې په زكوة كښې د چيلئ بچې او د اوښ بچې مۀ اخلئ". ددې حديث سند اګر چه ضعيف دې ليكن ددې مضمون احتمال كيدې شى(٦) والله اعلم بالصواب

---

(١) فتح البارى: ۶/۲۱۵)_

(٢) د امام حميدى رحمه الله حالات په كشف البارى، بدء الوحى (۱/۲۳۷) كښې تير شوې دى. او د نورو حضراتو راويانو د ترجمو نشاندهى په تير شوې سند كښې كړې شوې ده)_

(٣) فتح البارى: ۶/۲۱۵. وارشاد السارى: ۵/۲۰۱)_

(٤) فتح البارى: ۶/۲۱۵. وتغليق التعليق: ۳/۴۶۹)_

(٥) غريب الحديث: ۲/۱۷۶_۱۷۷. حديث ابن عمر رضي الله عنه. وتلخيص الحبير: ۲/۱۵۶. رقم (۸۲۰). كتاب الزكاة. باب زكاة النعم. الشرط الثالث: الحول. ولسان العرب: ۳/۲۱. مادة "زخخ". وفيه عثمان بن حنيف غير عثمان بن عفان)_

(٦) فتح البارى: ۶/۲۱۵. دا هم كيدې شى چې حضرت على رضي الله عنه كومه صحيفه ليږلې وه [بقيه بر صفحه آئنده

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حديث د دواړو طرقو په دې جمله کښې مطابقت موجود دې "فاخبره انها صدقة رسول الله صلى الله عليه وسلم" داسې چې دلته د صدقة رسول الله نه مراد هغه صحيفه ده په کومه کښې چې د صدقاتو احکامات وو، امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې يو جمله "وما استعمل الخلفاء بعده" هم ذکر کړې ده، دې جملې سره به ددې حديث مناسبت وی چې دا صحيفه وروستنی خليفه ګانو په خپل استعمال کښې اوساتله او د هغې په احکاماتو ئې عمل کوو. علامه عينی رحمه الله فرمائی:

"مطابقته للترجمة يمكن ان تؤخذ من قوله: "فاخبره انها صدقة رسول الله ﷺ، و اراد به الصحيفة التى كانت فيها أحكام الصدقات ويكون هذا مطابقاً لقوله فى الترجمة: وما استعمل الخلفاء بعده"[1]

ترجمة الباب سره متعلق يو بحث: امام بخاری رحمه الله چې کومه ترجمه ذکر کړه نو دا په نهه جزونو باندې مشتمله ده، يعنى درع، همسا، توره، پيالئ، ګوتمه، وما استعمل الخلفاء بعده من ذلك، شعر، نعل او آنية. او په ترجمه کښې چې کوم احاديث ذکر کړې شوې دی نو د هغې تعداد شپږ دې. په اولنی کښې د ګوتمې، په دويم کښې د نعل، په دريم کښې د کساء ملبد، په څلورم کښې د پيالئ، په پنځم کښې د تورې او په شپږم کښې د صحيفې ذکر دې. د پورته ذکر شوو شپږو احاديثو مناسبت ترجمة الباب سره څنګه دې نو ددې وضاحت مونږ وړاندې کړې دې. ليکن د څلورو څيزونو يعنى ذغره، همسا، ويختو او د لوښو مطابقت به ترجمة الباب سره څنګه وی، دا مذکور نهٔ دی نهٔ دې سره متعلق څهٔ حديث مصنف رحمه الله ذکر کړې دې. ددې دوه جوابونه دی:

① دې څيزونو سره متعلق حديثونه خو د هغوی په نظر کښې وو ليکن اتفاقاً هغوی په باب کښې ذکر نهٔ کړې شو.

② د مصنف رحمه الله يو عادت دا هم دې چې هغوی بعضې وخت په ترجمه کښې يو څيز ذکر کړی ليکن هغې سره متعلق څهٔ حديث ذکر نهٔ کړی، بلکه يو بل مقام کښې ورته اشاره اوکړی چې د اهل علم نه پټه نهٔ وی نو دلته هم دا معامله ده.

اوس تفصيل ته اوګورئ.

① ذغرې سره متعلق حديث حضرت مصنف رحمه الله په بيوع وغيره کښې ذکر کړې دې، حضرت عائشه صديقه رضى الله عنها فرمائی: "توفى رسول الله صلى الله عليه وسلم و درعه مرهونة عند يهودى"[2]

چې "د نبی عليه السلام وفات په وخت د هغوی يو ذغره يو يهودی سره د ګانړې (رهن) په طور کيخودلې شوې وه"

...بقيه ازحاشيه گذشته] د هغې مضمون د صديق او د عمر رضى الله عنهما د صحيفې په شان وو، چې هغوی سره د مخکښې نه موجود وو. کما مر عن شيخ الحديث رحمه الله آنفا)_

[1]) عمدة القاری: (۱۵/۳٤)_

[2]) انظر صحيح البخاری، کتاب الجهاد والسير، ما قيل فى درع النبى......رقم (۲۹۱۶))_

②همسا سره متعلق حديث مصنف رحمه الله په كتاب الحج كښې د ابن عباس رضي الله عنهما په روايت سره نقل كړې دې "طاف النبى صلى الله عليه وسلم فى حجة الوداع على بعير، يستلم الركن بمحجن" [1] دغه شان وړاندې په كتاب التفسير كښې ئې هم يو حديث د حضرت على رضي الله عنه په روايت سره ذكر كړې دې [2] چې په هغې كښې يو د مختصره (يعنى لختې، چوكې) ذكر راغلې دې [3]

③ويختو سره متعلق حديث هغه دې كوم چې په كتاب الطهارة كښې تير شو. ابن سيرين رحمه الله فرمائى "عندنا من شعر النبى صلى الله عليه وسلم، أصبناه من قبل أنس رضي الله عنه" [4]

④هرچه لوښى وو نو حافظ رحمه الله فرمائى چې د پيالئ نه پس ددې ذكر كول د عطف العام على الخاص د قبيل نه دې او په باب كښې هغوى صرف د پيالئ ذكر كړې دې او دا كافى دې. ځكه چې دې سره په نورو لوښو باندې هم دلالت كيږى [5] والله اعلم بالصواب

⑥ بَابُ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمُسَ لِنَوَائِبِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَالْمَسَاكِينِ.

وَإِيثَارِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَهْلَ الصُّفَّةِ وَالأَرَامِلَ حِينَ سَأَلَتْهُ فَاطِمَةُ وَشَكَتْ إِلَيْهِ الطَّحْنَ وَالرَّحَى أَنْ يُخْدِمَهَا مِنَ السَّبْيِ، فَوَكَلَهَا إِلَى اللَّهِ.

د ترجمة الباب نحوى تحليل او مفهوم: علامه عينى رحمه الله خو دا وئيلې دى "هذا باب فى بيان الدليل......" ددې مقصد دادې چې دلته مبتدا محذوف ده چې هغه هذا اسم اشاره ده. بيا د المساكين او د ايثار النبى عطف په نوائب باندې دې او اهل الصفة او الارامل د ايثار مصدر د مفعول به كيدو د وجې نه په حالت د نصب كښې دى، ددې نه علاوه حين .... ظرف دې د ايثار مصدر دپاره او جمله د "أن يخدمها" د مصدر په تاويل سره دويم مفعول دې د

---

[1]) صحيح البخارى، كتاب الحج، باب استلام الركن بالمحجن، رقم (١٦٠٧))_

[2]) صحيح البخارى، كتاب التفسير، باب قوله: (وكذب بالحسنى)، رقم (٤٩٤٨))_

[3]) قال العينى فى العمدة: (٣١/١٥): و اما عصاه فقد ذكروا انه كانت له مخصرة، تسمى العرجون، وهى كالقضيب، يستعملها الاشراف للتشاغل بها فى ايديهم، ويحكون بها ما بعد من البلدن عن اليد، وكان له قضيب من شوحط يسمى الممشوق، وكان له عسيب من جريد النخل")_

[4]) صحيح البخارى، كتاب الطهارة، باب الماء الذى يغسل به شعر الانسان، رقم (١٧٠))_

[5]) فتح البارى: ٢١٣/٦. وقال العينى فى العمدة (٣١/١٥):
واما آنيته فكثيرة، ذكرها اصحاب السير، منها: قدر من حجارة، يدعى المخضب، يتوضا فيه، ومخضب آخر من شبه، يكون فيه الحناء والكتم، يضع على راسه اذا وجد فيه حرا، وكان له مغسل من صفر، وكانت له ركوة، تسمى الصادرة، وكان له طست من نحاس، وقدح من زجاج، وكانت له جفنة عظيمة يطعم فيها الناس، يحملها اربعة رجال، تسمى الغداء...." وكذا انظر مجمع الزوائد: ٢٧٢/٥، كتاب الجهاد، باب آلات الحرب.....)_

سئلته فعل دپاره[1] خلاصه دا شوه چې هذا محذوف مبتدا ده او باقی عبارت خبر دې.
او علامه سندهی رحمه الله فرمائی چې الدلیل......مبتدا ده او حین سئلته دا جمله خبر دې.ددې دپاره به تقدیری عبارت راویستلې شی،یعنی ما فعله[2]باقی تفصیل د ما قبل په شان دې.ددې مطابق به عبارت داسې شی،الدلیل علی......ما فعله حین سئلته فاطمة......"او د ترجمة الباب د عبارت مفهوم به دا وی:
د خمس مصرف د نبی علیه السلام نوائب او مسکینان وغیره دی.ددې دلیل د نبی علیه السلام فعل دې چې کله حضرت فاطمې رضی الله عنها د کور د کار دپاره د خادم مطالبه اوکړه نو نبی علیه السلام هغې باندې اصحاب صفه ته ترجیح ورکړه او د هغې معامله ئې الله تعالی ته اوسپارله.
د ترجمة الباب لغوی تحقیق: په ترجمة الباب کښې د مذکوره بعضې الفاظو وضاحت لاندې ذکر کولې شی:

① **نوائب:** دا د نائبة جمع ده،"**وهی ما کانت تنوبه**"یعنی مختلف کارونه او حادثات کوم چې به نبی علیه السلام ته پیښیدل.

② **الارامل:** دا د أرمل جمع ده،هغې سړی ته وائی چې د هغهٔ ښځه نهٔ وی او أرملة هغې ښځې ته وئیلې شی چې د هغې خاوند نهٔ وی،دلته د أرامل نه دواړه مراد دی.هرکله چې فقیران وی[3]

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د خمس مصرف ښودلې دې او په دې سلسله کښې ئې د امام مالک رحمه الله مذهب اختیار کړې دې کوم چې ددې خبرې قائل دې چې په خمس کښې د وخت حاکم او امام ته اختیار دې چې خمس په خپله مرضئ باندې چرته او څومره چې غواړی نو خرچ کولې شی.د مسئلې تفصیل وړاندې راځی.
خمس به کومو خلقو ته ورکولې شی؟ د علماء اسلام په دې خبره کښې څهٔ اختلاف نشته چې غنیمت به پنځه حصې کولې شی،چې په هغې کښې به څلور حصې د مجاهدینو وی یعنی کوم خلق چې په غزوه کښې شریک وو.یو حصه چې هغې ته خمس وئیلې شی په دې کښې اختلاف دې چې ددې مستحق به کوم خلق وی او دا به کوم ځائې کښې خرچ کولې شی.د مذهبونو تفصیل لاندې ذکر کولې شی:

① احناف دا وائی چې خمس به درې حصې کولې شی،یوه حصه به د یتیمانانو وی،یوه حصه به د مسکینانو او یوه حصه به د مسافرو وی.البته په مسافرو کښې رشته دار هم داخل دی او په دې معامله کښې به دوی ته ترجیح ورکولې شی او په رشته دارو کښې چې کوم مالداران وی نو د هغوی به په دې کښې څهٔ حصه نهٔ وی.د وخت امام او حاکم به په دې

---

[1]) عمدة القاری:۳۵/۱۵)_
[2]) حاشیة السندی علی البخاری:۴۳۹/۱،وتعلیقات اللامع:۲۹۸/۷_۲۹۹)_
[3]) عمدة القاری:۳۵/۱۵،وشرح القسطلانی:۲۰۲/۵)_

تقسيم کښې خودمختار وی چې چاته ورکوی او چاته نهٔ ورکوی۔
په ذوی القربی کښې د قرابت نه مراد قرابت د رسول ﷺ دې، یعنی د نبی کریم ﷺ رشته دار وغیره دا د خلفاء راشدینو مذهب هم دې[1]
④شوافع او حنابله دا وائی چې خمس به پنځه حصې کړې شی او په دې خلقو باندې به تقسیم کړې شی، یتیمان، مسکینان، مسافر، رشته دار او نبی علیه السلام اوس چونکه نبی علیه السلام وفات شوې دې نو دهغوی دا حصه به د مسلمانانو په کارونو او د اسلحې وغیره په اخستلو باندې خرچ کولې شی. بیا ددې حضراتو په نزد په رشته دارو کښې د فقیرانو څهٔ تخصیص نشته، په رشته دارو کښې به مالداران هم ددې حصې مستحق وی[2] ابن قدامه فرمائی چې هم دا مذهب د عطاء، مجاهد، شعبی، نخعی، قتاده او د ابن جریج رحمهم الله وغیره هم دې[3].
③د مالکیه په نزد د خمس، جزیه، فئ، عشر او د خراج وغیره ذدې ټولو محل بیت المال دې، د وخت امام به د خپلې رائې مطابق دا د مسلمانانو په مصلحتونو باندې خرچ کوی لیکن په دې کښې به بنوهاشم یعنی د نبی علیه السلام خاندان ته ترجیح ورکولې شی او دوی ته به ددې نه ډیر مقدار کښې ورکړه کولې شی ځکه چې دوی د زکوة مال نهٔ شی اخستلې، بیا به دا مال د عامو مسلمانانو په خیربښیګړه کښې خرچ کولې شی لکه جماتونه، پُلونه او جنګونه وغیره[4]
ابن همام رحمه الله فرمائی: "فعند مالك الامر مفوض إلى رأى الامام، إن شاء قسم بينهم، وإن شاء أعطى بعضهم دون بعض، وإن شاء أعطى غيرهم، إن كان أمر غيرهم أهم من أمرهم"[5]
دا خو د ائمه اربعه د مذهبونو بیان وو، په دې مسئله کښې نور مذهبونه هم شته چې د هغې تعداد د حافظ ابن حجر رحمه الله د قول مطابق اووهٔ[6] دې او د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله

---

[1]) احکام القرآن للرازی:۳/۸۲،واعلاء السنن:۱۲/۲۱۰،والاوجز :/۹۲۸۲،والدر المختار:۳/۲۵۸، والهداية: ۴/۲۴۰، وفتح القدير لابن الهمام:۵/۲۴۳،وروح المعانى:۱۰/۲۸۰_۲۸۳ ،سورة الانفال
په دې مسئله کښې امام نسائی رحمه الله هم د احنافو ملګرې دې، هغوی په خپل سنن کښې د مختلفو روایتونو د نقل کولو نه پس دا کلمات ارشاد فرمائیلې دی:
"وسهم لذى القربى،وهم بنو هاشم،و بنو المطلب،بينهم الغنى منهم والفقير،وقد قيل:انه للفقير منهم دون الغنى،كليتامى وابن السبيل،وهو اشبه القولين بالصواب عندى،والله اعلم"
راجع السنن الصغرى:اول كتاب قسم الفئ،تحت رقم (۴۱۵۲)،والسنن الكبرى:۳/۴۸،كتاب الخمس،تفريق الخمس.....قبل رقم (۴۴۵۰))_
[2]) المغنى لابن قدامة:۶/۳۱۴،وكتاب الام:۲/۴/۱۴۷،قسم الفئ،سن تفريق القسم،رقم (۱۲۷۹۳))_
[3]) المغنى:۶/۳۱۴،كتاب الزكاة،باب قسمة الفئ والغنيمة والصدقة،رقم (۵۰۷۹)،الفصل الرابع)_
[4]) الشرح الكبير مع حاشية الدسوقى:۲/۵۰۱_۵۰۲،والاوجز:/۹۲۸۵،والمغنى:۶/۳۱۵)_
[5]) فتح القدير:۵/۲۴۳)_
[6]) فتح البارى:۶/۲۳۸)_

مطابق یو ولس(۱)دې. وړاندې به هغې کښې بعضو طرفته اشاره هم کیږي.

د مذهبونو ماخذ: په دې مسئله کښې آئمه کرام دا آیت کریمه(واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله خمسه وللرسول ولذی القربی والیتامی والمساکین وابن السبیل)(۲) د ماخذ په طور مني، هم دا آیت کریمه د مذهبونو د اختلاف اصل هم دې، ددې آیت کریمه په تفسیر کښې د ملت د مفسرینو او د فقهاء کرامو اختلاف دې چې د هغې تفصیل لاندې ذکر کولې شي.

په ایت کریمه کښې د لفظ "الله" معنی: اولنئ اختلافی مسئله داده چې دلته په آیت کریمه کښې د لفظ "الله" څۀ مطلب دې؟الله تعالی ته به د حصې ورکولو څۀ صورت وی؟په دې سلسله کښې اولنې قول د حضرت ابو العالیه رحمة الله علیه دې، هغه فرمائی چې خمس به شپږ حصې کړې شی ځکه چې په آیت کریمه کښې د خمس مصارف شپږ بیان کړې شوې دی، یعنی الله تعالی، رسول الله ﷺ، رشته دار، یتیمان، مسکینان اومسافر. او الله تعالی ته به سهم(د حصې ورکولوصورت داوی چې دهغې شپږمه حصه به دبیت الله(کعبه مبارکه)دپاره استعمالیږی(۳)

د بیضاوی د قول مطابق: دوی د آیت د ظاهر نه استدلال کړې دې(۴). دغه شان ابو العالیه رحمة الله علیه فرمائی چې د نبی علیه السلام په وړاندې به د غنیمت مال پیش کړې شو نو هغوی به پرې لاس راښکلو، څۀ چې به لاس کښې راغلل نو هغه به ئې د کعبې مبارکې دپاره خاص کړل. بیا به ئې باقی مال غنیمت په پنځو مصارفو کښې تقسیم کړو(۵).

او د اکثرو حضراتو رائې داده چې په آیت کریمه کښې لفظ د الله د کلام د افتتاح او د تبرک او تعظیم دپاره راغلې دې(۶). امام رازی رحمة الله علیه د ابو العالیه قول رد کولو سره فرمائی چې ددې هیڅ معنی نشته ځکه چې که دا خبره ثابته وه نو څلور واړه خلیفه ګان ذ نورو خلقو په مقابله کښې ددې زیات حقدار وو چې هغوی په دې باندې عمل کړې وو حالانکه دا خبره ثابته نۀ ده نو د ابو العالیه قول هم ثابت نۀ دې. دغه شان ددې هیڅ مطلب نشته چې حصه د بیت الله شریف الله تعالی سره خاص اووئیلې شی ځکه چې نور مذکوره حصه جات هم د الله تعالی د قرب حاصلولو دپاره خرچ کولې شی، معلومه دا شوه چې په آیت کریمه کښې (فان لله خمسه)دا حصه د بیت الله شریف سره خاص نۀ ده.

---

(۱) الاوجز:/۹۲۷۷_۲۸۲)_
(۲) الانفال:۴۱)_
(۳) الاوجز:/۹۲۷۷،وتفسیر مع حاشیة الشهاب الخفاجی:۴/۴۷۶،والتفسیر الکبیر:۱۵/۱۶۵_۱۶۶،واحکام القرآن:۳/۷۹)_
(۴) تفسیر البیضاوی مع الشهاب:۴/۴۷۶،والاوجز:/۹۲۷۷)_
(۵) احکام القرآن:۳/۷۹،والاوجز:/۹۲۷۸)_
(۶) احکام القرآن:۳/۷۹_۸۰،والاوجز:/۹۲۸۱،والتفسیر الکبیر:۱۵/۱۶۶،والمغنی :۶/۳۱۴_۳۱۵،وتفسیر البیضاوی:۴/۴۷۵،وبذلک جزم صاحب الهدایة:۴/۲۴۲،طبع مکتبة البشری، کراتشی،وشرح ابن بطال: ۵/۲۷۴)

اوس چې هركله د ابو العاليه دقول بطلان ثابت شو نو ددې دوه معنې او وجوهات كيدې شى
①اول دا چې دا لفظ د "الله" د كلام د افتتاح دپاره وى.لكه څنګه چې مونږ د مشرانو د يو جماعت(عطاء،شعبى او د قتاده)په حوالې سره وئيلې دى او مقصد زمونږ تعليم وى چې د الله تعالى په نوم سره تبرک حاصل كړې شى او ټول كارونه د الله تعالى د باعظمت نوم نه شروع كړې شى.
دويم ددې دا معنې هم كيدې شى چې خمس ټول په ټوله په هغه لارو كښې خرچ كړې شى كوم چې د الله تعالى د رضا او د هغهٔ د قرب حاصلولو سبب وى.ددې وجې نه ئې شروع كښې لفظ د"الله"راوړلو،بيا ئې هغه وجوهات او لارې اوښودلې چې هغه لارې دادى (وللرسول ولذى القربى.....)خلاصه دا شوه چې ابتداء كښې ئې د خمس حكم مجمل اوساتلو. بيا ئې دهغې تفصيل او وضاحت ذكر كړو(١)ليكن اشكال دا كيږى چې په دې صورت كښې ددې واو څهٔ معنى ده كوم چې د "لله ولرسوله" مينځ كښې واقع شوې دې؟
ددې په جواب كښې امام رازى رحمه الله فرمائى چې د لغت په رڼړا كښې ددې واو داخلول جائز دى ليكن ددې نه مراد الغاء ده مطلب دا چې ددې هيڅ اعتبار نشته.لكه څنګه چې د الله تعالى قول دې،(ولقد آتينا موسى وهارون الفرقان وضياء)(٢)په دې كښې واو ملغى او غير معتبر دې ځكه چې هم فرقان ضياء ده.دغه شان په قرآن كريم كښې دى:(فلما أسلما وتله للجبين)(٣) ددې معنى ده :(لما أسلما تله للجبين"،ځكه چې "فلما أسلما"د جواب تقاضه كوى او د هغې جواب"للجبين"دې(٤).
د سهم الرسول معنى او په دې كښې اختلاف:د پورتنى بحث نه دا خبره واضحه شوه چې په آيت كريمه كښې د لفظ"الجلالة"ذكر كولو څهٔ مقصد دې.ددې نه پس په دې ځان پوهه كړئ چې نبى عليه السلام ترخو حيات وو نو د خمس يو حصه ئې اخستله،ددې نه علاوه صفى(٥)وغيره باندې هم د نبى عليه السلام حق وو،په غنيمت كښې به هم نبى عليه السلام د يو عام لښكرى په شان حصه اخستله ليكن د نبى عليه السلام د وفات نه پس په دې حصه كښې د اسلافو اختلاف شو چې ددې څهٔ حكم دې؟په دې سلسله كښې د حنابله او د شافعيه مؤقف خو دادې چې دا حصه اوس هم باقى ده او كله چې خمس تقسيميږى نو دا حصه به هم جدا شمارلې شى البته اوس به ددې

---

(١) احكام القرآن للرازى:٣/٨٠)_
(٢) الانبياء:٤٨)_
(٣) الصافات:١٠٣)_
(٤) احكام القرآن:٣/٨٠_٨١)_
(٥) قال الموفق: .....الصفي،وهو شئ يختاره من المغنم قبل القسمة،كالجارية،والعبد،والثوب والسيف [illegible] بذل المجهود:١٣/٣١١)_

مصرف داوي چې دا به د مسلمانانو په مصلحتونو كښې خرچ كولې شي يعنى په دې باندې به اسلحه اخستلې كيږي او د سرحدونو حفاظت به پرې كولې شي وغيره،

امام شافعي رحمه الله فرمائي: "أختار أن يصنعه الامام في كل أمر حصن به الاسلام وأهله من سد ثغر، وإعداد كراع أو سلاح، أو اعطائه أهل البلاء في الاسلام نفلاً......"[1]

او د موالكو مسلك د خمس په حوالې سره اوس وړاندې تير شو چې هغوى د هيڅ تقسيم قائل نۀ دى او دا چې ټول په ټوله خمس امام ته حواله دې چې هغه دا د مسلمانانو په مصرفونو او مصلحتونو كښې خرچ كړي[2]،او احناف دا وائي چې د نبي عليه السلام حصه د هغوى د وفات نه پس ساقطه شوې ده ځكه چې دا حصه به نبي عليه السلام ته د يو خاص قسم صفت په بنياد باندې ملاويده، يعنى د رسالت د وجې نه، ددې تصور د نبي عليه السلام نه پس ممكن هم نۀ دې[3] امام جصاص رحمه الله فرمائي:

"سهم النبي صلى الله عليه وسلم إنما كان له ما دام حيا، فلما توفي سقط سهمه كما سقط الصفي بموته، فرجع سهمه إلى جملة الغنيمة كما رجع إليها، ولم يعد للنوائب"[4]

د رشته دارو حصه او په دې كښې اختلاف: په آيت كښې چې كوم دريم مصرف ذكر كړې شو نو دا د رشته دارانو دې، د دوى په حصه كښې هم اختلاف دې، امام ثوري رحمه الله فرمائي چې رسول الله عليه السلام سهم د خمس په پنځمه حصه كښې خمس دې. دا پنځه حصه او څۀ چې بچ شي نو دا به په هغه خلقو كښې تقسيميږي د كوم چې په آيت كريمه كښې ذكر دې يعنى رشته دار، يتيمان، مسكينان او مسافر.

د امام شافعي او امام احمد رحمهما الله مسلك وړاندې تير شو چې دوى د ذوى القربى د سهم او د حصې مستقل قائل دى، خواه دا خلق مالدار وي يا حاجت مند. او په دې ذوالقرابة كښې به تقسيم د للذكر مثل الانثيين د اصل مطابق وي او احناف دا وائي چې په خمس كښې د ذوالقربى مستقل څۀ حصه نشته، تقسيم به درې طبقاتو كښې كيږي، يتيمان، مسكينان او مسافر، كما مر قبل۔

امام مالك رحمه الله فرمائي چې د وخت حاكم به د خپلې رائې او اجتهاد مطابق د نبي عليه السلام رشته دارو ته د خمس نه وركړه كوي، كما مر قبل. البته د رشته دارانو په فقيرانو باندې ددې نه هم خرچ كولې شي ليكن ددې علت به فقيري وي، د نبي عليه السلام قرابت نۀ، دغه شان به دوى په دريو

---

[1]) المغنى:۶/۳۱۵،والام:۲/۱۴۷،رقم (۱۲۸۰۲)،والاوجز:/۹۲۸۴)_

[2]) الشرح الكبير للدردير:۲/۱۹۰،والاوجز:/۹۲۸۵)_

[3]) الدر المختار:۳/۲۵۹،والهداية:۴/۲۴۲،ومعالم السنن للخطابي:۲/۲۹۱،رقم (۷۷۶)،باب المن عن الاسير بغير فداء)_

[4]) احكام القرآن:۳/۸۱)_

واړو طبقاتو كښې داخل شي.(۱)
په خمس كښې د مستحق كيدو بنياد څۀ دې؟ د احنافو او شوافعو مينځ كښې د اختلاف وجه دا خبره ده چې هغوى د استحقاق وجه د نبى عليه السلام رشته دارى ښائى او وائى چې د نبى عليه السلام رشته دارى ددې استحقاق دپاره كافى ده او احناف وائى چې د استحقاق دپاره دوه څيزونه دى. د نبى عليه السلام رشته دارى او نصرت.ددې اجمال تفصيل دادې چې لفظ د "ذوى القربى" مجمل دې.د بيان ضرورت لرى.ښكاره خبره ده چې دا لفظ د نبى عليه السلام رشته دارئ سره خاص نۀ دې.د نورو خلقو رشته دارئ هم وى او دا هم ښكاره خبره ده چې دلته د ټولو خلقو رشته دارئ مراد نۀ دى.ددې وجې نه ددې لفظ وضاحت ضرورى دې.د سلف صالحينو په دې خبره كښې اتفاق دې چې په دې آيت كريمه كښې د قرابت نه مراد د نبى عليه السلام رشته دارى ده.اوس په دوى كښې بعضې حضرات هغه دى كوم چې دا وائى چې په دې رشته دارانو كښې د خمس حق لرونكى هغه كسان دى چې هغوى به د نبى عليه السلام نصرت هم كوو.ددې وجې نه په حصه كښې د مستحق جوړيدو دپاره دوه څيزونه بنياد اوګرځيدل.د نبى عليه السلام رشته دارى او نصرت كول او هغه رشته دار چې د نبى عليه السلام نصرت به ئې نه كوو يعنى وروستو پيدا شو يا ئې وروستو اسلام قبول كړو هغوى هم ددې مستحق وو ليكن ددې بنياد فقر وو چې په دوى كښې به څوک فقير او محتاج وو نو هغوى ته به ددې حصې نه څۀ وركړې كيدل.لكه څنګه چې به نورو عامو فقيرانو ته حصه وركولې شوه او د نبى عليه السلام رشته دار هم نۀ وو.
ددې واضح دليل د حضرت جبيربن مطعم رضي الله عنه حديث دې،فرمائى:

"لما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم سهم ذوى القربى بين بنى هاشم وبنى المطلب أتيته أنا وعثمان، فقلنا: يا رسول الله، هؤلاء بنوهاشم، لا ننكر فضلهم بمكانك الذى وضعك الله فيهم، أرأيت بنى المطلب أعطيتهم ومنعتنا، وإنما هم ونحن منك بمنزلة؟ فقال صلى الله عليه وسلم: إنهم لم يفارقونى فى جاهلية ولا إسلام؟ وإنما بنوهاشم وبنوالمطلب شئ واحد، وشبك بين أصابعه"(۲)

په دې حديث شريف كښې نبى عليه السلام د شعب ابى طالب د واقعې طرفته اشاره كړې ده چې په هغې كښې قريشو د نبى عليه السلام،او د دوى حمايتى او ملګرى قبيلو بنو هاشم او بنو عبدالمطلب سره بائيكاټ او مقاطعه كړې وه،هغه وخت پوره قريش د اسلام په مخالفت كښې يو طرفته وو او بنوهاشم او بنوعبدالمطلب د نبى عليه السلام په ملګرتيا كښې بل طرفته

---

۱) احكام القرآن:۸۱/۳،وحاشية الدسوقى:۵۰۲/۲،باب فى الجهاد.والاوجز:۹۲۸۵/،والام:۱۴۷/۴/۲،رقم (۱۲۷۹۳)،المغنى:۹۳۱۴/،والهداية:۲۴۰_۲۴۲)_

۲) الحديث،اخرجه البيهقى:۵۵۴/۶_۵۵۵،كتاب قسم الفئ.....باب سهم ذى القربى،رقم (۱۲۹۵۱_۱۲۹۵۵)، وابن ابى شيبة:۱۳۰/۱۸،كتاب السير،باب سهم ذوى القربى......رقم (۳۴۱۳۳)،وكتاب المغازى،باب غزوة خيبر،رقم (۳۸۰۳۰) دغه شان اوګورئ وړاندې باب(۱۷)،ومن الدليل على ان الخمس للامام،وانه يعطى......ك د حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه د حديث تخريج)_

وو دا حدیث په دوو وجوهاتو سره په دې خبره باندې دلالت کوی چې په خمس کښې د حقدار جوړیدو دپاره صرف رشته داری کافی نۀ ده اوله وجه خو دا ده چې بنو عبد شمس او بنو مطلب دواړه د نبی علیه السلام په رشته داریٔ کښې برابر دی لیکن نبی علیه السلام بنو المطلب ته خو په خمس کښې ورکړه او بنو عبد شمس ته ئې څۀ ورنۀ کړل، که استحقاق د قرابت د وجې نه وو نو نبی علیه السلام به په دواړو کښې برابروالې کړې وو.

دویمه وجه داده چې په آیت کریمه کښې ذکر شوې لفظ د ذوی القربی کښې چې کوم احتمال وو نودا دنبی علیه السلام فعل سره مجمل پاتې نۀ شو بلکه ددې وضاحت اوشو اودنبی علیه السلام کارچې چرته دبیان اجمال دپاره راشی نودا په وجوب باندې دلالت کوی. کما تقرر فی الاصول[1] چې هرکله نبی علیه السلام دا بیان اوکړو چې قرابت د نصرت سره سره نو دا معلومه شوه چې هم دا د الله تعالی مراد هم دې. په دوی کښې هغه خلق چې د نبی علیه السلام نصرت سره موصوف نۀ دی که هغوی په دې خمس کښې اخلی نو د فقر او احتیاج په بنیاد باندې به اخلی، داسې نۀ چې د نبی علیه السلام د رشته داریٔ د وجې نه اخلی[2]

د خلفاء راشدینو اجماع: ددې نه علاوه د څلورو واړو خلیفه ګانو هم په دې باندې اجماع ده چې په خمس کښې د حقدار جوړیدو دپاره سبب او وجه فقر دې، دلیلونه لاندې ذکر کولې شی.

① محمد بن اسحاق وائی چې ما د محمد بن علی رحمه الله نه تپوس اوکړو چې کله حضرت علی رضی الله عنه خلیفه جوړ شو نو هغوی د رشته دارو د حصې سره څۀ اوکړل؟ محمد بن علی رحمه الله اوفرمائیل چې په دې مسئله کښې هغوی هغه طریقه اختیار کړه کومه طریقه چې د حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما وه او هغوی دا خبره ناخوښه کړه چې په ما باندې د شیخینو د رائې نه خلاف د چلیدو الزام راشی[3]

امام ابوبکررازی رحمه الله فرمائی چې که د حضرت علی رضی الله عنه رائې هم هغه نۀ وه کومه چې د حضرات شیخینو رضی الله عنهما وه نو حضرت علی رضی الله عنه به د هغې مطابق فیصله نۀ کوله، ځکه چې بل طرفته په نورو څو مسئلو کښې حضرت علی د حضراتو شیخینو سره اختلاف کړې دې، مثلاً د نیکۀ میراث، ځکه چې په دې مسئله کښې د دوی شیخینو حضراتو سره اختلاف دې. اوس دا خبره پوره شوه چې د حضرت علی او د حضراتو شیخینو رضی الله عنهم رائې په دې مسئله کښې یو ده چې د رشته دارانو د حصې حقداران به فقیران وی او چې هرکله د څلورو واړو خلیفه ګانو (د حضرت عثمان رضی الله عنه عمل هم په دې مسئله کښې د شیخینو موافق وو لکه څنګه چې وړاندې حدیث راځی) په دې مسئله کښې اجماع اوشوه نو ددې مسئلې حجیت د دوی په دې اجماع سره ثابت شو، ځکه چې د نبی علیه السلام ارشاد دې،

---

[1]) احکام القرآن :۳/ ۸۲)_

[2]) پورته حواله وشرح معانی الآثار:۲/ ۱۵۳،والهدایة:٤/ ۲٤۰_۲٤۲)_

[3]) احکام القرآن:۳/ ۸۲،وشرح معانی الآثار:۲/ ۱۵۲،والسنن الکبری للبیهقی:٦/ ۵۵۷_۵۵۸،کتاب قسم الفئ والغنیمة،باب سهم ذی القربی من الخمس،رقم (۱۲۹٦۰))_

"عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين من بعدي"[1]

② حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د نجدة الحروري د رشته دارئ د حصې متعلق د سوال په جواب کښې فرمائيلي وو:

"كنا نرى أنه لنا، فدعانا عمر إلى أن تزوج منه أيمنا، ونقضي منه عن مغرمنا، فأبينا ان لايسلمه لنا، وأبي ذلك علينا قومنا"[2]

يعنى "زمونږ دا خيال وو چې دا زمونږ حصه ده ليکن حضرت عمر رضي الله عنه مونږ دې خبرې طرفته راغوښتلو چې مونږ ددې په ذريعې سره د خپلو کنډو رنډو ودونه اوکړو او په مونږ کښې چې څوک قرضدار وى، د هغوى قرض ادا کړو البته مونږ په دې باندې اصرار اوکړو چې دا دې مونږ ته راکړې شى (څۀ قسم قيددې په کښې نۀ لګولې کيږى) ليکن په دې باندې زمونږ قوم (خلفاء راشدينو او نور صحابه کرام رضي الله عنهم) راضى نۀ شو"

په دې روايت کښې ابن عباس رضي الله عنهما په خپله اقرار کوى چې زمونږ د قوم يعنى د صحابه کرامو رضي الله عنهم خيال هم دا وو چې په دې کښې زمونږ د فقيرانو حصه خو شته ليکن د مالدارانو نشته. دغه شان د هغوى دا فرمائيل چې "كنا نرى أنه لنا" ددې خبرې دليل دې چې دا صرف د هغوى رائې وه، چې په سنتو او د صحابه کرامو رضي الله عنهم په موجودګئ کښې ددې هيڅ حيثيت نشته. صرف يو رائې ده[3]

③ حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه فرمائى: "وكان أبوبكر يقسم الخمس نحو قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم، غير أنه لم يكن يعطي قربى رسول الله صلى الله عليه وسلم ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يعطيهم، قال: فكان عمر بن الخطاب يعطيهم منه، وعثمان بعده"[4]

يعنى "د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه د خمس تقسيمولو طريقه هم هغه وه کومه طريقه چې د نبى عليه السلام وه، البته هغوى به د نبى عليه السلام رشته دارانو ته دومره نۀ ورکوله، څومره قدرې چې به دوى په خپله ورکوله، بيا وروستو حضرت عمر او حضرت عثمان به رضي الله عنهما هغوى ته په دې کښې حصه ورکوله".

په دې حديث شريف کښې وضاحت دې چې اولنى خليفه به رشته دارانو ته حصه نۀ ورکوله ليکن حضرت عمر او حضرت عثمان رضي الله عنهما ورکوله، ددې وجه هم تيرو شوو احاديثو کښې

---

[1]) الحديث، اخرجه ابو داود، كتاب السنة، باب فى لزوم السنة، رقم (٤٦٠٧)، واحمد فى مسنده، مسند العرباض بن سارية، رقم (١٧٢٧٥)، وجامع المسانيد والسنن، مسند العرباض......رقم (٦٤٧٣))_

[2]) مسند الامام احمد، مسند عبدالله بن عباس، رضي الله عنهما رقم (٢٨١٢) و(٢٩٤٣)، وسنن النسائى، اول كتاب قسم الفئ، رقم (٤١٣٨_٤١٣٩)، والمعجم الكبير للطبرانى: ٣٣٦/١٠، يزيد بن هرمز عن ابن عباس، رقم (١٠٨٣٢)

[3]) احكام القرآن للرازى: ٨٣/٣)_

[4]) سنن ابى داود، كتاب الخراج......باب فى بيان مواضع قسم الخمس، رقم (٢٩٧٨_٢٩٧٩))_

تيره شوه چې ددې بنياد فقر او احتياج وو،داسې نۀ چې د استحقاق په بنياد باندې ئې ورکولې[1] بيا پورته د حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه په حديث کښې چې د حضرت عمر رضي الله عنه متعلق دا اووئيلې شو چې هغوی به حصه ورکوله نو ددې دا مطلب نۀ دې چې هغوی به ټوله پوره حصه د رشته دارئ هغوی ته حواله کوله بلکه ددې مطلب دا دې چې د نورو حصو نه به ئې د هغوی د حاجت مطابق ورکوله،ددې دليل هم هغه نجدة الحروری ليکلې شوې دې،د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما خط دې،په بعضې طرقو کښې د هغې الفاظ دادی:

"وقد كان عمر عرض علينا من ذلك عرضا، رأيناه دون حقنا، فرددناه عليه، وأبينا أن نقبله"[2]

په دې حديث شريف کښې حضرت سهارنپوری رحمه الله فرمائی:

"ولعل هذا مبنى على أن عمر رآهم مصارف، وظن ابن عباس أنهم أهل استحقاق فيه، أفترى ينقص حقهم أولاً، ثم إذا نقص فردوه؟ أفيظن به أنه يحرمهم منه أصلاً؟ فلم يكن إلا أنه رآهم مصارف، ورأى استغنائهم عنه، فلم يرد عليهم ثانياً"[3]

يعنی "شايد ددې وجه دا وه چې د حضرت عمر رضي الله عنه په رائې کښې رشته دار مصرف وو او د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په خيال کښې دا حضرات ددې مستحق وو يعنی دوی ته ورکول ضروری وو.ورنه آيا تاسو دا خيال کوئ چې حضرت عمر رضي الله عنه اول خو د دوی په حق کښې کمې کړې وو او د کمی نه پس چې کله دوی واپس کړل نو آيا دا ګمان د هغوی باره کښې صحيح کيدې شی چې هغوی به دوی لره ددې نه بالکل محروم اوساتی؟ددې وجه هم دا وه چې هغوی دوی مصرف ګڼړل،چې کله هغوی د دوی استغناء اوکتله نو دوباره ئې ورته پيشکش اونۀ کړو".

په مصرف او استحقاق کښې فرق: د حضرت سهارنپوری رحمه الله د پورتنی عبارت نه د مصرف او د استحقاق مينځ کښې فرق هم واضح شو،د مصرف مطلب دادې چې خمس په آيت کريمه کښې مذکوره کسانو کښې خرچ کړې شی نو دا خرچ به په صحيح محل کښې استعمال شی،چې چاته ورکړې شی او چاته ورنۀ کړې شی نو په دې کښې د اعتراض څۀ خبره نشته او د استحقاق مطلب دادې چې په دې مذکوره کسانو کښې دا فلانې متعين کول او په دۀ باندې خرچ کول ضروری دی.

دا هم د ائمه اربعه مينځ کښې يو بنيادی اختلاف دې چې په قرآن کريم کښې د کومو خلقو ذکر دې نو دا مصرف دی يا مستحق دی؟امام شافعی او احمد رحمهما الله د مستحق کيدو قائل دی اوداوائی چې دې ټولو ته رسول او ورکول ضروری دی،امام مالک او امام ابوحنيفه

---

[1]) تکملة فتح الملهم:۳/۲۵۵_۲۵۶)_

[2]) سنن ابی داود،کتاب الخراج......باب فی بيان مواضع......رقم (۲۹۸۲))_

[3]) بذل المجهود:۱۰/۱۷۱،کتاب الخراج.........د احنافو د نورو دليلونو دپاره اوګورئ،تکملة فتح الملهم: ۳/۲۵۴_۲۵۸،واحکام القرآن للجصاص:۳/۸۳،واعلاء السنن:۱۲/۲۰۹_۲۵۱،باب اربعة اخماس الغنيمة.....)

رحمة الله علیهما د مصرف کیدو قائل دی او استحقاق نهٔ منی۔

د بحث خلاصه: ددې ټول تفصیلی بحث نه دا لاندینۍ خبرې ثابت شوې:

①اوس به خمس درې حصې کیږی چې په یتیمانو، مسکینانو او مسافرو کښې به تقسیمولې شی۔

②د استحقاق دپاره علت فقر او احتیاج دې، ددې وجې نه په دې باندې تقریباً ټول متفق دی چې په آیت کریمه کښې د یتیم نه مراد هغه یتیم دې چې د هغهٔ مورث ددې یتیم دپاره هیڅ هم پریخودلې نهٔ وی، محتاج او ضرورت مند وی، د مالدار او غنی کیدو په صورت کښې به دې یتیم ته هم نهٔ ملاویږی.[1]

③په دې باندې د خلفاء راشدینو اجماع هم ده۔

یو سوال او د هغې جواب: دلته د احنافو په مسلک باندې دا اشکال پیدا کیږی چې که د رشته دارانو فقیران د خمس مستحق دی او مالداران نهٔ دی نو د دوی د جدا ذکر کولو څهٔ ضرورت وو؟ حالانکه دوی ددې فقیریٔ د علت د وجې نه په مسکینانو کښې داخل دی؟

ددې یو جواب خو دا دې چې څنګه یتیمان او مسافر خاص طور سره ذکر کړې شو نو دغه شان د رشته دارو هم تخصیص شوې دې ورنه یتیمان او مسافر به هم ددې حصې مستحق په هغه وخت کښې وی چې کله دوی فقیران وی۔

دویم جواب دادې چې په قرآن کریم کښې د الله تعالی ارشاددې: "إنما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين......"[2] چې د صدقاتو مستحق خو فقیران او مسکینان......وغیره دی او د نبی علیه السلام ارشاددې، "إن الصدقة لاتحل لنا......"[3] ددې نه دا معلومه شوه چې صدقات د نبی علیه السلام د آل دپاره حلال نهٔ دی. که د خمس په مستحقینو کښې د دوی نوم نهٔ وو نو چا هم دا وئیلې شو چې په خمس کښې هم رشته دارو ته ورکول جائز نهٔ دی څنګه چې ورته صدقات ورکول جائز نهٔ دی نو ددې وهم د وجې نه الله تعالی مونږ ته ددې د ښودلو دپاره ددې تذکره هم اوفرمائیله چې د خمس په معامله کښې د دوی مسئله د صدقاتو د مسئلې نه جدا او مختلفه ده، په خمس کښې د دوی دپاره اخستل جائز دی[4] والله اعلم

یو اشکال او د هغې جوابونه: نبی علیه السلام خپل ترهٔ حضرت عباس بن عبد المطلب رضی الله عنه ته هم د

---

[1]) احکام القرآن:۳/۸۳،و۸۵،وفتح القدیر:۵/۲۴۳)_

[2]) التوبة:۶۰)_

[3]) و تمامه وان موالی القوم من انفسهم". اللفظ للترمذی،من روایة ابی رافع مولی رسول الله صلی الله علیه وسلم ،کتاب الزکاة،باب ما جاء فی کراهیة الصدقة......(۶۵۷)،وکذا انظر سنن ابی داود،کتاب الزکاة،باب الصدقة علی بنی هاشم،رقم (۱۶۵۰)،والنسائی،کتاب الزکاة،باب مولی القوم منهم،رقم (۲۶۱۳)،والمصنف لابن ابی شیبة:۷/۵۰،کتاب الزکاة،من قال:لاتحل الصدقة علی بنی هاشم،رقم (۱۰۸۱۰))_

[4]) احکام القرآن:۳/۸۳،و۸۶)_

خمس د مال نه ورکړې وو حالانکه هغه مالدار وو[1] ددې نه خو هم دا ثابته شوه چې په دې کښې د مالدارو او فقیرانو دواړو رشته دارانو حصه ده.
ددې اعتراض دوه جوابونه دی:
①دوی ته چې نبی ﷺ څۀ ورکړل نو ددې وجه رشته داری او نصرت دواړه وو، دا علت دوی په خپله هم بیان کړې دې چې "إنهم لم يفارقوني في جاهلية ولا إسلام" نو په دې کښې مالدار او فقیر دواړه برابر دی، په دې کښې هیڅ اختلاف نشته. اختلاف خو د نبی ﷺ د وفات نه پس دې ځکه چې اوس نصرت باقی پاتې شوې نۀ دې.
②دا خو هم ممکنه ده چې دغه مال نبی ﷺ حضرت عباس رضي الله عنه ته ددې دپاره ورکړې وی چې هغوی دا د بنوهاشم په فقیرانو کښې تقسیم کړی، یعنی د خپل ذات دپاره ئې نۀ وو ورکړې.[2] والله اعلم

د ذوی القربی نه کوم خلق مراد دی؟ د امت د عالمانو په ذوی القربی کښې هم اختلاف دې چې ددې نه څوک مراد دی؟ په دې کښې علامه قرطبی رحمه الله درې قولونه ذکر کړې دی.
①ددې نه مراد د قریشو ټوله قبیله ده، دا د بعضې اسلافو قول دې، د دوی دلیل دادې چې نبی ﷺ د بعثت په ابتداء کښې کله د صفا غر ته اوختلو نو دا آواز ئې اوکړو "يابني فلان، يابني عبد مناف، يابني عبد المطلب، يابني كعب بن مرة، يابني عبد شمس، أنقذوا أنفسكم من النار...."[3]
②ددې نه مراد بنو هاشم او بنو عبد مناف دی، ددې وینا ویونکې حضرت امام شافعی، احمد، ابوثور، مجاهد، قتاده، ابن جریج او مسلم بن خالد رحمهم الله دی. دلیل وړاندې تیر شوې دې چې "إنهم لم يفارقوني في جاهلية......"[4]
③ددې نه صرف بنوهاشم مراد دی، دا قول د مجاهد (في رواية) د حضرت عمر بن عبد العزیز

---

[1]) احکام القرآن: ۸٤/۳، وفتح القدیر: ۲٤۵/۵، په روایتونو کښې راغلې دی چې د حضرت عباس رضي الله عنه شل غلامان وو چې هغوی به تجارت کولو او دوی ته به ئې ورکولو. دغه شان نبی ﷺ یوځل د دوی نه د دوو کالو وړاندې زکوٰة وصول کړې وو. دا هم د مالدارئ او د فراخئ دلیل دې اوګورئ شرح معانی الآثار: ۱۸٤/۲، کتاب وجوه الفئ وخمس الغنائم، دغه شان اوګورئ المستدرک للحاکم: ۳٦٦/۳، ذکر اسلام العباس، رقم (۵٤۰۹)، وسنن البیهقی الکبری: ۵۲٤/٦، کتاب قسم الفئ......باب مفاداة الرجل منهم بالمال، رقم (۱۲۸٤۹)، والمعجم الکبیر للطبرانی: ۱۷۱/۱۱، عطاء عن عباس، رقم (۱۱۳۹۸)، ومجمع الزوائد: ۲۸/۷، سورة الانفال، والطبقات الکبری لابن سعد: ۱۵/٤، الطبقة الثانیة من المهاجرین......رقم (ودلائل النبوة: ۱٤۳/۳، غزوة بدر المعظمی، باب ما فعل رسول الله ﷺ بالغنائم......وفتح الباری: ۳۱۲/۸، کتاب التفسیر، رقم (٤۳۸٦)، وعمدة القاری: ۹۷/۱۳، کتاب العتق، باب اذا اسراخو الرجل اوعمه هل یفادی.....؟)_
[2]) احکام القرآن: ۸٤/۳)_
[3]) الحدیث اخرجه مسلم، کتاب الایمان، من روایة ابی هریرة باختصار، رقم (۵۰۱))_
[4]) سبق تخریجه آنفا)

زيد بن ارقم او د على بن الحسين(امام زين العابدين)دي، دغه شان امام مالک،ثورى او اوزاعى رحمهم الله هم ددې قائل دى.[1]

هم دا دريم قول د احنافو هم دې او د بنوهاشم نه مراد آل د على،آل د عباس،آل د جعفر،آل د عقيل او اولاد د حارث بن عبدالمطلب دى.[2]

پورته ذکرشوې درې واړه طبقات د نبى عليه السلام د رشته دارئ حامل دى،ځکه چې کله آيت کريمه "وانذر عشيرتك الاقربين"[3] نازل شو نو نبى عليه السلام دا ټول د صفا په غر باندې جمع کړل او دوى ټولو ته ئې دعوت ورکړې وو،ددې نه دا ثابته شوه چې د رشته دارئ وصف دې ټولو ته شامل دې.

ذوى القربى سره متعلق احکامات: اوس ذوى القربى سره متعلق درې احکامات دى:

① د خمس د حصې استحقاق، **بقوله تعالى(ولله رسول ولذى القربى)**[4] او د ذى القربى نه مراد د دوى فقيران دى. **کما مرقبل.**

② په دوى باندې صدقات حرام دى او په چا باندې چې صدقات حرام دى نو هغه آل د على، آل د حضرت عباس،آل د حضرت جعفر،آل د حضرت عقيل او اولاد د حارث بن عبدالمطلب رضي الله عنهم دې،هم دا خلق اهل بيت دى،په دې حکم کښې بنو المطلب داخل نۀ دى ځکه چې دوى په اهل بيت کښې نۀ دى.که دوى په اهل بيت کښې وې نو بنو اميه به هم په اهل بيت کښې وو چونکه د بنو اميه نسبى تعلق نبى عليه السلام سره هم هغه دې کوم چې ورسره د بنو المطلب دې او د امت د عالمانو په دې باره کښې هيڅ اختلاف نشته چې بنو اميه په اهل بيت کښې داخل نۀ دى،ددې وجې نه به په اهل بيت کښې بنو المطلب هم داخل نۀ وى.

③ د الله تعالى خپل نبى کريم صلى الله عليه وسلم ته خاص طور سره دا حکم ورکول چې هغوى خپل نزدې رشته دار د الله تعالى د عذاب نه اوويروى،دا انداز د قريشو ټولو شاخونو او قبيلو ته شامل دې چې کله دا آيت کريمه(وانذر عشيرتك الاقربين)نازل شو نو نبى عليه السلام ټولو ته خطاب کولو سره د ويرولو فريضه پوره کړه. **کما ورد به الاثر**[5] او نزدې رشته دارو لره خاص طور سره

---

[1]) الجامع لاحکام القرآن:١٢/٨،وفتح البارى:٦/٢٤٥_٢٤٦)_

[2]) احکام القرآن للرازى:٣/٨٤_٨٥)_

[3]) الشعراء:٢١٤)_

[4]) الانفال:٤١)_

[5]) روى مسلم بسنده عن ابى هريرة رضي الله عنه قال:لما نزلت هذه الآية:(وانذر عشيرتک الاقربين)دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم قريشا،فاجتمعوا،فعم وخص،فقال:يا بنى کعب بن لؤى،انقذوا انفسکم من النار،يابنى مرة بن کعب،انقذوا......يابنى عبد شمس،انقذوا......يابنى عبد مناف انقذوا......يابنى هاشم،انقذوا.....يابنى عبد المطلب: انقذوا.....يا فاطمة،انقذى نفسک من النار،فانى لا املک لکم من الله شيئا،غير ان لکم رحما،سابلها ببلالها".انظر صحيحه،کتاب الايمان،باب فى قوله تعالى:(وانذر عشيرتک.....)رقم (٥٠١))_

ویرول،نو ددې یوه وجه خو دا وه چې د دین د دعوت په سلسله کښې دا کار ډیر زیات غوره او ښۀ دې دویم دا چې د دعوت الی الله په معامله کښې دا بهترین صورت وو چې رشته دارو سره بې ځایه طرفداری اونۀ کړې شي.دا ځکه چې کله خلقو ته دا معلومه شي چې نبی علیه السلام د خپلو نزدې رشته دارو او خاندان په باره کښې هم دا برداشت نه کړه چې هغوی د غیرالله عبادت اوکړی او هغوی ئې هم د الله تعالی د عذاب نه اوویرول.د غیرالله د عبادت نه ئې منع کړل نو نبی علیه السلام زیات حقدار دی چې نور خلق هم د الله تعالی نه اوویروی او د غیرالله د عبادت نه ئې منع کړی ځکه چې که په دې معامله کښې مداهنت او طرفداری جائز وه نو د نبی علیه السلام نزدې رشته دار ددې زیات حقدار وو او چې په دې باره کښې ورته څۀ اونۀ وئیلې شي لیکن ددې برعکس نبی علیه السلام هغوی ته د نورو خلقو په مقابله کښې زیات دعوت ورکړو او په هغوی ئې زیاته توجه اوساتله[۱] والله اعلم بالصواب

ددې نه پس د باب حدیث شریف ته اوګورئ.

۲۹۴۵:[۲] حَدَّثَنَا بَدَلُ بْنُ الْمُحَبَّرِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى حَدَّثَنَا عَلِيٌّ أَنَّ فَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلاَمُ - اشْتَكَتْ مَا تَلْقَى مِنَ الرَّحَى مِمَّا تَطْحَنُ، فَبَلَغَهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم أُتِيَ بِسَبْيٍ، فَأَتَتْهُ تَسْأَلُهُ خَادِمًا فَلَمْ تُوَافِقْهُ، فَذَكَرَتْ لِعَائِشَةَ، فَجَاءَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَذَكَرَتْ ذَلِكَ عَائِشَةُ لَهُ، فَأَتَانَا وَقَدْ دَخَلْنَا مَضَاجِعَنَا، فَذَهَبْنَا لِنَقُومَ فَقَالَ «عَلَى مَكَانِكُمَا» حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي فَقَالَ «أَلاَ أَدُلُّكُمَا عَلَى خَيْرٍ مِمَّا سَأَلْتُمَاهُ، إِذَا أَخَذْتُمَا مَضَاجِعَكُمَا فَكَبِّرَا اللَّهَ أَرْبَعًا وَثَلاَثِينَ، وَاحْمَدَا ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ، وَسَبِّحَا ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ، فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمَا مِمَّا سَأَلْتُمَاهُ».

[۳۵۰۲، ۵۰۴۶، ۵۰۴۷، ۵۹۵۹]

رجال الحدیث

① **بدل بن المحبر**:دا بدل بن المحبر.بتشدید الباء رحمه الله دې[۳]

② **شعبه**:دا د حدیثو مشهور امام شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمه الله دې.د دوی حالات په

---

[۱]) احکام القرآن للرازی:۳/۸۵)_

[۲]) قوله: علی":الحدیث اخرجه البخاری ایضا،کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم ،باب مناقب علی......رقم (۳۷۰۵)، وکتاب النفقات،باب عمل المراة فی بیت زوجها،رقم (۵۳٦۱)،وباب خادم المراة،رقم (۵۳٦۲)، وکتاب الدعوات،باب التکبیر والتسبیح......رقم (٦۳۱۸)،ومسلم،کتاب الذکر والدعاء،باب التسبیح اول النهار......رقم (٦۹۱۵_٦۹۱۷)،والترمذی،کتاب الدعوات،باب ما جاء فی التسبیح والتکبیر.......رقم (۳۴۰۵)، وابو داود،کتاب الخراج......باب بیان مواضع قسم الخمس،رقم (۲۹۸۸_۲۹۸۹)،وکتاب الادب، باب التسبیح عند النوم،رقم (۵۰٦۲_۵۰٦۳))_

[۳]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان،باب استواء الظهر فی الرکوع)_

كتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" كښې راغلې دى[1]

④**الحكم**: دا الحكم بن عتيبه رحمه الله دې. د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب السمر فى العلم" كښې تيره شوې ده[2]

④**ابن ابى ليلى**: دا مشهور محدث عبدالرحمن بن ابى ليلى رحمه الله دې[3]

⑤**على**: د څلورم خليفه حضرت على بن ابى طالب رضى الله عنه حالات په كتاب العلم، "باب كتابة العلم" كښې تير شوې دى[4]

⑥**فاطمه**: دا فاطمه رضى الله عنها د نبى كريم عليه السلام لورمباركه ده[5]

د باب د حديث شريف ترجمه: عبدالرحمن بن ابى ليلى وائى چې حضرت على رضى الله عنه مونږ ته اوونيل چې د حضرت فاطمه رضى الله عنها په لاسونو مباركو باندې[6] د ميچن چلولو د وجې نه ننبې جوړې شوې وې، نو هغوى ته پته اولګيده چې نبى عليه السلام ته څۀ قيديان راغلې دى نو هغه نبى عليه السلام ته راغله چې يو خادم ترينه واخلى، ليكن نبى عليه السلام سره د هغې ملاقات اونۀ شو نو دوى خپل ضرورت حضرت عائشې رضى الله عنها ته بيان كړو، كله چې نبى عليه السلام كور ته تشريف راوړلو، حضرت عائشې رضى الله عنها ورته بيان اوكړو چې حضرت فاطمه راغلې وه او خپل ضرورت ئې بيان كړو. نو نبى عليه السلام مونږ كره تشريف راوړلو په داسې حال كښې چې مونږ خپلو خپلو بسترو ته تلې وو، د نبى عليه السلام په ليدلو سره مونږ پاسيدل اوغوستل نو نبى عليه السلام منع كړو او وې فرمائيل چې دواړه په خپل ځائې اوسيږئ. تردې چې د نبى عليه السلام د قدمونو يخوالې ما په خپله سينه كښې محسوس كړو نو وې فرمائيل تاسو چې زما نه د كوم څيز مطالبه كړې ده نو د هغې نه غوره څيز زۀ تاسو ته اونۀ ښايم؟ كله چې تاسو دواړه خپلو خپلو بسترو ته لاړ شئ نو څلور ديرش ځله الله اكبر، درې ديرش ځله الحمد لله او درې ديرش ځله سبحان الله وايئ، د كوم څيز چې تاسو مطالبه كړې ده نو دا عمل تاسو دپاره د هغې نه زيات غوره دې.

---

[1]) كشف البارى: ١/٦٧٨)_

[2]) كشف البارى: ٤/٤١٤)_

[3]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان، باب استواء الظهر فى الركوع.
ابن الاثير رحمه الله ليكلې دى چې د محدثينو په نزد د ابن ابى ليلى نه مراد عبدالرحمن وى او د فقهاؤ په نزد د ابن ابى ليلى نه مراد د عبدالرحمن خوئې محمد بن عبدالرحمن بن ابى ليلى وى. عمدة القارى: ١٥/٣٦)_

[4]) كشف البارى: ٤/١٤٩)_

[5]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب غسل المراة اباها الدم.....)_

[6]) د مسلم شريف او ابوداؤد شريف په روايت كښې د يد يعنى د لاس وضاحت دې، چې د ميچن چلولو د وجې نه لاسونه متاثره شوې وو. صحيح مسلم، كتاب الذكر والدعاء، باب التسبيح اول النهار...... رقم (٦٩١٥_٦٩١٧)، وسنن ابى داود، كتاب الخراج......باب فى بيان مواضع قسم الخمس، رقم (٢٩٨٨))_

د حديث د بعضې حصو تشريح: د سبى معنى ده تختول او خلق نيول او ددې اطلاق په غلام او وينزه دواړو باندې كيږى،ددې جمع سبايا ده[1]دغه شان د خادم اطلاق هم په سړى او ښځه دواړو باندې كيږى[2].

د باب په روايت كښې **فاتته تسئله** راغلې دې چې حضرت فاطمه رضي الله عنها راغله آيا دې سره بل هم څوک وو ،دلته ددې خبرې وضاحت نشته امام ابوداؤد يو روايت نقل كړې دې په هغې كښې د ام الحكم بنت الزبير يا د ضباعة بنت الزبير رضي الله عنها دا بيان دې

"أصاب رسول الله صلى الله عليه وسلم سبياً،فذهبتُ أنا وأختي وفاطمة بنتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم فشكونا إليه مانحن فيه،وسئلناه أن يامرلنا بشئ من السبى،فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : سبقكن يتامى بدر"[3]

چې "نبى كريم صلى الله عليه وسلم ته څۀ قيديان راغلل نو زۀ،زما خور او حضرت فاطمه د نبى عليه السلام لور مباركه نبى عليه السلام ته ورغلو ،په كوم تكليف او مشقت كښې چې مونږ اخته وو نو مونږ ورته د هغې تذكره اوكړه او دا درخواست مو اوكړو چې په قيديانو كښې مونږ ته هم څۀ راكړې شى (د خادم په طور) نبى عليه السلام په جواب كښې اوفرمائيل چې د بدر د يتيمانو نه تاسو سبقت كړې دې"

د ابوداؤد شريف د روايت نه څنګه دا معلومه شوه چې حضرت فاطمه رضي الله عنها سره د حضرت زبيربن العوام رضي الله عنه دوه لونړه هم وې نو دا هم معلومه شوه چې دا واقعه د غزوه بدر نه پس ده.بيا د باب په حديث شريف كښې دا راغلې دى چې نبى عليه السلام په كور كښې موجود نۀ وو نو ددې وجې نه حضرت فاطمه رضي الله عنها د خپل حاجت تذكره حضرت عائشه رضي الله عنها ته اوكړه.په اكثرو روايتونو كښې دغه شان دى.البته دارقطنى رحمه الله په خپل "علل"كښې يو روايت نقل كړې دې چې په هغې كښې د حضرت ام سلمه رضي الله عنها ذكر دې[4].

حافظ په دواړو كښې تطبيق كولو سره فرمائى چې كيدې شي چې دواړو ازواج مطهراتو كره حضرت فاطمه رضي الله عنها راغلې وى،يعنى اول حضرت عائشه رضي الله عنها كره راغلې وى هلته نبى عليه السلام ملاو نۀ شو نو ام سلمه رضي الله عنها كره ئې تشريف راوړلو[4]

قوله: فاتانا وقد دخلنا مضاجعنا،فذهبنا لنقوم،فقال: على مكانكما،حتى وجدت برد قدميه على صدرى: په دې عبارت كښې مختلف فائدې دى:

① كله چې نبى عليه السلام دې دواړو ته تشريف راوړلو نو دا د شپې وخت وو .لكه په يو روايت

---

[1] عمدة القارى:١٥/٣٦_

[2] جامع الاصول للجزرى:٤/٢٥٦_

[3] انظر سنن ابى داود.كتاب الخراج......باب فى بيان مواضع قسم......رقم (٢٩٨٧)_

[4] العلل للدار قطنى:٢٨٢/٣_٢٨٤.رقم السوال:(٤٠٦).وفتح البارى:١١/١٢٤)_

کښې ددې وضاحت دې چې "أتانا النبی ﷺ ذات لیلة"[1] چې یو شپه نبی علیه السلام مونږ ته راغلو.

② دغه شان کله چې نبی ﷺ تشریف راوړلو نو هغه وخت دوی دواړو څادر اغوستلې وو ځکه چې د یخنۍ موسم وو، دوی دواړو چې کله نبی ﷺ اولیدو نو د اودریدلو او د کپړو اغوستلو اراده ئې اوکړه نو نبی ﷺ منع کړل چې په خپل ځائې باندې اوسیږئ، د پاسیدلو ضرورت نشته، په یو روایت کښې دی، "وکانت لیلة باردة، وقد دخلت هی وعلی فی اللحاف، فارادا ان یلبسا الثیاب......"[2] فقهاء کرامو ددې نه دا مسئله مستنبط کړې ده چې پلار لور کره هغه وخت هم تلې شی چې کله دا خپل خاوند سره ملاسته وی[3]

③ د ابوداؤد شریف په یو روایت کښې دا هم راغلې دی چې نبی ﷺ ددې دواړو د سر له طرفه تشریف راوړلو، چې کله حضرت فاطمې رضی الله عنها خپل والدصاحب اولیدو نو د شرم او حیا له وجې نه ئې خپل مخ مبارك په څادر کښې پټ کړو[4].

④ هم د بخاری شریف په یو روایت کښې دا اضافه هم ده چې نبی ﷺ راغلو او ددې دواړو مینځ کښې کیناستلو، "فجاء فقعد بینی وبینها"[5]. فقهاء کرامو ددې نه دا مسئله مستنبط کړې ده چې پلار د خپلې لور او د هغې د خاوند مینځ کښې هم کیناستلې شی چې کله دوی دواړه ملاست وی، اګرچه د پلار د بدن څۀ حصه د لور د بدن سره مس کیږی هم، لکه څنګه چې د باب په روایت کښې حضرت علی رضی الله عنه د قدمونو د یخوالی په باره کښې فرمائی[1] لیکن امام مالك رحمه الله دا جائز نۀ ګنړی[6]. د زیات احتیاط خبره هم داده چې جائز نۀ شی، خصوصاً زمونږ په دې زمانه کښې چې هرکله د محارمو پیژند ګلو ختمیږی، نبی کریم ﷺ خو معصوم وو، د هغوی په باره کښې داسې سوچ کول هم صحیح نۀ دی.

الامر فوق الادب

بیا په حدیث شریف کښې راغلې دی چې د نبی ﷺ په لیدلو سره حضرت علی او حضرت فاطمه رضی الله عنهما ادباً د اودریدو اراده اوکړه لیکن نبی ﷺ حکماً اوفرمائیل، "علی مکانکما" چې په خپل ځائې باندې اوسیږئ، ددې نه پس دوی دواړه پاتۀ سیدل، په خپل زوړ حالت باندې پاتې شو، ددې وجې نه چې دا د "الامر فوق الادب" د قبیل نه دې چې هرکله د نبی ﷺ حکم

---

[1]) مسند احمد: ۱/۱٤٤، مسند علی بن ابی طالب رضی الله عنه، عن ابن ابی لیلی، رقم (۱۲۲۹))_
[2]) عمدة القاری: ۳٦/۱۵)_
[3]) شرح ابن بطال: ۲۷۳/۵)_
[4]) سنن ابی داود، کتاب الادب، باب التسبیح عند النوم، رقم (۵۰٦۳))_
[5]) صحیح البخاری، کتاب النفقات، باب عمل المراة فی بیت زوجها، رقم (۵۳٦۱))_
[6]) شرح ابن بطال: ۲۷۳/۵)_
[7]) پورته حواله)_

راغلو نو ادبأ چې ئې کومه د اودریدلو اراده کړې وه، هغه ئې پریخودله[۱] ددې نه پس په دې خان پوهه کړئ چې حضرت ګنګوهی رحمه الله د "حتی وجدت برد قدمیه" مجازی معنی مراد اخستلو سره ددې تفسیر په اطمینان او سکینې سره کړې دې، مطلب دادې چې ما یو قسم اطمینان او سکون محسوس کړو او فرمائی چې ددې نه حسی یخوالې مراد نه دې[۲] لیکن حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چې د نبی ﷺ لائق خو دا خبره ده چې د "برد قدمیه" نه اطمینان او سکون مراد وی ځکه چې د نبی ﷺ ذات مبارك خو هر اعتبار سره راحت، سکون او اطمینان وو، البته د روایتونو نه ښکاره دا معلومیږی چې دلته ددې نه مراد حسی یخوالې دې، لکه د طبری په یو روایت کښې وضاحت سره دا الفاظ نقل دی، "قال علی: حتی وجدت برد قدمیه علی صدری فسخنتهما"[۳] چې ما د هغوی د قدمونو مبارکو یخوالی په خپله سینه کښې محسوس کړو نو ما هغه ګرم کړل او یو روایت چې وړاندې هم تیر شو، په هغې کښې "وکانت لیلة باردة"[۴] راغلې دی[۵]، په دې ټولو کښې د حسی یخوالی ذکر دې، ددې نه علاوه وړاندې ذکر شوې روایت کښې د لحاف لفظ[۶] هم په دې باندې دلالت کوی چې دا د یخنئ موسم وو، چونکه نبی کریم ﷺ د بهر نه تشریف راوړلې وو، ددې وجې نه ئې خپې مبارکې یخې وې. والله اعلم بالصواب

قوله: فقال: الا ادلکما علی خیر مما سالتمانی؟: نو نبی ﷺ اوفرمائیل چې زهٔ تاسو ته د هغې نه غوره څیز اونهٔ ښایم د کوم څیز چې تاسو زما نه تقاضه او مطالبه کړې ده؟

په اصل کښې سوال کوونکې حضرت فاطمه رضی الله عنها وه لیکن دا طلب او تقاضا چونکه د حضرت علی رضی الله عنه په رضامندئ سره وه نو ددې وجې نه د طلب نسبت نبی ﷺ دواړو طرفته اوفرمائیلو او وې فرمائیل چې، "سئلتمانی"[۷] بلکه د جامع ترمذی د یو روایت نه خو دا معلومیږی چې حضرت علی رضی الله عنه په خپله، خپله بی بی مبارکه د نبی ﷺ خدمت ته لیږلې وه چې هلته څوك خادم اوګوره، حضرت علی رضی الله عنه فرمائی:

"شکت الی فاطمة مجل یدیها من الطحن، فقلت لها: لواتیتِ اباك، فسالتیه خادماً؟......."[۸]

---

[۱] لامع الدراری: ۷/۳۰۲_
[۲] پورته حواله)_
[۳] فتح الباری: ۱۱/۱۲۰، رقم (۶۳۱۸)، وعمدة القاری: ۱۵/۳۶، طبری)_
[۴] لم اجده فی متون الحدیث، وانما ذکره العینی فی العمدة: ۱۵/۳۶)_
[۵] تعلیقات اللامع: ۷/۳۰۲)_
[۶] انظر سنن ابی داود، کتاب الادب، باب التسبیح عند النوم، رقم (۵۰۶۳))_
[۷] عمدة القاری: ۱۵/۳۶)_
[۸] الجامع للترمذی، کتاب الدعوات، باب ماجاء فی التسبیح والتکبیر...... .....

[بقیه برصفحه آئنده...

د تلقین کړده کلماتو حکمت او خاصیت: حضرت فاطمه رضی الله عنها د نبی ﷺ نه د خادم تقاضه کړې وه په جواب کښې نبی ﷺ د هغې کلماتو تلقین اوفرمائیلو چې په حدیث شریف کښې د هغې ذکر دې، دې کلماتو ته "تسبیحات فاطمی" هم وئیلې شی. امام ابن تیمیه رحمه الله لیکلی دی چې کوم کس د اوده کیدو په وخت ددې کلماتو پابندی کوی او خامخا ددې ورد کوی نو هغه به کله هم ستړې نهٔ شی، ځکه چې حضرت فاطمه رضی الله عنها هم ددې شکایت کړې وو چې د کار د ډیروالی او د میچن کولو د وجې نه په لاسونو باندې پولئ راختلې دی، ددې وجې نه یو خادم راکړئ لیکن نبی کریم ﷺ د خادم په ځائې ددې کلماتو تلقین اوفرمائیلو (۱)

البته د حافظ ابن حجر رحمه الله په دې کښې سوچ او فکر دې، هغوی دا وائی چې دا خبره متعین نهٔ ده چې ستړې والې به بالکل نهٔ وی بلکه مطلب دادې چې کوم سړې ددې کلماتو پابندی کوی نو د کار د ډیروالی د وجې نه به هغهٔ ته څهٔ نقصان نهٔ کیږی، نهٔ به دغه کار کول ددې انسان دپاره درون ثابتیږی، اګرچه ستړې والې هم محسوسوی (۲) ددې کلماتو د تلقین د حکمت په بیانولو کښې علامه عینی رحمه الله فرمائی چې د خادم په بدله کښې نبی ﷺ هغوی ته دا کلمات ورکړل او دا ئې غوره څیز اوښودلو ځکه چې د ذکر فائده د آخرت ثواب دې او د خادم فائده خدمت وغیره دې چې یو دنیوی کار دې، ددې وجې نه دا خبره منلې شوې ده چې "الثواب اکثر وابقی، فهو خیر" (۳)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: حدیث شریف سره د ترجمة الباب مطابقت واضح دې، په ترجمه کښې د امام بخاری رحمه الله دعوی دا وه چې د وخت امام او حاکم ته د خمس په مالونو کښې پوره تصرف او اختیار حاصل دې چرته چې خرچ کول غواړی نو خرچ کولې شی او په دې کښې څهٔ قسم تخصیص نشته. لکه د باب په حدیث شریف کښې اوګورئ چې نبی ﷺ ددې باوجود حضرت فاطمه رضی الله عنها ته د خادم ورکولو نه منع اوفرمائیله چې هغه ئې د ټولو نه نزدې او د زړهٔ ټکړه وه او په هغې باندې ئې نورو خلقو ته ترجیح ورکړه. قاله اسماعیل القاضی (۴) هم دا خبره امام طبری رحمه الله هم فرمائیلې ده، لیکی چې:

"ولو کان قسماً مفروضاً لذوی القربی لاخدم ابنته، ولم یکن علیه السلام لیدع شیئاً اختاره الله لهم وامتن به علیهم لان ذلک حیف علی المسلمین، واعتراض لما افاء الله علیهم، فاخدم منه ناساً، وترکه ابنته، ثم لم تدع

....بقیه ازحاشیه گذشته] رقم (۳۴۰۵)، واخرجه ابو داود ایضا فی سننه، کتاب الخراج......باب فی بیان مواضع قسم الخمس، رقم (۲۹۸۸))_

(۱) فتح الباری: ۱۱/۱۲۴_۱۲۵، کتاب الدعوات، رقم (۶۳۱۹)، والوابل الصیب: ۲۰۶، ذکر الله وفوائده، الحادیة والستون)

(۲) فتح الباری: ۱۱/۱۲۵)_

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۳۶، ومثله عند ابن بطال بزیادة: ۵/۲۷۳. د باب د حدیث شریف د مزید وضاحت دپاره اوګورئ: کشف الباری، کتاب الدعوات: ۲۰۴)_

(۴) فتح الباری: ۶/۲۱۶، وشرح ابن بطال: ۵/۲۷۰)_

فیه رضی الله عنها حقالقرابة حین وکلها الی التسبیح، ولو کان فرضاً لبینه تعالیٰ کما بین فرائض المواریث"[1]

هم دا خبره امام طحاوی رحمه الله هم لیکلې ده او مزید فرمائی:

"وان ابابکر وعمر أخذا بذلك، وقسما جمیع الخمس، ولم یجعلا لذوی القربیٰ منه حقاً مخصوصاً به، بل بحسب مایری الامام، وکذلك فعل علی......"[2]

یو اهم خبرداری: امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د اهل صفه او د ارامل تذکره هم کړې وه لیکن په ترجمه کښې چې کوم حدیث نقل شوی دې هغې کښې دا تذکره نشته.ددې په توجیه کښې حافظ صاحب فرمائی چې امام بخاری رحمه الله د خپل مشهور عادت مطابق دلته د هغه روایتونو او د حدیثونو هغه طرقو طرفته اشاره کولو باندې اکتفاء کړې ده،په کومو کښې چې ددې ذکر دې.لکه د مسند احمد[3] په یو طریق کښې د باب حدیث اوږدوالی سره ذکر کړې شوې دې،په هغې کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم دا کلمات هم دی:

"والله لاأعطیکما وأدع أهل الصفة تطوی بطونهم من الجوع، لا أجد ما أنفق علیهم ولکن أبیعهم وأنفق علیهم أثمانهم"[4]

"په خدائې قسم!زۀ تاسو ته نۀ شم درکولې په داسې حال کښې چې د اهل صفه خیټې د لوږې د وجې نه لګیدلې دی،ماسره داسې هیڅ څیز هم نشته چې په هغوی باندې خرچ کړم.ددې وجې نه زۀ دا خادمان خرڅوم او ددې قیمت به په اهل صفه باندې خرچ کوم."

د مسند احمد ددې روایت نه دا فائده معلومه شوه چې د دینی علومو طالبان به د غنیمتونو په خمس وغیره کښې مقدم کولې شی د هغې خلقو په مقابله کښې د کومو ذکر چې په آیت کریمه کښې شوې دې[5]

⑦ باب: قول الله تعالیٰ: فان لله خمسه وللرسول/الانفال:۴۱/

یعنی: للرسول قسم ذلك، قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: (انما أنا قاسم وخازن، والله یعطی)

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله دا خبره راجحه ګرځوی چې په خمس کښې د رسول اکرم صلی الله علیه وسلم څۀ حصه نۀ وه،هغوی مبارک صرف د تقسیم ذمه دار وو،دا کار نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته د خمس په معامله کښې د الله تعالیٰ له طرفه حواله کړې شوې وو چې هغوی مبارک دا حصه جات خپلو مستحقینو ته اورسوی.حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی: "أن اضافة الخمس الیه

---

[1]) شرح ابن بطال:۲۷۱/۵،وفتح الباری:۲۱۶/۶)_

[2]) شرح معانی الآثار للطحاوی:۲۰۱/۲،وشرح ابن بطال:۲۷۱/۵،وفتح الباری:۲۱۶/۶)_

[3]) مسند الامام احمد بن حنبل:۱/مسند علی بن ابی طالب، رضی الله عنه،رقم (۸۳۸))_

[4]) فتح الباری:۲۱۶/۶،وعمدة القاری:۳۶/۱۵)_

[5]) شرح ابن بطال:۲۷۲/۵)_

تبارك وتعالى تبرك، والى النبى صلى الله عليه وسلم باعتبار أنه يقسمه، وانما هولنوائب المسلمين" [1]

د ايت كريمه په تفسير كښې اختلاف: په ترجمة الباب كښې چې كوم آيت كريمه ذكر كړې شوې دې نو د هغې په تفسير كښې د مفسرينو حضراتو اختلاف دې، ددې څه تفصيل وړاندې باب كښې ذكر كړې شوې دې، دلته چې باب سره متعلقه كومه مسئله ده هغه دا چې "للرسول" كښې چې كوم لام دې، دا لام د تمليك دې يا بل څه لام دې؟

امام بخارى رحمه الله دويمه رائې غوره ګرځولې ده چې نبى كريم ﷺ به د خمس په حصو كښې مالك نۀ وو بلكه هغوى ته صرف د تقسيم ذمه دارى حواله كړې شوې وه چې دا په خپلو مصارفو كښې خرچ كړى. په دې مسئله كښې د شوافعو حضراتو دوه قولونه دى او مشهور قول ئې دادې چې دا لام دلته د تمليك دې، هغوى دا وائى چې نبى كريم ﷺ به په جنګ كښې حاضر وو يا حاضر نۀ وو ليكن هغوى ته به يوه حصه خامخا ملاويدله او نبى ﷺ به د هغې مالك وو. [2]

په دې سلسله كښې د موالكو حضراتو مسلك هم هغه دې كوم چې د امام بخارى رحمه الله دې [3] امام أسماعيل قاضى رحمه الله فرمائى:

"لاحجة لمن ادعى أن الخمس يملكه النبى صلى الله عليه وسلم بقوله تعالى: ﴿واعلموا أنما غنمتم من شئ فان لله خمسه وللرسول﴾ [4] لانه تعالى قال: ﴿يسئلونك عن الانفال، قل الانفال لله والرسول﴾ [5] واتفقوا على أنه قبل فرض الخمس كان يعطى الغنيمة للغانمين بحسب ما يؤدى اليه اجتهاده، فلما فرض الخمس تبين للغانمين أربعة أخماس الغنيمة، لا يشاركهم فيها أحد، وانما خص النبى صلى الله عليه وسلم بنسبة الخمس اليه اشارة الى أنه ليس للغانمين فيه حق بل هو مفوض الى رأيه، وكذلك الى الامام بعده......" [6]

قال المهلب: "وانما خص بنسبة الخمس اليه عليه السلام، لان ليس للغانمين فيه دعوى، وانما هو الى اجتهاد الامام، فان راى رفعه بيت المال لما يخشى ان ينزل بالمسلمين رفعه، اويجعله فيما يراه، وقد يقسم منه للغانمين، كما انه يعطى من المغانم لغير الغانمين، كما قسم لجعفر وغيره ممن لم يشهد الوقعة، فالخمس وغيره

---

[1]) لامع الدرارى وتعليقاته:۳۰۲/۷)_

[2]) فتح البارى:۲۱۷/۶_۲۱۸، وعمدة القارى:۳۶/۱۵)_

[3]) بداية المجتهد:۴۴۶/۳، كتاب الجهاد، الفصل الاول فى حكم خمس الغنيمة)_

[4]) الانفال:۴۱)_

[5]) الانفال:۱)_

[6]) فتح البارى:۲۱۸/۶، وقال ابن بطال رحمه الله فى شرحه (۲۷۴/۵): وغرض البخارى فى هذا الباب ايضا الرد على من جعل للنبى خمس الخمس ملكا، استدلالا بقوله تعالى:(واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله خمسه وللرسول) وهو قول الشافعى...

الى قسمته عليه السلام واجتهاده، وليس له فى الخمس ملك، ولا يمتلك من الدنيا الا قدر حاجته، وغير ذلك كله عائد على المسلمين، وهذا معنى تسميته بقاسم، وليست هذه التسمية بموجبه الا تكون اثرة فى اجتهاده لقوم دون قوم". (ابن بطال: ۵/۲۷۴_۲۷۵)_

په دې عبارت کښې څنګه چې د امام شافعی رحمه الله د دلیل رد دی نو دغه شان د نبی کریم ﷺ طرفته د خمس د نسبت کولو حکمت هم دې. لکه امام شافعی رحمه الله د آیت کریمه د ظاهر نه استدلال کوی چې دلته لام د تملیك دې او نبی کریم ﷺ به د خمس مالك وو لیکن دا دلیل ددې وجې نه صحیح نۀ دې چې د سورة انفال په اولنی آیت کښې هم ﴿الانفال لله والرسول﴾ فرمائیلې شوې دې، دا آیت د خمس د فرض کیدو نه مخکښې نازل شوې دې او په دې باندې تقریباً د ټولو اتفاق دې چې د خمس د فرض کیدو نه مخکښې هم غنیمت تقسیم شوې دې او دا تقسیم به د نبی کریم ﷺ د رائې او د اجتهاد مطابق وو نو کله چې د خمس فرضیت راغئ نو دا خبره واضحه شوه چې د غنیمت په پنځو حصو کښې په خپله د لښکر څلور حصې دی چې په دې څلورو کښې دوی سره بل څوك شریکیدې نۀ شی او یو حصه چې هغې ته خمس وئیلې شی هغې سره متعلق تفصیل تیر شوې باب کښې تیر شو.

د ﴿وللرسول﴾ د تخصیص بالذکر وجه: اوس سوال دا پاتې شو چې بیا په آیت کریمه کښې ﴿وللرسول﴾ خاص طور سره د ذکر کولو څۀ وجه ده؟ او د خمس نسبت د نبی کریم ﷺ طرفته ولې اوکړې شو؟

ددې جواب هم په خپله قاضی اسماعیل رحمه الله ورکړې دې چې په آیت کریمه کښې د نبی کریم ﷺ ذکر ددې خبرې د بیانولو دپاره اوکړې شو چې په دې خمس کښې د مجاهدینو هیڅ حق نشته، د هغوی حق صرف څلورو حصو سره متعلق دې او ددې مصرف به څۀ وی، دا به کوم ځائې کښې خرچ کولې شی؟ نو ددې جواب دا ورکړې شو چې دا خبره د نبی ﷺ په رائې باندې موقوف ده، نبی ﷺ مبارك ته اختیار دې چې په خپله مرضئ باندې دا کوم ځائې کښې خرچ کوی، هم دا حکم د هر هغه امام او حاکم دپاره دې چې کوم وروستو زمانې والا دی.

قوله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (انما انا قاسم وخازن، والله يعطى): نبی ﷺ فرمائیلې دی: زۀ خو تقسیمونکې او خازن یم او ورکوونکې ذات د الله تعالی دې.

د تعلیق مقصد: دا تعلیق دې او امام بخاری رحمه الله ددې په ذریعې سره په خپل بیان کړه مؤقف باندې استدلال کړې دې چې نبی ﷺ په خمس کښې د خپلې حصې مالك نۀ وو، بلکه د تقسیمولو او د هغې د حفاظت کولو ذمه دار وو او په هغه حضراتو باندې ئې رد کړې دې څوك چې ددې د ملکیت قائل دی.[1]

---

[1]) عمدة القاری: ۱۵/۳۷)_

د مذكوره تعليق موصولاً تخريج حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې د امام بخارى رحمه الله دا مذكوره تعليق دې الفاظو سره په دې يو سياق كښې چرته هم نۀ دې راغلې حقيقت كښې دا تعليق د دوو مختلفو حديثونو نه اخستلې شوې دې لكه انما أنا قاسم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د حديث حصه ده كوم چې وړاندې هم په دې باب[1] كښې وړاندې موصولاً راځى.دغه شان وړاندې په كتاب العلم كښې د حضرت معاويه رضي الله عنه حديث تير شوې دې،په هغې كښې دا الفاظ راغلې دى "انما أنا قاسم والله يعطى "[2]هرچه دا حديث"انما أنا خازن، والله يعطى "دې نو دا حديث د حضرت معاويه رضي الله عنه د روايت نه وړاندې په كتاب الاعتصام......[3]كښې موصولاً راځى[4].دې سره يو شان الفاظ امام داؤد هم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نقل كړې دى[5]
د هغوى د حديث الفاظ د امام بخارى رحمه الله په مدعى باندې زيات وضاحت سره دلالت كوى.د هغې الفاظ دا دى "ان أنا الا خازن، أضع حيث أمرت"[6]
ترجمة الباب سره د مذكوره تعليق مقصد: امام بخارى رحمه الله خپله مدعا دا بيان كړې وه چې نبى ﷺ د خمس د خمس مالك نۀ وو بلكه صرف منتظم او متولى وو،ددې د ثابتولو دپاره امام صاحب دا مذكوره پورتنې تعليق هم نقل كړو.په كوم كښې چې نبى ﷺ خپل ځان ته قاسم او خازن وئيلې دې او الله تعالى ته ئې وركوونكې ذات وئيلې دې.ددې نه معلومه شوه چې نبى ﷺ به د څۀ څيز مالك نۀ وو.حضرت گنگوهى رحمه الله فرمائى:
"واستدل على مدعاه من حيث انه صلى الله عليه وسلم سمى نفسه قاسما، والله المعطى فعلم انه لم يكن يملك شيئاً، والله أعلم"[7]
ددې نه پس په دې باندې ځان پوهه كړئ چې امام بخارى رحمه الله د خپلې مدعا دپاره څلور موصول حديثونه هم ذكر كړې دى،په هغې كښې اولنې حديث د حضرت جابر رضي الله عنه دې،كوم چې مؤلف په مختلفو طرقو سره نقل كړې دې[8]

---

[1]) البخارى،رقم (٣١١٧)_
[2]) صحيح البخارى،كتاب العلم،باب من يرد الله به خيرا يفقه فى الدين،رقم (٧١)_
[3]) صحيح البخارى،كتاب الاعتصام،باب قول النبى ﷺ: لاتزال طائفة....."،رقم (٧٣١٢)_
[4]) تغليق التعليق:٣/٤٧١،وفتح البارى:٦/٢١٨_
[5]) سنن ابى داود،كتاب الخراج.....باب فيما يلزم الامام من امر الرعية......رقم (٢٩٤٩)_
[6]) عمدة القارى:١٥/٣٧،وفتح البارى:٦/٢١٨)_
[7]) لامع الدرارى:٧/٣٠٣)_
[8]) فتح البارى:٦/٢١٨)_

۲۹۴۷/۲۹۴۶ (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ وَمَنْصُورٍ وَقَتَادَةَ سَمِعُوا سَالِمَ بْنَ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ -رضى الله عنهما- قَالَ وُلِدَ لِرَجُلٍ مِنَّا مِنَ الأَنْصَارِ غُلاَمٌ، فَأَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ مُحَمَّدًا - قَالَ شُعْبَةُ فِي حَدِيثِ مَنْصُورٍ إِنَّ الأَنْصَارِيَّ قَالَ حَمَلْتُهُ عَلَى عُنُقِي فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- . وَفِي حَدِيثِ سُلَيْمَانَ وُلِدَ لَهُ غُلاَمٌ، فَأَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ مُحَمَّدًا - قَالَ «سَمُّوا بِاسْمِي، وَلاَ تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي، فَإِنِّي إِنَّمَا جُعِلْتُ قَاسِمًا أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ». وَقَالَ حُصَيْنٌ «بُعِثْتُ قَاسِمًا أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ». قَالَ عَمْرٌو أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ سَالِمًا عَنْ جَابِرٍ أَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ الْقَاسِمَ فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «سَمُّوا بِاسْمِي وَلاَ تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي».

رجال الحديث

① **ابوالولید**: دا ابوالولید هشام بن عبدالملک طیالسی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب علامة الایمان حب الانصار" کښې راغلې ده(۲)

② **شعبه**: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبة بن الحجاج بصری رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من......" کښې تیر شوې دی(۳)

③ **سلیمان**: دا سلیمان بن مهران رحمه الله دې چې په اعمش باندې مشهور دې.د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تیر شوې دی(۴)

④ **منصور**: دا منصور بن معتمر رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم أياما معلومة" کښې تیره شوې ده(۵)

⑤ **قتاده**: دا قتاده بن دعامه سدوسی بصری رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب من

---

[1]) قوله: جابر بن عبدالله رضي الله عنه: "الحديث، اخرجه البخاری فی نفس هذا الباب، رقم (۳۱۵)، وکتاب الانبياء، باب کنية النبی صلى الله عليه وسلم، رقم (۳۵۳۸)، وکتاب الادب، باب احب الاسماء الی الله عزوجل، رقم (۶۱۸۶)، وباب قول النبی صلى الله عليه وسلم: سموا باسمی..... "، رقم (۶۱۸۷)، وباب من سمی باسماء الانبياء، رقم (۶۱۹۶)، ومسلم، کتاب الادب، باب النهی عن التکنی بابی القاسم، رقم (۵۵۸۸_۵۵۹۷)، والترمذی، کتاب الادب، باب ماجاء فی کراهة الجمع بين اسم..... رقم (۲۸۴۲)، وابو داود، کتاب الادب، باب من رای ان لايجمع بينهما، رقم (۴۹۶۶)، وابن ماجه، کتاب الادب، باب الجمع بين اسم النبی..... رقم (۳۷۳۶))_

[2]) کشف الباری: ۲/۳۸)_

[3]) کشف الباری: ۱/۶۷۸)_

[4]) کشف الباری: ۲/۲۵۱)_

[5]) کشف الباری: ۳/۲۷۰)_

الایمان أن یحب لاخیه مایحب لنفسه" کښې راغلې دی.[1]

⑥ **سالم:** دا مشهور تابعی حضرت سالم بن ابی الجعد رحمه الله دې.[2]

⑦ **جابر بن عبدالله رضی الله عنهما:** دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبدالله الانصاری رضی الله عنهما دی.[3]

⑧ **حصین:** دا ابو الهذیل حصین بن عبدالرحمن کوفی رحمه الله دې.[4]

⑨ **عمرو:** دا عمرو بن مرزوق رحمه الله دی.[5]

۲۹۴۷: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيِّ قَالَ وُلِدَ لِرَجُلٍ مِنَّا غُلاَمٌ فَسَمَّاهُ الْقَاسِمَ فَقَالَتِ الأَنْصَارُ لاَ نَكْنِيكَ أَبَا الْقَاسِمِ وَلاَ نُنْعِمُكَ عَيْنًا، فَأَتَى النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وُلِدَ لِي غُلاَمٌ، فَسَمَّيْتُهُ الْقَاسِمَ فَقَالَتِ الأَنْصَارُ لاَ نَكْنِيكَ أَبَا الْقَاسِمِ وَلاَ نُنْعِمُكَ عَيْنًا. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَحْسَنَتِ الأَنْصَارُ، سَمُّوا بِاسْمِي، وَلاَ تَكَنَّوْا بِكُنْيَتِي، فَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ».[6] [۳۳۴۵، ۵۸۳۲، ۵۸۳۳، ۵۸۳۵، ۵۸۴۳]

رجال الحدیث

① **محمد بن یوسف:** دا محمد بن یوسف بیکندی رحمه الله دې. د دوی حالات په کتاب العلم، "باب متی یصح سماع الصغیر؟" کښې بیان کړې شوې دی.[7]

② **سفیان:** دا مشهور محدث حضرت سفیان ثوری رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تیره شوې ده.[8]

روایت دریو طرقو سره د راوړلو وجه: دې نه پس په دې باندې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری رحمه الله د حضرت جابر رضی الله عنه دا حدیث د دریو شیخانو نه نقل کړې دې، د ابو الولید هشام بن عبدالملک طیالسی، عمرو بن مرزوق او د محمد بن یوسف بیکندی رحمهم الله.

د ابوالولید اود عمرو بن مرزوق شیخ شعبه دې او د محمد بن یوسف شیخ سفیان ثوری دې.

---

[1]) کشف الباری: ۳/۲)_

[2]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب التسمیة علی کل حال وعند الوقاع)_

[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة، باب الاذان بعد ذهاب الوقت)_

[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل، باب اذا التقی الختانان)_

[6]) قوله: عن جابر بن عبد الله الانصاری": الحدیث، مر تخریجه فی الحدیث السابق)_

[7]) کشف الباری: ۳۸۷/۳)_

[8]) کشف الباری: ۲۷۸/۲)_

اوس سوال دادې چې مؤلف همام دا روایت دريو طرقو سره ولې نقل کړې دې؟نو ددې جواب دا دې چې امام شعبه رحمه الله دا روایت د مختلفو شیوخو نه روایت کړېدې او ددې شيوخو په الفاظو کښې اختلاف دې.ددې اختلاف د ختمولو دپاره او د امام ثوری روایت ته ترجيح ورکولو دپاره مؤلف دا طريقه اختيار کړه.لکه د امام شعبه رحمه الله هغه روایت،په کوم کښې چې د امام بخاری شیخ ابو الوليد دې،په هغې کښې سليمان،منصور او قتاده (هؤلاء شيوخ شعبة)درې واړه حضرات په دې باندې متفق دی چې انصاری،د کوم چې ځوئې پیدا شوې وو نو هغه د خپل ځوی نوم محمد کيخودل غوښتل.او د عمرو بن مرزوق روایت، کوم چې امام بخاری تعليقاً نقل کړې دې په هغې کښې شعبه د قتاده نه روایت کولو سره فرمائی چې انصاری صحابی د خپل ځوی نوم قاسم کيخودل غوښتل.دغه شان د شعبه په روایت کښې اختلاف راغئ چې مذکوره انصاری صحابی د خپل ځوی نوم محمد کيخودل غوښتل يا قاسم؟ددې اختلاف د ختمولو دپاره امام بخاری رحمه الله د سفيان ثوری روایت هم نقل کړو او ددې خبرې د ترجيح طرفته ئې اشاره او فرمائيله چې مذکوره انصاری صحابی د خپل ځوی نو محمد نهٔ بلکه قاسم کيخودل غوښتل.معنوی او عقلی اعتبار سره م د امام ثوری رحمه الله دا روایت ددې وجې نه راجح دې چې انصارو په مذکوره انصاری صحابی باندې کوم نکير کړې وو د هغې وجه دا وه چې که هغوی د خپل ځوی نوم قاسم کيخودلې وو نو د هغهٔ کنيت به ابوالقاسم شوې وو او دا خبره نورو انصارو ته ناخوښه وه.ددې ممانعت هم راغلې دې په خلاف د محمد کيخودلو ،چې په دې صورت کښې به ئې کنيت ابومحمد وو. په دې کښې څهٔ باك هم نشته او ممانعت په کښې هم نشته(1)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مطابقت په دې جمله کښې دې:"**انما جعلت قاسماً أقسم بينكم**"دا جمله د امام بخاری رحمه الله په مدعٰی باندې واضح دلالت کوی(2).

دويم حديث شريف د حضرت معاويه رضی الله عنه دې.

۲۹۴۸ (3) حَدَّثَنَا حِبَّانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ سَمِعَ مُعَاوِيَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ ، وَاللَّهُ الْمُعْطِي وَأَنَا الْقَاسِمُ ، وَلاَ تَزَالُ هَذِهِ الأُمَّةُ ظَاهِرِينَ عَلَى مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ ظَاهِرُونَ» .[ر: ۷۱]

---

(1) فتح البارى:۶/۲۱۸،وعمدة القارى:۱۵/۳۸،وشرح القسطلانى:۵/۲۰۳)_

(2) عمدة القارى:۱۵/۳۸)_

(3) قوله: معاوية رضی الله عنه ":الحديث،مر تخريجه فى كتاب العلم،كشف البارى:۳/۲۷۴)_

رجال الحديث

① **حبان**: دا ابومحمد حبان بن موسیٰ مروزی رحمه الله دي.[1]

② **عبدالله**: دا مشهور محدث او امام عبدالله بن مبارك مروزی رحمه الله دي. ددوی تذکره د"بدء الوحی" په"الحديث الخامس" کښې اجمالاً تيره شوې ده.[2]

③ **يونس**: دا يونس بن يزيد الايلی رحمه الله دي. د دوی حالات په"بدء الوحی" کښې اجمالاً او په کتاب العلم، "باب من يردالله به خيراً يفقهه...." کښې تفصيلاً تير شوي دی.[3]

④ **الزهری**: دا محمد بن مسلم بن شهاب زهری رحمه الله دي. د دوی تذکره په"بدء الوحی" کښې راغلې ده.[4]

⑤ **حميد بن عبدالرحمن**: دا حميد بن عبدالرحمن بن عوف قرشی رحمه الله دي. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب تطوع قيام رمضان......" کښې تير شوي دی.[5]

⑥ **معاويه**: د حضرت معاويه بن ابی سفيان رضي الله عنه تذکره په کتاب العلم، "باب من يرد الله به خيراً يفقهه....." کښې بيان شوې ده.[6]

د حديث شريف ترجمه: حضرت حميد بن عبدالرحمٰن رحمه الله فرمائی چې ما د حضرت معاويه رضي الله عنه نه واوريدل چې رسول الله مبارك صلى الله عليه وسلم فرمائيلي دی چې الله تعالی کوم بنده سره د خير اراده اوفرمائی نو هغهٔ ته د دين پوهه ورکړی او ورکوونکې ذات د الله تعالی دي او زهٔ تقسيموونکې يم. او دا امت به هميشه دپاره په خپلو مخالفينو باندې غالب وی، تردې چې د الله تعالی حکم(قيامت)راشی او هم دوی به غالب وی.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: دا حديث په دريو جزونو باندې مشتمل دي، ددې اولنې جزء"من يردالله به ....الدين"دې، ددې تفصيلی تشريح په کتاب العلم کښې تيره شوې ده.[7]

ددې دويم جز"والله المعطی وأنا القاسم"دې، هم دا حصه ترجمة الباب سره مطابقت لری، د امام

---

[1]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان، باب يسلم الامام)_

[2]) کشف الباری:۱/۴۶۲)_

[3]) کشف الباری:۱/۴۶۳، و۳/۲۸۲)_

[4]) کشف الباری:۱/۳۲۶، الحديث الاول)_

[5]) کشف الباری:۲/۳۱۶)_

[6]) کشف الباری:۳/۲۸۵)_

[7]) کشف الباری:۳/۲۸۹و ۲۹۰)_

بخارى رحمه الله دعوى دا وه چې نبى ﷺ د غنيمت د مالونو تقسيموونکې دې،ددې خبرې اظهار په دې جمله کښې موجود دې.[۱]

دريم جزء "ولا تزال هذه الامة......وهم ظاهرون" دې.ددې تشريح هم په کتاب العلم کښې تيره شوې ده.[۲]

دريم حديث شريف د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

۲۹۴۹:[۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ حَدَّثَنَا هِلاَلٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ-رضي الله عنه-أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-قَالَ «مَا أُعْطِيكُمْ وَلاَ أَمْنَعُكُمْ، أَنَا قَاسِمٌ أَضَعُ حَيْثُ أُمِرْتُ».

رجال الحديث

① **محمد بن سنان**،② **فليح**،③ **هلال**: د فليح نه عبدالملك بن سليمان بن مغيره او د هلال نه ابن على الفهرى مراد دى.ددې درې واړو حضراتو تذکره تفصيل سره په کتاب العلم،"باب من سئل علماً وهو مشتغل...."کښې راغلې ده.[۴]

④ **عبدالرحمن بن ابى عمرة**:دا عبدالرحمن بن ابى عمره الانصارى النجارى رحمه الله دې.[۵]

⑤ **ابوهريره** رضي الله عنه:د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان،"باب أمور البيان"کښې تير شوې دى.[۶]

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال:ما أعطيكم، ولا أمنعكم، أنا قاسم أضع حيث أمرت: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چې رسول الله مبارک ﷺ اوفرمائيل چې زۀ ورکوم،منع او بندول نۀ کوم،زۀ خو صرف تقسيموونکې يم،چرته چې حکم کيږى نو هلته خرچ کوم.

په مسند احمد شريف کښې هم دا روايت د فليح نه سريج بن نعمان روايت کړې دې،په هغې کښې د"ما أعطيكم......"نه مخکښې ددې جملې اضافه هم ده."والله المعطى"چې ورکوونکې ذات د الله تعالى دې.[۷]

---

[۱]) فتح البارى:۲۱۸/۶،وعمدة القارى:۴۰/۱۵)_

[۲]) کشف البارى:۲۹۱/۳_۲۹۵)_

[۳]) قوله: عن ابى هريرة رضي الله عنه":الحديث،تفرد به البخارى رحمه الله.انظر تحفة الاشراف:۱۴۹/۱۰،رقم (۱۳۶۰۶)

[۴]) کشف البارى:۵۳/۳_۵۸،و:۶۳/۳)_

[۵]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب المساقاة،باب حلب الابل على الماء)_

[۶]) کشف البارى:۶۵۹/۱)_

[۷]) هذا ما ذکره الحافظ.والکننى لم اجد هذه الرواية فى مسند الامام احمد)_

او د حدیث شریف مطلب دادې چې ورکوونکې ذات د الله تعالی دې.زهٔ صرف په خپلې رائې سره نهٔ چا ته ورکوم او نهٔ منع کوم.ددې وجې نه که زهٔ چا ته څهٔ ورکړم نو هغه هم د الله تعالی په حکم سره او که چاته ورنهٔ کړم او منع اوکړم نو دا هم د الله تعالی په حکم سره.په دې زما ذاتی څهٔ دخل نشته.زما حیثیت صرف د یو تقسیموونکی دې چې د موقع محل په اعتبار سره ورکوی یا منع کوی.[1] او د ابن همام عن ابی هریره رضی الله عنه طریق سره چې کوم روایت امام ابوداؤد نقل کړې دې،په هغې کښې "ان انا الاخازن" دې.[2]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت بالکل واضح دې،کوم چې په دې جمله کښې دې: "**انا قاسم ......**"[3] ددې نه د امام بخاری رحمه الله مدعی په واضحه توګه ثابتیږی.

څلورم حدیث د حضرت خوله انصاریه رضی الله عنها دې.

۲۹۵۰:[4] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الأَسْوَدِ عَنِ ابْنِ أَبِي عَيَّاشٍ - وَاسْمُهُ نُعْمَانُ - عَنْ خَوْلَةَ الأَنْصَارِيَّةِ - رضى الله عنها - قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ « إِنَّ رِجَالاً يَتَخَوَّضُونَ فِي مَالِ اللَّهِ بِغَيْرِ حَقٍّ، فَلَهُمُ النَّارُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ».

رجال الحدیث

① **عبدالله بن یزید:** دا ابوعبدالرحمن عبدالله بن یزید المقری رحمه الله دې.[5]

② **سعید بن ابی ایوب:** دا سعید بن مقلاص ابو ایوب خزاعی مصری رحمه الله دې.[6]

③ **ابوالاسود:** دا ابو الاسود محمد بن عبدالرحمن بن نوفل نوفلی رحمه الله دې.[7]

④ **ابن ابی عیاش النعمان:** دا نعمان ابن ابی عیاش زید زرقی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الجهاد والسیر "باب فضل الصوم فی سبیل الله" کښې تیره شوې ده.[8]

---

[1]) فتح الباری:۲۱۸/۶،وعمدة القاری:۴۰/۱۵،وبذل المجهود:۱۲۸/۱۰)_

[2]) سنن ابی داود،کتاب الخراج......باب فیما یلزم الامام من امر الرعیة،رقم (۲۹۴۸))_

[3]) عمدة القاری:۴۰/۱۵)_

[4]) قوله: عن خولة الانصاریة....."الحدیث،اخرجه الترمذی فی کتاب الزهد،باب ماجاء فی اخذ المال بحصة،رقم (۲۳۷۵))_

[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان،باب بین کل اذانین صلاة لمن شاء)_

[6]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب التهجد،باب المداومة علی رکعتی الفجر)_

[7]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل،باب الجنب یتوضا ثم ینام)_

[8]) کشف الباری،کتاب الجهاد:۳۰۷/۱)_

⑤خوله الانصاریه:دا حضرت خوله بنت قیس بن قهد بن قیس بن ثعلبه النجاریه الانصاریه رضی الله عنها ده.[1]

بعضې حضراتو ددې د پلار نوم ثامر ښودلې دې لیکن تحقیقي خبره دا ده چې ثامر ددې د پلار لقب دې،نوم ئې نه دې.ددې وجې نه کله دې ته بنت ثامر او کله ورته بنت قیس وئیلې شوې ده،په حقیقت کښې دا یو زنانه ده.

ابن المدینی رحمه الله فرمائی،"خولة بنت قیس هی خولة بنت ثامر"[2]

بعضو ددې نوم خویله-تصغیر سره-هم نقل کړې دې.[3] ددې کنیت ام محمد وو.دا د نبی ﷺ د ترهٔ حضرت حمزه رضی الله عنه په نکاح کښې وه.د هغوی د شهادت نه پس حضرت خوله رضی الله عنها یو انصاری صحابی حضرت حنظله رضی الله عنه سره نکاح اوکړه.بعضو د دوی نوم نعمان بن عجلان ښودلې دې،ددې تعلق د بنو زریق سره وو.[4]

دا د نبی کریم ﷺ نه روایت کوی.

او ددې نه په روایت کوونکو کښې ابوالولید عبید سنوطا،معاذ بن رفاعه زرقی او نعمان بن ابی عیاش زرقی رحمه الله وغیره شامل دی.[5]

د دوی نه بخاری او ترمذی روایت کوی[6] ددوی نه صرف یو حدیث(د باب حدیث شریف) روایت دې.[7] رضی الله عنها وأرضاها

قوله: قالت: سمعت النبی ﷺ یقول: ان رجالاً یتخوضون فی مال الله بغیر حق، فلهم النار یوم القیامة: حضرت خوله رضی الله عنها فرمائی چې ما د نبی کریم ﷺ نه واوریدل چې بعضې خلق به په ناحقه د الله تعالی په مال کښې تصرف کوی،نو د داسې خلقو دپاره د قیامت په ورځ د جهنم اور دې."یتخوضون" د خوض نه مشتق دې،ددې معنی ده په اوبو کښې تلل او اوبو ته حرکت ورکول،لیکن بیا دا لفظ په دې معنی کښې مستعمل شو چې په یو څیز کښې دننه کیدل او په هغې کښې تصرف کول.[8]

---

[1] تهذیب الکمال:۳۵/ ۱۶۴،وعمدة القاری:۱۵/ ۴۰،والاستیعاب:۲/۵۱۳،و۵۱۵،وتهذیب التهذیب:۱۲ /۴۵۱)

[2]) تهذیب المزی:۳۵/۱۶۵،والاصابة:۴ /۲۸۹،والعمدة:۱۵/ ۴۰،وتهذیب التهذیب:۱۲/۴۱۵)_

[3]) تهذیب الکمال:۳۵/۱۶۵،وعمدة القاری:۱۵/ ۴۰،وتهذیب التهذیب:۱۲/۴۱۵)_

[4]) تهذیب الکمال:۳۵/۱۶۵،وعمدة القاری:۱۵/ ۴۰،والاستیعاب:۲/۵۱۵)_

[5]) تهذیب الکمال:۳۵/۱۶۵،وتهذیب التهذیب:۱۲/۴۱۵)_

[6]) پورته حواله جات)_

[7]) معرفة الصحابة للاصبهانی:۵/ ۲۲۰،وقال الخزرجی: لها احادیث،روی عنها فی(خ)حدیثا واحدا، وکذلک الترمذی....."خلاصة لتذهیب تهذیب الکمال:۴۹۰،حرف الخاء،من کتاب النساء)_

[8]) عمدة القاری:۱۵/ ۴۰،وارشاد الساری:۵/۲۰۵)_

ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې هم دا حديث امام ترمذي رحمه الله هم نقل کړې دې،په هغې کښې د حديث په الفاظو کښې څۀ اضافه هم ده،ابو الوليد عبيد سنوطا فرمائي:

"سمعت خولة بنت قيس ـ وكانت تحت حمزة بن عبد المطلب ـ تقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ان هذا المال خضرة حلوة، من أصابه بحقه بورك له فيه، ورب متخوض فيما شاءت نفسه من مال الله ورسوله ليس له يوم القيامة الا النار"[1]

او د ابن عبد البر رحمه الله چې کوم روايت دې،په هغې کښې د حديث پس منظر هم دې چې نبي ﷺ دا کلمات کله ارشاد فرمائيلي وو،په هغې کښې دي:

"أن النبي صلى الله عليه وسلم تذاكر هو و حمزة بن عبد المطلب الدنيا،فقال النبي صلى الله عليه وسلم......"[2]

د دواړو روايتونو مطلب دادې چې نبي کريم ﷺ او د هغوی ترۀ مبارک حضرت حمزه رضي الله عنه خپل مينځ کښې د دنيا په باره کښې مذاکره کوله چې ددې دنيا څۀ حقيقت دې؟نو نبي ﷺ اوفرمائيل چې حقيقت کښې دا دنيا ميلان پيدا کوونکې او خوږه ده،خلق ددې طرفته مائله کيږي،د ښۀ نه ښۀ څيز په تلاش کښې اخته وي ليکن په دې کښې به برکت هغه چاته وي چې ثوک د خپلې حصې په اندازه باندې ددې نه واخلي،د چا مال په ناحقه اونۀ خوري او ډير خلق داسې هم دي چې د الله تعالى او د رسول په مال کښې د خپل نفس د خوښې مطابق په ناحقه تصرف کوي نو د داسې خلقو دپاره د قيامت په ورځ به صرف او صرف د جهنم اور وي،دا خلق به ددې مستحق وي.پورته په حديث شريف کښې د مال دپاره خبر مؤنث استعمال کړې شوې دې ځکه چې دلته مال د غنيمت په معنٰى کښې دې،ددې دليل د"من مال الله"الفاظ دي او د خضرة معنٰى مشتهاة ده چې خلق ددې طرفته مائله کيږي[3]ددې نه علاوه په حديث شريف کښې په"من مال الله"کښې لفظ د الله د مظهرأقيم مقام المضمرد قبيل نه دې، يعنى"من ماله"وئيل کافي وو ليکن لفظ د الله تاکيد دپاره ظاهر کړې شو او دې خبرې طرفته اشاره اوکړې شوه چې د الله تعالى او د رسول په مال کښې د نفس او د زړۀ د خوښې مطابق تصرف کول ډير نامناسبه کار دې[4]

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: حافظ رحمه الله فرمائي چې ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مناسبت په"فى مال الله بغير حق"کښې دې اومطلب دادې چې دا خلق د مسلمانانو په مالونو کښې په ناحقه سره تصرف کوي او دا خبره عامه ده چې دا ناحقه

---

[1]) جامع الترمذي، كتاب الزهد،باب (٤١)ماجاء فى اخذ المال بحقه،رقم (٢٣٧٤))_

[2]) الاستيعاب فى اسماء الاصحاب:٥١٥/٢)_

[3]) فتح الباري:٢١٩/٦)_

[4]) پورته حواله)_

تصرف کول په تقسیم کښې وی یا د تقسیم نه بغیر وی[۱] او علامه کرمانی رحمه الله دا فرمائی چې ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت پټ دې، واضح او صریح نۀ دې البته دا ممکنه ده چې ترجمة الباب سره مناسبت ددې جملې نه واخستلې شی، "یتخوضون فی مال الله بغیر حق" ای: بغیر قسمة حق. اګرچه دلته په الفاظو کښې عموم دې لیکن مونږ تخصیص او کړو د تقسیم سره. دې دپاره چې ترجمة الباب صراحت سره فهم کښې راشی.[۲] هم دا قول علامه عینی، قسطلانی او د حافظ ابن حجر شاګرد رشید شیخ الاسلام زکریا انصاری رحمه الله هم اختیار کړې دې.[۳] او علامه ابن بطال رحمه الله د حضرت خوله رضی الله عنها دا حدیث مبارك په ترجمة الباب کښې د ذکر کیدو وجه دا بیانوی چې کوم سړې هم د غنیمت وغیره نه د نبی ﷺ یا د هغوی نه پس د حاکم د تقسیم نه بغیر څۀ واخلی نو دې به د الله تعالی په مال کښې په ناحقه سره تصرف کوونکې وی او دۀ چې کوم خیانت کړې دې نو د قیامت په ورځ به دې ددې خیانت سره د الله تعالی په دربار کښې پیش کیږی.[۴] والله اعلم بالصواب

د حدیث نه مستنبطې فائدې: ددې حدیث شریف نه یو خو دا فائده حاصله شوه چې د وخت د امام د تقسیم نه بغیر که څوك په غنیمت کښې څۀ واخلی نو دا انسان به ګناهګار وی.[۵] دویمه فائده په دې حدیث شریف کښې داده چې په دې کښې د سلطنت امیرانو او بادشاهانو ته ددې خبرې خبردارې ورکړې شوې دې چې هغوی د مال غنیمت یا د بیت المال نه په ناحقه باندې څۀ وانخلی، دغه شان که څوك حقدار راشی نو هغه مۀ منع کوئ، بلکه هغۀ ته خپل حق پوره پوره ورکوئ.[۶] والله اعلم بالصواب

⑧ باب: قول النبی ﷺ: (احلت لکم الغنائم)

وقال الله تعالی: ﴿وعدکم الله مغانم کثیرة تاخذونها فعجل لکم هذه﴾ الفتح: ۲۰/ وهی للعامة حتی یبینه الرسول ﷺ

د نسخو اختلاف: په اکثرو نسخو کښې "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: احلت لکم الغنائم" دې البته د ابن التین په نسخه کښې "احلت لی....." راغلې دې. د حافظ ابن حجر رحمه الله وینا ده چې

---

[۱]) پورته حواله)_

[۲]) پورته حواله، وشرح الکرمانی: ۹۳/۱۳)_

[۳]) عمدة القاری: ۴۰/۱۵، وتحفة الباری للانصاری: ۵۴۳/۳، وارشاد الساری: ۲۰۵/۵)_

[۴]) شرح ابن بطال: ۲۷۵/۵)_

[۵]) فتح الباری: ۲۱۹/۶، قال ابن بطال رحمه الله: ".....من اخذ من المقاسم شیئا بغیر الرسول او الامام بعده، فقد تخوض فی مال الله بغیر حق، ویاتی بما غل یوم القیمة". انظر شرحه: ۲۷۵/۵)_

[۶]) پورته حواله جات)_

د ابن التين الفاظ زيات غوره دی ځکه چې امام بخاری رحمه الله په خپله هم دې الفاظو سره په دې باب کښې حديث شريف ذکر کړې دې......[1]

د ترجمة الباب مقصد: دلته په ترجمة الباب کښې امام بخاری رحمه الله دا وئيل غواړی چې غنيمتونه د مسلمانانو دپاره وی، الله تعالی په آيت کريمه ﴿وعدکم الله........﴾ کښې هم دا وعده کړې ده او د نبی کريم ﷺ ارشاد مبارك هم په دې باندې دلالت کوی چې غنيمت د مسلمانانو وی او دا د دوی دپاره حلال دې. دا خو عامو مسلمانانو سره متعلق خبره وه. په خپله د نبی کريم ﷺ څۀ حيثيت وو؟نو دا امام بخاری رحمه الله په "وهی للعامة حتی يبينه للرسول" کښې اووئيل چې غنيمت خو به اصل کښې د مسلمانانو دپاره وی ليکن ددې د استحقاق فيصله به نبی ﷺ کوی چې چاته دا د غنيمت ورکول پکار دی او چاته ورکول پکار نۀ دی، څوك مجاهد او غانم وو او څوك نۀ وو، د غنيمت په مال کښې به چاته حصه ملاويږی او په خمس کښې به چا ته ملاويږی؟ دا ټول کارونه د نبی ﷺ دی او بيا د دوی مبارك نه پس د دوی د نائب او د خليفه دی چې دا کسان به بيا په دې کارونو کښې اختيار لری. نو قرآن پاك مجمل وو او سنت سره ددې تفسير اوشو.[2]

پورته چې امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې کوم آيت کريمه ذکر کړو نو د هغې دوه حصې دی، يو خو ﴿وعدکم الله مغانم کثيرة تاخذونها﴾ ده، په دې کښې د هغې غنيمتونو ذکر دې کوم چې به د قيامته پورې حاصليږی، خواه د نبی ﷺ په ملګرتيا کښې حاصل شوې وی يا د هغوی نه پس د خليفه ګانو او د لښکر د اميرانو په ملګرتيا کښې حاصل شوې وی. دويمه حصه ﴿فعجل لکم هذه﴾ ده، ددې نه مراد د خيبر غنيمتونه دی.[3]

بيا په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله شپږ حديثونه ذکر کړې دی. اولنې حديث د حضرت عروه البارقی رضی الله عنه دې.

۲۹۵۱: [4] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ عَنْ عَامِرٍ عَنْ عُرْوَةَ الْبَارِقِيِّ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِى نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ الأَجْرُ وَالْمَغْنَمُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ». [ر: ۲۶۹۵]

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۲۰)_

[2]) پورته حواله.وارشاد الساری:۵/۲۰۵.وشرح ابن بطال:۵/۲۷۷)_

[3]) پورته حواله جات.وعمدة القاری:۱۵/۴۱.وتحفة الباری:۳/۵۴۴)_

[4]) قوله: عروة البارقی":الحديث.مر تخريجه فی کتاب الجهاد.کشف الباری.کتاب الجهاد:۱/۳۵۹)_

رجال الحدیث

① **مسدد:** دا مسدد بن مسرهد رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه......" کښې تیره شوې ده.[1]

② **خالد:** دا خالد بن عبدالله بن عبدالرحمن الطحان رحمه الله دې.[2]

③ **حصین:** دا حصین بن عبدالرحمن سلمی رحمه الله دې.[3]

④ **عامر:** دا مشهور محدث عامر شعبی رحمه الله دې. د دوی حالات اجمالاً په "کتاب الایمان" کښې او تفصیل سره په کتاب العلم، "باب کتابة العلم" کښې راغلي دی.[4]

⑤ **عروه البارقی:** دا حضرت عروه بن ابی الجعد البارقی رضی الله عنه دې. د دوی تذکره په کتاب الجهاد، "باب الخیل معقود فی نواصیها الخیر......" کښې بیان کړې شوې ده.[5]

حضرت عروه البارقی رضی الله عنه د نبی ﷺ نه روایت کوی چې نبی ﷺ فرمائیلي دی چې د اسونو په تندو (پیشانی) کښې خیر تړلې شوې دې، یعنی د قیامته پورې په کښې اجر او غنیمت دې. ددې حدیث تفصیلی تشریح مونږ په کتاب الجهاد کښې بیان کړې ده.[6]

ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مناسبت واضح دې. کوم چې په دې کلمه کښې دې "والمغنم".[7]

دویم حدیث شریف د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

۲۹۵۲: [8] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا هَلَكَ كِسْرَى فَلاَ كِسْرَى بَعْدَهُ، وَإِذَا هَلَكَ قَيْصَرُ فَلاَ قَيْصَرَ بَعْدَهُ، وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ، لَتُنْفِقُنَّ كُنُوزَهُمَا فِى سَبِيلِ اللَّهِ». [ر: ۲۸۶۴]

رجال الحدیث

① **ابوالیمان:** دا ابوالیمان حکم بن نافع رحمه الله دې.

---

[1]) کشف الباری: ۲/۲)_
[2]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من مضمن.....)_
[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة، باب الاذان بعد ذهاب الوقت)_
[4]) کشف الباری: ۱/۶۷۹، و: ۴/۲۲۹)_
[5]) کشف الباری، کتاب الجهاد: ۱/۳۶۰)_
[6]) کشف الباری، کتاب الجهاد: ۱/۳۵۴_۳۶۵، باب الخیل معقود فی نواصیها الخیر.....)_
[7]) عمدة القاری: ۱۵/۴۱، وفتح الباری: ۶/۲۲۰)_
[8]) قوله: عن ابی هریرة رضی الله عنه: الحدیث، مر تخریجه فی الجهاد والسیر، باب الحرب خدعة)_

② **شعيب**: دا شعيب بن ابی حمزه رحمه الله دي.ددې دواړو حضراتو تذکره د"بدء الوحی" په "الحديث السادس" کښې تيره شوې ده.(١)

③ **ابوالزناد**: دا ابو الزناد عبدالله بن ذکوان رحمه الله دې.

④ **الاعرج**: دا عبدالرحمٰن هرمز رحمه الله دې چې په الاعرج باندې مشهور دې.ددې دواړو حالات په کتاب الايمان، "باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان" کښې راغلې دی.(٢)

⑤ **ابوهريره** رضي الله عنه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان، "باب أمور الايمان" کښې بيان کړې شوې دی.(٣)

د حديث شريف ترجمه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چې نبی ﷺ فرمائی چې کله کسرٰی هلاك شی نو ددۀ نه پس به بل کسرٰی نۀ وی.قيصر به هلاك شی نو ددۀ نه پس به هم بل قيصر نۀ وی او په هغه ذات قسم چې د هغۀ د قدرت په قبضه کښې زما ساه ده تاسو خلق به ددې دواړو د خزانو نه د الله تعالٰی په لاره کښې خرچ کوئ.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مناسبت په دې جمله کښې دې، "لتنفقن کنوزهما فی سبيل الله"(٤) نو د نبی کريم ﷺ د پيشن ګوئ مطابق د کسرٰی او د قيصر خزانې د مال غنيمت په صورت کښې د مسلمانانو لاسونو ته راغلې او هغوی دا خزانې خرچ کړې.معلومه شوه چې غنيمت د مسلمانانو دپاره دې او دا غنيمت به د مسلمانانو په ضرورتو کښې خرچ کيږی.البته تقسيمونکې به د الله تعالٰی رسول او د دوی مبارك نه پس به د دوی نائب او خليفه وی.ددې حديث تفصيلی تشريح په کتاب الجهاد کښې تيره شوې ده.(٥)

دريم حديث د حضرت جابر بن سمرة رضي الله عنه دې.

٢٩٥٣: (٦) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ سَمِعَ جَرِيرًا عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ - رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « إِذَا هَلَكَ كِسْرَى فَلاَ كِسْرَى بَعْدَهُ، وَإِذَا هَلَكَ قَيْصَرُ فَلاَ قَيْصَرَ بَعْدَهُ، وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ، لَتُنْفَقَنَّ كُنُوزُهُمَا فِى سَبِيلِ اللَّهِ ». [٣٤٢٣، ٦٢٥٤]

---

(١) كشف البارى:١/٤٧٩_٤٨٠)_

(٢) كشف البارى:٢/١٠_١١)_

(٣) كشف البارى:٦٥٩)_

(٤) فتح البارى:٦/٢٢١،وعمدة القارى:١٥/٤١)_

(٥) كشف البارى،كتاب الجهاد:٢/٣٧٩_٣٨٥،باب الحرب خدعة)_

(٦) قوله: عن جابر بن سمرة رضي الله عنه":الحديث،اخرجه البخارى فى كتاب الانبياء ايضا،باب علامات النبوة فى الاسلام،رقم (٣٦١٩)،وكتاب الايمان والنذور،باب كيف كانت يمين النبى ﷺ؟رقم (٦٦٢٩)، ومسلم، كتاب الفتن......باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر الرجل......رقم (٧٣٢٧_٧٣٢٩))_

رجال الحديث

① **اسحاق**: دا اسحاق بن ابراهیم بن راهویه رحمه الله دی.
ابوعلی جیانی رحمه الله لیکلی دی چې ما یو راوی کله هم د دوی طرفته د نسبت او نسب ذکر کولو سره لیدلې نۀ دې،یعنی دا نۀ معلومیده چې د اسحاق نه څوک مراد دی؟ لیکن وروستو بیا دا حدیث شریف مونږ ته هم دې سیاق او مضمون سره په مسند اسحاق کښې ملاو شو نو غالب گمان هم دادې چې ددې نه مراد ابن راهویه دې.[1]
د اسحاق بن راهویه تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده.[2]
② **جریر**: دا جریر بن عبد الحمید رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم أیامامعلومة" کښې بیان شوې دی.[3]
③ **عبدالملک**: دا عبد الملک بن عمیر کوفی رحمه الله دې.[4]
④ **جابر بن سمرة**: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن سمرة رضی الله عنه دې.[5] ددې حدیث شریف مضمون بعینه هم هغه دې کوم مضمون چې د تیرشوې حدیث مبارک وو.
څلورم حدیث شریف د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنهما دې.

۲۹۵۴:[6] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا سَيَّارٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ الْفَقِيرُ حَدَّثَنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « أُحِلَّتْ لِي الْغَنَائِمُ ».[ر: ۳۲۸]

رجال الحديث

① **محمد بن سنان**: دا محمد بن سنان باهلی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من سئل علماوهو......" کښې تیره شوې ده.[7]
② **هشیم**: دا هشیم بن بشیر واسطی رحمه الله دې.
③ **سیار**: دا سیار بن ابی سیار وردان واسطی رحمه الله دې.

---

[1]) فتح الباری:۲۲۱/۶،وشرح الکرمانی:۹۴/۱۳،ومسند اسحاق)_
[2]) کشف الباری:۴۲۸/۳)_
[3]) کشف الباری:۲۶۸/۳)_
[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان،باب اهل العلم والفضل احق بالامامة)_
[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان،باب وجوب القراءة للامام.....)_
[6]) قوله: جابر بن عبد الله......":الحدیث،مر تخریجه في کتاب التیمم)_
[7]) کشف الباری:۵۳/۳)

④ **يزيد الفقير**: دا يزيد بن صهيب كوفى رحمه الله دې چې په الفقير باندې مشهور دې.([1])

⑤ **جابر بن عبدالله**: دا مشهور انصارى صحابى حضرت جابربن عبد الله رضي الله عنهما دې.([2])
دلته امام بخارى رحمه الله د حضرت جابربن عبد الله رضي الله عنه د حديث صرف يوه جمله ذكر كړې ده.دا حديث پوره په كتاب التيمم كښې راغلې دې،په هغې كښې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم دا ارشاد مبارك دې چې: "أعطيت خمساً......" ماته خاص طور سره د الله تعالى له طرفه پنځه څيزونه راكړې شوې دى چې زما نه مخكښې چاته وركړې شوې نۀ وو.لكه د يو مياشت په مسافت (فاصله) باندې د رعب او دبدبې په ذريعې سره زما نصرت كړې شوې دې او ټوله زمكه زما دپاره د مانځه ځائې او د پاكوالى ذريعه ګرځولې شوې ده،نو زما د امت هر سړې چې كوم ځائې كښې هم د مانځه وخت بيامومى نو مونځ دې اوكړى او زما دپاره غنيمتونه حلال كړې شوې دى حالانكه زما نه مخكښې دا غنيمتونه د چا دپاره حلال نۀ وو او ما ته شفاعت راكړې شوې دې او زما نه مخكښې به انبياء كرام عليهم السلام د يو قوم دپاره خاص طور سره راستولې كيدل او زما راليږل عام طور د ټول انسانيت دپاره شوې دى.([3])
غنيمت او سابقه امتونه: علامه خطابى رحمه الله ليكلې دى چې په تير شوې امتونو كښې به خلق په دوه قسمه وو،يو خو هغه خلق چې هغوى ته په جهاد او قتل وقتال كښې اجازت نۀ وو نو هغوى ته به غنيمت هم نۀ ملاويدۀ او دويم قسم هغه خلق وو چې په قتال كښې خو به شريكيدل ليكن كه هغوى به مال غنيمت حاصل كړو نو ددې هغې خوراك د هغوى دپاره حلال نۀ وو بلكه يو آسمانى اور به راغئ او هغه د غنيمت ټول مال به ئې اوسوزوو.([4])
په غنيمت كښې تصرف،ددې خوراك صرف د محمد صلى الله عليه وسلم او د دوى مبارك د امت خصوصيت دې([5]) بلكه په قرآن پاك كښې خو دېته حلالاً طيباً وئيلې شوې دې.([6]) د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په يو روايت كښې راغلې دى "أطيب كسب المسلم سهمه فى سبيل الله"([7])

---

[1]) د هشيم، سيار او د يزيد الفقير د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب التيمم،باب التيمم)_
[2]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء،باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين......)_
[3]) اوګورئ، صحيح البخارى، كتاب التيمم،باب التيمم،رقم (۳۳۵))_
[4]) فتح البارى:۴۳۸/۱،واعلام الحديث للخطابى:۳۳۴/۱،كتاب التيمم،رقم (۳۳۵))_
[5]) قال ابن رجب الحنبلى: واما احلال الغنائم له ولامته خاصة.فقد روى ان من كان قبلنا من الانبياء كانوا يحرقون الغنائم،وفى حديث عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده،عن النبى صلى الله عليه وسلم:((واحلت لى الغنائم اكلها، وكان من قبلى يعظمون اكلها،وكانوا يحرقونها))".فتح البارى:لابن رجب:۳۱۵/۱،تحت رقم (۳۳۵)،وحديث عمر بن شعيب اخرجه احمد فى مسنده:۲۲۲/۲،مسند عبدالله بن عمروبن العاص، رضي الله عنه ،رقم (۷۰۶۸))_
[6]) قال الله تعالى:(فكلوا مما غنمتم حلالا طيبا) (الانفال:۶۹))_
[7]) اوګورئ، التمهيد لابن عبدالبر:۱۳۴/۳،حديث خامس لربيعة بن عبدالرحمن.....وكنزالعمال:۲۸۵/۴،عن [illegible] رضي الله عنه [illegible] ـاب الجهاد،والجامع الصغير مع الفيض:۶۹۹/۱،رقم (۱۱۲۳))_

ددې په تشريح كښې علامه مناوى رحمه الله فرمائى:

"أى مايكسبه من غنيمة ولى سلب قتيل ونحوها لان ماحصل بسبب الحرص على نصرة دين الله و نيل درجة الشهادة لا شئ أطيب منه، فهو افضل من البيع وغيره مما مر لانه كسب المصطفى ﷺ وحرفته، الا ترى الى قوله: "وجعل رزقى تحت ظل رمحى" فافضل الكسب مطلقاً سهم الغازى لما ذكر......"[1]

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت واضح دې، كوم چې په دې جمله كښې دې، "أحلت لى الغنائم".

پنځم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې

٢٩٥٥: [2] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « تَكَفَّلَ اللَّهُ لِمَنْ جَاهَدَ فِي سَبِيلِهِ، لاَ يُخْرِجُهُ إِلاَّ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِهِ وَتَصْدِيقُ كَلِمَاتِهِ، بِأَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، أَوْ يَرْجِعَهُ إِلَى مَسْكَنِهِ الَّذِى خَرَجَ مِنْهُ { مَعَ مَا نَالَ } مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ ». [ر: ٣٦]

رجال الحديث

① **اسماعيل:** دا مشهور محدث اسماعيل بن ابى اويس رحمه الله دې. د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب من كره أن يعود فى الكفر كما يكره......" كښې تيره شوې ده.[3]

② **مالك:** دا امام دار الهجرة حضرت امام مالك بن انس رحمه الله دې. ددوى حالات د "بدء الوحى" په "الحديث الثانى" كښې تير شوې دى.[4]

③ **ابو الزناد:** دا ابو الزناد عبد الله بن ذكوان رحمه الله دې.

④ **الاعرج:** دا عبد الرحمن بن هرمز رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، "باب حب الرسول......" كښې راغلې ده.[5]

⑤ **ابوهريره:** د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب أمور......" كښې تير شوې دى.[6]

---

[1]) فيض القدير شرح الجامع الصغير: ١/٦٩٩، حرف الهمزة)_

[2]) قوله: عن ابى هريرة رضي الله عنه: الحديث، مر تخريجه فى كتاب الايمان، باب الجهاد من الايمان، كشف البارى: ٢/٣٠١)_

[3]) كشف البارى: ٢/١١٣)_

[4]) كشف البارى: ١/٢٩٠، تفصيلى حالاتو دپاره اوګورئ، كشف البارى: ٢/٨٠)_

[5]) كشف البارى: ٢/١٠_١١)_

[6]) كشف البارى: ١/٦٥٩)_

د حدیث شریف ترجمه: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چې نبی ﷺ فرمائیلي دی چې الله تعالی د هغې کس ضمانت اخستلې دې څوك چې د هغهٔ په لاره کښې جهاد کوی، هغهٔ لره د خپل کور نه صرف جهاد فی سبیل الله او د الله تعالی د کلماتو تصدیق ویستلې وی، چې دې به د شهادت په صورت کښې جنت کښې داخلوی او یا به ئې د غازی کیدو په صورت کښې د خپل کور طرفته واپس کړی، د کوم ځائې نه چې دې تلې وو، هغه اجر او غنیمت سره کوم چې دهٔ حاصل کړو (یعنی په دواړو صورتونو کښې دې کامیاب دې)

خبرداری: ددې حدیث پوره تشریح په کتاب الایمان او کتاب الجهاد کښې تیره شوې ده[1]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ددې شریف مناسبت ترجمة الباب سره په دې کلمه کښې دې، "اوغنیمة"[2]

شپږم حدیث شریف هم د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

۲۹۵۶: [3] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضی الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «غَزَا نَبِيٌّ مِنَ الأَنْبِيَاءِ فَقَالَ لِقَوْمِهِ لاَ يَتْبَعْنِي رَجُلٌ مَلَكَ بُضْعَ امْرَأَةٍ وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَبْنِيَ بِهَا وَلَمَّا يَبْنِ بِهَا، وَلاَ أَحَدٌ بَنَى بُيُوتًا وَلَمْ يَرْفَعْ سُقُوفَهَا، وَلاَ أَحَدٌ اشْتَرَى غَنَمًا أَوْ خَلِفَاتٍ وَهُوَ يَنْتَظِرُ وِلاَدَهَا. فَغَزَا فَدَنَا مِنَ الْقَرْيَةِ صَلاَةَ الْعَصْرِ أَوْ قَرِيبًا مِنْ ذَلِكَ فَقَالَ لِلشَّمْسِ إِنَّكِ مَأْمُورَةٌ وَأَنَا مَأْمُورٌ، اللَّهُمَّ احْبِسْهَا عَلَيْنَا. فَحُبِسَتْ، حَتَّى فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ، فَجَمَعَ الْغَنَائِمَ، فَجَاءَتْ - يَعْنِي النَّارَ - لِتَأْكُلَهَا، فَلَمْ تَطْعَمْهَا، فَقَالَ إِنَّ فِيكُمْ غُلُولاً، فَلْيُبَايِعْنِي مِنْ كُلِّ قَبِيلَةٍ رَجُلٌ. فَلَزِقَتْ يَدُ رَجُلٍ بِيَدِهِ فَقَالَ فِيكُمُ الْغُلُولُ. فَلْتُبَايِعْنِي قَبِيلَتُكَ، فَلَزِقَتْ يَدُ رَجُلَيْنِ أَوْ ثَلاَثَةٍ بِيَدِهِ فَقَالَ فِيكُمُ الْغُلُولُ، فَجَاءُوا بِرَأْسٍ مِثْلِ رَأْسِ بَقَرَةٍ مِنَ الذَّهَبِ فَوَضَعُوهَا، فَجَاءَتِ النَّارُ فَأَكَلَتْهَا، ثُمَّ أَحَلَّ اللَّهُ لَنَا الْغَنَائِمَ، رَأَى ضَعْفَنَا وَعَجْزَنَا فَأَحَلَّهَا لَنَا». [۴۸۶۲]

رجال الحدیث

① **محمد بن العلاء**: دا محمد بن العلاء همدانی کوفی رحمه الله دې. ددوی تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې راغلې ده[4]

---

[1]) کشف الباری، کتاب الایمان: ۳۰۵/۲_۳۱۴، و کتاب الجهاد: ۶۸/۱، و: ۱۱۲_۱۱۵)_

[2]) عمدة القاری: ۴۲/۱۵)

[3]) قوله: عن ابی هریرة رضی الله عنه: الحدیث اخرجه البخاری، کتاب النکاح، باب من احب البناء قبل الغزو، رقم (۵۱۵۷)، ومسلم، کتاب الجهاد، باب تحلیل الغنائم لهذه الامة خاصة، رقم (۴۵۵۵))_

[4]) کشف الباری: ۴۱۳/۳)_

③ **ابن المبارک**: دا حضرت عبدالله بن مبارک رحمه الله دې د دوی اجمالی تذکره د "بدء الوحی" په "الحدیث الخامس" کښې راغلې ده.[1]

④ **معمر**: دا ابوعروه معمر بن راشد ازدی رحمه الله دې د دوی تذکره هم د "بدء الوحی" په "الحدیث الخامس" کښې تیره شوې ده.[2]

⑤ **همام بن منبه**: دا د حضرت ابوهریره رضی الله عنه مشهور شاګرد حضرت همام بن منبه رحمه الله دې د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب من حسن اسلام المرء......." کښې تیر شوې دی.[3]

⑥ **ابوهریره**: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه تذکره په کتاب الایمان، "باب أمور الایمان" کښې تیره شوې ده.[4]

قوله: عن أبی هریرة رضی الله عنه قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: غزا نبی من الانبیاء: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چې نبی علیه السلام اوفرمائیل چې په انبیاء کرامو کښې یو نبی قتال اوکړو. غزا فعل ماضی ده لیکن د مضارع په معنی کښې ده. مطلب دا دې چې د غزوې او د قتال اراده ئې اوکړه.[5]

دا نبی څوک وو؟ د قاضی عیاض، ابن اسحاق[6]، امام حاکم[7] او د جمهور محدثینو او علماء کرامو رائې هم دا ده چې دا نبی حضرت یوشع بن نون علیه السلام وو، چې د بنی اسرائیلو طرفته رالیږلې شوې وو.[8]

ددې تصدیق او تائید د هغه حدیث شریف نه هم کیږی کوم چې امام احمد رحمه الله په خپل "مسند" کښې د هشام عن محمد بن سیرین عن ابی هریره رضی الله عنه د طریق نه نقل کړې دې چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد مبارک دې: "**ان الشمس لم تحبس لبشر الا لیوشع بن نون لیالی سار الی بیت المقدس......**"[9] دا حدیث شریف مرفوع هم دې او صحیح هم دې.[10]

---

[1]) کشف الباری: ۱/۴۶۲)_
[2]) کشف الباری: ۱/۴۶۵)_
[3]) کشف الباری: ۲/۴۲۸)_
[4]) کشف الباری: ۱/۶۵۹)_
[5]) فتح الباری: ۶/۲۲۱، وتحفة الباری: ۳/۵٤٤)_
[6]) عمدة القاری: ۱۵/٤۲، وطرح التثریب فی شرح التقریب للعراقی: ۶/۱۹۷۶، باب الغنیمة.....)_
[7]) فتح الباری: ۶/۲۲۱، والمستدرک للحاکم: ۲/۱۳۹_۱٤۰، کتاب قسم الفیء، رقم (۲۶۱۸))_
[8]) فتح الباری: ۶/۲۲۱، وعمدة القاری: ۱۵/٤۲، وارشاد الساری: ۵/۲۰۶، وشرح الابی علی مسلم: ۲/۵۸، وتحفة الباری: ۳/۵٤٤)_
[9]) مسند احمد: ۲/۳۲۵، مسند ابی هریرة، رقم (۸۲۹۸))_
[10]) فتح الباری: ۶/۲۲۱)_

ليکن ابن بطال رحمه الله دا واقعه د حضرت داؤد عليه السلام طرفته منسوب کړې ده او د باب د حديث د الفاظو نسبت ئې د هغوی طرفته کړې دې.(۱) ،حافظ وائی چې ماته په هيڅ يو مسندحديث کښې دا خبره ملاو نهٔ شوه.البته خطيب بغدادی په خپل تاليف "ذم النجوم" کښې د ابو حذيفه د طريق نه او امام بخاری رحمه الله په "المبتدا" کښې د حضرت علی رضي الله عنه د طريق نه يو روايت نقل کړې دې،د هغې خلاصه داده چې د حضرت يوشع عليه السلام قوم د هغوی نه مطالبه اوکړه چې مونږ ته د مخلوقاتو د ابتداء او زمونږ د مقرره وختونو(د مرګ)په باره کښې حال احوال بيان کړئ، هغوی د قوم دا مطالبه پوره کړه،اوس هر سړی ته د خپل مرګ وخت معلوم شوې وو. حالات هم په دې طريقه باندې روان وو تردې چې حضرت داود عليه السلام تشريف راوړلو او هغوی دوی سره(په داسې حال کښې چې دوی کافران شوې وو)د قتال اراده اوکړه او لښکر ئې راوستلو نو دوی هم د حضرت داود عليه السلام د مقابلې کولو دپاره خپل کسان روان کړل ليکن هغه کسان ئې روان کړل چې د کومو خلقو مرګ کښې وخت باقی وو.اوس د جنګ نتيجه دا شوه چې د حضرت داود عليه السلام لښکريان خو شهيدان شو ليکن په دوی کښې څوك هم مړهٔ نهٔ شو،حضرت داود عليه السلام الله تعالی ته شکايت اوکړو او د الله تعالی نه ئې مدد اوغوستلو نو الله تعالی په دوی باندې نمر اودرولو چې نمر ډوب نهٔ شی،دغه شان ورځ اوږده شوه او په کافرانو باندې شپه ورځ ګډه وډه شو او خپل حساب ترينه هير شو،دغه شان پرې حضرت داود عليه السلام قابو اوموندلو.حافظ ابن حجر رحمه الله ددې روايت د نقل کولو نه پس ليکی:

"واسناده ضعيف جداً،وحديث أبي هريرة المشار اليه عند أحمد أولى فان رجال اسناده محتج بهم في الصحيح،فالمعتمد أنها لم تحبس الاليوشع"(۲)

ايا د نمر اودريدل(نهٔ ډوبيدل)صرف حضرت يوشع عليه السلام سره خاص دی؟:د پورتنی تفصيل نه هم دا معلوميږی چې د نمر د اودريدلو واقعه صرف د حضرت يوشع عليه السلام سره شوې وه،د مسند احمد شريف د پورتنی ذکرکرده حديث نه حصر معلوميږی، "ان الشمس لم تحبس لبشر الاليوشع بن نون...."ليکن څهٔ نور واقعات چې صحيح سندونو سره روايت شوې دی،د هغې نه دا حصر باطل معلوميږی چې دا واقعه صرف حضرت يوشع عليه السلام سره خاص نهٔ ده.

لکه ابن اسحاق په "المبتدا" کښې د يحيی بن عروة بن الزبير عن ابيه د طريق نه نقل کړې دی چې کله الله تعالی حضرت موسی عليه السلام ته حکم اوکړو چې بنی اسرائيل ځان سره کړه او د مصر نه اوځئ اوکړئ نو دا حکم ئې هم ورکړو چې خپل ځان سره د حضرت يوسف عليه السلام تابوت هم واخلئ.د الله تعالی په حکم سره دوی د حضرت يوسف عليه السلام تابوت تلاش کوو ليکن هغه دوی ته پيدا نهٔ کړې شو،تردې چې د سحر رڼا په خوريدو شوه نو ددې نه مخکښې حضرت موسی عليه السلام بنی اسرائيلو سره وعده کړې وه چې د صبا په راختلو(طلوع فجر)باندې

---

(۱) شرح ابن بطال:۱۳۵/۵،باب استئذان الرجل الامام.....)_

(۲) فتح الباری:۲۲۱/۶)_

په روانگی کوو، ددې وجې نه هغوی الله تعالی ته دعا اوکړه چې طلوع فجر هغه وخت پورې مؤخر کړې شی چې کله د یوسف ﷺ د تابوت ذمه دارئ نه فارغ شم نو الله تعالی د هغوی دا دعا قبوله کړه.(۱)

ددې نه علاوه د نبی کریم ﷺ په باره کښې د تاریخ مختلفو عالمانو لیکلې دی چې د معراج د شپې په سحر باندې نبی ﷺ د مکې مکرمې قریشو ته اووئیل چې ما ستاسو هغه قافله لیدلې ده کومې چې سره د تجارت مال او سازوسامان دې او هغه قافله به د ورځې په ختمیدو باندې ښکاره کیږی لیکن د قافلې د رارسیدلو نه مخکښې نمر په ډوبیدو شو نو نبی ﷺ د الله تعالی په دربار کښې خپل درخواست پیش کړو چې نمر اودرولې شی نو نمر اودرولې شو تردې چې هغه قافله راورسیدله، د حضرت جابربن عبدالله ﷺ کلمات دادی:

"أن النبی صلی الله علیه وسلم أمر الشمس، فتأخرت ساعة من نهار".(۲)

ددې ټولو واقعاتو نه دا خبره معلومیږی چې د نمر اودریدل صرف د حضرت یوشع ﷺ خصوصیت نهٔ دې او په هغوی کښې داخبره منحصر هم نهٔ ده بلکه دغه شان نور واقعات هم شته.

د حصر حدیث او د مذکوره واقعاتو مینځ کښې تطبیق: د حضرت موسٰی ﷺ واقعه بنیاد جوړول او بیا د مسنداحمد د حصر والا حدیث باندې اشکال کول صحیح نهٔ دی، دا ځکه چې د حضرت یوشع بن نون ﷺ د واقعې تعلق د نمر د ډوبیدو سره دې او د حضرت موسٰی ﷺ د واقعې تعلق د طلوع فجر سره دې، یعنی هغه د ماښام واقعه ده او دا د سحر واقعه ده، ددې وجې نه د حضرت یوشع ﷺ دپاره د نمر اودریدل ددې خبرې سره منافی نهٔ دی چې د هغوی نه علاوه د بل چا دپاره د طلوع فجر اودریدل نهٔ وی شوې.(۳) هرچه د نبی ﷺ د معراج شریف د واقعې د سحر خبره ده نو د هغې جواب دادې چې د حصر والا په حدیث شریف کښې د حصر تعلق د سابقه انبیاء کرامو ﷺ سره دې، مطلب دادې چې زمونږ د نبی کریم ﷺ نه وړاندې د نمر اودریدل صرف د حضرت یوشع ﷺ دپاره شوی دی نو په دې کښې ددې خبرې هیڅ نفی نشته چې دنمر اودریدل دهغوی نه پس زمونږ دنبی کریم ﷺ دپاره نهٔ شی کیدې.(۴) امام سدی رحمه الله ددې واقعې په باره کښې فرمائی:

"ان الشمس كادت أن تغرب قبل أن يقدم ذلك العير، فدعا الله عزوجل، فحبسها حتى قدموا كما وصف لهم.... فلم تحبس الشمس على أحد الاعليه ذلك اليوم، وعلى يوشع بن نون......."(۵)

---

(۱) پورته حواله، وعمدة القاری: ۴۳/۱۵)_

(۲) پورته حواله جات، وحديث جابر اخرجه الطبرانی فی "الاوسط": ۲۲۴/۴، باب من اسمه ابراهيم، رقم (۴۰۳۹). بسند حسن_كما قال الحافظ فی الفتح: ۲۲۱/۶، وطرح التثريب: ۱۹۷۸/۶ واخرجه البيهقی فی دلائل النبوة: ۴۰۴/۲، بسنده عن اسماعيل بن عبدالرحمن القرشی، تحت باب الاسراء برسول الله ﷺ من المسجد....)

(۳) فتح الباری: ۲۲۱/۶)_

(۴) پورته حواله)_

(۵) عمدة القاری: ۴۳/۱۵، وشرح الابی علی مسلم: ۵۸/۲)_

د نمر د واپس کیدو واقعات: پورته چې کوم واقعات ذکر شو نو ددې تعلق اودریدو سره وو، خواه سحر وی یا ماښام، ددې نه علاوه د تاریخ او د سیر په کتابونو کښې د نمر د واپس کیدو واقعات هم ملاویږی، یعنی هغه واقعات چې په هغې کښې د یو شخصیت دپاره نمر د پریوتلو نه پس دوباره د واپس کیدو تذکره ده، لاندې د هغې واقعاتو تذکره کولې شی

① په دې ضمن کښې د ټولو نه اولنۍ واقعه د حضرت سلیمان ﷺ په باره کښې مشهوره ده، د قرآن کریم په دې آیتونو کښې د هغې ذکر (د بعضې مفسرینو د وینا مطابق) راغلې دې:

﴿اذعرض علیه بالعشی الصافنات الجیاد، فقال انی احببت حب الخیر عن ذکر ربی حتی توارت بالحجاب، ردوها علی فطفق مسحاً بالسوق والاعناق﴾ [1]

ددې آیتونو خلاصه داده چې یو ماښام حضرت سلیمان ﷺ ته اسونه د کتلو دپاره راوستې شو، دوی مبارك په دې کار کښې دومره قدرې مشغول شو چې د مازیگر مونځ ترینه پاتې شو او نمر پریوتلو، وروستو ورته خبر اوشو نو دوباره ئې د اسونو د راوستلو حکم اوکړو او په توره باندې ئې د هغوی څټونه او خپې وهل شروع کړل [2] دا خلاصه د مشهور تفسیر مطابق ده او په دې کښې د ﴿ردوها﴾ ضمیر د اسونو طرفته راجع کیږی لیکن بعضې مفسرینو (ثعلبی او بغوی وغیره) [3] ددې ضمیر مرجع نمر ښودلې دې او وائی چې سلیمان ﷺ د نمر د واپس کولو وئیلې وو، د هغوی درخواست قبول کړې شو، نمر واپس کړې شو، دغه شان هغوی د مازیگر مونځ اوکړو. [4] لیکن د محققینو علماؤ په نزد دا واقعه ثابته نۀ ده او د جمهورو مفسرینو رائې هم داده چې د ﴿ردوها﴾ ضمیر د مؤنث اسونو طرفته راجع کیږی،

حافظ فرمائی: "أورد هذا الأثر جماعة ساكتين عليه جازمين بقولهم: "قال ابن عباس: قلت لعلی؟" وهذا لا يثبت عن ابن عباس ولا عن غيره، والثابت عن جمهور أهل العلم بالتفسير من الصحابة ومن بعدهم أن الضمير المؤنث فی قوله ﴿ردوها﴾ للخيل، والله أعلم" [5]

البته بعضې مفسرین مذکوره واقعې ته صحیح وائی او دا د حضرت سلیمان ﷺ معجزه ئې گرځوی، علامه قرطبی رحمه الله فرمائی:

"قلت ومن قال ان الهاء فی ﴿ردوها﴾ ترجع للشمس، فذلك من معجزاته" [6]

---

[1]) سورة ص: ۳۱_۳۳)_

[2]) ددې آیتونو د تفسیر دپاره اوگورئ: کشف الباری، کتاب التفسیر، ص: ۵۵۵)_

[3]) فتح الباری: ۶/۲۲۲، وتفسیر البغوی: ۴/۶۱، وتفسیر النسفی: ۴/۳۹)_

[4]) فتح الباری: ۶/۲۲۲، وعمدة القاری: ۱۵/۴۳)_

[5]) فتح الباری: ۶/۲۲۲)_

[6]) الجامع لاحکام القرآن للقرطبی: ۱۵/۱۹۷)_

②:دويمه واقعه د حضرت نبى اكرم ﷺ ده.قاضى عياض رحمه الله وغيره فرمائى چې په غزوه خندق كښې په قتال كښې د مشغوليت د وجې نه د نبى ﷺ او د صحابه كرامو رضي الله عنهم نه د مازيگر مونځ پاتې شوې وو.تردې چې نمر پريوتلو نو نبى ﷺ په باركاه الهى كښې خپل درخواست پيش كړو.هغه قبول كړې شو اونمرواپس كړې شو بيا ټولو دمازيگرمونځ اوكړو دې واقعې ته امام طحاوى رحمه الله صحيح وئيلې دى او راويان ئې ثقه گرځولې دى (١)

③:دريمه واقعه د حضرت على رضي الله عنه ده.ددې تخريج امام طحاوى رحمه الله په دوو طريقو سره كړې دې او دواړو طريقو ته ئې صحيح او ثابت وئيلې دى.

حضرت اسماء بنت عميس رضي الله عنها فرمائى: "كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يوحى اليه، و رأسه فى حجر على،فلم يصل العصر حتى غربت الشمس،فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم :"صليت يا على؟"قال: لا،فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم :"اللهم ،انه كان فى طاعتك وطاعة رسولك،فاردد عليه الشمس".قالت أسماء:فرأيتها غربت،ثم رأيتها طلعت،بعد ما غربت"(٢)

مطلب دا دې چې په رسول الله مبارك ﷺ باندې وحى نازليده او د هغوى سر مبارك د حضرت على رضي الله عنه په غيږه كښې وو،حضرت على رضي الله عنه د مازيگر مونځ نه وو كړې او نمر پريوتلې وو. نبى ﷺ ترينه تپوس اوكړو چې ائې على،تاسو مونځ كړې دې؟نو هغوى جواب وركړو چې نه جى.نبى ﷺ د الله تعالى په دربار كښې عرض اوكړو چې ائې الله!دا على ستا او ستا د رسول په اطاعت او خدمت كښې مشغول وو نو ددۀ دپاره نمر دوباره واپس كړه.حضرت اسماء وائى چې ما نمر اوليدو نو پريوتلې وو،بيا مې اوليدۀ نو دا مشاهده مې اوكړه چې هغه د پريوتلو نه پس دوباره راختلې دې.

ددې حديث شريف په دويم طريق كښې حضرت اسماء رضي الله عنها دا هم فرمائى:

"ثم قام على،فتوضا وصلى العصر،ثم غابت،و ذلك فى الصهباء فى غزوة خيبر".(٣)

بيا حضرت على رضي الله عنه پاسيدلو،اودس ئې اوكړو او د مازيگر مونځ ئې اوكړو،بيا نمر

---

(١) ددې تخريج د قاضى عياض د وينا مطابق امام طحاوى كړې دې ليكن مونږ ته دا حديث په شرح مشكل الآثار كښې خو ملاو نۀ شو،حافظ ابن حجر ته هم ددې په نسبت كښې تامل دې ليكن په واقعه باندې هغوى څۀ تنقيد نۀ دې كړې،غالباً هغوى دا قصه صحيح منى،هم دا حالت د علامه عينى رحمه الله هم دې،هغوى ددې واقعې د نقل كولو نه پس په دې باندې خاموشى اختيار كړې ده، انظر الفتح:٢٢٢/٦،والعمدة:٤٣/١٥، او علامه ذهبى رحمه الله ددې واقعې تغليط كړې دې،اوگورئ، تنزيه الشريعة المرفوعة:٣٧٩/١)_

(٢) شرح مشكل الآثار:٩٢/٣،باب:١٦٥،بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ فى مسالته الله عزوجل ان يرد الشمس......رقم (١٠٦٧)،والمعجم الكبير للطبرانى:١٥٠/٢٤_١٥٢،رقم (٣٩٠_٣٩١)،و روى اوله ابن ابى عاصم فى كتاب السنة:٢٢٦،رقم (١٣٢٣))_

(٣) شرح مشكل الآثار:٩٢/٣،باب:١٦٥،بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ فى مسالته الله عزوجل ان يرد الشمس......رقم (١٠٦٨))_

پریوتلو او دا د صهباء د ځائې واقعه ده، د غزوه خیبر ورځې وې.
امام طحاوی رحمه الله ددې حدیث د نقل کولو نه څو صفحې پس لیکی:
"وکل هذه الاحادیث من علامات النبوة.
وقد حکی لی علی بن عبدالرحمٰن بن المغیرة، عن أحمد بن صالح، انه کان یقول: لا ینبغی لمن کان سبیله العلم التخلف عن حفظ حدیث أسماء الذی رواه لنا عنه لانه من أجل علامات النبوة"[1]
چې "دا ټول حدیثونه د نبوت د علاماتو نه دی او ماته علی بن عبدالرحمٰن د احمد بن صالح قول نقل کولو سره اوفرمائیل چې هغوی به فرمائیل چې د هیڅ یو عالم دپاره هم دا مناسب نهٔ دی چې هغه د حضرت اسماء رضی الله عنها ددې حدیث نه اجتناب اوکړی ځکه چې دا حدیث د نبوت د لویو علاماتو نه دې".
ددې نه علاوه حافظ ابن حجر، علامه عینی، امام قرطبی، امام ابوالفضل عراقی او د هغوی جلیل القدرځوئی ابوزرعه عراقی رحمهم الله وغیره هم دې حدیث اودې واقعې ته صحیح وئیلې دی[2]
لیکن بل طرفته بعضې محدثینو دا حدیث موضوع او باطل ښودلې دې چې په هغوی کښې ابن الجوزی[3]، ابن تیمیه[4]، ذهبی[5]، ابن کثیر[6]، ابن عساکر او جوزقانی رحمهم الله [7] په شان امامان شامل دی.[8] امام ابن تیمیه رحمه الله خو ددې حدیث په بنیاد باندې امام طحاوی رحمه الله د ډیر سخت تنقید نشانه ګرځولې ده او وائی چې دهٔ ته د احادیثو د تللو او د هغې د سندونو د صحت او د کمزورتیا په معلومولو کښې څهٔ زیات مهارت حاصل نهٔ وو.[9]
امام طحاوی او حدیث رد الشمس لعلی: هرچه د امام طحاوی رحمه الله مناقب او صفات دی نو د هغې د بیانولو خو دا موقع نهٔ ده، پاتې شو حدیث د حضرت علی رضی الله عنه دپاره د نمر د واپس کیدو والا، او په دې بنیاد باندې امام طحاوی د تنقید نشانه ګرځول، دا خو بالکل صحیح نهٔ دی. ددې وجه دا ده چې ددې حدیث نقل کوونکې صرف حضرت امام طحاوی رحمه الله نهٔ دې،

---

[1]) پورته حواله، ص: ۹۷_۹۸)_
[2]) الفتح: ۲۲۲/۶، والعمدة: ۴۳/۱۵، وطرح التثریب التقریب: ۱۹۷۸/۶_۱۹۷۹، وتفسیر القرطبی: ۱۹۷/۱۵، ۱۹۷، وایضا صححه القاضی عیاض فی الشفاء: ۱۷۷/۱، والخفاجی فی شرحه نسیم الریاض للشفاء: ۳۸۳/۳_۳۸۶، القسم الاول، فصل انشقاق القمر وحبس الشمس)_
[3]) کتاب الموضوعات: ۲۶۶/۱، باب فی فضائل علی رضی الله عنه، الحدیث الحادی عشر، فی ردالشمس له)_
[4]) منهاج السنة النبویة: ۱۸۹/۴/۴، فصل، قال الرافضی.....التاسع، رجوع الشمس له.....)_
[5]) تنزیه الشریعة المرفوعة: ۳۷۹/۱، الفصل الثانی، رقم (۱۰۴))_
[6]) البدایة والنهایة لابن کثیر: ۸۱/۶)_
[7]) الاباطیل والمناکیر: ۱۵۸/۱، بحواله تعلیقات شرح مشکل الآثار: ۹۳/۳)_
[8]) فتح الباری: ۲۲۲/۶، وتعلیقات شرح مشکل الآثار: ۹۳/۳)_
[9]) منهاج السنة لابن تیمیة: ۱۸۹/۴)_

بلکه د طبرانی(۱)، بیهقی(۲)، او د امام حاکم(۳) په شان محدثین هم دا حدیث روایت کوی(۴). ددې وجې نه دا حدیث بالکل رد کول ممکن نهٔ دی.
هم دا وجه وه چې د حافظ ابن حجر رحمه الله په شان جلیل القدر د حدیث رد کوونکې هم دا د نبی کریم ﷺ معجزه بښودلو سره فرمائی:
"وقد أخطا ابن الجوزي بإيراده له في "الموضوعات"، وكذا ابن تيميه في "كتاب الرد على الروافض" في زعم وضعه، والله أعلم"(۵).
ابن تیمیه چې په امام طحاوی رحمه الله کوم تنقید کړې دې نو ددې جواب علامه کوثری مصری ورکړې دې چې ددې الزام بنیاد دادې چې امام طحاوی د "رد الشمس لعلی" حدیث صحیح ګرځولې دې او د اخبره د ابن تیمیه د خیال خلاف ده، ابن تیمیه دا د روافضو شرارت ګڼری. دا د عناد نه سوا هیڅ نهٔ دی ځکه چې نورو ډیرو محدثینو هم ددې حدیث شریف تصحیح کړې ده، خواه ابن تیمیه په دې باندې خوشحاله وی یا خفه(۶) والله أعلم بالصواب

قوله: فقال لقومه: لا يتبعني رجل ملك بضع امرأة وهو يريد أن يبني بها، ولما يبن بها...: نو حضرت یوشع علیه السلام خپل قوم ته اووئیل چې ماسره دې داسې سړې سفر نهٔ کوی چې هغهٔ اوس اوس (تازه) نکاح کړې وی او خپلې بی بی ته تلل غواړی ځکه چې اوسه پورې هغه ورغلې نهٔ دې.
حضرت یوشع علیه السلام د جهاد دپاره د روانیدو نه مخکښې یو اعلان اوکړو چې داسې قسم خلق دې ماسره په سفر کښې نهٔ ځی، چې هغوی اوس اوس نکاح کړې وی او بی بی سره ئې ملاقات شوې نهٔ دې او غواړی چې زما ملاقات ورسره اوشی.
"بضع" د باء ضمې سره لوستلې شی او ددې معنٰی نکاح ده، دغه شان ددې معنٰی شرمګاه او جماع هم راځی او دلته درې واړه معنې صحیح دی، دغه شان ددې لفظ اطلاق په مهر او په طلاق باندې هم کیږی، جوهری د ابن السکیت نه د بضع معنٰی نکاح نقل کړې ده،

---

[۱]) المعجم الكبير للطبرانى: ۱۵۰/۲۴_۱۵۲، حديث اسماء بنت عميس، رقم (۳۹۰_۳۹۱)، وايضا اخرجه السيوطى فى الخصائص الكبرى: ۸۲/۲، باب ردالشمس بعد غروبها)_
[۲]) لم اجده فى مطبوعاته، والله اعلم بالصواب)_
[۳]) لم اجده فقى مطبوعاته، والله اعلم بالصواب)_
[۴]) فتح البارى: ۲۲۱/۶)_
[۵]) فتح البارى: ۲۲۲/۶)_
[۶]) الحاوى فى سيرة الامام الطحاوى، ص: ۱۳، ددې بحث سره متعلق د مزید وضاحت او تفصیل دپاره اوګورئ، نسيم الرياض فى شرح الشفاء للقاضى عياض: ۳۸۳/۳_۳۸۶، وتعليقات حمدى عبد المجيد على المعجم الكبير: ۱۴۸/۲۴_۱۵۱، رقم (۳۹۰_۳۹۱))_

یقال: "مالك فلان بضع فلانة" (۱)

"ولما یبن بها" کښې "لما" جازمه د "لم" په معنی کښې ده لیکن د لما په ذریعې سره ترینه تعبیر اوکړې شو چې هغه ددې خبرې توقع هم لری چې ورته د زفاف موقع به ملاؤ شی لکه سعید بن المسیب عن ابی هریره رضی الله عنه د طریق نه چې کوم روایت امام نسائی او ابو عوانه او ابن حبان (۲) نقل کړې دې، د هغې الفاظ دادی:

"لاینبغی رجل بنی دارا لم یسکنها أو تزوج امرأة ولم یدخل بها" (۳)

بیا چې د عدم دخول کوم قید لګولې شوې دې ددې نه دا معلومیږی چې د دخول نه پس به معامله ددې برعکس وی او ددې دواړو خبرو مینځ کښې چې کوم فرق دې نو هغه پټ نۀ دې، اګرچه د دخول نه پس هم د بعضې خلقو زړونه په کورونو کښې بانده وی لیکن بهرحال هغه حالت به نۀ وی کوم چې د دخول نه مخکښې وی ځکه چې په دې صورت کښې خو په ذهن باندې بس ښځه سوره وی. (۴) والله اعلم

قوله: ولا أحد بنى بيوتاً ولم يرفع سقوفها: نۀ داسې سړې چې هغۀ کور جوړ کړې وی لیکن د هغې چت ئې اچولې نۀ وی.

مطلب دادې چې داسې سړې دې هم ماسره په سفر کښې نۀ ځی چې د کور په جوړولو او تعمیر کښې مشغول وی او د هغې نه مکمل فارغ شوې نۀ وی بلکه څۀ کار باقی پاتې وی. د مسلم شریف (۵) او د مسنداحمد (۶) په روایت کښې د سقوفها په ځائې سُقُفها راغلې دې، دواړه صیغې د جمع دې، دغه شان د شیخینو او د مسنداحمد روایتونه به خپل مینځ کښې په معنی کښې موافق شی، حافظ رحمه الله د سین فتحه او د قاف سکون سره ضبط وهم ګرځولې دې. (۷) په دې صورت کښې به لفظ مفرد وی.

قوله: ولا أحد اشترى غنما أو خلفات وهو ينتظر ولادها: نۀ داسې سړې چې هغۀ چیلئ یا حاملې اوښې اخستلې وی او د هغې د لنګون انتظار کوی

د خلفات معنوی تحقیق: خلفات. بفتح الخاء المعجمة وكسر اللام وفتح الفاء د خلفة جمع ده، حاملې

---

[1]) الصحاح للجوهری: ۹۵، مادة بضع "فتح الباری: ۲۲۲/۶، وعمدة القاری: ۴۳/۱۵، وارشاد الساری: ۵/ ۲۰۶، وطرح الثریب: ۱۹۷۶/۶)_

[2]) صحیح ابن حبان: ۱۴۹/۸، کتاب السیر، باب الغنائم وقسمتها، ذکر تحلیل الله..... رقم (۴۷۸۷))_

[3]) فتح الباری: ۲۲۲/۶)_

[4]) پورته حواله، وارشاد الساری: ۲۰۶/۵)_

[5]) صحیح مسلم، کتاب الجهاد، باب تحلیل الغنائم لهذه الامة خاصة، رقم (۴۵۵۵))_

[6]) مسند الامام احمد: ۳۱۸/۲، مسند ابی هریرة رضی الله عنه، رقم (۸۲۲۱))_

[7]) فتح الباری: ۲۲۲/۶، وطرح التثریب: ۱۹۷۷/۶)_

اوښې ته ونیلې شی.البته بعضې وخت کښې د اوښې نه علاوه په نورو څناورو باندې هم ددې اطلاق کیږی.(۱)

او کلمه د او چې د غنماً او خلفات مینځ کښې ده،دا د تنویع دپاره ده.بیا دلته غنماً مطلق ذکر کړې شوې دې او ددې صفت حمل غالباً حذف کړې شوې دې.ددې وجه یا خو داده چې دویمه کلمه یعنی خلفات په دې باندې دلالت کوی،په دې صورت کښې د غنما ترجمه به هم داوی چې حامله چیلئ دویمه وجه دا هم کیدې شی چې غنم دلته مطلق دې د څۀ زیاتی وصف نه بغیر، یعنی صرف چیلئ،په دې صورت کښې به ددې د مطلق بیانولو توجیه دا وی چې په چیلئ کښې د برداشت ماده کمه وی،دا ډیره زر ویریږی.دغه شان ددې د ضائع کیدو ویره وی،په خلاف د اوښې دلته خو د حمل د ضائع کیدو ویره وی چې چرته حمل ضائع نۀ شی.ځکه چې په عربو کښې د نومې اوښې اهمیت وو.(۲)

بعضې شارحینو "او" د شك دپاره ګرځولې دې لیکن حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چې دا صرف د یو احتمال په درجه کښې ده.معتمد د تنویع دپاره کیدل دی ځکه چې د ابویعلی(۳) محمد بن العلاء نه د روایت الفاظ دا دی،"ولا رجل له غنم أو بقر أو خلفات"دلته خو دا او په تنویع باندې صراحةً دلالت کوی(۴)او ولادد ولد یلد ولادة مصدر دې،د واو کسرې سره(۵)

ددې کسانو د منع کولو حکمت:څنګه چې تاسو اوکتل چې حضرت یوشع علیه السلام درې قسمه خلق خپل ځان سره د تلو نه منع کړل او وې فرمائیل، "لایتبعنی......"نو ددې حکمت دا وو چې په جهاد کښې به د هغوی توجو تقسیم شوې وه،ذهن به ئې په دغه کارونو کښې انختې وو.ددې وجې نه مهلب رحمه الله فرمائی چې په دې حدیث شریف کښې ددې خبرې دلیل دې چې ددنیا فتنې انسان لره بې صبره او بې حواسه کوی،مثلاً هغه سړې چې نږدې وخت کښې ئې وادۀ کړې وی،د خپلې بی بی سره د نزدیکت خواهشمند هم وی،د هغې د دیدار کولو مشتاق وی نو داسې سړې که چرته جهاد ته هم لاړ شی نو ددۀ زړۀ به د واپس کیدو په فکر کښې وی(۶)

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۲۲،وعمدة القاری:۱۵/۴۳)_
(۲) فتح الباری:۶/۲۲۲،وطرح التثریب:۶/۱۹۷۷)_
(۳) لم اجده فی مسند ابی یعلی،وانما عزاه الیه الحافظ رحمه الله فی الفتح:۶/۲۲۲)_
(۴) فتح الباری:۶/۲۲۲)_
(۵) پورته حواله،وطرح التثریب:۶/۱۹۷۷)_
(۶) وضاح بن اسماعیل خپلې محبوبې ته په خطاب کولو کښې دا مضمون په دې بیتونو کښې بیان کړې دې

ذرینی ما امن بنات نعش ... من الطیف الذی ینتاب لیلا
ولکن ان اردت فهیجینا ... اذا رمقت باعینها سهیلا (دیوان الحماسة ۱۰۹)

شيطان به دې د عبادت نه بې فکره کړي په کوم عبادت کښې چې دې مشغول دې او دده په زړه کښې به ويره واچوي هم دا حال د دنيا د نور ساز و سامان دې.[1]

او امام نووي رحمه الله فرمائي چې ددې حديث شريف نه د اخبره معلومه شوه چې اهم امور د داسې کسانو په ذمه باندې لګول پکار دي چې فارغ وي، ددې کارونو دپاره وخت ورکولې شي، اهم کارونه ددا سې کسانو په ذمه باندې لګول پکار نۀ دي چې د هغوی زړۀ ددې کارونو نه علاوه په نورو کارونو کښې مشغول وي ځکه چې دغه کارونه به ددۀ عزم کمزورې کړي او کوم کوشش چې دې کوي نو په هغې کښې به دغه نور کارونه د نقصان سبب وي.[2] او علامه ابی رحمه الله په شرح مسلم کښې فرمائي چې زياته واضحه خبره داده چې دا حديث د "لا يقضي القاضي وهو غضبان" د قبيل نه دې لکه دا د تنقيح مناط[3] باب نه دې.....او د حديث شريف مطلب دادې چې ماسره دې داسې هيڅ يو سړې هم رانۀ شي چې د هغۀ زړۀ په بله ځۀ معامله کښې مشغول وي.[4] ياد ساتئ چې مذکوره حکم په هغه صورت کښې دې چې کله جهاد فرض کفايه وي ورنه د فرض عين کيدو په صورت کښې چې کله نفير عام شي نو د هر سړي دپاره وتل ضروري دي، البته که حاکم وقت د څۀ مصلحت د وجې نه څوک منع کړي نو جدا خبره ده.

فغزا: نو د غزوې دپاره روان شو.

يعنې هغه کسان ئې ځان سره کړل کوم کسانو کښې چې دا مذکوره صفات نۀ وو د کومو ذکر چې حضرت يوشع عليه السلام کړې وو.[5] چې "لايتبعنى رجل......" او جهاد دپاره روان شو.

قوله: فدنا من القرية صلاة العصر أو قريباً من ذلك: نو هغوی کلي ته نزدې شو د مازيګر په وخت کښې يا مازيګر ته نزدې

د کلي نه مراد (اريحا)[6] د عبرانئ ژبې لفظ دې، د حضرت نوح عليه السلام په نسل کښې د يو سړي اريحا بن مالك بن ارفحشذ بن سام بن نوح طرفته ددې ښار نسبت کولو سره دې ته اريحا وئيلې شي، دا د شام په ښار اُردن (نن صبا مستقل مملکت دې) په نشيب کښې واقع وو، ددې

---

[1]) شرح ابن بطال:۲۷۷/۵،وفتح البارى:۲۲۳/۶،وطرح التثريب:۱۹۷۶/۶)_

[2]) شرح النووى على مسلم:۸۵/۲،ومثله فى فتح البارى:۲۲۳/۶_۲۲٤،وشرح الكرمانى:۹۶/۱۳)_

[3]) وتنقيح المناط عند الاصوليين:_هو النظر والاجتهاد فى تعيين ما دل النص على كونه علة من غير تعيين،بحذف ما لا مدخل له فى الاعتبار مما اقترن به من الاوصاف،و ذلک مثل قول النبى صلى الله عليه وسلم للاعرابى الذى قال:هلكت يا رسول الله_ما صنعت؟.....انظر الموسوعة الفقهية:۷۷/۱٤،مادة تنقيح المناط)_

[4]) شرح الابى على مسلم:۵۸/۵،احاديث اباحة الغنائم لهذه الامة.....)_

[5]) فتح البارى:۲۲۲/۶)_

[6]) اريحا بالفتح،ثم الكسر،وياء ساكنة،والحاء المهملة،والقصر_

او د بیت المقدس مینځ کښې د یو ورځ مشکل غریز سفر فاصله ده،دا د حموی د زمانې خبره ده،دلته جبارین قوم آباد وو،چې د هغوی ذکر په قرآن کریم کښې هم راغلې دې﴿قالوا یموسی ان فیها قوما جبارین.....﴾ (المائدة:۲۲) اوګوره معجم البلدان:۱/۱۶۵،مادة "اریحا")_ښار دې،دلته د ښار نه په قریه سره تعبیر کړې شوې دې،امام حاکم‌رحمه‌الله[1] چې کوم روایت د حضرت کعب‌رضي‌الله‌عنه نه نقل کړې دې،په هغې کښې ددې کلی نوم اریحا راغلې دې.[2]

د مسلم شریف په روایت کښې "فادنی للقریة"[3] راغلې دې،په دې صورت کښې به مطلب دا شی چې هغوی خپل لښکر اریحا ښار ته نزدې کړو.[4]

جبابره قوم سره د حضرت یوشع‌علیه‌السلام جهاد: د باب په حدیث شریف کښې چې د کوم جهاد او قتال ذکر دې نو دا د جبابره قوم یا د جبارینو خلاف وو،ابن اسحاق وائی چې کله حضرت موسیٰ‌علیه‌السلام وفات شو اوددې واقعې څلویښت کاله تیرشو نوحضرت یوشع‌علیه‌السلام بنی اسرائیلو ته پیغمبر راواستولې شو او هغوی بنی اسرائیلو ته اووئیل چې اوس زهٔ د الله تعالی نبی یم او ماته الله تعالی جبابره قوم سره د جهاد کولو حکم کړې دې.نو بنی اسرائیلو ددوی تصدیق اوکړو،په دوی ئې ایمان راوړو او د دوی په لاس ئې بیعت اوکړو.نو حضرت یوشع‌علیه‌السلام بنی اسرائیل ځان سره د اریحا طرفته بوتلل،دوی سره د میثاق تابوت[5] هم وو،هلته په رسیدلو سره دوی د اریحا ښار محاصره اوکړه او دا محاصره شپږ میاشتو پورې جاری وه.

د اوومې میاشتې په شروع کښې د حضرت یوشع‌علیه‌السلام ملګرو په یوځائې حمله اوکړه چې د هغې د وجې نه د جبارینو ټول قوم اوویریدهٔ،په هغوی کښې وارخطائی خوره شوه او د ښار د پناه والا دیوال پریوتهٔ.دغه شان دوی داخل شو او جبابره ئې ښهٔ قتل کړل،دا د جمعة المبارك ورځ وه او د جبابره څهٔ خلق ژوندی وو او جنګیدل،په دې دوران کښې نمر پریوتل شروع شو او د هفتې شپه په داخلیدو شوه،په دې شپه کښې د دوی دپاره د قتال او د ښکار وغیره ممانعت وو،ددې صورت حال په لیدلو سره حضرت یوشع‌علیه‌السلام ته ویره شوه چې چرته مونږ کمزورې نهٔ شو او جنګ د هفتې ورځې ته اونهٔ رسی نو ددې وجې نه هغوی د الله تعالی

---

[1]) المستدرک للحاکم:۲/۱۴۰،کتاب قسم الفیء،رقم (۲۶۱۸)،والمعجم الاوسط للطبرانی:۶/۳۵۳،من اسمه محمد،رقم (۶۶۰۰))_

[2]) فتح الباری:۶/۲۲۲)_

[3]) صحیح مسلم،کتاب الجهاد،باب تحلیل الغنائم لهذه الامة خاصة،رقم (۴۵۵۵))_

[4]) فتح الباری:۶/۲۲۲،وطرح التثریب:۶/۱۹۷۸)_

[5]) د میثاق د تابوت نه مراد هغه تابوت دې په کوم کښې چې سکینه،د حضرت موسیٰ او هارون علیهما السلام همسا او د هغې تختو لرګی وو کومې چې حضرت موسیٰ‌علیه‌السلام د خپل قوم د غوا د بچی په عبادت باندې د لیدلو په وخت کښې ماتې کړې وې،دا د حضرت ابن عباس‌رضي‌الله‌عنهما قول دې. هناك اقوال اخری ایضا.انظر تفسیر القرطبی:۳/۲۴۹)_

په دربار عاليه کښې دعا اوکړه، "اللهم اردد الشمس على......"[1]

قوله: فقال للشمس: انك مامورة،وأنا مامور،اللهم احبسها علينا،فحبست حتى فتح الله عليهم: نو حضرت يوشع عليه السلام نمر ته په خطاب کولو کښې اووئيل چې تهٔ هم مامور ئې او زهٔ هم مامور يم.ائې الله!دا نمر زمونږ دپاره اودرئ نو نمر اودرولې شو تردې چې الله تعالى هغوى ته په جبابره قوم باندې فتح نصيب کړه.

مطلب دادې چې کله يوشع عليه السلام اوليدل چې نمر پريوځى او دشمن تردې وخته پورې پوره ختم شوې نهٔ دې نو هغوى نمر ته خطاب اوکړو او وې فرمائيل چې تهٔ هم مامور ئې او زهٔ هم مامور يم،تا ته د عام عادت مطابق د پريوتلو دپاره د الله تعالى حکم دې او ما ته دا حکم دې چې د "هفتې"په ورځ جنګ اونهٔ کړم لکه د حاکم په روايت کښې ددې سبب هم موجود دې،حضرت کعب رضي الله عنه فرمائى:

"انه وصل الى القرية وقت عصر يوم الجمعة،فكادت الشمس أن تغرب ويدخل الليل"[2]

د وأنا مامور هم دا معنٰى ده او د دواړو مامورانو مينځ کښې هم دا فرق دې چې جماداتو ته امر ته د تسخير(مسخر کيدو)دې او عاقلانو ته امر د تکليف(مکلف کيدو)دې.[3]

نمر ته د خطاب کولو حقيقت: دلته حضرت يوشع عليه السلام چې نمر ته کوم خطاب اوکړو نو دا يا په حقيقت باندې محمول دې چې الله تعالى په نمر کښې دا صلاحيت پيدا کړې وو چې په هغه کښې تميز او ادراک راغلې وو او د حضرت يوشع عليه السلام په خبرو باندې پوهيدلو.يا دا په مجاز باندې محمول دې چونکه دا خبره هغوى ته معلومه شوه چې نمر د خپل عام عادت نه اړول صرف د خرق عادت په طور باندې ممکن دى،ددې وجې نه هغوى په زړهٔ کښې ددې خبرې سوچ اوکړو چې تهٔ هم مامور ئې او زهٔ هم مامور يم،ددې نه پس هغوى په ژبې سره اوفرمائيل چې، "اللهم احبسها علينا"

حافظ رحمه الله فرمائى[4]چې د دويم احتمال تائيد د هغې روايت نه هم کيږى کوم چې د حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله نه روايت دې،په هغې کښې دى:

"اللهم،انها مامورة،وانى مامور،فاحبسها على،حتى يقضى بينى وبينهم،فحبس الله عليه"[5]

"ائې الله!دې هم مامور دې،زهٔ هم مامور يم نو دې د ډوبيدو نه بند کړه،تردې چې زما او د جبابره قوم مينځ کښې څهٔ فيصله اوشى نو الله تعالى نمر د ډوبيدو نه منع کړو".ددې روايت

---

[1]) عمدة القارى:٤٣/١٥،وكتاب الاسماء المبهمة:(٣٣٢/٥)_
[2]) لم اجدها فى المستدرك،وانما قاله الحافظ:(٢٢٢/٦)_
[3]) فتح البارى:(٢٢٣/٦)_
[4]) پورته حواله،وانظر كذلک طرح التثريب:(١٩٧٨/٦)_
[5]) صحيح ابن حبان:١٤٩/٨،كتاب السير،باب الغنائم وقسمتها.....رقم (٤٧٨٧))_

نه د "وانا مامور" د ارشاد وضاحت كيږي(۱) بهرحال دواړه احتمالات ممكن دي او راجح دويم احتمال دي. والله اعلم

د باب په روايت كښې "اللهم احبسها علينا" راغلې دي كوم چې مطلق دې او د امام احمد په روايت كښې مقيد راغلې دې چې "اللهم احبسها على شيئاً" چې دا نمر هغه وخت پورې منع كړې كوم وخت پورې چې زمونږ ضرورت دي چې هغه پوره شي او ښار فتح شي.(۲)

د نمر منع كيدو په كيفيت كښې اختلاف: لكه څنګه چې په روايت كښې راغلې دي چې نمر د ډوبيدو نه منع كړې شو ليكن ددې كيفيت څۀ وو؟ په دې كښې د حديث د عالمانو اختلاف دې، په دې سلسله كښې راجح قول هغه دې كوم چې ابن بطال رحمه الله وغيره اختيار كړې دې چې د نمر حركت رو شوې وو، د هارون بن يوسف امادى په ترجمه كښې راغلې دى چې دا واقعه د حزيران په مياشت(غالباً جون) كښې په څوارلسم تاريخ باندې پيښه شوې وه، دا ورځ ډيره اوږده وى.(۳) (په انګريزى مياشتو كښې د جون ۲۲ تاريخ د كال په ورځو كښې د ټولو نه اوږده ورځ وى، كيدې شى چې دا هم دغه ورځ وى) والله اعلم

قوله: فجمع الغنائم، فجاءت - يعنى النار - لتأكلها، فلم تطعمها: نو حضرت يوشع عليه السلام غنيمتونه جمع كړل دې دپاره چې هغه يعنى اور راشى او دا اوخورى ليكن هغې اور غنيمتونه اوم نۀ څكل (خوړل خو لرې خبره ده)

"يعنى النار" جمله تفسيريه ده، دا د يو راوى له طرفه ده، په دې كښې د جاءت د فاعل وضاحت كړې شوې دې. بيا دلته "فلم تطعمها" وئيلې شوې دې او لم تاكلها نۀ دې وئيلې شوې څكه چې لتاكلها سره به موافقت شوې وو نو دا مبالغه ده څكه چې د طعم معنى ده څكل او د اكل معنى ده خوړل، مطلب دادې چې راتلونكى اور د غنيمتونو نه څكل هم اونۀ كړل، خوړل خو لرې خبره ده، ددې وجې نه ددې جملې "فلم تطعمها" معنى د لم تذق طعمها ده، ددې مثال په قرآن كريم كښې هم موجود دې.(۴)

ارشاد مبارك دې: ﴿ومن لم يطعمه فانه منى﴾ چې حضرت طالوت عليه السلام بنى اسرائيلو ته اووئيل چې كوم كس دې نهر ته د اوبو څكلو دپاره لاس نزدې نۀ كړى نو هغه زما ملګرې دې او څوك چې ددې خلاف كار اوكړى نو هغۀ سره زما هيڅ تعلق نشته.

---

(۱) فتح البارى: ۲۲۳/۶_

(۲) پورته حواله، والمسند للامام احمد: ۱۸/۲، مسند ابى هريرة (۸۲۲۱)_

(۳) فتح البارى: ۲۲۳/۶، وابن بطال: ۲۷۸/۵، والكرمانى: ۹۶/۱۳، وطرح التثريب: ۱۹۷۸/۶)_

(۴) البقرة ۲۳۹)_

قوله: فقال: ان فيكم غلولاً: نو حضرت يوشع عليه السلام اوفرمائيل چې بيشكه په تاسو خلقو كښې غلول دې

غلول د غنيمت په مال كښې خيانت كولو ته وئيلې شى[1]

قوله: فليبايعنى من كل قبيلة رجل فلزقت يد رجل بيده فقال: فيكم الغلول،فليبايعنى قبيلتك،فلزقت يد رجلين أو ثلاثة بيده،فقال: فيكم الغلول: نو د هرې قبيلې نه دې يو سړې زما په لاس باندې بيعت اوكړى نو د يو سړى لاس د هغوى لاس پورې انختلو ،وې فرمائيل چې خيانت هم تاسو خلقو كړې دې،ددې وجې نه اوس دې ستاسو قبيله زما په لاس باندې بيعت اوكړى.نو د دوو يا دريو كسانو لاسونه انختل،يوشع عليه السلام اوفرمائيل چې خيانت هم تاسو خلقو كړې دې.

د **فلزقت** نه مخكښې دواړو ځايونو كښې حذف دې،چونكه د كلام سياق په دې باندې دلالت كوى، ددې وجې نه دا جمله حذف كړې شوه،يعنى **فبايعوه** چې هغوى بيعت اوكړو......نو دا واقعه پيښه شوه،[2]دلته په روايت كښې "**رجلين او ثلاثة**" راغلې دې،د ابويعلى[3]په روايت كښې "**رجل او رجلين**" دې.د بيعت دوران كښې د څو كسانو لاس انختۀ نو په دې كښې شك دې، البته د سعيد بن المسيب رحمه الله په روايت كښې يقين سره "**رجلين**" راغلې دې،[4] چې د دوو كسانو لاس انختلې وو.[5]

ابن المنير رحمه الله فرمائى چې د هغوى په وخت كښې د خيانت معلومولو طريقه هم دا وه.[6]

---

[1]) عمدة القارى:۴۳/۱۵،وفتح البارى:۲۲۳/۶،وشرح الكرمانى:۹۶/۱۳)_

[2]) فتح البارى:۲۲۳/۶)_

[3]) لم اجده فى مسند ابى يعلى،وانما قاله الحافظ فى الفتح)_

[4]) صحيح ابن حبان:۱۴۹/۸،كتاب السير،باب الغنائم وقسمتها.....رقم (۴۷۸۷))_

[5]) فتح البارى:۲۲۳/۶)_

[6]) يوه عجبيه واقعه:دلته علامه قسطلانى رحمه الله يو واقعه ذكر كړې ده،كومه چې د مستند او ثقه راويانو نه روايت ده،فرمائى چې په مدينه منوره كښې يو حمام وو،په هغې كښې به ښځو ته غسل وركولې شو،هغې كښې يو ځل يو ښځه راوستلې شوه،هغې ته غسل وركولې شو چې يو بله ښځه تخت ته راغله او اودريدله او مړده ښځې ته ئې اووئيل ائې زناكارې او د هغې ښځې په شرم گاه ئې لاس هم اووهلو چې په هغې ځائې باندې وينختلو،هغې ښځې او نورو ښځو ډيرې چغې اووهلې چې په څۀ طريقې سره دا لاس لرې شى ليكن داسې اونۀ شو.دا معامله د مدينې منورې والى ته بيان كړې شوه نو هغوى د مدينې منورې فقهاؤ سره مشوره اوكړه نو يو كس رائې وركړه چې لاس دې ترينه كټ كړې شى.دويم اووئيل چې د مړې ښځې ددغه ځائې نه دې غوښه كټ كړې شى ځكه چې بهرحال د مړ انسان په مقابله كښې د ژوندى حرمت زيات دې.د مدينې منورې والى اووئيل چې ترڅو ما د ابوعبيد(امام مالك)سره مشوره كړې نۀ وى نو هيڅ قسم حكم جارى كولې نۀ شم نو د امام مالك طرفته قاصد واستولې شو نو هغوى اوفرمائيل چې مۀ د ښځې لاس كټ كوئ ..... [بقيه برصفحه آئنده...

نو كوم كس چې به خيانت كر او دهوكه باز وو نو د بيعت كولو په وخت به د هغهٔ لاس انختلو په دې كښې به دې خبرې طرفته اشاره وه چې په دې لاس باندې د بل چا څهٔ حق دې چې ددهٔ نه اخستل پكار دى.يا دا داسې لاس دې چې دا وهل پكار دى او ددې لاس مالك (خائن) لره قيد كول پكار دى.تردې چې مذكوره حق خپل مالك ته واپس كړى.دا د هغې جنس نه دې د كوم ذكر چې په روايتونو كښې هم راغلې دې چې په قيامت كښې به لاس د خپل مالك خلاف گواهى وركوى.(١)

"فيكم الغلول"نه پس د سعيد بن المسيب رحمه الله په روايت كښې د هغې دواړو د جرم قبلول هم مذكور دى چې هغې دواړو اووئيل "فقالا:أجل،غللنا".(٢)

قوله: فجاؤا برأس مثل رأس بقرة من الذهب،فوضعوها،فجاءت النار فأكلتها: نو هغوى د سرو زرو يو سر راوړو چې د غوا د سر برابر وو،هغه ئې كيخودلو، اور راغئ او هغه غنيمت ئې اوخوړهٔ.

مطلب دادې چې هركله په هغوى باندې جرم ثابت شو نو هغوى د غوا د سر برابر يو سر راوړو چې د سرو زرو جوړ كړې شوې وو.هغه ئې راوړلو او نورو غنيمتونو سره ئې كيخودلو ،اوس چونكه غنيمت مكمل راغئ نو راتلونكې اور هغه ټول غنيمت اوخوړلو كوم چې د قبوليت علامت وو.لكه څنګه چې وړاندې تير شو چې د تير شوې امتونو او انبياء كرامو عليهم السلام خصوصيت دا وو چې په يو فراخه ځائې كښې به ئې غنيمت جمع كړو،د آسمان نه به اور راغئ او هغه به ئې اوسوزوو او كه په هغې كښې به څهٔ قسم خيانت وو يا داسې څيز به ووچې حلال به نهٔ وو نو اور به هغې ته هيڅ هم نهٔ وئيل اودابه د نهٔ قبليدو علامت ګڼړلې شو.

دا حال د هغوى د قربانو هم وو،د څناور د قربانى كولو نه پس به اور راغئ او هغه به ئې اوسوزوو كوم چې به د الله تعالى په نزد قبول وو او چې كوم به قبول نهٔ وو نو هغه به په خپل

...بقيه ازحاشيه گذشته]او مهٔ غوښه كټ كوئ، زما خيال خو دادې چې دا مړه او وفات شده ښځه په خپل حد كښې خپل حق غواړى،دې الزام لګوونكې ښځې(قاذفه)ته حد اولګوئ.نو د هغوى په مشوره باندې عمل كولو سره د مدينې منورې والى په هغې ژوندۍ ښځې باندې حد جارى كړو،چې كله يو اتيا كوړې وركړې شوې نو لاس هم هغه شان انختلې وو ليكن څنګه چې ورته اتيايمه كوړه وركړې شوه او د حد قذف نصاب پوره شو نو د هغې ښځې لاس هم د مړې ښځې د بدن نه جدا شو!!!

علامه قسطلانى رحمه الله ددې واقعې د نقل كولو نه پس ليكى: فاما أن يكون مالك رحمه الله اطلع على هذا الحديث،فاستعمله بنور التوفيق فى مكانه،و اما أن يكون وفق،فوافق:

وقد كان الزاق يدالغال بيد يوشع تنبيها على أنها يد عليها حق يطلب أن يتخلص منه.أو دليلاً على أنها يد ينبغى أن يضرب عليها،ويحبس صاحبها،حتى يؤدى الحق الى الامام،وهو من جنس الشهادة اليد على صاحبها يوم القيامة "اوګورئ:ارشاد السارى:٥/٢٠٧.)_

(١) فتح البارى:٦/٢٢٣،وبمثله قال ابن بطال،انظر شرحه:٥/٢٧٨)_

(٢) پورته حواله جات،وصحيح ابن حبان:٨/١٤٩،كتاب السير،باب الغنائم......رقم (٤٧٨٧))_

حالت باندې باقي پاتې شو او اور به هغې ته هيڅ هم نهٔ ونيل.[1]

قوله: ثم أحل الله لنا الغنائم، رأى ضعفنا وعجزنا، فأحلها لنا: بيا الله تعالى زمونږ دپاره غنيمتونه حلال کړل، هغهٔ زمونږ عجز او کمزورئ ته او کتل نو دا ئې زمونږ دپاره حلال کړل يعنې الله تعالى امت محمديه سره د شفقت معامله اوکړه او په حکم کښې ئې تخفيف او سپکوالې اوکړو او غنيمتونه ئې د امت محمديه ﷺ دپاره حلال کړل، اوس دا امت د غنيمت مالونه خوړلې شي او دا ددې امت خصوصيت دې.

د نسائی شريف[2] په روايت کښې راغلې دي: "فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم عند ذلك: ان الله اطعمنا الغنائم رحمة رحمنا بها، وتخفيفاً خفف عنا"[3]

جمله د "رأى ضعفنا وعجزنا" جمله تعليليه او سببيه ده، په دې کښې د امت محمديه ﷺ دپاره غنيمتونه حلال ولې اوګرځولې شو، ددې خبرې علت او سبب په کښې بيان کړې شوې دې، د سعيد بن المسيب رحمه الله په روايت کښې نور هم وضاحت دې، په هغې کښې دی: "لما رأى من ضعفنا"[4] په دې جمله کښې دې خبرې طرفته هم اشاره ده چې د الله تعالى په وړاندې د عاجزئ اظهار کول د فضل او د انعام سبب جوړيږي.[5]

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مناسبت په دې جمله کښې دې: "ثم أحل الله لنا الغنائم"[6]

⑨ باب: الغنيمة لمن شهد الوقعة

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخاري رحمه الله مقصد د ائمه ثلثه مذهب لره راجح ګرځول دی هغوی دا وائی چې کوم خلق په جهاد کښې شريك وی نو هغوی ته به د غنيمت په مال کښې حصه ملاويږي او کوم کسان چې شريك نهٔ وی نو هغوی ته به په کښې حصه نهٔ ملاويږي بيا چې امام بخاري رحمه الله کومو الفاظو سره ترجمه قائمه کړې ده نو هغه د حضرت عمر رضي الله عنه د يو اثر الفاظ دی، چې هغوی د حضرت عمار بن ياسر رضي الله عنه ته د هغوی په تپوس کولو باندې راستولې وو. ددې نه ائمه ثلثه په خپل مذهب باندې استدلال کوی.[7]

---

[1]) عمدة القاری:۱۵/۴۳_۴۴،وشرح ابن بطال:۵/۲۷۸،وطرح التثريب:۶/۱۹۷۹)_

[2]) سنن النسائی الکبری:۶/۳۵۲،کتاب التفسير،الانفال،قوله تعالى:(حلالا طيبا)،رقم (۱۱۲۰۹))_

[3]) فتح الباری:۶/۲۲۳،وعمدة القاری:۱۵/۴۴،وشرح الکرمانی:۱۳/۹۶)_

[4]) سنن النسائی:۶/۳۵۲،کتاب التفسير......قوله تعالى:(حلالا طيبا)،رقم (۱۱۲۰۹)،ومسند احمد: ۳/۲۳۲، مسند ابی هريرة من رواية همام بن منبه،رقم (۸۱۸۵)و:۳/۲۳۸،رقم (۸۲۲۱))_

[5]) فتح الباری:۶/۲۲۳)_

[6]) عمدة القاری:۱۵/۴۴)_

[7]) فتح الباری:۶/۲۲۴)

دا اثر امام عبدالرزاق صنعاني رحمه الله موصولاً په خپل مصنف کښې نقل کړې دې،[1] د دې نه علاوه امام بيهقي رحمه الله هم دا اثر مختلف طرق سره نقل کړې دې او د دې په پس منظر بيانولو کښې ئې يوه واقعه هم ليکلې ده،لکه طارق بن شهاب رحمه الله فرمائي:

"ان أهل البصرة غزوا أهل نهاوند[2] فأمدوهم بأهل الكوفة،وعليهم عمار بن ياسر، فقدموا عليهم بعد ما ظهروا على العدو،فطلب أهل الكوفة الغنيمة، وأراد أهل البصرة أن لا يقسموا لأهل الكوفة من الغنيمة، فقال رجل من بني تميم لعمار بن ياسر: أيها الاجدع، تريد أن تشاركنا في غنائمنا؟قال: وكانت أذن عمار جدعت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، فكتبوا الى عمر بن الخطاب، رضي الله عنه، فكتب اليهم عمر: "ان الغنيمة لمن شهد الوقعة"[3]

چې "اهل بصره اهل نهاوند سره جنګ اوکړو،د هغوی د مدد دپاره اهل کوفه روان شو او د دوی امير حضرت ياسر رضی الله عنه وو،اهل کوفه ميدان جنګ ته هغه وخت اورسيدل چې کوم وخت کښې اهل بصره په دشمن باندې غالب شوې وو،نو اهل کوفه په غنيمت کښې خپله حصه اوغوښتله او د اهل بصره خواهش دا وو چې اهل کوفه مونږ سره په تقسيم کښې شريك نۀ شي، نو په بنوتميم کښې يو سړی حضرت عمار بن ياسر رضی الله عنه ته په خطاب کښې اووئيل...... آيا تاسو زمونږ په غنيمتونو کښې نور خلق شريکول غواړئ......؟نو هغې خلقو صورت حال حضرت عمر رضی الله عنه ته واستوو.او د حل باره کښې ئې پوښتنه اوکړه نو حضرت عمر رضی الله عنه په جواب کښې اوفرمائيل چې د غنيمت حقدار هغه دې څوك چې په جنګ کښې شريك شوې وی".

د اصل مسئلې طرفته د تللو نه مخکښې په دې باندې ځان پوهه کړئ چې د غنيمت د استحقاق دپاره څو شرطونه دی،کوم چې لاندې ذکر کولې شي:

① مستحق صحيح او سالم وی،بيمار نۀ وی،مطلب دا دې چې د جنګ کولو صلاحيت لری، ګډ،شل او نابينا وغيره نۀ وی.

② دارالحرب کښې دې د قتال په نيت سره داخل شوې وی،خواه وروستو بيا په جنګ کښې حصه واخلی يا وانخلی ليکن مقصد ئې قتال او دشمن سره جنګيدل وی.

③ سړې وی،په غنيمت کښې د ښځو څۀ حصه نشته،اګرچه په جنګ کښې شرکت اوکړی.

④ مسلمان وی،کافر دپاره دغنيمت په مال کښې څۀ نشته اګرچه په جنګ کښې شريك وی.[4]

---

[1]) مصنف عبدالرزاق:۳۰۲/۵_۳۰۳،کتاب الجهاد،باب لمن الغنيمة؟رقم (۹۶۸۹)_

[2]) د نهاوند غزوې سره متعلق نفصيل به په کتاب الجزية،باب‌ما‌الجزية کښې راشي_

[3]) السنن الكبرى للبيهقي:۹۸۶/،کتاب السير باب الغنيمة لمن شهد الوقعة،رقم (۱۷۹۵۳_۱۷۹۵٤)، وايضا عند ابن ابى شيبة:۴۹/۱۸،کتاب السير،باب من قال:ليس له شئ اذا......رقم (۳۳۹۰۰)_

[4]) الموسوعة الفقية:۳۳۱/۳۱_۳۱۲،وبدائع الصنائع:۹۵۰۲/،کتاب السير،فصل فى احكام الغنائم وما يتصل بها،وحاشية الدسوقى:۵۰٤/۲،باب فى الجهاد،والمغنى:۲۰۸/۹_۲۰۹)_

د باب د حديث شريف مسئله: امام بخارى رحمه الله چې د كومې مسئلې د تشريح دپاره دلته دا باب قائم كړې دې نو د هغې تعلق پورته ذكر شوې دويم شرط سره دې او د مسئلې صورت دادې چې كه د جنګ ختميدو نه پس يو سړې يا يو لښكر د جنګ ميدان ته راورسى نو آيا دده به په غنيمت كښې حصه وى يا نه؟

نو ددې دوه صورتونه دى، يو اتفاقى دې او دويم صورت اختلافى دې.

اتفاقى صورت دادې چې مذكوره سړې يا لښكر د جنګ ميدان ته داسې وخت كښې اوراسى چې جنګ هم ختم شوې وى او د غنيمت د تقسيم عمل هم پوره شوې وى نو دده په غنيمت كښې څه حصه نشته. او اختلافى صورت دادې چې جنګ خو ختم شوې وى ليكن د غنيمت د تقسيمولو نه مخكښې دا سړې يا دا لښكر ميدان جنګ ته اورسى نو د احنافو په نزد به دا سړې په غنيمت كښې شريك وى، دوى ته به هم حصه ملاويږى او د جمهورو په نزد به دوى ته په غنيمت كښې هيڅ هم نه ملاويږى.[1] د جمهورو دليل د حضرت عمار رضي الله عنه هغه واقعه ده كومه چې اوس تيره شوه چې حضرت عمر رضي الله عنه په خپل خط كښې "الغنيمة لمن شهد الوقعة" ليكلې وو. او د دوى دويم دليل د بخارى شريف او ابوداؤد شريف د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حديث دې، "أن النبى صلى الله عليه وسلم بعث أبان بن سعيد بن العاص فى سرية قبل نجد، فقدم أبان بعد فتح خيبر، فلم يسهم له"[2]

د احنافو دليلونه: په دې مسئله كښې د احنافو دليلونه ډير زيات دى، په هغې كښې مونږ يو څو دلته ذكر كوو.

① امام ابويوسف رحمه الله خپل سند سره د حضرت عمر رضي الله عنه په باره كښې روايت كړې دى چې هغوى حضرت سعد رضي الله عنه ته خط اوليكۀ چې "قد أمددتك بقوم، فمن أتاك منهم قبل أن تفنى القتلى، فأشركه فى الغنيمة"[3] يعنى: زۀ د امداد په طور يو لښكر ستاسو طرفته درليږم، د مقتولينو د ختميدو نه مخكښې چې په هغوى كښې څوك هم تاسو ته دراورسى نو هغه په غنيمت كښې شريك كړئ.

② حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه د حضرت عكرمه بن ابى جهل په سردارۍ كښې د پنځو سوو كسانو يو لښكر د ابواميه او د زياد بن لبيد بياضى د مدد دپاره روان كړو، دا جماعت دوى ته هغه وخت اورسيدۀ كله چې هغوى "تجير"[4] فتح كړې وو نو هغوى دغه راتلونكې جماعت

---

[1]) الموسوعة الفقهية:۳۱/۳۱۱،غنيمة،شروط استحقاق الغنيمة)_

[2]) الحديث،اخرجه البخارى فى الجهاد،باب الكافر يقتل المسلم......رقم (۲۸۲۷)،والمغازى،باب غزوة خيبر،رقم (۴۲۳۷،و۴۲۳۹)،وابو داود فى سننه،كتاب الجهاد،باب فيمن جاء بعد الغنيمة لا سهم له،رقم (۲۷۲۳_۲۷۲۴))_

[3]) التلخيص الحبير:۳/۱۰۸،والمغنى:۹۲۱۰/،واعلاء السنن:۱۲/۱۱۸)_

[4]) قال الحموى: النجير:......حصن باليمن_قرب حضر موت_منيع،لجا اليه اهل الردة.....[بقيه برصفحه آئنده

هم خپل ځان سره په غنیمت کښې شریک کړو (۱)

د ائمه ثلثه د دلیلونو جوابونه: د هغوی اولنې دلیل د "الغنیمة لمن شهد الوقعة والا اثر وو، ددې نه استدلال کول د څو وجوهاتو په بناء صحیح نهٔ دې، هغه وجوهات لاندې ذکر کولې شی:

① ددې اثر په وقف او رفع کښې اختلاف دې او ددې موقوف کیدل راجح دی. (۲)

② احناف هم د حضرت عمر رضی الله عنه د اثر نه استدلال کوی، چونکه اوس د هغوی نه روایت شده روایتونو کښې تعارض راغلې نو ددې وجې نه داحدیث د احنافو خلاف حجت جوړیدې نهٔ شی.

③ احناف ددې اثر مطلب دا اخلی چې په جنګ کښې څوك د قتال په نیت سره شریك شوې وی نو هغهٔ ته به غنیمت کښې حصه ملاویږی، اوس ددهٔ نیت د قتال وو یا نهٔ وو نو ددې پته به څنګه لګی نو ددې دوه طریقې کیدې شی چې هغه د جهاد یا قتال دپاره د وتلو اظهار اوکړی، دهغې دپاره تیارې اوکړی اوددې عملی مظاهره هم اوکړی چې په جهاد کښې شریك شوې دې. دویم صورت دادې چې ددهٔ وتل خو په بل څهٔ غرض سره وو لیکن هلته تلو سره په جهاد کښې هم شریك شو لکه د اسونو په خیال ساتلو وغیره باندې مامور سړې، نو دهٔ ته به دې صورت کښې په غنیمت کښې حصه ملاویږی چې په قتال کښې هم شریك شوې وی، صرف په میدان جنګ کښې ددهٔ موجود کیدل د غنیمت د حاصلولو دپاره کافی نهٔ دی. (۳)

د ائمه ثلثه دویم دلیل د حضرت ابان بن سعید بن العاصی رضی الله عنه واقعه ده، ددې واقعې نه ددې حضراتو استدلال کول ددې وجې نه صحیح نهٔ دی چې دا د خیبر واقعه ده کوم چې فتح کیدو سره په دارالاسلام کښې بدل شوې وو او د باب د مسئلې تعلق د دارالحرب سره دې، په دارالاسلام کښې دغه شان مدد دپاره رارسیدونکو خلقو ته په اتفاق سره په غنیمت کښې حصه نهٔ ورکړې کیږی. (۴)

دویم طرفته هم دې خیبر سره متعلق د حضرت ابوموسیٰ اشعری رضی الله عنه واقعه ده کومه چې وړاندې راځی، (۵) په هغې کښې دا راغلې دی چې کله هغوی د خپل قوم ملګرو سره چې

...بقیه ازحاشیه گذشته] مع الاشعث بن قیس فی ایام ابی بکر، رضی الله عنه، فحاصره زیاد بن لبید البیاضی، حتی افتتحه عنوة، وقتل من فیه، واسر الاشعث بن قیس، وذلک فی سنة ۱۲ للهجرة....."انظر معجم البلدان: ۵/ ۲۷۲، باب النون والجیم)_

(۱) التلخیص الحبیر: ۳/ ۱۰۸، والسیر الکبیر: ۳/ ۱۱۲، مع شرحه للسرخسی، باب کیفیة قسمة الغنیمة.....رقم الباب (۱۰۵)، وللاستزادة انظر اعلاء السنن: ۱۲/ ۱۱۸_ ۱۲۸)_

(۲) اعلاء السنن: ۱۲/ ۱۲۰، کتاب السیر، باب اذا لحق عسکر الاسلام مدد......والهدایة مع البنایة: ۷/ ۱۴۳، کتاب السیر، باب الغنائم وقسمتها)_

(۳) اعلاء السنن: ۱۲/ ۱۲۱، وفتح القدیر: ۵/ ۲۲۶_ ۲۲۷، کتاب السیر، باب الغنائم وقسمتها)_

(۴) اعلاء السنن: ۱۲/ ۱۲۱)_

(۵) الحدیث، اخرجه البخاری فی فرض الخمس، باب ومن الدلیل علی ان الخمس.....[بقیه برصفحه آینده...

دهغوی تعداد پنځوس زره وو او د حضرت جعفربن ابی طالب ﷛ ملګرو، کوم چې نجاشی سره مقیم وو، سره د نبی کریم ﷺ خدمت کښې حاضر شو نو دا عین هغه وخت وو کوم وخت چې نبی ﷺ د خیبر د فتح کولو نه فارغ شوې وو، نو نبی ﷺ دوی هم په غنیمت کښې شریک کړل او ددې حضراتو نه علاوه هغه کسان ئې په غنیمت کښې شریک نۀ کړل کوم کسان چې په دغه موقع باندې حاضر نۀ وو.

یو طرفته دا حدیث دې او دویم طرفته د حضرت ابان ﷛ واقعه، په دې دواړو کښې چونکه ظاهری تعارض دې نو ددې وجې نه د جمع بین الروایات طریقه اختیارولو سره احناف هم دا وائی چې د حضرت ابوموسیٰ اشعری ﷛ واقعه د غنیمت د تقسیمولو نه مخکښې ده او د حضرت ابان بن سعید ﷛ د واقعې تعلق د غنیمت د تقسیم نه پس وخت سره دې، په دې باندې د حدیث دا الفاظ واضح دلالت کوی چې، "تقدم ابان بعد فتح خیبر......" (۱) او د حضرت ابوموسیٰ اشعری ﷛ الفاظ خو دادی، "فوافیناه حین افتتح خیبر......" (۲) ددې وجې نه احناف حضرات د تفریق قائل دی او د دوی په مذهب کښې په دواړو واقعاتو باندې عمل کیږی. (۳) والله اعلم بالصواب

ددې نه پس د باب حدیث شریف ته اوګورئ.

۲۹۵۷: (۴) حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ عُمَرُ - رضى الله عنه لَوْلاَ آخِرُ الْمُسْلِمِينَ مَا فَتَحْتُ قَرْيَةً إِلاَّ قَسَمْتُهَا بَيْنَ أَهْلِهَا كَمَا قَسَمَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - خَيْبَرَ. [ر: ۲۲۰۹]

رجال الحدیث

① صدقة: دا ابوالفضیل صدقه بن الفضل مروزی رحمه الله دې. ددوی تذکره په کتاب العلم، "باب العلم والعظة باللیل" کښې تیره شوې ده. (۵)

② عبدالرحمٰن: دا عبدالرحمٰن بن مهدی بصری رحمه الله دې. (۶)

.....بقیه ازحاشیه گذشته] لنوائب المسلمین ما سال هوازن......رقم (۳۱۳۶))_

(۱) الحدیث اخرجه البخاری، وابو داود، مر تخریجه آنفا)_

(۲) صحیح بخاری، کتاب فرض الخمس، باب ومن الدلیل علی ان الخمس......رقم (۳۱۳۶))_

(۳) اعلاء السنن: ۱۲/۱۲۲، دغه شان اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی: ۴۴۷_۴۴۸)_

(۴) قوله: قال عمر ﷛ ": الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الحرث والمزارعة، باب اوقاف اصحاب النبی ﷺ وارض الخراج.....)_

(۵) کشف الباری: ۴/۳۸۸)_

(۶) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة، باب فضل استقبال القبلة)_

③ **مالک:** دا امام دار الهجرة مالک بن انس رحمه الله دي.د دوی حالات په "بدء الوحی" کښې راغلي دی.[1]

④ **زید بن أسلم:** دا زید بن اسلم رحمه الله دي.د دوی ترجمه په کتاب الایمان، "باب کفران العشیر....." کښې راغلې ده.[2]

⑤ **اسلم:** دا ابو خالد اسلم رحمه الله دي چې د حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه مولی دي.[3]

⑥ **عمر:** د حضرت عمر رضي الله عنه حالات د بدء الوحی په "الحدیث الاول" کښې تیر شوي دی.[4]

قال عمر رضی الله عنه: لولا آخر المسلمین ما فتحت قریة الا قسمتها بین أهلها، کما قسم النبی صلی الله علیه وسلم خیبر.

حضرت عمر رضي الله عنه او فرمائیل چې که د راتلونکې (آئنده) مسلمانانو خیال نۀ وو نو هر یو کلي یا ښار فتح کولو نه پس به مې د هغې اوسیدونکو کښې تقسیمولو لکه څنګه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د خیبر زمکې سره کړې وو.

د بخاری شریف په روایت کښې دا اثر ډیر اختصار سره راغلې دې، د ابن ابی شیبه په روایت کښې نور هم تفصیل دې. اسلم فرمائی:

"سمعت عمر يقول: "والذی نفس عمر بیده، لولا أن یترک آخر الناس لا شئ لهم، ما افتتح علی المسلمین قریة من قری الکفار الا قسمتها سهمانا کما قسم رسول الله صلی الله علیه وسلم خیبر سهمانا، ولکنی أردت أن تکون جزیة تجری علیهم وکرهت أن یترک آخر الناس لا شئ لهم".[5]

دې حدیث شریف سره متعلق تفصیل به په کتاب الحرث والمزارعة کښې راشی.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ابن المنیر رحمه الله فرمائی چې په ترجمه او د باب په حدیث کښې څۀ مناسبت نشته، دا ځکه چې ترجمه د الغنیمة لمن شهد الوقعة ده او په باب کښې چې کوم حدیث ذکر کړې شوې دې نو د هغې مضمون د ترجمة الباب خلاف دې، په دې کښې خو دا ذکر دې چې غنیمت د عامو مسلمانانو دپاره وقف دې او په مجاهدینو کښې به نۀ تقسیمیږی، بلکه د آئنده راتلونکې مسلمانانو د مصلحتونو دپاره به وقف کیږی او تاسو خو وئیل چې غنیمت صرف د مجاهدینو دپاره وی، په دې کښې د بهر خلقو حصه نۀ وی نو دلته خو خبره په عکس شوه؟

ددې اشکال جواب هم ابن المنیر رحمه الله ورکړې دې چې ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دې، "کما قسم رسول الله صلی الله علیه وسلم خیبر"

---

[1]) کشف الباری:۱/ ۲۹۰، الحدیث الثانی، تفصیل دپاره اوګورئ، کشف الباری:۲/ ۸۰_

[2]) کشف الباری:۲/ ۲۰۳_

[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الزکاة، باب هل یشتری صدقته؟_

[4]) کشف الباری:۱/ ۲۳۹_

[5]) المصنف لابن ابی شیبة:۱۷/ ۵۱۰، کتاب السیر، فی قسمة ما یفتح.....رقم (۳۳۶۴۸)_

په دې کښې امام بخاری رحمه الله د غنیمت فوراً د تقسیمولو ترجیح طرفته اشاره کړې ده چې غنیمت فوراً تقسیمول پکار دی، ځنګه چې نبی ﷺ اوکړل لکه د نبی ﷺ دا کار ددې خبرې دلیل دې چې په موقع باندې کوم کس حاضر نهٔ وی نو په موجوده غنیمت کښې به د هغهٔ هیڅ حق نهٔ وی، ددې وجې نه خو فوری د تقسیم عمل اختیارولې شی.اوس چې کوم کس بالکل په جنګ کښې شریک نهٔ وی نو هغهٔ ته خو په طریقه اولی سره حصه ملاویدل پکار نهٔ دی.(١) والله اعلم

دا د امام بخاری او د ائمه ثلثه رائې ده،وړاندې تفصیل تیر شوې دې،دواړو طرفونو ته دلیلونه دی،البته د احنافو د مذهب په سلسله کښې څهٔ فراخی شته کوم چې د سابقه تفصیل نه وضاحت سره معلومیږی.

⑩ بَابُ: مَنْ قَاتَلَ لِلْمَغْنَمِ،هَلْ يَنْقُصُ مِنْ اَجْرِهِ؟

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد دلته دا بیانول دی چې یو سړې د غنیمت په نیت سره قتال کوی نو ددهٔ څهٔ حکم دې؟په دې قتال باندې دهٔ ته اجر ملاویږی یا نهٔ؟که اجر ملاویږی نو څومره به ملاویږی؟پوره یا ناقص؟

په دې مسئله کښې د عالمانو اختلاف دې.یو رائې د جمهورو ده او یو مؤقف د بعضې حضراتو دې.ظاهراً خو دا معلومیږی چې ددې سړی اجر به کم شی لیکن جمهور علماء دا فرمائی چې دې سره هیڅ فرق نهٔ پریوځی.اوګورئ کله چې د نبی کریم ﷺ نه تپوس اوکړې شو چې یو سړې د غنیمت دپاره قتال کوی او دویم د بهادرئ دپاره او دریم د ریاکارئ دپاره نو په دوی کښې فی سبیل الله کوم یو دې؟نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل،"من قاتل لتکون کلمة الله هی العلیا فهو فی سبیل الله"نبی ﷺ دا ئې اونهٔ فرمائیل چې که ددهٔ نیت د غنیمت وی نو دې په فی سبیل الله کښې داخل نهٔ دې.

اوس یو سړې د اعلاء کلمة الله دپاره قتال کوی او ورسره ورسره ئې په زړهٔ کښې د مال غنیمت خیال هم دې نو دې به د کال او د پوره اجر مستحق وی او ددهٔ په اجر کښې به هیڅ کمې نهٔ راځی.امام ابن جریر طبری رحمه الله د امت د جمهور عالمانو نه هم دا نقل کړې دی.(٢) دغه شان علامه قاضی ابوبکر ابن العربی رحمه الله هم په احکام القرآن کښې ددې وضاحت کړې دې.(٣) ددې حضراتو دلیل هغه روایت دې کوم چې امام ابوداؤد رحمه الله په خپل "سنن" کښې نقل کړې دې،حضرت عبدالله بن حواله رضی الله عنه فرمائی:

"بعثنا رسول الله صلی الله علیه وسلم لنغنم علی أقدامنا، فرجعنا، فلم نغنم شیئاً، وعرف الجهد فی وجوهنا،

---

(١) فتح الباری:٦/٢٢٥)_

(٢) فتح الباری:٦/٢٨،وهو قول ابن المنیر کذلک.انظر فتح الباری:٦/٢٢٦)_

(٣) احکام القرآن لابن العربی:٢/٣٨٣،سورة الانفال،الآیة:٧،المسالة الثالثة)_

فقام فینا، فقال: اللهم، لا تکلهم الی فاضعف عنهم، ولا تکلهم الی انفسهم فیعجزوا عنها، ولا تکلهم الی الناس فیستاثروا علیهم"[1]

نبی کریم ﷺ مونږ د غنیمت د وصولولو دپاره په پیدل لښکر کښې واستولو لیکن مونږ واپس شو او مونږ ته څهٔ غنیمت ملاو نهٔ شو،یعنی په مقصد کښې کامیاب نهٔ شو،نبی ﷺ زمونږ د مخونو نه زمونږ په مشقت او تکلیف باندې پوهه شو نو د خطبې دپاره(د تسلئ په طور)اودریدلو ،په خطبه کښې ئې اوفرمائیل،اې الله!دوی ماته مهٔ حواله کوه ځکه چې زهٔ د دوی د مدد او نصرت کولو نه عاجز یم،نهٔ دوی خپلو ځانونو ته حواله کړې چې دوی به د خپل نصرت او مدد نه عاجز راشی او مهٔ دوی هغه خلقو ته حواله کړې چې هغه خلق په دوی باندې خپلو ځانونو ته ترجیح ورکړی".

په دې حدیث شریف کښې وضاحت دې چې نبی ﷺ دا حضرات د غنیمت د مال د حاصلولو دپاره لیږلې وو ،ددې نه معلومه شوه چې اعلاء کلمة الله سره که د مال غنیمت نیت هم وی نو بیا هم په اجر کښې څهٔ کمې نهٔ واقع کیږی.[2]

۲۹۵۸:[3] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرٍو قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى الأَشْعَرِيُّ رضي الله عنه قَالَ قَالَ أَعْرَابِيٌّ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم الرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلْمَغْنَمِ، وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِيُذْكَرَ، وَيُقَاتِلُ لِيُرَى مَكَانُهُ، مَنْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَالَ «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» [ر: ۱۲۳]

رجال الحدیث

① **محمد بن بشار**:دا محمد بن بشار رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب العلم،"باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم......"کښې تیره شوې ده.[4]

② **غندر**:دا محمد بن جعفر رحمه الله دې چې په "غندر"باندې مشهور دې.د دوی حالات په کتاب الایمان،"باب ظلم دون ظلم"کښې راغلې دی.[5]

③ **شعبه**:دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبة بن الحجاج بصری رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان،"باب المسلم من سلم المسلمون......"کښې راغلې ده.[6]

---

[1]) سنن ابی داود،کتاب الجهاد،باب فی الرجل یغزو:یلتمس الاجر والغنیمة،رقم (۲۵۳۵))_

[2]) فتح الباری:۶/۲۹)_

[3]) قوله:ابو موسی الاشعری رضی الله عنه ": الحدیث،مر تخریجه فی کتاب العلم،باب من سال وهو قائم عالما جالسا، کشف الباری: ۴/۵۱۰)_

[4]) کشف الباری:۳/۲۵۸)_

[5]) کشف الباری:۲/۲۵۰)_

④ **عمرو:** دا عمرو بن مره رحمه الله دې.[1]

⑤ **ابووائل:** دا مشهور تابعی ابو وائل شقیق بن سلمه رحمه الله دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله......" کښې بیان کړې شوې دی.[2]

⑥ **ابوموسیٰ اشعری:** د حضرت ابوموسیٰ اشعری (عبدالله بن قیس) رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب أی الاسلام أفضل؟" کښې راغلې دی.[3]

خبرداری: د باب د حدیث شریف تشریح وړاندې په کتاب العلم،[4] او کتاب الجهاد،[5] کښې تیره شوې ده.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: دلته ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت د علامه عینی رحمه الله د وینا مطابق په "الرجل یقاتل للمغنم" کښې دې.[6]

⑪ باب: قسمة الامام ما یقدم علیه، ویخبأ لمن لم یحضره أو غاب عنه

د ترجمة الباب مقصد: علامه ابن المنیر رحمه الله فرمائی چې په خلقو کښې چې دا مشهوره شوې ده چې "الهدیة لمن حضر" چې هدیه به صرف هغه چا ته ملاویږی ځوك چې په مجلس کښې شریك وی. امام بخاری رحمه الله ددې خبرې تردید کوی او دا فرمائی چې کوم خلق موجود نهٔ وی او امام د هغوی دپاره هدیه اوساتی نو په دې کښې هیڅ حرج نشته.[8]

لیکن د ابن المنیر رحمه الله دا رائې بې ځایه او بې محله ده، دا ددې وجې نه چې امام بخاری رحمه الله دا وئیل غواړی چې امام المسلمین ته کوم مال د کافرانو نه حاصل شی لکه مال د غنیمت، مال فئ او جزیه وغیره نو امام ته په دې کښې پوره اختیار حاصل دې، چرته چې مناسب ګنړی نو خرچ کولې شی، په حاضرینو کښې تقسیمول غواړی نو په حاضرینو کښې دې تقسیم کړی او که د حاضرینو نه علاوه په غائب خلقو کښې تقسیمول غواړی نو هغوی ته دې ورکړی، چاته چې غواړی نو ورکولې شی. علامه عینی رحمه الله فرمائی: "حاصل المعنی یقسم

---

[1]) کشف الباری: ۱/۶۷۸)_

[2]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان، باب تسویة الصفوف عند الاقامة وبعدها)_

[3]) کشف الباری: ۲/۵۵۹)_

[4]) کشف الباری: ۱/۶۹۰)_

[5]) کشف الباری: ۴/۵۱۱_۵۱۵)_

[6]) کشف الباری، کتاب الجهاد: ۱/۱۷۳_۱۷۵، باب من قاتل لتکون کلمة الله.....)_

[7]) عمدة القاری: ۱۵/۴۵)_

[8]) فتح الباری: ۶/۲۲۶ ... علی تراجم ابواب البخاری: ۱۹۱)_

مايقدم عليه بين الحاضرين والغائبين، بان يعطى شيئاً للحاضرين، ويخبأ شيئاً للغائبين"[1]

۲۹۵۹ [2] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أُهْدِيَتْ لَهُ أَقْبِيَةٌ مِنْ دِيبَاجٍ مُزَرَّرَةٌ بِالذَّهَبِ، فَقَسَمَهَا فِي نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِهِ، وَعَزَلَ مِنْهَا وَاحِدًا لِمَخْرَمَةَ بْنِ نَوْفَلٍ، فَجَاءَ وَمَعَهُ ابْنُهُ الْمِسْوَرُ بْنُ مَخْرَمَةَ، فَقَامَ عَلَى الْبَابِ فَقَالَ ادْعُهُ لِي. فَسَمِعَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - صَوْتَهُ فَأَخَذَ قَبَاءً فَتَلَقَّاهُ بِهِ وَاسْتَقْبَلَهُ بِأَزْرَارِهِ فَقَالَ «يَا أَبَا الْمِسْوَرِ، خَبَأْتُ هَذَا لَكَ، يَا أَبَا الْمِسْوَرِ، خَبَأْتُ هَذَا لَكَ». وَكَانَ فِي خُلُقِهِ شِدَّةٌ.

رجال الحديث

① **عبدالله بن يوسف**: دا ابومحمد عبدالله بن عبدالوهاب حجبى رحمه الله دې. د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب ليبلغ الشاهد الغائب" كښې تيره شوې ده.[3]

② **حماد**: دا حماد بن زيد بن درهم رحمه الله دې. د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب المعاصى من أمرالجاهلية" كښې تير شوې دى.[4]

③ **ايوب**: دا ايوب بن ابى تميمه كيسان سختيانى رحمه الله دې. د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان" كښې راغلې ده.[5]

④ **عبدالله بن ابى مليكه**: دا قاضى عبدالله بن ابى مليكه تميمى رحمه الله دې. د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط......" كښې بيان كړې شوې دى.[6]

حضرت عبدالله بن ابى مليكه رحمه الله فرمائى چې د نبى ﷺ په خدمت كښې څۀ قباګانې هديه راغلې چې د ريښمو وې او د سرو زرو كار پرې شوې وو نو هغه تولې نبى ﷺ په بعضې صحابه كرامو كښې تقسيم كړې او په هغې كښې يو قباء جدا د حضرت مخرمه بن نوفل[7] دپاره كيخوده، حضرت مخرمه چې كله په خدمت اقدس كښې حاضر شو نو ورسره خپل ځوئې مسور[8] وو، هغه راغئ دروازه كښې اودريدلو او ځوئې ته ئې اووئيل، دوى راوبله

---

[1]) عمدة القارى: ۱۵/۴۵. د غه شان اوګورئ، فتح البارى: ۶/۲۲۶، وارشاد السارى: ۵/۲۰۹)_

[2]) قوله: عن عبدالله......": الحديث، مر تخريجه فى كتاب الهبة، باب كيف يقبض العبد والمتاع؟)_

[3]) كشف البارى: ۴/۱۳۸)_

[4]) كشف البارى: ۲/۲۱۹)_

[5]) كشف البارى: ۲/۲۶)_

[6]) كشف البارى: ۲/۵۴۸)_

[7]) د حضرت مخرمه بن نوفل رضى الله عنه د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الهبة، باب كيف يقبض العبد والمتاع؟)

[8]) دحضرت مسوربن مخرمه رضى الله عنه دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس)

(يعني نبىﷺ) نبىﷺ ئې آواز واوريدلو نو قباء ئې راواخسته او دوى سره ملاو شو او د هغې بتن ئې دوى ته مخامخ کړې او وې فرمائيل ائې ابو المسور!ما دا قبا ستاسو دپاره پټه كيخودلې وه او د هغوى په طبيعت كښې څۀ سختى وه.

قوله: أن النبى صلى الله عليه وسلم أهديت له أقبية من ديباج مزردة بالذهب: په اكثرو نسخو كښې دغه شان"مزردة بالذهب"راغلې دې،ددې معنى موني پورته بيان کړې ده چې د سرو زرو كار پرې شوې وو،په اصل كښې تزريد وائى د زرې د حلقو خپل مينځ كښې ملاويدلو ته،يوبل كښې داخليدل،(۱)البته ابوذر چې د مستملى نه كوم روايت نقل کړې دې نو په هغې كښې مزررة دې يعنى د تزرير نه دې په دې صورت كښې به معنى دا شى چې په دې قباء باندې د سرو زرو تنړئ لګيدلې وې ځكه چې د تزرير معنى ده بتن لګول.(۲)

ادعه لى: دا د حضرت مخرمهؓ كلام دې،د دوى مخاطب دلته حضرت مسورؓ دې.هغوى خپل ځوى ته دا اووئيل چې لاړ شه او نبىﷺ ته آواز اوكړه چې زۀ راغلې يم.په يو روايت كښې دى،مسور وائى چې ما ته دا خبره نامناسبه ښكاره شوه او ما د ناخوښئ اظهار اوکړو چې دغه شان نبىﷺ رابلل نامناسب دى او ښۀ خبره نۀ ده.نو د هغوى پلار حضرت مخرمهؓ اووئيل چې ائې ځويه!په دې كښې د بد منلو(نامناسب والي)څۀ خبره نشته، نبىﷺ نۀ ناراضه كيږى ځكه چې هغوى مبارك جبار نۀ دى.(۳)

ددې حديث شريف متن سره متعلق نور بحثونه په كتاب اللباس او كتاب الادب وغيره كښې راغلې دى.(۴)

قوله: وَرَوَاهُ ابْنُ عُلَيَّةَ عَنْ أَيُّوبَ. قَالَ حَاتِمُ بْنُ وَرْدَانَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ الْمِسْوَرِ قَدِمَتْ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَقْبِيَةٌ. تَابَعَهُ اللَّيْثُ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ : او دغه شان اسماعيل بن عليه(۵)هم د ايوب نه روايت کړې دې.او حاتم بن وردان(۶)په سند بيانولو كښې د عن المسور......اضافه هم کړې ده.

---

(۱) مجمع بحار الانوار:۴۲۲/۲،باب الزاى مع الراء،مادة زرر"،والقاموس الوحيد،مادة زرد")_

(۲) مجمع بحار الانوار:۴۲۲/۲،باب الزاى امع الراء،مادة زرر"،والقاموس الوحيد،مادة زرر"،وارشاد السارى: ۲۰۹/۵،وعمدة القارى:۴۵/۱۵)_

(۳) ارشاد السارى:۲۰۹/۵،وعمدة القارى:۴۵/۱۵)_

(۴) كشف البارى،كتاب اللباس:۱۶۴،وكتاب الادب:۵۲۶_۵۲۸)_

(۵) د اسماعيل بن ابراهيم بن مسلم ابن عليه حالات په كشف البارى:۱۲/۲،كتاب الايمان كښې تير شوې دى_

(۶) د حاتم بن وردان د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الشهادات،باب شهادة الاعمى وامره.....)_

د مذکوره تعلیقاتو مقصد: په دې عبارت باندې د پوهیدلو نه مخکښې دا زده کړئ چې د باب حدیث شریف لره د ایوب سختیانی نه روایت کوونکی کسان درې دی، حماد بن زید، اسماعیل بن علیه او حاتم بن وردان او د درې واړو په روایت کښې په ارسال او وصل کښې اختلاف دې، لکه د باب په حدیث شریف کښې "ایوب عن ابن ابی ملیکة أن النبی صلی الله علیه وسلم......" راغلې دې او دا حدیث مرسل دې ځکه چې ابن ابی ملیکه تابعی دې، ددې نه علاوه د اسماعیل بن علیه چې کوم روایت دې نو هغه هم مرسل دې، دغه شان دا دواړه حضرات د روایت په مرسل کیدو باندې متفق شو، ددې دواړو روایتونه یو شان دی، او د حاتم بن وردان رحمه الله چې کوم روایت دې، په هغې کښې "ابن ابی ملیکة عن المسور بن مخرمة...." دې، دغه شان دا روایت موصول شو.

امام بخاری رحمه الله د ارسال اووصل ددې اختلاف دواضحه کولو دپاره داتعلیقات ذکرکړې دی.

د مذکوره تعلیقاتو تخریج: پورته چې امام بخاری رحمه الله کوم دوه تعلیقات ذکر کړې دی، اول د ابن علیه او دویم د حاتم بن وردان. د اسماعیل بن علیه رحمه الله تعلیق مصنف په کتاب الادب کښې موصولاً ذکر کړې دې.(۱) او د حاتم بن وردان رحمه الله تعلیق موصولاً په کتاب الشهادات کښې تیر شوې دې.(۲)

تابعه اللیث، عن ابن ابی ملیکة. [ر: ۲۴۵۹]

حضرت لیث بن سعد رحمه الله (۳) د ابن ابی ملیکه نه روایت کولو کښې د ایوب رحمه الله تابعداری کړې ده.

د مذکوره تابعدارئ مقصد: پورته د تعلیقاتو په ضمن کښې چې مونږ څۀ بیان کړل نو هغه تاسو اوکتل، اوس سوال دا دې چې دا روایت مرسل دې، لکه څنګه چې د ابن علیه او د حماد بن زید روایت دې یا موصول دې لکه څنګه چې د حاتم بن وردان روایت دې او راجح کوم یو دې؟

امام بخاری دا متابعت ددې ترجیح او رجحان ښودلو دپاره ذکر کړې دې چې لیث بن سعد احفظ دې او د روایت موصول کیدل راجح دی، ابن حجر رحمه الله فرمائی:

"واعتمد البخاری الموصول لحفظ من وصله" (۴)

د مذکوره متابعت تخریج: امام بخاری حضرت لیث بن سعد رحمه الله مذکوره پورتنې متابعت په کتاب الهبه کښې موصولاً نقل کړې دې.(۵)

---

۱) صحیح بخاری، کتاب الادب، باب المدارة مع الناس، رقم (۶۱۳۲)۔

۲) صحیح بخاری، کتاب الشهادات، باب شهادة الاعمی.....رقم (۲۶۵۷)۔

۳) د حضرت لیث بن سعد رحمه الله حالاتو دپاره اوګورئ، کشف الباری: ۳۲۴/۱، بدء الوحی)۔

۴) فتح الباری: ۲۲۶/۶)۔

۵) صحیح بخاری، کتاب الهبة، باب کیف یقبض العبد والمتاع؟ رقم (۲۵۹۹)۔

د اصیلی یو وهم: ددې پوره تفصیل نه یو خبره دا هم واضحه شوه چې د اصیلی په نسخه کښې چې عن ابن أبی ملیکة عن المسور مذکور دی نو دا وهم دې،صحیح او معتمد خبره داده چې د "حماد بن زید عن أیوب عن ابن أبی ملیکة" والا طریق مرسل دی.(۱)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دې، "حیات هذالك"(۲) ددې نه د امام بخاری رحمه الله مدعی ثابتیږی چې په دې کښې هیڅ باك نشته او امام ته په دې کارونو کښې اختیار دې. والله اعلم بالصواب

⑫ باب: کیف قسم النبی ﷺ قریظة والنضیر، وما أعطی من ذلك فی نوائبه.

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله د استفسار په طور دا فرمائی چې نبی کریم ﷺ د بنو قریظه او د بنو نضیر نه حاصل شده مال غنیمت څنګه تقسیم کړې وو؟اوس هغوی د تقسیم کیفیت خو بیان کړې نۀ دې کوم چې ترجمة الباب دې او په باب کښې ئې د حضرت انس رضی الله عنه حدیث نقل کړو ددې نه معلومه شوه چې هغه مالونه نبی ﷺ په نوائبو او حاجاتو کښې خرچ کړل،ددې په ذریعې امام بخاری رحمه الله دا اوښودل چې په دې تصرفاتو کښې نبی ﷺ ته پوره او کلی اختیار حاصل وو،نبی ﷺ به چې چرته مناسب ګڼړله نو هلته به ئې خرچ کول.(۳)

۲۹۲۰ (۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الأَسْوَدِ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ -رضی الله عنه- يَقُولُ كَانَ الرَّجُلُ يَجْعَلُ لِلنَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- النَّخَلاَتِ حَتَّى افْتَتَحَ قُرَيْظَةَ وَالنَّضِيرَ، فَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ يَرُدُّ عَلَيْهِمْ. [۳۸۰۶، ۳۸۹۴]

رجال الحدیث

① **عبدالله بن ابی الاسود:** دا عبدالله بن حمید ابو الاسود بصری رحمه الله دی.(۵)

② **معتمر:** دا معتمر بن سلیمان بن طرخان تیمی رحمه الله دی.

③ **ابیه:** د اب نه مراد حضرت سلیمان بن طرخان تیمی رحمه الله دی. ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب العلم، "باب من خص بالعلم قوماً دون قوم......" کښې راغلې ده.(۶)

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۲۶)_

(۲) فتح الباری:۶/۲۲۷)_

(۳) عمدة القاری:۱۵/۴۶،وشرح الکرمانی:۱۳/۹۹)_

(۴) قوله: سمعت انس.....":الحدیث،مر تخریجه فی الهبة،باب فضل المنیحة)_

(۵) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان،باب بلا ترجمة،رقم (۷۹۸))_

(۶) کشف الباری:۴/۵۹۰_۵۹۵)_

④ **انس بن مالک**: د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه....." کښې تیر شوې دی.(۱)

د حدیث شریف ترجمه: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چې خلقو به د نبی ﷺ دپاره د کهجورو اونې خاص کولې تردې چې نبی ﷺ ته په بنوقریظه او بنو نضیر باندې فتح حاصله شوه، بیا وروستو نبی ﷺ دا اونې واپس کړې.

د حدیث شریف مختصره تشریح: په دې حدیث شریف کښې د "الرجل" نه انصار مراد دی او د "افتتح" تعلق د بنوقریظه سره دې، ځکه چې بنونضیر خو جلا وطن کړې شوې وو لیکن مآلاً او مجازاً ددې نه هم په فتحې سره تعبیر کړې شوې دې.(۲)

په مدینه منوره کښې چې کله مهاجرین داخل شو او خپل هر څه ئې پریخودل نو انصارو ورته حوصله ورکړه، د هغوی ئې هرقسم تعاون او مدد اوکړو، پټې وغیره ئې ورته حواله کړل، د کومو انصاری صحابه کرامو رضی الله عنهم چې دوه دوه بیبیانې وې نو په هغوی کښې ئې یو یو ته طلاق ورکړو او هغه ئې خپل مهاجر ورور ته په نکاح کښې ورکړه او د قربانۍ او د ایثار لوئې لوئې مثالونه ئې پیش کړل. دا د انفرادی کارونو معامله وه، د اجتماعی کارونو دپاره چې د انصارو کوم باغونه وو نو په هغې کښې هغوی څۀ د نبی کریم ﷺ دپاره خاص کړل، د هغې آمدن به د مسلمانانو په مصلحتونو، مصارفو، او اهل بیت باندې خرچ کیدله، دا اختصاص د هدیې په صورت کښې وو ځکه چې صدقه خو د نبی کریم ﷺ او د اهل بیت دپاره حرامه ده.

دا سلسله جاری وه، تردې چې نبی کریم ﷺ او صحابه کرامو رضی الله عنهم ته د مدینې منورې په یهودیانو باندې فتح حاصله شوه نو نبی ﷺ هغه اونې انصارو ته واپس کړې.(۳) ددې کارونو تفصیلات په کتاب المغازی کښې بیان کړې شوې دی.(۴)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې معنٰی کښې دې چې په ترجمه کښې د تقسیم د کیفیت په باره کښې سوال وو، د هغې جواب په حدیث شریف کښې موجود دې چې د بنوقریظه د مالونو د تقسیم دپاره څۀ طریقه اختیار کړې شوه، نو جواب دا وو چې نبی ﷺ د خپل خواهش مطابق په هغې کښې تصرف اوکړو او هغه ئې د مسلمانانو په مصلحتونو کښې خرچ کړل.(۵)

---

[1]) کشف الباری: ۲/ ۴)_
[2]) عمدة القاری: ۱۵/ ۴۶)_
[3]) پورته حواله، وارشاد الساری: ۵/ ۲۱۰، وشرح ابن بطال: ۵/ ۲۸۶)_
[4]) کشف الباری، کتاب المغازی: ۱۸۳، و: ۳۰۲)_
[5]) عمدة القاری: ۱/ ۴۶، وفتح الباری: ۶/ ۲۲۷، وارشاد الساری: ۵/ ۲۱۰)_

⑬ باب: بركة الغازي في ماله حيا وميتاً، مع النبي ﷺ وولاة الامر

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دلته دا فرمائي چې د غازي مال چې د غنيمت وغيره نه حاصل شوې دې، په هغې كښې د غازي په ژوند كښې هم بركت وي او د غازي د وفات نه پس په كښې هم بركت وي، خواه دې غازي دا جهاد د نبي ﷺ په ملګرتيا كښې كړې وي يا ئې د نبي ﷺ نه پس د هغوي نائبانو او خليفه ګانو سره په ملګرتيا كښې كړې وي.[1] د شهادت او د دليل په طور امام بخاري رحمه الله د حضرت زبير رضي الله عنه واقعه پيش كړې ده، چې د هغې تفصيل وړاندې راځي.

يو خبرداري: په ترجمة الباب كښې لفظ د بركة باء مؤحده سره دې، بعضې حضراتو په دې كښې تصحيف كړې دې او تاء مثناة سره ئې تركه لوستلې دې، قاضي عياض رحمه الله فرمائي چې د لفظ تركه احتمال هم اګرچه شته ځكه چې په دې قصه كښې د حضرت زبير رضي الله عنه د تركې ذكر دې، لكه وړاندې چې كوم عبارت راځي، "حيا وميتا مع النبي ﷺ وولاة الامر" دا په دې خبره باندې دلالت كوي چې صحيح روايت د جمهور حضراتو دې يعني باء مؤحده سره.[2]

۲۹۶۱: [3] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي أُسَامَةَ أَحَدَّثَكُمْ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ لَمَّا وَقَفَ الزُّبَيْرُ يَوْمَ الْجَمَلِ دَعَانِي، فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ فَقَالَ يَا بُنَيِّ، إِنَّهُ لاَ يُقْتَلُ الْيَوْمَ إِلاَّ ظَالِمٌ أَوْ مَظْلُومٌ، وَإِنِّي لاَ أُرَانِي إِلاَّ سَأُقْتَلُ الْيَوْمَ مَظْلُومًا، وَإِنَّ مِنْ أَكْبَرِ هَمِّي لَدَيْنِي، أَفَتُرَى يُبْقِي دَيْنُنَا مِنْ مَالِنَا شَيْئًا فَقَالَ يَا بُنَيِّ بِعْ مَالَنَا فَاقْضِ دَيْنِي. وَأَوْصَى بِالثُّلُثِ، وَثُلُثِهِ لِبَنِيهِ، يَعْنِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ثُلُثُ الثُّلُثِ، فَإِنْ فَضَلَ مِنْ مَالِنَا فَضْلٌ بَعْدَ قَضَاءِ الدَّيْنِ شَيْءٌ فَثُلُثُهُ لِوَلَدِكَ. قَالَ هِشَامٌ وَكَانَ بَعْضُ وَلَدِ عَبْدِ اللَّهِ قَدْ وَازَى بَعْضَ بَنِي الزُّبَيْرِ خُبَيْبٌ وَعَبَّادٌ، وَلَهُ يَوْمَئِذٍ تِسْعَةُ بَنِينَ وَتِسْعُ بَنَاتٍ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَجَعَلَ يُوصِينِي بِدَيْنِهِ وَيَقُولُ يَا بُنَيِّ، إِنْ عَجَزْتَ عَنْهُ فِي شَيْءٍ فَاسْتَعِنْ عَلَيْهِ مَوْلاَىَ. قَالَ فَوَاللَّهِ مَا دَرَيْتُ مَا أَرَادَ حَتَّى قُلْتُ يَا أَبَتِ مَنْ مَوْلاَكَ قَالَ اللَّهُ. قَالَ فَوَاللَّهِ مَا وَقَعْتُ فِي كُرْبَةٍ مِنْ دَيْنِهِ إِلاَّ قُلْتُ يَا مَوْلَى الزُّبَيْرِ، اقْضِ عَنْهُ دَيْنَهُ. فَيَقْضِيهِ، فَقُتِلَ الزُّبَيْرُ - رضى الله عنه - وَلَمْ يَدَعْ دِينَارًا وَلاَ دِرْهَمًا، إِلاَّ أَرَضِينَ مِنْهَا الْغَابَةُ، وَإِحْدَى عَشْرَةَ دَارًا بِالْمَدِينَةِ، وَدَارَيْنِ

---

[1]) هذا ماقاله الشيخ الكاندهلوی رحمه الله، واختاره شيخنا المبجل ، انظر الابواب والتراجم للكاندهلوی: ۱/ ۲۰۶، وقال القسطلانی رحمه الله: والظاهر ان الغرض ذكر الكثرة التی نشات عن البركة فی تركة الزبير، اذ خلف دينا كثيرا، ولم يخلف الا العقار المذكور، ومع ذلك فبورك فيه، حتى تحصل منه هذا المال العظيم". شرح القسطلانی: ۵/۲۱۳)_

[2]) فتح الباری: ۶/۲۲۸، وعمدة القاری: ۱۵/۴۷، وشرح القسطلانی: ۵/ ۲۱۰)_

[3]) قوله: عن عبدالله": الحديث، تفرد به البخاری، ولم يخرجه غيره، انظر تحفة الاشراف: ۳/۱۷۹، رقم (۳۶۲۶)، ومن مسند الزبير......)_

بِالْبَصْرَةِ، وَدَارًا بِالْكُوفَةِ، وَدَارًا بِمِصْرَ. قَالَ وَإِنَّمَا كَانَ دَيْنُهُ الَّذِي عَلَيْهِ أَنَّ الرَّجُلَ كَانَ يَأْتِيهِ بِالْمَالِ فَيَسْتَوْدِعُهُ إِيَّاهُ فَيَقُولُ الزُّبَيْرُ لاَ وَلَكِنَّهُ سَلَفٌ، فَإِنِّي أَخْشَى عَلَيْهِ الضَّيْعَةَ، وَمَا وَلِيَ إِمَارَةً قَطُّ وَلاَ جِبَايَةَ خَرَاجٍ وَلاَ شَيْئًا، إِلاَّ أَنْ يَكُونَ فِي غَزْوَةٍ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَوْ مَعَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعُثْمَانَ - رضي الله عنهم - قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ فَحَسَبْتُ مَا عَلَيْهِ مِنَ الدَّيْنِ فَوَجَدْتُهُ أَلْفَيْ أَلْفٍ وَمِائَتَيْ أَلْفٍ قَالَ فَلَقِيَ حَكِيمُ بْنُ حِزَامٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي، كَمْ عَلَى أَخِي مِنَ الدَّيْنِ فَكَتَمَهُ. فَقَالَ مِائَةُ أَلْفٍ. فَقَالَ حَكِيمٌ وَاللَّهِ مَا أُرَى أَمْوَالَكُمْ تَسَعُ لِهَذِهِ. فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ أَفَرَأَيْتَكَ إِنْ كَانَتْ أَلْفَيْ أَلْفٍ وَمِائَتَيْ أَلْفٍ قَالَ مَا أُرَاكُمْ تُطِيقُونَ هَذَا، فَإِنْ عَجَزْتُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ فَاسْتَعِينُوا بِي. قَالَ وَكَانَ الزُّبَيْرُ اشْتَرَى الْغَابَةَ بِسَبْعِينَ وَمِائَةِ أَلْفٍ، فَبَاعَهَا عَبْدُ اللَّهِ بِأَلْفِ أَلْفٍ وَسِتِّمِائَةِ أَلْفٍ ثُمَّ قَامَ فَقَالَ مَنْ كَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ حَقٌّ فَلْيُوَافِنَا بِالْغَابَةِ، فَأَتَاهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، وَكَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ أَرْبَعُمِائَةِ أَلْفٍ فَقَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ إِنْ شِئْتُمْ تَرَكْتُهَا لَكُمْ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ لاَ. قَالَ فَإِنْ شِئْتُمْ جَعَلْتُمُوهَا فِيمَا تُؤَخِّرُونَ إِنْ أَخَّرْتُمْ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لاَ. قَالَ قَالَ فَاقْطَعُوا لِي قِطْعَةً. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لَكَ مِنْ هَا هُنَا إِلَى هَا هُنَا. قَالَ فَبَاعَ مِنْهَا فَقَضَى دَيْنَهُ فَأَوْفَاهُ، وَبَقِيَ مِنْهَا أَرْبَعَةُ أَسْهُمٍ وَنِصْفٌ، فَقَدِمَ عَلَى مُعَاوِيَةَ وَعِنْدَهُ عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ وَالْمُنْذِرُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَابْنُ زَمْعَةَ فَقَالَ لَهُ مُعَاوِيَةُ كَمْ قُوِّمَتِ الْغَابَةُ قَالَ كُلُّ سَهْمٍ مِائَةَ أَلْفٍ. قَالَ كَمْ بَقِيَ قَالَ أَرْبَعَةُ أَسْهُمٍ وَنِصْفٌ. قَالَ الْمُنْذِرُ بْنُ الزُّبَيْرِ قَدْ أَخَذْتُ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. قَالَ عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ قَدْ أَخَذْتُ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. وَقَالَ ابْنُ زَمْعَةَ قَدْ أَخَذْتُ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. فَقَالَ مُعَاوِيَةُ كَمْ بَقِيَ فَقَالَ سَهْمٌ وَنِصْفٌ. قَالَ أَخَذْتُهُ بِخَمْسِينَ وَمِائَةِ أَلْفٍ. قَالَ وَبَاعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ نَصِيبَهُ مِنْ مُعَاوِيَةَ بِسِتِّمِائَةِ أَلْفٍ، فَلَمَّا فَرَغَ ابْنُ الزُّبَيْرِ مِنْ قَضَاءِ دَيْنِهِ قَالَ بَنُو الزُّبَيْرِ اقْسِمْ بَيْنَنَا مِيرَاثَنَا. قَالَ لاَ، وَاللَّهِ لاَ أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ حَتَّى أُنَادِيَ بِالْمَوْسِمِ أَرْبَعَ سِنِينَ أَلاَ مَنْ كَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ دَيْنٌ فَلْيَأْتِنَا فَلْنَقْضِهِ. قَالَ فَجَعَلَ كُلَّ سَنَةٍ يُنَادِي بِالْمَوْسِمِ، فَلَمَّا مَضَى أَرْبَعُ سِنِينَ قَسَمَ بَيْنَهُمْ قَالَ فَكَانَ لِلزُّبَيْرِ أَرْبَعُ نِسْوَةٍ، وَرَفَعَ الثُّلُثَ، فَأَصَابَ كُلَّ امْرَأَةٍ أَلْفُ أَلْفٍ وَمِائَتَا أَلْفٍ، فَجَمِيعُ مَالِهِ خَمْسُونَ أَلْفَ أَلْفٍ وَمِائَتَا أَلْفٍ.

رجال الحديث

① **اسحاق بن ابراهيم:** دا اسحاق بن ابراهیم بن راهویه حنظلی مروزی رحمه الله دې

② **ابواسامه:** دا ابواسامه حماد بن اسامه لیثی رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره تفصیل سره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده.[1]

[1]) کشف الباری: ۳/۴۱۴_۴۱۷،و۴۲۸_۴۳۱)_

③ **هشام بن عروة**: دا هشام بن عروة بن زبير قرشي رحمة الله عليه دي
④ **عروة بن زبير**: دا عروة بن زبير بن العوام قرشي رحمة الله عليه دي.ددې دواړو حضراتو حالات د "بدء الوحی" په "الحديث الثانی" کښې تير شوي دی.(١)
⑤ **عبدالله بن زبير**، ⑥ **زبير بن العوام** رضي الله عنهما: ددې دواړو حضراتو حالات تفصيل سره په کتاب العلم، "باب اثم من كذب على النبی صلى الله عليه وسلم" کښې راغلي دی.(٢)

قوله: قال: لما وقف الزبير يوم الجمل دعانى فقمت الى جنبه: حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه فرمائی چې د جمل په ورځ چې کله زما والدصاحب حضرت زبير رضي الله عنه د قتال دپاره اودريدو نو هغوی زۀ طلب کړم نو زۀ د هغوی يو طرفته اودريدم.

يوم الجمل (د جمل جنګ): د جمل واقعه د اسلامی تاريخ يوه دردناکه واقعه ده،په دې کښې دواړو طرفونو ته جليل القدر صحابه کرام رضی الله عنهم وو او دواړو طرف ته خلق په حق باندې هم وو،هم دا د اهل سنت والجماعت عقيده ده،دې واقعې سره متعلق تفصيلات خو به انشاء الله په کتاب الفتن کښې راشی،مونږ دلته ددې خلاصه ذکر کوو.

دا د ۳٦هجرئ مطابق ۲۵٦ء جمادی الاولی يا جمادی الثانيه او د حضرت علی رضي الله عنه د خلافت واقعه ده،دا جنګ د حضرت علی رضي الله عنه د ملګرو او د حضرت عائشه رضي الله عنها د ملګرو مينځ کښې وو،مسئله د حضرت عثمان رضي الله عنه د قصاص وه او د جنګ ځائې بصره وو.

حضرت عائشه رضي الله عنها د خپلو طرف دار کسانو سره د مکې مکرمې نه بصرې ته روانه شوه، حضرت علی رضي الله عنه د مخکښې نه بصرې سره نزدې ښار کوفه کښې موجود وو،چې کله هغوی د حضرت عائشې رضي الله عنها د لښکر په باره کښې واوريدل چې بصرې ته راروان دې نو هغوی هم د کوفې نه لښکر راويستلو،تردې چې دواړه لښکرې مخامخ شوې او د ددواړو ډلو مينځ کښې څو ځله مذاکرات هم اوشو،نزدې وه چې دا مذاکرات کامياب شوې وو او حضرت علی رضي الله عنه د دليلونو په رڼړا کښې دويمه ډله قائل کړې وې ليکن هلاکت دې وی ابن سبا يهودی او د هغۀ خبيث ملګرو لره،دوی چونکه د حضرت عثمان رضي الله عنه د شهادت ذمه دار وو،ددې وجې نه دوی ته ويره شوه چې که دا دواړه ډلې خپل مينځ کښې ملاو شوې نو مونږ به خامخا قصاص کولې شو نو دوی د حضرت علی رضي الله عنه ملګرتيا شروع کړه او موقع موندلو سره ئې په اهل جمل يعنی د حضرت عائشې رضي الله عنها په لښکر باندې حمله اوکړه او ددې خبر حضرت علی رضي الله عنه ته نۀ وو،چې هغوی ته پته اولګيده نوتپوس ئې اوکړوچې دا شور دځۀ دې؟ نو څۀ سبائی کسانو غلط بيانی اوکړه او وې وئيل چې فريق ثانی اچانک او په بې خبرئ کښې مونږ باندې حمله کړې ده،هم دا حال دويم طرفته هم اوشو او دا حضرات د نۀ غوښتلو باوجود د جنګ ميدان ته کوزشو او سبايان په خپل سازش کښې کامياب شو،لعنهم الله وخذلهم.

---

(١) کشف الباری: ۲۹۱/۱،دغه شان اوګورئ، کشف الباری: ٤۳۲/۲_٤٤۰)_
(٢) کشف الباری: ١٦٤/٤_١٧٤)_

د دوارو ډلو مینځ کښې خطرناك جنګ اوشو ،دغه وخت حضرت عائشه رضي الله عنها د جنګ په میدان کښې موجوده نۀ وه او هغې ته د جنګ د شروع کیدو پته هم نۀ وه ،په دې کښې کعب بن مسور نومې تابعی د هغوی په خدمت کښې حاضر شو او د واقعی حال احوال نه ئې خبر کړه او ورته یې اووئیل چې مناسب دا معلومیږی چې تاسو په اوښ باندې سوره شئ او د جنګ د میدان طرفته راشئ، کیدې شی چې د صلح څۀ صورت پیدا شی.ددې په اوریدو سره حضرت عائشه رضي الله عنها په اوښ باندې سوره شوه او اووتله.لیکن د توقع نه خلاف خلق ددې په سورلئ لیدلو سره نور هم غصه شو ځکه چې د هغوی خیال دا وو چې دوی د جنګ میدان ته د قائد او د سپه سالار په حیثیت سره تشریف راوړې دې.

حضرت عائشې رضي الله عنها چې کله اولیدل چې خلق په هیڅ شان باندې د جنګ بندولو دپاره تیار او آماده نۀ دی او مسلسل مری نو هغې کعب بن مسور ته حکم اوکړو چې تۀ د اوښ مهار پریږده،قرآن مجید پورته کړه او وړاندې ورشه او خلق د قرآن مجید د فیصلې طرفته راوبله او ورته اووایه چې مونږ ته د قرآن فیصله منظوره ده،تاسو هم ددې فیصله اومنئ.

کعب وړاندې شو او اعلان ئې اوکړو نو د عبدالله بن سبا ملګرو پرې په یوځائې د غشو باران جوړ کړو او شهید ئې کړو ،ددې نه پس د حضرت عائشې رضي الله عنها کسان نور هم غصه شو. برابر قتلیدل لیکن هیڅ یو کس ئې د حضرت عائشې رضي الله عنها د اوښ مهار ته پرینخودۀ.

حضرت علی رضي الله عنه ددې حالت په لیدلو سره پوهه شو چې ترڅو په میدان جنګ کښې دا اوښ په نظر راځی نو د اور دا شعلې به هیڅ کله کمې نۀ شی نو هغوی خپلو کسانو ته حکم اوکړو چې په څۀ طریقې سره دا اوښ ختم کړئ ځکه چې ددې په پریوتلو سره به جنګ ختم شی.ددې په اوریدلو سره هغوی په دې کوشش کښې اولګیدل چې په څۀ طریقې سره دا اوښ راوغورځولئ شی لیکن دویم طرفته اهل جمل هم غافل نۀ وو.هغوی د دویم فریق هروار منع کوو ،د اوښ مهار نیولو سره برابر جنګیدل،دغه شان په سوونو کسان د اوښ په مهار باندې شهیدان شو،آخر کافی وخت پس یو سړی موقع موندلو سره د اوښ خپې په توره باندې اووهلې او د هغې خپې ئې پرې کړې،دغه شان اوښ په سینه باندې کیناستۀ.د اوښ په پریوتلو سره اهل جمل منتشر شو او د حضرت علی رضي الله عنه لښکر د دوی محاصره اوکړه او محمد بن ابی بکر کوم چې دوی سره وو هغۀ ته ئې حکم اوکړو چې لاړ شه د خپلې خور حفاظت اوکړه،چې هیڅ قسمه تکلیف ورته اونۀ رسی،دغه شان دا جنګ خپل انجام ته اورسیدۀ.

دا اولنې جنګ وو چې دواړه ډلې په کښې مسلمانان وو ،ددې نه پس د فتنو دروازه کهلاؤ شوه.د جنګ ختمیدلو نه څو ورځې پس د خلافت امور دوباره مرتب کولو دپاره حضرت علی رضي الله عنه محمد بن ابی بکر ته حکم اوکړو چې د سفر تیاری اوکړه.نو په یکم رجب ۳۶ هجرئ کښې د سفر د تیاری کولو نه پس حضرت علی رضي الله عنه ام المؤمنین حضرت عائشه رضي الله عنها د بصرې د ځلوبښت سردارانو د ښځو سره او د محمد بن ابی بکر سره د بصرې نه روانه کړه،څو پرلانګه فاصلې پورې قافلې سره په خپله هم لاړل،بیا ئې حضرات حسنین د حفاظت په غرض قافلې سره کړل،حضرت عائشه رضي الله عنها اول مکې مکرمې ته لاړه،هلته ئې حج اوکړو او په محرم ۳۷ هجرئ کښې یې مدینې منورې ته تشریف راوړلو.

په دې جنګ کښې د دواړو ډلو په زرګونو کسان شهیدان شو، چې د هغوی په تعداد کښې اختلاف دې، په شهیدانو کښې حضرت طلحه بن عبیدالله هم وو کوم چې په عشره مبشره کښې دې او حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنهما په کښې هم وو. حضرت عائشې رضی الله عنها به فرمائیل، "وددت أني مت قبل هذا اليوم بعشرين سنة" چې "اې کاش! د نن ورځ نه زه شل کاله مخکښې وفات شوې وې چې دا مې نه وو لیدلې"

دې جنګ ته جمل نوم ځکه ورکړې شو چې حضرت عائشه رضی الله عنها په دې جنګ کښې په یو لوئې اوښ باندې تشریف فرما وه، د هغه نوم عسکر وو، دا حضرت یعلی بن امیه رضی الله عنه د قبیله عرینه د یو سړی نه په دوه سوه دیناره اخستلې وو او دا د حضرت عائشې رضی الله عنها د سورلۍ دپاره مخصوص وو.(۱) أعاذنا الله من الفتن، ما ظهر منها وما بطن

قوله: فقال: يا بني، لا يقتل اليوم الا ظالم أو مظلوم: نو زما والد صاحب حضرت زبیر ماته اووئیل، ائې ځویه! نن ورځ قتلیدونکې به یا ظالم وی یا مظلوم.

ددې جملې مختلف مطلبونه: ددې جملې څو مطلبونه او معنې بیان کړې شوې دی.

① علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی:

که هغوی قتل شو نو هغوی به په خپل خیال کښې مظلومان وی لیکن دویم فریق (مدمقابل) به ئې ظالمان ګڼړی ځکه چې هرفریق خپل ځان په حق باندې او دویم فریق په ناحقه باندې ګڼړلو او په دې کښې به ئې تاویل کولو.

او ددې کلام نه د حضرت زبیر رضی الله عنه مقصد دادې چې صحابه چې د امت غوره خلق دی د هغوی خپل مینځ کښې قتال او جنګ کول د هغې خلقو په شان نه دی کوم چې د عصبیت په بنیاد باندې قتال کوی یا باغیان دی یا هغه خلق چې د هغوی قاتلان او مقتولین دواړه به ظالمان وی، د هغوی په باره کښې خو د نبی صلی الله علیه وسلم صفا ارشاد مبارک دې، "اذا التقى المسلمان بسيفيهما فالقاتل والمقتول في النار" (۲) ځکه چې دلته خو د تاویل کولو ګنجائش بالکل نشته چې د هغې د وجې نه دا خلق د الله تعالی په نزد معذور اوګڼړلې شي.

او حضرت زبیر، طلحه او د صحابه کرامو رضی الله عنهم جماعت چې د حضرت عائشې رضی الله عنها سره وتلې

---

(۱) د جنګ جمل تفصیلاتو، اسباب او نتیجې دپاره اوګورئ، عمدة القاري: ۱۵/۴۹_۵۰، وفتح الباري: ۶/۲۲۹، والبداية والنهاية: ۴/۷/۲۲۲_۲۴۱، سنة ۳۶هـ والكامل لابن الاثير: ۳/۹۹ _ ۱۴۹، وقعة الجمل، وشرح القسطلاني: ۵/۲۱۰، تاریخ اسلام (اردو) از اکبرشاه نجیب آبادی: ۱/۴۳۰_۴۴۶، طبع مکتبة العلم کراچي، وتاريخ الاسلام للذهبي: ۲/۱۷۱، سنة ست وثلاثين، وقعة الجمل، الطبقة الرابعة)_

(۲) الحديث اخرجه البخاري، كتاب الايمان، باب (وان طائفتان من المؤمنين......) رقم (۳۱)، والديات، باب قول الله تعالى: (ومن احياها)، رقم (۶۸۷۵)، والفتن، باب اذا التقى المسلمان......رقم (۷۰۸۳)، ومسلم في الفتن، باب اذا توجه المسلمان......رقم (۷۲۵۲_۷۲۵۵)، وابو داود، الفتن، باب النهى عن القتال في الفتنة، رقم (۴۲۶۸)، والنسائي، تحريم الدم، باب تحريم القتل، رقم (۴۱۲۱_۴۱۲۲)، و(۴۱۲۵_۴۱۲۸))_

وو نو د هغوی مطالبه خو دا وه چې د حضرت عثمان رضي الله عنه قاتلان دې گرفتار کړې شی او حد دې پرې جاری کړې شي ،ښکاره خبره ده چې دا یو شرعی مطالبه ده او دا خلق هیڅکله او بالکل د حضرت علی رضي الله عنه سره د قتال کولو دپاره وتلي نهٔ وو ځکه چې په دې کښې دوه رائې نهٔ وې ځکه چې حضرت علی رضي الله عنه د خپلې زمانې په خلقو کښې د خلافت صحيح حقدار وو ،هم هغوی د لوئې امامت مستحق وو.

البته کار دا شوې وو چې د حضرت عثمان رضي الله عنه قاتلانو حضرت علی رضي الله عنه سره پناه اخستلې وه ،د حضرت علی رضي الله عنه ملگرتیا به ئې کوله ،د حضرت علی رضي الله عنه خپل خیال دا وو چې ترڅو د امت حالات برابر شوې او پرامن شوې نهٔ وی نو دا قاتلان جلاد ته حواله کول مناسب نهٔ دی ،البته کله چې حالات پرسکون او برابر شی نو دا کار به هم اوکړې شی.ښکاره خبره ده چې دا دواړه ډلې په خپل خپل ځائې صحیح دی نو ددې وجې نه د دواړو ډلو مقتولین به مظلومان شمارلې شی نهٔ چې ظالمان.هم دا د اهل سنت والجماعت مذهب دې ،والقاتل منهم والمقتول فی الجنة ان شاء الله[1]

② علامه ابن التین السفاقسی رحمه الله فرمائی:مطلب دادې چې قتال کوونکی دوه قسمه خلق وی:صحابی او غیرصحابی نو په صحابی کښې خو تاویل کیدې شی ددې وجې نه هغه مظلوم دې او غیرصحابی چې ددنیا دپاره جنګ او قتال کوی نو هغه به ظالم وی.

"معناه:أنهم اما صحابي متاول فهو مظلوم،واما غير صحابي قاتل لاجل الدنيا فهو ظالم"[2]

قوله: وإني لا أراني الا ساقتل اليوم مظلوماً: او زما د خپل ځان په باره کښې خیال دې چې نن به زهٔ ظلماً شهید کیږم.

أراني د همزه ضمه لوستلې شی ددې معنی ده أظن یعنی زما خیال او گمان دادې او د همزه فتحه هم لوستلې کیږی بیا به ددې معنی أعتقد وی یعنی زما یقین او اعتقاد دادې چې نن به زهٔ شهید کیږم.[3]

د هغوی دا گمان یا یقین پوره شو او عمرو بن جرموز نومې یو سړی پرې اچانك حمله اوکړه او شهید ئې کړو ،داسې حال کښې چې دوی د جنګ د میدان نه وتلې وو [4] ددې تفصیل په کتاب العلم کښې تیر شوې دې.[5]

قوله: وان من أكبرهمي لديني ،أفترى يبقي ديننا من مالنا شيئاً؟: او زما د

---

[1]) شرح ابن بطال:۲۹۰/۵،وعمدة القاری:۵۱/۱۵)_
[2]) شرح القسطلانی:۲۱۰/۵،وعمدة القاری:۵۱/۱۵،وفتح الباری:۲۲۹/۶)_
[3]) عمدة القاری:۵۱/۱۵،وفتح الباری:۲۲۹/۶)_
[4]) پورته حواله جات)_
[5]) کشف الباری:۱۷۳/٤)_

ټولو نه لويه پريشاني زما قرض دې، ستا څۀ خيال دې، زمونږ دا قرض به زمونږ په مال کښې څۀ پرېږدي؟
مطلب دادې چې دومره قرضونه چې ما د خلقو نه اخستلې دي. د هغې په ادا کولو کښې به ټول مملوکه مال خرچ شي، هغې کښې به څۀ پاتې شي؟
په لديق کښې لام د تاکيد دې او مفتوح دې او په افترى کښې همزه د استفهام ده او فعل مجهول دې، دا د افتظن په معنى کښې دې او يبقى د ابقاء نه دې (افعال نه) نۀ چې د بقاء نه.(۱)

قوله: فقال: يابني، بع مالنا، فاقض ديني، وأوصى بالثلث، وثلثه لبنيه-يعني بني عبدالله بن الزبير، يقول: ثلث الثلث-فإن فضل من مالنا فضل بعد قضاء الدين فثلثه لولدك: بيا ئې اووئيل ائې ځويه! زمونږ مال خرڅ کړه او زما قرض ادا کړه. او د ثلث (دريمې حصې) وصيت ئې اوکړو او په ثلث کښې به ثلث د هغوى يعنى د عبدالله بن زبير (د مخاطب) د ځامنو دپاره وی، وې وئيل چې ثلث به په دريو حصو کښې تقسيم کړې او د هغې يو ثلث به خپل ځامنو ته ورکړې. که د قرض ادا کولو نه پس زمونږ په مال کښې څۀ بچ شو نو د هغې ثلث به ستا د ځامنو دپاره وی.
پورته ذکر شوې عبارت د مختلفو حضراتو په کلام باندې مشتمل دې، ددې وضاحت دادې چې د حضرت زبير رضی الله عنه کلام دادې. "يابني، بع مالنا، فاقض ديني، فان فضل من مالنا فضل بعد قضاء الدين فثلثه لولدك" ددې مطلب دادې چې ائې ځويه! زما مال خرڅ کړه او زما قرض ادا کړه او د قرض ادا کولو نه پس که هم مال باقى بچ پاتې شو نو د هغې يو ثلث به د فقيرانو او مسکينانو دپاره وی، ليکن ددې ثلث ثلث به ستا د اولاد دپاره وی او "وأوصى بالثلث وثلثه لبنيه" دا د حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه کلام دې. او "يعني بني عبدالله بن الزبير يقول: ثلث الثلث" دا د يو راوى تفسير او وضاحت دپاره راوړلې شوې جمله ده، چې په دې کښې راوى د "ثلثه لبنيه" وضاحت کړې دې. که ددې تفصيل خيال او لحاظ اونۀ ساتلې شى نو په عبارت باندې پوهيدل مشکل دی.

په دې عبارت کښې فثلثه کښې کوم ضمير مجرور دې دا مطلقاً د ثلث طرفته راجع دې يعنى د ثلث ثلث ځکه چې وصيت خو مطلقاً د مال په ثلث کښې جارى کيږى. ددې برعکس امام مهلب رحمه الله دا ضمير مجرور د فضل طرفته راجع کړې دې ليکن دا د اشکال نه خالى نۀ دې.(۲)
بعضې حضراتو په فثلثه کښې لام تشديد سره لوستلې دې يعنى د اسم په ځائې ئې امر

---

(۱) عمدة القاري: ۵۲/۱۵، وشرح القسطلاني: ۲۱۱/۵_
(۲) فتح الباري: ۲۳۰/۶، عمدة القاري: ۵۲/۱۵، وارشاد الساري: ۲۱۱/۵، والكوثر الجاري: ۱۱۱/۶_

ګڼرخولي دي چې ددې مطلق ثلث درې حصې کول، حافظ دېته زيات اقرب وئيلي دی.(۱)

قوله: قال هشام: وكان بعض ولد عبدالله قد وازي بعض بني الزبير، خبيب وعباد: هشام وائی چې د عبد الله بن زبير بعضې ځامن د حضرت زبير رضي الله عنه د بعضې ځامنو هم عمر وو يعنې خبيب او عباد د هشام بن عروه دا قول د سابقه سند سره موصول دې.(۲)

علامه جوهری رحمه الله وازی په واو سره ليکل غلط او خلاف القياس ښودلي دی.هغوی دا وائی چې دا همزه سره آزی ليکل پکار دی، د باب د حديث شريف الفاظ په دۀ باندې رد کوی چې دلته وازی واو سره دې، ددې معنی ده ساوی يعنی برابر کيدل.(۳)

ددې جملې مطلب: ① علامه مهلب رحمه الله فرمائی چې ددې دا معنی هم کيدې شی چې د حضرت عبدالله ځامن د حضرت زبير رضي الله عنه د ځامنو يعنی د خپلو ترونو په عمر کښې برابر شوې وو.

② او دا معنی هم کيدې شی چې د حضرت عبدالله ځامن د ميراث په حصه کښې د خپل ترونو يعنی د حضرت زبير رضي الله عنه د ځامنو برابر شوې وو يعنی هغوی ته هم دومره ملاؤ شوه لکه څومره چې ئې ترونو ته ملاؤ شوه.

دا دويم احتمال مهلب رحمه الله غوره ګڼرخولي دې او فرمائی چې په دويم صورت کښې د حضرت زبير رضي الله عنه د اولاد د کثرت بيانولو هيڅ معنی نشته.ليکن نورو شارحينو اولنې احتمال راجح او دويم احتمال مرجوح ښودلي دې.(۴) لکه حافظ رحمه الله فرمائی چې دا احتمال د اعتراض او د اشکال نه خالی نۀ دې ځکه چې دغه وخت پورې خو ميراث تقسيم شوې نۀ وو ،نۀ د مال موروث څۀ معلومه او معينه اندازه وه نۀ د موصٰی به يعنی د ثلث اندازه وه.

ددې نه علاوه دا وينا "والا لم يكن لذكر كثرة أولاد الزبير معنى في الموازاة في السن"(۵) هم صحيح نۀ ده ځکه چې مراد دا دې چې حضرت زبير رضي الله عنه د حضرت عبدالله رضي الله عنه اولاد ته خصوصيت سره بيان اوکړو او د نورو نوسو په مقابله کښې ئې هغوی ته زيات اهميت ورکړو ،ددې وجه واضحه ده چې د حضرت عبد الله ځامن د لوئې عمر والا او د کورونو خاوندان شوې وو تردې چې په دې معامله کښې د ترونو برابر شوې وو نو حضرت زبير رضي الله عنه د خپل وصيت په ذريعې سره د مال څۀ مقدار د خپلو نوسو دپاره هم مقرر کړو ،دې دپاره چې د دوی د پلار حضرت عبدالله رضي الله عنه حصه زياته فراخه شی، دغه شان دوی په مالی معاملاتو کښې د خپل

---

(۱) فتح الباری:۲۳۰/۶،وعمدة القاری:۵۲/۱۵،وارشاد الساری:۲۱۱/۵)_

(۲) فتح الباری:۲۳۰،وارشاد الساری:۲۱۱/۵)_

(۳) پورته حواله جات،والصحاح للجوهری:۴۰،مادة ازا"حرف الالف،والعمدة:۵۲/۱۵،والكوثر الجاری:۱۱۲/۶)

(۴) فتح الباری۲۳۰/۶،وارشاد الساری:۲۱۱/۵،وشرح ابن بطال:۲۹۱/۵،والكوثر الجاری:۱۱۲/۶،وشرح الكرمانی:۱۰۰/۱۳)_

(۵) قاله ابن بطال:۲۹۱/۵)_

پلار حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه سره معاون او مددگار جوړ شي.(١). والله اعلم بالصواب
"خبيب وعباد" د بدليت يا د بعض نه د بيان د وجې نه مرفوع دى او دا د بعض تفسير كوى. د مثال په طور صرف په دې دوو نومونو باندې اكتفاء اوكړې شوه. ورنه د حضرت عبدالله په اولاد كښې نور كسان هم وو چې په عمر كښې د ترونو برابر شوې وو.(٢) حافظ دلته دا هم وئيلې دى چې "خبيب وعباد" مجرور هم لوستلې كيدې شى چې دا د لفظ "بعض" نه بيان واقع شى. ليكن دلته د حافظ نه سهو شوې ده، علامه عينى وائى چې لفظ د "بعض" په حديث شريف كښې دوه ځله راغلې دې، په هغې كښې يو مرفوع دې او دويم منصوب دې. دا دريم صورت د كوم ځائې نه راغئ؟ دا خبره قسطلانى هم كړې ده. صحيح خبره داده چې دا دواړه نومونه مجرور هم لوستلې كيدې شى ليكن د ولد په اعتبار سره، كوم چې په "بعض ولد عبدالله......" كښې راغلې دى نۀ چې په اعتبار د بعض سره.(٣)
خبيب: دا خبيب بن عبدالله بن الزبير بن العوام القرشى الاسدى المدنى رحمه الله دې. د دوى مور بى بى تماضر بنت منظور بن زبان الفزاريه ده.(٤)
دې د خپل والدعبدالله بن زبير او د حضرت عائشه و كعب الاحبار رضي الله عنهم نه روايت كوى. د دوى نه په روايت كوونكو كښې د دوى ځوئې زبير بن خبيب، يحيى بن عبدالله بن مالك، زهرى او سليمان بن عطاء وغيره شامل دى.(٥)
دوى په اهل علم او اهل ورع كښې وو، د دوى ورور مصعب بن عبدالله وائى:
"كان خبيب قد لقى كعب الاحبار، ولقى العلماء، وقرأ الكتاب وكان من النساك"(٦)
ابن حبان د دوى تذكره په كتاب الثقات كښې كړې ده.(٧)
علامه ذهبى رحمه الله فرمائى، "ناسك، صدوق، معنى بالعلم"(٨)
علامه مزى رحمه الله فرمائى، "وكان......عالماً بقريش، وكان طويل الصلوة، قليل الكلام"(٩)

---

[1]) فتح البارى:۲۳۰/۶، وارشاد السارى:۲۱۱/۵، وكذا انظر الكوثر الجارى:۱۱۲/۶)_
[2]) عمدة القارى:۵۲/۱۵، وفتح البارى:۲۳۰/۶، وارشاد السارى:۲۱۱/۵)_
[3]) پورته حواله جات)_
[4]) تهذيب الكمال:۲۲۳/۸، البتهابن حبان (۲۱۱/۴) د دوى د مور نوم حنتمه بنت عبدالرحمن ليكلې دې كوم چې د مشهور قول خلاف دې_
[5]) تهذيب الكمال:۲۲۳/۸، وتهذيب التهذيب:۱۳۵/۳)_
[6]) تهذيب الكمال:۲۲۳/۸، وتهذيب التهذيب:۱۳۵/۳، وخلاصة الخزرجى:۱۰۴، من اسمه خبيب)_
[7]) الثقات لابن حبان:۲۱۱/۴)_
[8]) الكاشف:۳۷۱/۱، رقم (۱۳۷۶))_
[9]) تهذيب الكمال:۲۲۵/۸)

د بنو امیه خلیفه ولید بن عبد الملك د حضرت عمربن عبدالعزیز طرفته یو خط واستوو ،کله چې عمر د مدینې منورې والی وو چې دهٔ ته سل کوړې ورکړه او قید کښې ئې واچوه.
حضرت عمربن عبدالعزیز رحمه الله د حکم پوره والې اوکړو او په یو منگی کښې اوبه یخې کړې شوې او د یخنئ په موسم کښې یو سحر هغه اوبه په دهٔ باندې واړولې شوې چې د هغې د وجې نه ددهٔ بدن یخ شو او یخنی پرې راغله،هم دا عمل وروستو ددهٔ د مرگ سبب جوړ شو.
په جیل کښې چې کله ددهٔ تکلیف زیات شو نو حضرت عمربن عبد العزیز رحمه الله دې د جیل نه بهر کړو او په خپل کار باندې ډیر پښیمانه شو ،او د خبیب خاندان دې د عمر بن مصعب بن زبیر کور ته منتقل کړو ،دې دوران کښې چې کله د خبیب خاندان دهٔ سره نزدې ناست وو ،د ماجشون سره د ملاقات کولو په غرض باندې راغلل،دا صاحب د حضرت عمربن عبدالعزیز په ملگرو کښې وو ،کله چې دې د مدینې منورې والی وو ،کله چې دې دننه داخل شو نو عروه بن عبدالله بن زبیر اووئیل، کیدې شی ستاسو ملگری(عمربن عبدالعزیز)ته تردې وخت پورې ددهٔ په مرگ کښې شك دې او نزدې ناستو کسانو عروه ته اووئیل چې څادر لرې کړئ او ورته د خبیب حالت اوښایئ.چې کله ماجشون د هغهٔ حالت اولیدهٔ ،دغه وخت خبیب وفات شوې وو نو هغه نیغ د حضرت عمر کور "درمروان"ته لاړو.
ماجشون وائی چې هلته په رسیدلو سره ما دروازه اوټکوله،بیا داخل شوم،د داخلیدو نه پس مې حضرت عمر بن عبد العزیز رحمه الله په دې حالت کښې اولیدو چې هغه په دردزه کښې د مبتلا ښځې په شان کله کینی او کله پاسی،زما په لیدلو سره ئې اوفرمائیل چې څهٔ خبر دې راوړلې دې؟ما ورته اووئیل چې بنده(خبیب)خو مړ شو.نو هغه په زمکه باندې پریوتلو ، بیا ئې سر اوچت کړو او وې وئیل انا لله وانا الیه راجعون.ددې حادثې اثر تول ژوند کښې په حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله باندې وو ،ددې نه پس هغوی د مدینې منورې د ولایت نه استعفی ورکړه او د گورنرئ وغیره د قبلولو نه منع شو.ددې نه پس که به دوی ته په یو داسې نیك کار باندې چا مبارك باد ورکوو کوم نیك کار چې به دوی جاری کړې وو نو دوی به فرمائیل،"فکیف بخبیب؟"!!چې ستاسو خبره خو صحیح ده لیکن زهٔ به د خبیب څهٔ کوم؟"
حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله چې کله خلیفه جوړ شو نو هغوی آلِ زبیر بن عوام ته خصوصی طورباندې عطیات او تحفې ورکړې نو خلقو به وئیل چې دا د خبیب دیت دې.(۱)
د ابن حبان رحمه الله د قول مطابق د حضرت خبیب انتقال په ۹۳هجرئ کښې اوشو(۲)هم دا رائې د ابن الاثیر رحمه الله هم ده او د زبیر بن بکار هم ده.(۳)
په اصحاب سته کښې صرف امام نسائی رحمه الله په سنن کبرىٰ کښې د دوی په واسطې سره یو

---

(۱) تهذیب الکمال:۸/۲۲۵_۲۲۶،وتهذیب التهذیب:۳/۱۳۵_۱۳۶)_
(۲) الثقات:٤/۲۱۱)_
(۳) الکاشف:۱/۳۷۱،والکامل فی التاریخ:٤/۲۷۸،سنة ثلاث وتسعین،ذکر عدة حوادث)_

روایت اخستلې دي.[1] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة.او د حضرت عباد بن زبیر رحمه الله حالات وړاندې تیر شوي دی.[2]

قوله: **وله یومئذ تسعة بنین وتسع بنات:** دې ورځو کښې ددوی نهه ځامن اونهه لونړه وې.

په له کښې چې کوم ضمیر مجرور دې نو دا د زبیر طرفته راجع دې،دلته د امام کرمانی نه یو عجیبه تسامح شوې ده چې هغوی دا ضمیر د عبد الله طرفته راجع کړې دې.[3] دا صفا غلطي ده،د حضرت عبدالله رضی الله عنه چې دغه وخت کښې کوم اولاد موجود وو،هغه خبیب، عباد، هاشم،ثابت او حمزه دی.[4] د دوی د باقی اولاد پیدائش د حضرت زبیر رضی الله عنه د شهادت نه پس شوې دې.[5]

د حضرت زبیر رضی الله عنه نارینه اولاد چې نهه دې،د هغوی نومونه دا دی:

عبدالله،عروه او منذر،د دوی مور حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما ده.عمرو او خالد،د دوی مور ام خالد بنت خالد بن حسین ده.مصعب او حمزه او د دوی مور رباب بنت انیف ده.عبیده او جعفر او ددې دواړو مور زینب بنت بشر ده.

ددې نهو نه علاوه چې کوم نارینه اولاد وو نو هغه د حضرت زبیر رضی الله عنه د شهادت نه مخکښې وفات شوي وو.او د نهه لونړو نومونه دا دی:

خدیجة الکبریٰ،ام الحسن او عائشه،دا درې واړه د حضرت اسماء بنت ابی بکر نه وې حبیبه،سوده او هند د دوی مور ام خالد ده.د رمله مور رباب،د حفصه مور زینب او د زینب مور ام کلثوم بنت عقبه وه.[6] رضی الله عنهم وعنهن اجمعین.

قال عبدالله: فجعل یوصینی بدینه،ویقول: ان عجزت عن شئ منه فاستعن علیه مولای، قال: فوالله،ما دریت ما اراد،حتی قلت: یا أبة،من مولاك؟قال: الله.قال: فوالله،ما وقعت فی کربة من دینه الاقلت: یامولی الزبیر،اقض عنه دینه،فیقضیه.

حضرت عبد الله وائی چې زما پلار ما ته د خپل قرض په باره کښې وصیت کوو او دا به ئې وئیل چې ائې ځویه!که ته د قرض د څۀ حصې ادا کولو نه عاجز شوې نو زما د مولا نه مدد

---

[1]) السنن الکبری،ابواب الزینة (۹/۷۸).کذا فی تحفة الاشراف:۳۹۳/۱۱.رقم (۱۶۰۶۶).وتهذیب الکمال:۲۲۶/۸_۲۲۷)_

[2]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الزکاة،باب الصدقة فیما استطاع)_

[3]) شرح الکرمانی:۱۰۰/۱۳،وفتح الباری:۲۳۰/۶)_

[4]) د حمزه نوم په تهذیب الکمال:۲۲۳/۸ کښې راغلې دې،حافظ،عینی او قسطلانی نه دا اولنی څلور نومونه ذکر کړې دی،_

[5]) فتح الباری:۲۳۰/۶،وعمدة القاری:۵۲/۱۵،وارشاد الساری:۲۱۱)_

[6]) پورته حواله جات)_

واخله عبدالله وائی چې په خدائې قسم زۀ پوهه نۀ شوم چې دې څۀ وائی او د مولی نه د دوی څۀ مراد دی؟ تردې چې ما اووئیل، اباجان ستاسو مولا څوك دې؟ نو وې فرمائیل: الله......
حضرت عبدالله وائی چې په خدائې قسم د هغوی په قرض ادا کولو کښې چې به ما ته کله هم څۀ پریشانی پیښه شوه نو ما به عرض اوکړو ائې د زبیر مولا د زبیر له طرفه د هغوی قرضه ادا کړې نو الله تعالی به څۀ لاره پیدا کړه.

د حضرت عبدالله د حیرانه کیدلو وجه: مولی په عرب کښې هغې سړی ته وائی چې یو غلام ئې آزاد کړې وی ښکاره خبره ده چې حضرت زبیر ﷺ خو حرالاصل وو د هغوی مولی به څوك وو. یعنی د هغوی آزادونکې به څوك وو؟ددې وجې نه حضرت عبدالله بن زبیر ﷺ ته حیرانتیا او پریشانی جوړه شوه چې د مولا نه د دوی مراد څۀ دې؟ددې وجې نه ئې تپوس اوکړو، "یاابة، من مولاك؟" نو په جواب کښې اووئیلې شو، "الله" نو کله چې به حضرت عبدالله ته د قرض په سلسله کښې څۀ مشکل پیښ شو نو الله تعالی ته به ئې درخواست اوکړو. الله تعالی به ئې درخواست قبول کړو، نتیجه دا چې ټول قرض ادا شو.
ددې حضراتو یقین کامل وو او دا ټول دې درجې ته رسیدلې وو، چې خپله هره مسئله، هر مشکل او هره پریشانی به ئې د الله تعالی په دربار ﷻ کښې پیش کوله. کوم چې ټولو ته ورکوی، کافر او مسلمان، د غریب او د امیر تفریق د هغۀ په نزد نشته. یو خو مونږ یو چې په هر څیز کښې په اسبابو باندې نظر ساتو، د رب الاسباب طرفته نۀ متوجه کیږو، نو د امت چې کوم حشر دې هغه د ټولو په وړاندې دې.

قوله: فقتل الزبير رضى الله عنه، ولم يدع ديناراً ولا درهماً، الا أرضين منها: الغابة، واحدى عشرة داراً بالمدينة، وداربن بالبصرة، وداراً بالكوفة، وداراً بمصر:
ددې نه پس حضرت زبیر ﷺ شهید شو، په ترکه کښې ئې نۀ دینار پریخودو او نۀ څۀ درهم لیکن څۀ زمکې وې چې په هغې کښې یو غابه ده او یوولس کورونه په مدینه منوره کښې، دوه کورونه په بصره کښې، یو کور په کوفه کښې او یو کور ئې په مصر کښې پریخودو.

"أرضين" د جمع صیغه ده او په حالت د نصب کښې دې، ددې مفرد أرض دې، ددې ترجمه پورته "څۀ زمکو" سره کړې شوې ده. البته غالباً دلته د حافظ ﷫ نه تسامح شوې ده چې هغوی داتثنیه ګنړلې ده اوفرمائی چې د "منها" په ځائې "منهما" تثنیه سره کیدل پکاروو[1] دا لفظ غین معجمه او باء مؤحده خفیفه سره دې بعضې حضراتو دا الغایه یاء سره لوستلې دې کومه چې واضحه او صفا غلطی ده.[2] دا د مدینې منورې په اطرافو او مضافاتو کښې د یو مشهورې علاقې نوم دې چې ورته "عوالى المدينة" وئیلې شی. ددې مقام او د مدینې منورې

---

[1]) فتح الباري:۶/۲۳۰)_
[2]) پورته حواله، وعمدة القاري:۱۵/۵۲، وارشاد الساري:۵/۲۱۱)_

مینځ کښې څلور میله فاصله وه او دا مقام د شام په لاره باندې راتلۀ.(۱) حضرت زبیر رضی الله عنه دا زمکه، کما فی حدیث الباب، په یو لاك اویا زره باندې اخستلې وه او بیا ئې وروستو په شپاړس لاکه باندې خرڅه کړې وه. د باب په حدیث کښې د مذکوره کورونو نه علاوه د حضرت زبیر رضی الله عنه یو کور په مکه مکرمه کښې وو. د هغې ذکر ابو نعیم په مستخرج کښې کړې دې، ددې راوی هم هشام بن عروه دې.(۲)

قوله: قال: وانما کان دینه الذی علیه أن الرجل کان یأتیه بالمال فیستودعه ایاه، فیقول الزبیر: لا، ولکنه سلف، فانی أخشی علیه الضیعة: حضرت عبدالله رضی الله عنه فرمائی چې کومه قرضه په حضرت زبیر رضی الله عنه باندې واجبه وه نو ددې صورت داسې شوې وو چې یو سړې به ورته مال راوړلو چې دا خپل ځان سره امانت کیږدئ نو حضرت زبیر رضی الله عنه به ورته اوفرمائیل چې امانتاً خو نۀ البته د قرض په صورت کښې ئې راسره پریږده ځکه چې ماته ددې د ضائع کیدو ویره ده.

په دې عبارت کښې حضرت عبدالله رضی الله عنه د هغې لوئې رقم وجه بیان کړې ده چې کوم لوئې رقم ئې په والد محترم باندې قرض جمع شوې وو، چې ددې قرض سبب او وجه څۀ وه.

د حضرت زبیر رضی الله عنه د احتیاط کمال او تقوی: چې یو سړې به حضرت زبیر رضی الله عنه ته راغلو چې خپل مال ورسره امانت کیږدی نو دوی به هغه څیز د امانت په صورت نۀ قبلولو بلکه ورته به ئې فرمائیل چې د قرض په شکل کښې ئې پریږده. دغه شان د صاحب المال مال به هم محفوظ وو او اعتماد به ئې هم وو او حضرت زبیر رضی الله عنه به ددې الزام نه بچ وو چې هغوی دا مال قصداً عمداً ضائع کړې دې چونکه د امانت په هلاکیدو او ضائع کیدو کښې ضمان نۀ وی او قرض خو په هر حالت کښې واپس کول وی، ددې وجې نه به حضرت زبیر رضی الله عنه ذمه داری په خپل ځان واخستله، په حدیث شریف کښې هم ددې طرفته اشاره ده، "فانی أخشی الضیعة" او که په دې مال باندې به ئې تجارت کوو نو ددې منافع به هم د دوی دپاره پاکه او حلاله وه.

ددې عمل نه ددې خبرې اندازه بنۀ لګی چې حضرت زبیر رضی الله عنه کښې څومره لوئې احتیاط او حد درجې تقوی وه، علامه ابن بطال رحمه الله ددې وجوهاتو په بیانولو کښې لیکی:

"وأما قول الزبیر للذین کانوا یستودعونه "لا، ولکنه سلف"، انما یفعل ذلك خشیة أن یضیع المال، فیظن به ظن سوء فیه، أو تقصیراً فی حفظه، فیری أن هذا أبقی لمروته، وأوثق لصاحب الاموال، لانه کان صاحب ذمة وافرة، د عقارات کثیرة، فرای ان یجعل أموال الناس مضمونة علیه، ولا یبقیها تحت شیء من جواز التلف، ولتطیب نفس صاحب الودیعة علی ذمته، وتطیب نفسه هو علی ربح هذا المال".(۳)

---

(۱) پورته حواله جات، والکوثر الجاری: ۱۱۲/۶، ومعجم البلدان: ۱۸۲/۴، باب الغین مع الالف.....)_

(۲) فتح الباری: ۲۳۱/۶_۲۳۲)_

(۳) شرح ابن بطال: ۲۹۱/۵، وعمدة القاری: ۵۲/۱۵، وفتح الباری: ۲۳۰/۶)_

مشرانو صحابه كرامو رضی الله عنهم هم د خپلو مالی معاملاتو ذمه داری حضرت زبير رضی الله عنه ته حواله کړې وه. دوی به د هغوی د مالی کارونو او امورو نګرانی کوله.لکه زبير بن بکار د هشام بن عروه د طريق نه نقل کړې دي چې د حضرت عثمان، حضرت عبدالرحمن بن عوف، حضرت مطيع بن الاسود، حضرت ابوالعاص بن الربيع، حضرت عبدالله بن مسعود او د حضرت مقداد بن عمرو رضی الله عنهم وغيره په شان صحابه کرامو هم د خپل مالی معاملاتو انتظام حضرت زبير رضی الله عنه ته حواله کړې وو.[1]

قوله: وما ولي امارة قط، ولا جباية خراج، ولا شيئاً الا أن يكون في غزوة مع النبي ﷺ، أو مع أبي بكر وعمر وعثمان رضی الله عنهم: کله هم دوی د څه ځائې حاکم جوړ شوې نۀ دی، کله ئې هم د خراج د وصولولو ذمه داری اخستلې نۀ ده او نۀ بل څۀ څيز وو چې په هغې کښې ئې څۀ عهده اخستلې وی، بس نبی کريم ﷺ سره يا حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنهم سره به ئې غزا (جهاد) کوله.[2]

په دې جمله کښې حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه د يو وهم دفع کړې ده چې حضرت زبير رضی الله عنه سره دومره لوئې مقدار کښې مال د کوم ځائې نه راغئ، چې هر کله والی هم نۀ وو، جابی هم نۀ وو (ټيکس وصولوونکې) نو ددې جواب هغوی بيان کړو چې دا ټول مال د مختلفو غزاګانو برکت دې، حضرت زبير رضی الله عنه به په غزاګانو کښې نبی کريم ﷺ، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنهم سره ملګرتيا کوله، کوم غنيمت چې به ملاؤ شو نو هغه به ئې په کاروبار وغيره کښې لګوو، ددې وجې نه څۀ بد او خراب ګمان کول پکار نۀ دی، الله تعالی د دوی په مال کښې برکت اچولې وو، په هغې کښې ورته ډيرې زياتې فائدې حاصلې شوې يعنی د لکونو او کروړونو نه زياتې شوې. ابن بطال رحمه الله فرمائی:

"وقوله: "وما ولي امارة قط، ولا جباية خراج" فيكثر ماله من هذا الوجه، فيكون عليه فيه ظن سوٴ ومغمز لظن عمر والمسلمين بالعمال، حتى قاسمهم، بل كان كسبه من الجهاد وسهمانه من الغنائم مع رسول الله وخليفتيه بعده، فبارك الله في ماله لطيب أصله، وربح أرباحاً بلغت ألوف الالوف"[3]

ددې نه علاوه زبير بن بکار خپل سند سره روايت کړې دې چې د حضرت زبير رضی الله عنه په ملکيت کښې سل غلامان وو چې دوی ته به ئې خراج ادا کوو. نو په دې وجوهاتو باندې خيال کول چې هغوی دا مال غلطو طريقو سره حاصل کړې وو، دا خيال بالکل غلط دې.[4]

قوله: قال عبدالله بن الزبير: فحسبت ما عليه من الدين، فوجدته ألفي ألف،

---

[1]) فتح البارى: ۶/ ۲۳۰)_

[2]) د حضرت ابوبکر رضی الله عنه حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من لم يتوضا من لحم الشاة والسويق)

[3]) شرح ابن بطال: ۵/ ۲۹، وعمدة القارى: ۱۵/ ۵۲، وفتح البارى: ۶/ ۲۳۰)_

[4]) فتح البارى ۶/ ۲۳۰)_

ومائتي ألف: حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه وائى چې په دوى باندې کومه قرضه وه،ما د هغې حساب اولګوو نو هغه دوه ويشت لاکه وه،(دوه ملين،دوه لکهه)

دا قول هم سابقه سند سره موصول دې.(۱)

او حسبت د باب نصر نه د ماضى متكلم صيغه ده ددې معنى ده شمارل او حساب كول، حساباً وحسباناً بالضم. وغيره ددې مصدرونه دى.دويم يو لفظ دې چې د باب حسب بالكسر نه دې،د هغې مصدر حسباناً بالكسر.وغيره دې،د هغې معنى ده ګمان او اندازه لګول(۲)

قال: فلقى حكيم بن حزام عبدالله بن الزبير، فقال: يا ابن أخي، كم على أخي من الدين؟

فرمائى چې حضرت حكيم بن حزام(۳)حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنهما سره ملاؤ شو او وې فرمائيل:ورارۀ!زما د ورور قرضه څومره ده؟

حضرت حكيم بن حزام رضي الله عنه د حضرت زبير بن عوام رضي الله عنه د ترۀ ځوئې وو ،ددې وجې نه هغوى حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه ته "يا ابن اخى" سره آواز اوكړو.(۴)

قوله: فكتمه،فقال: مائة ألف: حضرت عبدالله رضي الله عنه ترينه د قرض اصل مقدار پټ اوساتلو او وې فرمائيل يو لاك.

ايا دا دروغ او غلط بيانى نۀ ده؟ په حضرت زبير رضي الله عنه باندې د واجب قرض مقدار دوه ويشت لاكه وو ليكن د حضرت حكيم بن حزام رضي الله عنه په تپوس باندې حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه د قرض اصل مقدار ترينه پټ اوساتلو او صرف يو لاك ئې ورته اووئيل او باقى يو ويشت لاكه ئې حذف كړل نو آيا دا په دروغو او غلط بيانۍ كښې نۀ راځى؟

ابن بطال رحمه الله ددې اشكال جواب دا ارشاد فرمائيلې دې چې دا دروغ نۀ دى او نۀ غلط بيانى ده ځكه چې هغوى ورته څۀ اووئيل او څۀ ئې پټ اوساتل ځكه چې هر سړى ته دا حق حاصل دې چې كله د هغۀ نه د څۀ څيز په باره كښې تپوس اوكړې شى نو تپوس كوونكې ته چې څومره ئې خوښه وى وئيلې شى نو دغه شان هغوى ته هم دا حق حاصل وو چې څۀ ورته اووائى او څۀ ورته اونۀ وائى،دلته هغوى د حضرت حكيم بن حزام رضي الله عنه په تپوس كولو باندې دا خپل حق اختيار كړو.(۵)

د قرض د اصل مقدار پټولو وجه: ددې وجه دا وه چې حضرت حكيم رضي الله عنه د حضرت زبير رضي الله عنه په باره كښې څۀ غلط ګمان او د احتياط د كمالى رائې اختيار نۀ كړى چې دومره لويه قرضه

---

(۱) فتح البارى:۶/۲۳۰،وعمدة القارى:۱۵/۵۲)_

(۲) پورته حواله جات)_

(۳) دحضرت حكيم بن حزام رضي الله عنه د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الزكاة،باب لا صدقة الا عن ظهر غنى)_

(۴) عمدة القارى:۱۵/۵۳،وشرح الكرمانى:۱۳/۱۰۱،وفتح البارى:۶/۲۳۱)_

(۵) شرح ابن بطال:۵/۲۹۲،وفتح البارى:۶/۲۳۱،وعمدة القارى:۱۵/۵۳)_

پرې څنګه واجبه شوه، چې بیا د هغې په ادا کولو کښې وارثان پریشان وي؟
ددې نه علاوه د حضرت عبدالله رضی الله عنه په نظر کښې دا خبره هم وه چې حضرت حکیم رضی الله عنه د هغوی په باره کښې دا خیال اونۀ کړی چې دې د څۀ مدد او تعاون محتاج دې. چې د هغې په نتیجه کښې دې (حضرت حکیم) حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه لره خپل محتاج خیال کړی.[1]
د حقیقت د پټولو خلاصه دوه خبرې شوې.
①: حضرت زبیر رضی الله عنه متعلق حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه د څۀ غلط فهمئ ښکار نۀ شي.
② د حضرت عبدالله رضی الله عنه غیرت او خود دارئ ته څۀ نقصان اونۀ رسی چې حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه دوی لره د خپل مدد او تعاون محتاج خیال کړی.

قوله: فقال حکیم: والله، ما أری أموالکم تسع لهذه، فقال له عبدالله: أرأیتك إن کانت ألفی ألف ومائتی ألف؟ قال: ما أراکم تطیقون هذا، فإن عجزتم عن شئ منه فاستعینوا بی: حضرت حکیم اوفرمائیل. په خدائې قسم! زما خیال نۀ دې چې ستاسو مالونه به ددومره قرض دپاره کافی شی نو حضرت عبدالله ورته اووئیل، که قرض دوه ویشت لاکه وی نو ستاسو څۀ خیال دې؟ نو حضرت حکیم اوفرمائیل زما په خیال تاسو ددې د ادا کولو قدرت نۀ لرئ، نو که چرته تاسو ددې د ادا کولو نه عاجزه شوئ نو زما تعاون حاصل کړئ.
ابتداء کښې حضرت عبدالله د قرض مقدار کم اوښودلو، چې د هغې وجه اوس تیره شوه، چې هرکله ئې محسوسه کړه چې حضرت حکیم یو لاک قرض ډیر لوئې رقم ګڼړی نو حضرت عبدالله ذا ضروری اوګڼړله چې د قرض پوره مقدار دوی ته اوښودلې شی او دا یقین ورته هم ورکړې شی چې د قرض د دومره لوئې مقدار په ادا کولو باندې زما قدرت هم شته. یو لاک خو ډیر معمولی رقم دې.[2]

قوله: وکان الزبیر اشتری الغابة بسبعین ومائة ألف، فباعها عبدالله بألف ألف وستمائة ألف: او حضرت زبیر غابه په یو لاک اویا زره باندې اخستې وه، دا حضرت عبدالله په شپاړس لاکه باندې خرڅه کړه.
حضرت عبدالله د غابه زمکه شپاړس حصو کښې تقسیم کړه او د هرې حصې قیمت ئې یو لاک مقرر کړو چې څوک اخستل غواړی نو د هرې حصې یو لاک روپئ قیمت دې، دغه شان ټوله زمکه د شپاړس لاکو شوه.[3]

قوله: ثم قام، فقال: من کان له علی الزبیر حق فلیوافنا بالغابة: بیا حضرت عبدالله (د اعلان کولو دپاره) اودریدو، وې فرمائیل چې په زبیر باندې د چا حق وی نو هغه

[1]) پورته حواله جات)_
[2]) فتح الباری: ۶/۲۳۱، وعمدة القاری: ۱۵/۵۳)_
[3]) فتح الباری: /۲۳۱)_

دي مونږ سره په غابه کښې ملاؤ شي.

قلیوافناد موافاة (مفاعلة) نه دې، ددې معنی ده راتلل، ای فلیاتنا.[1]

فاتاه عبدالله بن جعفر.وكان له على الزبير أربعمائة ألف.فقال لعبد الله: إن شئتم تركتها لكم.قال عبد الله: لا،قال: فإن شئتم جعلتموها فيما تؤخرون إن أخرتم.فقال عبد الله: لا،قال: قال: فاقطعوالي قطعة.قال عبدالله: لك من هاهنا إلى هاهنا

نو عبدالله بن جعفر د حضرت عبدالله بن زبیر (اعلان اوریدلو سره) راغئ، د دوی په حضرت زبیر باندې څلور لاکه روپئ وې او ابن الزبیر ته ئې اووئیل چې که تاسو غواړئ نو زۀ به خپل رقم تاسو ته پریږدم. ابن الزبیر اوفرمائیل نه، دا نۀ شي کیدې. نو ابن جعفر اووئیل چې که تاسو غواړئ نو دا معامله مؤخر کړئ د نورو مؤخر شوې معاملاتو په شان، ابن الزبیر اووئیل چې نه دا هم نۀ شي کیدې. ابن الزبیر وائي چې ابن جعفر اووئیل تۀ زما دپاره د زمکې یوه حصه جدا کړه حضرت عبدالله بن زبیر رضي الله عنهما اووئیل چې ستاسو دپاره ددې ځائې نه دې ځائې پورې زمکه ده.

حضرت زبیر د حضرت عبدالله بن جعفر څلور لاکه قرض دارې وو، چې کله عبدالله بن زبیر اعلان اوکړو نو د اعلان په اوریدو سره عبدالله بن جعفر ورته راغئ او دوه پیشکشونه ئې اوکړل، یو خو دا چې زۀ خپل حق پریږدم، دویم دا چې دا معامله فی الحال د نورو معاملاتو په شان مؤخر کړه، زۀ اوس د خپل حق مطالبه نۀ کوم، چې کله دې خوښه شي نو بیا راته راکړه، د باب د حدیث شریف مضمون هم دا دې.

د یعقوب بن سفیان په تاریخ کښې نور تفصیل دادې چې په دې موقع باندې حضرت حکیم بن حزام او عبدالله بن عمر رضي الله عنهم هم حاضر وو او دا خبرې اترې د حضرت عبدالله بن جعفر رضي الله عنهما په کور کښې شوې وې، نو هرکله چې دا ټول حضرات د هغوی کور ته داخل شو نو ابن جعفر اوفرمائیل چې آیا تاسو دا حضرات ماته د سفارش دپاره راوستلي دی، بس ما درته خپل حق پریخودو نو ابن الزبیر اووئیل، زۀ دا نۀ غواړم، نو هغوی اووئیل چې ددې قرض په بدله کښې تاسو ماته خپلې څپلۍ راکړئ، ابن الزبیر اووئیل، زۀ دا هم نۀ غواړم نو حضرت عبدالله بن جعفر حیرانتیا سره اووئیل آیا تاسو معامله د قیامت د ورځ دپاره پریخودل غواړئ چې هلته فیصله اوشي؟ ابن الزبیر اووئیل، داسې هم نۀ غواړم نو ابن جعفر اووئیل چې زۀ معامله په تاسو باندې پریږدم، تاسو چې څۀ فیصله اوکړئ نو ماته به قبول وی نو ابن الزبیر اووئیل چې زۀ به د قرض په بدله کښې تاسو ته جائیداد درکوم نو هغوی اووئیل چې ټهیک ده.[2]

قوله: قال: فباع منها، فقضى دينه، فأوفاه، وبقي منها أربعة أسهم ونصف..:

---

[1]) عمدة القاری: ۱۵/۵۳، والقاموس الوحید للکیرانوی، مادة: "وفی".

[2]) المعرفة والتاریخ للفسوی: ۲/۲۳۹، مکحول، رقم (۲۴۰) وفتح الباری: ۶/۲۳۱)_

فرمائی چې حضرت عبدالله بن زبیر په ترکه کښې څۀ حصه خرڅه کړه او قرض ئې پوره ادا کړو او د زمکې څلورنیمې حصې د قرض ادا کولو نه پس بچ شوې.

"منها" نه مراد "من الغابة والدور" دي، صرف "من الغابة" نۀ دي، دا ځکه چې قرض دوه ویشت لاکه وو، پورته ذکر شوې دی چې د زمکې قیمت شپاړس لاکه وو[۱]، ښکاره خبره ده چې په شپاړس لاکه باندې دوه ویشت لاکهه څنګه ادا کیدې شي؟ ددې وجې نه ابن الزبیر زمکه هم خرڅه کړه او څۀ کورونه ئې هم خرڅ کړل، دغه شان ئې قرض ادا کړو او د زمکې څلور نیمې حصې بچ پاتې شوې.

قوله: فقدم على معاوية ـ وعنده عمرو بن عثمان، والمنذر بن الزبير، وابن زمعة:
ددې نه پس حضرت عبدالله بن زبیر حضرت معاویه رضي الله عنه ته راغئ، دغه وخت دوی سره عمرو بن عثمان[۲]، منذر بن زبیر او عبدالله بن زمعه رضي الله عنهم هم موجود وو.

قوله: المنذر بن الزبير: دا جلیل القدر شخصیت ابوعثمان منذر بن زبیر بن عوام بن خویلد دې. حضرت اسماء بنت ابی بکر صدیق رضي الله عنهما د دوی مور بی بی ده[۳] او د حضرت عبدالله بن زبیر رضي الله عنهما ورور دې. دوی د حضرت عمر رضي الله عنه په دور خلافت کښې پیدا شوې وو.[۴]

حضرت امیرمعاویه رضي الله عنه چې د قسطنطنیه د محاذ دپاره د خپل ځوی یزید په مشرئ کښې کوم لښکر ته ترتیب ورکړې وو، په هغې کښې دوی هم وو او په دغه غزوه کښې شریک وو.[۵]

زبیر بن بکار وائی چې د منذر د خپل ورور حضرت عبدالله سره څۀ خفګان پیدا شو نو دوی هغه پریخودلو او کوفه کښې د حضرت امیرمعاویه رضي الله عنه خدمت کښې حاضر شو، چې هغوی ئې ډیر اکرام اوکړو او لس لاکه درهمه[۶] او دې سره سره څۀ جائیداد هم وو.[۷]، ئې ورکړل لیکن د هغې د وصولولو نه مخکښې حضرت امیر معاویه رضي الله عنه وفات شو.
حضرت امیرمعاویه رضي الله عنه په خپل وصیت کښې فرمائیلي وو چې زما قبر ته به منذر کوزیږی[۸] ددې نه ددې دواړو د تعلق د کلکوالی اندازه ښۀ کیدې شي.

---

[۱]) فتح الباری:۶/۲۳۱)_
[۲]) د حضرت عمروبن عثمان حالات کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الجنائز، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم:یعذب المیت.......)_
[۳]) سیر أعلام النبلاء:۳/۳۸۱، والطبقات الکبری لابن سعد:۵/۱۸۲)_
[۴]) سیر أعلام النبلاء:۳/۳۸۱، والبدایة والنهایة:۸/۲۴۶)_
[۵]) پورته حواله جات)_
[۶]) د ابن کثیر مطابق دا رقم یو لاک وو
[۷]) البدایه والنهایة:۸/۲۴۶)_
[۸]) البدایه والنهایة:۸/۲۴۶، وسیر أعلام النبلاء:۳/۳۸۱)_

د دوی د ورور عبدالله بن زبیر او د یزید بن معاویه مینځ کښې چې کله د بیعت په معامله کښې اختلاف شو، خبره ډیره شوه او دوی ته اطلاع اوشوه نو دوی د کوفې نه راغلل او په اتو ورځو کښې ئې د مکې مکرمې مسافت پوره کړو او راؤرسیدو، اهل شام چې کله د عبدالله بن زبیر محاصره اوکړه نو په دې محاصره کښې دوی هم راغلل، دې دوران کښې ۶۴هـ کښې دوی وفات شو، ټول عمر مبارک ئې څلویښت کاله وو.(۱)

ابن کثیر لیکلې دی چې دوی او عثمان بن عبدالله بن حکیم به د ورځې د اهل شام خلاف جنګیدل او د شپې به ئې هم په دوی باندې خوراک کوو.(۲)

د دوی لور فاطمه بنت المنذر مشهوره محدثه وه او د هشام بن عروه بن زبیر په نکاح کښې وه.(۳) **رحمه الله تعالی رحمة واسعة.**

ابن زمعه: دا د نبی کریم ﷺ صحابی عبدالله بن زمعه بن اسود بن مطلب بن اسد قرشی اسدی مدنی رضی الله عنه دې. د دوی مور بی بی قریبة الکبری ده چې د ام المؤمنین حضرت ام سلمه حقیقی خور ده، دغه شان حضرت ابن زمعه د حضرت ام سلمه خورئې شو.(۴)

د حضرت ام سلمه لور زینب بنت ابوسلمه د ابن زمعه په نکاح کښې وه.(۵).

دوی د نبی کریم ﷺ او د خپلې ترور حضرت ام سلمه رضی الله عنها نه روایت کوی.

د دوی نه د حدیث په روایت کوونکو کښې د دوی ځوئې ابوعبیده، عبیدالله بن عبدالله بن عتبه، عروه بن الزبیر او ابوبکر بن عبدالرحمن بن الحارث وغیره شامل دی.(۶).

دوی د قریش په اشرافو کښې دی، البته د محدثینو په نزد د دوی شمار په اهل مدینه کښې کیږی.(۷).

دوی به د نبی کریم ﷺ کور ته خپلې ترور کره تلل راتلل، د نبی کریم ﷺ په مرض الوفات کښې ئې دا خبر راؤړې وو چې ابوبکر ته اووایه چې مونځ ورکړی، لیکن حضرت ابوبکر رضی الله عنه په موقع باندې موجود نهٔ وو نو دوی حضرت عمرفاروق رضی الله عنه ته د مونځ ورکولو دپاره اوفرمائیل.(۸). د نبی کریم ﷺ د وفات په وخت د دوی عمر پنځلس کاله وو.(۹).

---

(۱) پورته حواله جات، وتاریخ الذهبی:۲/۳۷۶)_

(۲) البدایة والنهایة:۸/۲٤۶)_

(۳) سیرأعلام النبلاء:۳/۳۸۱)_

(٤) تهذیب الکمال:۱٤/۵۲۵، وتهذیب التهذیب:۵/۲۱۸، والاستیعاب:۱/۵٤٤، والجرح والتعدیل:۵/۶۹، باب العین، رقم(۲۷۲))_

(۵) تهذیب التهذیب:۵/۲۱۸، وتهذیب الکمال:۱٤/۵۲۶)_

(۶) تهذیب التهذیب:۵/۲۱۸، وتهذیب الکمال:۱٤/۵۲۶)_

(۷) الاستیعاب:۱/۵٤٤، وإکمال مغلطای:۳۵۹، وتهذیب الکمال:۱٤/۵۲۶)_

(۸) تهذیب الکمال:۱٤/۵۲۶، والاستیعاب:۱/۵٤٤، وتهذیب التهذیب:۵/۲۱۸-۲۱۹، وسنن أبی داؤد، کتاب السنة، باب فی استخلاف أبی بکر، رضی الله عنه، رقم(۴۶۶۰))_

(۹) تهذیب الکمال:۱٤/۵۲۵)_

دوی د زيادی د قول مطابق حضرت عثمان سره ۳۵هجری کښې شهيد شو اودابن الکلبی وينا دا ده چې مسلم بن عقبه په "يوم الحرة" باندې دوی ظلماً شهيد کړې وو .ليکن ابن عبدالبر فرمائی چې په يوم الحره باندې خو د دوی خوئې يزيد شهيد شوې وو نۀ چې ابن زمعه.[1].

امام ذهبی وائی چې حضرت عبدالله بن زمعه د ام المؤمنين حضرت سوده ورور دې،[2]، غالباً هم د دوی په تقليد کښې علامه عينی هم دا ليکلې دی.البته دا خبره صحيح نۀ ده، دلته د دوی نه تسامح شوې ده،د دواړو په نسب کښې غوروفکر کولو سره دلته ددې خبرې غلط کيدل په واضحه توګه معلوميږی.[3]

د اصول سته اصحابو د دوی روايات نقل کړې دی.[4].

د دوی نه ټول څلور احاديث مبارکه روايت دی،چې په هغې کښې يو حديث داسې دې چې په دريو احکاماتو باندې مشتمل دې،ددې وجې نه بعضې راويانو خو دا درې واړه يوځائې کړې دی او د يو حديث مجموعه ئې ګرځولې ده او بعضو په هر حکم باندې مشتمل حديث مستقل بالذات حديث ګرځولې دې،لکه څنګه چې علامه خزرجی هم کړې دی او فرمائی چې "وله حديث متفق عليه"[5]په دې اعتبار سره به مجموعی روايتونه دوه شی،هم دې خبرې له اختيارولو سره علامه نابلسی د دوی صرف دوه حديثونه ذکر کړې دی[6]

په حديث شريف کښې چې د حضرت عبدالله بن زبير حضرت معاويه رضي الله عنه ته د تللو کومه تذکره ده نودا د دمشق ده څکه چې دوی مبارک هلته وو چې حضرت عبدالله دملاقات دپاره تشريف يوړو ،دغه ځائې کښې دغه وخت نور حضرات هم تشريف فرما وو.[7].کمامر.

فقال له معاوية:كم قومت الغابة؟قال:كل سهم مائة ألف.قال:كم بقى؟قال:أربعة

---

[1]) تهذيب التهذيب:۲۱۹/۵،والاستيعاب:۵۴۵/۱،والاکمال للمغلطای:۳۵۹/۷)_

[2]) الکاشف للذهبی:۵۳۳/۱،رقم(۲۷۲۶)،وعمدة القاری:۵۳/۱۵)_

[3]) تهذيب التهذيب:۲۱۹/۵، د ام المؤمنين حضرت سوده نسب دادې: سودة بنت زمعه بن قيس بن عبدشمس بن عبدود بن نصر......قرشيه عامريه،رضى الله عنها(تهذيب الکمال:۲۰۰/۳۵،النساء)او د حضرت عبدالله بن زمعه نسب داسې دې: عبدالله بن زمعه بن الاسود بن المطلب بن اسد بن عبدالعزی..... قرشی اسدی،رضى الله عنه(تهذيب الکمال:۵۲۵/۱۴)]_

نو د دواړو په نسب کښې واضح طور سره فرق دې چې د حضرت سوده نيکۀ قيس بن عبدشمس دې،او د عبدالله بن زمعه نيکۀ الاسود بن المطلب دې،دغه شان حضرت سوده عامريه ده څکه چې د بنوعامر سره ئې تعلق دې او د عبدالله بن زمعه تعلق د بنواسد سره دې رضى الله عنهما.

[4]) تهذيب الکمال:۱۴/ ۵۲۶،والکاشف:۵۳۳/۱،وتهذيب التهذيب:۲۱۸/۵)_

[5]) خلاصة الخزرجی:۱۹۸،دغه شان اوګورئ: الاصابة:۳۱۱/۲،والاستيعاب:۵۴۴/۱)_

[6]) ذخائر المواريث فى الدلالة على مواضع:۲۶/۲،رقم(۲۶۹۰_۲۶۹۱))_

[7]) عمدة القاری:۵۳/۱۵)_

أسهم ونصف. فقال المنذر بن الزبير: قد أخذت سهما بمائة ألف. وقال عمرو بن عثمان: قد أخذت سهما بمائة ألف. وقال ابن زمعة: قد أخذت سهما بمائة ألف. فقال معاوية: كم بقي؟ فقال: سهم ونصف. قال: أخذته بخمسين ومائة ألف.

نو حضرت معاويه اووئيل چې د غابې څه قيمت مقرر شوې دې؟ عبدالله اووئيل چې هره حصه د يو لاک ده. وې فرمائيل چې څومره حصې پاتې دی؟ وې فرمائيل څلور نيمې حصې نو منذر بن زبير اووئيل چې يوه حصه زۀ په يو لاک اخلم او عمرو بن عثمان اووئيل چې يوه حصه ما په يو لاک واخسته او عبدالله بن زمعه اووئيل چې يوه حصه ما په يو لاک واخسته بيا معاويه رضي الله عنه اووئيل چې څومره پاتې شوه؟ عبدالله بن زبير اووئيل چې يوه نيمه حصه، نو معاويه رضي الله عنه اوفرمائيل چې دا ما په يو نيم لاک (يو لاک پنځوس زره) باندې واخسته.

د حضرت عبدالله په قول "كل سهم مائة ألف" کښې لفظ د مائة منصوب بنزع الخافض دې، اصل عبارت داسې دې، "كل سهم بمائة ألف" (۱).

قوله: قال: وباع عبدالله بن جعفر نصيبه من معاوية بستمائة ألف: فرمائي او عبدالله بن جعفر هم خپله حصه په حضرت معاويه رضي الله عنه باندې په شپږ لاکه باندې خرڅه کړه.

مطلب دادې چې حضرت عبدالله بن جعفر ته د خپل قرض په بدله کښې په غابه کښې کومه حصه ملاؤ شوې وه نو هغه ئې په حضرت اميرمعاويه باندې خرڅه کړه، د څلورو لاکو حصه وه او هغه ئې په هغوی باندې په شپږ لاکه خرڅه کړه، دغه شان هغوی ته دوه لکه روپئ فائده اوشوه. (۲).

قوله: فلما فرغ ابن الزبير من قضاء دينه قال بنو الزبير: اقسم بيننا ميراثنا. قال: لا والله، لا أقسم بينكم حتى أنادي بالموسم أربع سنين: ألا من كان له على الزبير دين، فليأتنا، فلنقضه: هركله چې حضرت عبدالله بن زبير د قرض ادا کولو نه فارغ شو نو بنو الزبير مطالبه اوکړه چې زمونږ ميراث په مونږ کښې تقسيم کړه. هغوی اوفرمائيل په خدائې قسم چې نۀ تقسيموم، هغه وخته پورې نۀ تقسيموم چې د حج په موقع باندې څلور کالو پورې آواز اونۀ کړم چې که په زبير باندې د چا څۀ حق وی نو هغه دې مونږ ته راشی چې مونږ د هغۀ حق ادا کړو.

د حضرت عبدالله قول "لا والله" د فعل د حذف سره دې، "لا اقسم والله" ددې نه پس جمله د ماقبل تفسير دې. حضرت عبدالله چونکه وصی وو او په بنو الزبير کښې د ټولو نه مشر هم وو، ددې وجې نه هغوی د ميراث د تقسيمولو نه انکار اوکړو، ددې ګمان په بنياد باندې چې شايد د چا حق پاتې شوې وی او ماته اطلاع نۀ وی رارسيدلې، ښکاره خبره ده چې ترڅو د

---

(۱) پورته حواله، وإرشاد الساری: ۲۱۲/۵_

(۲) فتح الباری: ۲۳۲/۶، وإرشاد الساری: ۲۱۳/۵_

قرض پوره ادائیگی شوې نه وی نو میراث خو نهٔ شی تقسیمیدې.ددې وجې نه ئې اوفرمائیل چې لږ صبر اوکړئ،زهٔ د حج په موقع باندې څلور کالو پورې اعلان کوم،ددې نه پس به ئې تقسیموم. بهرحال د هغوی مقصد هیڅکله حق دار لره د خپل حق د وصولۍ نه منع کول نهٔ وو چې حقدار ته د هغهٔ حصه ورنهٔ کړې شی.(١)

الموسم بکسر السین.نه مراد د حج ورځې دی،دا د وسمه بمعنی علامت نه مشتق دې،چونکه دا ورځې په مکه مکرمه کښې د خلقو د جمع کیدو دپاره علامت وی،ددې وجې نه ددې نوم موسم اوګرځولې شو.(٢)

او د څلور کالو د خاص کولو وجه داده چې دغه وخت هم او د هغې نه پس بیا هم د مکې مکرمې او د دنیا د نورو علاقو ترمینځه دوه کاله مسافت وو،د هغوی مقصد دا وو چې اقطار عالم ته د دوی پیغام اورسی،دا دوه کاله شو.بیا ددې جواب راشئ نو دا دوه کاله شو،دغه شان دا ټول څلور کاله شو.(٣)

قوله: قال: فجعل کل سنة ینادي بالموسم.فلما مضی أربع سنین قسم بینهم:
فرمائی چې حضرت عبدالله بن زبیر به هرکال د حج په ورځو کښې اعلان کوو،چې کله څلور کاله تیر شو نو په وارثانو کښې ئې میراث تقسیم کړو.

قوله: قال: وکان للزبیر أربع نسوة: فرمائی او د حضرت زبیر څلور بیبیانې وې.
دا د شهادت د وخت ذکر دې چې د شهادت په وخت کښې د هغوی په نکاح کښې څلور بیبیانې وې،د هغوی نومونه دا دی،ام خالد،رباب،زینب او عاتکه بنت زید(دا د حضرت سعید بن زید خور بی بی ده چې په عشره مبشره کښې دې).
حضرت زبیر شپږ نکاحونه کړې وو،چې په هغې کښې هغوی حضرت اسماء بنت ابی بکر او ام کلثوم ته طلاق ورکړې وو،طلاق هغوی بی بی عاتکه ته هم ورکړې وو لیکن د هغوی د شهادت په وخت دا په عدت کښې وه او حضرت عبدالله بن زبیر د مال په یو مخصوص مقدار باندې دوی سره صلح کړې وه.(٤).کما رواه الحاکم(٥)

ورفع الثلث: او دریمه حصه ئې جدا کړه.
یعنی د کوم ثلث مال چې حضرت زبیر وصیت کړې وو،هغه ئې جدا کړو.(٦)

---

[1]) عمدة القاری:۵۳\۱۵،وشرح الکر مانی:۱۰۲\۱۳_
[2]) عمدة القاری:۵۳\۱۵،وشرح الکرمانی:۱۰۳\۱۳،والقاموس الوحید،مادة وسم)_
[3]) العمدة:۵۳\۱۵،والکرمانی:۱۰۲\۱۳،وارشاد الساری:۲۱۳\۵،والکوثر الجاری:۱۱۳\۶)_
[4]) فتح الباری:۲۳۲\۶،وعمدة القاری:۵۳\۱۵)_
[5]) المستدرک:٤١٥\٣،کتاب معرفة الصحابة.ذکر مقتل الزبیر بن العوام،رقم (۵۵۸۲).
[6]) فتح الباری:۲۳۲\۶،وعمدة القاری:۱۵،وارشاد الساری:۲۱۳\۵)_

فاصاب كل امرأة الف ألف ومائتا ألف: نو د هرې ښځې په حصه کښې دولس لاکه راغلې.
دې مطلب دادې چې د میراث پیسې ۴۸ لاکه وې، دولس لره څلورو سره ضرب ورکولو کښې هم دا تعداد جوړیږی.[1]

قوله: فجميع ماله خمسون ألف ألف ومائتا ألف: د دوی د ټول مال مقدار ۵ کروړه او دوه لاکه وو.
دلته د حدیث شارحینو تفصیلی بحثونه کړې دی، چې په هغې باندې پوهیدل آسان نۀ دی البته مونږ لاندې یو څو اقوال نقل کوو او په هغې باندې به تبصره هم کیږی.
حضرت زبیر بن عوام رضی الله عنه فرمائیلې وو چې که د قرض ادا کولو نه پس څۀ مال بچ پاتې شی نو د هغې په ثلث کښې دې وصیت جاری کړې شی او باقی مال دې په وارثانو کښې تقسیم کړې شی، تفصیل وړاندې تیر شوې دې.
اوس په حساب باندې ځان پوهه کړئ!
قرض دوه ویشت لاکه روپئ دې او هرې بی بی ته دولس لاکه ورکړې شوې، نو د دوی ټوله حصه اتۀ څلویښت لاکه جوړیږی، دا اتۀ څلویښت د قرض او وصیت ادا کولو نه پس باقی مال دې نو ۴۸ لاکه ته چې په ۸ کښې ضرب ورکړې شی نو د قرض او وصیت ادا کولو نه پس چې څۀ پاتې کیږی د هغې ټول مقدار به معلوم شی(۴۸۰۰۰۰۰×۸ = ۳۸۴۰۰۰۰۰) دغه شان به دا رقم ۳ کروړه او ۸۴ لاکه شی، دې سره چې د وصیت ثلث ملاؤ کړې شی کوم چې یو کروړ ۹۲ لاکه دې، نو حاصل جمع(۵۷۶۰۰۰۰۰)پنځه کروړه او شپږ اویا لاکه روپئ شوې.
د وصیت د ثلث ویستلو طریقه به دا وی چې ۵کروړ ۷۶لاکه په ۳ باندې تقسیم کړې شی نو ثلث به راؤځی، یعنی ۵۷۶۰۰۰۰۰/۳: ۱۹۲۰۰۰۰۰
بیا چې په دې ټول رقم یعنی ۵کروړه۷۶لاکه کښې ۲۲ لاکه قرض شامل کړې شی، یعنی ۵۷۶۰۰۰۰۰+ ۲۲۰۰۰۰۰ - ۵۹۸۰۰۰۰۰نو ټول مال ۵ کروړه او۹۸لاکه روپئ شو. دا ساده حساب دې او په دې کښې د دَین او وصیت نه پس، ثلث او وصیت ټول راغلل.[2]

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۳۲)_
[2] ، ټول مال ۵ کروړه۹۸لاکه دې، چې دهغې تفصیل د اجزاؤپه اعتبارسره لاندې ذکر کولې شی: ثمن ۴۸۰۰۰۰۰×۸ (د ۴ بیبیانو حصه)(اتۀ څلویښت لاکه)
ثمن ته مو په ۸ کښې ضرب ورکړو۳۸۴۰۰۰۰۰(چې د قرض او وصیت نه پس مجموعه ده)(۳کروړه۸۴لاکه)

د وصیت دریمه حصه	۱۹۲۰۰۰۰۰+(۱کروړ۹۲لاکه)
حاصل جمع	۵۷۶۰۰۰۰۰(۵کروړ۷۶لاکه)
قرض	۲۲۰۰۰۰۰(دوه ویشت لاکه)

.....[بقیه برصفحه آئنده]...

اشکال او د هغې جوابات: تفصیل تاسو اولوستلو،اوس اشکال دادې چې د روایت په آخره کښې دی، "فجمیع ماله خمسون ألف ألف ومائتا ألف" یعنی ټول مال ۵ کروړه او دوه لاکه وو او تفصیلی حساب سره ټول مال ۵ کروړه۹۸لاکه جوړیږی،نو په اجمال او تفصیل کښې مطابقت نشته؟هم دې خبرې د بخاری شریف شارحین حیران او پریشان کړې دی.

جواب نمبر① حافظ شرف الدین دمیاطی ددې اشکال جواب دا ورکړې دې چې د بیبیانو په حصو کښې بعضې راویانو ته وهم شوې دې،اصل کښې د هرې بی بی حصه زر زر یعنی لس لاکه وه،په قرض کښې چې کوم الفی ألف ومائتی ألف وو،د هغې نه مائتی ألف(دوه لاکه)د بیبیانو په الف الف کښې شامل کړې شوې او الف الف ومائتا الف جوړ شو،که د بیبیانو نیمه حصه الف الف(۱۰ لاکه)وی نو د څلورو بیبیانو حصه به ۴۰ لاکهه شی،بیا څلویښت لاکه چې ثمن دې،دې ته به ۸ کښې ضرب ورکوو ۴۰۰۰۰۰۰×۸ = ۳۲۰۰۰۰۰۰،د ضرب حاصل درې کروړه او شل لاکه شو،چې د دین او وصیت نه پس باقی پاتې شوې مال دې،په دې کښې به د وصیت ثلث یوځائې کړې شی چې یو کروړ ۲۰ لاکه دې،یعنی ۳۲۰۰۰۰۰۰+۱۶۰۰۰۰۰۰= ۴۸۰۰۰۰۰۰ نو حاصل جمع به ۴کروړه ۸۰ لاکه شی،بیا دې سره ۲۲ لاکه قرض یوځائې کړې شی،یعنی:

۴۸۰۰۰۰۰۰+ ۲۲۰۰۰۰۰= ۵۰۲۰۰۰۰۰ نو حاصل جمع به ۵ کروړه او دوه لاکه شی او اجمال او تفصیل کښې به مطابقت پیدا شی.

حافظ ابن حجر دې جواب ته غوره وئیلې دی.[1]

جواب نمبر② حافظ شرف الدین دویم جواب دا ورکړې دې چې حضرت عبدالله بن زبیر چې کوم څلور کاله میراث مؤخر کړې وو،په دغه زمانه کښې دا مال زیات شو او ۵کروړه ۹۸

...بقیه ازحاشیه گذشته] ټول مال- ۵۹۸۰۰۰۰۰(۵کروړ،۹۸لاکه)

تفصیل دپاره اوګورئ،فتح الباری:۲۳۲/۶)۔

[1] فتح الباری:۲۳۳/۶،هم دا قول علامه عینی هم ذکر کړې دې،لیکن ددې قول نسبت یې نه دې ذکر کړې،اوګورئ عمدة القاری:۴۹/۱۵

ددې قول خلاصه داده:

ثمن	۴۰۰۰۰۰۰	(د څلورو بیبیانو حصه،څلویښت لاکهه)
ثمن ته مو ضرب ورکړو	۸ سره	
حاصل ضرب	۳۲۰۰۰۰۰۰	(درې کروړه شل لاکه،چې د قرض او وصیت نه پس باقی مانده دې)
د وصیت ثلث	۱۶۰۰۰۰۰۰	(یو کروړ شپیتهٔ لاکه)
حاصل جمع	۴۸۰۰۰۰۰۰	(څلور کروړه اتیا لاکه)
قرض	۲۲۰۰۰۰۰	(دوه ویشت لاکه)
ټول مال	۵۰۲۰۰۰۰۰	(پنځه کروړه دوه لاکه))۔

لاکه شو، ورنه ابتداء کښې دا ۵کروړه ۲ لاکه وو.(۱) گویا ۹۲لاکه زیاتوالې په کښې اوشو.
حافظ صاحب دا جواب د اول جواب نه هم غوره ښودلې دې او ترجمه کښې چې برکة الغازی سهر د حیا او د میتا کوم قید دې نو هغې سره هم ددې مطابقت دې او دا جواب بې تکلفه هم دې.(۲). هم دا جواب علامه کرماني هم ذکر کړې دې.(۳).

جواب نمبر③ حضرت گنگوهي رحمه الله فرمائي چې "جمیع ماله خمسون" دا مبتدا او خبر دی، ددې معنی ده، "جمیع ماله خمسون سهما" کل د ټول مال پنځوس حصې وې او ددې نه پس "الف الف ومائتا الف" دې، دا د هرې حصې قیمت دې چې هره حصه د دولس لاکو روپو وه، اوس چې ۱۲ لاکه لره په ۵۰ کښې ضرب ورکړې شي، یعنی ۱۲۰۰۰۰۰ × ۵۰ = ۶۰۰۰۰۰۰۰ نو د ټول مال مجموعه شپږ کروړه جوړیږی. او ۵ کروړه۹۸لاکه کښې صرف دوه لاکه فرق پاتې کیږی، لکه په تفصیل کښې خو ۵ کروړه ۹۸ لاکه جوړیږی او په اجمال کښې تقریبي طور سره دې ته شپږ کروړه اوونیلې شو او په محاوراتو کښې دغه شان اطلاقات کیږی.(۴)
لیکن ښکاره خبره ده چې دا جواب به تقریبي وی، تحقیقي به نۀ وی.

جواب نمبر④ بعضې علماؤ یو بل جواب ورکړې دې چې قرض د یو ښځې د حصې یعنی د دولس لاکو دوچند یعنی ۲۴ لاکه. په دې صورت کښې به مجموعه شپږ کروړه وی، ۵کروړه ۹۸ لاکه به نۀ وی، په دې صورت کښې به د اجمال او د تفصیل پوره مطابقت وی، په دې جواب کښې د یو ښځې حصه دوچند کولو سره د قرض مقدار متعین کړې شوې دې.
دلته قرض د من قبیل تثنیة المرکب نه معتبر منلې شوې دې، د یو ښځې حصه چې دولس لاکه ده، هغه مرکب ده، ددې دوچند قرض گرځولې شوې دې. بیا جمیع ماله مبتدا او خمسون ئې خبر دې، ددې نه مراد خمسون سهما دې او الف الف ومائتا الف د هرې حصې قیمت دې، نو د پنځوس حصو قیمت د ۱۲ لاکو په حساب سره ۶ کروړه جوړیږی، دغه شان په اجمال او تفصیل کښې فرق نۀ پاتې کیږی.(۵) والله اعلم بالصواب

---

[۱]) فتح الباري:۶/۲۳۳)_
[۲]) فتح الباري:۶/۲۳٤)_
[۳]) پورته حواله، وشرح الکرماني:۱۳/۱۰۳، وعمدة القاري:۱۵/۵۳)_
[٤]) فیض الباري:۳/٤۶۵، قصة شهادة الزبیر)_
[۵]) البدر الساري الی فیض الباري:۳/٤۶۵_٤۶۶. ددې قول خلاصه لاندې ذکر کولې شي:
د ښځو حصې ۴۸۰۰۰۰۰ (اته څلویښت لاکه)
۸ کښې ضرب ورکړې شو ۸×
د ضرب حاصل ۳۸۴۰۰۰۰۰ (درې کروړه، څلور اتیا لاکه، دا د قرض او وصیت نه پس باقي مانده مال دې).
....ابقیه برصفحه آئنده...

پورته چې کوم صورتونه بیان کړې شو نو دهغې روایت مطابق دی کوم چې امام بخاری صاحب رحمه الله نقل کړې دې، ورنه ابن سعد په طبقات کښې، ددې نه علاوه نورو حضراتو محدثینو چې کوم روایتونه نقل کړې دی، د هغې په اعتبار سره نور شکلونه جوړیږی[1]

د حدیث شریف متن سره متعلق یو وضاحت: د باب د حدیث شریف شمار په هغه احادیثو کښې دې، چې په کومو کښې امام بخاری صاحب رحمه الله متفرد دې ځکه چې په اصحاب سته کښې د دوی نه علاوه چاهم دا حدیث نۀ دې ذکر کړې.

اصحاب الاطراف دا حدیث په مسند زبیر کښې ذکر کړې دې. حالانکه ددې شمار په مسند عبدالله بن زبیر رضی الله عنه کښې کیدل پکار دی.[2]

د استفهام د جواب ذکر: دلته د حدیث په سند کښې راغلې دی "قلت لابی أسامة: أحدثکم هشام بن عروة....؟" چې استفهام او سوال خو ذکر دې لیکن په دې کښې جواب او تصدیق ذکر نۀ دې ځکه چې ابواسامه د ابواسحاق بن ابراهیم په تپوس باندې "نعم" وغیره نۀ دې وئیلې. لیکن هم دا حدیث ددې سند سره په مسند د اسحق بن راهویه کښې موجود دې، په هغې کښې کلمه د ایجاب موندلې کیږی چې هغوی د تحدیث په سوال باندې اوفرمائیل چې او! هشام بن عروه ماته دا حدیث اورولې دې.[3] والله أعلم

...بقیه ازحاشیه گذشته]

د وصیت دریمه حصه	۱۹۲۰۰۰۰۰	(یو کروړ، دوه نوی لاکه)
حاصل جمع	۵۷۶۰۰۰۰۰	(پنځه کروړه، شپږ اویا لاکه)
د قرض مقدار	۲۴۰۰۰۰۰	(ځلویریشت لاکه، دا د من قبیل تثنیة المرکب نه دې)
ټول مال	۶۰۰۰۰۰۰۰	(شپږ کروړه))_

[1]) حافظ ابن حجر رحمه الله ددې سلسلې تقریباً ټول روایتونه او طرق بیان کړې دی (فتح الباری: ۶/۲۳۲-۲۳۳)، په دې ټولو کښې د حضرت زبیر رضی الله عنه د مال په باره کښې ډیر سخت اختلاف دې، ځوک څۀ وائی او ځوک څۀ وائی. البته حافظ رحمه الله په دې ټولو روایتونو کښې تطبیق کولو سره فرمائیلې دی چې دلته مقصود د مال په کمیت کښې اختلاف بیانول نۀ دی، بلکه مقصود دا وینا ده چې د هغوی په ترکه کښې ځومره قدرې زیاتوالې اوشو ځکه چې د شهادت په وخت هغوی د خپلو پسماندګانو دپاره څۀ جائیداد پریخودلې وو او دې سره سره لوئې قرض هم لیکن الله تعالی په دې کښې برکت پیدا کړو او د مال دومره لویه مجموعه حاصله شوه، لیکی:

وکان القوم أتوا من عدم إلقاء البال علی تحریر الحساب، إذ الغرض فیه ذکر الکثرة التی نشات عن البرکة فی ترکة الزبیر إذ خلف دینا کثیراً، ولم یخلف الا العقار المذکور، ومع ذلک فبورک فیه حتی تحصل منه هذا المال العظیم ". فتح الباری: ۶/۲۳۳)_

[2]) عمدة القاری: ۱۵/۴۸، وفتح الباری: ۶/۲۲۸_۲۲۹)_

[3]) فتح الباری: ۶/۲۲۹، وشرح القسطلانی: ۵/۲۱۳. دا د حافظ او د هغوی په اتباع کښې د قسطلانی ارشاد دې، البته دا روایت مونږ ته د ډیر زیات تلاش کولو باوجود هم په ......[بقیه برصفحه آئنده...

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په دې معنی کښې دې چې حضرت زبير بن العوام ﷜ په خپله ترکه کښې څۀ کورونه پرېخودلي وو، دې سره سره ډېر زيات قرض هم، ليکن کوم مال چې ورته د حضرت نبی کريم ﷺ او د خلفاء ثلاثه حضرت ابوبکر، عمر او عثمان ﷢ سره په غزواتو کښې شرکت کولو سره حاصل شو، هغې مال کښې الله تعالى د دوی په ژوند کښې هم برکت واچوو او د شهادت نه پس هم(۱) لکه څنګه چې تاسو په حديث شريف کښې اوکتل. هم دا د ترجمې مقصود هم وو چې د غازی په مال کښې د هغۀ په ژوند کښې او د مرګ نه پس برکت وی. والله أعلم بالصواب

⑭ باب: إذا بعث الإمام رسولاً في حاجة، أو أمره بالمقام، هل يسهم له.

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاری ﷫ دلته دا فرمائي چې که د وخت امام يو سړی لره په دارالاسلام کښې د څۀ ضرورت د وجې نه پرېخودلې وی، يا ئې د څۀ ضرورت د وجې نه يو سړې قاصد او پيغام رسوونکې ليږلې وی نو هغۀ ته به د غنيمت په مال کښې حصه ملاوېږی يا نۀ؟(۲)

په دې مسئله کښې اختلاف دې، د ائمه ثلثه، امام اوزاعی، ابوثور، نخعی او ليث بن سعد ﷭ وغيره مسلک دادې چې په دې صورت کښې به دغه قاصد او رسول يا چې په اقامت باندې مامور وی دوی ته به د غنيمت نه حصه نۀ ملاوېږی، هم دې سره يوشان مسئله په باب[۹] الغنيمة لمن شهد الوقعة کښې تيره شوې ده.

① **احناف:** او د امام ابوحنيفه او د هغوی د ملګرو ﷭ وينا داده چې دې قسمه خلقو ته به په غنيمت کښې حصه ملاوېږی، دوی به د غنيمت په مال کښې شريک وی.(۳)

② **د ائمه ثلثه دليل:** په دې سلسله کښې د جمهورو مشهور دليل د حضرت عمر ﷜ اثر دې چې "الغنيمة لمن شهد الوقعة" چې په غنيمت کښې به د هغه چا حصه وی څوک چې په جنګ کښې هم شريک شوې وی.(۴)

...بقيه ازحاشيه گذشته] مسند اسحاق کښې ملاؤ نۀ شو، بلکه دلته د حافظ نه تسامح شوې ده څکه چې امام ابن راهويه ددې سند سره حديث د افک هم نقل کړې دې، چې د هغې په آخره کښې واقعی کلمه د ايجاب موجوده ده، فاقربه ابو اسامة، وقال: نعم. مسند اسحاق بن راهويه، حديث رقم(۱۱۷۷)_

(۱) فتح الباری: ۶/ ۲۳۳، وشرح القسطلانی: ۵/۲۱۳، وعمدة القاری: ۱۵/۴۸)_

(۲) عمدة القاری: ۱۵/ ۵٤)_

(۳) شرح ابن بطال: ۵/۲۹۳، والکوثر الجاری: ۶/۱۱٤)_

(٤) ارشاد الساری: ۵/۲۱٤)_

د باب الغنيمة لمن شهد الوقعة والا مسئله كښې امام بخارى رحمه الله د ائمه ثلثه سره يو شان وو، او په دې مسئله كښې هغوى د احنافو هم مسلک معلوميږى.

د احنافو دليل: د احنافو دليل د باب حديث شريف دې، په كوم كښې چې راغلي دى چې حضرت عثمان رضي الله عنه ته نبى كريم ﷺ په غزوه بدر كښې د نۀ شريكيدو باوجود په غنيمت كښې حصه وركړې وه، ځكه چې د هغوى د نۀ شركت وجه د حضرت نبى اكرم ﷺ ممانعت وو چې تاسو دلته د خپلې بى بى پرورش اوكړئ.[1]

دغه شان اهل سير ذكر كړې دى چې نبى كريم ﷺ حضرت سعيد بن زيد وطلحه بن عبيدالله رضي الله عنهما هغه لارې ته ليږلي وو كومه لاره چې د شام طرفته تلې وه، مقصد جاسوسى كول وو، دا دواړه حضرات د غزوه بدر د ختميدو نه پس راؤرسيدل نو نبى عليه السلام دې دواړو حضراتو ته په غنيمت كښې حصه وركړه، دې دواړو اووئيل چې حضرت! د اجر نه خو محرومه پاتې شو؟ نو نبى كريم ﷺ اوفرمائيل چې اجر به هم ملاؤ شى.[2]

د جمهورو له طرفه جواب: جمهورو د حضرت عثمان رضي الله عنه د حديث دا جواب وركړو چې دا د نبى كريم ﷺ خصوصيت دې. يا نبى عليه السلام هغوى ته په خمس كښې وركړې وه.[3]

---

[1]) شرح ابن بطال:۵/۲۹۳، والكوثر الجارى:۶/۱۱٤، وعمدة القارى:۱۵/۵٤)_

[2]) پورته حواله جات. علامه عينى د ابن اسحاق په حواله سره او ابن عبد البر رحمه الله د هغه صحابه كرامو رضي الله عنهم نومونه شمارلي دى، كوم چې په غزوه بدر كښې په مختلفو وجوهاتو سره شريک شوى نۀ وو، ليكن هغوى ته حصه وركړې شوې وه، د هغوى تعداد تقريباً لس دې، چې لاندې ذكر كولې شى:

① عثمان بن عفان رضي الله عنه، د شركت نۀ كولو وجه د باب په حديث شريف كښې ذكر ده.

②، ③: طلحه بن عبيد الله وسعيد بن زيد بن نفيل، د جاسوسئ دپاره د شام طرفته ليږلي شوې وو.

④ ابولبابه بشير بن عبد المنذر: چې كله د مكې مكرمې نه د مشركينو د روانيدو پته نبى كريم ﷺ ته اولګيده نو دوى ئې د مقام روحاء نه واپس كړل او د مدينې منورې د عامل په حيثيت سره ئې مقرر كړل. ⑤ حارث بن حاطب بن عبيد، دوى هم د لارې نه واپس كړې شوې وو.

⑥ حارث بن صمه. دوى ته د روحاء په مقام كښې زخم لګيدلې وو، د دې وجې نه واپس شو.

⑦ خوات بن جبير. په غزوه كښې شريک نۀ وو.

⑧ ابو الضياح بن ثابت بن نعمان. په لاره كښې د دوى يو خپه په كاڼړى باندې د لګيدو په وجه ډيره زخمى شوې وه، د دې وجې نه واپس شو.

⑨ عاصم بن عدى بن الجد بن العجلان. دوى هم غزوه كښې د شركت كولو دپاره راوتلې وو ليكن نبى كريم ﷺ دوى واپس كړل.

⑩ سعد بن مالک بن خالد الساعدى. دوى د غزوې دپاره پوره تيارې كړې وو ليكن وفات شو. يو قول دادې چې د روحاء په مقام باندې دوى وفات شو. دا د مشهور صحابى حضرت سهل بن سعد رضي الله عنهما والد صاحب دې.

نو نبى كريم ﷺ دې ټولو ته د غنيمت په مال كښې حصه وركړه او د اجر خوشخبرى ئې هم وركړه. اوګورئ عمدة القارى:۱۵/۵٤، والسيرة النبوية لابن هشام:۲/۶۷۸_۷۰۶، باب: من حضر بدراً من المسلمين، والاستيعاب:۱/۳۶۱، باب سعد، رقم (۹۵۲) والله اعلم)_

[3]) عمدة القارى:۱۵/۵۵، والكوثر الجارى:۶/۱۱٤)_

د احنافو له طرفه جمهورو ته جواب: د حضرت عثمان ﷛ معامله په خصوصیت باندې محمول کول ددې وجې نه صحیح نهٔ دی چې د خصوص دپاره د څهٔ دلیل کیدل ضروری دی او دلته دلیل نشته.

او دا وینا چې نبی علیه السلام هغوی ته د خمس نه حصه ورکړې وه، نو دا د غزوه حنین واقعه ده، د بدر واقعه نهٔ ده(۱)، په غزوه بدر کښې حصه ورکړې شوې وه، چې په هغې باندې د باب د حدیث شریف دا الفاظ دلالت کوی، "فقال له النبی صلی الله علیه وسلم: إن لك أجر رجل ممن شهد بدرا وسهمه".

بهرحال د دلیلونو په رڼا کښې دلته د احنافو مذهب راجح معلومیږی. والله أعلم بالصواب

۲۹۶۲:(۲) حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ مَوْهَبٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما - قَالَ إِنَّمَا تَغَيَّبَ عُثْمَانُ عَنْ بَدْرٍ، فَإِنَّهُ كَانَتْ تَحْتَهُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - وَكَانَتْ مَرِيضَةً. فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ لَكَ أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَسَهْمَهُ». [۳۸۳۹، ۳۴۹۵]

رجال الحدیث

① **موسی:** دا موسی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله دې.

② **ابوعوانه:** دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله الیشکری رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره اجمالاً د "بدء الوحی" په "الحدیث الرابع" کښې تیره شوې ده(۳).

③ **عثمان بن موهب:** دا عثمان بن عبدالله بن موهب الاعرج تمیمی قرشی رحمه الله دې(۴).

خبرداری: ابوعلی جیانی رحمه الله لیکی چې د اصیلی په نسخه کښې د عثمان بن موهب په ځائې عمرو بن عبدالله مذکور دې چې غلط دې، صحیح عثمان بن موهب دې(۵).

---

[1]) العمدة:۵۵/۱۵، دې مسئلې سره متعلق څهٔ تفصیلات وړاندې په باب الغنیمة لمن شهد الوقعة کښې تیر شوې دی_

[2]) قوله:عن ابن عمر رضی الله عنهما:الحدیث:اخرجه البخاری ایضا،کتاب فضایل اصحاب......باب مناقب عثمان بن عفان،رضی الله عنه......رقم (۳۶۹۸)،وباب مناقب علی بن ابی طالب.....رقم (۳۷۰٤)،وکتاب المغازی، باب قول الله تعالی:(ان الذین تولوا منکم یوم التقی الجمعان.....)،رقم(٤۰۶۶)،وکتاب التفسیر،باب (وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة ویکون.....)،رقم (٤۵۱۳_٤۵۱٤)،وباب (وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة)،رقم (٤۶۵۰_٤۶۵۱)، وکتاب الفتن،باب قول النبی صلی الله علیه وسلم:الفتنة من قبل المشرق،رقم(۷۰۹۵) والترمذی،کتاب المناقب،باب مناقب عثمان بن عفان رضی الله تعالی عنه،رقم (۳۷۰۹)]_

[3]) کشف الباری:۴۳۳/۱_٤۳٤)_

[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الزکاة،باب وجوب الزکاة)_

[5]) عمدة القاری:۵٤/۱۵)_

(۴) ابن عمر: د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما حالات په کتاب الایمان، "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: "بنی الاسلام علی خمس" کښې تیر شوې دی.(۱).

قوله: قال: إنما تغیب عثمان عن بدر، فإنه کانت تحته بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم وکانت مریضة، فقال له النبی صلی الله علیه وسلم: إن لك أجر رجل من شهد بدرا وسهمه: حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چې حضرت عثمان رضی الله عنه د غزوه بدر نه غائب وو ځکه چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم لور مبارکه د هغوی سره د نکاح په عقد کښې وه او هغه بیماره وه نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم هغوی ته اوفرمائیل چې ستاسو دپاره د بدری صحابی په شان اجرت او په غنیمت کښې حصه ده.

د باب د حدیث شریف پس منظر: ددې حدیث مبارک تعلق اصل کښې فضائلو سره دې، البته امام بخاری رحمه الله د خپلې مدعی ثابتولو دپاره دا دلته نقل کړې دې، هغه هم اختصار سره، تفصیلی روایت مؤلف علیه الرحمة په فضائل اصحاب النبی او مغازی وغیره(۲) کښې نقل کړې دې، چې د هغې خلاصه داده:

یو مصری سړې د حج دپاره راغلې وو او د حضرت عثمان رضی الله عنه په مخالفینو کښې وو، هغۀ د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په وړاندې په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې درې اعتراضونه اوکړل، ابن عمر رضی الله عنهما اول خو ددۀ د مزید کتلو دپاره اول ددۀ تائید اوکړو او بیا ئې ورته د درې واړو اعتراضاتو جوابونه ورکړل.

د هغۀ اولنې اعتراض دا وو چې حضرت عثمان د غزوه احد په ورځ تختیدلې وو، حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددې خبرې تصدیق اوکړو، بیا ئې وضاحت اوکړو چې د الله تعالی له طرفه ددې مسئلې معافی شوې ده، ددې وجې نه مونږ ته په دې مسئله کښې د خبرې کولو حق نشته، د الله تعالی ارشاد دې: ﴿ولقد عفا الله عنهم﴾(۳) نو دا معامله اوس ختمه شوه.

دویم اعتراض د هغۀ دا وو چې حضرت عثمان رضی الله عنه د جنګ بدر نه هم غائب وو. حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددې وجه دا بیان کړه چې د حضرت عثمان رضی الله عنه په عقد کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم لور وه او د بدر په موقع باندې هغه بیماره وه نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم هغوی ته د خپلې بی بی د خیال ساتلو دپاره په مدینه منوره کښې د اوسیدلو دپاره اوفرمائیل او دا ئې اوفرمائیل چې تاسو ته به هغه اجر و ثواب او په غنیمت کښې هغومره حصه ملاویږی څومره چې په جنګ کښې یو شریک مجاهد ته ملاویږی. نو ددې وجې نه هغوی حکماً بدری دی.

ددې سړی دریم اعتراض دا وو چې حضرت عثمان رضی الله عنه د بیعت رضوان نه وروستو پاتې شوې وو. ددې جواب دادې چې که د مکې مکرمې په وادئ کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه نه

---

(۱) کشف الباری: ۱/۶۳۷_

(۲) اوګورئ، صحیح بخاری، کتاب فضایل اصحاب، رقم (۳۶۹۸)، وکتاب المغازی، رقم ۴۰۶۶)_

(۳) آل عمران: ۱۵۵)_

به هغه لیږلې وو (چونکه دوی د ټولو نه زیات عزتمند بل څوک سړې وو نو نبی کریم ﷺ د دوی انتخاب اوفرمائیلو) . هرکله چې حضرت عثمان رضی الله عنه مکې مکرمې ته اورسیدلو نو د بیعت رضوان واقعه پیښه شوه، حضرت عثمان رضی الله عنه چونکه په موقع باندې په خپله موجود نهٔ وو، ددې وجې نه نبی کریم ﷺ خپل ښې لاس مبارک اوچت کړو او وې فرمائیل چې "دا د عثمان لاس دې" . بیا ئې هغه په دویم لاس باندې کیخودلو او وې فرمائیل چې "دا د عثمان بیعت دې".

حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما ددې سړی د دریو واړو اعتراضاتو د جوابونو ورکولو نه پس اوفرمائیل چې "اوس خپل ځان سره دا تفصیل یوسه".

د باب د حدیث شریف د بعضې حصو تشریح: تغیب د باب تفعل نه دې، دې کښې د تکلف معنی پرته ده، مطلب دادې چې حضرت عثمان رضی الله عنه د خپلې بی بی د خیال ساتلو په غرض سره د غزوه بدر نه غائب وو، قصداً غائب نهٔ وو [۱].

د بنت رسول الله ﷺ نه مراد حضرت رقیه رضی الله عنها ده .

حضرت رقیه رضی الله عنها: دا د نبی کریم ﷺ لور مبارکه حضرت ام عبدالله رقیه بنت سید البشر ﷺ محمد بن عبدالله الهاشمیه رضی الله عنها ده . د دوی مور بی بی حضرت خدیجة الکبری رضی الله عنها ده [۲].

د مشهور قول مطابق دا د نبی کریم ﷺ درمیانه لور ده (مینځنۍ)، ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې په دې کښې څو څهٔ اختلاف نشته چې حضرت زینب رضی الله عنها د نبی کریم ﷺ د ټولو نه مشره لور ده، البته رقیه، فاطمه او د ام کلثوم رضی الله عنهن باره کښې اختلاف دې، د اکثرو قول دادې چې مینځ کښې حضرت رقیه، فاطمه د دوی نه وړوکې او ام کلثوم رضی الله عنها د ټولو نه کشره ده [۳].

حضرت رقیه رضی الله عنها اول د ابولهب د ځوی عتبه په نکاح کښې وه، دا خبره د هجرت نه د وړاندې زمانې ده، البته کله چې سورة اللهب نازل شو نو ابولهب سخت خفه شو او خپل ځوی ته ئې اووئیل چې که تا دده (محمد ﷺ) لورته طلاق ورنه کړو نو زما او ستا به هیڅ قسم تعلق نهٔ وی نو عتبه دې ته د دخول نه مخکښې طلاق ورکړو، بیا دا د حضرت عثمان رضی الله عنه په نکاح کښې راغله، د هغوی نه ئې یو ځوې عبدالله پیدا شو، هم ددې ځوئی طرفته کنیت کولو سره به حضرت عثمان رضی الله عنه په ابوعبدالله باندې بللې شو [۴].

حضرت رقیه رضی الله عنها ته خپل خاوند سره د حبشې طرفته دواړو هجرتونو کښې د ملګرتیا شرف

---

[۱]) عمدة القاری: ۱۵/۵۴)_
[۲]) الاصابة: ۴/۳۰۴، سیر اعلام النبلا: ۲/۲۵۰)_
[۳]) الاستیعاب بهامش الاصابة: ۴/۲۹۹، والاصابة: ۴/۳۰۴)_
[۴]) پورته حواله جات، وسیر اعلام النبلا: ۲/۲۵۱)_

او سعادت حاصل دي.(۱).
هم په حبشه کښې د دوی ځوي حضرت عبدالله وفات شو، دغه وخت ددې هلک عمر شپږ کاله وو.(۲).
بیا حضرت رقیه رضی الله عنها د خپل خاوند حضرت عثمان نه پس مدینې منورې ته هجرت اوکړو، هلته د بدر نه څۀ موده وړاندې دوی د خسرې په بیمارئ کښې مبتلا شو، ددې وجې نه حضرت عثمان رضی الله عنه ته نبی کریم ﷺ د دوی د عیادت او خیال ساتلو دپاره په مدینه منوره کښې د اوسیدلو حکم اوفرمائیلو، هم په دې مرض کښې دا وفات شوه او مسلمانان دغه وخت په بدر کښې وو.(۳).
حضرت عثمان رضی الله عنه چې کوم وخت ددې په دفن کولو کښې مشغول وو، نو اتفاقاً دغه وخت حضرت زید بن حارثه رضی الله عنه په غزوه بدر کښې د فتحې خوشخبری مدینې منورې ته راوړلو دپاره راورسیدو، حضرت اسامه بن زید رضی الله عنهما هم د دفن کولو په دې عمل کښې شریک وو، هشام بن عروه د خپل پلار نه نقل کوی:
"تخلف عثمان وأسامة بن زيد عن بدر، فبينما هم يدفنون رقية سمع عثمان تكبيراً، فقال: يا أسامة، ماهذا؟ فنظروا، فإذا زيد بن حارثة على ناقة رسول الله ﷺ الجدعاء، بشيراً بقتل المشركين يوم بدر"(۴).
د حضرت رقیه رضی الله عنها وفات په دویمه هجرئ کښې اوشو، د دوی د وفات نه پس نبی کریم ﷺ په ربیع الاول دریمه هجرئ کښې خپل لور حضرت ام کلثوم رضی الله عنها حضرت عثمان رضی الله عنه ته په نکاح ورکړه او وې فرمائیل چې "که زما لس لونړه وې نو ما به ټولې عثمان ته په نکاح ورکړې وې"(۵). ددې وجې نه حضرت عثمان ته ذوالنورین وئیلې شی. رضی الله عنهم وأرضاهم
ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د ترجمة الباب دویم جزء سره خو د حدیث شریف مناسبت واضح دې چې حضرت عثمان رضی الله عنه د نبی کریم ﷺ په هدایت باندې د خپلې بی بی د عیادت دپاره د غزوې نه پاتې شوې وو، ددې باوجود دوی ته اجر او غنیمت دواړه ملاؤ شو. ددې تعلق د ترجمې د الفاظو "أو أمره بالمقام" سره دې(۶).

---

(۱) پورته حواله جات)_
(۲) الاستیعاب بهامش الاصابة: ۴/ ۳۰۰، والاصابة: ۴/ ۳۰۴، وسیر اعلام النبلا: ۲/ ۲۵۱)_
(۳) الاصابة: ۴/ ۳۰۴_۳۰۵، وسیر اعلام النبلا: ۲/ ۲۵۱، وطبقات ابن سعد: ۸/ ۳۶، والاستیعاب بهامش الاصابة: ۴/ ۳۰۱)_
(۴) الاصابة: ۴/ ۳۰۵، والاستیعاب بهامش الاصابة: ۴/ ۳۰۲، وکذا انظر المعجم الکبیر: ۲۲/ ۴۳۵، رقية بنت رسول الله صلی، رقم (۱۰۵۸)_
(۵) الطبقات الکبری: ۸/ ۳۸، وسیر اعلام النبلا: ۲/ ۲۵۲_۲۵۳، ومجمع الزواید: ۹/ ۲۱۷، والمعجم الکبیر: ۲۲/ ۴۳۶، رقم (۱۰۶۱)_
(۶) عمدة القاری: ۱۵/ ۵۴، والکوثر الجاری: ۶/ ۱۱۳)_

لیکن د ترجمې اولنی جزء یعنی د "بعث الامام رسولاً فی حاجة" د اثبات دپاره مؤلف رحمه الله څۀ حدیث وغیره نۀ دي ذکر کړي؟

ددې دوه جوابونه دی:

یو خو دا چې هغوی دا مسئله د اقامت والا په مسئله باندې قیاس کړې ده.[۱] چې هلته څنګه د حاکم حکم موجود دې، نو دغه شان د قاصد لیږل هم د وخت د حاکم په ذریعې سره کیږی، ددې وجې نه قاعده به دا وی چې که د وخت امام یو کس لره د څۀ غرض د وجې نه په غزوه کښې د شرکت کولو نه منع کړی او بل څۀ کار ورته اوسپاری نو د هغۀ به هم په غنیمت کښې حصه وی.

دویم دا چې حدیث خو موجود وو، لیکن د امام بخاری رحمه الله د شرط مطابق پوره نۀ وو، ددې وجې نه هغوی د ارسال رسل لاندې څۀ حدیث شریف ذکر نۀ کړو.

او دا حدیث هم هغه دې کوم چې اوس مخکښې تیر شو چې نبی کریم ﷺ حضرت طلحه بن عبیدالله او سعید بن زید رضی الله عنهما لره د شام لارې طرفته د جاسوسئ دپاره لیږلي وو، دغه شان دا دواړه حضرات په غزوه بدر کښې شریک نۀ شو، ددې باوجود نبی علیه السلام دوی ته غنیمت ورکړو او د اجر و ثواب خوشخبری ئې هم ورکړه.[۲]

⑮ باب: وَمِنَ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمُسَ لِنَوَائِبِ الْمُسْلِمِينَ

مَا سَأَلَ هَوَازِنُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- بِرَضَاعِهِ فِيهِمْ فَتَحَلَّلَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ. (۱۵) وَمَا كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَعِدُ النَّاسَ أَنْ يُعْطِيَهُمْ مِنَ الْفَيْءِ وَالْأَنْفَالِ مِنَ الْخُمُسِ، وَمَا أَعْطَى الْأَنْصَارَ، وَمَا أَعْطَى جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ تَمْرَ خَيْبَرَ.

د ترجمة الباب مقصد: دا باب ددې خبرې په بیان کښې دې چې خمس به د عامو مسلمانانو په ضرورتونو کښې خرچ کولې شی، ددې دلیل دا دې چې قبیله بنو هوازن نبی علیه السلام ته درخواست کړې وو چې زمونږ نه اخستلې شوې مال غنیمت مونږ ته واپس کړې شی ځکه چې د نبی علیه السلام د قبیله بنوهوازن سره رضاعی تعلق دې، نو نبی کریم ﷺ صحابه کرامو رضی الله عنهم ته اوفرمائیل چې هغوی په غنیمت کښې د خپل خپل حق نه لاس وینځی (او غنیمت واپس کړی). دغه شان ددې دلیل دا هم دې چې نبی کریم ﷺ به مختلف صحابه کرامو رضی الله عنهم سره دا وعده فرمائیله چې زۀ به تاسو ته په مال فئ، غنیمت کښې درکوم، کوم چې د خمس نه حاصل شی. ددې نه علاوه نبی علیه السلام چې انصارو ته څۀ ورکړل او حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنهما ته ئې چې د خیبر کومې کهجورې ورکړې نو دا هم ددې خبرې دلیل دې چې د خمس مصرف د عامو مسلمانانو ضرورتونه هم دی.

---

[۱]) الکوثر الجاری: ۶/۱۱۴)_

[۲]) پورته حواله، والاستیعاب لابن عبدالبر بهامش الاصابة: ۱/ ۴۵۰_۴۶۰، باب طلحة، رقم (۱۲۷۹)_

د ترجمة الباب نحوي تعليل: باب مرفوع دې او منون دې(یعنی تنوین لري)د خبریت د وجې نه،ددې مبتدا محذوف ده چې هذا دی(۱)

ومن الدليل.المسلمين پورې خبر مقدم دې،ما موصوله او معطوف عليها ده او "وماكان....... وما أعطى الانصار،وما أعطى جابر بن عبد الله....." دا ټول معطوف دی.بیا مبتدا ده.(۲).

په ما سئل هوازن النبي صلى الله عليه وسلم کښې هوازن د فاعلیت د وجې نه مرفوع او النبي د مفعول به کیدو د وجې نه منصوب دې (۳).

د هوازن نه مراد قبیله ده لیکن دلته ددې په بعضې کسانو باندې ددې اطلاق مجازاً کړې شوې دې او په برضاعه کښې باء سببیه ده،یعنی بسبب رضاعه(۴)

واوِ عاطفه یا استفتاحیه: امام بخاري رحمه الله وړاندې اتۀ بابونه مخکښې یو باب "ومن الدليل على أن الخمس لنوائب رسول الله صلى الله عليه وسلم....." قائم کړې وو.د هغې نه پس ئې دویم باب دا قائم کړې دې، "ومن الدليل على أن الخمس لنوائب المسلمين......" دریم باب وړاندې راځی، "ومن الدليل على أن الخمس للامام،وأنه يعطى....." دا درې بابونه دی.

اوس د حافظ رحمه الله رائې خو داده چې "ومن الدليل" کښې واؤ عاطفه دې.ددې معطوف علیه هغه تیر شوې باب دې کوم چې د اتو بابونو نه وړاندې ذکر شوې دې او دا باب معطوف دې او یو معطوف وړاندې راځی.(۵) . علامه عینی رحمه الله فرمائی چې دا د دلیل نه بغیر یو دعوی ده.دا هم څۀ خبره ده چې په معطوف او معطوف علیه کښې دومره فاصله وی،د احادیثو سره سره دومره ډیر بابونه مینځ کښې فاصله جوړه شی؟

که د دوی خبره اومنلې هم شی چې دلته واؤ راغلې دې نو ددې جواب دا دې چې دا واؤ عاطفه نۀ دې،اکثر وختونو کښې داسې کیږی چې واؤ استعمال کړې شی او هغه په څۀ خیز باندې عطف نۀ وی،ددې وجې نه به دا اووئیلې شی چې دا واؤ د استفتاح دې،هم دا خبره د مشرانو استاذانو نه اوریدلې شوې ده.(۶) . علامه قسطلانی رحمه الله په دې مسئله کښې د علامه عینی رحمه الله ملګرتیا کوی.(۷).

---

(۱) عمدة القاري:۵۵/۱۵،وفتح الباري:۲۳۸/۶،وارشاد الساري:۲۱۴/۵)_

(۲) عمدة القاري:۵۵/۱۵، وارشاد الساري:۲۱۴/۵)_

(۳) پورته حواله جات،وفتح الباري:۲۳۸/۶)_

(۴) پورته حواله جات)_

(۵) فتح الباري:۲۳۸/۶)_

(۶) عمدة القاري:۵۵/۱۵)_

(۷) شرح القسطلاني:۲۱۴/۵)_

د ترجمة الباب مقصد: اصل خبره دلته داده چې امام بخاری رحمه الله هم یو خبره بیانوی چې خمس به د مسلمانانو په ضروریاتو کښې خرچ کیږی، نبی کریم ﷺ به دهغې د تقسیم ذمه دار وی، چې هغې له نبی کریم ﷺ په خپلو ضروریاتو کښې هم د ضرورت په اندازه باندې خرچ کولې شی او د دوی مبارک نه پس چې کوم امام وی هغه به د دوی نائب وی، هغه هم د خپل ضرورت مطابق ددې نه اخستلې شی، ددې نه علاوه خمس به هغه د مسلمانانو په ضرورتونو او حاجتونو کښې خرچ کوی.[1]

د تعلیقاتو مقصد: بیا په دې خان پوهه کړئ چې مصنف رحمه الله د خپلې خبرې ثابتولو دپاره د باب لاندې د احادیثو نه علاوه د ترجمة الباب جزء جوړولو سره څلور تعلیقات هم ذکر کړې دی، ددې ټولو نه د هغهٔ مدعی ثابتیږی چې خمس به د عامة المسلمین په ضرورتونو وغیره کښې خرچ کیږی.

د تعلیقاتو موصولاً تخریج: د اولنی تعلیق قصه هوازن سره ده، کومه چې مؤلف رحمه الله په دې باب کښې مسنداً ذکر کړې ده، ددې نه علاوه په کتاب الهبه.....وغیره کښې[2]، دویم تعلیق د وعدو سره متعلق دې چې نبی کریم علیه السلام د مختلفو صحابه کرامو رضی الله عنهم سره په مختلفو وختونو کښې دا وعده کړې وه چې زهٔ به تاسو ته د مال فئ نه درکوم، په دې باره کښې هم احادیث په دې باب کښې مذکور دی.[3]. د دریم تعلیق تعلق د حضرات انصار رضی الله عنهم سره دې چې نبی کریم ﷺ هغوی ته په مختلفو مقامونو کښې ورکړه کړې وه، په هغې کښې د یو واقعې تخریج حضرت مؤلف رحمه الله په کتاب الهبه وغیره.[4] کښې کړې دې.[5]

او څلورم تعلق د حضرت جابر رضی الله عنه واقعې سره متعلق دې، یعنی خیبر کښې چې هغوی ته کومې کهجورې ورکړې شوې وې. دا واقعه امام ابوداؤد رحمه الله موصولاً په خپل سنن کښې ذکر کړې ده، چې په هغې کښې د واقعې پوره تفصیل دې، امام بخاری رحمه الله چې په دې باب

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۳۸)_

[2]) امام بخاری رحمه الله دا حدیث ددې باب نه علاوه په مختلفو مقامونو کښې موصولاً نقل کړې دې، اوګورئ، کتاب الوکالة، رقم (۲۳۰۷،۲۳۰۸)، وکتاب العتق، رقم (۲۵۳۹،۲۵۰۴)، وکتاب الهبة، رقم (۲۵۸۳،۲۵٤۸)، ورقم(۲۶۰۷،۲۶۰۸)، وکتاب المغازی، رقم (٤۳۱۸،٤۳۱۹) ددې نه علاوه امام ابوداؤد رحمه الله هم دا حدیث په خپل سنن کښې موصولاً روایت کړې دې، اوګورئ، کتاب الجهاد، باب فی فدا الاسیر بالمال، رقم (۲۶۹۳)_

[3]) فئ دپاره اوګورئ، ددې باب د حضرت جابر رضی الله عنه حدیث مبارک، رقم (۳۱۳۷)، وکتاب الجزیة، رقم (۳۱۶٤) او غنیمتونو سره متعلق حدیث د ابن عمر رضی الله عنهما دې کوم چې په باب کښې ذکر دې.

[4]) هو من حدیث انس بن مالک، انظر کتاب الهبة، باب فضل المنیحة، رقم (۲۶۳۰)، اردو کتاب الخمس، باب کیف قسم النبی ﷺ قریظة والنضیر......رقم(۳۱۲۸)، وکتاب المغازی، باب حدیث بنی النضیر، رقم (٤۰۳۰)، وباب مرجع النبی ﷺ من الاحزاب......رقم (٤۱۲۰)_

[5]) تغلیق التعلیق وتعلیقاته:۳/٤۷۶)_

كښې شپږم نمبر كوم حديث مبارک ذكر كړې دې، نو دا د هغه حديث يو حصه ده.(۱)

د مذكوره تعليقاتو ترجمې سره مناسبت: د مذكوره څلورو واړو تعليقاتو مناسبت ترجمې سره بالكل واضح دې، چې دعوه ددې خبرې وه چې د خمس مصرف صرف د مسلمانانو ضروريات او حاجات وغيره دى او په دې تعليقاتو كښې ددې دعوې دليل دې چې خمس به د مسلمانانو په ضرورتونو وغيره كښې د موقع محل مناسب خرچ كولې شى.

د باب اولنى حديث: بيا په دې خان پوهه كړئ چې امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې ټول اووه احاديث ذكر كړې دى، چې په هغې كښې اولنې حديث د حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنه او مروان بن حكم نه روايت دې.

۲۹۲۳: (۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ وَزَعَمَ عُرْوَةُ أَنَّ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ وَمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ حِينَ جَاءَهُ وَفْدُ هَوَازِنَ مُسْلِمِينَ، فَسَأَلُوهُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَسَبْيَهُمْ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أَحَبُّ الْحَدِيثِ إِلَىَّ أَصْدَقُهُ، فَاخْتَارُوا إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ إِمَّا السَّبْىَ وَإِمَّا الْمَالَ، وَقَدْ كُنْتُ اسْتَأْنَيْتُ بِهِمْ». وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - انْتَظَرَ آخِرَهُمْ بِضْعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً، حِينَ قَفَلَ مِنَ الطَّائِفِ، فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - غَيْرُ رَادٍّ إِلَيْهِمْ إِلاَّ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ. قَالُوا فَإِنَّا نَخْتَارُ سَبْيَنَا، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْمُسْلِمِينَ فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ «أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ إِخْوَانَكُمْ هَؤُلاَءِ قَدْ جَاءُونَا تَائِبِينَ، وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنْ أَرُدَّ إِلَيْهِمْ سَبْيَهُمْ، مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُطَيِّبَ فَلْيَفْعَلْ، وَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَظِّهِ حَتَّى نُعْطِيَهُ إِيَّاهُ مِنْ أَوَّلِ مَا يُفِيءُ اللَّهُ عَلَيْنَا فَلْيَفْعَلْ». فَقَالَ النَّاسُ قَدْ طَيَّبْنَا ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ. فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّا لاَ نَدْرِي مَنْ أَذِنَ مِنْكُمْ فِي ذَلِكَ مِمَّنْ لَمْ يَأْذَنْ، فَارْجِعُوا حَتَّى يَرْفَعَ إِلَيْنَا عُرَفَاؤُكُمْ أَمْرَكُمْ» فَرَجَعَ النَّاسُ، فَكَلَّمَهُمْ عُرَفَاؤُهُمْ، ثُمَّ رَجَعُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرُوهُ أَنَّهُمْ قَدْ طَيَّبُوا فَأَذِنُوا. فَهَذَا الَّذِي بَلَغَنَا عَنْ سَبْىِ هَوَازِنَ. [ر: ۲۱۸۴]

رجال الحديث

① **سعيد بن عفير:** دا سعيد بن كثير بن عفير رحمه الله دې. د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب من يرد الله به خيراً....." كښې تيره شوې ده.(۳)

---

۱) پورته حواله: ۳/ ۴۷۶_ ۴۷۷، وسنن ابى داود، كتاب الاقضية، باب فى الوكالة، رقم (۳۶۳۲)_

۲) قوله: إن مروان......ومسور.....: الحديث، مر تخريجه فى الوكالة، باب اذا وهب شيا لو كيل او.....)_

۳) كشف البارى: ۳/ ۲۷۴)_

② **اللیث** : دا مشهور محدث لیث بن سعد فهمی رحمه الله دي.
③ **عقیل** : دا عقیل بن خالد رحمه الله دي.
④ **ابن شهاب** : دا محمد بن مسلم بن عبیدالله بن شهاب زهري رحمه الله دي. ددې درې وارو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" په "الحدیث الثالث" کښې بیان کړې شوې ده.[1]
⑤ **عروة** : دا مشهور تابعي حضرت عروه بن زبیر رحمه الله دي. د دوی مختصر حالات د "بدء الوحی" په "الحدیث الثانی" کښې تیر شوي دي.[2]
⑥ **مروان بن الحکم** : دا مروان بن حکم اموي رحمه الله دي[3]
⑦ **المسوربن مخرمه** : دامشهورصحابي خوئي حضرت مسوربن مخرمه رضي الله عنه دي[4]

خبرداري : ددې حدیث تشریح په مغازي کښې د غزوه حنین لاندې بیان کړې شوې ده.[5]
ترجمة الباب او د باب حدیث : دا حدیث شریف په خپل مطلب کښې بالکل واضح دې، البته په ترجمة الباب کښې ذکر کړې شوې یو اهم جزئیه دلته ذکر نۀ ده، هغه دا چې په ترجمه کښې مؤلف رحمه الله دا فرمائیلي وو چې قبیله بنو هوازن د نبي کریم صلی الله علیه وسلم رضاعت سبب اوګرځوو او خپل درخواست ئې پیش کړو او په حدیث شریف کښې ددې رضاعت هیڅ ذکر نشته.
ددې د جواب د کتلو نه مخکښې په دې ځان پوهه کړئ چې د نبي کریم صلی الله علیه وسلم د مرضعې حضرت حلیمه سعدیه رضي الله عنها تعلق د بنو سعد سره وو، چې د قبیله بنوهوازن یو شاخ دې.[6] نو امام بخاري رحمه الله د رضاعت ذکر دلته خو اونه کړو لیکن په خپل تاریخ کښې ئې ددې تفصیلي ذکر کړې دې، ددې نه علاوه د تاریخ نورو امامانو هم ددې ذکر کړې دې.[7]
لکه د نبي کریم صلی الله علیه وسلم د رضاعت سره متعلق دا حدیث شریف ابن اسحاق په مغازي کښې د عمرو بن شعیب عن ابیه (شعیب) عن جده (عبدالله بن عمرو بن العاص) رضي الله عنهما د طریق نه نقل کړې دې او ددې دویم طریق زهیر بن صرو الجمشي رضي الله عنه دې، کوم چې په طبراني کښې ذکر دې.
ددې دواړو طرقو خلاصه داده چې د هوازن وفد کله جعرانه مقام کښې د نبي کریم صلی الله علیه وسلم خدمت کښې حاضر شو، په داسې حال کښې چې دغه وخت دا قبیله مسلمانه شوې وه، وې وئیل چې مونږ یو قوم او قبیله یو، په مونږ باندې هغه مصیبت راغلې دې کوم چې ستاسو نه پټ نۀ دې، تاسو په مونږ باندې احسان اوکړئ، الله تعالی به تاسو ته د احسان بدله درکړي.

---

[1]) کشف الباری: ۱/ ۳۲۴_۳۲۶)_
[2]) کشف الباری: ۱/ ۲۹۱، اوګورئ ۲/ ۴۳۶)_
[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، اردو کتاب الوضوء، باب البزاق والمخاط ونحوه فی الثوب)_
[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس)_
[5]) کشف الباری، کتاب المغازی: ۵۳۶_۵۳۸)_
[6]) فتح الباری: ۶/ ۲۳۸، وعمدة القاری: ۱۵/ ۵۶، والکوثر الجاری: ۶/ ۱۱۴)_
[7]) تاریخ البخاری الصغیر: ۱/ ۵)_

بیا په هغوی یو سړي اودریدهٔ چې د هغهٔ نوم زهیر[1] وو، او وې وئیل انی د الله رسوله! زمونږ ښځې ستاسو ترورياني، ماسی او پرورش کوونکی دی، چا چې په وړوکوالی کښې ستاسو پرورش کړې دې.

که حارث بن ابی شمر(د شام بادشاه)او نعمان بن المنذر(د عراق بادشاه)باندې مونږ پئ ښکلې وې او په مونږ باندې دا مصيبت د هغوی له طرفه راغلې وو کوم چې ستاسو له طرفه راغئ، نو په دې معامله کښې به مونږ د هغوی دواړو له طرفه د ښيگړې او د مهربانئ اميدوار وو، حالانکه تاسو خو د ټولو نه غوره يئ(نو ستاسو د ښيگړې او د مهربانئ به څنگه اميد نهٔ لرو؟)بیا زهیر نومې سړی د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې څهٔ اشعار پيش کړل،([2]) چې په دې کښې د نبی کریم ﷺ د رشته دارئ وغيره ذکر وو([3]). ددې سړی ددې خبرو نه نبی کریم ﷺ ډيره متاثره شو، ددې نه پس د واقعې تفصيل د باب په حديث شريف کښې ذکر دې.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: د ترجمة الباب د ابتدائی حصې "ومن الدليل على أن الخمس لنوائب المسلمين ما سئل هوازن النبی صلى الله عليه وسلم.....فتحلل من المسلمين" سره ددې حديث مطابقت دې([4]).

د باب دويم حديث شريف د حضرت ابوموسیٰ اشعری رضی الله عنه دې.

---

[1]) د علامه واقدی رحمه الله په روايت کښې ددې سړی نوم ابو برقان السعدی ذکر دې، چې ددې نه په ظاهره هم دا معلوميږی چې خطيب بل څوک وو او شاعر بل کس، البته په دې کښې تطبيق هم کيدې شی چې ابو برقان کنيت وو او زهير ئې نوم وو، شرح القسطلانی:۵/۲۱٤)_

[2]) په هغې کښې څهٔ اشعار لاندې ذکر کولې شی.

انا لنشكر للنعماء اذ كفرت	و عندنا بعد هذا اليوم مدخر
فالبس العفو من قد كنت ترضعه	من امهاتک ان العفو مشتهر
يا خير من مرحت كمت الجياد به	عند الهياج اذا ما استوقد الشرر
انا نؤمل عفواً منک تلبسه	هدى البرية اذ تعفو و تنتصر
فاعف عفا الله عما انت راهبه	يوم القيامة اذ يهدى لک ظفر

تغليق التعليق:۳/٤۷۵)_

[3]) القسطلانی:۵/۲۱٤، والفتح:۶/۲۳۸، ومجمع الزاويد:۶/۱۸۷، وتغليق التعليق:۳/٤۷۳_٤۷۵)_

[4]) عمدة القاری:۱۵/۵۷)_

۲۹۲۴ (۱): حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ قَالَ وَحَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ عَاصِمٍ الْكُلَيْبِيُّ - وَأَنَا لِحَدِيثِ الْقَاسِمِ أَحْفَظُ - عَنْ زَهْدَمٍ قَالَ كُنَّا عِنْدَ أَبِي مُوسَى، فَأُتِيَ ذَكَرَ دَجَاجَةً وَعِنْدَهُ رَجُلٌ مِنْ بَنِي تَيْمِ اللّٰهِ أَحْمَرُ كَأَنَّهُ مِنَ الْمَوَالِي، فَدَعَاهُ لِلطَّعَامِ فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُهُ يَأْكُلُ شَيْئًا، فَقَذِرْتُهُ، فَحَلَفْتُ لَا آكُلُ. فَقَالَ هَلُمَّ فَلَأُحَدِّثْكُمْ عَنْ ذَاكَ، إِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فِي نَفَرٍ مِنَ الْأَشْعَرِيِّينَ نَسْتَحْمِلُهُ فَقَالَ «وَاللّٰهِ لَا أَحْمِلُكُمْ، وَمَا عِنْدِي مَا أَحْمِلُكُمْ». وَأُتِيَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - بِنَهْبِ إِبِلٍ، فَسَأَلَ عَنَّا فَقَالَ «أَيْنَ النَّفَرُ الْأَشْعَرِيُّونَ». فَأَمَرَ لَنَا بِخَمْسِ ذَوْدٍ غُرِّ الذُّرَى، فَلَمَّا انْطَلَقْنَا قُلْنَا مَا صَنَعْنَا لَا يُبَارَكُ لَنَا، فَرَجَعْنَا إِلَيْهِ فَقُلْنَا إِنَّا سَأَلْنَاكَ أَنْ تَحْمِلَنَا، فَحَلَفْتَ أَنْ لَا تَحْمِلَنَا أَفَنَسِيتَ قَالَ «لَسْتُ أَنَا حَمَلْتُكُمْ، وَلَكِنَّ اللّٰهَ حَمَلَكُمْ، وَإِنِّي وَاللّٰهِ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ لَا أَحْلِفُ عَلَى يَمِينٍ فَأَرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا أَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَتَحَلَّلْتُهَا». [۴۱۲۴، ۴۱۵۳، ۵۱۹۸، ۵۱۹۹، ۶۲۴۹، ۶۲۷۳، ۶۳۰۰، ۶۳۰۲، ۶۳۴۰، ۶۳۴۲، ۷۱۱۶]

رجال الحدیث

① **عبدالله بن عبدالوهاب:** دا ابومحمد عبدالله بن عبدالوهاب حجبی بصری رحمه الله دې. د دوی حالات په کتاب العلم، "باب لیبلغ العلم الشاهد الغائب" کښې تیر شوي دی.(۲)

② **حماد:** دا حماد بن زید بن درهم رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب المعاصی من امرا لجاهلیة...." کښې تیره شوې ده.(۳)

③ **ایوب:** دا ایوب سختیانی رحمه الله دې.

④ **ابوقلابه:** دا ابوقلابه عبدالله بن زید جرمی بصری رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان" کښې تیره شوې ده.(۴)

---

(۱) قوله: "كنا عند ابى موسى.....:الحديث،اخرجه البخارى ايضا،المغازى،باب قدوما لا شعر يين...... رقم (۴۳۸۵)،وباب غزوه تبوک......رقم (۴۴۱۵)،والاطعمة،باب الدجاج،رقم (۵۵۱۷_۵۵۱۸)،والايمان والنذور، باب قول الله تعالى:(لا يؤاخذ كم الله....)،رقم (۶۶۲۳)،وباب:لا تحلفوا بآباء كم،رقم (۶۴۹)،وباب اليمين فيما لا يملك.....رقم (۶۶۷۸و ۶۶۸۰)،وباب الاستثناء فى الايمان، رقم (۶۷۱۸_۶۷۱۹)،وباب الكفارة قبل الحنث وبعده،رقم (۷۲۱)،والتوحيد،باب قول الله تعالى:(والله خلقكم وما تعملون)......رقم (۷۵۵۵)، ومسلم، الايمان، باب ندب من حلف يمينا،فراى غيرها خيرا منها......رقم (۴۲۶۳_۴۲۸)،والنسائى،الايمان،باب الكفارة قبل الحنث،رقم (۳۸۱۱)،الصيد والذباءح،باب اكل لحوم الدجاج،رقم (۴۳۵۱_۴۳۵۲)،وابو داود، الايمان،باب الرجل يكفر قبل ان يحنث،رقم (۳۲۷۶)،وابن ماجه،الكفارات،باب من حلف على يمين......رقم (۲۱۰۷)

(۲) كشف البارى:۳/۳۸_

(۳) كشف البارى:۲/۲۱۹)_

(۴) كشف البارى:۲/۲۶)_

⑤**قاسم بن عاصم الكليبى**: دا مشهور محدث او تابعى حضرت قاسم بن عاصم كليبى تميمى ليثى بصرى رحمه الله دي. بعضو د دوى نسبت كلينى[1] هم ليكلې دې.
دوى د حضرت رافع بن خديج رضي الله عنه، او زهدم بن مضرب جرمى، سعيد بن المسيب او عطاء الخراسانى رحمهم الله نه روايت كوى. د دوى نه په روايت كوونكو كښې ايوب سختيانى، حميد الطويل او خالد الخذاء رحمهم الله وغيره شامل دى.[2][3].
ابن حبان رحمه الله دوى په خپل كتاب "الثقات" كښې ذكر كړې دى.[4].
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى "مقبول".[5]
امام ابوداؤد د دوى نه په "مراسيل" كښې، امام ترمذى په "شمائل" كښې او نورو محدثينو بخارى او مسلم او نسائى رحمهم الله د دوى روايات اخستلې دى. البته په ابن ماجه كښې د دوى څۀ روايت نشته.[6]. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.
⑥ **زهدم**: دا زهدم بن مضرب جرمى ازدى بصرى رحمه الله دې[7].
⑦**ابوموسى**: د حضرت ابوموسى عبدالله بن قيس اشعرى رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب أى الاسلام أفضل؟" كښې تير شوې دى.[8].
ددې سند ټول راويان د بصرې دى، دغه شان دا سند بصرى شو.

قوله: قال: وحدثني القاسم بن عاصم الكليبي، وأنا لحديث القاسم أحفظ عن زهدم: دلته وېونكې ايوب سختيانى رحمه الله دې[9] او ددې عبارت وضاحت دادې چې

---

[1]) حافظ مزى او ابن حجر وغيره رحمهم الله د دوى نسبت كلينى(نون سره) ذكر كړې دې، ليكن دا په ظاهره صحيح نۀ دې، صحيح كليبى باء مؤحده سره دې، ددې وجه داده چې د دوى اصل تعلق د بنوتميم سره دې چې د هغې يو شاخ كليب بن يربوع هم دې، د هغې طرفته منسوب كيدلو سره دوى ته كليبى وئيلې شى، اوګورئ، لانساب: ۴۶۵/۱۰، وتعليقات تحرير تقريب التهذيب: ۱۷۰/۳، او كلين_بضم الكاف وفتح اللام_مصغراً او كسرها بالامالة. د عراق يو كلې دې، اوګورئ، الانساب: ۴۶۳/۱۰، والاكمال للمغلطاى: ۱۸۶/۷، و وضيح المشتبه للذهبى: ۵۶/۵، والله اعلم)_
[2]) تهذيب الكمال: ۳۷۱/۲۳، وتهذيب التهذيب: ۳۱۹/۸)_
[3]) پورته حواله جات)_
[4]) الثقات لابن حبان: ۳۰۳/۵)_
[5]) تقريب التهذيب: ۱۹/۲، رقم (۵۴۶۵)
[6]) پورته حواله، او تهذيب الكمال: ۳۷۲/، وتهذيب ابن حجر: ۳۱۹/۸، وخلاصة الخزرجى ۳۱۲)_
[7]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الشهادات، باب لا يشهد على شهادة زور.....)_
[8]) كشف البارى: ۶۹/۱)_
[9]) فتح البارى: ۲۳۹/۶، وعمدة القارى: ۵۷/۱۵، وارشاد السارى: ۲۱۵/۵)_

ایوب دا روایت د دوو حضراتو یعنی ابوقلابه او قاسم بن عاصم نه روایت کوی او دا دواړه حضرات د زهدم بن مضرب جرمی نه روایت کوی. لکه امام بخاری رحمه الله چې په کتاب الایمان والنذور کښې کوم روایت نقل کړې دې، د هغې سند داسې دې: "حدثنا قتیبة، حدثنا عبد الوهاب عن أیوب، عن أبي قلابة والقاسم التمیمي، عن زهدم...." (۱)
په دې کښې د دواړو ذکر یوځائې دې. اوس ایوب سختیانی رحمه الله دا فرمائی چې د قاسم روایت د ابوقلابه په نسبت ماته زیات یاد دې.
خبرداری: ددې حدیث مبارک تشریح په مغازی او اطعمه وغیره مختلفو ځایونو کښې راغلې ده(۲).
ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت په دې جمله کښې دې، "وإني رسول الله صلی الله علیه وسلم بنهب أهل.......فأمرلنا بخمس ذود غرالذری" چې نبی کریم ﷺ مونږ ته د اوچت قُب والا پنځهٔ سپین اوښان راکړل، دا اوښان د خمس وو، دغه شان ددې حدیث مناسبت د ترجمې د جزء "وماکان النبی صلی الله علیه وسلم یعد الناس أن.....من الخمس" سره واضح دې(۳).
د باب دریم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې.

۲۹۶۵ (۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضی الله عنهما أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - بَعَثَ سَرِيَّةً فِيهَا عَبْدُ اللَّهِ قِبَلَ نَجْدٍ، فَغَنِمُوا إِبِلاً كَثِيرًا، فَكَانَتْ سِهَامُهُمُ اثْنَى عَشَرَ بَعِيرًا أَوْ أَحَدَ عَشَرَ بَعِيرًا، وَنُفِّلُوا بَعِيرًا بَعِيرًا. [۴۰۸۳]

رجال الحدیث

① **عبدالله بن یوسف:** دا عبد الله بن یوسف تنیسی رحمه الله دې.
② **مالک:** دا امام دارالهجرة حضرت امام مالک بن انس رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره د بدء الوحی په "الحدیث الثانی" کښې تیره شوې ده(۵).
③ **نافع:** دا نافع د ابن عمر رضی الله عنهما مولی دې. ددوی تفصیلی حالات په کتاب العلم، "باب ذکر

---

(۱) صحیح بخاری، کتاب الایمان والنذور، باب: لا تحلفوا بآباءکم، رقم (۶۶۴۹)_
(۲) کشف الباری، کتاب المغازی: ۶۰۸، و۶۳۳، وکتاب الاطعمة: ۲۸۷_۲۹۰)_
(۳) عمدة القاری: ۱۵/۵۷)_
(۴) قوله: عن ابن عمر رضی الله عنهما: الحدیث، اخرجه البخاری فی المغازی، باب السریة التی قبل نجد، رقم (۴۳۳۸)، ومسلم، فی الجهاد والسیر، باب الانفال، رقم (۴۵۲۱_۴۵۲۵)، وابوداود، فی الجهاد، باب فی النفل فی السریة.....رقم (۲۷۱۴_۲۷۴۶)_
(۵) کشف الباری: ۱/۲۹۸_۲۹۰)_

العلم والفتیا فی المسجد" کښې تیر شوې دی.(۱).

④ ابن عمر: د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما حالات په کتاب الایمان، "باب الایمان...." کښې تیر شوې دی(۲).

عن ابن عمر رضی الله عنهما أن رسول الله صلی الله علیه وسلم بعث سریة،فیها عبدالله بن عمر،قبل نجد،فغنموا ابلا کثیرة

د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چې نبی کریم ﷺ یوه سریه روانه کړه،چې په هغې کښې حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په خپله هم موجود وو،دا سریه د نجد طرفته لیږلې شوې وه،په دې کښې هغوی په غنیمت کښې ډیر زیات اوښان حاصل کړل. پورته په حدیث شریف کښې چې د کومې سریې تذکره ده هغه په "سریه ابی قتادة بن ربعی الانصاری" سره موسوم ده،ددې امیر حضرت ابوقتاده رضی الله عنه وو،دا سریه د فتح مکه نه مخکښې روانه کړې شوې وه،د ابن سعد د تحقیق مطابق دا د ۸هجری واقعه ده.(۳).

دلته نجد مطلقاً ذکر شوې دې،چې ډیره لویه علاقه ده،ددې تحقیق وړاندې په څۀ مقام باندې تیر شوې دې.(۴) ،البته د باب په حدیث کښې د نجد نه یو خاص علاقه "ارض محارب" مراده ده،کوم ځائې چې قبیله غطفان اوسیدله،دا سریه ددې قبیلې د شکست او سرکوبئ دپاره روانه کړې شوې وه.(۵).

د مشهور قول مطابق په دې سریه کښې پنځلس صحابه کرام رضی الله عنهم وو،په مال غنیمت کښې دوه سوه اوښان،دوه زره چیلۍ او ډیر زیات قیدیان په لاس راغلل او دا سریه صرف پنځلس ورځې وه.(۶) په دې حدیث شریف کښې د نفل ذکر راغلې دې،لاندې به مونږ ددې متعلق اختصار سره بحثونه پیش کوو،ځکه چې دا حدیث شریف د نفل په باب کښې د اصل حیثیت لري.

د نفل لغوی او اصطلاحی تعریف: نفل د نون او د فاء فتحې سره دې،کله فاء ساکن هم لوستلې شی،ددې جمع انفال ده،ددې معنی ده زیاتوالې.(۶).

د شریعت په اصطلاح کښې نفل هغه انعام او زیاتوالی ته وئیلې شی کوم چې مجاهد ته د غنیمت نه علاوه ملاویږی،البته ددې اطلاق په اکثرو روایتونو کښې په مطلق غنیمت

---

(۱) کشف الباری:۴/۶۵۱)_

(۲) کشف الباری:۱/۶۳۷)_

(۳) طبقات ابن سعد:۲/۱۳۲)_

(۴) اوګورئ:د باب ما جاء فی بیوت ازواج النبی....شپږم حدیث،حدیث ابن عمر)_

(۵) طبقات ابن سعد:۲/۱۳۲_۱۳۳)_

(۶) پورته حواله،والاوجز:۹/۱۱۸)_

(۷) شرح الزرقانی:۳/۱۵،کتاب الجهاد،جامع النفل فی الغزو،باب رقم(۳۰۲)والاوجز:۹/۱۱۶)_

باندې هم شوې دې، علامه راغب اصفهانى وائى چې دا اختلاف د تعبير دې، لكه په دې اعتبار چې غازى ته دا انعام ملاؤ شوې دې نو دې ته غنيمت وائى او په دې اعتبار سره چې د الله تعالى له طرفه ورته دا انعام ملاؤ شو، چې ضرورى نۀ وو نو دې ته نفل وائى، په دې دواړو كښې نور فرقونه هم بيان كړې شوې دى، چې د هغې دلته ضرورت نشته.(١).

د نفل مشروعيت: د نفل په مشروعيت باندې د جمهور علماؤ او فقهاؤ اتفاق دې، البته صرف يو فقيه عمرو بن شعيب ددې د مشروعيت قائل نۀ دې. هغوى دا وائى چې د نبى كريم ﷺ نه پس ددې گنجائش نشته ليكن دا قول مرجوح دې.(٢).

①**امام شافعى او امام مالك رحمهماالله:** بيا ائمه ثلثه كښې امام شافعى او امام مالك رحمهما الله دې لره د ضرورت د شرط سره مشروط كوى چې ترڅو سخت ضرورت نۀ وى، مثلاً مسلمانان په تعداد كښې كم او كفار په تعداد كښې زيات وى نو جائز دى، او كه داسې نۀ وى نو جائز نۀ دى

② **احناف:** احناف ددې د مطلقِ جواز قائله دى، ځكه چې دا هم د تحريض او د ترغيب يو قسم دې، د الله تعالى حكم هم ددې خبرې دې چې ﴿يايها النبى حرض المؤمنين على القتال﴾(٣) چې "اې نبى! مسلمانان په قتال باندې راتيز كړئ" دا حكم مطلق دې(٤) البته احناف كثرالله سوادهم دا هم فرمائى . كمافى البدائع . چې د وخت د امام دپاره دا مناسب نۀ دى چې د غنيمت ټول مال چاته نفلى وركړى، ځكه چې په دې كښې به د ټولو مجاهدينو حق اووهلې شى، ليكن كه داسې اوكړى نو جائز دى.(٥)

د نفل صورتونه: د تنفيل بيا درې صورتونه دى:

①د وخت امام د لوئې لښكر نه مخكښې يو وړوكې لښكر (سريه) اوليږى، چې په دشمن باندې حمله اوكړى، دې لښكر ته چې كوم غنيمت ملاؤ شى د هغې يوه مقرره حصه مثلاً څلورمه يا دريمه به د هغۀ دپاره خاص كړى.

②د وخت امام يا د لښكر امير د څۀ متعين او معلومو كسانو دپاره څۀ انعام مقرر كړى او دا ددې وجې نه چې هغوى د جنگ دوران كښې د بهادرئ مظاهره كړې وى يا ئې بل څۀ د

---

(١) المفردات فى غريب القرآن: ٥٠٤، كتاب النون، مادة نفل، والاوجز: ١١٦/٩، والبداءع: ٤٥٩/٦، وفى الموسوعة الفقهية (٧٤/١٤): وهو..... زيادة مال على سهم الغنيمة، يشترط الامام او امير الجيش لمن يقوم بما فيه نكاية زائدة على العدو")_

(٢) الموسوعة الفقهية: ٧٥/١٤، (مادة تنفيل)، وفتح البارى: ٢٤٠/٦، والاوجز: ١١/٩)_

(٣) الانفال: ٦٥)_

(٤) الموسوعة الفقهية: ٧٥/١٤، وشرح الزرقانى: ١٦/٣)_

(٥) بدايع الصنايع: ٤٥٩/٩_ ٤٦٠، وانظر فتح القدير: ٢٤٩/٥، والفتاوى الشامية لابن عابدين: ٢٦/٣، وكتاب السير للشيبانى: ١٢١/٢/١، ابواب الانفال)_

فائدې کار کړې وی چې دغه کار نور چا نه وی کړې او دا کار مشروط هم نه وی. یعنی د مخکښې نه پرې خبره نه وی شوې، بلکه د غنیمت د تقسیم په وخت کښې دا انعام ورکړې شی چې فلانی سړی ته د هغهٔ د مقررې حصې نه زیاتی د هغهٔ ددې کارنامې د وجې نه دا انعام ورکولې شی.

③د وخت امام دا اووائی چې کوم سړې فلانې دیوال مات کړی یا په دې کښې سورې اوکړی (ونحوذلك) نو هغهٔ ته به دا څیز یا دومره قدرې مال د انعام په طور ورکولې شی(١).

دا درې صورتونه شو، دا درې صورتونه د جمهورو فقهاؤ په نزد صحیح دی، البته امام مالک رحمه الله او د هغوی ملګری دریم صورت لره مکروه ګنړی، هغوی دا فرمائی چې دې سره به د مجاهد اخلاص متاثره شی او د هغهٔ قتال به د دنیا دپاره شی، نه چې د آخرت دپاره، دغه شان په دې کښې خپل ځان په خطره کښې اچول هم موندې کیږی حالانکه دا سې کول جائز نهٔ دی(٢).

په دې سلسله کښې د جمهورو دلیل د حضرت حبیب بن مسلمه فهری هغه روایت دې کوم چې په ابوداؤد شریف کښې(٣) کښې مذکور دې چې نبی کریم ﷺ په ابتداء کښې څلورمه او د واپسئ په وخت دریمه حصه د نفل په طور ورکړه، ددې نه ثابته شوه چې ابتداء کښې هم دا کار صحیح دې(٤).

د نفل محل: د نفل ادا کول د بیت المال نه هم جائز دی لیکن په دې صورت کښې د نفل قسم او مقدار معلومول ضروری دی.

دغه شان د دشمن نه چې نزدې کوم غنیمت حاصل شی، په هغې کښې هم نفل ورکول جائز دی، په دې کښې اګرچه جهالت موندې کیږی چې څهٔ معلومه ده چې غنیمت به حاصل هم شی یا نهٔ؟ لیکن دا جهالت نقصان دا نهٔ دې ځکه چې ددې ضرورت دې(٥).

بیا د امت د فقهاء کرامو رحمهم الله په دې خبره کښې اختلاف دې چې نفل که د غنیمت نه وی نو څنګه به وی؟

①**حنابله او شوافع:** د حنابله او شوافعو په نزد به نفل د غنیمت د خمس په څلورمه حصه کښې ورکولې شی، هم دا قول د حضرت انس رضی الله عنه هم دې، دلیل دا حدیث شریف دې. "لانفل الا بعدالخمس"(٦).

---

(١) الموسوعة: ٧٥/١٤، والمغنی: ١٨٥/٩، وحاشیه ابن عابدین: ٢٦٢/٣، وفتح القدیر: ٢٤٩/٥)_

(٢) حاشیه الزرقانی: ١٦/٣، والاوجز: ١٢٥/٩)_

(٣) سنن ابی داود، کتاب الجهاد، فیمن قال: الخمس قبل النفل، رقم (٢٧٤٨_٢٧٥٠)_

(٤) المغنی: ١٨٤/٩، والاوجز: ١٢٥/٩)_

(٥) المغنی: ١٨٦/٩، والموسوعة: ٧٥/١٤)_

(٦) المغنی: ١٨٧/٩، دا د موفق د وضاحت مطابق دې، ورنه د شوافعو په کتابونو.....[بقیه برصفحه آئنده...

③**احناف**: د احنافو په نزد په دې کښې تفصیل دې:
که د جنګ دوران کښې امام نفل ورکوی نو د غنیمت د خمس څلورمه حصه به وی.
که د مال غنیمت د تقسیم نه پس کوی یعنی د جنګ ختمیدلو نه پس د غنیمت د تقسیم عمل شروع شی او هغه وخت د نفل ورکولو اعلان اوکړی نو دا به په خمس کښې جاری کیږی(۱). او د مالکیه په نزد به نفل د غنیمت په خمس کښې جاری کیږی شرح الزرقانی: ۳/۱۶، وبدایة المجتهد: ۱/۳۹٦، الفصل الثالث فی حکم الانفال)_

د نفل مقدار: د فقهاء کرامو رحمهم الله په نزد د نفل دوه مقدارونه دی، غوره او بیکاره.
بیکاره خو دادې چې څلورمه حصه یا دریمه یا ددې نه هم کمه وی یا بالکل نهٔ وی، د وخت امام ته په دې تولو څیزونو کښې اختیار دې چې په نفل کښې دریمه ورکوی یا څلورمه یا ددې نه هم کمه یا بالکل نهٔ ورکوی. په دې کښې د تولو فقهاؤ اتفاق دې(۲).
البته د غوره په حد کښې د دوی اختلاف دې.
د امام احمد رحمه الله په نزد د دریمې حصې نه زیات مقدار په نفل کښې نهٔ شی ورکړې کیدې(۳)
د امام شافعی رحمه الله په نزد د نفل څهٔ غوره حد نشته بلکه دا د وخت د امام په رائې باندې منحصر ده ځکه چې نبی کریم ﷺ کله دریمه حصه ورکړې ده او کله څلورمه نو دا ددې خبرې دلیل دې چې "لیس للنفل حد"(۴)
او د احنافو په نزد هم د نفلو څهٔ غوره مقدار متعین نهٔ دې، که د وخت امام اوغواړی نو تول غنیمت هم لښکر ته ورکولې شی لیکن دوی دا هم فرمائی چې دا کار مناسب نهٔ دې ځکه چې په دې صورت کښې به د نورو مجاهدینو حق اووهلې شی(۵).
دا خو نفل سره متعلق فقهی بحثونه وو کوم چې مونږ دلته مختصراً پیش کړل.
اوس یو نظر د باب په حدیث شریف باندې اچوو.

...بقیه ازحاشیه گذشته] کښې د هغوی مذهب دا لیکلې شوې دې چې نفل به د خمس په خمس کښې جاری کیږی، یعنی د غنیمت د پنځمې حصې پنځمه حصه به نفل کښې ورکولې شی، هم دا صحیح قول دې، اوګورئ، نووی: ۲/۸٦، وفتح الباری: ۲٤. وحدیث انس اخرجه ابوداود من حدیث معن بن یزید، کتاب الجهاد، باب فی النفل من الذهب والفضة......رقم (۲۷۵۳)_

(۱) حاشیة ابن عابدین: ۳/۲٦٤، وفتح القدیر: ۵/۲۵۰، والاوجز: ۹/۱۲۷)_

(۲) الموسوعة: ۱٤/۷٦، (مادة تنفیل)_

(۳) پورته حواله، والمغنی: ۹/۱۸٤، والاوجز: ۹/۱۲۵)_

(۴) الاوجز: ۹/۱۲۵، والموسوعة: ۱٤/۷٦)_

(۵) حاشیه ابن عابدین: ۳/۲٦۳، والبدایع: ۹/٤٦، فصل فی احکام الغنام.....، والاوجز: ۹/۱۲٦_۱۲۷. د نفلو سره متعلق نورو معلوماتو دپاره اوګورئ، الاوجز: ۹/۱۱٦_۱۲۸، والموسوعة الفقهیة: ۱٤/۷٤_۷۷، والاستذکار لابن عبدالبر: ٤/۱٤_۳٦، وفتح الباری: ٦/۲۳۹_۲٤۱، وعمدة القاری: ۱۵/۵۵_٦۰)_

قوله: فكانت سهمانهم اثني عشر بعيراً أو أحد عشر بعيراً: نو په سريه كښې شريک كسانو كښې هر كس ته دولس دولس يا يوولس يوولس اوښان ملاؤ شو.

"سهمان" د سين ضمې او د باء سكون سره، د سهم جمع ده، يعنى حصې[1] مطلب دادې چې په پورته مذكوره تعداد كښې اوښان د غنيمت په طور ملاؤ شو.

امام نووى رحمه الله فرمائى چې بعضې خلقو ددې معنى دا بيان كړې ده چې د ټولو شريكانو حصه دولس اوښان وو، ليكن دا واضح طور سره غلطه خبره ده، ځكه چې د ابوداؤد رحمه الله وغيره[2] په روايت كښې وضاحت شوې دې چې د هر شريک حصه دولس اوښان وو[3].

د شريكانو په حصه كښې څومره څومره اوښان راغلل؟ د باب په حديث كښې شک سره "اثنى عشر بعيراً أو احد عشر بعيراً" راغلې دې، دا شک د امام مالک رحمه الله له طرفه راغلې دې او د حضرت نافع نور ټول شاګردان دا د شک نه بغير "اثنى عشر بعيراً" نقل كوى، ابن عبدالبر رحمه الله هم دا فرمائيلې دى[4].

د اثنى عشر بعيراً مراد: وړاندې دا خبره تيره شوې ده چې په دې سريه كښې، د كومې چې د باب په حديث كښې تذكره ده، دې كښې چې كوم غنيمت حاصل شو نو هغه دوه سوه اوښان، دوه زره چيلئ او څۀ قيديان وو او دا خبره هم بيان شوه چې د اهل سير مشهور قول دادې چې په دې كښې پنځلس كسان شريک وو، اوس كه دوه سوه اوښان پنځلس لره د دولس په حساب سره تقسيم وركړې شى نو جواب ۱۸۰ راځى او د دوو سوو خمس ځلويښت دې، ۱۸۰ او ځلويښت نو ۲۲۰ شوې، نو دلته حساب صحيح نۀ راځى ځكه چې يا خو د دوو سوو عدد غلط دې يا د دوو سو شلو تعداد غلط دې؟

ددې تضاد جواب د حديث شارحينو دا كړې دې چې اوښان او چيلئ يو ځائې وركړې شوې وې او لس چيلئ د يو اوښ برابر وې، نو دوه زره چيلئ په دې حساب سره د دوو سوو اوښانو برابر شوې، دوه سوه اوښان د مخكښې نه وو، دغه شان دا مجموعه څلور سوه شوه. دې عدل لره د نظر لاندې ساتلو د وجې نه اثنى عشر بعيراً وئيلې شوې دې او په نفلو كښې هم ددې لحاظ دې، هم دا توجيه د ټولو نه غوره ده[5].

يو اعتراض او د هغې جوابات: البته په دې ټول تفصيل باندې يو اعتراض دا پيدا كيږى چې

---

[1] أوجز ۹:۱۱۹، وشرح الزرقانى: ۱۵/۳)_

[2] سنن أبى داؤد، كتاب الجهاد، باب فى النفل فى السرية......رقم(۲۷٤۱)_

[3] اوجز: ۱۹۹/۹، والنووى على مسلم: ۸٦/۲، وفتح البارى: ۲۳۹/٦)_

[4] الاستذكار: ٤۱/٤، والتمهيد: ١٤، حديث رابع عشر لنافع عن ابن عمر، وفتح البارى: ۲۳۹/٦، والاوجز: ۱۱۹/۹)

[5] طبقات ابن سعد: ۱۳۲/۲_۱۳۳، سرية ابى قتادة ربعى.....والاوجز: ۱۱۹/۹)_

اوښان د عدل نه پس څلور سوه شو، ددې خمس (پنځمه حصه) اتيا ده. د کومې نه چې نفل ورکړې شو، پنځلس کسانو ته د ١٢، ١٢ په حساب سره يوسل اتيا اوښان ورکړې شو. حاصل جمع ٢٦٠ شو، اوس سوال دا دې چې باقي يوسل څلويښت اوښان څۀ شو؟

ددې اعتراض نه د خلاصي دپاره حافظ رحمه الله خو دا اووئيل چې په سريه کښې شريک کسان پنځلس نۀ وو بلکه پنځويشت وو[1]، پنځويشت لره دولس کښې ضرب ورکړو نو حاصل جمع ٣٠٠ جوړيږي، اتيا خمس دې، چې دا دواړه جمع کړې شي نو حاصل ٣٨٠ راځي چې څلورسوو ته نزدې نزدې دې.

ليکن د حافظ رحمه الله دا جواب د بعضې وجوهاتو د وجې نه داسې نۀ دې چې اعتماد پرې اوکړې شي.

يو وجه خو داده چې اکثر اهل سير په سريه کښې د شريک کسانو تعداد پنځلس ښودلې دې، مثلاً ابن سعد، قسطلاني او صاحب السيرالحلبية وغيره وغيره[2]. دويمه وجه داده چې بعضې حضراتو د شريکانو تعداد لس[3] او بعضو شپاړس[4] او بعضو څلور زره هم ښودلې دې[5]، په دې صورت کښې به حافظ صاحب څۀ کوي؟

ددې اعتراض دويم جواب دادې چې که ددې حديث شريف ټول روايتونه د نظر لاندې کړې شي نو دا خبره پوهې ته راځي چې نبي کريم ﷺ يو لښکر روان کړې وو، رخ د هغوی د نجد طرفته وو، هلته د رسيدلو نه پس د لښکر يوه حصه جدا شوه او د بنو غطفان د شکست دپاره روانه شوه، هلته دوی فتح بيامونده او غنيمت ئې هم بيامونده، د سريې امير خپل هر يو ملګرې ته يو يو اوښ د نفل په طور ورکړو، باقي غنيمت سره لښکر کښې واپس راغلل. هرکله چې دوی په لښکر کښې واپس شو نو باقي غنيمت هم تقسيم شو او د لښکر هر هر کس ته دولس دولس اوښان ملاؤ شو ځکه چې د لښکر خپل غنيمت هم وو، دا ټول چې جمع کړې شو نو د هر يو په حصه کښې دولس دولس اوښان راغلل او په سريه کښې د شريک کسانو په لاس ديارلس ديارلس اوښان راغلل ځکه چې يو يو اوښ نفلي وو.

ددې دليل دوه جدا جدا روايتونه دي، اول د ابن اسحاق نه روايت دې او دويم د شعيب بن ابی حمزه نه، ددې دواړو روايتونو خلاصه هغه ده کومه چې پورته ذکر شوه، مونږ دلته صرف د شعيب بن ابی حمزه د روايت الفاظ نقل کوو، حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائي:

"بعثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فی جيش، قبل نجد، وانبعث سرية من الجيش، فکان سهمان الجيش

---

[1] فتح الباری: ٥٦/٨، والاوجز: ١١٩/٩)_

[2] اوګورئ، طبقات ابن سعد: ١٣٢/٢، والسيرة الحلبية: ٢٠٤/٣، والاوجز: ١١٩/٩)_

[3] دا د ابن التين رحمه الله رائې ده، اوګورئ عمدة القاری: ٣١٢/١٧)_

[4] حکاه ابن الاثير فی الکامل: ١٥٧/٢)_

[5] دا د ابن عبدالبر قول دې، دا قول حضرت سهارنپوري رحمه الله په بذل کښې د حقيقت نه خلاف او بې اصل ښودلې دې، اوګورئ بذل: ٣٥٣/١٢)_

اثنى عشر بعيراً، اثنى عشر بعيراً، ونفل أهل السرية بعيراً بعيراً، فكانت سهمانهم ثلاثة عشر"[1].
په دې روايت باندې ابن عبد البر رحمه الله اګر چه سخت رد کړې دې ځکه چې دا روايت د نافع د نورو شاګردانو د بيان کړده روايتونو نه خلاف دې، کوم چې د شعيب په مقابله کښې ثقات هم دى او اثبات هم دى[2].
البته د ابن عبد البر رحمه الله ددې رد د وجې نه څۀ فرق نۀ پريوځى، هغه داسې چې ابن عبد البر په خپله هم دا منى چې د شعيب بيان کړده معنى هم صحيح ده، ځکه چې د امت د علماؤ او فقهاؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چې که د لښکر څۀ حصه سريه دپاره روانه شى نو کوم غنيمت چې ملاؤ شى، په هغې کښې به لښکر هم شريک وى، په سريه کښې د شريک کسانو امتياز به داسې وى چې هغوى ته به نفل ورکولې شى[3] نو په دې واقعه کښې هم دغه شان شوې دى لکه څنګه چې د شعيب بن ابى حمزه او د ابن اسحاق وضاحت موجود دې. ددې وجې نه د ابن عبد البر رحمه الله دا اعتراض په خپل محل باندې نۀ دې. والله أعلم
فائده: د باب په حديث شريف کښې چې د کوم نفل تذکره ده، په هغې کښې د فقهاؤ اختلاف دې چې دا نفل د کوم څيز نه ورکړې شوې وو، مشهور قولونه درې دى:

① امام اوزاعى، احمد، ابو ثور او احناف رحمهم الله وغيره ددې خبرې قائل دى چې دا نفل د اصل غنيمت نه وو. دليل د ابو اسحاق روايت دې چې د هغې ذکر اوس د ابوداؤد په حوالې سره تير شو.

② د امام مالک، قاسم بن سلام، سعيد بن المسيب او امام بخارى رحمهم الله وغيره رائې داده چې دا غنيمت د خمس نه وو، د دوى دليل د ابن عبد البر رحمه الله د قول مطابق د باب حديث شريف دې ځکه چې د حضرت نافع د اکثرو شاګردانو روايتونه په دې باندې دلالت کوى. سوا د ابن اسحاق د روايت نه.

③ د امام شافعى وغيره رحمه الله رائې داده چې په دې کښې نفل د خمس په خمس کښې وو، ابن عبد البر رحمه الله باوجود ددې چې مالکى دې ليکن دې رائې ته ترجيح ورکوى[4] والله أعلم

قوله: <u>ونفلوا بعيراً بعيراً:</u> او په سريه کښې شريک ټولو کسانو ته يو يو اوښ د نفل په طور سره ورکړې شو.

په دې روايت کښې د منفل تعيين نشته چې نفل چا ورکړې وو، دلته منفل مجهول دې او د

---

[1]) سنن ابى داؤد، کتاب الجهاد، باب فى النفل فى السرية......رقم (۲۷٤۱)، و رواية ابن اسحاق انظرها فى نفس هذا الباب، برقم (۲۷٤۳)_
[2]) الاستذکار: ٤/٤۲)_
[3]) پورته حواله، والفتح: ٦/۸٦، ولنووى على مسلم: ۲/۸٦، والمغنى: ۹/۱۸۳_۱۸٤، والاوجز: ۹/۱۳۰)_
[4]) وللاستزادة انظر: الاستذکار: ٤/٤۳_٤٦، والفتح: ٦/۲٤، والاوجز: ۹/۱۲۸، واعلاء السنن: ۱۲/۲٦۰_۲۷٤).

مسلم د روايت(۱)نه معلومیږی چې نفل ورکوونکې نبی کريم ﷺ وو او د ابوداؤد روايت(۲) بالکل ددې خلاف دې، په کوم کښې چې ابواسحاق دا فرمائی چې نفل ورکوونکې د سريې امير حضرت ابوقتاده انصاری رضی الله عنه وو؟

بيا د غنيمت په تقسيم کښې هم اختلاف دې چې غنيمت چا تقسيم کړې وو؟

ددې جواب دادې چې نفل ورکول د سريې د امير له طرفه وو او تقسيم د نبی کريم ﷺ په لاسونو مبارکو شوې وو ځکه چې نبی کريم ﷺ ته د نفل ورکولو پته اولګيده نو هغوی مبارک دا کار برقرار اوساتلو، ددې وجې نه دا د ”تقرير“ د قسم نه شو چې د سنت يو قسم دې. په دې باندې د ليث عن نافع وغيره روايت دلالت کوی، په کوم کښې چې راغلې دی چې ”ولم يغيره رسول الله صلى الله عليه وسلم“(۳). يا دواړه کارونه د سريې امير کړې وو، دا کار هم په تقرير باندې محمول دې ځکه چې نبی کريم ﷺ هيڅ اعتراض اونه کړو او د لښکر د امير فيصله ئې برقراره اوساتله(۴).

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ددې حديث مطابقت د ترجمة الباب د جزء ”الانفال من الخمس“ سره دې، په حديث کښې چې ”ونفلوا بعيرا بعيرا“ راغلې دی نو دا د خمس نه وو، هم دا د امام بخاری رحمه الله رائې ده(۵)، **کما مر آنفاً مفصلاً.**

يوه فائده: علامه نووی رحمه الله فرمائی چې په اکثرو روايتونو کښې اثناعشر راغلې دې او په بعضو کښې اثنی عشر. کما فی حديث الباب. دا لفظ خو واضح دې چې په حالت د نصب کښې دې او د مشهور قاعدې مطابق دې. اولنې اعراب هم ددې حضراتو په نزد صحيح دې، کوم حضرات چې دا وائی چې د مثنی اعراب به په درې واړو حالتونو (رفع، نصب، جر) کښې د الف سره وی، دا د عربو د څلورو قبيلو لغت دې او ددې مثالونه هم په کلام د عربو کښې په کثرت سره بياموندې شی......(۶).

د باب څلورم حديث هم د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې.

۲۹۶۶(۷): **حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمٍ**

---

۱) صحيح مسلم، کتاب الجهاد والسير، باب الانفال، رقم (۴۵۲۳)_

۲) ابوداؤد شريف، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السرية.......رقم(۲۷۴۳))_

۳) صحيح مسلم، کتاب الجهاد والسير، باب الانفال، رقم (۴۵۲۲))_

۴) شرح النووی علی مسلم:۸۶/۲، وفتح الباری:۲۴۰/۶، والاوجز:۱۲۱/۹)_

۵) الکوثر الجاری:۱۱۷/۶)_

۶) شرح النووی علی صحيح مسلم:۸۶/۲، وتعليقات جامع الاصول:۶۸۱/۲)_

۷) قوله: عن ابن عمر رضی الله عنهما: الحديث، اخرجه مسلم، کتاب الجهاد......باب الانفال، رقم (۴۵۲۶_۴۵۲۸)، وابو داؤد، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السرية......رقم (۲۷۴۶).

.....[بقيه برصفحه آئنده]....

عَنِ ابْنِ عُمَرَ -رضي الله عنهما- أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يُنَفِّلُ بَعْضَ مَنْ يَبْعَثُ مِنَ السَّرَايَا لِأَنْفُسِهِمْ خَاصَّةً سِوَى قِسْمِ عَامَّةِ الْجَيْشِ.

رجال الحديث

① **يحيى بن بكير**: دا يحيى بن عبد الله بن بكير مخزومي رحمه الله دې.
② **الليث**: دا ليث بن سعد فهمي رحمه الله دې.
③ **عقيل**: دا عقيل بن خالد رحمه الله دې.
④ **ابن شهاب**: دا محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله رحمه الله دې چې مشهور په ابن شهاب زهري دې ددې څلورواړو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" په "الحديث الاول" کښې تيره شوې ده.[1]
⑤ **سالم**: دا مشهور تابعي سالم بن عبدالله بن عمر رحمه الله دې. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب الحياء من الايمان" کښې تير شوې دی.[2]
⑥ **ابن عمر**: د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما تذکره په کتاب الايمان، "باب الايمان...." کښې تيره شوې ده.[3]

عن ابن عمر رضی الله عنهما ان رسول الله صلی الله عليه وسلم كان ينفل بعض من يبعث من السرايا لانفسهم خاصة، سوى قسم عامة الجيش.
حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائي چې نبی کريم صلی الله عليه وسلم به کوم خلق سريو ته ليږل، په هغوی کښې به ئې بعضو ته نفل ورکول، چې دا نفل به دهغوی سره د لښکر د عامو کسانو نه علاوه خاص وو.
د باب د حديث نه د حافظ صاحب استدلال: حافظ ابن حجر رحمه الله ددې حديث نه دا استدلال کړې دې چې په نفل کښې د يو سريې بعضې کسان محروم ساتل او بعضو ته ورکول جائز دی[4] او د جمهورو په نزد دا جائز نهٔ دی، په سريه کښې شريک ټولو کسانو ته نفل ورکول ضروری دی.[5] زمونږ په نزد ددې حديث معنی دا ده چې نبی کريم صلی الله عليه وسلم به مختلف سريې روانولې چې په هغې کښې به ئې بعضې سريو ته نفل ورکوو او بعضو ته به ئې نهٔ ورکوو.

...بقيه ازحاشيه گذشته] دا تخريج د تخريج د عام صاحبانو د تحقيق مطابق دې ځکه چې هغوی دا مستقل حديث شمار کړې دې ورنه د علامه ابن الاثير جزری رحمه الله تحقيق دادې چې د باب تير شوې روايت او دا روايت دواړه يو حديث دې لهذا دواړه جدا جدا شمارل صحيح نهٔ دی. اوګورئ جامع الاصول: ۲/ ۶۸۱_۶۸۲)_

[1]) کشف الباری: ۱/ ۳۲۳_۳۲۶)_
[2]) کشف الباری: ۲/ ۱۲۸)_
[3]) کشف الباری: ۱/ ۶۳۷)_
[4]) فتح الباری: ۶/ ۲۴۱)_
[5]) دا بحث سابقه باب کښې تير شوې دې.

پورته مونږ ترجمه د شافعیه مسلک مطابق کړې ده (۱)۔
د حافظ د مذکوره استدلال وجه: شوافع چونکه ددې خبرې قائل دی چې نفل به د خمس د خمس نه ورکړې کیږی، ددې وجې نه هغوی هم په یو سریه کښې "**تخصیص البعض دون البعض فی النفل**" ته جائز وائی، که هغوی دا جائز اونهٔ ګڼړی نو دهغوی دخمس الخمس والا قول صحیح نهٔ پاتې کیږی۔ علامه نووی رحمه الله هم دا تشریح د مخکښنی حدیث د جملې "**ونفلوا بعیراً بعیراً**" کړې وه او دا ئې فرمائیلې وو چې ددې مطلب دادې چې په سریه کښې کوم د نفل مستحق وو، نو په هغوی کښې هر یو ته یو یو اوښ د نفل په طور سره ملاؤ شو، دا مطلب نهٔ دې چې په سریه کښې شریک ټولو کسانو ته نفل ملاؤ شو (۲)۔
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چې امام نووی (او حافظ) ته ددې تاویل کولو ضرورت ددې وجې نه پیښ شو چې د خپل راجح مذهب دپاره څهٔ تائید کوونکې څیز تلاش کړی، ځکه چې دا حضرات د نفل د خمس الخمس قائل دی، ددې وجې نه په دې حدیث شریف کښې چې د خمس الخمس کوم مقدار جوړیږی نو هغه په ټوله سریه باندې تقسیمیدې نهٔ شی، ددې وجې نه دې حضراتو دا مذکوره تاویل اوکړو۔
البته دا تاویل چلیدلې نهٔ شی ځکه چې هم ددې حدیث په یو طریق کښې صراحت سره دا الفاظ راغلې دی، "**نفلنا أمیرنا بعیراً بعیراً لکل إنسان**" (۳) ددې نه ښهٔ وضاحت سره دا معلومیږی چې په سریه کښې شریک ټول کسان د نفل مستحق ګرځیدلې وو (۴) والله أعلم۔
ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت بالکل واضح دې ځکه چې په ترجمه کښې یو جزء **الانفال من الخمس** وو، په حدیث شریف کښې هم د نفل ذکر دې، کوم چې د خمس نه ویستلې کیږی۔ **کما هو مذهب البخاری**۔ ددې وجې نه مطابقت اوموندلې شو۔ **والله أعلم بالصواب**
د باب پنځم حدیث شریف د حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه دې۔
۲۹۶۷ (۵): حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا بُرَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ

---

(۱) التلخیص الحبیر: ۲/۲۷۳، واعلاء السنن: ۱۲/۲۷۶، نقلاً عن الترمذی ببلاغ مالک بن انس)۔
(۲) شرح النووی علی مسلم: ۲/۸۶)۔
(۳) سنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السریة.....رقم (۲۷۴۳))۔
(۴) الاوجز: ۹/۱۲۰)۔
(۵) قوله: عن ابی موسی رضی الله عنه: الحدیث، اخرجه البخاری ایضا، کتاب مناقب الانصار، باب هجرة الحبشة، رقم (۳۸۷۶)، وکتاب المغازی، باب غزوة خیبر، رقم (۴۲۳۰ و۴۲۳۳)، ومسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضایل جعفر...واهل سفینتهم، رقم (۶۴۱۰)، وابوداود، فی کتاب الجهاد، باب فیمن جاء بعد الغنیمة...... رقم (۲۷۲۵)۔

أَبِي مُوسَى - رضي الله عنه - قَالَ بَلَغَنَا مَخْرَجُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَنَحْنُ بِالْيَمَنِ فَخَرَجْنَا مُهَاجِرِينَ إِلَيْهِ، أَنَا وَأَخَوَانِ لِي، أَنَا أَصْغَرُهُمْ، أَحَدُهُمَا أَبُو بُرْدَةَ وَالآخَرُ أَبُو رُهْمٍ، إِمَّا قَالَ فِي بِضْعٍ، وَإِمَّا قَالَ فِي ثَلاَثَةٍ وَخَمْسِينَ أَوِ اثْنَيْنِ وَخَمْسِينَ رَجُلاً مِنْ قَوْمِي فَرَكِبْنَا سَفِينَةً، فَأَلْقَتْنَا سَفِينَتُنَا إِلَى النَّجَاشِيِّ بِالْحَبَشَةِ، وَوَافَقْنَا جَعْفَرَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَأَصْحَابَهُ عِنْدَهُ فَقَالَ جَعْفَرٌ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعَثَنَا هَا هُنَا، وَأَمَرَنَا بِالإِقَامَةِ فَأَقِيمُوا مَعَنَا. فَأَقَمْنَا مَعَهُ، حَتَّى قَدِمْنَا جَمِيعًا، فَوَافَقْنَا النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ افْتَتَحَ خَيْبَرَ، فَأَسْهَمَ لَنَا. أَوْ قَالَ فَأَعْطَانَا مِنْهَا. وَمَا قَسَمَ لأَحَدٍ غَابَ عَنْ فَتْحِ خَيْبَرَ مِنْهَا شَيْئًا، إِلاَّ لِمَنْ شَهِدَ مَعَهُ، إِلاَّ أَصْحَابَ سَفِينَتِنَا مَعَ جَعْفَرٍ وَأَصْحَابِهِ، قَسَمَ لَهُمْ مَعَهُمْ. [۳۶۳، ۳۹۹۰ - ۳۹۹۲]

رجال الحديث

① **محمد بن العلاء**: دا ابو العلاء محمد بن العلاء همدانی کوفی رحمه الله دې.

② **ابو اسامه**: دا ابو اسامه حماد بن اسامه رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده.[1]

③ **برید بن عبدالله**: دا ابوبرده برید بن عبدالله بن عامر کوفی رحمه الله دې.

④ **ابوبرده**: دا ابوبرده عامر بن موسی اشعری رحمه الله دې.

⑤ **ابوموسی**: دا حضرت ابوموسی عبدالله بن قیس اشعری رضی الله عنه دې. ددې درې واړو حضراتو تذکره په کتاب الایمان، کښې د "باب أی الاسلام أفضل" په ضمن کښې بیان شوې ده.[2]

عن أبي موسى رضي الله عنه قال: بلغنا مخرج النبي صلى الله عليه وسلم ونحن باليمن

حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه فرمائی چې مونږ ته د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د وتلو خبر ملاؤ شو په داسې حال کښې چې مونږ په یمن کښې وو.

"مخرج" مصدر میمی دې، ددې معنی ده وتل او د فاعل کیدو د وجې نه مرفوع دې.[3]

د مخرج نه څۀ مراد دی؟

د مخرج نه دوه څیزونه مراد کیدې شی:

① **بعثت**: په دې صورت کښې به مطلب داوی چې په ظاهره باندې دې حضراتو ته د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د بعثت او د خروج علم د هجرت د اوږدې مودې تیریدو نه پس اوشو، نو هر کله چې دوی ته علم اوشو نو دوی د زیارت په غرض سره د یمن نه راووتل.

② **هجرت**: په دې صورت کښې به مطلب داوی چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په باره کښې خو دوی ته

---

[1]) کشف الباری: ۳/۴۱۳_۴۱۷)_

[2]) کشف الباری: ۱/۶۹۰)_

[3]) عمدة القاری: ۱۵/۶۰)_

علم د مخكښې نه حاصل وو ،دې حضراتو اسلام هم قبول کړې وو ليکن په خپل وطن کښې مقيم وو ،تردې چې د نبی کريم ﷺ د هجرت پته ورته اولګيده نو دوی د هجرت اراده اوکړه.
آوس سوال دا پيدا کيږی چې بيا دا حضرات دومره اوږده زمانه چرته اوسيدل او هجرت ئې ولې اونهٔ کړو؟
نو ددې جواب دادې چې غالباً دوی ته د صحيح حالاتو پته نهٔ لګيده ،چې هر کله د حالاتو مکمل اطلاع ملاؤ شوه نو دوی هم هجرت اوکړو او خپل وطن ئې پريخودهٔ.(۱)

قوله: فخرجنا مهاجرين إليه،أنا وأخوان لی،أنا أصغرهم،أحدهما: أبوبردة،والآخر أبورهم: نو مونږ د هغوی په طرف د هجرت په نيت اووتلو .زهٔ او زما دوه ورونړه ،زهٔ په هغوی ټولو کښې کشر ووم ،يو ابوبرده وو او دويم ابورهم.
لفظ "مهاجرين" د حال جوړيدو د وجې نه منصوب دې.(۲)
ابو برده: دا د حضرت ابوموسی اشعری ﷺ ورور ابوبرده بن قيس بن سليم بن حضار بن حرب ﷺ دې.(۳)
د دوی نوم عامر دې ليکن د خپل ورور په شان دوی هم په دې خپل کنيت سره مشهور دی.(۴) په آخره کښې ئې کوفه خپل د اوسيدو ځائې اوګرځوو او آخری وخت پورې کوفه کښې اوسيدل(۵).دوی د نبی کريم ﷺ نه يو حديث روايت کوی،فرمائی:
"قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اللهم اجعل فناء أمتی قتلا فی سبيلك بالطعن والطاعون"(۶) رضی الله عنه وأرضاه.
خبرداری: ابوبرده د دوی د ورارهٔ هم کنيت دې کوم چې د باب د حديث راوی هم دې،د هغوی نوم هم عامر دې،البته دوی صحابی دی او د دوی نه صرف هم دا يو پورته روايت مروی دې او د دوی ورارهٔ ابوبرده مشهورتابعی او فقيه دې او د خپل والدصاحب ابو موسی اشعری او نورو صحابه کرامو ﷺ نه کثرت سره روايت کوی.
أبورهم: دا هم د حضرت ابوموسی اشعری ﷺ ورور دې،د دوی نوم څهٔ وو؟په دې کښې

---

(۱) فتح الباری:۷/۴۸۵)_
(۲) عمدة القاری:۱۵/۶۰)_
(۳) الاصابة مع الاستيعاب:۴/۱۸.وفتح الباری:۷/۴۸۵.وعمدة القاری:۱۵/۶۰)_
(۴) پورته حواله جات)_
(۵) الاصابة:۴/۱۸)_
(۶) الحديث روه احمد فی مسنده:۳/۴۳۷.مسند ابی بردة......رقم (۱۵۶۹۳).و:۴/۲۳۸.حديث ابی بردة......رقم (۱۸۲۴۸).والحاكم فی مستدركه:۲/۹۳.كتاب الجهاد.رقم (۲۴۶۲).وقال:هذا حديث صحيح الاسناد.وقال الذهبی فی تلخيصه:صحيح)_

مختلف اقوال دی.ابن عبد البر رحمه الله خو دا فرمائی چې د دوی نوم مجدی وو او ابن حبان د دوی نوم یقین سره محمد ښائی لیکن حافظ په دې باندې رد کړې دې. د ابن قانع رحمه الله رائې داده چې د دوی نوم مجید وو (۱). ابن قتیبه وئیلی دی چې د دوی طبیعت لږ تیز وو، ددې وجې نه به د دوی ورور حضرت ابوموسی اشعری رضي الله عنه دوی ته خبرې اترې کولې (۲). رضی الله عنه وأرضاه

قوله: إما قال في بضع، وإما قال في ثلاثة وخمسين أو اثنين وخمسين رجلاً من قومي: یا ئې دا اوفرمائیل یا بل څه، یا ئې اوفرمائیل چې درې پنځوس یا دوه پنځوس سړو سره، کوم چې زما د قوم وو.

دا حضرات ټول څومره وو؟ دلته د باب په روایت کښې، د کتاب المغازی په روایت کښې عبارت دغه شان شک سره دې، د بضع اطلاق د دریو نه تر نهو (۳ تا ۹) پورې کیږی، ددې وجې نه دا د درې پنځوس نه تر یوکم شپیتو پورې هم احتمال لری او درې پنځوس هم په روایت کښې راغلې دی او دوه پنځوس هم.

البته ابن منده رحمه الله په یو بل طریق سره نقل کړې دی چې د دوی (اشعریینو) تعداد پنځوس وو (۳)، د پنځوستو نه زیات چې کوم خلق دی شاید هغه حضرت ابوموسی او د هغوی ورونړه وو، نو په کوم روایت کښې چې دوه پنځوس دی هغې کښې ورسره د دوی دواړه ورونړه ابوبرده او ابورهم ملاویږی د کوم ذکر چې د باب په حدیث کښې دې. او څوک چې درې پنځوس یا زیات تعداد ښائی نو د هغوی مراد د هغه اختلاف طرفته اشاره ده کوم اختلاف چې د دوی د ورونړو د تعداد په باره کښې دې، ابن عبد البر رحمه الله ددې ټولو ورونړو تعداد څلور ښودلې دې او د ابن منده په روایت کښې د پنځو ذکر دې. په دې روایت کښې دا هم راغلې دی چې شپږ سړی د قبیله عک هم وو لیکن هغوی دلته مراد نهٔ دی ځکه چې حضرت ابوموسی رضي الله عنه د من قومي وضاحت خو کړې دې، د دوی په تعداد کښې نور قولونه هم شته (۴).

قوله: فركبنا سفينة، فألقتنا سفينتنا إلى النجاشي بالحبشة، ووافقنا جعفر بن أبي طالب وأصحابه عنده، فقال جعفر: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثنا ههنا، وأمرنا بالإقامة، فأقيموا معنا: نو مونږ په یو کشتۍ کښې سوارهٔ شو، دغه کشتۍ مونږ د حبشې بادشاه حضرت نجاشی رضي الله عنه ته اورسولو، هلته زمونږ ملاقات د حضرت جعفر

---

(۱) الاصابة: ۷۱/٤، والاستيعاب بهامش الاصابة: ٦٩/٤، وفتح الباري: ٤٨٥/٧، وعمدة القاري: ٦٠/١٥، وابن قانع في معجم الصحابة: ٣٩/٣، باب الميم، رقم (١١٦٠)۔

(۲) الاصابة: ٧١/٤۔

(۳) فتح الباري: ٤٨٥/٧، وابن منده۔

(۴) فتح الباري: ٤٨٥/٧_٤٨٦، والاستيعاب بهامش الاصابة: ٦٩/٤۔

بن ابی طالب رضی الله عنه او د هغوی ملګرو رضی الله عنهم سره اوشو ،نو حضرت جعفر اوفرمائیل چې نبی کریم ﷺ مونږ دلته رالیږلې یو او دلته ئې مونږ ته د اوسیدلو حکم فرمائیلې دې نو تاسو هم دلته اقامت اختیار کړئ.

قوله: فأقمنا معه،حتی قدمنا جمیعاً: نو مونږ هم هغوی سره هلته مقیم شو ،تردې چې ټول په یو ځائې (په خدمت اقدس کښې) حاضر شو.

ابن اسحاق په مغازی کښې لیکلي دی چې نبی کریم ﷺ حضرت عمرو بن امیه رضی الله عنه د نجاشی طرفته ددې پیغام سره لیږلې وو چې حضرت جعفر او د هغوی ملګری تیار کړه او روان ئې کړه نو هغوی حضرت جعفر او د هغوی ملګری د اکرام سره روان کړل نو حضرت عمرو رضی الله عنه دا حضرات خیبر ته اورسول (۱). ابن اسحاق ددې حضراتو تعداد شپاړس ښودلې دې (۲) دوی د اشعرییینو نه علاوه دی.

فوافقنا النبی صلی الله علیه وسلم حین افتتح خیبر، فأسهم لنا أو قال: فأعطانا منها، وما قسم لأحد غاب عن فتح خیبر منها شیئاً، إلا لمن شهد معه، إلا أصحاب سفینتنا مع جعفر وأصحابه، قسم لهم معهم.

مونږ نبی کریم ﷺ ته هغه وخت اورسیدو کوم وخت چې نبی کریم ﷺ خیبر فتح کړې وو ،نو نبی علیه السلام مونږ ته هم غنیمت راکړو ،زمونږ نه علاوه چې کوم خلق د فتح خیبر نه غائب وو هغوی ته نبی علیه السلام په دغه غنیمت کښې هیڅ هم ورنهٔ کړل ،دا غنیمت صرف هغه چاته ملاؤ شو کوم چې د نبی علیه السلام سره په جنګ کښې شریک وو او مونږ د کشتئ والاملګری، جعفر رضی الله عنه او د هغوی ملګری،دا ټول ئې هم په جنګ کښې د شریک کسانو سره د غنیمت په تقسیم کښې شریک کړل.

دا شرکت د کوم مد نه وو؟ :په دې حدیث شریف کښې حضرت ابوموسی رضی الله عنه دا فرمائیلې دی چې نبی کریم ﷺ د خیبر په غنیمتونو کښې مونږ د مجاهدینو سره شریک کړو لیکن سوال دادې چې دا شرکت په کوم بنیاد باندې وو ،ځکه چې غنیمت خو هغه چا ته ملاویږی چې په جنګ او قتال کښې شریک وی،حال دادې چې دوی په خپله وضاحت اوکړو چې مونږ په جنګ کښې شریک نهٔ وو بلکه د فتحې نه پس حاضر شوې وو؟

ددې باشکال جوابات مونږ وړاندې ذکر کړې دی او په مغازی کښې په دې باندې بحث راغلې دې البته اختصار سره مونږ دغه جوابات دلته دوباره ذکر کوو:

① موسی بن عقبه فرمائی چې اصل کښې د مجاهدینو په اجازت سره نبی علیه السلام دا حضرات په غنیمت کښې شریک کړې وو ،چونکه مستحقین راضی وو نوددې وجې نه هیڅ خبره نهٔ ده.

② دوی ته ئې د مال فئ نه ورکړې وو ،کوم چې د جنګ نه بغیر حاصل شوې وو.

③ دوی ته ئې د خمس نه ورکړې وو ،په خمس کښې امام ته اختیار وی، چرته چې غواړی

---

(۱) سیرة ابن هشام:۲/۴/۳۶۲،ذکر قدوم جعفر.....(عدة من حملهم مع عمرو بن امیة))_

(۲) پورته حواله،وفتح الباری:۷/۴۸۶)_

خرچ کولې شي،هم دې طرفته د علامه کرماني رحمه الله د قول مطابق د امام بخاري رحمه الله میلان دې[1].

④تحقیقي جواب دادې چې په غنیمت کښې اصل داده چې د تقسیم نه لږ مخکښې نور کسان چې په جنګ کښې شریک نۀ وي،راورسي نو هغوی هم په تقسیم کښې شریکیږي،که د تقسیم نه پس راورسي نو د غنیمت مستحق نۀ دي،دلته هم دغه شان شوي دي چې دا حضرات د فتحې نه پس لیکن د غنیمت د تقسیم نه مخکښې رارسیدلي وو نو ددې وجې نه دوی په تقسیم کښې شریک شو[2]. حافظ رحمه الله هم د مختلف احتمالات ذکر کولو نه پس دا آخري احتمال غوره ګرځولي دې[3] په دې مسئله کښې تفصیل وړاندې په باب الغنيمة لمن شهد الوقعة وغیره کښې تیر شوي دي.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت:ددې حدیث مناسبت د ترجمة الباب سره ددې دعوې په بنیاد دې چې اشعریینو وغیره ته څۀ ورکړې شوې وو نو هغه د خمس نه وو،په دې باندې ابوعبید هم په کتاب الاموال کښې یقین ذکر کړې دې نو د ترجمې لفظ "من الخمس" سره به ددې مناسبت شي[4].

د باب شپږم حدیث د حضرت جابر رضي الله عنه دې.

۲۹۲۸: [5] حَدَّثَنَا عَلِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ سَمِعَ جَابِرًا- رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- «لَوْقَدْ جَاءَنِي مَالُ الْبَحْرَيْنِ لَقَدْ أَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». فَلَمْ يَجِئْ حَتَّى قُبِضَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم-، فَلَمَّا جَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ أَمَرَ أَبُو بَكْرٍ مُنَادِيًا فَنَادَى مَنْ كَانَ لَهُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- دَيْنٌ أَوْعِدَةٌ فَلْيَأْتِنَا. فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- قَالَ لِي كَذَا وَكَذَا. فَحَثَا لِي ثَلاَثًا- وَجَعَلَ سُفْيَانُ يَحْثُو بِكَفَّيْهِ جَمِيعًا، ثُمَّ قَالَ لَنَا هَكَذَا قَالَ لَنَا ابْنُ الْمُنْكَدِرِ-

وَقَالَ مَرَّةً فَأَتَيْتُ أَبَا بَكْرٍ فَسَأَلْتُ فَلَمْ يُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَلَمْ يُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُهُ الثَّالِثَةَ فَقُلْتُ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، ثُمَّ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، ثُمَّ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، فَإِمَّا أَنْ تُعْطِيَنِي، وَإِمَّا أَنْ تَبْخَلَ عَنِّي. قَالَ قُلْتَ تَبْخَلُ عَلَىَّ مَا مَنَعْتُكَ مِنْ مَرَّةٍ إِلاَّ وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُعْطِيَكَ.

---

[1]) عمدة القاري:۱۵/ ۶۰،وشرح الکرماني:۱۰۸/۱۳)_

[2]) اعلاء السنن:۱۲/ ۱۲۲)_

[3]) فتح الباري:۶/ ۲۴۱_۲۴۲)_

[4]) فتح الباري:۶/ ۲۴۱)_

[5]) قوله:سمع جابرا رضي الله عنه:الحدیث،مر تخریجه فی الکفالة،باب من تکفل عن میت دینا.....)_

رجال الحديث

①**علي**: دا مشهور محدث حضرت علي بن المديني رحمه الله دي. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب الفهم في العلم" کښې تیره شوې ده.[1]

②**سفيان**: دا ابن عیینه رحمه الله دې. د دوی حالات اجمالاً د بدء الوحی په "الحديث الاول" کښې او تفصیل سره په کتاب العلم، "باب قول المحدث....." کښې تیر شوي دی.[2]

③ **محمد بن المنكدر**: دا محمد بن المنکدر بن عبدالله رحمه الله دې.[3]

④**جابر**: دا حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضي الله عنهما دې.[4]

قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لو قد جاءنا مال البحرين لقد أعطيتك هكذا وهكذا وهكذا: حضرت جابر رضي الله عنه فرمائی چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم ماته فرمائیلي وو چې مونږ ته د بحرین مال راغئ نو مونږ به تا ته درې لپې (متهی) ډکې کړو.

په حدیث شریف کښې چې د کوم مال ذکر دې نو دا جزیه وه، وړاندې په کتاب الجزیة کښې د حضرت عمرو بن عوف رضي الله عنه په حدیث کښې ددې وضاحت راځی.[5] او دا مال حضرت علاء بن الحضرمی رضي الله عنه رالیږلې وو[6]، ابن بطال رحمه الله دلته دا فرمائیلي دی چې غالباً دا مال د خمس یا د مال فئ وو.[7] لیکن د مذکوره وضاحت په موجودګئ کښې ددې تاویل هیڅ ضرورت نشته.[8]

قوله: فلم يجئ حتى قبض النبي صلى الله عليه وسلم: لیکن دغه مال رانغئ، تردې چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم د دنیا نه تشریف یوړو. یعنی د کوم مال وعده چې شوې وه د هغې د راتللو نه مخکښې د نبی علیه السلام انتقال اوشو.

قوله: فلما جاء مال البحرين أمر أبوبكر منادياً، فنادى: من كان له عند رسول الله صلى الله عليه وسلم دين أو عدة فليأتنا: هرکله چې د بحرین مال راغئ

---

[1]) کشف الباری: ۳/۲۵۶)_

[2]) کشف الباری: ۱/۲۳۸، و: ۳/۱۰۲)_

[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الوضوء، باب صب النبي صلى الله عليه وسلم وضوء ه.....)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....)_

[5]) انظر صحیح البخاری، کتاب الجزیة والموادعة، باب الجزیة والموادعة......رقم (۳۱۵۸))_

[6]) عمدة القاری: ۱۵/۶۱)_

[7]) شرح ابن بطال: ۵/۳۰۱)_

[8]) فتح الباری: ۶/۲۴۲)_

نو خلیفه اول حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه یو آواز کوونکی ته حکم اوکړو چې هغه اعلان اوکړی نو هغوی اعلان اوکړو چې په نبی کریم ﷺ باندې د چا قرض وی یا څۀ وعده وی نو هغه دې مونږ ته راشی(چې مونږ ورته هغه ورکړو یا ورسره هغه وعده پوره کړو).

ددې آواز کوونکی نوم د حافظ د قول مطابق ما ته معلوم نۀ شو.البته غالباً دا حضرت بلال رضی الله عنه وو(١).

قوله: فأتيته،فقلت:إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لي كذا وكذا، فحثا لي ثلاثاً: نو زۀ ورته راغلم او ورته مې اووئیل چې نبی کریم ﷺ ما سره د دریو لپو د راکولو وعده فرمائیلې وه نو هغوی ماته درې حثیه مال راکړو.د ثلاثاً نه مراد ثلاث حثیات دې چې د حثیة جمع ده،دا د ضرب او نصر دواړو نه استعمالیږی.د یو متبهی مقدار ته وئیلې شی او یو لفظ الحفنة دې،ددې معنی ده د دوو متبهو مقدار.البته ابو عبید دواړه په یومعنی کښې ګرځولې دی،(٢) د باب په حدیث شریف کښې د دوو متبهو مقدار.یعنی د دوو لاسونو برابر مال مراد دې.لکه څنګه چې حضرت سفیان وړاندې وضاحت کړې دې(٣) مطلب دادې چې حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه ما ته درې ځله دواړه لاسونه ډک کړل.هم دا وعده نبی کریم ﷺ فرمائیلې وه.أعطيتك هكذا وهكذا وهكذا.

قوله: وجعل سفيان يحثو بكفيه جميعاً،ثم قال لنا:هكذا قال لنا ابن المنكدر: او حضرت سفیان رحمه الله مونږ ته دواړه لاسونه ډکولو سره اوښودل.بیا ئې اوفرمائیل چې ابن المنکدر رحمه الله مونږ ته هم دغه شان وئیلې وو.دا جمله د حضرت ابن المدینی رحمه الله ده.ددې نه د حضراتو محدثینو د ضبط د کمال اندازه معلومیږی چې هغوی به څنګه یو یو جزیه او یو یو ادا محفوظه ساتله.

قوله: وقال مرة: فأتيت أبابكر،فسئلت،فلم يعطني،ثم أتيته،فلم يعطني،ثم أتيته الثالثة،فقلت:سئلتك،فلم تعطني،ثم سئلتك فلم تعطني،ثم سئلتك فلم تعطني،فأما أن تعطيني،وإما أن تبخل عني: او یوځل ئې اوفرمائیل،زۀ حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه ته راغلم او مال مې ترینه طلب کړو نو هغوی رانۀ کړو،بیا راغلم.بیا ئې رانه کړو.دریم ځل باندې راغلم او ورته مې اووئیل چې ما ستاسو نه مال طلب کړو لیکن تاسو رانۀ کړو.بیا مې طلب کړو لیکن تاسو رانۀ کړو.بیا مې په دریم ځل درخواست اوکړو نو بیا هم تاسو رانۀ کړو.اوس خو یا تاسو ماته مال راکړئ یا زما په معامله کښې د بخل نه کار واخله.

---

(١) فتح الباری:٢٤٢/٦.وایضا عمدة القاری:٦١/١٥)_

(٢) پورته حواله جات)_

(٣) فتح الباری:٢٤٢/٦)_

دلته قائل حضرت سفيان ابن عيينه رحمه الله دي.(١)

قوله: قَالَ: قلتَ تبخلُ عليّ، ما منعتك من مرة إلا وأنا أريد أن أعطيك:

حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه د تعجب په طور سره اوفرمائيل تهٔ دا وائې چې ما تاسو سره د بخل معامله کړې ده،نو داسې څهٔ خبره نشته،؟ما خو چې کله هم تاسو ته د درکولو نه انکار کړې دې نو مقصد مې هم دا وو چې زهٔ به تاسو ته ضرور درکوم. دلته د قال قائل حضرت ابوبکر رضي الله عنه دي او مخاطب حضرت جابر او قلتَ جمله استفهاميه استعجابيه ده، دلته همزه استفهام حذف شوې دې، په مغازى کښې هم دا لفظ همزه سره أقلت راغلي دې،(٢).

د منع کولو وجه څهٔ وه؟:دلته سوال دا دې چې هرکله حضرت ابوبکر رضي الله عنه د حضرت جابر ضرورت خامخا پوره کوو نو بار بار ئې خالى لاس ولې واپس کوو؟

ددې مختلف جوابونه کيدې شي:

① فى الحال ئې منع کوو،هميشه دپاره ئې نهٔ منع کوو،يعنى اوس نهٔ شم درکولې،بيا راشه.

② ددې معاملې نه اهم معاملات پيښ وو.

③ دوى ته چې ورکړې شى نو ددې په ليدلو سره نور خلق رانشى،ددې وجې نه ئې منع اوفرمائيله.

بهرحال دا منع کول کلى نهٔ.(٣). كما ذكر أبوبكر بنفسه.

قَالَ سُفْيَانُ وَحَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ جَابِرٍ فَحَثَا لِي حَثْيَةً وَقَالَ عُدَّهَا. فَوَجَدْتُهَا خَمْسَمِائَةٍ قَالَ فَخُذْ مِثْلَهَا مَرَّتَيْنِ. وَقَالَ يَعْنِي ابْنَ الْمُنْكَدِرِ وَأَيُّ دَاءٍ أَدْوَأُ مِنَ الْبُخْلِ. [ر: ٢١٧٤]

دا مذکوره سند سره متصل دې او د عمرو نه مراد ابن دينار(٤)او د محمد بن على(٥) نه مراد د حضرت حسين نوسې او د حضرت على کړوسې دې،(٦).

حضرت جابر رضي الله عنه فرمائى چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه يو څل دواړه لاسونه ډک راکړل او وې فرمائيل چې څهٔ مې درته درکړې دى نو دا اوشماره،اومې کتل نو هغه پنځه سوه درهم وو، وې فرمائيل چې دومره دوه څلې نورې هم واخله. ددې روايت د ذکر کولو مقصد د هغې زياتوالى طرفته اشاره ده کوم چې د عمرو عن محمد بن على په طريق کښې خو مونډې کيږى ليکن د محمد بن المنکدر په طريق کښې نشته. د ابن المنکدر روايت د تعداد په

---

(١) پورته حواله)_

(٢) صحيح بخارى، كتاب المغازى، باب قصة عمان والبحرين، رقم (٤٣٨٣))_

(٣) عمدة القارى:٦١/١٥، وفتح البارى:٢٤٢/٦)_

(٤) ددوى حالات په کشف البارى، كتاب العلم کښې راغلي دى، اوګورئ، ٣٠٩/٤)_

(٥) د دوى حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين....)_

(٦) فتح البارى:٢٤٢/٦، وعمدة القارى:٦١/١٥)_

اعتبار سره مبهم وو، البته پورته طريق سره هغه ابهام ختم شو او دا معلومه شوه چې حضرت جابر رضي الله عنه ته حاصل شوې دراهم پنځلس سوه وو او د ثلاثاً معنى هم متعين او معلومه شوه.(۱)

قوله: وقال -يعني ابن المنكدر: وأي داء أدوى من البخل؟: او وې فرمائيل يعنى ابن المنكدر چې بل كوم مرض د بخل نه زيات خطرناک كيدې شى!

د لفظ "وقال" ويونكې حضرت سفيان دې او د **يعني** ويونكې ابن المدينى دې،(۲) مطلب دادې چې حضرت سفيان وقال اوفرمائيل، ددې وضاحت ابن المدينى رحمه الله اوفرمائيلو چې د سفيان مراد د وقال نه ابن المنكدر دې چې ابن المنكدر به فرمائيل چې د بخل نه زيات بل كوم مرض زيات خطرناک كيدې شى؟

دا جمله د چا ده؟: د باب د حديث د ظاهر نه دا معلوميږى چې د "وأى داء أدوى من البخل" والا جمله د ابن المنكدر رحمه الله ده لكه علامه ابويوسف يعقوب رحمه الله په الخير الجارى كښې هم دا خبره اختيار كړې ده(۳) البته دا صحيح نۀ ده، بلكه دا د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه مقوله ده، په مغازى كښې ددې وضاحت راغلې دې، هلته دا هم دى چې حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه دا جمله درې ځله ارشاد اوفرمائيله(۴) دغه شان په مسند حميدى كښې هم ددې وضاحت راغلې دې، هغوى د سفيان نه روايت كولو سره په دې حديث كښې فرمائيلې دى، "وقال ابن المنكدر فى حديثه"(۵) ددې نه ددې جملې نسبت د حضرت ابوبكر رضي الله عنه طرفته واضح طور سره معلوميږى.(۶)

د أدوى د لفظ تحقيق: قاضى عياض رحمه الله فرمائى چې محدثين دا لفظ غيرمهموز نقل كوى يعنى د **دوى يدوى دوى** نه، ددې معنى ده د خيټې په مرض كښې اخته كيدل، ليكن صحيح أدوأ همزه سره دې ځكه چې دا د داء نه دې نۀ چې د دوى نه.(۷) البته حافظ عليه الرحمة د محدثينو په نقل كړه لفظ كښې تاويل كولو سره فرمائى چې كيدې شى هغوى په همزه كښې د

---

(۱) فتح البارى:۶/۲۴۲، البته د ابن عساكر په يو روايت كښې د اعطانى ألفاوألفاوألفا" راغلې دى، يعنى د درهمونو مقدار درې زره وو. تاريخ مدينة دمشق:۳۰/۳۲۳، حرف العين)۔

(۲) فتح البارى:۶/۲۴۲)۔

(۳) الخير الجارى.....لم اطلع على هذا الكتاب!)۔

(۴) صحيح بخارى، كتاب المغازى، باب قصة عمان والبحرين، رقم (۴۳۸۳))۔

(۵) مسند الحميدى:۲/۵۱۸، احاديث جابر بن عبدالله.....رقم (۱۲۳۳)، وفتح البارى:۶/۲۴۲)۔

(۶) فتح البارى:۶/۲۴۲، وايضاً انظر لا مع الدرارى وتعليقاته:۷/۳۱)۔

(۷) پورته حواله جات، وعمدة القارى:۱۵/۶۱)۔

تسهیل قاعده جاري کړې وی[1].

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف په مناسبت کښې علامه عینی رحمه الله خو دا فرمائیلې دی چې د ترجمې د جزء "وماکان النبی صلی الله علیه وسلم یعطی الناس أن یعطیهم من الفیء، والانفال من الخمس" او د حدیث د جملې "من کان له عند رسول الله صلی الله علیه وسلم دین أو عدة" خپل مینځ کښې مناسبت دې[2]. علامه احمد الکورانی الحنفی د ترجمة الباب د جزء "من الفیء" سره ددې حدیث مطابقت بیان کړې دې او فرمائیلې دی چې دا مال کوم چې د بحرین نه راغلې وو نو دا مال فئ وو. لهذا مناسبت اوموندلې شو[3]. او ابن بطال رحمه الله دا مال د خمس ګرځولې وو، کما مرقبل. په دې اعتبار سره به مناسبت د لفظ الخمس سره وی[4].

او د حافظ علیه الرحمة رائې دا ده چې ظاهراً ترجمې سره د حدیث مناسبت واضح نۀ دې البته دومره خبره کیدې شی چې د امام بخاری رحمه الله په نزد چونکه د خمس او د جزیه مصارف یو دی، په دې مناسبت سره هغوی جزیه سره متعلق حدیث د خمس د ترجمې لاندې نقل کړو[5].

د باب اووم حدیث هم د حضرت جابر رضي الله عنه دې.

۲۹۲۹ [6]: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا قُرَّةُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ- رضي الله عنهما- قَالَ بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- يَقْسِمُ غَنِيمَةً بِالْجِعْرَانَةِ إِذْ قَالَ لَهُ رَجُلٌ اعْدِلْ. فَقَالَ لَهُ «شَقِيتَ إِنْ لَمْ أَعْدِلْ».

رجال الحدیث

① **مسلم بن ابراهیم:** دا مسلم بن ابراهیم فراهیدی، ازدی رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب أحب الدین إلی الله أدومه" کښې تیره شوې ده[7].

② **قرة بن خالد:** دا ابومحمد قرة بن خالد سدوسی بصری رحمه الله دې[8].

---

[1]) فتح الباری: ۶/۲۴۲_

[2]) عمدة القاری: ۱۵/۶۱_

[3]) الکوثر الجاری: ۶/۶۱_

[4]) شرح ابن بطال: ۵/۳۰۱_

[5]) فتح الباری: ۶/۲۴۲_

[6]) قوله: عن جابر.....: الحدیث اخرجه مسلم، کتاب الزکاة، باب ذکر الخوارج وصفاتهم، رقم (۲۴۴۹_۲۴۵۰)، وابن ماجه، کتاب السنة، باب فی ذکر الخوارج، رقم (۱۷۲)_

[7]) کشف الباری: ۲/۴۵۵_

[8]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة، باب السمر فی الفقه....)_

⊙**عمرو بن دينار** دا مشهور تابعي حضرت عمرو بن دينار رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب كتابة العلم" کښې تیره شوې ده[1].

⊙**جابر بن عبدالله رضی الله عنهما**: دا حضرت جابر بن عبد الله انصاری رضی الله عنهما دې[2].

قال: بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم يقسم غنيمة بالجعرانة

حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه فرمائی چې دې دوران کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د جعرانه په مقام کښې غنیمت تقسیمولو.

دا واقعه د کوم وخت ده؟ نبی کریم صلی الله علیه وسلم چې کله د حنین د غزوې نه فارغ شو نو د جعرانه مقام ته ئې تشریف راوړو، دلته په راتلو سره ئې د حنین غنیمتونه تقسیم کړل. دا واقعه د ۵ ذوالقعده ۸هجرئ ده[3]. د مسلم شریف په روایت کښې راځی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د حضرت بلال رضی الله عنه د څادر نه چاندی راویستلو راویستلو سره په خلقو کښې تقسیموله او ډک متیې به ئې ورکولې[4].

قوله: أذقال له رجل: اعدل: نو یو سړی نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته اووئیل چې عدل اوکړئ.

دا سړې څوک وو؟ دلته رجل (سړې) مبهم دې، دغه شان د مسلم شریف په روایت کښې هم "رجل" مبهم دې[5]. البته شارحینو په نورو روایتونو کښې نظر کولو سره ددې رجل د متعین کولو کوشش کړې دې لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دلته دوه واقعات دی. یو خو د باب د حدیث شریف واقعه چې په کومه کښې د چاندئ د تقسیم ذکر دې او دویمه واقعه د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت ده. دا واقعه حضرت علی رضی الله عنه لره د یمن په طرف د روانولو نه پس ده کومه چې په نهمه هجرئ کښې پیښه شوې وه. په دې کښې سرۀ زر تقسیم شوې وو هغه هم صرف د څلورو کسانو مینځ کښې. اوس دا دوه قصې شوې. په دواړو کښې یو سړی د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په تقسیم باندې اعتراض اوکړو. البته د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه په روایت کښې د معترض د نوم وضاحت کړې شوې دې چې هغه ذوالخویصره تمیمی وو[6] او د حضرت جابر رضی الله عنه په روایت کښې د معترض د نوم وضاحت نۀ

---

[1]) كشف الباري: ٣٠٩/٤)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين.....)_

[3]) فتح الباري: ٢٨/٨، و٢٩/١٢، وكشف الباري: كتاب المغازي: ٥٥٣)_

[4]) صحيح مسلم، كتاب الزكاة، باب ذكر الخوارج وصفاتهم، رقم (٢٤٤٩))_

[5]) پورته حواله. وسنن سعيد بن منصور: ٣٢٢/٢، كتاب الجهاد، باب جامع الشهادة، رقم (٢٩٠٢))_

[6]) صحيح البخاري، كتاب المناقب، باب علامات النبوة في الاسلام، رقم (٣٦١٠)، وكتاب الادب، باب ما جاء في قول الرجل: ويلك، رقم (٦١٦٣)، وكتاب استتابة المرتدين، باب من ترك قتال الخوارج للتالف.....رقم (٢٩٣٣)، د حضرت ابوسعيد دا روايت په بخاری شريف کښې په څو ځايونو کښې راغلې دې ليکن مونږ صرف د هغې ځايونو تخريج کړې دې په کومو کښې چې د ذوالخويصره.....[بقيه برصفحه آئنده...

دې شوې. ددې ابهام د ختمولو دپاره بعضې حضراتو خو دا اووئيل چې د باب په حديث شريف کښې هم د مبهم رجل نه مراد ذوالخويصره تميمی دې ليکن بنياد ئې دا قائم کړو چې په دواړو روايتونو کښې هم يوه قصه ده،جدا جدا واقعات نۀ دی،ليکن حافظ عليه الرحمة دا يو وهم ګرځولې دې.

بيا حافظ رحمه الله فرمائی چې ما ته د حضرت جابر رضی الله عنه د حديث يو ګواه هم ملاؤ شو،په هغې کښې هم سړې مبهم دې لکه د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه نه روايت دې چې د غزوه حنين په موقع باندې نبی کريم صلی الله عليه وسلم ته يو سړې راغئ،کوم وخت چې نبی عليه السلام ځۀ تقسيمول نو هغې سړی اووئيل، "يامحمد!اعدل"ليکن د حضرت عبد الله بن عمرو ددې حديث دې ابهام لره ابن اسحاق په ښائسته سند سره ختم کړې دې او د حضرت عبد الله بن عمرو نه روايت کولو سره وائی چې دا ذوالخويصره وو.(١)

ددې روايت تخريج امام احمد او طبری هم کړې دې،د هغې الفاظ دادی: "أتى ذوالخويصرة التميمي رسولَ الله صلى الله عليه وسلم،وهويقسم الغنائم بحنين،فقال:يامحمد....."(٢).

ددې وجې نه ددې روايتونو په ذريعې سره د حضرت جابر رضی الله عنه د روايت د مبهم سړی تعيين اوشو چې هغه ذوالخويصره وو،په دواړو واقعاتو کښې د تطبيق دپاره دا خبره کيدې شی چې معترض په دواړو ځايونو کښې هم دا سړې وو،کله چې د حنين غنيمتونه تقسيمېدل نو هغه وخت هم ذوالخويصره اعتراض کړې وو او د حضرت علی رضی الله عنه د راليږلې شوی سرو زرو د تقسيم په وخت ئې هم اعتراض کړې وو.(٣)والله أعلم بالصواب

علامه عينی رحمه الله هم د باب په حديث کښې مبهم رجل ته ذوالخويصره وئيلې دی او هم دې ته ئې ترجيح ورکړې ده.(٤)

علامه ذهبی رحمه الله وغيره د ذوالخويصره نوم حرقوص بن زهير نقل کړې دې.(٥)

قوله: قال: لقد شقيتُ إن لم أعدل: نبی کريم صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل زۀ به شقی شم که عدل اونۀ کړم.

...بقيه ازحاشيه ګذشته] د نوم وضاحت راغلې دې،د حضرت ابوسعيد خدری رضی الله عنه د حديث د تشريح دپاره اوګورئ،کشف الباری،کتاب المغازی، باب بعث النبی.....:٥٧١_٥٧٤،وکتاب الادب،باب ما جاء فی قول الرجل:ويلک:٥٨١_٥٨٢)_

(١) سيرة ابن هشام:٤٩٦/٤،امر اموال هوازن.....اعتراض ذی الخويصرة التميمی)_

(٢) مسنداحمد:٢١٩/٢،مسند عبدالله بن عمرو....رقم (٧٠٣٨)،وتاريخ الامم والملوک للطبری:١٧٦/٢،سنة ٨هـ)

(٣) فتح الباری:٢٩١/١٢،وفتح الملهم،کتاب الزکاة،باب ذکر الخوارج.....:١٤٨/٥،رقم (٢٤٢٤))_

(٤) عمدة القاری:٦٢/١٥،ورجحه ابن الجوزی ايضا فی کشف المشکل:٧١١/١،وقال:هذا الرجل يقال له:ذوالخويصرة،کذلک ذکره ابو سعيد الخدری فی مسنده.)_

(٥) عمدة القاری:٦٢/١٥،ومثله عند الحافظ فی الفتح:٢٩٢/١٢،کتاب استتابة المرتدين،رقم (٦٩٣٣).)_

د شقیت معنیٰ: د شقیت په لفظ کښې دوه احتمالات دی.د متکلم صیغه ده یا د مخاطب
البته اکثرو حضراتو تاء مضمومه سره د متکلم صیغه نقل کړې ده.ددې معنیٰ واضحه ده
چې که د عدل نه کار وانخلم نو زۀ به شقی شم.دلته دا یاد ساتئ چې شرط سره دا لازمي
خبره نۀ ده چې واقع دې هم شی،ځکه چې نبی کریم ﷺ ددې نه بالکل نۀ دې چې عدل اونۀ
کړی چې هغوی ته شقاوت لازم وی بلکې هغوی مبارک خو عادل دی،ددې وجې نه هغوی
شقی کیدې نۀ شی[1].دویم طرفته قاضی عیاض تاء ته مفتوح یعنی د خطاب صیغه وائی،هم
دې خبرې ته علامه نووی او ابن الجوزی هم ترجیح ورکوی،دغه شان اسماعیلی په خپل یو
روایت،کوم چې د خپل شیخ المنیعی نه نقل کوی،کښې د عثمان بن عمرعن قرة ﷺ
طریق نه هم مفتوح نقل کړې دې[2].
په دې دویم صورت کښې به ددې جملې مطلب دا شی چې تۀ خو گمراه شوې چې د داسې
سړی اقتدا(د خپل گمان مطابق)کوې کوم چې عادل نۀ دې،ښکاره خبره ده چې د ظالم سړی
مقتدی او تابعداری کوونکې به هم ظالم وی.
دویم مطلب دادې چې تۀ خو گمراه او بدبخت شوې چې هرکله د خپل نبی په باره کښې
داسې قسم اعتقاد لرې،چې یو مسلمان ئې هیڅکله نۀ شی لرلې،تۀ خو د اسلام نه خارج
شوې،ښکاره خبره ده چې څوک د اسلام نه خارج شو نوهغه شقی اوبدبخت شو[3].والله أعلم
ترجمة الباب سره د حدیث مبارک مطابقت: ظاهراً ددې حدیث د ترجمة الباب سره څۀ مطابقت
نشته البته دا خبره کیدې شی چې په فیء،انفال،غنائم او اخماس کښې نبی کریم ﷺ ته د
تصرف حق حاصل وو او په حدیث شریف کښې د غنیمتونو د تقسیم تذکره ده،او په ترجمة
الباب کښې په دې باندې دلالت موجود دې،دغه شان خو به څۀ نه څۀ مطابقت پیدا شی
لیکن دا د تکلف او تعسف نه خالی نۀ ده.هذا ماقاله العینی[4].
علامه کورانی حنفی ﷫ فرمائی چې ترجمې سره د حدیث شریف مطابقت د هغه سړی په
قول"أعدل"کښې دې ځکه چې هرکله ذوالخویصره اولیدل چې نبی ﷺ مؤلفة القلوب ته
زیات مال ورکوی نو هغۀ ته اعتراض پیدا شو او مؤلفة القلوب ته ورکړې کیدونکې مال د
خمس نه وو[5].په ترجمه کښې خو د خمس ذکر وضاحت سره موجود دې نو مطابقت
اوموندلې شو.والله أعلم بالصواب

---

[1]) فتح الباری:۲۴۳/۶،وعمدة القاری:۶۲/۱۵،وارشاد الساری:۲۱۸/۵،وکشف المشکل من حدیث الصحیحین:۷۱۱/۱)_
[2]) پورته حواله جات، وانظر اخبار مکة للفاکهی:۶۳/۵،رقم (۲۸۴۳)،ذکر مسجد الجعرانة وما جاء فیه)
[3]) پورته حواله جات، غیر اخبار مکة......والکوثر الجاری:۱۱۹/۶)_
[4]) عمدة القاری:۶۱/۱۵)_
[5]) الکوثر الجاری:۱۱۹/۶،ومثله قال السهارنفوری رحمه الله فی الابواب والتراجم:....[بقیه برصفحه آئنده...

⑯ باب: مَا مَنَّ النَّبِي صلى الله عليه وسلم عَلَى الأُسَارَى مِنْ غَيْرِأَنْ يُخَمَّسَ

د ترجمة الباب مقصد دلته هم امام بخاری رحمه الله هم هغه خپله خبره دوباره ذکر کوی چې د وخت امام ته په غنیمت کښې پوره اختیار حاصل دې، هغه په غنیمت کښې هرقسمه تصرف کولې شی، که د خمس جدا کولو نه مخکښې چاته ورکوی نو هم ټهیک ده او که ددې نه پس ورکوی نو هم صحیح ده.(۱). کیفما رات مصلحته.

د استدلال وجه داده چې نبی علیه السلام به په قیدیانو باندې د اصل غنیمت په ذریعې سره احسان کوو او کله د خمس په ذریعې سره، ددې نه دا خبره ثابته شوه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته په اصل غنیمت کښې هم پوره اختیار حاصل وو، په ترجمة الباب کښې د "من غیرأن یخمس" نه مراد اصل غنیمت دې او بغیر د احسان نه د تخمیس معنی ده د فدیې اخستلو نه بغیر پریخودل(۲) ځکه چې دغه وخته پورې د خمس حکم نازل شوې نۀ وو، د خمس حکم د بدر نه پس راغلې دې، حسب القول المشهور.

او ابن بطال رحمه الله فرمائی چې دلته د استدلال وجه داده چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم دپاره دا خبره بالکل صحیح نۀ ده چې د داسې کار یا داسې څیز په باره کښې څۀ اووائی چې که حقیقة واقع شی نو جائز نۀ وی یعنی د جائز فعل په باره کښې به نبی علیه السلام وینا کوی. داسې نۀ شی کیدې چې د نبی علیه السلام بیان کړې شوې یو څیز د واقع کیدو نه مخکښې خو جائز وی او د واقع کیدو نه پس ناجائز. ددې نه ثابته شوه چې د امام دپاره دا جائز دی چې هغه قیدیان د فدیه اخستلو نه بغیر پریږدی،(۳) که دا کار جائز نۀ وو نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم به هیڅکله هم د معطم بن عدی د ژوند تمنا نۀ وه کړې، چونکه دا کار جائز وو نو ددې وجې نه ئې تمنا اوکړه چې که هغۀ سفارش کړې وې نو ما به هغه د فدیې اخستلو نه بغیر پریخودلې وو.

مجاهدین کله د غنیمت مالکان جوړیږی؟ ددې حدیث شریف نه دا مسئله هم راووتله چې مجاهدین د غنیمت مالکان هغه وخت جوړیږی چې کله مال د تقسیم نه پس د هغوی لاسونو ته راشی هم دا د مالکیه او د حنفیه مذهب دې او د امام شافعی رحمه الله رائې داده چې صرف د غنیمت په حاصلولو سره دوی مالکان جوړیږی.(۴)

...بقیه ازحاشیه گذشته] فیقول: والاوجه عند هذا العبد الضعیف ان النبی صلی الله علیه وسلم لما اعطی بعضهم ازید بعض، حمله المعترض علی خلاف العدل، کما عند مسلم (رقم ۲۴۴۹)؛ فانه اخرج الحدیث اثم مما فی البخاری، وکان تصرفه صلی الله علیه وسلم ذلک من الخمس، فطابق الحدیث الترجمة. الابواب والتراجم: ۲۰۷/۱)_

[1]) عمدة القاری: ۶۲/۱۵، وفتح الباری: ۲۴۳/۶)_

[2]) پورته حواله جات)_

[3]) شرح ابن بطال: ۳۰۴/۵، وفتح الباری: ۲۴۳/۶)_

[4]) فتح الباری: ۲۴۳/۶، وعمدة القاری: ۶۲/۱۵_۶۳)_

۲۹۷۰) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ -رضى الله عنه- أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ فِي أُسَارَى بَدْرٍ «لَوْ كَانَ الْمُطْعِمُ بْنُ عَدِيٍّ حَيًّا، ثُمَّ كَلَّمَنِي فِي هَؤُلَاءِ النَّتْنَى، لَتَرَكْتُهُمْ لَهُ».[۳۷۹۹]

رجال الحديث

① **إسحاق بن منصور**: دا ابويعقوب اسحاق بن منصور كوسج رحمه الله دي.

② **عبد الرزاق**: دا د مصنَّف صاحب، امام عبد الرزاق بن همام صنعانى رحمه الله دي. ددې دواړو حالات په كتاب الايمان، "باب حسن إسلام المرء....." كښې تير شوي دي(۲).

③ **معمر**: دا معمر بن راشد رحمه الله دي. ددوى تذكره د بدء الوحى په "الحديث الخامس" كښې تيره شوې ده.(۳).

④ **الزهرى**: دا ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. د دوى حالات اجمالاً په "بدء الوحى" كښې بيان شوي دى.(۴).

⑤ **محمد بن جبير**: دا محمد بن جبير بن معطعم بن عدى رحمه الله دي.(۵).

⑥ **أبيه**: دا مشهور صحابى حضرت جبير بن معطم قرشى رضي الله عنه دي.(۶).

قوله: أن النبى صلى الله عليه وسلم قال فى أسارى بدر: لو كان المطعم بن عدى حيا، ثم كلمنى فى هؤلاء النتنى لتركتهم له: د حضرت جبيربن مطعم رضي الله عنه نه روايت دې چې نبى كريم ﷺ د بدر د قيديانو متعلق اوفرمائيل چې كه مطعم بن عدى ژوندې وو، بيا ئې زما په وړاندې ددې بدبوداره خلقو سفارش كړې وو نو ما به د هغهٔ په خاطر دوى پريخودلي وو.

د مطعم بن عدى د خاص كولو وجه: دوى د مكې مكرمې په سردارانو كښې وو او د شرك په حالت كښې وفات شوې وو، ليكن ددهٔ په نبى كريم ﷺ باندې دوه احسانات وو، يو خو دا چې كله نبى كريم ﷺ طائف ته د دعوت دپاره تشريف يوړلو او واپس راغلل نو هغه وخت ورته مطعم پناه وركړې وه. دويم احسان دا وو چې د مكې مكرمې مشركانو كله د بنوهاشم

---

(۱) قوله: عن ابيه رضي الله عنه: الحديث، اخرجه البخارى ايضا، كتاب المغازى، باب (بلا ترجمة) بعد باب شهود.....رقم (۴۰۲۴)، و ابو داود، كتاب الجهاد، باب فى المن على الاسير بغير فداء، رقم (۲۶۸۹).

(۲) كشف البارى: ۲/۴۲۰_۴۲۱.

(۳) كشف البارى: ۱/۴۶۵.

(۴) كشف البارى: ۱/۳۲۶، الحديث الثالث.

(۵) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان، باب الجهر فى المغرب.

(۶) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل، باب من افاض على راسه ثلاثا.

او بنومطلب سره مقاطعه او بایئکاټ کړې وو نو په دغه مقاطعه ختمولو کښې د مطعم لوئې کردار وو.(۱)هم ددې احساناتو دوجې نه نبی کریم ﷺ دا پورتنۍ جمله ارشاد اوفرمائیله النتنی دا جمع ده،ددې مفرد نَتِنٌ وَنَتِینٌ دې لکه څنګه چې د زَمِن جمع زَمْنٰی او د جَرِیْح جمع جَرْحٰی راځی،ددې معنی ده بدبودار او د بدر قیدیان ترینه مراد دی(۲)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مطابقت په دې معنی کښې دې چې نبی کریم ﷺ ددې خواهش اظهار کوی چې که داسې وې نو ما به داسې کړې وو،ښکاره خبره ده چې دغه مذکوره خواهش که چرته جائز نهٔ وو نو ددې اظهار به ئې ولې کوو؟معلومه شوه چې امام په غنیمت کښې پوره تصرف او اختیار لری،د خمس ویستلو نه بغیر هم په غنیمت کښې تصرف کولې شی(۳). والله أعلم بالصواب

⑰باب: باب وَمِنَ الدَّلِیلِ عَلَى أَنَّ الْخُمُسَ لِلإِمَامِ وَأَنَّهُ يُعْطِي بَعْضَ قَرَابَتِهِ دُونَ بَعْضٍ

مَا قَسَمَ النَّبِيُّ -صلی الله علیه وسلم- لِبَنِي الْمُطَّلِبِ وَبَنِي هَاشِمٍ مِنْ خُمُسِ خَيْبَرَ.

د ترجمة الباب مقصد: دا یو بل باب دې،وړاندې دغه شان څو بابونه تیر شوې دی،دلته هم امام بخاری رحمه الله دا فرمائی چې امام او حاکم د خمس په معامله کښې د تصرف پوره اختیار لری،څنګه چې غواړی نو په کښې تصرف کولې شی،خپلو بعضو رشته دارانو ته ورکوی او بعضو ته نهٔ ورکوی نو داسې کولې شی(۴).

وړاندې په باب" ومن الدلیل علی أن الخمس لنوائب رسول الله صلی الله علیه وسلم..... "کښې د مذهبونو تفصیل تیر شوې دې،په هغې کښې دا بیان شوې وو چې د احنافو په نزد اوس د ذوی القربی حق ساقط شوې دې او امام مالک ئې د خمس مصرف خو منی لیکن د خمس مستحق ئې نهٔ منی.هلته دا هم ذکر کړې شوې وو چې امام بخاری رحمه الله په دې مسئله د امام مالک ملګرې دې،دا موجود باب هم ددې سلسلې یوه کړۍ ده لکه د مصنف د رائې مطابق ذوی القربی مستحق نهٔ دی،د خمس د نورو مصرفونو په شان صرف مصرف دی،امام ته اختیار دې چرته چې غواړی نو خرچ کولې شی،ذوی القربی ته ورکوی یا نهٔ ورکوی،ګویا دا

---

(۱) عمدة القاری:۶۲/۱۵،وکشف الباری،کتاب المغازی:۱۷۲)_

(۲) العمدة۶۲/۱۵،والفتح الباری:۲۴۴/۶،واعلام الحدیث للخطابی:۱۴۵۵/۲،والکوثر الجاری:۱۲۰/۶)_

(۳) عمدة القاری:۶۲/۱۵،وشرح ابن بطال:۳۰۴/۵)_قال الکورانی رحمه الله(الکوثر الجاری:۱۲۰/۶):فان قلت:لیس فی الباب دلالة علی انه من علی احد من غیر ان یخمس؟ قلت:قوله:لو کان مطعم حیا،وکلمنی فیهم لترکتهم له کاف فی الدلالة)_

(۴) عمدة القاری:۶۳/۱۵،والکوثر الجاری:۱۲۱/۶،والابواب والتراجم:۲۰۷/۱)

باب ذوالقربى سره متعلق دي. د مزيد تفصيل دپاره دي هغه باب دوباره دي اوكتلي شى د كوم باب چې حواله وركړې شوه.

دا خو د امام بخاري رحمه الله دعوى ده او په دليل كښې هغوى يو خو د حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله قول نقل كړې دې او دويم ئې د حضرت جبير رضي الله عنه حديث نقل كړې دې.

د ترجمة الباب په الفاظو كښې تقديم او تاخير دې، لكه د "ومن الدليل.....دون بعض" پورې خبرمقدم دې او "ماقسم النبى إلى آخره" مبتداء مؤخر ده[1].

د بنى المطلب نه مراد المطلب بن عبد مناف دې كوم چې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د نيكهٔ عبد المطلب تره دې، دا څلورورونړه وو، مطلب، هاشم، نوفل اوعبدشمس، ددې ټولو پلارعبد مناف دې[2]

قَالَ عُمَرُبْنُ عَبْدِالْعَزِيزِلَمْ يَعُمَّهُمْ بِذَلِكَ، وَلَمْ يَخُصَّ قَرِيبًا دُونَ مَنْ أَحْوَجُ إِلَيْهِ، وَإِنْ كَانَ الَّذِى أَعْطَى لِمَا يَشْكُو إِلَيْهِ مِنَ الْحَاجَةِ، وَلِمَا مَسَّتْهُمْ فِى جَنْبِهِ، مِنْ قَوْمِهِمْ وَحُلَفَائِهِمْ.

د مذكوره تعليق لغوى او نحوى نچوړ: په دې تعليق باندې د پوهيدلو نه مخكښې ددې لغوى او نحوى تحليل اوګورئ.

په لم يعم كښې ضميرفاعل نبى كريم عليه السلام او ضميرمفعول "هم" د قريش طرفته راجع كيږى كوم چې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم رشته دار دى.

د بذلك نه مراد بماقسمه يعنى د غنيمت تقسيم دې، يا أعطاء الخمس دې، دويم راجح دې ځكه چې بحث د خمس جارى دې.

په دون من أحوج إليه كښې دموصول عائد يعنى "هو" محذوف دې، اصل عبارت دغه شان پكار وو: "دون من هوأحوج إليه" ابن مالك وائى چې داسې ډيركم كيږى چې دموصول عائدمحذوف وى لكه د قرآن كريم په آيت(تماما على الذى أحسن)[3] كښې يو قراءت د يحيى بن يعمر دې، هغه احسن د نون په ضمې سره روايت كوى، دا ددې وجې نه ضعيف ښودلې شوې دې چې په دې كښې د عائد حذف موندلې كيږى يعنى اصل عبارت دادې: "تماماًعلى الذى هوأحسن".

مزيد فرمائى چې كه كلام اوږد شى نو په دې كښې هيڅ حرج نشته، ددې دليل د قرآن كريم آيت: وهوالذى فى السماء إله وفى الارض إله)[4] دې، په دې كښې د عائد حذف هم موندلې كيږى ځكه چې اصل عبارت دغه شان پكار وو: "وفى الارض هوإله" البته دا ضرورى نهٔ ده ځكه چې كلام اوږد دې. علامه عينى رحمه الله فرمائى چې په بعضې نسخو كښې "دون من هوأحوج إليه"

---

[1]) عمدة القارى:۱۵/۶۳)_

[2]) پورته حواله، وسيرة ابن هشام:۱/۱۰۶،اولاد عبد مناف وامهاتهم، اردو)_

[3]) الانعام:۱۵۴)_

[4]) الزخرف:۸۴)_

ذکر دي، په دې صورت کښې ددې توُلو تکلفاتو ضرورت نشته. او "أحوج" د أحوجه إليه ګرځنه دې، د احتاج یعنی محتاج کيدو په معنی کښې دې.

أعطی اکثرو حضراتو معروف ښودلې دې، په دې صورت کښې به ضمیر د نبی کریم ﷺ طرفته راجع کیږی. او علامه عینی ئې مجهول ګرځوی او ددې معنی دا بیانوی: "وإن كان الذى أعطى أبعد قرابة ممن لم يعط" دلته د کان خبر محذوف دې، یعنی ممن لم يعط.

"لما يشكو...." جمله تعلیلیه ده، ځکه چې لرې رشته دار ته د ورکولو علت په کښې بیانیږی.

"ولما مستهم" دا په اولنی لما باندې عطف دې او دواړو ځایونو کښې لما لام مکسوره سره ده، دا لما میم مشدده سره نهٔ ده.

"جنبه" ددې معنی ده طرف او جهت.

"حُلفاءهم" حاء مهمله سره دا د حلیف جمع ده او په دې کښې هغه تکلیفونو او مصیبتونو طرفته اشاره ده کوم چې د مکې مکرمې د قریشو او د هغوی د ملګرو له طرفه نبی کریم ﷺ او صحابه کرامو رضي الله عنهم ته ورکړې شوې وو.(۱).

د مذکوره تعلیق مطلب: د حضرت عمر بن عبدالعزیز ددې تعلیق مطلب دادې چې نبی کریم ﷺ په ذوی القربی (قریشو) کښې ټولو ته ورنه کړه، نهٔ ئې داسې اوکړل چې څوک زیات ضرورت مند دې نو د هغهٔ د ضرورت لحاظ نهٔ ساتلو سره ئې نزدې کس ته ورکړو. بلکه ددې خلاف ئې اوکړل چې یو نزدې کس دې، زیات ضرورتمند نهٔ دې، دویم لرې کس دې لیکن زیات محتاج او ضرورتمند دې نو کوم چې زیات ضرورتمند دې او نزدې نهٔ دې نو نبی کریم ﷺ هغهٔ ته ورکړه او کوم کس چې نزدې دې لیکن ضرورتمند نهٔ دې نو هغهٔ ته ئې ورنه کړه.

او په دې ورکړه کښې ئې د دوو څیزونو خیال اوساتلو چې د هغې بیان په "لما يشكو إلى آخره.." کښې دې، یو احتیاج او ضرورت، دویم څیز نصرت او مدد ځکه چې د اسلام په شروع زمانه کښې په مسلمانانو باندې د غمونو بارانونه وو، هغه وخت دا خلق د ظلم وستم په مقابله کښې ثابت قدم پاتې شو او د الله تعالی او د هغهٔ د رسول ﷺ مدد او تعاون ئې کوو.(۲).

د مذکوره تعلیق مقصد: ددې تعلیق مقصد خو پورتنی تقریر سره واضح شو چې امام ته اختیار دې چې د خمس مال چرته غواړی نو خرچ کولې شی، په دې کښې د هیڅا تخصیص نشته، هم دا د امام مالک رحمه الله مذهب دې کوم چې امام بخاری رحمه الله اختیار کړې دې.

ترجمې سره د تعلیق مناسبت: اوس ترجمة الباب سره ددې تعلیق مناسبت بالکل واضح شوې دې، امام بخاری رحمه الله چې د پوره تصرف کومه دعوی کړې وه، په هغې باندې د حضرت عمر

---

(۱) عمدة القاری: ۶۳/۱۵، وفتح الباری: ۲۴۴/۶، وارشاد الساری: ۲۱۹/۵، وشرح ابن بطال: ۳۰۶/۵)_

(۲) عمدة القاری: ۶۳/۱۵، وفتح الباری: ۲۴۴/۶، وشرح القسطلانی: ۲۱۰/۵)_

بن عبد العزيز رحمه الله ارشاد واضح طور سره دلالت کوی. په دې تعليق سره ضمن کښې د احنافو مذهب هم ثابتيږي، احناف دا فرمائي چې ذوى القربى به د حصې مستحق وى ليكن د ضرورت او احتياج په بناء باندې، هم دا دوه څيزونه حضرت عمر بن عبدالعزيز په "لما يشكو.....إلى آخره" کښې بيان کړې دى، تفصيل وړاندې تير شو.(۱).

د ذکر کړې شوې تعليق تخريج: دا تعليق ابو زيد عمر بن شبه په خپل کتاب اخبارالمدينه کښې موصولاً او مطولاً نقل کړې دې، هغې کښې دا د يو خط په شکل کښې دې، کوم چې حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله يو قريشى ته ليکلې وو، د هغې ابتدائى جملې داوې:

"أما بعد! فإن الله تبارك وتعالى أنزل القرآن على محمد، هدى وبصائر لقوم يؤمنون......"(۲).

۲۹۷۱ (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ قَالَ مَشَيْتُ أَنَا وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطَيْتَ بَنِي الْمُطَّلِبِ وَتَرَكْتَنَا، وَنَحْنُ وَهُمْ مِنْكَ بِمَنْزِلَةٍ وَاحِدَةٍ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّمَا بَنُو الْمُطَّلِبِ وَبَنُو هَاشِمٍ شَىْءٌ وَاحِدٌ».

رجال الحديث

①**عبدالله بن يوسف:** دا عبد الله بن يوسف تنيسى رحمه الله دې. د دوى حالات اجمالاً د بدء الوحى په "الحديث الثانى" کښې تير شوې دى.(۴).

②**الليث،** ③**عقيل،** ④ **ابن شهاب:** ددې درې واړو حضراتو حالات د بدء الوحى په "الحديث الثالث" کښې تير شوې دى.(۵).

⑤**ابن المسيب:** دا مشهور تابعى محدث حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله دې. د دوى تذکره د کتاب الايمان، "باب من قال: إن الايمان هو العمل" په ضمن کښې تيره شوې ده.(۶).

---

(۱) اردو باب ومن الدليل على ان الخمس لنواءب رسول الله ﷺ.....باب رقم (۶).)_

(۲) تغليق التعليق:۴۷۸/۳،وكتاب اخبار المدينة:۱۳۲/۱،خصومة على والعباس الى عمر_ رضي الله عنه _رقم، (۵۷۷).او د حضرت عمر بن عبد العزيز رحمه الله د حالاتو دپاره اوګورئ، کشف البارى:۶۲۳/۱)_

(۳) قوله:عن جبير.....الحديث،اخرجه البخارى ايضا،كتاب المناقب،باب مناقب قريش،رقم (۳۵۰۲)، وكتاب المغازى،باب غزوة خيبر،رقم (۴۲۲۹)،و ابو داود،كتاب الخراج والامارة......باب بيان مواضع قسم الخمس.....رقم (۲۹۷۸_۲۹۸۰)،والنساءى،كتاب الفيء،رقم (۴۱۴۲_۴۱۴۴)،وابن ماجه،كتاب الجهاد،باب قسمة الخمس،رقم (۲۸۸۱))_

(۴) کشف البارى:۲۸۹/۱)_

(۵) کشف البارى:۳۲۴/۱_۳۲۶)_

(۶) کشف البارى:۱۵۹/۲)_

⑨**جبير بن مطعم**: دا حضرت جبير بن مطعم بن عدى رضي الله عنه دي.[1]

د حديث مبارک ترجمه: حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه فرمائى چې زۀ او عثمان بن عفان رضي الله عنه د نبى اکرم ﷺ خدمت اقدس کښې حاضر شو او مونږ اووئيل چې يا رسول الله! تاسو خو بنو المطلب ته ورکړه اوکړه ليکن مونږ مو محروم اوساتلو، حالانکه مونږ د يو جدا شان حاملين يو؟ جواب کښې نبى کريم ﷺ اوفرمائيل چې بنو المطلب او بنو هاشم خو يو څيز دي.

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: وړاندې چې کوم تفصيل تير شو نو د هغې په رڼا کښې ددې حديث شريف ترجمة الباب سره مناسبت او مطابقت بالکل واضح او ښکاره دې.

خبرداری: ددې حديث شريف تشريح وړاندې هم په کتاب الخمس کښې "باب ومن الدليل على أن الخمس لنوائب رسول الله ....." او په کتاب المغازى[2] کښې تيره شوې ده، البته مونږ به دلته بعضې فائدې ذکر کوو.

په شئ واحد کښې د نسخو او د روايتونو اختلاف: علامه خطابى رحمه الله ليکلې دى چې دا حديث زمونږ نه حسن بن صالح روايت کړې دې او مونږ د ابن المنذر نه، په دې کښې "شئ واحد" راغلې دې، يعنى د سين مهمله کسره او د ياء د تشديد سره، ددې معنى ده هم مثل يعنى يو شان[3].

حافظ عليه الرحمة فرمائى چې ما سره چې د بخارى شريف کومه اصل نسخه ده، په هغې کښې د کشميهنى په روايت کښې د باب حديث، په مغازى کښې د مستملى روايت او د قريشو په مناقبو کښې د مستملى او د حموى په روايت کښې سی. بكسر السين المهملة وتشديد التحتانية. دې، ابن معين رحمه الله به هم دغه شان سين مهمله سره روايت کوو او خطابى رحمه الله هم دې روايت ته صحيح وئيلې دى[4]. البته اکثرو حضراتو دا لفظ د شين معجمه سره نقل کړې دې، قاضى عياض رحمه الله فرمائى چې په بخارى شريف کښې خو مونږ ته هم دغه روايت د څۀ اختلاف نه بغير رارسيدلې دې ليکن د بخارى نه علاوه کتابونو کښې د سی والا روايت دې او د اکثرو نقل کړده روايت صحيح دې، ددې واضح دليل د حديث مبارک دا الفاظ دى، "وشبك بين أصابعه"[5] چې نبى کريم ﷺ تشبيک بين الاصابع کړې دې، يعنى څنګه چې دا دوه ګوتې خپل مينځ کښې ملاؤ دى، دغه شان بنو هاشم او بنو المطلب هم خپلو

---

[1]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل، باب من افاض على راسه ثلاثا)_
[2]) كشف البارى، كتاب المغازى: ٤٤٤)_
[3]) تلخيص الجبير، كتاب قسم الفىء والغنيمة: ١٠١/٣، رقم (١٣٨٧)، وكشف المشكل: ٤/من مسند جبير بن مطعم، رقم (٢٨٥٦))_
[4]) فتح البارى: ٢٤٥/٦، وعمدة القارى: ٦٤/١٥)_
[5]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الخراج..... باب بيان مواضع قسم الخمس، رقم (٢٨٩٠)_

کښې يو دی چونکه دلته مساوات بيانول مقصود دی، مماثلت او يوشان والې بيانول مقصد نهٔ دې او نبی ﷺ دا وئيل غواړی چې مونږ او بنوالمطلب يو او مساوی يو.(١).
واحد يا أحد: بيا په دې ځان پوهه کړئ چې په اکثرو روايتونو کښې واحد دې، ليکن د ابو زيد مروزي په روايت کښې شئ أحد راغلې دې نو بعضو اووئيل چې د دواړو لفظونو يو معنی ده.(٢)

قَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ وَزَادَ قَالَ جُبَيْرٌ وَلَمْ يَقْسِمِ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لِبَنِي عَبْدِ شَمْسٍ وَلاَ لِبَنِي نَوْفَلٍ . وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ عَبْدُ شَمْسٍ وَهَاشِمٌ وَالْمُطَّلِبُ إِخْوَةٌ لأُمٍّ، وَأُمُّهُمْ عَاتِكَةُ بِنْتُ مُرَّةَ، وَكَانَ نَوْفَلٌ أَخَاهُمْ لأَبِيهِمْ. [۳۳۱۱، ۳۹۸۹].

ليث بن سعد وائی چې هم دا حديث ماته يونس بن يزيد ايلی هم روايت کړې دې، هغوی په خپل روايت کښې ددې الفاظو زياتوالې کړې دې چې نبی کريم ﷺ بنو عبد شمس او بنو نوفل ته په خمس کښې نهٔ وه ورکړې......
د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام بخاری رحمه الله موصولاً او مسنداً په کتاب المغازی (٣) کښې د يحيی بن بکير په طريق سره ذکر کړې دې(٤)، ليکن حافظ فرمائی چې د عبدالله بن يوسف عن الليث د طريق نه هم دا روايت ما سره دې، دغه شان به دا روايت موصول وی، معلق نهٔ (٥) ليکن معلق کيدل زيات راجح دی، ځکه چې حافظ په خپله هم دا روايت په خپل کتاب تغليق التعليقک په تعليقاتو کښې شمار کړې دې(٦).
د مذکوره تعليق مقصد: ددې مقصد واضح دې، کوم چې په لفظ د "وزاد" کښې موجود دې چې ليث د يونس بن يزيد (٧) نه هم دا روايت اخستلې دې، په هغې کښې دا اضافه هم ده چې د حضرت جبير بن مطعم (د دوی تعلق بنو نوفل سره وو) او د حضرت عثمان بن عفان (د دوی تعلق د بنو عبد شمس سره وو) رضی الله عنهما د دواړو د گزارش باوجود دوی ته هيڅ هم ورنهٔ کړل لکه څنګه چې د مغازی په روايت کښې د "شيئاً" الفاظ هم دی.
ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت: دلته مناسبت واضح دې چې ددې دواړو حضراتو د

---

(١) فتح البارى: ٦/٢٤٥، وعمدة القارى: ١٥/٦٤)_
(٢) پورته حواله جات)_
(٣) كتاب المغازى، باب عروة خيبر، رقم (٤٢٢٩))_
(٤) فتح البارى: ٦/٢٤٥، وعمدة القارى: ١٥/٦٤، وارشاد السارى: ٥/٣١٩)_
(٥) فتح البارى: ٦/٢٤٥)_
(٦) تغليق التعليق: ٣/٤٧٩)_
(٧) د يونس بن يزيدايلی رحمه الله حالات اجمالاً بدء الوحی: (١/٤٦٣) او تفصيل سره کتاب العلم، باب من يرد الله به خيرا......(٣/٢٨٢) کښې تير شوې دی)_

گزارش باوجود نبی ﷺ دوی ته په خمس کښې هیڅ هم ورنه کړل،دا ددې خبرې د ثابتولو دپاره کافی ده چې په دې کارونو کښې اصل تصرف د امام دې،هغه چې څنګه او چرته غواړی نو صرف کولې شی،په هغهٔ باندې هیڅ پابندی نشته۔ والله اعلم

قوله: وقال ابن اسحاق: عبد شمس وهاشم والمطلب إخوة لام،وأمهم عاتكة بنت مرة،وكان نوفل أخاهم لابيهم: او ابن اسحاق وائی چې عبد شمس،هاشم او مطلب د یو مور نه وو،د دوی مور عاتکه بنت مره ده۔ او نوفل ددې تولو پلار شریک ورور وو،یعنی د هغهٔ مور دویمه وه۔ د عبدمناف د دوو ښځو نه څلور نارینه اولاد وو،چې په هغوی کښې د دریو مور خو عاتکه بنت مرة بن هلال وه،ددې تعلق د بنو سلیم سره وو او د نوفل مور واقده بنت عمرو ده.[1] ددې تعلق د بنو مازن سره وو.[2]

امام ابن جریر لیکلې دی چې هاشم او عبد شمس دواړه په یو وخت پیدا شوې وو،د پیدائش په وخت هاشم اول پیدا شو لیکن د هغهٔ یو خپه د عبد شمس د سر سره پیوسته وه،د جدا کولو په کوشش کښې دواړو اندامونو(سر او خپه)نه وینه روانه شوه،هغه وخت خلقو دا غلط خیال کوو چې ددې دواړو په اولاد کښې به جنګونه وی او وړاندې هم دغه شان اوشوه لکه په یوسل درې دیرشمه ۱۳۳هجرئ کښې د بنو العباس او د بنو امیه بن عبد شمس مینځ کښې څو جنګونه اوشو.[3]

ددې نه علاوه زبیر بن بکار په "نسب" کښې لیکلې دی چې خلقو به هاشم او مطلب ته د ښائست او د زینت د وجې نه بدران او عبد شمس او نوفل ته ابهران وئیل په دې کښې ددې خبرې دلالت دې چې په دې دواړو کښې یو خاص قسم تعلق او محبت وو چې وروستو بیا د دوی په اولاد کښې هم جاری وو،ددې وجې نه چې هر کله قریشو اتفاق سره د بنوهاشم مقاطعه اوکړه او په شعب ابی طالب کښې دوی پناه واخسته نو هغه وخت بنوالمطلب هم د بنوهاشم سره په شعب ابی طالب کښې داخل شو او بنو عبد شمس او بنو نوفل د قریشو سره د دوی په مقاطعه کوونکو کښې شامل وو او په شعب ابی طالب کښې داخل نهٔ شو.[4] په دې وادئ کښې چې د دواړو قبیلو کوم خلق داخل شو،په هغې کښې دواړه قسم خلق وو،مسلمانان او مشرکان،مسلمانان خو ددې وجې نه داخل شو چې د هغوی مرګ او ژوند د نبی کریم ﷺ سره وو نو د الله او د رسول ﷺ په اطاعت کښې دا خلق دغه ځائې کښې قید وو او کفار د قبائلی غیرت په بنیاد او د ابوطالب په اطاعت کښې دغه ځائې کښې قید شو۔ هم په دې باندې ابوطالب یو مشهوره قصیده وئیلې ده چې "لامیه" سره مشهوره ده،په دې

---

[1]) سیرة ابن هشام:۱/۱۰۶،اولاد مناف وامهاتهم)_

[2]) پورته حواله، وفتح الباری:۶/۲۴۵،وعمدة القاری:۱۵/۶۴)_

[3]) عمدة القاری:۱۵/۶۴،وتاریخ ابن جریر:۱/۵۰۴،ذکر نسب رسول الله ﷺ،ابن هاشم)_

[4]) فتح الباری:۶/۲۴۵،والکامل فی التاریخ:۱/۵۵۴،نسب رسول الله ﷺ وذکر اخبار آباءه.....)_

کښې هغوی د بنو نوفل او د بنو عبد شمس مذمت بیان کړې دې.دا قصیده په یوسل لس بیتونو باندې مشتمله ده.چې د هغې نه مونږ صرف څلور بیتونه لاندې ذکر کوو:

جزی الله عنا عبد شمس ونوفلا — عقوبة شرعا جل غیر آجل

بمیزان قسط لا یغیض شعیرة — له شاهد من نفسه حق عادل

لقد سفهت أحلام قوم تبدلوا — بنی خلف قیضا بنا والغیاطل

ونحن الصمیم من ذؤابة هاشم — وآل قصی فی الخطوب الاوائل (۱)

د بیتونو ترجمه: ① الله تعالی دې زمونږ له طرفه عبدشمس او نوفل ته خرابه بدله ورکړی، چې زر وی او غیرمؤخر وی.

② داسې د عدل میزان سره،چې د یو اوربشې برابر مقدار هم پرینږدی،په دې باندې هم د هغوی نه یو حق ګو ګواه وی.

③ دهغې قوم اخلاق خراب شو،چاچې مونږ پریخودو او بنو خلف بن جمح او غیاطل (بنوسهم) ئې خپل کړل.

④ مونږ د هاشم او د آل قصیٔ د نسل خالص النسب خلق یو په اولنی تیر شوو حادثاتو کښې.

د تعلیق مقصد: لکه څنګه چې تاسو اوکتل دوی تول په نسب کښې برابر دی.لیکن نبی کریم ﷺ بعضو ته څۀ ورکړل او بعضو ته ئې ورنۀ کړل.نو دا ددې خبرې دلیل دې چې د نزدې کسانو ته ورکول علت نۀ دې.هم په دې خبره باندې د خبرداری دپاره امام بخاری رحمه الله دا تعلیق ذکر کړې دې.(۲).

د مذکوره تعلیق تخریج: د امام محمد بن اسحاق،د صاحب المغازی دا تعلیق امام بخاری رحمه الله په خپل تاریخ کبیر و صغیر دواړو کښې د اسماعیل بن ابی اویس د طریق نه موصولاً نقل کړې دې(۳).ددې نه علاوه ابن جریر او زبیر بن بکار هم دا تعلیق ذکر کړې دې(۴).

⑱ باب: بَابٌ مَنْ لَمْ يُخَمِّسِ الأَسْلاَبَ. وَمَنْ قَتَلَ قَتِيلاً فَلَهُ سَلَبُهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُخَمَّسَ، وَحُكْمِ الإِمَامِ فِيهِ.

لغوی او اصطلاحی اسلاب: اسلاب د سلب جمع ده،سلب د سین او د لام فتحې سره مصدر په معنی د مسلوب کښې دې،په دې کښې یو لغت د لام سکون سره هم دې،ددې معنی ده په

---

(۱) عمدة القاری:۱۵/۶۵،وذکر اوله فی زاد المعاد:۳/۳۰،فصل (اسلام حمزة....)،وکامله فی سیرة ابن هشام:۱/۲۷۲_۲۸۰،شعر ابی طالب فی استعطاف قریش،والروض الانف:۱/۱۷۴_۱۷۹،فصل فی ذکر قصیدة لامیة ابی طالب....)_

(۲) لامع الدراری: ۷/۳۱۱)_

(۳) فتح الباری:۶/۲۴۵،وتغلیق التعلیق:۳/۴۷۹،والتاریخ الکبیر:۱/۴،والتاریخ الصغیر:۱/۶)_

(۴) عمدة القاری:۱۵/۶۴،وتاریخ ابن جریر:۱/۵۰۴)_

زور سره اختسلې شوې څکه چې سلبه معنی ده اختستل(۱)۔

اصطلاحاً: مایوجد مع المحارب من ملبوس وغیرہ، عند الجمهور(۲) یعنی جنګجو سره چې کوم لباس او اسلحه وغیره وی نو په هغې باندې ددې اطلاق کیږی۔ د سلب په احکاماتو کښې ډیر تفصیلات دی چې هغه به مونږ ترتیب سره ذکر کوو۔

تکلیفی حکم(د سلب مشروعیت): د امت د جمهورو فقهاء کرامو رحمهم الله مؤقف او رائې داده چې یو مسلمان مجاهد چې د جنګ دوران کښې وړاندې شی او یو مشرک قتل کړی نو کوم مال و اسباب چې دغه مشرک سره وی، د هغې مستحق دا مسلمان مجاهد دې، په دې کښې هیڅ اختلاف نشته۔ البته په دې کښې د فقهاؤ اختلاف دې چې آیا ددې دپاره د امام اجازت هم ضروری دې یا نهٔ؟

① نو د احنافو نه علاوه د نورو ټولو حضراتو، سوا د امام مالک نه، دا وائی چې ددې دپاره د امام د اجازت هیڅ ضرورت نشته، امام د سلب وضاحت اوکړی یا اونه کړی، مجاهد به په هرحال کښې ددې مستحق او حقدار وی۔

② حضرات حنفیه کثرالله سوادهم ددې دپاره د امام اجازت شرط ګرځوی، مثلاً امام دا اووائی چې د غنیمت جمع کیدو نه مخکښې څوک یوکس قتل کړی فله سلبه(یعنی د هغهٔ سازوسامان به ددهٔ دپاره وی) ورنه په نورو صورتونو کښې به دا سلب هم د غنیمت حصه وی چې د مجاهدینو مینځ کښې به تقسیمیږی(۳)۔

امام طحاوی رحمه الله فرمائی: "أمر السلب موكول للامام فيرى فيه رأيه....."(۴)۔

③ د موالکو مذهب هم احنافو ته نزدې نزدې دې لیکن هغوی دا وائی چې د امام دپاره دا مناسب نهٔ دی چې ابتداء کښې هغه دغه شان د څهٔ خبرې شرط اولګوی، البته د جنګ ختمیدو نه پس څهٔ داسې خبره کیدې شی، ددې وجې نه چې د مجاهد په نیت کښې فساد رانهٔ شی۔ اصل کښې مالکیه سلب هم د نفل حصه ګرځوی نو د نفل په سلسله کښې چې د هغوی کوم مذهب تیر شو هم هغه مذهب د هغوی په سلب کښې هم دې(۵)۔

د امامانو دلیلونه:

د جمهورو دلائل: په دې سلسله کښې د جمهورو دلیل خو یو مشهور حدیث مبارک دې چې "من قتل قتيلاً له عليه بينة، فله سلبه"(۶) او دویم دلیل د حضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه قول

---

(۱) فتح البارى:۶/۲٤۷، وعمدة القارى:۱۵/۶۵، والاوجز:۹/ ۱۸۵، والموسوعة:۲۵/۱۷۶)_

(۲) پورته حواله جات، ولسان العرب:۶/۳۱۷، باب السين، مادة:سلب)_

(۳) عمدة القارى:۱۵/۶۵، وحاشيه ابن عابدين:۳/۲۶۰، مطلب فى التنفيل، وفتح البارى:۶/۲٤۸)_

(٤) شرح معانى الآثار:۲/۱٤۶_۱۵۰، باب الرجل يقتل قتيلا فى دار الحرب.....)_

(۵) المنتقى:۳/۱۹۱، والاوجز:۹/۱۹٤، والشرح الكبير للدر دير:۲/۱۹۰)_

(۶) رواه البخارى فى الباب، واخرجه الجماعة_غير النسائى_من حديث.....

[بقيه برصفحه آئنده...

دي. "اللهم ارزقني رجلاً شديداً.....حتی أقتله وآخذ سلبه"[۱] استدلال وجه داده چې دا احاديث مطلق او عام دی، په دې کښې هيڅ قسم قيد نشته[۲].
د احنافو دليلونه: د احنافو يو دليل د حضرت عوف بن مالک رضی الله عنه حديث دې، فرمائي:
"**أن مدديا[۳] اتبعهم فقتل علجاً، فأخذ خالد بعض سلبه، وأعطاه بعضه، فذكر ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: لا ترده عليه يا خالد**"[۴].
"يو معاون هم دوی سره لاړو او هغه يو بهادر کافر قتل کړو نو حضرت خالد بن وليد رضی الله عنه د سلب بعضې حصه په خپله کيخوده او باقی حصه ئې دغه سړی ته ورکړه، ددې ذکر نبی کريم صلی الله عليه وسلم ته اوکړې شو نو نبی عليه السلام اوفرمائيل، ائې خالده! څه چې تا اخستلې دی نو هغه سړی ته ئې مهٔ واپس کوه"
دويم دليل د باب حديث دې، په کوم کښې چې د ابوجهل لعين د قتل قصه ذکر ده. په دې کښې نبی کريم صلی الله عليه وسلم سلب معاذ بن جموح رضی الله عنه ته ورکړې وو.[۵].
دريم دليل د شبر بن علقمه واقعه ده، فرمائي:
"**بارزتُ رجلاً يوم القادسية فقتلته، وأخذت سلبه، فأتيت به سعداً، فخطب سعد أصحابه، ثم قال: إن هذا**

...بقيه ازحاشيه گذشته] ابی قتادة رضی الله عنه .انظر جامع الاصول وتعليقاته:۲/۶۸۷_۶۸۸.وابن ماجه.كتاب الجهاد.باب المبارزة والسلب.رقم (۲۸۳۷))_

[۱]) هو بعض حديث سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه.اخرجه الحاكم.وكامله:
.....ان عبد الله بن جحش قال يوم احد:الا تاتی ندعوالله؟فخلوا فی ناحية.فدعا سعد.فقال:يا رب.اذا لقينا القوم فلقينی رجلا شديداً باسه.شديدا حرده.فاقاتله فيک.ويقاتلنی.قم ارزقنی عليه الظفر.حتی اقتله وآخذ سلبه. فقام عبدالله بن جحش.ثم قال:اللهم ارزقنی غدارجلا شديدا حرده.شديدا باسه.اقاتله فيک ويقاتلنی.ثم ياخذنی: فيجدع انفی واذنی.فاذا لقيتک غداقلت:يا عبدالله.فيم جدع انفک واذنک؟فاقول:فيک.وفی رسولک. فيقول:صدقت.قال سعد بن ابی وقاص:يا بنی.كانت دعوة عبد الله بن جحش خيرا من دعوتی.لقد رايته آخر النهار وان اذنه وانفه لمعلقان فی خيط.انظر:المستدرک:۲/۸۶.كتاب الجهاد.رقم (۲۴۰۹). واخرجه البيهقی ايضا فی الكبری:۶/۵۰۲.كتاب قسم الفیء والغنيمة.باب السب للقاتل.رقم (۱۲۷۶۹))_

[۲]) المغنی:۹/۱۸۹)_

[۳]) په جنګ موته کښې چې کوم لښکر د مدد او تعاون دپاره راغلې وو، د هغې يو سړې مراد دې، مددی په معنی د مددګار. د مسلم شريف وغيره د روايت نه معلوميږی چې ددې سړی تعلق د بنو حمير سره وو. اوګورئ: مسلم.كتاب الجهاد والسير.باب استحقاق القاتل سلب القتيل.رقم(۴۵۷۰).وسنن سعيد بن منصور:۲/۲۶۰.رقم (۲۶۹۷))_

[۴]) هذا ملخص من حديث طويل.رواه ابو داود فی كتاب الجهاد.باب فی الامام يمنع القاتل السلب.رقم (۲۷۹۱).وسعيد بن منصور فی سننه:۲/۲۶۰.كتاب الجهاد.باب النفل والسلب.....رقم (۲۶۹۷))_

[۵]) اوګورئ. حديث باب.رقم (۳۱۴۱).ددې دليل سره متعلق خبرداری به وړاندې د حديث په تشريح کښې راشی)_

سلب شبر، لهو خير من اثنى عشر الفا، وإنا قد نفلناه اياه"(۱).
د استدلال وجه دلته د استدلال وجه واضح ده،لكه په اولنى حديث شريف كښې نبى كريم ﷺ ددې دواړو حضراتو مينځ كښې فيصله اوفرمائيله او سلب ئې په دواړو كښې تقسيم كړو .كه د امام اجازت شرط وو يا بس صرف قاتل مستحق وو نو ددې فيصلې ضرورت ولې پيښيدو؟
په دويم دليل كښې راغلې دى چې نبى كريم ﷺ سلب معاذ بن جموح رضی الله عنه ته وركړو او دا ئې هم اوفرمائيل چې "كلاكما قتله" دغه شان خو سلب تولو ته ملاويدل پكار وو.ليكن ددې برخلاف سلب صرف معاذ بن الجموح رضی الله عنه ته وركړې شو،ښكاره خبره ده چې نبى كريم ﷺ خپل اختيار استعمال كړې دې.
په دريم دليل كښې حضرت سعد رضی الله عنه دا بيان فرمائى چې "وإنا قد نفلناه اياه" حالانكه دغه سلب د شبر حق دې نو ددې قول ضرورت ولې پيښ شو چې مونږ دا سلب دهٔ ته د نفل په طور وركړې دې؟(۲).
د سلب مستحق څوک وی؟
① **جمهور فقهاء:** په دې جزء كښې د فقهاؤ اختلاف دې،نو د جمهورو(امام اعظم ابوحنيفه. شافعى او احمد رحمهم الله) په نزد د سلب مستحق هرهغه سړې كيدې شى چې د حصې مستحق وى يا د رضخ مستحق وى،لكه غلام،ښځه،ماشوم،تاجر او ذمى څكه چې په حديث شريف كښې عموم دې "من قتل قتيلاً،له عليه بينة فله سلبه"(۳).
البته د شوافعو په نزد ذمى ددې حكم نه مستثنى دې،د هغوى په نزد ذمى اګرچه د امام په اجازت سره په جنګ كښې شريک شوې وى ليكن هغه د سلب مستحق نهٔ شى كيدې.د اجازت نه بغير خو د تولو اتفاق دې چې د هغه د سلب مستحق كيدې نهٔ شى(۴).
② **موالک:** او د مالكيه مذهب په دې سلسله كښې دادې چې ددې سلب مستحق هغه كس وى چې صرف د سهم مستحق وى نو د هغوى په نزد ماشوم،ښځه او ذمى د سلب په مستحق كيدو كښې شامل نهٔ دى البته كه امام دوى ته اجازت وركړى يا په دوى باندې جهاد فرض عين شى نو دوى به هم مستحق وى . ددې تفصيل نه معلومه شوه چې كوم كس د سهم مستحق نهٔ وى او د رضخ مستحق هم نهٔ وى نو بالاتفاق په دې حكم كښې داخل نهٔ دې(۵).

---

[۱]) رواه سعيد فى سننه:۲/۲۵۸،فى كتاب الجهاد،باب النفل والسلب فى الغزو.....رقم (۲۶۹۲))_
[۲]) المغنى:۹/۱۹۲،وايضا انظر البناية شرح الهداية:۷/۱۸۱_۱۸۴،واعلاء السنن:۱۲/۲۸۲)_
[۳]) اوګورئ، حديث باب،رقم (۳۱۴۲)،ومسلم،كتاب الجهاد،باب استحقاق القاتل.....رقم (۴۵۶۸))_
[۴]) حاشيه ابن عابدين:۳/۲۶۱،والمغنى:۹/۱۸۹،وفتح القدير:۵/۲۵۰،فصل فى التنفيل،وسبل السلام شرح بلوغ المرام: ۴/۵۲_۵۳)_
[۵]) المغنى:۹/۱۹۱،والاوجز:۹/۱۸۵،والموسوعة:۲۵/۱۷۸،وعمدة القارى:۱۵/۶۹)_

خپل ځان په خطره کښې واچوي: د سلب د مستحق کیدو دپاره چې کوم شرطونه دی نو په هغې کښې دا هم دې چې قاتل خپل ځان په خطره کښې واچوی او په دې حالت کښې مقتول قتل کړی او د مرګ سره لوبې کوی ورنه بیا د سلب مستحق نهٔ شی کیدې.مثلاً د صف نه غشی ګزار کړی او هغې باندې یو کافر اولګی یا کافر په قلعه کښې بند وی او د یو مجاهد غشې دننه لاړ شی هغه کافر قتل کړی.(۱)

د مقتول د قتل کولو شرعی اجازت وی: یو شرط دا هم دې چې کوم کافر قتلولې شی،نو د هغهٔ قتل شرعاً جائز وی.ددې وجې نه ښځه،ماشوم،شیخ فانی،پاګل او د راهب وغیره قتلولو سره به څوک د سلب مستحق نه جوړیږی،ځکه چې ددې خلقو د قتل شرعاً ممانعت دې البته که په دې خلقو کښې یو کس په جنګ کښې شریک شو نو د داسې کس په قتلولو باندې به بیا د سلب مستحق وی ځکه چې د دوی قتل اوس جائز شو(۲).

قتل ئې کړی یا....... یو شرط دا هم دې چې مقتول قتل کړی یا ئې د مقتول په حکم کښې کړی یعنی د هغهٔ دومره قدرې وینه اوبهوی چې مسلمانان د هغهٔ د شر نه محفوظ شی او هغه بالکل بې لاسو خپو کړی،مثلاً د هغهٔ سترګې اوباسی،یا د هغهٔ نظر ختم کړی یا د هغهٔ خپې لاسونه کټ کړی(۳).

د جنګ دوران کښې ئې قتل کړی: ددې نه علاوه یو شرط دا هم دې چې هغه وخت ئې قتل کړی چې کوم وخت جنګ جاری وی او مقتول په جنګ کښې مصروف وی که جنګ ختم شی او مشرکینو ته شکست اوشی،بیا یو مسلمان کافرانو پسې شی او په هغوی کښې یو کس قتل کړی نو دې به د سلب مستحق نهٔ وی ځکه چې مشرکینو ته په شکست ملاویدو سره د هغوی شر هم ختم شوې دې. په دې کښې قیدی کافر،اودهٔ وغیره هم داخل دی ځکه چې په دې صورت کښې قاتل خپل ځان په خطره کښې وانهٔ چوو(۴).دا د جمهورو مسلک دې البته په شافعیه کښې د ابوثور او ابن المنذر وغیره رائې دا ده چې کافر لره قتل کړې شی نو دا قاتل به په هرصورت کښې د هغهٔ د سلب مستحق وی ځکه چې د "**من قتل قتیلاً فله سلبه**" والا حدیث شریف عام دې.(۵).

ایا د سلب د مستحق کیدو دپاره ګواهان ضروری دی؟: ① په دې باره کښې مشهورو اختلافی مسئلو کښې یو مسئله داده،جمهور فقهاء کرام ددې خبرې قائل دی چې د سلب د مستحق

(۱) المغنی:۹/۲۹۰،والاوجز:۹/۱۸۷،وللاستزادة انظر الموسوعة:۲۵/۱۷۸_۱۷۹. وکتاب السیر الکبیر للشیبانی:۲/۱۲۱،ابواب الانفال،مع شرحه للسرخسی)_

(۲) الموسوعة:۲۵/۱۷۹،والمغنی:۹/۱۹۰، والاوجز:۹/۱۸۶،ولدر المختار:۳/۲۶۱)_

(۳) الموسوعة:۲۵/۱۷۹،والمغنی:۹/۱۹۰،والاوجز:۹/۱۸۷)_

(۴) الموسوعة:۲۵/۱۸۱،والمغنی:۹/۱۹۱، والاوجز:۹/۲۰۳)_

(۵) پورته حواله جات. وفتح الباری:۶/۲۴۹)_

کیدو دپاره گواهان پیش کول ضروری دی، تر څو چې قاتل گواهان پیش نهٔ کړی چې قتل هم دهٔ کړي دي نو ددهٔ د سلب د مستحق کیدو دعوی به مقبول نهٔ وی ځکه چې په بعضو صحیح روایتونو کښې د "له علیه بینة" د الفاظو وضاحت موجود دې(۱)

②دویم طرفته د امام مالک او امام اوزاعی رحمهما الله مسلک دادې چې ددې دپاره د گواهانو پیش کولو هیڅ ضرورت نشته، د قاتل دومره وینا هم کافی ده چې: أنا قتلته.

د دوی دلیل د حضرت ابوقتاده او د حضرت معاذ بن الجموح رضی الله عنهما حدیثونه دی(ذکرهما الامام فی هذا الباب) چې په دې کښې نبی کریم ﷺ د دوی نه څهٔ گواهان او قسم وغیره طلب نهٔ کړو. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه نه د گواهئ نهٔ طلب کولو دعوی کول ددې وجې نه صحیح نهٔ ده چې د واقدی په مغازی(۲) کښې راغلې دی چې اوس بن خولی رضی الله عنه په دې موقع باندې گواهی ورکړې وه. او که بالفرض دا صحیح هم نهٔ وی نو ممکنه ده چې نبی کریم ﷺ ته په بل څهٔ ذریعه باندې دا خبره معلومه شوې وی چې قاتل هم ابوقتاده رضی الله عنه دې(۳).

د گواهانو نه څهٔ مراد دی؟: بیا هغه حضرات چې گواهان پیش کول ضروری گنړی د هغوی په دې خبره کښې اختلاف دې چې د بینې(گواهان پیش کولو)نه څهٔ مراد دې؟ نو بعضې حضرات خو د دوو کسانو گواهی ورکول شرط گرځوی، دا د امام احمد رحمه الله مذهب هم دې او بعضې نور حضرات وائی چې شهادة رجل وامرأتین أو رجل ویمین هم کافی دې ځکه چې دعوی په مال کښې ده. او بعضې نور حضرات په دې معامله کښې شهادة رجل واحد هم کافی گنړی ځکه چې نبی کریم ﷺ د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه په معامله کښې د یو گواه گواهی قبوله کړې وه او د هغهٔ نه قسم هم اخستلې شوې نهٔ وو. ابن العطیه وائی چې په دې باره کښې د اکثرو فقهاؤ هم دا قول دې(۴).

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۴۹، والموسوعة:۲۵/۱۸۲، وشرح الابی علی مسلم:۵/۶۳، باب استحقاق القاتل سلب القتیل، والمغنی:۵/۱۹۴_۱۹۵، کتاب الجهاد، فصل: لا تقبل دعوی القتل الا ببینة، رقم(۷۴۷۶))_

(۲) د علامه واقدی په مغازی کښې د حضرت ابوقتاده په حق کښې په گواهی ورکوونکو کښې د دوو حضراتو نومونه راغلي دی، عبدالله بن أنیس او الاسود بن الخزاعی رضی الله عنهما په دې کښې د حضرت اوس رضی الله عنه نوم مونږ ته ملاؤ نهٔ شو، اوگورئ: کتاب المغازی للواقدی:۳/۹۰۸، غزوة حنین. غالباً دلته د حافظ نه تسامح شوې ده، ځکه چې په اصابة کښې هغوی په خپله د واقدی په حوالې سره د حضرت الاسود بن الخزاعی په باره کښې لیکلې دی شهد لابی قتادة بسلب قتیله یوم حنین والله اعلم. الاصابة: ۱/۴۳، القسم الاول، رقم (۱۵۳))_

(۳) فتح الباری:۶/۲۴۹، دغه شان اوگورئ: الموسوعة:۲۵/۱۸۲)_

(۴) پورته حواله جات، والمغنی:۹/۱۹۵، واکمال الابی:۵/۶۳، ومکمل اکمال المعلم المطبوع مع اکمال الابی:۵/۶۳، وسبل السلام:۴/۵۳، کتاب الجهاد، رقم (۲۲)، والاوجز:۹/۲۰۵)_

په سلب کښې به تخميس جاري کيږي يا نه؟دا يو بله مشهوره اختلافي مسئله ده.

①د شافعيه(فی المشهور عندهم)،حنابله.ابن المنذر او ابن جرير رحمهم الله وغيره مسلک دادي چې په سلب کښې به تخميس نه جاري کيږي.مطلب دادي چې سلب به قاتل ته حواله کولې شي او ددې نه به خمس نه اخستلې کيږي.د دوی يو دليل د حضرت عوف بن مالک او د حضرت خالد بن وليد رضی الله عنهما حديث دې چې،"أن رسول الله صلی الله عليه وسلم قضی بالسلب للقاتل،ولم يخمس السلب"(۱)چې "نبی علیه السلام قاتل ته د سلب ورکولو حکم جاري کړو او په هغې کښې ئې خمس وانهٔ خستلو". او دويم دليل د حضرت عمر رضی الله عنه قول دې."إنا كنا لا نخمس السلب"(۲)چې "مونږ به په سلب کښې خمس نه ويستلو".

②په دې مسئله کښې دويم مذهب د امام اوزاعی او مکحول رحمهما الله دې چې په سلب کښې به هم خمس جاري کيږي ددې حضراتو دليل د قرآن پاک آيت(واعلموا أنما غنمتم من شئ فأن لله خمسه وللرسول)(۳) دې ځکه چې دا آيت کريمه عام دې،نو ددې وجې نه په غنيمتونو کښې به مطلقاً تخميس جاري کيږي هم دا مذهب د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما هم دې(۴).

③په دې مسئله کښې دريم مذهب د اسحاق بن راهويه دې،هغوی فرمائي:"إن استكثر الامام السلب خمسه،و ذلك إليه"چې "که امام دا اووينی چې د سلب مقدار ډير زيات دې نو تخميس دې پکښې جاري کړی او ددې اختيار به امام ته وی"(۵).

د دوی دليل د ابن سيرين رحمه الله نه روايت شده حديث دې چې حضرت براء بن عازب رضی الله عنه يو مرزبان(د اهل فارس مذهبی مشر او فقيه)سره په بحرين کښې مبارزت اوکړو.حضرت براء رضی الله عنه هغه په نيزه اووهلو،چې هغې سره د مرزبان ملا ماته شوه،حضرت براء رضی الله عنه د هغهٔ دواړه بنګړی واخستل او نور سامان هم،د ماسپخين د مونځ نه پس دوی حضرت ابو طلحه رضی الله عنه ته راغلل او ټوله واقعه ئې واوروله،نو حضرت ابو طلحه رضی الله عنه اوفرمائيل چې مخکښې به مونږ په سلب کښې خمس نهٔ اخستلو ليکن د براء چې کوم سلب دې نو دا معتدبه مال دې،ددې وجې نه به زهٔ په دی کښې خمس اخلم،نو دا اولنې سلب وو چې په دې کښې تخميس جاري

---

(۱) صحيح مسلم،كتاب الجهاد،باب استحقاق القاتل سلب القاتل،رقم (۴۵۷۱)،وسنن ابی داود،كتاب الجهاد،باب فی السلب لا يخمس،رقم (۲۷۲۱))_

(۲) التمهيد:۲۴۷/۲۳، حديث ثامن وعشرون ليحيى بن سعيد،والمصنف لابن ابی شيبة:۵۵۸/۱۷،كتاب السير،من جعل السلب للقاتل،رقم (۳۳۷۶۱))_

(۳) الانفال:۴۱)_

(۴) الموسوعة:۱۸۳/۲۵،وعمدة القاری:۶۵/۱۵،وفتح الباری:۲۴۷/۶)_

(۵) پورته حواله جات،والمغنی:۱۹۲/۹،والاوجز:۱۸۸/۹)_

شو .ددې سلب مقدار ديرش زره وو(١)۔
③په دې مسئله كښې څلورم مذهب د حنفيه او د مالكيه دې،ددې حضراتو په نزد سلب د نورو غنيمتونو په شان دى،دا د قاتل سره مختص نۀ دې بلكه قاتل او غيرقاتل ټول په دې كښې برابر دى.امام به سلب د نفل په طور باندې وركوى۔ اوس د احنافو په نزد د تنفيل محل غنيمتونو لره دارالاسلام ته منتقل كولو نه مخكښې خو اربعة الاخماس دې او دارالاسلام ته د منتقل كولو نه پس خمس دې۔او د مالكيه په نزد په هرحال كښې خمس دې او د امام په رائې باندې موقوف دې،كه امام مناسب اوګڼړى نو قاتل ته به وركړى.ورنه نۀ دې وركوى.(٢) ، كمامر تفصيله فيما قبل.

په سلب كښې به كوم كوم څيزونه ملاويږى؟ په دې خبره كښې د فقهاؤ اتفاق دې چې قاتل ته د مقتول كوم سلب ملاويږى نو په دې كښې به دا قاتل ددې څيزونو حقدار وى:
كپړې،توپئ،پګړئ،موزې او څادر وغيره،يعنى د استعمال څيزونه.
دغه شان اسلحه او د جنګ آلات،مثلاً ډهال،خود،نيزه،چاړه،توره،ليندكئ او غشې.
دغه شان د مقتول د سورلئ زين او واګې وغيره.(٣) .ددې څيزونو نه علاوه د مقتول په نورو څيزونو كښې د امامانو اختلاف دې لكه د ائمه ثلثه په نزد د مقتول سورلى په سلب كښې داخلهش ده،د امام اوزاعى او امام مكحول هم دا مذهب دې،د دوى دليل هغه حديث مددى دې كوم چې وړاندې تير شو ،په هغې كښې راغلې دى، "انه قتل علجا،فحاز فرسه وسلاحه".
او امام احمد رحمه الله سورلى د سلب نه خارج ګڼړى،هم دا قول د ابوبكر هم دې(٤). دا بحث د هغې سورلئ په باره كښې دې كومه سورلى چې د مقتول په استعمال كښې وه لكه هغه سورلى چې د هغۀ په خيمه كښې وى يا تختيدلې وى نو هغه بالاتفاق په سلب كښې داخله نۀ ده.(٥) .ددې نه علاوه د مقتول تاج،بنګړى،ګوتمه،طوق،پټكا ،اګرچه د سرو زرو وى يا د

---

(١) رواه سعيد فى السنن:٢/٢٦٣_٢٦٤،كتاب الجهاد،باب ما يخمس فى النفل،رقم (٢٧٠٨)،وابن عبدالبر فى التمهيد:٢٣/٢٤٧،حديث ثامن وعشرون ليحيى بن سعيد،وعبدالرزاق فى مصنفه:٥/١٥٨،كتاب الجهاد، باب السلب والمبارزة،رقم(٩٥٣١))_

(٢) عمدة القارى:١٥/٦٥،والموسوعة:٢٥/١٨٣،ليكن د احنافو تحقيقى مذهب هغه دې كوم چې په فتاوى هنديه كښې د المحيط په حوالې سره نقل كړې شوى دې،هغه دا دې چې كه امام داسې اووائى من قتل قتيلا فله السلب بعد الخمس نو په دې صورت كښې به په سلب كښې تخميس جارى كيږى او كه مطلقاً من قتل قتيلاً اووائى نو تخميس بۀ نۀ جارى كيږى.الفتاوى الهندية:٢/٢١٨،الفصل الثالث فى التنفيل،من كتاب السير)_

(٣) البناية مع الهداية:٧/١٨٤،وفتح القدير:٥/٢٥٣،وحاشية ابن عابدين:٣/٢٦٤، والمغنى: ٩/١٩٣، والاوجز:٩/١٩٠)_

(٤) المغنى:٩/١٩٣، والاوجز:٩/١٩٠،والدر المختار:٣/٢٦٤،والموسوعة:٢٥/١٨٤)_

(٥) پورته حواله جات)_

بل څه څيز وي.دغه شان ميانى،د پيسو هغه تهيلئ کومه چې ملا سره تړلې شي،او په دې کښې موجود پيسې.دا ټول څيزونه د ائمه ثلثه په نزد په سلب کښې داخل دی خکه چې دا ټول څيزونه د حديث شريف په عموم کښې داخل دی.يعنى "من قتل قتيلاً فله سلبه" دغه شان د براء بن مالک رضي الله عنه حديث کوم چې اوس تير شو.هغې کښې هم د بنګړو او پټکی ذکر راغلي دې.او د مالکيه مذهب ددې څيزونو په باره که دادې چې دا څيزونه په سلب کښې داخل نه دی.ځکه چې ددې څيزنو په ذريعې سره په جنګ څۀ مدد نۀ حاصليږي(۱).بيا د امام احمد په نزد مقتول لره بالکل بې لباسه کول هم جائز دی.هم دا قول د امام اوزاعی هم دې اوابن منذر او سفيان ثوری رحمهم الله دا ناخوښه ګڼري.ځکه چې په دې کښې بدن ښکاره کيږی.او د امام احمد وغيره دليل د حضرت سلمه بن الاکوع رضي الله عنه په حديث شريف کښې د نبی کريم ﷺ دا جمله مبارکه ده."له سلبه أجمع"(۲) دغه شان حديث"من قتل قتيلاً فله سلبه"هم د جمهورو د مذهب دپاره دليل دې،ځکه چې په دې کښې هر څۀ داخليږی."وهذا يتناول جميعه"(۳)

خبرداري:د سلب متعلق مزيد معلوماتو دپاره اوګورئ.اوجزالمسالک:۹/۱۸۳_۲۰۶،کتاب الجهاد،باب ما جاء فی السلب فی النفل،والموسوعة الفقهية:۲۵/۱۷۶_۱۸۳،واعلاء السنن:۱۲/۲۷۵_۳۰۰،واحکام القرآن للرازی:۳/۶۹_۷۲،مطلب فی سلب القتيل،وفتح الباری:۶/۲۴۷_۲۴۹_ والله أعلم بالصواب.

د سلب متعلق ددې تولو تفصيلاتو نه پس اوس د باب سره متعلق بحثونه اوګورئ.

د ترجمة الباب مقصد:امام بخاری رحمه الله ددې ترجمة الباب په قائمولو سره د هغه مشهور اختلاف طرفته اشاره کړې ده کوم چې د سلب په تخميس کښې دې چې ددې خمس به ويستلې شی يا نه؟امام بخاری رحمه الله په دې مسئله کښې د جمهورو سره ملګرې دې.د هغوی د مذهب ثابتولو دپاره ئې دا باب قائم کړې دې(۴).

قوله: ومن قتل قتيلاً فله سلبه: او څوک چې چالره قتل کړی نو ددغه مقتول سلب به د قاتل وی.

دا د حضرت انس رضي الله عنه د حديث شريف يوه حصه ده،پوره حديث شريف داسې دې:

"أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال يوم حنين: من قتل قتيلاً فله سلبه.فقتل أبوطلحة يومئذ عشرين

---

(۱) المغنی:۹/۱۹۳،والمنتقی:۳/۱۹۱،والاوجز:۹/۱۹۵،والموسوعة:۲۵/۱۸۴)_

(۲) حديث سلمة اخرجه البخاری فی کتاب الجهاد،رقم (۳۰۵۱)،وانظر لتخريجه الکامل کشف الباری،کتاب الجهاد:۲/۴۵۸)_

(۳) المغنی:۹/۱۹۵،وعمدة القاری:۱۵/۶۹،والاوجز:۹/۲۰۶)_

(۴) عمدة القاری:۱۵/۶۵،وفتح الباری:۶/۲۴۷)_

رجلاً، فاخذ اسلابهم" (١)
چې "د غزوه حنین په موقع باندې نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو چې څوک چالره قتل کړی نو د هغهٔ سلب به قاتل ته ملاویږی نو په دغه ورخ حضرت ابو طلحه انصاری رضی الله عنه شل کسان قتل کړل او د هغې ټولو سلب ئې واخستلو"

قوله: من غیر أن یخمس: د سلب د تخمیس (خمس جاری کیدو) نه بغیر دا جمله د امام بخاری رحمه الله د تفقه (فقاهت) نه ده (٢) غالباً هغوی د حضرت انس رضی الله عنه مذکوره حدیث ذکر کولو سره ددې د عموم نه استدلال کړې دې چې په دې کښې د سلب د تخمیس وغیره څۀ خبره نشته، دا حدیث شریف چونکه مطلق دې، ددې وجې نه به په سلب کښې د تخمیس عمل نۀ

وی. والله أعلم

قوله: وحکم الامام فیه: او په دې کښې د امام حکم.
دا د آخری جزء ترجمه ده، حکم مرفوع او مجرور دواړو طریقو سره لوستلې شوې دې، د مرفوع کیدو په صورت کښې به مطلب دا وی چې په سلب کښې به د امام رائې چلیږی، هغه چې څنګه غواړی نو هغه شان حکم به لګولې شی، د امام په حکم باندې څوک هم اعتراض نۀ شی کولې. په دې صورت کښې به دا مذهب د احنافو او د مالکیه تائید شی چې د امام حکم او د هغهٔ د اجازت نه بغیر به څوک د سلب مستحق نۀ جوړیږی، ګویا امام بخاری رحمه الله په دې مسئله کښې ددې حضراتو سره ملګرې دې.
او د مجرور کیدو په صورت کښې به ددې مطلب دا شی چې د امام د فیصلې نه بغیر به هم قاتل د سلب مستحق وی، په دې صورت کښې به مؤلف علیه الرحمة د امام شافعی او امام

احمد رحمهما الله ملګرې شی.
مسئلې سره متعلق تفصیل د باب په شروع کښې راغلې دې. بیا امام بخاری رحمه الله په باب کښې دوه احادیث نقل کړې دی:

---

(١) رواه ابو داود، کتاب الجهاد، باب فی السلب یعطی القاتل، رقم (٢٧١٨)، والحاکم فی المستدرک: ٣ /٣٩٧، کتاب معرفة الصحابة، مناقب ابی طلحة......رقم (٥٥٠٥)، وابن ابی شیبة فی مصنفه: ٥٣٢/٢٠، کتاب المغازی، غزوة حنین وما جاء فیها، رقم (٣٨١٥٤)، و: ٥٢٣/٢٠، رقم (٣٨١٤٣))_

(٢) فتح الباری: ٢٤٧/٦، وقال العینی (٦٥/١٥): من غیر ان یخمس" لیس من لفظ الحدیث، واراد به ان السلب لا یخمس")_

٢٩٧٢ () حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ الْمَاجِشُونِ عَنْ صَالِحِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ بَيْنَا أَنَا وَاقِفٌ فِي الصَّفِّ يَوْمَ بَدْرٍ فَنَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي وَشِمَالِي فَإِذَا أَنَا بِغُلَامَيْنِ مِنَ الْأَنْصَارِ حَدِيثَةٍ أَسْنَانُهُمَا، تَمَنَّيْتُ أَنْ أَكُونَ بَيْنَ أَضْلَعَ مِنْهُمَا، فَغَمَزَنِي أَحَدُهُمَا فَقَالَ يَا عَمِّ، هَلْ تَعْرِفُ أَبَا جَهْلٍ قُلْتُ نَعَمْ، مَا حَاجَتُكَ إِلَيْهِ يَا ابْنَ أَخِي قَالَ أُخْبِرْتُ أَنَّهُ يَسُبُّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَئِنْ رَأَيْتُهُ لَا يُفَارِقُ سَوَادِي سَوَادَهُ حَتَّى يَمُوتَ الْأَعْجَلُ مِنَّا. فَتَعَجَّبْتُ لِذَلِكَ، فَغَمَزَنِي الْآخَرُ فَقَالَ لِي مِثْلَهَا، فَلَمْ أَنْشَبْ أَنْ نَظَرْتُ إِلَى أَبِي جَهْلٍ يَجُولُ فِي النَّاسِ، قُلْتُ أَلَا إِنَّ هَذَا صَاحِبُكُمَا الَّذِي سَأَلْتُمَانِي. فَابْتَدَرَاهُ بِسَيْفَيْهِمَا فَضَرَبَاهُ حَتَّى قَتَلَاهُ، ثُمَّ انْصَرَفَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرَاهُ فَقَالَ «أَيُّكُمَا قَتَلَهُ». قَالَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنَا قَتَلْتُهُ. فَقَالَ «هَلْ مَسَحْتُمَا سَيْفَيْكُمَا». قَالَا لَا. فَنَظَرَ فِي السَّيْفَيْنِ فَقَالَ «كِلَاكُمَا قَتَلَهُ». سَلَبُهُ لِمُعَاذِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْجَمُوحِ. وَكَانَا مُعَاذَ ابْنَ عَفْرَاءَ وَمُعَاذَ بْنَ عَمْرِو بْنِ الْجَمُوحِ.

رجال الحديث

① **مسدد**: دا مسدد بن مسرهد رحمه الله دي. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لأخیه......" کښې تیره شوې ده(٢).

② **یوسف بن الماجشون**: دا یوسف بن یعقوب الماجشون بن عبدالله بن ابی سلمه رحمه الله دي.

③ **صالح بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف**: دا د مشهور صحابی حضرت عبدالرحمن بن عوف نوسي صالح بن ابراهیم رحمه الله دي.(٣).

④ **عن أبیه**: ددې نه مراد ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي.

⑤ **جده**: د جده نه مراد مشهور صحابی حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه دي(٤).

قوله: قَالَ بَيْنَا أَنَا وَاقِفٌ فِي الصَّفِّ يَوْمَ بَدْرٍ......: په دې حدیث شریف کښې د ابوجهل لعین د قتل واقعه ذکر کړې شوې ده، کومه چې په بدر کښې پیښه شوې وه، ددې تفصیل چونکه په مغازی کښې راغلې دي، ددې وجې نه دلته ددې دوباره د ذکر کولو ضرورت

---

(١) قوله: عن جده": الحديث، اخرجه البخاري ايضا، كتاب المغازي، باب قتل ابى جهل، رقم (٣٩٦٤)، وباب (بلا ترجمة)، بعد بابفضل من شهد بدراً، رقم (٣٩٨٨)، ومسلم، كتاب الجهاد والسير، باب استحقاق القاتل سلب القتيل، رقم (٤٥٦٩))_

(٢) كشف البارى: ٢/٢)_

(٣) ددې دواړو د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوكالة، باب اذا وكل المسلم حربيا فى دار الحرب.....)_

(٤) ددې دواړو د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الجنائز، باب الكفن من جميع المال)_

نشته(۱) البته دلته به مونږ د حدیث شریف د څهٔ الفاظو او د جملو وضاحت خامخا کوو.

فاذا أنا بغلامين من الانصار حديثة أسنانهما

نو ما او کتل چې زهٔ د دوو انصاری هلکانو مینځ کښې یم، چې د واړه کم عمره وو.

"حديثة أسنانهما" دا شبه جمله صفت دې د "غلامين"، د دې وجې نه مجرور هم دې او أسنانهما مرفوع دې ځکه چې هغه د حديثة فاعل دې(۲) او د دې معنی ده کم عمری.

قوله: تمنيت أن أكون بين أضلع منهما: ما تمنا او کړه چې کاش! زهٔ د دې دواړو نه علاوه د یو طاقتور سړی په خوا کښې وې، چې د هغهٔ نه ماته څهٔ فائده وې.

د أضلع لغوی او صرفی تحقیق: أضلع. بفتح الهمزة، وسكون الضاد، وفتح اللام صیغه د اسم تفضیل ده، د دې معنی ده ډیر زیات قوی او طاقتور، د دې مصدر الضلاعة دې، د دې معنی ده قوت او طاقت، دا د علامه عینی رحمه الله تحقیق دې(۳). او حافظ رحمه الله دا بضم اللام د ضلع جمع ښودلې ده، د دې معنی ده پښتئ، د دې نه علاوه حافظ دا هم فرمائیلې دی چې دا د اکثرو روایت دې او د علامه عینی ذکر کړې شوی تحقیق ته ئې په ورُوئ وئیلو سره د ضعیف گرځولو کوشش کړې دې(۴). لیکن راجح دلته د علامه عینی تحقیق دې، هم دا امام نووی هم ذکر کړې دې(۵) او علامه ابن الاثیر جزری رحمه الله هم دا اختیار کړې دې(۶)، د دې نه علاوه فهم ته ډیر زیات نزدې هم دا تحقیق دې.

په أضلع کښې د نسخو اختلاف: بیا په دې ځان پوهه کړئ چې د بخاری شریف اکثرو راویانو دا لفظ د ضاد معجمه سره أضلع نقل کړې دې، لیکن د حموی په نسخه کښې أصلح. بالصاد المهملة والحاء المهملة راغلې دې(۷)، علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چې دا اختلاف د مسدد له طرفه دې کوم چې د بخاری شیخ دې، ورنه هم دا روایت د یوسف بن الماجشون نه ابراهیم بن حمزه په طحاوی کښې(۸)، موسی بن اسماعیل په ابن سنجر کښې او عفان په ابن ابی شیبه(۱)

---

(۱) کشف الباری، کتاب المغازی: ۱۰۸/۱۰۳)_
(۲) عمدة القاری: ۶۶/۱۵، وفتح الباری: ۲۴۸/۶)_
(۳) عمدة القاری: ۶۶/۱۵)_
(۴) فتح الباری: ۲۴۸/۶، البته په مقدمه کښې دوی هم د عینی تحقیق اختیار کړې دې، هدی الساری: ۲۲۷، فصل ض،ل، حرف الضاد المعجمة، الفصل الخامس)_
(۵) شرح النووی علی مسلم: ۸۷/۲، کتاب الجهاد، باب استحقاق القاتل سلب القتیل)_
(۶) جامع الاصول: ۱۹۵/۸، والنهایة فی غریب الحدیث والاثر: ۹۷/۳، باب الضاد مع اللام)_
(۷) عمدة القاری: ۶۶/۱۵، وفتح الباری: ۲۴۸/۶)_
(۸) شرح معانی الآثار: ۱۴۷/۲، کتاب السیر، باب الرجل یقتل قتیلاً....)_

کښې هم روایت کړې دي.په دې ټولو کښې أصلع دی[۱] او راجح روایت هم د أصلع والا دې.ځکه چې د دریو حافظانو راویانو په مقابله کښې د یو حافظ راوی روایت ظاهر دې چې مرجوح به وی[۲]. علامه قرطبی او قاضی عیاض رحمهما الله هم د أصلع والا روایت راجح ګرځولې دې[۳].

قوله: لایفارق سوادي سواده: زۀ به هغه پرینږدم.

دا کلام په دغه کم عمرو هلکانو کښې د یو هلک دې.سواد.بفتح السین سړی ته وائی. چونکه دلرې نه دسړی په شان څیز په نظرتورښکاری.ددې وجې نه سړی ته سواد هم وائی[۴].

قوله: حتی یموت الاعجل منا: تردې چې په مونږ کښې د چا مرګ زیات نزدې وی.هغه مړ شی.

بعضې حضراتو وئیلې دی چې الاعجل تحریف دې.اصل کښې دا الاعجزوو لیکن حافظ فرمائی چې په روایت کښې مذکوره لفظ صحیح دې[۵].ددې نه علاوه دا جمله د ملازمت (لزوم) نه کنایه ده او په دې معنی کښې کثیرالاستعمال هم ده.مطلب دا دې چې ترڅو ما هغه قتل کړې نۀ وی،نو هغه به زۀ نۀ پریږدم.

اوس ددې کم عمره صحابی د عقل کمال اوګورئ چې د جنګ په حالت کښې.چرته چې د لویو لویو خلقو طاقت کار نۀ ورکوی.هلته هم د عقل لمن نۀ پریږدی او دا محتاطه جمله ئې ارشاد اوفرمائیله.حالانکه د سختې غصې تقاضه خو دا وه چې داسې ئې فرمائیلې وې. "حتی اقتله"لیکن انجام چونکه مجهول وو ،ددې وجې نه ئې حتی یموت الاعجل منا اوفرمائیل[۶].

قوله: فلم أنشب أن نظرت إلى أبي جهل یجول في الناس: لږ وخت تیر شوې وو چې ما ابو جهل اولیدۀ.چې د خلقو مینځ کښې ئې چکر لګوو.

نشب نشوبا ونشباً د باب سمع نه دې ددې معنی نه انختل او د لم أنشب معنی ده لم ألبث ولم أتعلق بشئ غیره[۸]، د باب په روایت کښې "یجول"راغلې دې او د مسلم شریف په روایت

---

[۱]) المصنف.لم اجده فیه رغم تتبعی.وانما اشار الیه الحافظان ابن حجر وابن بطال)_

[۲]) ابن بطال:۳۱۵/۵،والعمدة:۶۶/۱۵،والفتح:۲۴۸/۶،والنووی علی مسلم:۲/۸۷_۸۸)_

[۳]) پورته حواله جات)_

[۴]) عمدة القاری:۶۶/۱۵،المفهم لقرطبی:۷۵/۱۱،باب اسحقاق القاتل سلب.....ومشارق الانوار:۵۹/۲(ض ل ع)

[۵]) عمدة القاری:۶۶/۱۵،وفتح الباری:۲۴۹/۶)_

[۶]) فتح الباری:۲۴۹/۶)_

[۷]) عمدة القاری:۶۶/۱۵)_

[۸]) پورته حواله، وشرح النووی علی مسلم:۸۸/۲)_

کښې "يزول" راغلي دې (۱) . د دواړو يو معنی ده، مطلب دادې چې ابوجهل ډير زيات پريشان وو او اخوا ديخوا گرځيده او په يو ځائې باندې نه حصاريده (۲).

قوله: فابتدراه بسيفهما: نو دغه دواړو خپلې خپلې تورې اخستلو سره د ابوجهل طرفته تيزی اوکړه.

ابتدر و بادر د دواړو يو معنی ده، مطلب سبقت او جلدی کول دی (۳) . د مغازی په روايت کښې "فشدا عليه مثل الصقرين" الفاظ راغلي دی (۴) ، چې "دا دواړه هلکان په ابوجهل باندې د شکرې په شان حمله آور شو".

قوله: فنظر فى السيفين، فقال: کلا کما قتله: نبی کريم ﷺ دواړو تورو ته په غور سره اوکتل، بيا ئې اوفرمائيل چې تاسو دواړو هغه قتل کړې دې.

دلته دا خبره ده چې نبی کريم ﷺ دواړه تورې په غور اوکتلې او ددې نه مخکښې ئې هم دا تپوس اوکړو چې تاسو تورې صفا کړې خو نهٔ دی، بيا ئې اوفرمائيل چې تاسو دواړو قتل کړې دې، ددې ټولې کارگذارئ مقصد څهٔ وو؟

علامه مهلب رحمه الله فرمائی چې ددې مقصد دا ښودل وو چې د سلب د مستحق کيدو دپاره اثخان شرط دې او په دې باره کښې اثخان ته يو قسم امتياز حاصل دې، هغه داسې چې نبی ﷺ ددې دواړو د تورو معائنه اوفرمائيله چې د تورو دواړو طرفونو ته وينه څومره قدرې لگيدلې ده او د ابوجهل په بدن کښې کومه توره څومره قدرې ننوتلې ده، ددې وجې نه ئې دا سوال هم اوکړو چې تورې مو صفا کړې خو نهٔ دی؟ ځکه چې د صفا کولو په صورت کښې به د داخليدو مقدار بدل شوې وو (۵). بيا نبی کريم ﷺ اوفرمائيل چې "کلاکما قتله" ځکه چې نبی ﷺ اوليدل چې اثخان د يو کس فعل دې او دويم صحابی صرف په قتل کښې شرکت کړې دې ليکن نبی ﷺ د هغوی د زړهٔ ساتلو دپاره او د تسلئ دپاره دا جمله ارشاد اوفرمائيله چې "کلاکما قتله" (۶).

قوله: سلبه لمعاذ بن عمرو بن الجموح: ليکن ددهٔ سلب د معاذ بن عمروبن الجموح دې.

مطلب دادې چې دواړه هلکان اگرچه په قتل کښې شريک دی، ليکن اثخان چونکه د معاذ بن عمرو له طرفه دې، ددې وجې نه سلب هم د هغهٔ حق دې، دې ځائې پورې خو خبره واضحه

---

(۱) صحيح مسلم، کتاب الجهاد والسير، باب استحقاق القاتل سلب.....رقم (۴۵۶۹)_
(۲) عمدة القاري: ۱۵/ ۶۶)_
(۳) پورته حواله)_
(۴) صحيح بخاری، کتاب المغازی، باب (بلا ترجمة)، رقم (۳۹۸۸)_
(۵) پورته حواله. شرح ابن بطال: ۵/ ۳۱۲، وفتح الباری: ۶/ ۲۴۸، وعمدة القاري: ۱۵/ ۶۶)_
(۶) شرح ابن بطال: ۵/ ۳۱۲، وعمدة القاري: ۱۵/ ۶۶_۶۷)_

ده.ددې نه پس ددې جملو نه احنافو او مالكيه دا استدلال كړې دې چې د مقتول په قتل كولو سره قاتل د سلب مستحق نه جوړيږى.بلكه د امام په وركړې سره هغه ددې مستحق جوړيږى ورنه نبى عليه السلام به سلب په دوى دواړو باندې تقسيم كړې وو.بيا لره محروم ساتلو سره به نې دويم ته نه وركوو.ددې نه معلومه شوه چې په دې معاملاتو كښې امام ته اختيار دى.قاله الطحاوى رحمه الله(۱).ليكن دا استدلال كمزورې دې ځكه چې دا خبره خو تول منى چې د سلب مستحق مُثخن وى او نبى عليه السلام چې د تورو كومه معائنه فرمائيلې وه نو د هغې مقصد هم دا وو چې دا اوكتلې شى چې د اثخان د كوم كس په تورې سره شوې دې.په دې بنياد باندې سلب معاذ بن عمرو ته وركړې شو.

دې جزء سره متعلق د احنافو دليلونه د باب په ابتداء كښې راغلې دى.

البته ددې حديث په يو بل طريق،كوم چې امام ابوداؤد(۲)او امام احمد(۳)وغيره نقل كړې دې،د هغې نه په مذكوره جزء باندې استدلال كيدې شى.په دغه طريق كښې راغلې دى چې نبى كريم ﷺ د ابوجهل توره حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه ته وركړې وه حالانكه هغه مثخن هم نۀ وو.اصل حق د معاذ بن عمرو وو ځكه چې هغه مثخن وو نود ابوجهل توره حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه ته وركول ددې خبرې دليل دې چې سلب څۀ شرعى حق(۴)نۀ دې بلكه قاتل كه ددې مستحق جوړيږى نودنفل په طورسره ددې حقدار گرځى.والله أعلم بالصواب

قوله: وكانا معاذَ بن عفراء، ومعاذَ بن عمرو بن الجموح: او هغه دواړه كم عمره هلكان معاذ بن عفراء او معاذ بن عمرو بن الجموح رضى الله عنهما وو.

دواړو ځايونو كښې كلمه د معاذ منصوب ده،ځكه چې دا د كان خبر دې.

معاذ بن عفراء: دا حضرت معاذ بن الحارث بن رفاعه بن سواد الانصارى رضى الله عنه دې(۵).دوى د خپلې مور بى بى عفراء بفتح العين وسكون الفاء بنت عبيد بن ثعلبه په حوالې سره مشهور دى(۶).بدر،احد او نورو ټولو غزواتو كښې د نبى كريم ﷺ سره ملگرې وو(۷).

د حضرت معاذ رضى الله عنه يو فضيلت دا هم دې چې دوى د انصارو نه دى،چاچې د عقبه اولى د بيعت دوران كښې په مكه مكرمه كښې اسلام قبول كړو.د راجح قول مطابق دا شپږ

---

(۱) شرح ابن بطال:۳۱۲/۵،وشرح معانى الآثار:۱۴۷/۲_۱۴۸،كتاب السير،باب الرجل يقتل.....)_

(۲) سنن ابى داود،كتاب الجهاد،باب من اجاز على جريح مثخن.....رقم (۲۷۲۲))_

(۳) فى مسنده:۴۴۴/۱،مسند عبدالله بن مسعود،رقم (۴۲۴۶)،وابن ابى شيبة فى مصنفه:۵۶۰/۱۷،كتاب السير،باب من جعل السلب للقاتل،رقم (۳۳۷۶۵)،و:۳۲۴/۲۰،رقم (۳۷۸۵۲)،كتاب المغازى،غزوة بدر الكبرى..)

(۴) سلب د شريعت حق دې يا د امام؟په دې باندې به د باب په آخره كښې انشاء الله بحث راځى.

(۵) د دوى په نسب كښې نور قولونه هم دى،اوگورئ:تهذيب الكمال:۱۱۵/۲۸)_

(۶) پورته حواله،وعمدة القارى:۶۷/۱۵،والاصابة:۴۲۸/۳)_

(۷) پورته حواله جات)_

انصاری صحابه کرام رضی الله عنهم وو(۱)۔نبی کریم ﷺ د حضرت معاذ بن عفراء او حضرت معمر بن الحارث رضی الله عنهما مينځ كنبې ورورولی قائمه کړې وه(۲)۔ امام نسائی رحمه الله د دوی یو روایت "لا صلاة بعد العصر حتى تغرب الشمس...." ذکر کړې دې(۳)۔ باقی پنځو امامانو سره د دوی څۀ روایت نشته۔د دوی په وفات کښې اختلاف دې چې کله اوشو او چرته اوشو؟

د راجح قول مطابق د دوی انتقال د حضرت علی رضی الله عنه په زمانه خلافت کښې شوې دې(۴)۔رضی الله عنه وأرضاه۔

معاذ بن عمرو بن الجموح: دا معاذ بن عمروبن الجموح بن زيد بن حرام انصاری خزرجی سلمی رضی الله عنه دې(۵) دوی هم په بیعت عقبه کښې شریک شوې دی،بدری صحابی دې(۶) ،كما فى حديث الباب۔

دوی د نبی کریم ﷺ نه روایت کوی او د دوی نه روایت کوونکې صرف حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې(۷)۔

د علامه ذهبی رحمه الله مطابق د دوی انتقال د حضرت عمرفاروق رضی الله عنه په زمانه کښې شوې دې او د ابن اسحاق مطابق په خلافت عثمانی کښې شوې دې(۸)۔والله أعلم۔رضی الله عنه وأرضاه۔

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:ترجمة الباب سره د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه د حديث مطابقت په دې معنی کښې دې چې نبی کریم ﷺ د ابوجهل په سلب کښې خمس نۀ وو جاری کړې(۹)۔

قوله: قال محمد: سمع يوسف صالحاً، وإبراهيم أباه: [۲۷۶۶، ۳۷۳۶، ۲۷۶۶]

محمد وائی: یوسف د صالح نه اوریدلې دی او دهغوی پلار د حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه

---

(۱) تهذيب الكمال:۲۸/۱۱۶،والاصابة:۳/۴۲۸)_

(۲) تهذيب الكمال:۲۸/۱۱۶،والاستيعاب بهامش الاصابة:۳/۳۶۴)_

(۳) سنن النسائى الكبرى:۱/۱۵۵،كتاب الصلاة الاولى،باب النهى عن الصلاة بعد العصر،رقم (۳۸۱)، والحديث اخرجه ايضا ابن ابى عاصم فى الآحاد والمثانى:۳۹۱،رقم (۵۵۵)،وابن ابى شيبة،رقم (۷۳۹۹)،وابو داود الطيالسى،رقم (۱۲۲۶)،وغيرهم من الاءمة،انظر للاستزادة تعليقات الشيخ محمد عوامة على المصنف لابن ابى شيبة:۵/۱۰۸،رقم (۷۳۹۹))_

(۴) تهذيب الكمال:۲۸/۱۱۵_۱۱۶،والعمدة:۱۵/۶۷،والاصابة:۳/۴۲۸،وتهذيب التهذيب:۱۰/۱۸۸)_

(۵) عمدة القارى:۱۵/۶۷،والاصابة:۳/۴۲۹،والاستيعاب بهامش الاصابة:۳/۳۶۱)_

(۶) پورته حواله جات،وسير اعلام النبلاء:۱/۲۴۹)_

(۷) سير اعلام النبلاء:۱/۲۵۰)_

(۸) سير اعلام النبلاء:۱/۲۵۰_۲۵۱،ولاستيعاب بهامش الاصابة:۳/۳۶۳)_

(۹) عمدة القارى:۱۵/۶۶)_

نه اوريدلې دى.
د مذكوره جملې مطلب: د محمد نه مراد په خپله امام بخارى رحمه الله دې او د يوسف نه مراد ابن ماجشون، د صالح نه مراد ابن ابراهيم او د ابراهيم نه مراد ابن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله او د اب نه مراد حضرت عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه دې او ددې ټولو اوريدل ترتيب سره ثابت دى، ددې نه علاوه دا جمله صرف د ابوذر او د ابو الوقت په نسخه كښې موندلې كيږى[1].
د مذكوره جملې مقصد: بعضې حضراتو د باب حديث ته منقطع وئيلې دى. هغوى دا وائى چې د يوسف بن ماجشون او د صالح بن ابراهيم مينځ كښې يو راوى عبدالواحد بن ابى عون ساقط دې حالانكه د هغۀ ذكر ضرورى دې، ددې وجې نه دا روايت منقطع دې. متصل نۀ دې اصل كښې هم دا روايت امام بزار هم په خپل مسند كښې ذكر كړې دې او سند هم دا د بخارى والا دې ليكن په هغې كښې عبد الواحد بن ابى عون هم دې، پوره سند اوګورئ نو خبره به آسانه شى. امام بزار په خپل روايت كښې فرمائى:
"حدثنا محمد بن عبد الملك القرشي وعلي بن مسلم قالا: حدثنا يوسف بن أبي سلمة...... حدثنا عبد الواحد بن أبي عون، حدثني صالح بن إبراهيم......، قال: بينا...."
ددې روايت د نقل كولو نه پس امام بزار دا هم فرمائيلې دى: "وهذا الحديث لا نعلمه يروى عن عبد الرحمن بن عوف، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا من هذا الوجه بهذا الاسناد...."
ښكاره خبره ده چې اوس خبره سخته شوه چې بزار يوڅۀ وائى او امام بخارى بل څۀ وائى ددې اشكال او ګرانوالى ختمولو دپاره امام بخارى دا پورتنئ جمله ارشاد اوفرمائيله چې عبد الواحد بن ابى عون اګرچه زما په سند كښې نشته ليكن په دې سره د حديث په اتصال باندې څۀ فرق نۀ پريوځى، ددې وجه هم داده چې د يوسف سماع د صالح نه ثابته ده او د ابراهيم سماع هم د خپل پلار عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه نه ثابته ده، ددې وجې نه په دې كښې څۀ باك نشته او حديث متصل دې نۀ چې منقطع.[2] والله أعلم
دويم حديث د حضرت ابو قتاده رضي الله عنه دې.

۲۹۷۳: [3] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَفْلَحَ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ - رضى الله عنه - قَالَ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَامَ حُنَيْنٍ، فَلَمَّا الْتَقَيْنَا كَانَتْ لِلْمُسْلِمِينَ جَوْلَةٌ، فَرَأَيْتُ رَجُلاً مِنَ الْمُشْرِكِينَ عَلاَ رَجُلاً مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَاسْتَدَرْتُ حَتَّى أَتَيْتُهُ مِنْ وَرَائِهِ حَتَّى ضَرَبْتُهُ بِالسَّيْفِ

[1]) عمدة القارى:۱۵/۶۷)_
[2]) مسند الامام البزار:۳:۲۲۵،باب ماروى سعد بن ابراهيم.....رقم (۱۰۱۳)،وعمدة القارى:۱۵/۶۸،وارشاد السارى:۵/۲۲۱،فتح البارى:۶/۲۴۹)_
[3]) قوله: عن ابى قتادة.....":الحديث،مر تخريجه فى كتاب البيوع،باب بيع السلاح فى الفتنة....)_

عَلَى حَبْلِ عَاتِقِهِ، فَأَقْبَلَ عَلَى فَضَمَّنِي ضَمَّةً وَجَدْتُ مِنْهَا رِيحَ الْمَوْتِ، ثُمَّ أَدْرَكَهُ الْمَوْتُ فَأَرْسَلَنِي، فَلَحِقْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فَقُلْتُ مَا بَالُ النَّاسِ قَالَ أَمْرُ اللَّهِ، ثُمَّ إِنَّ النَّاسَ رَجَعُوا وَجَلَسَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «مَنْ قَتَلَ قَتِيلاً لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ». فَقُمْتُ فَقُلْتُ مَنْ يَشْهَدُ لِي ثُمَّ جَلَسْتُ ثُمَّ قَالَ «مَنْ قَتَلَ قَتِيلاً لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ» فَقُمْتُ فَقُلْتُ مَنْ يَشْهَدُ لِي ثُمَّ جَلَسْتُ، ثُمَّ قَالَ الثَّالِثَةَ مِثْلَهُ فَقَالَ رَجُلٌ صَدَقَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَسَلَبُهُ عِنْدِي فَأَرْضِهِ عَنِّي. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ - رضى الله عنه لاَهَا اللَّهِ إِذًا يَعْمِدُ إِلَى أَسَدٍ مِنْ أُسْدِ اللَّهِ يُقَاتِلُ عَنِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - يُعْطِيكَ سَلَبَهُ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «صَدَقَ» فَأَعْطَاهُ فَبِعْتُ الدِّرْعَ، فَابْتَعْتُ بِهِ مَخْرَفًا فِي بَنِي سَلِمَةَ، فَإِنَّهُ لأَوَّلُ مَالٍ تَأَثَّلْتُهُ فِي الإِسْلاَمِ. [ر: ١٩٩٤]

رجال الحديث

① **عبدالله بن مسلمه:** دا عبدالله بن مسلمه رحمه الله دي. د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب من الدين الفرار من الفتن" كښې تير شوې دى.(١)

② **مالك:** دا امام دارالهجرة مالك بن انس رحمه الله دي. د دوى تذكره د بدء الوحى په "الحديث الثاني" كښې تيره شوې ده.(٢)

③ **يحيى بن سعيد:** دا يحيى بن سعيد انصارى رحمه الله دي. د دوى حالات د بدء الوحى په "الحديث الاول" كښې تير شوې دى. [كشف البارى:١/٢٣٨، و:٢/٣٢١، باب صوم رمضان احتسابا،....]_

④ **ابن افلح:** دا عمر بن كثير بن افلح، منسوب الى جده رحمه الله (٣).

⑤ **أبى محمد:** دا ابومحمد نافع دي چې د حضرت ابوقتاده رضي الله عنه مولى دي (٤).

⑥ **أبوقتاده:** دا مشهور صحابى حضرت ابوقتاده الحارث بن ربعى الانصارى رضي الله عنه دي (٥).

د حديث مبارك ترجمه: حضرت ابوقتاده رضي الله عنه فرمائى چې مونږ د حنين په كال (٨ هجرى كښې) نبى كريم صلى الله عليه وسلم سره د حنين طرفته اووتلو، چې كله زمونږ مخامخ كيدل د دشمن سره اوشو نو مسلمانانو ته (په شروع كښې) ناكامى اوشوه. ما اوكتل چې يو مشرك په يو مسلمان باندې غالب راغلې دې نو زۀ راواپس شوم او د هغۀ د څټ رګ مې په توره اووهلو

---

(١) كشف البارى:٢/٨٠)_
(٢) كشف البارى:١/٢٩٠، و:٢/٨٠)_
(٣) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب البيوع، باب بيع السلاح فى الفتنة وغيرها)_
(٤) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب جزاء الصيد، باب لا يعين المحرم الحلال....)_
(٥) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب النهى عن الاستنجاء باليمين)_

نو هغه زما طرفته متوجه شو او دومره زور ئې راته راکړو چې ما ته د مرګ بوئې محسوس شو. بیا هغه مړ شو او زهٔ ئې هم پریخودم!
ددې نه پس زهٔ حضرت عمر رضی الله عنه سره ملاؤ شوم او د هغوی نه مې تپوس اوکړو چې د خلقو څهٔ اوشو؟ هغوی اوفرمائیل چې دا د الله تعالی فیصله وه (کومه چې پوره شوه) ددې نه پس مسلمانان دوباره راواپس شو (او فتح ئې حاصله کړه) بیا نبی علیه السلام تشریف فرما شو او اعلان ئې اوکړو چې، "من قتل قتیلاً، له علیه بینة، فله سلبه".
(ددې اعلان په اوریدو سره) زهٔ اودریدم او ما اووئیل چې زما دپاره به څوک ګواهي ورکړې؟ بیا کیناستم نبی علیه السلام بیان اعلان اوکړو نو زهٔ بیا اودریدم.... دریم ځل نبی علیه السلام اعلان اوکړو نو یو سړی اووئیل، یا رسول الله! دې رښتیا وائی او ددهٔ سلب ما سره دې. لیکن تاسو دوی زما په حق کښې راضی کړئ (چې دې ئې هم ماسره پریږدی)
(ددې سړی دې خبرې اوریدو سره) حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه اوفرمائیل. نه. د الله قسم! د الله تعالی په زمرو کښې چې یو زمرې د الله تعالی او د هغهٔ د رسول له طرفه قتال کوی. نبی علیه السلام به هیڅکله دا خوښه نهٔ کړی چې د هغهٔ سلب تاسو ته درکړی. نبی علیه السلام د حضرت صدیق اکبر تصدیق اوفرمائیلو او سلب ئې ابوقتاده ته ورکړو. ابوقتاده وائی چې ما په هغې سلب باندې (چې زره وه) په قبیله بنی سلمه کښې یو باغ واخستو د اسلام قبلولو نه پس دا د ټولو نه اول مال وو چې ما ذخیره کړو. ددې حدیث تشریح په کتاب المغازی کښې د غزوه حنین لاندې راغلې ده.[1]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې معنی کښې دې چې حضرت ابوقتاده رضی الله عنه ته کوم سلب ورکړې شو په هغې کښې خمس نهٔ وو جاري کړې شوې.[2]

سلب شرعی حق دې یا د امامت حق؟: د باب په شروع کښې دا مسئله تیره شوې ده چې قاتل د مقتول د سلب حقدار وی او دا چې ددې دپاره د امام اجازت شرط دې یا نهٔ؟
ددې مسئلې د نور وضاحت دپاره مونږ د ابن قیم رحمه الله د کلام خلاصه نقل کوو. فرمائی چې په غزوه حنین کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم دا جمله هم ارشاد فرمائیلې وه، "من قتل قتیلاً، له علیه بینة، فله سلبه" اوس د فقهاؤ اختلاف شو چې د سلب د مستحق کیدو بنیاد شریعت دې یا شرط (یعنی چې امام شرط اولګوی او اجازت ورکړی)؟
① امام شافعی او احمد خو د شریعت د حق کیدو قائل دی.
② امام مالک او امام ابوحنیفه د شرط قائل دی.
اوس د اختلاف ماخذ څهٔ دې او د فقهاؤ اختلاف په کوم بنیاد باندې دې؟

---

[1] کشف الباری، کتاب المغازی: ۵۴۰_۵۴۱)_
[2] عمدة القاری: ۱۵/۶۸)_

ماخذ او بنياد دا دي چې د نبي ﷺ مختلف حيثيتونه دى. نبي ﷺ مبارک امام هم دې او حاکم هم دې. مفتي هم دې او رسول هم دې اوس نبي ﷺ بعضې خبرې د رسالت د منصب لائق ارشاد فرمائي نو هغه عام شريعت جوړ شي او د هغې اطلاق په ټولو باندې وى. بعضې خبره د افتاء د منصب مناسب ارشاد اوفرمائي، ددې واضح مثال د حضرت هند بنت عتبه چې د ابوسفيان رضي الله عنه بى بى ده، مسئله ده. دا بى بى نبي ﷺ ته راغله او د خپل خاوند د بخل او په نان نفقه کښې ئې د تنګئ کولو شکايت اوکړو نو نبي ﷺ اوفرمائيل، "خذى مايكفيك، وولدك بالمعروف" دا فتوى ده. حکم او فيصله نۀ ده، ورنه نبي ﷺ به مدعى عليه هم طلب کړې وو. د دعوې د جواب ذکر کولو حکم به ئې فرمائيلې وو او حضرت هند رضي الله عنها نه به ئې ګواهان هم طلب کړې وو.

کله به څۀ خبره نبي ﷺ د امامت د منصب شايان شان فرمائيله، چې په هغې کښې به د امت د هغه وخت. د هغه ځائې او د هغه کيفيت او د حالت کتلو سره فيصله فرمائيله، بيا به وروستو امامانو هم ددې رعايت ساتلو، د هغه مصلحت پيش نظر، کوم باندې چې به نبي ﷺ د زمانې، مکان يا د حالت په اعتبار سره تلو، ددې ځائې نه د فقهاؤ اختلاف پيدا کيږى. ددې ډير مثالونه دى، چې په هغې کښې يو مثال د "من قتل قتيلاً...." دې.

اوس دا ارشاد کوم قسم کښې داخل دې، په دې کښې د امت د فقهاؤ اختلاف دې. نو هغه حضرات کوم چې ددې خبرې قائل دى چې دا ارشاد د امامت د منصب مطابق وو نو د هغوى په نزد دا حکم د امام سره متعلق دې او د امام په اجازت سره مشروط دې، او کوم حضرات چې ددې خبرې قائل دى چې دا ارشاد د رسالت او د نبوت د منصب شايان شان وو نو د هغوى په نزد دا د شريعت حکم دې چې څوک قاتل هم وى نو هغه به د مقتول د سلب مستحق وى. خواه د امام اجازت وى يا نۀ.

ابن قيم رحمه الله فرمائي:

"وفى هذه الغزوة أنه قال: "من قتل قتيلاً، له عليه بينة، فله سلبه" [1]. وقاله فى غزوة أخرى قبلها، فاختلف الفقهاء، هل هذا السلب مستحق بالشرع أو بالشرط؟ على قولين، هما روايتان عن أحمد.

أحدهما: أنه له بالشرع، شرطه الامام أو لم يشرطه، وهو قول الشافعى.

والثانى: أنه لا يستحق إلا بشرط الامام، وهو قول أبى حنيفة.

وقال مالك رحمه الله: لا يستحق إلا بشرط الامام بعد القتال. فلو نص قبله، لم يجز، قال مالك: ولم يبلغنى أن النبى صلى الله عليه وسلم قال ذلك إلا يوم حنين، وإنما نفل النبى صلى الله عليه وسلم بعد أن برد القتال.

ومأخذ النزاع أن النبى صلى الله عليه وسلم كان هو الامام، والحاكم، والمفتى، وهو الرسول، فقد يقول الحكم بمنصب الرسالة، فيكون شرعاً عاماً إلى يوم القيامة، كقوله: "من أحدث فى أمرنا هذا ماليس منه فهو رد" [2]

---

[1]) متفق عليه. مر تخريجه سابقًا)_

[2]) اخرجه البخارى، كتاب الصلح، باب اذا اصطلحوا على صلح جور.....رقم (۲۶۹۷).....

[بقيه بر صفحه آئنده...

وقوله: "من زرع في أرض قوم بغير إذنهم فليس له من الزرع شئ وله نفقته"(١). وكحكمه "بالشاهد، واليمين"(٢) "وبالشفعة فيما لم يقسم"(٣).

وقد يقول بمنصب الفتوى، كقوله لهند بنت عتبة امرأة أبي سفيان. وقد شكت اليه شح زوجها، وأنه لا يعطيها مايكفيها: "خذي مايكفيك و ولدك بالمعروف"(٤)، فهذه فتيا لا حكم، إذلم يدع بأبي سفيان، ولم يسئله عن جواب الدعوى، ولا سئلها البينة.

وقد يقوله بمنصب الامامة، فيكون مصلحة للامة في ذلك الوقت، و ذلك المكان، وعلى تلك الحال، فيلزم من بعده من الائمة مراعاة ذلك على حسب المصلحة التي راعاها النبي صلى الله عليه وسلم زماناً ومكاناً وحالاً، ومن هاهنا تختلف الائمة في كثير من المواضع التي فيها أثر عنه صلى الله عليه وسلم، كقوله صلى الله عليه وسلم: "من قتل قتيلاً فله سلبه" هل قاله بمنصب الامامة، فيكون حكمه متعلقاً بالائمة، أو بمنصب الرسالة والنبوة، فيكون شرعاً عاماً؟ وكذلك قوله: "من أحيا أرضاً ميتة فهي له"(٥) هل هو شرع عام لكل أحد، أذن فيه الامام، أو لم يأذن أو هو راجع الى الائمة، فلا يملك بالاحياء الا باذن الامام؟ على القولين، فالاول: للشافعي وأحمد في ظاهر مذهبهما.

والثاني: لابي حنيفة، وفرق مالك بين الفلوات الواسعة، وما لا يتشاح فيه الناس، وبين ما يقع فيه التشاح، فاعتبر إذن الامام في الثاني، دون الاول"(٦).

...بقيه ازحاشيه گذشته] ومسلم، كتاب الاقضية، باب نقض الاحكام الباطلة......رقم (٤٤٩٢).(١٨). من حديث عائشة رضي الله عنها)_

(١) اخرجه احمد:٣/١٤١، رقم (١٥٩١٥)، وابو داود(٣٤٠٣)، وابن ماجه (٣٤٦٦)، من حديث رافع خديج)_

(٢) اخرجه مسلم (٤٤٧٢)، في الاقضية: باب القضاء باليمين والشاهد، من حديث ابن عباس)_

(٣) اخرجه البخاري، كتاب البيوع، باب بى الشريك.....رقم (٢٢١٣)، وكتاب الشفعة، باب الشفعة فيما لم يقسم.....رقم (٢٢٥٧)، وفي مواضع اخرى، ومسلم، كتاب المساقاة، باب الشفعة، رقم (٤١٢٨)، وابو داود (٣٥١٤). من حديث جابر بن عبدالله)_

(٤) اخرجه البخاري، كتاب البيوع، باب من اجرى امر امصار.....رقم (٢٢١١)، والنفقات: باب اذالم ينفق الرجل، فللمراة ان تاخذ بغير علمه، رقم (٥٣٦٤)، ومسلم (٤٤٧٧)، في الاقضية: باب قضية هند)_

(٥) رواه البخاري، في المزارعة: باب من احيا ارضا مواتا، تعليقا، ومالك في المؤطا موصولا:٧٤٤/٢، في الاقضية، باب القضاء في عمارة الموات، رقم (١٤٢٥)، عن ابن عمر رضي الله عنهما، ورواه غير واحد من الصحابة، انظر جامع الاصول:١/٣٤٧_٣٥١، الكتاب السادس....)_

(٦) زاد المعاد:٣/٤٨٩_٤٩١، فصل في ان من قتل قتيلا فله سلبه)_

⑲ باب: مَا كَانَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم يُعطِي الْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبُهُمْ وَغَيْرَهُمْ مِنَ الْخُمسِ وَنَحْوِهِ

د ترجمة الباب مقصد دلته امام بخاری رحمه الله د مؤلفة القلوب مسئله بیانوی.دغه شان دا چې نبی ﷺ به د خمس نه مؤلفة القلوب وغیره ته ورکول نو خبره هم هغه راغله چې نبی کریم ﷺ ته د غنیمتونو په معامله کښې مکمل اختیار حاصل وو .چرته چې به ئې مناسب ګڼړله نو خرچ به ئې ترې نه کوو چې په دې کښې مؤلفة القلوب هم داخل دی.

قاضی اسماعیل فرمائی: "فی إعطاء النبی صلی الله علیه وسلم للمؤلفة من الخمس دلالة علی أن الخمس إلی الامام،یفعل فیه ما یری من المصلحة"(۱).

مؤلفة القلوب چاته وئیلې کیږی؟ د مؤلفة القلوب مختلف قسمونه دی:

①هغه خلق چې مسلمانان شوې خو وو لیکن اسلام د هغوی زړونو کښې مضبوط شوې نۀ وو .راسخ شوې نۀ وو.نبی ﷺ به دغه خلقو ته مال ورکوو،دې دپاره چې اسلام ددې خلقو په زړونو کښې راسخ شی،ځکه چې قاعده ده چې "الانسان عبد الاحسان"،(۲).

②دغه خلق خو کافر وو لیکن ددوی په باره کښې دا توقع وه چې کۀ دوی ځان ته نزدې کړې شی نو دوی به اسلام قبول کړی.دې خلقو ته به نبی کریم ﷺ د زړۀ د راښکلو دپاره مال ورکوو.

③هغه کفار وو د چا په باره کښې چې دا خطره وه چې دوی به خپلو ګاونډیانو مسلمانانو ته تکلیف ورکړی،نو د مصلحت د وجې نه به دوی ته هم مال ورکړې کیدو.

په ترجمة الباب کښې د "المؤلفة قلوبهم"نه مخکښې دوه قسمونه او د "وغیرهم"نه آخری قسم مراد دې(۳).

دا رائې چې د وغیرهم نه د مؤلفة القلوب دریم قسم مراد دې،نو دا د بخاری د عام شارحینو رائې ده البته مؤلف رحمه الله چې په ترجمة الباب کښې کوم احادیث ذکر کړې دی،په هغې کښې د حضرت عمر او د حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنهما ذکر هم راغلې دې،دوی په دریم قسم کښې شاملول بالکل ممکن نۀ دی،د دوی ایمانی کیفیت خو ښکاره او معلوم دې،پاتې لا دا خبره چې دوی په کافرانو کښې داخل اوګڼړلې شی.ددې وجې نه به دا وئیلې شی چې لفظ د

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۵۲)_

(۲) اوګورئ، الاعجاز والایجاز للثعالبی:۱/۹۲.والتمثیل والمحاضرة له:،ما یتمثل به من ذکر الانسان.....، وفوات الوفیات:۳/۱۵۳.ترجمة السراج الوراق،رقم (۳۷۹))_

(۳) عمدة القاری:۱۵/۶۹.وفتح الباری:۶/۲۵۲.واحکام القرآن للرازی:۳/۱۵۹. البته ابن قدامه د مؤلفة القلوب شپږ قسمونه بیان کړې دی.دوه د کافرانو او څلور د مسلمانانو. اوګورئ، المغنی: ۶/۳۲۸_۳۲۹. باب قسمة الفیء..... المؤلفة قلوبهم.....فصل،رقم (۵۱۰۷))_

وغیرهم عام دې. په دې کښې د مؤلفة القلوب نه علاوه ټول داخل دی. د دریم قسم کافران او ټول مسلمانان او دا به وئیلې شی چې دلته د حضوراکرم ﷺ هغه اختیار کلی بیانولې شی والله أعلم

"ونحوه" کښې ضمیر مجرور د الخمس طرفته راجع دې. "أی ونحو الخمس" ددې نه د خراج مال، جزیه او مال فئ مراد دې.(۱)

د مؤلفة القلوب حصه اوس باقی ده یا نه؟ اوس سوال دادې چې د مؤلفة القلوب حصه باقی ده یا نه؟

د ائمه ثلثه په نزد د معتمد قول مطابق د مؤلفة القلوب حصه اوس هم په څه نه څه صورت کښې باقی ده، ساقطه نهٔ ده.

ددې حضراتو یو قول د احتیاج او د ضرورت د قید سره هم مقید دې، یعنی د هغوی حصه ساقط شوې ده ځکه چې اسلام ته اوس قوت وطاقت اوشان وشوکت حاصل شوې دې لیکن که څهٔ وخت د دوی د زړهٔ د راښکلو ضرورت پیښ شو نو دوی ته به حصه ورکولې شی.(۲)

د حنفیه قول دادې چې مؤلفة القلوب ته به حصه نهٔ ملاویږی ځکه چې د دوی د حصې په ساقط کیدلو باندې د صحابه کرامو ﷺ اجماع شوې ده.(۳) د احنافو دلیل د حضرت اقرع بن حابس او د عیینه بن حصن ﷺ واقعه ده.

لکه امام بیهقی وغیره روایت نقل کړې دې چې دا دواړه حضرات صدیق اکبر ﷺ ته راغلل او د هغوی نه ئې تقاضه اوکړه، زمکه ئې اوغوښتله او یو خط ئې اولیکهٔ. بیا دا دواړه حضرات حضرت عمر ﷺ ته ورغلل چې هغوی هم په دې خط باندې خپله ګواهی درج کړی. حضرت عمر ﷺ هغه خط واخستهٔ، په هغې ئې لاړې تهوک کړې او هغه ئې وران کړو. د ورانولو نه پس ئې اوشلوو. دا حضرات د غصې په حالت کښې حضرت صدیق اکبر ﷺ ته راغلل او وې وئیل: "ما ندری، الخلیفة أنت أم عمر؟!" صدیق اکبر ﷺ اوفرمائیل: "هو ان شاء الله"، څومره عجیبه جواب ئې ورکړو!!

حضرت عمر ﷺ هغوی ته فرمائیلي وو چې اسلام هغه زمانه کښې ذلیل وو، حضور ﷺ به ستاسو زړونه ساتل، اوس الله تعالی اسلام ته عزت ورکړې دې، لاړ شئ! څهٔ مو چې خوښه وی هغه کوئ، اسلام اوس ستاسو نه بې پرواه دې، ددې وجې نه په اسلام باندې اوسیږئ. ګنی نو ستاسو او زمونږ مینځ کښې به فیصله توره اوکړی.(۴)

---

(۱) عمدة القاری:۱۵/۶۹، وفتح الباری:۶/۲۵۲_

(۲) المؤطامع الاوجز:۶/۹۰، کتاب الزکاة، باب اخذ الصدقة ومن یجوز له اخذها، رقم (۶۶/۲۹))_

(۳) فتح القدیر:۲/۲۰۱، واحکام القرآن للرازی:۳/۱۶۱، وفتح الملهم:۵/۱۳۳)_

(۴) سنن البیهقی الکبری:۷/۳۲، کتاب قسم التصرفات، باب سقوط سهم المؤلفة قلوبهم......رقم (۱۳۱۸۹)، واحکام القرآن للرزای:۳/۱۶۰_۱۶۱)_

دا د حضرت عمرفاروق رضی الله عنه شان وو[1]

حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه هم په دې مسئله کښې د حضرت عمرفاروق رضی الله عنه موافقت اوکړو او په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې چا هم په دې باندې رد اونۀ کړو. ګویا دا د صحابه کرامو رضی الله عنهم یو قسم اجماع منعقد شوه[1].

ددې واقعې نه معلومه شوه چې دا انتهاء الحکم بانتهاء علته د قبیل نه دې. لکه څنګه چې د رمضان مبارک ختمیدو سره د هغې حکم یعنی روژه هم ختمیږی. دغه شان ذل الاسلام هم دې. یعنی د مال ورکولو چې کوم علت وو د هغې ختمیدلو سره مؤلفة القلوب ته مال ورکول هم ختم شو. ورنه دوباره به د اسلام ذلیل کیدل لازم راشی. وذالایجوز.

دویم جواب دادې چې دلته د صحابه کرامو رضی الله عنهم اجماع شوې ده. د شیخینو موافقت شوې دې او دا اجماع ناسخه ده او مذکوره حکم منسوخ شو[2].

خبرداری: ابن رشد په بدایة المجتهد کښې د امام ابوحنیفه رحمه الله نه نقل کړې دی چې مؤلفة القلوب ته حصه ورکړې کیدې شی که چرته د امام په دې باندې رائې وی[3].

لیکن عثمانی رحمه الله دا نقل غریب ګرځولې دې او فرمائی:

"لم أجد هذا النقل عن أبي حنيفة، رحمه الله، في كتبنا إلى الآن، وليته ثبت!"[4].

بهرحال په دې مسئله کښې چې د احنافو کوم مسلک دې نو هغه څۀ د دلیل نه بغیر نۀ دې[5].

مؤلفة القلوب ته به د کوم ځائې نه ورکړې کیده؟ ددې نه پس په دې کښې هم د امامانو اختلاف دې چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به مؤلفة القلوب ته د کوم ځائې نه ورکوله؟

① د امام مالک او د یو جماعت خیال دادې چې هغوی ته به ئې د خمس نه ورکوله

② امام شافعی او د یو جماعت رائې داده چې دې خلقو ته به ئې د خمس الخمس نه ورکوله[6]. د امام بخاری رحمه الله رائې هم د امام مالک رحمه الله د رائې موافق ده. کمامر.

قوله: رواه عبدُالله بنُ زید، عن النبی صلی الله علیه وسلم: [ر: ۴۰۷۵]

دا خبره عبدالله بن زید د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کړې ده. عبدالله بن زید بن عاصم انصاری.

---

[1]) احکام القرآن: ۳/۱۶. وفتح الملهم: ۵/۱۳۴. وشرح النقایة: ۱/۳۸۵. الزکاة. مصارف الزکاة)_

[2]) شرح النقایة: ۱/۳۸۵. وفتح الملهم: ۵/۱۳۴)_

[3]) بدایة المجتهد: ۱/۲۷۵. کتاب الزکاة. الفصل الاول فی عدد الاصناف.....المسالة الثانیة)_

[4]) فتح الملهم: ۵/۱۳۴)_

[5]) ددې مسئلې د نور وضاحت دپاره اوګورئ، احکام القرآن: ۳/۱۶۰_۱۶۱. مطلب: فی المؤلفة القلوب. وفتح الملهم: ۵/۱۳۳_۱۳۵. والموسوعة الفقهیة: ۲۳/۳۱۹. و: ۳۶/۱۳)_

[6]) فتح الباری: ۶/۲۵۲. دغه شان اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی: ۵۵۳_۵۵۴)_

مازنی مدنی رضی الله عنه مشهور صحابی دي (۱).
د مذكوره تعليق مقصد مؤلف رحمه الله چې په ترجمة الباب كښې خپله كومه دعوى ذكر كړې ده. نو ددې تعليق مقصد د هغې تقويت دې چې هم دا څيز د عبدالله بن زيد نه روايت دې چې نبى كريم ﷺ به مؤلفة القلوب وغيره ته د خمس وغيره نه وركوله
د مذكوره تعليق تخريج په دې تعليق كښې امام بخارى رحمه الله د حضرت عبدالله بن زيد رضی الله عنه هغه اوږد حديث شريف طرفته اشاره كړې ده كوم چې مؤلف په مغازى (۲) كښې د حنين د قصې لاندې موصولاً ذكر كړې دې، (۳) د امام بخارى رحمه الله نه علاوه امام مسلم رحمه الله هم په كتاب الزكوة كښې دا حديث موصولاً ذكر كړې دې، (۴).
ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت د حضرت عبدالله بن زيد رضی الله عنه د حديث ابتدائى جملې دا دى "لما افاء الله على رسوله صلى الله عليه وسلم يوم حنين، قسم فى الناس فى المؤلفة قلوبهم".
هم په دې الفاظو كښې ترجمة الباب سره د تعليق مطابقت دې ځكه چې په دې كښې مؤلفة القلوب ته د وركړې كيدو تذكره ده، (۵). ددې تعليق نه علاوه امام بخارى رحمه الله په باب كښې لس احاديث ذكر كړې دى، په هغې كښې اولنې حديث د حضرت حكيم بن حزام رضی الله عنه دې

۲۹۷۴ (۶) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ أَنَّ حَكِيمَ بْنَ حِزَامٍ رضى الله عنه قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ قَالَ لِي «يَا حَكِيمُ، إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرٌ حُلْوٌ، فَمَنْ أَخَذَهُ بِسَخَاوَةِ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ فِيهِ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِإِشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ، وَكَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلاَ يَشْبَعُ، وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى». قَالَ حَكِيمٌ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لاَ أَرْزَأُ أَحَدًا بَعْدَكَ شَيْئًا حَتَّى أُفَارِقَ الدُّنْيَا. فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ يَدْعُو حَكِيمًا لِيُعْطِيَهُ الْعَطَاءَ، فَيَأْبَى أَنْ يَقْبَلَ مِنْهُ شَيْئًا، ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ دَعَاهُ لِيُعْطِيَهُ فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ، إِنِّي أَعْرِضُ عَلَيْهِ حَقَّهُ الَّذِي قَسَمَ اللَّهُ لَهُ مِنْ هَذَا الْفَيْءِ، فَيَأْبَى أَنْ يَأْخُذَهُ. فَلَمْ يَرْزَأْ حَكِيمٌ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ بَعْدَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى تُوُفِّيَ. [ر: ۱۳٦۱]

---

[1]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب لا يتوضا من الشک.....)_
[2]) صحيح البخارى، كتاب المغازى، باب غزوة الطائف، رقم (٤٣٣٠))_
[3]) فتح البارى: ٢٥٢/٦، وعمدة القارى: ٧٠/١٥)_
[4]) صحيح مسلم، كتاب الزكاة، باب اعطاء المؤلفة قلوبهم على الاسلام، رقم (٢٤٤٦))_
[5]) فتح البارى: ٢٥٢/٦)_
[6]) قولهما: ان حكيم بن ..... ٣الحديث مر تخريجه فى كتاب الزكاة، باب الاستعفاف عن المسالة)_

رجال الحديث

①**محمد بن یوسف**: دا محمد بن یوسف فریابی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم....." کښې تیره شوې ده.(١).

②**الاوزاعی**: دا مشهور محدث عبد الرحمن بن عمرو الاوزاعی رحمه الله دې.د دوی تفصیلی حالات په کتاب العلم، "باب الخروج فی طلب العلم" کښې تیر شوي دی.(٢).

③**الزهری**: محمد بن مسلم ابن شهاب الزهری رحمه الله اجمالی تذکره په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده.(٣).

④**سعید بن المسیب**: دا مشهور محدث حضرت سعید بن المسیب رحمه الله دې.د دوی حالات د کتاب الایمان، "باب من قال: إن الایمان....." په ضمن کښې بیان شوې دی.(٤).

⑤**عروه بن الزبیر**: د مشهور تابعی حضرت عروه بن الزبیر رحمه الله تذکره اجمالی طور په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده.(٥).

⑥**حکیم بن حزام**: دا د نبی علیه السلام صحابی، حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه دې(٦).

د حدیث شریف ترجمه: حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه فرمائی چې ما د نبی علیه السلام نه طلب اوکړو ،نبی علیه السلام ما ته راکړو ،بیا ما سوال اوکړو ،نبی علیه السلام بیا راکړو ،بیا ئې اوفرمائیل، ائې حکیم!دا مال ښائسته او خوشګوار دې،نو کوم سړې چې دا په نیک نیتئ سره اخلی نو د هغهٔ په مال کښې برکت وی او څوک چې ئې لالچ او حرص سره اخلی نو د هغهٔ په مال کښې برکت نهٔ وی، بلکه هغه داسې شی چې خوراک کوی لیکن..... د هغهٔ خیټه نهٔ ډکیږی او پورته لاس د ښکته لاس نه غوره دې.حضرت حکیم فرمائی،ما اووئیل ائې د الله رسوله!قسم په هغه ذات کوم ذات چې تاسو په حقه رالیږلې ئې!زهٔ به ستاسو نه پس د هیچا نه وانخلم، تردې چې دنیا پریږدم.نو حضرت ابوبکر به حضرت حکیم راغوښتو چې ورته څهٔ ورکړی لیکن هغوی به ترې هیڅ نهٔ اخستل بلکه انکار به ئې کوو.بیا حضرت عمرفاروق رضی الله عنه طلب کړو چې څهٔ ورته ورکړی لیکن د هغوی نه ئې هم د اخستلو نه انکار اوکړو(ددې صورت حال په لیدلو سره)عمرفاروق رضی الله عنه اوفرمائیل،ائې د مسلمانانو ډلې!زهٔ په حکیم باندې د هغهٔ حق پیش کوم.کوم چې الله تعالی هغهٔ دپاره په مال فئ کښې کیخودې دې لیکن هغه ئې د

---

(١) کشف الباری:٣/٢١٦)_
(٢) کشف الباری:٣/٣٥٣)_
(٣) کشف الباری:١/٣٢٦،الحدیث الثالث)_
(٤) کشف الباری:٢/١٥٩)_
(٥) کشف الباری:١/٢٩١،تفصیلی حالاتو دپاره اوګورئ: کشف الباری:٢/٤٣٦)_
(٦) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الزکاة،باب لا صدقة الا عن ظهر غنی)_

قبلولو نه انكار كوي دغه شان حضرت حكيم بن حزام د نبي كريم ﷺ د وفات نه پس ترمرګه پورې د خلقو نه هيڅ هم وانخستل الله اكبر!

خبرداري ددې حديث مبارك تعلق چونكه كتاب الزكوة سره دې، ددې وجې نه ددې تشريح په هلته ذكر كېږي.(۱)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت دا حديث امام بخاري رحمه الله ددې وجې نه دلته ذكر كړې دې چې حضرت حكيم بن حزام رضي الله عنه په مؤلفة القلوب كښې وو.(۲) نبي عليه السلام به په دې بنياد باندې مختلفو موقعو باندې دوى ته مال وغيره وركوو. چې د هغې ذكر په "سئلت فاعطاني" كښې دې. نو مطابقت اوموندلې شو.(۳).

د باب دويم حديث د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دې

۲۹۷۵ (۴). حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رضى الله عنه - قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ كَانَ عَلَىَّ اعْتِكَافُ يَوْمٍ فِى الْجَاهِلِيَّةِ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَفِىَ بِهِ. قَالَ وَأَصَابَ عُمَرُ جَارِيَتَيْنِ مِنْ سَبْىِ حُنَيْنٍ، فَوَضَعَهُمَا فِى بَعْضِ بُيُوتِ مَكَّةَ - قَالَ - فَمَنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى سَبْىِ حُنَيْنٍ، فَجَعَلُوا يَسْعَوْنَ فِى السِّكَكِ فَقَالَ عُمَرُ يَا عَبْدَ اللَّهِ، انْظُرْ مَا هَذَا فَقَالَ مَنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى السَّبْىِ. قَالَ اذْهَبْ فَأَرْسِلِ الْجَارِيَتَيْنِ. قَالَ نَافِعٌ وَلَمْ يَعْتَمِرْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنَ الْجِعْرَانَةِ وَلَوِ اعْتَمَرَ لَمْ يَخْفَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ.

رجال الحديث

① **ابو النعمان**: دا ابو النعمان محمد بن الفضل سدوسي رحمه الله دې د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب قول النبى صلى الله عليه وسلم، الدين النصيحة....." كښې تيره شوې ده.(۵).

② **حماد بن زيد**: دا حماد بن زيد بن درهم رحمه الله دې. د دوى حالات په **كتاب الايمان**، "**باب المعاصى من أمر الجاهلية....**" كښې تير شوې دى.(۶).

③ **ايوب** دا ايوب سختياني رحمه الله دې. د دوى تذكره په **كتاب الايمان**، "**باب حلاوة الايمان**" كښې

---

(۱) ددې حديث بعضې تشريحات. كشف البارى. كتاب الرقاق: ۳۹۷_۲۹۸ كښې راغلې دى_

(۲) د مؤلفة القلوب د نومونو دپاره اوګورئ. كشف البارى. كتاب المغازى: ۵۵۴. مع حواله جات)_

(۳) عمدة القارى: ۱۵/ ۷۰. والكوثر الجارى: ۶/۱۲۵)_

(۴) قوله: ان عمر..... "الحديث. مر تخريجه فى الاعتكاف. باب الاعتكاف ليلا)_

(۵) كشف البارى: ۲/ ۷۶۸)_

(۶) كشف البارى: ۲/ ۲۱۹)_

راغلې ده[1].

④**نافع** دا نافع د ابن عمر رحمه الله مولى دې د دوى تذکره په **کتاب العلم "باب ذکر العلم والفتيا في المسجد"** کښې تېره شوې ده[2].

⑤**عمر بن الخطاب** د خليفه ثانى حضرت عمر فاروق رضي الله عنه اجمالى تذکره په **"بدء الوحى"** کښې بيان شوې ده[3].

قوله: ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال: يارسول الله:

يو حديث او درې احکامات: دا حديث اصل کښې په درې مختلف حکمونو باندې مشتمل دې. يا داسې اووايئ چې امام بخارى رحمه الله درې حديثونه په يو حديث کښې جمع کړې دې، ځکه چې راوى د ټولو نافع عن ابن عمر رضي الله عنه دې

اولنې حکم اعتکاف سره متعلق دې[4]، چې د هغې تشريح به ددې لاندې راشى. دويم حکم د غزوه حنين د قيديانو متعلق دې، چې د هغې تشريح دلته مقصوده ده. دا دويم حکم د و **أصاب عمر جاريتين** نه **قال: اذهب فارسل الجاريتين** پورې دې. دريم حکم عمرې سره متعلق دې، چې د **"قال نافع: ولم يعتمر....."** نه د حديث شريف د آخره پورې دې. ددې تشريح به په کتاب العمرة کښې راشى[5].

قوله: وأصاب عمر جاريتين من سبى حنين، فوضعهما فى بعض بيوت مكة.......: او حضرت عمر رضي الله عنه ته د حنين په قيديانو کښې دوه وينزې حاصلې شوې، چې هغه دوى د مکې مکرمې په يو کور کښې حصارې کړې. فرمائى چې نبى کريم صلى الله عليه وسلم په هغه قيديانو باندې احسان اوکړو، نو دا قيديان د مکې مکرمې په لارو کوڅو کښې په منډو تړو وو نو عمر رضي الله عنه اوفرمائيل، ائې عبدالله! اوګوره: څۀ خبره ده؟ هغوى جواب کښې اوفرمائيل چې نبى کريم صلى الله عليه وسلم قيديان آزاد کړې دى، عمر اوفرمائيل، لاړ شه: دواړه وينزې آزادې کړه. په دې حديث شريف کښې د بنو هوازن د دوو قيديانو ذکر دې، د قصې تفصيل تير شوې بابونو او په کتاب المغازى کښې تير شوې دې[6].

---

[1]) کشف البارى: ۲/۲۶)_

[2]) کشف البارى: ۳/۶۵۱)_

[3]) کشف البارى: ۱/۱۳۹. د باب د حديث په ارسال او اتصال کښې د راويانو اختلاف دې، د بحث دپاره اوګورئ: کشف البارى، کتاب المغازى: ۵۳۸_۵۳۹)_

[4]) صحيح بخارى، کتاب الاعتکاف (الصوم)، باب الاعتکاف ليلا، رقم (۲۰۳۲))_

[5]) کتاب الحج (العمرة)، باب کم اعتمر النبى صلى الله عليه وسلم ؟)_

[6]) کشف البارى، کتاب المغازى: ۵۳۲، باب قول الله تعالى: (ويوم حنين.....))_

دلته دا بیان کړې شوې دی چې د هوازن قیدیان په غنیمتونو کښې تقسیم شو نو دوه وینزې د حضرت عمر رضی الله عنه په حصه کښې راغللې. چې کله د هوازن قیدیانو اسلام قبول کړو نو نبی کریم ﷺ د هغوی د آزادولو حکم اوکړو نو حضرت عمر رضی الله عنه هم د خپلې حصې دواړه وینزې آزادې کړې

وینزې دوه وې یا یو وه؟ بیا په دې خان پوهه کړئ چې په حدیث شریف کښې د جاریتین ذکر دې چې وینزې دوه وې. او د مسلم شریف(۱)په روایت کښې صرف د یوې وینزې ذکر دې په دې دواړو روایتونو کښې تطبیق داسې دې چې وینزې اصل کښې دوه وې لیکن په هغې کښې یوه وینزه هغوی خپل ځوی عبدالله ته هبه کړې وه. ددغه هبه کړې شوې وینزې نوم قلابه وو او دویمه وینزه حضرت عمر رضی الله عنه خپل خان سره ساتلې وه لکه ابن اسحاق د نافع عن ابن عمر د طریق نه یو روایت نقل کړې دې. چې د هغې الفاظ دا دی

"قال: بعثتُ جاريتي إلى أخوالي في بني جمح، ليصلحوا لي منها، حتى أطوف بالبيت، ثم أتيتهم، فخرجت من المسجد، فإذا الناس يشتدون، قلت: ما شأنكم؟ قالوا: رد علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم نساءنا وأبناءنا. فقلت: دونكم صاحبتكم، فهي في بني جمح، فانطلقوا، فأخذوها"(اللفظ للحافظ)(۲).

"ابن عمر رضی الله عنه فرمائی چې ما خپله وینزه قبیله جمح ته خپل ماما کره اولیږله. دې دپاره چې دغه خلق ئې زما دپاره تیاره کړی، تردې چې زه د بیت الله شریف د طواف نه فارغ شم. بیا هغوی ته راغلم او د مسجد نه راووتلم نو اومې کتل چې خلق منډې وهی، ما تپوس اوکړو چې څهٔ خبره ده؟ (دا شور او غوغا ولې ده؟) نو هغوی اووئیل چې رسول الله ﷺ زمونږ ښځې او بچی مونږ ته واپس کړې دی. ما اووئیل چې خپلې ښځې ته لاړ شئ. هغه په بنی جمح کښې ده نو دا خلق هلته لاړل او هغه ئې هم خپل ځان سره بوتله".

ددې روایت نه معلومه شوه چې یوه وینزه ابن عمر رضی الله عنه ته ورکړې شوې وه.(۳) والله اعلم بالصواب

قوله: وَزَادَ جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ مِنَ الْخُمُسِ:

او جریر په خپل طریق کښې د "من الخمس" اضافه نقل کړې ده.

د مذکوره تعلیق مقصد: ددې تعلیق دوه مقصدونه دی:

یو خو د حماد بن زید پورته ذکرکړې شوې روایت مرسل وو ځکه چې د نافع د عمر رضی الله عنه نه سماع ثابته نهٔ ده بلکه لیدل ئې هم ثابت نهٔ دی او د جریر بن حازم(۴)روایت مسند دې ځکه چې په دې کښې هغوی د ابن عمر نه نقل کوی

---

۱) صحيح مسلم، كتاب الايمان، باب نذر الكافر، وما يفعل فيه اذا اسلم، رقم (۴۲۹۴)_
۲) سيرة ابن هشام: ۴/۱۳۳، امر اموال هوازن.....وفتح الباري: ۸/۳۶)_
۳) فتح الباري: ۸/۳۶)_
۴) د جرير د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الصلاة، باب الخوخة والممر في المسجد)_

البته امام دارقطنی رحمه الله فرمائي چې د جرير روايت اگرچه موصول او مسند دې او د حماد بن زيد هغه مرسل دې، ليکن راجح روايت د حماد بن زيد دې، ځکه چې هغه د ايوب سختيانی په روايتونو کښې د جرير نه زيات ثابت او قوی دې(۱) دويم مقصد دا ښودل دی چې د حضرت عمر په حصه کښې کومې دوه وينزې راغلې وې نو هغه د خمس وې(۲).

د مذکوره تعليق تخريج ددې تعليق تخريج امام مسلم رحمه الله په کتاب الايمان(۳) کښې موصولاً او مسنداً کړې دې(۴).

قوله: وَرَوَاهُ مَعْمَرٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي النَّذْرِ وَلَمْ يَقُلْ يَوْمَ: [ر:۱۹۲۷]

او د اعتکاف والا حديث معمر د ايوب عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنه د طريق نه د نذر په حديث کښې نقل کړې دې او په هغې کښې د يوم اضافه نشته.

د مذکوره تعليق مقصد ددې تعليق مقصد دادې چې د اعتکاف والا حديث د معمر د طريق نه هم روايت دې ليکن په هغې کښې د يو ذکر نشته بلکه د مطلق نذر ذکر دې.

د تعليق تخريج دا تعليق امام بخاری رحمه الله موصولاً په کتاب المغازی(۵) کښې ذکر کړې دې(۶).

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت د حديث په ابتدائی حصه "وأصاب عمر جاريتين من سبي حنين" کښې دې ځکه چې دا وينزې د خمس وې چې غير المؤلفة يعنی حضرت عمر رضي الله عنه ته ورکړې شوې. هم دا خبره د جرير په تعليق کښې هم راغلې ده(۷). والله أعلم بالصواب

دريم حديث د حضرت عمرو بن تغلب رضي الله عنه دې.

۲۹۷۲ (۸) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ - رضي الله عنه - قَالَ أَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَوْمًا وَمَنَعَ آخَرِينَ، فَكَأَنَّهُمْ عَتَبُوا عَلَيْهِ فَقَالَ «إِنِّي أُعْطِي قَوْمًا أَخَافُ ظَلَعَهُمْ وَجَزَعَهُمْ، وَأَكِلُ أَقْوَامًا

---

[1]) عمدة القاری:۷۱/۱۵،وفتح الباری:۲۵۳/۶،وشرح القسطلانی:۲۲۴/۵،وشرح علل الترمذی لابن رجب، ترجمة حماد بن زيد بن درهم:۴۶۳/۱)_

[2]) عمدة القاری:۷۱/۱۵،وشرح القسطلانی:۲۲۴/۵،والکوثر الجاری:۱۲۵/۶_۱۲۶)_

[3]) صحيح مسلم،کتاب الايمان،باب نذر الکافر.....رقم (۴۲۹۴))_

[4]) تغليق التعليق:۴۸۰/۳)_

[5]) صحيح بخاری،کتاب المغازی،باب قول الله تعالی:(ويوم حنين.....)،رقم ۴۳۲۰))_

[6]) تغليق التعليق:۴۸۰/۳،وفتح الباری:۲۵۳/۶)_

[7]) عمدة القاری:۷۰/۱۵،وفتح الباری:۲۵۲/۶،والکوثر الجاری:۱۲۵/۶_۱۲۶،واللامع:۳۱۲/۷)_

[8]) قوله: حدثنی عمرو..... ":الحديث،مر تخريجه فی کتاب الجمعة،باب من قال فی الخطبة.....)_

إِلَى مَا جَعَلَ اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْخَيْرِ وَالْغِنَى، مِنْهُمْ عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ». فَقَالَ عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ مَا أُحِبُّ أَنَّ لِي بِكَلِمَةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حُمْرَ النَّعَمِ.

رجال الحديث

①**موسی بن اسماعیل** دا موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره اجمالاً د بدء الوحی په "الحدیث الرابع" کښې تیره شوې ده.[1]

②**جریر بن حازم** دا جریر بن حازم "بالحاء المهملة والزای" رحمه الله دې[2].

③**حسن** دا مشهور تابعی بزرګ حضرت امام حسن بصری رحمه الله دې د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المعاصی من أمر الجاهلیة...." کښې راغلي دی.[3]

④**عمرو بن تغلب** دا د نبی علیه السلام صحابی حضرت عمرو بن تغلب نمری رضي الله عنه دې[4].

قال: أعطی رسول الله صلی الله علیه وسلم قوماً، ومنع آخرین، فکأنهم عتبوا علیه
حضرت عمرو بن تغلب رضي الله عنه فرمائی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم بعضې خلقو ته څۀ ورکړل او بعضو ته نۀ، ګویا که محروم پاتې کیدونکې د نبی علیه السلام نه خفه شو خلیل فرمائی چې عتاب هغې شکایت او د خفګان اظهار ته وئیلې شی چې د ناز په طور سره وی.[5]

قوله: فقال: إني أعطي قوماً أخاف ظلعهم وجزعهم: نو نبی علیه السلام اوفرمائیل چې زۀ هغې خلقو ته ورکوم، چې د کومو خلقو متعلق ما ته د زړۀ د مرض او کمزورتیا او د یقین د کمزورئ او د ژړا، فریاد کولو ویره وی. **ظلعهم** ظاء او لام سره کوږوالی ته وئیلې شی. دلته ددې نه مراد د ایمان کمزورتیا او د زړۀ مرض دې[6]. په دې جمله کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم بعضې خلقو ته د مال ورکولو علت او وجه بیان کړې ده چې د هغوی د ایمان د کمزورتیا د وجې نه هغوی ته مال ورکوم، چې چرته دا خلق واپس نۀ شی.

قوله: وأکل أقواماً إلی ما جعل الله في قلوبهم من الخیر والغنی: او بعضې قومونه الله تعالی ته حواله کړم د کومو خلقو په زړونو کښې چې الله تعالی خیر او استغنا کیخودلې وی.
مطلب دا دې چې د اول قسم خلقو په مقابله کښې دا دویم قسم خلق دی، کوم چې د مال

---

[1] کشف الباری: ۱/۴۳۳)_
[2] د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة، باب الخوخة والممر فی المسجد)_
[3] کشف الباری: ۲/۲۲۰)_
[4] د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الجمعة، باب من قال فی الخطبة بعد الثناء: اما بعد)_
[5] عمد القاری: ۱۵/۷۱، والقسطلانی: ۵/۲۲۴، وکتاب العین: ۲/۷۵، باب العین والتاء والیاء....)_
[6] عمدة القاری: ۱۵/۷۱، وارشاد الساری: ۵/۲۲۵، وفتح الباری: ۶/۲۵۳)_

وغيره نه مستغنى او بې پرواه دى،ددوى زړونه د خيرښيګړې نه ډک دى.دا خلق د مال وغيره نه بغير هم په خپل ايمان و يقين باندې مضبوط دى او مضبوط به وى.نو د داسې خلقو معامله څۀ ګرانه نۀ ده.نۀ د دوى نه څۀ ويره او خطره شته.
ددې نه علاوه د اول قسم خلق ډير کم وى بلکه د اولې زمانې نه تر نن زمانې پورې د داسې خلقو ډيروالې او کثرت دې.چې نۀ په پيسو خرڅيږى او نۀ دين بدلوى.غالبا د نبى عليه السلام په ارشاد مبارک کښې هم دې دې نکتې طرفته اشاره ده چې د اول قسم خلقو دپاره ئې "قوم"او د دويم قسم خلقو دپاره ئې د"اقوام"لفظ ارشاد اوفرمائيلو چې د جمع صيغه ده او په کثرت او ډيروالى باندې دلالت کوى.
"غنى"باندې کسره ده او الف مقصوره دې،دا د فقر(غريبۍ)ضد دې.[1]

قوله: منهم عمروبن تغلب: چې په دوى کښې عمروبن تغلب هم دې.
يعنى الله تعالى دوى هم په دويم قسم خلقو کښې ساتلې دى،دوى د مال وغيره نه بې پرواه دى او زړونه ئې د خير ښيګړې نه ډک دى،که دوى مال ورهم نه کړې شى نو هيڅ خطره نشته

قوله: فقال عمروبن تغلب: ما أحب أن لى بكلمة رسول الله صلى الله عليه وسلم حمر النعم: نو عمروبن تغلب رضي الله عنه فرمائى چې ما ته د نبى کريم صلى الله عليه وسلم د مذکوره ارشاد په عوض کښې سرۀ اوښان هم خوښ نۀ دى.په بكلمة کښې باء د بدليت او د عوض دپاره ده
او نعم د نون د فتحې سره دې،او دا د جوهرى د قول مطابق د الانعام واحد دې،ددې عام طور سره اطلاق په اوښ باندې کيږى.او حمر د حاء د ضمې سره او د ميم د سکون سره دې.[2].بيا دا ياد ساتئ چې حمر منصوب دې،ځکه چې دا د أن اسم مؤخر دې

ددې جملې دوه مطلبونه دى: د حضرت عمرو بن تغلب رضي الله عنه ددې جملې دوه مطلبونه دى:

① بكلمة رسول الله.......ددې نه مراد هغه کلام دې کوم چې نبى کريم صلى الله عليه وسلم د حضرت عمرو بن تغلب په باره کښې ارشاد فرمائيلې وو چې دې هم د هغه خلقو نه دې او په هغوى کښې داخل دې.کومو خلقو ته چې الله تعالى د زړۀ ښيګړه او د مال نه بې پرواهى نصيب کړې ده.نو ددې جملې د وجې نه چې هغوى ته څومره قدرې خوشحالى ملاؤ شوه چې د هغوى د قول مطابق که ددې په بدله کښې ورته سرۀ اوښان هم ملاؤ شوې وو نو دومره قدرې به خوشحاله نۀ وو.

② د کلمې نه مراد هغه جمله ده کومه چې نبى کريم صلى الله عليه وسلم د اولنى قسمه خلقو(ضعفاء الايمان ومرضى القلوب)په باره کښې ارشاد اوفرمائيله په دې صورت کښې مطلب دادې چې په دوى کښې زما د نۀ شاملولو د وجې نه چې ما ته په دې باندې کومه خوشحالى ملاؤ شوه نو

[1]) پورته حواله جات)_
[2]) الصحاح للجوهرى:١٠٥٤،مادة نعم".وعمدة القارى:٧١/١٥.وارشاد السارى:٢٢٥/٥)_

هغو مره خوشحالی به مانه د سرو اوښانو په ملاویدو باندې هم ملاؤ شوې نۀ وه.(۱) د حمر النعم د تخصيص وجه واضحه ده چې سور اوښ به د عربو په نزد د ټولو نه قیمتی مال وو والله اعلم بالصواب.

وَزَادَ أَبُو عَاصِمٍ عَنْ جَرِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ الْحَسَنَ يَقُولُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أُتِيَ بِمَالٍ أَوْ بِسَبْيٍ فَقَسَمَهُ. بِهَذَا: [ر:۸۸۱]

د ابوعاصم نه مراد ضحاک دې، چې په النبیل سره مشهور وو.(۲)

د مذکوره تعلیق مقصد: ددې تعلیق مقصد واضح دې. هغه دادې چې د باب په حدیث کښې اختصار دې، دغه شان په دې کښې چې د کوم څیز د ورکولو او د نۀ ورکولو تذکره ده د هغې نه مراد مال یا قیدی دې کوم چې نبی کریم ﷺ تقسیمول. ددې وجې نه د ابوعاصم روایت د باب دحدیث په نسبت زیات واضح دې. دکشمهینی په روایت کښې دسبی په ځائې شیئ یعنی شین سره دې اوهم دا روایت زیات غوره دې ځکه چې دا ټولو څیزونو ته شامل اوعام دې.(۳)

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام بخاری رحمه الله په کتاب الجمعه (۴) کښې موصولاً نقل کړې دې.(۵)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مطابقت د حدیث په ابتدائی حصه کښې دې، یعنی "أعطى رسول الله صلى الله عليه وسلم قوماً ومنع آخرين" چې "نبی علیه السلام بعضې خلقو ته مال ورکړو او بعضو ته ئې ورنۀ کړو". ددې نه چې څنګه دا ثابتیږی چې امام ته په دې کارونو کښې مطلق اختیار دې نو دغه شان دا هم ثابتیږی چې نبی علیه السلام به مؤلفة القلوب ته مال ورکوو.

څلورم حدیث شریف د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دې.

۲۹۷۷/۲۹۷۸ (۶): حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِنِّي أُعْطِي قُرَيْشًا أَتَأَلَّفُهُمْ، لأَنَّهُمْ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ».

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۵۳، وعمدة القاری:۱۵/۷۱، وارشاد الساری:۵/۲۲۵)_

(۲) د دوی حالاتکشف الباری، باب القراءة والعرض.....:۳/۱۲۹ کښې راغلي دي_

(۳) فتح الباری:۶/۲۵۳، وعمدة القاری:۱۵/۷۱، وارشاد الساری:۵/۲۲۵)_

(۴) صحیح البخاری، کتاب الجمعة، باب من قال فی الخطبة بعد الثناء......رقم (۹۲۳))_

(۵) عمدة القاری:۱۵/۷۱، وفتح الباری:۶/۲۵۴، وتغلیق التعلیق:۳۴۸۱، وشرح القسطلانی:۵/۲۲۵)_

(۶) قوله: عن انس.... ": الحدیث اخرجه البخاری ایضا، نفس هذا الباب، رقم (۳۱۴۷)، وکتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب ابن اخت القوم منهم.....رقم (۳۵۲۸)، وکتاب مناقب الانصار، باب مناقب الانصار، رقم (۳۷۷۸)، وباب قول النبی ﷺ للانصار.....رقم (۳۷۹۳)، وکتاب المغازی، ....[بقیه برصفحه آئنده...

رجال الحدیث

①ابوالولید دا ابو الولید هشام بن عبدالملک طیالسی رحمہ اللہ دې د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب علامة الایمان حب الانصار" کښې تیر شوي دي(۱)۔
②شعبه دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمہ اللہ دې د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من..... "کښې تیره شوې ده(۲)۔
③قتاده دا قتاده بن دعامه رحمہ اللہ دې
④انس دا د نبی علیہ السلام صحابی، حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دې ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه..... "کښې تیر شوي دي(۳)۔
د حدیث شریف ترجمه: د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه روایت دې چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل چې زهٔ قریشو ته ورکوم، (نو دا هغوی خپل ځان سره د اموخته(مانوس)کولو دپاره.ځکه چې دا زمانه جاهلیت سره نزدې دی.
پنځم حدیث شریف هم د حضرت انس رضی اللہ عنہ دې.

۲۹۷۸ (۴) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ أَمْوَالِ هَوَازِنَ مَا أَفَاءَ، فَطَفِقَ يُعْطِي رِجَالاً مِنْ قُرَيْشٍ الْمِائَةَ مِنَ الإِبِلِ فَقَالُوا يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُعْطِي قُرَيْشًا وَيَدَعُنَا، وَسُيُوفُنَا تَقْطُرُ مِنْ دِمَائِهِمْ قَالَ أَنَسٌ فَحُدِّثَ رَسُولُ اللَّهِ بِمَقَالَتِهِمْ، فَأَرْسَلَ إِلَى الأَنْصَارِ، فَجَمَعَهُمْ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ، وَلَمْ يَدْعُ مَعَهُمْ أَحَدًا غَيْرَهُمْ، فَلَمَّا اجْتَمَعُوا جَاءَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «مَا كَانَ حَدِيثٌ بَلَغَنِي عَنْكُمْ». قَالَ لَهُ فُقَهَاؤُهُمْ أَمَّا ذَوُو آرَائِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَمْ يَقُولُوا شَيْئًا، وَأَمَّا أُنَاسٌ مِنَّا حَدِيثَةٌ أَسْنَانُهُمْ فَقَالُوا يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُعْطِي قُرَيْشًا وَيَتْرُكُ الأَنْصَارَ، وَسُيُوفُنَا تَقْطُرُ مِنْ دِمَائِهِمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله

بقیه ازحاشیه گذشته] باب غزوة الطائف،رقم (۴۳۳۱_۴۳۳۴، و۴۳۳۷)،وکتاب اللباس،باب القبة الحمراء من ادم،رقم (۵۸۶۰)،وکتاب الفرائض،باب مولی القوم من انفسهم.....رقم (۶۷۶۲)،وکتاب التوحید،باب قول الله تعالی:(وجوه یومئذ ناضرة....)،رقم (۷۴۴۱)،ومسلم،کتاب الزکاة،باب اعطاء المؤلفة.....رقم (۲۴۳۶_۲۴۴۲)، والترمذی،کتاب المناقب،باب فضل الانصار وقریش،رقم (۳۹۰۱)._

(۱) کشف الباری:۳۸/۲_
(۲) کشف الباری:۶۷۸/۱_
(۳) کشف الباری:۳/۲_۴_
(۴) قوله: اخبرنی انس.... الحدیث،مر تخریجه فی الحدیث السابق آنفًا_

عليه وسلم - « إِنِّي أُعْطِي رِجَالاً حَدِيثٌ عَهْدُهُمْ بِكُفْرٍ، أَمَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالْأَمْوَالِ وَتَرْجِعُونَ إِلَى رِحَالِكُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-، فَوَاللَّهِ مَا تَنْقَلِبُونَ بِهِ خَيْرٌ مِمَّا يَنْقَلِبُونَ بِهِ». قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ رَضِينَا. فَقَالَ لَهُمْ «إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ بَعْدِي أُثْرَةً شَدِيدَةً، فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوُا اللَّهَ وَرَسُولَهُ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى الْحَوْضِ». قَالَ أَنَسٌ فَلَمْ نَصْبِرْ.[۳۵۶۷، ۳۳۲۷، ۳۵۸۲، ۴۰۷۶-۴۰۷۹، ۴۰۸۲، ۵۵۲۲، ۶۳۸۱، ۷۰۰۳]

رجال الحديث

①**ابو اليمان** دا ابو اليمان حضرت حكم بن نافع رحمه الله دي

②**شعيب** دا شعيب بن ابى حمزه رحمه الله دي ددې دواړو حضراتو حالات اجمالاً د بدء الوحی په "الحديث الثالث" كښې تير شوي دی.[1]

③**زهری** دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دي ددوی حالات هم د بدء الوحی د "الحديث الثالث" په ضمن كښې بيان شوي دی.[2]

④**انس** د حضرت انس رضي الله عنه تذكره په كتاب الايمان، "باب من الايمان..... "كښې تيره شوې ده.[3]

خبرداري: امام بخاری رحمه الله د باب لاندې دحضرت انس رضي الله عنه مشهور حديث اجمالاً او تفصيلاً دواړو طريقو سره نقل كړې دې، ددې تشريح په مغازی كښې راغلې ده.[4]

د باب شپږم حديث د حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه دي

۲۹۷۹ :[5] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأُوَيْسِيُّ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ أَنَّهُ بَيْنَا هُوَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَمَعَهُ النَّاسُ مُقْبِلاً مِنْ حُنَيْنٍ عَلِقَتْ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- الأَعْرَابُ يَسْأَلُونَهُ حَتَّى اضْطَرُّوهُ إِلَى سَمُرَةٍ، فَخَطِفَتْ رِدَاءَهُ، فَوَقَفَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «أَعْطُونِي رِدَائِي، فَلَوْ كَانَ عَدَدُ هَذِهِ الْعِضَاهِ نَعَمًا لَقَسَمْتُهُ بَيْنَكُمْ، ثُمَّ لاَ تَجِدُونِي بَخِيلاً وَلاَ كَذُوبًا وَلاَ جَبَانًا». [ر ۲۶۶۶]

---

[1]) كشف البارى:۱/ ۴۷۹_۴۸۰)_

[2]) كشف البارى:۱/ ۳۲۶)_

[3]) كشف البارى:۲/ ٤)_

[4]) كشف البارى،كتاب المغازی:۵۵۲_۵۵۹)_

[5]) قوله: اخبرنی جبير.....="مر تخريجه فی الجهاد،انظر كشف البارى،كتاب الجهاد:۱/۲۲۲)_

رجال الحدیث

① **عبدالعزیز بن عبدالله الاویسی** دا عبد العزیز بن عبد الله اویسی رحمه الله دی د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب الحرص علی الحدیث" کښې تیره شوې ده.[1]

② **ابراهیم بن سعد** دا ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دی

③ **صالح** دا صالح بن کیسان رحمه الله دی ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الایمان، "باب من کره أن یعود فی الکفر..... "کښې تیره شوې ده.[2]

④ **ابن شهاب** دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دې د دوی تذکره په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده.[3]

⑤ **عمر بن محمد بن جبیر بن مطعم** دا د حضرت جبیر بن مطعم رضی الله عنه نوسې عمر بن محمد رحمه الله دې د دوی حالات په کتاب الجهاد، "باب الشجاعة فی الحرب والجبن" کښې تیر شوې دی.[4]

⑥ **محمد بن جبیر** دا محمد بن جبیر بن مطعم نوفلی رحمه الله دې.[5]

⑦ **جبیر بن مطعم** دا ابو محمد جبیر بن مطعم نوفلی رضی الله عنه دې.[6]

د حدیث شریف ترجمه: حضرت جبیر رضی الله عنه فرمائی چې د حنین نه د واپسئ دوران کښې کله چې زۀ د رسول الله مبارک صلی الله علیه وسلم سره ووم او نور خلق هم ورسره وو. بدوی خلق نبی علیه السلام پورې وینختل. هغوی د نبی علیه السلام نه مال غوستۀ، تردې چې هغوی نبی علیه السلام د کیکر یو اونې سره په پناه اخستلو باندې مجبور کړو نو کیکر د نبی علیه السلام څادر مبارک راښکۀ. ددې وجې نه نبی علیه السلام اودریدۀ او وې فرمائیل، زما څادر ما ته راکړه. که ماسره ددې ازغی دار اونو برابر هم څناور (څاروی) وو نو ټول به ما په تاسو کښې تقسیم کړې وو. بیا به تاسو ما نۀ بخیل ګنړئ، نۀ دروغژن او نۀ بزدل

ددې حدیث شریف تفصیلی تشریح چونکه په کتاب الجهاد[7] کښې تیره شوې ده، ددې وجې نه مونږ دلته صرف په ترجمه باندې اکتفا کړې ده.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ددې حدیث شریف مطابقت ترجمة الباب سره په

---

[1]) کشف الباری: ۳/ ۳٤)_

[2]) کشف الباری: ۲/ ۱۲۰_۱۲۱)_

[3]) کشف الباری: ۱/ ۳۲۶، الحدیث الثالث)_

[4]) کشف الباری، کتاب الجهاد: ۱/ ۲۲۳)_

[5]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الاذان، باب الجهر فی المغرب)_

[6]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الغسل، باب من افاض علی راسه ثلاثا)_

[7]) کشف الباری، کتاب الجهاد: ۱/ ۲۲٤_۲۲۸)_

دې جمله کښې ده، "لقسمته بینکم"(١)،چې "مال به ستاسو مینځ کښې تقسیم کړې وو" ځکه چې دا بانديچیان هم په مؤلفة القلوب کښې دی ددې وجې نه دا جمله نبی ﷺ د هغوی د تسلی او د زړه د ساتلو دپاره ارشاد فرمائیلې ده.
اووم حدیث د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دې

۲۹۸۰ (٢) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه قَالَ كُنْتُ أَمْشِى مَعَ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - وَعَلَيْهِ بُرْدٌ نَجْرَانِىٌّ غَلِيظُ الْحَاشِيَةِ، فَأَدْرَكَهُ أَعْرَابِىٌّ فَجَذَبَهُ جَذْبَةً شَدِيدَةً، حَتَّى نَظَرْتُ إِلَى صَفْحَةِ عَاتِقِ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ أَثَّرَتْ بِهِ حَاشِيَةُ الرِّدَاءِ مِنْ شِدَّةِ جَذْبَتِهِ، ثُمَّ قَالَ مُرْ لِى مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِى عِنْدَكَ. فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ، فَضَحِكَ ثُمَّ أَمَرَ لَهُ بِعَطَاءٍ. [۵۷۳۸، ۵۴۷۲]

رجال الحديث

① **یحیی بن بکیر**: دا یحیی بن عبدالله بن بکیر رحمه الله دی.د دوی حالات **بدء الوحی** کښې "الحدیث الثالث" کښې تیر شوې دی.(٣).

② **مالک**: دا امام دارالهجرة امام مالک بن انس رحمه الله دې.د دوی حالات **بدء الوحی** کښې "الحدیث الثانی" کښې دی.(٤).

③ **اسحاق بن عبد الله**: دا مشهورتابعی ابویحیٰ اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه انصاری رحمه الله دې ددوی تذکره په کتاب العلم، "**باب من قعد حیث ینتهی به المجلس**" کښې تیره شوې ده.(٥).

④ **انس بن مالک**: د حضرت انس رضی الله عنه تذکره په **کتاب الایمان**، "**باب من الایمان أن یحب......**" کښې تیرې شوې دی.(٦).

قوله: قال: کنت أمشی مع النبی صلی الله علیه وسلم، وعلیه برد نجرانی غلیظ

(١) عمدة القاری:۱۵/۷۳، حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی لقسمة بینکم "فيه الترجمة:حيث لم يكن هؤلاء كملا فى ايمانهم،والا لما فعلوا ما فعلوا".لامع الدرارى:۷/۳۱۳)_

(٢) قوله: عن انس.... "الحديث،اخرجه البخارى ايضا،كتاب اللباس،باب البرود والحبرة والشملة،رقم (۵۸۰۹)،وكتاب الادب،باب التبسم والضحك،رقم (۶۰۸۸)،ومسلم،كتاب الزكاة،باب اعطاء من سال بفحش وغلظة،رقم (۲۴۲۹_۲۴۳۰)،وابن ماجه،كتاب اللباس،باب لباس رسول الله ﷺ،رقم (۳۵۵۳))_

(٣) کشف الباری:۱/۳۲۳)_

(٤) کشف الباری:۱/۲۹۰،والایمان:۲/۸۰)_

(٥) کشف الباری:۳/۱۸۲)_

(٦) کشف الباری:۲/۴)_

الحاشية: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چې زۀ نبی کریم ﷺ سره روان ووم، د دوی په بدن مبارک باندې د نجران جوړ کړې شوې یو څادر وو، چې د هغې غاړې پلنې وې. نجران د یمن د یو ښار نوم دې، چې د هغې څادرونه به مشهور وو او برد د هغې څادر نوم دې چې د هغې جمع برود او ابراد ده(۱).

قوله: فأدركه أعرابي، فجذبه جذبة شديدة، حتى نظرت إلى صفحة عاتق النبي صلى الله عليه وسلم، قد أثرت به حاشية الرداء، من شدة جذبته: نو یو اعرابی نبی علیه السلام اونیولو او ډیرې سختئ سره نې د نبی علیه السلام څادر مبارک راښکۀ نو ما اوکتل چې د نبی علیه السلام په څټ مبارک باندې د هغې څادر د راښکلو د وجې نه نښې جوړې شوې.

دلته په دې روایت کښې **جذبه** راغلې دې، او د مسلم شریف په روایت کښې **جبذه** راغلې دې(۲)، البته د دواړو معنی یوه ده، یعنی راښکل.

عاتق خو څټ ته وئیلې شی او د صفحه معنی ده غاړه او کناره، یعنی د څټ غاړه(۳).

قوله: ثم قال: مر لي من مال الله الذي عندك: بیا هغۀ اووئیل چې تاسو سره د الله تعالی درکړې شوې کوم مال دې، د هغې نه ماته د راکولو حکم اوکړئ.

مطلب دادې چې تاسو د خپل بیت المال ذمه دارانو ته اووایئ چې د الله تعالی په مال کښې ماته هم څۀ راکړی، ستاسو د خپل مال نه نۀ، نۀ ستاسو د والد صاحب د ګټلې شوې مال نه، بلکه د هغه مال نه کوم چې ستاسو په خپل محنت سره ګټلې شوې نۀ دې لکه په یو روایت کښې دا الفاظ هم دی: "لا من مالك، ولا من مال أبيك"(۴). او بعضې حضراتو وئیلې دی چې ددې نه مراد د زکوة مال دې، ځکه چې نبی علیه السلام به ددې نه په مؤلفة القلوب باندې خرچ کوو.(۵).

قوله: فالتفت إليه، فضحك، ثم أمر له بعطاء: نبی علیه السلام د هغۀ طرفته متوجه شو، بیا ئې اوخندل، بیا ئې هغۀ ته د څۀ (مال) ورکولو حکم اوفرمائیلو.

مطلب دادې اول خو ئې د حیرانتیا په طور سره ورته اوکتل، بیا ئې د مزې په طور اوخندل(۱). ددې حدیث شریف نه د نبی کریم ﷺ د لوئې صبر او برداشت ښۀ اظهار کیږی چې نبی علیه السلام

---

(۱) عمدة القاري: ۷۳/۱۵، وفتح الباري: ۵۰۶/۱۰، وشرح القسطلاني: ۲۲۶/۵)_
(۲) مسلم شریف، کتاب الزکاة، باب اعطاء من سال بفحش وغلظة، رقم (۲۴۲۹_۲۴۳۰))_
(۳) عمدة القاري: ۷۳/۱۵، وشرح القسطلاني: ۲۲۶/۵، وفتح الملهم: ۱۳۵/۵)_
(۴) فتح الباري: ۵۰۶/۱۰، وفتح الملهم: ۱۳۶/۵)_
(۵) پورته حواله جات)_
(۶) فتح الملهم: ۱۳۶/۵، والکوثر الجاري: ۱۲۸/۶)_

مبارک به د خلقو په تکلیفونو او بیو قوفتوب باندې څومره قدرې د صبر نه کار اخستلو(۱).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په آخری جمله کښې دې. "ثم أمرله بعطاء" چې نبی ﷺ د دغه باندیچی په عجیبه انداز سره د سوال کولو باوجود هم هغهٔ ته د مال ورکولو حکم اوفرمائیلو.هم دا د زړهٔ ساتل دی(۲).

یو اهمه فائده د حضرت انس رضی الله عنه دا حدیث امام بخاری رحمه الله صرف د امام مالک د طریق نه نقل کړې دې.کوم چې د اسحاق بن عبدالله نه روایت کوی.هم دا حدیث امام مسلم رحمه الله هم نقل کړې دې.هغوی دا د امام مالک نه علاوه د امام اوزاعی.همام بن منبه او عکرمة بن عمار د طریق نه هم نقل کړې دې لیکن هلته هم اصل روایت د مالک دې.او د نورو حضراتو طرق د بعضې زیاتی فائدو د بیانولو په غرض سره نقل کړې شوې دی،(۳)

بیا په دې ځان پوهه کړئ چې دا حدیث د مؤطا په مشهورو نسخو کښې نشته.

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی: "لم أر هذا الحديث عند أحد من رواة الموطا،إلا عند يحيى بن بكير ومعن بن عيسى،و رواه جماعة من رواة الموطا عن مالك،لكن خارج الموطا"(۴).

چې "د مؤطا کوم راویان دی نو په هغوی کښې د یو کس په نسخه کښې هم ما دا روایت نهٔ دې لیدلې،سوا د یحیی بن بکیر او معن بن عیسی د نسخې نه او د مؤطا د راویانو یو جماعت(ډله)دا حدیث د امام مالک نه نقل کړې دې،لیکن د مؤطا نه علاوه".

او ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې د مؤطا دوو راویانو مصعب بن عبدالله زبیری او سلیمان بن صرد هم په خپلو خپلو نسخو کښې دا حدیث ذکر کړې دې(۵).البته د برصغیر په نسخو کښې دا حدیث نهٔ موندلې کیږی. والله اعلم بالصواب

د باب اتم حدیث د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې.

۲۹۸۱ (۶) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنه قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ حُنَيْنٍ آثَرَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- أُنَاسًا فِي الْقِسْمَةِ

---

۱) پورته حواله جات.وفتح الباری:۱۰/۵۰۶.وعمدة القاری:۱۵/۷۳)_

۲) عمدة القاری:۱۵/۷۳.وفتح الباری:۶/۲۵۴.ولا مع الدراری:۷/۳۱۳)_

۳) فتح الباری:۱۰/۵۰۶. او په صحیحینو کښې د حدیثِ د خایونو پیژندګلو وړاندې په تخریج کښې کړې شوې ده)_

۴) فتح الباری:۱۰/۵۰۶)_

۵) پورته حواله ددې حدیث مزید تشریح دپاره اوګورئ: کشف الباری،کتاب الادب،باب التبسم والضحک:۴۸۷_۴۹۱)

۶) قوله: عن عبدالله (رضی الله عنه) ":الحدیث،اخرجه البخاری ایضا.کتاب احادیث الانبیاء،باب(بلا ترجمة)بعد باب حدیث الخضر...رقم(۳۴۰۵)وکتاب المغازی،باب غزوة الطائف،رقم(۴۳۳۵_۴۳۳۶).[بقیه برصفحه آئنده...

فَأَعْطَى الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ مِائَةً مِنَ الإِبِلِ، وَأَعْطَى عُيَيْنَةَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَأَعْطَى أُنَاسًا مِنْ أَشْرَافِ الْعَرَبِ، فَآثَرَهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْقِسْمَةِ. قَالَ رَجُلٌ وَاللَّهِ إِنَّ هَذِهِ الْقِسْمَةَ مَا عُدِلَ فِيهَا، وَمَا أُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ. فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَأُخْبِرَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم -. فَأَتَيْتُهُ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ «فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ رَحِمَ اللَّهُ مُوسَى قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ»

[۵۹۷۷، ۵۹۳۳، ۵۷۴۹، ۵۷۱۲، ۴۰۸۱، ۴۰۸۰، ۳۲۲۴].

رجال الحديث

①**عثمان بن ابى شيبة** دا عثمان بن محمد بن ابى شيبه كوفى رحمه الله دي

②**جرير** دا جرير بن عبد الحميد ضبى رازى رحمه الله دي

③**منصور** دا منصور بن معتمر سلمى كوفى رحمه الله دي.ددې درې واړو حضراتو محدثينو تذكره په كتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم....." كښې تفصيل سره تيره شوې ده(۱).

④**ابووائل** دا ابووائل شقيق بن سلمه اسدى كوفى رحمه الله دي.د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط......" كښې تير شوې دى(۲).

⑤**عبدالله** د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" كښې راغلې دى(۳).

قوله: قال: لما كان يوم حنين، آثر النبى صلى الله عليه وسلم أناساً فى القسمة، فأعطى الاقرع بن حابس مئة من الابل، وأعطى عيينة مثل ذلك:

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چې د غزوه حنين په موقع باندې په تقسيم كښې نبى كريم صلى الله عليه وسلم بعضې خلقو ته ترجيح وركړه، لكه اقرع بن حابس ته ئې سل اوښان وركړل، هم دومره ئې عيينه بن حصن ته هم وركړل

په دې عبارت كښې د فى القسمة نه مراد قسمة الخمس دې، نۀ چې قسمة الغنيمة، ځكه چې په غنيمت كښې خو حصه متعين او معلومه وى، كومه چې د مجاهدينو وى(۴).

بقيه ازحاشيه گذشته] .وكتاب الادب، باب من اخبر صاحبه بما يقال فيه.رقم (۶۰۵۹).وباب الصبر على الاذى.رقم(۶۱۰۰).وكتاب الاستئذان.باب اذا كانوا اكثر من ثلاثة.....رقم (۶۲۹۱).وكتاب الدعوات.باب قول الله تعالى:(وصل عليهم).....رقم (۶۳۳۶). ومسلم.كتاب الزكاة.باب اعطاء المؤلفة قلوبهم.....رقم (۲۴۴۷_۲۴۴۸))_

(۱) كشف البارى:۳/۲۶۶_۲۷۲)_

(۲) كشف البارى:۲/۵۵۹)_

(۳) كشف البارى:۲/۲۵۷)_

(۴) الكوثر الجارى:۶/۱۲۹)_

اقرع بن حابس دا اقرع بن حابس بن عقال بن محمد بن سفیان تمیمی دارمی رضی الله عنه دے[1]. دوی په مؤلفة القلوب کښې وو. نبی کریم ﷺ سره په فتح مکه، غزوه حنین او طائف کښې شریک وو[2].

ذهبی رحمه الله فرمائی چې د دوی اصل نوم فراش وو. او اقرع ئې لقب دې. د دوی دا لقب په نوم باندې غالب شو. دوی د عربو په اشرافو کښې وو. حضرت عبد الله بن عامر رضی الله عنه دوی د یو لښکر امیر جوړ کړې وو او د خراسان په طرف ئې لیږلې وو. هلته دوی زخمی شو او د زخمونو د طاقت نهٔ لرلو د وجې نه هلته وفات شو[3]. رضی الله عنه وأرضاه.

عیینة دا عیینه "بضم العین، مصغرالعین" بن حصن بن حذیفة بن بدر الفزاری دې دوی هم په مؤلفة القلوب کښې وو[4]. امام ذهبی وائی چې دوی هم په خپل قوم کښې سید او مطاع وو. لیکن په طبیعت کښې ئې تیزی وه[5]. رضی الله عنه وأرضاه.

ددې حدیث مبارک تفصیلی تشریح په کتاب المغازی او کتاب الادب وغیره کښې راغلې ده[6].

ترجمة الباب سره مطابقت: ددې حدیث مطابقت ترجمة الباب سره بالکل واضح دې. په دې کښې د تقسیم ذکر هم دې او د اقرع او عیینه رضی الله عنهما ذکر هم دې، کوم چې په مؤلفة القلوب کښې وو.

د باب نهم حدیث شریف د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما دې

۲۹۸۲[7] حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ غَيْلَانَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ أَسْمَاءَ ابْنَةِ أَبِي بَكْرٍ - رضى الله عنهما - قَالَتْ كُنْتُ أَنْقُلُ النَّوَى مِنْ أَرْضِ الزُّبَيْرِ الَّتِي أَقْطَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى رَأْسِي، وَهْيَ مِنِّي عَلَى ثُلُثَيْ فَرْسَخٍ. وَقَالَ أَبُو ضَمْرَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَقْطَعَ الزُّبَيْرَ أَرْضًا مِنْ أَمْوَالِ بَنِي النَّضِيرِ. [۴۹۲۶]

---

[1]) عمدة القاری:۱۵/ ۷۴، والاستیعاب:۱/ ۷۰، باب اقرع، رقم (۶۹))_

[2]) عمدة القاری:۱۵/ ۷۴)_

[3]) پورته حواله)_

[4]) پورته حواله جات، والکوثر الجاری:۶/ ۱۲۹، والاستیعاب:۲/ ۱۳۵، رقم (۲۰۶۶))_

[5]) عمدة القاری:۱۵/ ۷۴، وایضاانظر الاستیعاب:۲/ ۱۳۵)_

[6]) کشف الباری، کتاب المغازی:۵۵۷، د غه شان اوګورئ، کتاب الادب:۴۴۶)_

[7]) قوله: عن اسماء..... ": الحدیث، اخرجه البخاری ایضا، کتاب النکاح، باب الغیرة، رقم (۵۲۲۴)، ومسلم، کتاب السلام، باب جواز ارداف المراة الاجنبیة..... رقم (۵۶۹۲_۵۶۹۳))_

رجال الحدیث

①**محمود بن غیلان** دا محمود بن غیلان "بفتح المعجمة وسکون المثناة تحت رحمه الله دي [1]۔
②**ابواسامه** دا ابو اسامه حماد بن اسامه رحمه الله دي د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده [2]۔
③**هشام** دا هشام بن عروة بن زبیر قرشی رحمه الله دي
④**ابی** ددي نه مراد حضرت عروة بن زبیر رحمه الله دي ددې دواړو حضراتو تذکره د بدء الوحی په "الحدیث الثانی" کښې راغلې ده [3]۔
⑤**اسماء بنت ابی بکر** د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما حالات تفصیل سره په کتاب العلم، "باب من أجاب الفتیا باشارة الید......." کښې تیر شوې دی [4]۔

د حدیث شریف ترجمه: حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما فرمائی چې ما د هغې زمکې نه په سرباندې د لرګو بنډلې منتقل کولې کومه زمکه چې نبی علیه السلام حضرت زبیر رضی الله عنه ته د جائیداد په طور ورکړې وه. او ددې زمکې او زما د کور مینځ کښې فاصله دوه ثلث فرسخه وه
النوی د نواة جمع ده، بنډل ته وئیلې شی. او **اقطعة**: د **اقطاع الارض** نه ده. ددې معنی ده جائیداد ورکول. او علی راسی جار مجرور أنقل سره متعلق دې. او بعضې حضراتو دا حال ګرځولې دې...... حال کونها علی راسی....... [5]۔
"فرسخ" درې میله مسافت ته وئیلې شی [6] نو د ثلثی فرسخ معنی شوه دوه میله.

قوله: وقال أبوضمرة عن هشام عن أبیه أن النبی صلی الله علیه وسلم أقطع الزبیر أرضا من أموال بنی النضیر: او ابوضمره د هشام عن ابیه د طریق نه نقل کوی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم حضرت زبیر رضی الله عنه ته د بنونضیر په زمکو کښې زمکه ورکړې وه.
ابوضمره "بفتح الضاد وسکون المیم" نه مراد حضرت انس بن عیاض رحمه الله دي [7]۔
د مذکوره تعلیق مقصد: دا تعلیق امام بخاری رحمه الله د دوو فائدو بیانولو دپاره نقل کړې دي

---

[1]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب مواقیت الصلاة، باب النوم قبل العشاء لمن غلب)_
[2]) کشف الباری: ۳/ ۴۱۴)_
[3]) کشف الباری: ۱/ ۲۹۱، دغه شان اوګورئ: ۲/ ۴۳۲_ ۴۴۰)_
[4]) کشف الباری: ۳/ ۴۸۷)_
[5]) عمدة القاری: ۱۵/ ۷۵، وشرح القسطلانی: ۵/ ۲۲۷)_
[6]) القاموس الوحید، مادة "فرسخ")_
[7]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الوضوء، باب التبرز فی البیوت)_

①ابو اسامه دا حديث موصولاً نقل کړي دي.او ابوضمره په دې معامله کښې د دهٔ مخالفت کړي دې او دا ئې مرسلاً نقل کړي دي
②په دې تعليق کښې د هغې زمکې تعيين او ښودنه شوې ده کومه چې حضرت زبير رضي الله عنه ته ورکړې شوې وه چې هغه د يهوديانو وه او په مال فئ کښې وه
دې وضاحت سره د علامه خطابي رحمه الله هغه اشکال هم ختم شو .کوم چې وائي چې معلومه نه ده چې نبي عليه السلام د مديني منورې زمکه د جائيداد په طور څنګه ورکړه.چې د کومې اوسيدونکي په رضا او خوښه باندې اسلام کښې داخل شوې نه وو؟دا زمکه خو د انصارو وه. په دې کښې نبي عليه السلام څنګه تصرف اوکړو؟
ددې اشکال نقل کولو نه پس علامه خطابي رحمه الله ددې يو احتمالي جواب هم ذکر کړې دې چې کيدې شي دا په هغه زمکو کښې وه.کومې زمکې چې انصارو نبي عليه السلام ته حواله کړې وې چې په مونږ کښې ددې زمکو د اوبهٔ کولو او ددې د ساتلو طاقت نشته.د اوبو وغيره هلته څهٔ انتظام نهٔ وو.لهذا په دې زمکو باندې تاسو د خپلې رائې مطابق تصرف اوکړئ نو ددې وجې نه حضرت زبير رضي الله عنه ته ورکړې شوې زمکه په دغه زمکو کښې وه هذا رائ الخطابي(۱)
ليکن ددې اشکال جواب هم هغه دې کوم چې په تعليق کښې ذکر شو چې دا زمکه د انصارو نهٔ وه بلکه د مديني منورې د يهوديانو وه او په مال فئ کښې وه(۲)
يو اشکال او د هغې جواب: دلته په روايت کښې د اقطاع ارض ذکر دې.او د ابوداؤد شريف په روايت کښې دی چې حضرت اسماء فرمائي چې:"أن رسول الله صلى الله عليه وسلم اقطع الزبير نخلاً"(۳)چې په جاګير کښې نبي عليه السلام کهجورو باغ ورکړې وو
په دې باندې دا اشکال کيږي چې د جاګير ورکولو دستور دادې چې امام په خالي زمکه کښې جاګير ورکوی.دې دپاره چې جاګيردار د هغې زمکې خيال اوساتی او هغه دوباره ژوندئ او آباده شی.باغ خو د مخکښې نه آباد وی نو هغه څنګه او ولې نبي عليه السلام په جاګير کښې ورکړو؟
ددې جواب دادې چې ابوعبيده قاسم بن سلام د ابن سيرين رحمه الله نه نقل کړې دی.حضور اکرم صلى الله عليه وسلم دا زمکه يو سړی ته ورکړې وه.هغهٔ دا آباده کړه او دا زمکه په شنو شنو اونو بوټو کښې بدله شوه.ددې نه پس هغې سړی نبي عليه السلام ته عرض اوکړو چې يا رسول الله:ددې زمکې د مشغولتيا د وجې نه زهٔ ستاسو په خدمت کښې حاضريدې نهٔ شم.ددې وجې نه تاسو دا زمکه زما نه واپس واخلئ(۴).

---

۱) اعلام الحديث:۲/۱۴۵۸_۱۴۵۹.وفتح الباري:۶/۲۵۴.وعمدة القاري:۱۵/۷۵)_
۲) فتح الباري:۶/۲۵۴.وعمدة القاري:۱۵/۷۵.دغه شان اوګورئ:بذل:۱۰/۳۱۳.وشرح السنة:۴/۴۱۳. کتاب البيوع.رقم (۲۱۸۶))_
۳) ابو داؤد مع البذل:۱۰/۳۱۳.کتاب الخراج.....باب في اقطاع الارضين.رقم (۳۰۶۹))_
۴) کتاب الاموال.رقم (۶۷۶).بحواله تعليقات مصنف ابن ابي شيبة.محمد عوامة:۱۷/۵۲۷.رقم (۳۳۶۵۹)

ددې وجې نه کيدې شي چې هم دغه زمکه نبي ﷺ حضرت زبير رضي الله عنه ته ورکړې وي. والله اعلم

د مذکوره تعليق تخريج ددې تعليق متعلق حافظ ابن حجر رحمه الله په هدى السارى کښې فرمائيلي دي چې "و رواية أبي ضمرة بارسالها لم أجدها"(۱)

ولكن.... الرواية بارسالها رواها ابن سعد في الطبقات: ۳/۱۰۳، ومن بني اسد بن عبد العزى بن قصى: الزبير بن العوام، والبلاذرى في فتوح البلدان: ۱/۳۲، اموال بني النضير، وانظر ايضا تعليقات الشيخ محمد عوامة على المصنف: ۱۷/۵۲۸، رقم(۳۳۶۹۵)_۔

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په ترجمة الباب کښې دوه الفاظ دي. "وغيرهم" او "نحوه" ددې حديث مناسبت د ترجمة الباب لفظ وغيرهم سره هم کيدې شي او نحوهم سره هم کيدې شي وغيرهم سره داسې چې د باب په شروع کښې مونږ دا وئيلې دي چې که وغيرهم عام اومنلې شي نو دا ډيره غوره ده چونکه نبي ﷺ ته په دغه مالونو کښې پوره اختيار حاصل وو، ددې وجې نه به نبي ﷺ مسلمان او غير مسلم دواړو ته مال ورکوو په دې بنياد باندې حضرت زبير رضي الله عنه ته مذکوره جائيداد ورکړې شوې وو.

او نحوه سره ئې هم مطابقت کيدې شي چې په نحوه کښې چونکه خراج، فئ او جزيه وغيره ټول داخل دي. ددې وجې نه چې کوم حضرات مثلاً علامه خطابي (في قوله)(۲) دا وائي چې مذکوره زمکه د خمس نه ورکړې شوې وه نو مطابقت به من الخمس سره وي او کوم حضرات چې دې ته مال فئ وائي نو د هغوى په نزد به مناسبت د نحوه سره وي، ځکه چې فئ هم په دې کښې داخل دې او هم ددې حضراتو دا قول راجح دې. ځکه چې مشهور قول د بنو نضير د مال فئ دې. والله أعلم بالصواب

د باب لسم حديث شريف د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دې.

۲۹۸۳ (۳) حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَجْلَى الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى مِنْ أَرْضِ الْحِجَازِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لَمَّا ظَهَرَ عَلَى أَهْلِ خَيْبَرَ أَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ الْيَهُودَ مِنْهَا، وَكَانَتِ الأَرْضُ لَمَّا ظَهَرَ عَلَيْهَا لِلْيَهُودِ وَلِلرَّسُولِ وَلِلْمُسْلِمِينَ، فَسَأَلَ الْيَهُودُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ يَتْرُكَهُمْ عَلَى أَنْ يَكْفُوا الْعَمَلَ، وَلَهُمْ نِصْفُ الثَّمَرِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «نُقِرُّكُمْ عَلَى ذَلِكَ مَا شِئْنَا». فَأُقِرُّوا حَتَّى أَجْلاَهُمْ عُمَرُ فِي إِمَارَتِهِ إِلَى تَيْمَاءَ وَأَرِيحَا. [ر ۲۲۱۳]

---

(۱) هدى السارى: ۵۷، کتاب الجهاد، الفصل الرابع من المقدمة، هذا ما قاله الحافظ!)_

(۲) اعلام الحديث للخطابي: ۲/۱۴۵۴، رقم (۳۱۳۶)، وشرح السنة: ۴/۴۱۳، رقم (۲۱۸۶))_

(۳) قوله: عن ابن عمر..... ": الحديث، مر تخريجه في کتاب الاجارة، باب اذا استاجر ارضا....)

رجال الحدیث

①احمد بن المقدام دا احمد بن المقدام بن سلیمان عجلی بصری رحمه الله دی(۱).

②فضیل بن سلیمان دا فضیل بن سلیمان نمیری بصری رحمه الله دی(۲).

③موسی بن عقبه دا د مغازی مشهور امام موسی بن عقبه رحمه الله دی(۳).

④نافع دا د ابن عمر رضی الله عنهما مولی نافع رحمه الله دی د دوی حالات په کتاب العلم، "باب ذکر العلم والفتیافی المسجد" کښې تیر شوي دی(۴).

⑤ابن عمر د ابن عمر رضی الله عنهما حالات په کتاب الایمان، "باب الایمان...... "کښې راغلي دي(۵).

د حدیث شریف ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی چې حضرت عمربن الخطاب رضی الله عنه یهود و نصاری د حجاز نه بهر ویستلي وو(ددې نه مخکښې)کله چې نبی علیه السلام خیبر په یهودیانو باندې فتح موندلې وه نو نبی علیه السلام د خیبر نه د هغوی د بهر ویستلو اراده فرمائیلې وه او کله چې د خیبر دا زمکه نبی علیه السلام فتح کړه نو دا د یهودیانو وه.د رسول الله وه او د مسلمانانو وه.نو(کله چې یهودیانو ته دا خبر ملاؤ شو چې ددې ځائې نه زمونږ د ویستلو اراده کړې شوې ده)هغوی نبی علیه السلام ته درخواست اوکړه چې مونږ ددې ځائې نه بهر نهٔ کړې شو.په دې شرط باندې چې په زمکه کښې به کار یهودیان کوی او په پیداوار کښې به ستاسو نیمه حصه وی.نبی علیه السلام اوفرمائیل(ټهیک ده)مونږ تاسو په دې خبره باندې پریږدو لیکن کوم وخت پورې چې زمونږ خوښه وی،دغه شان هغوی (د هغوی په زمکو باندې)برقرار پریښودلې شو.تردې چې حضرت عمر رضی الله عنه د خپل خلافت په دور کښې دوی د تیماء و أریحا طرفته جلاوطن کړل.

د حدیث د بعضو حصو تشریح: د باب په روایت کښې راغلي دی، "وکانت الارض لما ظهرعلیها للیهود وللرسول وللمسلمین" په اکثرو نسخو کښې عبارت دغه شان دې،البته د ابن السکن په نسخه کښې لله وللرسول...... دې ښکاره خبره ده چې دا تعارض دې چې په اکثرو نسخو کښې لفظ د یهود دې او د ابن السکن په نسخه کښې لفظ د الجلالة یعنی لله دې.

دا تعارض په دوو طریقو سره دفع کړې شوې دې.

① طریقه د ترجیح چې د ابن السکن روایت راجح او صحیح دې

---

(۱) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب البیوع،باب من لم یر الوساوس.....)_

(۲) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة،باب المساجد التی علی طرق المدینة....)_

(۳) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب اسباغ الوضوء)_

(۴) کشف الباری:٤/٦٥١)_

(۵) کشف الباری:١/٦٣٧)_

② البته ابن ابى صفرة وائى چې د اكثرو نسخه هم صحيح ده. يعنى د لليهود الفاظ.
په دې صورت كښې به اشكال داوى چې بيا به د لما ظهر عليها معنى څۀ وى؟ځكه چې د مسلمانانو د غلبې نه پس ددې څۀ مطلب شو چې د يهوديانو زمكه؟

د اشكال جوابات: ددې اشكال مختلف جوابونه دى:

① د لما ظهر عليها نه مراد دا دې چې كله د خيبر اكثر علاقه فتح شوه او هغه وخت پورې يهوديانو د مصلحت درخواست نۀ وو كړې. واضحه خبره داده چې دغه پورې زمكه د يهودو وه او د مسلمانانو هم ليكن كله چې د يهوديانو له طرفه د مصلحت درخواست راغئ او په شرطونو باندې صلح اوشوه نو زمكه د الله او د هغهٔ د رسول ﷺ شوه.

② دا هم احتمال دې چې دلته مضاف محذوف وى، يعنى ثمرة الارض چې د زمكې پيداوار د يهوديانو او د نبى اكرم ﷺ وو.

③ لفظ د "ارض" مفتوحه او غير مفتوحه(فتح شوې او غير فتح شوې)دواړو ته شامل دې او د ظهور نه مراد غلبه ده چې مسلمانان په يهوديانو باندې غالب وو، په دې صورت كښې به زمكه د يهوديانو، د رسول الله مبارك او د مسلمانانو وى، يعنى فتح شوې زمكه د مسلمانانو او غير فتح شوې زمكه د يهوديانو(۱).

قوله: تيماء وأريحا: تيماء "بالفتح والمد" د شام طرفته يو وړوكې ښار دې، دا د شام او د وادى القرى مينځ كښې چې د حاجيانو كومه لاره ده هلته واقع ده.(۲).

اريحا سره متعلق وضاحت د كتاب الخمس په شروع كښې تير شوې دې.(۳).

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ظاهر كښې خو ترجمة الباب سره د حديث مطابقت نۀ ښكارى ځكه چې په دې كښې نۀ د مؤلفة القلوب ذكر شته او نۀ د مال وركولو؟

نو بعضې حضراتو وئيلې دى چې مطابقت موجوددې، په حديث مبارك كښې راغلې دى، "وكانت الارض لما ظهر عليها لليهود وللرسول وللمسلمين" ددې الفاظو نه مصنف ترجمه ثابته كړې ده. هغه ځكه چې هركله دغه زمكه د الله تعالى او د رسول وه نو په هغې كښې دوى ته د تصرف كولو حق هم حاصل وو، چې چاته نبى عليه السلام وركول اوغواړى نو وركولې شى، په دې كښې مؤلفة القلوب هم داخل دى او غير مؤلفة القلوب هم داخل دى. كما ذكرنا قبل.

البته د ټولو نه غوره توجيه د حضرت گنگوهى رحمه الله ده، كومه چې هغوى په لامع كښې ذكر كړې ده. د هغې خلاصه داده چې د خيبر زمكه يهوديانو ته په مزارعت باندې وركړې شوې وه. اوس چې به كله نبى عليه السلام خارص د خرص دپاره ليږلو نو ورته به ئې حكم كوو چې د خرص

---

(۱) فتح البارى:٦/٢٥٥، وعمدة القارى:١٥/٧٥)_
(۲) معجم البلدان:٢/٦٧، باب التاء والياء وما يليهما)_
(۳) او گورئ: باب قول النبى ﷺ احلت لكم الغنائم....)_

نه پس ربع یا ثلث ددې یهودیانو دپاره پریږدئ هم دا ورکول دي او ددې ورکولو مقصد ښکاره خبره ده چې د زړونو ساتل وو.

بیا چې د ورکولو دا کوم عمل دې نو دا به د خمس او د خمس په شان مالونو نه وو. ځکه چې کوم پیداوار به هم حاصلیدهٔ نو اول به د هغې خمس ویستلې شو. بیا به مجاهدینو کښې تقسیمیدهٔ. اوس په دې ځان پوهه کړئ چې مزارعت په نیمه باندې وو. بیا خارص ته حکم وو چې د ثلث یا ربع وغیره نصف نه علاوه هم د دوی دپاره پریخودلې شی. ګویا اکثره حصه یهودیانو ته لاړه او د مسلمانانو په حصه کښې. دغه شان په خمس کښې کمې راغئ. نو په خمس کښې هم یهودیانو ته ملاؤ شوه او د مسلمانانو (مجاهدینو) په حصه کښې هم هغوی ته ملاؤ شوه ځکه چې د مجاهدینو او د خمس دواړو حصې په واضحه توګه سره د ثلث یا ربع ورکولو د وجې نه کمې شوې وې. د حضرت الفاظ دادی:

"ولعل ایراد هذه الروایة ههنا لاجل ان النبی ﷺ کان یامر اصحابه ان یترکوا لهم بعد الخرص ربعا او ثلثا، کما تشهد به الروایات، ولیس ذلك الا اعطاء؛ فکان هذا الحدیث مما یناسب الباب باعتبار اعطاء الغیر المؤلفة ان ارید به المؤمنون، وان کان اعم ممن آمن، ولم یکمل ایمانه بعد، وممن لم یکن مؤمنا بعد، فهو من قبیل اعطاء المؤلفة، وکان ذلك اعطاء من الخمس ونحوه معا؛ لان ما کان یجئ الی المسلمین کان یخمس منه اولا، ثم یقسم بین الغانمین علی حسب حصصهم، فما انتقص من نصیبهم وجبایاتهم بترك الربع والخمس والثلث ونحوه انتقص بحسبه من الخمس ایضا، فکان هذا الحط لهم من المسلمین اعطاء ایضا".

مولانا یحیی رحمه الله ددې عبارت د نقل کولو نه پس فرمائی:

"فافهم، فانه غریب، وکم للاستاذ مثل ذلك من عجیب!([1]).

⑳ باب: مَا يُصِيبُ مِنَ الطَّعَامِ فِي أَرْضِ الْحَرْبِ

د ترجمة الباب مقصد: که یو مجاهد ته په دارالحرب کښې د خوراک دپاره څهٔ ملاؤ شی، یا د خیلې سورلئ دپاره ګیاهٔ ملاؤ شی نو د هغې خوړل او استعمالول به ددې مجاهد دپاره جائز وی یا نهٔ؟ دا اختلافی مسئله ده.

① د جمهور فقهاؤ په نزد ددې خوراک او استعمال جائز دې، په خوراک کښې هر هغه څیز داخل دې د کوم څیز خوړل چې عام طور سره د خلقو عادت وی، خواه د غنیمت د تقسیم نه وړاندې وی یا وروستو، د امام اجازت وی یا نهٔ وی، ددې وجه دا ده چې په دارالحرب کښې د خوراک څکاک د څیزونو ملاویدل عام طور سره ګران وی، ددې وجې نه د ضرورت له کبلې دې ته جائز وئیلې شوې دی، بیا د جمهورو په نزد که ضرورت نهٔ وی نو بیا هم جائز دی.

② البته بعضې حضراتو مثلاً امام زهری او اوزاعی وغیره دا د امام اجازت سره مقید کړې دی. او سلیمان بن موسی دا فرمائی چې ابتداءً خو صحیح دی لیکن که امام منع اوکړی نو

[1] لامع الدراری: ٧/٣١٣_٣١٤، وانظر ایضا تعلیقاته: ٧/٣١٣)_

بیا جائز نۀ دی.هم دا قول د امام محمد رحمه الله نه هم روایت دې.امام بخاری رحمه الله دې ترجمة الباب سره د جمهور علماؤ تائید کړې دې او دا فرمائی چې په دې څیزونو کښې به خمس وغیره نۀ جاری کیږی،بلکه د مجاهدینو دپاره به ددې خوراک او څناورو باندې خوړل وغیره جائز او مباح وی(۱).

③: احنافو په نزد په دې کښې نور وسعت هم شته،هغوی په دې حکم کښې دا څیزونه هم داخل ګڼړی لرګی،اسلحه،اس،او هغه تیل چې تقسیم شوې نۀ وی(۲).

بیا د جمهورو په نزد پورته ذکر شوې حکم دارالحرب سره خاص دې،دا څیزونه څان سره دارالاسلام ته راوړل جائز نۀ دی،که داسې اوکړې شو نو دا څیزونه به په غنیمت کښې داخلول ضروری وی(۳).

اوس د باب احادیث اوګورئ،امام بخاری رحمه الله د جمهورو د مؤقف ثابتولو دپاره دلته درې حدیثونه ذکر کړې دی،چې په هغې کښې اولنې د باب حدیث د حضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه دې.

۲۹۸۴: (۴)حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلاَلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ -رضي الله عنه- قَالَ كُنَّا مُحَاصِرِينَ قَصْرَ خَيْبَرَ، فَرَمَى إِنْسَانٌ بِجِرَابٍ فِيهِ شَحْمٌ، فَنَزَوْتُ لآخُذَهُ، فَالْتَفَتُّ فَإِذَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فَاسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ.[۳۹۷۷، ۵۱۸۹]

رجال الحدیث

①ابوالولید: دا ابوالولید هشام بن عبدالملک طیالسی رحمه الله دې.د دوی تذکره په دې کتاب الایمان،"باب علامة الایمان حب الانصار"کښې تیر شوې دی(۵).

---

(۱) فتح الباری:۲۵۵/۶،وشرح النووی علی مسلم:۹۷/۲،واعلاء السنن:۱۲۹/۱۲،وعمدة القاری: ۷۶/۱۵، والاوجز :۱۵۷/۹،والدر المختار:۲۵٤/۳،والمغنی:٤٤٥/۸،وشرح السیر الکبیر:۱۲۰/۲،باب ما یستعمل فی دار الحرب،ویؤکل ویشرب)_

(۲) الدر المختار:۲۵٤/۳)_

(۳) ددې مسئلې د نور وضاحت او شرطونو دپاره اوګورئ، السیر الکبیر مع شرحه: ۱۲۰/۲_۱۲۳، والمغنی: ۲۲۳/۹_۲۲٤،=رقم (۷۵۵٤)،والاوجز:/۱۵۱_۱۶۳،واعلاء السنن:۱۳۷/۱۲،والموسوعة الفقهية: ۳۰۷/۱_۳۰۹، (غنیمة:الاخذ من المغنیمة.....)،رقم (۱۸))_

(٤) قوله: عن عبدالله..... "الحدیث،اخرجه البخاری ایضا،کتاب المغازی،باب غزوة خیبر،رقم (٤۲۱٤)، وکتاب الذبائح والصید،باب ذبائح اهل الکتاب وشحومها......رقم (۵۵۰۸)،ومسلم،کتاب الجهاد، باب جواز الاکل من طعام الغنیمة.....،رقم (٤۶۰۵_٤۶۰۶)،وابو داود،کتاب الجهاد،باب اباحة الطعام فی ارض العدو، رقم (۲۷۰۲)،والنسائی،کتاب الضحایا،باب ذبائح الیهود،رقم (٤٤٤۰))_

(۵) کشف الباری:۳۸/۲)_

(۲)شعبه: دا اميرالمؤمنين فى الحديث شعبه بن الحجاج عتكى رحمه الله دي ددوى حالات په كتاب الايمان، "باب المسلم من سلم......." كښې تير شوي دى(۱).

(۳)حميد بن هلال: دا حميد بن هلال عدوى بصرى رحمه الله دي(۲).

(۴)عبدالله بن مغفل: دا د نبى عليه السلام صحابى حضرت عبدالله بن مغفل(بزنة محمد) رضى الله عنه دي(۳).

قوله: قال: كنا محاصرين قصر خيبر، فرمى إنسان بجراب فيه شحم: حضرت عبدالله بن مغفل رضى الله عنه فرمائى چې مونږ د خيبر د محل محاصره كړې وه چې(د پورته خائې نه) يو سړى د څرمنې يو تهيلئ راويشتله، چې په هغې كښې وازگه وه

جراب مزود ته وائى، يعنى د لارې د توښې تهيلئ، كومه چې د څرمن نه جوړه شوې وى. دا د جيم كسرې او فتحې دواړو سره لوستلې شى، صحيح كسره ده. ددې جمع أجربه وجُرُب ده(۴).

قوله: فنزوت لآخذه: ما د هغې د نيولو دپاره تيزئ سره ټوپ اووهلو.

نزوت نون او زاى سره "ددې معنى ده ټوپ وهل. دا د باب نصر نه دي(۵).

د ابوداؤد(۶) د سليمان بن المغيره په روايت كښې دا هم اضافه ده: "فالتزمته، فقلت: لا أعطى اليوم أحداً من هذا شيئاً" چې "ما هغه تهيلئ اونيوله او ما اووئيل چې نن ورځ به زۀ هيچاته هم ددې نه څۀ نۀ وركوم".

او د ابن وهب يو روايت چې د معضل سند(۷) سره روايت دې، هغې كښې هم دا راغلې دى چې حضرت كعب بن عمروبن زيدانصارى رضى الله عنه هغه تهيلئ د هغوى نه واخسته. چې په دې باندې نبى عليه السلام حضرت كعب ته اوفرمائيل چې هغۀ ته خپله تهيلئ وركړه(۸).

قوله: فالتفت، فإذا النبى صلى الله عليه وسلم، فاستحيت منه: زۀ واپس شوم نو اومې ليدل چې اچانک نبى عليه السلام هلته موجود وو نوماته د نبى عليه السلام نه حيا راغله، يعنى اوشرميدم.

---

(۱) كشف البارى: ۶۷۸/۱_

(۲) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الصلاة، باب يرد المصلى من مربين يديه)_

(۳) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب مواقيت الصلاة، باب من كره ان يقال للمغرب....)_

(۴) عمدة القارى: ۷۶/۱۵، وفتح البارى: ۲۵۶/۶)_

(۵) پورته حواله جات، والقاموس الوحيد، مادة نزو")_

(۶) سنن ابى داود، كتاب الجهاد، باب اباحة الطعام فى ارض العدو، رقم (۲۷۰۲))_

(۷) والمعضل_بفتح الضاد_: ما سقط من سنده اثنان فصاعدا مع التوالى كقول مالك (ابن انس): قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (فقد ترك فيه: نافعا، ثم ابن عمر)، وقول الشافعى: قال ابن عمر كذا (فقد ترك فيه: مالكا، ثم نافعا)=". قواعد فى علوم الحديث للعثمانى: ٤۱، من الديباج المذهب: ۳۷، وتعليقات عبد الفتاح ابى غدة على قواعد....)

(۸) فتح البارى: ۲۵۶/۶)_

"اذا" مفاجاتيه ده او مطلب دادې چې كله زۀ واپس شوم نو اچانک مې نبي ﷺ اوليدلو نو ماته حيا راغله، ځکه چې نبي ﷺ زما كار ليدلې وو او كوم الفاظ چې ما وئيلې وو هغه ئې اوريدلې وو.(١). ددې نه هغه عزت او توقير هم واضح شو كوم چې د نبي ﷺ دپاره د صحابه كرامو ﷺ په زړونو كښې وو. دغه شان دا هم معلومه شوه چې دې حضراتو به د غيرت او حيا نه خلاف كارونو نه ځنګه ځان بچ ساتلو او د داسې كارونو نه به لرې لرې اوسيدل.(٢).

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حديث مطابقت د نبي ﷺ په انكار نۀ كولو كښې دې چې نبي ﷺ هغوى اوليدل چې د دشمن د زمكې نه خوراک كوى، ددې باوجود ئې ورته هم هيڅ اونۀ وئيل، بلكه د مسلم شريف په روايت كښې خو دا هم راغلې دى: "فاذا رسول الله صلى الله عليه وسلم متبسماً"(٣) چې نبي ﷺ خندل. او دا خبره د نبي ﷺ په رضامندئ باندې دلالت كوى. ددې نه علاوه د ابوداؤد طيالسى(٤) په روايت كښې دا اضافه هم ده، "فقال: هولك" چې نبي ﷺ اوفرمائيل چې دا تهيلئ ستاسو ده.(٥)

ددې حديث د نور وضاحت دپاره اوركورئ، كشف البارى، كتاب المغازى: ٣٢٢_٣٢٣، وكتاب الذبائح والصيد، باب ذبائح اهل الكتاب: ٢٧٣_٢٧٦_.

ددې ټول تفصيل نه ددې كار جواز معلوميږى.

دويم حديث د حضرت ابن عمر ﷺ دې.

٢٩٨٥ (٦) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ كُنَّا نُصِيبُ فِي مَغَازِينَا الْعَسَلَ وَالْعِنَبَ فَنَأْكُلُهُ وَلاَ نَرْفَعُهُ.

رجال الحديث

① **مسدد:** دا مسدد بن مسرهد ﷫ دې. د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب من الايمان أن يحب لاخيه......" كښې تير شوى دى.(٧).

---

(١) پورته حواله، عمدة القارى: ٧٦/١٥، والكوثر الجارى: ١٣٠/٦_

(٢) پورته حواله جات)_

(٣) مسلم شريف، كتاب الجهاد، باب جواز الاكل من......رقم (٤٦٠٥))_

(٤) مسند ابى دواد الطيالسى: ٤٩١/١، وما اسند عن عبدالله بن مغفل ﷺ، رقم (٩٥٩))_

(٥) فتح البارى: ٢٥٦/٦، وعمدة القارى: ٧٦/١٥)_

(٦) قوله: عن ابن عمر ﷺ "الحديث، تفرد به البخارى، ولم يخرجه الا فى هذا الموضوع) تحفه الاشراف: ٢٧٦/٦، رقم (٧٥٥٨)_

(٧) كشف البارى: ٢/٢)_

②حماد بن زيد: دا حماد بن زيد بن درهم رحمه الله دي.د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب المعاصى من أمر الجاهلية......." كښې راغلې ده.[1]

③ايوب: دا ايوب سختيانى رحمه الله دي.د دوى تفصيلى تذكره په كتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان" كښې راغلې ده.[2]

④نافع: دا حضرت ابن عمر رضي الله عنهما مولى حضرت نافع رحمه الله دي.ددوى تفصيلى حالات په كتاب العلم، "باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد" كښې تير شوې دى.[3]

⑤ابن عمر رضى الله عنه: د حضرت ابن عمر رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب الايمان....... " كښې راغلې دى.[4]

قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما قال: كنا نصيب فى مغازينا....: د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې،فرمائى چې مونږ به په خپلو جنګونو كښې شهد او انګور حاصلول او هغه به مو خوړل.

دا روايت اسماعيلى او ابونعيم هم نقل كړې دې، د دوى په روايت كښې د "الفواكه" اضافه هم ده.دغه شان اسماعيلى يو بل روايت د ابن المبارك رحمه الله د طريق نه نقل كړې دې.په هغې كښې د غوړو تذكره هم شته.[5]

ددې نه علاوه يو بل روايت د جرير بن حازم رحمه الله د طريق نه هم روايت دې.په هغې كښې دى "أصبنا طعاماً وأغناماً يوم اليرموك، فلم يقسم.[6]" چې د غزوه يرموك په موقع باندې مونږ ته خوراک او چيلۍ حاصلې شوې، چې تقسيم نهٔ شوې، يعنى هغه په غنيمت كښې شاملولو سره تقسيم نهٔ شوې، بلكه دا څيزونه مونږ سره پاتې شو.

د يرموک والا دا روايت موقوف دې، ځکه چې په دې كښې وضاحت دې چې دا د نبى عليه السلام د زمانې واقعه ده.ليكن په دې موقوف روايت كښې هم څهٔ حرج نشته ځکه چې د مرفوع روايت موافق دې.[7]

---

[1]) كشف البارى:۲/۲۱۹)_

[2]) كشف البارى:۲/۲٦)_

[3]) كشف البارى: ٤/ ٦٥۱)_

[4]) كشف البارى:۱/۳٦۷)_

[5]) فتح البارى:٦/۲٥٦،وعمدة القارى:۱٥/۷٦،وكذا فى رواية سعيد بن منصور فى سننه:۲/۲۷۱، لفظ الثمار". وهو متناول للفواكه،رقم (۲۷۳٥)،وشرح الزرقانى:۳/۲۳،وسنن البيهقى الكبرى:۹/۱۰۱،كتاب السير. باب السرية تاخذ العلف.....رقم (۱۷۹۹٤))_

[6]) تاريخ مدينه دمشق لابن عساكر:۳۱/۸۳،حرف العين)_

[7]) عمدة القارى:۱٥/۷٦،وفتح البارى:٦/۲٥٦)_

قوله: ولا نرفعه: او دا به مونږ نۀ جمع کول.
ددې جملې يو مطلب خو دادې چې مونږ به دا نۀ ذخيره کوله.دويم مطلب دادې چې مونږ به دا د غنيمت ذمه دار يا نبی ﷺ ته نۀ حواله کوو ،نۀ به مو د هغې د خوراک اجازت طلب کوو ځکه چې د مخکښې نه به د داسې قسم څيزونو د استعمال اجازت وو.[1]
ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت بالکل ښکاره دې.[2] حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د نبی ﷺ د زمانې د جنګونو په باره کښې فرمائی چې مونږ به د خوراک څکاک عام څيزونه استعمالول،او دا د جواز دليل دې.والله أعلم
د باب دريم حديث شريف د حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضي الله عنهما دې.

۲۹۸۲:[3] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى -رضى الله عنهما- يَقُولُ أَصَابَتْنَا مَجَاعَةٌ لَيَالِيَ خَيْبَرَ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ خَيْبَرَ وَقَعْنَا فِي الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ، فَانْتَحَرْنَاهَا فَلَمَّا غَلَتِ الْقُدُورُ، نَادَى مُنَادِي رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- اكْفَئُوا الْقُدُورَ، فَلاَ تَطْعَمُوا مِنْ لُحُومِ الْحُمُرِ شَيْئًا. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَقُلْنَا إِنَّمَا نَهَى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لأَنَّهَا لَمْ تُخَمَّسْ. قَالَ وَقَالَ آخَرُونَ حَرَّمَهَا الْبَتَّةَ. وَسَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ فَقَالَ حَرَّمَهَا الْبَتَّةَ. [۳۹۸۳- ۳۹۸۶، ۵۲۰۵]

رجال الحديث

① **موسى بن اسماعيل:** دا موسى بن اسماعيل تبوذکی رحمه الله دې.د دوی حالات د بدء الوحی په "الحديث الرابع" کښې تير شوې دی.[4]

② **عبدالواحد:** دا عبدالواحد بن زياد عبدی بصری رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب الجهاد من الايمان" کښې تيره شوې ده.[5]

③ **الشيبانی:** دا سليمان بن ابی سليمان کوفی شيبانی رحمه الله دې[6].

---

[1]) پورته حواله جات،وشرح القسطلانی:۵/۲۲۸)_
[2]) عمدة القاری:۱۵/۷۶،والکوثر الجاری:۶/۱۳۱)_
[3]) قوله: سمعت ابن ابی اوفی..... "الحديث،اخرجه البخاری ايضا،کتاب المغازی،باب غزوة خيبر،رقم (۴۲۲۲،و۴۲۲۲،و۴۲۲۴)،وکتاب الذبائح والصيد،باب لحوم الحمر الانسية،رقم (۵۵۲۶)،ومسلم،کتاب الصيد والذبائح،باب تحريم اکل لحم الحمر الانسية(۵۰۱۰_۵۰۱۱)،والنسائی،کتاب الصيد،باب تحريم اکل لحوم الحمر الاهلية،رقم (۴۳۴۴)،وابن ماجه،کتاب الذبائح،باب لحوم الحمر الاهلية،رقم (۳۱۹۲))_
[4]) کشف الباری:۱/۴۳۳)_
[5]) کشف الباری:۲/۳۰۱)_
[6]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الحيض،باب مباشرة الحائض)_

④ابن ابی اوفی: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه دې[1].

خبرداري: د حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه ددې حدیث تشریح په کتاب الذبائح والصید کښې راغلې ده[2].

قوله: قال عبدالله: فقلنا إنما نهى النبي صلى الله عليه وسلم، لانها لم تخمس. قال: وقال آخرون: حرمها البتة: عبدالله وائی نو مونږ اووئیل چې نبی علیه السلام ددې خرونو د غوښې د خوړولو نه ددې وجې نه منع اوفرمائیله چې ددې خمس نۀ وو ویستلې شوې، فرمائی: او بعضې نورو صحابه کرامو اووئیل چې نبی علیه السلام مطلقاً ددې خرونو تحریم فرمائیلې دې یعنی دا خرونه مطلقاً حرام دی.

مطلب دادې چې کله نبی علیه السلام ددغه خرونو دغوښې نه ډک، او جوشیدلې کتوو د راغورزولو حکم اوکړو او د هغې د خوراک نه ئې منع اوفرمائیله نو ددې د حرمت د علت په باره کښې د صحابه کرامو دوه رائې پیدا شوې.

د بعضې صحابه کرامو رضی الله عنهم رائې داوه چې چونکه دا په غنیمت کښې شاملول پکار وو او په دې کښې تقسیم جاری شوې نۀ وو، ددې وجې نه نبی علیه السلام منع اوفرمائیله ځکه چې دا د غنیمت حصه ده او په دې کښې تصرف جائز نۀ دې.

او د بعضې نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم رائې دا وه چې نبی علیه السلام ددې د خوراک نه مطلقاً منع فرمائیلې ده او مطلب دادې چې دا د خوراک څیز نۀ دی[3].

په دې عبارت کښې د عبدالله نه مراد ابن ابی اوفی رضی الله عنه دې، لکه د مغازی په روایت کښې په بل طریق سره ددې وضاحت راغلې دې[4].

قوله: وسئلت سعيد بن جبير فقال: حرمها البتة: او ما د سعید بن جبیر رحمه الله نه تپوس اوکړو نو هغوی اوفرمائیل چې نبی علیه السلام دا قسم خرونه مطلقاً حرام ګرځولې دی. ددې جملې ویونکې (قائل) شیبانی دې[5] او دا فرمائی چې هرکله ما په دې مذکوره مسئله کښې د صحابه کرامو دوه رائې اولیدې نو د تحقیق کولو دپاره ما د حضرت سعید بن جبیر نه تپوس اوکړو چې ددې ممانعت څۀ وجه وه؟ نو هغوی اوفرمائیل، حرمها البتة.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ددې حدیث مطابقت هم ترجمة الباب سره واضح دې. ځکه چې په دې سلسله کښې د ماکولاتو (د خواکه څکاک څیزونه وغیره) طرفته د

[1]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین....)_
[2]) کشف الباری، کتاب الذبائح والصید:۲۹۳_۲۹۵)_
[3]) فتح الباری:۶/۲۵۷، وعمدة القاری:۱۵/۷۷)_
[4]) پورته حواله جات، وکتاب المغازی، باب غزوة خیبر، رقم (۴۲۲۰))_
[5]) عمدة القاری:۱۵/۷۷، وفتح الباری:۶/۲۵۷، وشرح القسطلانی:۵/۲۲۸)_

صحابه كرامو عادت د جلدئ وو، كه داسې نۀ وه نو دې حضراتو به د نبى عليه السلام په موجودګئ کښې د داسې قسم قدم پورته کولو نه ځان ساتلو، دلته داسې اونۀ شوه نو ددې نه ثابته شوه او معلومه شوه چې د جنګ دوران کښې د خوراک څکاک د عام څیزونو خوراک جائز دې[1]. والله أعلم بالصواب

وبه تم كتاب الخمس، ويليه كتاب(أبواب)الجزية والموادعة إن شاء الله.

....

بسم الله الرحمن الرحيم

٦٢- أبواب الْجِزْيَةِ وَالْمُوَادَعَةِ

د نسخو اختلاف: د بخاری شریف د نسخو په اکثرو روایتو کښې عنوان"باب الجزية..... "راغلې دې او لفظ د"کتاب"سره عنوان صرف د ابو نعیم او ابن بطال په نسخو کښې مذکور دې. او هم دا زیات مناسب دې لکه څنګه چې د حافظ رحمه الله رائې ده[2]. او بسمله (بسم الله الرحمن الرحيم)هم د ابوذر نه سوا په ټولو نسخو کښې موجوده ده[3].

① باب: الْجِزْيَةِ وَالْمُوَادَعَةِ مَعَ أَهْلِ الْحَرْبِ

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخارى رحمه الله مقصد د جزیه احکامات او کافرانو سره د صلح کولو احکامات بیانول دی، **كماقاله العينى[4].**

لکه اهل حرب سره د وخت او د حالاتو په مناسبت سره صلح کیدې شی او کوم خلق چې ذمیان دی، د هغوی نه به جزیه اخستلې شی. تفصیل راروان دې.

د جزية لغوى معنى: د لغت عالمانو او د حدیث شارحینو ددې لفظ درې معنې بیان کړې دی:

① لفظ "جزية" د جزأ يجزئ تجزية نه مشتق دې، ددې معنى ده تقسیمول او یو څیز حصه حصه کول، جزیه هم په ذمیانو باندې تقسیمیږی.

② دا کلمه د جزاء نه مشتق ده، ددې معنى ده بدله، ځکه چې د جزیې د ادا کولو په بدله کښې ذمیانو ته په دارالاسلام کښې د اوسیدلو او د پاتې کیدلو اجازت ورکولې شی.

---

[1]) پورته حواله جات، والكوثر الجارى:٦/١٣١)_
[2]) عمدة القارى:١٥/٧٧، وفتح البارى:٦/٢٥٩، ٢٥٨، وشرح ابن بطال:٥/٣٢٧)_
[3]) عمدة القارى:١٥/وفتح البارى:٦/٢٥٨، وارشاد السارى:٥/٢٢٩)_
[4]) عمدة القارى:١٥/٧٧)_

③دا د اجزاء افعال نه ده. ددې معنی ده کفایت کول. وجه تسمیه ددې داده چې جزیه ادا کول هم د دغه سړی د عزت، ناموس، مال وجان د حفاظت دپاره کافی کیږی. په کوم سړی باندې چې جزیه مقرر کړې شی.(۱).

اصطلاحی معنی: جزیه هغه مقرر مال دې کوم چې د کافر نه په دارالاسلام کښې د اوسیدلو د وجې نه او ددې په عوض کښې اخستلې شی.(۲).

یا داسې اووایئ چې جزیه هغه مال دې کوم چې د ذمې د وجې نه په اهل کتابو باندې مقررولې شی.(۳).

د موادعة معنی او مراد: موادعه د باب مفاعله مصدر دې ددې معنی ده پریخودل. او دلته ددې نه مراد دا دې چې د څهٔ مصلحت په بناء باندې اهل حرب سره قتل وقتال د یو معلومې مودې پورې پریخودل.(۴)

بیا د امام بخاری رحمه الله په دې الفاظو کښې "الجزیة والموادعة مع أهل الذمة والحرب" کښې لف نشر مرتب دې، ځکه چې د جزیه تعلق د ذمیانو سره اود موادعت تعلق د اهل حرب سره دې.(۵)

د جزیه مشروعیت: ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې د جزیه ثبوت او ددې مشروعیت د قرآن کریم، احادیث نبویه او د اجماع نه دې او د قیاس تقاضه هم داده. لکه د قرآن کریم دا آیت کریمه ﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾ کوم چې امام بخاری رحمه الله هم دلته ذکر کړې دې، د جزیه د مشروعیت دپاره اصل اصیل دې.(۶).

او په سنت کښې هم ددې په مشروعیت باندې ډیر احادیث مبارکه دی، مثلاً د حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه نه روایت دې چې هغوی د "جنګ نهاوند" په موقع باندې د کسری فوج ته د خطاب په وخت فرمائیلې وو:

"امرنا نبینا رسول ربنا أن نقاتلکم حتی تعبدوا الله وحده أو تؤدوا الجزیة......"(۷)

---

(۱) پورته حواله، وفتح الباری:۲۵۹/۶، ومعجم مقاییس اللغة:۱۴۵۵. والجامع لاحکام القرآن للقرطبی:۱۱۴/۸. البنایة:۲۳۸/۷، باب الجزیة)_

(۲) اعلاء السنن:۴۲۹/۱۲)_

(۳) عمدة القاری:۷۷/۱۵، والنهایة فی غریب الحدیث والاثر:۷۱/۱)_

(۴) عمدة القاری:۷۷/۱۵، وفتح الباری:۲۵۹/۶، وتحفه الباری:۵۶۵/۳)_

(۵) پورته حواله جات)_

(۶) فتح الباری:۲۵۹/۶، وعمدة القاری:۷۸/۱۵، واعلاء السنن:۴۲۹/۱۲)_

(۷) اعلاء السنن:۴۳۰/۱۲)_

دغه شان د امت مسلمه هم په دې باندې اجماع ده چې د ذميانو نه به جزيه وصوليږي.(١).
هر چې قياس دې نو د قياس تقاضه هم داده چې د دوی نه جزيه وصول کړې شي، ځکه چې هرکله دا خلق زمونږ د مسلک او د دين تابع نهٔ دی نو زمونږ د ملک (دارالاسلام) نه د فائدې اخستلو کښې به دوی ته خامخا څهٔ نه څهٔ ورکول وی.دا خو د جزيه د وصولئ ظاهری وجه شوه.(٢).
ددې نه علاوه د جزيه په وصولولو کښې يو باطنی حکمت هم دې او هغه دا چې کله دوی جزيه ادا کړی او د وطن دويم نمبر خلق شمار شی نو د دوی نفس ته به خفګان اورسی او دوی په طبيعتونو کښې به د اسلام طرفته ميلان پيدا شی،دې دپاره چې دوی هم ايک نمبر خلق شمار شی،دغه شان دوی چې کله د مسلمانانو سره لين دين او ميل ملاپ ساتی او خپل مينځ کښې په معاملاتو کښې شرکت کوی نو دوی ته به د اسلام په صفتونو باندې د خبريدو موقع ملاؤ شی،نو ممکنه ده چې دا څيز د دوی د اسلام قبلولو سبب جوړ شی.(٣).
دجزيه مشروعيت په اتمه (٨) هجرئ کښې اوشو يا په نهمه (٩) کښې،دواړه اقوال موجود دی.(٤)
يو شبهه او د هغې جواب: ممکنه ده چې په ملحدينو کښې يو روشن خيال سړې دا شبهه پيش کړی چې د ذميانو نه جزيه وصولول د دوی په کفر باندې رضامندی ده او دغه شان دوی لره په شرکيه مذهب باندې قائم اوسيدل مباح ګرځولي شوي دی،د جزيه د ادا کولو په وجه باندې د اسلام په بدله کښې په کفر باندې د دوی برقرار اوسيدل څنګه صحيح کيدې شی؟
ددې شبهې جواب ډير واضح دې،هغه دا چې جزيه نهٔ د اسلام بدل دې او نهٔ د اسلام قيمت، بلکه دا يو قسم ټيکس دې،چې په دارالاسلام کښې د اوسيدلو د وجې نه د دوی نه وصولولې شی،دوی ته د جان ومال،د عزت او ناموس د حفاظت ضمانت ددې جزئې په ادا کولو باندې ورکولې شی،او په معاملاتو کښې د دوی نه د اسلام د لحاظ ساتلو ضمانت اخستلې شی چې دا ذميان به ددې احترام کوی.
دغه شان د دوی نه د جزيه د وصولولو مطلب بالکل دا نهٔ دې چې د دوی په کفر باندې رضامندی اختيارولې شی بلکه دا خو د هغوی په کفر اختيارولو باندې يو دنيوی سزا ده ځکه چې په دې کښې د دوی ذلت دې،
لکه د الله تعالى ارشاد مبارک دې: (...حتى يعطوا الجزية وهم صاغرون)(٥).
او د دوی نه جزيه اخستلو سره دوی ژوندی پريخودل خو داسې دی چې بغير د جزيه اخستلو مونږ دوی پريږدو او دوی باندې څهٔ غرض نهٔ لرو،ځکه چې عقلاً هم دا خبره صحيح نهٔ ده چې

---

(١) المغنى لابن قدامة: ٩٢٦٣/٠،وپورته حواله)_
(٢) احكام القرآن: ١٣٣/٣،سورة التوبة،فصل،واعلاء السنن: ٤٣/١٢،الجواب عن شبهة الملحدين فى الجزية)
(٣) فتح البارى: ٢٥٩/٦)_
(٤) پورته حواله)_
(٥) التوبة: ٢٩)_

دوی تول قتل کړې شی، که دا کار صحيح وو نو الله تعالی به یو کافر د یو لمحې دپاره هم ژوندې نۀ وو پريخودلې، اوس که الله تعالی دوی ژوندی ساتلې دی نو ددې مطلب هم دادې چې دوی ته دا سزا ورکړې شی، دې دپاره چې دوی ته د کفر نه د توبې کولو توفيق ملاؤ شی او د ايمان طرفته رغبت ملاؤ شی، نو هرکله چې د الله تعالی دا مقصد دی نو په دې کښې هيڅ باك نشته چې د الله تعالی له طرفه دوی ته مهلت ورکړې شی، دا خو د الله تعالی په علم کښې ده چې بعضې به په دوی کښې ايمان راوړی او بعضې به د دوی په نسلونو کښې ايمان راوړی، نو ددې جزيه په وصولولو کښې او کفارو لره ژوندی پريخودلو کښې د الله تعالی ډير لوئې مصلحت دې.

بيا په دې کښې د مسلمانانو هم ډيرې فائدې دی، ځکه چې که چرته مسلمانان کافرو لره بالکل ژوندی نۀ پريږدی نو په دې کښې هم د مسلمانانو حرج دې، مثلاً په زمکو کښې زمينداری او د مجاهدينو خدمت به څوک کوی؟ دغه شان د اسلامی لښکر د خوراك څښاك انتظام به څوک کوی؟ د پلونو جوړول او د قلعه ګانو د جوړولو فريضه به څوك ادا کوی؟ ددې وجې نه دا ټولې خبرې هم په ذهن کښې ساتل پکار دی.(۱).

وقول الله تعالى: قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ التوبة: ۲۹ أَذِلَّاءُ. و: المسكنة/البقرة: ۶۱/و/آل عمران: ۱۱۲/: مصدر المسكين، يقال: فلان أسكن من فلان: أحوج منه، ولم يذهب إلى السكون.

او د الله تعالی قول چې په اهل کتابو کښې څوك ايمان نۀ راوړی او نۀ په قيامت باندې ايمان لری او نۀ هغه څيزونه حرام ګڼړی کوم څيزونه چې الله تعالی او د هغۀ رسول حرام ښودلې دی او نۀ رښتونې دين قبلوی، دوی سره جنګ اوکړئ، تردې چې دوی ماتحت شی او رعيت جوړيدلو سره جزيه ورکول منظور کړی.

د ايت کريمه شان نزول او مختصر تشريح: هرکله چې په مشرکانو باندې اهل اسلام ته غلبه حاصله شوه، خلق ډلې ډلې اسلام کښې داخل شو، په جزيرۀ عرب کښې د مسلمانانو جرړې او بنياد مضبوط شو او د الله تعالی آخری دين، دين محمدی ﷺ ښۀ خور شو او ښۀ ترقی ئې اوکړه نو دا آيت نازل شو، کوم کښې چې الله تعالی اهل کتاب يهوديانو او عيسايانو سره د قتال کولو حکم فرمائيلې دې، هم دا وجه وه چې نبی علیه السلام اسلامی لښکر روميانو سره د قتال دپاره تيار کړو او خلقو ته ئې په دې کښې د شرکت کولو دعوت ورکړو، چې ددې په نتيجه کښې د غزوۀ تبوک واقعه پيښه شوه، ددې واقعه مشهوره ده.(۲).

---

(۱) هذا ملخص ما قاله الرازی فی احکام القرآن: ۱۳۳/۳، فصل سورة التوبة، والعثمانی فی اعلاء السنن: ۴۳۰/۱۲، وكذا انظر البناية شرح الهداية: ۲۳۸/۷ و ۲۴۱)_

(۲) عمدة القارى: ۷۸/۱۵)_

"يد" ائمه لغت ددې د شلو نه زياتې معنې بيان کړې دى.ليکن دلته د "يد" نه مراد قهر او غلبه ده (۱).يا د نفس خوشحالى ده او هر هغه سړې چې د يو ظالم جابر اطاعت اختيار کړى او هغهٔ ته د زړهٔ په رضامندئ سره د لاس په ذريعه څهٔ ورکړى نو وئيلې شى: "أعطاه عن يد" اوس به د(حتى يعطوا الجزية عن يد)معنى داوى: "تردې چې د زړهٔ په خوشئ سره جزيه ادا کړى". او د قهر او غلبې د معنې په اعتبار سره به مطلب دا وى چې جزيه ادا کوونکى به د مغلوب او مقهور کيدو د وجې نه جزيه ادا کوى.ددې يو بل مطلب هم بيان کړې شوې دې چې جزيه دوى په خپل لاس باندې ادا کړى،د چا په ذريعې سره ئې نهٔ ورکوى.(۲).والله اعلم

أذلاء:دا د امام بخارى رحمه الله په نزد د(وهم صاغرون)تفسير دې،يعنى "صاغرون" معنى ذليل او حقير کيدل دى،لکه ابوعبيدپه خپل کتاب "المجاز" کښې ليکلې دى "الصاغر: الذليل، الحقير" (۳) والمسكنة مصدر المسكين،يقال: أسكن من فلان أحوج منه.

او مسکنة د مسکين مصدر دې،لکه څنګه چې وئيلې شى أسكن من فلان يعنى هغه د فلانى نه زيات محتاج دې.د امام بخارى رحمه الله مشهور عادت دې چې هغه د څهٔ لږ مناسبت د وجې نه د قرآن کريم نور آيتونه هم د باب لاندې ذکر کوى او د هغې تفسير او تشريح کوى.دلته هم د مصنف رحمه الله ذهن بل طرفته منتقل شو او هغوى هم د اهل کتابو په باره کښې نازل شوې د يو بل آيت(وضربت عليهم الذلة والمسكنة)(۴)تفسير شروع کړو چې لفظ "مسکنة" د مسکين مصدر دې لکه څنګه چې د أسكن من فلان معنى په أحوج من فلان سره بيانولې شى(۵).

قوله: ولم يذهب إلى السكون: او امام بخارى د سکون طرفته تګ اونهٔ کړو
مطلب دادې چې امام بخارى رحمه الله د مسکين اشتقاق د سکون نه اونهٔ کړو،بلکه هغوى دا د مسکنة نه ماخوذ ښودلې دې.ددې جملې ويونکې(قائل)څوک دې؟
ددې په باره کښې د حافظ صاحب رحمه الله خيال دادې چې ددې جملې صحيح قائل د بخارى راوى فربرى رحمه الله دې.(۶).

ترجمة الباب سره د آيت کريمه مناسبت:علامه عينى رحمه الله فرمائى چې ترجمة الباب سره دآيت کريمه مناسبت دآيت کريمه په دې حصه کښې دې:(حتى يعطوا الجزية عن يد وهم صاغرون)(۷)

---

[1]) پورته حواله،وتحفة البارى:۵۶۵/۳،والقاموس الوحيد،مادة"يدى"_
[2]) فتح البارى:۲۵۹/۶،واحكام القرآن:۱۲۹/۳)_
[3]) فتح البارى:۲۵۹/۶،وتحفة البارى:۵۶۵/۳،والقسطلانى:۲۲۹/۵،وعمدة القارى:۷۸/۱۵)_
[4]) البقرة:۶۱)_
[5]) عمدة القارى:۷۸/۱۵،وتحفة البارى:۵۶۵/۳،والقسطلانى:۲۲۹/۵،وفتح البارى:۲۵۹/۶)_
[6]) فتح البارى:۲۵۹/۶)_
[7]) عمدة القارى:۷۸/۱۵)_

قوله: وَمَا جَاءَ فِي أَخْذِ الْجِزْيَةِ مِنَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَىٰ وَالْمَجُوسِ وَالْعَجَمِ: او د يهوديانو، نصارى، مجوسيانو او عجميانو نه د جزئې د وصولولو په بيان كښې دا كتاب دې دا د ترجمة الباب باقى حصه ده.

جزيه به د چانه اخستلې شى؟ ددې ځائې نه اختلافى مسئله شروع كيږى چې جزيه به د كومو خلقو نه اخستلې شى، آيا صرف د اهل كتابو نه يا د نورو مذهبونو د تابعدارو خلقو نه هم؟ تفصيل لاندې ذكر كولې شى:

① د امام شافعى او احمد رحمة الله عليهما مذهب دادې چې جزيه به صرف د اهل كتابو او مجوسيانو نه اخستلې شى.(١) پاتې شو بت پرست، اهل هوى او باقى ټول كفار، نو د دوى نه به جزيه نۀ قبليږى، ددې ټولو خلقو له طرفه به صرف اسلام قابل قبول وى.(٢)

هرچه مجوسيان دى نو چونكه د نبى كريم ﷺ نه ثابت دى چې هغوى د مجوسيانو نه جزيه اخستلې وه نو د سنت په ذريعې سره به په كتاب الله كښې تخصيص اوشى او د جزيه په حكم كښې به مجوسيان هم داخل شى.(٣)

② د امام مالك رحمه الله مذهب دادې چې د جزئې حكم هر كافر ته شامل دې. ددې وجې نه به د هر كافر نه جزيه وصولولې شى، خواه كتابى وى يا مجوسى وى، هندو وى يا سيک. عرب وى يا عجم.(٤)

ليكن د هغوى په نزد مرتد په دې عام كښې داخل نۀ دې، يعنى د هغۀ په حق كښې جزيه قابل قبول نۀ ده، دده دپاره خو دوه صورتونه جائز دى، توبه يا قتل.

هم دا مذهب د امام اوزاعى او د شام د فقهاء كرامو هم دې.(٥)

دې حضراتو په دې سلسله كښې استدلال د حضرت بريده رضي الله عنه د روايت نه كړې دې، كوم چې امام مسلم رحمه الله وغيره نقل كړې دې، حضرت بريده رضي الله عنه فرمائى:

"كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أمر أميراً على جيش أو سرية أوصاه فى خاصته بتقوى الله ومن معه من المسلمين خيراً، ثم قال: ....وإذا لقيت عدوكم من المشركين فادعهم إلى ثلاث خصال أو خلال.......فان هم أبوا فسلهم الجزية، فان هم أجابوك فاقبل منهم، وكف عنهم......."(٦).

---

(١) پورته حواله، وفتح البارى: ٦/٢٥٩، والاوجز: ٦/١٩١، والمغنى: ٩٢٦٣/، وكتاب الام: ٢/٤/١٧٤)_

(٢) المغنى: ٩٢٦٦/، رقم: (٧٦٤٢))_

(٣) الفتح: ٦/٢٥٩_٢٦٠، وكتاب الام: ٢/٤/١٧٢_١٧٣، وعمدة القارى: ١٥/٧٨، واحكام القرآن: ٣/١٢٠)_

(٤) المدونة الكبرى: ٢/٤٦، وفتح البارى: ٦/٢٥٩، وعمدة القارى: ١٥/٧٨)_

(٥) فتح البارى: ٦/٢٥٩، وعمدة القارى: ١٥/٧٨)_

(٦) الحديث اخرجه مسلم، كتاب الجهاد والسير، باب تامير الامام على البعوث ووصية.....رقم (٤٥٢١_٤٥٢٤)، و ابو داود، اول كتاب الجهاد، باب فى دعاء المشركين، رقم (٢٦١٢_٢٦١٣)، والترمذى، ابواب السير، باب ما جاء فى وصية ﷺ فى القتال، رقم (١٦١٧)، وابن ماجه، ابواب الجهاد، وصية الامام، رقم (٢٨٥٨)

يعنى: "دنبى ﷺ عادت مباركه خو دا وو، چې كله به ئې څوک دلښكر يا دسريې امير مقررولو، نوعادت مباركه دا وو چې مذكوره امير ته به ئې د خپل ذات او د عامو مسلمانانو په باره كښې د الله تعالى نه د ويريدو وصيت فرمائيلو، بيا به ئې ارشاد فرمائيلو......او كله چې دشمن سره مخامخ شئ نو تاسو هغوى ته د دريو څيزونو دعوت وركړئ......كه هغوى انكار اوكړى نو د هغوى نه جزيه طلب كړئ، كه په دې باندې راضى شى نو د هغوى نه جزيه قبول كړئ او هغوى سره څۀ غرض مۀ ساتئ......"

ددې حديث د عموم نه دا حضرات استدلال كوى چې دا حديث ټولو مشركينو او كافرانو ته عام دې، لكه څنګه چې دلته نبى ﷺ د مشركين لفظ استعمال فرمائيلې دې، لهذا د كوم ځائې شرک چې هم وى، هر قسم شرک چې وى نو هغه ددې حديث په عموم كښې داخل دې.[1] اهل كتاب هم ښكاره خبره ده چې د هغوى اكثره حصه خلق مشركان دى، څوک عزير ﷺ ته ابن الله وائى او څوک عيسى ﷺ ابن الله منى.

دغه شان دا حضرات ددې خبرې نه هم دليل نيسى چې نبى ﷺ د هجر د مجوسيانو نه جزيه وصول كړې ده، او دا ددې خبرې تقاضه كوى چې دلته د آيت كريمه د مفهوم مخالف اعتبار نۀ دې كړې شوې، بلكه مفهوم مخالف لره اعتبار وركول دلته پريخودلې شوې دى، نوهركله چې ددې حديث په ذريعې سره د اهل كتابو تخصيص اوكړې شو نو معلومه شوه چې په آيت كريمه كښې مذكوره كلمات (من أهل الكتاب) څۀ مفهوم مخالف نشته.[2]

③ د احنافو حضراتو كثرالله سوادهم مذهب د جزيه په اخستلو كښې دادې چې د اهل كتاب، مجوسيانو او د عجم د بت پرستو نه به جزيه اخستلې شى، هرچه د عربو بت پرست دى نو د هغوى نه به جزيه نۀ اخستلې كيږى، د هغوى دپاره اسلام دې يا توره، دريم هيڅ صورت نشته، دغه شان د مرتدينو نه به هم جزيه نۀ قبليږى.[3]

غالباً امام بخارى رحمه الله هم ددې مسلک قائل دې ځكه چې دلته هغوى د ترجمة الباب لاندې كوم الفاظ ذكر كړې دى، د هغې نه هم دا معلوميږى.[4]

د احنافو مذهب د مالكيه په شان دې، فرق صرف دادې چې هغوى د مشركين عرب نه هم د

---

[1]) شرح ابن بطال:۵/۳۳۰، واحكام القرآن للرازى:۳/۱۱۸_۱۲۱)_

[2]) شرح ابن بطال:۵/۳۳۰، وفتح البارى:۶/۲۶۰)_

[3]) الهداية مع فتح القدير:۵/۲۹۱، وعمدة القارى:۱۵/۷۸، واحكام القرآن:۳/۱۲۱)_ قال الامام محمد بن الحسن الشيبانى رحمه الله: ثم كل من يجوز استرقاقه من الرجال يجوز اخذ الجزية منه بعقد الذمة؛ كاهل الكتاب وعبدة الاوثان من العجم، ومن لا يجوز استرقاقه لا يجوز اخذ الجزية منه؛ كالمرتدين وعبدة الاوثان من العرب. والاصل فيه حديثان.... "السير الكبير مع شرحه للسرخسى:۲/۳/۱۳۲، باب قتل الاسارى والمن عليهم، رقم الباب(۱۰۷))_

[4]) عمدة القارى:۱۵/۷۸، واوجز المسالک:۶/۱۹۲، وفيض البارى:۳/۴۷۲)_

جزيه اخستلو قائل دى او احناف ددې قائل نۀ دى.ددې حضراتو مستدل يو خو هم دغه آيت كريمه دې كوم چې امام بخارى رحمه الله هم په باب كښې ذكر كړې دې.

دويم مستدل د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه حديث دې كوم چې ددې تذكره ده چې هغوى د هجر د مجوسيانو نه جزيه اخستلې وه.دا حديث باب كښې راروان دې[1].بيا قياس هم د احنافو تائيد كوى،هغه دا چې اهل كتاب،مجوسيان او عجمى بت پرستو لره غلامان جوړول جائز دى نو د دوى نه جزيه قبلول به هم جائز وى.ددې عكس مرتد دې چې هغۀ لره غلام جوړول جائز نۀ دى لهذا د هغۀ نه جزيه اخستل هم جائز او صحيح نۀ دى.[2]

د مشركينو د عرب د تخصيص وجوهات: هرچه د مشركين عرب او د مرتدينو نه جزيه نۀ اخستل دى نو ددې وجه داده چې د هغوى د كفر نوعيت او كيفيت لږ مختلف دې خكه چې د هغوى كفر لږ زيات سخت دې،او گورئ:نبى عليه السلام د مشركينو د عرب مينځ كښې لوئې شوې وو،قرآن كريم هم د هغوى په ژبه كښې نازل شوې وو،ددې وجې نه معجزات د هغوى په حق كښې زيات ښكاره وو،ددې ټولو باوجود د اسلام نۀ قبلولو مطلب چې ضد،بغض او طاقت ښودل نۀ دى نو نور څۀ دى؟[3].

دغه شان د مرتد معامله ده،هغۀ د هدايت نه پس تياره،د اسلام او اطاعت نه پس د خپل حقيقى رب انكار كړې دې،حالانكه دۀ ته د اسلام د صفتونو هم معلومات وو،ددې وجې نه به د دۀ نه جزيۀ نۀ اخستلې كيږى،په سزا كښې به د زياتى او اضافې په طور سره ددۀ په حق كښې صرف توره يا صرف اسلام قابل قبول وى.

علامه رازى رحمه الله په احكام القرآن كښې نور وجوهات هم ددې تخصيص دپاره ذكر كړې دى:

① امام معمر رحمه الله د علامه زهرى رحمه الله نه نقل كړې دى چې نبى عليه السلام بت پرستو سره په جزيه باندې صلح كړې وه،البته ددې نه هغه بت پرست جدا وو كوم چې عرب وو.

② د الله تعالى ارشاد دې ﴿فاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم﴾[4] دا آيت كريمه د عرب د بت پرستو په باره كښې نازل شوې وو،ددې وجې نه دوى به يا خو قتلولې شى يا به دوى اسلام قبلوى[5].دغه شان ملاعلى قارى رحمه الله فرمائى چې د مشركينو د عرب په باره كښې زمونږ دا

---

[1]) الفقه الحنفى وادلته:۲/۳۹۹،والهداية مع فتح القدير:۵/۲۹۲)_

[2]) شرح ابن بطال:۵/۳۳۰،والهداية مع فتح القدير:۵/۲۹۲)_

[3]) مرقاة المفاتيح:۷/۵۵۵،الفصل الثالث من باب الجزية،والهداية مع فتح القدير:۵/۲۹۲،واوجز المسالك: ۶/۱۹۷،والمبسوط للسرخسى:۱۰/۱۲۶،باب المرتدين)_

[4]) التوبة:۵)_

[5]) احكام القرآن:۳/۱۲۱،مطلب فى الصابئين،والاوجز:۶/۱۹۳،و۱۹۵،والمصنف لعبد الرزاق: ۱۰/۳۲۶، رقم (۱۹۲۵۹)،وانظر كذلك كتاب السيرالكبيرمع شرح السرخسى:۲/۳/۱۳۲،باب(۱۰۷)قتل الاسارى والمن عليهم)

دلیل دي.(تقاتلونهم أو یسلمونهم)[1] او د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دي چې نبی علیه السلام اوفرمائیل: "لایقبل من مشرکی العرب إلا الاسلام أو السیف"[2].

د کومو خلقو نه به جزیه نهٔ اخستلې کیږی؟ وړاندې چې کوم بحث اوشو نو د هغې تعلق دې سره وو چې جزیه په کومو خلقو باندې واجبه ده.اوس بحث دادې چې جزیه په کومو خلقو باندې واجبه نهٔ ده،نو په دې سلسله کښې د حضراتو احنافو رحمهم الله دلیل دادې چې د عربو په بت پرستو،مرتدینو،ښځو،ماشومانو،معذور خلقو،نابینا،شیخ فانی او په کار باندې قدرت او طاقت نهٔ لرونکی فقیرانو باندې جزیه واجبه نهٔ ده[3].

د عرب بت پرستو او مرتدینو نه د جزیه نهٔ اخستلو چې کومه وجه وه نو هغه مونږ وړاندې بحث کښې ذکر کړه،هرچه د ښځو،ماشومانو،معذورو خلقو او د شیخ فانی وغیره نه جزیه نهٔ اخستل دی او په دوی باندې د نهٔ واجب کیدلو چې کومه معامله ده نو د هغې وجه داده چې دوی په جنګونو کښې نهٔ شی قتلولې،او قانون دادې چې کوم سړې د سزا په طور نهٔ قتلیږی نو د هغهٔ نه د جزیئ مطالبه هم نهٔ کیږی،چونکه جزیه خو ددې وجې نه لازمه شوې وه چې قتل ترینه ساقط کړې شی،ددې وجې نه چې د کوم سړی قتل واجب نهٔ دې نو په هغهٔ باندې جزیه هم لازمه نهٔ ده او دا هغه کسان دی چې د دوی قتل جائز نهٔ دې،ددې وجې نه په دوی باندې جزیه ادا کول هم لازم نهٔ دی.

د حضرت عمر رضی الله عنه مولی حضرت اسلم فرمائی: "کتب عمر رضی الله عنه الی امراء الجزیة:ان لایضعوا الجزیة الاعلی من جرت علیه المواسی،ولایضعوا الجزیة علی النساء والصبیان....."[4].

چې "حضرت عمر رضی الله عنه د جزیې وصولولو ذمه دارانو ته اولیکل چې هغوی جزیه لازمی نهٔ کړی سوا د هغه سړی چې د چا په سر باندې چاړهٔ چلیدلې وی،یعنی بالغ وی او په ښځو او ماشومانو باندې جزیه لازمه نهٔ کړئ".

فقیرغیرمعتمل،یعنی هغه فقیر چې د څهٔ پیشې او صنعت وغیره باندې پوهیدلو باوجود په کار باندې قدرت نهٔ لری،د داسې فقیر نه د جزیه نهٔ اخستلو وجه داده چې حضرت عمر رضی الله عنه دا شرط لګولې وو چې د هغه فقیر نه به جزیه اخستلې کیږی څوک چې په کار باندې قدرت لری، لکه صله بن زفر فرمائی چې حضرت عمر رضی الله عنه د ذمیانو یو بوډا اولیدلو چې سوال کوی(خیر غواړی)حضرت تپوس اوکړو چې تا ته څهٔ تکلیف دې؟سوال ولې کوې؟نو بوډا

---

[1]) الفتح:١٦)_

[2]) کتاب الخراج لابی یوسف القاضی،ومرقاة المفاتیح:٧/٥٥٥،وعن الحسن قال:امر رسول الله صلی الله علیه وسلم ان یقال العرب علی الاسلام،ولا یقبل منهم غیره....".اعلاء السنن:١٢/٤٥٠،والفقه الحنفی وادلته:٢/٤٠٠)_

[3]) الفقه الحنفی وادلته:٢/٤٠٠،والهدایة مع فتح القدیر:٥/٢٩٣_٢٩٤)_

[4]) سنن البیهقی:٩٣٣٣/،کتاب الجزیة،باب من یرفع عنه الجزیة،رقم (١٨٧٠٠)،والهدایة مع فتح القدیر:٥/٢٩٤،والفقه الحنفی وادلته:٢/٤٠١)_

اووئیل چې ماسره مال نشته او زما نه جزیه اخستلې کیږی.ددغه پیسو پوره کولو دپاره سوال کوم.حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائیل چې مونږ تاسو سره انصاف اونهٔ کړو څکه چې مونږ ستاسو ځوانی اوخوړه او اوس ستاسو نه جزیه هم اخلو.بیا خلیفه خپلو ټولو کسانو ته اولیکل چې د شیخ فانی نه جزیه مهٔ اخلئ.(۱)

دغه شان د مملوک،مکاتب،مدبر،ام ولد او راهب کوم چې خلقو سره میل ملاپ نهٔ ساتی، دوی نه به هم جزیه نهٔ اخستلې کیږی.(۲)

وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ قُلْتُ لِمُجَاهِدٍ مَا شَأْنُ أَهْلِ الشَّأْمِ، عَلَيْهِمْ أَرْبَعَةُ دَنَانِيرَ وَأَهْلُ الْيَمَنِ عَلَيْهِمْ دِينَارٌ قَالَ جُعِلَ ذَلِكَ مِنْ قِبَلِ الْيَسَارِ.

او ابن عیینه د ابن ابی نجیح نه روایت کوی چې ما د مجاهد نه تپوس اوکړو چې ددې څهٔ وجه ده چې په اهل شام باندې خو څلور دیناره لازم دی او په اهل یمن باندې صرف یو دینار لازم دې؟نو هغوی اوفرمائیل چې دا د مالدارئ او د غریبئ په حساب سره مقرر کړې شوې ده.یعنی شامی خلق چونکه مالدار دی ددې وجې نه د هغوی نه څلور دیناره اخستلې شی او یمنی خلق غریب دی نو د هغوی نه یو دینار اخستلې شی.

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام عبدالرزاق رحمه الله په خپل مصنف کښې موصولاً "اخبرنا ابن عیینة عن ابن ابی نجیح" د سند سره نقل کړې دې.(۳) دغه شان ابوعبید رحمه الله هم په کتاب الاموال کښې دا بلاغاً روایت کړې دې.(۴)

د مذکوره تعلیق مقصد: امام بخاری رحمه الله دا اثر دلته ذکر کولو سره د جزیه په وصولئ کښې د فرق طرفته اشاره کړې ده.د ذمیانو نه چې کومه جزیه وصولولې شی نو ددې به څومره مقدار وی،په دې کښې هم د ائمه اربعه اختلاف دې.

① د امام ابوحنیفه او په یو روایت کښې د امام احمد(۵) مذهب دادې چې خلق درې قسمه وی: مالدار، متوسط او فقیران،د مالداروخلقونه به کال کښې اتهٔ څلویښت دینارونه

---

۱) نصب الراية:۴۵۳/۳،باب الجزية،الحديث الرابع،وكتاب الاموال لابن زنجويه:۱۱۶۲،باب من تجب عليه الجزية ومن تسقط عنه،رقم (۱۶۵)وكنز العمال:۲۱۳/۴،كتاب الجهاد،رقم (۱۱۴۷۳)اعلاء السنن: ۴۶۲/۱۲، والهداية مع فتح القدير:۲۹۴/۵،والفقه الحنفى و ادلته:۴۰۱/۲)_

۲) الهداية مع فتح القدير:۲۹۴/۵،و۲۹۵،باب الجزية،وقال ابن رشد فى بداية المجتهد:۴۰۴/۱،الفصل السابع فى الجزية: فانهم اتفقوا على انها انما تجب بثلاثة اوصاف:الذكورية،والبلوغ،والحرية،وانها لا تجب على النساء والصبيان،اذا كانت انما هى عوض من القتل انما هو متوجه بالامر نحو الرجال البالغين،اذ قد نهى عن قتل النساء والصبيان،وكذلک اجمعوا انها لا تجب على العبيد")_

۳) المصنف لعبد الرزاق:۳۳۰/۱۰،كتاب اهل الكتابين،باب كم يؤخذ منهم فى الجزية،رقم: (۱۹۲۷۱)، وتغليق التعليق:۴۸۲/۳،وعمدة القارى:۷۹/۱۵)_

۴) كتاب الاموال،باب فرض الجزية،ومبلغها.....:۵۱/۱،وتغليق التعليق:۴۸۲/۳)_

۵) المغنى لابن قدامة:/۹۲۶۷واعلاء السنن:۴۳۱/۱۲)_

اخستلې شي (یا څلور دیناره) د هرې میاشتې په حساب سره. دا درې درهمه جوړیږي. د متوسط قسم خلقو نه به څلور ویشت درهمه (یا دوه دیناره) یعنی هره میاشت کښې دوه دیناره او د فقیرانو نه به دولس دیناره (یا یو دینار) میاشت کښې یو دینار[1].

② د امام ثوري، ابوعبید، په یو روایت کښې د امام احمد رحمهم الله مذهب دادې چې د جزیې څۀ خاص مقدار متعین نۀ دې، د امام په رائې باندې منحصره ده چې کم وصولوي یا زیاته[2].

③ د امام شافعي رحمه الله مسلک دادې چې د مالدار او فقیر دواړو نه به یو دینار وصولولې شي[3]. البته امام ته دا اختیار دې چې مماکست اوکړي یعنی د جزیې رقم د زیاتولو کوشش اوکړي، تردې چې څلور دیناره د دوی نه واخستلې شي[4].

④ د امام مالک رحمه الله غوره قول دادې چې د سرو زرو والو نه به څلور دیناره او د چاندئ والو نه به څلوېښت درهمه اخستلې شي[5]. او کۀ ددې طاقت نۀ وي نو د ضرورت په قدر به کمولې شي[6].

⑤ په حنابله کښې د امام ابوبکر غوره مسلک دادې چې د جزیې کم از کم مقدار یو دینار دې، او د زیات مقدار حد ئې مقرر نۀ دې، د امام احمد نه هم یو دا روایت مروی دې[7].

د مذهبونو دلائل: د احنافو دلیل د حضرت عمر رضي الله عنه هغه فیصله ده کومه چې هغوی مختلفو ګورنرانو او عاملینو ته لیږلې وه، لکه ابوعون محمد بن عبید الله الثقفي رحمه الله لیکي:

"وضع عمر بن الخطاب رضي الله عنه في الجزية على رؤوس الرجال، على الغني ثمانية وأربعين درهماً، وعلى المتوسط أربعة وعشرين درهماً، وعلى الفقير اثني عشر درهماً".

امام ابوبکر بن ابی شیبه دا روایت په خپل "مصنف" کښې مرسلاً روایت کړې دې[8]. او ابن زنجویه په "کتاب الاموال" کښې دا مسنداً روایت کړې دې او په دې مسند روایت کښې په یو راوي مندل باندې کلام دې لیکن مرسل روایت که مسنداً روایت کړې شي، خواه

---

[1]) فتح الباری: ۲۶۰/۶، واعلاء السنن: ۴۳۱/۱۲، والهدایة مع فتح القدیر: ۲۸۹/۵)_

[2]) المغنی لابن قدامة: ۲۶۷/۹، رقم (۷۶۴۰)، واعلاء السنن: ۴۳۱/۱۲)_

[3]) احکام القرآن للجصاص: ۱۲۵/۳، واعلاء السنن: ۴۳/۱۲، وکتاب الام: ۲۷۹/۴)_

[4]) فتح الباری: ۲۶۰/۶، وشرح النووی علی مسلم: ۸۲/۲)_

[5]) شرح الزرقانی علی المؤطا: ۱۴۰/۲، جزیة اهل الکتاب والمجوس، وبدایة المجتهد: ۴۰۴/۱، الفصل السابع فی الجزیة، واوجز المسالک: ۲۰۴/۶)_

[6]) پورته حواله جات، وفتح الباری: ۲۶۰/۶)_

[7]) المغنی لابن قدامة: ۲۶۷/۹، واعلاء السنن: ۴۳۱/۱۲)_

[8]) المصنف لابن ابی شیبة: ۴۰۶/۱۷، کتاب السیر ما قالوا فی وضع الجزیة، رقم (۳۳۳۱۱)، او پورته حواله جات)

په ضعیف طریق سره وی نو د ټولو په نزد حجت او دلیل وی.[1]
دغه شان حارثه بن مضرب، د حضرت عمر رضی الله عنه نه روایت کوی:
"انه بعث عثمان بن حنیف، فوضع علیهم ثمانیة وأربعین درهماً، وأربعة وعشرین، واثنی عشر......"[2].
چې "حضرت عمر رضی الله عنه عثمان بن حنیف روان کړو، نو هغوی په ذمیانو باندې اتهٔ څلویښت درهمه، څلور ویشت درهمه او دولس درهمه مقرر کړل".
دا حدیث مرسلاً او موصولاً متعدد طرقو سره روایت شوې دې او دا صحیح او مشهور حدیث دې، علامه ابن قدامه رحمه الله په المغنی کښې فرمائي چې ددې حدیث په صحت او شهرت کښې هیڅ شک و شبهه نشته خواه صحابه کرام رضی الله عنهم وی یا غیر صحابه، د ټولو په نزد ددې صحت منلې شوې دې، هیڅ یو منکر ددې انکار نهٔ دې کړې او په دې کښې د چا اختلاف هم نشته، په دې حدیث باندې د حضرت عمر رضی الله عنه نه پس خلیفه ګانو هم عمل کړې دې، چې ددې خبرې دلیل دې چې په دې باندې اجماع شوې ده او ددې خلاف عمل کول جائز نهٔ دی تردې چې په خپله د امام شافعی رحمه الله نه روایت دې چې په دې حدیث باندې عمل کول مستحب دی.[3].
د امام ثوری او ابوعبید وغیره وینا داده چې د جزیې د مقدار په سلسله کښې د نبی علیه السلام او د حضرت عمر رضی الله عنه نه مختلف قسم احکامات روایت شوې دی، لکه نبی علیه السلام حضرت معاذ رضی الله عنه ته دا حکم ورکړې وو چې د هر بالغ نه یو دینار وصول کړی[4]. دغه شان نبی علیه السلام د نجران نصارو سره په دوه زره جوړو باندې صلح کړې وه، د نیمو جوړو ادا کول په صفر کښې وو او باقی نیمې په رجب کښې ادا کول ضروری وو.[5]. او حضرت عمر رضی الله عنه د جزیې درې طبقې مقرر کړې وې چې په مالدار سړی باندې اتهٔ څلویښت درهمه، په متوسط باندې څلورویشت او په فقیر باندې دولس درهمه[6].
دغه شان کله چې حضرت عمر رضی الله عنه د بنوتغلب نصارو سره صلح اوکړه نو په هغې کښې دا فیصله هم شوې وه چې مسلمانان په زکوة کښې څهٔ ادا کوی نو دوی به د هغې دوچند په

[1]) کتاب الاموال لابن زنجویه:۱/ ۲۱۰،باب ارض العنوة تقر بایدی.....رقم (۲۵۸)،اعلاء السنن:۱۲/ ۴۳۱)
[2]) پورته حواله،ص:۴۳۳، ۴۳۴،وفتح الباری:۶/ ۲۶۰)_
[3]) المغنی لابن قدامة:/۹۲۶۸،واعلاء السنن:۱۲/ ۴۳۲_۴۳۳)_
[4]) حدیث معاذ اخرجه الترمذی،ابواب الزکاة،باب ما جاء فی زکاة البقر،رقم (۶۲۳)،وابو داود،ابواب الزکاة،باب زکاة السائمة،رقم (۱۵۷۶)،والنسائی،کتاب الزکاة،باب زکاة البقر،رقم (۲۴۵۲_۲۴۵۵)،وابن ماجه، کتاب السنة،باب اجتناب الرای والقیاس،رقم (۵۵)،وابواب الزکاة،باب صدقة البقر،رقم (۱۸۰۳))_
[5]) الحدیث اخرجه ابو داود فی سننه،کتاب الخراج.....باب فی اخذ الجزیة،رقم (۳۰۴۱))_
[6]) المصنف لابن ابی شیبة:۱۷/ ۴۰۶،رقم (۳۳۳۱۱)،والمغنی:/۹۲۶۷،واعلاء السنن:۱۲/ ۴۳۱)_

جزيه كښې ادا كوى.(۱). ددې ټولو واقعاتو نه دا ثابته شوه چې د جزيې معامله امام ته حواله ده چې هغه څنګه غواړى نو هغه شان فيصله به كوى. كه د جزيې څۀ مقرره حد مقرر او متعين وو نو دا اختلاف به نۀ پيدا كيدۀ او دا هم ممكنه نۀ ده چې كه په متعين مقدار كښې اختلاف وى چې يو كس يوڅۀ وصول كړى او او بل كس بل څۀ وصول كړى.(۲).

د جمهورو له طرفه جواب: په دې مسئله كښې اګرچه د جمهورو اختلاف دې چې جزيه به څومره مقدار كښې وى؟ ليكن په دې كښې هيڅ اختلاف نشته چې د د جزيې حد مقرر دې، په دې سلسله كښې صرف امام ثورى، ابوعبيد وغيره رحمهم الله ددې قائل دى چې دا د امام په رائې باندې منحصر ده چې د ذميانو نه څومره جزيه وصول كړې شى. نو د جمهورو له طرفه دې حضراتو ته دا جواب وركړې شوې دې چې اصل كښې جزيه په دوه قسمه ده:

① **الجزية بالتراضى:** دا هغه قسم دې چې د دوو ډلو مينځ كښې د صلحې په صورت كښې د دواړو په رضامندئ سره فيصله كړې شى، په دې كښې به ددې خلقو نه هغه څيز اخستلې شى په كوم څيز باندې چې صلح شوې ده، په دې كښې تعدى (زياتوالى) جائز نۀ دې، ددې دليل د نبى ﷺ اهل نجران سره صلح ده، كوم چې نصارى وو، دويم دليل د حضرت عمر رضي الله عنه هغه عمل دې كوم چې اوس تير شو چې هغوى د مسلمانانو د زكوة دوچند مال د بنوتغلب نه وصول كړې وو.

② **الجزية بالغلبة على الكفار:** دا هغه قسم دې چې په دې كښې د وخت امام په كافرانو باندې په جنګ كښې د غلبې او تسلط حاصلولو نه پس، په دې كافرانو باندې د مالدار او فقير وغيره په اعتبار سره جزيه مقرروى(۳).

ملاعلى قارى رحمه الله د علامه ابن الهمام په حوالې سره ليكى:

"الجزية على ضربين: جزية توضع بالتراضى والصلح عليها، فتقدر بحسب ماعليه الانفاق، فلا يزاد عليه تحرزا عن الغدر، واصله صلح رسول الله ﷺ اهل نجران وهم قوم من النصارى بقرب اليمن على ما فى ابى داود عن ابن عباس رضي الله عنه قال: صالح رسول الله ﷺ اهل نجران على الفى حلة، الحديث (۴)

.وصالح عمر رضي الله عنه نصارى بنى تغلب على ضعف ما يؤخذ من المسلم من المال (۵)، والضرب الثانى: جزية يبتدئ الامام بتوظيفها اذا غلب على الكفار......" (۶)

---

[۱]) المغنى: ۹۲۶۷/، واعلاء السنن: ۴۳۱/۱۲، والمرقاة: ۶۶/۸، واوجز المسالك: ۲۰۷/۶)_

[۲]) المغنى: ۹۲۶۷/، واعلاء السنن: ۴۳۱/۱۲)_

[۳]) الفقه الحنفى وادلته: ۳۹۸/۲، والمرقاة: ۶۶/۸، والاوجز: ۲۰۷/۶، والبناية: ۲۳۸/۷، باب الجزية)_

[۴]) رواه ابو داود، كتاب الخراج......باب فى اخذ الجزية، رقم (۳۰۴۱))_

[۵]) انظر المصنف لابن ابى شيبة: ۵۶۲/۶، كتاب الزكاة، فى نصارى بنى تغلب: ما......رقم (۱۰۶۸۴) والسنن الكبرى للبيهقى: ۹۳۶۳/_۳۶۴، كتاب الجزية، باب نصارى العرب تضعف...... .....[بقيه برصفحه آئنده...

چونکه د دواړو قسمونو نوعیت جدا جدا دې، ددې وجې نه ئې احکامات هم جدا جدا شو، د صلحې په صورت کښې ذمیانو ته هم څۀ اختیار حاصل دې لیکن د شکست په صورت کښې هغوی ته هیڅ اختیار نشته، په دې سلسله کښې به د وخت امام فیصله کوی، دغه فیصله به د احنافو په نزد د حضرت عمر رضی الله عنه د فیصلې په رڼا کښې وی، د شوافعو په نزد به د حضرت معاذ رضی الله عنه د حدیث مطابق او د امام مالک رحمه الله په نزد د هغوی د دلیل په بنیاد باندې فیصله کیږی.

د شوافعو دلیل: د حضرات شافعیه رحمهم الله مشهور دلیل په دې سلسله کښې د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه هغه حدیث دې کوم چې اوس تیر شو چې:

"أن النبی صلی الله علیه وسلم إلی الیمن أمره أن یأخذ...... ومن کل حالم یعنی محتلماً دیناراً أو عِدله من المعافر، ثیاب تکون بالیمن" (اللفظ لابی داؤد)[۱]

یعنی "کله چې نبی علیه السلام حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه د یمن طرفته روان کړو نو ورته ئې حکم اوکړو چې......او د هربالغ سړی نه یو دینار یا ددې برابر معافری کپړې واخله (دا د یمنی کپړو یو قسم دې)

د شوافعو د دلیل جواب: دا د شوافعو دلیل دې، لیکن دا زمونږ خلاف څکه حجت نۀ دې چې مونږ هم په دې باندې د عمل کولو قائل یو او دا په فقیر باندې محمول کوو[۲]. دغه شان حضرت معاذ رضی الله عنه چې د اهل یمن نه یو دینار اخستلې وو نو ددې وجې د هغوی غریبی وه څکه چې یمنی خلق غریبان وو، په دې باندې دلیل د حضرت امام بخاری رحمه الله هغه تعلیق دې کوم چې د باب په ابتداء کښې تیر شو......

"قال ابن عیینة عن ابن أبی نجیح: قلت لمجاهد: ماشان أهل الشام علیهم أربعة دنانیر وأهل الیمن علیهم دینار؟ قال: جعل ذلک من قبل الیسار"[۳].

او امام ابوبکرجصاص رحمه الله فرمائی چې د حضرت معاذ رضی الله عنه حدیث په صلح باندې محمول دې، ددې دلیل دادې چې ددې حدیث په بعضې طُرُق کښې د "حالمة"[۵] اضافه هم موجود ده

بقیه ازحاشیه گذشته] رقم (۱۸۷۹۴_۱۸۷۹۶)، وکتاب الخراج لیحیی بن آدم، رقم (۲۰۶_۲۰۸)، والخراج لابی یوسف القاضی ۱۲۹_۱۳۱، فصل فی شان نصاری بنی تغلب.....ونصب الرایة فی تخریج احادیث الهدایة: ۴۵۵/۳، باب الجزیة، من کتاب السیر)_

[۱]) مرقاة المفاتیح: ۶۶/۸، واوجز المسالک: ۲۰۷/۶، وفتح القدیر: ۲۸۸/۵_۲۸۹)_

[۲]) الحدیث صححه الترمذی والحاکم فی کتاب الزکاة، زکاة البقر: ۳۹۸/۱، ومر تخریجه آنفا. وفتح الباری: ۲۶۰/۶)_

[۳]) اعلاء السنن: ۴۳۳/۱۲، والمسوی: ۱۶۷/۲، واوجز المسالک: ۲۰۹/۶)_

[۴]) اعلاء السنن: ۱۲ی/۴۳۲، والمغنی: /۹۲۶۸، واوجز المسالک: ۲۰۸/۶)_

[۵]) المصنف لعبد الرزاق: ۳۳۰/۱۰، رقم (۱۹۲۲۸)، وکان معمر یقول: هذا غلط، قوله: حالمة "لیس علی النساء شیء." کذا فی نصب الرایة: ۴۴۳/۳، رقم (۶۰۴۲))_

او په دې باره کښې خو څۀ اختلاف نشته چې د ښځې نه به جزيه صرف د صلحې په صورت کښې اخستلې کيږي[1]. هم دا خبره صاحب هدايه علامه مرغيناني رحمه الله هم فرمائيلې ده، لکه هغوی ليکی: "وما رواه محمول على أنه كان ذلك صلحاً، ولهذا أمره بالاخذ من الحالمة، وإن كانت لا يؤخذ منها الجزية......"[2].

او دا خو معلومه ده چې يمن د صلحې په ذريعې سره فتح شوې وو دا نۀ چې عنوة[3].

د مالکيه دليل: امام مالک رحمه الله د خپل مذهب دپاره د استدلال په طور دا روايت پيش کړې دې، کوم چې د "نافع عن أسلم مولى عمر بن الخطاب" د طريق نه مروی دې:

"أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه ضرب الجزية على أهل الذهب أربعة دنانير، وعلى أهل الوَرِق أربعين درهماً، مع ذلك أرزاق المسلمين، وضيافة ثلاثة أيام"[4].

چې "حضرت عمر رضي الله عنه په سرو زرو والو باندې څلور ديناره، په چاندئ والو باندې څلويښت درهمه، دې سره اسلامی لښکر ته خوراک ورکول او درې ورځې ميلمستيا د جزيې په طور مقرر کړې وه".

که دا اثر اوکتلې شی نو هم دا خبره وړاندې راځی چې د سرو زرو والو نه به څلور ديناره اخستلې شی، د چاندئ والو نه څلويښت درهمه او په دې کښې د مالدار يا د فقير څۀ تقسيم نشته. ددې نه علاوه اثر کښې نور دوه څيزونه هم دی، يو دا چې اسلامی لښکر ته د خوراک څکاک څيزونه ورکول چې په ذميانو باندې به دا څيز هم واجب وی چې کله اسلامی لښکر د هغوی په علاقو باندې تيريږی نو د هغوی د خوراک څکاک انتظام به هم کوی[5].

دويم څيز درې ورځې ميلمستيا ده، ددې مطلب دادې چې کوم مسلمانان ددې خلقو په علاقو باندې تيريږی نو ورته به دا خلق روټئ او سالن وغيره ورکوی او د هغوی دپاره به د داسې رهائش بندوبست او انتظام کوی چې د ګرمئ او يخنئ نه محفوظ وی[6]. ليکن په دې څيزونو باندې عمل اوس د مالکيه په نزد نشته لکه علامه دردير مالکی رحمه الله فرمائی:

"وسقطت إضافة المجتاز عليهم من المسلمين ثلاثاً من الايام، وإنما سقطت عنهم للظلم الحادث عليهم من ولاة الامور......"[7].

---

[1]) احکام القرآن:۳/۱۲۶، واعلاء السنن:۱۲/۴۳۲، واوجز المسالک:۶/۲۰۸)_
[2]) الهداية مع فتح القدير:۵/۲۹۱)_
[3]) اعلاء السنن:۱۲/۴۳۲، کتاب الاموال لابن زنجويه:۱/۱۲۹، رقم (۱۱۰)، والاوجز:۶/۲۱۰)_
[4]) المؤطا:۱/۲۷۹، کتاب الزکاة، باب جزية اهل الکتاب......رقم (۴۳)، والاوجز:۶/۲۰۴_۴۱۱)_
[5]) المنتقى:۲/۱۷۴، والاوجز:۶/۲۱۰)_
[6]) التمهيد لابن عبدالبر:۲/۱۳۱)_
[7]) اوجز المسالک:۶/۴۱۱، والشرح الکبير للدردير مع الدسوقی:۲/۵۲۱، فصل في عقد الجزية)

یعنی "په ذمیانو باندې د تیریدونکو مسلمانانو درې ورځې د میلمستیا اضافه اوس ختمه شوه اوددې وجه داده چې حکمرانان به په دوی باندې نوې نوې طریقوسره ظلم وستم کوی".
د مالکیه د دلیل جواب: دا خو د مالکیه دلیل وو، لیکن ددې جواب ډیر واضح دې، هغه دا چې که په دې اثر باندې مکمل عمل اوکړې شي نو ددې مطلب هم هغه دې د کوم چې احناف قائل دی، ځکه چې مسلمانانو ته د خوراک فراهمی او درې ورځې میلمستیا که څلویښتو سره ملاؤ کړې شي نو دا د اتهٔ څلویښت درهمو برابر جوړیږی(۱).
ترجیح راجح: د احنافو دمذهب د دلیل په طور باندې مونږ وړاندې د حضرت عمر رضی الله عنه فیصله نقل کړې وه کومه چې د حارثه بن مضرب او محمد بن عبیدالله الثقفی رحمهما الله وغیره نه مروی ده، په دې روایت شوې آثارو کښې د انسانانو د دریو طبقاتو (مالدار، متوسط او فقیر) تفصیل بیان شوې دې، ددې وجې نه د عمل په اعتبار سره هم دغه آثار به راجح وی، ځکه چې په دې کښې زیادت روایت شوې دې او دغه شان د هرې طبقې حکم په کښې هم موجود دې.
بیا دا خبره هم ده چې کوم حضرات د طبقاتو په حساب سره د جزیه مقرر کیدو قائل دی نو هغوی په دې روایت باندې هم عمل کوی کوم کښې چې صرف د اتهٔ څلویښتو درهمو تذکره ده، یعنی د حضرت عمرو بن میمون اودی رحمه الله اثر، ددې برخلاف حضرات شافعیهٔ چونکه په اتهٔ څلویښت درهمو باندې انحصار کړې دې ددې وجې نه هغوی ددې اثرونو او روایاتو پریخودونکی شو، په کومو کښې چې د طبقاتو تمیز او په هغې کښې په هرې طبقې باندې د مقرره مقدار د تخصیص تذکره ده. هم ددې په بیان کښې امام جصاص رازی رحمه الله فرمائی:
"فکان الخبر الذی فیه تفصیل الطبقات الثلاث أولی بالاستعمال، لما فیه من الزیادة، وبیان حکم کل طبقة، ولان من وضعها علی الطبقات فهو قائل بخبر الثمانیة والاربعین، ومن اقتصر علی الثمانیة والاربعین، فهو تارک للخبر الذی فیه ذکر تمیز الطبقات، وتخصیص کل واحد بمقدار منها....."(۲). والله أعلم بالصواب

۲۹۸۷: (۳) ۳۱۵۶ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ سَمِعْتُ عَمْرًا قَالَ كُنْتُ جَالِسًا مَعَ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ وَعَمْرِو بْنِ أَوْسٍ، فَحَدَّثَهُمَا بَجَالَةُ سَنَةَ سَبْعِينَ - عَامَ حَجَّ مُصْعَبُ بْنُ الزُّبَيْرِ بِأَهْلِ الْبَصْرَةِ - عِنْدَ دَرَجِ زَمْزَمَ قَالَ كُنْتُ كَاتِبًا لِجَزْءِ بْنِ مُعَاوِيَةَ عَمِّ الْأَحْنَفِ، فَأَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَبْلَ مَوْتِهِ بِسَنَةٍ فَرِّقُوا بَيْنَ كُلِّ ذِي مَحْرَمٍ مِنَ الْمَجُوسِ . وَلَمْ

---

(۱) احکام القرآن للرازی: ۳/۱۲۶، والاوجز: ۶/۲۰۸، و۲۱۰، واعلاء السنن: ۱۲/۴۳۲)_
(۲) احکام القرآن: ۳/۱۲۶، والاوجز: ۶/۲۰۸، واعلاء السنن: ۱۲/۴۳۳)_
(۳) قوله: سمعت عمرا" الحدیث، اخرجه الترمذی، کتاب السیر، باب ما جاء فی اخذ الجزیة من المجوس، رقم (۱۵۸۶)، وابو داؤد، کتاب الخراج والفئ والامارة، باب فی اخذ الجزیة من المجوس، رقم (۳۰۴۳). والنسائی فی الکبری، کتاب السیر، رقم (۸۷۶۸))_

يَكُنْ عُمَرُ أَخَذَ الْجِزْيَةَ مِنَ الْمَجُوسِ. حَتَّى شَهِدَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- أَخَذَهَا مِنْ مَجُوسِ هَجَرَ.

رجال الحديث

①علي بن عبدالله: دا مشهور د حديثو امام علي بن عبدالله بن المديني رحمه الله دي، د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب الفهم في العلم" كښې تيره شوې ده.(١)

②سفيان: دا مشهور محدث سفيان بن عيينه بن ابى عمران كوفي رحمه الله دې. ددې مختصر حالات د "بدء الوحي" په اولنى حديث كښې او تفصيل سره په كتاب العلم، "باب قول المحدث: حدثنا....." كښې تير شوې دى.(٢)

③عمرو: د مشهور تابعى حضرت عمرو بن دينار رحمه الله تذكره په كتاب العلم كښې راغلې ده.(٣)

قوله: قال: كنت جالساً مع جابر بن زيد وعمرو بن أوس: حضرت عمرو بن دينار رحمه الله فرمائى چې زۀ د جابر بن زيد او عمرو بن اوس رحمهما الله سره ناست ووم.

د جابر بن زيد نه مراد ابو الشعثاء جابر بن زيد بصرى رحمه الله دې.(٤) او د عمرو بن اوس نه مشهور تابعى عمرو بن اوس بن ابى اوس رحمه الله مراد دې.(٥)

قوله: فحدثهما بجالة سنة سبعين عام حج مصعب بن الزبير بأهل البصرة عند درج زمزم: په ٧٠ هجرئ كښې، چې په دې كښې مصعب بن زبير اهل بصره سره حج كړې وو، په دې كال باندې د زمزم كوهى پوړو سره بجاله جابر بن زيد او عمرو بن اوس ته بيان اوكړو.

بجالة: دا مشهور تابعى بجالة بفتح الباء الموحدة، بعدها جيم: بن عبدة بن سالم(٦) تميمى عنبرى بصرى رحمه الله دې.(٧)

دوى د جزء بن معاويه كاتب وو او د احنف بن قيس ترۀ وو.(٨) دې د حضرت عمر، حضرت عبد الرحمن بن عوف، حضرت عمران بن حصين او حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهم نه هم

---

(١) كشف البارى: ٢٩٧/٣)_
(٢) كشف البارى: ٢٦٠/١، و١٠٢/٣)_
(٣) كشف البارى: ٣٠٩/٤، باب كتابة العلم)_
(٤) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الغسل، باب من افاض على راسه.....)_
(٥) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب التهجد، باب من نام عند السحر)_
(٦) تعليقات تهذيب الكمال: ٨/٤، وتعليقات تهذيب التهذيب: ٤١٧/١، وتوضيح المشتبه: ٧٣/٤)_
(٧) تهذيب الكمال: ٨/٤، وتهذيب التهذيب: ٤١٧/١، وفتح البارى: ٢٦٠/٦)_
(٨) پورته حواله جات، وطبقات ابن سعد: ١٣٠/٧)_

حدیث روایت کوی.د دوی نه په روایت کوونکو کښې عمروبن دینار،عوف الاعرابی،قتاده بن دعامه او قشیر بن عمرو رحمهم الله تعالیٰ وغیره شامل دی.[1]

امام ابوذرعه رحمه الله فرمائی: "مکی ثقة"[2]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی: "هوشیخ"[3]

علامه جاحظ د دوی تذکره د بصرې په عبادت گزارو کښې کړې ده.[4]

دغه شان مجاهد بن موسی او ابن حبان رحمهما الله هم د دوی توثیق فرمائیلې دی.[5]

البته امام ربیع بن سلیمان د امام شافعی رحمه الله په حوالې سره نقل کړې دی چې امام صاحب د دوی په باره کښې فرمائیلې وو: "بجالة رجل مجهول"[6].

علامه بیهقی رحمه الله لیکلې دی چې امام شافعی رحمه الله په "کتاب الحدود" کښې لیکلی دی چې دې مجهول دې او مشهور نهٔ دې،دغه شان دا هم مشهوره نهٔ ده چې جزء بن معاویه نومې څوک سړې د حضرت عمر رضی الله عنه عامل وو.بیا امام شافعی رحمه الله دا په "کتاب الجزیه" کښې ذکر کړه او وې فرمائیل: "حدیث بجالة متصل ثابت،لانه أدرك عمر،وكان رجلاً فی زمانه،کاتباً لعماله".

ددې نه معلومه شوه چې امام شافعی رحمه الله هم د خپلو سابقه خبرو نه رجوع کړې وه چې بجاله مجهول دې،د کتاب الجزیه د عبارت نه معلومه شوه چې دې مجهول نهٔ دې،

علامه بیهقی دې بیانولو سره لیکی: "وكان الشافعی رحمه الله لم یقف علی حال بجالة حین صنف کتاب الحدود،ثم وقف علیه حین صنف کتاب الجزیة،إن كان صنفه بعده"[7].

امام بخاری،ابوداؤد،ترمذی او نسائی رحمهم الله د دوی روایات اخستلې دی.[8] صحیح بخاری شریف کښې ددوی ذکرصرف دې ځائې کښې راغلې دې.[9] رحمه الله رحمة واسعة.

---

[1]) تهذیب الکمال: ٤/ ٨_٩،والجرح والتعدیل:٢/ ٣٦٢،رقم (١٧٣٧))_

[2]) تهذیب الکمال: ٤/ ٩والجرح والتعدیل:٢/ ٣٦٢،رقم (١٧٣٧))_

[3]) پورته حواله جات)_

[4]) تهذیب الکمال: ٤/ ٩وتهذیب التهذیب:١/ ٤١٧)_

[5]) تعلیقات تهذیب الکمال: ٤/ ٩وتهذیب التهذیب:١/ ٤١٧_٤١٨)_

[6]) پورته حواله جات،وکتاب الام:٧/ ١٢/ ٥٢٢،کتاب الحدود،باب حد الذمیین اذا زنوا،رقم (٢٣٢٨٦))_

[7]) السنن الکبری للبیهقی:٨/ ٢٤٨،کتاب الحدود،باب حد المذمیین،رقم (١٧١٢٣)وکتاب الجزیة،باب المجوس اهل کتاب ......:/ ٩١٨٩،رقم (١٨٦٥٣)،وکتاب الام:٢/ ٤/ ١٧٤،کتاب الجزیة،من یلحق باهل الکتاب، رقم (١٣١٩٣)،وتعلیقات تهذیب الکمال:٤٩/)_

[8]) تهذیب الکمال:٤٩/)_

[9]) فتح الباری:٦/ ٢٦٠،وعمدة القاری:١٥/ ٨٠)_

مصعب بن الزبير دا د مشهور صحابی حضرت زبير بن عوام رضی الله عنه ځوئې حضرت مصعب بن الزبير بن العوام قرشی اسدی رحمه الله دې[1].

ابوعيسى او ابو عبدالله د دوی کنيت دې[2]، د دوی مور بی بی رباب بنت انيف کلبيه ده[3].

ډير زيات بهادر وو او ډير زيات حسين وجميل، د خپل سخاوت د وجې نه به ورته "آنية النخل" (د شهدو ګبين يا لوښې) وئيلې کيدو، ليکن دې سره سره وينه تويونکې هم وو، مختار بن عبيد الثقفی سره ئې جنګ اوکړو او هغه ئې قتل هم کړو[4].

دې د خپل پلار شريک ورور حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه له طرفه د عراقيينو (عراق وشام) امير مقرر شوې وو، دا مقرر کيدل يو اعتبار سره د مصعب د يو تمنا نتيجه وه، چې د الله تعالى په نزد قبوله شوه. لکه ابن ابی الزناد د خپل پلار نه روايت کوی چې هغوی اوفرمائيل: د حجر په مقام باندې څلور حضرات جمع شو: عبدالله، مصعب، عروه (د حضرت زبير بن العوام ځامن) او ابن عمر رضی الله عنهم. حضرت ابن عمر رضی الله عنه اوفرمائيل چې تمنا اوکړئ، د خپل خپل خواهش اظهار اوکړئ چې پته اولګی چې څوک څهٔ غواړی؟ عبدالله بن زبير رضی الله عنه اوفرمائيل چې زما خواهش د خلافت حصول دې او حضرت عروه بن زبير رحمه الله اوفرمائيل چې زما تمنا او خواهش خو دا دې چې زما په ذريعې سره علم خور شی او زما نه خلق فائده حاصله کړی. او مصعب بن زبير رحمه الله اوفرمائيل چې زما خواهش د اهل عراق د امارت حصول دې او عائشه بنت طلحه وسُکينه بنت الحسين په خپله نکاح کښې راوستل. حضرت ابن عمر رضی الله عنه اوفرمائيل چې زما تمنا خو صرف دا ده چې زما مغفرت او بخښنه اوکړې شی. راوی وائی چې هر کس چې کومه تمنا کړې وه نو هغه ورته حاصله شوه، پاتې شو حضرت ابن عمر رضی الله عنه نو د هغوی به هم مغفرت کړې شوې وی[5].

اسماعيل بن ابی خالد رحمه الله فرمائی: "ما رايت أميراً قط أحسن من المصعب"[6].

امام شعبی رحمه الله فرمائی: "ما رايت أميراً قط على منبر احسن من مصعب"[7].

اوس تير شو چې دې ډير زيات حسين وجميل وو، مدائنی رحمه الله فرمائی:

"كان يحسد على الجمال"[8]. چې د حسن د وجې نه به ورسره حسد کولې شو.

---

[1]) سير اعلام النبلاء: ١٤٠/٤)_

[2]) پورته حواله، وطبقات ابن سعد: ١٨٢/٥)_

[3]) سير اعلام النبلاء: ١٤١/٤، وطبقات ابن سعد: ١٨٢/٥)_

[4]) سير اعلام النبلاء: ١٤١/٤، وطبقات ابن سعد: ١٨٣/٥)_

[5]) سير اعلام النبلاء: ١٤١/٤، وحلية الاولياء: ١٧٦/٢، رقم (الترجمة (١٧١))_

[6]) سير اعلام النبلاء: ١٤١/٤)_

[7]) پورته حواله و فوات الوفيات: ١٤٣/٤، رقم (٥٢٥))_

[8]) پورته حواله جات)_

د اموی خلیفه عبدالملک بن مروان او د مصعب بن زبیر د فوجونو مینځ کښې یو سخت او فیصله کن جنګ اوشو، مصعب خو دې دپاره وتلې وو چې شام به دوباره اخلو او د عبدالملک مقصود دفاع وه، ددې دواړو ټکراؤ د عراق یو وړوکې ښار "اوانا"(۱) سره نزدې د دیرالجاثق(۲) په مقام باندې اوشو، چې آخرکار په دې کښې فتح عبدالملک ته اوشوه او مصعب قتل شو. دا د ۷۲هجرئ جمادی الاولی واقعه ده او دا د جمعرات ورځ وه، دې وخت کښې د مصعب عمر څلویښت کاله وو.(۳).

د قتل نه پس د هغهٔ سر کټ کړې شو او د عبد الملک وړاندې پیش کړې شو؛

عبد الملک بن مروان وائی: "رایت بقصر الکوفة رأس الحسین الشهید، ثم رأس ابن زیاد، ثم رأس المختار، ثم رأس مصعب بین یدی عبد الملک"(۴).

حدیث شریف سره متعلق یو اصولی بحث: دلته حدیث سره متعلق یو خبره باندې ځان پوهه کړئ چې د حضرت عمرو بن دینار رحمه الله الفاظ دا وو:

"فحدثها بجالة..... "چې بجاله دغه دواړو ملګرو ته بیان کړه......ددې نه معلومه شوه چې بجاله دا روایت عمرو ته نهٔ وو بیان کړې او هغه مقصود بالتحدیث هم نهٔ وو، ددې باوجود عمرو د بجاله نه روایت کوی، دغه شان اوریدلې شوې حدیث روایت کول جائز دی او دا بالاتفاق د تحمل د وجوهو نه ده.(۵).

البته په دې کښې اختلاف دې چې په داسې صورت کښې "حدثنا" وئیل جائز دی یا نهٔ؟نو جمهور ددې د جواز قائل دی او امام نسائی او بعضې حضرات ددې نه منع کوی، او علامه برقانی رحمه الله فرمائی چې د "حدثنا" په ځائې "سمعت فلاناً" وئیل پکار دی.(۶).

د "درج" معنی: "درج" د دال او د راء فتحې سره، د درجة جمع ده، پوړو ته وئیلې شی(۷)، په المغرب کښې دی: "درج السلم: رتبة، الواحدة: درجة"(۸).

---

(۱) قال ابن خلکان: او انا بلیدة کثیرة البساتین والشجر، نزهة من نواحی دجیل بغداد، بینها وبین بغداد عشرة فراسخ من جهة تکریت..... ".معجم البلدان:۱/ ۲۷۴،باب الهمزة والواو.....)_

(۲) دیر الجاثلیق: دیر قدیم البناء، رحب الفناء، من طسوج مسکن قرب بغداد فی غربی دجلة، وهو راس الحدبین السواد وارض تکریت. معجم البلدان:۲/ ۵۰۲،باب الدال والیاء.....)_

(۳) سیر اعلام النبلاء: ۴/ ۱۴۳،وطبقات ابن سعد:۵/ ۱۸۳)_

(۴) سیر اعلام النبلاء: ۴/ ۱۴۳)_

(۵) عمدة القاری:۱۵/ ۷۹_۸۰،وفتح الباری:۶/ ۲۶۰)_

(۶) عمدة القاری:۱۵/ ۸۰،وفتح الباری:۶/ ۲۶۰)_

(۷) عمدة القاری:۱۵/ ۸۰،والصحاح للجوهری:۳۳۷،مادة درج")_

(۸) المغرب: ۲۸۴،الدال مع الراء)_

قوله: قال: كنت كاتباً لجزء بن معاوية عم الاحنف: بجاله فرمائى چې زۀ د احنف د ترۀ جزء بن معاويه كاتب ووم.

جزء بن معاويه: دا جزء "بفتح الميم وسكون الزائ، وفى آخره همزة"[1].

دا ابن معاويه بن حصين بن عبادة بن النزال بن مرة تميمى رضي الله عنه دې[2]. دې د حضرت عمر رضي الله عنه له طرفه د هواز عالم وو او د ترمذى شريف په روايت كښې راغلې دى چې جزء د "تنادر" عامل وو[3]. ليكن حافظ صاحب رحمه الله فرمائى چې تنادر هم د هواز يو كلې دې[4].

د دوى په صحابى كيدو كښې اختلاف دې، حافظ ابن حجر رحمه الله د دوى شمار په صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې كړې دې، د ابن الاثير جزرى رحمه الله رائې هم داده، البته ابن عبدالبر رحمه الله د دوى د صحبت انكار كړې دې[5]. ليكن حافظ د دوى قول رد كولو سره فرمائى چې دغه زمانه كښې به خليفه ګانو هغه كسان عاملان مقررول څوک چې به صحابه كرام رضي الله عنهم وو[6]. غير صحابه به عام طور باندې عاملان نۀ وو، ددې وجې نه غوره هم دا معلوميږى چې دا صحابى وو. د بلاذرى د وضاحت مطابق حضرت جزء رضي الله عنه د حضرت اميرمعاويه رضي الله عنه د خلافت زمانې پورې ژوندې وو او دوى د زياد له طرفه څۀ ذمه دارئ هم ادا كړلې[7].

الاحنف: دا مشهور مخضرم تابعى حضرت احنف بن قيس رحمه الله دې، د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب المعاصى من أمر الجاهلية......" كښې تير شوې دى[8].

قوله: فاتانا كتاب عمر بن الخطاب قبل موته بسنة: نو مونږ ته د حضرت عمر رضي الله عنه خط د دوى د وفات نه يو كال مخكښې راغئ.

عمربن الخطاب: د دويم خليفه حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه اجمالى تذكره د "بدء الوحى" د اولنى حديث لاندې راغلې ده[9].

---

[1]) ددې لفظ په ضبط كښې د محدثينو او د اهل نسب اختلاف دې، د محدثينو چې كوم مشهور قول دې نو مونږ هغه ذكر كړې دې، د نورو اقوالو دپاره اوګورئ عمدة القارى:٧٩/١٥، وفتح البارى: ٢٦٠/٦، والاكمال لابن ما كولا:٧٩/٢_٨١، باب جرى وجزى.....)_

[2]) الاصابة:٢٣٤/١، والاستيعاب بهامش الاصابة:٢٥٩/١)_

[3]) انظر الجامع للترمذى، كتاب السير، باب فى اخذ الجزية من المجوس، رقم (١٥٨٦)، ولكن المثبت فى رواية الترمذى مناذر "بدل تنادر" ولعل المثبت هو الصحيح، انظر معجم البلدان:١٩٩/٥، باب الميم والنون.....)

[4]) فتح البارى:٢٦٠/٦)_

[5]) الاصابة:٢٣٤/١، والاستيعاب بهامش الاصابة:٢٥٩/١، واسد الغابة:١٧٨/١، باب الجيم والزارى)_

[6]) الاصابة:٢٣٤/١)_

[7]) پورته حواله)_

[8]) كشف البارى:٢٢٣/٢)_

[9]) كشف البارى:٢٣٩/١)_

پورته ذکر کړې شوې واقعه د ۲۲ هجرئ ده ځکه چې د حضرت عمر رضی الله عنه وفات په ۲۳ هجرئ کښې شوې دې.[1]

قوله: فرقوا بين كل ذي محرم من المجوس: په مجوسیانو کښې چې چا خپل ذی محرم سره وادهٔ کړې وی نو هغه ترینه جدا کړئ.

مجوس، د مجوسی جمع ده چې د مجوسیت طرفته ئې نسبت شوې دې او مجوسیان په زړو تیرو شوو باطلو فرقو کښې یوه فرقه ده او دا کلمه د منج گوش معرب دې چې د یو سړی نوم دې، د هغهٔ واړهٔ واړهٔ غوږونه وو، ددې فرقې نسبت د هغهٔ طرفته کیږی او ''مجوس'' ورته وئیلې شی، دا هغه سړې وو چې دهٔ مجوسیت ایجاد کړو او خلق ئې ددې طرفته راؤبلل. د مجوسیانو نسبت (د خپل وهم مطابق پیغمبر) زرتشت طرفته هم کیږی او ددې وجې نه دوی ته زرتشی هم وئیلې کیږی. د مشهور قول مطابق دوی د اور عبادت کوی او قتاده رحمه الله فرمائی چې دوی د نمر، سپوږمئ او د اور عبادت کوی.

د خپلې ترقئ په زمانه کښې دوی د دنیا په مختلفو ځایونو کښې آتش کدې (د دوی د عبادت ځایونه) جوړې کړې، چې هلته به دوی د اور عبادت کوو، نن هم په هغې کښې څهٔ موجودې دی. او ددې مذهب منونکی ددې خبرې هم قائل وو چې یو خالق د خیر دې او بل خالق د شر دې، د خیر د خالق نوم یزدان او د شر د خالق نوم اهرمن دې.[2]

ایا مجوس په اهل کتابو کښې داخل دی؟ د امت ذ فقهاء کرامو په دې خبره کښې اختلاف دې چې مجوس اهل کتابو کښې داخل دی یا نهٔ؟

ددې اختلاف دارومدار په دې مسئله باندې دې، وړاندې تیر شو چې د مجوسیانو نه به جزیه اخستلې کیږی یا نهٔ؟ او په کوم بنیاد باندې به ترینه اخستلې کیږی؟

د مجوسیانو متعلق حضرات شوافع دا وائی چې دوی هم اهل کتاب دی، ددې په دلیل کښې هغوی د حضرت علی رضی الله عنه دا اثر پیش کوی:

''كان المجوس أهل كتاب يعرفونه، وعلم يدرسونه، فشرب أميرهم الخمر، فوقع على أخته، فرآه نفر من المسلمين، فلما أصبح قالت أخته: أنك قد صنعت بها كذا وكذا، وقد رآك نفر لا يسترون عليك، فدعا أهل الطمع، فأعطاهم، ثم قال لهم: قد علمتم أن آدم أنكح بنية بناته، فجاء اولئك الذين رأوه، فقالوا: ويلاً للابعد، إن في ظهرك حداً، فقتلهم، وهم الذين كانوا عنده، ثم جاءت امرأة، فقالت له: بلى، قد رايتك، فقال لها: ويحا لبغى بنى فلان، قالت: أجل، والله لقد كنت بغية، ثم تبت، فقتلها، ثم أسرى على مافى قلوبهم وعلى كتبهم، فلم يصح عندهم شيئ''[3]. (اللفظ لعبد الرزاق).

---

[1]) فتح الباري: ۶/(۲۶۱)_

[2]) د مذکوره تفصیلاتو دپاره اوگورئ، اوجز المسالک: ۱۹۱/۶. ولسان العرب: ۲۲۳/۶. مادة: مجس". و روح المعانی: ۱۲۹/۱۷. سورة الحج: ۱۷. تفسیر قوله تعالی: (والنصاری والمجوس) و دائره معارف اسلامیه (اردو): ۵۸۸/۱۸)_

[3]) انظر المصنف لعبد الرزاق. کتاب اهل الکتابین. باب هل یقاتل اهل الشرک ....[بقیه برصفحه آئنده...

يعنى ”مجوس د يو كتاب حاملين وو ،چې په هغې باندې پوهيدل،هغه ئې لوستلو،يوه ورځ د هغوى امير شراب اوڅكل،نو په خپله خور باندې ورغئ،نو د مسلمانانو يوې ډلې هغه اوليدۀ،چې كله سحر شو نو د هغۀ خور اووئيل چې تا ماسره داسې داسې كړې دى او حق خبره دا ده چې يو داسې ډلې تۀ ليدلې ئې چې په تا باندې به پرده وانۀ چوي.نو هغۀ اهل طمع(علماء سوء)راؤبلل،بيا ئې هغوى ته اووئيل چې تاسو ته ښۀ پته ده چې آدم عليه‌السلام به د خپلو ځامنو نكاح د خپلو لونړو سره كولې(لهذا ماهم داسې كړى دى نو په دې كښې څۀ حرج دې؟) نو هغه خلق راغلل،چاچې دا سرې خپلې خور سره مبتلا ليدلې وو،وې وئيل چې د منحوس دپاره دې هلاكت وى،په تا باندې حد واجب شوې دې.نو هغوى دې قتل كړۀ،دا هغه خلق وو چې دۀ سره وو،بيا يو ښځه راغله،هغې اووئيل:او!ما تاسو ليدلې ئې،نو امير هغې ښځې ته اووئيل:د بنى فلان د زناكارې دپاره دې هلاكت وى،هغې ښځې اووئيل: صحيح ده(بالكل)په خدائې قسم!زۀ زناكاره ووم،بيا ما توبه اوكړه،هغۀ هغه ښځه هم قتل كړه، بيا ددغه خلقو په زړونو كښې چې څۀ وو او د هغوى په كتابونو كښې چې څۀ وو هغه اوچت كړې شو،دغه شان دوى سره هيڅ څيز روغ پاتې نۀ شو“.

دا خو د شوافعو دليل شو،ليكن ددې اثر په صحت كښې كلام دې،بعضې حضراتو دا متصل ښودلې دې او بعضو منقطع ښودلې دې[1].او بعضې علماء حضرات خو ددې اثر د صحت بالكل قائل نۀ دى،لكه علامه ابن قيم او حافظ ابن بطال رحمة الله عليهما دې اثر ته غيرصحيح او غيرثابت وئيلې دى[2].بيا كه چرته ددې صحت تسليم هم كړې شى نو ددې مطلب هم دادې چې د دوى اسلاف هم اهل كتاب وو،ځكه چې د مذكوره اثر مضمون هم دادې چې دا خلق اول اهل كتاب وو،ليكن وروستو بيا كتاب د دوى د سينو نه اوويستلې شو،نو اوس څنګه دوى اهل كتاب شو؟

د دوى په اهل كتاب نۀ كيدو باندې هغه روايت هم دلالت كوى كوم چې د حسن بن محمد رحمه‌الله نه روايت دې،چې ”لا تؤكل لهم ذبيحة،ولا تنكح لهم امرأة“[3].چې ”نۀ به د دوى ذبيحه خوړلې شى او نۀ د دوى د ښځو سره نكاح جائزه ده“.

نو كه دوى اهل كتاب وو نو ددوى ذبيحه خوړل او د دوى ښځو سره نكاح كول به خامخا

بقيه ازحاشيه گذشته] حتى يؤمنوا.....؟رقم (١٩٢٦٢)،وكتاب اهل الكتاب،اخذ الجزية من المجوس،رقم (١٠٠٢٩)،وفتح البارى:٢٦١/٦،وعمدة القارى: ٨٠/١٥،وكتاب الام:١٧٣/٤/٢،وسنن البيهقى الكبرى،كتاب الجزية،باب المجوس اهل الكتاب،..... ٩١٨٩/،رقم (١٨٦٥٠))_

[1]) اعلاء السنن:٤٣٩/١٢)_

[2]) زاد المعاد فى هدى خير العباد:١٥٤/٣،وشرح ابن بطال:٣٣١/٥،دلته اوګورى،نصب الراية: ٢٥٦/٢، والجوهر النقى:٩١٩٠/)_

[3]) احكام القرآن:١٢١/٣،وطبقات ابن سعد:٢٦٣/١،والمصنف لابن ابى شيبة:٤٠٧/١٧،كتاب السير،ما قالوا فى المجوس......رقم (٣٣٣١٣))_

جائز وو لکه څنګه چې الله تعالى د نورو اهل کتابو سره دا کارونه مباح ګرځولي دی[1].
په دې باره کښې چې مجوس په اهل کتابو کښې داخل نۀ دی د احناف حضراتو ﷫ دليل د قرآن کريم نه خو دادې (أن تقولوا إنما أنزل الكتاب على طائفتين من قبلنا)[2]. دې آيت کريمه کښې اهل کتاب ته په دوو ډلو کښې منحصر وئيلې شوې دی، که مجوس هم په اهل کتاب کښې وو نو بيا خو دا درې ډلې شوې، حالانکه دا خبره د آيت کريمه خلاف ده، ددې وجې نه د آيت کريمه په رنړا کښې مجوس په اهل کتابو کښې داخل نۀ دی[3].
د احنافو دويم دليل هغه روايت دې کوم چې په مؤطا وغيره کښې د جعفر بن محمد بن على عن ابيه د طريق نه روايت دې:
"أن عمر بن الخطاب ﷛ ذكر المجوس، فقال: ما أدرى كيف أصنع فى أمرهم؟ فقال عبد الرحمن بن عوف: أشهد لسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: سنوا بهم سنة أهل الكتاب"[4].
يعنى: "حضرت عمر ﷛ د مجوسيانو تذکره اوکړه، بيا ئې اوفرمائيل چې ماته ددې مجوسيانو په سلسله کښې علم نشته چې زۀ څۀ اوکړم؟ نو حضرت عبد الرحمن بن عوف ﷛ اوفرمائيل چې ما د نبى کريم ﷺ نه اوريدلې دی چې دوی سره د اهل کتابو په شان سلوک اوکړئ".
دا روايت اګرچه منقطع دې ځکه چې د محمد ملاقات نۀ د عمرفاروق ﷛ سره ثابت دې او نۀ د عبدالرحمن بن عوف ﷛ سره ليکن ددې معنى د حسان نورو مختلفو طرقو د وجې نه متصل ده[5]. دغه شان ابوعلى الحنفى هم دا روايت د امام مالک د طريق نه نقل کړې دې، چې د هغې تخريج بزار او دارقطنى رحمة الله عليهما وغيره کړې دې او دا روايت مرسل دې چې زمونږ په نزد حجت دې[6]. او په دې روايت کښې خو صراحتاً د "فى الجزية" لفظ هم موجود دې[7]، بيا په طبرانى کښې د مسلم بن العلاء الحضرمى د طريق نه ددې ګواه هم موجود دې چې "سنوا بالمجوس سنة أهل الكتاب[8].

---

[1]) احكام القرآن للجصاص:۳/۱۲۱،واوجز المسالك:۶/۱۹۴)_
[2]) الانعام:۱۵۶)_
[3]) احكام القرآن للجصاص:۳/۱۲۱،واوجز المسالك:۴/۱۹۴)_
[4]) المؤطا،كتاب الزكاة،باب جزية اهل الكتاب......رقم (۴۲)،ومصنف ابن ابى شيبة:۷/۷۱_۲۷،فى الزكاة، فى المجوس يؤخذ منهم......رقم (۱۰۸۷۰)،و۱۷/۴۰۹،كتاب السير (۳۳۳۱۹)،وسنن البيهقى الكبرى: ۹/۱۸۹،كتاب السير،رقم (۱۸۶۵۴))_
[5]) اوجز:۶/۲۰۰،والتعليق الممجد على مؤطا محمد:۱۷۶،كتاب الزكاة،باب الجزية)_
[6]) اوجز۶/۲۰۰،والتمهيدلابن عبدالبر:۲/۱۱۵،ومسند البزار:۳/۲۶۴،مسند عبدالرحمن بن عوف،رقم (۱۰۵۶)
[7]) فتح البارى:۶/۲۶۱،والاوجز:۶/۲۰۱)_
[8]) مجمع الزوائد:۶/۱۳،كتاب الجهاد،ماجاء فى الجزية،والطبرانى فى الكبير:۱۹/۴۳۷[بقيه برصفحه آئنده..

دغه شان ددې نه علاوه هم ددې خبرې خیال ساتئ چې شوافع ددې خبرې خو قائل دی چې مجوسیانو سره نکاح کول او د هغوی ذبیحه خوړل جائز نهٔ دی لیکن بیاهم دا وائی چې دا خلق اهل کتاب دی، که دوی اهل کتاب وو نو دا کارونه به هم جائز وو؟(۱). دغه شان د باب حدیث هم په خپله په دې باندې دلالت کوی چې مجوس اهل کتابو کښې داخل نهٔ دی او دوی د "اهل الکتاب" په عموم کښې شامل نهٔ دی ورنه حضرت عمر رضی الله عنه چې د دوی نه د جزیې په وصولئ کښې کوم توقف کوی نو ددې څهٔ مطلب دې؟(۲). ددې وجې نه صحیح هم دا معلومیږی چې مجوس په اهل کتاب کښې داخل نهٔ دی، صرف د جزیې په وصولئ کښې دوی د اهل کتابو سره شریک دی، دا هم ددې وجې نه چې نبی علیه السلام د دوی نه جزیه اخستې ده، ددې وجې نه نهٔ چې دوی په اهل کتابو کښې داخل دی(۳). والله اعلم بالصواب.

یو اشکال او د هغې جواب: د حدیث شارحینو دلته یو اشکال ذکر کړې دې چې د هغې تقریر دا دې چې د ذمیانو دینی عقائدو او شعائرو سره تعرض نهٔ شی کیدې، مثلاً د مجوسیانو په نزد چونکه محرماتو سره نکاح کول جائز دی ددې وجې نه خلیفه او د خلیفه نائبان ددوی په دې کار کښې مداخلت نهٔ شی کولې(۴). او دلته د باب په حدیث کښې راغلې دی چې حضرت عمر رضی الله عنه مجوسیانو د هغې جوړو د جدا کولو حکم کړې. وو کوم چې خپل مینځ کښې محرم وو نو دا خو د هغوی په مذهبی عقیدو کښې مداخلت شو چې شرعی لحاظ سره صحیح نهٔ کار نهٔ دې.

ددې اشکال جواب دادې چې دلته دوه جدا جدا څیزونه دی، یو خو دا چې ذمیان خپل مذهبی معاملات پوره کوی. دویم دا چې ذمیان ددې معاملاتو اظهار هم د مسلمانانو په وړاندې اوکړی نو اولنی څیز خو جائز دې لیکن ددې دویم کار (یعنی د مسلمانانو په وړاندې د ښکاره کولو) اجازت بالکل نشته، د حضرت عمر رضی الله عنه د حکم مطلب هم دا وو چې دوی خپل مینځ کښې محرماتو سره نکاح خو کولې شی لیکن د عامو مسلمانانو په وړاندې ددې اظهار نهٔ شی کولې، نهٔ ددې دپاره اجتماعات منعقد کولې شی، دغه شان څنګه چې د مسلمانانو د ودونو ښادو اعلان کیږی نو دغه شان اعلان هم نهٔ شی کولې.

ددې مثال هغه شرطونه دی، کوم چې د امین الامه حضرت ابوعبیده بن الجراح رضی الله عنه له طرفه د دمشق د فتح کولو نه پس په نصاری باندې لګولې شوې وو، په هغې کښې بعضې شرطونه دا وو چې هغوی صلیب ښکاره نهٔ شی آویزاندولې، د خپلو مخصوص خوشحالو (اخترونو)

بقیه ازحاشیه گذشته] رقم (۱۰۵۹)، مسلم بن العلاء الحضرمی)_

(۱) المنتقی:۳/۲۷۶، کتاب الزکاة، جزیة اهل الکتاب، رقم (۶۸۱)، والاوجز:۶/۲۰۲، وشرح ابن بطال:۵/۳۳)

(۲) عمدة القاری:۱۵/۸۰، واعلام الحدیث للخطابی:۲/۱۴۶۲)_

(۳) احکام القرآن:۳/۱۱۹_۱۲۱)_

(۴) وفی الشامیة:۳/۲۹۷: نترکهم وما یدینون "فصل فی الجزیة، مطلب لیس المراد منه......)_

اعلان نۀ شی کولې.د ګرجو دروازې مسلمانانو دپاره نۀ شی بندولې،وغيره وغيره[1].
دې دپاره چې عام مسلمانان په فتنه کښې مبتلا نۀ شی او د هغوی د شان و شوکت نه متاثره نۀ شی[2].والله أعلم

قوله: ولم يكن عمر أخذ الجزية من المجوس حتى شهد عبدالرحمن بن عوف:
او حضرت عمر رضی الله عنه د مجوسيانو نه جزيه نۀ وه اخستلې تردې چې حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه[3] ګواهی ورکړه........

مذکوره جمله باندې سندی بحث: پورته ذکر شوې جمله يا خو د حضرت عمر رضی الله عنه د هغه خط حصه ده د کوم خط تذکره چې پورته په حديث کښې تيره شوه،په دې صورت کښې به د روايت حيثيت"**رواية عمر عن عبدالرحمن بن عوف**"وی يعنی حضرت عمر،د حضرت عبد الرحمن نه روايت کوی لکه د ترمذی شريف[4] په روايت کښې ددې وضاحت هم شته چې"**فجاءنا كتاب عمر: انظر مجوس من قبلك، فخذ منهم الجزية، فان عبدالرحمن بن عوف أخبرني.........**".

ليکن اصحابو د"**اطراف الحديث**"دا حديث په بجاله عن عبد الرحمن کښې ذکر کړې دې[5].
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې ددې حضراتو دا کار صحيح نۀ دې،ځکه چې د حديث په ټولو طرقو کښې هيڅ يو طريق کښې هم دا خبره ذکر نۀ ده چې بجاله دا روايت د حضرت عبد الرحمن بن عوف نه اخستلې دې بلکه د ترمذی شريف پورته ذکر شوې روايت خو په دې باب کښې واضح دې،ددې وجې نه دا روايت په"**عمر بن الخطاب عن عبدالرحمن**"کښې ذکر کول مناسب وو نۀ چې په"**بجالة عن عبدالرحمن**"کښې[6].

هَجَر:دا کلمه د هاء او د جيم فتحې سره ده،د نبی عليه السلام په زمانه کښې په دې نوم سره څو علاقې وې،چې په هغې کښې هجربحرين،هجرنجران،هجرجازان او هجرمازن وغيره شامل دی.ليکن دلته هجربحرين مراد دې،دې وخت کښې دلته مجوسيان په لوئې تعداد کښې آباد وو،په ۸ يا ۱۰ هجرئ کښې د نبی عليه السلام په ژوند مبارک کښې دا علاقه د حضرت علاء بن

---

[1]) انظر نص تلك الشروط فی تهذيب تاريخ دمشق الكبير:۱/۱۵۰،باب كيف كان امر دمشق.....؟)_

[2]) اعلام الحديث:۲/۱۴۶۳،وفتح البارى:۶/۲۶۱،وعمدة القارى:۱۵/۸۰،واعلاء السنن:۱۲/۴۴۱_۴۴۲، وتحفة البارى:۳/۵۶۵،وارشاد السارى:۵/۲۳۰)_

[3]) دحضرت عبدالرحمن بن عوف حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الجنائز،باب الكفن من جميع المال)_

[4]) الحديث اخرجه الترمذی فی ابواب السير،باب فی اخذ الجزية من المجوس،رقم (۱۵۸۷)،وابو داؤد، كتاب الخراج......باب فی اخذ الجزية من المجوس،رقم (۳۰۴۳)،والنسائی فی الكبری،رقم (۸۷۶۸))_

[5]) انظر مثلا:تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف:۷/۲۰۷)_

[6]) فتح البارى:۶/۲۶۱،والنكت الظراف على الاطراف:۷/۲۰۸)_

الحضرمی رضی الله عنه په لاسونو مبارکو فتح شوې وه(۱).د مجوسیانو نه په جزیه اخستلو کښې چې کله د حضرت عمر رضی الله عنه تردد پیدا شو نو حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه ورته ددې علاقې حواله ورکړه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ددې علاقې د مجوسیانو نه جزیه اخستلې وه.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې جمله کښې دې: "ان رسول الله صلی الله علیه وسلم أخذها من المجوس"(۲)په دې کښې د مجوسیانو نه د جزیه اخستلو تذکره ده، چې د مصنف رحمه الله مقصود دې.

۲۹۸۸(۳) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَمْرَو بْنَ عَوْفٍ الأَنْصَارِيَّ وَهُوَ حَلِيفٌ لِبَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ يَأْتِي بِجِزْيَتِهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - هُوَ صَالَحَ أَهْلَ الْبَحْرَيْنِ، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمُ الْعَلاَءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَسَمِعَتِ الأَنْصَارُ بِقُدُومِ أَبِي عُبَيْدَةَ فَوَافَتْ صَلاَةَ الصُّبْحِ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -، فَلَمَّا صَلَّى بِهِمُ الْفَجْرَ انْصَرَفَ، فَتَعَرَّضُوا لَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ رَآهُمْ وَقَالَ «أَظُنُّكُمْ قَدْ سَمِعْتُمْ أَنَّ أَبَا عُبَيْدَةَ قَدْ جَاءَ بِشَيْءٍ». قَالُوا أَجَلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَأَبْشِرُوا وَأَمِّلُوا مَا يَسُرُّكُمْ، فَوَاللَّهِ لاَ الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ، وَلَكِنْ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَتَنَافَسُوهَا كَمَا تَنَافَسُوهَا وَتُهْلِكَكُمْ كَمَا أَهْلَكَتْهُمْ». [۴۰۱۵، ۶۴۲۵]

رجال الحدیث

①ابوالیمان، ②شعیب: د حضرت ابو الیمان حکم بن نافع او د شعیب ابن ابی الحمزه الحمصی رحمهما الله حالات د بدء الوحی په شپږم حدیث کښې تیر شوې دی(۴).

---

(۱) معجم البلدان:۳۹۳/۵،باب الهاء والجیم.......وعمدة القاری:۸۰/۱۵_ وذکر ابن سعد فی طبقاته (۲۶۳/۱): ان النبی صلی الله علیه وسلم بعد قسمة الغنائم بالجعرانة ارسل العلاء الی المنذر بن ساوی عامل البحرین. یدعوهم الی الاسلام،فاسلم،وصالح مجوس تلک البلاد علی الجزیة".فتح الباری:۲۶۲/۶،وهذه العبارة تدل علی انها کانت فی سنة تسع؛لان النبی صلی الله علیه وسلم نزل بالجعرانة سنة تسع من الهجرة)_

(۲) عمدة القاری:۷۹/۱۵)_

(۳) قوله_ عمرو بن عوف الانصاری رضی الله عنه ":الحدیث،اخرجه البخاری ایضا فی صحیحة،فی کتاب المغازی، باب بلا ترجمة،بعد باب شهود الملائکة بدرا،رقم (۴۰۱۵)،وفی کتاب الرقاق،باب مایحذر من زهرة الدنیا والتنافس فیها،رقم (۶۴۲۵)،ومسلم فی صحیحة،کتاب الزهد،باب الدنیا سبحن المؤمن وجنة الکافر،رقم (۷۴۲۵_۷۴۲۶)،والترمذی،فی ابواب صفة القیامة (باب حدث:والله ما الفقر اخشی علیکم)،رقم (۲۴۶۲)، وابن ماجه فی سننه،کتاب الفتن،باب فتنة المال،رقم (۳۹۹۷))_

(۴) کشف الباری:۴۷۹/۱_۴۸۰)_

③**زهری**: دا امام ابن شهاب زهری رحمه الله دې،د دوی تذکره په "بدء الوحی" کښې راغلې ده[1].

④**عروة بن الزبیر**:دا مشهور تابعی حضرت عروه بن زبیر بن العوام رحمه الله دې.د دوی حالات د "بدء الوحی" په دویم حدیث کښې ذکر شوې دی[2].

⑤**مسور بن مخرمة**:دا مشهور صحابی حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه دې[3].

⑥**عمرو بن عوف الانصاری**:دا حضرت عمرو بن عوف الانصاری رضی الله عنه دې.دوی د اسلام کښې اولنو صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې او د بنو عامر بن لوئی ملګرې او د بدر په شریکانو کښې دی[4].دوی د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی.د دوی نه روایت کوونکې صرف حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه دې[5].او د دوی نه صرف یو حدیث روایت دې کوم چې په باب کښې ذکر شوې دې[6].په ائمه ستة کښې د امام ابوداؤد رحمه الله نه علاوه باقی ټولو حضراتو د دوی نه روایت اخستلې دې[7].د حضرت عمربن الخطاب رضی الله عنه د خلافت په دور کښې دوی وفات شو[8].رضی الله عنه وأرضاه

دې ولې انصاری دې؟:دلته یو سوال دا پیدا کیږی چې حضرت عمرو بن عوف رضی الله عنه څنګه انصاری دې،حالانکه د اهل مغازی په نزد دا مشهوره ده چې دوی مهاجر وو،ددې خبرې تائید ددې جملې نه هم کیږی: "**وهوحلیف لبنی عامربن لؤی**"ددې جملې نه خو دا معلومیږی چې دوی مکی وو؟

حافظ ابن حجر رحمه الله ددې سوال دوه جوابونه ذکر کړې دی:

①کیدې شی چې دوی د معنې په اعتبار سره په انصاری باندې مشهور وی،ددې خبرې نه خو هیڅ څیز مانع نهٔ دې چې د دوی تعلق اوس یا خزرج سره وی،بیا ئې په مکه مکرمه کښې اوسیدل اختیار کړې وی او هلته ئې بعضې قبیلو سره اتحاد کړې وی نو په دې اعتبار سره مهاجر او انصاری دواړه شو.

②لفظ د "**الانصاری**" وهم دې او دا د شعیب ابن ابی حمزه تفرد دې،ځکه چې په صحیحینو کښې دا حدیث د امام زهری رحمه الله نه د هغوی پنځه شاګردان نقل کوی،شعیب بن ابی

---

[1]) کشف الباری:۳۲۶/۱،الحدیث الثالث)_
[2]) کشف الباری:۲۹۱/۱،و:۴۳۶/۲)_
[3]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب استعمال فضل وضوء الناس)_
[4])تهذیب الکمال:۱۷۴/۲۲،والطبقات: ۳۶۳/۴،وتهذیب التهذیب:۸۵/۸،والاستیعاب:۱۰۴/۲،رقم (۱۹۵۲)
[5]) الطبقات: ۳۶۳/۴،وتهذیب الکمال:۱۷۵/۲۲،والجرح والتعدیل:۳۱۳/۶،باب العین،رقم (۱۳۴۰))_
[6]) تهذیب الکمال:۱۷۵/۲۲)_
[7]) پورته حواله)_
[8]) فتح الباری:۲۶۲/۶)_

حمزه، معمر بن راشد، یونس بن یزید، موسی بن عقبه او صالح بن کیسان رحمهم الله (۱) په دوی کښې د شعیب نه علاوه څوک هم د "الانصاری" لفظ نۀ روایت کوی، ددې وجې نه د حافظ صاحب یقین په دې باندې دې چې مذکوره لفظ وهم دې (۲). او علامه عینی رحمه الله اولنې احتمال راجح ګرځولې دې چې دې انصاری هم دې او مهاجر هم. د علامه قسطلانی رحمه الله رائې هم داده (۳).

یو اهم خبرداری: د امام موسی بن عقبه رحمه الله نه د حضرت عمرو بن عوف د نوم په سلسله کښې دوه اقوال روایت دی، لکه هغوی په خپل کتاب "المغازی" کښې د دوی نوم تصغیر سره عمیر بن عوف نقل کړې دې او د بخاری شریف د کتاب الرقاق روایت چې د موسی نه روایت دې په هغې کښې د تصغیر نه بغیر عمرو موجود دې (۴). ددې وجې نه ممکنه ده چې دا دواړه نومونه د دوی وی، کله ورته عمیر وئیلې شوې وی او کله ورته عمرو (۵). ابن عبد البر رحمه الله لیکلې دی چې دوی ته عمیر هم وئیلې کیږی (۶). البته عسکری رحمه الله د عمیر او د عمرو مینځ کښې تفریق کړې دې، دا دواړه ئې جدا جدا شخصیات ګرځولې دې لیکن صحیح داده چې دا د یو صحابی دوه نومونه دی (۷).

قوله: أن رسول الله بعث أباعبيدة بن الجراح (۸) إلى البحرين يأتي بجزيتها: چې رسول الله ﷺ بحرین ته د جزیې دوصولۍ دپاره حضرت ابوعبیده بن الجراح رضی الله عنه روان کړو. "بحرین" نن صبا یو مستقل ریاست دې لیکن په دغه زمانه کښې دا علاقه په عراق کښې شامله وه، دا د بصرې او د هجر مینځ کښې واقع دې، ددې اوسیدونکې دغه وخت کښې ډیر مجوسیان وو (۹). کما مر قبل ایضاً.

قوله: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم هو صالح أهل البحرين، وأمر عليهم العلاء (۱۰) بن الحضرمي: او نبی کریم ﷺ د بحرین اوسیدونکو سره صلح کړې

---

(۱) تحفة الاشراف: ۱۶۸/۸، مسند عمرو بن عوف الانصاری.....)_

(۲) فتح الباری: ۲۶۲/۶)_

(۳) عمدة القاری: ۸۱/۱۵، وارشاد الساری: ۲۳۰/۵)_

(۴) انظر صحیح البخاری، کتاب الرقاق، باب ما یحذر من زهرة الدنیا......رقم (۶۴۲۵))_

(۵) عمدة القاری: ۸۱/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۲/۶)_

(۶) الاستیعاب: ۱۰۴/۲، رقم (۱۹۵۲))_

(۷) عمدة القاری: ۸۱/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۲/۶، وتهذیب التهذیب: ۸۶/۸)_

(۸) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الشرکة، باب الشرکة فی الطعام......)_

(۹) فتح الباری: ۲۶۲/۶)_

(۱۰) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الشهادات، باب من امر بانجاز الوعد)_

وه او په هغوی باندې ئې حضرت علاء بن الحضرمی امیر مقرر کړې وو.په حدیث شریف کښې د مذکوره صلحې واقعه "سنة الوفود" یعنی د ۹ هجرئ ده[1].

د مذکوره واقعې تفصیل: د جعرانه نه په واپسئ باندې نبی کریم ﷺ حضرت علاء بن الحضرمی رضی الله عنه د منذر بن ساوی العبدی په طرف روان کړو.مقصد هغهٔ ته د اسلام دعوت ورکول وو او د هغهٔ په نوم ئې یو خط هم اولیکهٔ،منذر نبی علیه السلام ته جوابی خط اولیکهٔ،چې په هغې کښې د هغهٔ د اسلام د قبلولو اطلاع وه،دا ئې هم لیکلې وو چې:

"وإنى قد قرأت كتابك على أهل هجر، فمنهم من أحب الاسلام، وأعجبه، ودخل فيه، ومنهم من كرهه، وبأرضى مجوس ويهود، فأحدث إلىّ فى ذلك أمرا".

یعنی:"ما ستاسو خط اهل هجر ته اولوستلو،بعضو خو اسلام خوښ کړو،هغوی ته خوښ شو او ښهٔ پرې اولګیدهٔ او په اسلام کښې داخل شو او بعضو ناخوښه کړو او زما په حکومت کښې مجوسیان او یهودیان هم دی،د هغوی په باره کښې تاسو ما ته څهٔ اولیکئ چې د هغوی متعلق ستاسو څهٔ حکم دې؟".

نو نبی کریم ﷺ ورته په جواب کښې خط اولیکلو چې ترڅو تاسو حکومت ښهٔ طریقې سره جاری ساتئ او د حکومتی کارونو خیال ساتئ نو مونږ به تاسو نهٔ معزوله کوو او کوم سړې چې هم په مجوسیت او یهودیت باندې برقرار اوسیږی نو هغهٔ دپاره به جزیه ادا کول ضروری وی......[2].

قوله: فقدم أبوعبيدة بمال من البحرين: نو حضرت ابوعبیده رضی الله عنه څهٔ مال سره د بحرین نه واپس شو.

حضرت ابوعبیده رضی الله عنه چې د بحرین نه واپس کیدو نو ځان سره ئې د هغې ځائې نه څهٔ مال هم راوړلو،د هغې مال مقدار څهٔ وو؟نو په دې سلسله کښې حضرت ابن ابی شیبه رحمه الله د حمید بن هلال د طریق نه مرسلاً روایت کړې دې چې ددغه مال مقدار اتهٔ لاکه وو،دا حضرت علاء رضی الله عنه راستولې وو او دا د ټولو نه اولنې خراج وو،کوم چې د نبی علیه السلام خدمت مبارک کښې پیش کړې شو[3].

خبرداري: د ابن ابی شیبه په نسخو کښې د مذکوره مال مقدار اتهٔ لاکه راغلې دې،او حافظ د ابن ابی شیبه نه یو لاک نقل کړې دې اود ابن سعد، یعقوب بن سفیان او د حاکم په روایتونو کښې د مذکوره مال مقدار اتیا زره ذکر شوې دې. **والله أعلم بالحقيقة.**

اوګورئ: **تعليقات الشيخ محمد عوامة على المصنف: ۱۹/۵۳۲**_.

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۶۲،وشرح القسطلانی:۵/۲۳۰،وعمدة القاری:۱۵/۸۱)_

[2]) الطبقات الکبری لابن سعد:۴/۳۶۳)_

[3]) المصنف لابن ابی شیبة:۱۹/۵۳۳،کتاب الاوائل،باب اول ما فعل......رقم (۳۶۹۵۵)،وفتح الباری: ۱/۵۱۷، رقم (۴۲۱)،کتاب الصلاة......وهدی الساری:۳۹۶،کتاب الصلاة)_

فسمعت الانصار بقدوم أبي عبيدة،فوافقت صلاة الصبح مع النبي ﷺ ،فلما صلى بهم الفجر انصرف، فتعرضوا له،فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين رآهم، وقال: أظنكم قد سمعتم أن أبا عبيدة قد جاء بشيء

چې انصارو د حضرت ابوعبيده د واپسئ واوريدل نو هغوی د سحر مونځ نبی کریم ﷺ سره اوکړو ، کله چې نبی ﷺ هغوی ته د سحر مونځ اوکړو نو د واپسئ دپاره راتاؤ شول نو انصار ورته مخامخ راغلل،چې نبی ﷺ هغوی اوليدل نو وې خاندل او ارشاد ئې اوفرمائيلو ،زما خيال دادې چې تاسو خلقو د ابوعبيده،د بحرين نه،د واپسئ اوريدلې دی چې هغوی څان سره څۀ راوړلي دی.

د حديث نه مستنبط يوه فائده: د مذکوره پورتنی عبارت نه دا يو خبره مستنبط شوه چې صحابه کرام،مهاجرين وانصار، ﷺ به په ټولو مونځونو کښې د نبی ﷺ سره په جماعت کښې نۀ شريکيدل،البته،دا چې څۀ واقعه به پيښه شوه او دا چې صحابه کرامو ﷺ به په خپلو خپلو مساجدو کښې مونځ کوو ،ځکه چې د هرې قبيلې خپل خپل مسجد وو چې هلته به هغوی جمع کيدل،ددې وجې نه چې هرکله نبی کريم ﷺ هغوی اوليدل چې د سحر په مانځۀ کښې ټول جمع دی نو دوی ته معلومه شوه چې دا ټول د څۀ کار په غرض سره راغلي دی او قرينه هم ددې کار په تعيين باندې دلالت کوی چې هغوی ته د مال و دولت ضرورت وو نو چې په دې مال کښې د هغوی دپاره هم څۀ گنجائش اوشی،البته د هغوی دا خواهش وو چې مهاجرينو ته هم په دې کښې څۀ حصه ملاويدل پکار دی،ددې وجې نه کله چې هغوی ته نبی ﷺ په بحرين کښې د جاگيردارو پيش کش اوکړونو انصارو هم دا اوفرمائيل:

"حتى تقطع لاخواننا من المهاجرين مثل الذي تقطع لنا"(١).هرکله چې مال راغئ نو انصارو سوچ اوکړو چې په دې مال کښې د مهاجرينو هم حق دې.

او دا هم احتمال دې چې نبی ﷺ په خپله دوی سره وعده کړې وی چې کله مال راشی نو زۀ به ترينه تاسو خلقو ته درکوم،لکه حضرت جابر بن عبدالله انصاری ﷺ سره نبی ﷺ وعده کړې وه چې د بحرين نه مال راشی نو زۀ به تاسو ته درکوم،بيا دا وعده د نبی ﷺ د وفات نه پس حضرت ابوبکر صديق ﷺ پوره کړې وه(٢).خلاصه دا شوه چې انصارو خو يا په خپله د مال باره کښې واوريدل نو راغلل چې په دې مال کښې زمونږ هم حق دې يا چونکه نبی کريم ﷺ ورسره وعده کړې وه ددې وجې نه حاضر شو(٣).

قوله: قالوا: أجل يا رسول الله: انصارو په جواب کښې اووئيل،آوجی! يا رسول الله! امام اخفش ﷺ فرمائی چې اجل په معنی کښې د نعم په شان دې،البته په دې دواړو کښې

---

(١) اوګورئ،صحيح البخاری،کتاب المساقاة،باب القطائع،رقم (٢٣٧٦))_

(٢) انظر صحيح البخاری،کتاب الکفالة،باب من تکفل عن ميت......رقم (٢٢٩٦))_

(٣) فتح الباری:٦/٢٦٢_٢٦٣)_

فرق دادي چې د نعم استعمال د جواب استفهام دپاره وی ځکه چې ددې استعمال په دې ځائې کښې غوره دې او چې کله تصديق مقصود وی نو هلته د اجل استعمال د نعم په ځائې زيات غوره دې[1].

قوله: قال: فابشروا، وأملوا مايسركم: نبی علیه السلام اوفرمائيل، خوشحاله شه او د هغه څيز اميد ساته چې تا خوشحاله کړی.

"ابشروا" صورتاً خو امر دې ليکن معناً خبر دې، مطلب دادې چې د کوم مقصود دپاره تاسو ماته راغلې ئې، هغه حاصل شو او مال به تاسو ته ملاؤ شی[2].

قوله: فوالله، لا الفقر أخشى عليكم، ولكن أخشى عليكم أن تبسط عليكم الدنيا، كما بسطت على من كان قبلكم، فتنافسوها كما تنافسوها، وتهلككم كما أهلكتهم: په خدائې قسم اماته ستاسو د نهرې لوږې خطره نشته بلکه دا ويره ده چې دنيا به په تاسو باندې فراخه کړې شی، لکه څنګه چې ستاسو نه مخکښې امتونو باندې کړې شوې وه، تاسو به هم په دې کښې دغه شان رغبت اوکړئ څنګه چې هغوی رغبت کړې وو. بيا به تاسو دنيا د هغوی په شان هلاک کړی.

د "تنافس" معنی ده په يو څيز کښې رغبت ساتل او هغه څيز خپل ځان سره خاص کول. او په حديث مبارک کښې دا خبره وئيلې شوې ده چې په دنيا کښې رغبت ساتل بعضې وخت کښې انسان د هلاکت په طرف روان کړی او ددې وجې نه آخرت برباد شی[3].

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: د باب مطابقت د حديث دې لاندې جملو سره موندلې شی:

① **"أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث أبا عبيدة...... يأتي بجزيتها"** ځکه چې په دې کښې د جزيه ذکر دې او د ترجمې اولنې جزء جزيه ده.

② **"فقدم أبوعبيدة بمال من البحرين"** ځکه چې د بحرين نه کوم مال راغلې وو نو هغه د جزئې وو، دغه شان د بحرين اوسيدونکی دغه وخت کښې مجوسيان وغيره وو. ددې وجې نه د ترجمة الباب جزء **"الجزية"** او **"المجوس"** دواړو سره مناسبت موجود دې[4]. **والله أعلم بالصواب**

---

[1]) فتح البارى: ۶/۲۶۳)_
[2]) پورته حواله)_
[3]) پورته حواله. عمدة القارى: ۱۵/۸۱. وارشاد السارى: ۵/۲۳۱. دلته اوګوره، كشف البارى، كتاب المغازى: ۱۶۶)
[4]) عمدة القارى: ۱۵/۸۱)_

٢٩٨٩: (١) حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ يَعْقُوبَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ الرَّقِّيُّ حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ الثَّقَفِيُّ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمُزَنِيُّ وَزِيَادُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ جُبَيْرِ بْنِ حَيَّةَ قَالَ بَعَثَ عُمَرُ النَّاسَ فِي أَفْنَاءِ الْأَمْصَارِ يُقَاتِلُونَ الْمُشْرِكِينَ، فَأَسْلَمَ الْهُرْمُزَانُ فَقَالَ إِنِّي مُسْتَشِيرُكَ فِي مَغَازِيَّ هَذِهِ. قَالَ نَعَمْ، مَثَلُهَا وَمَثَلُ مَنْ فِيهَا مِنَ النَّاسِ مِنْ عَدُوِّ الْمُسْلِمِينَ مَثَلُ طَائِرٍ لَهُ رَأْسٌ وَلَهُ جَنَاحَانِ وَلَهُ رِجْلَانِ، فَإِنْ كُسِرَ أَحَدُ الْجَنَاحَيْنِ نَهَضَتِ الرِّجْلَانِ بِجَنَاحٍ وَالرَّأْسُ، فَإِنْ كُسِرَ الْجَنَاحُ الْآخَرُ نَهَضَتِ الرِّجْلَانِ وَالرَّأْسُ، وَإِنْ شُدِخَ الرَّأْسُ ذَهَبَتِ الرِّجْلَانِ وَالْجَنَاحَانِ وَالرَّأْسُ، فَالرَّأْسُ كِسْرَى، وَالْجَنَاحُ قَيْصَرُ، وَالْجَنَاحُ الْآخَرُ فَارِسُ، فَمُرِ الْمُسْلِمِينَ فَلْيَنْفِرُوا إِلَى كِسْرَى.

رجال الحديث

①**الفضل بن يعقوب**: دا د امام بخاري رحمه الله خاص شيخ، الفضل بن يعقوب رخامي بغدادي رحمه الله دي(٢).

②**عبدالله بن جعفر الرقى**: دا امام عبدالله بن جعفر بن غيلان القرشي رحمه الله دي. ابوجعفر او ابو عبدالرحمن د دوى كنيت دي. د آل عقبه بن ابى معيط آزاد كړه غلام وو(٣).

د دوى نسبت د رقه طرفته شوې دى او ددې وجې نه ورته الرقى "بفتح الراء المشددة، وكسر القاف المشددة" وئيلې كيږى، دا په عراق كښې د فرات مشرقى غاړې سره يو مشهور ښار وو، اوس ختم شوې دې(٤). دوى د عبيد الله بن عمرو، ابو المليح حسن بن عمر الرقى، عبد العزيز الدراوردى، معتمر بن سليمان او د موسى بن اعين رحمهم الله نه روايت كوى. د دوى نه په روايت كوونكو كښې احمد ابن ابراهيم الدروقى، ابو الازهر نيسابورى، اسماعيل بن عبد الله الرقى، على بن الحسين الرقى، ايوب بن محمد الوزان، سلمة بن شبيب، دارمى، عمرو الناقد، فضل بن يعقوب رخامى، محمد بن حاتم بن ميمون، محمد بن جبلة، ابو زرعة الدمشقى او ابوحاتم رحمهم الله وغيره شامل دى(٥).

---

[1]) قوله: بعث عمر": الحديث، اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه، فى كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى: (يا ايها الرسول بلغ ما انزل اليک.....) رقم (٧٥٣٠)، وتحفة الاشراف بمعرفة الاطراف: ١٩/٨)_

[2]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب البيوع، باب التجارة فى البر)_

[3]) تهذيب الكمال: ٣٧٦/١٤، وتهذيب التهذيب: ٥١٧٣، وتاريخ البخارى الكبير: ٦٢/٥، رقم (١٥٠)، و اكمال مغلطاى: ٢٨٥/٧، رقم (٢٨٥٣)، والطبقات: ٤٨٦/٧)_

[4]) عمدة القارى: ٨٢/١٥)_

[5]) شيخانو او شاګردانو دپاره اوګورئ، تهذيب الكمال: ٣٧٧_٣٧٨)_

امام حاتم رحمہ اللہ فرمائی: "ثقة، وهو أحب إلى من علي بن معبد الذي كان بمصر"[1].
امام یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمائی: "ثقة"[2]
امام عجلی رحمہ اللہ هم دوی ته "ثقه" وئیلې دی[3]
حافظ ذهبی رحمہ اللہ فرمائی: "ثقة، حافظ"[4]
ابن شاهین رحمہ اللہ هم په خپل کتاب کښې "الثقات" کښې ذکر کړې دې[5].
امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی: "ليس به بأس قبل أن يتغير"[6].
حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی: "ثقة، لكنه تغير بآخره، فلم يفحش اختلاطه"[7]. ابن حبان رحمہ اللہ هم دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی او وائی چې په آخر عمر کښې دوی ته اختلاط واقع شوې وو[8].
لیکن دا اختلاط او ذهنی کمزوری نقصان ده نۀ دې، دا ځکه چې دې حضراتو یعنی حافظ صاحب او ابن حبان رحمهما الله په خپله ددې خبرې اعتراف کړې دې چې اختلاط نقصان ده نۀ دې، بلکه کم وو او کله کله به وو، چې د روایاتو دپاره نقصان ده نۀ دې. په ائمه سته کښې ټولو حضراتو د دوی روایات اخستلې دی[9]. چې دا په خپله د ثقاهت یو دلیل دې.
په ۲۱ یا ۲۳ شعبان ۲۲۰ هجرئ کښې په رقه کښې ددوی انتقال اوشو[10] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة
③ **المعتمر بن سلیمان:** دا معتمر "د عین سکون سره، د تاء فتحې سره او د میم کسرې سره، ابن سلیمان رحمہ اللہ دې. په ټولو نسخو کښې هم دا نوم راغلې دې، په مستخرج اسماعیلی وغیره کښې ددې حدیث په سند کښې هم د بخاری په شان دې، یعنی معتمر، او د دمیاطی رحمہ اللہ خیال دادې چې صحیح نوم معمر "بفتح المهمله، و تشدید المفتوحة بغیر مثناة" دې، هغوی ددې

---

[1]) الجرح والتعدیل: ۲۹/۵، رقم (۱۰۴)، وتهذیب الکمال: ۳۷۸/۱۴)_
[2]) الجرح والتعدیل: ۲۸/۵، رقم (۱۰۴)، وتهذیب الکمال: ۳۷۸/۱۴)_
[3]) اکمال مغلطای: ۲۸۶/۷، وتهذیب التهذیب: ۱۷۴/۵)_
[4]) الکاشف للامام الذهبی: ۳۷۸/۱، رقم (۲۶۶۷))_
[5]) تعلیقات تهذیب الکمال: ۳۷۸/۱۴، واکمال مغلطای: ۲۸۵/۷)_
[6]) تهذیب الکمال: ۳۷۸/۱۴، وتهذیب التهذیب: ۱۷۳/۵، ومیزان الاعتدال: ۴۰۳/۲، رقم: (۴۲۴۹))_
[7]) تقریب التهذیب: ۴۸۳/۱، رقم (۳۲۶۴)، وهدی الساری: ۵۸۰، الفصل التاسع، حرف العین)_
[8]) کتاب الثقات: ۳۵۱/۸)_
[9]) تقریب: ۴۸۳/۱، وتهذیب الکمال: ۳۷۶/۱۴)_
[10]) الثقات لابن حبان: ۳۵۲/۸، والطبقات الکبری: ۴۸۶/۷، الکاشف: ۱/ وتهذیب الکمال: ۳۷۸/۱۴، و میزان الاعتدال: ۴۰۳/۲، رقم (۴۲۴۹))_

دلیل دا پیش کړې دي چې عبد الله بن جعفر رقی د معتمر بن سلیمان نه روایت نۀ کوی.د هغوی ملاقات ثابت نۀ دې.
حافظ و عینی فرمائی چې صرف دا وجه چې عبدالله رقی دې او معتمر بصری دې،د دوی ملاقات ممکن نۀ دې.نو دومره قدرې خبره د صحیح روایتونو د رد کولو دپاره کافی نۀ ده،که مونږ دا اومنو چې دا دواړه د یو بل په ښارونو کښې نۀ دی داخل شوې نو آیا په یو حج یا یو غزوه کښې به هم د دوی ملاقات نۀ وی شوې؟!......بیا د دمیاطی اعتراض په خپله د هغۀ د قول معارض دې،ځکه چې که معمر کیدل صحیح او ګرځولې شی،چې رقی نۀ دې او روایت کوی د سعید بن عبیدالله نه چې بصری دې نو بعینه هم هغه اعتراض دلته هم کیږی چې که د رقی ملاقات د بصری سره ممکن نۀ دې نو د بصری ملاقات هم د رقی سره ډیر مشکل دې،حالانکه داسې څۀ خبره نشته.دواړه صورتونه ممکن دی.
ددې نه علاوه کومو حضراتو چې د بخاری په رجالو باندې کار کړې دې،په هغوی کښې چا هم د بخاری په رجالو کښې د معتمر بن سلیمان ذکر نۀ دې کړې.بلکه ټولو د بخاری په رجالو کښې متفقه طور باندې د معتمر بن سلیمان تیمی بصری ذکر کړې دې.
اصیلی،ابن قرقول وغیره هم معتمر کیدل راجح ښودلې دې[۱].دلته د علامه کرمانی رحمه الله نه تسامح شوې ده ځکه چې هغوی د بعضې حضراتو نه نقل کولو کښې معتمر ته اول معمر اووئیل،بیا ابن راشد یعنی معمر بن راشد(د عبدالرزاق صنعانی شیخ)دا عجیبه خبره ده، ځکه چې د عبدالله بن جعفر رقی روایت خو د معمر بن راشد نه هډو ثابت نۀ دې[۲].
④**سعید بن عبیدالله الثقفی**:دا سعید بن عبیدالله بن جبیر بن حیة الثقفی الجبیری البصری رحمه الله دې[۳].دې د خپل تره زیاد،بکر بن عبد الله المزنی،حسن بصری،حکم بن اعرج او عبدالله بن بریده رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.او د دوی نه د دوی ځوئې اسماعیل،معتمر بن سلیمان،ابوعبیده الحداد،بشر بن السری،خالد بن الحارث،روح بن عباده او مکی بن ابراهیم رحمهم الله تعالی وغیره روایت کوی[۴].
امام احمد،یحیی بن معین او ابو زرعة رحمهم الله تعالی فرمائی:"ثقة"[۵].
امام نسائی رحمه الله فرمائی:"لیس به باس"[۶].
امام ابن حبان رحمه الله د دوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې[۷].

---

[۱]) فتح الباری:۲۶۳/۶،وعمدة القاری:۸۲/۱۵)_
[۲]) پورته حواله جات،وشرح الکرمانی:۱۲۶/۱۳)_
[۳]) تهذیب الکمال:۵۴۵/۱۰،وتهذیب التهذیب:۶۱/۴،والتاریخ الکبیر:۴۹۵/۳،رقم (۱۶۵۴))_
[۴]) د شیخانو او شاګردانو دپاره اوګورئ،تهذیب الکمال:۵۴۵/۱۰_۵۴۶)_
[۵]) الجرح والتعدیل:۳۸/۴،رقم (۱۶۷)،وخلاصة الخزرجی:۱۴۱)_
[۶]) تهذیب الکمال:۵۴۶/۱۰،وتهذیب التهذیب:۶۱/۴)_
[۷]) تهذیب الکمال:۵۴۶/۱۰،والثقات لابن حبان:۲۵۹/۸)_

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: "ثقة"(۱).

ابن شاهين رحمه الله هم د دوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې(۲).

البته امام دارقطنی رحمه الله په دوی باندې جرح کړې ده او وئیلې ئې دی چې دا مضبوط راوی نهٔ دې، هغه روایات به دوی مسنداً نهٔ روایت کول کوم چې نورحضرات موقوفاً روایت کوی(۳).

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله هم د دوی په باره کښې لیکی: "صدوق، ربما وهم"(۴).

په دې سلسله کښې په امام بخاری رحمه الله باندې اعتراض ددې وجې نه نهٔ شی کیدې چې هغوی د سعید بن عبیدالله دوه روایات په خپل صحیح بخاری کښې اخستلې دی. یو په اشربه(۵) کښې، چې د هغې شواهد موجود دی، د باب دویم حدیث، چې په کتاب التوحید(۶) کښې هم مختصراً راغلې دې، البته ددې شاهد هم موجود دې، ددې وجې نه د باب د حدیث هم دا مضمون د حضرت معقل بن یسار رضی الله عنه نه هم روایت دې. د حضرت معقل بن یسار رضی الله عنه روایت ابن ابی شیبه(۷) د قوی سند سره روایت کړې دې(۸). د بخاری نه علاوه ترمذی، نسائی او ابن ماجه رحمهم الله تعالی هم د دوی نه روایات اخستلې دی(۹).

⑤ **بكر بن عبدالله المزنی**: دا بکر بن عبدالله المزنی البصری رحمه الله دې(۱۰).

⑥ **زياد بن جبير**: دا زیاد بن جبیر بن حیة الثقفی الجبیری البصری رحمه الله دې(۱۱).

⑦ **جبیربن حیه**: دا جبیر بن حیه بن مسعود بن معتب بن مالک بن عمرو بن سعد بن عوف ثقفی بصری رحمه الله دې. دا د حضرت عروه بن مسعود ثقفی رضی الله عنه وراره دې(۱۲). د دوی کنیت ابوفرس یا ابوفرش او ابو زیاد دې(۱۳). دوی د حضرت عمر بن الخطاب، حضرت عبدالله بن

---

(۱) الكاشف: ۱/٤٤١)_

(۲) الكمال مغلطای: ۵/۳۲۶، رقم (۲۰۱۱))_

(۳) پورته حواله، وتهذيب التهذيب: ٤/٦١، والمغنى فى الضعفاء: ۱/٤۰۹، وميزان الاعتدال: ۲/۱۵۰)_

(۴) تقريب التهذيب: ۱/۳۵۹، رقم (۲۳٦٦، وتعليقات تهذيب الكمال: ۱۰/٥٤٦)_

(۵) صحيح بخاری، كتاب الاشربة، رقم (٥٥٨٤))_

(۶) صحيح بخاری، كتاب التوحيد، رقم (۰۷۵۳))_

(۷) المصنف: ۱۸/۲۸۷_۲۹۱، كتاب البعوث والسرايا، توجيه النعمان بن مقرن الى نهاوند، رقم (۳٤٤۸۵)، ددې قصې د مزید تخریج دپاره اوګورئ، تعليقات محمد عوامة على المصنف: ۱۸/۲۸۸)_

(۸) هدى السارى: ۵۷۰، الفصل التاسع فى سياق اسماء من طعن......باب السين)_

(۹) تهذيب الكال: ۱۰/٥٤٦)_

(۱۰) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل، باب عرق الجنب.....)_

(۱۱) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الحج، باب نحر الابل المقيدة......)_

(۱۲) تهذيب الكمال: ٤/٥۰۲، وتهذيب التهذيب: ۲/۲٦)_

(۱۳) طبقات ابن سعد: ۷/۱۸۸، واكمال مغلطای ۳/۱٦۷)_

عمر، حضرت مغیره بن شعبه او د حضرت نعمان بن مقرن رضي الله عنه نه روایت کوی.د دوی نه بکربن عبدالله المزنی او د دوی ځوئې زیاد روایت کوی[1].
ابوالشیخ فرمائی:"جبیر د طائف اوسیدونکې وو او هلته د یو مکتب معلم،بیا د هغه ځائې نه عراق ته منتقل شو،په عراق کښې په دیوان خانه کښې کاتب جوړ شو،چې کله زیاد بن ابی سفیان د عراق والی جوړ شو نو هغوی د جبیر اکرام او اعزاز اوکړو،خپل نزدیکت ئې ورکړو،دغه شان د دوی شان اوچت شو او زیاد دوی د اصفهان والی جوړ کړو."[2].
سبط ابن العجمی رحمه الله فرمائی:"ثقة جليل"[3].
ابن حبان رحمه الله د دوی شمار په کتاب الثقات کښې جلیل القدر تابعینو کښې کړې دې[4].
دغه شان ابن خلفون په الثقات کښې د دوی ذکر اوکړو او وې فرمائیل:"كان ثقة"[5].
اکثرو امامانو د رجال دوی تابعی ښودلې دې،لیکن د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې داده چې جبیر بن حیه صحابی دې،ددې وجې نه حافظ صاحب د دوی تذکره د"الاصابة"په اولنی قسم کښې کړې ده.
د هغوی وینا داده چې د صحیح بخاری د روایت نه دا ثابتیږی چې د حضرت عمر رضي الله عنه د خلافت په زمانه کښې چې کوم فتوحات وو نو په هغې کښې جبیر شریک شوې وو.او امام بخاری رحمه الله مذکوره روایت د"زائدة بن أبي زياد بن جبير عنه"د طریق نه نقل کړې دې[6].او ما ځوک نۀ دی لیدلې چې هغوی د دوی ذکر په صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې کړې وی حالانکه دې د هغوی په شرطونو باندې پوره دې.دا ځکه چې د بنو ثقیف یو سړې هم د نبی علیه السلام په حیات مبارک کښې ژوندې نۀ وو،مګر دا چې هغوی اسلام قبول کړې وو او په حجة الوداع کښې ئې شرکت کړې وو(دې هم ثقفی دې).البته ابو موسی المدنی د دوی شمار په صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې کړې دې،د دوی یو حدیث ئې هم ذکر کړې دې بیا لیکی چې حدیث مرسل دې او دا خبره ئې صحیح ښودلې ده چې دا تابعی دې صحابی نۀ دی[7].لیکن زما په نزد د دوی صحابیت ناممکن نۀ دې،لکه کوم سړی چې د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه خلافت کښې په فتوحاتو کښې شرکت کړې وی نو هغه به دغه وخت خامخا ځوان وی او په کومه واقعه کښې چې دې حاضر وو نو هغه د نبی علیه السلام د وفات نه پس لس کال تیریدلو نه مخکښې پیښه

[1]) الجرح والتعدیل:۲/٤٤٥،وتهذیب الکمال:٤/٥٠٢،واکمال مغلطای:۳/۱۶۷)_
[2]) تهذیب الکمال:٤/٥٠٢،وتهذیب التهذیب:۲/۲۶)_
[3]) حاشیه سبط ابن العجمی علی الکاشف:۱/۲۸۹)_
[4]) تهذیب التهذیب:۲/۶۳)_
[5]) اکمال مغلطای:۳/۱۶۷)_
[6]) لعل الحافظ رحمه الله اراد حدیث الباب،ولکن طریقه یخالف لما قاله الحافظ،والله اعلم)_
[7]) اکمال مغلطای:۳/۱۶۷،والاصابة:۱/۲۲۵)_

شوې ده، ددې وجې نه كم از كم د دوى ليدل به خامخا ثابت وى او دا خبره د صحابيت د شرف د حصول دپاره كافى ده(١).د حضرت جبير انتقال د اموى خليفه عبد الملک بن مروان په زمانه كښې اوشو(٢).ابن عساكر رحمه الله ليكلې دى چې د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه د شهادت په دويمه جمعه باندې حجاج بن يوسف خطبه وركړه.او وې وئيل چې زما وهم او ګمان دادې چې تاسو خلق د حق او باطل مينځ كښې د تميز كولو قابل پاتې نۀ شوئ.زۀ ستاسو نه د دريو څيزونو باره كښې تپوس كوم كه د دغه سوالونو جوابونه تاسو صحيح راكړل نو ښۀ خبره ده،ورنه زۀ به په تاسو باندې جزيه لازم كړم او تاسو به ددې اهل هم يئ.
سوالات دادى چې هغه كوم څيزدې چې دهغې نه هيڅ يوڅيز مستغنى(بې پرواه)كيدې نۀ شى؟ هغه كوم څيز دې چې په كنيت سره پيژندلې شى اوهغه كوم بچې دې چې دهغۀ پلار نشته؟ نو حضرت جبير بن حيه اودريدو او وې فرمائيل چې ائې اميره!كه ستا دا مذكوره اراده او عزم نۀ وې نو ما به تا ته جواب نۀ وو دركړې،پاتې شو هغه څيز چې د هغې نه هيڅ يو څيز مستغنى نۀ دې نو هغه نوم(اسم)دې،هغه څيز چې كنيت سره پيژندلې شى نو هغه أم الجنين ده او هغه ماشوم چې پلار ئې نه وو نو هغه حضرت عيسى عليه السلام دې.
حجاج اووئيل ائې متكلمه!تاسو څوک يئ؟وې فرمائيل:جبير بن حيه ثقفى.حجاج اووئيل چې ستاسو صحيح جوابونه هم غلط شو،ددې نزدې رشته دارئ باوجود تاسو څنګه زما نه لرې يئ(ځكه چې حجاج په خپله هم ثقفى وو)؟وې فرمائيل:ائې اميره!تۀ به د خپل قوم دپاره هميشه باقى نۀ ئې او نۀ ستا دا عزت هميشه دپاره دې،ځكه چې زمانه د مختلفو حالاتو ښكار كيږى او نن مونږ ستاسو نه د فائدې حاصلولو سره دا نۀ غواړو چې صبا مونږ ته د هغې سزا ملاويږى.راوى وائى چې حجاج دوى ته ډير انعام وركړو(٣).

قوله: قال: بعث عمر الناس في أفناء الامصار يقاتلون المشركين: حضرت جبير بن حيه فرمائى چې حضرت عمر رضي الله عنه خلق لوئې لوئې ښارونو ته روان كړل چې دوى به مشركانو سره قتال كوى.

"أفناء" د "فنو" "بكسر الفاء وسكون النون" جمع ده،ددې معنى ده ډله،د كمې او معمولى درجې خلق،دغه شان هغه سړې چې د هغۀ هيڅ قبيله نۀ وى نو هغۀ ته هم "فنو" وئيلې شى(٤).علامه كرمانى رحمه الله د "الامصار" په ځائې "الانصار" نقل كړې دې او دا ئې وئيلې دى چې په بعضې نسخو كښې "الامصار" راغلې دې.په دې ځان پوهول پكار دى چې هم "الامصار" صحيح دې، د دوى د ذكركرده كلمې دلته هيڅ معنى نۀ جوړيږى،ځكه چې انصار خو د مخكښې نه

---

(١) الاصابة:١/٢٢٥،وتعليقات تهذيب الكمال:٤/٥٠٣،وفتح البارى:٦/٢٦٣)_

(٢) تهذيب الكمال:٤/٥٠٣،وتهذيب ٢/٦٣،والتقريب:١/١٥٦،رقم (٩٠١))_

(٣) اكمال مغلطاى:٣/١٦٨)_

(٤) فتح البارى:٦/٢٦٤،وعمدة القارى:١٥/٨٣،والنهاية:٣/٤٨٨،باب الفاء مع النون)_

مسلمانان وو نو هغوی سره د جنګ کولو څهٔ مطلب؟او ددې نه پس په حدیث شریف کښې متصل "یقاتلون المشرکین" هم راغلي دي[1].

قوله: فأسلم الهرمزان: نو هرمزان اسلام قبول کړو.

دلته د حدیث شریف په سیاق کښې ډیر زیات اختصار دي،ځکه چې د هرمزان د اسلام د قبولیت واقعه فوراً نهٔ وه پیښه شوې بلکه ددې نه مخکښې څو جنګونه شوي وو،د واقعاتو تفصیل چونکه ډیر زیات دي ددې وجې نه مونږ به دهغې د خلاصې پیش کولو کوشش کوو.

د هُرمُزان د اسلام د قبلولو واقعه: هُرمُزان "بضم الهاء وسکون الراء وضم المیم وتخفیف الزای وفی آخره نون" [2] د عجم په لوئې لوئې بادشاهانو کښې وو،د دوی په حکومت کښې ډیرې زیاتې علاقې شاملې وې،مثلاً اهواز،جندی سابور،سوس،سرق،نهربین،نهرتیری او مناذر وغیره.

د قادسیه په مقام باندې د مسلمانانو او د ایرانیانو چې کوم مشهور جنګ"جنګ قادسیه"شوې وو،په دې جنګ کښې د ایرانیانو په لښکر کښې دې هم شامل وو،دا لښکر یزدجر روان کړې وو.د مسلمانانو د لښکر مشر حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه او د ایرانیانو د لښکر مشر رستم وو،ایرانی لښکر په دوه لاکه جنګجو باندې مشتمل وو،دوی سره درې دیرش(۳۳)هاتیان هم وو او هرمزان د میمنه مشر وو.

د ابن اسحاق رحمه الله وینا ده چې د مسلمانانو لښکر صرف په اووهٔ یا اتهٔ زره کسانو باندې مشتمل وو،د دواړو ډلو مینځ کښې خطرناک او ډیر زیات سخت جنګ اوشو،داسې جنګ اوشو چې تاریخ ددې مثال ددې نه مخکښې نهٔ وو لیدلې،د مسلمانانو د لښکر یوې ډلې په دغه ورځ باندې ډیره زیاته بهادری اوښودله او د بې مثاله بهادرئ نمونې ئې پیش کړې،په دوی کښې حضرت طلیحه الاسدی،حضرت عمرو بن معدیکرب،حضرت قعقاع بن عمرو،حضرت جریر بن عبدالله البجلی،حضرت ضرار بن خطاب،حضرت خالد بن عرفطة رضی الله عنهم او نور ډیر حضرات شامل وو.

د دواړو ډلو مینځ کښې دا جنګ د ګُل په ورځ یکم محرم۱۴هجرئ باندې اوشو.اسلامی لښکر سره د الله مدد داسې شامل حال شو چې الله تعالی یو طوفان راولیږو،چې هغې د ایرانیانو او فارسیانو خیمې اوویستلې او د رستم تخت ئې د هغهٔ د فوجیانو په وړاندې التهه کړو،نو هغه په یو خچر باندې سور شو او اوتختیدهٔ،لیکن مسلمانانو هغه رالاندې کړو او جهنم ته ئې اورسوو،دغه شان ایرانی لښکر ته شکست اوشو،مسلمانانو د دوی یو لویه ډله قتل کړه.د ایرانی لښکر یوه حصه په زنځیرونو کښې تړلې شوې وه،چې د هغې تعداد شل زره وو،دا ټول تباه وبرباد شو،دا د تختیدو نه پس قصه ده،او صرف د جنګ دوران

---

[1]) شح الکرمانی:۱۲۷/۱۳،وارشاد الساری:۲۳۱/۵،وفتح الباری:۲۶۴/۶،وعمدة القاری:۸۳/۱۵،ومثله قال ابن بطال ایضا.انظر شرحه:۳۳۴/۵)_

[2]) عمدة القاری:۸۳/۱۵)_

كښې لس زره ايرانيان مړۀ كړې شول.مسلمانان مسلسل دوى پسې لګيدلې وو تردې چې آخركار د بادشاه تخت "مدائن" ته ورغلل،چرته چې د كسرى محل وو.
هرمزان هم په تختيدونكو كښې شامل وو،د مسلمانانو او د هرمزان مينځ كښې هم يو معركه اوشوه،بيا د دواړو فريقو مينځ كښې صلح اوشوه،او دا صلح او معاهده څو ورځې پس هرمزان ماته كړه او د كردو يو ډلې نه ئې امدد ترلاسه كړو.نو مسلمانان بيا د دوى په مقابله كښې راغلل او مسلمانانو ته واضحه فتح ملاؤ شوه.د هرمزان په حكومت كښې چې كوم ځايونه شامل وو نو په هغې كښې په اهواز،مناذر او نهرتيرى باندې اسلامى بيرغ اولګولې شو او دا د ۱٦ يا ۱۷ هجرئ واقعه ده.
د مذكوره علاقو نه چې هرمزان اوتختيدۀ نو د تُستر په لاره روان شو او هلته په قلعه كښې پټ شو.د مشورې دپاره مسلمانانو حضرت عمر ؓ ته خط اوليكۀ چې څۀ طريقه اختيار كړې شى؟نو د امير المؤمنين ؓ په حكم باندې د هرمزان مقابله كولو دپاره حضرت جزء بن معاويه ؓ روان شو او مسلسل هرمزان پسې لګيدلې وو تردې چې زمكه ئې په هرمزان باندې تنګه كړه،هرمزان چې كله عاجز شو نو بيا ئې د صُلحې درخواست اوكړۀ.ددې درخواست د منظورئ دپاره حضرت عمر ؓ ته پيغام روان كړې شو،د كوم ځائې نه چې د رامهرمز،تُستر،جندى سابور او د نورو ښارونو باره كښې منظورى راغله چې صلح دې اوكړې شى.
دلته د ايران بادشاه يزدجر به هر وخت ايرانيان راپورته كول چې دا عرب ستاسو په ښارونو باندې غالب راغلې دى،د دوى د مقابلې دپاره پاسئ،نو هغۀ اهل فارس او اهل اهواز ته اوليكل چې د مسلمانانو سره د جنګ دپاره تيار او متحرک شئ.دا خبر حضرت عمر ؓ ته هم اورسيدۀ،دغه وخت حضرت سعد ؓ په كوفه كښې وو،حضرت عمر ؓ دوى ته خط اوليكۀ چې د حضرت نعمان بن مقرن سره يو لښكر د اهواز په طرف اوليږه.حضرت ابو موسى اشعرى ؓ ته ئې هم اوليكل،دغه وخت دوى په بصره كښې وو،چې د اهواز په طرف يو لښكر روان كړئ او ددې امير حضرت سهيل بن عدى ؓ مقرر كړه،او وې فرمائيل چې ددې دواړو ډلو اصل امير به حضرت ابوسبرة بن ابى رهم وى.
نو حضرت نعمان بن مقرن ؓ كوفى لښكر ځان سره روان كړو او د بصرې په لښكر باندې وړاندې شو،تردې چې رامهر ته اورسيدل او هلته هرمزان هم وو،دې د خپل فوج سره د اسلامى لښكر په طرف راووتۀ،سابقه معاهده ئې ماته كړه،دواړه فوجونه مخامخ شو او سخت جنګ اوشو،چې په دې كښې هرمزان ته شكست اوشو او هغه د تُستر په طرف اوتختيدۀ،چې كله بصرى لښكر ته ددې واقعې اطلاع اوشوه چې د حضرت نعمان ؓ په قيادت كښې هرمزان ته شكست شوې دې او هغه د تستر په طرف تختيدلې دې نو دوى د تُستر په طرف روان شو،چې هلته كوفى لښكر هم دوى سره ملاؤ شو.د حضرت ابوسبرة بن ابى رهم ؓ په قيادت كښې بصرى او كوفى لښكرونو د تُستر محاصره اوكړه،دا محاصره څو مياشتو پورې جارى وه،دې دروان كښې د دواړو ډلو يو لوئې تعداد قتل شو.آخر يو ورځ يو ايرانې حضرت ابوموسى اشعرى ؓ ته راغئ او وې وئيل چې كه تاسو ددې ښار

اوسيدونكو ته امان وركړئ نو زۀ به ښار باندې تاسو ته قبضه دركړم،حضرت دا خبره منظوره كړه،نو هغۀ مسلمانانو ته هغه ځائې اوښودۀ د كوم ځائې نه چې ښار كښې دننه د دجله د يو شاخ اوبۀ داخليدې،دغه لاره باندې د مسلمانانو يوه ډله د بطخو په شان تيزئ سره دننه داخله شوه،هغوى څوكيداران قتل كړل،د ښار لوئې دروازې ئې پرانستې، مسلمانانو د تكبير نعره اوچته كړه او ټول په ټوله د سحر په وخت كښې داخل شو،چې هركله هرمزان دا صورت حال اوليدۀ نو په قلعه كښې ئې پناه واخسته،څۀ صحابه كرام رضي الله عنهم دۀ پسې اولګيدل،دې دوران كښې د هرمزان په لاس حضرت براء بن مالک او مجزاه بن نور رضي الله عنهما شهيدان شو،چې كله هرمزان په قلعه كښې يو مكان كښې محصور شو او د يو څو كسانو نه علاوه څوک هم پاتې نۀ شو نو هغۀ اووئيل چې زما په تركش كښې اوس هم ۱۰۰ غشى دى،تاسو كښې چې څوک هم وړاندې راځى نو زۀ به ئې قتل كړم،چونكه د خپلو سلو كسانو د قتلولو نه پس زما په قتلولو كښې تاسو ته څۀ فائده نشته،ددې وجې نه ماته امان راكړئ او حضرت عمر رضي الله عنه ماته راورسوئ،زما په باره كښې د هغوى مرضى ده چې څۀ فيصله كوى.

د هرمزان دا مطالبه حضرت ابوسبرة بن ابى درهم رضي الله عنه منظور كړه او حضرت انس او احنف بن قيس رضي الله عنهما ئې په دې باندې مامور كړل چې دې مدينې منورې ته اورسوى،دې حضراتو دې روان كړو،مدينې منورې ته چې كله نزدې شو نو دۀ خپل ځان شاهانه لباس باندې مزين كړو،د عجم د بادشاهانو موافق ئې تاج او زيورات وغيره واغوستل،ددې نه پس په مدينه منوره كښې داخل شو،دا ټول د حضرت عمر رضي الله عنه كور ته اورسيدل،هغه ځائې كښې دوى ته اووئيلې شو چې هغوى په مسجد كښې تشريف فرما دى او د كوفې د يو وفد انتظار كوى،د هغه ځائې نه مسجدنبوى صلى الله عليه وسلم ته راغلل نو وې ليدل چې هغه سړې چې د هغۀ د رعب او دبدبې د وجې نه ټوله دنيا رپيږى،د خاورو په فرش باندې خوب كوى،ټوپۍ ئې ځان ته تكيه كړې ده او په مسجد كښې علاوه د هغوى نه څوک هم نشته،دره يئ په لاس كښې نيولې ده،هرمزان تپوس اوكړو چې عمر چرته دې؟جواب ملاؤ شو:هم دا عمر دې!خلقو رو رو خبرې كولې چې آرام كښې خلل واقع نۀ شى،هرمزان اووئيل چې د دوى محافظ او دربارى چرته دې؟جواب ملاؤ شو:"ليس له حجاب،ولا حرس،ولا كاتب،ولا ديوان"ډير حيران شو او وې وئيل دا خو نبى كيدل پكار دى!د عوامو د كثرت او د هغوى د تګ راتګ د وجې نه د حضرت عمر رضي الله عنه سترګې مباركې اوغړيدې،نو كيناستلو ،بيا ئې د هرمزان په طرف اوكتل او وې فرمائيل:"الهرمزان؟"خلقو جواب وركړو:آوجى!هرمزان دې.لاندې باندې ئې ورته اوكتل او وې فرمائيل:"اعوذ بالله من النار،واستعين بالله"بيا ئې اوفرمائيل:"الحمد لله الذى أذل بالاسلام هذا واشياعه".

وفد عرض اوكړو چې دا د اهواز بادشاه دې،دوى سره خبرې اترې اوكړئ.وې فرمائيل،اول ترينه دا زيورات وغيره كوز كړئ،نو خلقو د هرمزان لباس بدل كړو،ددې نه پس ورته

اميرالمؤمنين مخاطب شو او وې فرمائيل چې تا د غدارئ او بدعهدئ څۀ نتيجه بياموندله؟هرمزان اووئيل ائې عمر!د جاهليت په زمانه کښې الله تعالى مونږ دواړه تنها پريخودلې وو،ددې وجې نه هغه وخت مونږ په تاسو باندې غالب راغلې وو.ځکه چې الله تعالى هغه وخت نۀ تاسو سره وو او نۀ مونږ سره وو،اوس چونکه تاسو ته د الله تعالى مدد حاصل دې،ددې وجې نه تاسو په مونږ باندې غالب راغلئ.په جواب کښې امير المؤمنين اوفرمائيل چې د جاهليت په زمانه کښې تاسو په مونږ باندې ځکه غالب وئ چې تاسو متحد وئ،مونږ جدا جدا.بيا ئې اوفرمائيل چې تا دا څو ځله بدعهدى او وعده خلافى اوکړه،ددې په سلسله کښې ستا څۀ عذر دې؟جواب کښې ئې اووئيل چې ماته ددې خبرې ويره ده چې د پوره خبرې ختمولو نه وړاندې تاسو ما قتل نۀ کړئ،وې فرمائيل چې د قتل ويره مۀ کوه،نو ددې نه پس هرمزان اوبۀ طلب کړې،اوبۀ راوړلې شوې،چې کله هرمزان اوبۀ څکل غوښتل نو د هغۀ لاسونه رپيدل او وې وئيل چې ماته ويره ده چې د اوبو څکلو دوران کښې تاسو ما قتل نۀ کړئ،اميرالمؤمنين اوفرمائيل،مۀ ويريږه،اوبو څکلو پورې به تاسو ته هيڅ هم نۀ وئيلې کيږى.په دې باندې هرمزان تولې اوبۀ واړولې،حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل چې دۀ ته دوباره اوبۀ ورکړئ،قتل او تنده دواړه په دۀ باندې مۀ جمع کوئ.نو هرمزان اووئيل چې اوس ماته د اوبو ضرورت نشته،ما خو لږه تسلى حاصلول غوښتل، اميرالمؤمنين اوفرمائيل چې زۀ به تا قتلوم.هرمزان اووئيل چې تاسو ماته امان راکړې دې، څنګه به ما قتل کړئ؟وې فرمائيل،دروغ وئ،ما تا ته کله امان درکړې دې؟دلته حضرت انس رضی الله عنه اووئيل چې اميرالمؤمنين!دې رښتيا وائى،اميرالمؤمنين اووئيل ائې انسه!خوار شې آيا زۀ هغه کس ته امان ورکړم چې هغۀ براء او مجزاه قتل کړې دى؟د خلاصى څۀ صورت پيش کړه ورنه د سزا دپاره تيارشه،حضرت انس اووئيل،امير المؤمنين!تاسو دوى ته دوه ځله امان ورکړې دې ځکه چې تاسو اول اوفرمائيل،"لا باس عليك حتى تخبرنى"بيا مو دا اوفرمائيل: "لا باس عليك حتى تشربه"دا خو امان دې،نورو حاضرينو هم د حضرت انس رضی الله عنه تائيد اوکړو،په دې باندې امير المؤمنين د هرمزان طرفته متوجه شو او وې فرمائيل چې تا ما سره دهوکه کړې ده ليکن په خدائې قسم!چې زۀ به ستا په دهوکه کښې رانشم مګر دا چې تۀ اسلام قبول کړې،نو هرمزان اسلام قبول کړو،اميرالمؤمنين د هغۀ دپاره د کال دوه زره رقم مقرر کړو او په مدينه منوره کښې ئې د اوسيدو اجازت ورکړو.

هرمزان ته چونکه عربى نۀ ورتله،ددې وجې نه ددې دواړو مينځ کښې د ترجمانئ کولو ذمه دارى حضرت مغيره بن شعبه او حضرت زيد بن ثابت رضی الله عنهما پوره کړه.حافظ ابن کثير رحمه الله فرمائى چې وروستو د دوى په اسلام کښې حسن و جمال راغلې وو،دوى به هر وخت د حضرت عمر رضی الله عنه سره وو،کله به هم د هغوى نه نۀ جدا کيدو،د اميرالمؤمنين د شهادت نه پس څۀ کسانو دا الزام اولګوو چې د ابولؤلؤ فيروز په لمسولو او دهوکه کولو کښې ددۀ پټ لاس وو،په دې بنياد باندې حضرت عبيدالله بن عمر رضی الله عنهما دا دواړه قتل کړل.

حافظ ابن کثير رحمه الله مزيد فرمائى چې کله حضرت عبيدالله بن عمر رضی الله عنهما ددوى د قتل کولو

دپاره توره اوچت کړو نو دوی "لا اله الا الله" او وئیل حضرت عمر ﷛ ته دې ډیر ګران وو او په جنګی کارونو کښې به ئې ددوی نه مشوره اخستله. کمافی حدیث الباب أیضاً[1].

قوله: فقال: إني مستشيرك في مغازي هذه: نو حضرت عمر ﷛ هرمزان ته اووئیل چې زهٔ په خپلو جنګی کارونو کښې ستاسو نه مشوره اخستل غواړم. د "مغازی" یاء مشدد ده، دویمه یاء د متکلم د ضمیر ده.[2].

د "مغازی" نه د حضرت عمر ﷛ څهٔ مراد وو؟ددې وضاحت د طبرانی او د مصنف ابن ابی شیبه[3] د معقل بن یسار ﷛ د روایت نه کیږی چې حضرت عمر ﷛ د فارس، اصفهان او د آذربیجان په باره کښې د هرمزان نه تپوس اوکړو، مشوره ئې ورسره اوکړه چې د کومې علاقې نه د جنګ ابتداء اوکړې شی، وجه ښکاره ده، چونکه هرمزان هم ددې علاقو سره تعلق ساتلو، ددې وجې نه په دې سلسله کښې معلومات ورته هم زیات وو.[4].

قوله: قال: نعم، مثلها ومثل من فيها من الناس من عدو المسلمين مثل طائر له رأس، وله جناحان، وله رجلان: هرمزان اووئیل چې آوجی! ددې جنګونو او د هغه کسانو، څوک چې په دې جنګونو کښې د مسلمانانو د دشمن په صورت کښې شریك وی، ددوی مثال دهغې مرغئ په شان دې چې دهغې یو سر، دوه وزرې او دوه خپې وی.

نعم حرف ایجاب دې، علامه کرمانی او عینی رحمهما الله فرمائی چې په کوم روایت کښې "نعم" د فعل مدح په صورت کښې راغلې دې، که دغه روایت صحیح وی نو مطلب به داوی چې ددې د ټولو نه ښه مثال د مرغئ په شان دې......

د فعل مدح کیدو په صورت کښې به تقدیری عبارت داسې وی: "**نعم المثل مثلها**" او په **مثلها** کښې چې کوم ضمیر مجرور دې، هغه د ارض طرفته راجع دې کوم چې د کلام د سیاق نه ذهن ته راځی او **مثلها** د مبتدا کیدو د وجې نه مرفوع دې او وړاندې جمله "**مثل طائر......**" خبر دې.[5].

---

[1]) تفصیلی واقعاتو دپاره اوګورئ، العمدة:۸۳/۱۵، والفتح:۲۶۴/۶، والبداية والنهاية:۸۲/۷_۸۸، والكامل لابن الاثير:۳۸۹/۲_۳۹۲، سنة سبع عشرة، ذكر فتح را مهر مز...... والفاروق لشبلی:۱۴۳_۱۴۵)_

[2]) فتح الباری:۲۶۴/۶، وعمدة القاری:۸۳/۱۵)_

[3]) المصنف لابن ابی شيبة:۲۸۸/۱۸، كتاب البعوث والسرايا، باب فی النعمان بن مقرن الی نهاوند، رقم (۳۴۴۸۵)، ومجمع الزوائد:۲۱۵/۶)_

[4]) فتح الباری:۲۶۴/۶، وعمدة القاری:۸۳/۱۵، وارشاد الساری:۲۳۱/۵)_

[5]) شرح الكرمانی:۱۲۷/۱۳، وعمدة القاری:۸۴/۱۵)_

قوله: فان کسر أحد الجناحين نهضت الرجلان بجناح والراس،فان کسر الجناح الآخر نهضت الرجلان والراس،وإن شدخ الراس،ذهبت الرجلان والجناحان والراس: که ددې مرغۍ يو وزر مات کړې شي نو دواړه خپې،لاس او وزرې به اوچتوی او دا مرغۍ به حرکت کوی،که دويم وزر ئې هم مات کړې شي نو خپې او سر به اوچتوی،بيا به هم حرکت کوی.او که سر ورله مات کړې شي نو دواړو خپې،دواړې وزرې او سر هرڅۀ به ختم شي.

مطلب دادې چې که ددې مرغۍ په دواړو وزرو کښې يو وزر مات کړې شي نو بيا هم څۀ فرق نۀ راځي،په دويم وزر،سر او دواړو خپو سره به د حرکت کولو قابله وی،دغه شان که دويم وزر ئې مات کړې شي نو بيا به هم سر او خپې اوچتولې شي ليکن که سر ورله مات کړې شي نو قصه ختمه شوه،په دې صورت کښې به د خپو او د وزرو حيثيت بالکل ختم شي،ځکه چې اصل څيز خو سر دې.

د"شدخ"معنی ده ماتول،علامه ابن الاثير رحمه الله فرمائی،چې دننه نه خالی څيز ماتولو ته شدخ وئيلې دی،"تقول: شدخت راسه فانشدخ"(۱).

قوله: فالراس کسری،والجناح قيصر،والجناح الآخر فارس: نو سر ئې کسری دې،او يو وزر قيصر او دويم وزر ئې د فارس قوم دې.

يو اشکال او د هغې جوابات: تاريخی طور باندې دا خبره منلې شوې ده چې د قيصر سلطنت جدا وو او د کسری جدا وو،قيصر د روم بادشاه وو او کسری د ايران بادشاه وو،ددې وجې نه دا وينا څنګه صحيح کيدې شی چې سر خو کسری دې او قيصر ئې وزر يعنی تابع دې حالانکه په حقيقت کښې خو قيصر د هغۀ تابع نۀ وو.

ددې اشکال جواب دا شوې دې چې د کسری مثال د سر وو،ځکه چې په دغه زمانه کښې ددۀ نه لوئې بادشاه نۀ وو،د دنيا لوئې لوئې بادشاهانو به ددۀ نه ويره کوله او ددۀ نه به ويريدل،دغه شان دې د دوی دپاره سر شو.دا جواب علامه کرمانی،عينی او قسطلانی رحمهم الله کړې دې(۲).ليکن د حافظ ابن حجر رحمه الله وينا داده چې د بخاری شريف دا روايت صحيح نۀ دې،صحيح روايت هغه دې کوم چې امام طبری رحمه الله د حضرت معقل بن يسار رضی الله عنه نه روايت کړې دې،په هغې کښې دی:"فان فارس اليوم رأس وجناحان"او دا روايت د ابن ابی شيبه د روايت هم موافق دې کوم چې وړاندې تيرشو چې حضرت عمر رضی الله عنه هرمزان سره کومه مشوره کړې وه نوهغه د فارس،اصفهان او د اذربيجان په باره کښې وه او هم دا خبره راجحه هم ده(۳).

(۱) پورته حواله جات،والنهاية فی غريب الحديث والاثر:۴۵۱/۲،باب الشين مع الدال)_

(۲) شرح الکرمانی:۱۲۷/۱۳،وعمدة القاری:۸۴/۱۵،وشرح القسطلانی:۲۳۱/۵)_

(۳) تاريخ ابن جرير الطبرانی:۵۲۰/۲،سنة احدی وعشرين،ومجمع الزوائد:۲۱۴/۶،ومصنف ابن ابی شيبة: ۲۸۸/۱۸،کتاب البعوث والسرايا......رقم (۳۴۴۸۵))_

ددې وجه داده چې قیصر به په شام کښې وو یا شمالی علاقو کښې عراق،فارس او مشرق وغیره سره د هغهٔ څهٔ تعلق نهٔ وو،ددې وجې نه دلته د قیصر د ذکر کولو هیڅ معنی نشته.بیا حافظ صاحب د علامه کرمانی رحمه الله وغیره په رد کښې فرمائی چې که کسری د ټولو بادشاهانو سردار اوګرځولې شی په داسې حال کښې چې هغه د مشرق بادشاه وو،او د روم شاه قیصر د هغهٔ نه کم اوګرځولې شی او په دې بنیاد باندې قیصر ته د کسری وزر اووئیلې شی نو بیا هم دا مناسب وه چې دویم وزر هغه بادشاهان اوګرځولې شی کوم چې د قیصر په مقابله کښې بنی طرفته وو،مثلاً د هندوستان او د چین بادشاهان لیکن د حضرت معقل بن یسار رضي الله عنه حدیث په دې خبره باندې دلالت کوی چې د هرمزان مراد هم هغه علاقې وې چې د کومو په باره کښې هغهٔ ته معلومات حاصل وو،ګویا که د ایران فوج په دغه وخت کښې په دریو ښارونو کښې وو،ددې فوج زیاته او لویه حصه په هغه ښار کښې اوسیده کوم ځائې چې کسری موجود وو،ددې وجې نه کسری سر شو او باقی ښارونو ته به وزر اووئیلې شی، ځکه چې دې د دغه ټولو سردار وو.(۱)هم دا تحقیقی خبره معلومیږی ځکه چې د حافظ صاحب په رائې کښې وزن زیات دې.

قوله: فمر المسلمین فلینفروا إلى کسری: نو تاسو مسلمانانو ته حکم ورکړئ چې هغوی د کسری په طرف لاړ شی.

د تاریخ طبری د مبارک بن فضالة په روایت کښې دی چې هرمزان اووئیل چې تاسو ترینه وزر پرې کړئ،سر به نرم شی،دا رائې حضرت عمر رضي الله عنه ناخوښه کړه او وې فرمائیل چې اول به ترینه سر کټ کوم.ددې روایت په بنیاد باندې دا خبره کیدې شی چې هرمزان ورته اول د دواړو وزرو د کټ کولو مشوره ورکړې وه لیکن هرکله چې حضرت عمر رضي الله عنه دا مشوره ناخوښه او رد کړه نو هرمزان دوباره صحیح مشوره ورکړه چې اول مقابله کسری سره کول پکار دی لکه څنګه چې د باب په حدیث شریف کښې دی.(۲).

وَقَالَ بَكْرٌ وَزِيَادٌ جَمِيعًا عَنْ جُبَيْرِ بْنِ حَيَّةَ قَالَ فَنَدَبَنَا عُمَرُ وَاسْتَعْمَلَ عَلَيْنَا النُّعْمَانَ بْنَ مُقَرِّنٍ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِأَرْضِ الْعَدُوِّ، وَخَرَجَ عَلَيْنَا عَامِلُ كِسْرَى فِي أَرْبَعِينَ أَلْفًا، فَقَامَ تُرْجُمَانٌ فَقَالَ لِيُكَلِّمْنِي رَجُلٌ مِنْكُمْ. فَقَالَ الْمُغِيرَةُ سَلْ عَمَّا شِئْتَ. قَالَ مَا أَنْتُمْ قَالَ نَحْنُ أُنَاسٌ مِنَ الْعَرَبِ كُنَّا فِي شَقَاءٍ شَدِيدٍ وَبَلاَءٍ شَدِيدٍ، نَمَصُّ الْجِلْدَ وَالنَّوَى مِنَ الْجُوعِ، وَنَلْبَسُ الْوَبَرَ وَالشَّعَرَ، وَنَعْبُدُ الشَّجَرَ وَالْحَجَرَ، فَبَيْنَا نَحْنُ كَذَلِكَ، إِذْ بَعَثَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَرَبُّ الأَرَضِينَ تَعَالَى ذِكْرُهُ وَجَلَّتْ عَظَمَتُهُ إِلَيْنَا نَبِيًّا مِنْ أَنْفُسِنَا، نَعْرِفُ أَبَاهُ وَأُمَّهُ، فَأَمَرَنَا نَبِيُّنَا رَسُولُ رَبِّنَا-صلى الله عليه وسلم-أَنْ نُقَاتِلَكُمْ حَتَّى تَعْبُدُوا اللَّهَ وَحْدَهُ أَوْ تُؤَدُّوا الْجِزْيَةَ، وَأَخْبَرَنَا نَبِيُّنَا-صلى الله عليه وسلم-عَنْ رِسَالَةِ رَبِّنَا أَنَّهُ مَنْ قُتِلَ مِنَّا صَارَ إِلَى الْجَنَّةِ فِي نَعِيمٍ لَمْ يَرَ مِثْلَهَا

(۱) فتح الباری:۶/۲۶۴)_

(۲) پورته حواله،وتاریخ طبری:۲/۵۲۰)_

قَطُّ، وَمَنْ بَقِيَ مِنَّا مَلَكَ رِقَابَكُمْ. فَقَالَ النُّعْمَانُ رُبَّمَا أَشْهَدَكَ اللَّهُ مِثْلَهَا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَلَمْ يُنَدِّمْكَ وَلَمْ يُخْزِكَ، وَلَكِنِّي شَهِدْتُ الْقِتَالَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ إِذَا لَمْ يُقَاتِلْ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ انْتَظَرَ حَتَّى تَهُبَّ الْأَرْوَاحُ وَتَحْضُرَ الصَّلَوَاتُ. [۷۰۹۲]

قوله: وقال بكر وزياد جميعاً: عن جبير بن حية، قال: فندبنا عمر: او بكر او زياد دواړه د حضرت جبير بن حيه نه نقل کوی چې هغوی اوفرمائيل چې حضرت عمر مونږ طلب کړو.

مطلب دادې چې هرکله د هرمزان او د حضرت عمر رضي الله عنه مشوره اوشوه او حضرت عمر رضي الله عنه د جنګی حکمت عملئ فيصله اوکړه نو بيا ئې ديته عملی جامه اغوستلو دپاره مجاهدين راوبلل او ورته ئې د جهاد دپاره د جمع کيدو اووئيل[1].

قوله: واستعمل علينا النعمان بن مقرن: او حضرت نعمان بن مقرن رضي الله عنه ئې زمونږ امير مقرر کړو.

حضرت نعمان بن مقرن رضي الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت نعمان بن مقرن بن عائذ بن ميجا بن هجيربن نصر المزنى رضي الله عنه دې[2]. البته د ابن سعد رحمه الله رائې داده چې مقرن د دوی نيکهٔ دې، د دوی د والد نوم هغوی عمرو ذکر کړې دې يعنی نعمان بن عمرو بن مقرن[3].

د دوی کنيت ابوعمرو يا ابوحکيم دې[4].

دوی د نبی کريم صلى الله عليه وسلم نه روايت کوی. د دوی نه په روايت کوونکو کښې د دوی ځوئې معاويه بن النعمان، جبير بن حيه الثقفى، مسلم بن هيثم عبدى، معقل بن يسار مزنى او ابوخالد والبى رحمهم الله وغيره شامل دی[5].

د دوی د ټولو نه اول غزوه "غزوهٔ خندق" ده، په فتح مکه کښې هم د نبی کريم صلى الله عليه وسلم سره شريک وو، په دې موقع باندې د قبيله مزينه بيرغ د دوی په لاس کښې وو[6].

حضرت سويد بن مقرن رضي الله عنه د دوی ورور دې، مصعب بن عبدالله زبيرى رحمه الله فرمائې چې حضرت نعمان رضي الله عنه خپلو اووهٔ[7] ورونړو سره هجرت کړې وو[6]. دا اووهٔ واړه ورونړه په "البکاؤن" سره مشهور وو، حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائی چې د ايمان څهٔ کورونه

---

[1]) عمدة القارى:۸٤/۱۵، وارشاد السارى:۲۳۲/۵)_
[2]) تهذيب الكمال:٤۵۸/۲۹، وسير اعلام النبلاء:۳۵۶/۲، وطبقات ابن سعد:۱۸/۶)_
[3]) طبقات ابن سعد:۱۸/۶، واكمال مغلطاى:۶۳/۱۲)_
[4]) تهذيب الكمال:٤۵۹/۲۹، وسير اعلام النبلاء:۳۵۶/۲)_
[5]) تهذيب الكمال:٤۵۹/۲۹)_
[6]) پورته حواله، وطبقات ابن سعد:۱۸/۶، واكمال مغلطاى:۶۳/۱۲)_
[7]) تهذيب الكمال:٤۵۹/۲۹، وعمدة القارى:۸٤/۱۵)_

دى او د نفاق هم څۀ كورونه دى، د آل مقرن كورنئ د ايمان په كورونو كښې ده[1]. د حضرت نعمان رضي الله عنه نه په خپله روايت دې، فرمائى چې د قبيله مزينه څلور سوه كسانو سره مونږ د نبى عليه السلام په خدمت كښې حاضر شوو[2].
علامه ابن عبدالبر رحمه الله وغيره ليكلې دى چې حضرت نعمان رضي الله عنه بيا په بصره كښې رهائش اختيار كړو او د هلته نه كوفې ته منتقل شو، ددې ځائې نه حضرت سعد رضي الله عنه دوى د "كسكر" په طرف روان كړل، چرته چې دوى د "زندورد" او سيدونكو سره صلح اوكړه او مدينې منورې ته ئې د قادسيه د فتحې خوشخبرى راوړه، ددې نه پس چې كله دې اطلاع حضرت عمر رضي الله عنه پريشان كړو چې د اصفهان، همذان، رې، اذربيجان او د نهاوند ايرانيان جمع شوې دى نو هغوى د نبى عليه السلام ملګرو سره مشوره اوكړه، حضرت على رضي الله عنه دا رائې وركړه چې اهلِ كوفه ته پيغام وركړئ چې د هغوى ٢/٣ حصه خو اسلامى لښكر سره لاړه شى او ١/٣ حصه ښځو وغيره سره پاتې شى او اهل بصره ته هم پيغام وركړئ. حضرت عمر رضي الله عنه د دوى نه تپوس اوكړو چې ددې خلقو امير څوك شى؟ حضرت على اوفرمائيل چې تاسو په رائې كښې زمونږ نه زيات افضل او زيات پوهه ئې. نو حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چې زۀ به په دوى باندې داسې سړې امير مقرر كړم چې ددې اهل هم وى. اميرالمؤمنين ددې نه پس مسجد طرفته روان شو نو حضرت نعمان رضي الله عنه ئې هلته په مانځه كښې مشغول بيامونډلو.
ددې نه پس د ابن ابى شيبه په روايت كښې دى چې اميرالمؤمنين كيناستلو او انتظار ئې كوو چې كله دې د مانځه نه فارغ شو نو اميرالمؤمنين ورته اووئيل چې زۀ تا لره امير جوړول غواړم؟ هغوى اووئيل چې كۀ دا ولايت او امارت د ټيكس د وصولئ دپاره دې نو نه، ليكن د غازى په طور قبول دې. حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل: "فانك غاز" او دوى سره حضرت زبير، حذيفه، ابن عمر، الاشعث او عمرو بن معديكرب رضي الله عنهم هم اوو تل.
د كوفې او د بصرې لښكر اخستلو سره دوى د ايرانيانو طرفته ورغلل، هلته د دوى په لاس اصفهان فتح شو، ددې نه پس د نهاوند غزوه چې په ٢١ هجرى كښې اوشوه، په هغې كښې دوى شهيد شو، ددې نه پس د لښكر قيادت حضرت حذيفه رضي الله عنه سمبال كړو، آخر دا چې كاميابى او كامرانى حاصله شوه[3]. د دوى شهادت د جمعة المبارك په ورځ باندې اوشو، چې د هغې خبر حضرت عمر رضي الله عنه مسلمانانو ته د منبر نه وركړو او بيا ئې د حضرت نعمان رضي الله عنه په ياد كښې ډير زيات اوژړل[4]. رضى الله عنه وارضاه

---

[1]) تهذيب الكمال: ٤٥٩/٢٩، وطبقات ابن سعد: ٢٠/٦، واكمال مغلطاى: ٦٣/١٢)_
[2]) تهذيب الكمال: ٤٥٩/٢٩، والاستيعاب: ٢٩٩/٢_٣٠٠، باب النعمان)_
[3]) تهذيب الكمال: ٤٥٩/٢٩، والاستيعاب: ٣٠٠/٢، والمصنف لابن ابى شيبة: ٢٨٩/١٨، كتاب البعوث والسرايا......رقم (٣٤٤٨٥)، وفتح البارى: ٢٦٤/٦)_
[4]) سير اعلام النبلاء: ٣٥٧/٢، وذكر الذهبى فى ذلك حكاية ايضا.....[بقيه برصفحه آئنده....

قوله: حتى إذاكنا بأرض العدو: تردې چې مونږ د دشمن په زمکه کښې وو د "ارض العدو" نه مراد نهاوند دې،لکه څنګه چې د طبری وغیره په روایت کښې ددې وضاحت دې(١).

د نهاوند تعارف: نُهاوند "بضم النون وتخفيف الهاء وفتح الواو وسكون النون وفي آخرة دال مهملة(٢)،د همدان په جنوب کښې یو ښار دې،ددې تعمیر چونکه نوح علیه السلام کړې وو،ددې وجې نه دې ته "نوح اوند" وئیلې کیدۀ،یعنی "عمرها نوح عليه الصلوٰة والسلام" بیا حاء په هاء سره بدله کړې شوه،دا ښار خپلو نهرونو او د باغاتو د وجې نه مشهور وو.(٣).

قوله: وخرج علينا عامل كسرىٰ في أربعين ألفاً: او د کسری ګورنر څلویښت زره کسانو سره زمونږ مخامخ شو.

د طبری په روایت کښې ددې عامل نوم بندار،او د ابن ابی شیبه په روایت کښې ذوالحاجبین مذکور دې،شاید په دې دواړو نومونو کښې یو د دوی لقب وی(٤).

بیا په دې ځاې پوهه کړئ چې د باب په حدیث کښې دی: "وخرج علينا عامل كسرىٰ في أربعين ألفاً" دا د هغې لښکر تعداد دې کوم چې په اهل فارس او کرمان باندې مشتمل وو.د اصل لښکر تعداد یونیم لاک وو چې په هغې کښې د اهل نهاوند حصه ٢٠ زره.د اهل اصفهان ٢٠ زره، اهل قم وقاشان ٢٠ زره،د اهل ذربیجان ٣٠ زره او د نورو علاقو ٢٠ زره حصه وه. ددې ټولو مجموعه یو لاک پنځوس زره جوړیږی(٥).

بقيه ازحاشيه گذشته] وتهذيب التهذيب:١٠/٤٥٦)_وفي الطبراني:(٢/٥٢١): وكتب الى عمر بالفتح مع رجل من المسلمين،فلماه اتاه قال له:ابشر يا امير المؤمنين بفتح،اعزالله به الاسلام واهله،و اذل به الكفر واهله، فحمد الله عزوجل،ثم قال:النعمان بعثک؟ قال: احتسب النعمان يا امير المؤمنين.قال:فبكى عمر،و استرجع، قال: و من ويحک؟قال:فلان و فلان حتى عدله ناسا كثيرا،ثم قال:و آخرين يا اميرالمؤمنين لا تعرفهم.فقال عمر_وهو يبكى_:لا يضرهم ان لا يعرفهم عمر،ولكن الله يعرفهم"

(١) عمدة القاري:١٥/٨٤،وفتح الباري:٦/٢٦٤،وتاريخ الطبراني:٢/٥٢٠)_

(٢) علامه عینی رحمه الله دا کلمه دغه شان ضبط کړې ده(٨٤/١٥) او علامه یاقوت حموی نون لره مفتوح یا مکسور وئیلې دې(معجم البلدان:٥/٣١٥) او علامه عینی رحمه الله ددې انکار کړې دې چې نون مفتوح وی یا مکسور)_

(٣) پورته حواله جات)_

(٤) تاريخ طبرى:٢/٥٢٠،ومصنف ابن ابى شيبة:١٨/٢٨٩،كتاب البعوث والسرايا.....رقم (٣٤٤٨٥)، والفتح: ٦/٢٦٤، البته علامه عینی اویاقوت الحموی رحمهما الله یو دریم نوم هم ذکرکړې دې، الفیروزان" چې مصحف کیدو سره په عمدة القاری کښې "الغیرزان"جوړ شوې دې،کیدې شی چې د طباعت غلطی وی.اوګورئ،عمدة:١٥/٨٤،ومعجم البلدان:٥/٣١٦،دغه شان اوګورئ، البداية والنهاية:٧/١١٠)

(٥) عمدة القاري:١٥/٨٣)_

قوله:فقام ترجمان،فقال:لیکلمني رجل منکم، فقال المغیرة:سل عما

شئت: نو ترجمان اودریدهٔ،وې وئیل په تاسو کښې دې یو کس ماسره خبرې اوکړي، حضرت مغیره رضی الله عنه اوفرمائیل تپوس اوکړه چې څهٔ تپوس کول غواړې.

دلته په روایت کښې اختصار دې،مینځ کښې واقعات ذکر نهٔ دی،ددې تفصیل دادې چې هرکله دواړه ډلې جمع شوې نو بندار خپل قاصد د مسلمانانو په طرف روان کړو چې خپل یو کس راواستوئ،چې هغهٔ سره مونږ خبره اوکړو نو مسلمانانو حضرت مغیره رضی الله عنه روان کړو، د دواړو ډلو مینځ کښې فاصله یو نهر وو،حضرت مغیره رضی الله عنه روان شو او نهر نه واؤړیدلو، هلته بندار خپلو ملګرو سره مشوره اوکړه چې د مسلمانانو قاصد ته څنګه کینم؟هغوی ورته اووئیل چې د بادشاهت شکل وصورت اختیار کړه،نو هغه په خپل تخت باندې کیناستهٔ، په سر باندې ئې تاج کیخودهٔ،شهزادګان د هغهٔ مخامخ په دوو قطارونو کښې اودریدل،او د سرو زرو بنګړي او د ریښمو لباس ئې په بدن باندې وو،بیا هغهٔ حضرت مغیره رضی الله عنه ته دننه د داخلیدو اجازت ورکړهٔ، نو دوو کسانو دوی ځان سره اونیول او دننه لاړل،دوی سره خپله توره او نیزه هم وه، حضرت مغیره رضی الله عنه توره په قالین باندې راښکهٔ،دې دپاره چې دا خلق زما ددې کار نه اثر واخلي چې دې خلقو لره به زما توره زخمی کوی[1].

قوله:قال:ما أنتم؟: بندار اووئیل:تهٔ څهٔ ئې؟

بندار حضرت مغیره رضی الله عنه ته داسې خطاب اوکړهٔ چې کلمه د"ما"ئې استعمال کړه کومه چې د غیرذوی العقول دپاره وضع شوې ده،دا د حقارت په طور سره چې ستا څهٔ حیثیت دې چې مونږ سره د جنګ کولو دپاره راغلې ئې؟[2].

د ابن ابی شیبه په روایت کښې دا اضافه هم ده چې بندار اووئیل،ائې عربو!لوږې او مشقت تاسو خلق تنګ کړئ نو دلته راغلئ،که تاسو غواړئ نو مونږ تاسو ته د لارې خرچه وغیره درکولې شو،تاسو خپل ښار ته واپس لاړ شئ.حضرت مغیره رضی الله عنه فرمائی چې ددهٔ په خبرې اوریدو سره ما د الله تعالی تعریف او ثناء بیان کړه،بیا مې اووئیل چې تا زمونږ متعلق څهٔ اووئیل نو په دې کښې غلطی نشته،مونږ هم دغه شان وو[3].

قوله:قال:نحن أناس من العرب،کنا في شقاء شدید،نمص الجلد والنوی من الجوع ونلبس الوبر والشعر،ونعبد الشجر والحجر: حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه اوفرمائیل مونږ د عرب قوم څهٔ کسان یو،مونږ ډیر سخت د بدبختئ ښکار وو،مونږ به د

---

[1]) فتح الباری:۲۶۵/۶،وتاریخ الطبرانی:۵۲۰/۲،والمصنف لابن ابی شیبة:۲۸۹/۱۸،کتاب البعوث......رقم (۳۴۴۸۵)،ومجمع الزوائد:۲۱۴/۶)_

[2]) العمدة:۸۵/۱۵،والفتح:۲۶۵/۶،وتحفة الباری:۵۶۵/۳،وارشاد الساری:۲۳۲/۵)_

[3]) عمدة القاری:۸۵/۱۵،وفتح الباری:۲۶۵/۶)_

لوړې د وجې نه د اونو پهټ او هډوکی چوپل، د وړئ او د ويختو لباس به مونږ اغوستلو او کانړو، اونو عبادت به مو کوو.

"الوبر" ددې مفرد وبرة دې، داوښ، سوې وغيره نرم ويختو اووړئ وغيره دپاره استعماليږي.[1]

قوله: فبينا نحن كذلك، إذ بعث رب السموات ورب الارضين - تعالى ذكره، وجلت عظمته - إلينا نبيا من أنفسنا، نعرف أباه وأمه: مونږ په دې حال کښې وو چې د اسمانونو او د زمکو رب......د هغهٔ ذکر دې اوچت او عظمت دې لوئې وی.....زمونږ طرفته هم زمونږ په نسل کښې يو نبی راواستوو، چې مونږ د هغهٔ مور پلار پيژنو.

يعنی مونږ ددې بدبختۍ او د غريبۍ ښکار وو، حقيقی رب مونږ هيرکړې وو چې رب ذوالجلال په مونږ باندې رحم اوکړو او هغهٔ هم زمونږ په نسل کښې يو سړې منتخب کړو او زمونږ د هدايت دپاره ئې راواستوو، چې هغه مونږ ډير ښهٔ پيژنو، د هغوی د حسب نسب د شرافت هم مونږ ته ښهٔ پته ده چې په مونږ ټولو کښې اشرف او د نسب په اعتبار سره د ټولو نه غوره او په خبرو اترو کښې د ټولو نه زيات رښتونې انسان دې.[2]

قوله: فامر نبينا ورسول ربنا صلى الله عليه وسلم أن نقاتلكم حتى تعبدوا الله وحده، أو تؤدوا الجزية: نو زمونږ نبی او زمونږ د رب پيغمبر ﷺ مونږ ته حکم راکړو چې مونږ تاسو سره قتال اوکړو تردې چې تاسو ديو خدائې عبادت اوکړئ يا تاسو مونږ ته جزيه راکړئ.

ددې حديث نه هم معلومه شوه چې د مجوسيانو نه جزيه اخستل صحيح دی، د کوم چې حضرت مغيره رضی الله عنه وضاحت کوی ځکه چې د هغوی مخاطب خلق مجوسيان وو.[3]

قوله: وأخبرنا نبينا عن رسالة ربنا أنه من قتل منا صار إلى الجنة في نعيم لم ير مثلها قط، ومن بقي منا ملك رقابكم: دغه شان زمونږ نبی مونږ ته زمونږ د رب له طرفه دا پيغام هم راکړو چې په مونږ کښې څوک مقتول او شهيد شی نو هغه به نيغ جنت ته ځی، په داسې نعمتونو کښې به وی، چې د هغې مثال بالکل ليدلې شوې نهٔ دې. او څوک چې ژوندې پاتې شی نو هغه به ستاسو د سرونو مالک وی.

يعنی مونږ په هر صورت کښې کامياب يو، که شهادت راته ملاؤ شو نو جنت دې، چې د هغې هيڅ مثال نشته که ژوندی پاتې شو نو ستاسو د سرونو مالکان به يو، د نبی عليه السلام په وينا مبارکه باندې چونکه زمونږ سل فيصده يقين دې، ددې وجې نه مونږ ددې ځائې نه تلونکې او واپس کيدونکی نهٔ يو، نهٔ ستاسو نه ويريدونکی يو، په طبری کښې د حضرت مغيره رضی الله عنه نه هم دا مفهوم او معنی روايت شوې ده.

---

[1]) القاموس الوحيد، مادة: وبر"]_

[2]) المصنف لابن ابی شيبة: ۲۸۹/۱۸، والعمدة: ۸۵/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۵/۶، وابن بطال: ۳۳۵/۵)_

[3]) فتح الباری: ۲۶۵/۶، وارشاد الساری: ۲۳۲/۵، وشرح الكرمانی: ۱۲۸/۱۳)_

"وانا والله، لا نرجع إلى ذلك الشقاء، حتى نغلبكم على ما فى أيديكم"(۱)

"وفيه فصاحة المغيرة، من حيث ان كلامه مبين لاحوالهم فيما يتعلق بدنياهم: من المطعوم والملبوس، وبدينهم من العبادة، وبمعاملتهم من الاعداء: من طلب التوحيد او الجزية، ولمعادهم فى الآخرة الى كونهم فى الجنة، وفى الدنيا الى كونهم ملوكا للرقاب..... " انظر الكواكب الدراری: ۱۳/ ۱۲۸)۔

فقال النعمان(۲): ربما أشهدك الله مثلها مع النبى ﷺ فلم يندمك ولم يخزك، ولكنى شهدت القتال مع رسول الله ﷺ، كان إذا لم يقاتل فى أول النهار، انتظر حتى تهب الارواح، وتحضر الصلوات

په دې باندې حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه او فرمائیل (ائې مغیره!) تاسو ډیر وخت نبی کریم ﷺ سره په جنګونو کښې پاتې شوې ئې، هلته تاسو الله تعالی د پښیمانتیا او د رسوائی نه محفوظ ساتلې ئې او زۀ هم په څو جنګونو کښې د نبی کریم ﷺ سره شریک پاتې شوې یم، ستاسو عادت دا وو چې که د ورځې په شروع کښې به مو قتال نۀ شروع کوو نو د مونځ نه پس به تاسو د مناسب هواګانو د چلیدو انتظار کولو.

د حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه په دې پورتنی ارشاد کښې د شارحینو اختلاف: د حضرت نعمان رضی الله عنه پورته ذکر شوې ارشاد مبارک په دوو حصو یعنی "ربما أشهدك الله ......ولم يخزك" او "ولكنى شهدت......الخ" باندې مشتمل دې، اوس ددې دواړو حصو په خپل مینځ کښې چې کوم ربط او تړون دې نو په هغې کښې د شارحینو اختلاف دې چې ددې جملو مطلب او مقصد څۀ دې؟

د علامه ابن بطال رحمه الله میلان دې طرفته دې چې د اولنۍ جملې مفهوم هم مستقل دې او د دویمې جملې مفهوم هم مستقل دې، ددې دواړو مینځ کښې هیڅ تړون نشته، لکه دوی د اولنۍ جملې "ربما أشهدك الله مثلها....." تشریح داسې کوی چې حضرت نعمان حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنهما ته او فرمائیل چې مغیره! تاسو تیر شوې وخت کښې په دغه شان مشکل حالاتو کښې نبی کریم ﷺ سره پاتې شوې یئ، هغوی سره تاسو جنګونو کښې هم وئ، لیکن هغه مصیبتونو او پریشانو چرته تاسو پښیمانه نۀ کړئ کوم چې نبی علیه السلام ته پیښ شوې وو، نۀ دې خبرې تاسو پریشانه کړئ چې تاسو ولې د غزواتو نه ژوندی راغلئ، ځکه چې ددغه مصیبتونو او پریشانو په مقابله کښې کوم نعمتونه او شهادت ملاویدل وو نو د هغې تاسو ته پۀ علم وو.

او د حضرت نعمان رضی الله عنه دا ارشاد "ولكنى شهدت القتال مع رسول الله ﷺ" دا د یو نوې کلام ابتداء او د نوې قصې شروع کول دی، چې په دې کښې حضرت نعمان رضی الله عنه خپل فوج ته د

---

(۱) فتح الباری: ۶/ ۲۶۵، وعمدة القاری: ۱۵/ ۸۵، وقال العلامة الكرمانى شارحا لكلام المغيرة:)۔

(۲) قوله: النعمان" الحديث، اخرجه الترمذى ايضا، كتاب السير، ما جاء فى الساعة التى يستحب فيها القتال، رقم (۱۶۱۳)

نبی کریم ﷺ په باره کښې دا وئیلې دی چې که نبی ﷺ به د جنګ ابتداء د ورځې په شروع کښې نۀ کوله نو د جنګ نه به منع شو. تردې چې د الله تعالی د مدد، هواګانې اوچلیږی او د مونځ وخت شی. ددې معنې د تائید دپاره علامه ابن بطال رحمه الله دوه حدیثونه پیش کړې دی، کوم چې د حماد بن سلمه عن النعمان بن مقرن د طریق نه روایت دې چې "کان النبی صلی الله علیه وسلم إذالم یقاتل أول النهار اخر القتال، حتی تزول الشمس وتهب ریاح النصر"(۱).

علامه ابن بطال رحمه الله مزید دا فرمائی چې غوره وختونه د مانځه وختونه دی. چې په دې کښې اذان هم دې او په حدیث شریف(۲) کښې راغلې دی: "الدعاء بین الاذان والاقامة لایرد". چې د "اذان او اقامت مینځ کښې کومه دعا اوغوستلې شی نو هغه نۀ رد کیږی". مطلب دا شو چې د اذان او اقامت او دغه شان د مونځ نه پس د دعا موقع ملاؤ شی نو دا به د الله تعالی د امداد موجب وی.(۳).

لیکن د حافظ ابن حجر، علامه عینی او حافظ کرمانی رحمهم الله قول دادې چې دا دواړه جدا جدا جملې خو دی لیکن ددې په خپل مینځ کښې تړون هم شته او دویمې جملې نه نوې قصه نۀ شروع کیږی، لکه څنګه چې د علامه ابن بطال رحمه الله خیال دې.(۴). لکه په طبری کښې چې د مبارک بن فضاله کوم روایت دې، په هغې کښې مبارک د زیاد بن جبیر په واسطې سره د حضرت نعمان رضی الله عنه د دواړو جملو مینځ کښې ربط او تعلق بیان کړې دې او ددې د سیاق نه دا خبره واضحه کیږی چې دویمه جمله د قصې په طور جمله مستانفه نۀ ده. ددې خلاصه داده چې حضرت مغیره په حضرت نعمان رضی الله عنه د لښکر په امیر باندې د قتال په شروع کولو کښې تاخیر کولو باندې اعتراض اوکړو، چې د هغې جواب حضرت نعمان رضی الله عنه مذکوره جملو کښې ورکړو(۵).

د مبارک بن فضاله د روایت خلاصه داده چې ایرانیانو مسلمانانو ته دا پیغام واستوو چې نهر نه تاسو راواوړئ یا به مونږ درشو؟ کوم نهر چې د دواړو مینځ کښې فاصله وه، نو

---

(۱) پورته حواله، واخرجه ابن ابی شیبة فی مصنفه:۱۸/۲۹۰، کتاب البعوث......رقم (۳۴۴۸۵)، من طریق عفان عن حماد عن ابی عمران الحونی عن علقمه عن معقل بن یسار.....)_

(۲) الحدیث، اخرجه ابو داود فی الصلاة، باب فی الدعاء بین الاذان والاقامة، رقم (۵۲۱)، والترمذی فی الصلاة، باب ما جاء ان الدعاء لا یرد بین الاذان والاقامة، رقم (۲۱۲)، وفی الدعوات، باب فی العفو والعافیة، رقم (۳۵۹۴_۳۵۹۳)، عن انس رضی الله عنه)_

(۳) شرح ابن بطال:۵/۳۳۵، وفتح الباری:۶/۲۶۵، وعمدة القاری:۱۵/۸۵)_

(۴) قال العلامة الکرمانی رحمه الله: فان قلت: ما معنی الاستدراک، واین توسطه بین کلامین متغایرین؟ قلت: کان المغیرة قصد الاشتغال بالقتل اول النهار بعد الفراغ من المکالمة مع الترجمان، فقال النعمان: ان وان شهدت القتال مع رسول الله ﷺ، لکنک ما ضبطت انتظاره للهبوب". شرح الکرمانی:۱۳/۱۲۹)_

(۵) فتح الباری:۶/۲۶۵)_

حضرت نعمان ﷺ مسلمانانو ته حکم اوکړو چې تاسو ورشئ او حمله پرې اوکړئ.دغه شان دواړه لښکرې مخامخ شوې او يو بل ته نزدې راغلې،ايرانيانو د خپل فوج په وروستنئ حصه کښې د اوسپنې ميخونه وغيره ښخ کړل دې دپاره چې فوج واپس نهٔ شي،حضرت مغيره ﷺ چې هرکله د دشمن کثرت اوليدهٔ نو وې فرمائيل،د نن په شان ناکامی ما هيڅ کله نهٔ ده ليدلې خکه چې زمونږ دشمن د تيارئ کولو او ساه اخستلو دپاره آزاد پريخودلې شوې دې،په خدائې قسم!که معامله زما په لاسونو کښې وې نو ما به په دوی باندې په حمله کولو کښې جلدی کړې وه[1].او د ابن ابی شيبه په روايت کښې دی،راوی وائی چې مونږ د هغوی په وړاندې صف بندی اوکړه نو هغوی په مونږ باندې ډير زيات غشی اوورول.تردې چې مونږ ته ئې په رارسيدلو کښې جلدی اوکړه نو حضرت مغيره ﷺ حضرت نعمان ﷺ ته اوفرمائيل چې ددې ايرانيانو له طرفه په حمله کولو کښې جلدی شوې ده،ددې وجې نه که تاسو هم حمله اوکړئ نو مناسب به وی.په دې باندې حضرت نعمان ﷺ اوفرمائيل چې تاسو خو د فضيلتونو او د مناقبو مالک يئ او حقيقت دادې چې په دغه شان جنګونو کښې تاسو د نبی ﷺ سره شريک پاتې شوې يئ[2].

ددې نه پس د طبری په روايت کښې دی چې په خدائې قسم!ما په دوی باندې په حمله کولو کښې جلدی د هغه څيز د وجې نه اونهٔ کړه کوم څيز چې ما په رسول الله ﷺ کښې اوليدهٔ[3].

خلاصه دا شوه چې حضرت نعمان ﷺ په قتال کښې کوم تاخير اوکړو نو د هغې وجه د نبی ﷺ فعل وو چې نبی ﷺ به چونکه دغه شان کول نو ددې وجې نه حضرت نعمان هم دغه شان اوکړل او د نمر د زوال لنتظار ئې اوکړو.بيا چې علامه ابن بطال ﷫ د بعضې جملو کومه تشريح کړې ده،هغه هم د اشکال نه خالی نهٔ ده،لکه د "فلم يندمك" تشريح هغوی دا کړې وه چې کوم تکليفونه او سختئ نبی ﷺ ته پيښې شوې وې نو هغې سره تاسو د پريشانئ او د پښيمانتيا ښکار نهٔ شوئ[4].

حافظ ﷫ فرمائی چې ما ته چې کومه خبره صحيح ښکاری نو هغه داده چې د "فلم يندمك" نه مراد د نمر د زوال پورې تاخير او صبر کول دی،کوم چې حضرت مغيره اوکړو،په دې باندې الله تعالی دوی شرمنده نهٔ کړل.ددې نه علاوه ابن بطال ﷫ د "ولم يخزك" په تشريح کښې يو بله نسخه اختيار کړه او "ولم يحزنك" روايت کولو سره ئې ددې وضاحت شروع کړو، ليکن صحيح روايت دلته د خاء معجمه سره او د نون نه بغير "ولم يخزك" دې،هم دا د

---

[1]) پورته حواله،وعمدة القاری:۸۵/۱۵،وتاريخ الطبری:۶۲۰/۲)_

[2]) المصنف لابن شيبة:۲۹۰/۱۸،کتاب البعوث......رقم (۳۴۴۸۵)،ومجمع الزوائد:۲۱۵/۶)_

[3]) تاريخ الامم والملوک للطبری:۵۲۱/۲،سنة احدی وعشرين)_

[4]) شرح ابن بطال:۳۳۵/۵)_

مستملی روایت دې او ماقبل سره زیات مناسب هم دې.دغه شان د عبدالقیس د وفد په روایت کښې "غیرخزایاولاندامی"چې کومه جمله ده نو دا د هغې په شان هم ده.[1].

ددې نه علاوه د ابن بطال رحمه الله د کلام نه دا هم معلومیږی چې د "مثلها"کوم ضمیر دې نو دوی دا د "شدة"یعنی د عصائب طرفته راجع کوی.کوم چې محذوف دې حالانکه نورو حضراتو د "مثلها"ضمیر مجرور "وقعة"یا "غزوة"طرفته راجع کړې دې[2].یعنی په دغه شان غزواتو کښې الله تعالی تاسو ته د شرکت موقع درکړه البته علامه عینی رحمه الله د ابن بطال رحمه الله په تقلید کښې ضمیر د شدة طرفته راجع کړې دې.بیا چې کومه تشریح کړې ده نو هغه ئې د نورو شارحینو موافق کړې ده او هم دې ته ئې راجح وئیلې دی چې د ابن بطال رحمه الله تشریح د کلام د سیاق سره موافق نهٔ ده.[3].والله أعلم

د"حتی تهب الارواح"معنی او مطلب: د "تهب"مصدر "هبوباً"دې او دا د واحد مؤنث غائب صیغه ده،ددې فاعل الارواح دې او د هبوب معنی ده،هوا وغیره چلیدل.

"الارواح"د "ریح"جمع ده چې اصل کښې روح وو،د واؤ ساکن ماقبل چونکه مکسور دې ددې وجې نه واؤ په یاء سره بدل شو او ریح جوړ شو،ځکه چې د یو څیز جمع هغه څیز لره خپل اصل طرفته ګرځوی،البته ابن جنی رحمه الله وئیلې دی چې د ریح جمع أریاح هم راځی.[4].

او دلته د ارواح نه مراد ارواح النصر دې،یعنی تردې چې د الله تعالی د نصرت او د مدد هواګانې اوچلیږی.**کما مرقبل عن ابن بطال رحمه الله تعالی**[5].

د"وتحضر الصلوات"مراد: دلته په روایت کښې "وتحضر الصلوات"وارد شوې دې او د ابن ابی شیبه په روایت کښې "وتزول الشمس"راغلې دې[6]،کوم چې روایت بالمعنی دې ځکه چې د نمر د زوال نه پس د ماسپخین د مونځ وخت شروع کیږی.[7].

د غزوهٔ نهاوند اختتام: وړاندې تیر شو چې حضرت مغیره بن شعبه رضي الله عنه او نورو بعضې ملګرو په حضرت نعمان بن مقرن رضي الله عنه باندې اعتراض کړې وو چې دې قتال نهٔ شروع کوی؟بیا ئې په دې باندې اصرار هم اوکړو لیکن حضرت نعمان رضي الله عنه په خپله خبره باندې مضبوط ولاړ وو او چې کله د نمر زوال اوشو نو مسلمانانو له ئې جمع ورکړه،بیا په خپل آس باندې سور

---

[1]) پورته حواله،والفتح:۶/۲۶۵،والعمدة: ۱۵/۸۵،والکواکب الدراری:۱۳/۱۲۹،وارشاد الساری:۵/۲۳۲)

[2]) شرح الکرمانی:۱۳/۱۲۸،وارشاد الساری:۵/۲۳۲)_

[3]) عمدة القاری:۱۵/۸۵)_

[4]) پورته حواله،وفتح الباری:۶/۲۶۵،وشرح القسطلانی:۵/۲۳۲)_

[5]) شرح ابن بطال:۵/۳۳۵)_

[6]) المصنف:۱۸/۲۹۰،کتاب البعوث والسرایا.....رقم (۳۴۴۸۵)،وکذا فی مجمع الزوائد:۶/۲۱۶)_

[7]) فتح الباری:۶/۲۶۵،وعمدة القاری:۱۵/۸۵)_

شو او د هر بيرغ قبيلې ته ورغلو ،هغوى ته ئې د صبر او د ثابت قدمئ تلقين وركړو ،بيا ئې لښکر ته اوفرمائيل چې اول به زۀ د نعره تكبير آواز اوچت كړم نو تاسو خلق به د حملې كولو دپاره تيار شئ، چې دويم تكبير اوچت كړم نو تيارى به مكمل او پوره كړئ څكه چې ددې نه پس به هيڅا ته د تيارئ كولو موقع نۀ وركړې كيږى، بيا په دريم تكبير سره به فوراً په دشمن باندې حمله كوئ.ددې نه پس حضرت نعمان رضي الله عنه واپس خپل ځائې ته تشريف راؤړلو.

دويم طرفته دشمن هم زبردسته تيارى كړې وه،ددې وجې نه هغوى يو ډير لوئې لښکر او ډيرې زياتې اسلحې سره صف بندى اوكړه،د ايرانى لښکر په روستنئ حصه كښې د اوسپنې ميخونه اچولې شوې وو،دې دپاره چې خپل فوجيان اونۀ تختى او نۀ وروستو واپس شى.ددې نه پس حضرت نعمان رضي الله عنه اولنې تكبير اوچت كړو،خلق د حملې دپاره تياريدل شروع شو ،هغوى دويم تكبير اووئيل او خپله بيرغ ئې اوخوزولو ،خلق تيار شوې وو ،بيا ئې دريم تكبير اووئيل نو ټولو په يوځائې په دشمن باندې حمله اوكړه،د حضرت نعمان رضي الله عنه د امر لاندې چې كوم كسان وو هغوى په دشمن باندې داسې حمله اوكړه لكه څنګه چې اوړې باز په ښكار باندې حمله كوى،داسې سخت جنګ شروع شو چې بيا ددې نه پس وروستنى جنګونو كښې ددې مثال ډير كم ملاويږى،د نمر د زوال نه تر د تيارې خوريدو پورې د دشمن دومره كسان مړۀ شو چې د هغوى وينې زمكه لونده كړه،داسې چې څناور او سورلئ هم په هغې كښې خويدلې.

د بعضې خلقو د خيال مطابق د حضرت نعمان رضي الله عنه اس په دې وينه كښې اوخويدۀ،چې د هغې نه وجې نه هغوى راپريوتل،يو غشې راغې چې د هغې د وجې نه حضرت نعمان رضي الله عنه شهيد شو ،د دوى ورور حضرت سويد بن مقرن رضي الله عنه (۱) ،نه علاوه چاته هم د دوى د شهادت پته نۀ وه،بيا حضرت سويد دوى په څادر باندې پټ كړل او د شهادت خبر ئې پټ اوساتلو. ددې نه پس حضرت سويد رضي الله عنه بيرغ قائم مقام امير حضرت حذيفه بن يمان رضي الله عنه ته حواله كړه، حضرت حذيفه حضرت سويد د نعمان بن مقرن رضي الله عنه په ځائې مقرر كړو او ورته ئې اووئيل چې د صورتحال د واضح كيدو پورې د حضرت نعمان د شهادت خبر پټ اوساتئ، ددې دپاره چې په اسلامى لښکر كښې بزدلى پيدا نۀ شى.

چې كله د شپې تيارۀ په خوريدو شوه نو مشركانو تختيدل شروع كړل،مسلمانانو د هغوى تعاقب اوكړو،دا مشركان په خپلو كنستې شوې كندو كښې پريوتل،د جنګ په دوران كښې د قتل كيدونكو نه علاوه چې كوم مشركان په دې كندو وغيره كښې پريوتلو سره هلاک شو نو د هغوى تعداد د يو لاک نه زيات ښودلې شى.د ايرانى لښکر مشر بندار د جنګ دوران كښې خويدلې وو ،په موقع باندې د هغه ځائې نه اوتختيدۀ نو حضرت نعيم يا حضرت سويد هغۀ پسې شو او حضرت قعقاع رضي الله عنه ته مخامخ ورغئ نو په يو غر باندې اوختۀ او هلته پټ شو.آخر دا چې د حضرت قعقاع رضي الله عنه په لاس قتل شو.او مسلمانانو ته

---

(۱) د حضرت نعمان د ددې ورور په باره كښې اختلاف دې چې دا څوک وو؟بعضو سويد ،بعضو نعيم او بعضو معقل نوم ښودلې دې.اوګورئ، البداية والنهاية:۱۱۰/۷،وفتح البارى:۲۶۶/۶)

لويه فتح حاصله شوه،په غنيمت كښې ډير زيات مال په لاس راغئ.د لښكر امير حضرت حذيفه رضي الله عنه قيديان او د مال غنيمت پنځمه حصه د حضرت سائب بن الاقرع سره د اميرالمؤمنين په طرف روان كړل،ددې نه مخكښې حضرت طريف بن سهم رضي الله عنه د فتحې خوشخبرى مدينې منورې ته اورلو دپاره روان شوې وو[١].دا ښار د اسلامي لښكر په لاسونو باندې فتح شو،مسلمانانو به دا فتح د "فتح الفتوح" په نوم سره يادوله[٢].

د حديث شريف نه مستنبط فائدې: ①د حديث شريف نه د مشورې فضيلت معلوميږى چې لوئې مرتبې والا سړې كمې مرتبې والا سړى سره مشوره اوكړى نو نهٔ په دې كښې څهٔ باك شته او نهٔ په كښې د مشر كس څهٔ توهين شته.دغه شان دا هم ده چې مفضول هم كله كله د افضل سړى امير وى لكه اوګورئ حضرت زبير بن العوام رضي الله عنه په دې لښكر كښې وو د كوم لښكر امير چې حضرت نعمان بن مقرن رضي الله عنه وو او دا متفق عليه خبره ده چې حضرت زبير د حضرت نعمان رضي الله عنهما نه غوره دې.[٣].

②د حديث شريف نه دا خبره هم معلومه شوه چې په جنګ كښې د ټولو نه مخكښې د لوئې دشمن قصد كول پكار دى،لكه څنګه چې ورته هرمزان مشوره وركړې وه چې د كسرى نه دې شروع اوكړې شى،ځكه چې هركله د طاقتور سړى جرړې كټ كړې شى نو كمزورې به په خپله باندې شكست تسليموى[٤].

③د حديث شريف نه د حضرت نعمان منقبت او د حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنهما د جنګ په امورو كښې پيژندګلنه،قوت نفس،بهادرى،فصاحت او بلاغت معلوميږى چې حضرت مغيره د بندار په وړاندې د هغهٔ په دربار كښې كومه خطبه ارشاد فرمائيلې وه،هغه مختصر خو وه ليكن ډيره زياته بليغه او اثرانداز هم وه.ددې وجې نه دا خطبه چې څنګه د هغوى په دنيوى حالاتو مثلاً د خوراک څكاک وغيره په بيان باندې مشتمله ده نو دغه شان په دې كښې د هغوى چې كوم دينى كيفيت د اسلام نه وړاندې وو او كوم چې بيا د اسلام د قبلولو نه پس شو،ددې بيان په كښې هم دې،دغه شان په دې خطبه كښې د هغوى د معتقداتو مثلاً د توحيد،رسالت او د قيامت په ورځ د ايمان بيان هم دې،دغه شان هغه بيان كوم چې رسول

---

[١]) كوم صاحب چې د حضرت عمر رضي الله عنه طرفته خوشخبرى اوړلې وه نو د هغوى په باره كښې هم اختلاف دې چې دا څوک وو؟حافظ ابن كثير او سيف د دوى نوم طريف بن سهم ښودلې دې او د ابن ابى شيبه په روايت كښې د ابوعثمان نهدى نوم راغلې دې،حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې ممكنه ده چې دې دواړو حضراتو مدينې منورې ته تشريف اوړلې وى. انظر فتح البارى:٢٦٦/٦.والبداية والنهاية:١١٠/٧)_

[٢]) د غزوهٔ نهاوند د تفصيل دپاره اوګورئ. البداية والنهاية:١٠٥/٧_١١٢.تاريخ الاسلام(اردو)نجيب اكبر آبادى:٣٠٨/١......)_

[٣]) فتح البارى:٢٦٦/٦.وشرح ابن بطال:٣٣٤/٥.وعمدة القارى:٨٥/١٥)_

[٤]) پورته حواله جات)_

الله ﷺ د معجزاتو .پيشن گويانو بيا ددغه پيشن گويانو باره كښې چې فرمائيلې وو نو د هغې په واقع كيدو باندې هم دا خطبه مشتمله ده.(١).

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: د كتاب په شروع كښې چې مؤلف رحمه الله كوم عنوان قائم كړې وو نو هغه "الجزية والموادعة" وو .لكه څنګه چې د باب دا آخرى حديث د موادعة يعنى مصالحت سره متعلق دې،نو حضرت نعمان بن مقرن رضي الله عنه چې په جنګ شروع كولو كښې كوم تاخير اوكړو .د الله تعالى د مدد د هواګانو او د نمر د زوال چې ئې كوم انتظار كړې وو نو دا موادعة وو يعنى د مصالحت امكان د هغوى په ذهن كښې وو ددې وجې نه هغوى د نمر د زوال پورې جنګ شروع نۀ كړو .د موادعة معنى هم داده چې په دشمن باندې د فتح ياب كيدو نه مخكښې قتال نۀ شروع كول او قتال دغه وخت پورې پريخودل.دا امكان په ذهن كښې ساتلو سره چې جنګ كيدې هم شي او كيدې نۀ هم شي.(٢).

دغه شان ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت د حديث په دې جمله كښې هم كيدې شي:"حتى تعبدوا الله أو تؤدوا الجزية"ځكه چې په دې كښې د جزيې ذكر دې چې د ترجمې اولنۍ حصه ده.ليكن په دې صورت كښې به اشكال دا وى چې بيا خو د "الموادعة" ذكر بيكاره او فضول شو.ځكه چې د باب كوم احاديث تير شو،په هغه ټولو كښې د ترجمې او د حديث تعلق د "جزية"لفظ سره وو.دلته هم كه چرته تعلق لفظ "جزية"سره وى نو الموادعة سره د كوم حديث تعلق دې؟كه د هيڅ يو حديث تعلق او ربط نشته نو ددې د ذكر كولو څۀ فائده؟

غالباً دې خيزلره په ذهن كښې ساتلو سره شارحينو اولنۍ توجيه ذكر كړې ده. والله اعلم بالصواب

⑵ باب: إِذَا وَادَعَ الإِمَامُ مَلِكَ الْقَرْيَةِ هَلْ يَكُونُ ذَلِكَ لِبَقِيَّتِهِمْ؟

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله يوه بله مسئله ذكر كول غواړى،هغه دا چې د وخت خليفه كه چرته د يو ښار يا د يو كلي والى يا بادشاه سره صلح اوكړى نو آيا دا صلح به ددغه كلي او ښار اوسيدونكو ته هم شامله وى يا نۀ؟او ددغه ځائې اوسيدونكى خلق وغيره به په دې صلح كښې داخل وى يا نۀ؟

جواب استفهام دلته محذوف دې،يعنى "يكون"چې دا صلح به ددغه ځائې اوسيدونكو ته هم شامل وى.(٣).امام بخارى رحمه الله په مذكوره مسئله باندې د حضرت ابوحميد الساعدى رضي الله عنه حديث د دليل په طور باندې پيش كړې دې،په دې كښې صراحةً دا خبره مذكوره خو نۀ ده البته ددې حديث په بعضې طرقو كښې ددې وضاحت موجود دې او غالباً هم دې طرفته

---

(١) الفتح:٢٦٦/٦،والكرمانى:١٢٨/١٣،وعمدة القارى:٨٥/١٥،وارشاد السارى:٢٣٢/٥)_

(٢) المتوارى على تراجم ابواب البخارى:١٩٧،وعمدة القارى:٨٢/١٥)_

(٣) عمدة القارى:٨٥/١٥،وتحفة البارى:٥٦٦/٣)_

امام بخاری رحمه الله د خپل مشهور عادت موافق اشاره کړې ده.لکه ابن اسحاق رحمه الله په "السیرة" کښې فرمائی:

"لما انتهی رسول الله ﷺ إلی تبوك،أتاه یُحنة (١)بن رؤبة،صاحب أیلة،فصالح رسول الله ﷺ ،وأعطاه الجزیة.......فکتب رسول الله ﷺ لهم کتاباً،.فهو عندهم،فکتب لیحنة بن رؤبة:

بسم الله الرحمن الرحیم،هذه أمنة من الله و محمد النبی ﷺ رسول الله لیحنة بن رؤبة واهل أیلة، سفنهم وسیارتهم فی البر والبحر:لهم ذمة الله، وذمة محمد النبی،ومن کان معهم من أهل الشام،وأهل الیمن،وأهل البحر،فمن أحدث منهم حدثاً فانه لا یحول ماله دون نفسه،وإنه طیب لمن أخذه من الناس،وإنه لایحل أن یمنعوا ماءً یردونه، ولا طریقاً یریدونه،من بر أو بحر" (٢).

یعنی "چې کله نبی علیه السلام تبوک ته اورسیدو نو یحنه(یوحنا)بن روبه،د ایله والی نبی علیه السلام ته راغئ،نبی علیه السلام سره ئې مصالحت اوکړو او جزیه ئې په خدمت اقدس کښې پیش کړه......نبی کریم ﷺ ورته یو خط ورکړو،کوم چې هغهٔ سره موجود دې،نبی علیه السلام چې یحنه بن روبة ته کوم خط لیکلې ورکړې وو نو د هغې مضمون دادې:

"بسم الله الرحمن الرحیم،د ایله د والی او ددې د اوسیدونکو دپاره د الله تعالی او د محمد النبی،رسول الله ﷺ له طرفه دا امان نامه ده،د دوی د کشتو او د ګاډو دپاره،په زمکه او سمندر دواړو کښې،د دوی دپاره د الله تعالی او د محمد النبی ﷺ ذمه داری ده او د هغه چا دپاره هم چې کوم خلق د شام،یمن او د سمندر نه دې خلقو سره دی،په دوی کښې چې څوک هم نوې کار کوی(یعنی د معاهدې خلاف ورزی کوی)نو د هغهٔ مال به د هغهٔ د ذات دپاره حائل او مانع نهٔ جوړیږی تردې چې کوم کس د دهٔ هغه مال واخلی نو دا به د هغهٔ دپاره حلال وی.او دا هم جائز نهٔ دی چې د اوبو یو ګودر یا چینې ته د راتګ نه دوی منع کړې شی،نهٔ دا جائز دی چې دوی یوه لاره اختیار کړی او دوی منع کړې شی،خواه د اوچې لار وی یا د سمندر".

ددې نه استدلال کولو سره جمهور علماء وائی چې یو بادشاه یا والی سره صلح کول به د هغهٔ ټول قوم او ټولو علاقو ته شامل وی،ځکه چې هرکله هغهٔ د صلحې درخواست پیش کړو نو ګویا هغهٔ د خپل نفس،د خپل قوم او د خپلو ټولو علاقو دپاره د صلحې درخواست پیش کړو چې دې ټولو ته حفاظت او امان ملاؤ شی.

علامه ابن بطال رحمه الله لیکی: "والعلماء مجمعون علی أن الامام إذا صالح ملك القریة أنه یدخل فی ذلك الصلح بقیتهم،لانه إنما صالح علی نفسه،ورعیته،ومن یلی أمره،وتشتمل علیه بلده وعمله،ألا تری أن فی

---

(١) بیاء مثناة تحتانیة مضمومة.بعدها حاء مهملة مفتوحة.ثم نون مشددة مفتوحة.وآخره هاء)_

(٢) السیرة النبویة لابن هشام:٢/ ٥٢٥/٤_٥٢٦.غزوة تبوك.فی سنة تسع.و شرح ابن بطال:٥/ ٣٣٦.وفتح الباری:٦/ ٢٦٧.وعمدة القاری:١٥/ ٨٦.وارشاد الساری:٥/ ٢٣٣)_

كتاب النبي تامين ملك ايلة واهل بلده" (١).
البته په دې كښې اختلاف دې چې كه چرته بادشاه د يو مخصوص او متعين جماعت دپاره د صلحې درخواست پيش كړي چې دې خاص قسم جماعت ته دې امان وركړې شى نو په دې كښې به بادشاه هم داخل وى يا نهٔ؟
نو د جمهورو مسلک خو هم دادې چې په دې صورت كښې به دغه بادشاه په دې صلح و امان كښې داخل نهٔ وى ترڅو چې ئې خپل تعيين نهٔ وى كړې،دا حضرات ددې خبرې دليل دا پيش كوى چې د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه د خلافت په زمانه كښې اشعث بن قيس د څهٔ خلقو سره مرتد شو او په يو محل كښې پټ شو،بيا هغهٔ د اويا كسانو دپاره امان طلب كړو او خليفه ورته امان هم وركړو،نو دې د محل نه راووتهٔ او اويا سړى ئې اوشمارل او خپل ځان ئې په دوى كښې شامل نهٔ كړو،حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه اوفرمائيل چې ستا دپاره امان نشته،مونږ خو به تا قتلولو،په دې باندې اشعث اسلام قبول كړو او د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه لور سره ئې نكاح اوكړه(٢).
دغه شان كله چې حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه د تُستر يا د سوس محاصره اوكړه نو د هغوى امير اووئيل چې تاسو زما سلو كسانو ته پناه وركړئ نو زهٔ به ستاسو دپاره د قلعه دروازه پرانځم كړم؟حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه د هغهٔ خبره منظور كړه،نو هغهٔ خپل سل كسان او ملګرى شمارل او جدا كول شروع كړل،حضرت ابوموسى رضي الله عنه (په زړهٔ زړهٔ كښې) وئيل،د الله تعالى نه اميد دې چې هغه به ماته په دهٔ باندې قابو راكړى او د سلو كسانو د شمارلو نه پس به ددهٔ نه خپل ځان هير شى،نو هم دغه شان اوشوه چې هغهٔ سل كسان شمار كړل،هغوى ئې جدا كړل او خپل ځان ترينه هير شو،حضرت ابوموسى رضي الله عنه هغه ګرفتار كړو نو هغهٔ اووئيل چې تاسو خو ماته امان راكړې وو؟حضرت ابوموسى رضي الله عنه اوفرمائيل چې ما خو تا ته هيڅ قسم امان نهٔ دې دركړې،واوره!الله تعالى د څهٔ دهوكې نه بغير ماته په تا باندې قابو راكړې دې،بيا ئې د هغهٔ سر والوزولو(٣).
اكثر امامان ددې واقعاتو نه استدلال كولو سره هم دا وائى چې د بادشاه يا د امير خپل ځان لره منتخب كول ضرورى دى،ورنه په دې مخصوص جماعت كښې به دې داخل نهٔ وى.ليكن په مالكيه كښې د امام اصبغ او د امام سحنون قول دادې چې خپل ځان منتخب كول نهٔ ضرورى دى او نهٔ ددې حاجت شته،بلكه په دې باندې قرينه هم كافى ده،ځكه چې بادشاه كله د نورو خلقو دپاره امان طلب كوى نو خامخا هغه خپل ځان هم په دې كښې شاملوى او ددې مقصود هم دادې چې دهٔ ته هم امان حاصل شى(٤).والله اعلم بالصواب

---

(١) شرح ابن بطال:٣٣۶/۵،وفتح البارى:۲۶۷/۶)_
(٢) شرح ابن بطال:۳۳۷/۵،والمتوارى:۱۹۸)_
(٣) شرح ابن بطال:۳۳۶/۵)_
(٤) شرح ابن بطال:۳۳۷/۵)_

۲۹۹۰: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبَّاسٍ السَّاعِدِيِّ عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- تَبُوكَ، وَأَهْدَى مَلِكُ أَيْلَةَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- بَغْلَةً بَيْضَاءَ، وَكَسَاهُ بُرْدًا، وَكَتَبَ لَهُ بِبَحْرِهِمْ.[ر: ۱۴۱۱]

رجال الحديث

①**سهل بن بكار:** دا ابوبشر سهل بن بكار دارمي بصري رحمه الله دي.[2]

②**وهيب:** دا وهيب بن خالد بن عجلان بصري رحمه الله دي.

③**عمروبن يحيى:** دا عمرو بن يحيى بن عمارة مازني رحمه الله دي، ددې دواړو حضراتو مختصر حالات په كتاب الايمان، "باب من كره ان يعود فى الكفر......" كښې تير شوي دى.[3]

④**عباس الساعدى:** دا عباس بن سهل ساعدى رحمه الله دي.[4]

⑤**ابوحميدالساعدى:** دا ابو حميد عبدالرحمن الساعدى رضي الله عنه دي.[5]

د حديث شريف ترجمه: حضرت ابوحميد الساعدى رضي الله عنه فرمائي چې مونږ په غزوهٔ تبوك كښې د نبي كريم صلى الله عليه وسلم سره شركت اوكړو او د ايله ښار[6] بادشاه نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته يو سپين خچر په هديه كښې پيش كړو، نبي عليه السلام هغهٔ ته يو ښكلې څادر وركړو او هغهٔ ته ئې د هغهٔ د سمندري علاقو په باره كښې امان اوليكلو او ورته ئې وركړو.

دا د يو اوږد حديث حصه ده، كوم چې په كتاب الزكوة كښې تير شو.[7] امام بخارى رحمه الله د باب د مناسبت د وجې نه ددې يو حصه دلته ذكر كړې ده.

قوله: <u>وكساه بردا:</u> په ټولو نسخو كښې واو سره "وكساه" دې او د ابوذر په نسخه كښې فاء سره "فكساه" دې او هم دا غوره دې، ځكه چې د فعل "كساه" فاعل نبي كريم صلى الله عليه وسلم دې.

د دواړو مينځ كښې فرق دادې چې كه واو سره "وكساه" اووئيلې شي نو مطلب به داوي چې د ايله بادشاه ورته خچر هم وركړو او څادر ئې هم وركړو، حالانكه دا خبره غلطه ده، دا ځكه غلطه ده چې هغهٔ نبي عليه السلام ته صرف خچر وركړې وو، په جواب كښې ورته نبي عليه السلام څادر

---

[1]) قوله: عن ابى حميد الساعدى رضي الله عنه": الحديث، مر تخريجه فى الزكاة، باب خرص التمر)_

[2]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الزكاة، باب خرص التمر)_

[3]) اوګورئ: كشف البارى: ۱۱۵/۲_۱۱۸)_

[4]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الزكاة، باب خرص التمر)_

[5]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الصلاة، باب فضل استقبال القبلة)_

[6]) قال ابن قر قول: هى مدينة بالشام على النصف ما بين طريق مصر ومكة، على شاطئ البحر، من بلاد الشام". انظر عمدة القارى: ۸۶/۱۵)_

[7]) صحيح البخارى، كتاب الزكاة، باب خرص التمر، رقم (۱۴۸۱))_

ورکړو او د هغهٔ د علاقو او د رعايا دپاره ئې ورته امان ورکړو.
او که فاء سره "فكساه" اووئيلې شی نو مطلب ئې بالکل واضح دې چې د بادشاه کار خچر په هديه کښې ورکول وو او د نبی ﷺ کار په هديه کښې څادر ورکول، امان ليکل او ورکول وو او هم دا صحيح خبره ده.[1]
د بحر نه څهٔ مراد دې؟ دلته په "بحرهم" کښې د بحر نه مراد کلې يا ښار دې، چونکه دوی د سمندر په غاړه باندې اوسيدل ددې وجې نه ئې د دوی د کلی يا د ښار نه تعبير په بحر سره کړې دې او مقصود ددې اوسيدونکی يا ددې علاقې دی.[2] علامه انورشاه کشميری رحمه الله ددې "بحرهم" ترجمه په دې الفاظو سره کړې ده: "هغه کلې چې د درياب په غاړه وی".[3]
مدينه منوره هم چونکه سمندر سره نزدې ده، ددې وجې نه حضرت سعد بن عبادة رضی الله عنه په دې باندې د بحيرة اطلاق اوکړو او وې فرمائيل چې:
"لقد اصطلح أهل هذه البحيرة على أن يتوجوه، فيعصبونه بالعصابة، فلما أبى الله ذلك بالحق الذى أعطاك الله شرق بذلك......"[4].
چې اهلِ مدينه دا فيصله کړې وه چې د عبدالله بن ابی بن سلول تاج پوشی او دستاربندی به کولې شی، دې به د خپلې علاقې چودهری مقررولې شی، د نبی ﷺ د راتګ نه پس دا ټوله قصه ختمه شوه، د عبدالله بن ابی د مشرئ ارمان پوره نهٔ شو، ددهٔ رسئ ددهٔ په غاړه کښې انختې ده ددې وجې نه داسې قسم شرارتونه کوی.
ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: علامه ابن المنير رحمه الله ليکی چې د بخاری شريف په روايت کښې صيغه د امان ده، نهٔ چې صيغه د طلب چې بادشاه امان طلب کړې وی ليکن ددې باوجود امام بخاری رحمه الله د خپل عادت د وجې نه د باب د حديث نه مذکوره استدلال اوکړو چې بادشاه چې د حضوراکرم ﷺ په خدمت اقدس کښې کومه هديه پيشه کړه نو د هغهٔ مقصد ددې په ذريعې سره د خپل حکومت د بقاء درخواست پيش کول وو او د هغهٔ د حکومت بقاء هم هله ممکنه وه چې هرکله د هغهٔ قوم او رعايا هم باقی وی، نتيجه هم دا شوه چې د هغهٔ دا مصالحت د خپل رعايا دپاره وو.[5] هم دا مقصد د ترجمة الباب هم دې. علامه

---

[1]) فتح البارى:۲۶۶/۶، وعمدة القارى:۸۶/۱۵، وشرح القسطلانى:۲۳۳/۵)_
[2]) فتح البارى:۲۶۷/۶، وعمدة القارى:۸۶/۱۵، وشرح القسطلانى:۵ /۲۳۳)_
[3]) فيض البارى:۴۷۴/۳)_
[4]) صحيح البخارى، كتاب التفسير، باب(والتسمعن من الذين اوتوا الكتب)......رقم (۴۵۶۶)، والقصة رواها ابن هشام ايضا، ولكن لا يوجد فيها هذه الفظة_اعنى البحيرة_انظر سيرته:۵۸۸/۳/۲، خروج قوم ابن ابى عليه......وغضب الرسول.....)_
[5]) فتح البارى:۲۶۷/۶)_

عینی رحمہ اللہ د علامه ابن المنیر رحمہ اللہ دا وضاحت اختیار کړې دې[1].او حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چې ترجمة الباب سره د حدیث شریف د مطابقت دپاره دومره خبره کافی نۀ ده ځکه چې امام بخاری رحمہ اللہ د خپل مشهور عادت موافق د حدیث د ذکر کولو نه بغیر هم دا خپله مدعا حاصلولې شوه.حقیقت کښې امام بخاری رحمہ اللہ د خپل یو بل عادت مطابق دلته دا طریقه اختیار کړې ده چې کله دوی یو حدیث ذکر کولو سره د هغې نورو طُرقو طرفته اشاره کوی،دلته هم دوی د سیرة ابن اسحاق د یو روایت طرفته اشاره کړې ده کوم چې اوس وړاندې تیر شو،په کوم کښې چې ددې خبرې وضاحت دې چې د ایله ښار بادشاه نبی علیہ السلام سره مصلحت اوکړو او جزیه ئې ادا کړه،بیا هغۀ ته نبی علیہ السلام یو خط ورکړو چې په هغې کښې هغۀ دپاره د امان ورکولو وضاحت وو.[2].والله اعلم بالصواب

۳ باب: الْوَصَايَا بِأَهْلِ ذِمَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم

وَالذِّمَّةُ الْعَهْدُ، وَالإِلُّ الْقَرَابَةُ.

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمہ اللہ دا بیانول غواړی چې نبی علیہ السلام کومو غیرمسلمو سره عهد کړې وو،خواه هرقسم عهد چې وی،نو دوی سره د ښیګړې معامله ساتل پکار دی،بغیر د څۀ وجې دوی لره تنګول پکار نۀ دی او د نبی علیہ السلام د عهد پوره والې پکار دې.

د الوصاة معنی: **الوصاة "بفتح الواو، والمهملة مخففا"** ددې معنی ده وصیت.او د وصیت مختلف معنې دی چې په هغې کښې یو معنی ده چاسره ښیګړه کول.[3].

د الذمة او د الال معنی: بیا ددې نه پس امام بخاری رحمہ اللہ په ترجمة الباب کښې د دوو کلماتو معنې بیان کړې دی لکه څنګه چې د هغوی عادت دې چې په حدیث مبارک کښې کوم لفظ راشی نو که هغه په قرآن کریم کښې هم راغلې وی نو د هغې وضاحت او تفسیر کوی.اولنۍ کلمه "الذمة" ده او دویمه کلمه "الإل" ده.د اولنۍ کلمې معنی ئې کړې ده چې عهد او دویمې کلمې معنی ئې په قرابت (رشته داری) سره کړې ده کوم چې د امام ضحاک رحمہ اللہ اختیار کړې شوې تفسیر دې،لکه هغوی د قرآن کریم د آیت مبارکه (لا یرقبون فی مؤمن الا ولا ذمة)[4] تفسیر هم په دې کلماتو سره کړې دې.[5].

امام بخاری رحمہ اللہ چې د "الذمة" کومه معنی بیان کړې ده نو ددې نه علاوه ددې لفظ نورې معنې هم شته،مثلاً: امان،ضمان،حرمت او حق وغیره.اهلِ ذمه ته هم ذمه ددې وجې نه

---

[1]) عمدة القاری:۱۵/۸۶)_

[2]) فتح الباری:۶/۲۶۷،وایضا ارشاد الساری:۵/۲۳۳)_

[3]) فتح الباری:۶/۲۶۷)_

[4]) (التوبة:/۱۰)_

[5]) فتح الباری:۶/۲۶۷،و روح المعانی:۱۰/۳۴۹،سورة التوبة،الآیة:۹)_

وئیلې شی چې هغوی د مسلمانانو په عهد و امان کښې داخل شی.[1] او بعضې حضراتو وئیلې دی چې د "الإِلّ" اطلاق بعضې وخت کښې په عهد باندې هم کیږی.[2]

۲۹۹۱ :[3] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو جَمْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ جُوَيْرِيَةَ بْنَ قُدَامَةَ التَّمِيمِيَّ قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رضی الله عنه - قُلْنَا أَوْصِنَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ أُوصِيكُمْ بِذِمَّةِ اللَّهِ، فَإِنَّهُ ذِمَّةُ نَبِيِّكُمْ، وَرِزْقُ عِيَالِكُمْ. [ر: ۱۳۲۸]

رجال الحدیث

① **ادم بن ابی ایاس**: دا ابو الحسن آدم بن ابی ایاس عبدالرحمن عسقلانی رحمه الله دې.

② **شعبه**: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو حالات په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم المسلمون..... "کښې تیر شوې دی.[4]

③ **ابوجمرة**: دا ابوجمرة نصر بن عمران بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب أداء الخمس من الایمان" کښې راغلې ده.[5]

④ **جویریه بن قدامة التمیمی**: داجویریه بن قدامه بن مالک بن زهیرتمیمی سعدی رحمه الله دې.[6] اکثرو امامانو د رجالو دوی تابعی ښودلې دی او په لویو تابعینو کښې ئې د دوی شمار کړې دې.[7] د دوی نه علاوه یو بل شخصیت دې چې د هغهٔ نوم جاریه بن قدامه دې، دا د حضرت علی رضی الله عنه په ملګرو کښې وو او دا صحابی دې.[8] اکثر ائمه رجال په دې دواړو شخصیاتو کښې جدائی کوی او وائی چې جاریه جدا شخصیت دې او جویریه جدا شخصیت دې، د راجح قول مطابق اولنې صحابی دې او دویم تابعی دې. لیکن د حافظ ابن حجر او حافظ مغلطائی رحمهما الله وغیره میلان دې طرفته دې چې دا دواړه نومونه د یو شخصیت دی، یا جاریه نوم دې جویریه لقب دې، یا جویریه نوم دې او جاریه لقب دې خو بهرحال دا جدا جدا شخصیات نهٔ دی بلکه د یو سړی دوه نومونه دی او دا صحابی دې.[9]

---

[1]) عمدة القاری:۸۶/۱۵، و روح المعانی:۳۵۰/۱۰)_
[2]) فتح الباری:۲۶۷/۶)_
[3]) قوله سمعت عمر...... رضی الله عنه ":الحدیث، تفرد به البخاری، انظر تحفة الاشراف:۱۹/۸)_
[4]) کشف الباری:۶۷۸/۱)_
[5]) کشف الباری:۷۰۱/۲)_
[6]) اکمال مغلطای:۲۶۱/۳، رقم (۱۰۳۶))_
[7]) الجرح والتعدیل:۴۶۳/۲، والثقات: ۱۶۶/۴، وتهذیب الکمال:۱۷۴/۵، وفتح الباری:۲۶۷/۶)_
[8]) تهذیب الکمال:۸۰/۴، رقم (۸۸۶))_
[9]) الاصابة:۲۱۸/۱، وفتح الباری:۲۶۷/۶، وتهذیب التهذیب:۱۲۵/۲)_

حافظ ابن حجر رحمه الله په خپل مؤقف باندې دا استدلالات پيش کوی:

①جويريه تميمی دې او جاريه هم تميمی دې،ددې وجې نه دا خبره څۀ لرې نۀ ده چې دا دواړه شخصيات يو وی.

②د مصنف ابن ابی شيبه[1]په روايت کښې د جويريه په ځائې د جاريه وضاحت موجود دې او حديث د دواړو يو دې او دواړه دا حديث د ابوجمرة نه روايت کوی،ددې نه هم ذهن ته دا خبره راځی چې دا دواړه د يو شخصيت نومونه دی.[2]والله اعلم

جويريه بن قدامه د حضرت عمر رضی الله عنه نه روايت کوی.او د دوی نه روايت کوونکې هم صرف ابوجمرة نصر بن عمران رحمه الله دې.[3]

په بخاری شريف کښې د دوی ذکر صرف د باب په دې حديث کښې راغلې دې،باقی پنځو امامانو د دوی نه روايت نۀ دې اخستلې.[4] رضی الله عنه وأرضاه.

⑤**عمربن الخطاب**:د دويم خليفه،حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه دې.د دوی حالات د"بدء الوحی"په اولنی حديث کښې تير شوې دی.[5]

د باب د حديث شريف ترجمه:مونږ اووئيل،اميرالمؤمنين!مونږ ته ښۀ خبره اوکړئ!او وصيت اوکړئ،وې فرمائيل،زۀ تاسو خلقو ته د الله تعالی د عهد سره د خير ښيګړې وصيت کوم ځکه چې دا ستاسو د نبی صلی الله عليه وسلم د عهد او د ستاسو د اهل وعيال د رزق سبب دې.

د حديث شريف مزيد تفصيل:دلته چې امام بخاری رحمه الله کوم روايت ذکر کړو نو هغه ډير زيات مختصر دې او باب سره د مناسبت د وجې نه ددې په ذکر کولو باندې امام بخاری رحمه الله بس والې کړې دې،پوره حديث امام جمال الدين مزی رحمه الله په"تهذيب الکمال"کښې نقل کړې دې، جويريه بن قدامه فرمائی:

"حججتُ،فمررتُ بالمدينة،فمررت بالمدينة،فخطب عمر،فقال:انی رايت الليلة ديكا نقرنی نقرة او نقرتين، فما كان الا جمعة او نحوها حتی اصيب،قال: الشام، ثم اذن لاهل العراق، قال: وكنا آخر من دخل،قال: فكلما دخل قوم بكوا اوثنوا. قال: وكنت فيمن دخل فاذا عمامة اوبرد اسود قد عصب علی طعنته،واذا الدماء تسيل،قال:فقلنا:اوصنا،ولم يساله الوصية احد غيرنا،قال:اوصيكم بكتاب الله؛فانكم لن تضلوا ما اتبعتموه، قال:قلنا:اوصنا،قال:اوصيكم بالمهاجرين،فان الناس سيكثرون ويقلون،اوصيكم بالانصار؛

[1]) المصنف لابن ابی شيبة:۵۹۳/۲۰،کتاب المغازی،رقم (۳۸۲۱۸)،وتعليقات تهذيب الکمال:۱۷۶/۵)_
[2]) تهذيب التهذيب:۱۲۵/۲،رقم (۲۰۳))_
[3]) تهذيب الکمال:۱۷۵/۵)_
[4]) تهذيب الکمال:۱۷۶/۵،واکمال مغلطای ک ۲۶۱/۳،رقم (۱۰۳۶))_
[5]) کشف الباری:۲۳۹/۱)_

فانهم شعب الاسلام الذی لجا الیه، واوصیکم بالاعراب؛ فانهم اصلکم ومادتکم، ثم سالته بعد ذلك، قال: انهم اخوانکم وعدو عدوکم، و اوصیکم بذمتکم؛ فانها ذمة نبیکم، و رزق عیالکم، قوموا عنی، فما زاد علی هؤلاء الکلمات"[1].

یعنی: "زهٔ چې د حج د مناسکو نه فارغ شوم او مدینې منورې ته لاړم نو حضرت عمر رضی الله عنه خطبه ارشاد اوفرمائیله او وې وئیل چې ما د شپې په خوب کښې یو چرګ اولیدو چې هغهٔ په ما یو یو یا دوه ټونګې اولګولې، ددې نه پس تقریباً یو هفته تیره شوې وه چې دوی زخمی شو، راوی وائی چې امیرالمؤمنین اول صحابه کراموﷺ، بیا اهل مدینه ته د ملاقات اجازت ورکړو، بیا اهل شام ته، بیا اهل عراق ته او د ټولو نه په آخر کښې ورسره مونږ ملاقات اوکړو، کله چې به یو قوم د ملاقات په غرض داخل شو نو هغوی به ژړل او تعریفونه به ئې کول. راوی وائی چې په ملاقات کوونکو کښې زهٔ هم شامل ووم، چې داخل شوم نو اومې لیدل چې د هغوی په زخم باندې پټکی یا تور څادر سره پټې تړلې شوې وه او د زخم نه وینه بهیدله، مونږ ورته درخواست اوکړو چې وصیت راته اوکړئ، دا درخواست زمونږ نه علاوه بل چا نهٔ وو کړې، امیرالمؤمنین اوفرمائیل، زهٔ تاسو ته د ښیګړې وصیت په کتاب الله سره کوم څکه چې ترڅو تاسو ددې تابعداری کوئ نو ګمراه به نهٔ شئ، مونږ اووئیل نور هم څهٔ اوفرمائې، وې فرمائیل، زهٔ تاسو ته دا وصیت کوم چې مهاجرینو سره ښهٔ سلوک ساتئ، څکه چې خلق خو به زیاتیږی لیکن دا مهاجرین به کمیږی او انصارو سره درته د ښیګړې کولو حکم کوم څکه چې دوی د اسلام هغه کندې دی د چا طرفته چې اسلام پناه اخستلې وه او بانډیچیانو سره درته د ښهٔ سلوک وایم څکه چې هم دغه خلق ستاسو اصل او بنیاد دې، ستاسو ورونړه دی او ستاسو د دشمنانو دشمنان دی، دغه شان زهٔ تاسو ته دا حکم کوم چې ذمیانو سره ښهٔ سلوک کوئ څکه چې دا هغه خلق دی چې ستاسو نبی عليه السلام ورسره عهد کړې دې او هم دوی ستاسو اهل وعیال ته د رزق ملاویدلو دپاره سبب جوړیږی، په آخره کښې امیرالمؤمنین اوفرمائیل چې اوس ددې څائې نه پاسئ، ددې نه پس ئې څهٔ خبره اونهٔ کړه".

فائده: د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت دا واقعه د حضرت عمرو بن میمون رحمه الله نه هم روایت شوې ده[2] په کوم کښې چې د باب د حدیث ددې الفاظو "اوصیکم بذمة الله فانه ذمة نبیکم و رزق عیالکم" په څائې دا الفاظ منقول دی:

"واوصیه بذمة الله تعالی، وذمة رسوله صلی الله علیه وسلم أن یفی لهم بعهدهم، وأن یقاتل من ورائهم، ولا یکلفوا إلا طاقتهم".

---

[1]) تهذیب الکمال: ١٧٥/٥_١٧٦. و اخرج اوله الامام البخاری فی تاریخه: ٢٤١/٢/١، رقم (٢٣٢٥)، ومثله عندابن ابی شیبة فی مصنفه: ٥٩٣/٢٠، کتاب المغازی، ما جاء فی خلافه عمربن الخطاب رضی الله عنه، رقم (٣٨٢١٨)

[2]) صحیح البخاری، کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، قصة البیعة.....رقم (٣٧٠٠))_

"او زما نه پس چې کوم خلیفه راځی، هغې خلیفه ته هم وصیت کوم چې هغه د الله تعالی او د هغهٔ د رسول ﷺ د عهد خیال اوساتی دا سې چې د دوی د عهد پوره والې اوکړی، دړ دوی دپاره جنګ اوکړی او د طاقت او قوت نه زیات بوج په دوی باندې وانهٔ چولې شی"
ددې وجې نه ددې حدیث د پورته ذکر شوې حصې نه دا خبره معلومیږی چې د اهل جزیې نه دې دومره قدرې جزیه وصول کړې شی څومره چې هغوی قوت او طاقت لری او په دې معامله کښې ورسره ظلم او زیاتې اونهٔ کړې شی[1].

د "و رزق عیالکم" مطلب: د باب د حدیث ددې الفاظو "و رزق عیالکم" مطلب دادې چې ددې اهل ذمه او اهلِ خراج نه چې کوم رقم وصولیږی نو هغه ستاسو د اهل وعیال دپاره رزق جوړیږی او د هغې په ذریعې سره تاسو ددې خپل اهل وعیال د ضرورتونو بندوبست کوئ[2].

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې چې ترجمة الباب ذمیانو سره د خیربښیګړې اختیارولو وو او په حدیث شریف کښې هم دغه خبره ده چې حضرت عمر رضی الله عنه ذمیانو سره د خیربښیګړې کولو وصیت کړې وو

⑭ باب: مَا أَقْطَعَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم مِنَ الْبَحْرَيْنِ. وَمَا وَعَدَ مِنْ مَالِ الْبَحْرَيْنِ وَالْجِزْيَةِ، وَلِمَنْ يُقْسَمُ الْفَيْءُ وَالْجِزْيَةُ

د ترجمة الباب وضاحت او مقصد: دا ترجمة الباب په دریو جزونو باندې مشتمل دې، په دې درې وارو جزونو کښې مصنف رحمه الله درې مختلف قسم احکامات بیان کړې دی او هم ددغه احکاماتو په ترتیب سره ئې درې حدیثونه هم ذکر کړې دی[3]. لکه د اولنی حدیث تعلق اولنی حکم سره، د دویم حدیث تعلق دویم حکم سره او د دریم حدیث تعلق د دریم حکم سره دې. د ترجمة الباب اولنې جزء "ما اقطع النبی صلی الله علیه وسلم من البحرین" دې.

د "أقطاع" لغوی او اصطلاحی معنی: "أقطع" د باب افعال نه د ماضی مذکر صیغه ده. وئیلې شی "أقطع فلانا أرضاً" یعنی چاته زمکه ورکول، د هغهٔ په نوم کول[4].
د شریعت په اصطلاح کښې د وخت د خلیفه له طرفه د الله تعالی په ورکړې شوې مال کښې چاته څهٔ ورکولو ته "أقطاع" وئیلې شی. لیکن ددې زیات استعمال په دې کیږی چې چاته زمکه د جائیداد په طور باندې ورکړې شی. اوس د خلیفه خوښه ده چې چا ته جائیداد ورکوی. نو هغهٔ لره د دغه جائیداد مالک جوړوی چې هغه دې زمکې لره آباده کړی یا ئې

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۶۷)_
[2]) پورته حواله. والکرمانی:۱۳/۱۳۰)_
[3]) فتح الباری:۶/۲۶۸. وعمدة القاری:۱۵/۸۶)_
[4]) القاموس الوحید. مادة: "قطع")_

ورته خۀ خاص وخت پورې حواله کړی،ددې وجې نه چاته جائیداد ورکول کله خو د تملیک په طور وی او کله بغیر د تملیک نه وی.

هم ددې وجې نه فوج ته هم "مقطعین" وئیلې شی،یعنی د جائیداد خاوند (۱).او دلته د امام بخاری رحمه الله مقصد ددې کار جواز ښودل دی چې خلیفه یو اهل او قابل سړی ته هر وخت کښې زمکه د جائیداد په طور سره ورکولې شی.لکه د نبی کریم ﷺ د بحرین زمکو لره جائیداد جوړول د باب د اولنی حدیث شریف نه ثابت دی،چې نبی علیه السلام ددې اراده کړې وه او په دې معامله کښې ئې انصارو سره څو ځله خبره هم کړې وه چې تاسو خلق دا زمکې واخلئ لیکن هرکله چې هغوی انکار اوکړو نو نبی علیه السلام خپله اراده پریخودله.

د امام بخاری رحمه الله د استدلال طریقه: امام بخاری رحمه الله دلته د نبی علیه السلام ددې ارادې نه استدلال کړې دې چې خبره مستقبل کښې کیدله نو هغه ئې په ماضی کښې واخستله ګویا که نبی علیه السلام دغه خلقو ته جائیداد ورکړو،د نبی علیه السلام په حق کښې دا معامله بالکل واضحه ده ځکه چې نبی علیه السلام د یو داسې کار حکم نۀ شی ورکولې چې هغه کار ناجائز وی.

لهذا هم دا معلومه شوه چې دا کار یعنی چا ته جائیداد ورکول د وخت د خلیفه له طرفه صحیح دی.حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:

"فاما إقطاعه ﷺ من البحرين فالحديث الاول دال على أنه صلى الله عليه وسلم همّ بذلك، وأشار به على الانصار مراراً، فلما لم يقبلوا تركه، فنزل المصنف ما بالقوة منزلة ما بالفعل، وهو في حقه صلى الله عليه وسلم واضح لانه لا يامر الا بما يجوز فعله" (۲).

د باب په حدیث شریف کښې د بحرین نه مراد د عراق مشهور ښار دې(کوم چې اوس مستقل ریاست دې)وړاندې دا خبره تیره شوې ده چې اهل بحرین سره نبی علیه السلام مصالحت کړې وو او په هغوی ئې جزیه لازم کړې وه.بیا په دې حدیث شریف کښې چې د بحرین د زمکو انصارو ته د جائیداد په طور بانذې د ورکولو کوم ذکر راغلې دې نو ددې نه مراد دا دې چې ددې زمکو نه کوم خراج او جزیه وصولیږی نو هغه به د انصارو دپاره خاص وی.ددې زمکو آمدن به انصارو ته ځی،دا مطلب او مقصد نۀ دې چې هغوی به ددې زمکو مالکان هم شی ځکه چې دصلحې زمکه نۀ تقسیمیږی اونۀ چاته دجائیداد په توګه ورکړې کیدې شی.(۳).والله اعلم

۲۹۹۲ (۴). حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا - رضى الله عنه - قَالَ دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - الأَنْصَارَ لِيَكْتُبَ لَهُمْ بِالْبَحْرَيْنِ فَقَالُوا

---

[۱]) عمدة القاری:۸۶/۱۵، والنهایة لابن الاثیر الجزری:۸۲/۴،باب القاف مع التاء)_

[۲]) فتح الباری:۲۶۸/۶،ومثله فی شرح القسطلانی:۲۳۴/۵،وعمدة القاری:۸۷/۱۵)_

[۳]) فتح الباری:۲۶۸/۶،وارشاد الساری:۲۳۳/۵،وعمدة القاری:۸۷/۱۵)_

[۴]) قوله: انسا رضی الله عنه:"الحدیث،مر تخریجه فی کتاب المساقاة،باب القطائع)_

لَا وَاللّٰهِ حَتّٰى تَكْتُبَ لِإِخْوَانِنَا مِنْ قُرَيْشٍ بِمِثْلِهَا. فَقَالَ ذَاكَ لَهُمْ مَا شَاءَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ يَقُولُونَ لَهُ قَالَ «فَإِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ بَعْدِي أُثْرَةً، فَاصْبِرُوا حَتّٰى تَلْقَوْنِي». [ر: ۲۲۴۷]

رجال الحديث

①**احمد بن يونس**: دا احمد بن عبدالله بن يونس تميمي يربوعي رحمه الله دي. د دوى تذکره په کتاب الايمان، "باب من قال: إن الايمان هو العمل" کښې تيره شوې ده.(۱).

②**زهير**: دا زهير بن معاويه بن حُديج رحمه الله دي. د دوى تفصيلي حالات په کتاب الايمان، "باب الصلوة من الايمان" کښې راغلي دى.(۲).

③**يحيى بن سعيد**: دا مشهور تابعى، د مديني منورې فقيه، حضرت يحيى بن سعيد الانصارى رحمه الله دي. د دوى مختصر تذکره په "بدء الوحی" کښې او تفصيلي تذکره په کتاب الايمان، "باب صوم رمضان....." کښې تيره شوې ده.(۳).

④**انس** رضي الله عنه: د مشهور صحابي حضرت انس بن مالک رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان، "باب من الايمان أن يحب لاخيه......" کښې راغلي دى.(۴).

د أثرة ضبط او معنى: د باب په حديث کښې چې د "أثرة" کوم لفظ راغلي دې نو دا مختلفو طريقو سره ضبط کړې شوې دې.

①ابن الاثير رحمه الله دا لفظ همزه او ثاء د دواړو فتحې سره ضبط کړې دې.(۵).

② صاحبِ مطالع او علامه جيانى رحمهما الله دا لفظ د همزه ضمه او د ثاء سکون سره "أُثْرة" ضبط کړې دې.

③ بعضې حضراتو دا د همزه کسره او د ثاء سکون "اِثْرة" سره ضبط کړې دې.(۶).

علامه ازهرى رحمه الله فرمائي چې د "أثرة" معنى ده استيثار. او د استيثار معنى ده خودغرضى او ذاتى فائده لټول، ددې ضد ايثار دې (يعنى خپل ځان باندې نورو خلقوته ترجيح ورکول).(۷).

---

(۱) کشف الباری: (۲/۱۵۹)_

(۲) کشف الباری: (۲/۳۶۷)_

(۳) کشف الباری: (۱/۲۳۸، و: ۲/۳۲۱)_

(۴) کشف الباری: (۲/۴)_

(۵) النهاية فى غريب الحديث والاثر: ۱/۲۲، باب الهمزة مع التاء)_

(۶) عمدة القارى: (۱۵/۸۷)_

(۷) پورته حواله، والقاموس الوحيد، مادة: اثر")_

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: د ترجمة الباب اولنى جزء سره ددې حديث مناسبت ښكاره دې چې نبى عليه السلام انصارو ته د جائيداد وركولو اراده ښكاره كړه.ددې نه ددې كار جواز معلوميږى.كمامر قبل(١).

د ترجمة الباب دويم جزء "وما وعد من مال البحرين" دې.ددې جزء مقصد دادې چې بادشاه وقت كه په جزيه وغيره كښې چا ته خصوصى طور باندې څهٔ مال وغيره وركول اوغواړى نو په شريعت كښې ددې گنجائش شته او ددې اجازت دې.لكه د باب په دويم حديث شريف كښې دا مضمون راغلې دې چې حضرت جابر رضى الله عنه ته نبى عليه السلام فرمائيلي وو چې كه د بحرين مال راغئ نو مونږ به ترينه تاسو ته دومره دومره دركړو.دا دوى سره د نبى عليه السلام وعده وه چې بيا د نبى عليه السلام د وفات نه پس د هغوى جانشين مبارك حضرت صديق اكبر رضى الله عنه پوره كړه او دكوم مال وعده چې شوې وه نو هغه ئې حضرت جابر رضى الله عنه ته حواله كړو.

٢٩٩٣ :(٢) حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ أَخْبَرَنِي رَوْحُ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ لِي «لَوْ قَدْ جَاءَنَا مَالُ الْبَحْرَيْنِ قَدْ أَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا» . فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَجَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ قَالَ أَبُو بَكْرٍ مَنْ كَانَتْ لَهُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عِدَةٌ فَلْيَأْتِنِي . فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ كَانَ قَالَ لِي «لَوْ قَدْ جَاءَنَا مَالُ الْبَحْرَيْنِ لأَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا» . فَقَالَ لِي احْثُهْ . فَحَثَوْتُ حَثْيَةً فَقَالَ لِي عُدَّهَا . فَعَدَدْتُهَا فَإِذَا هِيَ خَمْسُمِائَةٍ، فَأَعْطَانِي أَلْفًا وَخَمْسَمِائَةٍ .[ر: ٢١٧٤]

رجال الحديث

①**على بن عبدالله:** دا مشهور امام حديث حضرت على بن عبدالله ابن المدينى رحمه الله دې.د دوى تفصيلى حالات په كتاب العلم، "باب الفهم فى العلم" كښې تير شوې دى.(٣).

②**اسماعيل بن ابراهيم:** دا اسماعيل بن ابراهيم بن مقسم رحمه الله دې چې مشهور په "بابن عليه" سره دې.د دوى مختصر تذكره په كتاب الايمان، "باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان" كښې راغلې ده.(٤).

خبرداري: د علامه عينى او علامه قسطلانى رحمهما الله نه ددې حديث په سند كښې دا

---

١) عمدة القارى:١٥/و ارشاد السارى:٥/٢٣٤)_

٢) قوله: عن جابر رضى الله عنه ":الحديث،مر تخريجه فى الكفالة،باب من تكفل عن ميت دينا.....)_

٣) كشف البارى:٣/ ٢٥٦)_

٤) كشف البارى:٢/١٢)_

تسامح اوشوه چې دې دواړو حضراتو اسماعیل بن ابراهیم د "ابن علیه" په ځائې ابومعمر بن اسماعیل بن ابراهیم ګنړلې دې (۱).حالانکه صحیح خبره داده چې دلته د اسماعیل نه مراد "ابن علیه" دې،ددې وجه داده چې د باب په حدیث کښې د امام بخاری رحمه الله شیخ ابن المدینی رحمه الله دې او د اسماعیل بن ابراهیم شیخ روح بن القاسم او دا منلې شوې خبره ده چې د ابن المدینی په شیخانو کښې چې د اسماعیل بن ابراهیم په نوم سره کوم شیخ دې نو هغه ابن علیه دې.ابن المدینی د ابومعمر نه روایت نۀ کوی،دغه شان د روح بن القاسم په شاګردانو کښې ابومعمر داخل نۀ دې.بلکه د هغوی شاګرد خو ابن علیه دې.(۲).

③**روح بن القاسم**:دا ابوغیاث روح بن القاسم تمیمی عنبری بصری رحمه الله دې.(۳).

④**محمد بن المنکدر**:دا مشهور تابعی محمد بن المنکدر رحمه الله دې.(۴).

⑤**جابربن عبدالله رضی الله عنهما**:دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه دې.(۵).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت:د حضرت جابر رضی الله عنه ددې حدیث شریف مناسبت د ترجمة الباب د دویم جزء سره بالکل واضح دې،د تشریح ضرورت نۀ لری.(۶)

تنبیه: **مرشرح هذا الحدیث فی الخمس،باب ومن الدلیل علی ان الخمس لنوائب المسلمین.....**)_د ترجمة الباب دریم جزء "ولمن یقسم الفیئ والجزیة" دې.په دې جزء کښې امام بخاری رحمه الله د حضرت عباس بن عبد المطلب رضی الله عنه حدیث ذکر کړې دې او ددې خبرې طرفته ئې اشاره کړې ده چې د مالِ فیئ او د مالِ جزیه مصرفونه څۀ دی؟دا کوم کوم ځائې کښې خرچ کیدې شی او کوم قسم خلق به ددې مستحق وی(۷).ددې مسئلې تفصیل په کتاب الخمس کښې مختلفو ځایونو کښې تیر شوې دې چې د جزیې وغیره مستحق کوم خلق دی.دغه شان د جزیې تعریف هم د کتاب الجزیة په شروع کښې تیر شوی دی.

د مالِ فیئ تعریف: فیئ هغه مال ته وئیلې کیږی چې بغیر د جنګ او د قتال نه د کافرانو نه حاصل کړې شی(۸).بیا چې دلته په فیئ باندې د جزیې کوم عطف کړې شوې دې نو دا د عطف الخاص علی العام د قبیل نه دې،ځکه چې جزیه هم د مالِ فیئ یو قسم دې.(۹).

---

(۱) عمدة القاری:۸۷/۱۵،وشرح القسطلانی:۲۳۴/۵)_
(۲) انظر تهذیب الکمال:۱۹/۳،و:۹۲۵۲/،و:۶/۲۱،وتحفة الاشراف:۳۵۹/۲،رقم (۲۰۱۵))_
(۳) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الوضوء،باب ما جاء فی غسل البول)_
(۴) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الوضوء،باب صب النبی صلی الله علیه وسلم وضوءه.....)_
(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الوضوء،باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....)_
(۶) عمدة القاری:۸۷/۱۵)_
(۷) فتح الباری:۲۶۹/۶)_
(۸) عمدة القاری:۸۶/۱۵،وبدائع الصنائع:۱۱۶/۷،کتاب السیر،فصل فی احکام الغنائم.....)_
(۹) عمدة القاری:۸۶/۱۵،وفتح الباری:۲۶۹/۶)_

مال فئ به څنګه تقسيمولې شي؟ دلته دا مسئله هم ده كومه كښې چې د صحابه كرامو ﷺ اختلاف هم دې چې د مال فئ په تقسيمولو كښې به امام او حاكم كومه طريقه اختياروى؟په دې كښې درې مذهبونه دى:

① امام به په تقسيم كښې مساوات او برابرى اختياروى،ټولو ته به برابر حصه وركوى،دا د حضرت ابوبكر و حضرت على رضي الله عنهما او د حضرت امام شافعى رحمه الله مذهب دې او د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه هم دا يو روايت دې.

② امام به په تقسيم كښې غوره والې اختياروى،يعنى امام ته پكار دى چې د حسنبو او د درجاتو خيال او لحاظ اوساتى،چاته زيات وركړى او چاته كم وركړى.دا د حضرت عثمان و حضرت عمر رضي الله عنهما مذهب دې،هم دا قول د حضرت امام مالك رحمه الله هم دې.[1] حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه به د اسلام وړاندې والې او د نسب د برترئ وغيره لحاظ ضرورى نۀ ګڼړلو او ددې خبرې قائل وو چې ددې كارونو تعلق آخرت سره دې،يو سړې اول اول او وړاندې مسلمان شوې دې نو د هغۀ دا عمل د الله تعالى دپاره دې،ددې اجر او ثواب هم په الله تعالى باندې موقوف دې،ددې وجې نه د مال په مستحق جوړيدلو كښې دا خبرې بنياد جوړول پكار نۀ دى.

او حضرت عمرفاروق رضي الله عنه به د مرتبو او درجاتو خيال او لحاظ ساتلو،په دې بنياد باندې به د مال د تقسيمولو په وخت به ئې حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها ته زيات مال وركوو او حضرت حفصه رضي الله عنها ته كم،حالانكه دواړه د نبى عليه السلام بيبيانې وې او حضرت حفصه رضي الله عنها ته به ئې فرمائيل چې لورې!ستاسو په نسبت حضرت عائشه رضي الله عنها ته زيات مال ددې وجې نه وركوم چې نبى كريم ﷺ ته هغه ستاسو په نسبت زياته محبوبه وه،دغه شان د نبى عليه السلام تعلق ستاسو د پلار په ځائې د هغې د والد صاحب حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه سره زيات وو!

دغه شان حضرت عمرفاروق رضي الله عنه به د خپل ځوى حضرت عبدالله بن عمر په نسبت حضرت اسامه بن زيد بن حارثه رضي الله عنه ته زياته حصه وركوله او ابن عمر ته به ئې فرمائيل چې أسامه ته په تاسو باندې دا فضيلت حاصل دې چې ستاسو په نسبت ورسره د نبى عليه السلام تعلق زيات وو او ستاسو د والد صاحب نه د نبى عليه السلام په نظر كښې د حضرت أسامه والد صاحب زيات خوښ وو[2].

---

[1]) فتح البارى:۶/۲۶۹،زكرقاة المفاتيح:۸/۱۰۴،وبداية المجتهد:۱/۴۰۳)_

[2]) مرقاة المفاتيح:۸/۱۰۴،وانظر للاستزادة:المصنف لابن ابى شيبة:۱۷/۴۷۲_۴۷۶،كتاب السير،ما قالوا فى الفروض وتدوين الدواوين،رقم (۳۳۵۳۹)،والسنن الكبرى للبيهقى:۶/۳۴۹_۳۵۱،كتاب قسم الفئ والغنيمة، باب التفضيل على السابقه والنسب،رقم (۱۲۹۹۲_۱۲۹۹۸)،وكشف الاستار:۲/۲۹۲_۲۹۵،كتاب الجهاد، باب قسمة الاموال و تدوين العطاء،رقم (۱۷۳۶)،وقصة اسامة بن زيد اخرجه الترمذى ايضا،كتاب المناقب، باب مناقب زيد بن حارثه، رضي الله عنه ،رقم (۳۸۱۳))_

③په دې سلسله کښې د احنافو مذهب دادې چې دا معامله امام ته سپارلې شوې ده.چاته ورکوی یا نۀ ورکوی،برابرې کوی یا چاته زیات او چاته کم ورکوی،په دې کښې امام ته اختیار دې.(۱).

هم دا یو روایت د امام احمد بن حنبل رحمه الله هم دې.(۲).

په مالِ فئ کښې به خمس ویستلې شی یا نۀ؟:د قرآن کریم د آیت(واعلموا أنما غنمتم من شئ فأن لله خمسه......)په رڼرا کښې په مال غنیمت کښې خو خمس ویستلې کیږی لیکن په مالِ فئ کښې هم خمس شته یا نۀ،دا اختلافی مسئله ده.امام شافعی رحمه الله د جمهور فقهاؤ د رائې نه جدا شوې دې او دا قول ئې اختیار کړې دې چې په مالِ فئ کښې هم خمس شته.دا مذهب نۀ په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې د چا شته او نۀ د هغوی نه پس د یو تابعی وغیره شته،ددې وجې نه دې قول ته تفرد وئیلې کیږی،امام ابن المنذر رحمه الله فرمائی:

"انفرد الشافعى بقوله: إن فى الفئ الخمسَ كخمس الغنيمة،ولا يحفظ ذلك عن أحد من الصحابة ولا من بعدهم...."(۳).

٢٩٩٤(٤)وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ أُتِيَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَقَالَ « انْثُرُوهُ فِي الْمَسْجِدِ » فَكَانَ أَكْثَرَ مَالٍ أُتِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذْ جَاءَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي إِنِّي فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلاً . قَالَ « خُذْ » . فَحَثَا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ، فَلَمْ يَسْتَطِعْ. فَقَالَ أْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ إِلَيَّ. قَالَ « لاَ » . قَالَ فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ. قَالَ « لاَ » . فَنَثَرَ مِنْهُ ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ فَلَمْ يَرْفَعْهُ. فَقَالَ أْمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ عَلَيَّ. قَالَ « لاَ » . قَالَ فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ. قَالَ « لاَ » . فَنَثَرَ ثُمَّ احْتَمَلَهُ عَلَى كَاهِلِهِ ثُمَّ انْطَلَقَ، فَمَا زَالَ يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا عَجَبًا مِنْ حِرْصِهِ، فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَثَمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ.[ر: ٤١١]

رجال الحديث

①**ابراهيم بن طهمان**:دا امام ابراهيم بن طهمان خراسانی رحمه الله دې(۵).

---

[1]) شرح ابن بطال:٥/ ٣٤٠،وفتح البارى:٦/ ٢٦٩،ومرقاة المفاتيح:٨/ ٩٨)_

[2]) المغنى لابن قدامة:٦/ ٣٢٠_٣٢١،كتاب الوديعة،باب قسمة الفئ......فصل،رقم (٥٠٩٢))_

[3]) فتح البارى:٦/ ٢٦٩،ومرقاة المفاتيح:٨/ ٩٨،وبداية المجتهد:١/ ٤٠٣،والجوهر النقى:٦/ ٢٩٤،باب الخمس فى الفئ....والمغنى:٦/ ٣١٣،وشرح ابن بطال:٥/ ٢٥١،واعلاء السنن:١٢/ ٨٧)_

[4]) مر هذا التعليق بهذا الاسناد فى الصلاة،باب القسمة وتعليق......وذكر هناك من وصله)_

[5]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الوضوء،باب من اغتسل عريانا وحده)_

②عبد العزيز بن صهيب: دا عبد العزيز بن صهيب بنانی بصری رحمه الله دي، د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب حب الرسول......" کښې تير شوې دی[1].

③انس: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دې، د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب الایمان أن یحب لاخیه مایحب لنفسه" کښې تیره شوې ده.[2].

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: د حضرت انس رضي الله عنه د حديث د ترجمة الباب دريم جزء سره مناسبت واضح دې، کوم حديث کښې چې د حضرت عباس بن عبد المطلب رضي الله عنه يوه واقعه ذکر کړې شوې ده، ځکه چې په ترجمه کښې دا سوال وو چې د مال فئ او د مال جزيه مستحق څوک دی؟نو بيا ددې خبرې جواب حضرت امام بخاری رحمه الله د حديث په ذريعې سره اوکړو چې په دې کښې د ټولو مسلمانانو حق دې، په دې معامله کښې د فقير او د مالدار هيڅ خصوصيت نشته، که څۀ خصوصيت وو نو حضرت عباس رضي الله عنه ته به د مالِ فئ نه هيڅ هم نۀ ملاويدل ځکه چې هغه خو مالدار وو[3].

⑤باب: إِثْمِ مَنْ قَتَلَ مُعَاهَدًا بِغَيْرِ جُرْمٍ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله دا فرمائيلي دی چې يو سړې ذمی يا معاهد لره قتل کړی او بغير د څۀ جرم او بغير د څۀ حق نه ذمی لره قتل کړی نو دې ډير سخت ګناهګار دې او ددۀ دا کار چې ذمی قتل کړی، په هيڅ صورت کښې به دا کار قابل قبول نۀ وی.

يوه اهمه فائده: د ترجمة الباب په سلسله کښې د امام بخاری رحمه الله يو عادت دا هم دې چې ترجمه مقيد راوړی او روايت مطلق راوړی، مقصد ئې داوی چې په روايت کښې د ترجمة الباب د قيد لحاظ کړې شوې دې، د روايت اطلاق مراد نۀ دې[4]. ددې عادت مطابق مصنف رحمه الله دا ترجمه هم مقيد ذکر کړه او روايت مطلق دې ځکه چې په دې کښې د "بغیر جرم" قيد موجود نۀ دې ليکن چونکه د شريعت د قاعدو نه دا خبره ثابته ده چې د جرم او د څۀ حق په بنياد باندې خو مسلمان قتلول هم جائز دی نو ددې وجې نه د ذمی قتلول به هم جائز وی، ددې وجې نه د باب د حديث شريف په دې الفاظو "من قتل معاهدا لم یرح......" کښې به د بغیر جرم يا د بغیر حق قيد خامخا ملحوظ وی ځکه چې ګناهګار به صرف په هغه صورت کښې وی چې کله قتل په ناحقه او د څۀ جرم نه بغير اوکړې شی[5].

---

[1]) کشف الباری:۱۲/۲)_

[2]) کشف الباری:۴/۲)_

[3]) فتح الباری:۲۶۹/۶)_

[4]) کشف الباری:۱۷۵/۱)_

[5]) فتح الباری:۲۷۰/۶)_

ددې نه علاوه هم دا روايت د ابو معاويه عن الحسن بن عمرو عن مجاهد د طريق نه هم روايت دې، په هغې كښې د "بغيرحق" وضاحت شته[1]. دغه شان د باب ددې حديث مزيد وضاحت د هغه روايت نه هم كيږى كوم چې د حضرت صديق اكبر رضي الله عنه نه روايت دې، په هغې كښې دى: "من قتل معاهداً فى غير كنهه، حرم الله عليه الجنة...."[2] چې "چا يو ذمى بغير د څهٔ حق نه قتل كړو نو الله تعالى به په هغهٔ باندې جنت حرام كړى....".

٢٩٩٥: ([3]) حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ: «مَنْ قَتَلَ مُعَاهَدًا لَمْ يَرَحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ، وَإِنَّ رِيحَهَا تُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا». [٦٥١٦]

رجال الحديث

① **قيس بن حفص**: دا قيس بن حفص ابومحمد دارمى بصرى رحمه الله دې. د دوى حالات په كتاب العلم، "باب (وما اوتيتم من العلم.....) كښې تير شوې دى[4].

② **عبدالواحد**: دا ابوبشر عبدالواحد بن زياد بصرى رحمه الله دې، د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب الجهاد من الايمان" كښې تيره شوې ده[5].

③ **الحسن بن عمرو**: دا مشهور محدث حضرت حسن بن عمرو فُقيمى تميمى كوفى رحمه الله دې[6]. دوى د حضرت مجاهد، سعيد بن جبير، حكم بن عتيبه، ابو الزبير، منذر الثورى، محارب بن دثار، ابراهيم نخعى او د خپل ورور فضيل بن عمرو رحمهم الله نه روايت نقل كوى. او د دوى نه په روايت كوونكو كښې امام سفيان ثورى، عبدالله بن المبارك، حسن بن صالح، حفص بن غياث، عبدالواحد بن زياد، ابومعاويه، ابوبكربن عياش، محمد بن فضيل او د دوى وراره عمرو بن الغفاربن عمرو رحمهم الله وغيره د علم لوئې لوئې شخصيات شامل دى[7].

---

[1] السنن الكبرى للامام البيهقى: ١٣٣/٨، كتاب القسامة، باب اثم من قتل ذميا بغير جرم......، رقم (١٦٤٨٢)، والمصنف لابن ابى شيبة: ٣١٤/١٤، كتاب الديات، فى قتل المعاهد، رقم (٢٨٥٢٦))_

[2] الحديث اخرجه ابو داود، كتاب الجهاد، باب فى الوفاء للمعاهد وحرمة ذمته، رقم (٢٧٦٠)، والنسائى، كتاب القسامة، باب تعظيم قتل المعاهد، رقم (٤٧٥١،٤٧٥٢))_

[3] قوله: عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما "الحديث، اخرجه البخارى ايضا، كتاب الديات، باب اثم من قتل ذميا بغير جرم، رقم (٦٩١٤)، والنسائى، كتاب القسامة، باب تعظيم قتل المعاهد، رقم (٤٧٥٤)، وابن ماجه، كتاب الديات، باب من قتل معاهدا، رقم (٢٦٨٦))_

[4] كشف البارى: ٥٢٦/٤)_

[5] كشف البارى: ٣٠١/٢)_

[6] تهذيب الكمال: ٢٨٣/٦، وتهذيب التهذيب: ٣١٠/٢، والتاريخ الكبير: ٢٩٨/٢، رقم (٢٥٣٥))_

[7] د استاذانو او د شاګردانو دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال: ٢٨٣/٦_٢٨٤)_

امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی چې ما د یحیی بن سعید الانصاری نه تپوس اوکړو چې په حسن بن عبید الله او حسن بن عمرو کښې تاسو ته زیات محبوب څوک دی؟وې فرمائیل چې په دواړو کښې زیات حسن بن عمرو دې "الحسن بن عمرو أثبتهما"(١).امام ابوبکر بن اثرم دامام احمد رحمه الله نه روایت کوی چې هغوی د حسن بن عمرو په باره کښې اوفرمائیل "ثقة"(٢).
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی: "ثقة،حجة"(٣).
امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی: "لاباس به،صالح"(٤)
دغه شان علامه ذهبی، حافظ ابن حجر، امام ابن حبان، امام نسائی او علامه عجلی رحمهم الله هم د دوی توثیق کړې دې(٥).امام سفیان ثوری رحمه الله هم ددې حسن بن عمرو نه نقل کړې دی چې زما پلار عمرو زۀ د حضرت سعید بن جبیر رحمه الله په خدمت کښې حاضر کړم،هغه وخت زۀ ډیر وړوکې ووم او قرآن کریم مې وئیلې وو، کله چې حضرت سعید بن جبیر رحمه الله زما قرآن دانی اولیده نو زما والدصاحب ته ئې اوفرمائیل: "تعلم من مثل هذا القرآن"(٦). چې "د داسې کس نه تاسو هم قرآن کریم زده کړئ"!!!
حسن بن عمرو مزید فرمائی چې ابراهیم نخعی رحمه الله د وفات په وخت دا وصیت کړې وو چې ددۀ کپړې ماته راکړئ(٧).دوی د عباسی خلیفه ابو جعفر المنصور د خلافت په اول وختونو کښې ١٤٢هجری کښې په کوفه کښې وفات شو(٨).د امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام ابوداؤد، نسائی او ابن ماجه رحمهم الله هم د دوی نه روایات اخستلې دی(٩).دغه شان په صحیح بخاری کښې ددوی ذکر صرف په دوو ځایونو کښې راغلې دې،یو خو ددې باب په حدیث کښې، کوم چې په دې طریق سره په کتاب الدیات(١٠)کښې هم راغلې دې.

---

(١) پورته حواله:٢٨٤/٦،والجرح التعدیل:٢٩/٣،رقم (١٠٧))_
(٢) پورته حواله جات)_
(٣) تهذیب الکمال:٢٨٥/٦،والجرح والتعدیل:٢٩/٣،رقم (١٠٧))_
(٤) پورته حواله جات)_
(٥) الکاشف للذهبی:٣٢٨/١،والتقریب لابن حجر:٢٠٧/١،رقم (١٢٧١)،وتهذیب التهذیب:٣١٠/٢، وتعلیقات تهذیب الکمال:٢٨٥/٦)_
(٦) الطبقات لابن سعد:٣٤١/٦،وتهذیب الکمال:٢٨٥/٦)_
(٧) الطبقات الکبری:٣٤١/٦)_
(٨) پورته حواله،وتهذیب الکمال:٢٨٥/٦)_
(٩) تهذیب الکمال:٢٨٥/٦)_
(١٠) صحیح بخاری،کتاب الدیات،باب اثم من قتل ذمیا.....رقم (٦٩١٤))_

دويم په كتاب الادب[1] كښې[2]. رحمه الله تعالى رحمة واسعة

④**مجاهد**: دا شيخ القراء حضرت مجاهد بن جبرمكى رحمه الله دې،د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب الفهم فى العلم" كښې راغلې ده[3].

⑤**عبدالله بن عمرو**:دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضى الله عنهما دې.د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون..... "كښې تير شوې دى[4].

د حديث شريف سند سره متعلق يو اهم بحث:ددې حديث د سند په باره كښې په امام بخارى رحمه الله باندې دا اعتراض كړې شوې دې چې دا حديث منقطع دې،ځكه چې د حضرت مجاهد سماع د حضرت عبدالله بن عمرو رضى الله عنهما نه ثابته نۀ ده،

لكه علامه برديجى رحمه الله په خپل كتاب "المتصل والمرسل" كښې ليكى:

"مجاهد عن ابن عمرو، ولم يسمع منه"[5].

ددې نه علاوه امام دارقطنى رحمه الله د امام بخارى رحمه الله طريق رد كولو سره وائى چې د: "مروان بن معاوية عن الحسن بن عمرو عن مجاهد عن جنادة بن ابى أمية عن عبدالله بن عمرو"[6].طريق زيات صحيح دې ځكه چې په دې كښې د حضرت مجاهد او د حضرت عبدالله بن عمرو رضى الله عنهما مينځ كښې د يو واسطې يعنى د جناده اضافه ده نو په دې سره به انقطاع د حديث منقطع كيدل ختم شى او حديث به متصل شى[7].

ليكن ددې حضراتو دا خبره د څو وجوهاتو د وجې نه صحيح نۀ ده:

①د امام مجاهد رحمه الله سماع د حضرت عبدالله بن عمرو رضى الله عنهما نه ثابته ده،او دې مدلّس هم نۀ دې چې د تدليس الزام پرې اولګولې شى.

②په دواړو طُرُقو كښې تطبيق هم ممكن دې چې امام مجاهد دا روايت اول د جناده نه اوريدلې وى،بيا چې كله د هغوى ملاقات حضرت عبدالله بن عمرو سره اوشو نو د هغوى نه

---

[1]) انظر صحيح بخارى،كتاب الادب،باب ليس الواصل بالمكافىء،رقم (٥٩٩١))_

[2]) فتح البارى:٦/ ٢٧٠،وعمدة القارى:٨٨/١٥)_

[3]) كشف البارى:٣٠٧/٣)_

[4]) كشف البارى:٦٧٩/١)_

[5]) عمدة القارى:٨٨/١٥)_

[6]) اخرجه النسائى فى الصغرى،كتاب القسامة،باب تعظيم قتل المعاهد،رقم (٤٧٥٤)، والكبرى: ٢٢١/٤،كتاب القسامة،تعظيم قتل المعاهد،رقم (٦٩٥٢)،وكتاب السير:٢٢٥/٥......رقم (٨٧٤٢)،واحمد فى مسنده:٦٤٦/٢،مسند عبدالله بن عمرو......رقم (٦٧٤٥)،والبيهقى فى الكبرى:١٣٣/٨،رقم (١٢٤٨٣)، و:٩٢٠٥/،رقم (١٨٧٣٣))_

[7]) هدى السارى:٥٢٦،وعمدة القارى:٨٨/١٥،وايضا انظر تحفة الاشراف:٢٨٥/٦،و٣٧٧)_

ئې هم اوریدلې وی یا دواړو په یو وخت د حضرت عبدالله نه اوریدلې وی، ددې نه پس چې کله حضرت مجاهد دا روایت بیانوی نو کله د حضرت عبدالله بن عمرو نه نقل کوی او کله د جناده نه(١).

④حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د عبدالواحد په مقابله کښې مروان اګرچه اثبت دې او هغوی په سند کښې د یو راوی اضافه هم نقل کړې ده لیکن د عبدالواحد تابعدار موجود دی لکه ابومعاویه ئې تابعداری کړې ده،ابن ماجه دا په خپل طریق سره روایت کړې دې(٢).دغه شان عمرو بن عبدالغفار فقیمی هم د دوی تابعداری کوی،کوم چې امام اسماعیلی نقل کړې دې نو په ظاهره د عبدالواحد روایت راجح دې(٣).

د اُصیلی پر تسامح: د صحیح بخاری د ټولو نُسخو په دې خبره باندې اتفاق دې چې د باب حدیث په "مسند عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما" کښې دی لیکن اصیلی رحمه الله د "الجرجانی عن الفربری" د طریق نه "عبدالله بن عُمر" (بضم العین، بغیرواو)نقل کړې دې، او دا تصحیف دې،ددې نشاندهی جیانی رحمه الله کړې ده.(٤).

قوله: عن النبی صلی الله علیه وسلم قال: "من قتل معاهداً لم یرح رائحة الجنة": حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما د نبی کریم ﷺ نه روایت کوی چې نبی علیه السلام اوفرمائیل چې کوم کس یو ذمی قتل کړو نو هغه به د جنت خوشبو اونهٔ مومی.

د"یرح"معنی او ضبط: دلته فعل د"یرح"د لم جازمه د وجې نه مجزوم دې،ددې په ضبط کښې درې اقوال دی:

①ابوعبید رحمه الله فرمائی چې دا د راحه یَراحه روحاً نه دې.

②ابن التین رحمه الله فرمائی چې دا د اراحه یُریحه إراحة نه دې،مزید فرمائی چې اولنې ضبط غوره دې او هم دا قول د اکثرو دې.

③ ابن الجوزی رحمه الله فرمائی چې دا د راحهٔ یَریحه نه دې.

او په درې واړو صورتونو کښې معنی یوه ده،علامه جوهری رحمه الله فرمائی چې ددې معنی ده بُوئی موندل، "راح الشیٔ یراحه ویریحه: إذا وجد ریحه"(٥).

---

(١) پورته حوالهوفتح الباری:٦/٢٧٠،وتعلیقات الشیخ محمد عوامة علی المصنف:١٤/٣١٤)_

(٢) رواه ابن ماجه فی کتاب الدیات،باب من قتل معاهدا،رقم (٢٦٨٦))_

(٣) هدی الساری:٥٢٦،وفتح الباری:٦/٢٧٠)_

(٤) فتح الباری:٦/٢٧٠،وعمدة القاری:١٥/٨٨)_

(٥) پورته حواله جات،وارشاد الساری:٥/٢٣٥،وشرح ابن بطال:٨/٥٦٤،وشرح الکرمانی:١٣/١٣٢، والصحاح للجوهری:٤٣٦،مادة: روح")_

قوله: وإن ريحها توجد من مسيرة أربعين عاماً: او د جنت خوشبو خو د څلوېښت کالو په مسافت کښې محسوسيږی.

د باب د حديث شريف مطلب دادې چې د جنت خوشبو چې دومره تيزه ده چې که يو سړې څلوېښت کاله فاصله او مسافت کښې لرې وی نو هغه ئې هم محسوسولې شی ليکن د ذمی د قتل دا سزا ده چې قاتل به د داسې خوشبوئې نه هم محروم وی کومه خوشبو چې د څلوېښتو کالو په مسافت هم محسوسيږی، جنت ته داخليدل خو لرې خبره ده.ددې مقصد وعيد دې چې جنت ته اول کوم خلق داخليږی نو هغوی سره به دې نهٔ داخليږی،د خپلې سزا خوړلو نه پس به داخليږی.يا دا چې الله تعالى ئې په خپل خاص رحمت سره معاف کړی.

بهرحال د ذمی د قتل نه پرهيز ضروری دې او دا قتل د څهٔ حق او د څهٔ جرم نه بغير بالکل جائز نهٔ دې.[1].

يا د باب په حديث کښې چې کومه سزا بيان کړې شوې ده نو دا د مستحل سزا ده،يعنی کوم کس چې د څهٔ حق نه بغير د ذمی قتل لره جائز او حلال اوګڼړی نو د هغهٔ به دا سزا وی.

په حديث کښې په مذکوره عدد کښې د راويانو اختلاف او ددې د اعداد توجيه: د جنت خوشبو به څومره مسافت او فاصلې سره محسوسيږی،په دې کښې مختلف روايات دی،د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما روايت کښې اکثرو راويانو "اربعين عاماً" نقل کړې دې،او د عمرو بن عبدالغفار په روايت کښې د "سبعين" لفظ راغلې دې د کوم روايت تخريج چې اسماعيلى کړې دې،د حضرت ابوهريره رضي الله عنه[2] او د حضرت ابوبکره[3] په حديثونو کښې هم د "سبعين" لفظ راغلې دې او د مؤطا اود مسلم شريف[4] په روايت کښې،چې راوی ئې حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې،کښې د خمسمائة سنة الفاظ راغلې دی يعنی پنځهٔ سوه کاله.

د عدد ددې اختلاف مشهوره توجيه هم هغه ده کومه چې محدثين او شارحين حضرات په

---

[1]) شرح ابن بطال:۳٤۱/۵،وعمدة القاری:۸۹/۱۵،وارشاد الساری:۲۳۵/۵)_

[2]) انظر الجامع للترمذی،کتاب الديات،باب فيمن يقاتل نفسا......رقم (۱٤۰۳)،ومسند ابی يعلی:٤٦۷/۵، مسند ابی هريرة،رقم (٦٤۲۱)،والمستدرک:۱۳۸/۲،کتاب الجهاد،رقم (۲۵۸۱)،وشرح السنه:۲۷٦/۵،کتاب القصاص،باب اثم من قتل معاهدا،وجامع الاصول:٦۵۱/۲،کتاب الجهاد،رقم (۱۱۳۸)،وجمع الجوامع:۳۱۰/۳، حرف الهمزة،رقم (۹۰٤۱))_

[3]) شرح السنة:۳۷٦/۵،کتاب القصاص،رقم (۲۵۱٦)،ومسند الامام البزار:۹۱۰۲/،حديث ابی بکرة،رقم (۳٦٤۰)،ومسند احمد،رقم (۲۰۷٤۳)،و(۲۰۷۸۹)،مسند ابی بکرة نفيع،و موارد الظمآن ۳٦۸،رقم (۱۵۳۰_۱۵۳۱)،والمستدرک:۱۳۷/۲،رقم (۲۵۷۹)،وسنن البيهقی الکبری:۲۲۹/۸_۲۳۰،رقم (۱٦٤۸٤))_

[4]) الحديث اخرجه مسلم فی کتاب اللباس والزينة،باب النساء الکاسيات العاريات،رقم (۵۵۸۲)، و(۷۱۹٤). الا ان العدد المعين غير مذکور فيه،ومالک فی المؤطا:۹۱۳/۲،کتاب اللباس،باب مايکره للنساء لبسه من الثياب،رقم (۷))_

داسې مقاماتو کښې ذکر کوی چې د حديث مراد د مسافت او د فاصلې لرې والې دې چې د جنت خوشبو د ډير لرې وخت نه محسوسيږی،نو د مسافت دا لرې والې په مختلفو عددونو سره تعبير کړې شو،کله څلويښت کالو سره،کله اويا او کله د پنځو سوو کالو ذکر اوکړې شو[1]
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت بالکل واضح دې، ترجمة الباب ذمی لره د څۀ حق او جرم نه بغير د قتل کولو په بدۀ کښې وه،په حديث کښې هم ددې جرم سزا بيان کړې شوې ده چې د داسې مجرم به سخته سزا وی[2].ددې نه ددې خبرې اندازه لګولې شی چې په اسلام کښې د ذمی هم څومره قدرې حقوق دی چې يو مسلمان ددې خبرې نه ويرولې کيږی چې ذمی ته څۀ قسم تکليف اونۀ رسولې شی.

⑨ باب: إِخْرَاجِ الْيَهُودِ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد خو دلته واضح دې،دا وئيل غواړی چې يهوديانو ته په جزيرة العرب کښې د اوسيدلو اجازت نشته،يهوديان به ددې ځائې نه ويستلې کيږی[3].
د جزيرة العرب تعريف او په دې کښې د کفارو د اقامت حکم: هيڅ يو کافر ته هم په جزيرة العرب کښې د اقامت اختيارولو او جزيرة العرب لره د وطن جوړولو اجازت نشته،په دې باندې د څلورو واړو امامانو رحمهم الله اتفاق دې،البته د دوی په دې خبره کښې اختلاف دې چې ددې حکم اطلاق په کومو کومو علاقو يا په کومو کومو ښارونو باندې کيږی؟
① لکه د امام شافعی رحمه الله په نزد دا حکم(چې کفار په جزيرة العرب کښې اقامت اختيارولې نۀ شی) صرف د حجاز[4] سره خاص دې،چې په دې کښې مکه مکرمه،مدينه منوره، خيبر، ينبع،فدک،يمامه او دې سره خوا کښې چې څومره علاقې دی دا ټولې په کښې داخل دی[5]
② د امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله او د امام مالک رحمه الله په نزد دا حکم ټول جزيرة العرب ته شامل دې يعنی د عدن ابين د آخری حد نه د عراق د کلو پورې په اوږدوالی سره او جده او ددې د مضافاتو نه تر د شام د کنارو په پلنوالی سره،قاله الاصمعی رحمه الله[6].
يو اهم خبرداري: دلته ددې خبرې وضاحت هم پکار دې چې د کفارو د اقامت کوم ممانعت دې نو دا د دريو ورځو نه زيات وخت دپاره دې،که د دريو ورځو نه کم اقامت اختيار کړی، مثلاً د تجارت وغيره په غرض سره پاتې شی نو بيا ورته اجازت دې،ليکن د وخت د حاکم

---

[1]) الاوجز:(۱۷۱/۱۶)_
[2]) عمدة القاری:(۸۸/۱۵)_
[3]) عمدة القاری:(۸۹/۱۵)_
[4]) وانما سمی حجازا:لانه حجز بين تهامه ونجد".انظر المغنی:/۹۲۸۶،واعلاء السنن:(۵۲۳/۱۲)_
[5]) المغنی:/۹۲۸۵۶،والاوجز:۶۴۹/۱۵،وشرح النووی علی مسلم:۱۵/۲،اول کتاب المساقاة.....)_
[6]) فتح القدير:۳۰۱/۵،والاوجز:۶۵۵/۱۵،والمغنی:/۹۲۸۵،رقم (۷۶۶۹))_

اجازت به ضروری وی.البته د امام شافعی رحمه الله په نزد ددې رعایت نه مکه مکرمه او ددې حرم مستثنی دې،په مکه مکرمه کښې هيڅ يو کافر ته نۀ د داخليدو اجازت شته او نۀ ورته د چا د داخلولو اجازت شته،که يو سړې خفيه طور سره(پټ)داخل شی نو دې به ترينه ويستلې شی،که دې دوران کښې مړ شو او دفن هم شو ليکن وروستو معلومه شوه نو(په دې شرط که چرته لاش ئې خراب شوې نۀ وی)نو دده قبر به پرانستلې شی او د حرم نه بهر به اوغورځولې شی،ددې وجې نه دا د حرم شریف خصوصيت دې چې دلته هيڅ يو کافر نۀ شی داخليدلې(١).

د فريقينو دليلونه: په پورتنۍ مسئله کښې فريقين ددې ټولو روايتونو نه دليل نيسی،په کومو روايتونو کښې چې د مشرکينو او د يهوديانو،نصارو د جزيرة العرب نه د ويستلو حکم شوې دې،مثلاً:"**أخرجوا المشركين من جزيرة العرب**"(٢)يا"**لا يجتمع دينان فی جزيرة العرب**"(٣) **وغيرهما من الروايات**.

البته د جزيرة العرب په اطلاق کښې چونکه ددې حضراتو اختلاف دې،امام شافعی او امام احمد رحمهما الله ئې حجازسره خاص کوی،ددې وجې نه دا حضرات د پورتنی احاديثو په کلماتو "**جزيرة العرب**" باندې د "**العام أريد به الخاص**" اطلاق کوی او ددې نه "**حجاز**" مراد اخلی(٤).

دغه شان په يو روايت کښې د"**جزيرة العرب**"په ځائې "**الحجاز**" راغلې دې.لکه د حضرت ابوعبيده بن الجراح رضي الله عنه نه روايت دې چې نبی عليه السلام د وفات نه مخکښې چې کوم آخری کلام فرمائيلې وو،نو هغه دا وو چې "**أخرجوا اليهود من الحجاز**"(٥).

او امام ابوحنيفه او امام مالک رحمهما الله دا ټول روايتونه په خپل عموم باندې حمل کوی او

---

١) فتح الباری:١٧١/٦،رقم (٣٠٥٣)،والدر المختار:٣٠١/٣،کتاب الجهاد،فصل فی الجزية، والاوجز: ٦٥٠/١٥،والمغنی:/٩٢٨٦،وحاشية الدسوقی مع الشرح الکبير للدر دير:٥١٩/٢_٥٢٠،فصل عقد الجزية)_

٢) الحديث اخرجه البخاری فی نفس هذا الباب،وفی مواضع من صحيحة،ومسلم فی صحيحة،کتاب الوصية،باب ترک الوصية لمن ليس له شئ.....رقم(٤٢٠١)،ولم يخرجه غير الشيخين،من رواية ابن عباس رضي الله عنهما)

٣) انظر المؤطا للامام مالک بن انس:٨٩٢/٢_٨٩٣،کتاب الجامع،باب فی اجلاء اليهود من المدينه. (١٧_١٩)،وابن ابی شيبة:٥١٥/١٧،رقم (٣٣٦٦٣)،وايضا برقم (٢٩٦١٧))_

٤) شرح الکرمانی:١٣٢/١٣،وعمدة القاری:٨٩/١٥)_

٥) الحديث اخرجه ابن ابی شيبة:٥١٥/١٧،کتاب السير،لا يجتمع اليهود والنصاری.....رقم (٣٣٦٦٢). وابن ابی عاصم،الآحاد والمثانی:٤٠،رقم الترجمة(١٠)،واحمد فی مسنده:٥٢٠/١،و٥٢٣،مسند ابی عبيدة بن الجراح......رقم (١٦٩١)،وايضا(١٦٩٩)،والطيالسی فی مسنده:١٢٣/١،رقم (٢٢٦)،والحميدی فی مسنده: ٤٦/١. رقم (٨٥)،والبخاری فی التاريخ الکبير:٥٧/٤،رقم (١٩٥٠)،باب السين،والدارمی فی سننه: ٣٠٥/٢_٣٠٦. کتاب الجهاد،باب اخراج المشرکين....رقم (٢٤٩٨)،وابو يعلی فی مسنده:٣٥٩/١،رقم (٨٦٩). والبيهقی فی الکبری:/٩٣٥٠،کتاب الجزية،باب لا يسکن الحجاز.....رقم (١٨٧٤٩))_

دا فرمائى چې دا حکم تول جزيرة العرب ته شامل دې، چې په دې کښې عراق، شام، جده او عدن وغيره تول شامل دى[1]. د احنافو او د مالکيه د امامانو استدلال هم د حضرت ابوعبيده رضی الله عنه د پورتنى روايت نه دې، فرمائى چې نبى کريم ﷺ دا هم فرمائيلې وو: "واخرجوا أهل نجران من جزيرة العرب"[2] لکه هم په دې فرمان نبوى ﷺ باندې عمل کولو سره وروستو حضرت عمرفاروق رضی الله عنه په خپل دور کښې اهل نجران ددې ځائې نه بهر ويستلې وو.

ابن قدامه رحمه الله د احنافو پورتنې دليل رد کوى او فرمائى چې حضرت عمر رضی الله عنه د نجران نصارى ددې وجې نه بهر نۀ وو ويستلې چې هغوى په جزيرة العرب کښې اوسيدل، بلکه ددې وجه دا وه چې هغوى سره نبى عليه السلام صلح په دې شرط باندې کړې وه چې هغوى به سودى لين دين نۀ کوى، ليکن هرکله چې هغوى دا وعده پوره نۀ کړه نو حضرت عمر رضی الله عنه ددې وعدې د نۀ پوره کولو د وجې نه هغوى د نجران نه بهر اوويستل[3].

علامه ظفر احمد عثمانى رحمه الله فرمائى چې په ظاهره باندې د ابن قدامه دا دعوى صحيح نۀ ده، بلکه د حضرت عمر رضی الله عنه دا مذکوره کار د نبى عليه السلام د وصيت د پوره کولو دپاره وو، لکه د امام مالک رحمه الله په مؤطا کښې کلام، د علامه سرخسى وضاحت او د علامه ابوعبيد قول په دې باندې دلالت کوى[4] او هم دا د حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله نه هم نقل دى، علامه بلاذُرى د حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمهما الله نه نقل کوى چې:

"أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال فى مرضه: "لا يبقين دينان فى أرض العرب" فلما استخلف عمربن الخطاب رضى الله عنه أجلى أهل نجران إلى النجرانية، واشترى عقاراتهم وأموالهم"[5] په خپله هم د حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله عمل هم دا نقل کړې شوې دې چې کله هغوى خليفه جوړ شو نو هغوى ذميان د مدينې منورې نه بهر اوويستل او د هغوى غلامان وغيره ئې په مسلمانانو باندې خرڅ کړل. اوګورئ، المصنف:۱۷/۵۱۶، رقم(۳۳۶۶۵)......

ددې وجې نه راجحه خبره داده چې حضرت عمر رضی الله عنه د نجران کوم نصارى جلاوطن کړې

---

[1]) وفى الدر المختار: ويمنعون من استيطان مكة والمدينه؛لانهما من ارض العرب،وقال عليه السلام: لا يجتمع فى ارض العرب دينان"قال ابن عابدين رحمه الله: قوله: لانهما من ارض العرب"افاد ان الحكم غير مقصور على مكة والمدينه؛بل جزيرة العرب كلها كذلک"الفتاوى الشامية:۳/۳۰۱،مع الدر،فصل فى الجزية،من كتاب الجهاد،وايضا انظر فتح القدير:۵/۳۰۱،والهداية:۴/۲۹۶_۲۹۷)_

[2]) ابن ابى شيبه فى مصنفه:۱۷/۵۱۵،كتاب السير،رقم (۳۳۶۶۲)،والدارمى فى سننه:۲/۳۰۶،رقم (۲۴۹۸)،وابن ابى عاصم فى الآحاد والمثانى:۴۰،واحمد فى المسند:۱/۵۲۰،رقم (۱۶۹۱)،والبيهقى فى الكبرى:/۹۳۵۰،رقم (۱۸۷۴۹)،وابو يعلى فى مسنده:۱/۳۵۹،رقم (۸۶۹))_

[3]) المغنى:/۹۲۸۶)_

[4]) انظر المؤطا:۲/۸۹۳،كتاب الجامع،باب فى اجلاء اليهود من المدينة،رقم (۱۹))_

[5]) فتوح البلدان۷۷_۷۸،صلح نجران)_

وو ،د هغې وجه هم دا وصيت وو ،دې سره سره د هغوی د سودخورئ معامله هم وه،دغه شان هغوی د جنګ سامان يعنی اسونه او اسلحه وغيره هم تياره کړې وه،چې ددې وجې نه د هغوی له طرفه حضرت عمر رضی الله عنه ته مختلف خطرات پيښ وو چې دوی چرته مسلمانانو ته نقصان اونهٔ رسوی،ددې خطراتو د وجې نه هغوی اهلِ نجران د يمن نه اوويستل او د عراق طرفته ئې منتقل کړل.(١).والله أعلم بالصواب

د علامه طبری رحمه الله خاص رائې: ددې مسئلې په باره کښې د علامه ابن جرير الطبری رحمه الله رائې دا ده چې مذکوره حکم جزيرة العرب سره خاص نهٔ دې،بلکه کومه علاقه چې هم د مسلمانانو وی او د مسلمانانو غلبه وی نوداسې علاقه کښې به يومشرک ته هم د اوسيدلو، د اقامت اختيارولو او د وطن جوړولو اجازت بالکل نهٔ وی،خواه دغه د مسلمانانو مفتوحه علاقه وی يا ددغه علاقې اوسيدونکی مسلمانان شوې وی،په دې شرط چې مسلمانانو ته ددې مشرکانو ضرورت نهٔ وی يا امام المسلمين دې مشرکانو سره د صلحې کولو په وخت دا وعده نهٔ وی کړې چې تاسو به ددې علاقې نه مونږ نهٔ اوباسو،نو که د دوارو ډلو مينځ کښې څهٔ داسې شرط مقرر شوې نهٔ وی نو د وخت په امام باندې به د داسې علاقې نه د مشرکانو ويستل واجب وی......

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی: "قال الطبری: فيه من الفقه ان النبی صلی الله عليه وسلم بين لائمة المؤمنين اخراج کل من دان بغير دين الاسلام من کل بلدة للمسلمين؛ سواء کانت تلک البلدة من البلاد التی اسلم عليها اهلها،او من بلاد العنوة،اذالم يکن بالمسلمين ضرورة اليهم،ولم يکن الاسلام يومئذ ظهرفی غير جزيرة العرب ظهور قهر،فبان بذلک ان سبيل کل بلدة قهر فيها المسلمون اهل الکفر،ولم يکن تقدم قبل ذلک من امام المسلمين لهم عقد صلح علی اقرارهم فيها ان علی الامام اخراجهم منها،ومنعهم القرار بها..... "(٢).

البته ابن جرير طبری رحمه الله په دې خپل قول کښې متفرد معلوميږی،ليکن په دې کښې هيڅ شک نشته چې که په دې باندې عمل کړې شوې وو نو نن به ډيرې داسې علاقې وې چې هلته به د کفر خاتمه بالکليه شوې وه او دا په موجوده او سابقه مسلمان رياستونو کښې چې کوم د غيرمسلمو تسلط دې نو دا به نهٔ وو.

په حرم مکی او په نورو مساجدو کښې د کفارو داخله: پورته عبارت کښې چې دا کومه مسئله بيان کړې شوه نو دا د کفارو او د مشرکانو په جزيرة العرب کښې د اقامت اختيارولو سره متعلق وه،اوس دلته يوه بله مسئله داده چې کفار په حرمِ مکی،مسجدِ حرام او په نورو

---

(١) اعلاء السنن:١٢/٥٢٤.قال صاحب البدائع:انظر البدائع:٧/١١٤،کتاب السير،قبيل فصل فی احکام الغنائم.....) واما ارض العرب فلا يترک فيها کنسة ولا بيعة،ولا يباع فيها الخمر والخنزير،مصرا کان او قرية او ماء من مياه العرب،ويمنع المشرکون ان يتخذوا ارض العرب مسکنا و وطنا،کذا ذکره محمد؛تفضيلا لارض العرب علی غيرها،وتطهيرا لها عن الدين الباطل.قال عليه اسلام: لا يجتمع دينان فی جزيرة العرب")

(٢) شرح ابن بطال:٥/٣٤٢،وفتح الباری:٦/٢٧٢،وعمدة القاری:١٥/٩٠)_

مساجدو كښې داخليدې شى يا نۀ؟
په دې مسئله كښې هم اختلاف دې،جمهور علماء ددې خبرې قائل دى چې كفار په حرم مكى،مسجد حرام وغيره كښې داخليدې نۀ شى.البته دا حضرات په حرم،مسجد حرام او په نورو مساجدو كښې دا فرق هم بيانوى چې په اول الذكر(حرم،مسجد حرام وغير)كښې خو څوك داخليدې نۀ شى،د وخت په امام باندې د دوى منع كول واجب دى،او په نورو مساجدو كښې دوى د مسلمانانو په اجازت او مرضئ باندې داخليدې شى،ددې نه بغير داخليدې نۀ شى[1].او د امام ابوحنيفه رحمه الله مشهور قول د جواز دې چې كفار په دې ټولو مقاماتو كښې داخليدې شى.[2].

د جمهورو دليلونه:①د الله تعالى ارشاد دې:﴿يا أيها الذين آمنوا إنما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا﴾[3].

په آيت كريمه كښې د "المسجد الحرام" نه پوره حرم مراد دې.[4].او ددې نه هم دا معلوميږى چې كفارو ته په حرم مكى او په مسجد حرام كښې د داخليدو اجازت نشته،د نبى عليه السلام د دور نه تر نن وخته پورې هم په دې باندې عمل راروان دې.
②حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه يو ځل حضرت عمرفاروق رضي الله عنه ته تشريف راوړلو او په لاس كښې ئې يو خط وو،حضرت عمر اوفرمائيل چې خپل كاتب راوبله چې هغه دا خط اولولى،حضرت ابوموسى اشعرى اوفرمائيل چې هغه خو په مسجد كښې داخليدې نۀ شى،وې فرمائيل ولې؟حضرت ابوموسى اوفرمائيل چې هغه خو نصرانى دې.ددې واقعې نه هم دا معلومه شوه چې غيرمسلم په مسجد كښې نۀ شى داخليدې،دغه شان دا هم چې دا خبره د هغوى په نزد مشهوره وه.[5].
③مشركينو ته نجس وئيلې شوې دې،لهذا د هغوى داخله هم دغه شان په مسجد كښې ممنوع كيدل پكار دى لكه څنګه چې جنب سړې،حائضه او نفساء ښځو دپاره ممنوع ده.بلكه د مشرك نجاست خو ددې نجاستونو نه زيات دې.[6].
④ټولو مسجدونو سره متعلق چې كوم دليل دې نو هغه د حضرت على رضي الله عنه واقعه ده،هغوى يو مجوسى اوليدۀ چې د مسجد په منبر باندې ناست وو،هغه د هغه ځائې نه راكوز كړې شو

[1]) انظر المغني:۹۲۸۷/،والام:۵٤/۱،باب ممر الجنب والمشرك......من كتاب الطهارة،و:۱۷۷/٤،كتاب السير،مسالة اعطاء الجزية على سكنى بلد......والاوجز:۱۵۶۵۰_۶۵۲)_
[2]) المغني:۹۲۸۷/،واعلاء السنن:۵۲۹/۱۲،واحكام القرآن:۱۱٤/۳)_
[3]) التوبة:۲۸/)_
[4]) المغني:۹۲۸۶/،واحكام القرآن:۸۹/۳،والاوجز:۶۵۰/۱۵،واعلاء السنن:۵۲۹/۱۲)_
[5]) المغني:۹۲۸۷/،والاوجز:۶۵۲/۱۵)_
[6]) پورته حواله جات)_

او حضرت اووهلو او د ابواب كنده په طرف ئې بهر اوويستلو (١).ددې واقعې نه د مسجد دخول مشروط كيدل معلوم شو چې اجازت په هرحال كښې ضرورى دې.
د امام اعظم رحمه الله دليلونه: ① نبى كريم ﷺ د ثقيف وفد په خپل مسجد كښې حصار كړې وو، حالانكه هغوى كافران وو او مساجد ټول برابر او يوشان دى،ددې وجې په مسجدحرام كښې كافر داخليدې شى.(٢).
② دغه شان نبى عليه السلام حضرت ثمامه ابن اثال رضى الله عنه د شرک په حالت كښې په مسجد نبوى كښې حصار كړې وو.(٣).
③ حضرت ابوسفيان بن حرب رضى الله عنه به هم د اسلام د قبلولو نه مخكښې مسجد نبوى ته صلحې دپاره تلو راتلو (٤).
د احنافو د مذهب تحقيق: دلته د علامه ظفر احمد عثمانى رحمه الله د قول مطابق احنافو ته د امام اعظم رحمه الله په قول باندې په پوهيدلو كښې مغالطه شوې ده،په دې بنياد باندې اكثر د مذهب نقل كوونكو دا نقل كړې دى چې امام اعظم رحمه الله ددې خبرې قائل دى چې كافر ته په مسجدحرام،حرم مكى او نورو مساجدو كښې د داخليدو مطلقاً اجازت دې.(٥).
ليكن د امام اعظم او په نورو علماء احنافو كښې د چا هم دا مذهب نهٔ دې بلكه دوى ټول دا خبره د وخت د امام او د ښار د حكم په اجازت باندې موقوف ښائى چې كه د دوى اجازت وى نو داخليدې شى ورنه نهٔ شى داخليدې.دغه شان د مذهب د نورو امامانو سره چې د احنافو كوم اختلاف دې،د هغې بنياد هم دادې چې جمهور د منع كولو د وجوب قائل دى چې په امام باندې دا لازم دى چې كفارو لره په حرم كښې د داخليدو نه منع كړى.او امام ابوحنيفه رحمه الله د عدم وجوب قائل دې چې منع كول او كفارو لره په حرم كښې د داخليدو نه منع كول واجب نهٔ دى،د وخت امام چې څنګه مصلحت او مناسب ګڼرى هغه شان دې اختيار كړى،علامه آلوسى رحمه الله د مذهبونو د اختلاف د نقل كولو نه پس د امام اعظم رحمه الله د دليل

---

(١) المغنى:/٩٢٨٧،والاوجز :٦٥١/١٥)_
(٢) عن عثمان بن ابى العاص رضى الله عنه : ان وفد ثقيف لما قدموا على رسول الله ﷺ ضرب لهم قبة فى المسجد،فقالوا:يا رسول الله،قوم انجاس!فقال رسول الله ﷺ:انه ليس على الارض من انجاس الناس شئ،انما انجاس الناس على انفسهم".الفظ للجاص:١١٥/٣،التوبة:٢٨،وكذا انظر سنن ابى داود،كتاب الخراج......باب ما جاء فى خبر الطائف،رقم (٣٠٢٦)،ومسند احمد:١٤٨/٥،حديث عثمان بن ابى العاص،رقم (١٨٠٧٤)، ومسند ابى داود الطيالسى:٥٠١/١،رقم (٩٨١)،وما اسند عن عثمان......)_
(٣) عن ابى هريرة رضى الله عنه قال: بعث النبى ﷺ خيلا قبل نجد،فجاءت برجل من بنى حنيفة،يقال له:ثمامة بن اثال،فربطوه بسارية من سوارى المسجد..... ".انظر الصحيح للبخارى،كتاب المغازى،باب وفد بنى حنيفة، وحديث ثمامة......رقم (٤٣٧٢))_
(٤) السير الكبير مع شرحه للسرخسى:٩٦/١/١،واعلاء السنن:٥٣٠/١٢،والاوجز:٦٥٢/١٥)_
(٥) قال الموفق فى المغنى (/٩٢٨٦): ......وقال ابو حنيفة:لهم دخوله كالحجاز كله")_

په طور باندې دا آيت کريمه هم نقل کړې دې (أولئك ماكان لهم أن يدخلوها إلا خائفين) [1] ددې آيت نه هم دا معلوميږى چې که کفار په حرم او زمونږ په مساجدو وغيره کښې داخليږى نو ويرې سره به دلخليږى [2] او دا د ويرې کيفيت به هم هله حاصليږى چې کله دوى د مسلمانانو په اجازت سره داخليږى.ددې تحقيق د نقل کولونه پس علامه عثمانى رحمه الله ليکى:

"وهذا هو مذهب الحنيفة فى هذا الباب، ولكنهم لايرون المنع واجبا، فلومنعهم الامام والمسلمون عن ذلك كان حسنا، وان اذنوا لهم فيه لحاجة فلا باس به، هذا هو الحق الذى ظهرلى من كلام القوم" [3].

علامه عثمانى رحمه الله دلته ددې خبرې وضاحت کړې دې چې "هذا هو الحق".دوى ته ددې ضرورت ددې وجې نه پيښ شو چې د امام محمد رحمه الله په اقوالو کښې ظاهرى تعارض دې، په دې مسئله کښې د دوى دوه اقوال دى،لکه د دوى تصنيف "الجامع الصغير" د عبارت نه اجازت معلوميږى،فرمائى: "ولا باس بان يدخل أهل الذمة المسجد الحرام" [4].په دې عبارت کښې د کراهت سره سره جواز طرفته اشاره ده.او د سير کبير [5] د عبارت نه ممانعت معلوميږى،ددې تعارض دختمولو دپاره علامه عثمانى رحمه الله دا پورتنى ارشادات اوفرمائيل، ځکه چې ممکن حده پورې د تعارض دفع کولو دپاره د جمع والى او د تطبيق صورت اختيارول پکار دى [6].د علامه عثمانى رحمه الله د مؤقف تائيد د امام ابوبکرجصاص رحمه الله ددې آيت کريمه (أولئك ماكان لهم أن يدخلوها إلا خائفين) [7] د تفسير نه هم کيږى،فرمائى چې د الله تعالى ددې ارشاد مبارک خلاصه داده چې که کفار مساجدو ته د اجازت نه بغير داخل شى نو په مسلمانانو باندې دا لازم دى چې دوى لره بهر اوباسى، که دغه شان معامله دوى سره اونه کړې شوه نو مساجدو ته د داخليدو په وخت به کفار بې ويرې او بې خطرې شى او د شريعت مطلوب دې کفارو لره ويرول او خوفزده کول دى [8].

---

[1]) البقرة: ۱۱٤)_

[2]) روح المعانى:۱/٤۹٦،سورة البقرة/۱۱٤)_

[3]) اعلاء السنن:۱۲/٥۳۱)_

[4]) اعلاء السنن:۱۲/٥۳۰،والدر المختار:۳/۳۰۱،کتاب السير،فصل فى الجزية،وکتاب الحظر والاباحة: ٥/۲۷٤،فصل فى البيع)_

[5]) عن الزهرى: ان ابا سفيان بن حرب كان يدخل المسجد فى الهدنة،وهو كافر،غير ان ذلك لا يحل فى المسجد الحرام،قال الله تعالى:(انما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام)،انظر السير الكبير:۱/۱/۹٦، باب دخول المشركين المسجد،رقم الباب(۲۷))_

[6]) اعلاء السنن:۱۲/٥۳۱)_

[7]) البقرة: ۱۱٤)_

[8]) احکام القرآن للجصاص الرازى:۱/٦۱،سورة البقرة،ذكر وجوه النسخ)_

د جمهورو د دليلونو جواب: دامام اعظم رحمه الله له طرفه د جمهورو ددليل د آيت كريمه (يا ايها الذين آمنوا انما المشركون نجس......) مختلف جوابونه وركړې شوې دى، لاندې هغه ذكر كولې شى:

① د بنوثقيف وفد چې د نبى عليه السلام خدمت كښې حاضر شوې وو نو دا غزوۀ تبوک نه پس وو، دغه وخت سورۀ توبه هم نازل شوې وو، ددې باوجود نبى عليه السلام دا خلق په مسجد نبوى كښې حصار كړل. نوهركله چې ددغه خلقو باطنى نجاست په مسجد نبوى كښې د حصارولو نه مانع نۀ شو نو په حرم او په حجاز كښې حصارول به په طريقه اولى سره ممنوع نۀ وى ځكه چې د طهارت كوم شرط دې نو هغه خو د مسجد د داخليدو دپاره دې نۀ چې د نورو ځايونو دپاره، نو هركله چې دغه خلق د طهارت نه بغير په مسجدنبوى كښې داخل شو نو په نورو ځايونو كښې د دوى باطنى نجاست بنياد جوړول او دوى منع كول به څنګه صحيح شى.(١)

② د آيت كريمه معنى دا هم كيدې شى چې په دې كښې كومه منع او نهى راغلې ده (فلا يقربوا المسجد الحرام) نو ددې تعلق د مشركانو يو خاص ډلې سره دې، د كومې ډلې چې په مكه مكرمه كښې او په نورو مساجدو كښې د داخليدو نه ممانعت وو، نۀ هغوى ذميان كيدې شو يعنى د عربو مشركان، ددې وجې نه صرف دوه صورتونه كيدې شو چې يا خو اسلام قبول كړى يا توره چې په دې سره د دوى څټونه اووهلې شى.(٢)

③ په آيت كريمه كښې چې د مكې مكرمې د داخليدو نه كوم ممانعت دې نو ددې تعلق يو خاص عمل سره دې يعنى حج. او مطلب دادې چې اوس دا خلق د حج دپاره نۀ شى راتلې، ددې وجې نه نبى عليه السلام حضرت ابوبكر صديق رضى الله عنه ته حكم كړې وو، چې كله حج ته لاړ شئ نو يوم النحر باندې په منى كښې دا اعلان اوكړئ، "أن لا يحج بعد العام مشرك"(٣) چې "ددې كال نه پس دې هيڅ يو مشرک هم حج له نۀ راځى".

④ د آيت كريمه معنى دا هم كيدې شى چې مشركين اوس د غلبې په صورت كښې په مكه مكرمه كښې نۀ شى داخليدې، دغه شان په مسلمانانو باندې د لويئ كولو په صورت كښې هم نۀ شى داخليدې.(٤)، ددې مرسته ددې آيت كريمه نه هم كيږى (اولئك ما كان لهم أن يدخلوها)(٥)

---

(١) اعلاء السنن:١٢/٥٢٨)_

(٢) پورته حواله، واحكام القرآن:٣/١١٤، سورة التوبة، هل يجوز دخول المشرك المسجد؟)_

(٣) اعلاء السنن:١٢/٥٢٨، واحكام القرآن:١/٨٨، سورة البقرة، الحث على نظافة البدن والثياب، وقال السرخسى فى تاويل هذه الآية: الدخول على الوجه الذى كانوا اعتادوا فى الجاهلية على ما روى انهم كانوا يطوفون بالبيت عراة، والمراد القرب من حيث التدبير والقيام بعمارة المسجد الحرام......". شرح كتاب السير الكبير:١/١/٩٨، رقم (٢٧))_

(٤) الهداية:٧/٢٣٩، كتاب الكراهية، مسائل متفرقة، وعمدة القارى:١٤/٣٠٠، رقم (٣٥٠٣)، باب هل يستشفع الى اهل الذمة.....)_

(٥) البقرة:١١٤)_

نو دا معلومه شوه که کافران ذمیان وی نو دوی هلته داخلیدې شی ځکه چې په دې صورت کښې به دوی مقهور او مغلوب وی او حربی کافر نۀ شی داخلیدې،مګر دا چې د امام نه د امان اجازت واخلی او داخل شی نو بیا داخلیدې شی(۱).هر چې د جهورو دویم او ځلورم دلیل دې نو احناف هم ددې قائل دی چې په عامو مساجدو کښې د کافرانو داخلیدل د امام یا د عامو مسلمانانو په اجازت سره مشروط دی،ددې وجې نه دا دواړه د احنافو خلاف دلیل نۀ شی جوړیدې،لکه څنګه چې وړاندې تیر شو.پاتې شوه دا خبره چې د شرک نجاست او پلیتی د مسجد د داخلیدو نه مانع ده،نو دا مونږ نۀ منو ځکه چې ددې تعلق د هغوی د باطن اود اعتقاد سره دې او دا څیز نۀ د مسجد د تقدس او پاکوالی دپاره نقصان ورکونکې دې او نۀ د مسجد د ناپاکۍ سبب دې(۲).والله اعلم بالصواب

د غیرمسلمو عبادت خانو ته د تلو حکم: فقهاء کرامو لیکلې دی چې د مسلمانانو دپاره د یهودیانو معبدونو،د عیسایانو کلیساګانو او د هندوانو مندورونو ته تلل مکروه دی.د کراهت وجه داده چې دا ځایونه د شیطان ځایونه دی،ددې وجې نه دې ځایونو ته د تللو نه ځان ساتل پکار دی،دا مطلب بالکل نۀ دې چې دې ځایونو ته د تللو دپاره د مسلمانانو حق نشته.والله اعلم(۳).

قوله: وَقَالَ عُمَرُعَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «أُقِرُّكُمْ مَا أَقَرَّكُمُ اللَّهُ بِهِ»:[۳۲۱۳]

او حضرت عمر رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی فرمائی چې نبی علیه السلام یهودیانو ته وئیلې ووچې زۀ هغه وخته پورې تاسو دلته برقرارساتم ترڅوچې الله تعالی تاسودلته برقرار ساتی.

د مذکوره تعلیق تفصیل او مقصد: پورتنی کلمات رسول الله مبارک صلی الله علیه وسلم د خیبر د یهودیانو دپاره ارشاد فرمائیلې وو،د خیبر د فتح کولو نه پس نبی علیه السلام خپله اراده دا ښکاره کړې وه چې یهودیان ددې ځائې نه اوویستلې شی،ځکه چې اوس علاقه د مسلمانانو په ملکیت کښې راغلې وه،هر کله چې یهودیانو ته د نبی علیه السلام ددې ارادې پته اولګیده نو هغوی د نبی علیه السلام په خدمت کښې عرض اوکړو چې مونږ ددې ځائې نه اونۀ ویستلې شو،ددې په بدله کښې به زمونږ له طرفه عمل وی او مسلمانانو ته به نیم پیداوار ورکولې شی،نبی علیه السلام د دغه یهودیانو دا درخواست قبول کړو او دا وضاحت ئې هم اوفرمائیلو چې مونږ ترکوم وخته پورې تاسو دلته باقی ساتل غواړو نو هغې پورې به اوسیږئ،چې کله مونږ ستاسو ویستل غواړو نو بیا به مونږ هغه وخت تاسو اوباسو،دا خبره یهودیانو اومنله،په دې خبره باندې دا معامله جاری وه،تردې چې دا خلق حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په دور کښې ددې

---

(۱) اعلاء السنن:۱۲/۵۳۰)_

(۲) الهدایة:۲۳۹/۷،کتاب الکراهیة،مسائل متفرقة،والاوجز:۱۵/۶۵۳)_

(۳) حاشیة ابن عابدین:۵/۲۷۴،کتاب الحظر والاباحة،فصل فی البیع،والفتاوی الهندیة:۵/۳۴۶،کتاب الکراهیة،الباب الرابع عشر فی اهل الذمة......)_

ځائې نه اوویستل او د تیماء او د اریحاء طرفته ئې اوليږل[1].
امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب کښې د مذکوره مقصد ثابتولو او مدلل کولو دپاره دا تعليق پیش کړو چې يهوديان او نور کافران به د جزيرة العرب نه ويستلې شى، دوى ته به دلته د اوسيدو اجازت نهٔ ورکړې کيږى.
د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام بخارى رحمه الله په خپل "صحيح" کښې کتاب الحرث ...... کښې موصولاً ذکر کړې دې[2].
ترجمة الباب سره د تعليق موافقت: ترجمة الباب سره د مذکوره تعليق مناسبت بالکل واضح دې ځکه چې ترجمة الباب د يهوديانو د ويستلو وه او د تعليق تعلق هم ددې سره دې، پورتنې ذکر شوې تفصيل ښهٔ طريقې سره ددې خبرې وضاحت کوى.

٢٩٩٦ [3]: ٢٨٦٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ خَرَجَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «انْطَلِقُوا إِلَى يَهُودَ». فَخَرَجْنَا حَتَّى جِئْنَا بَيْتَ الْمِدْرَاسِ فَقَالَ «أَسْلِمُوا تَسْلَمُوا، وَاعْلَمُوا أَنَّ الأَرْضَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ، وَإِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُجْلِيَكُمْ مِنْ هَذِهِ الأَرْضِ، فَمَنْ يَجِدْ مِنْكُمْ بِمَالِهِ شَيْئًا فَلْيَبِعْهُ، وَإِلاَّ فَاعْلَمُوا أَنَّ الأَرْضَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ».

رجال الحديث

①**عبدالله بن يوسف:** دا عبدالله بن يوسف تنيسى رحمه الله دې. د دوى مختصره تذکره د "بدء الوحى" په دويم حديث کښې تيره شوې ده[4].
②**الليث:** دا امام ابو الحارث ليث بن سعد فهمى رحمه الله دې. د دوى تذکره د "بدء الوحى" په دريم حديث کښې تيره شوې ده[5].
③**سعيد المقبرى:** دا ابو سعد سعيد بن کيسان مقبرى مدنى رحمه الله دې. د دوى حالات په کتاب الايمان، "باب الدين يسر...... "کښې بيان شوې دى[6].

---

[1]) انظر الصحيح للبخارى، کتاب الحرث، باب اذا قال رب الارض: اقرک ما اقرک الله...... رقم (٢٣٣٨)_
[2]) پورته حواله، وکذا وصله مسلم فى صحيحه، کتاب المساقاة، باب المساقاة...... رقم (٣٩٦٧)_
[3]) قوله: عن ابى هريرة رضى الله عنه ": الحديث، اخرجه البخارى ايضا، کتاب الاعتصام...... باب قوله تعالى: (وكان الانسان اكثر شئ جدلا) رقم (٧٣٤٨)، وکتاب الاکراه، باب فى بيع المکره ونحوه...... رقم (٦٩٤٤)، ومسلم، کتاب الجهاد، باب اجلاء اليهود من الحجاز، رقم (٤٥٩١)، وابو داود، کتاب الخراج...... باب کيف کان اخراج اليهود......؟ رقم (٣٠٠٣)_
[4]) کشف البارى: ١/٢٨٩)_
[5]) کشف البارى: ١/٣٢٤)_
[6]) کشف البارى: ٢/٣٣٦)_

④ابيه: دلته د "اب" نه مراد د سعيد المقبري والد صاحب ابوسعيد كيسان بن سعيد المقبري رحمه الله دي[1].

⑤ابوهريره رضي الله عنه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب أمور الايمان" كښې تير شوي دي[2].

قوله: قال: بينما نحن في المسجد خرج النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: انطلقوا إلى يهود: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائى چې مونږ (صحابه كرام) په مسجد كښې ناست وو چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم د خپلې حجرې نه راووتلو او وې فرمائيل، د يهوديانو طرفته لاړ شئ.

په حديث شريف كښې د يهوديانو نه څوک مراد دي؟ پورتنى حديث كښې دا راغلې دي چې "انطلقوا الى يهود" اوس سوال دادې چې ددې نه د يهوديانو كومه قبيله مراد ده؟ ددې سوال د جواب نه وړاندې په دې باندې ځان پوهه كړئ چې كله نبى عليه السلام مدينې منورې ته تشريف راوړلو نو دغه وخت دغه ځائې كښې د كفارو درې قسمونه وو:

①كفار محاربين، چې باقاعده به ئې د دشمنئ اعلان كوو، د جنګ دپاره راضى وو او د نبى عليه السلام او د مهاجرينو د وجود برداشت كولو دپاره بالكل تيار نه وو.

②كفار مترددين، كوم چې ددې خبرې په انتظار كښې وو چې ګورو چې ددې مسلمانانو به څه انجام وى؟ كه غالب شو نو مونږ به هم دوى سره شو، ورنه د خپل پلار نيكه په دين باندې به قائم پاتې شو. بيا د دوى هم درې قسمونه وو: يو خو هغه وو چې باطناً ئې د نبى عليه السلام غلبه غوښتله، لكه بنو خزاعه، دويم هغه قسم خلق دى چې باطناً ئې د نبى عليه السلام د شكست تمنا كوله لكه بنوبكر، دريم قسم هغه خلق وو چې ظاهراً خو نبى عليه السلام سره وو او باطناً د نبى عليه السلام د دشمنانو ملګرى وو لكه منافقين.

③د مدينې منورې يهوديان، يعنى بنونضير، بنوقريظه او بنوقينقاع وغيره، دوى سره د نبى عليه السلام دا معاهده شوې وه چې يو بل سره به نۀ جنګ كوو او نۀ به د يو بل خلاف د يو قبيلې مدد كوو[3]. ليكن چونكه د يهوديانو په فطرت كښې مكر او دهوكه بازى داخل ده، دلته هم ددې كار نه منع نۀ شو او ددې معاهدې پوره والې ئې اونۀ كړو، نو د ټولو نه مخكښې بنوقينقاع دا معاهده ماته كړه او په يهوديانو كښې د ټولو نه مخكښې هم دوى د مدينې منورې نه جلاوطن كړې شو، د دوى د جلاوطن كيدو دا واقعه د پنځلسم شوال دويمې (٢) هجرئ ده[4]. د بنوقينقاع نه پس په يهوديانو كښې بنونضير وعده خلافى اوكړه، نبى عليه السلام

---

[1]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الاذان، باب وجوب القراءة للامام والماموم......)_

[2]) كشف البارى: ١/٦٥٩)_

[3]) انظر فتح البارى: ٧/٣٣٠، وكشف البارى، كتاب المغازى: ١٧٨_١٧٩)_

[4]) كشف البارى، كتاب المغازى: ١٨٢)_

دوی هم د مدينې منورې نه جلاوطن کړل او دا د څلورمې هجرئ د ابتداء واقعه ده.
بنوقريظه چونکه په غزوهٔ خندق کښې د قريشو ملګرتيا اوکړه او نبی عليه السلام سره ئې خپله معاهده ماته کړه،ددې وجې نه دوی هم په ۵ هجرئ کښې قتل کړې شو،د دوی ښځې او بچې غلامان کړې شو(۱).د يهوديانو ددې قبيلو د جلاوطن کيدو دا ټول مذکوره واقعات چې دی نو دا د غزوهٔ خيبر نه وړاندې دی او حضرت ابوهريره رضي الله عنه د خيبر د فتح کولو نه پس راغئ او اسلام ئې قبول کړو،ددې وجې نه د حديث دا الفاظ "بينما نحن فى المسجد......إلى يهود"مشکل ثابتيږی چې دلته د يهوديانو نه څوک مراد دی؟
د علامه قرطبی رحمه الله د کلام دسياق نه ذهن ته دا راځی چې دلته د يهوديانو نه مراد بنونضير دی.ليکن دا جواب په هغه صورت کښې قابلِ قبول کيدې شی چې:د"بينما نحن"نه مراد "بينما المسلمون"وی،اوس به مطلب داوی چې دوی د يو زوړ امر حکايت بيانوی،چې په هغې کښې دوی په خپله شريک نۀ وو.ليکن په اول وخت کښې چې کوم حضرات مسلمانان شوې وو نو د هغوی نه ئې ددې په باره کښې څۀ اوريدلې وو او د هغې نه تعبير دوی د"نحن"په صيغې د متکلم سره اوکړو(۲).
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د باب په دې حديث کښې د کومو يهوديانو تذکره اوشوه نو د دوی د نسب وضاحت ما ته چرته ملاؤ نۀ شو چې دا څوک وو؟ ظاهره خو داده چې د بنوقينقاع،بنونضير او بنوقريظه نه پس څۀ يهوديان په مدينه منوره کښې پاتې شوې وو، هغوی ترينه مراد دی(۳).لکه د باب په حديث شريف کښې چې کومه مکالمه ذکر ده نو دا دوی سره شوې وه،دغه دوران کښې حضرت ابوهريره رضي الله عنه هم موجود وو،ددې مکالمې دوران کښې نبی عليه السلام د دوی د ويستلو اراده هم ښکاره کړه،دې دپاره چې جزيرة العرب د يهوديانو او د نورو کافرانو نه بالکل پاک او صفا شی(۴).والله اعلم بالصواب

قوله:فخرجنا حتى جئنا بيت المدراس: نوموږ اووتلو،تردې چې بيت المدراس ته راغلو.

د بيت المدراس معنی: ددې لفظ دوه معنې بيان کړې شوې دی:

① بيت المدراس هغه ځائې ته وئيلې شی چرته چې به د يهوديانو عالم(ربی)هغوی ته د مذهبی کتابونو تعليم ورکوو.

② د مدراس نه د يهوديانو هغه عالم مراد دې،کوم چې به د هغوی کتاب لوستۀ او هغوی ته به ئې ښودۀ(۵).په اولنی صورت کښې د ظرفيت او په دويم صورت کښې د فاعليت معنی ده.

---

۱) تفصيل دپاره اوګورئ، کشف الباری،کتاب المغازی:۲۹۶ـ
۲) فتح الباری:۶/۲۷۱ـ
۳) پورته حواله.و ذکر الحافظ رحمه الله فيه وجوها اخری ايضا.انظرها ان شئت)ـ
۴) ارشاد الساری:۵/۲۳۵ـ
۵) پورته حواله.قال الحافظ فی فتح الباری(۶/۲۷۱):والاول ارجح،لان ....

[بقيه برصفحه آئنده...

پورته ترجمه کښې اولنۍ صورت اختیار کړې شوې دې.

فقال: أسلموا تسلموا، واعلموا أن الارض لله و رسوله، وإني أريد أن أجليكم من هذه الارض
نبی ﷺ اوفرمائیل، اسلام قبول کړئ، نو محفوظ او مامون به شئ، او په دې خبر پوهه کړئ چې زمکه د الله تعالی او د هغهٔ د رسول ده، دغه شان دا چې زهٔ تاسو ددې زمکې (حجاز مقدس) نه جلا وطن کول غواړم.

د نبی کریم ﷺ دا ارشاد مبارک "أسلموا تسلموا" د جوامع الکلم نه دې، چې د خپل اختصار باوجود په کښې د دنیا او آخرت ټولې کامیابۍ راټولې شوې دی، دغه شان دا ارشاد مبارک د لفظی او معنوی بلاغت جامع مثال دې (۱). ددې حدیث په نورو طُرُقو کښې د "أسلموا تسلموا" جمله مکرر راغلې ده، چې نبی ﷺ دا خبره څو ځله ارشاد اوفرمائیله، لیکن امام بخاری رحمه الله غالباً دلته د اختصار د وجې نه صرف یو جمله ذکر کړې ده (۲).

د "واعلموا....." جمله ابتدائیه مستانفه ده او مطلب دادې چې کله نبی ﷺ دا اوفرمائیل چې "أسلموا تسلموا" نو ګویا هغوی تپوس اوکړو چې "لم قلت هذا و کررته؟" چې تاسو مونږ ته دا الفاظ ولې اوویل او دا مو ولې تکرار کړل یعنی ولې مو بار بار اوویل؟ ددې په جواب کښې نبی ﷺ اوفرمائیل چې په دې خبره ځان ښهٔ پوهه کړئ چې زهٔ ستاسو ویستل غواړم، که تاسو خلقو اسلام قبول کړو نو د جلاوطن کیدو نه به بچ شئ او د نورو مشکلاتو نه به هم بچ شئ کوم مشکلات چې د جلاوطنۍ نه هم زیات سخت کیدې شی (۳).

قوله: فمن یجد منکم بماله شیئاً فلیبعه : ددې وجې نه د کوم سړی په ملکیت چې څهٔ داسې څیز وی چې غیرمنقول وی نو هغه دې دلته خرڅ کړی.

د یجد مشتق منه او معنی: په حدیث شریف کښې چې د "یجد" لفظ راغلې دې نو دا د وجدان نه مشتق دې یا د وجد نه مشتق دې، د وجدان معنی ده موندل او د وجد معنی ده محبت. که د وجدان نه مشتق اومنلې شی نو په دې صورت کښې به د پورتنۍ جملې مطلب دا شی چې هغه څیزونه چې د هغې منتقل کول سخت او مشکل وی لکه اونې وغیره، یا د هغې منتقل کول ناممکن وی لکه جائیداد وغیره نو که ددې څوک اخستونکې دلته ملاؤ شی، خرڅ ئې ممکن وی نو دا خرڅ کړئ، ګویا نبی ﷺ ددې ارشاد مبارک په ذریعې سره دغه یهودیانو ته

بقیه ازحاشیه گذشته] فی الروایة الاخری: حتی اتی المدراس...... ".ولکن رده العینی رحمه الله (۸۹/۱۵) حیث قال: ماثم ترجیح، لان معنی اتی المدراس ای جاء مکان دراستهم للتوراة ونحوها")_

۱) ارشاد الساری: ۲۳۵/۵)_

۲) انظر الصحیح للبخاری، کتاب الاکراه، باب فی بیع المکره، رقم (۶۹۴۴)، وسنن ابی داود، کتاب الخراج......باب کیف کان اخراج الیهود؟ رقم (۳۰۰۳))_

۳) عمدة القاری: ۹۰/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۱/۶، وارشاد الساری: ۲۳۵/۵)_

ددې خبرې اجازت ورکړو چې که تاسو ددې څیزونو خرڅول غواړئ نو بالکل خرڅولې شئ.
که د وجد نه مشتق اومنلې شی نو په دې صورت کښې به مطلب دا شی چې هغه څیزونه چې تاسو ته محبوب او خوښ دی نو هغه تاسو خرڅولې شئ.(۱).

قوله: وإلا فاعلموا أن الارض لله ورسوله: او که داسې نه وی(خرڅ مو نه کړل)نو پوهه شئ چې زمکه د الله تعالی او د هغهٔ د رسول ده.
مطلب دادې چې تاسو خپل مملوکه څیزونه خرڅولې شئ،تاسو ته اجازت دې خرڅ ئې کړئ،ورنه ددې ځائې نه وتل خو ستاسو دپاره مقدر دی،ددې وجې نه په هرحال کښې چې وی تاسو به ددې ځائې نه ویستلې شئ،د الله تعالی مشیت هم دادې چې هغه ستاسو ددې زمکو وارثان مسلمانان اوګرځوی ددې وجې نه ددې ځائې نه اوځئ(۲).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه ددې حدیث شریف مطابقت ترجمة الباب سره په دې معنی کښې دې چې په دې کښې د نبی علیه السلام دا ارشاد مبارک نقل کړې شو چې،نبی علیه السلام د یهودیانو د ویستلو اراده فرمائیلې وه،وجه دا وه چې نبی علیه السلام د عرب په زمکه باندې د کفارو موجودګی نهٔ خوښوله،لیکن قدرت ته دا منظوره نهٔ وه چې دا خپله اراده ئې پوره کړې وې لیکن وصیت ئې اوکړو چې غیرمسلم د جزیرة العرب نه اوباسئ،نو په دې وصیت باندې بیا وروستو حضرت عمرفاروق رضی الله عنه د خپل خلافت په زمانه کښې عمل اوکړو او باقی پاتې ټول یهودیان او کفار ئې د هغهٔ ځائې نه بهر کړل،دا د ترجمة الباب مقصود وو.(۳).

۲۹۹۷:(۴) حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ الأَحْوَلِ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - يَقُولُ يَوْمُ الْخَمِيسِ، وَمَا يَوْمُ الْخَمِيسِ ثُمَّ بَكَى حَتَّى بَلَّ دَمْعُهُ الْحَصَى. قُلْتُ يَا أَبَا عَبَّاسٍ، مَا يَوْمُ الْخَمِيسِ قَالَ اشْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَجَعُهُ فَقَالَ «ائْتُونِي بِكَتِفٍ أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لاَ تَضِلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا». فَتَنَازَعُوا وَلاَ يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيٍّ تَنَازُعٌ فَقَالُوا مَا لَهُ أَهَجَرَ اسْتَفْهِمُوهُ. فَقَالَ «ذَرُونِي، فَالَّذِي أَنَا فِيهِ خَيْرٌ مِمَّا تَدْعُونِي إِلَيْهِ - فَأَمَرَهُمْ بِثَلاَثٍ قَالَ - أَخْرِجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ، وَأَجِيزُوا الْوَفْدَ بِنَحْوِ مَا كُنْتُ أُجِيزُهُمْ». وَالثَّالِثَةُ خَيْرٌ، إِمَّا أَنْ سَكَتَ عَنْهَا، وَإِمَّا أَنْ قَالَهَا فَنَسِيتُهَا. قَالَ سُفْيَانُ هَذَا مِنْ قَوْلِ سُلَيْمَانَ. [ر: ۱۱۴]

---

۱) پورته حواله جات)_
۲) عمدة القاری:۹۰/۱۵،وارشاد الساری:۲۳۵/۵،وشرح الکرمانی:۱۳۳/۱۳)_
۳) هذا خلاصة ما ذکره العینی فی العمدة:۸۹/۱۵،وایضا انظر ارشاد الساری:۲۳۵/۵،وشرح ابن بطال:۳۴۱/۵_۳۴۲)
۴) قوله: ابن عباس رضی الله عنهما:الحدث،مر تخریجه فی کتاب العلم،باب کتابة العلم)_

رجال الحدیث

①**محمد**: دلته د امام بخاری رحمه الله د شیخ محمد باره کښې هیڅ یو راوی دا وضاحت نۀ دې کړې چې د محمد نه څوک مراد دی؟د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې داده چې د محمد نه مراد ابن سلام دې،ځکه چې د کتاب الوضوء په یو روایت کښې "حدثنا محمد حدثنا ابن عیینة" راغلې دې(۱).په دې باندې حافظ رحمه الله یقین کړې دې چې څنګه دغلته ابن سلام مراد دې نو دلته هم ابن سلام مراد دې(۲)او د محمد بن سلام بیکندی رحمه الله حالات په کتاب الایمان،"باب قول النبی ﷺ: انا اعلمکم بالله......"کښې تیر شوې دی.(۳).

②**ابن عیینه**:دا مشهور امام حضرت سفیان ابن عیینه رحمه الله دې.د دوی تذکره د "بدء الوحی"د اولنی حدیث په ضمن کښې اجمالاً او په کتاب العلم،"باب قول المحدث:حدثنا......"کښې تفصیلاً تیره شوې ده.(۴).

③**سلیمان**:دا سلیمان بن ابی مسلم الاحول رحمه الله دې.(۵).

④**سعید بن جبیر**:دا مشهور تابعی حضرت سعید بن جبیر اسدی رحمه الله دې.

⑤**عبدالله بن عباس** رضی الله عنهما:دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس هاشمی رضی الله عنهما دې.ددې دوو حضراتو تذکره د بدء الوحی په"الحدیث الرابع"کښې ذکر کړې شوې ده.(۶).

---

۱) انظر صحیح البخاری،کتاب الوضوء،باب غسل المراة اباها الدم......رقم (۲۴۳))_

۲) فتح الباری:۲۷۱/۶، ورد علیه العینی_کعادته مواضع شتی_حیث قال: لا یلزم من قوله فی الوضوء: حدثنا ابن سلام عن ابن عیینه،ان یکون هنا ایضا ابن سلام عن ابن عیینه؛لانه قال فی عدة مواضع:عن محمد بن یوسف البیکندی عن ابن عیینة،و روی الاسماعیلی هذا الحدیث عن الحسن بن سفیان عن محمد بن خلاد الباهلی عن ابن عیینه...... ".(انظر العمدة:۹۰/۱۵)هذا الکلام منه_کما تری_ولکنه ایضا لا یخلو عن النظر؛ لانه کما لا یلزم من ان یکون ابن سلام،کذلک لا یلزم ان یکون ابن یوسف البیکندی،ولا سیما اذا صرح الامام البخاری رحمه الله فی جمیع المواضع من کتاب الوضوء،بنسب محمد بن یوسف،الا محمدا الذی نحن بصدده، فانه قال هناک فقط: محمد عن ابن عیینة"غیر منسوب،کما ذکر هنا ایضا غیر منسوب،ومن ثم لم یقل هناک فی الوضوء: ابن سلام"کما اشرنا الیه الآن،ثم ان اراد العینی رحمه الله بقوله: و روی الاسماعیلی...... "انه یمکن ان یکون ابن خلاد فهو مما لا یمکن؛لان ابن خلاد الباهلی لا یروی عنه الامام البخاری،ولا هو من شیوخه،نعم ابن خلاد من تلامذة ابن عیینة الامام.(انظر تهذیب الکمال:۱۶۹/۲_۱۷۰).فلعل هذا الامر اوقعه فی الحیرة،والله اعلم بالصواب.والعلامة القسطلانی ایضا جزم بقول الحافظ.انظر شرحه:۲۳۵/۵)_

۳) کشف الباری:۹۳/۲)_

۴) کشف الباری:۲۳۸/۱،و:۱۰۲/۳)_

۵) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب التهجد،باب التهجد باللیل)_

۶) کشف الباری:۴۳۵/۱)_

خبرداري: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما ددې روايت تشريح په کتاب العلم او کتاب المغازی کښې راغلې ده[١].

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله کښې دې، "أخرجوا المشركين من جزيرة العرب" ليکن دا اشکال پېښ کيږي چې ترجمة الباب خو د يهوديانو د ويستلو ده، او په حديث شريف کښې د مشرکانو د ويستلو تذکره ده، نو دا څنګه مطابقت شو؟

ددې جواب دادې چې لفظ د مشرک عام دې چې يهوديانو ته هم شامل دې، دلته د وجه قابله خبره دا ده چې اکثر يهوديان د الله تعالی د وحدانيت قائل وی، د مسلمانانو نه پس د دنيا هم دا يو قوم دې چې د توحيد قائل دی، ددې باوجود د ذوی د ويستلو حکم دې نو د مشرکانو او د نورو کافرانو د ويستلو حکم خو به په طريقه اولی سره وی[٢]. والله اعلم

دلته ددې خبرې لحاظ هم ساتل پکار دی چې د باب په روايت کښې د نسخو اختلاف دې، په يو نسخه کښې "أخرجوا المشركين....." او په دويمه نسخه کښې، کومه چې د جيانی نسخه ده، "أخرجوا اليهود......" راغلې دې، روايتی حيثيت سره دا اولنۍ نسخه زياته غوره او راجح ده[٣].

⑰ باب: إِذَا غَدَرَ الْمُشْرِكُونَ بِالْمُسْلِمِينَ هَلْ يُعْفَى عَنْهُمْ

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخاری رحمه الله مقصد دادې چې که مشرکان مسلمانانو سره دهوکه اوکړی يا مسلمانانو سره وعده خلافی اوکړی نو آيا دوی ته معافی کيدې شی؟

مصنف رحمه الله په دې سلسله کښې څۀ فيصله کن خبره نۀ ده کړې، وجه داده چې په روايت الباب کښې کومه واقعه نقل شوې ده، په هغې کښې د امامانو او د فقهاؤ اختلاف دې، چې کومې ښځې نبی عليه السلام ته زهر ورکړې وو نو آيا هغې ته سزا ورکړې شوې وه يا نبی عليه السلام هغه معاف کړې وه[٤].

د مذکوره مسئلې تفصيل: قاضی عياض رحمه الله فرمائی چې په دې باب کښې روايتونه مختلف دی، چې نبی عليه السلام دا يهودنړه قتل کړې وه يا نۀ؟ لکه د صحيح مسلم د حضرت انس رضي الله عنه د روايت، په ابوداؤد شريف کښې د حضرت جابر رضي الله عنه د روايت[٥]، دغه شان د ابن هشام[٦] د

---

[١] کشف الباری، کتاب العلم: ٤/ ٣٣٠_٣٨٥، وکتاب المغازی: ٦٧٢_٦٧٧)_
[٢] عمدة القاری: ١٥/ ٩٠، وفتح الباری: ٦/ ٢٧١)_
[٣] فتح الباری: ٦/ ٢٧١)_
[٤] فتح الباری: ٦/ ٢٧٢، وعمدة القاری: ١٥/ ٩١)_
[٥] سنن ابی داود، کتاب الديات، باب فيمن سقی رجلا سما......رقم (٤٥١٠))_
[٦] سيرة ابن هشام: ٣/ ٣٣٨، بقية امر خيبر، امر خيبر، امر الشاة المسمومة)_

ذکر کړې تفصیل نه دا معلومیږی چې نبي ﷺ دغه ښځه نهٔ وه قتل کړې، بلکه د حضرت انس رضی الله عنه د مسلم شریف روایت خو صراحتاً د قتل نفی کوی، فرمائی:

"أن امرأة يهودية أتت رسول الله صلى الله عليه وسلم بشاة مسمومة، فأكل منها، فجئ بها إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فسألها عن ذلك، فقالت: أردت لأقتلك، قال: ماكان الله يسلطك على ذاك. قال: أو قال: علي قال: قالوا: ألا نقتلها؟ قال: لا" (١).

یعنی "یو یهودی ښځې نبی ﷺ ته د زهرو نه ډکه چیلۍ راوړله، نبی ﷺ د هغې نه لږ شان خوراک اوکړو، بیا دغه ښځه د نبی ﷺ خدمت کښې حاضره کړې شوه نو نبی ﷺ ددې ښځې نه په چیلۍ کښې د زهرو اچولو تپوس اوکړو نو هغې ښځې اوونیل چې زما ستاسو د قتل کولو اراده وه. نبی ﷺ اوفرمائیل چې الله تعالی به تاسو ته ددې موقع نهٔ درکوی، یا ئې دا اوفرمائیل چې الله تعالی به تاته په ماباندې تسلط نهٔ درکوی. صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو، چې آیا مونږ دا قتل نهٔ کړو؟ نبی ﷺ اوفرمائیل، نه".

او د حضرت ابوسلمه په روایت کښې راغلې دي کوم چې د ابوداؤد شریف (٢) روایت دې، چې نبی ﷺ دغه ښځه قتل کړه، هم دا مضمون امام عبدالرزاق په "مصنف" کښې د معمر بن راشد (٣) او علامه ابن سعد رحمه الله په "طبقات" کښې د "ابن لهيعة عن عمر مولى عفرة" د طریق نه نقل کړې دی (٤). ددې تعارض د ختمولو دپاره امام بیهقی رحمه الله خو دا فرمائیلې دی چې کیدې شی چې نبی ﷺ اول معافی فرمائیلې وی لیکن ددې واقعې نه چې کوم دویم یعنی حضرت بشر بن البراء بن معرور رضی الله عنه متاثره شوې وو او ددې واقعې نه یو کال پس وفات شوې وو نو نبی ﷺ د دوی په قصاص کښې دا ښځه هم قتل کړه (٥). هم دا جواب علامه سهیلی رحمه الله هم کړې دې او نبی ﷺ چې دې ښځې ته کومه معافی کړې وه نو ددې وجه ئې دا ښودلې ده چې د نبی ﷺ دا عادت نهٔ وو چې د خپل ذات دپاره د چا نه انتقام واخلی، ددې وجې نه ئې دې ښځې ته معافی کړې وه، بیا د حضرت بشر رضی الله عنه په بدله کښې قصاصاً قتل کړه (٦). البته

---

(١) انظر صحيح مسلم، كتاب السلام، باب السم، رقم (٥٧٠٥))_

(٢) سنن ابى داود، كتاب الديات، باب فيمن سقى رجلا سما......رقم (٤٥١١))_

(٣) المصنف لعبد الرزاق: ٥٣/٦، كتاب اهل الكتاب، هل يقتل ساحر هم؟ (١٠٠٣)، و: ١٨٨/١٠، كتاب الجامع، باب الحجامة......رقم (١٩٩٨٣))_

(٤) الطبقات الكبرى لابن سعد: ١٧٢/١، ذكر علامات النبوة بعد نزول الوحى)_

(٥) دلائل النبوة للبيهقى: ٢٦٢/٤، واختاره النووى فى شرحه على مسلم: ٢٢٢/٢، وقال: قال القاضى: وجه الجمع بين هذه الروايات والاقاويل انه لم يقتلها اولا حين اطلع على سمها، وقيل له: اقتلها، فقال: لا فلما مات بشر بن البراء من ذلك سلمها لاوليائه، فقتلوها قصاصا، فيصح قولهم: لم يقتلها اى: فى الحال، ويصح قولهم: قتلها، اى: بعد ذلك". وكذا السيوطى، انظر الديباج: ٨٤٨/٢)_

(٦) الروض الانف للسهيلى: ٢٤٣/٢، فصل: وذكر الشاة المسمومة.....)_

حافظ ابن حجر رحمه الله د نبی علیه السلام ددې معافئ یو بله وجه هم لیکلې ده چې ممکنه ده چې د نبی علیه السلام ددې معافئ د وجې نه دا ښځه اسلام قبول کړی او ددې قتل د حضرت بشر رضی الله عنه د وفات پورې ددې وجې نه مؤخر کړې شو چې د حضرت بشر په وفات سره به د قصاص وجوب متحقق او ثابت شی، نوهرکله چې د قصاص وجوب متحقق شو نو دغه ښځه بیا قصاصاً قتل کړې شوه (١). علامه سحنون مالکی رحمه الله خو په دې خبره باندې د محدثینو اجماع نقل کړې ده چې نبی علیه السلام دغه ښځه قتل کړې وه (٢). لیکن څنګه چې پورتنی تفصیل نه معلومه شوه چې دا مسئله متفق علیه نۀ ده بلکه مختلف فیه ده، ددې وجې نه د اجماع دعوی کول صحیح نۀ دی. والله اعلم بالصواب

ددې نه پس چې امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې کوم سوال ذکر کړې دې، هغه اوګورئ چې په پورتنۍ مسئله کښې د فقهاؤ څۀ مؤقف دې؟ددې جواب دادې چې دا کار په امام او حاکم باندې موقوف دې چې غدار او خیانتګر ته څۀ سزا ورکوی؟ که هغه خیال اوکړی چې د قتل ضرورت نشته نو د تنبیه او خبردرای په طور باندې نوره سزا ورکولې شی او معافی ورته هم کولې شی، مثلاً د جرم نوعیت معمولی وی او که حاکم او امام ددې مجرم قتل مناسب او ضروری اوګڼری نو قتل دې کړی، مثلاً دا چې جرم ئې غیرمعمولی وی لکه یو مسلمان قتل کړی وغیره وغیره، لکه نبی علیه السلام عرنیین قتل کړې وو ځکه چې هغوی نبی علیه السلام سره وعده خلافی کړې وه او د نبی علیه السلام شپونکې حضرت یسار رضی الله عنه ئې قتل کړې وو، علامه مهلب رحمه الله فرمائی:

"ویعفی عن المشرکین إذا غدروا بشئ یستدرك إصلاحه وجبره، ویعصم الله تعالی منه، إذا رأی الامام ذلك، وإن رأی عقوبتهم عاقبهم بمایؤدی إلیه اجتهاده، وإما إذا غدروا بالقتل أو بما لایستدرك جبره، ومالا یعتصم من شره، فلا سبیل إلی العفو کما فعل النبی صلی الله علیه وسلم فی العرنیین (٣) عاقبتهم بالقتل" (٤).

په چا باندې زهر خوړلو سره د قتلولو حکم: دلته یوه بله مسئله هم ده، هغه دا چې که یو کس باندې زهراوخوړلې شی اوهغه قتل شی نو زهر ورکوونکې به قصاصاً قتل کولې شی یا نۀ؟ په دې مسئله کښې هم د علماؤ اختلاف دې، د جمهور علماؤ مؤقف هم دادې چې په دې کښې قصاص واجب دې او پورتنی مذکوره صورت کښې به زهر ورکوونکې قتل کولې شی او د متقدمین احنافو حضراتو په نزد زهر ورکولو سره قصاص نۀ واجبیږی، اګرچه زهر خوړلو والا مړ شی (٥). لیکن د متاخرین احنافو فتوی د جمهورو په قول باندې ده، ځکه چې

---

(١) فتح الباری:٤٩٧/٧، وارشاد الساری:٢٣٧/٥)_

(٢) عمدة القاری:٩١/١٥، وشرح النووی علی مسلم:٢٢٢)_

(٣) انظر لحدیث العرنیین، صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب قصة عکل وعرینة، رقم (٤١٩٢))_

(٤) شرح ابن بطال:٣٤٧/٥)_

(٥) البحرا الرائق شرح کنز الدقائق:/٩١٨، کتاب الجنایات، باب ما یوجب.... [بقیه برصفحه آئنده...

په دې زمانه کښې فساد نور هم زيات شوې دې نو د مفسدينو د شر نه عامة الناس لره محفوظ کول به هم دغه شان ممکن وى، امام رافعى رحمه الله فرمائى:

"والعمل على هذه الرواية فى زماننا، لانه ساع فى الارض بالفساد، فيقتل دفعاً لشره"(١)

الشيخ محمد تقى العثمانى حفظه الله: "ولا شك ان زماننا اكثر فساداً، فالعمل بقول الجمهور اولى، ان شاء الله تعالى". تكملة فتح الملهم: ٣٣٨/٢ـ.

٢٩٩٨ :(٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ لَمَّا فُتِحَتْ خَيْبَرُ أُهْدِيَتْ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - شَاةٌ فِيهَا سُمٌّ فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «اجْمَعُوا إِلَىَّ مَنْ كَانَ هَا هُنَا مِنْ يَهُودَ». فَجُمِعُوا لَهُ فَقَالَ «إِنِّي سَائِلُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ أَبُوكُمْ». قَالُوا فُلاَنٌ. فَقَالَ «كَذَبْتُمْ، بَلْ أَبُوكُمْ فُلاَنٌ». قَالُوا صَدَقْتَ. قَالَ «فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُ عَنْهُ» فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، وَإِنْ كَذَبْنَا عَرَفْتَ كَذِبَنَا كَمَا عَرَفْتَهُ فِي أَبِينَا. فَقَالَ لَهُمْ «مَنْ أَهْلُ النَّارِ». قَالُوا نَكُونُ فِيهَا يَسِيرًا ثُمَّ تَخْلُفُونَا فِيهَا. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «اخْسَئُوا فِيهَا، وَاللَّهِ لاَ نَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَبَدًا - ثُمَّ قَالَ - هَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُكُمْ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ. قَالَ «هَلْ جَعَلْتُمْ فِي هَذِهِ الشَّاةِ سُمًّا». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ «مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذَلِكَ». قَالُوا أَرَدْنَا إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا نَسْتَرِيحُ، وَإِنْ كُنْتَ نَبِيًّا لَمْ يَضُرَّكَ. [٤٠٠٣، ٥٤٤١]

خبردارې: دا سند معمولى اختلاف سره اوس يو باب وړاندې په "باب إخراج اليهود" کښې تير شوې دې.

په حديث شريف کښې د مذکوره واقعې تفصيلات: د باب په حديث باندې د پوهيدلو دپاره دا ضرورى ده چې مونږ ددې پس منظر او نورو جزئياتو او تفصيلاتو باندې هم نظر واچوو.

هرکله چې خيبر فتح شو او د جنګ حالات برابر شو نو يهودى ښځې د نبى عليه السلام د دعوت پروګرام جوړ کړو، دغه وخت نبى عليه السلام ام المؤمنين حضرت صفيه رضى الله عنها سره وو، نو دغه ښځې يو وريته کړې شوې چيلئ د نبى عليه السلام خدمت کښې حاضره کړه، دې ښځې ددې خبرې تحقيق د مخکښې نه کړې وو چې نبى عليه السلام ته د نورو اندامونو په مقابله کښې د چيلئ خپه زياته خوښه ده نو ټوله چيلئ کښې دغه ښځې زهر ګډ کړل او د هغې په دغه غوښه کښې ئې زهر

بقيه ازحاشيه گذشته] القصاص......ورد المحتار: ٣٨٥/٥، والام للشافعى: ٤٢/٦، كتاب جراح العمد، الرجل يسقى الرجل السم......والمغنى: ٢١٢/٨)ـ

(١) انظر تقريرات الرافعى على رد المحتار: ٣٢٣/٢)ـ

(٢) قوله: عن ابى هريرة رضى الله عنه": الحديث، اخرجه البخارى ايضا، كتاب المغازى، باب الشاة التى سمت للنبى صلى الله عليه وسلم بخيبر، رقم (٤٢٤٩)، و كتاب الطب، باب ما يذكر فى سم النبى صلى الله عليه وسلم، رقم (٥٧٧٧))ـ

زيات مقدار كنبې شامل كړل،چې كله دغه چيلئ د نبى ﷺ او د صحابه كرامو وړاندې د خوراک دپاره پيش كړې شوه نو نبى ﷺ ترينه دغه مذكوره غوښه اوچته كړه،د هغې نه ئې بوټئ باندې چک اولگوو ليكن د تيرولو وخت رانغې،نبى ﷺ سره نزدې حضرت بشر بن البراء بن معرور هم ناست وو هغوى هم ددې نه څۀ واخستۀ ليكن هغوى نمړئ تيره كړه او نبى ﷺ نمړئ واپس كړه،بيا ئې اوفرمائيل چې دا هډوكې ما ته وائى چې په دې كښې زهر دى،بيا نبى ﷺ هغه ښځه راوغوښتله،تپوس ئې ترينه اوكړو نو هغې ددې خبرې اقرار اوكړو چې ما په دې كښې زهر گډ كړې دى(١)،ددې نه پس د باب حديث شريف ته اوگورئ.

قوله: قَالَ:لما فتحت خيبر أهديت للنبي صلى الله عليه وسلم شاة. فيها سم:

حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائى چې هركله خيبر فتح شو نو نبى كريم ﷺ ته په هديه كښې يو چيلئ پيش كړې شوه چې زهر په كښې اچولې شوې وو.د صحيح مسلم په حوالې سره اوس تير شو چې دا چيلئ پيش كوونكې يو يهودى ښځه وه،اهل سيرو ددې ښځې نوم زينب بنت الحارث نقل كړې دې،دا د سلام بن مشكم ښځه وه او د مرحب خور يا وريره وه(٢).

د كلمه سم تحقيق:په كلمه سم كښې درې لغتونه دى،دا د سين فتحه،ضمه او كسره درې واړو حركاتو سره لوستلې شوې دې او فتحه په كښې افصح حركت دې،ددې جمع سمام او سموم ده ددې معنى زهر ده(٣).

فَقَالَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم «اجْمَعُوا إِلَىَّ مَنْ كَانَ هَا هُنَا مِنْ يَهُودَ». فَجُمِعُوا لَهُ فَقَالَ «إِنِّي سَائِلُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم «مَنْ أَبُوكُمْ». قَالُوا فُلاَنٌ. فَقَالَ «كَذَبْتُمْ،بَلْ أَبُوكُمْ فُلاَنٌ». قَالُوا صَدَقْتَ.

نو نبى ﷺ اوفرمائيل،دلته چې څومره يهوديان دى،دا ټول جمع كړئ چې زۀ دوى سره ملاؤ شم،نو دوى ټول په يو ځائې باندې جمع كړې شو نو نبى ﷺ هغوى ته اوفرمائيل،زۀ ستاسو نه د يو خبرې تپوس كول غواړم،آيا تاسو به ماته په دې معامله كښې رښتيا وايئ؟ټولو اووئيل چې آوجى،نبى ﷺ اوفرمائيل،ستاسو پلار څوک دې؟ هغوى اووئيل چې فلانې دې، نبى ﷺ اوفرمائيل چې تاسو دروغژن يئ،بلكه ستاسو پلار خو فلانې دې.هغوى اووئيل چې تاسو رښتيا اووئيل.

ابن حجر رحمه الله ليكلې دى چې دلته د"فلان"نه څوک مراد اخستلې شوې دې،ماته معلومه نۀ شوه(٤)

---

(١) انظر سيرة ابن هشام:٣٥٢/٣/٢،امر الشاة المسمومة،ودلائل النبوة للبيهقى:٢٦٣/٤)_

(٢) عمدة القارى:٩١/١٥،وفتح البارى:٤٩٧/٧،وسنن ابى داود،كتاب الديات،باب فيمن سقى رجلا سما......رقم (٤٥٠٩)،ودلائل النبوة:٢٦٣/٤،والروض الانف:٢٤٣/٢)_

(٣) عمدة القارى:٩١/١٥،وارشاد السارى:٢٣٦/٥)_

(٤) ارشاد السارى:٢٣٦/٥،وهدى السارى:٤٤١،الجزية والموادعة)_

قَالَ «فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُ عَنْهُ» فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، وَإِنْ كَذَبْنَا عَرَفْتَ كَذِبَنَا كَمَا عَرَفْتَهُ فِي أَبِينَا. فَقَالَ لَهُمْ «مَنْ أَهْلُ النَّارِ». قَالُوا نَكُونُ فِيهَا يَسِيرًا ثُمَّ تَخْلُفُونَا فِيهَا.

نبی ﷺ اوفرمائیل، که زهٔ ستاسو نه د څهٔ څیز په باره کښې تپوس اوکړم نو آیا تاسو به رښتیا اووایئ؟هغوی اووئیل چې ائې ابو القاسم!آو چې!مونږ به رښتیا وایو، څکه چې که مونږ تاسو ته دروغ اووایو نو هم به تاسو ته معلومه شی، لکه څنګه چې زمونږ د پلار نیکهٔ په باره کښې تاسو ته معلومه شوه(چې مونږ دروغ وایو)نو نبی ﷺ ترینه پوښتنه اوکړه، جهنمیان به څوک وی؟ هغوی جواب ورکړو چې څهٔ ورځې خو به مونږ په جهنم کښې یو، بیا به تاسو خلق زمونږ ځایونه ډک کړئ.

سبحان الله!د بدبختئ او د ضداو عناد انتهاء ته اوګورئ، یهودیانو په خپل مذکوره جواب کښې د خپلې یوې عقیدې اظهار کړې دې چې دا د دوی خپل یو خیال او ګمان دې، د دوی خیال دا وو چې الله تعالی به یهودیانو ته دومره ورځې عذاب ورکوی څومره ورځې چې دوی د غوا د بچی عبادت کړې وو او هغه څلویښت ورځې دی، ددې نه زیات عذاب به مونږ ته نهٔ راکړې کیږی(۱).د یهودیانو دا خیالی عقیده قرآن کریم هم ذکر کړې ده، د الله تعالی ارشاد دې: وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً ۚ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ ۖ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝ دلته دوی ددې عقیدې اظهار کړې دې چې څو ورځې خو به مونږ ته سزا ملاؤ شی لیکن ددې نه پس ستاسو نمبر دې.

د"تخلفونا"لغوی او صرفی تحقیق: "تخلفونا" په اصل کښې تخلفوننا وو، لکه د ابوذر په نسخه کښې تخلفوننا راغلې دې، دلته ددې یو نون ساقط شوې دې، د حرف جازم او ناصب نه بغیر هم د نون حذف کول یو لغت دې او دا د خلف یخلف نه دې، ددې معنی ده د چا نائب او قائم مقام کیدل، ددې نه خلف هم دې، خلف هر هغه سړی ته وئیلې شی چې د چا نه پس راشی او د هغهٔ نائب او خلیفه وی، لیکن په دې کښې یو فرق هم دې، که دا لفظ د لام سکون سره وی نو ددې معنی ده نائب فی الشر(د شر په کارونو کښې نائب)او که د لام حرکت سره وی نو ددې معنی ده نائب فی الخیر(د خیر په کارونو کښې نائب او قائم مقام)(۲).

قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «اخْسَئُوا فِيهَا»: نو نبی ﷺ اوفرمائیل چې هم تاسو په دې کښې خوار او ذلیل اوسیږئ.

سپی ته د شړلو او رټلو دپاره اخساوئیلې کیږی، یعنی لرې شه، دلته په دې جمله کښې دوه احتمالات کیدې شی. اول احتمال خو دادې چې نبی ﷺ دوی ته بد دعا کړې ده، یعنی الله

---

(۱) الجامع لاحکام القرآن للقرطبی:۲/۱۰)_
(۲) عمدة القاری:۱۵/۹۱، وارشاد الساری:۵/۲۳۶)_

تعالى دې اوكړي چې هم تاسو په دې كښې ذلت او خوارئ سره داخل شئ.دويم احتمال دادې چې دا زجر،توبيخ او رټنه ده يعنى تاسو په دې كښې ورك شئ(١).

قوله: وَاللَّهِ لاَ نَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَبَدًا -: په خدائې قسم!مونږ به كله هم په جهنم كښې ستاسو خائې ډك نه كړو.

يعنى ستاسو دا وهم اوګمان بالكل باطل دې چې تاسو به د جهنم د سزا يو څو ورځې مستحق يئ،بيا به مونږ د هغې خشاك جوړ شو.دا خو كيدې نۀ شى چې مونږ د جهنم مستحق شو،زمونږ خو پيدائش د جنت دپاره شوې دې.دلته كه د چا په ذهن كښې دا اشكال پيدا شى چې ګناهګار مسلمانان به هم جهنم ته داخليږى.نو د نبى ﷺ دا پورتنئ خبره څنګه صحيح شوه چې مونږ خو به جهنم ته نۀ داخليږو؟

ددې جواب دادې چې ګناهګار مسلمانان به په جهنم كښې د سزا خوړلو نه پس بالآخر راوځى، ددې وجې نه د مسلمانانو جهنم ته داخليدل به عارضى وى،په خلاف د يهوديانو ، يهوديان خو به په جهنم كښې هميشه دپاره اوسيږى،د جهنم نه ددې يهوديانو وتل ممكن نۀ دى، ددې وجې نه دلته د خلافت او د نيابت د معنې تصور هم نۀ شى كيدې(٢).

ثُمَّ قَالَ -هَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُكُمْ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ. قَالَ « هَلْ جَعَلْتُمْ فِي هَذِهِ الشَّاةِ سُمًّا ». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ «مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذَلِكَ». قَالُوا أَرَدْنَا إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا نَسْتَرِيحُ،وَإِنْ كُنْتَ نَبِيًّا لَمْ يَضُرَّكَ.

نبى ﷺ بيا اوفرمائيل،كه زۀ ستاسو نه د يو څيز په باره كښې تپوس اوكړم نو آيا تاسو به رښتيا اووايئ؟هغې تولو اووئيل چې ائې ابوالقاسم!آوجى!نبى ﷺ تپوس اوكړو چې آيا تاسو په دې چيلئ كښې زهر ګډ كړې دى؟هغوى اووئيل چې آوجى!نبى ﷺ ترينه تپوس اوكړو چې تاسو دا حركت ولې اوكړو؟هغوى اووئيل چې زمونږ دا اراده وه چې كه تاسو د خپل نبوت په دې دعوى كښې دروغژن يئ نو مونږ به ستاسو نه راحت حاصل كړو(څكه چې مونږ به درنه خلاص شو)او كه تاسو واقعى نبى يئ نو دا زهر به تاسو ته نقصان اونۀ رسوى.

د باب په حديث شريف كښې درې سوالات او د هغې جوابات ذكر دى،سوالات د نبى ﷺ له طرفه او جوابات د يهوديانو له طرفه وو،ددې يهوديانو دا بدبختى او بدنصيبى اوګورئ چې په درې واړو جواباتو كښې ئې دروغ وئيلى دى،په اولنى دوو جواباتو كښې خو ئې دروغ او خباثت ښكاره دې،او د دريم سوال په جواب كښې د يهوديانو دا وينا چې "اردنا إن كنت كاذبا نستريح،وإن كنت نبيا لم يضرك" دا هم د دروغو نه خالى نۀ ده،څكه چې د نبى ﷺ نبى كيدل،مبعوث من الله كيدل دوى ته د نمر په شان ښكاره وو،په قرآن كريم كښې د الله تعالى

---

(١) پورته حواله جات.وشرح الكرمانى:١٣/١٣٤)_

(٢) فتح البارى:١٠/٢٤٦،وشرح الكرمانى:١٣/١٣٤،وارشاد السارى:٥/٢٣٦)_

ارشاد دي: ﴿الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون أبناءهم﴾(١) ليکن بني اسرائيل چونکه خپل ځان د دنيا اعلى ترين مخلوق ګڼړي او خپل نسب د ټولو نه غوره ګڼړي، ددې وجې نه دوى دا برداشت نهٔ کړې شو چې اشرف الانبياء والرسل، خاتم النبيين والمرسلين ﷺ د عربو او د بنو اسماعيل نه ولې راواستولې شو؟ هم دا وجه وه چې دوى هميشه د نبى عليه‌السلام او د هغوى ملګرو ته په تکليف رسولو کښې لګيا وو او قيامت پورې به دوى په دې کښې مشغول وى، دا هغه ډله ده چې د هميشه نه د اسلام او د مسلمانانو دشمنان دى، د دوى نه د خير توقع ساتل بالکل عبث کار دې، د الله تعالى ارشاد دې: ﴿لتجدن أشد الناس عداوة للذين آمنوا اليهود.....﴾(٢) د قرآن کريم ددې واضح اعلان نه پس هم که دوى لره څوک خپل دوست ګڼړى نو دا بيوقوف نهٔ دې نو څهٔ دى؟

يو سوال او د هغې جواب: د باب حديث شريف او د مسلم شريف روايت، چې اوس مخکښې تير شو، دواړو کښې ظاهراً تعارض دې چې هلته کومه مکالمه نقل کړې شوه نو هغه د نبى عليه‌السلام او د يو يهودى ښځې زينب بنت الحارث مينځ کښې وه او دلته چې کومه مکالمه ده نو هغه د نبى عليه‌السلام او د يهوديانو مينځ کښې ده.

ددې جواب واضح دې چې په دې کښې هيڅ تعارض نشته، ممکنه ده چې نبى عليه‌السلام دواړو سره خبرې اترې کړې وى او د زهرو په حقله ئې تپوس کړې وى، لکه د باب په حديث کښې د زهر د ګډ کولو وجه ئې دا ښودلې ده چې: "إن كنت كاذبا نستريح، وإن كنت نبيا لم يضرك" چې ددې مفهوم نعوذبالله د نبى عليه‌السلام قتلول دى، هغه ښځې هم دا خپل مقصد بيان کړې وو چې: "أردت لأقتلك"(٣) چې هرکله د دواړو مقصود يو شو نو په ظاهره دا معلومه شوه چې ددغه ښځې دا کار د ټولو مشرکانو د مشورې نتيجه وه، ددې وجې نه نبى عليه‌السلام د ټولو نه تپوس اوکړو او ورته ئې دا خبره په ګوته کړه چې مونږ ته ستاسو د مکر و فريب ښهٔ پته ده.(٤)

د عربو مشهور اديب ډاکټر منيرعجلانى د يو دستاويز انکشاف کړې دې کوم چې په آرمينى ژبهٔ کښې وو، د هغې نه هم دا ثابتيږى چې نبى عليه‌السلام ته د زهرو ورکولو دا عمل د يو کس کار نهٔ وو، بلکه په دې کښې د يهوديانو ټول قوم شامل وو، ددې دستاويز متن دلته

---

(١) البقرة/١٤٦)_

(٢) المائدة/٨٢)_

(٣) الصحيح لمسلم، کتاب الطب، باب السم، رقم (٥٧٠٥))_

(٤) پورته متن کښې چې کوم مؤقف دې نو ددې تائيد د تاريخ نه هم کيږى، نبى عليه‌السلام ته چې کومې ښځې زهر ورکړې وو نو د هغې پلار حارث، ترهٔ يسار، خاوند سلام بن مشکم او ورور مرحب يا زبير د مسلمانانو په لاس باندې قتل شوې وو، ددې وجې نه دا ښځه د انتقام په اور کښې سوزيده او د نبى عليه‌السلام د قتل ئې ډيره زياته تمنا لرله، نو نورو يهوديانو هم ددې د استعمالولو منصوبه جوړه کړه، دغه شان د نبى عليه‌السلام په خوراک کښې زهر ګډ کړې شو. فتح البارى: ٤٩٧/٧، والروض الانف: ٢٤٣/٢، وعمدة القارى: ٩١/١٥، وسنن ابى داود، کتاب الديات، باب فيمن سقى رجلا سما......رقم (٥٩٠٩))_

ذکر کولې شی: "يقال ان الامة اليهودية تحسد امة النصارى، ولما جاء محمد(ﷺ)، وعظم امره، اجتمع رؤساء اليهود، وقالوا الى انفسهم:

"لنضمه الينا؛ بان نزوده باحكام ديننا، فينشرها بين الناس، وبذلك نتغلب على النصارى وانا جيلهم".

ولكن المسلمين الذين انتصروا على اعدائهم، وفتحوا الفتوحات العظيمة لم يكترثوا لليهود، ولم يقيموا لهم وزنا؛ بل اضطروا احيانا الى قتالهم،

فعاد رؤساء اليهود الى الاجتماع والتفكير في اسلوب يتخلصون به من محمد.....، فاختاروا من نسائهم فتاة جميلة، وقالوا لها: "يجب عليك ان تدعى محمدا الى وليمة، وتقتليه".

ففعلت المرأة ما امرها الرؤساء به". انظر تعليقات على دلائل النبوة للبيهقى: ۴/۲۵۸.
کیدې شی چې د حضرت عمر رضی الله عنه په شهادت کښې هم ددې خلقو سازش شامل وی او دا د یو کس یعنی د "فیروز" عمل نۀ وی۔
ایا دې ښځې اسلام قبول کړې وو؟: د بعضو روایاتو نه دا معلومیږی چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو، لکه د امام زهری رحمه الله نه هم دا روایت نقل دې چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو، هم په دې باندې امام سلیمان الیتمی رحمه الله هم یقین کړې دې، د دوی په روایت کښې دا الفاظ هم دی، کوم چې د دغه ښځې د اسلام په قبولیت باندې دلالت کوی:

"وقد استبان لي الآن أنك صادق، وأنا أشهدك ومن حضر أني على دينك، وأن لا إله إلا الله، وأن محمداً عبده ورسوله". "اوس ماته دا خبره واضحه شوه چې تاسو رښتونی یئ او زۀ تاسو او نورو حاضرینو لره ګواه جوړوم او دا وایم چې زۀ ستاسو په دین باندې یم او دا چې د الله تعالی نه سوا هیڅوک معبود نشته او محمد (ﷺ) د هغۀ بنده او رسول دې".
دا جملې دغه ښځې هغه وخت اووئیلې چې کله هغې اولیدل چې په نبی علیه السلام باندې ددې زهرو اثر اونۀ شو، نو ددې نه پس نبی علیه السلام هغې ته معافی اوکړه، لکه څنګه چې د حافظ ابن حجر رحمه الله قول اوس د باب د اولنی حدیث په تشریح کښې تیر شو.[1] د حافظ ابن حجر د صنیع نه هم دا معلومیږی چې هغوی واقعی طور سره دا ښځه په صحابیاتو کښې شماری، ددې وجې نه هغوی ددې ښځې ذکر په "الاصابة" کښې په القسم الاول کښې کړې دې.[2] والله اعلم بالصواب
نبی بشر وی: د باب په حدیث کښې یهودیانو نبی علیه السلام ته د زهرو ورکولو وجه دا بیان کړه چې "وإن كنت نبيا لم يضرك" چې که تاسو واقعی نبی یئ نو دا زهر به په تاسو باندې اثر نۀ

---

[1]) فتح الباری: ۴۹۷/۷، والمصنف لعبد الرزاق: ۵۳/۶، کتاب اهل الکتاب، هل یقتل ساحرهم؟ رقم (۱۰۰۵۳) والسیرة الحلبیة: ۷۷۰/۲، غزوة خیبر والمرقاة: ۷۴/۱۱، کتاب الفضائل.....الفصل الثانی، رقم (۵۹۳۱)
[2]) الاصابة فی تمییز الصحابة: ۳۱۴/۴۔

كوى ليکن د دوى دا خبره غلطه ده،د نبى دپاره دا ضرورى نۀ ده چې د زهرو اثر پرى اونۀ شى، نبى چونکه بشر وى ددې وجې نه پرې د زهرو اثر هم کيدې شى،د جادو اثر پرې هم کيدې شى(كما يأتى بعد ابواب)لکه څنګه چې نور انسانى عوارض نبى ته پيښيږى نو دغه شان دا څيزونه پرې هم اثر کولې شى.

د نبى عليه السلام معجزه: په نبى عليه السلام باندې چې ددې زهرو ظاهرى اثر اونۀ شو نو دا د نبى عليه السلام معجزه وه،په عامو حالاتو باندې دا نۀ شى قياس کيدې،ليکن ددې زهرو اثر د نبى عليه السلام د وفات په وخت کښې ښکاره شو،په صحيح مسلم شريف کښې د حضرت انس رضي الله عنه د روايت په آخره کښې راغلې دى چې د نبى عليه السلام په تالو مبارک کښې ما ته د دغه زهرو اثرات ښکاره طور سره معلوميدل،د نبى عليه السلام په وفات کښې يو ښکاره سبب دا زهر هم وو.(١) ددې وجې نه به حضرت عبدالله بن مسعود قسم خوړلو سره فرمائيل چې نبى عليه السلام ته الله تعالى د شهادت مرګ ورکړې دې.(٢)

حقيقى مؤثر د الله تعالى ذات دې: د باب د حديث نه يو دا فائده معلومه شوه چې حقيقى مؤثر صرف د الله تعالى ذات دې،د هغۀ د اجازت او د حکم نه بغير هيڅ يو څيز نۀ نقصان رسولې شى او نۀ چاته څۀ فائده ورکولې شى،اوګورئ!د دغه زهريله خوراک نه حضرت بشر رضي الله عنه فوراً متاثر شو او نبى عليه السلام د هغې د فورى اثراتو نه بچ پاتې شو او دغه وخت پرې زهرو اثر اونۀ کړو.(٣)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په دې معنى کښې دې چې يهوديانو نبى عليه السلام باندې د زهريله خوراک خوړلو کوشش اوکړو،نو دغه شان يهوديانو دهوکه بازى او خيانت اوکړو ليکن ددې باوجود نبى عليه السلام ددې سازش ټول کردارونه معاف کړل،هم ددې نه ترجمه ثابتيږى چې په دې صورت کښې معاف کيدې هم شى او د ضرورت مطابق ورته نورې سزاګانې هم ورکړې کيدې شى.(٤) والله اعلم بالصواب

---

(١) انظر الصحيح لمسلم،كتاب الطب،باب السم،رقم (٥٧٠٥)،وعمدة القارى:٩٢/١٥،وكشف البارى،كتاب المغازى:٦٧٠،وتكملة فتح الملهم:٣١٢/٤)_

(٢) اخرجه الحاكم فى المستدرک:٦٠/٣،كتاب المغازى.....رقم (٤٣٩٤)،قال عبدالله بن مسعود رضي الله عنه: لان احلف تسعا ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قتل احب الى من احلف واحدة انه لم يقتل؛وذلک ان الله عزوجل اتخذه نبيا،واتخذه شهيدا".وايضا الطبقات الكبرى لابن سعد:٣١٤/٨،من كلام ام بشر بن البراء رضي الله عنها)_

(٣) عمدة القارى:٩٢/١٥،وفتح البارى:٢٤٧/١٠)_

(٤) عمدة القارى:٩١/١٥)_

⑧ باب: دُعَاءِ الإِمَامِ عَلَى مَنْ نَكَثَ عَهْدًا

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخارى رحمه الله مقصد او مطلب دادې چې كه يو سړې وعده خلافى اوكړى نو ددهٔ په حق كښې امام ته بد دعا كول جائز دى.[1]

٢٩٩٩ :[2] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا ثَابِتُ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا عَاصِمٌ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسًا - رضى الله عنه - عَنِ الْقُنُوتِ. قَالَ قَبْلَ الرُّكُوعِ. فَقُلْتُ إِنَّ فُلاَنًا يَزْعُمُ أَنَّكَ قُلْتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ، فَقَالَ كَذَبَ. ثُمَّ حَدَّثَنَا عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ قَنَتَ شَهْرًا بَعْدَ الرُّكُوعِ يَدْعُو عَلَى أَحْيَاءٍ مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ - قَالَ - بَعَثَ أَرْبَعِينَ أَوْ سَبْعِينَ - يَشُكُّ فِيهِ - مِنَ الْقُرَّاءِ إِلَى أُنَاسٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَعَرَضَ لَهُمْ هَؤُلاَءِ فَقَتَلُوهُمْ، وَكَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - عَهْدٌ، فَمَا رَأَيْتُهُ وَجَدَ عَلَى أَحَدٍ مَا وَجَدَ عَلَيْهِمْ. [ر: ٩٥٧]

رجال الحديث

① **ابوالنعمان:** دا ابوالنعمان محمد بن فضل السدوسى رحمه الله دې.د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: الدين النصيحة لله......" كښې تيره شوې ده.[3]

② **ثابت بن يزيد:** دا ثابت بن يزيد بصرى رحمه الله دې.[4]

③ **عاصم:** دا عاصم بن سليمان بن ابى مسلم الاحول رحمه الله دې.[5]

④ **انس:** د حضرت انس بن مالك رضى الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب من الايمان أن يحب لاخيه مايحب لنفسه" كښې راغلي دى.[6]

او دا ټول سند په بصريانو باندې مشتمل دې.[7]

خبرداري: ددې حديث شريف پوره تشريح په كتاب الوتر كښې اوګورئ.

يوه اهمه فائده: د يو كافر په حق كښې خيرې كول د نبى عليه السلام عادت مبارك نهٔ وو، ترڅو چې به د نبى عليه السلام دا اميد وو چې دا كافر خپل باطل دين پريخودلې شى او اسلام قبلولې شى نو هغهٔ ته به ئې خيرې نهٔ فرمائيلې، اوګورئ انبى عليه السلام ته دا وئيلې شوې وو چې قبيلهٔ دوس ته

---

[1]) عمدة القارى:١٥/٩١)_
[2]) قوله: سالت انسا رضى الله عنه ": الحديث،مر تخريجه فى الوتر،باب القنوت قبل.....)_
[3]) كشف البارى:٢/٧٦٨)_
[4]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان،باب بدء الاذان)_
[5]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء،باب الماء الذى يغسل به شعر الانسان)_
[6]) كشف البارى:٢/٤)_
[7]) فتح البارى:٦/٢٧٣،وعمدة القارى:١٥/٩٢)_

خیرې اوکړې، لیکن نبی ﷺ د هغوی په حق کښې د هدایت دعا اوفرمائیله،لیکن ددې برخلاف چې هرکله بنوسلیم وعده خلافی اوکړه،غداری او خیانت ئې اوکړو نو نبی ﷺ د هغوی دپاره خیرې اوفرمائیلې،ځکه چې د هغوی د هدایت نه نبی ﷺ مایوسه شوې وو،نو الله تعالی د نبی ﷺ خیرې قبولې کړې او د نبی ﷺ رښتون والې ئې خلقو ته ښکاره کړو چې مونږ د خپل نبی هیڅ یو خبره نه رد کوو(١).والله اعلم بالصواب

دویمه فائده: د مونځونو نه پس،دغه شان په خطبو کښې چې د مسلمانانو د دشمنانو او مخالفینو دپاره خیرې کیږی،د هغې اصل هم دا قصه ده،په کومه کښې چې نبی ﷺ د بنوسلیم دپاره د خیرو په طور یو میاشت پورې قنوت نازله لوستلې وه،نو ددې خبرې نه ددې کار جواز او مشروعیت ښه طریقې سره معلومیږی(٢).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت واضح دې،ترجمه وعده خلافی کوونکو دپاره د خیرې کولو د جواز وه،هم دا جواز د باب د حدیث نه ثابتیږی.

⑨باب: أَمَانِ النِّسَاءِ وَجِوَارِهِنَّ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله دا مسئله بیانوی چې یوه ښځه چاته امان ورکړی او دا بیانوی چې که ښځه امان ورکړی نو ددې دا امان ورکول به معتبر وی(٣).

د مسئلې تفصیل وړاندې راځی.

د جوار معنی: جُوار بکسر الجیم وضمها.د باب مفاعله مصدر دې،ددې معنی ده اجاره او د اجاره معنی ده چاته پناه ورکول،مدد کول او حفاظت کول(٤).اوس مطلب هم دا شو چې ښځه چاته امان هم ورکولې شی او پناه وغیره هم ورکولې شی.

٣٠٠٠ :(٥) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ أَنَّ أَبَا مُرَّةَ مَوْلَى أُمِّ هَانِئٍ ابْنَةِ أَبِي طَالِبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أُمَّ هَانِئٍ ابْنَةَ أَبِي طَالِبٍ تَقُولُ ذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَامَ الْفَتْحِ فَوَجَدْتُهُ يَغْتَسِلُ ،وَفَاطِمَةُ ابْنَتُهُ تَسْتُرُهُ،فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ «مَنْ هَذِهِ». فَقُلْتُ أَنَا أُمُّ هَانِئٍ بِنْتُ أَبِي طَالِبٍ. فَقَالَ «مَرْحَبًا بِأُمِّ هَانِئٍ». فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ قَامَ، فَصَلَّى ثَمَانَ رَكَعَاتٍ مُلْتَحِفًا فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، زَعَمَ ابْنُ

---

[1]) عمدة القاری:١٥/٩٢)_
[2]) پورته حواله)_
[3]) عمدة القاری:١٥/٩٢،وارشاد الساری:٥/٢٣٧)_
[4]) عمدة القاری:١٥/٩٢،وفتح الباری:٦/٢٧٣،وشرح الکرمانی:١٣/١٣٥)_
[5]) قوله: ام هانی ابنة ابی طالب":الحدیث،مر تخریجه فی کتاب الغسل،باب التستر فی الغسل.....)_

أُمِّي عَلِيٌّ أَنَّهُ قَاتِلٌ رَجُلاً قَدْ أَجَرْتُهُ فُلَانُ بْنُ هُبَيْرَةَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «قَدْ أَجَرْنَا مَنْ أَجَرْتِ يَا أُمَّ هَانِئٍ». قَالَتْ أُمُّ هَانِئٍ وَذَلِكَ ضُحًى. [ر: ٢٧٦]

رجال الحديث

①عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تينسي رحمه الله دې.

②مالك: دا امام دارالهجرة مالك بن انس رحمه الله دې.ددې دواړو حضراتو تذكره د"بدء الوحی" په دويم حديث كښې تيره شوې ده.[1]

③ابو النضر: دا ابو النضر سالم بن ابی اميه رحمه الله دې چې د عمر بن عبيد الله مولی دې.[2]

④ابومره: دا ابومره يزيد بن مره رحمه الله دې چې د ام هانی رضي الله عنها مولی دې.د دوی حالات په كتاب العلم،"باب من قعد حيث ينتهى به المجلس......."كښې راغلې دی.[3]

⑤ام هانی: دا د نبی عليه السلام د ترۀ لور حضرت ام هانی رضي الله عنها ده.[4]

د حديث شريف ترجمه: حضرت ام هانی رضي الله عنها فرمائی چې د فتح مكه په كال زۀ د نبی عليه السلام خدمت اقدس كښې حاضره شوم،اومې ليدل چې نبی عليه السلام غسل كوی او حضرت فاطمه رضي الله عنها د سترپوشۍ دپاره ولاړه وه،نو ما ورته سلام اوكړو،نبی عليه السلام اوفرمائيل چې څوک دی؟ما جواب كښې اووئيل چې ام هانی يم.نو نبی عليه السلام ماته پخير راغلې اووئيل،هركله چې د غسل نه فارغ شو نو نيت ئې اوتړلو او اودريدل او بدن باندې يو كپړې اچولو سره ئې اتۀ ركعته اوكړل.ما اووئيل يا رسول الله!زما د ورور حضرت علی خيال دې چې هغه به هغه سړې قتلوی چاته چې ما پناه وركړې ده،يعنی فلان ابن هبيره،نبی عليه السلام اوفرمائيل ائې ام هانی!تا چې چاته پناه وركړې ده نو هغۀ ته مونږ هم پناه وركړې ده او دا د څاښت وخت خبره ده.

ښځه امان وركولې شی: د باب حديث په دې مسئله كښې واضح دی چې ښځه امان وركولې شی،دغه شان دا چې ښځې كوم سړی ته امان وركړې وی نو هغۀ لره قتلول حرام دی، د نبی عليه السلام لورې مباركې حضرت زينب رضي الله عنها هم خپل خاوند حضرت ابو العاص بن الربيع رضي الله عنه ته امان وركړې وو.[5]ددې نه هم جواز واضح دې،هم دا د حجاز او د عراق د جمهورو يعنی د

---

[1]) كشف الباري:٢٨٩/١_٢٩٠.امام مالک دپاره نور اوګورئ،كشف الباري:٨٠/٢)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،كتاب الوضوء،باب المسح على الخفين)_

[3]) كشف الباري:٢١٤/٣)_

[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،كتاب الغسل،باب التستر فى الغسل عند الناس)_

[5]) روى الطبرانى عن انس رضي الله عنه: ان زينب بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم اجارت ابا العاص،فاجاز النبى صلى الله عليه وسلم جوارها.....=".المعجم الكبير:٤٢٥/٢٢_٤٢٦.ذكر سن زينب و وفاتها،ومن اخبارها،رقم (١٠٤٨_١٠٤٩) وقد اخرجه الطبرانى عن ام سلمة رضي الله عنها ايضا.انظر معجمة الكبير:٢٧٥/٢٢، وما اسندت ام سلمة رضي الله عنها،ابو بكر بن عبدالرحمن.....عن ام سلمة......رقم (٥٩٠)،وكذا انظر:٢٢٥/٢٢، .....[بقيه برصفحه آئنده...

امام اعظم ابوحنيفه، امام مالک، امام شافعي، احمد، ابوثور، اسحاق بن راهويه، ثوري او امام اوزاعي رحمهم الله وغيره مذهب دې(۱). البته په مالکيه کښې دوو حضراتو عبدالملک بن الماجشون او سحنون رحمهما الله د جمهورو نه جدا دا وئيلي دی چې د ښځې اجازت ورکول د امام په اجازت باندې موقوف دی، که امام دا پناه ورکول نافذ کړی خو صحيح ده ورنه د ښځې پناه ورکول مردود او ناقابل قبول ده، ليکن دا قول شاذ دې.(۲). والقول ماقاله الجمهور. والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره د باب د حديث شريف مناسبت په دې جمله کښې دې، "قد أجرنا من أجرتِ"(۳). نو ددې نه ددې خبرې جواز معلوميږی چې د ښځې چاته امان ورکول صحيح او جائز دی.

⑩ باب: ذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَجِوَارُهُمْ وَاحِدَةٌ يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ

يعنی د مسلمانانو ذمه او امان يو دې، معمولی سړې هم ددې کوشش کولې شی.

د ترجمة الباب مقصد: دلته د ترجمة الباب مقصد دادې چې که د مسلمانانو يو جماعت يا يو طبقه يو حربي کافر ته امان ورکولې شی نو ددې حکم يو دې، د چا اختلاف سره به دا حکم نۀ بدليږی، دا امان به د ټولو له طرفه معتبر وی. مطلب دا شو چې که يو حربي کافر ته د مسلمانانو له طرفه امان ورکولې شی نو دا امان به د ټولو له طرفه وی، خواه امان ورکوونکې يو معمولی درجې والا سړې وی يا د شريفې طبقې سړې وی، غلام وی يا آزاد، سړې وی يا ښځه، ددې نه پس چاته دا حق نشته چې دا امان ختم کړی او چاته چې امان ورکړې شوې دې نو هغه ته څۀ قسم نقصان اورسوی.(۴).

په ترجمة الباب کښې مذکور لفظ د "أدناهم" نه مراد "أقلهم عدداً" دې، يعنی يو سړې هم امان ورکولې شی، خواه سړې وی يا ښځه.....(۵).

بقيه ازحاشيه گذشته] رقم (۱۰۴۷))_ايضا انظر نصب الراية فی تخريج احاديث الهداية:۳۹۶/۳، رقم (۵۸۱۲_۵۸۱۳))_

(۱) شرح ابن بطال:۳۴۹/۵، وعمدة القاری:۹۳/۱۵، څلورو وارو مذهبونو دپاره اوګورئ، المغنی:۹۱۹۵/، والام:۲۸۴/۴/۲، والمدونة الکبری:۴۶/۲، والهداية:۵۶۴/۲، وفتح القدير:۲۱۰/۵، فصل الامان)_

(۲) قا الحافظ فی الفتح(۲۷۳/۶): قال ابن المنذر: اجمع اهل العلم علی جواز امان المراة. الا شيئا ذکره عبد الملک_يعنی ابن الماجشون صاحب مالک_لا احفظ ذلک عن غيره، قال: ان امر الامان الی الامام، وتاول مما ورد مما يخالف ذلک علی قضايا خاصة. قال ابن المنذر: وفی قول النبی ﷺ_يسعی بذمتهم ادناهم "دلالة علی اغفال هذا القائل")_

(۳) عمدة القاری:۹۳/۱۵)_

(۴) عمدة القاری:۹۳/۱۵، وارشاد الساری:۲۳۸/۵، وفتح الباری:۲۷۴/۶)_

(۵) پورته حواله جات)_

ایا د غلام امان ورکول معتبر دی؟ پورته چې کوم مذهب نقل کړې شو نو دا د جمهورو دې،د امام مالک،شافعي،احمد،سفیان ثوري،اوزاعي،لیث او ابو ثور رحمهم الله [1] مسلک هم دادې چې که یو غلام چاته امان ورکړي نو دا به معتبر وي،په احنافو کښې د امام محمد رحمه الله [2] مسلک هم دا دې.او امام اعظم او امام ابویوسف رحمهما الله دا وائي چې د غلام امان ورکول به هغه وخت معتبر وي چې کوم وخت ددهٔ مالک دهٔ ته د قتال اجازت هم ورکړي،مطلب دادې چې د عبد ماذون(چاته چې اجازت ورکړې شوې وي)امان ورکول معتبر دی،د غیرماذون یعنی دعبد محجور امان غیرمعتبر دې.اوس په عبد محجور کښې ګویا ددې حضراتو اختلاف دې،د قتال دپاره چې کوم غلام ته اجازت ورکړې شوې وي نو هغهٔ کښې هیڅ اختلاف نشته.(3).

د ماشوم امان ورکول: ابن المنذر رحمه الله فرمائيلي دی چې د ماشوم د امان ورکولو په غیرمعتبر کیدو باندې د اهلِ علم اجماع ده.لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله ددې کلام سره اختلاف کوی او فرمائی چې دا حکَم مطلق نهٔ دې،بلکه مقید دې،لکه د صبی مراهق او د ممیز او فهیم(چې په ښهٔ بده باندې پوهیږي)امان ورکول معتبر دی.(4).لیکن په خپله امام شافعی رحمه الله د ممیز ماشوم امان ورکول غیرمعتبر ګڼړي،**کالصبي الغیر الممیز**(5).

د احنافو په نزد ددې مسئلې تفصیل دادې چې که د امام ابوحنیفه رحمه الله په نزد ممیز ماشوم که د قتال نه منع کړې شوې وي نو د هغهٔ امان غیرمعتبر دې لیکن امام محمد رحمه الله ددې ماشوم د امان د صحت قائل دې چې ددهٔ امان ورکول صحیح او معتبر دی.

او که ماشوم ممیز وي او د قتال اجازت ورته ورکړې شوې وي نو د ټولو په نزد ددهٔ امان مقبول او معتبر دې.(6).د امام مالک رحمه الله شاګرد سحنون وائي چې د ممیز ماشوم امان مطلقاً معتبر دې،او د دوی نور شاګردان د ماشوم امان د امام په اجازت باندې موقوف ګڼړي.(7). او د امام احمد رحمه الله نه په دې سلسله کښې دوه روایتونه نقل شوې دی،په یو روایت کښې د صحت قائل دې او په دویم کښې د غیرمعتبر کیدو قائل دې.(8).

---

[1]) المدونة الکبری:٤٢/٢،والمغنی: /٩١٩٥،وکتاب الام:٤/٢٨٤،باب فی الامان،واعلام الحدیث:١٤٧٠/٢

[2]) الهدایة:٥٦٥/٢)_

[3]) پورته حواله،والفتاوی الهندیة:١٩٨/٢)_

[4]) فتح الباری:٢٧٤/٦)_

[5]) کتاب الام:٢٨٤/٤/٢،باب فی الامان، واذا امن من دون البالغین والمعتوه قاتلوا اولم یقاتلوا لم نجز امانهم)

[6]) الهدایة مع البنایة للعینی:١٢٩/٧،کتاب السیر،فصل،وکتاب السیر الکبیر مع شرحه للسرخسی:١٧٨/١/١)

[7]) المدونة الکبری:٤١/٢،کتاب الجهاد،فی امان المراة والعبد والصبی،والمنتقی:٣٤٦/٤)_

[8]) المغنی لابن قدامة: ١٩٦:٩)_

د مجنون امان ورکول: د امت د جمهورو علماؤ په نزد د مجنون او د لیونی امان ورکول غیرمعتبر دې، د کافر په شان په دې کښې هم د چا څۀ اختلاف نشته.(١)

٣٠٠١ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ خَطَبَنَا عَلِيٌّ فَقَالَ مَا عِنْدَنَا كِتَابٌ نَقْرَؤُهُ إِلاَّ كِتَابُ اللَّهِ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ فَقَالَ فِيهَا الْجِرَاحَاتُ وَأَسْنَانُ الإِبِلِ، وَالْمَدِينَةُ حَرَمٌ مَا بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى كَذَا، فَمَنْ أَحْدَثَ فِيهَا حَدَثًا أَوْ آوَى فِيهَا مُحْدِثًا، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ، وَمَنْ تَوَلَّى غَيْرَ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ مِثْلُ ذَلِكَ، وَذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ، فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ مِثْلُ ذَلِكَ.[ر: ١٧٧١]

قوله:"خطبنا علي ": الحديث، مر تخريجه في كتاب العلم، باب كتابة العلم.

رجال الحديث

① **محمد:** د محمد نه مراد محمد بن سلام بیکندی دې.ددې وضاحت ابن السکن رحمهما الله کړې دہ.د دوی حالات په کتاب الایمان،"باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: أنا أعلمکم بالله......" کښې تیر شوې دی.(٢)

② **وکیع:** دا د حدیثو مشهور امام حضرت وکیع بن الجراح رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب العلم،"باب کتابة العلم" کښې تیر شوې دی.(٣)

③ **الاعمش:** دا امام سلیمان بن مهران دې چې مشهور په اعمش رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان،"باب ظلم دون ظلم" کښې راغلې دہ.(٤)

④ **ابراهیم التیمی:** دا مشهور محدث، د وخت امام ابراهیم بن یزید بن شریک رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان،"باب خوف المؤمن من أن......" کښې تیره شوې دہ.(٥)

⑤ **أبیه:** د ابیه نه مراد د حضرت ابراهیم والد یزید بن شریک رحمه الله دې(٦).

⑥ **علی:** دا د نبی علیه السلام خوم، څلورم خلیفه، حضرت علی ابن ابی طالب رضی الله عنه دې.د دوی تفصیلی تذکره په کتاب العلم"باب إثم من کذب النبی صلی الله علیه وسلم" کښې بیان شوې دہ.(٧)

---

١) پورته حواله، وفتح الباری ٦/٢٧٤، والسیر الکبیر مع السرخسی: ١/١/٢٠٠، کتاب الامان، رقم، (٤٦))_

٢) فتح الباری: ٦/٢٤٧، وکشف الباری: ٢/٩٣)_

٣) کشف الباری: ٤/٢١٩)_

٤) کشف الباری: ٢/٢٥١)_

٥) کشف الباری: ٢/٥٤٤)_

٦) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب فضائل المدینة، باب حرم المدینة)_

٧) کشف الباری: ٤/١٤٩)_

خبرداري: د حضرت علی رضی الله عنه د باب د حديث تشريح مونږ په كتاب العلم، "باب كتابة العلم"[۱] او "فضائل المدينة، باب حرم المدينة" كښې بيان كړې ده.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله كښې دې: "وذمة المسلمين واحدة" چې د مسلمانانو ذمه او عهد يو وى، لهذا كه يو عاقل بالغ مسلمان چاته پناه وركړى نو دا به معتبر وى.[۲]

حضرت امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې ذكر كړې شوې كلماتو "يسعى بذمتهم أدناهم" په ذريعې سره هغه روايت طرفته اشاره فرمائيلې ده، كوم چې وړاندې د سفيان عن الاعمش طريق سره "باب إثم من عاهد ثم غدر" كښې راځى، د هغې الفاظ دادى: "و ذمة المسلمين واحدة، يسعى بها أدناهم" هم دا معنى د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما نه هم مرفوعاً روايت ده، د هغوى د روايت تخريج امام احمد.[۳] او ابن ماجه رحمهما الله وغيره[۴]. كړې دې، فرمائى: "المسلمون تتكافؤ دماؤهم، وهم يد على من سواهم، يسعى بذمتهم أدناهم"[۵].

⑪ باب: إِذَا قَالُوا صَبَأْنَا وَلَمْ يُحْسِنُوا أَسْلَمْنَا

يعنى دا باب ددې خبرې په بيان كښې دې چې كله مشركان "صبانا" اووائى او "أسلمنا" ښۀ طريقې سره اونۀ وائى.

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخارى رحمه الله دا وئيل غواړى چې كه د جنګ دوران كښې مشركان دا اووائى چې صبانا يعنى مونږ د خپل زوړ دين نه واوړيدو او دې جملې سره د دوى مقصد داوى چې مونږ اسلام قبلوو، ستاسو په دين كښې داخليږو، ليكن "أسلمنا" اونۀ وائى نو آيا د دوى دا وينا چې "صبانا" ددې دپاره كافى ده چې دوى سره جنګ بندى اوكړې شى او د دوى مزيد قتل بند كړې شى.[۶]، نو د امام بخارى رحمه الله جواب په اثبات كښې دې چې آو اوس به دوى سره جنګ نۀ كيږى.

او علامه ابن المنير رحمه الله فرمائى چې د ترجمة الباب مقصد دادې چې د مقصدونو اعتبار په

---

[۱]) كشف البارى، كتاب العلم: ۲۲۳/٤_۲٦۱)_
[۲]) فتح البارى: ۲۷٤/٦، وعمدة القارى: ۹٤/۱۵، وإرشاد السارى: ۲۳۸/۵)_
[۳]) مسند الامام احمد: ۲/۶۵۷_۶۵۸، مسند عبدالله بن عمرو...... "رقم(۶۷۹۷) وأيضاً برقم(۶۶۹۲و۷۰۹۲)_
[۴]) سنن ابن ماجه، كتاب الديات، باب المسلمون تتكافؤ دمائهم، رقم(۲۶۸۵) وعن ابن عباس أيضاً، رقم(۲۶۸۳)
[۵]) فتح البارى: ۲۷٤/٦، وعمدة القارى: ۹٤/۱۵، وإرشاد السارى: ۲۳۸/۵، دغه شان اوګورئ، المصنف لابن أبى شيبة: ۱۰۱/۱۸_۱۰۷، وكتاب السير، با فى أمان المرأة والمملوك)_
[۶]) فتح البارى: ۲۷٤/٦، وعمدة القارى: ۹٤/۱۵، شرح ابن بطال: ۳۵۲/۵)_

دليل او قرينو سره وي، دا دليل خواه لفظي وي يا غير لفظي، خواه په هر قسم ژبه كښې چې وي[1]. دلته مناسب رائې هم د ابن المنير رحمه الله معلوميږي چې ترجمة الباب عام اوساتلې شي او دا اوونيلې شي چې لفظ د "صبانا" سره ترجمه خاص نۀ ده، بلكه هرقسم جمله چې دا مفهوم ادا كړي نو هغه به معتبر وي، دغه شان دا چې امان په هرقسم ژبه كښې وركړې شي نو هغه به معتبر وي، مطلوب صرف دادې چې دغه كلمه يا دغه جمله امان وركوي او مضمون امان او ذمې ته شامل وي.

د كلمه "صبانا" صرفي او لغوي تحقيق: صبانا" د باب نصر نه د جمع متكلم ماضي صيغه ده، ددې مصدر "صبوًا" دې، ددې معنى ده مذهب بدلول، وئيلې شي: "**صبا فلان: إذا خرج من دينه إلى دين غيره**" هم په دې بنياد باندې د مكې مكرمې مشركانو نبي عليه السلام ته "صابي" وئيلې، ځكه چې د مشركانو د خيال او ګمان مطابق نبي عليه السلام د خپل پلار نيكۀ د مذهب بت پرستى پريخودلې وه او دويم دين يعنى اسلام ئې اختيار كړې وو.[2].

وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ فَجَعَلَ خَالِدٌ يَقْتُلُ فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ». [ر: ۴۰۸۴]

او حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائي چې حضرت خالد بن وليد (هغوى) قتلول، نو نبي عليه السلام اوفرمائيل، ائې الله! خالد چې څۀ اوكړل، نو زۀ د هغې نه د براءت اعلان كوم.

د مذكوره تعليق تخريج: امام بخاري رحمه الله پورتنې تعليق مسنداً په كتاب المغازى كښې[3]، دغه شان كتاب الاحكام كښې[4] نقل كړې دې.

ددې نه علاوه امام نسائي رحمه الله هم دا حديث موصولاً روايت كړې دې[5].

په تعليق كښې د مذكوره واقعې تفصيل: د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په پورتنى ذكرشده تعليق كښې ډير زيات اجمال او اختصار دې، په دې كښې چې كومه واقعه ذكر ده نو د هغې خلاصه دا ده چې حضرت خاليد بن وليد رضي الله عنه نبي عليه السلام يو لښكر امير جوړ كړو او د تبليغ په غرض سره ئې د بنوجذيمه په طرف روان كړو، دا واقعه د غزوۀ حنين نه وړاندې ده، هركله چې هغوى ته حضرت خالد بن وليد رضي الله عنه د اسلام دعوت وركړو نو هغې خلقو صحيح طريقې سره د اسلام اقرار اونۀ كړو، د "اسلمنا" په ځائې ئې "صبانا" اوونيل، مقصد ئې دا وو چې مونږ ستاسو دين قبلوو، ليكن حضرت خالد بن وليد رضي الله عنه د هغوى دا اقرار قبول نۀ كړو او د ظاهر لفظ په بنياد باندې ئې د هغوى قتلول شروع كړل، كله چې نبي عليه السلام ته ددې اطلاع

---

[1]) فتح البارى: ۶/ ۲۷۴، وعمدة القارى: ۱۵/ ۹۴، والمتوارى على تراجم أبواب البخارى: ۱۹۹)_
[2]) عمدة القارى: ۱۵/ ۹۴، وفتح البارى: ۸/ ۵۷-۵۸، والقاموس الوحيد، مادة صبا")_
[3]) صحيح البخارى، كتاب المغازى، باب بعث النبى صلى الله عليه وسلم خالد بن وليد......رقم(۴۳۳۹))_
[4]) صحيح البخارى، كتاب الاحكام، باب إذا قضى الحاكم بجور أو......رقم(۷۱۸۹))_
[5]) سنن النسائى، كتاب آداب القضاة، باب الرد على الحاكم إذا قضى بغير الحق، رقم(۵۴۰۷))_

اوشوه نو ډير زيات خفه شو او وې فرمائيل، "اللهم! إني أبرأ إليك مما صنع خالد".
په دې کار باندې د خفګان کولو او د نبى ﷺ د ناراضه کيدو نه هم په واضحه توګه دا معلوميږى چې په هرقوم کښې ددې مفهوم دپاره يعنى د اسلام د قبلولو دپاره کوم الفاظ استعماليږى نو د هغې اعتبار به کولې شى،هم دغه الفاظ به د هغوى له طرفه کافى شافى ګڼلې شى.
په مذکور واقعه کښې حضرت خالد بن وليد رضي الله عنه چونکه اجتهاد کړې وو،چې په هغې کښې ترينه خطا واقع شوه،ددې وجې نه نبى ﷺ هغه معذور اوګڼلو او هم ددې وجې نه ئې قصاص نۀ کړو،بلکه نبى ﷺ حضرت على رضي الله عنه ته مال ورکړو او د بنو جذيمه طرفته ئې روان کړو او د هغوى د مقتولينو ديت د بيت المال نه ادا کړې شو.[1]

د حديث شريف نه مستنبطه يو مسئله: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائى چې که قاضى او حاکم يو ظالمانه فيصله اوکړى يا د اهل علمو د اقوالو او د دوى د رائې نه خلاف څۀ فيصله اوکړى نو دا فيصله به بالاتفاق مردود وى.البته که دا فيصله د اجتهاد په رڼړا کښې وى يا حاکم د خپل کار څۀ مناسب تاويل پيش کړى،لکه څنګه چې حضرت خالد بن وليد رضي الله عنه اوکړل نو په دې صورت کښې به حاکم ګناهګار نۀ وى ليکن ضمان به پرې لازم شى عند عامة أهل العلم.
بيا د امت د فقهاؤ په دې خبره کښې اختلاف دې چې دا ضمان به څوک ادا کوى؟آيا د بيت المال نه به ادا کولې شى،يا به ئې د حاکم خاندان(عاقله)ادا کوى؟

① نو د حضرت امام اعظم ابوحنيفه،امام ثورى،احمد او اسحاق رحمهم الله قول دادې چې که دا فيصله د څۀ قتل يا د زخمى کولو وى نو ديت به د بيت المال نه ادا کولې شى.

② د امام شافعى،اوزاعى او د صاحبينو رحمهم الله مسلک دادې چې مذکوره ديت به د حاکم په عاقله او خاندان باندې لازم وى،د حاکم خاندان به دا ضمان ادا کوى.

③ ابن الماجشون رحمه الله خو دا وائى چې په دې کښې بالکل ضمان نشته[2].

ترجمة الباب سره د مذکوره تعليق مناسبت: ترجمة الباب سره د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما ددې مذکوره تعليق مناسبت په ظاهره واضح نۀ دې ځکه چې ترجمه خو د "إذا قالوا: صبأنا..... "وه،ليکن ددې لاندې چې کوم حديث ذکر شو نو هغې کښې ددې خبرې تذکره نشته.
نو ددې اشکال جواب دادې چې د امام بخارى رحمه الله يو مشهور عادت دا هم دې چې هغوى بعضې وخت کښې د حديث يو جمله يا يو جزء ترجمه اوګرځوى،بيا دغه جمله يا جزء ترجمه کښې نۀ ذکر کوى نو دلته هم دغه معامله ده چې ترجمه خو ئې د "صبأنا" قائمه کړه ليکن دا

---

[1] انظر صحيح البخارى،كتاب المغازى،باب بعث النبى صلى الله عليه وسلم خالد بن وليد إلى......رقم (٤٣٣٩)،وفتح البارى:٦/٢٧٤،وعمدة القارى:١٥/٩٤)_

[2] شرح ابن بطال:٨/٢٦٠ـ٢٦١،كتاب الاحكام،باب إذا قضى الحاكم بجور......وعمدة القارى:١٥/٩٤، وفتح البارى:٦/٢٧٤،والمغنى:٨/٢٨٨،آخر فصل من كتاب الجراح،رقم(٦٧٧٣))_

ئې په حديث كښې ذكر نهٔ كړه، بلكه ددې حديث يوه حصه ئې نقل كړه او ددې طرفته ئې اشاره اوكړه او هم په دې ئې اكتفاء او بس والې اوكړو.[١]

وَقَالَ عُمَرُ إِذَا قَالَ مَتْرَسْ. فَقَدْ آمَنَهُ، إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ الْأَلْسِنَةَ كُلَّهَا. [ر:٢٩٨٩]

او حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه اوفرمائيل چې كله يو مسلمان چاته داسې اووائى چې مهٔ ويريږه نو حقيقت كښې ورته دهٔ امان او پناه وركړه، ځكه چې الله تعالى خو په ټولو ژبو باندې پوهيږى.

د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق امام عبدالرزاق صنعانى رحمه الله په خپل "مصنف" كښې د ابووائل طريق سره موصولاً نقل كړې دې.[٢]

د حضرت عمر رضي الله عنه مكمل فرمان: پورته ذكر شوې كلمات يعنى "إذا قال: مترس، فقد آمنه، إن الله يعلم الالسنة كلها" د حضرت عمر رضي الله عنه د فرمان يو جزء دې، كوم چې دوى ملك فارس كښې يو لښكر ته د هدايت نامې په طور ليږلې وو، هغه لښكر كوم چې په جهاد كښې مصروف وو، مكمل متن لاندې ذكر كولې شى:

"عن أبي وائل قال: جاءنا كتاب عمرو نحن نحاصر قصر فارس، فقال: إذا حاصرتم قصراً فلا تقولوا: انزلوا على حكم الله، فانهم لا يدرون ما حكم الله؟ ولكن أنزلوهم على حكمكم، ثم اقضوا فيهم، وإذا لقى الرجل الرجل، فقال: لا تخف، فقد آمنه، وإذا قال: مترس، فقد امنه، إن الله يعلم الالسنة كلها"[٣].

يعنى: "د حضرت ابووائل رضي الله عنه نه روايت دې چې مونږ ته د حضرت عمر رضي الله عنه يو خط راغئ په داسې حالت كښې چې مونږ د فارس د محل محاصره كړې وه، په هغې كښې ئې فرمائيلې وو چې كله تاسو د يو محل (يا د قلعه) محاصره اوكړئ نو داسې مهٔ وايئ چې د الله تعالى فيصله قبلولو سره لاندې راشئ، ځكه چې هغوى ته معلومه نهٔ ده چې د الله تعالى فيصله څهٔ ده؟ بلكه هغوى په خپله فيصله باندې لاندې راولئ، چې كله هغوى راكوز شى نو فيصله اوكړئ، چې كله يو بنده د بل بنده سره ملاقات اوشى او هغه ورته اووائى چې مهٔ ويريږه، نو حقيقت كښې ورته دې ويونكى امان وركړو او كه "مترس" اووائى نو بيا ئې هم امان وركړو، ځكه چې الله تعالى خو په ټولو ژبو باندې پوهيږى".

د "مترس" لغوى تحقيق او ضبط: "مترس" د فارسئ ژبې جمله ده، ددې معنى ده "مهٔ ويريږه" او دا جمله د دوو څيزونو نه مركبه ده، د ميم او ترس نه، ميم خو د اهل فارس په نزد د نفى معنى وركوى، او ترس د امر صيغه ده د ترسيدن نه، ددې معنى ده ويريدل، اوس ددې جملې معنى دا شوه چې "لاتخف" يعنى مهٔ ويريږه.[٤]

---

[١]) فتح البارى: ٦/ ٢٧٤، وعمدة القارى: ١٥/ ٩٤)_
[٢]) المصنف لعبد الرزاق: ٥/ ١٥٠_١٥١، كتاب الجهاد، باب دعاء العدو، رقم(٩٤٩٢) و(٩٤٩٤))_
[٣]) پورته حواله، وعمدة القارى: ١٥/ ٩٤، وتغليق التعليق: ٣/ ٤٨٣، وفتح البارى: ٦/ ٢٧٤_٢٧٥))_
[٤]) عمدة القارى: ١٥/ ٩٤، وفتح البارى: ٦/ ٢٧٥)_

ددې نه علاوه د حديث د عالمانو ددې جملې په ضبط كښې هم اختلاف دې.امام اصيلى رحمه الله خو دا د ميم او د تاء فتحې او د راء سكون سره ضبط كړې ده او ابو ذر ميم مكسور او تاء ساكن ښودلې ده.([1]).حافظ ابن حجر رحمه الله دا كلمه ميم مفتوحه،تاء مشدده او راء ساكنه سره ضبط كړې ده،بيا فرمائى: "وقد تخفف التاء،وبه جزم بعض من لقيناه من العجم"([2]).
او بعضې حضراتو دا كلمه د تاء سكون او د راء فتحې سره لوستلې ده،ليكن د علامه عينى رحمه الله د قول مطابق راجح ضبط د امام اصيلى رحمه الله دې.چې ددې طرفته حافظ رحمه الله هم په دې خپل قول كښې اشاره كړې ده "وبه جزم بعض من لقيناه من العجم"([3]).

قوله: وقال:تكلم لا بأس.: او حضرت عمر رضي الله عنه هرمزان ته اوفرمائيل.هيڅ خبره نۀ ده،خبره كوه.

ددې جملې تعلق يو بلې واقعې سره دې،چې د هغې تفصيل د كتاب الجزيه په شروع كښې راغلې دې.([4]).

د حضرت انس رضي الله عنه روايت دې،د هغې خلاصه داده چې د فارس ښار د تُستَر د محاصرې دوران كښې هرمزان گرفتار شو،بيا دې د حضرت انس رضي الله عنه په ملگرتيا كښې د حضرت عمر رضي الله عنه په خدمت كښې روان كړې شو،چې كله دۀ سره خليفه ثانى خبرې اترې كول غوښتل نو دې خاموشه شو،په دې باندې حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل، "تكلم،لا بأس عليك" ددې نه پس د دواړو مينځ كښې خبرې اترې شروع شوې،چې د هغې تفصيل اورد دې.

حضرت انس رضي الله عنه فرمائى چې بيا حضرت عمر رضي الله عنه د هرمزان د قتل احكامات جارى كول اوغوښتل نو حضرت انس رضي الله عنه اووئيل چې دا خو تاسو نۀ شئ كولې،ځكه چې تاسو خو دۀ ته "تكلم لا بأس عليك" وئيلې دى،حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل آيا تاسو سره نور هم څوك شته چې ددې خبرې گواهى وركړى چې ما دا جمله وئيلې ده؟نو حضرت زبير رضي الله عنه هم د حضرت انس رضي الله عنه موافقت اوكړو، په دې باندې حضرت عمر رضي الله عنه هرمزان قتل نۀ كړو،بيا وروستو هرمزان اسلام قبول كړو.([5]).

د مذكوره اثر تخريج: د حضرت عمر رضي الله عنه مذكوره اثر مختصراً امام ابن ابى شيبه په خپل مصنف كښې([6])او يعقوب بن سفيان په خپل تاريخ كښې نقل كړې دې،دغه شان سعيد بن

---

[1]) عمدة القارى:١٥/٩٤ـ٩٥)_
[2]) فتح البارى:٦/٢٧٥)_
[3]) پورته حواله،وعمدة القارى:١٥/٩٥)_
[4]) انظر باب الجزية والموادعة مع أهل الذمة،د هرمزان د اسلام د قبلولو واقعه)_
[5]) عمدة القارى:١٥/٩٥،وفتح البارى:٦/٢٧٥،والمصنف لابن أبى شيبة:١٨/١٠٩ـ١١٠،كتاب السير،باب فى الأمان،ما هو؟وكيف هو؟رقم(٣٤٠٨٤)،وكتاب البعوث والسرايا:١٨/٣٠٤،ما ذكر فى تستر،رقم(٣٤٥٠٦)
[6]) المصنف لابن ابى شيبة:١٨/١٠٩ـ١١٠،رقم(٣٤٠٨٤)،وكتاب البعوث والسرايا:١٨/٣٠٤،رقم (٣٤٥٠٦)

منصور په خپل سنن کښې[1] ددې تخریج کړې دی[2].

د مذکوره اثر نه یو معلومه شوې فائده: علامه ابن المنیر رحمه الله فرمائی چې د مذکوره اثر نه دا فائده معلومه شوه چې که یو عام حاکم خپله یود فیصله هیره کړی او دوه سړی ګواهی اوکړی چې حاکم دا فیصله کړې وه نو په حاکم باندې به دا لازم وی چې په هغه فیصله باندې عمل اوکړی او هغه نافذه کړی. دغه شان که چرته حاکم د یو کس په شهادت قبلولو کښې پریشان شی، په دې کښې توقف اوکړی، بیا دویم کس د اولنی کس په موافقت کښې ګواهی ورکړی نو اوس شک او شبهه ختمه شوه او دې سره به د اولنی کس ګواهی هم نهٔ متاثره کیږی.[3]. والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت: ترجمة الباب سره د مذکوره تعلیق مناسبت په دې معنی کښې دې چې په تعلیق کښې دا راغلې دی چې امان ورکوونکې **لاتخف** اووائی یا **مترس**، یا **تکلم لاباس**، نو دې سره به امان متحقق شی، ځکه چې دا ټولې جملې په امان ورکولو باندې دلالت کوی، خواه هره ژبه چې استعمال کړی یا هرقسم تعبیر چې وی، نو اولنئ دواړه جملې خو ظاهراً هم په دې خبره باندې دلالت کوی چې د کوم سړی په مخکښې دا جملې اووئیلې شی نو مراد د دینه امان دې او د دریمې جملې دلالت په دې معنی کښې دې چې مخاطب ته دا وئیلې کیږی چې تهٔ بې ویرې او بې خطرې خبرې اترې کوه، تاته به هیڅ هم نهٔ وئیلې کیږی او هم دا امان دې، لکه څنګه چې مذکوره واقعه هم په دې باندې دلالت کوی.

⑫ باب: الْمُوَادَعَةِ وَالْمُصَالَحَةِ مَعَ الْمُشْرِكِينَ بِالْمَالِ وَغَيْرِهِ، وَإِثْمِ مَنْ لَمْ يَفِ بِالْعَهْدِ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله ددې کار د مشروعیت او جواز ښودل غواړی چې که مشرکانو سره د مصالحت کولو په وخت د مال وغیره ادا کولو ضرورت پیښ شی نو دا جائز دی. تفصیل وړاندې راځی.[4].

په ترجمة الباب کښې چې کوم لفظ د "وغیره" راغلې دې نو ددې عطف په "بالمال" دې چې مشرکانو ته مال هم ادا کیدې شی، ددې نه علاوه قیدیان وغیره هم، یعنی که د مشرکانو کسان مسلمانانو سره قید وی نو د هغوی د آزادیدو په بدله کښې هم مصالحت کیدې شی، اوبالعکس.[5].

---

[1]) سنن سعید بن منصور: ۲۵۲/۲، کتاب الجهاد، باب قتل الاساری.....رقم(۲۶۷۰)، وأخرجه البیهقی من طریق الثقفی عن حمید الطویل: ۹ / ۱۶۴، کتاب السیر، باب کیف الامان؟رقم(۱۸۱۸۳))_

[2]) عمدة القاری: ۹۵/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۵/۶، وتغلیق التعلیق: ۴۸۳/۳)_

[3]) فتح الباری: ۲۷۵/۶)_

[4]) عمدة القاری: ۹۵/۱۵)_

[5]) پورته حواله، وفتح الباری: ۲۷۵/۶، وشرح القسطلانی: ۲۳۹/۵)_

قوله: وقوله: "وإن جنحوا للسلم فاجنح لها وتوكل على الله: الآية/الانفال:٦١/
او د الله تعالى قول: او كه مشركانو د صلحې مطالبه اوكړي نو تاسو هم صلح اوكړئ.
د ايت كريمه تفسير: د پورتنى آيت كريمه ترجمه د امام بخاری رحمه الله د تفسيرمطابق كړې شوې ده، هغوى د "جنحوا" تفسير په "طلبوا" سره كړې دې، او نورو حضراتو مفسرينو ددې تفسير په "مالوا" سره كړې دې، په دې صورت كښې به ترجمه دا شى "او كه مشركان د صلحې طرفته مائل شى نو تاسو هم دې طرفته مائل شئ (او صلح اوكړئ)" ځكه چې د جناح لغوى معنى ده مائله كيدل.([1]).

او كلمه د "السلم" د سين فتحه او كسره سره، ددې معنى ده صلح، دا د ابوعبيده رحمه الله قول دې او ابوعمر رحمه الله فرمائى چې سلم كه د سين فتحې سره وى نو ددې معنى ده صلح او كه كسره وى نو ددې معنى ده اسلام.([2]).
د ايت مباركه نه د امام بخاری رحمه الله استدلال او ترجمة الباب سره مطابقت: امام بخاری رحمه الله د پورتنى آيت كريمه نه په دې خبره باندې استدلال كړې دې چې مشركانو سره صلح كول جائز او صحيح كار دې.([3]).
ددې نه ترجمة الباب سره مطابقت هم معلوميږي چې هركله مشركانو سره صلح جائز ده نو دا صلح په مال سره هم كيدې شى او بغير د مال نه هم كيدې شى، بغير د مال نه د صلحې حكم خو امام بخاری رحمه الله د كتاب په شروع كښې ذكر كړې وو او دلته ئې د هغې صلحې تذكره اوكړه كومه صلح چې مال سره وى، دې سره چې څنګه د مصنف رحمه الله مدعى ثابته شوه نو دغه شان د صلحې دوه تقسيمونه هم مخې ته راغلل چې د صلحې يو قسم خو صلح بالمال دې او دويم صلح بغير المال دې.
فائده: آيت كريمه چې په شرط سره مقيد كړې شو چې "كه دوى صلح كول اوغواړى نو تاسو هم صلحه اوكړئ" ددې نه دا معلوميږى چې د صلحې معامله مقيده ده، مطلق نۀ ده چې كه دې سره د مسلمانانو نقصان كيږى نو بيا دې هم صلح اوكړې شى بلكه دې خبرې ته به خيال كولې شى چې مسلمانان په كوم حال كښې دى، كۀ د دوى حال سره صلح مناسب ده، په صلح كولو كښې ئې فائده ده نو صلح كول صحيح دى، ددې برخلاف كه مسلمانان غالب وى او په صلح كولو كښې څۀ مصلحت او فائده هم نۀ وى نو بيا صلح كول صحيح نۀ دى.([4]).
ترجمة الباب كښې د ذكر شوې مسئلې تفصيل: مشركانو سره د مال نه بغير خو صلح كول جائز دى، په دې كښې د هيڅ اختلاف نشته، د مال نه بغير صلح نبى عليه السلام په حديبيه

[1]) پورته حواله جات، والقاموس الوحيد، مادة "جنح" وتفسير القرطبى:٨/٣٩)_
[2]) فتح البارى:٦/٢٧٥_٢٧٦، وعمدة القارى:١٥/٩٥)_
[3]) فتح البارى:٦/٢٧٦، وكتاب السير الكبير مع شرحه للسرخسى:٥/٣_١٦، باب الموادعة)_
[4]) فتح البارى:٦/٢٧٦، والجامع لاحكام القرآن:٨/٤٠)_

کښې[1] د قریشو مشرکانو سره کړې وه،لیکن که مشرکانو ته د مال ورکولو ضرورت پیښ شی،د مال په بدله کښې ورسره صلح کول وی او خدانخواسته داسې حالات پیدا شی چې هغوی د مال اخستلو نه بغیر په صلح کولو باندې نۀ راضی کیږی نو اوس به څۀ کیږی؟

①نو امام اوزاعی رحمه الله خو په دې صورت کښې دا فرمائی چې مشرکانو ته د صلحې په بدله کښې مال ادا کول جائز نۀ دی،البته د ضرورت په وخت جائز دی،مثلاً دا چې مسلمانان د جنگی نقصاناتو نه محفوظ کول وی نو بیا ورته مال ورکړې کیدې شی[2].

②امام شافعی او امام احمد بن حنبل رحمهما الله فرمائی چې صلح خو د عوض نه بغیر کیدل پکار ده،لیکن که د مجبورئ حالت وی او د دشمن تعداد زیات وی،د مال ورکولو نه بغیر د اهلِ اسلام حفاظت ناممکن شی او دا خطره پیښه شی چې مسلمانانو ته به ډیر سخت نقصان اورسوی نو په داسې صورت کښې د مال په عوض کښې صلح کیدې شی:لان ذلك من معانی الضرورات.

ددې په خلاف که صرف دا صورت وی چې مسلمانان کمزورې خو دی لیکن د مقابلې کولو طاقت لری نو د مال په ادا کولو باندې صلح کول جائز نۀ دی،که مسلمان قتل هم شی نو شهید به شی،چې لوئې لوئې فضیلتونه ئې دی،ددې نه علاوه د مسلمانانو شان ددې نه زیات اوچت او لوئې دې چې مشرکانو ته د رحم درخواست اوکړی او د جنگ بندئ دپاره ورته اووائی[3].

③په دې مسئله کښې د احنافو او د مالکیه په باره کښې علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چې په دې سلسله کښې د امام مالک او امام ابوحنیفه څۀ روایت اوقول مونږ ته معلوم نۀ دې[4] لیکن علامه عینی رحمه الله د احنافو مسلک د امام شافعی او د مالک د مسلک په شان نقل کړې دې،لکه فرمائی:

"مذهب أصحابنا أن للامام أن یصالحهم بمال یاخذه منهم،أو یدفعه إلیهم،إذا کان الصلح خیراً فی حق المسلمین لقوله تعالى:﴿وإن جنحوا للسلم فاجنح لها﴾،والمال الذی یؤخذ منهم یصرف مصارف الجزیة"[5]

او د مالکیه مذهب هم په دې سلسله کښې د ائمه ثلاثه په شان دې،په دې شرط چې څۀ فاسد شرط اونۀ لګوی،علامه دردیر رحمه الله ددې وضاحت کړې دې،فرمائی:

"ویجوز للامام......المهادنة أی صلح الحربی مدة لیس لهو فیها،تحت حکم الاسلام،لمصلحة کالعجزعن

---

[1]) د صلح حدیبیه تفصیل دپاره اوګورئ: کشف الباری،کتاب المغازی:۳۵۹_۳۷۲)_

[2]) شرح ابن بطال:۳۵۵/۵،وفتح الباری:۲۷۶/۶،وعمدة القاری:۹۷/۱۵)_

[3]) شرح ابن بطال:۳۵۶/۵،وفتح الباری:۲۷۶/۶،وعمدة القاری:۹۷/۱۵)_

[4]) شرح ابن بطال:۳۵۶/۵،وعمدة القاری:۹۷/۱۵)_

[5]) عمدة القاری:۹۷/۱۵،دغه شان اوګورئ: کتاب السیر الکبیر مع السرخسی:۳/۵_۱۶،باب الموادعة)

قتالهم مطلقاً،أو فی الوقت الحاضر......إن خلا عقد المهادنة......عن شرط فاسد،فإن لم تخل عنه لم تجز، کشرط بقاء مسلم أسیر تحت أیدیهم......وإن بمال ......إلا لخوف مما هو أشد ضرراً من دفع المال منهم أولهم.....(١)۔

د صلحې په بدله کښې مشرکانو ته د مال د ادا کولو مثالونه: په تاریخ کښې داسې ډیر مثالونه موجود دی چې د مشرکانو د شر نه د محفوظ کیدو دپاره د ضرورت په وخت کښې مسلمانانو مال هم ادا کړې دې.علامه قرطبی رحمه الله په خپل تفسیر کښې نقل کړې دې چې نبی علیه السلام عیینه بن حصن فزاری او حارث بن عوف مری ته د غزوهٔ احزاب په موقع باندې د صلحې پیشکش کړې وو چې نبی علیه السلام به دوی ته د مدینې منورې د کهجورو د پیداوار دریمه حصه ورکوی لیکن ددې دپاره به تاسو دا کار کوئ چې بنو غطفان واپس کړئ او د قریشو ملګرتیا پریږدئ.....(٢)۔

سعیدبن عبدالعزیز رحمه الله فرمائی چې د جنګ صفین په موقع باندې حضرت معاویه رضی الله عنه مشرکانو سره د مال په بدله کښې صلح کړې وه.هم دا د عبدالملک بن مروان په باره کښې هم روایت دې چې کله هغه عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما سره په جنګ کښې مصروف وو نو دوی رومی بادشاه سره په دې خبره صلح کړې وه چې روزانه به درته زر دیناره ادا کوو(٣)۔

٣٠٠٢:(٤) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا بِشْرٌ - هُوَ ابْنُ الْمُفَضَّلِ - حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ قَالَ انْطَلَقَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَهْلٍ وَمُحَيِّصَةُ بْنُ مَسْعُودِ بْنِ زَيْدٍ إِلَى خَيْبَرَ، وَهْيَ يَوْمَئِذٍ صُلْحٌ، فَتَفَرَّقَا، فَأَتَى مُحَيِّصَةُ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَهْلٍ وَهْوَ يَتَشَحَّطُ فِي دَمٍ قَتِيلاً، فَدَفَنَهُ ثُمَّ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَانْطَلَقَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَهْلٍ وَمُحَيِّصَةُ وَحُوَيِّصَةُ ابْنَا مَسْعُودٍ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -، فَذَهَبَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ يَتَكَلَّمُ فَقَالَ «كَبِّرْ كَبِّرْ». وَهْوَ أَحْدَثُ الْقَوْمِ، فَسَكَتَ فَتَكَلَّمَا فَقَالَ «أَتَحْلِفُونَ وَتَسْتَحِقُّونَ قَاتِلَكُمْ أَوْ صَاحِبَكُمْ». قَالُوا وَكَيْفَ نَحْلِفُ وَلَمْ نَشْهَدْ وَلَمْ نَرَ قَالَ «فَتُبْرِيكُمْ يَهُودُ بِخَمْسِينَ». فَقَالُوا كَيْفَ نَأْخُذُ أَيْمَانَ قَوْمٍ كُفَّارٍ فَعَقَلَهُ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- مِنْ عِنْدِهِ.[ر: ٢٥٥٥]

رجال الحدیث

①مسدد:دا مسدد بن مسرهد رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه مایحب لنفسه" کښې تیره شوې ده(٥)۔

---

(١) الشرح الکبیر مع حاشیة الدسوقی:٢/٥٢٧،باب فی الجهاد،فصل عقد الجزیة)۔

(٢) الجامع لاحکام القرآن:٨/٤١)۔

(٣) عمدة القاری:١٥/٩٧،وشرح ابن بطال:٥/٣٥٥،نیز حاشیة الدسوقی علی الشرح الکبیر:٢/٥٢٧)۔

(٤) قوله: عن سهل بن ابی حثمة": الحدیث،مر تخریجه فی کتاب الصلح،باب الصلح المشرکین)۔

(٥) کشف الباری:٢/٢)۔

④**بشر**: دا ابو اسماعیل بشر بن المفضل بن لاحق بصری رحمه الله دي.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: رب مبلغ أوعی......" کښې تیره شوې ده.[1]

③**یحیی**: دا مشهور محدث یحیی بن سعید الانصاری رحمه الله دي.د دوی تذکره په "بدء الوحی" کښې اجمالاً او په کتاب الایمان، "باب صوم رمضان احتساباً.." کښې تفصیل سره تیره شوې ده.[2]

④**بشیر بن یسار**: دا بشیر بن یسار مدنی رحمه الله دي.[3]

⑤**سهل بن ابی حثمه**: دا ابو محمد سهل بن ابی حثمه انصاری رحمه الله دي.[4]

قوله: قال: انطلق عبد الله بن سهل و محیصة بن مسعود بن زید إلی خیبر وهی یومئذ صلح: حضرت سهل بن ابی حثمه رضی الله عنه فرمائی چې حضرت سهل بن عبد الله او محیصه بن مسعود[5] د خیبر طرفته روان شو او د دادغه ورځو کښې د صلحې والا زمکه وه.

قوله: فتفرقا فأتی محیصة إلی عبدالله بن سهل، وهو یتشحط فی دم قتیلاً، فدفنه ثم قدم المدینة: هلته دا دواړه حضرات جدا شو، بیا حضرت محیصه د عبد الله بن سهل طرفته راغئ، په داسې حالت کښې چې په وینو کښې لت پت مقتول پروت وو، نو هغوی حضرت عبد الله هلته دفن کړو، بیا مدینه منوره کښې حاضر شو.

دلته واقعه داده چې حضرت عبد الله بن سهل او حضرت محیصه بن مسعود رضی الله عنهما نورو څه ملګرو سره د خیبر طرفته تشریف یوړلو، مقصد دا وو چې خپل اهل وعیال ته کهجورې ورکړی چې د خپل اهل وعیال دپاره د خیبر کهجورې راوړی، خیبر ته د رسیدلو نه پس دا دواړه حضرات جدا شو او په خپلو خپلو مصروفیاتو کښې مشغول شو، په مقرره ورځ باندې چې کله حضرت محیصه د حضرت عبد الله بن سهل طرفته راغئ نو وې لیدل چې په یو چینه یا کوهی کښې په وینو کښې لت پت پروت دې، ستې مبارک ئې مات شوې دې او د بدن نه ئې روح مبارک تلې دې، هلته د دوی نه علاوه څوک هم نۀ وو چې د قاتل معلومات اوشی، ددې وجې نه حضرت محیصه رضی الله عنه هغوی هلته دفن کړل او په خپله مدینې منورې ته واپس راغئ.[6]

---

[1]) کشف الباری:۳/۲۲۲)_

[2]) کشف الباری:۱/۲۳۸،و:۲/۳۲۱)_

[3]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الوضوء،باب الوضوء من غیر حدث)_

[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ ،کتاب البیوع،باب بیع الثمر علی رؤوس النخل)_

[5]) د دوی دواړو د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الصلح،باب الصلح مع المشرکین)_

[6]) عمدة القاری:۱۵/۹۶،والقسطلانی:۵/۲۳۹،وسیرة ابن هشام:۲/۳/۳۵۵،تسمیة النفر الداریین الذین اوصی لهم رسول الله......)_

د "يتشحط" معنى: دا د باب تفعل نه د مضارع صيغه ده،ددې ماده "شحط" ده،د حديث عالمانو ددې لفظ څو معنې بيان کړې دى،ليکن مطلب د ټولو يو دې،يعنى په وينو کښې لت پت کيدل، كما ذكرنا فوق أيضاً[1].

او "قتيلاً" د حال کيدو د وجې نه منصوب دې[2].

قوله: فانطلق عبدالرحمن بن سهل ومحيصة وحويصة ابنا مسعود الى النبى صلى الله عليه وسلم: نو حضرت عبدالرحمن بن سهل،محيصه او حويصه د نبى عليه السلام طرفته روان شو.

يعنى كله چې مدينې منورې ته اورسيدل نو ددې نه پس حضرت محيصه رضى الله عنه د نورو دوو صحابه کرامو رضى الله عنهما سره د نبى عليه السلام په خدمت اقدس کښې حاضر شو،دې دپاره چې حضرت عبدالله بن سهل رضى الله عنه سره کومه واقعه اوشوه نو چې نبى عليه السلام د هغې نه خبر کړى.

حضرت عبدالرحمن بن سهل رضى الله عنه: دا د حضرت عبد الله بن سهل رضى الله عنه ورور،د حضرت حويصه او محيصه رضى الله عنهما وراره[3]حضرت عبدالرحمن بن سهل بن زيدبن كعب بن عامر بن عدى بن مجدعه بن حارثه حارثى انصارى رضى الله عنه دې[4]،د دوى مور بى بى ليلى بنت رافع بن عامر بن عدى ده[5].

د ابن سعد ،ابن عبدالبر او د دوى په اتباع کښې د ابونعيم اصفهانى خيال دادې چې حضرت عبد الرحمن بن سهل رضى الله عنه په غزوۀ احد ،غزوۀ خندق او نورو ټولو غزواتو کښې شريک وو[6] بلکه ابن عبدالبر يو قول دا هم نقل کړې دې چې دا بدرى صحابى دې[7].ابن سعد مزيد فرمائى چې دا هغه صحابى دې،چې د غزوۀ بدر نه پس د عمرې په نيت باندې وتلې وو ليکن په مکه مکرمه کښې قريشو قيدى کړو،بيا د حضرت ابوسفيان رضى الله عنه د ځوئى عمرو په بدله کښې آزاد شو کوم چې په بدر کښې گرفتار شوې وو[8].

---

[1]) قال الخطابى فى اعلام الحديث:١٤٦٧/٢: يتشحط،اى:يضطرب فى الدم".وقال ابن الاثير (النهاية:٤٤٩/٢،باب الشين مع الحاء،و جامع الاصول:٢٨٦/١٠): معناه:يتخبط فى دمه،ويضطرب، ويتمرغ". وقال الداودى،كما حكاه العينى فى العمدة (٩٦/١٥): المتشحط:المختضب..... ")_

[2]) عمدة القارى:٩٦/١٥،وشرح القسطلانى:٢٣٩/٥)_

[3]) دا د ابن اخى....ترجمه ده،په الاصابه کښې ابن عم دې چې غلط دې،تفصيل به وړاندې راشى_

[4]) انظر الاصابة:٤٠٢/٢،ومعرفة الصحابة:٢٧٣/٣،وعمدة القارى:٩٥/١٥)_

[5]) الاصابة:٤٠٢/٢،ومعرفة الصحابة للاصبهانى:٢٧٣/٣)_

[6]) پورته حواله جات،والاستيعاب بهامش الاصابة:٤٠٢/٢)_

[7]) الاستيعاب بهامش الاصابة:٤٠٢/٢،وهو قول العسكرى ايضا:انظر الاصابة:٤٠٢/٢)_

[8]) الاصابة:٤٠٢/٢)_

دې د نبی کریم ﷺ نه روایت کوی او د دوی نه محمد بن کعب قرظی رحمه الله وغیره روایت کوی(۱).

یو ځل مار حضرت عبدالرحمن بن سهل رضی الله عنه اوخوړلو ،نبی علیه السلام خبر شو نو وې فرمائیل چې دې عمارة بن حزم ته بوځئ چې هغه ئې دم کړی صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو یا رسول الله!هغه وخت پورې به دې وفات شی،نبی علیه السلام ته چونکه علم وو چې دهٔ ته به شفاء حاصلیږی،ددې وجې نه ئې اوفرمائیل چې اګرچه دې وفات شی بیا ئې هم بوځئ.نو صحابه کرامو رضی الله عنهم دې د حضرت عماره بن حزم طرفته بوتلو او الله تعالی دوی ته شفاء ورکړه.(۲) حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه دوی لره د حضرت عتبه بن غزوان رضی الله عنه د وفات نه پس د بصرې ګورنر مقرر کړې وو.(۳).

محمدبن کعب قرظی رحمه الله فرمائی چې حضرت عبد الرحمن بن سهل رضی الله عنه په یو غزوه کښې وو ،د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت زمانه وه او حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د شام امیر وو،دې دوران کښې د دوی مخې ته د شرابو څهٔ منګی تیر شو نو دوی خپله نیزه واخسته او د هغوی طرفته متوجه شو او په هر منګی کښې ئې سورې اوکړو،د منګو اوړونکی چې کوم غلامان وو نو هغوی حضرت عبد الرحمن بن سهل رضی الله عنه سره په جګړه شو او خبره زیاته شوه،کله چې حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه ته دا خبره اورسیدو نو هغوی اوفرمائیل چې دې پریږدئ،دې بوډا شوې دې او عقل ئې رخصت شوې دې.حضرت عبد الرحمن رضی الله عنه اوفرمائیل چې هیڅکله نهٔ!زما عقل ختم شوې نهٔ دې،لیکن خبره داده چې نبی علیه السلام مونږ ددې خبرې نه منع کړې یو چې مونږ په خپلو لوښو یا خپلو خیټو کښې شراب واچوو......(۴).

د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې:په ائمه سیر او ائمه مغازی کښې د اکثرو امامانو رائې داده چې حضرت عبد الرحمن بن سهل بن زید الحارثی الانصاری او حضرت عبد الرحمن بن سهل انصاری دوه کسان نهٔ دی،بلکه دا یو سړې دې،ددې وجې نه چې کله تراجم کښې د دوی تذکره راغله نو دې حضراتو دا یو کس شمار کړو او هیڅ تفریق ئې په کښې اونهٔ کړو چې دا فلانې دې او دا فلانې دې.لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله په دې دواړو کښې فرق اوکړو چې دا جدا جدا دوه شخصیات دی،ددې وجې نه حافظ رحمه الله د دواړو ترجمه جدا جدا لیکلې ده او دې خبرې ته ئې ترجیح ورکړې ده چې دا دوه کسان دی،فرمائی: "والظاهر أنهما اثنان"(۵).

ابن سعد رحمه الله وغیره د حضرت عبد الرحمن بن سهل انصاری متعلق درې واقعات نقل کړې دی،کوم چې اوس مونږ ذکر کړل،یعنی د مار د خوړلو واقعه،د عمرې د ادا کولو دپاره

---

(۱) الاصابة:۲/۴۰۱)_
(۲) الاصابة:۲/۴۰۲،ومعرفة الصحابة للاصبهانی:۳/۲۷۳)_
(۳) معرفة الصحابة:۳/۲۷٤)_
(۴) پورته حواله،والاصابة:۲/۴۰۲،والاستیعاب: ۲/۴۰۲،ومعجم الصحابة:۲/۱۵۰،باب العین،رقم (۶۲۵)_
(۵) الاصابة:۲/۴۰۲)_

مكې مكرمې ته د تلو او هلته د گرفتاريدو او د آزاديدو واقعه او د حضرت معاويه رضي الله عنه په دور كښې چې كومه واقعه پيښه شوې وه.
ددې درې وارو واقعاتو په باره كښې د حافظ رحمه الله تحفظات دی، هغوی فرمائی چې د مار د خوړلو كومه واقعه ده نو كيدې شی چې دا حضرت عبد الرحمن بن سهل الحارثی الانصاری سره هم پيښه شوې وی، دغه شان دا دواړه شخصيات شمار كيدې شی. ليكن د قيد او د آزاديدو چې كومه واقعه ده نو هغه مشكله ده، ځكه چې د چا په باره كښې دا اختلاف وی چې دا بدری دې يا نهٔ؟او كوم چې دغه كال باندې د عمرې د ادا كولو نه پس گرفتار شوې وی هغه د خيبر په موقع باندې كم عمره نهٔ شی كيدې، او د باب په حديث كښې ورته "أحدث القوم"(۱) فرمائيلې شوې دې. دغه شان دا كوم چې د خيبر په موقع باندې كم عمر وی، د هغهٔ په باره كښې شل، پنځويشت كاله پس حضرت معاويه رضي الله عنه دا نهٔ شی وئيلې چې "إنه شيخ ذهب عقله" ځكه چې دې وخت كښې به د دوی عمر زيات نه زيات څلويښت كاله وی او دا عمر داسې نهٔ وی چې په دې باندې د بوډا توب اطلاق اوكړې شی او په دې عمر كښې چاته ذاهب العقل اووئيلې شی. ددې وجې نه ښكاره داده چې دا دواړه جدا جدا كسان دی(۲). والله اعلم بالصواب

حويصه بن مسعود: دا حضرت حويصه بن مسعود بن كعب بن عامر بن عدی بن مجدعه انصاری رضي الله عنه دې(۳). ددوی كنيت ابوسعد دې(۴). د غزوهٔ بدر نه علاوه په نورو ټولو غزواتو كښې دې د نبی عليه السلام سره شريک وو(۵).

د دوی د اسلام قبلولو واقعه: حضرت حويصه د خپل ورور محيصه(۶) نه مشر وو، ليكن د اسلام قبلولو شرافت مخكښې كشر ورور ته حاصل شو، بيا مشر ته حاصل شو.
ابن اسحاق ذكر كړې دی چې د مشهور يهودی كعب بن اشرف د قتل نه پس نبی عليه السلام صحابه كرامو رضي الله عنهم ته دا اوفرمائيل چې تاسو ته په كوم يهودی باندې هم قدرت حاصليږی نو هغه قتلوئ. ابن سبينه يا ابن شبينه نومې يو سړې يهودی تاجر وو، چې د كپړې تجارت به ئې كوو، ددې اعلان نه پس يو ورځ حضرت محيصه رضي الله عنه موقع بيامونده او هغه ئې قتل كړو، په

(۱) پورته حواله. دغه شان اوگورئ، حديث باب)_
(۲) الاصابة:۲/۴۰۲)_
(۳) الاصابة:۱/۳۶۳، والاستيعاب بهامش الاصابة:۱/۳۹۳)_
(۴) الاستيعاب بهامش الاصابة:۱/۳۹۳، ومعجم الصحابة:۳/۱۱۶، رقم (۱۰۸۳)، باب الميم)_
(۵) الاستيعاب بهامش الاصابة:۱/۳۹۴، والاصابة:۳۶۳)_
(۶) قوله: محيصة "بضم الميم وفتح الحاء المهملة، وهو اخو حويصة.....ويقال فيهما جميعا بتشديد الياء وتخفيفا، انظر عمدة القاری:۱۵/۹۵، وقال النووی: والاشهر هو التشديد". تهذيب الاسماء واللغات:۱/۱۷۶)_

دې باندې حضرت حويصه رضی الله عنه ډير خفه شو چې په دغه وخت کښې ئې لا اسلام قبول کړې نۀ وو، دۀ به خپل کشر ورور محيصه وهلو او دا به ئې ورته وئيل چې د الله دشمنه!تا هغه قتل کړو حالانکه ستا په خيټه کښې چې کومه وازګه ده نو دا هم د هغۀ په اختسلې شوې مال سره جوړه شوې ده؟حضرت محيصه رضی الله عنه ورته په جواب کښې اووئيل، په خدائې قسم!ماته ددۀ د قتل کولو حکم هغه ذات کړې دې چې که ستا د قتل کولو حکم ما ته راکړې نو تا به هم قتل کړم.....ددې په اوريدو سره حويصه ډير حيران شو او د خپل ورور ته ئې په سواليه انداز کښې اووئيل چې په خدائې قسم!که محمد (صلی الله علیه وسلم)زما د سر وهلو حکم تا ته اوکړې نو آيا ما به هم قتل کړې؟حضرت محيصه رضی الله عنه په جواب کښې اووئيل چې بالکل!که هغوی ماته دا حکم اوکړې نو زۀ به په دې باندې ضرور عمل کوم.ددې په اوريدو سره حويصه اووئيل چې په خدائې قسم!دا دين ډير عجيبه دې کوم چې تۀ دې حال ته رارسولې ئې،ددې نه پس حضرت حويصه رضی الله عنه اسلام قبول کړو.[1].

حضرت حويصه رضی الله عنه د نبی علیه السلام نه روايت کوی.د دوی نه په روايت کوونکو کښې محمد بن سهل بن ابی حثمه اود دوی نوسې حرام بن سعد بن محيصه شامل دې.[2].رضی الله عنه وارضاه

خبرداری: د باب په حديث کښې د حضرت محيصه رضی الله عنه نسب داسې بيان کړې شوې دې، "**محيصة بن مسعود بن زيد**"او دا نسب صحيح نۀ دې،صحيح نسب دادې چې "**محيصة بن مسعود بن كعب**" اووئيلې شی.مولانا احمدعلی سهارنپوری رحمه الله د علامه کرمانی وغيره حوالې سره ليکلې دی چې امام بخاری رحمه الله چې محيصه بن مسعود بن زيد نقل کړې دې نو دا د دوی وهم دې.[3]

وهم چاته لاحق شوې دې؟ علامه کرمانی رحمه الله وغيره دلته چې د امام بخاری رحمه الله طرفته کوم د وهم نسبت اوکړو، دا صحيح نۀ دې، ځکه چې دا د مصنف وهم نۀ دې بلکه د يو راوی وهم دې.د امام بخاری رحمه الله نه علاوه آئمه خمسو هم دا حديث روايت کړې دې، چې په هغې کښې امام ترمذی.[4] او په بعضې طُرُقو کښې امام نسائی او امام مسلم[5] په دې الفاظو او نسب کښې د امام بخاری رحمه الله موافقت کړې دې،ددې نه هم دا معلوميږی چې دا د يو راوی وهم

---

[1]) هذه القصة لاسلامة اخرجها ابو داود فى كتاب الخراج والامارة والفئ،باب كيف كان اخراج اليهود من المدينة؟رقم (٣٠٠٢)،وابن اسحاق فى سيرة ابن هشام:٤٤١/٢،والطبرانى فى الكبير:٣١١/٢٠،رقم (٧٤١)، والاصبهانى فى معرفة الصحابة:١٦٤/٢،رقم (٢٣٣٣)،والحافظ فى الاصابة:٣٦٣/١)_

[2]) الاستيعاب بهامش الاصابة:٣٩٤/١)_

[3]) حاشية صحيح البخارى للسهار نفورى:٤٥٠/١،والكرمانى:١٣٨/١٣،وفتح البارى:٢٧٦/٦)_

[4]) سنن الترمذى،ابواب الديات،باب ماجاء فى القسامة،رقم (٤٣٤٢،و٤٣٤٦_٤٣٤٧))_

[5]) سنن النسائى،كتاب القسامة......ذكر اختلاف ألفاظ الناقلين لخبر سهل.....رقم (٤٧١٨ و٤٧١٩)، وصحيح مسلم،كتاب القسامة......باب القسامة،رقم(٣٤٤٢،و٣٤٤٦_٤٣٤٧)_

دې او په سلسله کښې امام بخاری رحمه الله لره ملامته کول صحيح نۀ دی.اوس په دې مسئله کښې حتمی خبره کول مشکل دی چې دا پورتنی راويانو کښې د کوم راوی وهم دې[1].

د باب په حديث شريف کښې د مذکوره صحابه کرامو رضي الله عنهم د رشته دارئ نوعيت: ددې نه پس دلته يو بحث دا هم دې چې د باب په حديث شريف کښې د څلورو صحابه کرامو حضرت عبدالله بن سهل،حضرت عبدالرحمن بن سهل،حضرت محيصه بن مسعوداوحضرت حويصه بن مسعود رضي الله عنهم د رشته دارئ څۀ کيفيت دې او دا حضرات خپل مينځ کښې د يو بل څۀ دی؟ په دې سلسله کښې تحقيقی خبره داده چې حضرت محيصه و حويصه دواړه ترونه دی او حضرت عبدالله او عبدالرحمن دواړه وريرونه دی.[2].

ډيرو علماؤ او محدثينو ته ددې نه مغالطه شوې ده چې د نسب په بيانولو کښې هغوی محيصه بن مسعود بن زيد وئيلې شوې دې، كما فى حديث الباب أيضاً په دې شان سره دا دواړه حضرات خپل مينځ کښې د ترۀ بچی جوړيږی.او دا خبره بالکل غلطه ده،تردې چې په بعضې روايتونو کښې راويانو د "ابن عم لهما[3]"الفاظ نقل کړې دی.د حافظ ابن حجر رحمه الله په شان محقق نه دلته تسامح اوشوه چې هغوی د حضرت عبد الرحمن بن سهل رضي الله عنه په ترجمه ذکر کولو کښې دوی ته "ابن عم حويصه ومحيصه[4]"اووئيل.البته د حويصه او د محيصه نسب ئې بالکل صحيح بيان کړې دې او د علامه عينی الفاظ صحيح صورت حال واضحوی، هغوی فرمائی: "ابن أخى حويصة ومحيصة"[5].

---

[1]) دا حديث په مسند سهل بن ابی حثمه کښې شمار کړې شوې دې.اګرچه يو ځائې کښې د حضرت محيصه نوم هم راغلې دې انظر تحفة الاشراف:۸/ ۳۲۶،رقم (۱۱۲۴۱)او ددې حديث په طرقو کښې تلاش کولو سره دا خبره مخې ته راغله چې د سهل بن ابی حثمه نه دا حديث دوه حضرات روايت کوی،بشير بن يسار او ابوليلی بن عبدالله بن عبدالرحمن بن سهل.دويم چې کوم راوی دې د دوی په طريق کښې چې روايات مروی دی نو په هغې کښې يا خو صرف محيصه بن مسعود دې او يا محيصه.د ذکر په کښې بالکل هډو ذکر نشته.او اولنې چې کوم راوی دې يعنی بشير بن يسار نو د دوی د روايت چې کوم طرق دی په هغې کښې محصيه بن مسعود بن زيد دې يا محيصه بن مسعود يا نور الفاظ.بيا چې د بشير بن يسار کوم شاګردان دی په هغوی کښې يحيی بن سعيد الانصاری او سعيد بن عبيد شامل دی او د سعيد بن عبيد روايتونو کښې هم ذکر نۀ دې،ددې وجې نه په ظاهره دا معلوميږی چې مذکوره وهم يحيی بن سعيد يا د هغوی يو شاګرد ته پيښ شوې دې.والله اعلم بالصواب. ددې حديث د طرقو دپاره اوګورئ تحفة الاشراف:۴/ ۸۹رقم (۴۶۴۴).ددې حديث د پوره تخريج دپاره اوګورئ جامع الاصول وتعليقاته:۱۰/ ۲۸۰_۲۸۵.وابن ماجه.ابواب الديات.باب القسامة.رقم (۲۶۷۷_۲۶۷۸)

[2]) د امام نسائی د يو روايت نه ددې تائيد کيږی،په هغې کښې دی_فجاء اخوه وعماه حويصة ومحيصة. وهما عما عبد الله بن سهل"سنن نسائی.کتاب القسامة.رقم (۴۷۲۱).دغه شان اوګورئ، السنن الکبری للبيهقی:۸/ ۲۰۷_۲۰۸،کتاب القسامة.باب اصل القسامة.رقم (۱۶۴۳۶))_

[3]) سنن النسائی.کتاب القسامة......ذکر اختلاف الفاظ الناقلين لخبر سهل.....رقم (۴۷۱۷).وفی رواية ابی داود.ايضا: ابنا عمه:حويصة ومحيصة"سننه.کتاب الديات.باب القسامة.رقم (۴۵۲۰))_

[4]) الاصابة:۲/ ۴۰۲.و:۱/ ۳۶۳)_

[5]) عمدة القاری:۱۵/ ۹۵)_

په دې ځان داسې پوهه کړئ چې د حضرت محیصه نیکهٔ د کعب دوه ځامن مسعود او زید دی،نور هم کیدې شی،د مسعود په اولاد کښې محیصه او حویصه دی او د زید په اولاد کښې سهل وغیره،بیا د سهل په اولاد کښې عبدالله بن سهل او عبد الرحمن بن سهل رضي الله عنهما دی،دغه شان دا حضرات خپل مینځ کښې ترونه او وریرونه شو.[1]

دا تفصیل بنهٔ یاد کړئ،اکثر دلته مغالطه کیږی.[2] والله اعلم بالصواب

قوله: فقال: أتحلفون وتستحقون قاتلكم أو صاحبكم؟قالوا:وكيف نحلف ولم نشهد، ولم نر؟: نو نبی ﷺ اوفرمائیل،چې تاسو د قسم کولو دپاره تیار یئ،دغه شان به تاسو ته قاتل ملاؤ شی؟دې حضراتو عرض اوکړو چې مونږ په کوم بنیاد باندې قسم اوکړو،حالانکه مونږ په موقع باندې موجود نهٔ وو او نهٔ مونږ څوک لیدلې دی؟

یعنی هرکله چې دې حضراتو نبی ﷺ ته پوره واقعه بیان کړه نو نبی ﷺ اوفرمائیل چې تاسو خلق قسم اوکړئ چې فلانې قاتل دې،دغه شان به ستاسو مقصد حاصل شی او تاسو ته به قاتل ملاؤ شی.په دې باندې دې حضراتو د قسم کولو نه انکار اوکړو او وې وئیل چې قسم خو به هغه سړې کوی چا ته چې قاتل معلوم وی او هغه په موقع باندې موجود هم وی،حالانکه زمونږ معامله دغه شان نهٔ ده.

قوله: قال: فتبريكم يهود بخمسين.فقالوا: كيف نأخذ أيمان قوم كفار؟فعقله النبي ﷺ من عنده: نبی ﷺ اوفرمائیل چې یهودیان به پنځوس قسمونه اوکړی او ستاسو په وړاندې به د براءت اظهار اوکړی.دې حضراتو اووئیل،چې مونږ د یو کافر قوم په قسمونو باندې څنګه اعتماد اوکړو؟نو نبی ﷺ په خپله باندې دیت ادا کړو.

په ”من عنده“ کښې دوه احتمالات دی،یو خو دا چې نبی ﷺ د خپل خاص مال نه دیت ادا کړو.دویم دا چې دا دیت د بیت المال نه ادا کړې شو.[3]

ددې حضراتو صحابه کرامو رضي الله عنهم استحقاق ثابت شوې نهٔ وو،ددې باوجود نبی ﷺ دیت ددې وجې نه ادا کړو چې جګړه ختمه شی او ددې حضراتو تسلی هم اوشی،ځکه چې د هغوی په نزد عرف هم دا وو چې د دیت ملاویدو په صورت کښې به دا خبره ګڼړلې کیده چې د مقتول اولیاؤ سره انصاف شوې دې.[4] والله اعلم

ددې نه علاوه دلته د قسامت مسئله بیان کړې شوې ده،د هغې تفصیل به انشاء الله دویم جلد کښې راشی.[5]

---

[1]) ددې مسئلې صحیح شکل او نقشه داسې ده._

[2]) اوګورئ، اوجز المسالک:۱۵/۱٦٤_۱٦٥)_

[3]) عمدة القاری:۱۵/۹٦)_

[4]) عمدة القاری:۱۵/۹٦،وشرح ابن بطال:۵/۳۵۵)_

[5]) انظر،کتاب الدیات،باب القسامة)_

قوله: فذهب عبدالرحمن يتكلم:فقال:كبر،كبر ـ وهو أحدث القوم ـ فسكت، فتكلما: نو حضرت عبدالرحمن خبرې شروع کړې نو نبی علیه السلام اوفرمائیل چې مشرانو ته موقع ورکوه او دې په دغه راتلونکو کسانو کښې د ټولو نه کشر وو،نو دې خاموشه شو او حضرت محیصه وحویصه رضی الله عنهما خپله مدعا پیش کړه.

د حدیث نه مستفاد یو حکم: د نبی علیه السلام د ارشاد مبارک "کبر کبر" نه دا حکم معلوم شو چې د مشرانو په موجودګئ کښې کشرانو ته خبرې کول پکار نۀ دی،دا د ادب نه خلاف دی، حضرت محیصه و حویصه رضی الله عنهما چونکه دواړه مشران وو او حضرت عبدالرحمن کشر وو نو نبی علیه السلام د مشرانو خیال ساتلو سره د هغوی ورارۀ عبدالرحمن رضی الله عنه منع کړو چې د دوی په وړاندې تاسو خبره مۀ کوئ(١).

یو اعتراض او د هغې جوابونه: دلته دا یو اعتراض کیږی چې حضرت عبد الرحمن بن سهل چې د مقتول ولی وو،هغه خاموش کړې شو او حضرت حویصه او محیصه رضی الله عنهما ته د خبرې کولو دپاره اووئیلې شو،حالانکه د خبرې حق خو د مقتول د ولی وو؟

①ددې جواب دادې چې د نبی علیه السلام مقصود دا وو چې د واقعې په صورت او کیفیت باندې ځان پوهه کړې شی،هرچه د دعوې حقیقت دې نو دلته د هغې متعلق بحث نۀ دې،ځکه چې که دا خبره مقصود وه نو بیا به حضرت عبدالرحمن خبره کوله چې د هغۀ حق هم وو.

②ددې خبرې احتمال هم دې چې حضرت عبدالرحمن په خپله دا دواړه حضرات د خپل طرفنه د خبرې کولو دپاره وکیلان جوړ کړل چې خبره تاسو اوکړئ(٢).والله اعلم

په ترجمة الباب باندې یو اشکال: امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې دا الفاظ ذکر کړې وو، "وإثم من لم یف بالعهد" په دې الفاظو باندې حافظ صاحب رحمه الله دا اعتراض کړې دې چې د باب په حدیث کښې خو یو څیز هم داسې نشته چې په دې جزء باندې دلالت کوی یا ددې موافقت کوی(٣).

د مذکوره اشکال جوابونه: شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمه الله ددې اعتراض درې جوابونه کړې دی:

①مصنف رحمه الله په دې باب کښې خو څۀ مناسب حدیث ذکر کول غوښتل لیکن د هغې موقع ملاو نۀ شوه. کما هو المعروف عند الشراح فی مثل هذه المواضع(٤).

---

(١) عمدة القاری:١٥/٩٦،وقد بوب الامام البخاری رحمه الله بابا ایضا فی کتاب الادب،ای:باب اکرام الکبیر...... وذکر تحته حدیث الباب،رقم (٦١٤٣))ـ

(٢) عمدة القاری:١٥/٩٦،وشرح الزرقانی:٤/٢٠٨،رقم (١٦٩٦)،والاوجز:١٥/١٦٨)ـ

(٣) فتح الباری:٦/٢٧٦،والابواب والتراجم:١/٢٠٨،وتعلیقات لامع الدراری:٧/٣٢٩)ـ

(٤) الابواب والتراجم:١/٢٠٨،وتعلیقات اللامع:٧/٣٢٥)ـ

②په داسې ځايونو کښې زما په نزد غوره توجيه داده چې امام بخاري رحمه الله دلته قصداً د ذهنونو د متوجه کولو دپاره او په دې باندې د تنبيه کولو دپاره چې ددې مناسب څهٔ حديث مې بل ځائې ذکر کړې دې، دلته ئې ذکر نهٔ کړو......لکه وعده خلاف کس ته به د هغهٔ په دې کار باندې چې کومه ګناه وى، ددې ذکر په څو رايتونو کښې راغلې دې، که امام بخاري رحمه الله په يو روايت وغيره باندې انحصار کوو نو چا ته دا وهم کيدې شو چې مذکوره ګناه دې قسم سره خاص ده حالانکه د مصنف مقصود خو دادې چې د وعده خلافئ په ګناه باندې مختلفو طريقو سره خبردارې اوکړې شى، ددې وجې نه هغوى دلته څهٔ خاص حديث ذکر نه کړو.
په دې سلسله کښې چې امام بخاري رحمه الله کوم مختلف حديثونه ذکر کړې دى نو هغهٔ دې ددې ترجمې مشاراليه اوګنړلې شى چې امام ددې ترجمې په ذريعې د هغه حديثونو طرفته اشاره کړې ده، په کومو کښې چې د وعده خلافئ مذمت او د ګناه تذکره راغلې ده.[1]
③دا هم کيدې شى چې مذکوره کوم روايت د وعده خلافئ په مذمت کښې بيان شوې دې نو امام بخاري رحمه الله ددې په ذريعې سره په دې خبره باندې خبردارې کړې دې چې د وعدې پوره کول خپلول پکار دى.[2] والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې داده چې ترجمة الباب سره د حديث مناسبت په دې جمله کښې دې، "**انطلق عبدالله بن سهل ومحيصة.....إلى خيبر، وهي يومئذ صلح**"[3] او په دې معنى کښې چې نبى عليه السلام د خيبر يهوديانو سره صلح کړې وه، د هغې شرط دا وو چې هغوى به نبى عليه السلام ته د خيبر د باغونو نيم پيداوار ورکوى[4]. ددې نه هم دا ثابته شوه چې مشرکانو سره په دواړو صورتونو کښې صلح کيدې شى، چې د مشرکانو نه مال واخستې شى نو داسې هم جائز دى او داسې هم چې د ضرورت په وخت کښې مشرکانو ته مال ورکړې شى، دا د ترجمة الباب مقصود وو.
او د علامه مهلب رحمه الله مطابق د حديث د آخرى جزء نه ترجمه ثابتيږى، "**فعقله النبى صلى الله عليه وسلم من عنده**" چې نبى عليه السلام د خپل طرفنه ديت ادا کړو، دا ئې ددې وجې نه ورکړې وو چې د مقتول وينه ضائع نهٔ شى، دغه شان د يهوديانو تاليف هم مقصود وو چې کيدې شى دغه شان ددې يهوديانو دپاره د اسلام لاره جوړه شى، او دغه شان د يهوديانو د شرارت او رذالت نه د خپل ځان او د مسلمانانو حفاظت هم مقصود وو، دغه شان ترجمة الباب سره مطابقت ثابتيږى[5].

---

[1]) الابواب والتراجم: ۲۰۸/۱_۲۰۹، وتعليقات اللامع: ۳۲۵/۷)_
[2]) پورته حواله جات)_
[3]) فتح البارى: ۲۷۶/۶)_
[4]) کشف البارى، کتاب المغازى: ٤١٤، باب غزوة خيبر)_
[5]) شرح ابن بطال: ۳۵۵/۵، وفتح البارى: ۲۷۶/۶)_

او علامه عینی رحمه الله فرمائی چې حدیث سره د ترجمة الباب مناسبت د ''وهی یومئذ صلح'' نه هم حاصلیږی او د ''فعلقه النبی صلی الله علیه وسلم من عنده'' نه هم حاصلیږی ځکه چې مشرکانو سره مصالحت بالمال وو.(۱)

ګویا علامه عینی رحمه الله پورتنی دواړه اقوال جمع کړې دی. والله اعلم

⑬ باب: فَضْلِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ

د ترجمة الباب مقصد او ماقبل سره مناسبت: تیر شوې باب کښې چونکه د مصالحت او د موادعت ذکر وو، ددې وجې نه امام بخاری رحمه الله دلته دا اووئیل چې کله مصالحت کیږی نو بیا د هغې پوره کول ضروری وی او ددې وعدې د پوره کولو ډیر فضیلتونه دی او په خپله یو ښه صفت هم دې.(۲)

۳۰۰۳:(۳) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ هِرَقْلَ أَرْسَلَ إِلَيْهِ فِي رَكْبٍ مِنْ قُرَيْشٍ كَانُوا تِجَارًا بِالشَّامِ فِي الْمُدَّةِ الَّتِي مَادَّ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- أَبَا سُفْيَانَ فِي كُفَّارِ قُرَيْشٍ. [ر: ۷]

رجال الحدیث

① **یحي بن بکیر**: دا امام یحیی بن بکیر رحمه الله دې.

② **اللیث**: دا امام ابو الحارث لیث بن سعد فهمی رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره د ''بدء الوحی'' په ''الحدیث الثالث'' کښې تیره شوې ده.(۴)

③ **یونس**: دا یونس بن یزید ایلی رحمه الله دې، د دوی مختصر تذکره په ''بدء الوحی'' او تفصیلی تذکره په کتاب العلم، ''باب من یرد الله به خیرا.....'' کښې راغلې ده.(۵)

④ **ابن شهاب**: دا امام محمد بن مسلم بن شهاب زهری رحمه الله دې. د دوی مختصر ترجمه په ''بدء الوحی'' کښې تیره شوې ده.(۶)

---

۱) عمدة القاری:(۹۵/۱۵)_

۲) عمدة القاری:(۹۷/۱۵)_

۳) قوله: عبدالله بن عباس رضی الله عنهما اخبره'': الحدیث، مر تخریجه فی بدء الوحی)_

۴) کشف الباری:(۳۲۳/۱_۳۲۵)_

۵) کشف الباری:(۴۶۳/۱، و:۲۸۲/۳)_

۶) کشف الباری:(۳۲۶/۱، الحدیث الثالث)

⑤**عبیدالله بن عبدالله بن عتبه:** دا د مدینې منورې فقیه عبیدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود رحمه الله دې.د دوی اجمالی تذکره په "بدء الوحی" کښې او تفصیلی تذکره په کتاب العلم، "باب متی یصح سماع الصغیر؟" کښې راغلې ده.(١).
⑥**عبدالله بن عباس:** د مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما حالات اجمالی طور په "بدء الوحی" کښې او تفصیل سره په کتاب الایمان، "باب کفران العشیر، وکفر دون کفر" کښې تیر شوې دی(٢).
⑦**ابوسفیان:** دا مشهور صحابی حضرت ابوسفیان صخر بن حرب رضی الله عنه دې.د دوی تذکره د "بدء الوحی" په "الحدیث السادس" کښې تیره شوې ده.(٣).

د باب د حدیث ترجمه: حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چې حضرت ابوسفیان ابن حرب رضی الله عنه ما ته اووئیل چې د روم بادشاه زۀ د قریشو او د سورلو سره خپل طرفته اوغوښتم، کله چې زۀ د شام طرفته د تجارت په غرض سره تلې ووم، دا د هغه زمانې خبره ده چې کوم وخت نبی علیه السلام د قریشو د کفارو په معامله کښې حضرت ابوسفیان سره صلح کړې وه.
د باب حدیث د بدء الوحی د شپږم حدیث حصه ده، ددې مکمل تشریح هلته تیره شوې ده.(٤).

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چې د وعده خلافئ مذمت او د وعدې د پوره کولو فضیلت په قرآن وحدیث کښې ځائې په ځائې موجود دې حقیقت کښې امام بخاری د هغه حدیث هغې سوال طرفته اشاره کړې ده، کوم سوال چې هرقل د ابوسفیان نه کړې وو چې "هل یغدر؟" آیا هغه وعده خلافی هم کوی؟ د سوال وجه دا وه چې وعده خلافی یو داسې عمل دې چې په ټوله معاشره کښې بد او سپک ګڼرلې شی او د پیغمبرانو په صفاتو کښې (چې د انسانیت مقدس ترین هستیانې دی) دا عمل نۀ دې چې پیغمبران او انبیاء هم په دې صفت باندې متصف شی، ځکه چې هیڅ یو نبی کله هم غدار او وعده خلاف کیدې نۀ شی(٥).
ددې نه د وعدې د پوره کولو فضیلت او اهمیت معلومیږی چې کوم صفت د انبیاء کرامو او د پیغمبرانو وی نو هغه به معمولی صفت نۀ وی، بلکه د هغې اهمیت به ډیر زیات وی، هم دا د امام بخاری رحمه الله مقصود هم دې. والله اعلم بالصواب.

---

(١) کشف الباری: ١/٤٦٦، و: ٣/٣٧٩)_
(٢) کشف الباری: ١/٤٣٥، و: ٢/٢٠٥)_
(٣) کشف الباری: ١/٤٨٠)_
(٤) کشف الباری، الحدیث السادس، من بدء الوحی: ١/٤٨٥_٤٨٧)_
(٥) ابن بطال: ٥/٣٥٦، وفتح الباری: ٦/٢٧٦، وعمدة القاری: ١٥/٩٧، والقسطلانی: ٥/٢٤٠)_

⑭ باب: هَلْ يُعْفَى عَنِ الذِّمِّي إِذَا سَحَرَ

د ترجمة الباب مقصد: كه يو ذمى په يو مسلمان باندې جادو اوكړو نو آيا دا ذمى معاف كيدې شى يا به دې قتلولې شى يا به بله څۀ سزا وركولې شى؟

په دې مسئله كښې چونكه اختلاف دې،د امت د فقهاؤ په دې كښې اختلاف دې ددې وجې نه امام بخارى رحمة الله عليه د خپل عادت مطابق دا "هل" استفهاميه سره ذكر كړې ده، يقين سره ئې څۀ حكم نۀ دې بيان كړې ليكن كوم حديث چې ئې ترجمه كښې ذكر كړې دې، هغې سره د دوى مذهب معلوميږى چې دا ذمى به معاف كولې شى.[1]

د امت د فقهاؤ د اختلاف تفصيل: ①علامه باجى د امام مالك رحمهما الله مسلك دا نقل كړې دې چې ذمى جادوګر به نۀ شى قتلولې ليكن دوه صورتونه داسې دى چې په دې دوو صورتونو كښې به قتلولې شى:

(ا): د خپل سحر او جادو په ذريعې سره يو مسلمان ته نقصان اورسوى. په دې صورت كښې چونكه دۀ وعده خلافى كړې ده، ددې وجې نه ددۀ سزا به قتل وى البته كه اسلام قبول كړى نو بيا نۀ شى قتلولې.

(ب): د مسلمانانو نه علاوه د خپل مذهب په يو سړى باندې ئې جادو اوكړو، ددې په نتيجه كښې هغه سړې مړ شى نو قصاصاً به دې قتلولې شى او كه هغه كس مړ نۀ شى نو صرف سزا به بيا دې جادوګر ته وركولې شى.[2]

② د امام احمد رحمه الله په نزد باندې هم كه ساحر په خپل سحر سره يو سړې قتل كړى نو دې به قصاصاً قتلولې شى، صرف په جادو باندې به د قتل سزا نۀ وى.[3]

③ د امام شافعى رحمه الله مذهب هم دادې چې كه د جادوګر په جادو سره څوك مړۀ شى نو دې به قتلولې شى او كه څوك مړۀ نۀ شى نو بيا نۀ قتليږى، په دې شرط چې دې په خپله ددې خبرې اقرار اوكړى چې دا مقتول زما د جادو په نتيجه كښې مړ شوې دې.[4]

امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائى چې كه جادوګر د خپل جادو اقرار اوكړى يا څۀ دليل سره ددۀ سحر او جادو ثابت شى نو سزا به ئې قتل وى او ددۀ توبه به هم نۀ قبليږى، په دې معامله

---

[1]) عمدة القارى:۹۷/۱۵،وفتح البارى:۲۷۷/۶)_

[2]) المنتقى:۹۱۰۲/۷،كتاب العقول،الباب الثانى فى قتل الغيلة،والاوجز:۹۰/۱۵)_

[3]) المغنى لابن قدامة:۹۳۷/،كتاب المرتد،احكام السحر......)_

[4]) قال الشافعى رحمه الله : واذا سحر رجلا فمات،سئل عن سحره،فان قال:انا اعمل هذا لا قتل،فاخطئ القتل واصيب،وقد مات من عملى ففيه الدية،وان قال:مرض منه،ولم يمت،اقسم اولياؤه:لمات من ذلك العمل، وكانت الدية،وان قال:عملى يقتل المعمول به،وقد عمدت قتله به،قتل به قودا":انظر الام:۲۵۵/۸،كتاب القسامة،باب الحكم فى الساحر......)_

کښې مسلمان، ذمی، آزاد او غلام ټول برابر دی. البته یو قول دا هم دې چې مسلمان ساحر خو به قتلولې شی او کتابی به نۀ شی قتلولې.[1]

د امام اعظم رحمه الله دلیلونه: (١): د امام اعظم رحمه الله یو دلیل د ام المؤمنین حضرت حفصه واقعه ده، لکه د نافع عن ابن عمر د طریق نه روایت دې چې د حضرت حفصه یوې وینزې په حضرت حفصه باندې جادو اوکړو، په معلوماتو کولو باندې د هغې جرم ثابت شو او هغې اقرار هم اوکړو، حضرت حفصه حضرت زید ته اووئیل چې دادې قتل کړې شی. حضرت زید دا وینزه قتل کړه، البته دا خبره چې کله حضرت عثمان ته معلومه شوه نو هغه خفه شو، په دې باندې حضرت عبدالله بن عمر هغوی ته حاضر شو او د حقیقت نه ئې خبردار کړو.

د حضرت عثمان د خفه کیدو وجه هم دا وه چې دا کار د هغوی د اجازت نه بغیر شوې وو[2].

ددې نه دا مطلب اخستل غلط دی چې حضرت عثمان د جادوګر د قتلولو قائل نۀ وو.[3]

② د حضرت امام اعظم دویم دلیل د حضرت عمر فرمان دې، حضرت بجاله فرمائی چې زۀ د جزء بن معاویه کاتب ووم، چې هغوی ته د حضرت عمر خط راغئ چې "اقتلوا کل ساحر وساحرة، فقتلنا ثلاث سواحر"[4].

③ دغه شان د حضرت عمر په باره کښې راځی چې هغوی یو جادوګر ګرفتار کړو او سینې پورې ئې په زمکه کښې ښخ کړو، په دې حال کښې ئې پریخودۀ، تردې چې هغه سرې مړشو[5]

④ د حضرت حسن بصری نه روایت دې، فرمائی، "یقتل الساحر ولا یستتاب"[6].

⑤ د نبی کریم ﷺ نه هم د جادوګر سزا قتل روایت شوې ده، په جامع ترمذی کښې د حضرت جندب بن عبدالله نه منقول دی چې نبی فرمائی "حد الساحر ضربة بالسیف"[7]. دا ټول روایتونه

---

[1]) احکام القرآن للجصاص: ٥٠/١، وروح المعانی: ٣٣٩/١، والاوجز: ٩٠/١٥)_

[2]) احکام القرآن: ٥٠/١، وروح المعانی: ٣٣٩/١، والمؤطا للامام مالک: ٨٧١/٢، کتاب الدیات، باب ماجاء فی الغیلة والسحر، رقم (١٤/١٥١٨))_

[3]) انظر کلام الباجی فیه فی المنتقی: ٩١٠١/، والاوجز: ٩٧/١٥، وانظر ایضا السنن الکبری للبیهقی: ١٣٦/٨، رقم (١٦٤٩٩)، والمصنف لابن ابی شیبة: ٥٩٢/١٤، کتاب الحدود، باب ما قالوا فی الساحر......رقم (٢٩٥٨٣))_

[4]) اخرجه ابو داود، فی کتاب الخراج......باب فی اخذ الجزیة من المجوس، رقم (٣٠٤٣)، واحمد فی مسنده، حدیث عبدالرحمن بن عوف الزهری: ١٩٠/١، و١٩١، رقم (١٦٥٧)، واحکام القرآن: ٥١/١، ومسند ابی یعلی الموصلی، مسند عبدالرحمن بن عوف، رقم (٨٥٨))_

[5]) احکام القرآن: ٥١/١، والمصنف لعبد الرزاق: ٩٤٨٠/، کتاب العقول، باب قتل الساحر، رقم (١٩٠٢٦))_

[6]) المصنف لابن ابی شیبة، کتاب الحدود، باب ما قالوا فی الساحر......رقم (٢٩٥٧٩))_

[7]) رواه الترمذی فی کتاب الحدود، باب ما جاء فی حد الساحر، رقم (١٤٦٠)، والحاکم فی المستدرک: ٤٠١/٤، کتاب الحدود، رقم (٨٠٧٣)، والبیهقی فی الکبری: ٢٣٤/٨، کتاب القسامة...... [بقیه برصفحه آئنده...

په دې خبره باندې دلالت کوی چې ساحر به قتلولې شی،بیا چونکه په دې روایتونو او آثارو کښې ددې خبرې تفریق نشته چې ساحر مسلمان وی یا غیرمسلم،ددې وجې نه امام اعظم ابوحنیفه فرمائی چې مطلقاً به ساحر قتلولې شی خواه مسلمان وی یا غیرمسلم وی.(١).

د ائمه ثلثه دلیلونه: ائمه ثلثه چونکه مطلقاً د ساحر د قتلولو قائل نهٔ دی،په دې خبره کښې هغوی په مسلمان او غیرمسلم کښې فرق کوی چې ساحراهل کتاب به نهٔ شی قتلولې نو په دې سلسله کښې د هغوی دلیل د نبی هغه مشهوره واقعه ده.په کومه واقعه کښې چې په نبی باندې جادو شوې وو چې لبیدبن الاعصم یهودی په نبی باندې جادو کړې وو،لیکن نبی هغه قتل نهٔ کړو **کمافی روایة الباب.**

د ابن قدامه وینا داده چې د قیاس تقاضه هم داده چې اهل کتاب جادوګر قتل نهٔ کړې شی،ځکه چې ددهٔ شرک ددې کار نه زیاته لویه ګناه ده،په دې شرک باندې دې نهٔ قتلیږی چې دې مشرک دې نو د جادوګر کیدو په وجه به ددهٔ قتلول څنګه جائز شی؟(٢).

د ائمه ثلثه د دلیلونو نه جوابونه: علامه ابن قدامه چې د خپل مسلک کوم دلیل پیش کړو، هغه دا وو چې نبی ﷺ ته ښهٔ پته هم اولګیده چې لبید بن الاعصم یهودی په ما باندې جادو کړې دې لیکن ددې باوجود نبی ﷺ هغه قتل نهٔ کړو،ددې نه معلومه شوه چې اهل کتاب جادوګریه نهٔ شی قتلولې.لیکن ددې حدیث نه استدلال کول په څو وجوهاتو سره صحیح نهٔ دی:

① معامله چونکه د نبی ﷺ د خپل ذات اقدس وه او وړاندې دا خبره تیره شوې ده چې نبی ﷺ به د خپل ذات اقدس دپاره د هیچا نه څهٔ قسم انتقام نهٔ اخستلو،ددې وجې نه هغوی مبارک لبید بن اعصم قتل نهٔ کړو،ورنه دا خبره به لازم راغلې وه چې نبی ﷺ د خپل ذات دپاره انتقام واخستلو.

② علامه مهلب فرمائی،ددې جادو د وجې نه نبی ﷺ ته څهٔ نقصان نهٔ وو رسیدلې،نو ددې وجې نه نهٔ د وحې سلسله بنده شوه،نهٔ په شرعی احکاماتو کښې څهٔ مشکل او خلل واقع شو بلکه د خپل ذات حده پورې څهٔ وهم واقع شوې وو لکه څنګه چې د حضرت عائشې رضی الله عنها د باب په حدیث کښې دی،"**حتی کان یخیل إلیه أنه صنع شیئاً ولم یصنعه**"بیا ددې نه علاوه دا خبره هم وه چې الله تعالی نبی ﷺ په دې حالت کښې یواځې پرینخودلو،بلکه د هغوی مبارک ئې پوره پوره مدد اوفرمائیلو او علاج ئې ورته هم اوښودلو،ددې وجې نه نبی ﷺ دغه یهودی جادوګر معاف کړې وو.

لکه علامه ابن بطال رحمه الله دا وجوهات بیانوی او لیکی چې:

بقیه ازحاشیه گذشته] باب تکفیر الساحر......رقم (١٦٥٠٠)،والجامع الصغیر مع فیض القدیر للمناوی: ٤٩٨/٣، حرف الحاء،رقم (٣٦٨٨)،وسنن الدار قطنی،کتاب الحدود،رقم (١١٢))_

(١) المغنی لابن قدامة:/٩٣٧،وفیه ایضا: والقیاس ایضا یقتضی ذلک؛لانه جنایة اوجبت قتل المسلم،فاوجبت قتل الذمی کالقتل")_

(٢) المغنی:/٩٣٧، والاوجز:١٥/٩٠)_

"وعلی هذا القول لاحجة لابن شهاب فی أن النبی علیه السلام لم یقتل الیهودی الذی سحره لوجوه منها: أنه قد ثبت عن الرسول أنه کان لاینتقم لنفسه، ولو عاقبه لکان حاکماً لنفسه.

قال المهلب: وأیضاً فان ذلک سحر لم یضره علیه السلام، لانه لم یفقده شیئاً من الوحی، ولا دخلت علیه داخلة فی الشریعة وإنما اعتراه شیئ من التسخیل والتوهم، ثم لم یترکه الله علی ذلک، بل تدارکه، ثم عصمه وأعلمه بموضع السحر......"(۱).

هرچه دا خبره ده چې شرک لویه ګناه ده، ددې باوجود د شرک سزا قتل نهٔ دې نو د جادو سزا څنګه قتل کیدې شی؟ نو ددې جواب دادې چې د یو انسان شرک اختیارول د هغهٔ د ذات پورې محدود وی، ددې ضرر وړاندې چا ته نهٔ رسیږی او د جادو معامله داسې نهٔ ده. د هغې نقصان او ضرر متعدی وی ځکه چې ددې په ذریعې سره جادوګر خلقو ته نقصان رسوی نو د احنافو په نزد جادوګر مطلقاً د قطاع الطریق په حکم کښې دې چې څنګه د قطاع الطریق (ډاکو) سزا قتل دې نو دغه شان د جادوګر سزا هم قتل دې ځکه چې دا دواړه په دې خبره کښې مشترک دی چې دوی په زمکه کښې فساد خوروی.(۲).

د مسلمان جادوګر حکم: پورته د کتابی یا د ذمی جادوګر حکم بیان کړې شوې دې لیکن که دا جادوګر مسلمان وی نو ددهٔ به څهٔ سزا وی؟

① امام اعظم رحمه الله چونکه د مسلمان او د غیرمسلم مینځ کښې د فرق کولو قائل نهٔ دې نو ددې وجې نهٔ د دوی په نزد د مسلمان جادوګر سزا هم قتل دې.

② هم دا قول د امام مالک او احمد رحمهما الله هم دې، په صحابه کرامو او تابعینو کښې حضرت عمروبن عمر، عثمان، علی بن ابی طالب، قیس بن سعد، جندب او د حضرت عمر بن عبد العزیز رضی الله عنهم وغیره هم ددې قائل دی، ځکه چې د نبی کریم ﷺ ارشاد دې، "حد الساحر ضربة بالسیف"(۳).

③ او د امام شافعی رائې داده چې صرف د جادو د وجې نه به جادوګر نهٔ شی قتلیدې، ترڅو چې دې جادوګر ددې خپل جادو په ذریعې سره څوک قتل کړې نهٔ وی، هم دا قول د ابن المنذر او په یو روایت کښې د امام احمد رحمهم الله هم دې(۴). د دوی استدلال ددې نه دې

---

(۱) شرح ابن بطال:٥/٣٥٨_٣٥٩، وایضا فتح الباری:٦/٢٧٧، وعمدة القاری:١٥/٩٨)_

(۲) الدر المختار:٣/٣٢٤. قال ابن شجاع: فحکم فی الساحر والساحرة حکم المرتد والمرتدة، وقال –نقلا عن ابی حنیفة–: ان الساحر قد جمع مع کفره السعی فی الارض بالفساد، والساعی بالفساد اذا قتل قتل". انظر البیان للصابونی:١/٨٥، والاحکام للرازی:١/٥١)_

(۳) الحدیث مر تخریجه آنفًا)_

(۴) المغنی لابن قدامة:/٩٣٥، کتاب قتال اهل البغی، فصل السحر، والام:٢/٢٣٦، رقم (٢٨٢٣)، وهو قول ابن حزم کذلک، انظر المحلی:١٢/٤١٠)_

چې د حضرت عائشې رضي الله عنها يو مدبرې وينزې په دوی باندې جادو اوکړو نو هغوی دا وينزه خرڅه کړه [1]، ددې نه معلومه شوه چې د ساحر سزا قتل نۀ دې، ورنه ددې وينزې خرڅول به جائز نۀ وو، بلکه دا به په هرحالت کښې قتلولې شوه او هم دا قتل به واجب وو [2].

دغه شان د نبی کريم ﷺ ارشاد مبارک دې، "لايحل دم امرئ مسلم الا باحدى ثلاث......" [3].

په دې حديث مبارک کښې د درې قسمه خلقو وينه حلاله ګرځولې شوې ده، يعنی قصداً قتل کوونکې، محصن زانی او مرتد. او دا کوم چې جادوګر دې نو ددۀ نه د دريو لويو ګناهونو صدور نۀ دې شوې، ددې وجې نه ددۀ وينه حلاليدل پکار نۀ دی چې دې واجب القتل اوګرځولې شی [4].

د ائمه ثلاثه دليلونه: د ائمه ثلاثه اولنې دليل خو هغه دې کوم چې اوس پورته تير شو.

د دوی دويم دليل د حضرت عمر هغه خط دې کوم چې هغوی حضرت جزء بن معاويه ته ليکلې وو، "اقتلوا كل ساحر....." [5] چې ددې په نتيجه کښې هغوی درې ځلور جادوګران قتل کړې وو، دا خبره مشهوره هم شوه، ددې باوجود هيڅ يو صحابی په دې کار باندې نکير اونکړو، ګويا په دې باندې د ټولو صحابه کرامو رضي الله عنهم اجماع وه چې ساحر به قتلولې شی.

د دوی دريم دليل د حضرت حفصه رضي الله عنها واقعه ده، کومه چې وړاندې تيره شوه چې هغوی خپله يوه جادوګره وينزه قتل کړې وه [6].

د اختلاف مدار: حنفيه چې د جادوګر د قتل قائل دی نو ددې وجه داده چې دا کس فسادی دې او په زمکه کښې فساد خوروی او کافر هم دې او د مالکيه په نزد دې زنديق دې او ددۀ سزا بس قتل ده. او امام شافعی رحمه الله د جادوګر د کفر قائل نۀ دې، بلکه صرف يو ګناه ئې ګڼړی، د ګناه سزا تعزير او تاديب خو کيدې شی ليکن قتل نۀ شی کيدې، البته دا چې ددې جادو په ذريعې سره دې څوک قتل کړی نو په دې صورت کښې به دې قصاصاً قتلولې شی، نۀ چې د ارتداد، کفر او د زنديقيت د وجې نه به قتلولې شی [7].

---

[1]) المغنی:۹۳۵/، والسنن الکبری للبیهقی:۲۳۷/۸، کتاب القسامة، باب من لایکون سحره کفرا......رقم (۱۶۵۰۶)، والمصنف لعبد الرزاق، کتاب العقول، باب قتل الساحر، رقم (۱۹۰۲۰_۱۹۲۰))_

[2]) المغنی:۹۳۵/، والام:۲۳۷/۲، کتاب الستسقاء، الحکم فی الساحر والساحرة، رقم (۲۸۲۶))_

[3]) وتمامه: لن یزنی بعد ما احصن، او یقتل انسانا فیقتل، او یکفر بعد اسلامه فیقتل ". رواه الترمذی فی الفتن، باب ما جاء لا یحل دم امرئ الا باحدی ثلاث، رقم (۲۱۵۹)، وابو داود فی الدیات، باب الامام یامر بالعفو فی الدم، رقم (۴۵۰۲)، والنسائی فی تحریم الدم، باب ذکر ما یحل به دم المسلم، رقم (۴۰۱۹)، عن عثمان رضي الله عنه)

[4]) المغنی:۹۳۵/، والام للشافعی:۲۳۷/۲، الحکم فی الساحر والساحرة، رقم (۲۸۲۶))_

[5]) مر تخریجه آنفًا)_

[6]) المغنی لابن قدامة:۹۳۶/)_

[7]) احکام القرآن للعثمانی:۴۱/۱، والمنتقی للباجی:۹۱۰۱/، کتاب العقول)_

یو اهم خبرداري: د پورتني تفصیلاتو نه په ظاهره دا معلومیږي چې د حنفیه په نزد هر قسم جادو کفر دې لیکن دا خیال صحیح نهٔ دې، لکه امام ابو منصور ماتریدی رحمة الله علیه فرمائی:
"إن القول بأن السحر کفر علی الاطلاق خطاء بل یجب البحث عن حقیقته، فان کان فی ذلك رد ما لزم من شرط الایمان فهو کفر، وإلا فلا"[1].

یو دویم خبرداري: بیا د احنافو په نزد دا حکم چې ساحر به قتلولې شی، په دې کښې ذمی، مسلم، آزاد، غلام، ښځه او سړې ټول برابر دی، نو دا حکم هغه وخت دې چې کله جادوګر د خپل جادو په ذریعې سره فساد خوروی، ددې برخلاف که دا جادوګر فسادی نهٔ وی نو سړې خو به قتلولې شی لیکن ښځه به نهٔ شی قتلولې، کما فی المرتد یقتل، والمرتدة لا تقتل، بل تحبس[2].. والله اعلم بالصواب

د ساحر توبه به قبلولې شی یا نهٔ؟ جادوګر که دا اووائی چې زهٔ توبه کوم نو ددهٔ توبه به قبلولې شی یا نهٔ، په دې کښې اختلاف دې:

① د موالکو رحمهم الله په نزد به ددهٔ توبه مطلقاً نهٔ شی قبلولې، په هرحال کښې به دې قتلولې شی[3]
② او د شوافعو رحمهم الله په نزد به مطلقاً قبلولې شی[4].
③ د احنافو او د حنابلو رحمهم الله په دې مسئله کښې دوه روایتونه دی، لکه ابن عابدین فرمائی چې په فتح القدیر[5] کښې دی چې د ساحر توبه به نهٔ شی قبلولې، ظاهر مذهب هم دا دې[6].
هم دا خبره علامه ابن قدامه هم نقل کړې ده، هغوی لیکی:
"فیه روایتان، إحداهما: أنه لا یستتاب، وهو ظاهر ما نقل عن الصحابة، فإنه لم ینقل عن أحد منهم أنه استتاب ساحراً، وعن عائشة رضی الله عنها[7]، أن الساحرة سئلت أصحاب النبی صلی الله علیه وسلم وهم متوافرون هل لها من توبة؟ فما أفتاها أحد"[8].

---

[1] احکام القرآن للعثمانی:۴۱/۱، اقوال الفقهاء فی السحر والساحر، وروح المعانی:۳۳۹/۱، وتفسیر المدارک:۶۱/۱)_
[2] احکام القرآن للرازی:۶۱/۱، ورد المحتار:۳۲۳/۳)_
[3] ذکره الباجی فی المنتقی:۹۱۰۲/، والاوجز:۹۸/۱۵)_
[4] السنن الکبری للبیهقی:۲۳۶/۸، کتاب القسامة، باب قبول توبة الساحر.....، وفتح الباری:۲۰۲/۱۰، والنووی مع مسلم:۲۲۱/۲، کتاب السلام، باب السحر)_
[5] فتح القدیر:۳۳۳/۵، کتاب السیر، باب احکام المرتدین)_
[6] حاشیة ابن عابدین:۳۲۳/۳، مطلب فی الساحر.....باب المرتد)_
[7] انظر للقصة بتمامها السنن الکبری للبیهقی:۲۳۵/۸_۲۳۶، کتاب القسامة، باب قبول توبة الساحر.....، رقم (۱۶۵۰۵)، وتفسیر ابن جریر الطبری:۳۶۶/۱_۳۶۷، سورة البقرة، الآیة (۱۰۲))_
[8] المغنی:۹۳۶/، والاوجز:۸۸/۱۵)_

لیکن تحقیقی قول ددې حضراتو په نزد هم دادې چې د جادوګر توبه مقبوله ده.لکه صاحب د مدارک علامه نسفی د پورتنی قول رد کوی او فرمائی چې د فرعون د جادوګرانو توبه قبوله کړې شوه،ددې وجې نه دا وینا غلطه ده چې د ساحر توبه مقبوله نۀ ده[1].

او ابن قدامه فرمائی: "والرواية الثانية: يستتاب،فان تاب قبلت توبته،لانه ليس باعظم من الشرك،والمشرك يستتاب، ومعرفته السحر لا تمنع قبول توبته،فان الله تعالى قبل توبة سحرة فرعون، وجعلهم من أوليائه....."[2].والله اعلم بالصواب

وَقَالَ ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ سُئِلَ أَعَلَى مَنْ سَحَرَ مِنْ أَهْلِ الْعَهْدِ قَتْلٌ قَالَ بَلَغَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ صُنِعَ لَهُ ذَلِكَ،فَلَمْ يَقْتُلْ مَنْ صَنَعَهُ ،وَكَانَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ.

رجال الحديث

①**ابن وهب**:دا مشهور محدث او فقیه ابو محمد عبد الله بن وهب قرشی مصری رحمة الله علیه دې. د دوی تفصیلی تذکره په کتاب العلم،"باب من يرد الله به خيراً يفقهه..."کښې تیره شوې ده[3].

②**یونس**: دا یونس بن یزید ایلی قرشی دې.د دوی مختصر تذکره په بدء الوحی کښې او تفصیلی تذکره په کتاب العلم کښې پورته ذکر شوې باب کښې راغلې ده.[4].

③**ابن شهاب**:د ابن شهاب زهری حالات د "بدء الوحی"په دریم حدیث کښې تیر شوې دی.[5].

د مذکوره تعلیق مقصد:په ترجمة الباب کښې مونږ دا وئیلې دی چې د اهل کتاب جادوګر په باره کښې د امام بخاری میلان دې طرفته دې چې دې به معاف کولې شی،ددې مدعا د ثابتولو دپاره امام بخاری د ابن شهاب دا تعلیق نقل کړې دې،ددې نه دا ثابتیږی چې ذمی ساحر به معاف کولې شی لکه څنګه چې نبی پاک معاف کړې وو.لیکن ددې استدلال جواب مونږ د احنافو وغیره له طرفه وړاندې ذکر کړې دې.

د مذکوره تعلیق تخریج:دا تعلیق ابن وهب په خپل "جامع"کښې موصولاً نقل کړې دې.[6].

---

[1]) تفسیر المدارک:۱/۶۱، البقرة،الآية:۱۰۲،وروح المعانی:۱/۳۳۹)_

[2]) المغنی:/۹۳۶،والاوجز:۱۵/۸۸، سحر سره متعلق نور بحث دپاره اوګورئ؛ کشف الباری،کتاب الطب، ص :۹۶_۱۲۶)_

[3]) کشف الباری:۳/۲۷۷)_

[4]) کشف الباری:۱/۴۶۳،و:۳/۲۸۲)_

[5]) کشف الباری:۱/۳۲۶)_

[6]) تغلیق التعلیق:۳/۴۸۵،والفتح:۶/۲۷۷،والعمدة:۱۵/۹۷،اردو تغلیق:۵/۴۵۸)_

قوله: سئل : أعلى من سحر من أهل العهد قتل:د ابن شهاب نه تپوس اوکړې شو چې په اهل عهد کښې که څوک جادو اوکړی نو آیا د هغهٔ سزا قتل ده؟

"سئل"فعل ماضی مجهول دې او په أعلى کښې همزه د استفهام دپاره ده او على حرف جار دې چې د وجوب معنى ته متضمن او شامل دې.[1] .یعنی که په اهل عهد او اهل کتاب کښې څوک جادو اوکړی نو آیا د هغهٔ قتلول واجب دی؟

قوله: قَالَ بَلَغَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ صُنِعَ لَهُ ذَلِكَ ، فَلَمْ يَقْتُلْ مَنْ صَنَعَهُ ، وَكَانَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ .:ابن شهاب ورته په جواب کښې اووئيل چې مونږ ته دا خبره رارسيدلې ده چې په نبى باندې هم جادو کړې شوې وو ليکن هغوى جادوګر قتل نۀ کړو او هغه د اهل کتابو نه وو.

دلته امام بخارى ترجمه خود ذمى قائمه کړې ده اوپه سوال کښې "أهل العهد" او د ابن شهاب په جواب کښې "أهل الکتاب" ذکر دې،په دې کښې د اشکالى څۀ خبره نشته ځکه چې د اهل کتابو نه مراد هم اهل عهد دی،ورنه دا خو حربيان دی او قتل ئې واجب دی.[2]

دغه شان د عهد او د ذمه يو معنى ده او ددې نه د ابن شهاب د جواب وضاحت هم کيږی چې د اهل کتاب نه مراد هم اهل ذمه ا واهل عهد دی.[3].

ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت:ترجمة الباب سره د مذکوره تعليق مناسبت او مطابقت هم واضح دې کوم چې د پورتنى تقرير نه ظاهر دې.

٣٠٠٤:[4] **حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - سُحِرَ حَتَّى كَانَ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ صَنَعَ شَيْئًا وَلَمْ يَصْنَعْهُ.**[٣٠٩٥، ٥٤٣٠، ٥٤٣٢، ٥٤٣٣، ٥٧١٦، ٦٠٢٨]

رجال الحديث

①**محمد بن المثنى**:دا ابو موسى محمد بن المثنى بن عبيد بصرى دې.د دوى تذکره په کتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان" کښې راغلې ده.[5].

---

[1]) عمدة القارى:١٥/٩٧)_

[2]) شرح الکرمانى:١٣/١٣٩)_

[3]) عمدة القارى:١٥/٩٧. وفتح البارى:٦/٢٧٧)_

[4]) قوله عن عائشة رضي الله عنها:الحديث،اخرجه البخارى ايضا،کتاب بدء الخلق،باب صفة ابليس و جنوده،رقم (٣٢٦٨)،وکتاب الطب،باب السحر،رقم (٥٧٦٣)و(٥٧٦٥_٥٧٦٦)،وکتاب الادب،باب قول الله تعالى:(ان الله يامر بالعدل.....)،رقم (٦٠٦٣)،وکتاب الدعوات،باب تکرير الدعاء،رقم (٦٣٩١)،ومسلم،کتاب السلام،باب السحر،رقم (٥٧٠٣_٥٧٠٤))_

[5]) کشف البارى:٢/٢٥)_

② **يحيى**: دا امام يحيى بن سعيد القطان دې د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب من الايمان ان يحب لاخيه....." كښې تيره شوې ده.[1]
③ **هشام**: دا هشام بن عروة بن الزبير قرشى دې.
④ **ابى**: د اب نه مراد حضرت عروة بن الزبير دې.ددې دواړو حضراتو حالات اجمالاً په "بدء الوحى" كښې او تفصيل سره په "كتاب الايمان" كښې تير شوې دى.[2]
⑤ **عائشة**: د ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه حالات په "بدء الوحى" كښې تير شوې دى.[3]

قوله: أن النبى صلى الله عليه وسلم سحر، حتى كان يخيل إليه أنه صنع شيئاً ولم يصنعه.: د حضرت عائشې ﷞ نه روايت دې چې په نبى باندې جادو اوكړې شو.چې د هغې په نتيجه كښې نبى ته دا وهم او ګمان لاحق شو چې ما فلانې كار كړې دې او حقيقت كښې به ئې هغه كار نۀ وو كړې.
په دې حديث مبارك كښې حضرت عائشې هغه مشهور واقعې طرفته اشاره كړې ده په كومه واقعه كښې چې په نبى باندې د جادو كيدو او د هغې په نتيجه كښې د اثراتو د ظاهر كيدلو تذكره ده،دلته امام بخارى د هغې واقعې څۀ حصه نقل كړې ده او مكمل واقعه ئې په كتاب الطب[4].كښې نقل كړې ده او ددې پوره تشريح هم هلته ذكر شوې ده.[5]
ترجمة الباب سره د حديث مطابقت:ترجمة الباب سره د حديث مناسبت دغه شان دې چې نبى ﷺ هغه يهودى لبيد بن الاعصم معاف كړې وو ،باوجود ددې چې د هغۀ دا جرم ډير لوئې او قبيح وو لكه څنګه چې اوس مونږ پورته ذكر كړل،دا خبره اګرچه د باب په حديث شريف كښې نشته ليكن په تفصيلى واقعه او حديث كښې موجود ده.[6]
وقال الحافظ رحمه الله :"واشار بالترجمة الى ماوقع فى بقية القصة ان النبى ﷺ لما عوفى امر بالبئر فردمت، وقال: كرهت ان اثير على الناس شرا". لكه د كتاب الطب په روايت كښې راغلې دى:
"يا رسول الله، أفلا؟ أى تنشرت "فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اما والله، فقد شفانى وأكره أن أثير على أحد من الناس شراً"[7].

---
[1]) كشف البارى:٢/٢)_
[2]) كشف البارى:٢٩١/١، و:٤٣٢/٢_٤٤٠)_
[3]) كشف البارى:٢٩١/١)_
[4]) صحيح البخارى.كتاب الطب.باب السحر.رقم (٥٧٦٣))_
[5]) كشف البارى.كتاب الطب.ص:١٠٤_١١٩)_
[6]) فتح البارى:٢٧٧/٦.وعمدة القارى:٩٨/١٥ .وارشاد السارى:٢٤٠/٥)_
[7]) صحيح البخارى.كتاب الطب.باب هل يستخرج السحر؟رقم (٥٧٦٥))_

⑮ باب: مَا يُحْذَرُ مِنَ الْغَدْرِ

د ترجمة الباب مقصد: امام بخارى دلته دا فرمائى چې كه كافرانو سره مصالحت اوشى نو ددې مطلب دا نهٔ دې چې مسلمانان بې فكره او د دشمن له طرفه غافل شى، بلكه بيدار اوسيدل پكار دى، كافران خلق دى، معلومه نهٔ ده چې څهٔ وخت وعده خلافى كوى او صلح ماته كړى او د عالمى حربى قوانينو خلاف ورزى اوكړى او حمله آور شى، ددې وجې نه غافله كيدل صحيح نهٔ دى بلكه هوښيار او بيدار اوسيدل پكار دى.

قوله: وقوله تعالى: وإن يريدوا أن يخدعوك فإن حسبك الله: الآية/الأنفال:٦٢/
او د الله تعالى قول دې چې كه دا كافران او مشركان تاسو ته دهوكه دركول اوغواړى نو الله تعالى ستاسو دپاره كافى دې.

وقوله تعالى..... ددې عطف په وړاندې لفظ غدر باندې دې، كلمه د حسب د سين مهمله سكون سره ده، چې ددې معنى ده كافى كيدل[1].

مطلب دادې چې كه كافران او مشركان تاسو سره صلح اوكړى او دې صلح كولو سره د دوى نيت دهوكه كول وى، تيارى كول وى، مزيد قوت او طاقت حاصلول وى او بيا تاسو ته مقابلې ته راتلل وى نو په دې كښې د ويريدلو هيڅ خبره نشته، ځكه چې د الله تعالى قهار او جبار ذات يواځې ستاسو دپاره كافى دې[2].

زمونږ په وړاندې چې كومه نسخه موجود ده نو په هغې كښې د آيت كريمه صرف هم دا حصه نقل كړې شوې ده كومه چې د ابوذر نسخه ده، او په ابن عساكر كښې د «عزيز حكيم» پورې ايتونه نقل كړې شوې دى[3]. ددې نسخې په اعتبار سره پوره آيتونه د ترجمې سره لاندې ذكر كولې شى:

(وإن يريدوا أن يخدعوك فإن حسبك الله هو الذى أيدك بنصره وبالمؤمنين، وألف بين قلوبهم لوأنفقت ما فى الارض جميعا ما ألفت بين قلوبهم ولكن الله ألف بينهم إنه عزيز حكيم)[4].

"اوكه دا كافران او مشركان تاسو ته دهوكه دركول اوغواړى نو الله تعالى ستاسو دپاره كافى دې، دا هغه ذات دې چې د خپل نصرت او د مؤمنانو په ذريعې سره ئې تاسو ته قوت دركړو او د مؤمنانو زړونه ئې پيوست كړل، كه د زمكې په مخ باندې څومره څهٔ دى دا ټول هم

---

[1] فتح البارى: ٢٧٧/٦، وقال العينى انه معطوف على ما يحذر..... "انظر عمدة القارى: ١٥:٩٩] علامه آلوسى رحمه الله د كلمه حسب" متعلق ليكى: "فحسب صفة مشبهة بمعنى اسم الفاعل، والكاف فى محل الجر. كما نص عليه غير واحد....وقال الزجاج: انه اسم فعل بمعنى كفاك، والكاف فى محل نصب". روح المعانى: ٦/ ٢٨)

[2] ارشاد السارى: ٥/ ٢٤١)_

[3] پورته حواله، وعمدة القارى: ١٥/ ٩٩، وروح المعانى: ٦/ ٢٨، والقرطبى: ٨/ ٤٢)_

[4] الانفال: ٦٢_٦٣)_

تاسو خرچ کړې وې نو د دوی زړونه به تاسو نه وو جوړ کړې.لیکن الله تعالی هغه ذات دې چاچې د دوی مینځ کښې جوړ او موافقت پیدا کړو،بیشکه هغه غالب او حکمت والا دې".
پورتنی آیت کریمه کښې دې خبرې طرفته اشاره ده چې که مسلمانانو ته دا معلومه شی چې دشمن چې کومه د صلحې خبره کوی نو دا سراسر دهوکه بازی ده او مکر و فریب دې،د تیارئ کولو مهلت غواړی نو بیا هم ددې کافرانو خبره قبلول پکار دی،په دې کښې څۀ ویره وغیره محسوسول پکار نۀ دی نو ددې وجې نه صلح دې اوکړې شی او وړاندې معامله دې الله تعالی ته اوسپارلې شی،د هغۀ په ذات باندې دې یقین اوکړې شی،لیکن ددې کافرانو نه طرفه غافله کیدل او بې پرواه کیدل هم پکار نۀ دی،

حافظ ابن حجر لیکی: "وفی هذه الآية إشارة إلى أن احتمال طلب العدو للصلح خديعة لايمنع من الاجابة إذا ظهر للمسلمين بل يعزم ويتوكل على الله"[1].
علامه مهلب فرمائی چې ددې نه علاوه په دې آیت کریمه کښې ددې خبرې دلالت هم دې چې نبی ﷺ تول ژوند مبارک کښې د مکر و فریب نه محفوظ وو،ددې خبرې ضمانت په دې آیت کریمه کښې ورکړې شوې دې،دا خصوصیت د نبی ﷺ نه علاوه هیچاته حاصل نۀ دې ځکه چې د الله تعالی ارشاددې چې الله تعالی به تاسو خلق محفوظ ساتی[2]،ددې وجې نه د امت اجماع ده چې نبی معصوم فی الرساله دې او د خلقو د مکر و فریب او دهوکه بازئ نه هم محفوظ پاتې شو[3]

د ترجمة الباب او ایت کریمه مینځ کښې مناسبت: امام بخاری په ترجمة الباب کښې دا وئیلې وو چې کفارو سره د مصلحت کولو باوجود بیدار اوسیدل پکار دی او د آیت کریمه مفهوم دا وو چې که د کافرانو اراده د وعده خلافئ کولو وی نو په دې کښې د پریشانئ هیڅ خبره نشته،نو اوس د آیت کریمه او د ترجمة الباب مینځ کښې مناسبت دا شو چې الله تعالی باندې توکل کولو او یقین کولو سره دې مصلحت اوکړې شی ځکه چې هغه ذات هرڅۀ کولې شی او د کفارو د مکر و فریب نه غافله کیدل هم پکار نۀ دی بلکه بیدار اوسیدل پکار دی،

دې سره سره د اسبابو انتظام هم کول پکار دی.دا د ټولو نه غوره طریقه ده.والله اعلم بالصواب

٣٠٠٥ [4] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِي حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ زَبْرٍ قَالَ سَمِعْتُ بُسْرَبْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا إِدْرِيسَ قَالَ سَمِعْتُ عَوْفَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِي -

---

[1]) فتح البارى:٦/٢٧٧)_
[2]) قال الله عزوجل:(والله يعصمك من الناس) (المائدة/٦٧))_
[3]) شرح ابن بطال:٥/٣٥٧)_
[4]) قوله: قوف بن مالک رضی الله عنه :"الحديث.اخرجه ابو داود.كتاب الادب.باب ما جاء فى المزاح.رقم (٥٠٠٠).وابن ماجه.كتاب الفتن.باب اشراط الساعة.رقم (٤٠٤٢).وباب الملاخم.رقم (٤٠٩٥))_

صلی الله علیه وسلم - فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، وَهُوَ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ فَقَالَ: «اعْدُدْ سِتًّا بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ، مَوْتِي، ثُمَّ فَتْحُ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، ثُمَّ مُوتَانٌ يَأْخُذُ فِيكُمْ كَقُعَاصِ الْغَنَمِ، ثُمَّ اسْتِفَاضَةُ الْمَالِ حَتَّى يُعْطَى الرَّجُلُ مِائَةَ دِينَارٍ فَيَظَلُّ سَاخِطًا، ثُمَّ فِتْنَةٌ لَا يَبْقَى بَيْتٌ مِنَ الْعَرَبِ إِلَّا دَخَلَتْهُ، ثُمَّ هُدْنَةٌ تَكُونُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ بَنِي الْأَصْفَرِ فَيَغْدِرُونَ، فَيَأْتُونَكُمْ تَحْتَ ثَمَانِينَ غَايَةً، تَحْتَ كُلِّ غَايَةٍ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا».

رجال الحديث

①**الحمیدی**: دا ابو بکر عبدالله بن زبیر حمیدی مکی دي. د دوی تذکره د "بدء الوحی" د اولنی حدیث په ضمن کښې راغلې ده[1].

②**الولید بن مسلم**: دا ابوالعباس الولید بن مسلم قرشی دي.[2]

③**عبدالله بن العلاء بن زبر**: دا ابو عبدالرحمن یا ابو زبر [3]. عبدالله بن العلاء بن زبر بن عطارد بن عمرو ربعی، شامی دمشقی دي. دا د مشهور محدث ابراهیم بن عبدالله بن العلاء والد صاحب او د بشر بن العلاء ورور دي.[4]

د دوی د ځوئی ابراهیم د وینا مطابق دوی په ۷۵ هجرئ کښې پیدا شو.[5]

دي د بسر بن عبید الله، یزید بن ثور، ربیعه بن مرثد، سالم بن عبدالله بن عمر، ضحاک بن عبدالرحمن. عطیه بن قیس، عمر بن عبدالعزیز، قاسم بن محمد بن ابی بکر، قاسم بن عبدالرحمن. مکحول او د نافع (د ابن عمر د مولی) نه علاوه د نورو ګڼړو حضراتو نه د حدیث روایت کوی.

او ددوی نه ددوی ځوئې ابراهیم، زید بن حباب، عمر بن ابی سلمه، الولید بن مسلم، محمد بن شعیب، مروان بن محمد، شبابه بن سوار، ابومسهر او ابوالمغیرو غیره د حدیث روایت کوی[6]

امام احمد بن حنبل فرمائی، "مقارب الحدیث"[7].

---

[1]) کشف الباری:۱/۲۳۷)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة، باب وقت المغرب)_

[3]) قوله: زبر" بفتح الزاری المعجمة وسکون الموحدة. انظر التقریب:۱/۵۲۱، رقم (۳۵۳۲)، واکمال ابن ماکولا: ۴/۱۶۲، وشرح القسطلانی:۵/۲۴۱)_

[4]) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۵_۴۰۶، والاکمال لمغلطای:۸/۱۰۹، رقم (۳۱۱۰))_

[5]) تهذیب الکمال:۱۵/۴۱۰، وسیر العلام النبلاء:۷/۳۵۱، والاکمال لمغلطای:۸/۱۰۹، وکتاب الثقات لابن حبان:۷/۲۷)_

[6]) د دوی استاذانو او شاګردانو دپاره اوګوری: تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۶_۴۰۷)_

[7]) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۷، وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۰، وسیر اعلام النبلاء:۷/۳۵۰)_

عباس دوری، ابوبکر بن ابی خیثمه، عثمان بن سعید دارمی او معاویه بن صالح د امام یحیی بن معین نه نقل کړې دی چې هغوئ فرمائی، "ثقة"(۱).
دغه شان امام ابو داؤد فرمائی، "ثقة"(۲).
امام نسائی فرمائی، "لیس به باس"(۳)
ابن سعد د دوی شمار په شامیانو کښې "الطبقة الخامسة" کښې کړې دې، دغه شان فرمائی، "کان ثقة إن شاء الله"(۴).
عبد الرحمن بن ابراهیم دُحیم فرمائی، "کان ثقة، وکان من أشراف البلد"(۵).
هشام بن عمار فرمائی: "بخ، ثقة، سمع من القاسم أبی عبد الرحمن وعمر بن عبد العزیز، هو قدیم"(۶).
امام ابوحاتم فرمائی، "یکتب حدیثه"(۷).
مزید فرمائی، "هو أحب إلی من إبی معید حفص بن غیلان"(۸).
امام دارقطنی فرمائی، "ثقة یجمع حدیثه"(۹).
ابن حبان د دوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې(۱۰).
امام عجلی او حافظ ابن عبد الرحیم هم دوی ته ثقه وئیلې دې.(۱۱).
او ابن شاهین هم دې په "الثقات" کښې ذکر کړې دې.(۱۲)
د حضرت عبد الله بن العلاء انتقال په ۱۶۴ یا ۱۶۵ هجرئ کښې اوشو، سیعد بن عبد العزیز د

---

(۱) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۷_۴۰۸، وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۰، وتاریخ بغداد:۱۰/وتاریخ عثمان بن سعید الدارمی:۱۵۳، رقم (۵۳۴))_
(۲) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۸، وتاریخ بغداد:۱۰/۱۷، وسیر اعلام النبلاء:۷/۳۵۱)_
(۳) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۸، والاکمال للمغلطای:۸/۱۰۹)_
(۴) الطبقات الکبری لابن سعد:۷/۴۶۸)_
(۵) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۸، وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۰، وسیر اعلام النبلاء:۷/۳۵۰، والمعرفة والتاریخ للفسوی:۱/۱۰، وفی سنة خمس وستین ومائة)_
(۶) المعرفة والتاریخ للفسوی:۲/۲۲۸، رقم (۲۳۱)، وتهذیب الکمال:۱۵/۴۰۹)_
(۷) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۹، وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۰)_
(۸) الجرح والتعدیل:۵/۱۵۸، رقم (۵۹۲)، پورته حواله جات)_
(۹) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۹، وسیر اعلام النبلاء:۷/۳۵۱، وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۱)_
(۱۰) کتاب الثقات:۷/۲۷)_
(۱۱) الاکمال للمغلطای:۸/۱۰۹، وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۱)_
(۱۲) پورته حواله جات)_

دوى دجنازې مونځ اوکړو، دوفات په وخت ددوى عمر ۸۵ کاله وو.(١) رحمه الله تعالىٰ رحمة واسعة
خبرداري: حضرت عبدالله بن العلاء بن زبر متفق عليه ثقه دې، ليکن معلومه نۀ ده څۀ وجه اوشوه چې ابن حزم ظاهرى د خپل عادت موافق دۀ ته ضعيف وئيلې دې او ددې نسبت ئې د امام يحيى بن معين طرفته کړې دې چې هغوى دۀ ته ضعيف وئيلې دې.(٢) ليکن ددې جرح هيڅ اعتبار نشته، ددې وجوهات لاندې ذکر کولې شى:
اول دا چې دا جرح مبهمه ده، ابن حزم ددې وجې نۀ ده بيان کړې چې دې ولې ضعيف دې او مبهم جرح معتبر نۀ وى.(٣)
دويم دا چې د يحيى ابن معين طرفته کوم نسبت کړې شوې دې نو دا په ظاهره صحيح نۀ معلوميږى ځکه چې وړاندې مونږ ذکر کړې دى چې امام ابن معين دوى ته ثقه وئيلې دى.(٤)
دريم دا چې د امام مسلم نه علاوه نورو پنځو امامانو د دوى روايات قبول کړې دى، دا هم ددې خبرې دليل دې چې دې ضعيف نۀ دې.(٥)
③ **بسر بن عبدالله**: دا جليل القدر فقيه بسر بن عبدالله حضرمى شامى دې.(٦)
دې د واثله بن الاسقع، عمرو بن عبسه، رويفع بن ثابت، سنان بن عرفه، عبدالله بن محيريز او د ابو ادريس خولانى رضى الله عنهم نه روايت کوى. او د دوى نه چې څوک روايت کوى نو په هغوى کښې عبدالله بن العلاء بن زبر، عبد الرحمن بن يزيد بن جابر، زيد بن واقد، داؤد بن عمرو الاودى رحمهم الله وغيره شامل دى(٧).
امام عجلى او امام نسائى فرمائى، "ثقة"(٨).

---

(١) پورته حواله جات، وتهذيب الكمال: ١٥/ ٤١٠، وكتاب الثقات: ٢٧/٧)_
(٢) المحلى لابن حزم: ١٠٥/٦، كتاب الاطعمة، حكم استعمال اوانى اهل الكتاب، رقم (١٠٢٤)، وميزان الاعتدال للذهبى: ٢/ ٤٦٤، رقم (٤٤٦٦)، وتهذيب التهذيب: ٣٥١/٥)_
(٣) قواعد فى علوم الحديث للعثمانى: ١٧٤_١٧٥، و: ٢٦٨، وشرح نخبة الفكر: ١٣٦، والجرح مقدم على التعديل...... قال الحافظ: له فى البخارى حديثان، احدهما: فى تفسير الاعراف بمتابعة زيد بن واقد، كلاهما عن بسربن عبيدالله، والآخر: فى الجزية، و روى له اصحاب السنن". هدى السارى: ٥٨٣، حرف العين، الفصل التاسع سياق اسماء من طعن.....)_
(٤) قال ابن حجر رحمه الله فى التهذيب (٣٥١/٥): قال شيخنا فى شرح الترمذى: لم اجد ذلک عن ابن معين بعد البحث، و وقع فى المحلى لابن حزم فى الكلام على حديث ابى ثعلبة فى آنية اهل الكتاب: عبد الله بن العلاء ليس بالمشهور" (انظر المحلى: ١٠٥/٦)، وهو متعقب بما تقدم")_
(٥) ميزان الاعتدال: ٢/ ٤٦٤، وسير اعلام النبلاء: ٤/ ٥٩٢، والاكمال لمغلطاى: ٢/ ٣٨٤)_
(٦) تهذيب الكمال: ٤/ ٧٥، وسير أعلام النبلاء: ٤/ ٥٩٢، والاكمال للمغلطاى: ٢/ ٣٨٤)_
(٧) د استاذانو او شاگردانو دپاره ئې اوگورئ، تهذيب الكمال: ٤/ ٧٦)_
(٨) پورته حواله، وتهذيب التهذيب: ١/ ٤٣٨)_

ابو مسهر فرمائی، "احفظ أصحاب أبي ادريس عنه: بسر بن عبدالله"(١).

مروان بن محمد فرمائی: "هو من كبار أهل المسجد، ثقة من أهل العلم"(٢).

حافظ ذهبی فرمائی: "ثقة..... "وكان من علماء دمشق"(٣)

د حدیث اصولو سره د دوی څومره شوق وو او ددې دپاره به ئې څومره محنت کوو نو ددې اندازه د دوی ددې قول نه کیږی، فرمائی:

"إنه كان ليبلغني الحديث في المصر، فارحل فيه مسيرة أيام"(٤)

چې "کله به ماته معلومه شوه چې په فلانی ښار کښې حدیث موجود دې نو ما به د هغې د حصول دپاره څو ورځې سفر کوو"

د اصول سته اصحابو د دوی روایات اخستلې دی(٥).

تقریباً په ۱۱۰هجرئ کښې د اموی خلیفه هشام بن عبدالملک په خلافت کښې د دوی وفات شو(٦). رحمه الله رحمة واسعة

خبرداری: ابن حبان د دوی ترجمه په کتاب الثقات کښې درج کړې ده لیکن دې ئې تبع تابعی ښودلې دې(٧). دا خبره په ظاهره صحیح نۀ ده ځکه چې دې د واثله بن اسقع او د عمرو بن عبسه په شان جلیل القدر صحابه کرامو ﷢ نه روایت کوی، ددې وجې نه به ئې دوی لیدلې هم وی، ملاقات به ئې هم ورسره کړې وی، لهذا دې تبع تابعی نۀ دې بلکه تابعی دې.

⑤**ابو ادریس**: دا مشهور بزرګ تابعی ابو ادریس عائذ الله بن عبدالله خولانی دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب بلا ترجمة" کښې راغلې دی(٨).

⑥**عوف بن مالک**: دا مشهور صحابی حضرت عوف بن مالک الاشجعی دې(٩).

د حدیث شریف سند سره متعلق یوه فائده: زمونږ د نظر وړاندې چې کوم حدیث دې هغې کښې عبدالله بن العلاء ددې خبرې وضاحت کړې دې چې هغوی دا حدیث براه راست د بسر بن عبدالله نه اوریدلې دې، "قال: سمعت بسر بن عبدالله....." او هم دا روایت امام طبرانی هم

---

(١) پورته حواله جات، وسیر اعلام النبلاء: ۵۹۲/۴، والثقات لابن حبان: ۱۰۹/۶)_
(٢) تهذیب الکمال: ۷۶/۴، وتهذیب التهذیب: ۴۳۸/۱)_
(٣) سیر اعلام النبلاء: ۷۷/۴)_
(٤) تهذیب الکمال: ۴/)_
(٥) تهذیب الکمال: ۷۷/۴، وتهذیب التهذیب: ۴۳۸/۱، وسیر اعلام النبلاء: ۵۹۲/۴)_
(٦) سیر اعلام النبلاء: ۵۹۲/۴)_
(٧) کتاب الثقات للتمیمی: ۱۰۹/۶)_
(٨) کشف الباری: ۴۸/۲)_
(٩) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلح، باب الصلح مع المشرکین)_

روايت كړې دي، په هغې كښې ددې دواړو مينځ كښې د يو دريم راوى زيد بن واقد تذكره هم ده (١). د حافظ صاحب د تصريح مطابق د طبراني دا روايت د اصولِ حديث په اصطلاح كښې د "المزيد فى متصل الاسانيد (٢)

"والمزيد فى متصل الاسناد: مازيد فى اثناء اسناده راو، ومن لم يزده اتقن ممن زاده، وشرطه ان يقع التصريح بالسماع فى موضع الزيادة فى رواية من لم يزدها، والا ترجحت الزيادة، وكان الخبر المزيد فيه مدلسا او منقطعا او مرسلا خفيا". وانظر ايضا شرح النخبة: ٩٢، ثم المخالفة...... "- د قبيل نه دې او دې سره د صحيح بخارى د روايت په صحت كښې څۀ فرق نۀ پريوځى، ځكه چې اول په دې روايت كښې د سماع وضاحت دې۔

او دويم دا چې امام ابوداؤد (٣)، ابن ماجه (٤) او اسماعيلى (٥) رحمهم الله هم دا حديث مختلفو تركيبونو سره نقل كړې دې او په هيڅ يو طريق كښې هم زيد بن واقد نشته (٦).

قوله: قال: أتيت النبى صلى الله عليه وسلم فى غزوة تبوك : حضرت عوف بن مالك فرمائى چې زۀ د نبى په خدمت كښې حاضر شوم، كوم وخت چې دوى مبارك په غزوۀ تبوك كښې وو.

د تبوك غزوه چونكه په نهمه هجرئ كښې شوې وه نو صحابى چې كومه خپله واقعه نقل كړې ده هغه د نهمې هجرئ ده (٧) د مستدرك حاكم په روايت كښې ددې بيان هم دې چې دا واقعه د سحر د وخت ده (٨).

قوله: وهو فى قبة من أدم: او نبى ﷺ په يو قبه كښې آرام فرما وو چې د څرمن نه جوړه شوې وه.

قبه د قاف پيش سره او باء مشدده مفتوحه سره، ددې اطلاق په هر هغه څيز باندې كيږى كوم چې ګول جوړ شوې وى، لكه ګنبد، خيمه وغيره ليكن دلته هغه خيمه مراد ده كومه چې د

---

(١) رواه الطبرانى فى المعجم الكبير: ١٨/ ٤٠_٤١، ابو ادريس الخولانى عن عوف، رقم (٧٠))_

(٢) قال العلامة العثمانى رحمه الله فى قواعد علوم الحديث (٤٥))_

(٣) انظر سنن ابى داود، كتاب الادب، باب ما جاء فى المزاح، رقم (٥٠٠٠))_

(٤) انظر سنن ابن ماجه، كتاب الفتن، باب اشراط الساعة، رقم (٤٠٤٢))_

(٥) السنن الكبرى للبيهقى: ٩٣٧٤/، رقم (١٨٨١٧)، كتاب الجزية، باب مهادنة الائمة بعد رسول.....)_

(٦) عمدة القارى: ١٥، وفتح البارى: ٦/ ٢٧٧)_

(٧) عمدة القارى: ١٥/ ٩٩، وفتح البارى، كتاب المغازى، باب غزوة تبوك: ٦٣٢)_

(٨) _قال: دخلت على رسول الله ﷺ فى غزوة تبوك فى آخر السحر...... "انظر المستدرك للحاكم: ٣/ ٦٣٠، كتاب معرفة الصحابة، ذكر مناقب عوف بن مالك......رقم (٦٣٢٤)، وايضا انظر معرفة الصحابة، للاصبهانى: ٤/ باب من اسمه: عوف)_

پورته نه ګول وی ددې جمع قباب او قبیة ده(۱).
د سنن ابی داؤد په روایت کښې ددې نه پس دا اضافه هم ده

قوله: "فسلمت، فرد، وقال: ادخل. فقلت: أكلي يا رسول الله! قال: كلك، فدخلت"(۲): "نو ما سلام اوکړو، هغوی جواب راکړو او وې فرمائیل چې دننه راشه! ما اووئیل چې دننه پوره پورته درشم؟ نبی ﷺ اوفرمائیل، بالکل! نو زۀ دننه داخل شوم".
مطلب دادې چې خیمه چونکې وړه وه، ګنجائش کم وو، ددې وجې نه حضرت عوف بن مالک د ګپ شپ په طریقې سره تپوس اوکړو چې مکمل داخل شم؟ نبی ﷺ د هغوی په ګپ باندې پوهه شو ددې وجې نه ئې جواب هم د هغوی په انداز کښې ورکړو چې آو! پوره پوره داخل شه، د خیمې د وړوکوالی پرواه مۀ کوه.

لکه عثمان بن ابو العاتکه(د حدیث راوی)فرمائی: "إنما قال: أدخل كلي، من صغر القبة"(۳).
ددې طریق نه دا هم معلومه شوه چې صحابه کرامو ﷺ به نبی ﷺ سره مزاح کوو یعنی ګپ شپ به ئې لګوو(۴).

قوله: فقال: اعدد ستا بين يدي الساعة موتي ثم فتح بيت المقدس: نو نبی تپوس اوکړو، د قیامت دپاره شپږ څیزونه شمار کړه(یو)زما وفات، (دویم)د بیت المقدس فتح. مطلب دادې چې ددې شپږو کارونو د واقع کیدو نه مخکښې به قیامت نۀ قائمیږی، لکه په حدیث کښې د "ستا"نه مراد "ست علامات لقيام القيامة" دی(۵).
په دې کښې اولنۍ نشانی په ۱۱هجری ربیع الاول کښې ثابته وه، کله چې نبی ﷺ ددې دنیا نه تشریف فرما شو. او دویمه نشانی د حضرت عمر بن الخطاب ﷺ په زمانه کښې پنځلسمه هجرۍ کښې ثابته شوه چې هغه کال باندې بیت المقدس فتح شو(۶).

قوله: ثم موتان يأخذ فيكم كقعاص الغنم: بیا به په کثرت او ډیروالی سره مرګونه په تاسو کښې داسې خوریږی لکه څنګه چې په ګډو چیلو کښې یو خاص بیماری خوریږی او ټول خاروی اچانک هلاک کړی.
د موتان ضبط: موتان د میم پیش او د واو سکون سره دې، او بعضې حضراتو دا وئیلې دی چې پیش سره د بنو تمیم لغت دې، د دوی نه علاوه د عربو نور قبائل ئې فتحې سره لولی،

---

(۱) عمدة القاری: ۱۵/ ۹۹)_
(۲) سنن ابی داود، کتاب الادب، باب ما جاء فی المزاح، رقم (۵۰۰۰))_
(۳) حواله بالا، رقم (۵۰۰۱)، وفتح الباری: ۶/۲۷۷_۲۷۸)_
(۴) بذل المجهود: ۱۳/۴۰۱، رقم (۵۰۰۰))_
(۵) عمدة القاری: ۱۵/۹۹، وفتح الباری: ۶/۲۷۸)_
(۶) البداية والنهاية: ۷/۵۵، فتح بيت المقدس على يدى عمر بن الخطاب، والكامل لابن الاثير: ۲/۳۴۷)_

لکه بلید، احمق او بیوقوف، ته "موتان القلب" هم وئیلې شی لیکن د میم مضموم کیدل غوره او مشهور دی.(۱)

بیا ابن جوزی فرمائی چې بعضې محدثین حضرات ددې لفظ په ادا کولو کښې غلطی کوی، ځکه چې دا هغوی د میم او د واو ضمې سره لولی او دا بالکل غلط دې، مُوتان خو هغه زمکې ته وئیلې شی په کومه زمکه باندې چې زمینداری نه کیږی او د هغې څۀ انتظام وغیره نۀ کیږی(۲) او د ابن السکن په روایت کښې دا لفظ تثنیه سره "موتتان" دې، چې ددې لفظ دلته هیڅ موقع او محل نشته.(۳)

د موتان معنی: قزاز او خطابی ددې کلمې معنی "مرګ" بیان کړې ده، او ابن الاثیر جزری وغیره ددې معنی "الموت الکثیر الوقوع" ښودلې ده.(۴) یعنی کثرت سره د مرګونو واقع کیدل چې ددې تعبیر وباء سره کیدې شی ځکه چې وبائی مرضونو مثلاً طاعون وغیره سره هم مرګونه کثرت سره واقع کیږی.

د قُعاص ضبط: قعاص د قاف پیش او د عین مهمله فتحې سره دې، هم دا رائې د لغت او د حدیث د جمهورو امامانو مثلاً د ابن قرقول، ابن الاثیر وغیره هم ده(۵)، لیکن حافظ ابن حجر دا عقاص لیکلې دې یعنی عین ئې په قاف باندې مقدم ښودلې دې(۶)، چې صحیح نۀ دې او دا د حافظ صاحب وهم دې.(۷)

د قعاص معنی: قعاص یو قسم بیماری ده چې څناورو ته لګی، چې ددې په نتیجه کښې د دوی د پوزې نه یو توره ماده راوځی او فوری مرګ واقع کیږی. دا د القعص نه مشتق دې چې ددې معنی ده فوری مرګ، "یقال: قعصته واقعصته: إذا قتلته سریعاً".(۸) او د ابن فارس وینا داده

---

(۱) عمدة القاری:۹۹/۱۵ ،وارشاد الساری:۲٤۱/۵،وفتح الباری:۲۷۸/۶)_

(۲) عمدة القاری:۹۹/۱۵ ،وفتح الباری:۲۷۸/۶،وکشف المشکل:۱۱۰۸/۱،مسند عوف بن مالک،رقم (۲۳٤۲)،ومشارق الانوار:۳۹۰/۱،المیم مع الواو)_

(۳) عمدة القاری:۱۰۰/۱۵،و ارشاد الساری:۲٤۱/۵)_

(٤) النهایة فی غریب الحدیث والاثر:۳۷۰/٤،باب المیم مع الواو،وعمدة القاری:۹۹/۱۵ ،وفتح الباری:۲۷۸/۶،وارشاد الساری:۲٤۱/۵،واعلام الحدیث للخطابی:۱٤۶۸/۲)_

(۵) النهایة لابن الاثیر:۸۸/٤، وعمدة القاری:۱۰۰/۱۵،والقاموس الوحید،مادة "قعص")_

(۶) فتح الباری:۲۷۸/۶)_

(۷) فی هامش طبعة بولاق: "کذا فی نسخ الشارح التی بایدینا،والذی فی نسخ البخاری بتقدیم القاف علی العین، وبه ضبط القسطلانی،وهو فی کتب اللغة،والمتعین من قول ابی عبید،ومنه اخذ:الاقعاص".(انظر تعلیقات محب الخطیب علی فتح الباری:۲۷۸/۶)_

(۸) النهایة:۸۸/٤،وفتح الباری:۲۷۸/۶،وعمدة القاری:۱۰۰/۱۵،وارشاد الساری:۲٤۱/۵)_

چې دا دسينې بيمارى ده،ددې دوجې نه دومره قدرې تكليف وى چې گويا څټ ماتيږى.(۱)
د"ثم موتان...." مطلب: په دې جمله كښې د قيامت په نزدې علامتونو كښې دريم نمبر علامت ښودلې شوې دې،چې دومره كثرت سره به مرگونه وى لكه څنگه چې وبا خوره شى او څنگه چې په څناورو كښې وبا خوريږى او فوراً په سوونو څناور هلاک کړى.دغه شان پورته ذكر كړې شوې وبا به هم په زرگونو لكونو خلق فنا كړى.د شارحينو وينا ده چې دا نشانى هم د طاعون عمواس په شكل كښې واقع شوې ده،چې په دې كښې په دريو ورځو كښې تقريباً اويا زره كسان وفات شوې وو چې په كښې صحابه كرام رضى الله عنهم هم شامل وو.دا طاعون د بيت المقدس د فتح كولو نه پس د حضرت عمرفاروق په زمانه كښې په ۱۷هجرئ كښې خور شوې وو(۲).

لكه په خپله د حديث راوى حضرت عوف بن مالک نه امام حاكم (۳) نقل كړې دى چې د پورتنى ذكر شوى طاعون مصداق طاعون عمواس دې،دغه شان د حافظ ابن كثير(۴)او د علامه تورپشتى رائې هم داده(۵).

قوله: ثم استفاضة المال(۶) حتى يعطى الرجل مائة دينار فيظل ساخطا:

بيابه دمال كثرت وى،تردې چې كه چاته سل ديناره هم وركړې شى نو بيا به هم هغه خفه وى.
په دې جمله كښې د قيامت د نزديكت څلورمه نشانى بيان شوې ده چې يو زمانه به داسې راشى چې مال به ډير زيات وى،تقريباً هر سړې به مالدار وى،ددې وجې نه كه چاته سل ديناره هم وركړې شى(چې يو لوئې رقم شمارلې شى)او ورته اووئيلې شى چې دا دينارونه واخله نوهغه به خفه شى چې دادومره معمولى رقم ولې راكوې؟اودې لره به سپک گنړى.(۷)
دا څلورمه نښه د خليفه ثالث حضرت عثمان بن عفان په دور خلافت كښې اوموندلې شوه چې كله د فتوحاتو ډيروالې شو او مسلمانانو د كفر لوئې لوئې مركزونه فتح كړل نو مال و دولت ډير زيات شو او تقريباً هر سړې مالدار او دولت مند شو(۸)

---

۱) عمدة القارى:۱۰۰/۱۵،وفتح البارى:۲۷۸/۶)_
۲) پورته حواله جات،وارشاد االسارى:۲۴۱/۵،والبداية والنهاية:۷۸/۷،شئ من اخبار طاعون عمواس)_
۳) المستدرک للحاكم:۴۶۹/۴،كتاب الفتن والملاحم،رقم (۸۳۰۳))_
۴) البداية والنهاية:۲۲۶/۶،فصل فى ترتيب الاخبار بالغيوب.....)_
۵) كتاب الميسر:۱۱۵۱/۴،رقم (۴۰۵۲)،باب الملاحم من كتاب الفتن،وشرح الطيبى:۷۷/۱۰،وفيضان القدير للمناوى،رقم (۴۶۵۷))_
۶) قال العلامة الخطابى رحمه الله : استفاضة المال:كثرته،واصله التفرق والانتشار،يقال:فاض الماء،وفاض الحديث:اذا انتشر".اعلام الحديث:۱۴۶۹/۲)_
۷) عمدة القارى:۱۰۰/۱۵،وشرح القسطلانى:۲۴۱/۵)_
۸) پورته حواله جات،۲۷۸/۶)_

قوله: ثم فتنة لا يبقى بيت من العرب إلا دخلته: بيا به فتنه خوره شي.د عربو هيڅ يو کور به پاتې نهٔ شي چې په هغې کښې دا فتنه داخله نهٔ شي

په دې جمله کښې د پنځمې نښې بيان دې چې بيا به يو داسې زمانه راشي چې هر طرفته به فتنه وي،لوټ مار به وي،د خلقو د مال و جان ضمانت به نهٔ وي.د عربو هيڅ يو کور او هيڅ يو ځائې به ددې فتنې نه محفوظ پاتې نهٔ شي او هر سړې به ددې نه متاثره وي.ددې علامت ابتداء د حضرت عثمان د شهادت نه اوشوه چې د هغوی د شهادت نه پس فتنې خورې شو او ترننه پورې جارې دی.(۱) الله تعالى ته علم دې چې دا صورت حال به کوم وخت پورې جارې وي.

قوله: ثم هدنة تكون بينكم وبين بني الاصفر فيغدرون فيأتونكم تحت ثمانين غاية تحت كل غاية اثنا عشر الفاً: بيا صلح ده،چې ستاسو او د روميانو مينځ کښې به وي،نو هغوی به وعده خلافي اوکړي.تاسو سره د جنګ کولو دپاره به د اتياؤ(۸۰)بيرغو لاندې راشي،د هر بيرغ لاندې به دولس زره کسان وي(تول لښکر به تقريباً په لس لاکه کسانو باندې مشتمل وي).

د هدنة معنى او ضبط: هدنة د هاء پيش او د دال سکون سره دې.ددې معنى ده سکون. راحت. البته دلته ددې معنى ده صلح.ددې دواړو مينځ کښې فرق دادې چې صلح عام ده او هدنة خاص ده.که د جنګ شروع کيدو نه پس صلح اوشي نو دې ته هدنة وائي او ددې د نوم وجه داده چې ددې صلحې د وجې نه د دواړو فريقو مينځ کښې سکون واقع شي او د پريشانئ حالت ختم شي(۲).او د بنوالاصفر نه مراد روميان دی(۳).

د غاية معنى او د روايتونو اختلاف: دلته د غاية معنى ده بيرغ،چونکه په لښکر کښې د راتلونکو کسانو دپاره دا د حد او د انتهاء حيثيت لري چې بيرغ اوړونکې سړې چرته اودريږي نو هلته نور لښکريان هم اودريږي او که هغه روان شي نو نور لښکريان هم روان شي،ددې وجې نه بيرغ ته غاية وئيلې شي.

"قال الجواليقي:"غاية وراية واحد،لانها غاية المتبع،إذا وقفت وقف،وإذا مشت تبعها"(۴).

لکه د سنن ابى داؤد (۵) يو روايت چې د ذومخبر نه روايت دې،په هغې کښې د "رايه" لفظ

---

[1]) پورته حواله جات)_

[2]) فتح البارى:۶/۲۷۸،وعمدة القارى:۱۵/۱۰۰)_

[3]) پورته حواله جات،وکشف البارى:۱/۵۳۸،واعلام الحديث للخطابى:۲/۱۴۶۹)_

[4]) فتح البارى:۶/۲۷۸،وعمدة القارى:۱۵/۱۰۰،وشرح ابن بطال:۵/۳۵۸،ولسان العرب:۱۰/۱۶۳،باب العين،مادة غيا")_

[5]) سنن ابى داود،کتاب الجهاد،باب الصلح مع العدو،رقم (۲۷۶۷)،وکتاب الملاحم،باب ما يذکر فى قرن المائة،رقم (۴۲۹۲))_

دي[1] او علامه ابن الجوزي فرمائي چې دا لفظ بعضي حضراتو "غابة" باء موحده سره روايت کړې دې ددې معنی ده ځنګل، ګويا که چې د غيرمسلمو لښکر سره د نيزو کوم کثرت وی نو د هغې د وجې نه دې ته ځنګل(غابه) وئيلې شوې ده[2]. او علامه خطابی فرمائي چې ګنړو اونو ته "غابه" وئيلې شي او دلته لفظ د استعارې په طور استعمال شوې دې لکه د غابه نه مراد هغه بيرغونه دی کومې چې د لښکر د اميرانو دپاره اوچتولې شي او دې سره سره نيزو ته هم حرکت ورکولې شی، ګويا که چې د بيرغ د اوچتولو او نيزو ته د حرکت ورکولو چې کوم عمل دې نو د هغې نه تعبير په غابه سره کړې شوې دې[3].

شپږمه نښه: پورتنۍ جمله کښې د قيامت په علامتونو کښې شپږم علامت بيان کړې شوې دې چې د مسلمانانو او د کافرانو مينځ کښې به يو خطرناک جنګ واقع شی، بيا به صلح اوشی، ليکن کافران به وعده خلافی اوکړی او د لوې حملې دپاره به جمع شی. د کفارو د لښکر تعداد به تقريباً لس لاکه وی[4]. دا نښه تردې وخت پورې واقع شوې نۀ ده، د امام مهدی د تشريف راوړلو نه پس به دا نښه هم واقع شی.

د قيامت د علامتونو ترتيب: دلته مناسب معلوميږی چې د قيامت نه مخکښې مخکښې کوم لوئې لوئې واقعات او حادثات به ښکاره کيږی، نو د احاديثو په رڼړا کښې د هغې څۀ تفصيل هم بيان کړې شی.

د قيامت د علامتونو دوه قسمونه دی، وړوکی علامتونه او لوئې علامتونه.

د وړوکې علامتونو تعداد ډير زيات دې[5] او هم دا علامتونه به د لويو علامتونو دپاره د مقدمې په شان وی.

---

[1]) هذا ما قاله ابن حجر فی الفتح (۲۷۸/۶)،ولکنی لم اجد فيها ما قاله الحافظ.ولعله من اختلاف النسخ،نعم،قدورد الحديث بلفظ رايۃ"بدل غايۃ"فی المستدرک للحاکم،ففيه: ......فيقبلون فی ثمانين رايۃ،کل رايۃ اثنا عشر الفا".انظر المستدرک:۶۳۰/۳،رقم (۶۳۲٤).اخرجه من طريق ابی بکر احمد بن سلمان بن الحسن الفقيه)_

[2]) عمدة القاری:۱۰۰/۱۵،وفتح الباری:۲۷۸/۶،وکشف المشکل:۱۳۳/٤،مسند عوف......رقم (۲۳٤۲)_

[3]) پورته حواله جات،واعلام الحديث للخطابی:۱٤۶۹/۲،ولسان العرب:۱۶۳/۱۰،مادة غيا")_

[4]) شرح الکرمانی:۱٤۱/۱۳، د حساب په اعتبار سره دا تعداد ۹ لاکه ۲۰ زره جوړيږی. حافظ صاحب فرمائی(۲۷۸/۶): وجملة العدد المشار اليه تسعمائة الف وستون الفا")_

[5]) حضرت شاه رفيع الدين د احاديثو په رڼړا کښې د قيامت تقريباً ۲۷ وارۀ علامتونه ذکر کړې دی، په هغې کښې يو څو دلته ذکر کولې شی: چې کله بادشاهان د زمکې او د ملک پيداوار خپل ذاتی دولت جوړ کړی(يعنی دا په شرعی مصرف کښې نۀ خرچ کوی)،زکوة به د تاوان په طور ادا کوی. خلق به امانت د غنيمت په شان پاک او حلال ګڼړی. خاوند به د خپلې ښځې اطاعت کوی. د دين علم به د دنيوی غرض دپاره حاصلولې شی. شراب خوری او زناکاری به زياته شی. د باطل مذهبونو، د دروغژن حديثونو او د بدعتونو به ترقی وی. اوګورئ، کتاب د قيامت نه مخکښې.... [بقيه برصفحه آئنده....

علماؤ ليكلي دي چې كله واړهٔ علامات ټول ښكاره شي نو داسې به اوشي چې عيسايان به په ډيرو ملكونو باندې غلبه اوكړي او قبضه به ئې كړي.په عربو او د شام په ملک كښې به د ابوسفيان په اولاد كښې يو سړې پيدا شي چې سادات به قتل كړي،د هغهٔ حكومت به په مصر او شام وغيره كښې وي.(۱).

دې دوران كښې به د روم د بادشاه د عيسايانو يو فرقې سره جنګ او دويمې فرقې سره به صلح اوشي،جنګ كوونكې فرقه به د روم پايه تخت قسطنطنيه باندې قبضه اوكړي.بادشاه به دارالخلافه پريږدي او شام ته به راشي او د عيسايانو د صلح پسند ډلې په مدد سره به اسلامي فوج د يو خطرناک جنګ نه پس په قابض فوج باندې فتح ياب شي،د دشمن د شكست نه پس به په موافق فرقه كښې يو سړې اووائي چې"غلب الصليب....."ددې په اوريدو سره به په اسلامي لښكر كښې يو سړې دهٔ سره په جګړه شي او اوبه وائي چې"بل الله غلب"چې نه؛د الله تعالى دين اسلام غالب شو او ددې په بركت سره فتح نصيب شوه.دا دواړه به خپل خپل قوم د مدد دپاره راطلب كړي چې ددې د وجې نه به خانه جنګي شروع شي.د اسلام بادشاه به شهيد شي،عيسايان به په شام باندې قبضه اوكړي او ددې دواړو عيسائي ډلو به خپل مينځ كښې صلح اوشي(۲). باقي مسلمانان به مدينې منورې ته واپس شي،د عيسايانو حكومت به خيبر پورې خور شي.

د امام مهدي تلاش: دې وخت كښې به مسلمانان په دې پريشانئ كښې وي چې حضرت امام مهدي تلاش كول پكار دي،دې دپاره چې دې زمونږ ددې مصيبتونو د دفع كولو ذريعه جوړه شي او د دشمن د پنجې نه مو نجات نصيب شي.حضرت امام مهدي به دې وخت مدينه منوره كښې وي ليكن ددې ويرې د وجې نه به مكې مكرمې ته لاړ شي چې خلق چرته زما په شان كمزورې سړې ددې لوئې او عظيم الشان كار دپاره منتخب نهٔ كړي،ددغه زمانې اولياء كرام او ابدال عظام به دې تلاش كوي.(۳).

امام مهدي به اوپيژندلې شي: دې دوران كښې به امام مهدي د ركن او د مقام ابراهيم مينځ كښې طواف كوي،د سړو يو جماعت به دې اوپيژني او دهٔ په لاس باندې به بيعت اوكړي،د

بقيه ازحاشيه گذشته] به څهٔ كيږي؟ ص:۲۳_۲۴،بتغيروتصرف)دغه شان اوګورئ جامع الترمذي،كتاب الفتن،باب في علامة حلول المسخ والخسف،رقم (۲۲۱۰)،عن علي و(۲۲۱۱)،عن ابي هريرة رضي الله عنه)_

۱) كنز العمال،كتاب الفتن والاهواء......قسم الاقوال،رقم (۳۱۰۳۳_۳۱۰۳۵)،وفيض القدير للمناوي: ۱۶۸/۴،حرف السين،رقم (۴۷۶۸)،والمستدرک: ۵۴۷/۴،كتاب الفتن والملاحم،رقم (۸۵۳۰))_

۲) د باب د حديث په الفاظو ثم هدنة تكون بينكم وبين بني الاصفر،فيغذرون"كښې دې واقعې طرفته اشاره ده،دغه شان اوګورئ سنن ابي داود،كتاب الملاحم،ما يذكر من ملاحم الروم،رقم (۴۲۹۲)، والمستدرک للحاكم: ۴۶۷/۴،كتاب الفتن والملاحم،رقم (۸۲۹۸)،وصحيح ابن حبان،رقم (۶۷۰۸))_

۳) سنن ابي داود،كتاب المهدي،رقم (۴۲۸۶))_

بیعت په وخت به د آسمان نه دا آواز راشي، "هذا خليفة الله المهدی،فاستمعوا له واطيعوا" دا آواز به ټول عام او خاص خلق واوري.دې وخت کښې به د امام مهدی عمرمبارک څلويښت کاله وی.[1]

د امام مهدی فوج:د خلافت په مشهوريدو سره به د مدينې منورې فوجونه امام مهدی له مکې مکرمې ته راشي،د شام،عراق او د يمن اولياء كرام او ابدال عظام به ددهٔ په ملګرتيا کښې او د عربو د ملکونو ډير زيات سړی ددهٔ په فوجونو کښې داخل شی.دې به په کعبه مبارکه کښې مدفون خزانې راوباسی او په مسلمانانو کښې به ئې تقسيم کړی،کومو ته چې رتاج الکعبه وئيلې شی.[2]

د اهل خراسان لښکر:کله چې دا خبر اسلامی دنيا کښې خور شی نو د خراسان نه به د حارث نومې سړی په مقدمة الجيش کښې کمان د منصور نومې سړی سره وی،دې به يو لوئې فوج واخلی او د امام مهدی د مدد دپاره به حاضر شی.[3]

د عيسائی فوجونو اجتماع:د عربو د فوجونو د جمع کيدو چې عيسايان واوری نو دوی به هم د څلورو واړو طرفونو نه د فوجونو د جمع کولو کوشش کوی،د خپلو ملکونو او د روم د ملکونو نه به ګڼ فوجونه د امام مهدی د مقابلې کولو دپاره په شام کښې جمع شی،د دوی د فوجونو به دې وخت کښې اويا بيرغه وی[4]او د هر بيرغ لاندې به دولس زره فوجيان وی.[5]

عيسايانو سره د امام مهدی جنګ:حضرت امام مهدی به د مکې مکرمې نه مدينې منورې ته واپس شی او د نبی کريم ﷺ زيارت باندې به مشرف شی او ددې نه پس به د شام په طرف روان شی،دمشق سره نزدې به د عيسائی فوجونو سره مخامخ شی،دې وخت کښې به د امام مهدی فوج په دريو ډلو کښې تقسيم شی،يو ډله به د عيسائی فوج د ويرې له وجې نه اوتختی، الله تعالی به د دوی توبه هيڅکله قبوله نهٔ کړی،باقی مانده فوج کښې به څهٔ شهيدان شی اود بدر او احد د شهيدانو مرتبې ته به اورسی او څهٔ به کامياب شی او هميشه دپاره به د ګمراهئ او د خراب انجام نه بچ شی.

په دويمه ورځ به بيا حضرت مهدی د عيسايانو د مقابلې دپاره راوځی،په دې ورځ به د

---

[1]) پورته حواله،ومشكاة المصابيح،كتاب الفتن،باب اشراط الساعة،من الحسان،رقم (۵۴۵۶)_

[2]) الحديث اخرجه ابو داود،كتاب المهدی،رقم (۴۲۸۶)،وموارد الظمان: ۴۶۴،رقم (۱۸۸۱)،والمصنف لعبد الرزاق،رقم (۲۰۹۳۴)،باب المهدی،والمعجم الكبير:۳۹۰/۲۳،مجاهد عن ام سلمة،رقم (۹۳۱)،ومسند احمد:۶۳۵/۸،رقم (۲۷۲۲۴)،مسند ام سلمة رضی الله عنها)_

[3]) وفی آخر هذا الحديث:"وجب على كل مؤمن نصره"سنن ابی داود،كتاب المهدی،رقم (۴۲۹۰))_

[4]) د اويا لفظ په ظاهره د قلم سبقت دې،صحيح ۸۰ دی،لکه څنګه چې د باب په حديث کښې راغلې دی،ددې تشريح هم وړاندې تيره شوې ده_

[5]) د باب د حديث الفاظو کښې "فياتونكم تحت ثمانين غاية،تحت كل غاية اثنا عشر الفا"دې واقعې طرفته اشاره ده_

مسلمانانو یوه ډله دا عهد اوکړی چې د فتح موندلو یا شهادت نه بغیر به میدان نۀ پرېږدو، دوی به ټول په ټوله شهیدان شی،باقی لږکسان به امام مهدی ځان سره واپس لښکرګاه ته بوځی. په دریمه ورځ به بیا دغه شان اوشی چې یو ډله به دا عهد اوکړی چې د فتح موندلو یا شهادت نه بغیر به میدان نۀ پرېږدو او دوی ټول به هم شهیدان شی،په صبا به بیا دغه شان اوشی او کوم لږ خلق چې پاتې شی هغوی به د امام مهدی په ملګرتیا کښې لښکرګاه ته واپس لاړ شی(۱).

د امام مهدی فتح: په څلورمه ورځ به امام مهدی هغه تعداد بوځی کوم چې د رسدګاه محافظین وی او په تعداد کښې به ډېر زیات کم وی،دوی به دشمن ته شکست ورکړی او په دې ورځ به الله تعالی اسلامی لښکر ته فتح نصیب کړی.عیسایان به دومره قدرې اوونژلی شی چې د باقی کسانو د دماغو نه به د حکومت هغه بوئی ختم شی او انتهائی ذلت او رسوا کیدلو سره به اوتختی.

ددې نه پس به امام مهدی انتهائی انعامات او اکرامونه په مجاهدینو کښې تقسیم کړی لیکن په دې مال باندې به چاته هم څۀ خوشحالی ملاؤ نۀ شی،وجه به دا وی چې د جنګ د وجې نه به ډېر خاندانونه او قبیلې داسې وی چې په سلو کسانو کښې به یو یو کس بچ وی.ددې نه پس به امام مهدی د اسلامی خلافت په نظم ونسق کښې مصروف شی او څلورو وارړو طرفونو ته به خپل فوجونه خوارۀ کړی.(۲).

د قسطنطنیه ازادی او د دجال ښکاره کیدل: امام مهدی چې ددې کارونو نه فارغ شی نو د قسطنطنیه د فتح کولو دپاره به روان شی،چې د بحیره روم ساحل ته اورسی نو د قبیله بنواسحاق اویا زره بهادر کسان به په کشتو کښې سوارۀ کړی او د استنبول د فتح کولو دپاره به ئې مقرر کړی،چې کله دا کسان د ښار فصیل ته نزدې اورسی نو د تکبیر نعره به اوچته کړی چې د هغې په برکت سره به فصیل اوغورځیږی،مسلمانان به حمله کولو سره په ښار کښې داخل شی.

امام مهدی به لا د ملک په انتظام وغیره مصروف وی چې دا افواه به خوره شی چې دجال د مسلمانانو تباهی اوکړه.ددې خبر په اوریدو سره به امام مهدی د شام په طرف روان شی او د خبر د تحقیق کولو دپاره به پنځه یه نهه سوارۀ کسان اولیږی،چې تحقیقات اوشی نو پته به اولګی چې دا هسې افواه وه لیکن څۀ موده پس به دجال ښکاره شی.(۳).

د دجال بدصورتی،بداخلاقی او غلط حرکتونه: دجال به د یهودو د قوم نه وی،ددۀ لقب به

---

۱) الصحیح لمسلم،کتاب الفتن،باب فی فتح قسطنطینیة......رقم (۷۲۳۵)،وباب اقبال الروم فی کثرة القتل......رقم (۷۲۳۸))_

۲) مسلم،کتاب الفتن،باب اقبال الروم فی کثرة القتل.....رقم (۷۲۳۸)،واحمد فی مسنده:۳۱/۲،مسند ابن مسعود،رقم (۳۶۴۳)،و:۱۴۵/۲(۴۱۴۶)،وابو داود الطیالسی:۲۰۱/۱،رقم (۳۸۴)وآخرون)_

۳) مسلم،کتاب الفتن.....باب لا تقوم الساعة حتی یمر الرجل.......رقم (۷۲۹۳)،عن ابی هریرة)_

مسيح(١) وى او ښئ سترګه به ئې پرسيدلې وى(٢)،ويختهٔ به ئې ګلګوتې(٣)وى،په يو لوئې خر باندې به سور وى،اول به ددهٔ ظهور د عراق او د شام مينځ کښې اوشى هلته به دې د نبوت دعوى اوکړى.ددې ځائې نه به اصفهان ته لاړ شى.(٤) ،دلته به ورسره اويا زره يهوديان وى،دلته راتلو سره به دجال د خدائې دعوى اوکړى او ښهٔ فساد به خور کړى.

د خلقو د ازميښت دپاره به الله تعالى ددهٔ نه خلاف عادت ډير کارونه ښکاره کړى.(٥) ،لکه ددهٔ سره به يو اور وى چې د هغې نه به دې په دوزخ سره تعبير کوى او يو باغ به ورسره وى چې هغې ته به جنت وائى،مخالفين به په اور کښې او ملګرى به جنت کښې اچوى،ليکن دغه اور به حقيقت کښې د باغ په شان او باغ به حقيقت کښې د اور خاصيت لرى.(٦).ددهٔ په حکم سره به په زمکه کښې ښخې کړې شوې خزانې ددهٔ سره شى.(٧).بعضې کسانو ته به وائى چې زهٔ ستاسو مړهٔ مور پلار ژوندى کوم دې دپاره چې تاسو زما د ژوندى کولو دا قدرت اووينئ او زما د خدايئ يقين اوکړئ نو دې به شيطانانو ته حکم اوکړى چې د دوى د والدينو هم شکل شئ او د زمکې نه راوخئ نو شيطانان به هم دغه شان اوکړى.

دجال به حرمينو ته نهٔ شى داخليدې: دغه شان به دې ډيرو ملکونو باندې تير شى.د مکې مکرمې طرفته به راشى ليکن په مکه مکرمه باندې به د فرشتو څوکئ وى.ددې وجې نه به هلته داخل نهٔ شى.(٨) ، ددې ځائې نه به د مدينې منورې اراده اوکړى.دغه وخت به د مدينې

---

[١]) بخاري،كتاب الفتن،باب ذكر الدجال،رقم (٧١٢٥_٧١٢٦)،عن ابى بكرة،ومسلم،كتاب الفتن......باب ذكر الدجال.......رقم (٧٣٢٢)،عن ابن عمر رضي الله عنه)_

[٢]) صحيح البخاري،كتاب الفتن،باب ذكر الدجال،رقم (٧١٢٣)،ومسلم،كتاب الفتن.......باب ذكر الدجال......رقم (٧٣٢٢)،والترمذى،كتاب الفتن،باب فى صفة الدجال،رقم (٢٢٤١))_

[٣]) فى رواية مسلم: انه شاب قطط "،كتاب الفتن،باب ذكر الدجال......رقم (٧٣٣٣)،من رواية النواس بن سمعان الكلابى، رضي الله عنه)_

[٤]) مسلم،كتاب الفتن.......باب فى بقية من احاديث الدجال،رقم (٧٣٥٣)،عن ام شريک)_

[٥]) مسلم شريف،كتاب الفتن......باب ذكر الدجال.......رقم (٧٣٣٣)،عن النواس بن سمعان الكلابى)_

[٦]) مسلم شريف،كتاب الفتن......باب ذكر الدجال.......رقم (٧٣٣١)،والبخارى،كتاب احاديث الانبياء، باب ما ذكر عن بنى اسرائيل،رقم (٣٤٥٠)،عن حذيفة رضي الله عنه)_

[٧]) مسلم شريف،كتاب الفتن.......باب ذكر الدجال......رقم (٧٣٣٣)،عن النواس بن سمعان الكلابى)_

[٨]) البخارى،كتاب الفتن،باب لا يدخل الدجال المدينة،رقم (٧٣٣٣)، ومسلم، كتاب الفتن......باب فى صفة الدجال،وتحريم المدينة عليه......رقم (٧٣٣٥)،عن ابى سعيد الخدرى رضي الله عنه)_ وفى قصة تميم الدارى رضي الله عنه : وانى مخبر كم عنى،انى انا المسيح،وانى اوشک لى فى الخروج،فاخرج فاسير فى الارض، فلا ادع قرية الا هبطتها فى اربعين ليلة،غير مكة وطيبة،فهما محرمتان على،كلتاهما،كلما اردت ان ادخل واحدة،او واحدا منهما،استقبلنى ملک بيده السلف صلتا؛يصدنى عنها،وان على كل نقب منها....[بقيه برصفحه آئنده....

منورې اووهٔ دروازې وې، د هرې دروازې په حفاظت باندې به دوه دوه فرښتې مقررې وې چې د هغوی د ويرې له وجې نه به دجال د خپل فوج سره هم هلته داخل نهٔ شي.(۱) دغه شان مدينه منوره کښې به درې ځله زلزله راشي چې د هغې د وجې نه به منافقان وغيره اوويرېږي او بهر ته به اوځي او د دجال په جال کښې به ګرفتار شي.(۲)

د عيسى عليه السلام نازليدل او امام مهدى سره ملاقات: امام مهدى به د دجال نه مخکښې دمشق ته رسيدلې وی او د جنګ تيارئ به يئ کړې وی، دې دوران کښې به مؤذن د مازيګر اذان کوی، خلق به د مانځه په تيارئ کښې مشغول وی چې حضرت عيسى به د دوو فرښتو په اوږو باندې تکيه لګولو سره د آسمان نه د دمشق د جامع مسجد په مشرقى مناره باندې تشريف فرما شي او اواز به اوکړی چې پوړئ راوړئ نو پوړئ به حاضرې کړې شي.

لاندې راکوزيدو نه پس به ددې دواړو حضراتو ملاقات اوشي، امام مهدى به ورسره ډير زيات خوش اخلاقئ او عاجزئ سره مخامخ شي او ورته به وائی يا نبى الله! امامت اوکړئ. حضرت عيسى ﷺ به ورته اوفرمائی چې امامت هم تاسو اوکړئ. نو امام مهدى به مونځ ورکړی او حضرت عيسى ﷺ به وروستو اقتداء اوکړی(۳).

د اسلامى لښکر او د دجالى فوج مقابله: د مونځ نه چې فارغ شي نو امام مهدى به قيادت حضرت عيسى ته سپارل غواړی نو هغوی به ورته اوفرمائی چې نه! قيادت هم تاسو اوکړئ زهٔ خو صرف د دجال د قتلولو دپاره راغلې يم.

شپه به خير و عافيت سره تيره کړی ددې نه پس به امام مهدى يو لوئې لښکر واخلی او ميدان ته به راشي، حضرت عيسى ﷺ به اس او نيزه اوغواړی چې د دجال د شر نه د مځکې پاکه کړی، نو عيسى ﷺ به په دجال باندې او اسلامى لښکر به د دجال په لښکر باندې حمله اوکړی، ډير زيات خطرناک جنګ به شروع شي. دې وخت کښې به د حضرت عيسى ﷺ ساه دا خاصيت وی چې ترڅو ئې نظر رسی نو هغې پورې به ئې ساه هم اثر کوی او کوم کافر ته چې د حضرت عيسى ﷺ ساه رسيږی نو هلته به هغه ختميږی.(۴)

د دجال تختيدل: د عيسى ﷺ د مقابلې کولو نه به دجال ويريږی او د لد مقام ته به اوتختی،

بقيه ازحاشيه گذشته] ملائكة يحرسونها.......قال رسول الله ﷺ : هذه طيبة،هذه طيبة،هذه طيبة".يعنى المدينة....."صحيح مسلم،الفتن،باب قصة الجساسة،رقم (۲۹۴۲_۷۳۸۶))_

۱) صحيح بخارى،كتاب الفتن،باب ذكر الدجال،رقم (۷۲۱۵_۷۱۲۶))_

۲) پورته حواله،رقم (۷۱۲۴)،ومسلم،كتاب الفتن.....باب قصة الجساسة،رقم (۷۳۸۶)،والترمذى،كتاب الفتن،باب.....الدجال لا يدخل المدينة،رقم (۲۲۴۲)،عن انس بن مالك ﷺ)_

۳) مسلم،كتاب الفتن.....باب ذكر الدجال......رقم (۷۳۳۳)،عن النواس بن سمعان،والمصنف لابن ابى شيبة:۲۹۳/۲۱،كتاب الفتن،رقم (۳۸۸۰۴)،عن ابن سيرين،والمعجم الكبير للطبرانى:۹۶۰/۰،رقم (۸۳۹۲)،عن عثمان بن ابى العاص ﷺ،ومجمع الزوائد:۳۴۲/۷)_

۴) مسلم شريف،كتاب الفتن،......باب ذكر الدجال......رقم (۷۳۳۳)،عن النواس بن سمعان)_

حضرت عیسی ﷺ به ورپسې شي او بیا به ئې مومي او په نیزې سره به ئې هلاک کړي، خلقو ته به د دهٔ هلاکت ښکاره کړي چې دجال مردار شو.
د دجال د قتلولو نه پس به ددهٔ د لښکر همت ختم شي او ټول به تباه وبرباد شي، یهودیانو (چې ددې لښکر زیاته حصه به وي) ته به هیڅ څیز پناه نهٔ ورکوي، هر کانړې او بوټې به ئې په نهه کوي چې ائې د الله بنده! دا یهودی اوګوره او دې قتل کړه، لیکن غرقد نومې اونه به ورته پناه ورکوي او ددهٔ حال به نهٔ ښکاره کوي.[1]
د متاثره ښارونو نوې تعمیر او د انصاف قائمول: د دجال د فتنې د ختمیدو نه پس به حضرت مهدی او عیسی ﷺ د هغې ښارونو دوره اوکړي کوم چې دجال تباه کړې وي، متاثره خلقو ته به تسلی ورکړي، د لوئې اجر خوشخبری به ورته ورکړي او د هغوی د دنیوی نقصانونو ازاله به اوکړي.[2]
دویم طرفته به حضرت عیسی ﷺ د خنزیر د قتل، د صلیب د ماتولو او د کفارو نه د جزیه قبلولو احکامات جاری کړي او ټول کافران به د اسلام طرفته راوبلي.[3] د الله تعالی په فضل وکرم سره به هیڅ یو کافر په اسلامی ښارونو کښې پاتې نهٔ شي، ظلم او بې انصافی به ختمه شي او هرطرفته به انصاف او عدل پورته وي، ټول خلق به د الله تعالی په عبادت کښې سرګرم وي. د امام مهدی د خلافت وخت به اووهٔ[4]، اتهٔ[5] یا نهه[6] کاله وي نو ابتدائی اووهٔ کاله به د عیسایانو د فتنې د ختمولو او د ملک په انتظام کښې، اتم کال دجال سره په جنګ کښې او نهم کال به د حضرت عیسی ﷺ په ملګرتیا کښې تیر شي. دې حساب سره به د دوی عمر ۴۹ کاله وي. ددې نه پس به حضرت مهدی وفات شي.
په حضرت عیسی ﷺ باندې وحی: د امام مهدی د تجهیز او تکفین نه پس به ټول کارونه د حضرت عیسی ﷺ لاس ته راشي، ټول مخلوقات به ډیر زیات امن وامان سره ژوند تیروي، په حضرت عیسی ﷺ باندې به وحی نازله شي چې زهٔ په خپلو بندګانو کښې داسې طاقت ور بندګان ښکاره کوم چې په هیڅ یو کس کښې به د هغوی د مقابلې کولو طاقت نهٔ وي، ددې وجې نه به حضرت عیسی ﷺ مخلصین واخلي او کوه طور ته به منتقل شي.[7]

---

[1]) پورته حواله، وباب لا تقوم الساعة حتی یمر الرجل......رقم (۷۲۹۹)، عن ابی هریرة......وسنن ابی داود، کتاب الملاحم، باب خروج الدجال، رقم (۴۳۲۱)، والبخاری، کتاب الجهاد، باب قتال الیهود، رقم (۲۹۲۶)
[2]) التصریح بما تواتر فی نزول المسیح: ۱۱۸، الحدیث الخامس، عن النواس)_
[3]) ابو داود، کتاب الملاحم، باب خروج الدجال، رقم (۴۳۲۴)، والمصنف لابن ابی شیبة: ۲۳۵/۲۱، کتاب الفتن، رقم (۳۸۶۸۱))_
[4]) عن ابی سعید الخدری...... یملک سبع سنین" ابو داود، کتاب المهدی (۴۲۸۵)، وایضا، رقم (۴۲۸۶))_
[5]) المصنف لابن ابی شیبة: ۲۸۷/۲۱، کتاب الفتن، ما ذکر فی فتنة الدجال، رقم (۳۸۷۹۳))_
[6]) ابو داود، رقم (۴۲۸۶_۴۲۸۷))_
[7]) مسلم شریف، کتاب الفتن......باب ذکر الدجال......رقم (۷۳۳۳)، عن النواس بن سمعان رضی الله عنه، والترمذی، کتاب الفتن، باب ما جاء فی فتنة الدجال (۲۲۴۰))_

د ياجوج وماجوج راوتل: د مذكوره وحى په تعميل كولو كښي به حضرت عيسى د كوه طور په قلعه كښي نزول اوفرمائى (كومه چې نن صبا موجوده ده) او د جنگ سازوسامان په مهيا كولو كښي به سرگرم وى چې دې دوران كښي به د ياجوج و ماجوج قوم د سكندر ديوال مات كړى او په مخ د زمكې باندې به څلور واړو طرفونو ته خوارهٔ شى، په مضبوطه قلعه كښي د پناه اخستلو نه بغير به د دوى نه د بچ كيدو هيڅ صورت نهٔ وى.[1]، دوى به د خلقو په قتل وغارت كښي هيڅ پرواه نهٔ كوى.

د ياجوج وماجوج تباه كارئ: د دوى تعداد به دومره زيات وى چې كله د دوى اولنئ ډله بحيره طبريه[2] ته راورسى نو د هغې ټولې اوبه به اوڅكى او هغه سمندر به اوچ شى، چې كله وروستنئ ډله دلته راورسى نو هغوى به وائى چې كيدې شى دلته هډو اوبه تيرې شوې نهٔ دى، دوى ټول به په ظلم وستم، قتل وغارت، پرده اخستلو، تكليف رسولو او قيد كولو كښي مشغول شى، په دې حالت كښي چې كله دوى شام ته اورسيږى نو اوبه وائى چې مونږ خو د زمكې والا خلق نيست نابود كړل، راځائې چې اوس د آسمان والا هم ختم كړو نو په آسمان باندې به غشى ورروى چې د الله تعالى قدرت سره به په وينو ليت پيت واپس راشى، ددې په ليدلو سره به دوى ډير خوشحاله شى چې اوس خو زمونږ نه سوا هيڅوك نشته.[3]

د حضرت عيسى ﷺ دعا او د ياجوج وماجوج هلاكت: د ياجوج وماجوج ددې فتنې دوران كښي به په مسلمانانو باندې د خوراك سختى راشى، آخر به حضرت عيسى ﷺ د دعا كولو دپاره پاسى، ددوى ملگرى به وروستوولاړوى اوآمين به وائى نو الله تعالى به يوقسم بيمارى "نغف"[4] نازله كړى، دې مرض سره به د ياجوج وماجوج قوم په يو شپه كښي ختم شى.[5] چونكه د دومره مړگونو د وجې نه به ډيره سخته بدبوئى خوره شى، ددې وجې نه به حضرت عيسى ﷺ بيا خپلو ملگرو سره دعا اوكړى نو الله تعالى به اوږدو اوږدو څټونو او جسمونو والا "عنقا" نومې څناور راواستوى نو دغه ښاروى به بعضې اوخورى او نور به مختلفو جزيرو او سمندرونو كښي اوغورزوى او د هغوى د وينو وغيره نه به د زمكې مخ صفا كولو دپاره څلويښت ورځې باران اووريږى، دا باران به دومره قدرې زيات وى چې هيڅ يو پوخ او كچه مكان به د سسيدلو نه بغير پاتې نهٔ شى.

د امن و بركت اووهٔ كاله او د حضرت عيسى ﷺ وفات: دې باران سره به پيداوار ډير زيات

---

[1]) تفسير البيضاوي مع الشهاب: ۶/۲۳۶، سورة الكهف/۹۹)_

[2]) الطبرية_بفتح الطاء والباء_بحيرة من اعمال الاردن فى طرف الغور وفى جبل، وجبل الطور مطل عليها..... "معجم البلدان للحموى بتصرف: ۴/۱۷، باب الطاء والباء......)_

[3]) مسلم، رقم (۷۳۳۳_۷۳۳۴)، حديث النواس بن سمعان، وترمذى، كتاب الفتن، رقم (۲۲۴۰))_

[4]) نغف د نون او غين فتحې سره هغه چينجى ته وائى كوم چې د اوښ او د چيلئ په پوزه كښي وى، دغه شان اوگورئ كتاب السير للتوربشتى: ۴/۱۱۶۷، رقم (۴۱۰۴))_

[5]) مسلم، رقم (۷۳۳۳)، ترمذى، رقم (۲۲۴۰))_

برکتناک او زیات شی،داسې چې یو سیر غله او د یو غوا یا د یو چیلئ شودئ(پي)به د یو خاندان دپاره کافی کیږی[1]،ټول خلق به ډیر زیات عیش وعشرت کښې وی،په مخ د زمکه به د مؤمنانو نه سوا نور هیڅوک نۀ وی،کینه او حسد وغیره به د خلقو نه پورته شی،ماران او مضرخناور(درندګان)به خلقو ته څۀ نقصان نۀ رسوی.
د یاجوج او ماجوج د قوم چې د تورو کوم نیامونه او کمانونه وغیره وی هغه به د خشاک په طور په کار راځی[2] ،دا حالات به اووۀ کالو پورې جاری وی.ددې نه پس به رو رو خواهشات نفسانیه شروع شی.دا ټول واقعات د عیسی سره متعلق دی،په زمکه باندې به د حضرت عیسی قیام څلویښت کاله وی،حج به اوکړی،نکاح به اوکړی،اولاد به ئې پیدا شی،بیا به دوی مبارک وفات شی او د نبی ﷺ په روضه مبارکه کښې به دفن شی[3].
د حضرت عیسی د وفات نه پس به قبیله قحطان[4]کښې جهجاه نومې سړې د دوی خلیفه شی،چې عدل او انصاف سره به د خلافت امور پوره کوی،د دوی نه پس به یو څو نور بادشاهان وی،چې د هغوی په زمانه کښې به بیا کفریه او جاهلانه رسومات عام شی او علم به ډیر زیات کم شی[5].
د شپې اوږدیدل او د توبې دروازه بندیدل: څۀ موده پس به د ذی الحجه په میاشت کښې د نوې اختر د ورځې نه پس شپه دومره اوږده شی چې مسافرو به تنګه شی،ماشومان به د خوب نه بیدار شی او څاروی به د څرن کولو دپاره بې قراره شی،اخر دا چې خلق به د ویرې او د پریشانئ د وجې نه په ژړا ژړا سره توبه کوی،د دریو څلورو شپو په مقدار باندې چې کله داسې حالت تیر شی نو ددې نه پس به د پریشانئ په حالت کښې نمر د سپوږمئ په شان معمولی رڼرا سره د مغرب نه راوخیژی،دې وخت کښې به ټول خلق د الله تعالی د وحدانیت

---

[1]) جامع ترمذی،رقم (۲۲۴۰)،ومسلم،رقم (۷۳۳۳))_
[2]) ويستوقد المسلمون من قسيهم ونشابهم وجعابهم".انظر الجامع للترمذی،کتاب الفتن،باب ماجاء فی فتنة الدجال،رقم (۲۲۴۰)،من رواية النواس رضي الله عنه)_
[3]) پورته حواله جات،وابو داود،کتاب الفتن،رقم (۴۳۲۳)،وابن ابی شيبة:۲۰۰/۲۱،کتاب الفتن،رقم (۳۸۶۲۹)، ومسند احمد:۲۹۰/۲،رقم (۷۸۹۰)،مسند ابی هريرة،و:۴۳۷/۲،رقم (۹۶۳۰)،والتصريح بما تواتر فی نزول المسيح:۲۴۰،احاديث اخری مما اخرجه المحدثون......رقم (۵۸)،و:۳۹۳،رقم (۱۰۱)،واحياء علوم الدين:۴۷۳،کتاب آداب النکاح،ربع العادات،الباب الاول......والفردوس بمأثور الخطاب:۳۶۵/۴، فصل، والعلل المتناهية:۴۳۳/۲،رقم (۱۵۲۹)،ذکر عيسی،وعمدة القاری:۴۰/۱۶،ومشکاة المصابيح،باب نزول عيسی......کتاب الفتن،رقم (۵۵۰۸))_
[4]) جامع ترمذی،کتاب الفتن،باب بلا ترجمة،رقم (۲۲۲۸)،ومسلم،کتاب الفتن،باب لا تقوم الساعة حتی يمر الرجل بقبر......رقم (۷۲۶۸_۷۲۶۹)،وبخاری،کتاب المناقب،باب ذکر قحطان،رقم (۳۵۱۷)،وکتاب الفتن،باب تغيير الزمان حتی......رقم (۷۱۱۷))_
[5]) صحيح بخاری،کتاب الفتن،باب ظهور الفتن،رقم (۷۰۶۱_۷۰۶۶)،عن غير واحد من الصحابة)_

اقرار اوكړي ليكن بې فائدې.......اځكه چې دې وخت كښې به د توبې دروازه بنده شي،ددې نه پس به نمر د خپل معمول د رڼا سره د مشرق نه راخيژي[1].

د دابة الارض ښكاره كيدل: خلق به په دې حالت كښې وي چې د صفا غر به د زلزلې د وجې نه اوشليږي چې د هغې نه به يو عجيبه قسم ځناور ښكاره شي[2]،لكه د شكل په اعتبار سره به دا ځناور د اووه قسمه ځناورو سره مشابهت لري،په مخ كښې د سړي سره،خپو كښې اوښ سره،څټ كښې اس سره،لكۍ كښې غوئى سره،كوناټى كښې هوسۍ سره،په ښكرونو كښې باره سينګۍ سره او په لاسونو كښې د بيزو سره[3]،دې سره سره به ډير زيات فصيح اللسان وي[4].

ددې ځناور په يو لاس كښې به د حضرت موسى همسا،په دويم لاس كښې به ورسره د حضرت سليمان ګوتمه وي،ددې رفتار به ډير زيات تيز وي چې دا چا پسې شي نو څوک به هم ترينه بچ كيدې نۀ شي،دا ځناور به په هر انسان باندې يو نښه لګوي،كه د ايمان والا وي نو د موسى په همسا سره به د هغۀ په مخ باندې يو لكيره راښكي چې د هغې د وجې نه به ددې مؤمن مخ روښانه شي،كه كافر يا منافق وي نو د حضرت سليمان په ګوتمې سره به د هغۀ په پوزه يا څټ باندې تور مهر لګوي چې د هغې د وجې نه به ددې انسان مخ بې رونقه شي،كه په يو دسترخوان باندې څو كسان ناست وي نو د هر يو سړي د ايمان او كفر به پته اولګي،دا ځناور چې ددې كار نه فارغ شي نو غائب به شي.

د مغرب نه چې نمر راوخيژي او دابة الارض ښكاره شي نو ددې نه پس به د شپيلۍ پوک وهلو پورې شپږ شلې(١٢٠)كاله زمانه وي[5].

د ايماندارو د مرګ هوا: دابة الارض چې غائب شي نو ددې نه پس به د جنوب د طرف نه يو مزيداره هوا اوچليږي چې د هغې د وجې نه به د هر مؤمن په ترخ(بغل)كښې يو درد پيدا شي چې د هغې د وجې نه به ترتيب سره افضل،فاضل او بيا ناقص وفات كيدل شروع شي،شرط

---

[1]) بخاري،كتاب الفتن،باب (بلا ترجمة)،رقم (٧١٢١)،ومسلم،كتاب الايمان،باب بيان الزمن الذى لا يقبل......رقم (٣٩٦)،وفيه بحث نفيس فى روح المعانى:٤٢٤/٨_٤٢٧،سورة الانعام،الآية:١٥٨)_

[2]) قال الله جل ذكره:(واذا وقع القول عليهم اخرجنا لهم دابة من الارض تكلمهم.....) (النمل:٨٢)،وتفسير الكشف والبيان:٥١٠/٤_٥١٢)_

[3]) قد اختلف الروايات فى صفات هذه الدابة،انظر المصدر السابق،ومفاتيح الغيب للرازى: ٢٤ /٥٧٣،سورة النمل،وتفسير السمعانى:١١٤/٤و١١٥)_

[4]) روح المعانى:٣١٢/٢٠،سورة النمل،تفسير الآية/٨٢،واخبار مكة للفاكهى:٣٩/٤،ذكر الدابة وخروجها......رقم (٢٣٤٦_٢٣٤٧))_

[5]) تفسير الكشاف والبيان:٥١٠/٤_٥١٢،و روح المعانى:٣١١/٢٠_٣١٥،تفسير السمرقندى:٥٠٥/٢،وفتح القدير:١٨٩/٤،وفتح البارى،كتاب الرقاق:٣٥٤/١١،باب بلا ترجمة،رقم (٦٥٠٦)،واخبار مكة للفاكهى:٤ /٣٩،باب الدابة وخروجها،ومن اين تخرج من مكة)_

به دا وی چې بس فاسق نۀ وی.[۱]
دغه شان قیامت ته نزدې به دا نښه هم ښکاره شی چې څاروی، کانړی او چابک وغیره به کثرت سره گویا کیږی، چې کورونو کښې دننه کوم امور دی د هغې او د نورو خبرو اترو خبر به ورکوی.[۲]
د حبشیانو غلبه او په شام کښې د خلقو اجتماع: چې کله ټول مؤمنان ددې دنیا نه رخصت شی نو حبشیان بۀ غالب شی، ټوله دنیا کښې به د هغوی حکومت خور شی، دوی به خانه کعبه ورانه کړی[۳] نو حج به بند شی[۴]، قرآن کریم به د زړونو، ژبو او کاغذونو نه پورته شی، د الله تعالی او د آخرت ویره به د زړونو نه ختمه شی، شرم و حیا به ختمه شی خلق به برسرعام د خرو او سپو په شان بدفعلی کوی[۵]، د حاکمانو ظلم او جهالت به زیات شی، جهالت به دومره قدرې زیات شی چې هیڅوک به لفظ "الله" وئیلو والا پاتې نۀ شی[۶].
چې د ټولې دنیا دا حالت وی نو دې دوران کښې به نسبتاً د شام په ملک کښې امن او ارزانی زیاته وی نو ټول خلق به د خپلو بچو سره د شام په طرف روان شی[۷].
اور به خلقو لره په شام کښې جمع کړی: کله چې د قیامت واقع بالکل نزدې شی نو یو ډیر لوئې اور به د جنوب له طرفه ښکاره شی د خلقو طرفته به راځی، د هغې نه د بچ کیدلو دپاره به خلق وارخطا منډې وهی او اور به مسلسل دوی پسې لگیدلې وی، آخر به دا اور دې خلقو لره شام (محشر) ته اورسوی، ددې نه پس به هغه اور غائب شی، دې وخت کښې به د مجموعی طور آبادې اکثریت په شام کښې وی[۸]. ددې نه پس به د قیامت د قائمیدو اولنې

---

[۱]) مسلم، کتاب الفتن، باب ذکر الدجال......رقم (۷۳۳۳)، ورقم (۷۳۴۱)، والترمذی، رقم (۲۲۴۰))_
[۲]) عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: والذی نفسی بیده لا تقوم الساعة حتی تکلم السباع الانس، وحتی تکلم الرجل عذبه صوته، وشراک نعله، وتخبره فخذه بما احدث اهله من بعده". رواه الترمذی، وقال: هذا حدیث حسن غریب"......کتاب الفتن، باب ما جاء فی کلام السباع، رقم (۲۱۸۱))_
[۳]) صحیح البخاری، کتاب الحج، رقم (۱۵۹۱) و(۱۵۹۶)، ومسلم، کتاب الفتن، رقم (۸۳۹۵)، ومسند الطیالسی: ۶۹۶/۲، رقم (۲۴۹۴)، مسند ابی هریرة، وابن حبان، کتاب التاریخ، باب بدء الخلق، ذکر الموضع الذی یبایع فیه المهدی، رقم (۶۸۲۷))_
[۴]) صحیح البخاری، رقم ۱۵۱۶، مسنداحمد: ۳۱۲/۲، رقم (۸۰۹۹) ومستدرک الحاکم: ۴۹۹/۴، رقم (۸۳۹۵) ومسندالطیالسی: ۶۹۶/۲، رقم (۲۴۹۴) مسندابی هریرة، وابن حبان، کتاب التاریخ، باب بدء الخلق، ذکرالموضع الذی یبایع فیه المهدی، رقم (۶۸۲۷))_
[۵]) مسلم، کتاب الفتن، رقم (۷۳۳۳)، والترمذی، کتاب الفتن، رقم (۲۲۴۰)، عن النواس بن سمعان)_
[۶]) مسلم، کتاب الایمان، باب ذهاب الایمان آخر الزمان، رقم (۲۳۴/۱۴۸)، والترمذی، کتاب الفتن، باب منه، رقم (۲۲۰۷))_
[۷]) المستدرک للحاکم: ۵۴۹/۴، کتاب الفتن والملاحم، رقم (۸۵۳۸)، عن عبدالله بن مسعود)_
[۸]) ابو داود، کتاب الملاحم، باب امارات الساعة، رقم (۴۳۱۱)، ومسلم......

[بقیه برصفحه آئنده....

علامت داوی چې خلق به درې څلور کاله په غفلت کښې پراته وی او دنیوی نعمتونه، مالونه او شهوتونه به زیات شی.

د شپېلۍ اواز، مرکونه او د کائنات د نظام فنا کیدل: د جمعة المبارک په ورځ، چې د عاشورې ورځ به هم وی.[1] ،سحر به خلق په خپلو خپلو کارونو کښې مشغول وی چې اچانک به یو باریک آواز واوریدلې شی، دا به د شپېلۍ آواز وی، ټولو طرفونو کښې به دا آواز یو شان اوریدې شی او خلق به حیران وی چې دا آواز څنګه او د کوم ځائې نه راځی؟رو رو به دا آواز د آسمانی بجلۍ د ګړز په شان سختیږی او تیزیږی، خلقو کښې به ددې د وجې نه ډیره بې قراری او بې چینی خوره شی، چې کله دا آواز پوره سخت شی نو خلق به د ویرې او د هیبت د وجې نه مړهٔ کیدل شروع شی، په زمکه باندې به زلزله راشی[2]، ددې ویرې نه به خلق کورونه پریږدی او د میدانونو په طرف به روان شی، وحشی ځناور به ویریږی او هغوی به هم انسانانو سره ملاؤ شی[3]، ځائې په ځائې به زمکه اوشلیږی[4]، سمندرونه به اوخوټکیږی[5]، لوئې لوئې غرونه به د مالوچو په شان والوزی[6]، د خاورو د وجې نه به په ټوله دنیا باندې تیارهٔ خوره شی، دغه آواز به وخت په وخت سختیږی، تردې چې ددې د زیات هیبت ناک کیدو د وجې نه به اسمانونه اوشلیږی او ستوری به ریزه ریزه شی[7]. ددې نه څهٔ موده پس به دوباره د پیدائش او د تخلیق عمل شروع شی، بیا به دویم ځل باندې شپېلۍ پوک وهلې شی او ټول خلق به د قبرونو نه راوځی او میدان حشر کښې به جمع کیږی او د حساب کتاب عمل به شروع شی.[8]

الله تعالی دې مونږ ټول ددې ورځې د سختو نه محفوظ اوساتی او الله تعالی دې مونږ ټول د

بقیه ازحاشیه گذشته] کتاب الفتن، رقم (۷۲۴۲_۷۲۴۳)، والترمذی، کتاب الفتن، رقم (۲۱۸۳)، وصحیح البخاری مع فتح الباری: ۳۷۸/۱۱، رقم (۶۵۲۲)، کتاب الرقاق، باب الحشر)_

[1]) مسلم، کتاب الفتن، رقم (۷۳۴۱)، حدیث عروة بن مسعود)_

[2]) قال الله تعالی:(اذا زلزلت الارض زلزالها) (الزلزال/۱))_

[3]) قال الله تعالی:(واذا الوحوش حشرت) (التکویر/۵))_

[4]) قال الله تعالی:(یوم تشقق الارض عنهم سراعا) (ق/۴۴)_

[5]) قال الله تعالی:(واذا البحار فجرت) (الانفطار/۳))_

[6]) قال الله تعالی:(واذا الجبال نسفت) (المرسلات/۱۰)، وقال ایضا:(وتکون الجبال کالعهن المنفوش) (القارعة/۵))_

[7]) قال جل ذکره:(اذا السماء انفطرت، واذا الکواکب انتثرت) (الانفطار/۱_۲))_

[8]) مسلم شریف، کتاب الفتن......باب فی خروج الدجال......رقم (۷۳۴۱)، عن عروة بن مسعود الثقفی، وباب ما بین النفختین، رقم (۷۳۷۴)، والبخاری فی التفسیر، سورة الزمر، رقم (۴۹۳۵))_ دا ټول تفصیلات د حضرت شاه رفیع الدین دهلوی رحمه الله درسالې "علامات قیامت" نه لږ بدلون او حذف سره اخستلې شوې دی، اوګورئ مذکوره رساله مطبوعه مع "د قیامت نه مخکښې به څهٔ کیږی؟" (ص: ۲۳، ۴۴)_

نبي ﷺ د شفاعت مستحق او ګرځوي. آمين

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله کښې دې، "فيغدرون" چې دغه روميان به دهوکه او وعده خلافي اوکړي، ددې وجې نه بې پرواه او غافله کيدل پکار نۀ دي، بلکه هوښيار تيا سره تياري هم کول پکار دي.[1] والله اعلم بالصواب

⑯ باب: كَيْفَ يُنْبَذُ إِلَى أَهْلِ الْعَهْدِ

يعنې د مصالحت او د معاهدې د ختميدو اطلاع دشمن ته څنګه ورکړې شي؟

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاري دلته دا فرمائي چې که اهل عهد سره صلح شوې وي او بيا دې مصالحت او صلح ددې خبرې تقاضه اوکړه چې دا وعده او عهد برقرار اونۀ ساتلې شي نو څۀ کول پکار دي؟

ددې سوال جواب په هغې آيت کريمه او حديث مبارک کښې موجود دې کوم چې په باب کښې ذکر دي چې دا کافران د څۀ اعلان په ذريعه يا په بلې څۀ ذريعې سره خبر کړې شي چې اوس مونږ دا عهد او وعده برقرار ساتل نۀ غواړو، لهذا د فلانې تاريخ نه يا د نن نه دې معاهده ختمه او ګڼړلې شي.[2]

قوله: وقوله: (وإما تخافن من قوم خيانة فانبذ إليهم على سواء: الاية/الانفال:٥٨/

او د الله تعالى دا وينا چې که تاسو (صلى الله عليه وسلم) ته د يو قوم له طرفه دا ويره پيښه وي چې دوی به وعده خلافي او بدعهدي اوکړي نو دوی ته د دوی عهد او وعده واپس کړئ دې دپاره چې تاسو او دا خلق برابر شئ.

د "نبذ" معنی: پورته په ترجمة الباب کښې، دغه شان په آيت کريمه او راتلونکی حديث کښې د "نبذ" د مختلفو مشتقاتو ذکر دې، دا د باب ضرب نه دې، ددې اصل معنی ده ويشتل ليکن دلته ددې نه مراد دې وعده ماتول.[3]

د سواء معنی او د ايت تفسير: حضرت ابن عباس خو د سواء معنی بيان کړې ده مثل سره، او امام کسائي ددې تفسير په عدل سره کوي.[4]

علامه ازهري فرمائي چې مطلب دا دې چې که تاسو يو قوم سره صلح اوکړئ، معلومه شي چې هغوی وعده خلافي کول غواړي نو بيا هم تاسو په وعده ماتولو کښې جلدي مۀ کوئ، بلکه خبر ورته اوليږئ چې تاسو وعده ماتوئ، دغه شان به تاسو او دشمنان په دې علم کښې برابر

---

[1]) عمدة القاري:١٥/٩٩)_

[2]) فتح الباري:٦/٢٧٩، وعمدة القاري:١٥/١٠٠، وقال ابن بطال رحمه الله: اجمع العلماء ان للامام ان يبدا من يخاف خيانته وغدره بالحرب بعد ان يعلمه بذلک". انظر شرحه:٥/٣٦٠)_

[3]) عمدة القاري:١٥/١٠٠)_

[4]) فتح الباري:٦/٢٧٩، وعمدة القاري:١٥/١٠١)_

شئ چې معاهده ختمه شوې ده، بیا پرې حمله او کړئ.(۱)

۳۰۰۶ (۲) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنَا حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ - رضي الله عنه - فِيمَنْ يُؤَذِّنُ يَوْمَ النَّحْرِ بِمِنًى لاَ يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلاَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. وَيَوْمُ الْحَجِّ الأَكْبَرِ يَوْمُ النَّحْرِ، وَإِنَّمَا قِيلَ الأَكْبَرُ مِنْ أَجْلِ قَوْلِ النَّاسِ الْحَجُّ الأَصْغَرُ. فَنَبَذَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى النَّاسِ فِي ذَلِكَ الْعَامِ، فَلَمْ يَحُجَّ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ الَّذِي حَجَّ فِيهِ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - مُشْرِكٌ. [ر: ۳۶۲]

رجال الحدیث

①**ابوالیمان**: دا مشهور محدث ابوالیمان حکم بن نافع دې.

②**شعیب**: دا شعیب بن ابی حمزه دې. ددې دواړو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" په "الحدیث السادس" کښې تیره شوې ده.(۳)

③**زهری**: د مشهور محدث ابن شهاب زهری حالات "بدء الوحی" کښې راغلې دی.(۴)

④**حمید بن عبدالرحمن**: دا مشهور تابعی محدث، حضرت حمید بن عبدالرحمن بن عوف دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب تطوع قیام رمضان من الایمان" کښې تیره شوې ده.(۵)

⑤**ابوهریره رضی الله عنه**: د مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه تذکره د کتاب الایمان په شروع کښې تیره شوې ده.(۶)

د حدیث شریف ترجمه: حضرت ابوهریره فرمائی چې حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په منی کښې د اعلان کولو دپاره نورو خلقو سره زۀ هم اولیږلم. اعلان دا وو چې ددې کال نه پس به هیڅ یو مشرک حج ته نۀ راځی، نۀ به څوک بربنډ د کعبة الله طواف کوی. او د حج اکبر ورځ یوم النحر ده او دې ته د "حج اکبر" وئیلو وجه داده چې خلقو به دې ته "حج اصغر" وئیلې. نو حضرت ابوبکر رضی الله عنه دې کال باندې خلقو (دشمن) ته د معاهدې د ختمولو او ماتولو اطلاع ورکړه. په دې وجه باندې د حجة الوداع په کال هیڅ یو مشرک حج ته رانغې په کوم کال چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم حج اوکړو.

د مشرکانو د منع کولو وجه: پورتنی حدیث کښې دا راغلې دی چې مشرکان د بیت الله د حج نه منع کړې شوې وو، ددې وجه علامه مهلب دا بیان کړې ده چې نبی صلی الله علیه وسلم ته دا ویره وه چې

---

(۱) پورته حواله جات)_

(۲) قوله: ان ابا هریرة رضی الله عنه ": الحدیث، مر تخریجه فی الحج، باب لا یطوف بالبیت عریان......)_

(۳) کشف الباری: ۱/۴۷۹_۴۸۰)_

(۴) کشف الباری: ۱/۳۲۶، الحدیث الثالث)_

(۵) کشف الباری: ۲/۳۱۶)_

(۶) کشف الباری: ۱/۶۵۹)_

مشرکان خدانخواسته څۀ شرارت اونۀ کړی، څۀ مکر و فریب اونۀ کړی، ددې وجې نه هغوی منع کړې شو چې ددې کال نه پس به هیڅ یو مشرک حج ته نۀ راځی، دغه شان دې سره دا فائده هم اوشوه چې د الله تعالی په حکم سره د مشرکانو د نجاست نه بیت الله شریف پاک کړې شو،
د الله تعالی ارشاد دې: (انما المشرکون نجس فلا یقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا)[1] ددې نه علاوه د الله تعالی په ارادې سره طواف کول هم د بې لباسئ په حالت کښې منع کړې شو ځکه چې دا کار د الله تعالی د کور د ادب او د تعظیم نه خلاف دې[2]. والله اعلم

ترجمة الباب سره د ایت او د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د آیت کریمه او د حدیث مناسبت په دې معنی کښې دې چې په ترجمه کښې د یو کار متعلق سوال وو چې ددې څۀ طریقه کیدل پکار دی؟نو د هغې جواب په آیت کریمه کښې موجود دې، دغه شان په حدیث شریف کښې هم ددې سوال جواب موجود دې.
د فقه حنفی په مشهور کتاب "هدایه" کښې دی:

"وإن صالحهم مدة، ثم رأى نقض الصلح أنفع نبذ إليهم الامام، وقاتلهم لانه عليه السلام نبذ الموادعة التى كانت بينه وبين أهل مكة، ولان المصلحة لما تبدلت كان النبذ جهاداً، وايفاء العهد ترك الجهاد صورة ومعنىً، فلابد من النبذ تحرزاً عن الغدر، وقد قال عليه السلام: "وفاء لاغدر"[3]

ولا بد من اعتبار مدة يبلغ خبر النبذ إلى جميعهم، ويكتفى فى ذلك بمضى مدة يتمكن ملكهم بعد علمه بالنبذ من إنفاذ الخبر إلى أطراف مملكته لان بذلك ينتفى الغدر.

قال: وإن بدؤا بخيانة قاتلهم، ولم ينبذ إليهم إذا كان ذلك باتفاقهم، لانهم صاروا ناقضين للعهد، فلا حاجة إلى نقضه، بخلاف ما إذا دخل جماعة منهم، فقطعوا الطريق، ولا منعة لهم، حيث لايكون هذا نقضاً للعهد، ولوكانت لهم منعة، وقاتلوا المسلمين علانية يكون نقضا للعهد فى حقهم، دون غيرهم لانه بغير إذن ملكهم، ففعلهم لايلزم غيرهم، حتى لوكان باذن ملكهم صاروا ناقضين للعهد لانه باتفاقهم معنى"[4]

---

[1]) التوبة/۲۸)_
[2]) شرح ابن بطال:۵/ ۳۶۰_۳۶۱،وفتح الباری:۶/۲۷۹)_
[3]) قال العلامة الزیلعی رحمه الله عن هذا الحدیث(ما ملخصه): لم اجده مرفوعا،ولا حمد واصحاب السنن وابن حبان من حدیث عمرو بن عبسة انه غزا مع معاویة،فکان یقول:الله اکبر،وفاء لا غدر".انظر الدرایة فی تخریج احادیث الهدایة للزیلعی:۳/۳۹۰_۳۹۱،رقم (۵۷۹۵)،وکذا انظر سنن ابی داود،رقم (۲۷۵۹)، والترمذی، رقم (۱۵۸۰)، ومسند احمد،حدیث عمرو بن عبسة۸۰۳/۵،رقم (۱۷۱۴۰)،ومسند الطیالسی۹/۲ _۱۰، رقم (۱۲۵۱)، وسنن النسائی الکبری:۵/۲۲۳،کتاب السیر،رقم (۸۷۳۲)،وآخرون)_
[4]) الهدایة:۲/۵۶۳،کتاب السیر،باب الموادعة ومن یجوز امانه)_

⑰ باب: إِثْمِ مَنْ عَاهَدَ ثُمَّ غَدَرَ

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری د تړون او وعده خلافئ ګناه بيان کړې ده چې معاهده اوشی او بيا د خپل طرفنه وعده خلافی کول او تړون کول نو دا ډير لوئې سخت جرم، لويه ګناه او حرام کار دې برابره خبره ده که يو مسلمان سره وی يا غير مسلم سره وی.[1]

قوله: وقوله: والذين عاهدت منهم ثم ينقضون عهدهم في كل مرة وهم لا يتقون :/الانفال:۵۶

او د الله تعالى دا وينا چې تاسو چاسره معاهدې کړې دی، بيا هر ځل هغوی خپله وعده ماتوی او دوی د وعده خلافئ د انجام نه نه ويريږی.

د ايت کريمه شان نزول او تفسير: قاضی بيضاوی فرمائی چې دلته د وعده خلافو نه مراد د بنوقريظه يهوديان دی، هغوی نبی ﷺ سره معاهده کړې وه چې مونږ به ستاسو خلاف د هيچا څۀ مدد نۀ کوو ليکن هغوی بدعهدی اوکړه او د اسلحو په ذريعې سره ئې د مشرکانو مدد اوکړو، چې کله پوښتنه اوشوه او حقيقت حال معلوم شو نو وې وئيل چې زمونږ نه هير شو. بيا ورسره نبی ﷺ صلح اوکړه ليکن هغوی وعده خلافی اوکړی او د غزوهٔ خندق په موقع ئې د نبی ﷺ خلاف د مشرکانو مدد اوکړو او مشهور يهودی کعب بن اشرف د مدينې منورې نه د مکې مکرمې سفر صرف د دې وجې نه اوکړو چې د مکې مکرمې مشرکان خپل ملګری جوړ کړی.[2]

د آيت کريمه نه دا خبره معلوميږی چې وعده خلافی او دهوکه بازی ډير لوئې جرم دې[3]، ورنه داسې به د دې مذمت نۀ وو شوې، ځکه چې په دې آيت کريمه کښې د يهوديانو د دې کار خرابی او قباحت بيان کړې شوې دې.

د ايت کريمه او ترجمة الباب مينځ کښې مناسبت: ترجمة الباب سره د آيت کريمه مناسبت واضح دې ځکه چې په ترجمة الباب کښې وعده خلافئ ته ګناه وئيلې شوې ده، د هغې دليل په آيت کښې موجود دې چې دا کار ډير خراب او ناکاره کار دې، د هيڅ يو مسلمان دپاره دا مناسب نۀ ده چې هغه دا کار لوکړی، د دې وجې نه د دې نه ځان ساتل پکار دی.

د دې نه پس امام بخاری په ترجمه کښې درې حديثونه ذکر کړې دی، اولنې حديث د حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه دې.

۳۰۰۷:[4] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو-رضى الله عنهما- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه

---

[1]) فتح البارى:۶/۲۸۰،وعمدة القارى:۱۵/۱۰۱)_

[2]) القسطلانى:۵/۲۴۲،وتفسير البيضاوى مع حاشيته للشهاب الخفاجى:۴/۴۹۴،سورة الانفال/۶۵)_

[3]) عمدة القارى:۱۵/۱۰۱)_

[4]) قوله: عن عبدالله......":الحديث،مر تخريجه فى الايمان،باب علامة المنافق،انظر كشف البارى:۲/۲۸۳)_

وسلم- «أَرْبَعُ خِلاَلٍ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ، وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا». [ر: ۳۴]

رجال الحدیث

①**قتیبه بن سعید**:دا مشهور محدث قتیبه بن سعید ثقفی بغلانی دې،د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب إفشاء السلام......" کښې تیره شوې ده.(1)

②**جریر**:دا جریر بن عبدالحمید بن قرط الضبی دې،د دوی حالات په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم أياماً معلومة" کښې تیر شوې دی.(2)

③**الاعمش**:دا سلیمان بن مهران دې چې په اعمش کوفی سره مشهور دې.د دوی ترجمه په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې راغلې ده.(3)

④**عبدالله بن مره**:دا مشهور تابعی حضرت عبدالله بن مره کوفی دې.

⑤**مسروق**:دا مشهور تابعی حضرت مسروق ابن اجدع ابوعائشه دې.ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الایمان، "باب علامة المنافق......" کښې تیره شوې ده.(4)

⑥**عبدالله بن عمرو**:دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما دې.د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم المسلمون......." کښې راغلې دی.(5)

د حدیث مبارک ترجمه:حضرت عبدالله بن عمرو فرمائی چې نبی فرمائیلې دی چې څلور عادتونه او خصلتونه داسې دی چې دا په کوم کس کښې وی نو دا به خالص منافق وی،یعنی چې خبرې کوی او دروغ وائی،وعده اوکړی نو د هغې خلاف ورزی اوکړی،چاسره عهد اوکړی نو بدعهدی اوکړی او جنګ کوی نو دې دوران کښې کنځل کوی،د حد نه تجاوز کوی او په کوم کس کښې چې ددې څلورو عادتونو نه یو عادت وی نو په هغهٔ کښې به د منافقت یو خصلت وی،تردې چې دا یو هم پریږدی.

دا حدیث چونکه په کتاب الایمان (6) کښې مکمل وضاحت سره تیر شوې دې،ددې وجې نه دلته صرف په ترجمه باندې بس والې کړې شوې دې.

---

(1) کشف الباری:۲/۱۸۹)_
(2) کشف الباری:۳/۲۶۸)_
(3) کشف الباری:۲/۲۱)_
(4) کشف الباری:۲/۲۸۰_۲۸۱)_
(5) کشف الباری:۱/۶۷۹)_
(6) کشف الباری:۲/۲۷۳_۲۷۵،و:۲۸۳_۲۹۰)_

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه ددې حديث مطابقت ترجمة الباب سره واضح دې ځکه چې په دې کښې يوه جمله د "وإذا عاهد غدر (۱)" ده چې د منافق خصلت دې، ددې وجې نه په يو حقيقي مؤمن کښې دا څيز نۀ شی کيدې، لکه څنګه چې نور بيکاره خصلتونه نۀ دې کيدل پکار.

دويم حديث مبارک د حضرت علي رضي الله عنه دې.

۳۰۰۸ (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ - رضى الله عنه - قَالَ مَا كَتَبْنَا عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - إِلاَّ الْقُرْآنَ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ، قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «الْمَدِينَةُ حَرَامٌ مَا بَيْنَ عَائِرٍ إِلَى كَذَا، فَمَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا، أَوْ آوَى مُحْدِثًا، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ عَدْلٌ وَلاَ صَرْفٌ، وَذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ. فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ، وَمَنْ وَالَى قَوْمًا بِغَيْرِ إِذْنِ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ». [ر: ۱۷۷۱]

رجال الحديث

① **محمد بن كثير:** دا محمد بن کثير بصری دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب الغضب في الموعظة....." کښې تيره شوې ده. (۳)

② **سفيان:** دا مشهور محدث سفيان بن سعيد الثوری دې. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب علامة المنافق" کښې تير شوې دی. (۴)

علامه عينی رحمه الله دلته سفيان ته ابن عيينه وئيلې دی (عمدة القاری: ۱۵/۱۰۲) دا صحيح نۀ ده ځکه چې د محمد بن کثير په استاذانو کښې د ابن عيينه نوم نۀ ملاويږی. اوګورئ تهذيب الکمال: ۲۶/۳۳۵، دوی ته غالباً ددې خبرې نه مغالطه شوې ده چې د محمد بن کثير په نوم سره يو راوی هم دې چې واقعی د ابن عيينه شاګرد دې او دې ئې شيخ دې نو دا د نظر په سبقت باندې محمول کيدې شی، اوګورئ تهذيب الکمال: ۲۶/۳۲۹، و: ۱۱/۱۸۷_

③ **الاعمش:** دا سليمان بن مهران کوفی اسدی دې، د دوی حالات هم په کتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې راغلې دی. (۵)

---

[1]) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۱، وشرح القسطلانی: ۵/۲۴۲)_

[2]) قوله: عن علی رضي الله عنه "الحديث، مر تخريجه فی کتاب العلم، باب کتابة العلم)_

[3]) کشف الباری: ۳/۵۳۶)_

[4]) کشف الباری: ۲/۲۸۷)_

[5]) کشف الباری: ۲/۲۵۱)_

④ابراهیم التیمی: دا ابراهیم بن یزید شریک دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب خوف المؤمن من أن یحبط..... "کښې تیره شوې ده.[1]

⑤أبیه: د ابیه نه مراد یزید بن شریک تیمی کوفی دې.[2]

⑥علي: د حضرت علی بن ابی طالب حالات په کتاب العلم، "باب إثم من کذب علی..... "کښې راغلي دی.[3]

دا حدیث شریف چونکه وړاندې مختلفو ځایونو کښې تیر شوې دې، هلته ددې تفصیل سره وضاحت هم شوې دې، ددې وجې نه مونږ هغه دلته دوباره نه ذکر کوو.[4]

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: د علامه عینی د وینا مطابق ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت ددې جملې نه ثابتیږی، "فمن أحدث حدثا أو آوی محدثا...... "ځکه چې په دین کښې څۀ نوې خبره پیدا کول، پیدا کوونکی ته پناه ورکول، حفاظت کول وغیره داسې کارونه دی چې په دې کښې د بدعهدئ او د غدر معنی موندلې شی، ددې وجې نه په حدیث شریف کښې مذکوره ټول کسان دلعنت مستحق هم اوګرځیدل.[5] چې "فعلیه لعنة الله والملائکة والناس اجمعین"

او د حافظ صاحب رائې داده چې دا ترجمه ددې جملې "من أخفر مسلما.... "نه ثابتیږی، ځکه چې داِخفار، بالخاء المعجمة معنی ده وعده خلافی کول.[6] نو په دې جمله کښې دا کار ښودلې شوې دې چې مسلمان سره دهوکه او وعده خلافی کول د لعنت او د ملامتیا مستحق څیز دې. والله اعلم بالصواب

دریم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

۳۰۰۹: قَالَ أَبُو مُوسَى حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا لَمْ تَجْتَبُوا دِينَارًا وَلاَ دِرْهَمًا فَقِيلَ لَهُ وَكَيْفَ تَرَى ذَلِكَ كَائِنًا يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ إِى وَالَّذِى نَفْسُ أَبِى هُرَيْرَةَ بِيَدِهِ عَنْ قَوْلِ الصَّادِقِ الْمَصْدُوقِ. قَالُوا عَمَّ ذَاكَ قَالَ تُنْتَهَكُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - فَيَشُدُّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قُلُوبَ أَهْلِ الذِّمَّةِ، فَيَمْنَعُونَ مَا فِى أَيْدِيهِمْ.

---

[1]) کشف الباری:۲/۵٤٤)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب فضائل المدینة، باب حرم المدینة)_

[3]) کشف الباری:٤/١٤٩)_

[4]) اوګورئ، کشف الباری، کتاب العلم:٤/٢٣٣، وکتاب فضائل المدینة، باب حرم المدینة، وکتاب الجزیة، باب ذمة المسلمین وجوارهم واحدة)_

[5]) عمدة القاری:١٥/١٠٢)_

[6]) فتح الباری:٦/٢٨٠، وارشاد الساری:٥/٢٤٣)_

رجال الحدیث

①**ابو موسی**: دا ابوموسی محمد بن المثنی بن عبید عنزی بصری دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان" کښې تیره شوې ده.[1]

②**هاشم بن القاسم**: دا ابو النضر هاشم بن قاسم تمیمی، کنانی، لیثی دې.[2]

③**اسحاق بن سعید**: دا اسحاق بن سعید بن عمرو بن سعید بن العاص دې.[3]

④**ابیه**: د ابیه نه مراد سعید بن عمرو بن سعید دې.[4]

⑤**ابوهریره**: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان کښې شروع کښې تیر شوې دی.[5]

دا حدیث موصول دې یا معلق؟ د صحیح بخاری شریف په اکثرو نسخو کښې تعلیقاً "قال ابو موسی....." راغلې دې، هم دا خبره اصحابِ اطراف،[6] علامه اسماعیلی، امام حمیدی[7]

او ابونعیم هم کړې ده لیکن په بعضې نسخو کښې "حدثنا ابوموسی" راغلې دې چې ددې خبرې طرفته اشاره ده چې دا حدیث موصول دې، لیکن دا صحیح نۀ ده، اولنې قول صحیح دې چې دا حدیث معلق دې.[8]

پورتنۍ صیغه به په سماع باندې محمول وی یا نۀ؟ بیا د اصول حدیث په عالمانو کښې په دې خبره کښې اختلاف دې چې آیا دا صیغه یعنی قال وغیره دَ عنعنه قائم مقام کیدو سره په سماع باندې محمول کیږی یا نۀ؟ نو بعضې خو دې لره په سماع باندې محمول کوی او بعضې ئې نۀ محمول کوی لیکن په دې مسئله کښې تحقیقی قول هم دادې چې که د راوی یا د محدث عادت دا وی چې هغه ددې نه سماع مراد اخلی او په دې کښې ئې استعمالوی نو په سماع باندې به محمول وی او که داسې نۀ وی نو بیا به په سماع باندې محمول نۀ وی. علامه ابن الصلاح، خطیب، علامه عراقی، حافظ ابن حجر او علامه عینی وغیره دې ته راجح وئیلې دی.[9]

---

[1]) کشف الباری:۲/۲۵)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب وضع الماء عند الخلاء)_

[3]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب العیدین، باب ما یکره من حمل السلاح.....)_

[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب الاستنجاء بالحجارة)_

[5]) کشف الباری:۱/۶۵۹)_

[6]) تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف:/۹۵۰۴، رقم (۱۳۰۸۷))_

[7]) الجمع بین الصحیحین:۳/۲۶۱ افراد البخاری، رقم(۲۵۷۹))_

[8]) عمدة القاری:۱۵/۱۰۲، وفتح الباری:۶/۲۸۰، وارشاد الساری:۵/۲۴۳)_

[9]) انظر تدریب الراوی:۱/۲۱۹، النوع الحادی عشر، الفرع الثالث: التعلیق الذی یذکره الحمیدی.....، وفتح الباری:۶/۲۸۰، وعمدة القاری:۱۵/۱۰۲، وایضا انظر قواعد فی علوم الحدیث:۱۶۳_۱۶۴)_

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابونعیم اصفهانی رحمه الله په خپل "مستخرج" کښې، امام احمد رحمه الله په مسند کښې او ابویعلی رحمه الله په خپل مسند کښې موصولاً نقل کړې دې[1]

قوله: قال: کیف أنتم إذا لم تجتبوا دیناراً، ولا درهماً؟ فقیل له: وکیف تری ذلك کائناً یا أبا هریرة؟: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چې هغه وخت به ستاسو څۀ حال وی چې کوم وخت تاسو ته په خراج کښې څۀ درهم، دینار نۀ ملاویږی؟ نو ورته اووئیلې شو ائې ابوهریره! ستاسو په خیال کښې به دا څنګه او ولې وی؟

د تجتبوا صرفی او لغوی تحقیق: د "تجتبوا" کلمه د باب افتعال نه د جمع مذکرحاضر صیغه ده، په حالت د جزم کښې ده، په مجرد کښې دا د الجبایة. بالجیم والباء الموحدة، وبعد الالف یاء. نه مشتق ده، ددې معنی ده مطلقاً ټیکس لیکن دلته ددې نه مراد خراج او جزیه ده، ځکه چې دا هم یو قسم ټیکس دې چې په کفارو باندې لازمولې شی.[2]

په دې جمله کښې حضرت ابوهریره هغه پیشن ګوئی ذکر کړې ده کومه چې هغوی د نبی ﷺ نه د مستقبل په باره کښې اوریدلې وه چې آئنده به یو داسې زمانه راشی چې په خراج او جزیه کښې به تاسو ته هیڅ هم نۀ ملاویږی، اهل ذمه وغیره به تاسو ته ټیکس نۀ ادا کوی، په دې باندې اوریدونکو د حیرانتیا اظهار اوکړو چې ائې ابوهریره! آیا داسې هم کیدې شی چې ذمیان مونږ ته جزیه وغیره نۀ ادا کوی؟

قوله: قال: إي والذي نفس أبي هریرة بیده عن قول الصادق المصدوق: حضرت ابوهریره رضی الله عنه اوفرمائیل چې او قسم دې د هغه ذات چې د چا په قبضۀ قدرت کښې د ابوهریره روح دې، دا خبره د صادق او مصدوق نه د اوریدلو نه پس تاسو ته کوم.

کلمه د "إی" د همزه کسرې او د یاء سکون سره ده، دا حرف ایجاب دې.[3]

بیا د صادق معنی خو ښکاره ده لیکن د مصدوق څۀ معنی ده، په دې کښې دوه اقوال دی:

① مصدوق یعنی نبی ﷺ ته چې کومه خبره اوښودلې شوه نو رښتیا ورته اوښودلې شوه مثلاً جبرائیل چې ورته کومه خبره هم کړې ده نو رښتیا ئې کړې ده.

② مصدوق په معنی د المصدق (اسم مفعول) یعنی د چا چې تصدیق کړې شوې وی، ددې معنې په صحیح والی کښې هم څۀ شک نشته.[4]

قوله: قالوا: عم ذاك؟: خلقو تپوس اوکړو چې داسې به ولې وی یعنی ذمیان چې مونږ ته د

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۸۰، وتغلیق التعلیق:۳/۴۸۵، وعمدة القاری:۱۵/۱۰۲، ومسند الامام احمد:۲/۳۳۲، رقم (۸۳۶۸)، مسند ابی هریرة......ومسند ابی یعلی:۵/۵۰۶، رقم (۶۶۰۰))_

[2]) عمدة القاری:۱۵/۱۰۲، وفتح الباری:۶/۲۸۰، وارشاد الساری:۵/۲۴۳)_

[3]) ارشاد الساری:۵/۲۴۳)_

[4]) پورته حواله، وعمدة القاری:۱۵/۱۰۲، وشرح الکرمانی:۱۳/۱۴۳)_

جزيه را کولو نه انکار کوی نو دا ولې؟

قوله: قال: تنتهك ذمة الله وذمة رسوله صلى الله عليه وسلم فيشد الله عزوجل قلوب أهل الذمة فيمنعون ما فى أيديهم: حضرت ابوهريره رضي الله عنه اوفرمائيل: د الله تعالى او د هغهٔ د رسول ﷺ سره وعدې او عهد به ماتولې شى نو نتيجه به داشى چې الله تعالى به د ذميانو زړونه سخت کړى، د هغې نتيجه به بيا دا وى چې دا خلق به تاسو ته جزيه وغيره نهٔ درکوى.

د پورتنى حديث مبارک په عبارت کښې ددې خبرې وجه ښودلې شوې ده چې ذميان به د جزيه او خراج ادا کولو نه ولې منکر شى؟ددې وجه به دا وى چې کوم حقوق اسلام ورکړې دى، هغه به پامال کړې شى، دوى سره به سختى او ظلم کولې شى، چونکه د وعدې پوره والې ضرورى دې، الله تعالى او د هغهٔ رسول ﷺ ددې حکم ورکړې دې نو کله چې ددې حکم خلاف ورزى کيږى، دوى د ظلم و ستم نشانه ګرځولې کيږى نو د الله تعالى له طرفه به مؤاخذه هم کيږى، د هغې اثرات به هم وى، ددې نه په حديث شريف کښې په دې کلماتو سره تعبير کړې شوې دې، "فيمنعون مافى أيديهم" چې هغوى به تاسو ته جزيه او خراج نهٔ ادا کوى.

"تنتهك" فعل مجهول دې، د باب افتعال نه فعل مضارع مؤنث صيغه ده، ددې معنى ده پرده اخستل، ظلم وستم او بې حرمتى وغيره، او د "مافى أيديهم" نه مراد جزيه وغيره ده.[1]

ددې معنې نور احاديث: امام حميدى فرمائى چې امام مسلم هم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د باب د حديث په شان يو مرفوع روايت په بل طريق سره نقل کړې دې،[2] چې د هغې الفاظ دا دى:

"منعت العراق درهمها وقفيزها، ومنعت الشام مديها ودينارها، ومنعت مصر إردتها ودينارها، وعدتم من حيث بدأتم، وعدتم من حيث بدأتم، وعدتم من حيث بدأتم......"[3]

چې "عراق به خپل قفيز او درهم منع کړى، شام به خپل مد او دينار منع کړى، مصر به خپل اردب[4] او دينار منع کړى او تاسو به هلته واپس شئ د کوم ځائې نه چې تاسو شروع کړې وه..."

په دې حديث شريف کښې افعال خو د ماضى بيان کړې شوې دى ليکن مراد ددې نه مستقبل دې، ځکه چې په دې کښې ددې خبرې طرفته اشاره ده چې دا بيان کړې شوې څيز به خامخا

---

[1]) فتح البارى: ۶/۲۸۰، وعمدة القارى: ۱۵/۱۰۲، وشرح القسطلانى: ۵/۲۴۴)_

[2]) فتح البارى: ۶/۲۸۰، وعمدة القارى: ۱۵/۱۰۲، والجمع بين الصحيحين: ۳/۲۶۱، افراد البخارى، رقم (۲۵۷۹)، و: ۳/۲۹۵، افراد مسلم، رقم (۲۶۷۶))_

[3]) اخرجه مسلم فى الفتن، باب لاتقوم الساعة يحسر الفرات عن جبل من ذهب، رقم (۷۲۷۷)، وايضا اخرجه ابو داود، كتاب الخراج......، باب فى ايقاف ارض السواد و ارض العنوة، رقم (۳۰۳۵))_

[4]) اردب تقريباً د پنځه ويشتو پاؤنډو وزن پيمانه ده، يو پاؤنډ تقريباً نيم سير وى، القاموس الوحيد، مادة: اردب")_

واقع كيږى نو د مبالغه كولو دپاره د ماضى افعال راوړلې شوې دى چې د مستقبل په معنى كښې اخستلې شوې دى.[1]

د حضرت جابر رضي الله عنه نه هم د داسې مفهوم يو حديث روايت دې، فرمائى: "يوشك أهل العراق أن لا يجيء إليهم قفيز ولا درهم، قال أبونضرة: قلنا من أين ذاك؟ قال: من قبل العجم يمنعون ذاك، ثم قال: يوشك أهل الشم أن لا يجيء إليهم دينار ولا مدى، قلنا: من أين ذاك؟ قال: من قبل الروم......"[2]

يعنى "نزدې ده چې اهل عراق ته به د درهم او د قفيز ادائيگى نۀ كيږى، د حديث راوى ابونضره وائى چې مونږ اووئيل چې دا به د چا له طرفه وى؟ هغوى رضي الله عنه اوفرمائيل، د عجميانو له طرفه چې هغوى به ددې ادا كول بند كړى. حضرت جابر رضي الله عنه بيا اوفرمائيل چې نزدې ده چې اهل شام ته به د دينار او د مد ادائيگى نۀ كيږى. مونږ(ابونضره) تپوس اوكړو، دا به د چا له طرفه وى؟ وې فرمائيل، دا به د روميانو له طرفه وى".

فائده: ددې حديثونو يو معنى او مطلب خو هم هغه دې د كوم چې پورته ذكر اوشو چې د ذميانو له طرفه به خراج او جزيه بنده كړې شى، ددې وجه به داوى چې دوى سره به ناروا سلوک كيږى ليكن ابن الاثير جزرى فرمائى چې ددې مطلب دا هم كيدې شى چې نبى ﷺ په دې حديثونو كښې ددې خبرې پيشن گوئى كړې ده چې دا خلق به ډير زر اسلام قبول كړى او دا كوم ټيكس او جزيه وغيره چې پرې لازم كړې شوې دى نو دا به د اسلام د قبلولو د وجې نه ختم شى، دغه شان به دا خلق د خپل اسلام په ذريعې سره ددې خراج او ټيكسونو منع كوونكى جوړ شى كوم ټيكسونه وغيره چې په دوى باندې لازم وو.[3]

ددې نه پس ابن الاثير جزرى هغه مطلب بيان كړو كوم چې امام بخارى په خپل ترجمة الباب كښې ذكر كړې دې.[4] دې سره د امام بخارى رائې ته طاقت او قوت ملاويږى.

ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت: ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت داسې دې چې په ترجمة الباب كښې د وعدې د پوره كولو او د نۀ پوره كولو په صورت كښې د گناه گار كيدو بيان اوكړې شو، ددې حديث نه هم د عهد د پوره كولو فضيلت او د نۀ پوره كولو په صورت كښې د سزا انجام معلوميږى.

لكه ذميانو سره كه د هغوى د وعدې لحاظ او خيال اوساتلې شى، الله تعالى او د هغۀ رسول ﷺ چې ورته كوم حقوق وركړې دى د هغې خيال اوساتلې شى نو ددې ثمره او ميوه به د جزيه او خراج په صورت كښې ملاويږى، ورنه كه داسې نۀ وى نو د ملاويدونكى مال نه به هم مسلمانان محروم شى چې دنيوى نقصان دې او د آخرت نقصان ددې نه علاوه دې.

---

[1]) فتح البارى:۶/۲۸۰، وعمدة القارى:۱۵/۱۰۲)_

[2]) الحديث اخرجه مسلم، كتاب الفتن، باب لاتقوم الساعة حتى يمر الرجل......رقم (۷۳۱۵))_

[3]) جامع الاصول فى احاديث الرسول:۱۰/۵۳)_

[4]) جامع الاصول فى احاديث الرسول:۱۰/۵۳)_

باب بلا ترجمة

د ترجمې مقصد: دلته دا باب د ترجمې نه بغیر دې.(۱) او د تیر شوې باب په شان فصل دې، دې کښې چې امام بخاری کوم روایتونه نقل کړې دی، د هغې تعلق ددې باب سابقه مضمون د عهد پوره کولو وغیره سره دې.(۲)

۳۰۱۰، ۳۰۱۱: (۳) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبُو حَمْزَةَ قَالَ سَمِعْتُ الأَعْمَشَ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ شَهِدْتَ صِفِّينَ قَالَ نَعَمْ، فَسَمِعْتُ سَهْلَ بْنَ حُنَيْفٍ يَقُولُ اتَّهِمُوا رَأْيَكُمْ، رَأَيْتُنِي يَوْمَ أَبِي جَنْدَلٍ وَلَوْ أَسْتَطِيعُ أَنْ أَرُدَّ أَمْرَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- لَرَدَدْتُهُ، وَمَا وَضَعْنَا أَسْيَافَنَا عَلَى عَوَاتِقِنَا لأَمْرٍ يُفْظِعُنَا إِلاَّ أَسْهَلْنَ بِنَا إِلَى أَمْرٍ نَعْرِفُهُ غَيْرِ أَمْرِنَا هَذَا.

رجال الحدیث

①**عبدان:** دا عبدالله بن عثمان بن جبله عبدان دې. د دوی تذکره د بدء الوحی په "الحدیث الخامس" کښې تیره شوې ده.(۴)

②**ابوحمزه:** دا ابوحمزه محمد بن میمون السکری دې.(۵)

③**الاعمش:** دا مشهور محدث سلیمان بن مهران دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تیر شوې دی.(۶)

④**ابو وائل:** دا مشهور تابعی بزرګ حضرت ابو وائل شقیق بن سلمه دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب خوف المؤمن من أن یحبط......" کښې تیره شوې ده.(۷)

⑤**سهل بن حنیف:** دا مشهور انصاری صحابی حضرت سهل بن حنیف بن واهب رضی الله عنه دې.(۸)

---

(۱) قال الحافظ فی الفتح(۶/۲۸۱): کذا هو بلا ترجمة عند الجمیع"_

(۲) پورته حواله، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۲)_

(۳) قوله: سهل......": الحدیث، اخرجه البخاری فی نفس هذا الباب، رقم (۳۱۸۲)، وکتاب المغازی، باب غزوة الحدیبیة، رقم (۴۱۸۹)، وکتاب التفسیر، باب قوله: (اذ یبایعونک تحت الشجرة فعلم ما فی قلوبهم.....)، رقم (۴۸۴۴)، وکتاب الاعتصام......باب ما یذکر من ذم الرای......رقم (۷۳۰۸)، ومسلم، کتاب الجهاد، باب صلح الحدیبیة...... رقم (۴۶۳۴)، والنسائی فی الکبری، کتاب التفسیر، قوله تعالی: (وهوالذی انزل السکینة.....)، رقم (۲/۱۱۵۰۴))_

(۴) کشف الباری: ۱/۴۶۱)_

(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل، باب نفض البدین من......)_

(۶) کشف الباری: ۲/۲۵۱)_

(۷) کشف الباری: ۲/۵۵۹)_

(۸) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الجنائز، باب من قام لجنازة یهودی)_

قوله: قال: سئلت أبا وائل شهدت صفين؟قال: نعم: امام اعمش فرمائی چې ما د ابو وائل نه تپوس اوکړو چې آیا تاسو د صفین په جنګ کښې شریک وئ؟هغوی اوفرمائیل،آو.

صفین: صفین.بکسرتین وتشدید الفاء.د عراق مشهور دریاب،د فرات په غاړه باندې د رقه او بالس مینځ کښې د یو ځائې نوم دې،دې مقام ته د حضرت علی رضی الله عنه او د حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه د فوجونو مینځ کښې د جنګ د وجې نه شهرت ملاو شو.

دا جنګ په یکم صفر المظفر ۳۷هجرئ کښې شوې وو،د فریقینو په تعداد کښې اختلاف دې،د صحیح قول مطابق د حضرت علی رضی الله عنه په لښکر کښې یولاک شل زره او د حضرت معاویه رضی الله عنه فوجیان لس زره کم یولاک وو،په دې جنګ کښې دواړو طرفونو ته اویا زره کسان شهیدان شو،چې په دې کښې پنځویشت زره ملګری د حضرت علی رضی الله عنه او پنځه څلویښت زره کسان د حضرت معاویه شامل وو،د حضرت علی رضی الله عنه له طرفه پنځویشت بدری صحابه کرام رضی الله عنهم هم شهیدان شو.

دا جنګ یوسل لس(۱۱۰)ورځو پورې جاری وو او د فریقینو مینځ کښې لس کم سل ځله جنګونه او مخامخ کیدل اوشو.[۱]

قوله: فسمعت سهل بن حُنیف یقول: اتهموا رأیکم......: نو ما د سهل بن حنیف نه واوریدل چې ائې خلقو!تاسو خپله رائې مُتهم اوګنړئ.

دا حدیث په مغازی کښې راغلې دې،هلته ددې پوره تشریح هم شوې ده،چې د هغې خلاصه د حدیث د ترجمې سره مونږ دلته ذکر کوو:

"په جنګ صفین کښې چې کله د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت معاویه رضی الله عنه مینځ کښې جنګ شروع شو نو رو رو د حضرت علی رضی الله عنه ملګری غالب راتلل،نزدې وه چې حضرت معاویه رضی الله عنه ته مکمل شکست اوشی چې په دې وخت کښې د حضرت عمروبن العاص رضی الله عنه په رائې سره په دې خبره باندې اتفاق اوشو چې قرآن کریم به حکَم(فیصله کوونکې)اوګرځوو،په دې باندې د حضرت علی رضی الله عنه بعضې ملګرو اعتراض اوکړو چې مونږ په دې وخت کښې غالب یو،په دې باندې حضرت سهل بن حنیف رضی الله عنه اوفرمائیل،"اتهموا رأیکم"ائې خلقو!تاسو خپل ځان او خپله رائې هم متهم اوګنړئ،ضروری نۀ ده چې ستاسو دا رائې صحیح وی،کیدې شی چې د مخالف فریق رائې صحیح وی،ځکه چې په صلح حدیبیه کښې زۀ موجود ووم،هغه وخت زما رائې دا وه چې جنګ کیدل پکار دی او صلح نۀ،ددې باوجود مونږ خپله رائې پریخوده او د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په رائې باندې مو عمل اوکړو نو د هغې نتیجه او انجام ښۀ شو حالانکه هلته معامله د اسلام او د کفر وه او دلته معامله د مسلمانو خپل مینځ کښې ده،ددې وجې نه په دې معامله کښې خپله رائې حتمی ګنړل او د مسلمانانو په قتل باندې اصرار کول

---

[۱]) معجم البلدان للحموی:۳/۴۱۴،باب الصادوالفاء.....)_

پکار نۀ دی او مونږ دا توری د څۀ داسې کار دپاره اوچتې کړې نۀ دی چې هغه څیز مونږ په ویره او خوف کښې اچوی لیکن دا تورې هغه کار زمونږ دپاره آسانولې شو لیکن د جنګ صفین معامله ډیره عجیبه شوې ده، ددې نه د خلاصی صورت اوس ذهن ته نۀ راځی.(١)

٣٠١١ (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِيهِ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو وَائِلٍ قَالَ كُنَّا بِصِفِّينَ فَقَامَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ اتَّهِمُوا أَنْفُسَكُمْ فَإِنَّا كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَلَوْ نَرَى قِتَالاً لَقَاتَلْنَا، فَجَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ فَقَالَ «بَلَى». فَقَالَ أَلَيْسَ قَتْلاَنَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلاَهُمْ فِي النَّارِ قَالَ «بَلَى». قَالَ فَعَلَى مَا نُعْطِي الدَّنِيَّةَ فِي دِينِنَا أَنَرْجِعُ وَلَمَّا يَحْكُمِ اللَّهُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ فَقَالَ «ابْنَ الْخَطَّابِ، إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ، وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللَّهُ أَبَدًا». فَانْطَلَقَ عُمَرُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ مَا قَالَ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ، وَلَنْ يُضَيِّعَهُ اللَّهُ أَبَدًا. فَنَزَلَتْ سُورَةُ الْفَتْحِ، فَقَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى عُمَرَ إِلَى آخِرِهَا. فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوَفَتْحٌ هُوَ قَالَ «نَعَمْ». [٣٩٥٣، ٤٥٦٣، ٤٨٧٨]

رجال الحديث

① **عبدالله بن محمد**: دا امام عبدالله بن محمد بن عبدالله مسندى دې. د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب أمور الايمان" كښې تيره شوې ده.(٣)

② **يحيى بن ادم**: دا يحيى بن آدم كوفى دې.(٣)

③ **يزيد بن عبد العزيز**: دا ابوعبدالله يزيد بن عبد العزيز بن سياه اسدى(٥)، حِمانى، كوفى دې او د قطبه بن عبد العزيز ورور دې.(٦)

دې دخپل پلار عبد العزيز، اعمش، رقبه من مصلقه، عبيدالله بن عمر، اسماعيل بن ابى خالد، هشام بن عروة، مسعر، حجاج بن ارطاة او د محمد بن عمرو بن علقمه وغيره نه روايت كوى.

---

(١) اوګورئ، كشف البارى، كتاب المغازى، باب غزوة الحديبية......: ٤٠٠_٤٠٣، نور اوګوره، عمدة القارى: ١٠٣/١٥)_

(٢) قوله: سهل بن حنيف": الحديث، مر تخريجه آنفا)_

(٣) كشف البارى: ٦٥٧/١)_

(٤) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل، باب الغسل بالصاع ونحوه)_

(٥) قوله: سياه": بكسر السين المهملة، وتخفيف الياء آخر الحروف، وبالها، وصلا و وقفا، منصرف وغير منصرف، والاصح الانصراف". عمدة القارى: ١٠٤/١٥.

(٦) تهذيب الكمال: ١٩٣/٣٢، وتهذيب التهذيب: ٣٤٦/١١)_

او د دوی نه چې کوم خلق روایت کوی نو په هغوی کښې اسحاق بن منصور سلولی، ابو احمد زبیری، ابو معاویه الضریر، عمرو بن عبد الغفار تمیمی، علی بن میسره رازی، هاشم بن عبد الواحد الجشاس او ابونعیم رحمهم الله وغیره شامل دی.[1]

امام احمد رحمه الله فرمائی، "ثقة"[2]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی، "ثقة"[3]

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی، "ثقة"[4]

امام ذهبی رحمه الله فرمائی، "ثقة"[5]

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[6]

ددې نه علاوه حافظ ابن حجر، حافظ یعقوب بن سفیان، امام دارقطنی، امام ابوحاتم او امام ترمذی رحمهم الله او نورو کسانو ورته هم ثقه وئیلې دې.[7]

د امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام مسلم، ابوداؤد او نسائی وغیره رحمهم الله هم د دوی نه روایت اخستلې دې[8]. رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④ **عبد العزیز:** دا عبد العزیز بن سیاه اسدی، حمانی[9]، کوفی رحمه الله دې.[10]

دې د خپل والد سیاه او د حبیب ابن ابی ثابت، ابن ابی عمره، اعمش، شعبی، مسلم الملائی الاعور او د حکم بن عتیبه وغیره رحمهم الله نه روایت کوی.

او کوم کسان چې د دوی نه روایت کوی نو په هغوی کښې ددوی ځوئې یزید او عبدالله بن نمیر، ابومعاویه، یعلی بن عبید، یونس بن بکیر، عبیدالله بن موسی، وکیع او ابونعیم وغیره رحمهم الله شامل دی.[11]

---

[1]) د استاذانو او شاګردانو دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال: ۱۹۴/۳۲)_

[2]) پورته حواله، وتهذیب التهذیب: ۳۴۷/۱۱، والجرح والتعدیل: ۹۳۴۳/۳، رقم (۱۱۶۹))_

[3]) تاریخ عثمان بن سعید الدارمی، رقم (۵۷)، پورته حواله))_

[4]) تهذیب الکمال: ۱۹۵/۳۲، وتهذیب التهذیب: ۳۴۷/۱۱)_

[5]) الکاشف: ۳۸۷/۲، رقم (۶۳۳۷))_

[6]) الثقات: ۶۲۳/۷، وتهذیب الکمال: ۱۹۵/۳۲)_

[7]) تقریب التهذیب، رقم (۷۷۷۷)، وتعلیقات تهذیب الکمال: ۱۹۵/۳۲، وتهذیب التهذیب: ۳۴۷/۱۱، والجرح والتعدیل، رقم (۱۱۶۹)، وسنن الترمذی، مناقب عمار بن یاسر، رقم (۳۷۹۹)، وحاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف: ۳۸۷/۲، والمعرفة والتاریخ للفسوی: ۱۷۷/۳، الکنی.....ومن یعرف بالکنی)_

[8]) تهذیب الکمال: ۱۹۵/۳۲، والکاشف: ۳۸۷/۲)_

[9]) قوله: الحمانی "بکسر المهلمة.....وشدة میم وبنون. انظر تعلیقات تهذیب التهذیب: ۳۴۰/۶، وتوضیح المشتبه، بآب الجیم: ۴۱۷/۲)_

[10]) تهذیب الکمال: ۱۴۴/۱۸، وتهذیب ابن حجر: ۳۴۰/۶، والجرح والتعدیل: ۴۵۰/۵، رقم (۱۷۸۹))_

[11]) د استاذانو او د شاګردانو د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال: ۱۴۵/۱۸)_

امام يحيى بن معين رحمه الله او امام ابو داؤد رحمه الله فرمائى، "ثقة"[1]
ابو حاتم رحمه الله فرمائى، "محله الصدق"[2]
ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې[3]
ابن سعد رحمه الله فرمائى، "كان من خيار الناس، وله أحاديث"[4]
امام ذهبى رحمه الله فرمائى، "شيعي صدوق"[5]
امام ابو ذرعه رحمه الله فرمائى، "لا باس به، هو من كبار الشيعة"[6]
د دوى نه علاوه حافظ ابن حجر، امام عجلى، امام ابن نمير او حافظ يعقوب بن سفيان وغيره رحمهم الله هم د دوى توثيق كړې دې چې دا ثقه دې[7]
د امام ابو داؤد رحمه الله نه علاوه باقى پنځو امامانو د دوى روايت اخستلې دې[8]
د ابو جعفر منصور د خلافت دوران كښې وفات شو[9]. رحمه الله رحمة واسعة

⑤**حبيب ابن ابى ثابت:** دا حبيب بن ابى ثابت دينار كوفى رحمه الله دې[10]

⑥**ابو وائل:** دحضرت ابو وائل رضي الله عنه خالات په كتاب الايمان "باب خوف المؤمن..." كښې راغلې دى[11]

دا حديث د تير شوې حديث دويم طريق دې، په دې طريق كښې د زوړ طريق په نسبت تفصيل لږ زيات دې ځكه چې په دې كښې د حضرت ابو جندل په معامله كښې د نبى ﷺ او حضرت عمر رضي الله عنه مينځ كښې چې كومه مكالمه شوې وه د هغې تذكره په كښې هم شته، چې د هغې تفصيل په مغازى كښې راغلې دې[12]

---

[1]) تهذيب الكمال:۱۸/۱۴۵_۱۴۶، وتهذيب التهذيب:۶/۳۴۱)_
[2]) تهذيب الكمال:۱۸/۱۴۶، والجرح والتعديل، رقم (۱۷۸۹)، وتهذيب ابن حجر:۶/۳۴۱)_
[3]) الثقات لابن حبان:۷/۱۱۴)_
[4]) الطبقات الكبرى:۶/۳۶۳، وتعليقات تهذيب الكمال:۱۸/۱۴۶)_
[5]) الكاشف:۱/۶۵۵، رقم (۳۳۹۱))_
[6]) تهذيب الكمال:۱۸/۱۴۶، وتهذيب التهذيب:۶/۳۴۱، والجرح والتعديل ۵/۴۵۱)_
[7]) تقريب التهذيب، رقم (۴۱۱۴)، وتهذيب التهذيب:۶/۳۴۱، وتعليقات تهذيب الكمال:۱۸/۱۴۶)_
[8]) الكاشف:۱/۶۵۵، وتهذيب الكمال:۱۸/۱۴۶)_
[9]) الطبقات الكبرى:۶/۳۶۳)_
[10]) د دوى حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الصوم، باب صوم داود عليه السلام)_
[11]) كشف البارى:۲/۵۵۹)_
[12]) كشف البارى، كتاب المغازى، باب غزوة الحديبية......:۳۶۷_۳۶۹)_

ترجمة الباب سره مناسبت: تیر شوې باب کښې امام بخاری رحمه الله دا وئیلي وو چې د غدر او د وعده خلافئ انجام بهرحال خراب دې، هم دا نتیجه د حضرت ابو وائل رضی الله عنه ددې حدیث نه هم ثابتیږی ځکه چې قریشو د صلح حدیبیه نه پښ کومه وعده خلافي اوکړه د هغې نتیجه د هغوی دپاره دا شوه چې د فتح مکې په ذریعې سره مسلمانان په هغوی باندې غالب شو او قریش مقهور او مغلوب شو، ددې نه معلومه شوه چې د وعده خلافئ انجام خراب وی او د وعدې د خیال او لحاظ ساتلو انجام غوره وی. لکه علامه عینی رحمه الله وغیره فرمائی:

"تعلق هذا الحديث بالباب المترجم من حيث ما آل أمر قريش، في نقضهم العهد من الغلبة عليهم والقهر بفتح مكة فانه يوضح أن مآل الغدر مذموم، ومقابل ذلك ممدوح"[1]

۳۰۱۲ :[2] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَسْمَاءَ ابْنَةِ أَبِي بَكْرٍ - رضي الله عنهما - قَالَتْ قَدِمَتْ عَلَيَّ أُمِّي وَهْيَ مُشْرِكَةٌ فِي عَهْدِ قُرَيْشٍ، إِذْ عَاهَدُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمُدَّتِهِمْ، مَعَ أَبِيهَا، فَاسْتَفْتَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ أُمِّي قَدِمَتْ عَلَيَّ، وَهْيَ رَاغِبَةٌ، أَفَأَصِلُهَا قَالَ «نَعَمْ، صِلِيهَا». [ر: ۲۴۷۷]

رجال الحدیث

①**قتیبه بن سعید:** دا شیخ الاسلام قتیبه بن سعید ثقفی رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، باب إفشاء السلام من الایمان" کښې تیره شوې ده[3]

②**حاتم بن اسماعیل:** دا ابو اسماعیل حاتم بن اسماعیل کوفی رحمه الله دې[4]

③**هشام بن عروة عن أبیه:** د حضرت هشام بن عروة بن زبیر بن عوام رحمه الله او د هغوی د والد صاحب یعنی د عروه تذکره په "بدء الوحی" او "کتاب الایمان، "باب أحب الدین إلی الله أدومه" کښې راغلې ده[5]

⑤**اسماء بنت أبی بکر:** د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنها تفصیلی حالات په کتاب العلم، "باب من اجاب الفتیا باشارة الید" کښې تیر شوې دی[6]

---

[1]) عمدة القاری:۱۰۳/۱۵،وفتح الباری:۲۸۱/۶)_
[2]) قوله: عن اسماء بنت......": الحدیث، مر تخریجه فی الهبة، باب الهدیة للمشرکین)_
[3]) کشف الباری:۱۸۹/۲)_
[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب، بعد استعمال فضل وضوء الناس)_
[5]) کشف الباری:۲۹۱/۱،و:۴۳۲/۲_۴۴۰)_
[6]) کشف الباری:۴۸۷/۳)_

قوله: قالت: قدمت علی أمي: حضرت اسماء فرمائی چې زما مور ماته راغله.

د حضرت اسماء د مور بی بی مختصر تعارف: دلته د ټولو نه مخکښې خبره خو دا ده چې د حضرت اسماء د مور نوم څۀ وو؟ په دې کښې مختلف اقوال دی:

د ابن سعد، ابوداؤد طیالسی او د حاکم د روایت نه دا معلومیږی چې ددې نوم قتیله (مصغرا) وو. د حضرت عبد الله بن زبیر روایت دې:

"قدمت قتيلة بنت عبد العزى بن سعد من بني مالك بن حسل على ابنتها: أسماء بنت أبي بكر في الهدنة، وكان أبوبكر طلقها في الجاهلية بهدايا: زبيب وسمن وقرظ (۱)، فأبت أسماء أن تقبل هديتها أو تدخلها في بيتها، وأرسلت إلى عائشة: سلي رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: لتدخلها" (۲) (اللفظ لابن سعد)

یعنی "قتیله بنت عبد العزی بن سعد...... خپلې لور حضرت اسماء بنت ابوبکر رضی الله عنهما کره د صلح په ورځو کښې راغله، حضرت ابوبکر رضی الله عنه ورته د جاهلیت په زمانه کښې طلاق ورکړې وو، څۀ سامان ئې هم ځان سره راوړلو مثلاً اوسکې، غوړی او زیورات وغیره. حضرت اسماء رضی الله عنها د هدیو د قبولولو نه انکار اوکړو او ورته ئې کور ته د راتلو اجازت هم ورنۀ کړو او د حضرت عائشې رضی الله عنها طرفته ئې پیغام اولیږه چې په دې باره کښې د نبی ﷺ نه تپوس اوکړئ. نبی ﷺ اوفرمائیل چې هغه دې کور ته داخلیدې شی".

د پورتنی روایت نه چې څنګه دا خبره معلومه شوه چې ددې نوم قتیله وو، نو دا هم معلومه شوه چې دا دحضرت اسماء رضی الله عنها حقیقی مور وه، ددې وجې نه دادحضرت اسماء رضی الله عنها رضاعی مور تصور کول وهم دې (۳). او زبیر بن بکار رحمه الله ددې نوم قیله او ابن ماکوله قتله نقل کړې دې، کیدې شی چې دا چې د تصغیر په طور قتیله جوړ کړې وی (۴).

او علامه داودی رحمه الله ددې نوم ام بکر نقل کړې دې چې د هغې په باره کښې ابن التین رحمه الله فرمائی چې کیدې شی دا کنیت وی (۵).

---

(۱) د ابوداؤد طیالسی په روایت کښې دا لفظ طاء مهمله سره قط راغلې دې، ددې معنی ده د غوړو والی. غالباً هم دا لفظ صحیح دې، قرظ (ظاء معجمه سره) ددې معنی ده ګوند، ددې دلته هیڅ مطلب نۀ جوړیږی، ددې وجې نه مونږ دلته ددې ترجمه په زیوراتو (کالو) سره کړې ده. ترجیحا لروایة الطیالسی. انظره: ۲۸۹/۲، رقم (۱۷٤٤). او د حاکم (۵۲۷/۲) په روایت کښې "أقطا" راغلې دې، ددې معنی ده پنیر (کُچ)، ددې معنې احتمال هم کیدې شی.

(۲) الطبقات الكبرى: ۲۵۲/۸، ترجمة اسماء بنت ابى بكر، و مسند ابى داود الطيالسى: ۲۸۸/۲_۲۸۹، رقم (۱۷٤٤)، والحاكم: ۵۲۷/۲، رقم (۳۸۰٤)، كتاب التفسير، سورة الممتحنة، ومطالب العالية: ۳۸۷/۳، رقم (۳۷۷۸)، سورة الممتحنة من كتاب التفسير، وجمهرة انساب العرب: ۱۳۷/۱)_

(۳) فتح البارى: ۲۳۳/۵)_

(٤) پورته حواله، والاكمال لابن ماكولا: ۱۳۰/۷، باب قيلة وقتلة)_

(۵) فتح البارى: ۲۳۳/۵)_

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه خوئې عبدالله رضی الله عنه هم ددې نه وو.[1]

قوله: وهي مشركة: دې حال كښې دا مشركه وه.

راجح هم داده چې د حضرت اسماء رضی الله عنها د مور انتقال د شرک په حالت کښې شوې دې، بعضې حضراتو چې ددې د اسلام د قبولیت وینا کړې ده نو دا غلطه ده.[2]

قوله: في عهد قريش إذ عاهدوا رسول الله صلى الله عليه وسلم ومدتهم: دې ورځو کښې چې کله قریشو د نبی ﷺ سره صلح کړې وه.

دلته د عهد نه مراد "صلح حدیبیه" ده.

او مطلب دادې چې حضرت اسماء رضی الله عنها کره مور راغله نو دا د صلح حدیبیه او د فتح مکه مینځ کښې چې کوم وخت وو دغه وخت کښې راغلې وه.[3]

مع أبيها: خپل پلار سره.

په دې کښې ضمیر مجرور د حضرت اسماء رضی الله عنها طرفته راجع کیږی، یعنی د هغې مور سره د هغې نیکهٔ هم وو. او دا غلط او تصحیف دې. صحیح لفظ "ابنها" دې، یعنی خپل خوئی سره راغلې وه، چې د هغهٔ نوم حارث بن مدرک بن عبید بن عمرو بن مخزوم دې، **کما قاله الزبیر بن بکار.** حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

"ولم أر له ذكرا في الصحابة، فكأنه مات مشركا"[4]

بیا د حضرت اسماء رضی الله عنها د نیکهٔ په نوم کښې هم اختلاف دې، بعضو وئیلې دی چې عبدالعزی نوم دې او هم دا مشهور دې.[5]

او د علامه قسطلانی رحمه الله کلام په دې کښې ګډوډ دې لکه کله هغه د عبدالعزی نوم لیکی[6] او کله د حارث بن مدرک.[7] لیکن دا غلط دې، اصل کښې خو حارث بن مدرک ئې د خوئی نوم دې، دغه شان مدرک بن عبید خاوند شو.

قوله: فاستفتت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت: يا رسول الله ﷺ، إن أمي قدمت علي وهي راغبة أفاصلها؟ قال: نعم، صليها.: نو حضرت اسماء

---

[1]) پورته حواله)_

[2]) فتح الباری:٢٣٤/٥، وعمدة القاری:١٧٤/١٣، کتاب الهبة، باب الهدية للمشركين، رقم (٢٦٢٠))_

[3]) فتح الباری:٢٣٤/٥، وعمدة القاری:١٠٤/١٥، وشرح القسطلانی:٢٤٥/٥)_

[4]) فتح الباری:٢٣٤/٥، وایضا عمدة القاری:١٧٣/١٣، و ارشاد الساری:٣٦٢/٤)_

[5]) فتح الباری:٢٣٤/٥، وعمدة القاری:١٧٤/١٣، والاصابة:٢٢٩/٤، رقم (٤٦))_

[6]) لم اجده فی شرح القسطلانی)_

[7]) شرح القسطلانی:٢٤٥/٥)_

رضی الله عنها د نبی ﷺ نه تپوس اوکړو چې یا رسول الله ﷺ! زما مور ماته راغلې ده او ددې خبرې طرفته میلان لری چې زهٔ ورسره صله رحمی اوکړم؟ نبی ﷺ اوفرمائیل، چې بالکل ورسره صله رحمی اوکړه.

د فاستفتت او د قالت ضمیر غائب د حضرت اسماء رضی الله عنها طرفته راجع دې او د ابوذر او د حموی په نسخه کښې فاستفتت وقلتُ ضمیر متکلم سره دې.[1] او د "وهی راغبة" دوه معنې دی:

① وهی راغبة فی أن تأخذ منی بعض المال چې هغه مانه د څهٔ مال اخستلو باره کښې رغبت لری مطلب دا شو چې هغه ماته راغلې ده او ماته د هغې د راتګ مقصد دادې چې زهٔ ورته څهٔ مال ورکړم، یعنې څهٔ پرې خرچ کړم او دا جائز ده چې یو ښځه خپلې مور یا پلار ته څهٔ مال وغیره ورکړې، اګرچه مال د خاوند وی او مور پلار مشرکان وی، په دې باندې امام بخاری رحمه الله په کتاب الادب کښې دوه ترجمې هم قائم کړې دی.[2]

② وهی راغبة فی الاسلام چې هغه د اسلام په قبلولو کښې رغبت لری، مطلب دادې چې هغه د اسلام د قبلولو په نیت راغلې ده.[3]

هم ددې مطلب د بیانولو د وجې نه بعضې حضراتو ددې د مسلمانیدو قول نقل کړې دې، چې هغه ابوموسی رحمه الله داسې رد کړې دې چې په هیڅ یو روایت کښې دا منقول نهٔ دی چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو، صحیح مطلب هم هغه دې کوم چې پورته تیر شو چې دا د مال اخستلو دپاره راغلې وه، ددې وجې نه حضرت اسماء رضی الله عنها تپوس هم کړې وو چې کهٔ د اسلام د قبولیت په نیت راغلې وه نو د اجازت ضرورت بالکل نهٔ وو.[4]

ددې نه علاوه ددې جملې نورې معنې هم بیان کړې شوې دی.[5]، په هغه ټولو کښې راجح قول دغه اولنې قول دې. کمایدل علیه صنیع البخاری أیضاً

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ما قبل ترجمة الباب سره ددې حدیث تعلق او مناسبت په دې معنی کښې دی چې د غدر نهٔ کولو تقاضه داده چې رشته دارانو سره صله رحمی او ښهٔ سلوک جائز وی، اګرچه هغوی غیرمذهب وی او بیشکه دا حدیث ددې تقاضې مطابق دې.[6]

---

[1]) پورته حواله)_

[2]) صحیح بخاری، کتاب الادب، باب صلة الوالد المشرک، وباب صلة المراة امها ولها زوج. نور اوګوره، کشف الباری، کتاب الادب: ۳۴۲_۳۴۴)_

[3]) فتح الباری: ۲۳۴/۵، وعمدة القاری: ۱۷۴/۱۳، وارشاد الساری: ۲۴۵/۵)_

[4]) فتح الباری: ۲۳۴/۵، وعمدة القاری: ۱۷۴/۱۳)_

[5]) فتح الباری: ۲۳۴/۵)_

[6]) عمدة القاری: ۱۰۴/۱۵، وفتح الباری: ۲۸۲/۶)_

د حضرت شيخ الحديث صاحب رائې: لکه ځنګه چې تاسو دا خبره اوکتله چې امام بخاري رحمه الله دلته په ترجمة الباب کښې صرف "باب" وئيلې دې او وړاندې مونږ د بخاري د شارحينو په حوالې سره دا نقل کړې دی چې دا **كالفصل من السابق**، دې يعنى کوم مقصد چې د ماقبل باب وو هم هغه مقصد ددې باب هم دې او دا ددې تتمه ده.

ليکن حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چې ددې باب دپاره دا ترجمه قائميدې شى "**باب مضار الغدر ومنافع عدمه.....أى الوفاء**"[1]

يعنى ددې باب د قائمولو مقصد دادې چې د بدعهدئ، وعده خلافئ نقصانات او د وعدې د پوره کولو فائدې او مصلحتونه بيان کړې شى.

بيشکه د باب احاديث بالکل ددې ترجمة الباب مطابق او موافق دى، اولنې حديث چې د هغې تعلق حديبيه سره وو نو دغه شان به دې ترجمې سره هم موافق شى ځکه چې نبى ﷺ او صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم د صلح حديبيه د شرطونو پوره والې اوکړو اګرچه د بعضې کسانو زړونه مطمئن نهٔ وو ليکن د هغې ميوه د "فتح مکه" په شکل کښې ښکاره شوه، ددې وجې نه الله تعالى صلح حديبيې ته فتح مبين اوفرمائيله. او دويم حديث يعنى د حضرت اسماء رضي الله عنها حديث د هغې تعلق هم د صلح حديبيه سره دې ځکه چې د حضرت اسماء رضي الله عنها مذکوره مور دې ته راغلې وه نو دغه د صلح حديبيې ورځې وې، ددې وجې نه مسلمانانو او په خپله حضرت اسماء رضي الله عنها د صلح حديبيه د شرطونو د لحاظ ساتلو د وجې نه دې ښځې ته هيڅ هم اونهٔ وئيل، هيڅ ضرر او نقصان ئې ورنهٔ کړو بلکه فائده ئې ورته اورسوله حالانکه دا مشرکه ښځه وه او هرقسم کار ورسره ممکن وو، نو ددې نه د وعدې د پوره کولو اهميت او فائده ښهٔ طريقې سره واضح کيږى. والله اعلم بالصواب

⑱ باب: الْمُصَالَحَةِ عَلَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، أَوْ وَقْتٍ مَعْلُومٍ

د ترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله دلته دا فرمائى چې کفارو سره کوم مصلحت اوکړې شى نو هغه د دريو ورځو دپاره هم کيدې شى او ددې دپاره څهٔ وخت هم مقرر کيدې شى.[2]

د صلحې زيات مدت څومره دې؟ په مقرره وخت کښې په مصالحت کولو کښې اتفاق دې، په دې کښې څهٔ اختلاف نشته ليکن اختلاف په دې کښې دې چې د مصالحت زيات نه زيات مدت او وخت څومره دې؟

په ائمه اربعه کښې د امام شافعى رحمه الله او په يو روايت کښې د امام احمد رحمه الله رائې داده چې ددې مصالحت زيات نه زياته موده لس کاله مقرريدې شى، که ددې نه زياته موده مقرر کړې شو نو هغه به باطله وى، د هغې د زياتوالى به هيڅ اعتبار نهٔ وى.[3]

---

[1]) الابواب والتراجم للكاندهلوى: ۲۰۹/۱ـ

[2]) عمدة القارى: ۱۰۴/۱۵، وفتح البارى: ۲۸۲/۶ـ

[3]) المغنى: ۹۲۳۸/، رقم (۷۵۹۱)، والام: ۱۸۹/۴/۲، المهادنة على النظر للمسلمين، رقم (۱۳۳۵۶))ـ

دا حضرات استدلال د صلح حديبيه نه كوى چې نبى ﷺ په صلح حديبيه كښې لس كال موده مقرر كړې وه،لكه څنګه چې په ابوداؤد او سيرت د ابن اسحاق (١)كښې د لس كالو وضاحت موجود دې.

او امام اعظم ابوحنيفه،امام مالک اوپه يو روايت كښې امام احمد رحمهم الله تعالى فرمائى چې كه دا موده د لسو كالو نه زياته وى نو بيا هم جائزه ده ،ددې دارومدار د وخت په امام باندې دې،هغه چې څومره وخت او موده مقررول مناسب ګڼړى نو هغه مقررولې شى(٢)

او د صلح حديبيه د مودې نه استدلال كول بې محله دې،ځكه چې كه حضوراقدس ﷺ لس كاله موده مقرر كړې وه نو ددې نه دا څنګه ثابته شوه چې ددې نه زياتوالې ممكن نۀ دې او نبى ﷺ دا لس كاله موده انتهائى او آخرى موده ګرځولې دې؟دغه وخت د مصلحت تقاضه دا وه ددې وجې نه نبى ﷺ لس كاله موده مقرر كړې وه.

دغه شان امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائى چې دا يو عقد دې چې د لسو كالو دپاره جائز دې نو ددې نه زياتې مودې دپاره به هم جائز وى لكه څنګه چې په اجاره كښې وى.(٣)

٣٠١٣ (٤) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ حَكِيمٍ حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي الْبَرَاءُ-رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَعْتَمِرَ أَرْسَلَ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ يَسْتَأْذِنُهُمْ لِيَدْخُلَ مَكَّةَ، فَاشْتَرَطُوا عَلَيْهِ أَنْ لاَ يُقِيمَ بِهَا إِلاَّ ثَلاَثَ لَيَالٍ، وَلاَ يَدْخُلَهَا إِلاَّ بِجُلُبَّانِ السِّلاَحِ، وَلاَ يَدْعُوَ مِنْهُمْ أَحَدًا، قَالَ فَأَخَذَ يَكْتُبُ الشَّرْطَ بَيْنَهُمْ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، فَكَتَبَ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ. فَقَالُوا لَوْ عَلِمْنَا أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ لَمْ نَمْنَعْكَ وَلَبَايَعْنَاكَ، وَلَكِنِ اكْتُبْ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ. فَقَالَ «أَنَا وَاللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَأَنَا وَاللَّهِ رَسُولُ اللَّهِ». قَالَ وَكَانَ لاَ يَكْتُبُ قَالَ فَقَالَ لِعَلِيٍّ «امْحُ رَسُولَ اللَّهِ». فَقَالَ عَلِيٌّ وَاللَّهِ لاَ أَمْحَاهُ أَبَدًا. قَالَ «فَأَرِنِيهِ». قَالَ فَأَرَاهُ إِيَّاهُ، فَمَحَاهُ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- بِيَدِهِ،

---

(١) قال ابن المنذر:اختلف العلماء فى المدة التى كانت بين رسول الله ﷺ وبين اهل مكة عام الحديبية؟ قال عروة:كانت اربع سنين،وقال ابن جريج:كانت ثلاث سنين،وقال ابن اسحاق:كانت عشر سنين".انظر تفسير القرطبى:٤٠/٨)_

(٢) امام قرطبى رحمه الله فرمائى: وقال ابن حبيب عن مالک رحمه الله :تجوز مهادنة المشركين السنة والسنتين والثلاث،والى غير مدة".الجامع لاحكام القرآن:٤١/٨،وانظر ايضا بداية المجتهد:٤٣٩/٣،الفصل السادس فى جواز المهادنة......والهداية:٢٠٤/٤،باب الموادعة،من كتاب السير)_

(٣) المغنى/٩٢٣٨)_

(٤) قوله: البراء":الحديث،مر تخريجه فى كتاب العمرة،باب كم اعتمر النبى ﷺ ؟)_

فَلَمَّا دَخَلَ وَمَضَى الأَيَّامُ أَتَوْا عَلِيًّا فَقَالُوا مُرْ صَاحِبَكَ فَلْيَرْتَحِلْ. فَذَكَرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللّٰهِ-صلى الله عليه وسلم-فَقَالَ «نَعَمْ» ثُمَّ ارْتَحَلَ. [ر: ۱۶۸۹]

رجال الحديث

①**احمد بن عثمان بن حكيم**: دا ابوعبدالله احمد بن عثمان بن حكيم بن دينار ازدى كوفى رحمه الله دي.

② **شريح بن مسلمه**: دا شريح بن مسلمه كوفى رحمه الله دي.

③ **ابراهيم بن يوسف**: دا ابراهيم بن يوسف بن ابى اسحاق كوفى رحمه الله دي.

④**أبي**: د أب نه مراد يوسف بن ابى اسحاق رحمه الله دي[1]

⑤**ابواسحاق**: دا مشهور محدث ابواسحاق عمرو بن عبدالله كوفى سبيعى رحمه الله دي.د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب الصلوة من الايمان" كښې تير شوې دى[2]

⑥**البراء**: د براء بن عازب رضي الله عنه حالات هم په كتاب الايمان كښې پورتنى مذكوره باب كښې تير شوي دى[3]

د باب د حديث شريف ترجمه: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرمائى چې كله نبى ﷺ د عمرې د ادا كولو اراده اوكړه نو په مكه مكرمه كښې د داخليدو دپاره ئې د اهل مكه نه اجازت طلب كولو دپاره پيغام واستوو.نو اهل مكه دا شرط اولګوو چې تاسو به دلته صرف درې ورځې قيام كوئ،اسلحه به درسره بند وى او د اهل مكه هيڅ يو كس به هم تاسو ځان ته راتلو ته نۀ پريږدئ. حضرت براء رضي الله عنه فرمائى چې د فريقينو مينځ كښې كوم شرائط مقرر كړې شو نو دا حضرت على رضي الله عنه ليكل نو هغوى اوليكل، "هذا ما قاضى عليه محمد رسول الله" په دې باندې د مكې مكرمې قريشو اووئيل چې كه زمونږ دا يقين وو چې تاسو د الله تعالى رسول يئ نو مونږ به تاسو منع كړې نۀ وئ او ستاسو نه به مو بيعت كړې وو ليكن دا اوليكئ، "هذا ما قاضى عليه محمد بن عبدالله" نبى ﷺ اوفرمائيل،په خدا قسم زۀ محمد بن عبدالله يم،په خدائې قسم!زۀ د الله تعالى رسول يم.حضرت براء رضي الله عنه فرمائى چې حضرت على رضي الله عنه ددې په ليكلو باندې رضا نۀ وو نو نبى ﷺ ورته اوفرمائيل چې د"رسول الله"الفاظ وران كړه.هغوى اوفرمائيل،په خدائې قسم! زۀ به دا كلمات وران نۀ كړم.نبى ﷺ اوفرمائيل چې ما ته اوښايه،هغوى ورته اوښودل نو نبى ﷺ په خپلو لاسونو مباركو باندې هغه وران كړل.كله چې نبى ﷺ په مكه مكرمه كښې داخل شو او مذكوره ورځې هم تيرې شوې نو كفارو

---

[1] ددې ځلوروواړوحضراتود حالاتودپاره اوګورئ: كتاب الوضوء،باب اذا القى على ظهر المصلى قذر..)

[2] كشف البارى:۲/۳۷۰)_

[3] كشف البارى:۲/۳۷۵)_

حضرت علی رضی اللہ عنہ ته اووئیل چې خپل آقا ته اووایه چې ددې ځائې نه تشریف یوسی.دا خبره هغوی نبی کریم ﷺ ته اوکړه نو نبی ﷺ اوفرمائیل چې صحیح ده.او بیا روان شو.

د جلبان معنی او ددې ضبط: ولا یدخلها الا بجلبان السلاح په دې کښې جلبان د جیم او د لام ضمه او باء مشدده سره دې،دغه شان د جیم ضمه،د لام سکون او باء مخففه سره هم ضبط کړې شوې دې جلبان د څرمنې هغه تهیلئ ته وئیلې شی چې په هغې کښې تیکې د تورې سره کیخودې شی.علامه ابن الاثیر رحمه الله فرمائی "شبه الجراب من الادم،ویوضع فیه السیف مغموداً"(۱)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د باب د حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دې چې "أن لا یقیم بها إلا ثلاث لیال"(۲) ددې نه دا ثابتیږی چې د مقرره وخت دپاره صلح کیدې شی.

⑲ باب: الْمُوَادَعَةِ مِنْ غَيْرِ وَقْتٍ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله ددې خبرې جواز بیانوی چې د وخت او د مدت د مقررولو نه بغیر که صلح اوکړې شی نو ددې هم ګنجائش شته،که امام په دې کښې مصلحت ګنړی او د هغهٔ رائې وی نو صحیح ده.(۳)

په مذکوره مسئله کښې اختلاف: پورته چې کومه مسئله ذکر شوه نو په دې کښې هم د امامانو اختلاف دې.

① د احنافو،شوافعو او د مالکیه رائې داده چې د وخت د مقررولو نه بغیر هم صلح کول صحیح ده.(۴)

ددې حضراتو دلیل هم هغه حدیث دې کوم چې امام بخاری رحمه الله تعلیقاً ذکر کړې دې،په هغې کښې دی چې نبی ﷺ اهل خیبر سره د غیرمعینه وخت دپاره صلح کړې وه،ددې وجې نه که امام او د اهل رائې دا خیال وی او ددې ضرورت هم وی چې صلح اوکړې شی نو جائز ده، علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی:

"لیس فی أمر المهادنة حد عند أهل العلم لا یجوز غیره،وإنما ذلک علی حسب الحاجة والاجتهاد فی ذلک إلی الامام وأهل الرأی"(۵)

---

(۱) القاموس الوحید،باب الجیم،مادة جلب،وعمدة القاری:۱۵/۱۰۵،والنهایة فی غریب الحدیث: ۱/۲۸۲،باب الجیم مع اللام،وکشف المشکل:۲/۲۵۰،من مسند البراء،رقم (۸۵۸))_

(۲) عمدة القاری:۱۵/۱۰۵،د حدیث شریف د مزید وضاحت دپاره اوګورئ،کشف الباری،کتاب المغازی، باب صلح الحدیبیة:۳۶۵_۳۶۷)_

(۳) عمدة القاری:۱۵/۱۰۵،وفتح الباری:۶/۲۸۲)_

(۴) پورته حواله جات،وابن بطال:۵/۳۶۷،وارشاد الساری:۵/۲۴۶،والام:۲/۴/۱۸۹،رقم (۱۳۳۵۷))_

(۵) شرح ابن بطال:۵/۳۶۷)_

② ددې خلاف حنابله ددې خبرې قائل دی چې دغه شان صلح کول صحیح نهٔ دی[1]

وَقَوْلِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «أُقِرُّكُمْ مَا أَقَرَّكُمُ اللَّهُ بِهِ». [ر:۲۲۱۳]

او د نبی ﷺ قول مبارک ترڅو چې الله تعالی تاسو دلته برقرار ساتی نو زهٔ به هم تاسو برقرار ساتم.

د مذکوره تعلیق مقصد: د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا حدیث امام بخاری رحمه الله دلته ددې وجې نه ذکر کړو چې امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې کوم مؤقف اختیار کړو نو چې دا په هغې باندې دلیل شی چې د وخت مقررولو نه بغیر هم صلح کول صحیح دی لکه څنګه چې دا حدیث پرې دلالت کوی.

د مذکوره تعلیق تخریج: مذکوره تعلیق امام بخاری رحمه الله په کتاب المزارعة[2] کښې موصولاً نقل کړې دې. ددې موصول روایت یو حصه مصنف دلته لیکلې ده.[3]

ددې نه علاوه دا حدیث امام مسلم رحمه الله هم موصولاً نقل کړې دې[4]

ترجمة الباب سره د تعلیق ماسبت: ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت واضح دې ځکه چې ترجمة الباب د غیرمعینه وخت د صلحې کولو د جواز وه او ددې دعوې دلیل په حدیث شریف کښې موجود دې. والله اعلم بالصواب.

⑳ بَاب: بَاب طَرْحِ جِيَفِ الْمُشْرِكِينَ فِي الْبِئْرِ وَلَا يُؤْخَذُ لَهُمْ ثَمَنٌ

د ترجمة الباب مقصد: ددې ترجمة الباب دوه جزونه دی:

① طرح جيف المشركين في البئر ② ولا يؤخذ لهم ثمن

د اولنی جزء مقصد دادې چې مشرکان د قتل کولو نه پس کوهی ته غورځول هم جائز دی، بلکه غوره کار دې، دې دپاره چې په لاره باندې تیریدونکو خلقو ته تکلیف نهٔ وی په دې شرط چې په دغه کوهی کښې اوبهٔ نهٔ وی او شاړ کوهی وی، ګنی که اوبه په کښې وی نو بیا په کښې غورځول جائز نهٔ وی[5]

دویمه خبره داده چې په دې کښې د مشرکانو بې عزتی ده او تدفین او تکفین خو اعزاز او اکرام دې او مشرکان ددې اعزاز او اکرام مستحق نهٔ دی.

د جیف ضبط او معنی: جیف. بکسر الجیم وفتح الیاء. د جیفة جمع ده او ددې معنی ده لاش، چې کله

---

[1]) المغنی لابن قدامة:۹۲۳۸/۰،رقم (۷۵۹۰))_
[2]) الصحیح للبخاری،کتاب المزارعة،باب اذا قال رب الارض:اقرک......رقم (۲۳۳۸))_
[3]) عمدة القاری:۱۰۵/۱۵،وفتح الباری:۲۸۲/۶)_
[4]) الصحیح لمسلم،کتاب المساقاة،باب المساقاة والمعاملة بجزء من التمر......رقم (۳۹۶۷))_
[5]) عمدة القاری:۱۰۵/۱۵،وشرح ابن بطال:۳۶۸/۵،وارشاد الساری:۲۴۶/۵)_

بوئی شروع کړی.(۱)

د دویم جزء مقصد دادې چې د مشرکانو د بدنونو او د لاشونو بیع کول جائز نهٔ ده، ددې وجې نه که چرته دوی وارثان د دوی د لاشونو په بدله کښې مال ورکول غواړی نو ددې اخستل به جائز نهٔ وی(۲) دا د جمهورو مذهب دې، په دې کښې د چا اختلاف منقول نهٔ دې، کما صرح به النووی رحمه الله(۳)

د جمهورو دلیلونه: ① د دوی یو دلیل د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې، کوم چې امام ترمذی رحمه الله روایت کړې دې چې مشرکانو اوغوښتل چې د یو مشرک سړی بدن واخلی نو نبی ﷺ انکار اوفرمائیلو(۴)

② دویم دلیل هغه واقعه ده کومه چې ابن اسحاق رحمه الله ذکر کړې ده چې مشرکانو نبی کریم ﷺ ته دا درخواست راوړلو چې مونږ ته د نوفل بن عبدالله بدن راکړه، دې په خندق کښې پریوتلې وو او مړ شوې وو نو نبی ﷺ اوفرمائیل، "لاحاجة لنافی جسده، ولا ثمنه" چې مونږ ته نهٔ ددهٔ د قیمت ضرورت شته او نهٔ د بدن. ابن هشام وائی چې مشرکانو د نوفل بن عبدالله د بدن قیمت لس زره درهمه لګولې وو.(۵)

③ ددې نه علاوه دا وجه هم ده چې دا مرداره ده او د مردارې نهٔ مالک کیدل جائز دی او نهٔ عوض اخستل، لکه څنګه چې د حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنهما په یو حدیث مبارک کښې د مردارې او د بتانو دواړو قیمتونو اخستلو ته ناجائز وئیلې شوې دی(۶). فرمائی چې د فتح مکې په ورځ رسول الله مبارک ﷺ اوفرمائیل:

"إن الله ورسوله حرم بیع الخمر والمیتة والخنزیر والاصنام....."(۷)

---

(۱) عمدة القاری:۱۰۵/۱۵، والنهایة للجزری:۳۲۵/۱، باب الجیم مع الیاء)_

(۲) عمدة القاری:۱۰۵/۱۵، وشرح ابن بطال:۳۶۸/۵، وارشاد الساری:۲۴۶/۵)_

(۳) قال رحمه الله: واما المیتة والخمر والخنزیر، فاجمع المسلمون علی تحریم بیع کل واحد منها". انظر شرح النووی علی مسلم:۲۳/۲)_

(۴) الجامع للترمذی، ابواب الجهاد، لا تفادی جیفة المشرکین، رقم (۱۷۱۵))_

(۵) قال ابن اسحاق ......: نوفل بن عبدالله بن المغیرة، سالوا رسول الله ﷺ ان یبیعهم جسده، وکان اقتحم الخندق، فتورط فیه، فقتل، فغلب المسلمون علی جسده، فقال رسول الله ﷺ: لا حاجة لنا فی جسده ولا بثمنه، فخلی بینه وبینهم")_ قال ابن هشام: اعطوا رسول الله ﷺ بجسده عشرة آلاف درهم، فیما بلغنی عن الزهری". انظر السیرة النبویة:۲۶۵/۳، قتلی المشرکین (فی غزوة الخندق))_

(۶) ابن بطال:۳۶۸/۵، وفتح الباری:۲۸۳/۶، وعمدة القاری:۱۰۵/۱۵، والقسطلانی:۲۴۶/۵)_

(۷) الحدیث اخرجه البخاری فی البیوع، باب بیع المیتة والاصنام، رقم (۲۲۳۶)، ومسلم فی صحیحه فی المساقاة، باب تحریم بیع الخمر والمیتة، رقم (۴۰۴۸_۴۰۴۹)، والترمذی فی البیوع، باب فی بیع جلود المیتة، رقم (۱۲۹۷)، وابو داود فی الاجارة، باب فی ثمن الخمر والمیتة، رقم (۳۴۸۶).....

[بقیه برصفحه آئنده...

چې "الله تعالی او د هغهٔ رسول د شرابو، مردار، خنزیر او د بتانو بیعه حرامه گرځولې ده".
حضرت گنگوهی فرمائی:

"ولایؤخذ لهم ثمن" "فان البیع وإن کان فیه توهین للمبیع، ولکنه لایخلو عن اعزاز له أیضاً لما فیه من جعله ذا خطر، إذا البیع لایجری فیما لا رغبة فیه ولا هو ذو خطر، فنهینا عن بیع أجساد المشرکین لئلا یلزم فیه إعزازها"(۱)

ددې مطلب دادې چې "د مشرکانو د بدنونو عوض به نهٔ اخستلې کیږي، ددې وجه داده چې د بیع د وجې نه اگرچه د مبیع توهین کیږي لیکن دې سره سره د مبیع اکرام او اعزاز هم کیږي، هغه داسې چې ددې مبیع څهٔ حیثیت وو ددې وجې نه خرڅه شوه، ځکه چې په کومو ځیزونو کښې د خلقو رغبت نهٔ وی او څهٔ حیثیت ئې نهٔ وی نو د هغې ځیزونو بیع خو بالکل هډو کیږي نهٔ، ددې وجې نه مونږ د مشرکانو د بدنونو د اخستلو نه منع کړې شوې یو، دې دپاره چې دې بیع سره د هغوی اعزاز او اکرام لازم رانهٔ شی، نو ددې وجې نه مطلقاً ممانعت اوکړې شو، نو دغه شان به په خلقو کښې دې طرف ته نهٔ څهٔ رغبت وی او نهٔ به د خلقو په نزد ددې څهٔ حیثیت وی"

۳۰۱۴ :(۲) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ عُثْمَانَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضی الله عنه- قَالَ بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلی الله علیه وسلم- سَاجِدٌ وَحَوْلَهُ نَاسٌ مِنْ قُرَيْشٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِذْ جَاءَ عُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ بِسَلَى جَزُورٍ، فَقَذَفَهُ عَلَى ظَهْرِ النَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- فَلَمْ يَرْفَعْ رَأْسَهُ حَتَّى جَاءَتْ فَاطِمَةُ -عَلَيْهَا السَّلَامُ- فَأَخَذَتْ مِنْ ظَهْرِهِ، وَدَعَتْ عَلَى مَنْ صَنَعَ ذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ -صلی الله علیه وسلم- «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ الْمَلأَ مِنْ قُرَيْشٍ، اللَّهُمَّ عَلَيْكَ أَبَا جَهْلِ بْنَ هِشَامٍ، وَعُتْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ، وَشَيْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ، وَعُقْبَةَ بْنَ أَبِي مُعَيْطٍ، وَأُمَيَّةَ بْنَ خَلَفٍ -أَوْ أُبَيَّ بْنَ خَلَفٍ». فَلَقَدْ رَأَيْتُهُمْ قُتِلُوا يَوْمَ بَدْرٍ، فَأُلْقُوا فِي بِئْرٍ، غَيْرَ أُمَيَّةَ أَوْ أُبَيٍّ، فَإِنَّهُ كَانَ رَجُلاً ضَخْمًا، فَلَمَّا جَرُّوهُ تَقَطَّعَتْ أَوْصَالُهُ قَبْلَ أَنْ يُلْقَى فِي الْبِئْرِ.[ر: ۲۳۷]

دا حدیث بعینه هم دې سند سره په کتاب الوضوء(۳) کښې تیر شوې دې.

د حدیث مبارک ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم په سجده کښې وو او گیرچاپیره د قریشو څهٔ مشرکان ناست وو، اچانک عقبه بن ابی معیط نبی صلی الله علیه وسلم ته د اوښ بچه دانی راوړه او د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په ملامبارکه ئې واچوله نو نبی صلی الله علیه وسلم خپل سر

بقیه ازحاشیه گذشته] والنسائی فی البیوع، باب بیع الخنزیر، رقم (۴۶۶۹)، وابن ماجه فی التجارات، باب مالا یحل بیعه، رقم (۲۱۶۷))_

(۱) لامع الدراری: ۷/۳۲۸)_

(۲) قوله: عن عبدالله رضی الله عنه ": الحدیث، مر تخریجه فی الوضوء، باب اذا القی علی ظهر.....)_

(۳) کتاب الوضوء، باب اذا القی علی ظهر المصلی قذر.....)_

مبارک د سجدې نه اوچت نۀ کړو تردې چې حضرت فاطمه ﷞ تشریف راوړلو او هغه څيز ئې د نبی کریم ﷺ د ملا مبارکې نه اوچت کړو ،کوم خلقو چې داغلط حرکت کړې وو نو د هغوی دپاره ئې خیرې اوفرمائیله.نبی کریم ﷺ ددې خلقو دپاره خیرې کولو کښې اوفرمائیل چې اې الله!دقریشو دا ډله ګرفتاره کړه،اې الله!ابوجهل بن هشام،عتبه بن ربیعه، شیبه بن ربیعه،عقبه بن ابی معیط اوأمیه بن خلف یا ابی بن خلف«راوی ته شک دې» ګرفتار کړه «راوی حضرت عبدالله وائی چې»په خدائې قسم! ما دا ټول اولیدل چې په غزوۀ بدر کښې مردار کړې شو.نو دا ټول کوهی ته اوغورځولې شو ،علاوه د امیه یا ابی بن خلف نه، د هغې وجه دا شوه چې دې ډیر د ډیل ډول سړې وو ،کله چې دې صحابه کرامو ﷡ رابنکۀ نو ددۀ اندامونه یا جوړونه کهلاؤ شو مخکښې ددې نه چې دې کوهی ته واچولې شی.

د حدیث شریف د اخری جزء"فانه کان رجلا..... "**تشریح**: ددې حدیث په آخری جزء کښې یو لفظ د اوصال راغلې دې،چې د وصل جمع ده،ددې معنی اندام هم دې او جوړ هم[1]،او د مذکوره جملې مطلب دادې چې کله صحابۀ کرامو ﷡ امیه بن خلف کوهی ته د غورځولو دپاره رابنکۀ نو ممکنه نۀ شوه،ځکه چې ددۀ اندامونه مات شوې وو.

ددې بنیادی وجه دا شوې وه چې دا د رمضان المبارک ورځې وې او ډیره ګرمی وه[2]،نو د مرګ نه پس ډیر وخت پورې په دې حالت کښې پراتۀ وو چې ددې وجې نه ئې بدنونه پړسیدلې وو او تور شوې وو،نو کله چې دوی کوهی ته غورځولې شو نو د امیه بن خلف بدن دروند وو،ددې وجې نه ممکن نۀ شوه چې دې کوهی ته واچولې شی،ددې وجې نه دې هم په دې حالت باندې پریخودلې شو[3]

ددې حدیث نور تشریحات په کتاب الجهاد او کتاب المغازی کښې راغلې دی[4]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:د ترجمة الباب اولنی جزء سره خودحدیث مطابقت په دې جمله کښې دې، "......**فالقوائی بئر**"ددې نه ددې کار وضاحت سره جواز معلومیږی چې په غیرآباد کوهیانو کښې د مشرکانو لاشونه غورځول جائز دی.

د ترجمة الباب دویم جزء سره د حدیث مناسبت په دې معنی کښې دې چې عرفاً دا خبره معلومه ده چې که ددې مقتولینو د وارثانو په ذهن کښې دا خبره راتله چې مونږ به مال خرچ کړو نو ددې لاشونو حاصلول به مونږ ته ممکن شی ددې باوجود هغوی ددې کوشش اونۀ کړو ،ځکه چې هغوی ته ددې بنۀ پته وه چې دا کوشش به ضائع وی،په دې خبره باندې د ترمذی شریف پورتنې مذکوره حدیث هم دلالت کوی[5] ،کوم چې مونږ وړاندې بیان کړو ،

---

[1]) مجمع بحار الانوار:۶۳/۵،مادة وصل،باب:و،ص)_
[2]) کما فی المغازی: وکان یوما حارا"،باب دعاء النبی ﷺ علی......رقم (۳۹۶۰))_
[3]) لامع الدراری وتعلیقاته:۳۲۸/۷)_
[4]) کشف الباری،کتاب الجهاد:۷۳۰/۱_۷۳۳،وکتاب المغازی:۱۰۰)_
[5]) په دې حدیث باندې اګرچه کلام شوې دې لیکن دا ګواه جوړیدې شی،.....

[بقیه برصفحه آئنده...

دغه شان د ابن اسحاق رحمه الله روایت هم په دې معامله کښې واضح دې.د حافظ ابن حجر رحمه الله د قول مطابق په مذکوره مسئله باندې د باب د حدیث نه د امام بخاری رحمه الله استدلال هم ددې نکتې او د عرف په بنیاد باندې دې (١)

د باب د حدیث نه مستنبطه یوه فائده امام طبری رحمه الله فرمائی:

"د هر سړې خواه هغه مسلمان وی یا کافر،مړې پټول او ددې دفن کول فرض دی،د خلقو د نظرونو نه د پټ ساتلو دپاره چې هر قسم طریقه اختیارولې شی نو د هغې اختیارول ضروری دی، ددې وجه او دلیل د نبی کریم ﷺ هغه حکم دې په کوم حکم کښې چې د بدر کوهی کښې د مشرکانو د غورځولو دپاره وئیلې شوې وو او فراخه ځائې کښې هغوی وانهٔ چولې شو،ددې وجې نه په دې معامله کښې د نبی کریم ﷺ اقتداء او تابعداری کول زیات غوره او مستحب ده لیکن په هرحال کښې به موقع محل ته کتلې شی.داسې نهٔ چې...... مسلمانان په کفن دفن کښې مصروف وی او دشمن پرې دوباره حمله اوکړی.

هرکله چې حربی مشرکانو سره د نبی کریم ﷺ دا طریقه وه نو هغه مشرکان چې ذمیان او اهل عهد دی،که د هغوی یو کس مړ شی،د هغهٔ څوک ولی نهٔ وی.نهٔ ئې څوک د مذهب ملګری او مسلمان موجود وی نو د سنتو په رڼا کښې ددهٔ لاش پټول او دفن کول غوره دی.لکه د حضرت علی رضی الله عنه د والد صاحب ابو طالب په وفات باندې نبی کریم ﷺ فرمائیلې وو "اذهب فواره....." (٢) چې "لاړ شهٔ او هغه پټ کړهٔ".

البته!که د څهٔ مصروفیت یا د بل څهٔ مانع د وجې نه مسلمانان دا اونهٔ کړی نو زما په خیال کښې په دې کښې څهٔ حرج نشته ځکه چې د نبی کریم ﷺ په اکثرو جنګونو کښې چې په هغې کښې قتلونه هم شوې وو نو کوم ذکر چې د بدر متعلق اوشو داسې ذکر د یو جنګ متعلق هم نشته چې په هغې کښې د مشرکانو مړی پټ کړې شوې وی" (٣) والله اعلم بالصواب

بقیه ازحاشیه گذشته] اوګورئ:جامع ترمذی، ابواب الجهاد،باب لا تفادی جیفة......رقم (١٧١٥)،وفتح الباری:٢٨٣/٦،وشرح ابن بطال:٣٦٨/٥)_

(١) شرح ابن بطال:٣٦٨/٥،والمتواری:٩٩١،وفتح الباری:٢٨٣/٦،وتعلیقات اللامع:٣٢٨/٧)_

(٢) الحدیث اخرجه ابن ابی شیبة فی مصنفة:٣٧٩/٧،و٣٨١،کتاب الجنائز،باب فی الرجل یموت له القرابة المشرک:یحضره ام لا؟رقم (١١٩٦٢)،وابو داود فی الجنائز،رقم (٣٢١٤)،والنسائی فی الطهارة،رقم (١٩٠)،وانظر کذلک تعلیقات محمد عوامه علی المصنف،کتاب الجنائز،باب فی المسلم یغسل المشرک...... رقم (١١٢٦٧)،په دې معنی کښې نور احادیث هم موجود دی،په سنن بیهقی کښې د عمر بن یعلی بن مرة عن ابیه د طریق نه مروی دی،حضرت یعلی فرمائی سافرت مع النبی ﷺ غیر مرة،فما رایته مر بجیفة انسان الا امر بدفنه،لایسال امسلم هو ام کافر". سنن کبری:٣/٣٨٦،کتاب الجنائز،باب وجوب العمل فی الجنائز من الغسل....،رقم (٦٦١٧) ددې نه علاوه اوګورئ:د مصنف ابن ابی شیبه رحمه الله پورتنې ذکر شوې باب:٣٧٨/٧،٣٨١)_

(٣) شرح ابن بطال:٣٦٩/٥_٣٧٠)_

۲۱_ باب: إِثْمِ الْغَادِرِ لِلْبَرِّ وَالْفَاجِرِ

د ترجمة الباب مقصد په دې باب کښې امام بخارى رحمه الله دا بيانوى چې بدعهدى کول گناه ده، برابره خبره ده که دا بدعهدى يو نيک سړى سره اوکړې شى يا يو بد سړى سره اوکړې شى، او دغه شان بدعهدى کوونکې په خپله نيک سړې وى يا بد سړې وى، لکه حافظ صاحب او علامه عينى رحمهما الله وغيره ليکى:

قوله: "أي: سواء كان من بر لفاجر أو بر، ومن فاجر لبر أو فاجر":[1] ددې وجې نه نجات په هيڅ صورت کښې نشته، په هرحال کښې به گناهگار وى او دا د منافقت علامت دې.

حافظ مزيد فرمائى چې کوم ترجمة الباب د "باب إثم من عاهد ثم غدر" دې بابونه وړاندې تير شو نو دهغې او ددې باب مينځ کښې د عمُوم خصوص نسبت دې.[2]، مطلب دادې چې وړاندې کوم باب تير شو نو هغه عام وو او دا باب خاص دې.

او حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله په دواړو بابونو کښې دا فرق بيانوى چې په دې کښې د گناه د نوعيت د اختلاف طرفته اشاره ده چې د غدر مختلف نوعيتونه دى، دې حساب سره ددې گناه هم ده، ددې وجې نه امام بخارى رحمه الله ددې مطلب بيانولو دپاره مختلفې ترجمې قائمې کړې دى.[3]

او حضرت گنگوهى رحمه الله د نيک او فاجر د دواړو د ذکر توجيه کوى او فرمائى: لما كان من الامور المنكرة ما لا كراهة فيه إذا ارتكبها مؤمن كامل في إيمانه، ولا يمكن من ارتكابه الفاسق الغير الآمن على إيمانه توهم أن الغدر لعله من هذا القبيل، فرفعه بإطلاق الرواية، ولفظ "كل" الدال على العموم"[4]

ددې مطلب دادې چې په ناکاره کارونو کښې بعضې داسې دى چې که يو مؤمن هغه اوکړى نو په کښې هيڅ کراهت نشته، بد نۀ گڼلې کيږى، ليکن که هم دغه عمل يو فاسق او ناقص مسلمان اوکړى نو هغۀ ته ددې اجازت نۀ شى ورکولې او هغه ددې نه منع کولې شى، لکه څنگه چې د يوم الشک روژه ده، چونکه د غدر او وعده خلافئ متعلق هم چاته دا گمان کيدې شو چې دا کار هم ددې قبيل نه دې چې کامل مؤمن ئې اوکړى نو څۀ باک به په کښې نۀ وى او غيرکامل، فاسق او ناقص مسلمان ئې اوکړى نو هغه به گناهگار وى نو امام بخارى رحمه الله دا وهم د روايت د اطلاق په ذريعې سره او لفظ "كل" چې په عموم باندې دلالت کوى، ددې په ذريعې سره ختم کړې دې چې بدعهدى خواه نيک سړې اوکړى يا بد، دواړه به گناهگار وى. والله اعلم بالصواب

---

[1]) فتح البارى:۶/۲۸۴،وعمدة القارى:۱۵/۱۰۶)_

[2]) فتح البارى:۶/۲۸۴)_

[3]) الابواب والتراجم للكاندهلوى:۱/۲۰۹)_

[4]) پورته حواله،ولامع الدرارى:۷/۳۲۹)_

۳۰۱۵ (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ. ۳۱۸۷- وَعَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ- قَالَ أَحَدُهُمَا يُنْصَبُ وَقَالَ الآخَرُ- يُرَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُعْرَفُ بِهِ».

رجال الحديث

①ابوالوليد: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملک طیالسی رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب علامة الایمان حب الانصار" کښې تیره شوې ده.(۲)

②شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی رحمه الله دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من......" کښې راغلي دی.(۳)

③سلیمان الاعمش: دا سلیمان بن مهران دې چې په اعمش سره مشهور دې. د دوی ترجمه په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تیره شوې ده.(۴)

④ابووائل: دا ابووائل شقیق بن سلمه دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله......" کښې تیره شوې ده.(۵)

⑤عبدالله: د مشهور صحابی حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تیر شوې دی.(۶)

⑥ثابت: دا ابو محمد ثابت بن اسلم بُنانی دې. د دوی تذکره په کتاب العلم "باب القراءة والعرض علی المحدث" کښې تیره شوې ده.(۷)

⑦انس: د حضرت انس رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب من الایمان....." کښې راغلي دی.(۸)

---

[1]) قولهما: عن عبدالله رضی الله عنه ،وعن انس رضی الله عنه ":اما حديث عبدالله فاخرجه البخارى فى هذا الموضع فقط. واخرجه مسلم فى الجهاد،باب فى تحريم الغدر،رقم (۴۵۳۳_۴۵۳۵)،وابن ماجه،كتاب الجهاد،باب الوفاء بالبيعة،رقم (۲۸۷۲)،اما حديث انس فاخرجه البخارى فى هذا الموضع،واخرجه مسلم،كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر،رقم (۴۵۳۶))_

[2]) كشف البارى:۳۸/۲)_

[3]) كشف البارى:۶۷۸/۱)_

[4]) كشف البارى:۲۵۱/۲)_

[5]) كشف البارى:۵۵۹/۲)_

[6]) كشف البارى:۲۵۷/۲)_

[7]) كشف البارى:۱۸۳/۳)_

[8]) كشف البارى:۴/۲)_

د حديث شريف سند سره متعلق يو اهم وضاحت: تاسو گورئ چې دا حديث دوه صحابه کرام رضي الله عنهما روايت کوی، په پورتنی سند کښې چې د "وعن ثابت..... "کوم الفاظ دی، د هغې قائل حضرت شعبه بن الحجاج رحمه الله دې، د مسلم شريف په روايت کښې ددې وضاحت موجود دې، چې د هغې طريق دادې، "عبدالرحمن بن مهدی عن شعبة عن ثابت عن انس"(۱)او امام اسماعيلی هم دا روايت د "ابوخليفة عن ابی الوليد شيخ البخاری" طريق سره دوو سندونو سره نقل کړې دې او دواړو ځايونو کښې دا فرمائی چې دې سره په هغه سړی(۲) باندې رد کيږی چا چې دا کار جائز ښودلې دې چې دا په ابوالوليد باندې عطف دې، دغه شان به دا روايت د "الاعمش عن ثابت..... "د طريق نه شی، حالانکه حقيقت کښې داسې نۀ ده بلکه دا د "شعبه عن ثابت....... "د طريق نه دې. ددې نه علاوه امام مزی رحمه الله هم په تهذيب (۳)کښې د اعمش عن ثابت روايت په بخاری کښې شامل کړې نۀ دې او په دې باندې ئې د بخاری علامت نۀ دې لګولې.(۴)

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لكل غادر لواء يوم القيامة: د نبی کريم ﷺ نه روايت دې چې هغوی اوفرمائيل چې د هر وعده خلاف دپاره به د قيامت په ورځ يو بيرغ وی.

قوله: قال أحدهما ينصب وقال الآخر: يرى يوم القيامة يعرف به: په دواړو کښې يو اوفرمائيل چې نصب کولې به شی او دويم اوفرمائيل چې ځۀ ښودلې شی نو د هغې نه به پيژندلې شی.

په مسلم شريف کښې چې ددې حديث کوم روايت دې نو په هغې کښې نۀ خو کلمه د ينصب شته او نۀ د "يرى (۵)"شته. دلته د راويانو شک شوې دې چې يو خو "ينصب" نقل کړې او دويم "يرى" نقل کړې دې ليکن دې سره د روايت په صحت باندې ځۀ اثر نۀ کيږی ځکه چې دواړه روايتونه د بخاری د شرط موافق دی. دلته د شک د ذکر کولو وجه صرف داده چې التباس اونۀ شی.(۶)

---

۱) انظر صحيح مسلم، کتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم (۴۵۳۶))_

۲) قال به الکرمانی ايضا، انظر شرحه الکواکب الدراری: ۱۳/۱۴۷، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۶)_

۳) تهذيب الکمال: ۱۲/۷۷، (ترجمة سليمان بن مهران الاعمش رحمه الله)_

۴) فتح الباری: ۶/۲۸۴)_

۵) پورته حواله، وصحيح مسلم، کتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم _ ۴۵۳۶))_

۶) دا د علامه عينی رحمه الله (۱۵/۱۰۶) رائې ده چې د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت کوونکو راويانو ته شک شوې دې ليکن دا څوک دی، دا معلومه نۀ شوه. البته زمونږ..... [بقيه برصفحه آئنده....

۳۰۱۶: (١) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضى الله عنهما - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ « لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يُنْصَبُ لِغَدْرَتِهِ». [۵۸۲۳، ۵۸۲۴، ۶۵۶۵، ۶۶۹۴]

رجال الحديث

①**سلیمان بن حرب**: دا سلیمان بن حرب الوشحی دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من کره أن یعود فی الکفر کما یکره أن...... "کښې تیره شوې ده (٢)

②**حماد**: دا حماد بن زید دې.د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المعاصی من أمر الجاهلیة..... "کښې تیر شوې دی (٣)

③**ایوب**: دا ایوب بن ابی تمیمه کیسان سختیانی دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان" کښې تیره شوې ده (٤)

④**نافع**: دا نافع دې چې د ابن عمر مولی دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب ذکر العلم والفتیا فی المسجد" کښې تیره شوې ده (٥)

⑤**ابن عمر**: د حضرت عبدالله بن عمر حالات په کتاب الایمان، "باب الایمان..... "کښې راغلې دی (٦)

قوله: قال: سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول: لکل غادر لواء ینصب لغدرته: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائي چې ما د نبی کریم ﷺ نه واوریدل چې د هر وعده خلاف

بقیه ازحاشیه گذشته] رائې داده چې د احدهما نه مراد حضرت ابن مسعود او د الآخر نه مراد حضرت انس رضی الله عنهما دی، په دې باندې قرینه غالباً دا ده چې امام بخاری رحمه الله دا روایت د دواړو صحابو نه یوځائې نقل کړې دې، ددې وجې نه ددې کلماتو نزدې محمل هم دا دواړه صحابه کیدې شی، خصوصاً چې هرکله د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د روایت صرف یو طریق بیان کړې شوې وی والله اعلم بالصواب)

[1]) قوله: عن ابن عمر رضی الله عنهما: "الحدیث، اخرجه البخاری، کتاب الادب، باب ما یدعی الناس بآبائهم، رقم (۶۱۷۷_۶۱۷۸)، وکتاب الحیل، باب اذا غصب جاریته فزعم.....رقم (۶۹۶۶)، وکتاب الفتن، باب اذا قال عند قوم شیئا.....رقم (۷۱۱۱)، ومسلم، کتاب الجهاد، باب تحریم الغدر، رقم (۴۵۲۹_۴۵۳۲)، وابو داود، ابواب الجهاد، باب فی الوفاء بالعهد، رقم (۲۷۵۶)، والترمذی، ابواب السیر، باب ما جاء ان لکل غادر لواء.....رقم (۱۵۸۱)

[2]) کشف الباری: ۲/۱۰۵)_

[3]) کشف الباری: ۲/۲۱۹)_

[4]) کشف الباری: ۲/۲۶)_

[5]) کشف الباری: ٤/۶۵۱)_

[6]) کشف الباری: ۱/۶۳۷)_

دپاره به د قیامت په ورځ یو بیرغ وی چې د هغهٔ د وعده خلافئ د وجې نه به ښخولې شي.
د"بغدرته" په باء کښې احتمالات: د بغدرته باء خو یا سببیه ده یا صرف جاره ده، په دواړو صورتونو کښې غدرته مجرور دې او ددې مضاف محذوف دې کومه چې کلمه د سبب ده یا کلمه د قدر ده، "أی بسبب غدرته فی الدنیا او بقدر غدرته"[1] مطلب دادې چې د وعده خلاف دپاره کوم بیرغ ښخولې شي نو د هغې وجه او سبب به ددې انسان په دنیا کښې وعده خلافی وی.
په دویم صورت کښې به مطلب دا شي چې په دنیا کښې د وعده خلافئ کوم مقدار وی نو د هغې په اندازه به بیرغ هم وی "بقدر غدره"[2] ددې دویمې معنې تائید د مسلم شریف د روایت نه هم کیږی، چې په هغې کښې د "بقدر غدره"[3] وضاحت دې[4]
بیرغ به چرته لګولې شي؟ په اکثرو روایتونو کښې ددې خبرې وضاحت موجود نهٔ دې چې هر وعده خلاف ته د بیرغ ښخولو کومه سزا ورکولې شي نو ددې محل به څهٔ وی؟ البته په مسلم شریف کښې چې د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه کوم روایت دې نو په هغې کښې په دې الفاظو سره ددې وضاحت راغلې دې، "لکل غادر لواء عند إسته یوم القیامة"[5] چې ددې محل او مقام به شاته ملا (دبر) باندې پورته ځائې وی.
د"لکل غادر لواء" مختلفې معنې او مطلبونه: د قیامت په ورځ چې وعده خلاف ته کوم بیرغ لګولې شي نو ددې وجه به څهٔ وه؟
د حدیث شارحینو ددې مختلف جوابونه ذکر کړې دی:
① علامه توربشتی رحمه الله فرمائی چې الله تعالی به وعده خلاف سړې په ټول محشر کښې د قیامت په ورځ رسوا کړی، په دنیا کښې چې دهٔ کومه وعده خلافی کړې وه د هغې د بیان دپاره به دا بیرغ اولګولې شي چې دا بدعهده دې او په دې سره به دا انسان پیژندلې کیږی، لکه څنګه چې د یو لښکر قائد په خپل بیرغ سره پیژندلې شي"[6]
② علامه ابن المنیر رحمه الله فرمائی چې ګویا دې وعده خلاف انسان سره به ددهٔ د قصد او د ارادې خلاف عمل اوکړې شي، ځکه چې بیرغ عموماً په سر باندې وی لیکن ددهٔ بیرغ به لاندې وی چې دې ښهٔ ذلیل او رسوا شي، ځکه چې سترګې غالباً د بیرغونو طرفته ځی، نو

[1]) عمدة القاری:١٥/١٠٦)_
[2]) کما فی حدیث ابی سعید الخدری رضی الله عنه: لکل غادر لواء یوم القیامة، یرفع له بقدر غدره....." انظر الصحیح لمسلم، کتاب الجهاد، باب تحریم الغدر، رقم (٤٥٣٨))_
[3]) پورته حواله)_
[4]) فتح الباری:٦/٢٨٤)_
[5]) انظر، صحیح مسلم، کتاب الجهاد، باب تحریم الغدر، رقم (٤٥٣٧))_
[6]) کتاب السیر:٣/٨٥٩، رقم (٢٧٠٧)، وعمدة القاری:١٥/١٠٦)_

ددې وعده خلاف انسان دا کار به هم د قیامت په ورځ ددې سبب وی چې د خلقو سترګې به په دې بیرغونو باندې لګیدلې وی کوم بیرغونه چې ددې بدعهدو دپاره لګولې شوې وی دغه شان به دا خلق ښۀ ذلیل او رسوا شی.(١)

④امام قرطبی فرمائی چې د "لکل غادر لواء" په دې جمله کښې نبی کریم ﷺ اهل عرب هغه کار سره مخاطب کړې دی کوم کار چې به دې اهل عرب په خپله کوو.لکه د اهل عرب عادت وو چې هغوی به د وفا دپاره سپین بیرغ او د بدعهدئ دپاره تور بیرغ اوچتولو،یعنی دې دواړو رنګونو به په دې کارونو باندې دلالت کوو،دې دپاره چې خلق بدعهدو لره ملامته کړی،مذمت ئې اوکړی،ددې وجې نه د حدیث تقاضه هم داده چې بدعهده انسان سره د قیامت په ورځ هم داسې اوشی چې ددۀ دا کار مشهور شی او اهل محشر ئې مذمت بیان کړی. هرچه وفاداری ده نو ددې په باره کښې څۀ حدیث خو نۀ دې راغلې لیکن دا څۀ لرې نۀ ده چې ددې د تعریف او مدح دپاره هم دغه شان بیرغ پورته کړې شی او خلق ددې خلقو تعریف اوکړی،خصوصاً هرکله چې د نبی کریم ﷺ دپاره "لواء الحمد" ثابت وی،ددې وجې نه د لواء الوفاء کیدل هم څۀ لرې نۀ ده.(٢)

ترجمة الباب سره د درې واړو احادیثو مناسبت: پورته د دریو حدیثونو ذکر راغلې دې،یو د حضرت ابن مسعود،دویم د حضرت انس او دریم حدیث د حضرت ابن عمر ﷺ،ترجمة الباب سره ددې درې واړو حدیثونو مناسبت په دې کلماتو کښې موجود دې، "لکل غادر لواء" ځکه چې لفظ د "کل" په عموم باندې دلالت کوی،ددې نه دا معلومیږی چې بدعهدی خواه دنیک سړی نه اوشی یا د بدسړی نه لیکن په هرصورت اوهرحال کښې مذموم او د ګناه کار دې.(٣)

د حدیث نه راوتلې شوې بعضې فائدې:

غدر او وعده خلافی کول حرام دی: د پورتنی احادیثو نه یو خو دا خبره معلومه شوه چې وعده خلافی حرامه ده.خصوصا چې هرکله دا کار یوحاکم یا والی اوکړی،ځکه چې ددې کار نقصان او ضرر متعدی وی او د الله تعالی مخلوق ددې نه متاثره کیږی،دویمه وجه داده چې حاکم چونکه د وعدې په پوره کولو باندې قدرت لری،د هغۀ دپاره څۀ مانع نۀ وی،ددې وجې نه چې حاکم هم بدعهدی کوی نو دا ډیره عجیبه او د عقل نه لرې خبره ده

---

(١) فتح الباری:٦/٢٨٤)_

(٢) پورته حواله،والمفهم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم،باب النهی عن الغدر،من کتاب الجهاد:١١/٥٤)

(٣) قال المهلب: اخبر ﷺ ان عقوبة الغادر یوم القیامة ان یرفع له لواء،لیعرف الناس بغدرته،فینظرون منه بعین المعصیة،وهذه عقوبة من نوع ما قال الله فی عاقبة الکاذبین علی الله:(ویقول الاشهاد هؤلاء الذین کذبوا علی ربهم) (هود:١٨)،وانما قال البخاری:باب اثم الغادر للبر والفاجر،لعموم قوله ﷺ لکل غادر لواء..... فدخل فیه من غدر من بر او فاجر،دل ان الغدر حرام لجمیع الناس،برهم وفاجرهم،لان الغدر ظلم، وظلم الفاجر حرام کظلم البر التقی".انظر شرح ابن بطال:٥/٣٧٠_٣٧١)_

حضرت قاضی عیاض رحمه الله فرمائی، مشهوره خو داده چې دا حدیث مبارک د حاکم او والی په مذمت کښې راغلې دې، چې دوی خپل قوم، رعیت او خپل فوج سره کومې وعدې کړې دی او هغه پوره نهٔ کړی، یا د خپل ولایت او حکومت هغه ضروریات پوره نهٔ کړی، د کومو ضروریاتو ذمه داری چې ئې په خپله اخستلې ده. نو هرکله چې دهٔ خیانت اوکړو او رعیت سره ئې د نرمئ او د مهربانئ سلوک اونهٔ کړو نو دهٔ خپلې وعدې او عهد سره غداری اوکړه.

قاضی عیاض رحمه الله مزید فرمائی چې بعضې حضراتو دا وئیلې دی چې د حدیث مراد رعیت لره د امام د نافرمانئ نه منع کول او بندول دی، لکه د رعیت دپاره دا جائز نهٔ دی چې هغوی د امام خلاف خروج او بغاوت اوکړی او د هغهٔ نافرمانی اوکړی، ځکه چې په دې سره ډیرې فتنې پیدا کیدې شی. بیا قاضی صاحب رحمه الله اولنی قول ته ترجیح ورکوی او فرمائی، "والصحیح الاول"[1]

لیکن حدیث لره یو معنې سره خاص کول مناسب نهٔ دی هرکله چې د دویمې معنې احتمال هم لری، ددې وجې نه حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چې معلومه نهٔ ده چې ددې حدیث په عموم باندې حمل کولو کښې څهٔ څیز مانع دې؟ بیا د حدیث راوی حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په خپله هم ددې نه هغه معنی مراد اخلی کومه چې قاضی عیاض مرجوحه ښودلې ده، لکه د کتاب الفتن په روایت کښې ددې عبارت زیاتوالې هم راغلې دې. "وإنا قد بايعنا هذا الرجل على بيع الله و رسوله، وإني لا أعلم غدراً أعظم من أن يبايع رجل على بيع الله ورسوله، ثم ينصب له القتال، وإني لا أعلم أحداً منكم خلعه، ولا بايع في هذا الامر الا كانت الفيصل بيني وبينه"[2]

مطلب دادې چې مونږ د هغه سړی (یزید بن معاویه) په لاس د الله تعالی او د رسول صلی الله علیه وسلم په شرط باندې بیعت کړې دې او زما په نزد ددې نه زیاته لویه وعده خلافی نشته چې د یو سړی په لاس باندې د الله تعالی او د رسول صلی الله علیه وسلم په شرط سره بیعت اوکړې شی بیا هم ورسره جنګ اوکړې شی. که ماته په تاسو کښې د چا په باره کښې معلومه شوه چې هغهٔ د یزید بن معاویه بیعت مات کړې دې یا ئې په دې معامله کښې د هغهٔ بیعت اختیار کړې نهٔ دې نو زما او د هغهٔ مینځ کښې به فیصله وی (یعنی زما او د هغهٔ تعلق به ختم وی).

ددې وجې نه حدیث په عموم باندې محمول کول زیات مناسب دی. والله اعلم[3]

د قیامت په ورځ به کوم نسبت سره اواز کولې شی؟ د باب د حدیث په بعضې طرقو کښې دا الفاظ هم راغلې دی، "هذه غدرة فلان بن فلان"[4].

---

[1]) فتح الباری: ٦/ ٢٨٤، واکمال المعلم شرح مسلم للقاضی عیاض: ٦/ ١٩_٢٠، باب تحریم الغدر)_

[2]) الصحیح للبخاری، کتاب الفتن، باب اذا قال عند قوم شیئا، ثم......رقم (٧١١١))_

[3]) فتح الباری: ٦/ ٢٨٤، وبه قال العینی فی العمدة: ١٥/ ١٠٦)_

[4]) مثلاً اوګورئ صحیح بخاری، کتاب الادب، باب ما یدعی الناس بآبائهم، رقم (٦١٧٧_٦١٧٨)، وکتاب الفتن، باب من قال عند قوم شیئا......رقم (٧١١١))_

يعنى د بيرغ لګيدو نه پس به د مزيد رسوائى او ذلت دپاره دا اعلان هم كيږى چې دا د فلانى چې د فلانى خوي دي دهغهٔ د وعده
خلافئ نتيجه ده،ددې نه دا معلوميږى چې د قيامت په ورځ به اولاد ته د پلار په نوم سره آواز كولې شى.
او د طبرانى د يو روايت نه كوم چې د ابوامامه باهلى رحمه الله نه روايت دې،نه دا معلوميږى چې اولاد ته به د مور په نوم سره آواز كولې شى[1].
ددې تعارض دوه جوابونه دى:
①د طبرانى د پورتنى مذكوره روايت سند ډير زيات ضعيف دې،ددې وجې نه ددې نه استدلال صحيح نهٔ دې او په مقابله كښې د صحيحينو وغيره روايت دې،بيا په ابوداؤد وغيره كښې د حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه يو مرفوع حديث دې،چې په هغې كښې د پلارانو په نومونو سره دبلنې وضاحت دې "إنكم تدعون يوم القيامة باسمائكم وأسماء آبائكم،فاحسنوا اسمائكم"[2]
②كه دا روايت هم تسليم كړې شى كوم روايت كښې چې د مور په نوم سره د آواز كيدو تذكره ده نو د باب په حديث كښې چې كومه خبره ده هغه به ددې عام نه خاص وى.
لكه ابن دقيق العيد رحمه الله فرمائى: "وإن ثبت أنهم يدعون بامهاتهم فقد يخص هذا من العموم"[3]
امام بخارى رحمه الله په دې مسئله باندې په كتاب الادب كښې مستقله ترجمه هم قائم كړې ده[4]
والله اعلم بالصواب

٣٠١٧:[5] حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَوْمَ فَتْحِ

---

[1]) المعجم الكبير:٢٥٠/٨،رقم (٧٩٧٩)،سعيد بن عبدالله الاودى عن ابى امامة،ومجمع الزوائد:٤٥/٣، الجنائز،باب تلقين الميت بعد دفنه،وقال الهيثمى: وفى اسناده جماعة لم اعرفهم"،والجامع الكبير للسيوطى:١ /٣٤٩،حرف الهمزة،رقم (٢٥٧١)،وتهذيب سنن ابى داود لابن قيم:٤٥٤/٢،باب ما يدعى الناس......، واخرج ابن عدى من حديث انس مثله،وقال: منكر"انظر الكمال له:٣٤٣/١،ولسان الميزان:٥٢٣/١، ترجمة اسحاق بن ابراهيم الطبرى،رقم (١٠٨٣))_
[2]) سنن ابى داود،كتاب الادب،باب فى تغيير الاسماء،رقم (٤٩٤٨)،والسنن الكبرى للبيهقى:/٩٥١٥، كتاب الضحايا،باب فى حسن الاسماء،رقم (٢٦٩٤)،وشرح السنة للبغوى:٣٨٢/٦،كتاب الاستئذان.....باب تحسين الاسماء،رقم (٣٢٥٢)،وموارد الظمآن كتاب الادب،باب ما جاء فى الاسماء،رقم (١٩٤٤)،ومسند احمد: ١٩٤/٥،رقم (٢٢٠٣٥)،وشعب الايمان:٣٩٣/٦،باب فى حقوق الاولاد...الستون من شعب....رقم (٨٦٣٣)
[3]) فتح البارى:٢٨٤/٦،دغه شان اوګورئ،فتح البارى:٥٦٣/١٠،وشرح ابن بطال:/٩٣٣٥)_
[4]) صحيح بخارى،كتاب الادب،باب ما يدعى الناس بآبائهم،د حديث مزيد وضاحت دپاره اوګورئ: كشف البارى،كتاب الادب:٥٩٦_٥٩٧،والابواب والتراجم للكاندهلوى:١١٨/٢)_
[5]) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنه ":الحديث،مر تخريجه فى الحج،باب لا يحل القتال بمكة)_

مَكَّةَ «لَا هِجْرَةَ وَلٰكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ، وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا». وَقَالَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ «إِنَّ هٰذَا الْبَلَدَ حَرَّمَهُ اللّٰهُ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ، فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللّٰهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَإِنَّهُ لَمْ يَحِلَّ الْقِتَالُ فِيهِ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَمْ يَحِلَّ لِي إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللّٰهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، لَا يُعْضَدُ شَوْكُهُ، وَلَا يُنَفَّرُ صَيْدُهُ، وَلَا يَلْتَقِطُ لُقَطَتَهُ إِلَّا مَنْ عَرَّفَهَا، وَلَا يُخْتَلَى خَلَاهُ». فَقَالَ الْعَبَّاسُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِلَّا الْإِذْخِرَ، فَإِنَّهُ لِقَيْنِهِمْ وَلِبُيُوتِهِمْ. قَالَ «إِلَّا الْإِذْخِرَ». [ر: ١٥١٠]

رجال الحديث

① **علی بن عبدالله:** دا مشهور محدث علی بن عبدالله ابن المدینی رحمه الله دې، د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب الفهم فی العلم" کښې راغلې ده.[1]

② **جریر:** دا جریر بن عبد الحمید رحمه الله دې.

③ **منصور:** دا منصور بن معتمر سلمی کوفی رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم....." کښې تیره شوې ده.[2]

④ **مجاهد:** دا لوئې مفسر حضرت مجاهد بن جبر مکی رحمه الله دې. د دوی حالات په کتاب العلم، "باب الفهم فی العلم" کښې بیان شوې دی.[3]

⑤ **طاوس:** دا طاوس بن کیسان یمانی رحمه الله دې.[4]

⑥ **ابن عباس رضی الله عنهما:** د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې راغلې دی.[5]

د باب څلورم حدیث د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې، ددې حدیث تشریح وړاندې په مختلفو مقاماتو کښې تیره شوې ده.[6]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حدیث په مناسبت کښې څۀ غموض دې، چې د هغې د لرې کولو دپاره مختلفو حضراتو دا لاندینی اقوال ارشاد فرمائیلې دی:

① علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چې ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت ددې قول نه کیدې

---

[1]) کشف الباری:۳/۲۹۷)_
[2]) کشف الباری:۳/۲۶۸_۲۷۲)_
[3]) کشف الباری:۳/۳۰۷)_
[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین......)_
[5]) کشف الباری:۱/۴۳۵، دغه شان اوګورئ، کشف الباری:۲/۲۰۵)_
[6]) کشف الباری، کتاب الجهاد:۱/۵۵_۵۶، و:۲۴۷، و:۲/۶۴۸_۱۰۷)_

شى، "وإذا استنفرتم فانفروا" ځكه چې ددې مطلب هم دادې چې حاكمانو او واليانو سره بدعهدى مهٔ كوئ او د دوى مخالفت مهٔ كوئ،ځكه چې امام كله د نفير(د وتلو)حكم اوكړى نو وتل واجب دى،نو هم دا كار ددې خبرې تقاضه كوى چې وعده خلافى دې حرام وى، "لان ايجاب الوفاء بالخروج مستلزم لتحريم الغدر"(١)

④ علامه كرمانى رحمه الله مزيد فرمائى چې يا امام بخارى رحمه الله د ابن عباس رضى الله عنهما دا حديث دلته نقل كولو سره دې خبرې طرفته اشاره فرمائيلې ده چې نبى كريم ﷺ په مكه مكرمه كښې قتل وقتال او جنګ كولو سره څهٔ وعده خلافى نهٔ ده كړې،ځكه چې دا خو د الله تعالى په حكم سره وو،الله تعالى د نبى كريم ﷺ دپاره د ورځې په څهٔ حصه كښې جنګ كول جائز ګرځولې وو،ددې وجې نه څوك دې دا خيال نهٔ كوى چې نبى كريم ﷺ په مكه مكرمه كښې جنګ كولو سره بدعهدى كړې ده،ددې وجه ښكاره ده ځكه چې كه د الله تعالى اجازت نهٔ وو نو نبى ﷺ دپاره به په مكه مكرمه كښې هيڅكله جنګ كول جائز نهٔ وو،

لكه علامه كرمانى رحمه الله ليكى: "او أشار إلى أن النبى صلى الله عليه وسلم لم يغدر باستحلال القتال بمكة بل كان باحلال الله له ساعة،ولولا ذلك لما جاز له"(٢)

او هم دا رائې د علامه سندهى رحمه الله هم ده.(٣)

⑤ ابن بطال رحمه الله د ترجمة الباب او د حديث مناسبت بيانولو كښې فرمائى:
د بندګانو دپاره د الله تعالى د حرام كړې شوې څيزونو حيثيت د وعدو او د ميثاق په شان دې،ګويا الله تعالى دوى نه ددې خبرې وعده اخستلې ده چې دوى به ددې حرام كړې شوې څيزونو او منهياتو نه ځان ساتى او دې كښې به نهٔ مبتلا كيږى،نو كوم كس چې ددې خلاف ورزى كوى ګويا هغهٔ دا وعدې پوره نهٔ كړې او الله تعالى سره ئې چې كومه وعده كړې وه نو د هغې خلاف ورزى ئې اوكړه او د وعدو نهٔ پوره كوونكې،د وعدو خلاف ورزى كوونكې په غادرينو او عهد ماتونكو كښې دې.(٤)

⑥ دغه شان كله چې نبى كريم ﷺ مكه مكرمه فتح كړه نو د مكې په اوسيدونكو ئې فضل او احسان اوكړو،برابره خبره ده چې مسلمانان وى يا منافقين او دا خبره واضحه ده چې په

---

(١) شرح الكرمانى:١٣/١٤٨،وفتح البارى:٦/٢٨٤،وعمدة القارى:١٥/١٠٧)_
(٢) شرح الكرمانى:١٣/١٤٩،وفتح البارى:٦/٢٨٤،وعمدة القارى:١٥/١٠٧)_
(٣) صحيح البخارى بحاشية السندى:٢/٢٠٦،دار المعرفة،بيروت)_
(٤) شرح ابن بطال:٥/٣٧١،ومثله عن العلامة الكنكوهى رحمه الله فى اللامع (٧/٣٢٩)،حيث قال ومطابقته بالترجمة من حيث انه قال فى خطبته يومئذ: فان دمائكم واموالكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا،فى بلدكم هذا،فى شهركم هذا"فكان التعرض بشئ منها غدرا وهتكا لحرمة الله تعالى")_

هغوی کښې منافقان هم وو ،بیا نبی ﷺ دا خبره اوفرمائیله چې مکه مکرمه د قیامت پورې د الله تعالی حرمت سره حرامه ده او دا چې دلته د هیچا دپاره قتل وقتال حلال او جائز نۀ دې،چې هرکله معامله دا ده نو په دې کښې چاسره وعده خلافی کول جائز نۀ دی،خواه هغه نیک وی یا بد وی ځکه چې د نبی کریم ﷺ اعلان امان او معافئ ډې ټولو ته شاملې دی.(۱)

⑤ابن المنیر رحمه الله فرمائی:ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت داسې دې چې نبی کریم ددې خبرې وضاحت کړې دې چې په مکه مکرمه کښې قتل و قتال حرام دې،علاوه د هغه وخت نه د کوم وخت چې الله تعالی په خپله نبی کریم ﷺ ته اجازت ورکړو ،ددې هیڅکله دا مطلب نۀ دې چې دلته مؤمن او صالح وژل حرام دی ځکه چې په دې سره هرځائې او هره ټکړه موصوف ده چې یوځائې کښې هم د یو مؤمن بنده قتل جائز نه دې،بلکه د مکې مکرمې د حرمت تخصیص د هغه فاجر دپاره دې چې د قتل مستحق هم وی چې د داسې کس قتل هم په مکه مکرمه کښې جائز نۀ دې،ددې وجه هغه عهد دې کوم چې الله تعالی مکې مکرمې سره خاص کړې دې چې دلته د فاجر سړی قتل هم صحیح نۀ دې.

اوس که یو سړې یو فاجر سره د مکې مکرمې نه علاوه په یو بل ځائې کښې څۀ وعده اوکړی نو دغه وعده پوره کول لازم دی،ددې خلاف کول حرام دی.

دغه شان په اولنی حدیث کښې چې د نیک سړی او بد سړی سره د وعده خلافئ کولو کوم عموم دې نو هغې کښې به قوت راشی او دواړو سره به وعده خلافی کول حرام اوګرځی.(۲)

⑥حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

ددې خبرې هم احتمال دې چې امام بخاری ددې حدیث دلته په ذکر کولو سره د هغه سبب طرفته اشاره کړې وی کوم چې د مکې مکرمې د فتح کولو سبب وو.

لکه د فتح مکه سبب دا وو چې قریشو د نبی کریم ﷺ ملګرې قبیله بنوخزاعه سره وعده خلافی کړې وه،کله چې د بنوخزاعه او بنوبکر(کوم چې د قریشو ملګری وو)مینځ کښې جنګ شروع شو او قریشو د بنوبکر مدد اوکړو او په بنوخزاعه باندې دواړو(قریش او بنوبکر) حمله اوکړه او ډیر کسان ئې د دوی قتل کړل،دغه شان د قریشو او د نبی کریم ﷺ مینځ کښې چې کومه د لسو کالو د صلحې معاهده شوې وه،هغه قریشو ماته کړه.

ددې وعده خلافئ انجام د قریشو دپاره داسې ښکاره شو چې مسلمانانو پرې حمله اوکړه او مکه مکرمه ئې فتح کړه او قریش ډیر زیات ذلیل او خوار شو او امن وامان ئې طلب کړو ،د قوت، عزت،شان و شوکت نه پس خوار او ذلیل شو ،تردې چې د اسلام په قبلولو باندې

(۱) شرح ابن بطال:(۳۷۱/۵)_

(۲) المتواری علی تراجم ابواب البخاری:(۲۰۰)_

مجبور شو ،حالانکه په زړۀ سره ئې مسلمانیدل نۀ غوښتل.[1]
ګویا امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د"البر"په ذریعې سره د مسلمانانو طرفته او د"الفاجر"په ذریعې سره د بنوخزاعه طرفته اشاره فرمائیلې ده ځکه چې په هغوی کښې ډیر کسان دغه وخت پورې مسلمانان شوې نۀ وو.[2] والله اعلم بالصواب
براعت اختتام: د امام بخاری رحمه الله عادت دادې چې هغه د هر کتاب په آخره کښې یو لفظ راوړی چې په اختتام باندې دلالت کوی،دې سره د کتاب د اختتام سره سره د انسان د خاتمې طرفته هم اشاره کیږی چې ځنګه دا کتاب ختم شو نو دغه شان به ستاسو د ژوند کتاب هم یوه ورځ ختم شی او بند به شی،ددې وجې نه غافل مۀ اوسیږئ.[3]
دلته براعت اختتام یا د کتاب په خاتمه باندې چې کوم لفظ دلالت کوی نو هغه د حافظ صاحب رحمه الله د قول مطابق په دې جمله کښې دې "فهو حرام بحرمة الله إلى يوم القيامة"لکه په یوم القیامة کښې د انسان د خاتمې طرفته هم اشاره ده.[4]
او حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله د نورو کلماتو او جملو نه براعت ثابت کړې دې،لکه هغوی فرمائی:① "فاذا استنفرتم فانفروا"په دې کښې د براعت اختتام طرفته اشاره ده.
②"یوم القیامة"کښې ددې طرفته دلالت دې.
③لفظ د"الاذخر"په براعت باندې دلالت کوی کوم چې د یوخاص قسم ګیاه دپاره استعمالیږی، ددې نه استدلال په دې طور سره دې چې په بعضې طُرُقو کښې ددې نه پس ددې الفاظو زیاتوالې هم روایت شوې دې، "فانه لقبورهم"[5] چې"دا د دوی د قبرونو دپاره دې". په دې کښې د انسان خاتمه یعنی د قبر تذکره موجوده ده.
④یاداچې جهاد سراسر د مرګ یادونکې دې ځکه چې دا انسان ته مرګ یادوی.[6] والله اعلم بالصواب

---

[1]) تفصیلی واقعې دپاره اوګورئ، کشف الباری،کتاب المغازی،باب غزوة الفتح،۴۹۰_۴۹۲،وسیرة ابن هشام،بدء فتح مکة:۲/۲۶۳)_
[2]) فتح الباری:۶/۲۸۵،والابواب والتراجم للکاندهلوی:۱/۲۰۹)_
[3]) اوګورئ، کشف الباری، بدء الوحی:۱/۵۵۳)_
[4]) فتح الباری:۱۳/۵۴۳،کتاب التوحید،باب قول الله تعالی:(ونضع الموازین......)،رقم (۷۵۶۳))_
[5]) رواه ابن عبد البر من روایة عبد الوارث.....انظر الاستذکار:۷/۲۳۶،کتاب الجامع،ما جاء فی تحریم المدینة، رقم (۴۵/۶۷۳)،دغه شان اوګورئ، الصحیح للبخاری، کتاب الجنائز،باب الاذخر والحشیش فی القبر، رقم _۱۳۴۹))_
[6]) الابواب والتراجم للکاندهلوی:۱/۲۰۹)_

د فرض الخمس والجزية والموادعة خلاصه: كتاب فرض الخمس والجزيه كښې ټول احاديث ۱۱۲ دی، چې په هغې كښې ۱۷ معلق او ۹۹ موصول دی، په دې كښې ۲۷ حديثونه وړاندې تېر شوې دی او ۴۹ حديثونه داسې دی چې هغه امام بخاری رحمه الله په اول ځل باندې دلته ذکر کړې دی په اول ځل چې کوم احاديث ذکر کړې شوې دی نو په هغې کښې ۱۲ احاديث داسې دی چې د هغې تخريج امام مسلم رحمه الله نۀ دې کړې ګويا متفق عليه حديثونه ۳۳ دی او په دې کښې د صحابه کرامو رضي الله عنهم او د تابعينو وغيره رحمهم الله ۲۰ آثار هم دی.(۱) والله اعلم

وهذا آخر ما اردنا إيراده هنا من شرح أحاديث كتاب الخمس والجزية من صحيح البخاری، رحمه الله تعالى، للشيخ الامام المحدث الجليل سليم الله خان، حفظه الله ورعاه، ومتعنا الله بطول حياته بصحة وعافية.

وقد وقع الفراغ من تسويده، وإعادة النظر فيه، ثم تصحيح ملازم الطبع يوم الثلثاء ۲۷ رمضان المبارك ۱۴۳۱ھ الموافق ۷ ستمبر ۲۰۱۰م.

والحمد لله الذی بنعمته تتم الصالحات، وصلى الله على النبی الامی وآله وصحبه وتابعيهم، وسلم عليه ما دامت الارض والسموات.

رتبه و راجع نصوصه وعلق عليه حبيب الله محمد زكريا عضو قسم التحقيق والتصنيف الاستاذ بالجامعة الفاروقية، ووفقه الله تعالى لاتمام باقی الكتب كما يحبه ويرضاه وهو على كل شئ قدير، ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظيم، ويليه إن شاء الله "كتاب بدء الخلق".

•••

(۱) فتح الباری: ۶/۲۸۵)۔

مصادر ومراجع

۱۔ القرآن الکریم

۲۔ الآحاد و المثانی ، الامام الحافظ ابو بکر احمد بن عمرو بن ابی عاصم الشیبانی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۸۷ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۳۔ الابواب والتراجم لصحیح البخاری ، شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا الکاندھلوی رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۴۰۲ھ / ۱۹۸۲ء ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔

۴۔ الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان ، امام ابو حاتم محمد بن حبان بستی رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۳۵۴ ، مؤسسة الرسالة بیروت۔

۵۔ احکام القرآن ، امام ابو بکر احمد بن علی رازی جصاص ، رحمه الله ، متوفیٰ ۳۷۰ ، دار الکتاب العربی و دار الکتب العلمیة بیروت ، الطبعة الثانیة ۱۴۲۴ھ۔

۶۔ احکام القرآن ، الامام ابو بکر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربی رحمه الله ، المتوفیٰ ۵۴۳ھ ، دار الکتب العلمیة بیروت ، الطبعة الثانیة ۱۴۲۴ھ۔

۷۔ احکام القرآن ، تالیف جماعة من العلماء الربانیین ، علی ضوء ما افاده حکیم الامة اشرف علی التھانوی ، رحمه الله ، ادارة القرآن والعلوم الاسلامیة ، کراتشی ، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۳ھ۔

۸۔ احیاء علوم الدین ، امام محمد بن محمد الغزالی رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۵۰۵ھ ، دار احیاء التراث العربی بیروت

۹۔ اخبار المدینة ، الامام ابو زید عمر بن شبة النمیری البصری ، رحمه الله ، المتوفی ۲۶۲ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۱۰۔ اخبار مکة فی قدیم الدھر و حدیثه ، الامام ابو عبد الله محمد بن اسحاق المکی الفاکھی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۷۲ھ ، دار خضر ، بیروت ۱۴۱۴ ، الطبعة الثانیة۔

۱۱۔ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری ، ابو العباس شھاب الدین احمد القسطلانی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۹۲۳ھ ، المطبعة الکبریٰ الامیریة مصر ، طبع سادس ۱۳۰۴ھ۔

۱۲۔ الاسامی و الکنی ، الامام ابو عبد الله احمد بن حنبل الشیبانی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۴۱ھ ، مکتبة دار الاقصیٰ ، الکویت ، الطبعة الاولیٰ ۱۴۰۶ھ۔

۱۳۔ الاستذکار الجامع لمذاھب فقھاء الامصار و علماء الاقطار ---- ، ابو عمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۴۶۳ھ ، دار احیاء التراث العربی بیروت ، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۱ھ۔

۱۴۔ الاستیعاب فی اسماء الاصحاب (بھامش الاصابة) ، ابو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد بن عبد البر ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۴۶۳ھ ، دار الفکر بیروت ، و مطبوع فی مجلدین ، الطبعة الاولیٰ ، ۱۴۲۱ھ۔

۱۵۔ اسد الغابة فی معرفة الصحابة ، عز الدین ابو الحسین، علی بن محمد الجزری المعروف بابن الاثیر ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفیٰ ۶۳۰ھ ، دار الکتب العلمیة بیروت۔

۱۶۔ الاسماء المبھمة ، الخطیب البغدادی ، رحمه الله ، المتوفی ۴۶۳ھ۔

١٧ـ الاشباه والنظائر مع شرحه للحموى، العلامة زين الدين بن ابراهيم المعروف بابن نجيم الحنفى، رحمه الله، المتوفى ٩٧٠ھ، ادارة القرآن والعلوم الاسلامية، كراتشى۔

١٨ـ اعلام الحديث، امام ابو سليمان حمد بن محمد الخطابى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ٣٨٨ھ، مركز احياء التراث الاسلامى جامعة ام القرىٰ مكة مكرمة۔

١٩ـ اعلاء السنن، علامه ظفر احمد عثمانى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ١٣٩٤ھ، ادارة القرآن كراچى۔

٢٠ـ الاقناع فى حل الفاظ ابى شجاع، للامام محمد بن احمد الشربينى الخطيب، رحمه الله، المتوفى ٩٧٧ھ، دار الفكر، بيروت ١٤١٥ھ۔

٢١ـ اكمال تهذيب الكمال، العلامة الهمام علاء الدين مغلطاى بن قليج الحنفى، رحمه الله، المتوفى ٧٦٢ھ، الفاروق الحديثة للطباعة والنشر، الطبعة الاولى ١٤٢٢ھ۔

٢٢ـ الاكمال فى رفع الارتياب عن المؤتلف والمختلف فى الاسماء والكنى والانساب، الامير الحافظ ابن ماكولا، رحمه الله، المتوفى ٤٧٥ھ، دائرة المعارف العثمانية، الهند۔

٢٣ـ اكمال المعلم شرح صحيح المسلم، العلامة القاضى ابو الفضل عياض اليحصبى رحمه الله، المتوفى ٥٤٤ھ الام (انظر كتاب الام)۔

٢٤ـ اكمال اكمال المعلم شرح صحيح المسلم، ابو عبد الله محمد بن خلفة الوشتانى الابى المالكى، رحمه الله تعالىٰ، المتوفى ٨٢٨ھ، دار الكتب العلمية، بيروت۔

٢٥ـ الانساب، ابو سعد عبد الكريم بن محمد بن منصور السمعانى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ٥٦٢ھ، دار الجنان، بيروت، طبع اول ١٤٠٨ھ / ١٩٨٨م۔

٢٦ـ اوجز المسالك الىٰ مؤطا مالك، شيخ الحديث حضرت مولانا زكريا الكاندهلوى، رحمه الله، متوفى ١٤٠٢ھ، مطابق ١٩٨٢م، دار القلم، دمشق، الطبعة الاولىٰ ١٤٢٤ھ۔

٢٧ـ البحر الرائق شرح كنز الدقائق، العلامه بن نجيم المصرى الحنفى، رحمه الله، المتوفىٰ ٩٧٠ھ، دار الكتب العلمية، بيروت۔

٢٨ـ بدائع الصنائع فى ترتيب الشرائع، ملك العلماء علاء الدين ابو بكر بن مسعود الكاسانى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ٥٨٧ھ، دار الكتب العلمية، بيروت۔

٢٩ـ بداية المجتهد، علامه قاضى ابو الوليد محمد بن احمد بن رشد القرطبى، متوفىٰ ٥٩٥ھ، مصر طبع خاص، ودار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية ١٤٢٢ھ۔

٣٠ـ البداية والنهاية، حافظ عماد الدين ابو الفداء اسماعيل بن عمر المعروف بابن كثير، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ٧٧٤ھ، مكتبة المعارف بيروت، طبع ثانى ١٩٧٧م۔

٣١ـ البدر السارى حاشية فيض البارى، حضرت مولانا بدر عالم ميرٹهى صاحب، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ١٣٨٥ھ، ربانى بكڈپو دهلى، مطبوعه: ١٩٨٠م۔

٣٢ـ بذل المجهود فى حل ابو داؤد، علامه خليل احمد سهارنپورى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ١٣٤٦ھ، مطبعة ندوة العلماء لكهنؤ ١٣٩٣ھ / ١٩٧٣م ومركز الشيخ ابى الحسن الندوى، يوپى، الهند، الطبعة الاولىٰ ١٤٢٧ھ۔

۲۳۔ البنایة شرح الهدایة ،العلامة بدر الدین عینی محمود بن احمد ،رحمه الله تعالیٰ ،متوفیٰ ۸۵۵ ھ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۰ھ۔
۲۴۔ تاج العروس من جواهر القاموس ، ابو الفیض سید محمد بن محمد المعروف بالمرتضیٰ الزبیدی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۲۰۵ھ، دار مکتبة الحیاة ، بیروت و دار الهدایة۔
۲۵۔ تاریخ الاسلام اردو ، مولانا اکبر شاہ نجیب آبادی ، نفیس اکیڈمی ، اردو بازار کراچی۔
۲۶۔ تاریخ الامم و الملوک (تاریخ الطبری) ، الامام ابو جعفر محمد بن جریر الطبری ، رحمه الله ، المتوفی ۳۱۰ھ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الثالثة ، ۱۴۲۶ھ۔
۲۷۔ تاریخ بغداد او مدینة السلام ، حافظ احمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۴۶۳ھ، دار الکتاب العربی بیروت۔
تاریخ الطبری ، انظر (تاریخ الامم و الملوک)۔
۲۸۔ تاریخ عثمان بن سعید الدارمی ، المتوفی ۲۸۰ ھ ، عن ابی زکریا یحیی بن معین ، المتوفی ۲۳۳ ھ ، دار المامون للتراث ، ۱۴۰۰ھ۔
۲۹۔ التاریخ الصغیر ، امیر المؤمنین فی الحدیث محمد بن اسماعیل البخاری ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۲۵۶ھ ، دار المعرفة بیروت۔
۳۰۔ التاریخ الکبیر ، امیر المؤمنین فی الحدیث محمد بن اسماعیل البخاری ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۲۵۶ھ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
تاریخ مدینة دمشق و ذکر فضلها و تسمیة من حلها من الاماثل ، ابو القاسم علی بن الحسن ابن هبة الله الشافعی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۷۱ھ ، دار الفکر ، بیروت ۱۹۹۵م۔
۳۲۔ تحفه اثنا عشریه (فارسی) ، شاہ عبد العزیز محدث دهلوی ، رحمه الله ، متوفی ۱۲۳۹ ھ ، سهیل اکیڈمی ، لاهور ، پاکستان۔
۳۳۔ تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف ، ابو الحجاج جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۷۴۲ ھ ، المکتب الاسلامی بیروت ، طبع دوم ۱۴۰۳ھ۔
۳۴۔ تحفة الباری بشرح صحیح البخاری ، شیخ الحدیث زکریا بن محمد الانصاری ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفیٰ ۹۲۶ھ، دار الکتب العلمیة بیروت ، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۵ھ۔
۳۵۔ تدریب الراوی بشرح تقریب النواوی ، حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۹۱۱ھ ، المکتبة العلمیة مدینه منوره۔
۳۶۔ تذکرة الحفاظ ، حافظ ابو عبد الله شمس الدین محمد بن عثمان الذهبی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۷۴۸ھ، دائرة المعارف العثمانیة ، الهند۔
۳۷۔ التصریح بما تواتر فی نزول المسیح ، امام العصر ، المحدث الکبیر محمد انور شاہ الکشمیری ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۱۳۵۲ ھ ، مکتبه دار العلوم کراتشی۔

۴۸۔ التعلیق الممجد المطبوع مع الموطا لمحمد، ابو الحسنات محمد عبد الحی اللکنوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۱۳۰۴ھ، قدیمی کتب خانه کراتشی۔
۴۹۔ تعلیقات الخطیب علی الفتح المطبوع مع فتح الباری، محب الدین الخطیب، رحمه الله تعالیٰ
۵۰۔ تعلیقات علی بذل المجهود، شیخ الحدیث محمد زکریا کاندهلوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۱۴۰۲ھ، المکتبة التجاریة، ندوة العلماء لکهنؤ الطبعة الثالثة ۱۳۹۳ھ / ۱۹۷۳م، و مرکز الشیخ ابی الحسن الندوی الهند
۵۱۔ تعلیقات علی تحریر تقریب التهذیب الدکتور بشار عواد معروف و الشیخ شعیب ارنؤوط، حفظهما الله، مؤسسة الرسالة، بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۷ھ۔
۵۲۔ تعلیقات علی تهذیب التهذیب، المطبوع بذیل تهذیب التهذیب۔
۵۳۔ تعلیقات علی تهذیب الکمال، دکتور بشار عواد معروف، حفظه الله تعالیٰ، مؤسسة الرسالة، بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۳ھ۔
۵۴۔ تعلیقات علی الکاشف للذهبی، شیخ محمد عوامة / شیخ احمد محمد نمر الخطیب حفظهما الله، مؤسسة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۳ھ۔
۵۵۔ تعلیقات علی کوکب الدری، مولانا شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا الکاندهلوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۴۰۲ھ۔
۵۶۔ تعلیقات علی لامع الدراری، شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا الکاندهلوی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۰۲ھ / ۱۹۸۲م، مکتبه امدادیه، مکه مکرمه۔
۵۷۔ تعلیقات علی المصنف، الشیخ محمد عوامه، حفظه الله ورعاه، ادارة القرآن والعلوم الاسلامیة، کراتشی، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۸ھ۔
۵۹۔ تغلیق التعلیق، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ھ، المکتب الاسلامی، ودار عمار، والمکتبة الاثریة، لاهور، پاکستان۔
۶۰۔ تفسیر آیات الاحکام من القرآن، الشیخ محمد علی الصابونی، حفظه الله و رعاه، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۲۵ھ۔
۶۱۔ تفسیر البغوی المسمی بمعالم التنزیل، الامام ابو محمد الحسین بن مسعود البغوی، رحمه الله، المتوفی ۵۱۶ھ، دار المعرفة، بیروت۔
۶۲۔ تفسیر البیضاوی مع حاشیة الشهاب، الامام ابو سعید عبد الله بن عمر البیضاوی، رحمه الله، المتوفی ۶۸۱ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۱۷ھ۔
تفسیر الثعلبی (انظر الکشف والبیان)۔
۶۳۔ تفسیر السمرقندی المسمی بحر العلوم، الامام الفقیه نصر بن محمد ابو اللیث السمرقندی، رحمه الله، المتوفی ۳۷۵ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت۔
۶۴۔ تفسیر السمعانی ابو المظفر منصور بن محمد السمعانی رحمه الله المتوفی ۴۸۹ھ دار الوطن الریاض، ۱۴۱۸ھ

۶۴۔ تفسیر الطبری (جامع البیان) ، امام محمد بن جریر الطبری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۳۱۰ھ، دار المعرفۃ ،بیروت۔

۶۵۔ تفسیر القرآن العظیم ، حافظ ابو الفداء عماد الدین اسماعیل بن عمر ابن کثیر دمشقی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۷۴ھ ، دار احیاء الکتب العربیۃ۔

۶۶۔ تفسیر القرطبی (الجامع لاحکام القرآن) ، امام ابو عبد اللہ محمد بن احمد الانصاری القرطبی ، رحمہ اللہ تعالیٰ متوفی ۶۷۱ھ ، دار الفکر ، بیروت۔

۶۷۔ التفسیر الکبیر ، (تفسیر الرازی او مفاتیح الغیب) ، الامام ابو عبداللہ فخر الدین محمد بن عمر الرازی، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۶۰۶ھ ، مکتب الاعلام الاسلامی ، ایران۔

۶۸۔ تفسیر المنار ، السید الامام محمد رشید رضا المصری ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۹۳۵م ، دار الکتب العلمیۃ بیروت ، الطبعۃ الثانیۃ ، ۱۴۲۶ھ۔

۶۹۔ تفسیر النسفی (مدارک التنزیل و حقائق التاویل) ، ابو البرکات عبد اللہ بن احمد النسفی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۷۱۰ھ ، المکتبۃ العلمیۃ ، لاهور ، پاکستان۔

۷۰۔ تقریب التهذیب ، حافظ ابن حجر عسقلانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۸۵۲ھ ، دار الکتب العلمیۃ ،بیروت ،الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۱۳ھ۔

۷۱۔ تقرایرات الرافعی المسماۃ : التحریر المختار لرد المحتار ، الامام العلامۃ عبد القادر بن مصطفی البیساری الرافعی الحنفی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۳۲۳ھ ، مکتبہ رشیدیہ ، کوئٹہ۔

۷۲۔ التقریر و التحریر فی علم الاصول ، الجامع بین اصطلاحی الحنفیۃ و الشافعیۃ ، ابن امیر الحاج ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۸۷۹ھ ، دار الفکر ، بیروت ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۱۷ھ۔

۷۳۔ تکملۃ فتح الملهم ، مولانا محمد تقی عثمانی صاحب مدظلهم ، مکتبہ دار العلوم کراچی و دار احیاء التراث العربی ، بیروت ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۶ھ۔

۷۴۔ التلخیص الحبیر فی تخریج احادیث الرافعی الکبیر ، حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ ، متوفیٰ ۸۵۲ھ ، دار نشر الکتب الاسلامیۃ لاهور ، و دار الکتب العلمیۃ ، بیروت ۱۴۱۹ھ۔

۷۵۔ تلخیص المستدرک (مع المستدرک) ، حافظ شمس الدین محمد بن احمد عثمان ذهبی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۴۸ھ ، دار الفکر بیروت۔

۷۶۔ التمهید لما فی المؤطا من المعانی و الاسانید ، حافظ ابو عمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد عبد البر مالکی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۴۶۳ھ ، المکتبۃ التجاریۃ ، مکۃ المکرمۃ۔

۷۷۔ تنزیہ الشریعۃ المرفوعۃ عن الاحادیث الشنیعۃ الموضوعۃ ، الامام ابو الحسن علی بن محمد ابن عراق الکنانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ۹۶۳ھ ، دار الکتب العلمیۃ بیروت ، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۰۱ھ۔

۷۸۔ تنویر المقباس من تفسیر ابن عباس ، المنسوب الی عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنهما ، المتوفی ۶۸ھ ، جمعہ محمد بن یعقوب الفیروز آبادی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۸۱۷ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت۔

۷۹۔ توضیح المشتبہ ، حافظ شمس الدین ذهبی ، رحمہ اللہ ، متوفی ۷۴۸ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت ، الطبعۃ الاولیٰ ، ۱۴۲۳ھ۔

۸۰- تهذيب الاسماء و اللغات، امام محى الدين ابو زكريا يحيى بن شرف النووى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۶۷۶ھ، ادارة الطباعة المنيرية۔

۸۱- تهذيب تاريخ دمشق الكبير، الامام الحافظ ابو القاسم على المعروف بابن عساكر الشافعى، رحمه الله، المتوفى ۵۷۱ھ، دار المسيرة، بيروت، الطبعة الثانية ۱۳۹۹ھ۔

۸۲- تهذيب التهذيب، حافظ ابن حجر عسقلانى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۸۵۲ھ، دائرة المعارف النظامية، حيدر آباد دكن ۱۳۲۵ھ۔

۸۳- تهذيب سنن ابى داود، الامام ابن قيم الجوزية، رحمه الله، المتوفى ۷۵۱ھ، مطبعة انصار السنة المحمدية، ۱۳۶۷ھ۔

۸۴- تهذيب الكمال، حافظ جمال الدين ابو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن مزى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۷۴۲ھ، مؤسسة الرسالة، طبع اول، ۱۴۱۳ھ۔

۸۵- الثقات (كتاب الثقات)، حافظ ابو حاتم محمد بن حبان بستى، رحمه الله، متوفى ۳۵۴ھ، دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد، ۱۳۹۳ھ۔

۸۶- جامع الاصول من حديث الرسول، علامه مجد الدين ابو السعادات المبارك بن محمد بن الاثير الجزرى، رحمه الله، متوفى ۶۰۶ھ، دار الفكر، بيروت۔

جامع البيان (ديكهئے، تفسير الطبرى)

۸۷- جامع الترمذى، (سنن ترمذى)، امام ابو عيسىٰ محمد بن عيسىٰ بن سورة الترمذى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ۲۷۹ھ، سعيد كراچى / دار احياء التراث العربى۔

۸۸- الجامع الصغير من احاديث البشير النذير، الامام جلال الدين السيوطى، رحمه الله، المتوفى ۹۱۱ھ، دار الكتب العلمية، بيروت۔

الجامع لاحكام القرآن (تفسير القرطبى)۔

۸۹- جامع المسانيد و السنن، الامام الحافظ عبد الرحمن بن ابى حاتم الرازى، رحمه الله، المتوفى ۷۷۴ھ دار الفكر، بيروت، الطبعة الثانية، ۱۴۲۲ھ۔

۹۰- الجرح والتعديل، الامام الحافظ عبد الرحمن بن ابى حاتم الرازى، رحمه الله تعالىٰ، المتوفى ۳۲۷ھ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية، ۱۴۲۲ھ۔

۹۱- جمع الجوامع (الجامع الكبير و الجامع الصغير و زوائده) الامام جلال الدين السيوطى، رحمه الله، المتوفى ۹۱۱ھ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولىٰ ۱۴۲۱ھ۔

۹۲- جمهرة انساب العرب، ابو محمد على بن احمد بن سعيد بن حزم الاندلسى، رحمه الله، المتوفى ۴۵۶ھ، دار الكتب العلمية، بيروت، ۱۴۲۴ھ، الطبعة الثالثة۔

۹۳- الجوهرة النقى فى الرد على البيهقى، المطبوع فى ذيل السنن الكبرى، العلامة علاء الدين الشهير بابن التركمانى، رحمه الله، المتوفى ۷۴۵ھ، نشر السنة، ملتان، پاكستان

حاشية ابن عابدين (انظر رد المحتار)

۹۵- حاشية الجمل على الجلالين (الفتوحات الالهية) الامام العلام سليمان الجمل رحمه الله المتوفى ۱۲۰۴ھ، قديمى

۹۶۔ حاشیة الدسوقی علی الشرح الکبیر ، الامام العلامة محمد بن احمد الدسوقی المالکی ، رحمه الله ، المتوفی۱۲۳۰ھ ، دار الکتب العلمیة ، الطبعة الثانیة ، ۱۴۲۴۔
۹۷۔ حاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف ، امام برهان الدین ابراهیم بن محمد سبط ابن العجمی الحلبی ، رحمه الله ، متوفی ۸۴۱ھ ، شرکة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن۔
۹۸۔ حاشیة السندی علی البخاری ، امام ابو الحسن نور الدین محمد بن عبد الهادی السندی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۱۳۸ھ ، دار المعرفة ، بیروت۔
۹۹۔ حاشیة السندی علی مسلم ، المطبوع مع صحیح مسلم ، الامام ابو الحسن السندی ، رحمه الله ، متوفی ۱۱۳۸ھ ، قدیمی کتب خانه کراتشی۔
۱۰۰۔ حاشیة السهارنفوری ، المطبوع مع صحیح البخاری ، مولانا احمد علی السهارنفوری ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۲۹۷ھ ، طبع قدیمی۔
۱۰۱۔ حاشیة الشهاب المسماة : عنایة القاضی و کفایة الراضی ، علی البیضاوی ، القاضی شهاب الدین احمد بن محمد بن عمر الخفاجی ، رحمه الله ، المتوفی ۱۰۶۹ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔
۱۰۲۔ الحاوی فی سیرة الامام الطحاوی ، المطبوع مع شرح معانی الآثار ، امام اهل السنة العلامة محمد زاهد الکوثری ، رحمه الله۔
۱۰۳۔ الخصائص الکبری ، الامام جلال الدین السیوطی ، رحمه الله تعالیٰ ، ۹۱۱ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔
۱۰۴۔ خصائل نبوی شرح شمائل ترمذی (اردو) شیخ الحدیث محمد زکریا کاندهلوی رحمه الله متوفی ۱۴۰۲ھ
۱۰۵۔ خلاصة الخزرجی ، (خلاصة تذهیب تهذیب الکمال) ، علامه صفی الدین خزرجی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۹۲۳ھ کے بعد ، مکتب المطبوعات الاسلامیة بحلب۔
۱۰۶۔ دائرہ معارف اسلامیه (اردو) ، اساتذہ جامعه پنجاب ، دانش گاہ پنجاب ، لاهور ، نقش ثانی ۱۹۸۰ء۔
۱۰۷۔ الدر المختار ، علامه علاء الدین محمد بن علی بن محمد الحصکفی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۰۸۸ھ ، مکتبه عارفین ، پاکستان چوک کراچی۔
۱۰۹۔ الدیباج علی صحیح مسلم بن الحجاج ، ابو الفضل عبد الرحمن بن ابی بکر جلال الدین السیوطی ، رحمه الله ، المتوفی ۹۱۱ھ ، ادارة القرآن کراتشی ، الطبعة الاولیٰ ، ۱۴۱۲ھ۔
۱۱۰ ۔ دیوان الحماسة (المحشی) ، ابو تمام حبیب بن اوس الطائی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۰۲ھ ، دار الحدیث ملتان ، پاکستان۔
۱۱۱ ۔ ذخائر المواریث فی الدلالة علی مواضع الحدیث ، العلامة عبد الغنی بن اسماعیل بن عبد الغنی النابلسی ، رحمه الله ، متوفی ۱۱۴۳ھ ، دار المعرفة ، بیروت۔
۱۱۲۔ رد المحتار ، علامه محمد امین بن عمر بن عبد العزیز عابدین شامی ، رحمه الله ، متوفی ۱۲۵۲ھ ، مکتبه رشیدیه ، کوئٹه۔
۱۱۳۔ رسالة شرح تراجم ابواب البخاری ، (مطبوعه مع صحیح البخاری) ، حضرت مولانا شاہ ولی الله ، رحمه الله ، متوفی ۱۱۷۶ھ ، قدیمی۔

۱۱۴ ـ رفع الحاجب عن مختصر ابن الحاجب ، تاج الدين ابو النصر عبدالوهاب بن على السبكى ، رحمه الله ، المتوفى ۷۷۱ھ ، عالم الكتب ، بيروت ، الطبعة الاولى ۱۴۱۹ھ ـ
روائع البيان (انظر تفسير آيات الاحكام) ـ
۱۱۵ ـ روح المعانى فى تفسير القرآن العظيم و السبع المثانى ، ابو الفضل شهاب الدين سيد محمود آلوسى بغدادى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۱۲۷۰ھ ، مكتبه امداديه ، ملتان ـ
۱۱۶ ـ الروض الانف فى تفسير احاديث السيرة النبوية لابن هشام ، الامام المحدث ابو القاسم عبدالرحمن السهيلى ، رحمه الله ، المتوفى ۵۰۸ھ ، عبدالتواب اكيڈمى ، ملتان ـ
۱۱۷ ـ زاد المعاد من هدى خير العباد ، حافظ شمس الدين ابو عبدالله بن ابى بكر المعروف بابن القيم ، رحمه الله ، متوفى ۷۵۱ھ ، مؤسسة الرسالة ـ
۱۱۸ ـ سبل السلام شرح بلوغ المرام ، السيد الامام محمد بن اسماعيل الصنعانى المعروف بالامير ، رحمه الله ، المتوفى ۱۱۸۲ھ ، دار احياء التراث العربى ، بيروت ، الطبعة الخامسة ـ
۱۱۹ ـ سنن ابن ماجه ، امام ابو عبدالله محمد بن ماجه ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۲۷۳ھ ، قديمى / دار الكتاب المصرى قاهره ،
۱۲۰ ـ سنن ابى داؤد ، امام ابو داؤد سليمان بن الاشعث السجستانى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۲۷۵ھ ، ايج ايم سعيد كمپنى / دار احياء السنة النبوية ـ
۱۲۱ ـ سنن الدار قطنى ، حافظ ابو الحسن على بن عمر الدارقطنى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۳۸۵ھ ، دار نشر الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ۱۴۲۳ھ / ۲۰۰۲م ـ
۱۲۲ ـ سنن الدارمى ، امام ابو محمد عبدالله بن عبدالرحمن الدارمى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۲۵۵ھ ، قديمى
۱۲۳ ـ سنن سعيد بن منصور ، الامام الحافظ سعيد بن منصور بن شعبة الخراسانى المكى ، رحمه الله ، المتوفى ۲۲۷ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ـ
۱۲۴ ـ السنن الصغرىٰ للنسائى ، امام ابو عبدالرحمن احمد بن شعيب النسائى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۳۰۳ھ ، قديمى / دار السلام رياض ـ
۱۲۵ ـ السنن الكبرى للبيهقى ، امام حافظ ابو بكر احمد بن الحسين بن على البيهقى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۴۵۸ھ ، دار الكتب العلمية بيروت ـ
۱۲۶ ـ سير اعلام النبلاء ، حافظ ابو عبدالله شس الدين محمد بن احمد بن عثمان ذهبى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۷۴۸ھ ، مؤسسة الرسالة ـ
۱۲۷ ـ سير اعلام النبلاء ، حافظ ابو عبدالله سمش الدين محمد بن احمد بن عثمان ذهبى ، رحمه الله ، متوفى ۷۴۸ھ ، مؤسسة الرسالة ـ
السير الكبير (انظر كتاب السير الكبير) ـ
۱۲۸ ـ السيرة الحلبية (انسان العيون) ، علامه على بن برهان الدين الحلبى ، رحمه الله ، المتوفى ۱۰۴۴ھ ، المكتبة الاسلامية ، بيروت ـ

۱۲۹ـ السیرة النبویة ، الامام ابو محمد عبد الملک بن هشام المعافری ، رحمه الله ، متوفی ۲۱۳ھ ، مطبعة مصطفی البابی الحلبی بمصر ، ۱۳۵۵ھ ، والمکتبه العلمیة ، بیروت۔

۱۳۰ـ شرح علل الترمذی ، الامام الحافظ ابن رجب الحنبلی ، رحمه الله ، المتوفی ۷۹۵ھ۔

۱۳۱ـ الشرح الکبیر ، للامام الدردیر المالکی ، رحمه الله ، المتوفی ۱۲۰۱ھ ، المطبوع من حیث المتن مع حاشیة الدسوقی ، رحمه الله ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۱۳۲ـ شرح التوضیح (التلویح) ، العلامة سعد الدین التفتازانی الشافعی ، رحمه الله ، المتوفی ۷۹۳ھ ، میر محمد کتب خانه ، کراچی۔

۱۳۳ـ شرح ابن بطال ، امام ابو الحسن علی بن خلف بن عبد الملک المعروف بابن بطال ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۴۴۹ھ ، مکتبه الرشد ، الریاض ، الطبعة الاولیٰ ، ۱۴۲۰ھ۔

۱۳۴ـ شرح الزرقانی علی المؤطا ، شیخ محمد بن عبد الباقی بن یوسف الزرقانی المصری ، رحمه الله ، متوفی ۱۱۲۲ ھ ، دار الفکر ، بیروت۔

۱۳۵ـ شرح السنة ، الامام المحدث ابو محمد الحسین بن مسعود البغوی ، رحمه الله ، ۵۱۶ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الثانیة ، ۱۴۲۴ھ۔

شرح الطیبی (دیکھیے ، الکاشف عن حقائق السنن)

۱۳۶ـ شرح سنن ابن ماجه المسمی ب انجاح الحاجة ، الشیخ عبد الغنی المجددی الدهلوی ، رحمه الله ، المتوفی ۱۲۹۵ھ ، وتعلیقات لفخر الحسن المحدث الگنگوهی ، رحمه الله ، قدیمی کتب خانه ، کراتشی۔

۱۳۷ـ شرح السیر الکبیر الامام محمد بن احمد السرخسی رحمه الله المتوفی ۴۹۰ھ دار الکتب العلمیة بیروت

شرح الشفاء (انظر : نسیم الریاض)

شرح القسطلانی (دیکھیے ارشاد الساری)

۱۳۸ـ شرح الکرمانی (الکوکب الدراری) علامه شمس الدین محمد بن یوسف بن علی الکرمانی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۷۸۶ھ ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔

۱۳۹ـ شرح مشکل الآثار ، الامام المحدث ابو جعفر احمد بن محمد سلامة الطحاوی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۳۲۱ھ ، مؤسسة الرسالة بیروت ، الطبعة الثانیة ۱۴۲۷ھ۔

۱۴۰ـ شرح معانی الآثار الامام المحدث ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة الطحاوی رحمه الله ، المتوفی ۳۲۱ ھ ، میر محمد کتب خانه آرام باغ ، کراچی۔

۱۴۱ـ شرح النقایه ، الامام علی بن محمد سلطان القاری الحنفی ، رحمه الله ، المتوفی ۱۰۱۴ھ ، ایچ ایم سعید کمپنی ، کراچی۔

۱۴۲ـ شرح النووی علی صحیح مسلم امام ابو زکریا یحییٰ بن شرف النووی رحمه الله تعالیٰ المتوفیٰ ۶۷۶ھ قدیمی

۱۴۳ـ الشفاء بتعریف حقوق المصطفی ، للامام القاضی عیاض المالکی الیحصبی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۴۴ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الثانیة ، ۱۴۲۳ھ۔

١٤٤۔ الشمائل المحمدية ، الامام ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي رحمه الله ، المتوفى ٢٧٩ھ ، دار الكتب العلمية بيروت ١٤٢٧ھ۔

١٤٥۔ الصحاح (قاموس عربي ۔ عربي) ، الامام اسماعيل بن حماد الجوهري ، رحمه الله ، المتوفى ٣٩٣ھ ، دار المعرفة ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ١٤٢٨ھ۔

١٤٦۔ الصحيح للبخاري ،امام ابو عبدالله محمد بن اسمعيل البخاري ، رحمه الله تعالیٰ ،المتوفیٰ ٢٥٦ ھ ، قديمی كتب خانه ، كراچی / دار السلام ،رياض ،الطبعة الاولیٰ ١٤١٧ھ۔

١٤٧۔ الصحيح لمسلم ، امام مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ٢٦١ھ ، قديمی كتب خانه ، كراچی / دار السلام ،رياض۔

الضعفاء الكبير (انظر كتاب الضعفاء الكبير)۔

١٤٨۔ الطبقات الكبریٰ ، الامام ابو محمد بن سعد ، رحمه الله ، المتوفیٰ ٢٣٠ھ ، دار صادر بيروت۔

١٤٩۔ طرح التثريب فی شرح التقريب ، امام زين الدين ، ابو الفضل عبد الرحيم بن الحسين العراقی ،المتوفی ٨٠٦ھ ، و ولده الحافظ ابو زرعة العراقی ، المتوفی ٨٢٦ھ ، مكتبه نزار مصطفی الباز ، مكة مكرمة۔

١٥٠ ۔ العلل الواردة فی الاحاديث النبوية ، الشيخ الامام ابو الحسن علی بن عمر الدارقطنی ، رحمه الله ، المتوفی ٣٨٥ھ ، دار طيبة ، الطبعة الثانية ، ١٤٢٢ھ۔

١٥١۔ العلل المتناهية فی الاحاديث الواهية ، الامام عبد الرحمن ابن الجوزی ، ، رحمه الله ، المتوفی ٥٩٧ھ۔

١٥٢ ۔ عمدة القاری ،الامام بدر الدين ابو محمد بن محمود احمد العينی ، رحمه الله ، متوفی ٨٥٥ھ ، ادارة الطباعة المنيرية۔

١٥٣ ۔ غريب الحديث ، الامام احمد بن محمد الخطابی البستی ، رحمه الله ، المتوفی ٣٨٨ھ ، جامعة ام القری ، مكة المكرمة ، ١٤٠٢ھ۔

١٥٤۔ الفاروق ، مولانا شبلی نعمانی ، دار الاشاعت ، كراچی۔

١٥٥ ۔فتاوی قاضی خان بهامش الفتاوی الهندية (العالمگيرية) ، الامام فخر الدين حسن بن منصور الفرغانی ، رحمه الله ، المتوفی ٥٩٢ھ ، نورانی كتب خانه پشاور۔

١٥٦ ۔ الفتاوی الهندية (العالمگيرية) ، العلامة الامام الشيخ نظام و جماعة من علماء الهند ، نورانی كتب خانه ، پشاور۔

١٥٧۔ فتح الباری شرح صحيح البخاری ،الامام زين الدين عبد الرحمن بن احمد ابن رجب الحنبلی ،رحمه الله تعالیٰ ، المتوفیٰ ٧٩٥ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولیٰ ١٤٢٧ھ۔

١٥٨۔ فتح الباری ، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ٨٥٢ھ ، دار الفكر بيروت۔

١٥٩ ۔فتح الملهم شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله متوفی ١٣٦٩ھ دار احياء التراث العربی بيروت

١٦٠۔ فتح القدير ، (تفسير) الجامع بين فنی الرواية و الدراية من علم التفسير ، الامام محمد بن علی الشوكانی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفیٰ ١٢٥٠ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت۔

۲٦۱۔ فتح القدیر ، امام کمال الدین محمد بن عبدالواحد المعروف بابن الھمام ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۸٦۱ھ، مکتبہ رشیدیہ ، کوئٹہ۔

۲٦۲۔ فتوح البلدان ، الامام الجغرافی احمد بن یحیی بن جابر بن داود البلاذری ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۷۹ھ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت ، ۱۴۰۳ھ۔

۲٦۳۔ الفردوس بمأثور الخطاب ، ابو شجاع شیرویہ بن شھر دار بن شیرویہ الدیلمی الھمدانی ، الملقب ب الکیا، رحمہ اللہ ، المتوفی ۵۰۹ھ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت۔

۲٦۴۔ الفقہ الحنفی و ادلتہ ، الشیخ اسعد محمد سعید الصاغرجی ، حفظہ اللہ ، دار الکلم الطیب ، بیروت ، الطبعۃ الثالثۃ ، ۱۴۲۲ھ۔

۲٦۵۔ فیض الباری ، امام العصر علامہ انور شاہ کشمیری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۳۵۲ھ، مطبعۃ دار المأمون ، الطبعۃ الاولیٰ۔

۲٦٦۔ فیض القدیر شرح الجامع الصغیر ، العلامۃ محمد عبد الرؤوف المناوی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۰۳۱ھ، دار الکتب العلمیۃ ، الطبعۃ الثالثۃ ، ۱۴۲۷ھ۔

۲٦۷۔ القاموس الوحید ، مولانا وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۴۱۵ھ/ ۱۹۹۵م ، ادارہ اسلامیات لاھور۔ کراچی۔

۲٦۸۔ قواعد فی علوم الحدیث العلامۃ المحقق ظفر احمد العثمانی رحمہ اللہ المتوفی ۱۳۹۴ھ ادارۃ القرآن کراچی

۲٦۹۔ الکاشف ، شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن احمد بن عثمان ذھبی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۴۸ھ، شرکۃ دار القبلۃ / مؤسسۃ علوم القرآن ، طبع اول ۱۴۱۳ھ۔

۲۷۰۔ الکاشف عن حقائق السنن ، (شرح الطیبی) امام شرف الدین حسین بن محمد بن عبد اللہ الطیبی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۴۳ھ، ادارۃ القرآن کراچی۔

۲۷۱۔ الکامل فی التاریخ ، علامہ ابو الحسن عز الدین علی بن محمد ابن الاثیر الجوزی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ٦۳۰ھ، دار الکتب العربی بیروت۔

۲۷۲۔ الکامل فی ضعفاء الرجال ، امام حافظ ابو احمد عبد اللہ بن عدی جرجانی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۳٦۵ھ ، دار الفکر ، بیروت۔

کتاب اخبار المدینۃ (انظر : اخبار المدینۃ)

کتاب اخبار مکۃ (انظر : اخبار مکۃ)

کتاب الاسماء المبھمۃ (انظر : الاسماء المبھمۃ)۔

۲۷۳۔ کتاب الام (الام) ، امام محمد بن ادریس الشافعی ، رحمہ اللہ ، متوفی ۲۰۴ھ، دار المعرفۃ ، بیروت ، طبع ۱۳۹۳ھ / ۱۹۷۳م۔

۲۷۴۔ کتاب الاموال الامام حمید بن مخلد بن قتیبۃ ابن زنجویہ رحمہ اللہ المتوفی ۲۵۱ھ مرکز فیصل للبحوث

۲۷۵۔ کتاب الاموال ، الامام ابو عبید القاسم بن سلام الھروی الازدی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۲۴ھ، دار الفکر ، بیروت ، ۱۴۰۸ھ۔

۱۷۶۔ کتاب الخراج، الامام ابو یوسف، یعقوب القاضی، رحمہ اللہ، المتوفی ۱۸۲ھ۔
۱۷۷۔ کتاب الخراج، الامام یحیی بن آدم القرشی، رحمہ اللہ، المتوفی ۲۰۳ھ، المکتبۃ العلمیۃ، لاہور، پاکستان، الطبعۃ الاولی، ۱۹۷۴م۔
۱۷۸۔ کتاب السیر الکبیر الامام محمد بن الحسن الشیبانی رحمہ اللہ المتوفی ۱۸۹ھ، دار الکتب العلمیۃ بیروت
۱۷۹۔ کتاب السنۃ، الامام الحافظ ابو بکر احمد بن عمرو بن ابی عاصم الضحاک بن مخلد الشیبانی، رحمہ اللہ، المتوفی ۲۸۷ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت۔
۱۸۰۔ کتاب الضعفاء الکبیر، ابو جعفر محمد بن عمر بن موسی بن حماد العقیلی المکی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳۲۲ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت۔
۱۸۱۔ کتاب العین، الامام ابو عبد الرحمن خلیل بن احمد الفراهیدی، رحمہ اللہ، المتوفی ۱۷۰ھ، دار و مکتبۃ الهلال۔
۱۸۲۔ کتاب المبسوط، الامام شمس الائمۃ ابو بکر محمد بن ابی سهل السرخسی، رحمہ اللہ، المتوفی ۴۸۳ھ، دار المعرفۃ، بیروت، الطبعۃ الثالثۃ، ۱۳۹۸ھ۔
۱۸۳۔ کتاب المجروحین من المحدثین، الامام محمد بن حبان البستی، رحمہ اللہ، المتوفی ۳۵۴ھ، دار الصمیعی، الریاض، الطبعۃ الاولی، ۱۴۲۰ھ۔
۱۸۴۔ کتاب المغازی، الامام محمد بن عمر الواقدی، رحمہ اللہ، المتوفی ۲۰۷ھ، مؤسسۃ الاعلمی، بیروت۔
۱۸۵۔ کتاب المیسر فی شرح مصابیح السنۃ، الامام ابو عبد اللہ الحسن التوربشتی، رحمہ اللہ، المتوفی ۶۶۱ھ، مکتبۃ مصطفی نزار الباز، مکۃ المکرمۃ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۲ھ
۱۸۶۔ الکتب الستۃ (موسوعۃ الحدیث الشریف) بإشراف و مراجعۃ فضیلۃ الشیخ صالح بن عبد العزیز آل الشیخ، دار السلام، الریاض۔
۱۸۷۔ الکاشف عن حقائق غوامض التنزیل ـــــ، الامام جار اللہ محمود بن عمر الزمخشری، المتوفی ۵۳۸ھ، دار الکتاب العربی، بیروت، لبنان۔
۱۸۸۔ کشف الاستار عن زوائد البزار علی الکتب الستۃ، الحافظ نور الدین علی بن ابی بکر الهیثمی ۸۰۷ھ، بتحقیق الشیخ حبیب الرحمن الاعظمی، مؤسسۃ الرسالۃ، الطبعۃ الثانیۃ، ۱۴۰۴ھ۔
۱۸۹۔ کشف الباری، شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم اللہ خان صاحب مدظلہم، مکتبۃ فاروقیہ، کراچی
۱۹۰۔ کشف الخفاء و مزیل الالباس، شیخ اسماعیل بن محمد عجلونی، رحمہ اللہ، متوفیٰ ۱۱۶۲ھ، دار احیاء التراث العربی، بیروت۔
۱۹۲۔ الکشف و البیان، المعروف ب (تفسیر الثعلبی)، الامام العلامۃ ابو اسحاق احمد بن محمد بن ابراهیم، رحمہ اللہ، المتوفی ۴۲۸ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت، الطبعۃ الاولی، ۱۴۲۵ھ۔
۱۹۳۔ کنز العمال، علامہ علاء الدین علی المتقی بن حسام الدین الهندی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۹۷۵ھ، مکتبۃ التراث الاسلامی، حلب۔
۱۹۴۔ الکوثر الجاری الی ریاض احادیث البخاری، الامام احمد بن اسماعیل الکورانی الحنفی، رحمہ اللہ، المتوفی ۸۹۳ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت، الطبعۃ الاولی، ۱۴۲۹ھ۔

۱۹۵۔ الکوکب الدری حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۳۲۳ھ ، ادارۃ القرآن کراچی
الکواکب الدراری (دیکھئے ، شرح الکرمانی)
۱۹۶۔ لامع الدراری حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ تعالیٰ متوفیٰ ۱۳۲۳ھ مکتبہ امدادیہ مکۃ مکرمۃ
۱۹۷۔ لسان العرب ، ابو الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور افریقی مصری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ،
متوفیٰ ۷۱۱ھ ، نشر ادب الجوزۃ ، قم ، ایران ، ۱۴۰۵ھ و دار صادر ، بیروت۔
۱۹۸۔ لسان المیزان ، الحافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی ، رحمہ اللہ ، متوفی ۸۵۲ھ ، بتحقیق
الشیخ عبد الفتاح ، رحمہ اللہ ، دار البشائر الاسلامیۃ ، الطبع الاول ، ۱۴۲۳ھ۔
۱۹۹۔ الموطأ ، الامام مالک بن انس ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفیٰ ۱۷۹ھ ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
۲۰۰۔ الموطأ ، الامام محمد الحسن الشیبانی رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۸۹ھ ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
۲۰۱۔ المتواری علی تراجم ابواب البخاری ، علامہ ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر
الاسکندرانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۶۸۳ھ ، مظہری کتب خانہ کراچی۔
۲۰۲۔ مجمع بحار الانوار ، علامہ محمد بن طاہر پٹنی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۹۸۲ ، دائرۃ المعارف العثمانیہ
حیدر آباد ، ۱۳۹۵ھ۔
۲۰۳۔ مجمع الزوائد امام نور الدین علی بن ابی بکری الھیثمی رحمہ اللہ تعالیٰ متوفیٰ ۸۰۷ھ ، دار الفکر ، بیروت
۲۰۴۔ المجموع (شرح المھذب) ، امام محی الدین ابو زکریا یحییٰ بنی شرف النووی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی
۶۷۶ھ ، شرکۃ من علماء الازھر۔
۲۰۵ ۔مجموعہ رسائل ابن عابدین ، العلامۃ المحقق السید محمد امین آفندی الشھیر بابن عابدین ،
رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۲۵۲ھ ، مکتبہ عثمانیہ ، کوئٹہ۔
۲۰۶۔ المحلی ، علامہ ابو محمد علی احمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۴۵۶ھ ، المکتب التجاری
بیروت / دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
۲۰۷۔ المدونۃ الکبریٰ ، الامام مالک بن انس رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۷۹ھ ، دار صادر ، بیروت۔
۲۰۸۔ مرقاۃ المفاتیح (شرح مشکوۃ المصابیح) ، علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ تعالیٰ ،
متوفی ۱۰۱۴ھ ، امدادیہ ملتان و دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
۲۰۹۔ المستدرک علی الصحیحین ، حافظ ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ الحاکم النیسابوری ، رحمہ اللہ
تعالیٰ ، متوفی ۴۰۵ھ ، دار الفکر ، بیروت۔
۲۱۰۔ مسند ابی داؤد الطیالسی ، الامام المحدث سلیمان بن داؤد بن الجارود رحمہ اللہ ، متوفی ۲۰۴ھ ، دار
الکتب العلمیۃ ، بیروت ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۵ھ۔
مسند ابی یعلی الموصلی ، الامام شیخ الاسلام ابو یعلی احمد بن علی الموصلی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۳۰۷ھ ، دار
الکتب العلمیۃ ، بیروت ، الطبعۃ الاولی ، ۱۴۱۸ھ۔
۲۱۲۔ مسند احمد ، امام احمد بن حنبل ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ۲۴۱ھ ، المکتب الاسلامی ، دار صادر ، بیروت

۲۱۳ ـ مسند اسحاق بن راهویه ، الامام اسحاق بن ابراهیم بن مخلد بن راهویه الحنظلی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۳۸ھ ، مکتبة الایمان ، المدینة المنورة ، الطبعة الاولی ، ۱۴۱۲ھ۔

۲۱۴ ـ مسند البزار (البحر الزخار) ، الامام ابو بکر احمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار ، رحمه الله ، المتوفی ۲۹۲ھ ، مؤسسة علوم القرآن مکتبة العلوم والحکم بیروت والمدینة المنورة ، ۱۴۰۹ھ ، الطبعة الاولی

۲۱۵ ـ مسند الحمیدی ، امام ابو بکر عبد الله بن الزبیر الحمیدی ، رحمه الله ، متوفی ۲۱۹ھ ، المکتبة السلفیة ، مدینة منورہ۔

۲۱۶ ـ المسوی مع المصفی ، الامام ولی الله الدهلوی ، رحمه الله ، المتوفی ۱۱۷۶ھ ، کتب خانه رحیمیه ، دهلی۔

۲۱۷ ـ مشارق الانوار علی صحاح الآثار ، القاضی ابو الفضل عیاض بن موسی بن عیاض الیحصبی السبتی المالکی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۴۴ھ ، دار التراث۔

۲۱۸ ـ مشکاة المصابیح ، شیخ ابو عبد الله ولی الدین خطیب محمد بن عبد الله ، رحمه الله ، متوفی ۷۳۷ھ کے بعد ، قدیمی۔

۲۱۹ ـ المصنف لابن ابی شیبة ، حافظ عبد الله بن محمد بن ابی شیبة المعروف بأبی بکر بن ابی شیبة ، رحمه الله تعالیٰ متوفی ۲۳۵ھ ، بتحقیق الشیخ محمد عوامة ، حفظه الله ، دار قرطبة ، بیروت ، الطبعة الاولی ، ۱۴۲۷ھ

۲۲۰ ـ المصنف لعبد الرزاق ، الامام عبد الرزاق بن همام صنعانی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۲۱۱ھ ، مجلس علمی ، کراچی ، ودار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۲۲۱ ـ المطالب العالیة بزوائد المسانید الثمانیة ، الحافظ ابن حجر العسقلانی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۸۵۲ھ ، دار الباز ، مکة المکرمة۔

۲۲۲ ـ معالم السنن ، الامام ابو سلیمان حمد بن محمد الخطابی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۳۸۸ھ ، مطبعة انصار السنة المحمدیة ، ۱۹۴۸م / ۱۳۶۷ھ۔

۲۲۳ ـ المعجم الاوسط ، الامام ابو القاسم سلیمن بن احمد الطبرانی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۳۶۰ھ ، دار الحرمین ، القاهرة ، ۱۴۱۵ھ۔

۲۲۴ ـ معجم البلدان ، علامه ابو عبد الله یاقوت حموی رومی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۶۲۶ھ ، دار احیاء التراث العربی ، بیروت۔

۲۲۵ ـ معجم الصحابة ، الامام الحافظ ابو الحسین عبد الباقی بن قانع البغدادی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۳۵۱ھ ، مکتبه نزار مصطفیٰ الباز ، مکة المکرمة ، الریاض ، الطبعة الاولیٰ ، ۱۴۱۸ھ۔

۲۲۶ ـ المعجم الکبیر امام سلیمان بن احمد بن ایوب الطبرانی رحمه الله تعالیٰ متوفی ۳۶۰ھ دار الفکر ، بیروت

۲۲۷ ـ المعجم المفهرس لالفاظ الحدیث النبوی ، أ ـ وی ـ ملسک ، وی ـ پ ـ منسج ، مطبعة بریل فی مدینة لیدن ۱۹۶۵م۔

۲۲۸ ـ معجم مقاییس اللغة ، امام احمد بن فارس بن زکریا قزوینی رازی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۳۹۵ھ ، دار الفکر ، بیروت۔

۲۲۹ ـ المعجم الوسیط ، دکتور ابراهیم انس ، دکتور عبد الحلیم منتصر ، عطیة الصوالحی ، محمد خلف الله احمد ، مجمع اللغة العربیة ، دمشق۔

۲۲۰۔ المعرفة و التاریخ ، ابو یوسف یعقوب بن سفیان الفسوی الفارسی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۷۷ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، ۱۴۱۹ھ۔

۲۲۱۔ معرفة السنن و الآثار ، الامام ابو احمد بن الحسین البیهقی ، رحمه الله ، المتوفی ۴۵۸ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۲۲۲۔ معرفة الصحابة ، الامام الحافظ ابو نعیم احمد بن عبد الله الاصبهانی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۴۳۰ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الاولیٰ ، ۱۴۲۲ھ۔

مغازی الواقدی (انظر کتاب المغازی)۔

۲۲۳۔ المغرب ، ابو الفتح ناصر الدین مطرزی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۶۱۰ھ ، ادارة دعوة الاسلام ، کراتشی

۲۲۴۔ المغنی ، امام موفق الدین ابو محمد عبدالله بن احمد بن قدامة ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۶۳۰ھ ، دار الفکر ، بیروت۔

مفاتیح الغیب (انظر التفسیر الکبیر)۔

۲۲۵۔ المفردات فی غریب القرآن ، العلامة حسین بن محمد المعروف بالراغب الاصفهانی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۰۲ھ ، قدیمی کتب خانه ، کراتشی۔

۲۲۶۔ المفهم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم ، الامام ابو العباس احمد بن عمر بن ابراهیم القرطبی ، رحمه الله ، المتوفی ۶۵۶ھ۔ مقدمة فتح الباری (دیکھئے ، هدی الساری)۔

۲۲۷۔ مکمل اکمال الاکمال ، الامام ابو عبد الله محمد بن محمد بن یوسف السنوسی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۸۹۵ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۲۲۸۔ المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم ، الامام ابو الفرج عبد الرحمن بن علی بن محمد ابن الجوزی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۹۷ھ ، دار صادر ، بیروت ، ۱۳۵۸ھ ، الطبعة الاولیٰ۔

۲۲۹۔ المنتقی شرح الموطأ ، القاضی ابو الولید سلیمان بن خلف الباجی ، رحمه الله ، المتوفی ۴۷۴ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الاولیٰ ، ۱۴۲۰ھ۔

۲۳۰۔ منهاج السنة النبویة ، الامام الهمام ابو العباس احمد ابن تیمیة الحرانی ، رحمه الله ، المتوفی ۷۲۸ھ ، مؤسسة قرطبة ، ۱۴۰۶ ، الطبعة الاولیٰ۔

۲۳۱۔ موارد الظمآن الی زوائد ابن حبان ، الامام ابو الحسن علی بن ابی بکر الهیثمی ، رحمه الله ، المتوفی ۸۰۷ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۲۳۲۔ المواهب اللدنیة المطبوع مع الشمائل المحمدیة ، الامام الشیخ ابراهیم بن محمد بن احمد الشافعی البیجوری ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۱۲۷۷ھ ، فاروقی کتب خانه ، ملتان۔

۲۳۳۔ الموضوعات ، الامام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۵۹۷ھ ، قرآن محل ، اردو بازار کراتشی ، و دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الثانیة ، ۱۴۲۴ھ۔

۲۴۴ ـ موسوعة الامام الشافعی (کتاب الام)، الامام المحدث الفقیہ محمد بن ادریس الشافعی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۲۰۴ھ، دار قتیبة، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۲ھ۔

۲۴۵ ـ میزان الاعتدال فی نقد الرجال، حافظ شمس الدین محمد احمد بن عثمان ذھبی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۴۸ھ، دار احیاء التراث العربیة، مصر، ۱۳۸۲ھ۔

۲۴۶ ـ نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض، الامام شہاب الدین احمد بن محمد بن عمر الخفاجی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۱۰۶۹ھ، دار الکتب العلمیة بیروت، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۲۱ھ۔

۲۴۷ ـ نصب الرایة فی تخریج احادیث الھدایة، الحافظ جمال الدین عبد اللہ بن یوسف الزیلعی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۷۶۲ھ، مؤسسة الریان، بیروت / دار القبلة للثقافة الاسلامیة، جدة، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۱۸ھ۔

۲۴۸ ـ النکت الظراف علی الاطراف، الامام الحافظ احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ھ، المکتب الاسلامی، بیروت۔

۲۴۹ ـ النھایة فی غریب الحدیث و الاثر، علامہ مجد الدین ابو السعادات المبارک بن محمد ابن الاثیر، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۶۰۶ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔

۲۵۰ ـ الوابل الصیب فی الکلم الطیب، ابو عبد اللہ محمد بن ابی بکر الزرعی الدمشقی، المعروف بابن القیم، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۷۵۱ھ، دار الکتاب العربی، بیروت الطبعة الاولی، ۱۴۰۵ھ۔

۲۵۱ ـ وفیات الاعیان، قاضی شمس الدین احمد بن محمد المعروف بابن خلکان، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۶۸۱ھ، دار صادر، بیروت۔

۲۵۲ ـ الھدایة، برھان الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر المرغینانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۵۹۳ھ، مکتبہ شرکت علمیہ، ملتان، و مکتبة البشری، کراتشی، الطبعة الاولی، ۱۴۲۸ھ۔

۲۵۳ ـ ھدی الساری (مقدمة فتح الباری)، حافظ ابن حجر عسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ھ، دار السلام، الریاض، الطبعة الاولی، ۱۴۲۱ھ۔